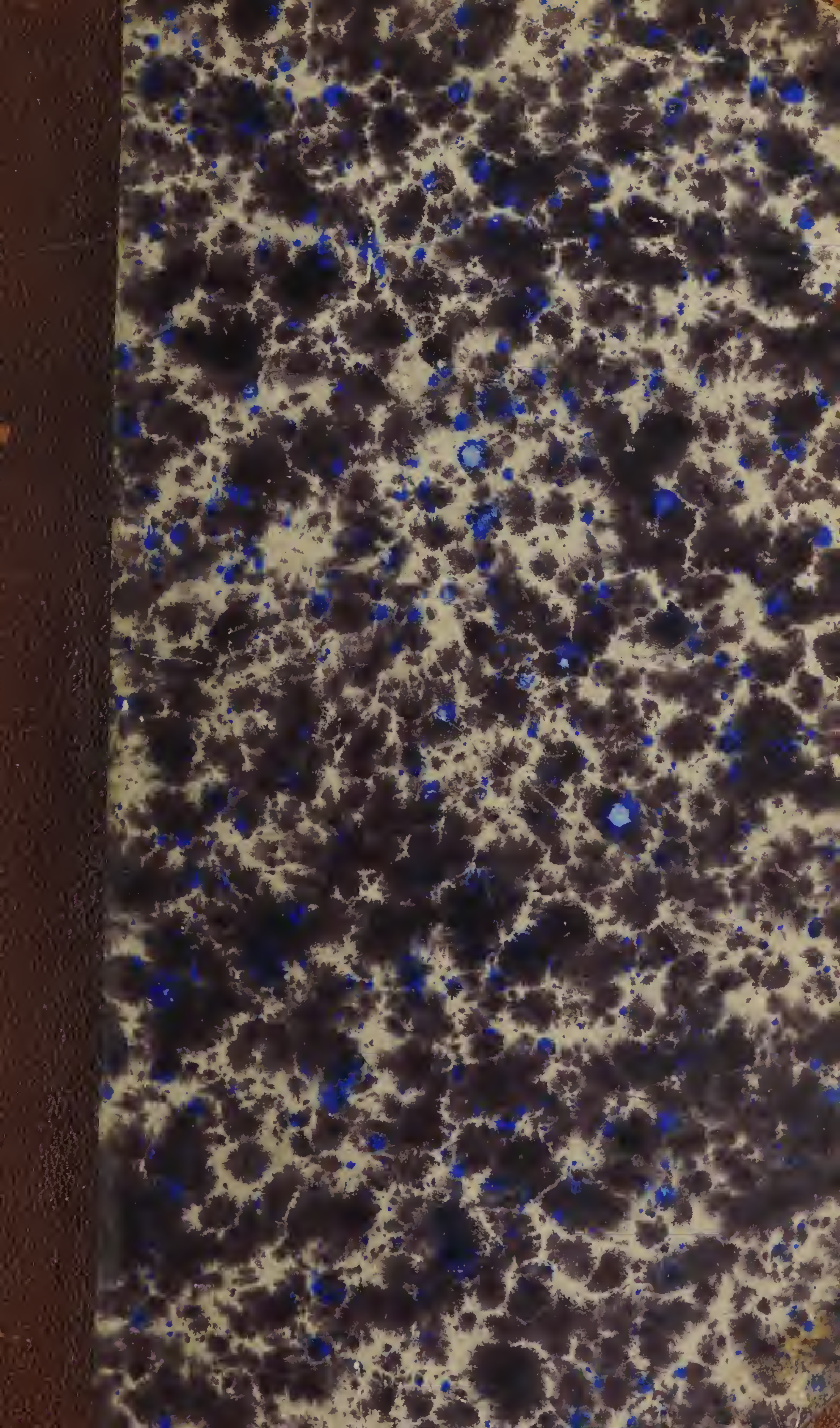

Y421

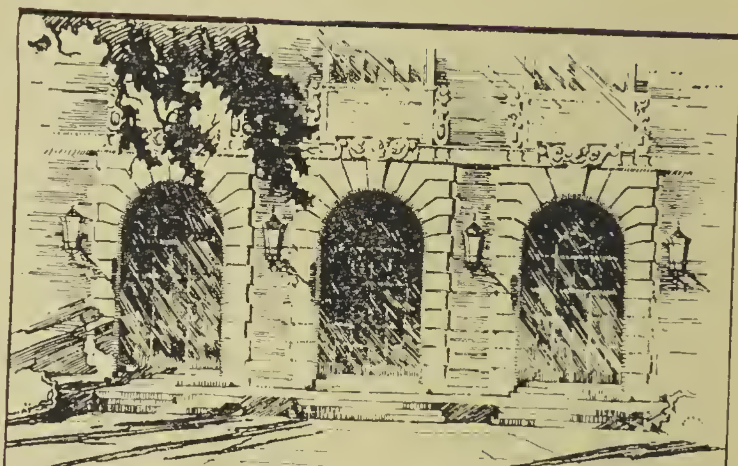

Corpus iuris romani antejustiniani

IVRISPRVDENTIAE ANTEIVSTINIANAE

QVAE SVPERSVNT.

IN VSVM MAXIME ACADEMICVM

COMPOSVIT, RECENSVIT, ADNOTAVIT

PH. EDVARDVS HVSCHKE.

LIPSIAE.

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.

MDCCCLXI.

LIPSIAE TYPIS B. G. TEUBNERI.

D. CAROLO GVSTAVO ERNESTO

DE REINBABEN ET STAMPEN

REGIS IN IVDICIO CONVENTVS VRATISLAVIENSIS A CONSILIIS
ET SECVNDI CONSILII RECTORI

AMICO AB INEVNTE IVVENTVTE FIDE MORIBVS
VIRTVTE NVNQVAM NON PROBATO

HOS REPVRGATOS COMMVNIVM STVDIORVM FONTES

AMICITIAE CAVSA

D. D. D.

E. HVSCHKE.

PRAEFATIO.

Cum ante hoc biennium et quod excedit, a bibliopola de omni genere bonarum litterarum meritissimo rogarer, ut in edenda nova reliquiarum iuris civilis anteiustiniani collectione, quae usibus quidem maxime academicis accommodata, sed etiam dotibus suis nostro tempore non indigna esset, consilio atque opera mea eum adiuvarem, intellexi quidem opus et informatione et perfectione arduum a me desiderari. Cogitans tamen magnam rei utilitatem et studiorum meorum non alienam a tali opere rationem, deesse desideriis honestissimi viri nolui et alacri studio rem aggressus sum. Iam ad finem perducto opere video hoc loco exspectari a me, ut, quod in eo adornando consilium secûtus sim, exponam.

Quae expositio in tres partes commode dispescetur. Primum enim quaeritur, quae antiquitatis monumenta hac collectione receperim, deinde quemadmodum ea composuerim, postremo quomodo singula instruxerim.

Ad primam quaestionem quod attinet, cum et bibliopolae et meo consilio ad ius civile anteiustinianum eo sensu sylloge nostra spectaret, quo solum ius prudentium auctoritate constitutum intellegitur, constitutiones principum ab ea procul habendae erant, et ne hoc in dubium veniret (meminimus enim, et Gustavum Hugonem et ICtos Bonnenses latiore sensu iuris civilis mentionem suis collectionibus etiam Codices constitutionum complectentibus inscripsisse), Antonium Schultingium

secutus, statim in titulo operis ad iurisprudentiam anteiustinianeam id retuli. Itaque etiam 'Divi Hadriani sententias et epistolas', a Dositheo grammatico nobis servatas, quas Schultingius recepit, omittendas censui; ut enim ipsae, quatenus ad ius pertinent, constitutionibus principum sine dubio adnumerandae sunt, ita nec compositio earum, qua Dositheus usus est, a iurisconsulto profecta vel iuris studii promovendi causa facta esse videtur. Hoc idem quidem de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano dici nequit, ex quibus etiam Visigothos quae excerpserunt inter iuris civilis scintillas retulisse satis notum est, nec profecto peccasse mihi viderer, si hos quoque admisissem; quum tamen, quae nunc ex his Codicibus supersunt, ex meris constitutionibus principum consistant, ex ea ratione, qua nunc iuris civilis fontes intuemur et tractamus, rectius atque consultius facere arbitratus sum, si eos omitterem. Nec vero hanc rationem eo perducere, ut etiam singulae constitutiones, quae in Collatione, Fragmentis Vaticanis et Consultatione inveniuntur, eiiciendae fuissent, vix est, quod moneam.

Alia ex parte certos fines mihi praescribebat illa taxatio, quae ad ius anteiustinianeum hanc collectionem restringebat. Quaecunque igitur libris iuris a Iustiniano confectis continentur, nec alia ratione ex antiquitate ad nos pervenerunt, aliena ab hoc opere duxi. Hanc vero rationem quod in tantum tenui, ut etiam singula Digestorum vel Institutionum loca, quibus manci vel lacunosi libri huius collectionis proprii, velut Ulpiani liber singularis Regularum, eiusdem Institutiones et Paulli Sententiae repleri poterant, et partim in editionibus repleri solent, suo loco, verbis ipsis omissis, tantum indicarem, id, fateor, simul vel etiam magis alia de causa, scilicet ut spatio parcerem, factum est, quamobrem idem institutum etiam in his locis custodivi, quae ex aliis partibus nostrae collectionis servata sunt, (utputa Paulli Sententiae in Consultatione), et recessi ab

eo, ubi maior quaedam utilitas id suadebat, velut in Gaii institutionibus. Intra eos autem, quos dixi, fines etiam omnia veteris iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, corpori nostro vindicanda putavi. Neque igitur, ut antea ab omnibus eiusmodi collectionum compositoribus sed sine iusta causa, si quid video, factitatum est, ad eos tantum ICtos, qui post Hadrianum vixerunt, animum adverti, sed etiam ex antiquiore iurisprudentia si quid in aliis scriptoribus superstes est, quod hactenus tantum a Dirkseno propria collectione unum sub conspectum redactum erat,* ad rem meam pertinere ratus sum. Scio quidem, inter utrumque genus reliquiarum aliquid interesse. Quae enim ex posteriore aevo restant, pleraque ut propria scripta et suo quasi nomine servata sunt: antiquiora tantum ab aliis scriptoribus referuntur. Sed hoc discrimen nec per omnia verum est (nam ex. gr. etiam ex posterioribus fragmentum iuris, quod vocatur Dositheanum et ipsae Paulli Sententiae aliis operibus insertae ad nos pervenerunt) nec omnino ad rem pertinet, cum non minus idcirco intersit vel deceat, utroque modo et ex utroque aevo quae nobis tradita sunt, uno opere collecta habere. Imo imperfectum iuris civilis anteiustiniani syntagma videri debet, in quo non etiam anteriora illa locum suum obtinuerint. Et cum in iure magis res quam verba spectentur, ne illud quidem referre existimavi, utrum sententia tantum an etiam verba alicuius iurisconsulti nobis referrentur, et utrum iudicando vel ore respondendo eam sententiam protulerit, an etiam scriptam ipse reliquerit.

Sed alia quaestio diu multumque me torsit, quae maxime ad antiquiorum litterarum monumenta pertinebat, illam dico,

---

*) 'Bruchstücke aus den Schriften der Römischen Juristen, gesammelt von H. E. Dirksen. Königsb. 1814. 8.' Liber nunc quidem non sufficiens, sed illa aetate omni laude dignus.

quemadmodum fines inter iurisprudentiam et cognata litterarum genera regi deberent, ut nec aliena miscuisse, nec necessaria vel apta certe et utilia omisisse viderer. Sane facile poteram defungi, si eorum tantum nomina sequerer, qui et nunc iurisconsulti vulgo feruntur, et iam imperatorum aetate vulgo ferebantur. Sed ad iurisprudentiam magis quam ad iurisconsultos totius operis ratio me conferebat, et ut iurisconsulti, qui proprie appellantur, etiam alia multa, quae ad ius non pertinent, scribere solent, ita alii, quae iurisprudentiae sunt. Accedit, quod maxime ante Caesarum tempora, nondum accurate discretis hominum studiis, non tam facile in unoquoque dixeris, an iurisprudens censendus sit necne. Sed et si magis ad argumenta librorum respicias, nova difficultas exoritur. Cum enim toto priore aevo, ne primis quidem Caesarum temporibus exceptis, iurisconsulti praeprimis etiam in iure pontificio, augurali et publico versarentur, tamen iam ad finem vergente libera rep. multae iuris sacri et publici partes et antiquarum legum monumenta etiam ab aliis, qui foro et respondendo operam non dabant, tractari coepta sunt, partim quidem ipsius usus gratia, partim vero etiam ut magis antiquitates historiamque populi Rom. vel priscam loquendi consuetudinem illustrarent, quam ut iurisprudentiae inservirent, donec imperatorum aetate et maxime post gentis Iuliae interitum hoc litterarum genus a grammaticis et antiquitatis scrutatoribus proprie exerceri et a iurisprudentia plane disiungi coeptum est. Sic fit, ut haud paucis in libris incertus haereas, utrum iurisprudentiae, an aliis artium litterarumque generibus eos attribuas. In tanta igitur certorum finium obscuritate hanc fere rationem tenui, ut iurisconsultorum quidem, qui proprie dicuntur, omnia, quae non plane aliena essent a iurisprudentia, reciperem; ceterorum vero, si modo ante illam, quam dixi, aetatem scripserant, ea, quae ex librorum argumentis iuris-

prudentiae vindicanda esse videbantur, ita tamen ut si scriptores magis alia castra secutos esse constaret, de hoc, asterisco nomini eorum apposito, tirones admonerem. Nec tamen ita mihi placeo, ut vel hanc ipsam normam omnibus harum rerum peritis probatum iri vel in adhibenda ea ad singulos scriptores nunquam peccasse confidam. Quod ad extrema imperii tempora attinet, ipsa ratio faciebat, ut praeter Consultationem, iurisconsultorum occidentalium fetum, etiam quae ex commentariis Graecorum iuris interpretum Iustiniano paullo anteriorum quamquam in libris iuris postiustinianei supersunt, huic corpori adiungerem. nec iniucundum vel infructuosum adolescentibus fore spero, qui amplis Basilicorum voluminibus deterreri solent, si hac quasi promulside monumentorum iuris Graeco-Romani studio imbuantur. E diverso etiam recte atque ordine fecisse mihi videor, quod Visigothorum Interpretationem omisi et ne Paulli quidem Sententiis subieci. Nam cum dicimus ius anteiustinianeum, etiam Visigothorum iurisprudentiam excludere videmur, a quibus in occidente non minus quam a Iustiniano in oriente nova iuris et civitatis conditio incepit. Ex Gaio tantum in novam formam ab iis redacto quaedam genuinis eius Institutionibus in notis subieci, spectantia scilicet ad eos locos, qui in codice Veronensi perierant.

Quae receperim vel non receperim, exposui. Alterum erat, ut recepta quemadmodum ordinaverim, dicerem. Sed temporis ordinem sequendum esse, ita res ipsa clamat, ut eius rationem reddere insipidum foret. Difficilius erat, quibusdam scriptoribus ceterum ignotis, vel scriptis, quorum auctores ignorantur, sua tempora assignare. Scriptores illi omnes antiquioris aevi sunt; in his ignorantiam confessus, tamen probabilitate quadam usus sum, maxime ex rerum tractatarum indole argumentis ductis. In scriptis vero prae ceteris operam dedi, ut auctorem, ad quem probabiliter referri viderentur, exquire-

rem: quod si fieri non poterat, in tempore definiendo, cui assignandum quodque esset rationibus redditis, acquievi.

Postremo dicendum est, quemadmodum in singulis partibus huius collectionis instruendis versatus sim. Qua in re ante omnia prae oculis habui, librum academicis maxime usibus destinatum esse. Itaque primum cavendum erat, ne hac mensura adhibita, otiosis oneraretur, quibus et pretium libri nimis augeretur et aliter iuventus deterreretur, deinde vero, ne quid deesset, quo studium iuris civilis ad ipsos fontes accedens incitaretur et adiuvaretur. Cum vero pleraque iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, vel corruptelis deturpata vel etiam lacunosa et lacera ad nos pervenerint et hac praesertim re studium eorum impediatur, prima cura in hoc ponenda erat, ut quam integerrimum quodque praestarem. Itaque omnium invenies novam recensionem ab editionibus, quibus nunc utimur, adeo discrepantem, ut multo magis audaciae et novarum rerum studii incusari verear, quam desidiae vel superstitiosae in traditis perseverantiae. Sed tamen conscius mihi sum, nihil me mutasse, nisi omnibus adhibitis, quae praesto erant, criticis subsidiis, et re iterum iterumque perpensa. Si qui vero sint, qui vitio vertant, quod in corruptis locis correctiones, quae sola coniectura nituntur, plerumque statim in ipsa scriptoris oratione scripserim, codicum editionumque scriptura vel aliorum coniecturis tantum subnotatis, eos monitos velim, non stolida confidentia me id fecisse, sed iuvenilium animorum ratione habita, qui initio certa malint sibi tradi, post, si opus est, in disquisitionem vocanda, quam in dubio relinqui, ex quo datis quanquam auxiliis ipsi se expediant. Similiter vereor offensioni fore, quod saepissime lacunas, etiam multorum verborum, explevi, ut integra oratio restitueretur. Sed primum hoc magnorum virorum exemplo, deinde etiam optima, ut puto, ratione feci. Nam quod de corruptis

locis dixi, id multo magis cadit in abruptos vel hiatibus deformes, qui non tirones tantum ita solent deterrere, ut paene omnino neglegantur fastidiumque lectoris saepe etiam vicina pertingat. Verumtamen ut suppleta aliquo usu esse possint, imo ne magis noceant quam prosint, supplementa certis legibus regi oportet easque ubique hasce observavi: primum ut modicus hiatus sit, quamobrem plurium versuum, qui plane interierunt, restitutiones plerumque in notis tantum retuli demonstrandi causa, quomodo ea, quae deinceps legantur, cum iis, quae antecedunt, ex mente scriptoris probabiliter coniuncta fuerint: deinde id, quod suppletur, ut spatio pro codicis cuiusque scriptura conveniat, postremo ut eius loci sit et ne quid contineat, in quo offendas, sive rem sive orationem spectes. Ab his enim rebus pendet, ut supplementa probabilitatem habeant. In probabilitate autem tanta pars cognitionis humanae posita est, ut qui eam hoc loco solo exulare iubeat, videndum ei sit, ne magnum ipsius veritatis cognoscendae fermentum nobis eripiat. Quam maxime vero etiam cavendum est, ne plus quis eiusmodi supplementis tribuat, quam ipse iis vindicavi. Quod ne fieret, et litterarum diversitate ea a reliqua scriptura ubique distinxi, praeterea iis, quae librariorum culpa excidisse videbantur, uncinis rotundis inclusis, et in notis saepissime admonui, sententiam tantum, non verba me restituere.

In levioribus, velut litterarum genere, in significandis diversis orationis generibus, hiatuum indicatione et quae similia sunt, aequalitatem quandam per omnes operis partes, ut par erat, servavi, neque tamen servilem in modum: in quibusdam enim singularis earum habitus faciebat, ut quaedam accuratius significanda viderentur, velut versuum ms. codicis indicatio in fragmento de iure fisci. Interpungendi rationem consulto non eam secutus sum, quae nunc plerisque placet, sed accuratiorem, qua olim uti solebamus, ea quoque in re tironum deside-

riis et commodis inserviens. Etiam orthographiam non eam, quae in codicibus manuscriptis diversorum scriptorum varie observatur, sed fere aequalem eamque, qua nunc plerumque utimur, adhibui.

Adnotatio partim ad integritatem monumentorum spectat, partim ad interpretationem. Ad illam quod attinet, universum criticum apparatum in notis adstruere, a consilio totius operis alienum erat. Hoc tantum referebat, in tradito textu si quid mutaveram, de eo lectorem admoneri necessariisque subsidiis instrui, ut ipse iudicare posset. Itaque singulas partes ad optimam vel vulgatissimam cuiusque qua nunc utimur, editionem in praefatione indicatam accommodavi, ita ut ab hac in quo nostra recensio deflecteret, indicaretur, ubi opus videbatur, etiam ratione reddita. — Interpretationem commentario adiuvare extra propositum erat. Tales enim exhibere ICtorum libros voluimus, ut qui modice iurisprudentia imbutus esset, per semet ipsum intellegere eos posset: in quam rem plerumque sufficiebat vitiis purgatos et quatenus fieri poterat, integros eos praestare. Tanta enim est ICtorum loquendi proprietas, ut modo ipsorum loquelam audias nec rudis sis in re quae tractatur, intentum quidem in rem animum et meditationem poscant, interprete vero plerumque non egeant. Itaque in summa meditationem tantum adiuvare placuit, in iis praesertim libris, unde iuris civilis antiquioris cognitio maxime hauritur, locis indicatis aliorum monumentorum, in quibus eadem res tractatur: raro etiam notulas interspersi ad intellectus aliquam difficultatem pertinentes. Sed et in locis illis similibus indicandis modum servavi, pro genere quidem cuiusque scriptionis diversum, omnino vero hac norma aestimatum, ut ea tantum allegarentur, quae ad rem, de qua ageretur, intelligendam facerent, non etiam, quae ipsa ex eo loco, qui illustrandus esset, lucem acciperent: quodsi illa compluscula erant, etiam

ad libros, unde peti possent, remisi. — Initio adnotationem criticam ab exegetica prorsus separare constitueram. Sed cum animadverterem, ea re multum spatii absumi, consilium hoc abieci et tantum in Gaii institutionibus retinui.

Indices uberes et apte institutos in huiusmodi praesertim operibus magno doctioribus usui esse, me non fugit. Sed cum a tironibus minus desiderentur, et nec pretium libri in eorum incommodum hac de causa augeri, nec hunc ipsum diutius premi bibliopola vellet, indices post, quam primum tamen, confici et suo parabiles pretio separatim edi placuit.

His de consilio, quod secutus sum, praemonitis restat, ut librum meum aequo peritorum iudicio commendem. Quibus si in universum probabitur (in singulis enim nunquam peccasse, quis sanus speret?) et si iurisprudentiae studiosis, maxime adolescentibus, utilitatem aliquam adferet, hinc dulcissimum insumpti laboris fructum capiam.

Scr. Vratislaviae m. Octobri CIƆDCCCLX.

EORVM QVAE INSVNT CONSPECTVS.

TI. CORVNCANIVS

(obiit circa a. u. 509).[1]

1. Coruncanius ruminales hostias, donec bidentes[2] fierent, puras negauit. — Plin. N. H. 8, 51, 77.

2. Placuit P. Scaeuolae et Coruncanio etc. — Cic. de legib. 2, 21. Cf. infra P. Mucium Scaeuolam 3.

SEX. AELIVS PAETVS CATVS

(cos. a. u. 556).

Tripertita.

1. Locuples enim est assiduus, ut ait Aelius,[1] appellatus ab asse dando. — Cic. Top. 2. §. 10.

2. Praeterea de penu adscribendum hoc etiam putaui: Seruium Sulpicium in reprehensis Scaeuolae capitibus scripsisse, Cato Aelio placuisse, non quae esui tantum et potui forent, sed tus quoque et cereos in penu esse, quodque esset eius ferme rei comparatum. — Gell. 4, 1. §. 20.

3. Illuseras heri inter scyphos, quod dixeram, controuersiam esse, possetne heres, quod furtum antea factum esset, furti recte agere. Itaque etsi domum bene potus seroque redieram, tamen id caput, ubi haec controuersia est, notaui et descriptum tibi misi, ut scires id, quod tu neminem sensisse dicebas, Sex. Aelium, M'. Manilium, M. Brutum sensisse. Ego tamen Scaeuolae et Testae assentior. — Cic. ad fam. 7, 22.

---

1) *Scripta eius non extabant. L.* 2. §. 38. *D. de orig. iur.* (1, 2).
2) *Cf. Gell.* 16, 6. *Macrob. Sat.* 6, 9. *Fest. v. Bidental.*

1) *In Tripertitis, ut videtur. Cf. L.* 2. §. 38. *D. de orig. iur.* (1, 2). *De re cf. lib. meum Verfass. d. Serv. Tull. p.* 185 *sq. — Aelii dictum de nocte intempesta, quod Varr. de L. L.* 6, 1, 7. *refert, L. Aelii Stilonis esse videtur.*

M. PORCIVS CATO CENSORIVS

(natus a. u. 520. obiit 605).

Commentarii iuris ciuilis.

1. Qui (sc. mundus) quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilis:[1] 'Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae.' — Fest. v. Mundus p. 154 Müller.

---

2. Cato cum esset consultus a quodam, qui sibi erosas a soricibus caligas diceret, respondit: Non esse illud monstrum, sed uere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur. — Augustin. de doctr. Christ. 2, 20.

*SERVIVS FABIVS PICTOR

(praetor a. u. 609).[1]

Iuris pontificii.

1. Nam primo pontificii iuris libro apud Pictorem uerbum hoc positum est 'uitulari'.[2] — Macrob. Sat. 3, 2.

2. . . sicut Veranius ex primo libro[3] Pictoris ita dissertationem huius uerbi exsecutus est: 'Exta porriciunto, dis danto in altaria aramue focumue eoue, quo exta dari debebunt'. — Macrob. Sat. 3, 2.

3. Caerimoniae impositae flamini Diali multae, item castus multiplices, quos in libris, qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii Pictoris librorum primo scriptos legimus; unde haec ferme sunt, quae commeminimus:[4] Equo Dialem flaminem uehi religio est, (*et*) classem procinctam extra pomerium, id est exercitum armatum, uidere; idcirco rarenter flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur. item iurare Dialem fas nunquam est. item annulo uti

---

[1]) *De Catonis responsis cf. Cic. de orat.* 2, 33.

[1]) *In hoc maxime secutus sum H. Meyer. ad Cic. Brut.* 21. *p.* 69. [2]) *Cf. lib. meum Iguv. Tafeln p.* 301. [3]) *puta: iuris pontificii, qui libri item deinceps intelligendi sunt, ubi alius titulus adscriptus non est.* [4]) *Non omnia, quae sequuntur, ex Fabio desumpta esse, pa-*

nisi peruio cassoque fas non est. ignem e flaminia id est flaminis Dialis domo nisi sacrum efferri ius non est. uinctum, si aedes eius introierit, solui necessum est et uincula per impluuium in tegulas subduci atque inde foras in uiam demitti. Nodum in apice neque in cinctu neque in alia parte ullum habet. si quis ad uerberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die uerberari piaculum est. capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non 'detondet.[5] capram et carnem incoctam et hederam et fabam neque tangere Diali mos est neque nominare. propagines e uitibus altius praetentos non succedit. pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, et de eo lecto trinoctium continuum non decubat, neque in eo lecto cubare alium fas est; denique[6] apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet. unguium Dialis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis quotidie festatus est. sine apice sub diuò esse licitum non est. — Gell. 10, 15. §§. 1—17.

4. In libro primo Fabii Pictoris, quae uerba pontificem maximum dicere oporteat, cum uirginem capit, scriptum est. Ea uerba haec sunt: 'Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ious siet sacerdotem Vestalem facere pro popolo Romano Quiritibus, utei quae optima lege fouit, ita te, Amata, capio'.

5. Idem lib. iuris pontificii tertio: 'Pilumno et Picumno'. — Non. 12, 3. p. 518 Merc.

6. Fabius Pictor hos deos enumerat, quos inuocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: 'Ueruactorem, Reparatorem, Imporcitorem, Insitorem, Obaratorem, Occatorem, Sarritorem, Subruncinatorem, Messorem, Conuectorem, Conditorem, Promitorem'. — Serv. ad Georg. 1, 21.

7. Fabius Pictor lib. XVI.: 'Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera uasum cum aqua'. — Non. 19, 11. p. 544.

8. Varro: Commentario ueteri Fabii Pictoris legi: 'Muries fit 'ex sale sordido, quod in pila tunsum[7] et in ollam

---

lam est. 5) detonset *edd.* 6) *Scripsi;* neque *ante* alium *addito* ne (*quod fugitivum et mutatum ex* de *esse videtur*) *Cdd.* ne[que] alium fas est neque aput *etc. ed. Hertz.* 7) ex sale quod sale sordidum sustum est *ed. Merc. Audacius, sed necessario correxi ex Festo et Paulo*

rudem fictilem 'coniectum est;[8] postea id sal uirgines Vestales serra ferrea secant'. — Non. 3, 197. p. 223.

9. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor. — Fest. v. Puilia p. 250.[9]

M'. MANILIVS
(cos. a. u. 605).

Actionum.[1]

1. Itaque stipulantur paucis exceptis uerbis, ac Manilius scriptum reliquit, sic: 'ILLAS CAPRAS HODIE RECTE ESSE ET BIBERE POSSE HABEREQVE RECTE LICERE, HAEC SPONDESNE'? — Varro de r. r. 2, 3. §. 5.

2. Emi solent sic:[2] 'ILLASCE SVES SANAS ESSE HABEREQVE RECTE LICERE 'NOXASQVE[3] PRAESTARI, NEQVE DE PECORE MORBOSO ESSE SPONDESNE? Quidam adiiciunt: PERFVNCTAS ESSE A FEBRI ET A FORIA'. — Varro de r. r. 2, 4. §. 5.

3. Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: ILLOSCE BOVES SANOS ESSE 'NOXASQVE[3] PRAESTARI; cum emimus indomitos, sic: ILLOSCE IVVENCOS SANOS RECTE DEQVE PECORE SANO ESSE 'NOXASQVE[3] PRAESTARI SPONDESNE?

---

v. Muries. sale (*factum ex* pila) quod *sedem mutaverunt;* sordidum *olim* sordido in *fuisse videtur.* est *factum ex sequenti* et. 8) adiectum est et *ed. Merc. — Fortasse quaedam perierunt aut a Varrone omissa sunt. Ceterum cf. infra Veranius* 11. 9) *Ad annales Pictoris referendi videntur Quintil. I. O.* 1, 6. §. 12. *Non.* 12, 3. *p.* 518. — *Cassium Heminam annalium scriptorem omisi; nam qui fertur eius liber de censoribus* (*Non.* 4, 300. *p.* 346), *potius videtur secundus annalium, ubi de censoribus, quod refertur, scripserit. Item Q. Fabium Maximum Servilianum cos. a. u.* 612. *quem de iure pontificio libros scripsisse, non efficitur ex Macrob. Sat.* 1, 16., *ubi laudatus liber XII potest et videtur esse annalium.*

1) *Hunc verum librorum eius titulum fuisse crediderim, quem refert Varro de re rust.* 2, 7. §. 6. *Pomponii aetate appellabantur 'Manilii monumenta' L.* 2. §. 38. *D. de orig. iur.* (1, 2), *de quo loco adi Maians. de M'. Manilio. Opp.* I. *p.* 145. *Pars inscripta fuerit 'uenalium uendendorum leges'* (*Cic. de orat.* 1, 58. §. 246.) *unde Varro sua hausit.* 2) *Haec quoque, modo contracta, ut cetera, ex Manilio esse, vix dubitandum est.* 3) *Scripsi; dictum puta ut dolum,*

Paulo uerbosius haec, qui Manilianas actiones sequuntur. — Varro de r. r. 2, 5. §. 11.

4. Emtio equina similis fere ac boum et asinorum, quod iisdem rebus in emtione dominum mutant, ut in Manilii actionibus perscripta sunt. — Varro de r. r. 2, 7. §. 6.

5. Nexum Manilius scribit omne, quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia. — Varro de L. L. 6, 5. §. 105.

6. An partus ancillae sitne in fructu habendus, disseretur inter principes ciuitatis P. Scaeuolam, M'. Manilium, ab hisque M. Brutus[4] dissentiet (quod et acutum genus est et ad usus ciuium non inutile, nosque ea scripta reliquaque eiusdem generis et legimus libenter et legemus): haec, quae uitam continent omnem, negligentur? — Cic. de fin. 1, 4. §. 12.

6. Illuseras heri etc. — Cf. supra Sex. Aelium Catum 3.

M. IVNIVS BRVTVS

(eiusdem aetatis).

De iure ciuili libri tres.

1. Ex libro primo: 'Forte euenit, ut in Priuernati essemus'. — Cic. de orat. 2, 55. §. 224.

2. Ex secundo libro: 'In Albano eramus ego et Marcus filius'. — Cic. ib.

3. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scaeuolam dicere, sunt ueri Bruti libri): 'In Tiburti forte assedimus ego et Marcus filius'. — Cic. ib.[1]

4. Illuseras heri etc. — Cf. supra Sex. Aelium Catum 3.

P. MVCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 621. pont. max. ex a. u. 623).

1. ... ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaeuola id solum

---

culpam, evictionem praestare; noxis- *vel* noxiisque *edd.* 4) *Cf. L.* 68. *D. de usufr.* (7, 1).

1) *Paulo aliter et fere plenius haec refert Cic. pro Clu.* 51. §. 141. *unde etiam apparet, haec initia fuisse trium librorum. — Ex eiusdem Bruti libris etiam esse v.* 'requietem', *quod citat Inc. ap. Haupt. ad Ovid. Hal. p.* 95., *suspicatur Osannus ad Pompon. p.* 73.

esse ambitus aedium dixerit, 'quom[1] parietis communis tegendi causa tectum proiiceretur, ex quo in tectum eius, aedes qui protexisset, aqua proflueret, id tibi ius uideri. — Cic. Top. 4 fin.

2. C. Caelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat: P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit.[2] — Auct. ad Herenn. 2, 3. §. 19.

3. Placuit P. Scaeuolae et Coruncanio pontificibus maximis itemque caeteris, qui tantundem caperet, quantum omnes heredes, sacris alligari. Habeo ius pontificium. Quid huc accessit ex iure ciuili? Partitionis caput, scriptum caute, ut centum nummi deducerentur. Inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc qui testamentum faciebat, cauere noluisset, admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur: super, dicebant, qui quid cepisset, adstringi. Rursus sacris liberantur. Hoc uero nihil ad pontificium ius et e medio est iure ciuili, ut per aes et libram heredem testamenti soluant, et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, 'etsi[3] is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea non '*mortis causa capta.*[4] — Cic. de leg. 2, 21. §§. 52. 53.

4. Itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret, porcam heredi esse contractam, habendas triduum ferias et porco femina piaculum 'piari.[5] Si in mari mortuus esset, eadem praeter piaculum et ferias. — Cic. de leg. 2, 22. §. 57.

5. — P. Scaeuola pontifex maximus pro collegio respon-

---

1) *Scripsi*; quod *edd. Cf. Boeth. Comm.* 2) *Cf. librum meum 'Gaius' p.* 138. 162. 3) *Geminando scripsi;* si *edd.* 4) *Supplevi. Ceterum si statim quod ei per damnationem debebatur, stipulando novasset, cum novatio pro solutione sit, mortis causa ex damnatione cepisse videretur, perinde ac si ei legatum solutum esset. Hoc fugit Savign. Zeitsch. f. gesch. RW.* II. *p.* 379. *De tota re cf. infra Q. Mucium Scaevolam* 13. 5) *Scripsi;* pati *edd.*

dit: 'quod in loco publico Licinia, Gaii filia, iniussu populi dedicasset, sacrum non uiderier'. — Cic. pro dom. 53. §. 137.

*C. SEMPRONIVS TVDITANVS

(cos. a. u. 625).

Magistratuum.[1]

1. Tuditanus refert libro tertio magistratuum, decemuiros, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogasse. — Macrob. Sat. 1, 13.

2. ... ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul, aut maiorem aut maioris collegam rogare iure non potest.[2] — Messalla apud Gell. 13, 15. §. 4.

COSCONIVS

(incertae, sed huius fere, ut uidetur, aetatis).

Actionum.

1. Hoc idem Cosconius[1] in actionibus scribit, praetorem accensum solitum esse iubere, ubi ei uidebatur horam esse tertiam, inclamare, horam esse tertiam, itemque meridiem et horam nonam.[2] — Varro de L. L. 6, 9. §. 89.

*IVNIVS GRACCHANVS

(C. Sempronii Gracchi tr. pl. aequalis).[1]

Commentarii (?).[2]

1. Celeres sub Romulo regibusque sunt appellati, deinde

---

1) *Quae Plin. N. H.* 13, 13. *ex Tuditani decimo tertio habet, probabilius ad eius annales referuntur.* 2) *Cf. infra M. Valerium Messalam* 1.

1) *Idem de rebus grammaticis scripsisse uidetur. Varr. de L. L.* 6, 5. §. 36. *De Hostilianis actionibus vid. Cic. de orat.* 1, 57. §. 245. 2) *Cf. Censorin.* 23.

1) *De hoc cf. L. Mercklin de Iunio Gracch. Comm. part.* 1. 2. *Dorp.* 1841. *et qui eam ignoravit, M. Hertz de Iunio Gracch. disp. adiecta comm. de L. Cinciis Berol.* 1842. *p.* 88 *seqq.* 2) *Hic titulus tantum nititur loco Varr. de L. L.* 6, 9. §. 95. hoc ipsum 'in-

flexuntes, postea trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Volsinios p. VIIII sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli; idque duravit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: 'Quod ad equestrem ordinem attinet, antea trossulos uocabant, nunc equites uocant ideo, quia non intelligunt, trossulos nomen quid ualeat, multosque pudet eo nomine appellari,' et causam, quae supra indicata est, exponit inuitosque etiamnum tamen trossulos uocari. — Plin. N. H. 33, 2. §. 9.

2. Antiquum oppidum in hoc fuisse Saturnia scribitur. Eius uestigia etiam nunc manent tria: quod Saturni fanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Iunius scribit ibi, 'quam[3] nunc uocant Pandanam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus priuatis parietes postici muri sunt scripti. — Varro de L. L. 5, 7. §. 42.

3. Subura Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua urbe. — Varro de L. L. 5, 7. §. 48.

4. Luceres, ut Iunius, a Lucumone. — Varro de L. L. 5, 9. §. 55.

5. Mensium nomina fere aperta sunt, si a Martio, ut antiqui constituerunt, numeres. Nam primus a Marte. Secundus, ut Fuluius scribit et Iunius, a Venere, quod ea sit Aphrodite, quoius nomen ego antiquis literis quod nusquam inueni, magis puto dictum, quod uer omnia aperit, Aprilem. Tertius a maioribus Maius, quartus a iunioribus dictus Iunius. Dehinc quintus Quintilis et sic deinceps usque ad Decembrem a numero. Ad hos qui additi, prior a principe deo Ianuarius appellatus; posterior, ut iidem dicunt scriptores, ab diis inferis Februarius appellatus, quod tum his parentetur. — Varro de L. L. 6, 4. §§. 33. 34.

6. Nomina decem mensibus antiquis Romulum fecisse Fuluius et Iunius auctores sunt: et quidem duos primos a paren-

---

ligium' scriptum inueni in M. Iunii commentariis; *qui M. Iunius an idem sit, non sine causa dubitatur* (*cf. Mercklin l. c.* I. *p.* 16). *Ipse Gracchanus scripsit etiam 'de potestatibus' librum, notum ex L.* 1 *pr.* §. 1. *D. de offic. quaest.* (1, 13) *et Lyd. de mag.* 1, 24. *quem locum, cum Lydum sua tantum ex Digestis hausisse constet, omisimus.* [3]) *Fortasse* qua.

tibus suis nominasse Martium a Marte patre, Aprilem ab Aphrodite id est Venere, unde maiores eius oriundi dicebantur: proximos duos a populo, Maium a maioribus natu, Iunium a iunioribus; ceteros ab ordine, quo singuli erant, Quintilem usque ad Decembrem perinde a numero. — Censorin. 22.

7. Annum uertentem Romae Licinius quidem Macer et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensium fuisse scripserunt. sed magis Iunio Gracchano et Fuluio et Varroni et Suetonio aliisque credendum, qui decem mensium putauerunt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani. — Censorin. 20.

8. Postea siue a Numa, ut ait Fuluius, siue, ut Iunius, a Tarquinio duodecim facti sunt menses et dies CCCLV, quamuis luna duodecim suis mensibus CCCLIIII dies uideatur explere. — Censorin. 20.

9. Iunius Seruium Tullium regem primum intercalasse commemorat. — Macrob. Sat. 1, 13.

10. Praefectum urbi Latinarum causa relictum senatum habere posse 'Iunius[4] negat, quoniam ne senator quidem sit, neque ius habeat sententiae dicendae, quum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria. — Gell. 14, 8. §. 1.

11. Publica pondera *et in mensuris obseruata sunt.* ex ea causa Iunius in *plebiscito cautum esse ait*, quod duo Silii P. et M. trib. pleb. rogarint, his uerbis: 'Ex ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus oetier '*uu*l*go*[5] solet, uti 'coeretur[6] se dolo m(*alo*), uti quadrantal uini octoginta pondo siet, congius uini decem p(*ondo*) siet, sex sextarii *c*ongius siet *uini*, duodequinquaginta sextari quadrantal siet uini, 'sextarius aequus aequo cum librario siet,[7] sexdecimque 'librar*ii*[8] in modio sient. si quis magistratus adversus hac d(*olo*) m(*alo*)

---

4) Mutius *alii. Cf. infra Ateium Capitonem* 4. 5) *Scripsi;* qui *Cd. edd.* 6) *Scripsi;* coaequetur *Cd. edd.* 7) *Hoc est: sextarius* (*qui primus et maximus modulus est liquidorum et aridorum communis*) *simpliciter dictus* (*non vini*) *sive vas, quo sextarium vini aliusve rei metimur, aequus spatii modo sit cum aequo* (*sextario id, quod continet, accurate aequante*) *librario, sive ad vini pondus exacto, quem Graeci σταθμικὸν appellant. Cf. Boeckh Metrol. p.* 18. 25. *Ad hanc sententiam lacunas initio supplevi.* 8) *Ex*

pondera modiosque uasaque publica 'modica[9] minora maioraue faxit, iussitue fieri, dolumue adduit, 'quod[10] ea fiant, eum quis uolet magistratus 'multare q(*uantam*) u(*olet*) p(*ecuniam*),[11] dum minore parti familias taxat, liceto; siue quis in sacrum iudicare uoluerit, liceto'. — Fest. v. Publica pondera p. 246.

P. RVTILIVS RVFVS

(cos. a. u. 649).

Ἱστορίας Ῥωμαϊκῆς.[1]

1. Rutilius scribit, Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum legesque accipiendas Romam uenirent, et ut scita atque consulta frequentiore populo referrentur, quae trinundino die proposita a singulis atque uniuersis facile noscebantur. unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. ea re etiam candidatis usus fuit in comitium nundinis uenire et in colle consistere, unde coram possent ab uniuersis uideri. sed haec omnia neglegentius haberi coepta et post abolita, postquam internundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse coeperunt.[2] — Macrob. Sat. 1, 16.

*FVRIVS.[1]

1. Reperi in libro quinto rerum reconditarum Sammonici

Mülleri cj.; intellige sextarios librarios, librae *Cd. edd.* 9) *i. e. ad modum vel ad metiendum pertinentia.* 10) *Antique pro* quo, *ut Orell.* 2488. QVOD ID TEMPLVM MELIVS HONESTIVS SEIT. 11) *Correxi;* multaretur *Cd. edd. Cf. Orell. l. c.*

1) *Non recepissem has reliquias, nisi Rutilius hoc libro magis instituta populi Rom. quam res gestas persecutus esse videretur. Cetera quae feruntur eius fragmenta (Kraus. fragm. hist. Rom. p.*230) *ex libris de vita sua deprompta esse malim existimare.* 2) *Incertum, quatenus haec Rutilii sint.*

1) *Incertum, quis. Sed scriptor iuris sacri videtur fuisse, et, si alias notus, malim intelligere A. Furium Antiatem, aequalem Rutilii Rufi, poetamque annalium, quem et alias Macrob. velut Sat.* 6, 1. 3. 4. *solo Furii nomine laudat et de quo vid. Meyer ad Cic. Brut.* 35,

Sereni [2] utrumque carmen, quod ille se in cuiusdam Furii uetustissimo libro reperisse professus est. Est autem carmen huiusmodi, quo di euocantur, cum oppugnatione ciuitas cingitur: 'SI DEVS SI DEA EST, CVI POPOLVS CIVITASQVE KARTHAGINIENSIS EST IN TVTELA, TEQVE MAXIME ILLE, QVI VRBIS HVIVS POPOLIQVE TVTELAM RECEPISTI, PRECOR VENERORQVE VENIAMQVE A VOBIS PETO, VT VOS POPOLVM CIVITATEMQVE KARTHAGINIENSEM DESERATIS, LOCA, TEMPLA SACRA VRBEMQVE EORVM RELINQVATIS ABSQVE HIS ABEATIS, EIQVE POPOLO CIVITATIQVE METVM, FORMIDINEM, OBLIVIONEM INIICIATIS, PRODITIQVE ROMAM AD ME MEOSQVE VENIATIS, NOSTRAQVE VOBIS LOCA, TEMPLA SACRA, VRBS ACCEPTIOR PROBATIORQVE SIT, MIHIQVE POPOLOQVE ROMANO MILITIBVSQVE MEIS PRAEPOSITI SITIS, '(*idque faciatis extis*) [3] VT SCIAMVS INTELLIGAMVSQVE. SI ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDOSQVE FACTVRVM'. In eadem uerba hostias fieri oportet, [4] auctoritatemque uideri extorum, ut ea promittant futura. Urbes uero exercitusque sic deuouentur, iam numinibus euocatis; sed dictatores imperatoresque soli possunt deuouere his uerbis: 'DIS PATER, VEIOVIS, MANES, SIVE VOS QVO ALIO NOMINE FAS EST NOMINARE, VT OMNES ILLAM VRBEM KARTHAGINEM EXERCITVMQVE, QVEM EGO ME SENTIO DICERE, FVGA, FORMIDINE TERROREQVE COMPLEATIS, QVIQVE ADVERSVM LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVM ARMA TELAQVE FERENT, VTI VOS EVM EXERCITVM, EOS HOSTES, EOSQVE HOMINES, VRBES AGROSQVE EORVM ET QVI IN HIS LOCIS REGIONIBVSQVE, AGRIS VRBIBVSVE HABITANT, 'OBDVCATIS, [5] LVMINE SVPERO PRIVETIS, EXERCITVMQVE HOSTIVM, VRBES AGROSQVE EORVM, QVOS ME SENTIO DICERE, VTI VOS EAS VRBES AGROSQVE, CAPITA 'AETATESQVE [6] EORVM DEVOTAS CONSECRATASQVE HABEATIS ILLIS LEGIBVS, QVIBVS QVANDOQVE SVNT MAXIME HOSTES DEVOTI, EOSQVE EGO VICA-

---

quam M. Furium Bibaculum Augusti aequalem, Macrobio Sat. 2, 1. *memoratum, de quo adi Bernhardy Röm. Liter. p.* 462 *ed.* 2. [2]) *Qui fuit imperante Caracalla.* [3]) *Supplevi, quae similiter desinentia excidisse videntur.* [4]) *Nam piaculum erat, alienigenam eos invocare.* [5]) *Scripsi Iguv. Tafeln p.* 253. abducatis *edd.* [6]) *Fortasse legendum:* co-

RIOS PRO ME, FIDE MAGISTRATVQVE MEO PRO POPOLO ROMANO, EXERCITIBVS LEGIONIBVSQVE NOSTRIS DO, DEVOVEO, VT ME MEAMQVE FIDEM IMPERIVMQVE, LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVM, QVI IN HIS REBVS GERVNDIS SVNT, BENE SALVOS SIRITIS ESSE. SI HAEC ITA FAXITIS, VT EGO SCIAM, SENTIAM INTELLIGAMQVE, TVNC QVISQVIS HOC VOTVM FAXIT, VBIVBI FAXIT, RECTE FACTVM ESTO OVIBVS ATRIS TRIBVS. (*TE*)[7] TELLVS MATER TEQVE IVPITER OBTESTOR'. Cum Tellurem dicit, manibus terram tangit: cum Iouem dicit, manus ad coelum tollit; cum uotum recipere dicit, manibus pectus tangit. In antiquitatibus autem haec oppida inueni deuota, 'Tonios,[8] Fregellas, Gabios, Veios, Fidenas; haec intra Italiam. praeterea Karthaginem et Corinthum; sed et multos exercitus oppidaque hostium Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales. — Macrob. Sat. 3, 9.

Q. MVCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 659. post pont. max. obiit a. u. 672).

De iure ciuili libri XVIII.

1. Nam Q. Scaeuolam[1] ad demonstrandam penum his uerbis usum audio: 'Penus est 'non quidque[2] esculentum aut poculentum, 'sed[3] quod ipsius patrisfamilias aut liberum 'matris(*ue*)familias[4] (*aut familiae*) eius, quae circum eum aut liberos eius est et opus non facit, causa paratum est, id, Mucius ait, penus uideri debet. Nam quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii aut cenae causa parantur, penus non sunt, sed ea potius, quae huiusce generis longae usionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu sint, sed intus et penitus habeantur, penus dicta sunt'. — Gell. 4, 1. §. 17.

---

hortesque. 7) *Supplevi.* 8) *Fortasse:* Thurios (*ab Hannibale receptos*); *nam ordinem geographicum sequi videtur. Ceterum incertum, an haec quoque Furii, an Sereni Sammonici sint.*

1) *Libro secundo. Cf. L.* 3 *pr.* §. 6. *D. de penu leg.* (33, 9). 2) *Scripsi, desiderante id quod postea sequitur:* Nam quae *etc.* inquit quod (*factum puta ex* ̄iquid̄q) *edd.* 3) est *edd.* 4) patrisfamilias *edd. Cf. L.* 3 *pr. cit.*

2. Itaque Q. Scaeuola in librorum, quos de iure ciuili composuit, XVI. uerba haec posuit: 'Quod cui seruandum datum est, si id usus est, siue quod utendum accepit, ad aliam rem atque accepit, usus est, furti se obligauit'. — Gell. 7 (6), 15. §. 2.

3. Legis ueteris Atiniae uerba sunt: 'Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto'. Quis aliud putet in hisce uerbis, quam de tempore tantum futuro legem loqui? Sed Q. Scaeuola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex ualeret, an etiam in ante facta? quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — Gell. 17, 7. §. 1.

4. Scaeuola autem, P. f., iunctum esse putat uerbum, ut sit in eo et 'post' et 'limen': ut, quae a nobis alienata sunt, quum ad hostem peruenerint et ex suo tanquam limine exierint, dein quum redierint post ad idem limen, postliminio uideantur rediisse. — Cic. Top. 8. §. 37.

5. (Nexum) Mucius: quae per aes et libram fiant, ut obligentur praeter quae mancipio dentur. — Varro de L. L. 7, 5. §. 105.

6. (*Q.*) quoque Mucium iureconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quae cum Kalendis Ianuariis apud uirum matrimonii causa esse coepisset, ante diem IIII. Kalendas Ianuarias sequentes usurpatum isset: non enim posse impleri trinoctium, quod abesse a uiro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertiae noctis posteriores sex horae alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. — Gell. 3, 2. §§. 12. 13.

7. Itemque ut illud: Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim uideo Scaeuolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. — Cic. Top. 6. §. 29.

Aliunde, ut uidetur.

8. Pontifices, ut Q. Scaeuola pontifex maximus dicebat, a posse et facere. — Varro de L. L. 5, 15. §. 83.

9. Praetor, qui tum (sc. diebus fastis tria uerba) fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens dixit, Q. Mucius ambigebat, eum expiari ut impium non posse. — Varro de L. L. 6, 4. §. 30.

10. Praeter multam uero affirmabatur, eum, qui talibus diebus (sc. feriis) imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere; prudentem expiari non posse, Scaeuola pontifex affirmabat. — Macrob. Sat. 1, 16.

11. Scaeuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, quod praetermissum noceret: si bos in specum decidisset eumque paterfamilias adhibitis operis liberasset, non est uisus ferias polluisse; nec ille, qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminenti uindicauit ruina. — Macrob. Sat. 1, 16.

12. Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur; nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae curiata appellantur, aetasque eius, qui adrogare uult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiose adpetita sint, consideratur, iusqueiurandum a Q. Mucio, pontifice maximo, conceptum dicitur, quod in adrogando iuraretur. — Gell. 5, 19. §§. 5. 6.

13. De sacris[1] autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur semper et deinceps familiis prodantur, et, ut in lege posui, perpetua sint sacra. Hoc posito, haec iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, et iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. Quaeruntur enim, qui adstringantur sacris. Heredum causa iustissima est; nulla est enim persona, quae ad uicem eius, qui e uita emigrauit, propius accedat. Deinde qui morte testamentoue eius tantundem capiat,[2] quantum omnes heredes. Id quoque ordine; est enim ad id, quod propositum est, ac-

---

[1]) *Cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW.* II. *p.* 363 *seq. Cf. supra P. Mucium Scaevolam* 5. [2]) *Itaque unus tantum, ut sacrorum ratio desiderabat, quod et in sequentibus gradibus servatur: secus atque in heredibus; nam inter eos erat actio familiae herciscundae, qua qui sacra fecerat, ceteros de indemnitate convenire poterat.*

commodatum. Tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quae eius fuerint, cum moritur, usu ceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, 'de creditoribus[3] eius, qui plurimum seruet. Extrema persona est, ut, si qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Haec nos a Scaeuola didicimus, non ita descripta ab antiquis. — Cic. de leg. 2, 19. §§. 47—49. c. 20 init.

14. Atque etiam hoc dant Scaeuolae, quo*m* est partitio, ut, si in testamento deduct*io* scripta non sit, ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In donatione hoc iidem secus interpretantur: et quod paterfamilias in eius donatione, qui in eius potestate esset, approbauit, ratum est;[4] quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est.[5] — Cic. de leg. 2, 20. §. 50.

15. *Nefrendes dictos asserit Q. Mucius* Scaeuola *arietes*, quod dentibus frendere non possint. — Fest. v. Nefrendes p. 162.

16. Petilam suram siccam et substrictam uulgo interpretantur. Scaevola ait, ungulam albam equi ita dici. — Fest. v. Petilam p. 205.

17. Scaeuolam quoque et L. Aelium etc. — Vid. infra Ateium Capitonem 24.

18. Pueris non prius, quam togam uirilem sumerent, puellis non antequam nuberent, praenomina imponi moris fuisse, Q. Scaeuola auctor est. — Auct. epit. de nomin. rat. post Valer. Max.

19. Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scaeuolam disputasse, tria genera tradita deorum: unum a poetis,

---

[3]) creditoribus *Savign. cj. Sed vid. lib. meum 'Recht d. Nexum' p.* 91. [4]) *Qua ratione cum filius heres plus retinere videatur (suo enim facto habet hereditatem deminutam), partiarius sacris non obligatur.* [5]) *Ideoque adhuc in peculio est ad eumque, cuius peculium fit (velut legatarii partiarii pro parte), etiam nolentem morte pervenit et sacris eum alligat: quanquam is, qui cum nulla testamento deductio scripta est, minus ex legato, quam omnibus heredibus relictum est, ipse capere potest, itaque sacris non alligatur.*

alterum a philosophis, tertium a principibus ciuitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de diis fingantur indigna; secundum non congruere ciuitatibus, quod habeat aliqua superuacua, aliqua etiam, quae obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est; solet enim et a iurisperitis dici ‘superflua non nocent’. Quae sunt autem illa, quae prolata in multitudinem nocent? Haec, inquit: non esse deos Herculem, Aesculapium, Castorem, Pollucem; proditur enim a doctis, quod homines fuerint et humana condicione defecerint. Quid aliud? Quod eorum, qui sint dii, non habeant ciuitates uera simulacra, quod uerus deus nec sexum habeat, nec aetatem, nec definita corporis membra. Poëticum sane deorum genus cur Scaeuola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic uidelicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterare; sic item aliquid aliter turpiter atque inepte dicere ac facere: tres inter se deas certasse de praemio pulcritudinis, uictas duas a Venere Troiam euertisse; Iouem ipsum conuerti in bouem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere; Saturnum liberos deuorare; nihil denique posse confingi miraculorum atque uitiorum, quod non ibi reperiatur atque a deorum natura longe absit. — Augustin. de ciuit. dei 4, 27.

C. AQVILLIVS GALLVS
(praetor a. u. 688).

1. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus? respondebat: cum esset aliud simulatum, aliud actum. — Cic. de offic. 3, 14. §. 60. Cf. c. 15. §. 61. de nat. deor. 3, 30. §. 74.

2. Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, quum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse uultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire: ‘qua fluctus eluderet’. — Cic. Top. 7. §. 32. Cf. Boeth. III. p. 333. Orell. Quintil. I. O. 5, ult. §. 34.

3. — C. Visellius Varro graui morbo correptus, trecenta

milia nummum ab Otacilia Laterensi, cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est eo consilio, ut, si decessisset, ab heredibus eam summam peteret; quam legati genus esse uoluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Euasit deinde Visellius ex illa tempestate aduersus uota Otaciliae. Quae offensa, quod spem praedae suae morte non maturasset, ex amica obsequenti subito destrictam foeneratricem agere coepit nummos petendo, quos ut fronte inuerecunda, ita inani stipulatione captauerat. De qua re C. Aquillius, uir magnae auctoritatis et scientia iuris ciuilis excellens, iudex addictus, adhibitis in consilium principibus ciuitatis, prudentia et religione sua mulierem repulit. — Valer. Max. 8, 2. §. 2.

4. ... ὅς (Γάϊος Ἀκύλιος) φησιν ἀμεληθεισῶν ποτε τῶν τάφρων καὶ μηκέτι διαῤῥεομένων, τοὺς τιμητὰς τὴν ἀνακάθαρσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπισκευὴν χιλίων μισθῶσαι ταλάντων. — Dionys. Hal. 3, 67.

... *qui* (*C. Aquilius*) *refert, neglectas aliquando cloacas nec amplius aquam transmittentes a censoribus purgandas et reficiendas mile talentis locatas esse.*

*M. TVLLIVS CICERO

(natus a. u. 648. obiit 711).

De iure ciuili in artem redigendo.

1. 'Nec uero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit; doctrina etiam superfuit'. — Gell. 1, 22. §. 7.

2. 'Aliquo excellente ac nobile uiro'. — Charis. Inst. gr. I. p. 111. ed. Putsch.

*L. CINCIVS

(Ciceronis fere aequalis).[1]

De fastis.

1. Cincius in eo libro, quem de fastis reliquit, ait, impe-

[1]) *Probe distinguendus a L. Cincio Alimento annalium scriptore, qui praetor fuit a. u.* 544. *Cf. Mart. Hertz de L. Cinciis. Berol.*

rite quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos a Venere dixisse, cum nullus dies festus, nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem a maioribus institutum sit, sed ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla ut ceterorum coelestium laus celebretur. — Macrob. Sat. 1, 12.

2. Κίγκιος δὲ ὁ Ῥωμαῖος σοφιστής φησι, τὴν Ἀφροδίτην ἐξ ἀφροῦ τεχθῆναι οἱονεὶ ἐκ τοῦ χιονώδους ἀέρος καὶ τῆς ψυχρᾶς οὐσίας τὸ ἔαρ ἀποτεχθῆναι. — Io. Laur. Lyd. de mens. 4, 44.

Cincius autem sophista Romanus Venerem ex spuma natam dicit, velut ex aëre nivoso et frigida essentia ver procreatum.

3. Cincius (Maium sc.) mensem nominatum putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deae rem diuinam facit. — Macrob. Sat. 1, 12.

4. Iunius . . . . . ut Cincius arbitratur, quod Iunonius apud Latinos ante uocitatus diuque apud Aricinos Praenestinosque hac appellatione in fastos relatus sit. — Macrob. ib.

5. Κίγκιος ἐν τῷ περὶ τῶν ἑορτῶν λέγει, τὸν Νοέμβριον παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μερκηδῖνον ὀνομασθῆναι ὡσανεὶ μισθοφόρον· ἐν αὐτῷ γὰρ τοῖς κτήτορσιν οἱ μισθωτοὶ τὰς προσόδους εἰσέφερον τοῦ παρελθόντος κύκλου ἑτέρων καρπῶν αὖθις ἐπερχομένων. Νοέμβριος δὲ ὕστερον ὠνομάσθη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ· ἔννατος γὰρ ἐκ τοῦ Μαρτίου. — Io. Laur. Lyd. de mens. 4, 92.

Cincius in libro de fastis[2] *ait, Novembrem apud veteres Mercedonium nominatum fuisse, velut mercedes ferentem; illo enim mense dominis conductores pensiones inferebant praeteriti spatii temporis, aliis fructibus rursus provenientibus. November autem postea nominatus est a numero; nonus enim a Martio.*

De comitiis.

6. Patricios Cincius ait in libro de comitiis eos appel-

1842. *quem fere sequor.* [2]) *proprie: 'de festis'; sed Lydus ita de*

lari solitos, qui nunc ingenui uocentur. — Fest. v. Patricios p. 241.

De consulum potestate.

7. Praetor ad portam salutatur is, qui in prouinciam propraetore aut proconsule exit: cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talem: Albanos rerum potitos usque ad Tullum regem. Alba deinde diruta usque ad P. Decium Murem cos. populos ad caput Ferentinae, quód est sub monte Albano, consulere solitos et imperium communi consilio administrare. itaque quo anno Romanos imperatores ad exercitum mittere oporteret iussu nominis Latini, complures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos. ubi aues addixissent, militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem aues addixerant, praetorem salutare solitum, qui eam prouinciam optineret praetoris nomine. — Fest. v. Praetor p. 241.

De officio iurisconsulti.

8. 'Nuncupata pecunia est', ut ait Cincius in l. II. de officio iurisconsulti, 'nomine concepta,[3] nominibus propriis pronuntiata. "cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto" id est, uti nominarit locutusue erit, ita ius esto. uotà nuncupata dicuntur, quae consules, praetores, cum in prouinciam proficiscuntur, faciunt: ea in tabulas praesentibus multis referuntur'. at Santra etc. — Fest. v. Nuncupata p. 173.

9. [4]*Sunt*, qui et inf*eriores dici putant colonias*, quae sunt *deductae Alba Longa in Pris*cos Latinos, *quas Tarquinius rex sub*egerit secundum *mare non longe in*fra Romam in *ciuitatibus Latinorum;* eosque sanat*is appellatos*, *quod eos rex* praeter opinio*nem breui pacauis*set sanauisse*tque ac cum iis pa*cisci potuisset, no*mine a re dato*, *ut ait* Cincius l. II. de *officio iurisco*nsulti. — Fest. v. *Sanates* p. 321.

---

fastis librum intellexisse videtur. [3]) *Scripsi Zeitschr. f. gesch. RW.* XII. *p.* 293. *Cf.* '*Recht d. Nexum*' *p.* 24. nomina certa *Cod.* nominata, certa *Ursin. cj.* [4]) *Restitui fere* '*Recht d. Nexum*' *p.* 253.

10. Subici ar*ies dicitur*, *qui pro occiso datur*, quod fit, ut ait Cincius *in libro* ... *de officio iuris*consulti, exemplo At*heniensium*, *apud quos* expiandi gratia aries *inigitur ab eo*, *qui inuitus sce*lus admisit, poenae p*endendae loco*. — Fest. v. Aries[5] p. 347.

Mystagogicon.

11. Trientem tertium pondo coronam auream dedisse se Ioui donum, scripsit T. Quinctius dict(*ator*), quom per nouem dies totidem urbes et decimam Praeneste cepisset. id significare ait Cincius in Mystagogicon l. II. duas libras pondo et trientem. — Fest. v. Trientem p. 363.

De re militari.

12. Cincius in libro tertio de re militari fecialem populi Romani bellum indicentem hostibus telumque in agrum eorum iacientem his uerbis uti scripsit: 'QVOD POPVLVS HERMVNDVLVS HOMINESQVE POPVLI HERMVNDVLI ADVERSVS POPVLVM ROMANVM BELLVM FECERE DELIQVERVNTQVE, QVODQVE POPVLVS ROMANVS CVM POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM IVSSIT, OB EAM REM EGO POPVLVSQVE ROMANVS POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM (*IN*)DICO FACIOQVE'. — Gell. 16, 4. §. 1.

13. Item in libro eiusdem Cincii de re militari quinto ita scriptum est: 'Quum delectus antiquitus fieret et milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus militaris adigebat in uerba haec:[6] "C. LAELII C. FILII CONSVLIS, L. CORNELII P. FILII CONSVLIS IN EXERCITV DECEMQVE MILIA PASSVVM PROPE FVRTVM NON FACIES DOLO MALO (*NEQVE*) SOLVS NEQVE CVM PLVRIBVS PLVRIS NVMMI ARGENTEI IN DIES SINGVLOS; EXTRAQVE HASTAM, HASTILE, '*LO*RVM,[7] PABVLVM,

---

5) *Cf. infra M. Antistium Labeonem* 5. *et lib. meum* '*Serv. Tull.*' *p.* 275. *Osenbrüggen über das Parricid. p.* 18. 6) *Quae sequuntur in Cdd.:* mag. uerba *ut glossema omisi. Postea* neque *supplevi.* 7) *Correxi;* pom (*pro* rom, *ante quod* lo *propter antecedens*-le *videtur excidisse*) *Cdd.* pomum *ed. Hertz. Sunt omnes res, quibus militi militiae gratia opus esse possit, quocirca recte intra

VTREM, FOLLEM, FACVLAM SI QVID IBI INVENERIS SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD PLVRIS NVMMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM C. FILIVM CONSVLEM LVCIVMVE CORNELIVM P. FILIVM CONSVLEM, SIVE QVEM AD VTER EORVM IVSSERIT, 'PERFERES[8] AVT PROFITEBERE IN TRIDVO PROXIMO, 'QVVM QVID[9] INVENERIS SVSTVLERISVE, SINE DOLO MALO, AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSEBIS ESSE, REDDES, VTI QVOD 'RECTE[10] FACTVM ESSE VOLES". Militibus autem scriptis dies praefinibatur, quo die adessent et citanti consuli responderent; deinde concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus: "NISI HARVNCE QVAE CAVSA ERIT: FVNVS FAMILIARE FERIAEVE DENICALES,[11] QVAE NON EIVS REI CAVSA IN EVM DIEM COLLATAE SINT, QVO IS EO DIE MINVS IBI ESSET, MORBVS SONTICVS, AVSPICIVMVE, QVOD SINE PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT, SACRIFICIVMVE ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI NON POSSIT, NISI IPSVS EO DIE IBI SIT, VIS HOSTISVE, STATVS CONDICTVSVE DIES CVM HOSTE. SI CVI EORVM HARVNCE QVAE CAVSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE QVAM PER EAS CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM 'ADITVRVMQVE[12] EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT". — Gell. 16, 4. §§. 2—4.

14. Item in eodem libro uerba haec sunt: 'Miles quum die, qui praedictus erat, aberat neque excusatus erat, infrequens 'censebatur'.[13] — Gell. 16, 4. §. 5.

15. Item in libro sexto hoc scriptum est: 'Alae dictae exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra sinistraque tanquam alae in auium corporibus locabantur. In legione sunt centuriae sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem'. — Gell. 16, 4. §. 6.

---

triduum non reddat. 8) proferes *edd.* 9) quicquid *edd.* 10) rectum *edd.* 11) *In honorem mortui celebrandae, quas in eos dies conferre ius erat, ubi neque heredis privatae neque publicae feriae erant. Cic. de leg.* 2, 22. 12) *Ex Guelf. scripsi.* adiuturumque *edd.* 13) *Scripsi;* dabatur *edd., ubi* cens- *ob antecedens* freq-uens *excidisse videtur. Cf. Paul. ex Festo v. Censionem facere. Censio hastaria; item Plaut. Truc.* 2, 1. *v.* 19. *unde apparet, militem ob infrequentiam hastas dare censum, nisi daret, ignominiose mis-*

De uerbis priscis.[14]

16. Scenam genus *fuisse ferri* manifestum est; sed utrum securis an dolabra sit, ambigitur. 'quamquam[15] Cincius in libro de uerbis priscis dolabram ait esse pontificiam. — Fest. v. Scenam p. 330.

17. Peremere Cincius in lib. de uerbis priscis ait significare idem, quod prohibere. — Fest. v. Peremere p. 214.

18. Reconduit refecerit, ut condere urbem facere, aedificare, ut Cincius testatur in libro de uerbis priscis. — Fest. v. Reconduit (Reconductae) p. 277.

19. Cincius de uerbis priscis sic ait: 'Quemadmodum omnis fere materia 'nondum formata[16] rudis appellatur, sicut uestimentum rude non perpolitum, sic aes infectum 'rudus. quia[17] apud aedem Apollinis aes infectum iacuit, 'id ad rudus[18] appellabant; *et adhuc*[19] in aestimatione censoria aes infectum rudus appellatur. rudiarii ab eodem dicuntur, quod saga noua poliunt'.[20] — Fest. v. Rodus p. 265.

20. Tuditantes, tundentes *negotium i. e. ag*entes significare ait Cincius *de uerbis priscis.*[21] — Fest. v. Tuditantes p. 352.

21. Gentilis dicitur et ex eodem genere ortus et is, qui simili nomine appellatur; ut ait Cincius: 'Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur'. — Paul. ep. Fest. v. Gentilis p. 94.

22. *Natio in eadem terra hominum genu*s natum. Cin*cius genus hominum*, *qui non aliunde uener*unt, sed ibi *nati sunt*, *significari ait*, *idemque n*ationem ait *non tantum uniuersim de omni*bus sed e*tiam de singularibus homini*bus seiuncti*m dici solere.* — Fest. v. Natio p. 166.

23. Naccae appellantur uulgo fullones, ut ait Curiatius,

---

sum esse. [14]) *In his fragmentis, quae non a Festo laudantur, minus certum est, ea ex hoc libro petita esse.* [15]) *Scripsi;* quam *Cd. et post inter* libro *et* de uerbis *additur:* qui est ei, *quod ex v.* quam *huc translata et tanquam nota explicata factum esse puto.* [16]) *Scripsi;* non deformata (*pro* nond. formata) *Cd. edd.* [17]) rudusculum *edd.* ruduscuīū *Cd. De rudusculo hic non quaerit Festus.* [18]) id adrudus *edd. Fortasse:* aedem ad rudus. [19]) *Supplevi.* [20]) *Postrema verba fortasse novum Festi lemma sunt.* [21]) *Ex*

quod nauci non sint, id quod est nullius pretii. idem sentit et Cincius. — Fest. v. Naccae p. 166.

24. Naucum ait Ateius Philologus poni pro nugis. Cincius, 'cutim oleae nucis, quae intus sit.[22] — Fest. v. Nauci p. 166.

25. Nuptias dictas ..... Aelius et Cincius, 'quia flammeo caput nubentis obuoluatur, quod antiqui obnubere uocarint: ob quam causam legem quoque 'Praenestinam[23] iubere caput eius obnubere, qui parentem necauisset, quod est obuoluere. — Fest. v. Nuptias p. 170.

26. *Noualem a*grum ..... *C*incius eum esse, ubi *terra sine cultura ad nouam* sementem sit relic*ta*. — Fest. v. Noualem agrum p. 174.

27. Obstitum Cloatius et Aelius Stilo esse aiunt uiolatum attactumque de caelo. Cincius, quom qui deo deaeue obstiterit, id est, qui uiderit, quod uideri nefas esset. — Fest. v. Obstitum p. 193.

28. *Praecidanea porca produ*cta syllaba *secunda pronuncianda est; quod enim*, ut ait L. Cin*cius*, *antequam nouam frugem secant*, *fa*miliae pur*gandae causa Cereri caeditur*, *prae*cidanea dicitur. — Fest. v. Praecidanea p. 218.[24]

29. Refriua faba dicitur, ut ait Cincius, 'quom ea, quae[25] ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi 'reuocantur[26] fruges, ut domum 'lata messe uirtute (*sint eadem*) ad[27] rem diuinam faciendam. — Fest. v. Refriua p. 277.

30. Salias uirgines Cincius ait esse conductitias, quae ad Salios adhibeantur apicibus paludatas, quas Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in regia cum pontifice paludatas cum apicibus in modum Saliorum. — Fest. v. Salias p. 329.

31. Sinistrae aues sinistrumque siue sinistimum auspicium i. quod sinat fieri. Varro l. V. epistolicarum quaestionum ait: 'A deorum sede cum in meridiem spectes, (*quod*) ad sinistram

---

Hertzii cj. 22) *Correxi;* quod in oleae nucis quod intus sit *Cd. edd.* 23) *Ex Bergkii cj.* parenstam *Cd.* 24) *Mülleri supplementa paullum mutavi. Cf. Gell.* 4, 6. 25) quoque quae *Cd. edd.* 26) reuocant *Cd. edd.* 27) *Paullo audacius correxi locum desperatum;*

sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia quam dextera esse existimentur'. Idem fere sentiunt Sinnius Capito et Cincius. — Fest. v. Sinistrae p. 339.

32. Vindiciae ..... de quo uerbo Cincius sic ait: 'Vindiciae 'olim[28] dicebantur illae, quae ex fundo sumptae in ius adlatae erant'. — Fest. v. Vindiciae p. 376.

33. ... Alii, ut Cincius, dicunt delubrum esse locum ante templum, ubi aqua currit, a diluendo. — Serv. ad Aen. 4, 56.

34. Cincius et Cassius aiunt, ab Euandro Faunum deum appellatum, ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta et ex eo, qui futura praecinerent, fanaticos dici. — Serv. ad Georg. 1, 10.

35. ... Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa (sc. Nouensiles) appellata pronunciat: nam solere Romanos religiones urbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publice consecrare: ac ne aliquis deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, breuitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. — Arnob. adv. gent. 3, 38. cf. c. 39.[29]

SERVIVS SVLPICIVS RVFVS
(cos. a. u. 704. obiit 711).

De dotibus.

1. Seruius quoque Sulpicius in libro, quem composuit de dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse uisas scripsit, cum Spurius Caruilius, cui Ruga cognomentum fuit, uir nobilis, diuortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis uitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo uicesimo tertio M. Atilio P. Valerio coss. Atque is Caruilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimamque morum eius gratia habuisse, sed iurisiurandi

---

datantes teuirtico ad *Cd. Cf. Müller p.* 402. 28) *Fortasse:* gleue (glebae). *Nam etiam Cincii tempore ita dicebantur. An postea ex* -ur illae *faciendum* uirgulae? 29) *Paucula fragmenta aut mere grammatica aut incerta omisi, de quibus vid. Hertz. l. c. p.* 58 *seq.*

religionem animo atque amori praeuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat, uxorem se liberum quaerundum gratia habiturum. — Gell. 4, 3. §. 2.

2. Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri, scripsit Seruius Sulpicius in libro, quem (*in*)scripsit de dotibus: 'Qui uxorem', inquit, 'ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium daturum; '(*ductum*) iri,[1] qui ducturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. Tum quae promissa erat, sponsa appellabatur, qui spoponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationis uxor non dabatur aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat. Iudices cognoscebant. Iudex, quamobrem data acceptaue non esset uxor, quaerebat. Si nihil iustae causae uidebatur, litem pecunia aestimabat, quantique interfuerat, eam uxorem 'dari aut accipi,[2] eum, qui spoponderat, 'ei, qui stipulatus erat,[3] condempnabat'. Hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit Seruius ad id tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. Haec eadem Neratius scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — Gell. 4, 4.

De sacris detestandis.

3. Seruius Sulpicius iureconsultus, uir aetatis suae doctissimus, in libro de sacris detestandis secundo qua ratione adductus 'testamentum' uerbum esse duplex scripserit, non reperio. Nam compositum esse dixit a mentis contestatione. — Gell. 7 (6), 12. §§. 1. 2.

Reprehensorum Scaeuolae capitum.

4. Praeterea de penu etc. — Cf. supra S. Aelius Catus 3.

Ex incertis libris.

5. In quo (sc. uerbo postliminii) Seruius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi 'post', et 'liminium' illud productionem esse uerbi uult, ut in 'finitimo, legitimo,

---

[1]) *Ex ed. Hertz.* [2]) *Scripsi;* accipi aut dari *Cdd. edd.* [3]) *Scripsi Zeitschr. f. gesch. RW.* X. *p.* 319. *Omisso v.* ei *cetera*

aeditimo' non plus 'inesset[4] 'timum', quam in 'meditullio' 'tullium'. — Cic. Top. 8. §. 36.

6. 'Pedem struit' in XII. significat fugit, ut ait Seruius Sulpicius. — Fest. v. Pedem p. 210.

7. At Ser. Sulpicius *nomine et*iam singulariter formato uindiciam esse ait '*dictam*,[5] qua de re controuersia est, ab eo, quod uindicatur. '*inde*[5] et in XII.: 'si uindiciam falsam tulit, si uelit is,[6] '*prae*tor[5] arbitros tres dato; eorum arbitrio '*rei*[5] fructus duplione damnum decidito'. — Fest. v. Vindiciae p. 376.

8. Ser. Sulpicius Rufus .... et Opilius *Aurelius ita existimant* dici inferio*ris superiorisque loci socios*, ut Tiburtes *supra Romam aliosque*, *qui cum* populo Tibur*ti coniurauerant in agro* Tiburti ide*mque in foedus et alios quosdam in*feriorisque loc*i populos receperant.*[7] *Hinc* in XII.: 'Nex*i mancipiique cum p. R. idem* forti sanati*que supra infraque ius esto*'.[8] id est bonor*um et in fidem receptorum*. — Fest. v. Sanates p. 321.

9. *Noxia*, ut Ser. Sulpicius Ru*fus ait* '*in XII.*[9], *damnum significat*, apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. — Fest. v. Noxia p. 174.

10. *O*rba apud poe*tas significatur priuata aliqua* persona cara: apud *oratores*, *quae patrem amisit; item* mater, ut Ser. *Sulpicius ait*, *quae liberos*, *quasi* oculos, orba est *in tabulis censoriis dicta.*[10] — Fest. v. Orba p. 182.

11. Posticam lineam in agris diuidendis Ser. Sulpicius appellauit ab exori*ente sole ad occasum spectantem.* — Fest. v. Posticam p. 233.

12. Quod in agris quotquotannis rursum facienda eadem, ut rursus capias fructus, appellata rura. 'Diuidit in illo',

---

uncis incl. Hertz. 4) inesse *edd.* 5) *Supplevi. Alii aliter.* 6) *Cf. Gai.* 4, 163. 7) *Quaedam in Müllerianis supplementis emendavi.* 8) *Paullo aliter supplevi lib. 'Recht des Nexum' p.* 255. 9) *Addidi.* 10) *Ita paullo rectius videor mihi restituere. Cf. Liv.* 3, 3. *et lib. meum de Serv. Tull. p.* 371. *Censorios libros Servium tractasse, apparet ex Gell.* 2, 10. *aut* matr*em* (matr. *Cd.*) ut Ser.

Seruius scribit Sulpicius, 'plebei rura largitura adorea'.[11] — Varro de L. L. 5, 4. §. 40.

13. Seruius Sulpicius[12] religionem esse dictam tradidit, quae propter sanctitatem aliquam remota ac seposita a nobis sit, quasi a relinquendo dicta, ut a carendo caerimonia. — Macrob. Sat. 3, 3.

14. *Mancipatus et adoptatus*, ut patris sui heres esse d*esinit, ita eius*, *qui adop*tet, tam heres est, qua*m ex eo natus. Set et arrogatus*, qui in potestate alie*na non est, arrogatoris fit filius* et suus heres ut p*atris naturalis. Haec ait Ser.* Sulpicius in ea oratio*ne*, *quam habuit contra Messallam* pro Aufidia.[13] — Fest. v. Mancipatus (Mancipatione) p. 153.

15. Silii causam te docui. Is postea fuit apud me. Quum ei dicerem, tibi uideri sponsionem illam nos sine periculo facere posse: ni bonorum Turpiliae possessionem Q. Caepio praetor ex edicto suo mihi dederit, negare aiebat Seruium, tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit: hoc idem Ofilium dicere.[14] — Cic. ad div. (Trebatium) 7, 21.

16. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse, respondit. — Gell. 4, 2. §. 12.

S. a. q. l. q. oculos ..... *edd.* [11]) *Emendavi locum et Servio vindicavi in lib. 'd. Iguv. Taf.' p.* 437. [12]) *Nisi potius Masurius Sabinus, cui haec tribuit Gell.* 4, 9. §. 8. *Et rectius ibi religiosi, non religionis haec traditur definitio. Ceterum extabat Servii Sulpicii* 'commentatio, quamobrem mensa linquenda non est', *Plin. H. N.* 28, 2. §. 26. [13]) *Totum locum paullo aliter supplevi ac Müllerus ceterique.* [14]) *De causa Siliana cf. lib. meum 'Studien d. R. R.' p.* 1. — *Servii epistolam consolatoriam, quae legitur inter Cic. ep. ad div.* 4, 5., *omittimus. — Servilius quis sit in hoc loco* (*Fest. v. Municeps p.* 142.): At Seruilius aiebat initio fuisse, qui ea conditione ciues Ro. fuissent, ut semper remp. separatim a populo Ro. haberent, Cumanos, Acerranos, Atellanos, qui aeque ciues Ro. erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant, *non constat. Alius videtur P. Servilius augur, cuius meminit Fest. v. Stellam p.* 351. *Sunt, qui corrigant* Serui filius.

C. AELIVS GALLVS
(eiusdem fere aetatis).[1]

De uerborum, quae ad ius ciuile pertinent, significatione.

1. 'Postliminio[2] receptum Gallus Aelius in libro primo significationum, quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber ex qua ciuitate in aliam ciuitatem abierat, in eandem ciuitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminiis. Item qui seruus a nobis in hostium potestatem peruenit, postea ad nos redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postliminii. Equi et muli et nauis eadem ratio est 'postliminio receptis iis,[3] quae serui. Quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminio redeunt, eadem genera rerum a nobis ad hostis redire possunt. cum populis liberis 'set non foederatis[4] et cum regibus postliminium nobis est ita, uti cum hostibus. quae nationes in . . . 'dicione[5] nostra sunt, cum his (*postliminium non est*). — Fest. v. Postliminio p. 218.

2. Gallus Aelius libro II. significationum uerborum, quae ad ius pertinent, ait: 'Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. Reus stipulando[6] est idem, qui stipulator dicitur, quippe suo nomine ab altero quid stipulatus est, non is, qui alteri adstipulatus est. Reus promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit, (*non*) qui pro altero quid promisit'. — Fest. v. Reus p. 273.

3. Saltum Gallus Aelius l. II. significationum, quae ad ius pertinent, ita definit: 'Saltus est, ubi siluae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque: si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen

---

1) *Cf. C. Guil. Heimbach C. Aelii Galli ICti de verb. q. ad ius civ. pert. signif. fragmenta Lips.* 1823. *C. Lachmann in Zeitschr. f. gesch. RW.* XI. *p.* 116. 2) postliminium *Cd. hic et infr.* 3) postliminium receptum is *Cd.* 4) *Scripsi;* et cumfoederatis *Cd.* et non foederatis *cj. E. F. Hase 'd. ius postlim.' p.* 39. *Cf. L.* 5. §. 2. *L.* 7 *pr.* §. 1. *L.* 19 *pr. D. de capt. et postlim.* (49, 14). 5) opinione *Cd. Fortasse:* ōf (officio, fide) dicione. [*ditione, arbitratu amicitia h*]*ospicioue* nostro *cj. Hase l. c. p.* 40. 6) *Nolo hic et infra mutare Cd. scripturam; postea genitivum usurpabant.*

saltui, non magis quam fundi, qui est in agro culto et eius causa habet aedificium, si qua particula in eo habet siluam'. — Fest. v. Saltum p. 302.

4. Torrens ...... significat etiam fluuium, subitis imbribus concitatum, qui alioqui siccitatibus exarescit, cuius aquam ipsam, quae fluit, flumen recte dici ait Aelius Gallus l. II. '(*significationum*),[7] quae ad ius pertinent. ceterum uolgi consuetudine iam dici flumen et perennem fluuium et torrentem. — Fest. v. Torrens p. 352.

5. C. Aelius Gallus in libro de significatione uerborum, quae ad ius ciuile pertinent, secundo uestibulum esse dicit non in ipsis aedibus neque partem aedium, sed locum ante ianuam domus uacuum, per quem a uia aditus accessusque ad aedis est, cum dextra sinistraque ianuam tecta '(*sunt*), quae[8] sunt uiae iuncta, atque ipsa ianua procul a uia est, area uacanti intersita. — Gell. 16, 5. §. 3. Cf. Macrob. Sat. 6, 8.

6. C. Aelius: 'Impubes libripens esse non potest neque antestari'. — Priscian. 8, 4. p. 369 Kr.

7. 'Municeps est', ut ait Aelius Gallus, 'qui in municipio liber natus est. Item qui ex alio genere hominum munus functus est. Item qui in municipio ex seruitute se liberauit a municipe. Item municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem'. — Fest. v. Municeps p. 142.

8. 'Necessarii sunt', ut Gallus Aelius ait, 'qui aut cognati aut affines sunt, in quos necessaria officia conferuntur praeter ceteros'. — Fest. v. Necessarii p. 162.

9. 'Nexum est', ait Gallus Aelius, 'quodcunque per aes et libram geritur, idque necti dicitur, quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio'. — Fest. v. Nexum p. 165.

10. Perfugam Gallus Aelius ait, qui liber aut seruus, 'hostis aut sui[9] uoluntate ad hostes transierit. Qui idem dicitur transfuga: quanquam sunt, qui credant, perfugam esse

---

7) *Supplevi.* 8) *Scripsi;* tecta quae *Cdd.* tectaque *ed. Hertz.*
9) *Scripsi;* aut hostis sui *Cd.* sua (*deletis prioribus vocibus*) *cj. Mül-*

non tam, qui alios fugiat, quam qui ob spem commodorum ad quempiam perfugiat. — Fest. v. Perfugam p. 214.

11. .... at alterum (sc. petrarum genus) manu factum, ut docet Aelius Gallus: 'petra est, qui locus dextra ac sinistra fornicem expletur usque ad libramentum summi fornicis'. — Fest. v. Petrarum p. 206.

12. 'Possessio est', ut definit Gallus Aelius, 'usus quidam agri aut aedificii, non ipse fundus aut ager. non enim possessio est *in* rebus, quae tangi possunt, *nec* qui dicit se possidere, is suam rem potest dicere. itaque in legitimis actionibus nemo ex iure Quiritium possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut praetor utatur his uerbis: VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, Q(VO) D(E) A(GITVR), QVOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS: ADVERSVS EA VIM FIERI VETO'.[10] — Fest. v. Possessio p. 233.

13. 'Reciperatio est', ut ait Gallus Aelius, 'cum inter populum et reges nationesque et ciuitates peregrinas lex conuenit, quomodo per reciperatores reddantur res, reciperenturque, resque priuatas inter se persequantur'. — Fest. v. Reciperatio p. 274.

14. Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae aut poenae causa necesse est ab urbe Roma alioue quo loco abesse lege senatuisue consulto aut edicto magistratuis, ut etiam Gallus Aelius indicat. — Fest. v. Relegati p. 278.

15. (*Religiosum ait*) esse Gallus Aelius, quod homini ita facere non liceat, ut si id faciat, contra deorum uoluntatem uideatur facere. quo in genere sunt haec: in aedem Bonae Deae uirum introire; aduersus auspicia legem ad populum ferre; die nefasto apud praetorem lege agere. Inter sacrum autem et sanctum et religiosum differentias bellissime refert: sacrum aedificium consecratum deo; sanctum murum, qui sit circum oppidum; religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit, constare ait. sed ut pro ratione quadam et temporibus eadem uideri possint: siquidem quod sacrum est, idem lege aut instituto maiorum sanctum esse putandum,

---

ler. 10) *De scriptura et de sensu loci cf. lib. meum 'über*

(*ut*)[11] uiolari id sine poena non possit. idem religiosum quoque esse, quoniam sit aliquid, quod ibi homini facere non liceat, quod si faciat, aduersus deorum uoluntatem uideatur facere. similiter de muro et sepulcro debere obseruari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, sed eo modo, quo supra expositum est, cum de sacro diximus. — Fest. v. Religiosus p. 278. Cf. v. Sanctum p. 317.

16. Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerit. — Fest. v. Remancipatam p. 277.

17. Itaque Gallus Aelius ait: 'Inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea rogatio est; (*rogatio*) non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est'. — Fest. v. Rogatio p. 266.

18. Gallus Aelius ait, sacrum esse, (*quod*) quocunque modo atque instituto ciuitatis consecratum sit, siue aedis, siue ara, siue signum, siue locus, siue pecunia, siue quid aliud, quod diis dedicatum atque consecratum sit. 'quo*m*[12] autem priuati suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. at si qua sacra priuata suscepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari tanquam 'sacrificia;[13] ille locus, ubi ea sacra priuata facienda sunt, uix uidetur sacer esse. — Fest. v. Sacer mons p. 319.

19. Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, ut id dicat particulam quandam esse senatusconsulti, ut cum prouincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatusconsulti est. — Fest. v. Senatus decretum p. 339.

20. 'Sepulcrum est', ut ait Gallus Ael*ius*, 'locus, in quo mortuus sepultus est, quod anti*qui bustum appel*labant. isque cippis aut ali*qua alia re mor*tui causa designatus est, intra *quos fines se*pultura est facta'. — Fest. v. Sepulcrum p. 339.

21. 'Sobrinus est', ut ait Gallus Aelius, 'patris mei

---

d. Stelle d. Varro v. d. Licin.' p. 93 *seq.* 11) putant *Cd.* putat ut *cj. Müller.* 12) quod *Cd. edd.* 13) sacrificium *Cd. edd. For-*

consobrini filius, et matris meae consobrinae filius. femina iisdem de causis appellat fratrem et fratrem patruelem et consobrinum et propius 'sobrino et sobrinum.[14] iidem gradus in sobrina quoque sunt'. — Fest. v. Sobrinus p. 297.

22. ..quam (sc. stirpem) Gall*us Aelius sic de*finit: 'Stirps est gent*is propagatio*, ut qui a quoque est pro*gnatus*'. — Fest. v. Stirps p. 313.

23. Aelius Gallus de uerbis ad ius ciuile pertinentibus uallos tegulas grandes, quae supra collicias infimae ponuntur, appellat. — Serv. ad Virgil. Georg. 1, 264.[15]

P. ALFENVS VARVS

(eiusdem aetatis).

Digestorum.

1. Alfenus iureconsultus, Seruii Sulpicii discipulus rerumque antiquarum non incuriosus, in libro digestorum tricesimo et quarto, coniectaneorum autem secundo 'In foedere', inquit, 'quod inter populum Romanum et Carthaginienses factumst, scriptum inuenitur, ut Carthaginienses quotannis populo Romano darent certum pondus argenti puri puti, quaesitumque est, quid esset purum putum? Respondi', inquit, 'ego, putum esse ualde purum, sicut nouum nouicium dicimus et proprium propicium, augere atque intendere uolentes noui et proprii significationem'. — Gell. 7 (6), 5. §. 1.

P. AVFIDIVS NAMVSA

(eiusdem aetatis).

1. P. Aufidius: 'Si quis alio uocitatur nomine tum, cum lis[1] contestatur, atque olim uocitabatur'. — Priscian. 8, 4. p. 371 Kr.

---

tasse leg.: sacrificia; at *et antea* et *pro* at. [14]) consobrino et sobrina *Cd. edd.* consobrino *iam correxit Augustinus.* [15]) *Quae praeterea ab antiquis scriptoribus referuntur Aelii sententiae, aut certo Stilonis grammatici sunt, aut incertum an Galli.*

[1]) *Cf. Zeitschr. f. gesch. RW.* X. *p.* 339.

Q. AELIVS TVBERO
(eiusdem aetatis).[1]

1. (Ateius Capito) Tuberonem dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria. — Gell. 14, 7. §. 13. Cf. infra Ateium Capitonem 3. 4.

2. (?) Aelium quoque Tuberonem libro ad C. Oppium scripto 'occecurrerit' scripsisse, Probus adnotauit, et haec eius uerba apposuit: 'Si generalis species occecurrerit'.[2] — Gell. 7, 9. §. 11.

C. TREBATIVS TESTA
(eiusdem aetatis).

De religionibus.

1. 'Sacrum est', ut Trebatius libro primo de religionibus refert, 'quicquid est, quod deorum habetur'. — Trebatius profanum id proprie dici ait, quod ex religioso uel sacro in hominum usum proprietatemque conuersum est. — Macrob. Sat. 3, 3.

2. Trebatius in libro primo religionum ait, nundinis magistratum posse manumittere iudiciaque addicere. — Macrob. Sat. 1, 16.

3. Cum enim Trebatius libro primo de religionibus doceat, hostiarum genera esse duo,[1] unum, in quo uoluntas dei per exta disquiritur, alterum, in quo sola anima deo sacratur, unde etiam haruspices animales has hostias uocant, utrumque hostiarum genus in carmine suo Vergilius ostendit. — Macrob. Sat. 3, 5.

4. Nam in libro de religionibus secundo: 'sacellum est', inquit, 'locus paruus deo sacratus cum ara'. Deinde addit

---

[1]) *Ex 'praeceptis Aelii Tuberonis super officio iudicis', quae Gell.* 14, 2. §. 20. *laudat, nihil superest.* [2]) *Incertum est, Tuberonis iurisconsulti an historici haec sint. De variis Tuberonibus vid. Kraus. fragm. vet. hist. Rom. p.* 321—28.

[1]) *Cf. Marquardt Röm. Alt.* IV. *p.* 366. *Hartmann Ordo iudic.*

uerba haec: 'Sacellum ex duobus uerbis arbitror compositum, sacri et cellae, quasi sacra cella'. — Gell. 7 (6). §. 5.

5. ... secundum Trebatium, qui de religionibus libro septimo ait: 'Luci (*si*) qui sunt in agris, qui 'quondam bello[2] capti sunt, hos lucos eadem ceremonia moreque 'coinqui[3] haberique oportet, ut ceteros lucos, qui in antiquo agro sunt'. — Serv. ad Aen. 11, 316.

6. Hoc loco non alienum uidetur de conditione eorum hominum referre, quos leges sacros esse certis diis iubent: quia non ignoro, quibusdam mirum uideri, quod cum cetera sacra uiolari nefas sit, hominem sacrum ius fuerit occidi. Cuius rei causa haec est. Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, quibus sacrum esset: animas uero sacratorum hominum, quos Graeci ζωάνας uocant, dis debitas aestimabant. Quemadmodum igitur quod sacrum ad deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitabant, sic animas, quas sacras in coelum mitti posse arbitrati sunt uiduatas corpore, quam primum illo ire uoluerunt. Disputat de hoc more etiam Trebatius religionum libro nono, cuius exemplum, ne sim prolixus, omisi. — Macrob. Sat. 3, 7.

7. 'Sanctum est', ut idem Trebatius libro decimo[4] religionum refert, 'interdum idem, quod sacrum, idemque, quod religiosum; interdum aliud, hoc est, nec sacrum nec religiosum est'. — Macrob. Sat. 3, 3.

8. (Compita) 'ut Trebatio[5] placet, locus ex pluribus partibus in se uel in easdem partes ex se 'uias atque itinera[6] dirigens, siue is cum ara, siue sine ara, siue sub tecto, siue sub diuo sit, ubi pagani agrestes buccina conuocati solent certa inire concilia. Hinc et Lares compitalicii et feriae compitaliciae. — Philargyr. ad Verg. Georg. 2, 381.

9. MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. 'Inferio', inquit

---

p. 53. [2]) *Scripsi;* concilio (*pro* quond. bello, *opinor*) *edd. Antea post* lu-ci *supplevi* si. [3]) conquiri *edd.* [4]) *Sed teste Porphyrione ad Horat. Sat.* 2, 1. *init.* '*Trebatius .... aliquot libros de iure civili composuit et de religionibus novem*'. [5]) *Ex Osanni cj. ad Pompon. de orig. iur. p.* 90. ut relatio *edd. Fuerit locus ex libro II.* [6]) *Scripsi;* uĩa atque itinere *edd.*

Trebatius, 'uerbum ea causa est additum eaque ratione profertur, ne uinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiatur humanis. Addito ergo hoc uerbo solum erit, quod inferetur, sacrum, nec religione obligabitur ceterum'. — Arnob. adv. gent. 7, 31.

Ex libris de iure ciuili uel aliunde.

10. De sterili autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium, ex edicto a(*gi*) posse, si ea mulier a principio genitali sterilitate esset. At si ualitudo eius offendisset exque ea uitium factum esset, ut concipere foetus non posset, tum sanam non uideri et esse in causa redhibitionis. — Gell. 4, 2. §§. 9. 10.

A. CASCELLIVS

(eiusdem aetatis).

1. Cascellius iurisconsultus urbanitatis mirae libertatisque habebatur; praecipue tamen is iocus eius innotuit: Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam nisi pomum misisse uellet. forte his diebus Cascellius consultus a quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: 'Si in Vatinium missurus es, pomum est'.[1] — Macrob. Sat. 2, 6.

2. Mercatori deinde, quemadmodum cum socio nauim diuideret, interroganti respondisse traditur: 'Nauim si diuidis, nec tu nec socius habebis'. — Macrob. ib.[2]

---

1) *Cf. Cic. in Vatin.* 15. — *L.* 205. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Plin.* 15, 9 *et* 22. 2) *Elegantius Quintil. I. O.* 6, 3. §. 87. '*Cascellio, qui consultori dicenti: Nauim diuidere uolo, 'Perdes', inquit'. Ceterum Cascellius haec faceta responsa libro benedictorum inseruisse uideri potest. Cf. L.* 2. §. 45. *D. de orig. iur.* (1, 2).

*L. IVLIVS CAESAR

(cos. a. u. 690).[1]

Auspiciorum.

1. Iulius Caesar sexto decimo auspiciorum libro negat, nundinis contionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. — Macrob. Sat. 1, 16.

2. Caesar in auguralibus: 'Si sincera pecus erat'. — Priscian. 6, 16. I. p. 278 Kr.

3. L. Caesar: 'Certaeque res augurantur' *οἰωνοσκοποῦνται.* — Priscian. 8, 4. I. p. 368 Kr.

4. Maiorem consulem L. Caesar putat dici[2] uel eum, penes quem fasces sint, uel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbanum, minores ceteros. — Fest. v. Maiorem p. 161.

*M. VALERIVS MESSALLA CORVINVS

(eiusdem aetatis).

De auspiciis.

1. Super hac re meis uerbis nil opus fuit, quoniam liber M. Messallae auguris de auspiciis primus, cum haec scriberemus, forte adfuit. Propterea ex eo libro uerba ipsius Messallae subscripsimus: 'Patriciorum auspicia in duas sunt diuisa potestates. Maxima sunt consulum, praetorum, censorum. Neque tamen eorum omnium inter se eadem aut eiusdem potestatis, ideo quod collegae non sunt censores consulum aut praetorum, praetores consulum sunt. Ideo neque consules aut praetores censoribus neque censores consulibus aut praetoribus 'turbant aut retinent auspicia;[1] at censores inter se,

---

[1]) *Hic cum idem fuisse videatur, qui auctore Macrob. Sat.* 2, 9. *Lentulum flaminem Martialem inauguravit* (*cf. Drumann Gesch. Roms* II. *p.* 552. III. *p.* 123), *non dubito, quin ei hi augurales libri tribuendi sint. C. Caesari dictatori tribui non posse, etiam vidit Nipperdey in ed. Caesaris p.* 785. [2]) *Puta in auguriis. Fest. v. Remisso exercitu p.* 290. *infra in M. Antist. Labeone* 18.

[1]) *Contraria aut eadem auspicia accipiendo.*

rursus praetores consulesque inter se et uitiant et obtinent. Praetor etsi collega consulis est, neque praetorem neque consulem iure rogare potest, ut quidem nos a superioribus accepimus aut ante haec tempora seruatum est, et, ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, 'quia imperium minus praetor, maius habet consul, 'aut maiorem aut maioris collegam rogare[2] iure non potest',[3] nos his temporibus praetore praetores creante ueterum auctoritatem sumus secuti neque his comitiis in auspicio fuimus. Censores aeque[4] non eodem rogantur auspicio atque consules et praetores. Reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. Ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. Minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, sed 'ius eius[5] curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt'. — Gell. 13, 15. §. 4. Cf. Fest. v. Minora itemque maiora auspicia p. 157.

2. Idem Messalla in eodem libro de minoribus magistratibus ita scripsit: 'Consul ab omnibus magistratibus et comitiatum et contionem auocare potest. Praetor et comitiatum et contionem usquequaque auocare potest, nisi a consule. Minores magistratus nusquam nec comitiatum nec contionem auocare possunt. Ea re qui eorum primus uocat ad comitiatum, is recte agit, quia bifariam cum populo agi non potest. Nec auocare 'aliis alii possunt, si (*sic*) contionem[6] habere uolunt, uti ne cum populo agant, quamuis multi magistratus simul contionem habere possunt'. — Gell. 13, 16 (c. 15 extr.).

3. Huius rei (sc. Auentini montis intra effatos urbis fines non inclusi) Messalla aliquot causas uideri scripsit; sed praeter eas omnis ipse unam probat, quod in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicauerit auesque inritas habuerit superatusque in auspicio a Romulo sit. 'Idcirco', inquit, 'omnes, qui pomerium protulerunt, montem istum excluserunt, quasi auibus obscenis ominosum'. — Gell. 13, 14. §§. 5. 6.

---

[2]) *Scripsi*; aut a maiore collega rogare *Cdd.* et a minore imperio maius aut maiore (maior *ed. Lion*) collega rogari *ed. Hertz.* (*secuti Cic. ad Attic.* 9, 9). [3]) *In edd. periodus hic finitur, nec verba antecedentia ut ex Tuditano sumpta denotantur.* [4]) *Intellige: ut eadem auspicia non habent.* [5]) *Scripsi Serv. Tull. p.* 407; iustius *edd.* [6]) *Scripsi;* alius alii posset, si contionem *edd.*

4. 'Bene sponsis beneque uolueris' in precatione augurali Messalla augur ait significare spoponderis, volueris. — Fest. v. Bene sponsis p. 351.

5. 'Serpula serpserit' ait idem Messalla, serpens inrepserit. — Fest. v. Serpula p. 351.

6. 'Solino' idem ait esse consulo. — Fest. v. Solino p. 351.

7. 'Suad ted' ait esse sic te. — Fest. v. Suad p. 351.

8. Vernisera Messalla auguria.[7] — Paul. ep. Fest. v. Vernisera p. 379.

9. Marspedis siue sine r littera maspedis in precatione solitaurilium quid significet, ne Messalla quidem augur in explanatione auguriorum reperire se potuisse ait. — Fest. v. Marspedis p. 161.

10. Quod Iulius Modestus affirmat, Messalla augure consulente pontifices, an nundinarum Romanarum nonarumque dies feriis tenerentur, respondisse eos, nundinas sibi ferias non uideri.[8] — Macrob. Sat. 1, 16.

Explanatio XII tabularum et de dictis inuolute.[9]

11. Ne Valerius *quidem Messalla* in XII explanati*one rem expediuit. hic ta*men in eo libro, qu*em de dictis in*uolute inscribit, for*ctos sanatisque* duas gentis finitimas *fuisse censet, de quibus leg*em hanc scrip*tam esse, qua cautu*m, ut id*(em)* ius man*cipii nexique quod populu*s R. haberent. *neque aliud quid for*ctos et sana*tes in ea lege sig*nificare exis*timat communi significa*tu.[10] — Fest. v. Sanates p. 321.

12. *Pecunia*, quae erogatur *in spectacula, ...*[11] *ideo est 'lu*caris dicta,[12] *quod in luco dabatur. Idem tamen* in eodem libro *lucar aes, quod ex lucis capiatur*, dici existimat,

---

7) *Fuerint auguria, quae verno tempore extremo capiebantur.* 8) *Messalla hoc responsum libris suis inseruisse videtur.* 9) *Cum horum librorum scriptor nunquam augur, at Valerius plerumque dicatur, suspicor, eum diversum fuisse a scriptore librorum de auspiciis.* 10) *Aliter ac vulgo editur, locum supplevi. Cf. supra Servius Sulpicius* 8 *ibiq. cit. comm. meam.* 11) *Excidit h. l. auctoris nomen, cuius sententia refertur, ut puta: Opilio auctore.* 12) *Scripsi;* lucari edicta *Cd. edd.*

*cuius opinionis est et Valerius Mes*salla in explana*tione XII tab.*[13] — Fest. v. *Pecunia* p. 253.

13. Quo nomine (sc. tugurii) *Messalla in explana*tione XII ait etiam . . . . *signifi*cari. — Fest. v. Tuguria p. 355.

14. ὅθεν ὁ Μεσσαλᾶς τοῦτον (sc. Ἰανὸν) εἶναι τὸν αἰῶνα νομίζει· καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς πέμπτης τοῦ μηνὸς τούτου ἑορτὴν αἰῶνος ἐπετέλουν οἱ πάλαι. — Io. Laur. Lyd. de mens. 4, 1.

Unde Messalla eum esse aeonem arbitratur; etenim quinto huius mensis die ferias Aeonis celebrabant veteres.

*VERANIVS
(incertae sed huius fere aetatis).

Auspiciorum.

1. 'Referri diem prodictam, id est anteferri, religiosum est', ut ait Veranius in eo, qui est auspiciorum de comitiis, idque exemplo comprobat L. Iulii et P. Licinii censorum, qui id fecerint sine ullo decreto augurum, et ob id lustrum parum felix fuerit. — Fest. v. Referri p. 289.

2. Veranius ait, non utique ex lecto, sed ex cubili (sc. surgere eum silentio, qui auspicaturus sit), nec rursus se in lectum recipere necesse esse. — Fest. v. Silentio p. 348.

3. 'Paludati in libris auguralibus significat', ut ait Veranius, 'armati, ornati'. omnia enim militaria ornamenta paludamenta dici. — Fest. v. Paludati p. 253.

Quaestionum pontificalium.

4. Veranius enim in pontificalibus quaestionibus docet, eximias dictas hostias, quae ad sacrificium destinatae eximuntur e grege, uel quod eximia specie quasi offerenda numinibus eligantur. — Macrob. Sat. 3, 5.

5. Ait enim Veranius de uerbis pontificalibus:[1] 'Felices

---

13) *Totum locum aliter atque editur, Paulum vv. Lucaris pecunia et Lucar secutus, restitui.*

1) *Vix est, ut alius hic liber fuerit a quaestionibus pontifica-*

arbores putantur esse quercus, aesculus, ilex, suber, fagus, corylus, sorbus, ficus alba, pirus, malus, uitis, prunus, cornus, lotus'. — Macrob. Sat. 2, 16.

6. ... sicut Veranius ex primo libro Pictoris etc. — Vid. supra Ser. Fabium Pictorem 2.

7. 'Praesen*tanea* porca dicitur', ut ait Veranius, 'quae familiae purgandae causa Cereri immolatur, quod pars quaedam eius sacrificii fit in conspectu mortui eius, cuius funus instituitur'. — Fest. v. Praesentanea p. 250.

8. Prodiguae hostiae uocantur, ut ait Veranius, quae consumuntur, unde homines quoque luxuriosi prodigi. — Fest. v. Prodiguae p. 250.

9. Offendices ait esse Titius nodos, quibus apex retineatur. At Veranius coriola existimat, quae sint in loris apicis, quibus apex retineatur et remittatur, quae ab offendendo dicantur. nam quom ad mentum peruentum sit, offendit mentum. — Fest. v. Offendices p. 205.

10. Oletum stercus humanum. Veranius: 'Sacerdotula in sacrario Martiali fecit oletum'. — Paul. ep. Fest. p. 203.

11. 'Muries[2] est', quemadmodum Veranius docet, 'ea, quae fit ex sali sordido, in pila pisato et in ollam fictilem coniecto ibique operto gypsatoque et in furno percocto, cui virgines Vestales serra ferrea secto et in seriam coniecto, quae est intus in aede Vestae in penu exteriore, aquam iugem uel quamlibet, praeterquam quae per fistulas uenit, addunt, atque ea demum in sacrificiis utuntur'. — Fest. v. Muries p. 158.

12. 'Sed Veranius[3] Pontificalis in eo libro, quem fecit de supplicationibus, ita ait: 'Pinariis, qui nouissimi comeso prandio uenissent, cum iam manus pransores lauarent, praecepisse Herculem, ne quid postea ipsi aut progenies ipsorum ex decima gustarent sacranda sibi, sed ministrandi tantummodo causa, non ad epulas conuenirent'. — Macrob. Sat. 3, 6.

---

libus. 2) *Cf. supra Ser. Fabium Pictorem* 8. 3) Veratius *edd., quod iam alii corrigendum esse uiderunt. Ne hunc quidem librum de supplicationibus nisi partem quandam quaestionum pontificalium fuisse suspicor, a quibus ipse Veranius Pontificalis cognomen meruerit.*

*GRANIVS FLACCVS

(eiusdem aetatis).[1]

De indigitamentis.

1. Eundem esse Genium et Larem, multi ueteres memoriae prodiderunt, in queis etiam Granius Flaccus in libro, quem ad Caesarem de indigitamentis scriptum reliquit. — Censorin. 3. §. 2.

2. Item Boeotii Parnasum montem Apollini sacratum esse memorantes, simul tamen in eodem et oraculum Delphicum et speluncas Bacchicas uni deo consecratas colunt. unde et Apollini et Libero patri in eodem monte res diuina celebratur. Quod cum et Varro et Granius Flaccus affirment, etiam Euripides his docet etc. — Macrob. Sat. 1, 18.

3. Aristoteles, ut Granius memorat, uir ingenio praepotens atque in doctrina praecipuus, Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis explicat et litterata auctoritate demonstrat. — Arnob. 3, 31.

4. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. Hos Granius Musas putat, consensum accommodans Aelio. — Arnob. 3, 38.

5. Sed et deos conserenteis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem uersos obruisse se cineri, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoueret Etruriae disciplinarum perita, surrexisse se deos et neruis obduruisse diuinis. Corniculanae inde imperauisse captiuae, ut intelligeret, qui sibi res uellent: Ocrisiam prudentissimam foeminam diuinos inseruisse genitali; explicuisse motus certos. Tunc sancta et feruentia numina uim uomuisse Lucilii ac regem Seruium natum esse Romanum. — Arnob. 5, 18.

---

[1]) *An idem sit Granius, ex quo cum aliis apud Arnob.* 6, 7. *petitur historia Oli, a cuius capite invento Capitolium dictum fabulabantur, dubitari potest. Ceterum in hoc finem facere placuit eorum, qui libera republica scripserunt. Ex quibus si quosdam omisi, quos quis desideraverit, id ea maxime de causa factum est, quod quae eorum reciperem, incertus haesitabam. In his praeprimis numerandus est M. Terentius Varro, doctissimus Romanorum, qui*

6. Granius quidem ait (sc. ricas et riculas) esse muliebre cingulum capitis, quo pro uitta Flaminica redimiatur. — Fest. v. Ricae p. 277.

7. (?) 'Flaccus[2] scribit, Numam Pompilium, cum sacra Romanis conderet, uoto impetrasse, ut omnes dii falsum iuramentum uindicarent. — Gramm. inc. gloss. ad Aen. 12, 234. ex Barth. advers. 33, 13.

De iure Papiriano.

8. In Papiriano enim iure euidenter relatum est, arae uicem praestare posse mensam dicatam: 'Ut in templo', inquit, 'Iunonis Populoniae augusta mensa est. namque in fanis alia uasorum sunt et sacrae supellectilis, alia ornamentorum. quae uasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus

---

multis quidem partibus etiam ius divinum humanumque illustravit. sed tamen magis polyhistorem quam iurisperitum agens, de quo vid. Bernhardy Grundriss d. Röm. Lit. ed. 2. *p.* 661. *not.* 587. *Idem cadit in P. Nigidium Figulum, cuius de studiis et operibus egregie scripsit M. Hertz Berol.* 1845. *Praeterii etiam grammaticos, quanquam ex his quidam hoc aevo vel paullo post velut Aelius Stilo, Santra, Verrius Flaccus, Cloatius Verus, alii etiam XII tabulis aliisque iurisprudentiae fontibus insignem operam dederunt. Nec C. Bassus (Gavius ille, ut puto) de diis (Lyd. de mens.* 4, 2), *Lepidus (orator? Cic. Brut.* 26. §. 96) *de sacerdotibus (Lyd. de mag.* 1, 17), *Titius de feriis (Macrob. Sat.* 1, 16. *cf.* 3, 2. *alius est C. Titius ib.* 2, 12) *aliisque ad religiones spectantibus (Fest. v. Offendices. Rica p.* 205. 253), *Rutilius Geminus pontificalibus libris (Fulgent. v. Arvales p.* 560), *Baebius Macer de festalibus sacrorum (Fulgent. v. Ambegnae p.* 560) *quo consilio scripserint, constat. Nicostrati, ceterum item incerti scriptoris inferioris aetatis, de senatu habendo quod exstat insigne fragm. apud Fest. v. Senacula p.* 347. *hic saltem adscribam:* Senacula tria fuisse Romae, in quibus senatus haberi solitus sit, memoriae prodidit Nicostratus in libro, qui inscribitur de senatu habendo. unum, ubi nunc est aedis Concordiae inter Capitolium et forum, in quo solebant magistratus d(um)t(axat) cum senioribus deliberare. alterum ad portam Capenam. tertium citra aedem Bellonae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur. [2]) Elaus *edd. correxit Iusti; sed et ita incertum est, an Granius hoc in indigitamentis dixerit. Verrium Flaccum, de quo Dirksenus cogitavit, nolim intelligere. De his, quae ex eius scriptis supersunt, cf. Müller ad Fest. Praef. p.* XIII *seq.*

sacrificia conficiuntur. quarum rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulae libationesque et stipes reponuntur. ornamenta uero sunt clypei, coronae et huiuscemodi donaria. neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur; at uero mensa arulaeque eodem die, quo aedes ipsae, dedicari solent. unde mensa hoc ritu dedicata in templo arae usum et religionem obtinet puluinaris'. — Macrob. Sat. 3, 11.

M. ANTISTIVS LABEO

(vixit sub Augusto).

De iure pontificio.

1. 'Proculiunt' promittunt ait significare Antistius de iure pontificali l. VIIII. — Fest. v. Proculiunt p. 253.

2. 'Spurcum uinum est, quod sacris adhiberi non licet', ut ait Labeo Antistius l. X. commentarii iuris pontificii, 'cui aqua admixta est, defrutumue aut igne tactum est, mustumue, antequam deferuescat'. — Fest. v. Spurcum p. 348.

3. 'Prox bona uox, 'uel ut quidam, proba significare[1] uidetur', ut ait Labeo de iure pontificio l. XI. — Fest. v. Prox p. 253.

4. Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. quam(*quam*)[2] Antistius Labeo ait in commentario XV. iuris pontificii, fana sistere esse lectisternia certis locis et diis habere. — Fest. v. Sistere p. 351.

5. [3]Subigere arietem in eodem libro Antistius esse ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur. — Fest. v. Subigere p. 351.

6. Labeo sexagesimo et octauo libro[4] intulit, nisi Neptuno, Apollini et Marti taurum non immolari. — Macrob. Sat. 3, 10.

---

1) *Scripsi*; uelut quidam praesignificare *edd. Cf. Paul. v. prox.* 2) *Supplevi.* 3) *Cf. supra L. Cincium* 10. 4) *An iuris pontificii? an omnibus eius libris numeratis, quos quadringentos fuisse, L.* 2. §. 47. *D. de orig. iur.* 1, 2. *testatur et in quibus etiam libri iuris pontificii sine dubio digesti erant? (Cf. L.* 2. §. 44. *ib.)*

Ex iisdem libris, ut videtur.[5]

7. *P(r)osimerium* esse ait Antistius *Labeo in l... iuris pontificalis* pomerium, id est *locum pro muro*, *qui auspicato* olim quidem omn*em urbem ambibat praeter Auen*tinum, nunc etiam intra a*edificia finitur; estque prosimerium* quasi pro(*xi*)murium.[6] — Fest. v. Prosimerium (Posimerium) p. 249.

8. *Labeo* in commen*tario iuris pontificii ait*, *nauteam rubi*dum quiddam *esse*, *quo pontificum uestimenta* colorant. — Fest. v. Nautea p. 166.

9. Oluatum Antistius Labeo ait esse mensurae genus. — Fest. v. Oluatum p. 205.

10. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor; quem locum putat Labeo dici, ubi fuerit Ficana[7] uia Ostiensi ad lapidem undecimum. — Fest. d. 250.

11. Secespitam esse Antisti*us Labeo ait cultrum fe*rreum, oblongum, mani*brio eburneo*, *rotundo*, solido, uincto ad ca*pulum auro argentoque*, fixum clauis aeneis, ae*re* Cyprio, *quo flami*nes, flaminicae, uirg*ines pontificesque ad sa*crificia utuntur. — Fest. v. Secespitam p. 348.

12. '*Septem dies uel simpliciter sept*em calo', Antistius *Labeo ait*, *proclamare ma*gistratum publicum, *si Nonae septimanae futurae sunt.* — Fest. v. Septem dies p. 348.

13. Scriptum lapidem esse ait et ita uocari Antistius La-

Posterius malim existimare. [5]) *In his Labeonem nostrum etiam de diis egisse et per se verisimile est et constat ex fr.* 15. 19. *At etiam Cornelius quidam Labeo hoc argumentum theologica potius, ut videtur, ratione, compluribus libris executus erat, de quibus vid. Macrob. Sat.* 1, 12. 16. 18. 3, 4. *Et hic quidem hunc Labeonem addito Cornelii nomine ubique a nostro accurate discernit. Postea vero saepius Labeo simpliciter laudatur sententiarum auctor, quae pleraeque magis Cornelii quam Antistii rationi convenire videantur, videlicet a Serv. ad Aen.* 3, 168., *Fulgentio de pr. serm.* 4., *Augustino de civ. dei* 2, 11. (*coll.* 8, 13) 14. 3, 25. 9, 19. 22, 28., *Lyd. de mens.* 4, 1. 20. *de ostent.* 3.: *quos locos idcirco indicasse satis erit.* [6]) *In multis ab Ursini et Mülleri supplementis deflexi. Cf. libr. meum Iguv. Taf. p.* 100. [7]) *Itaque sacrificium ibi videtur ab Anco rege*

beo, in agro Me*d*ullino, '(*in quo*[8]) diuinam rem 'facere(*n*)t.[9] — Fest. v. Scriptum p. 348.

14. 'Septimontio', ut ait Antistius Labeo, 'hisce montibus feriae: Palatio, cui sacrificium quod fit, Palatuar dicitur; Veliae, cui item sacrificium; Fagutali, Suburae, Cermalo, Oppio 'Caelio[10] monti.' — Fest. v. Septimontium p. 348.

15. Penatis singulariter Labeo Antistius posse dici putat, quia pluraliter Penates dicantur, cum patiatur proportio etiam Penas dici, ut optimas, primas, Antias. — Fest. v. Penatis p. 253.

16. 'Popularia sacra sunt', ut ait Labeo, 'quae omnes ciues faciunt, nec certis familiis adtributa sunt: Fornacalia, Parilia, Laralia, porca praecidanea'. — Fest. v. Popularia p. 253.

17. Prop....sta[11] dolia ait dici Labeo, quia ....—Fest. p. 253.

18. ... *a quo prius se*cures habitae sunt, eum et *in augure legendo priorem* esse, ait Antis*tius Labeo*, *idque in auspiciorum qu*oque lege signi*ficari*, *cum maior consul in auspic*ando dicitur, ut *ei augur in auspicio sit.*[12] — Fest. v. Remisso p. 290.

19. Cliuiam quoque auem ab antiquis nominatam animaduerto ignorari; quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam. — Plin. H. N. 10, 14. sect. 37.

20. *Διὰ τί τὸν τῆς Ὅρτας ναὸν ἀνεωγμένον εἶχον οἱ παλαιοὶ διαπαντός; πότερον, ὡς Ἀντίστιος Λαβεὼν ἱστόρηκε, τοῦ παρορμᾶν ὁρτάρι λεγουμένου, τὴν οἷον*

Cur Hortae templum semper apertum antiqui habuerunt? An quia, ut Antistius Labeo tradidit, cum παρορμᾶν hortari dicatur, inde tanquam ad bona incitantem et hor-

---

susceptum post Ficanam devictam. Cf. num. 13. [8]) *Supplevi* (*excid*erat in $\overset{o}{q}$ *post* -ino). [9]) faceret *Cd. edd. Erat fortasse sacrum gentile gentis Hostiliae publice susceptum. Dionys.* 3, 1. [10]) *Deleri vult Müller. Sed sedem tantum mutasse videtur; nam, cum sola Subura mons non sit, legendum puto* Suburae in Caelio. *Cf. Varr. de L. L.* 5, 8. §. 46. [11]) *An:* prope *adus*ta? *ut haec pertinuerint ad fulminis expiationem. Cf. die Iguv. Tafeln p.* 404. [12]) *Partim Mülleri supplementis usus restitui. Cf. supra L. Cae-*

ἐγκελευομένην πρὸς τὰ καλὰ καὶ παρορμῶσαν θεὸν, Ὅρταν λεγομένην, ᾤοντο δεῖν ὡς ἐνεργὸν ἀεὶ μηδέποτε μέλλειν, μηδ' ἀποκεκλεῖσθαι, μηδὲ ἐλιννύειν; — Plutarch. Qu. Rom. 46.

tantem deam Hortam dictam existimabant oportere ut actuosam semper nunquam haesitare neque clausam esse neque otiari?

21. Qui de uirgine capienda scripserunt, quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos sex, maiorem quam annos decem natam negauerunt capi fas esse; item quae non sit patrima et matrima; item quae lingua debili sensuue aurium deminuta aliaue qua corporis labe insignita sit; item quae ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi uiuo patre in aui potestate sit; item cuius parentes alter amboue seruitutem seruierunt aut in negotiis sordidis uersantur. Sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta est, excusationem mereri aiunt; item cuius pater flamen aut augur aut quindecimuirum sacris faciundis aut septemuirum epulonum aut salius est. Sponsae quoque pontificis et tubicinis sacrorum filiae uacatio a sacerdotio isto tribui solet.[13] — Gell. 1, 12. §§. 1—7.

22. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere, calata comitia esse, quae pro collegio pontificum habentur aut regis aut flaminum inaugurandorum causa. Eorum autem alia esse curiata, alia centuriata. Curiata per lictorem curiatum calari, id est conuocari, centuriata per cornicinem. — Gell. 15, 27. §§. 1. 2.

Ad duodecim tabulas.

23. Labeo in libro de duodecim tabulis secundo acria et seuera iudicia de furtis habita esse apud ueteres scripsit, idque Brutum solitum dicere, et furti dampnatūm esse, qui iumentum aliorsum duxerat, quam quo utendum acceperat, item

---

sarem 4. [13]) *Haec omnia Labeo ita dixisse videtur, ut cuiusque sententiae antiquiores auctores afferret: unde Gellius eum solum a se inspectum omnium diligentissime de hac re scripsisse dixit.*

qui longius produxerat, quam in quem locum petierat. — Gell. 6 (7), 15. §. 1.

24, Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: 'Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur'. — Gell. 1, 12. §. 18.

25. Itaque cum eam legem Labeo quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit, non probaret, 'tum',[14] inquit, 'L. Veratius fuit egregie homo improbus atque immani uecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suae palma uerberare. Eum seruus sequebatur, ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas[15] quinque et uiginti asses iubebat. Propterea', inquit, 'praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt'. — Gell. 20, 1. §. 13.

Ad edictum praetoris.

26. Praeterea in libris, quos ad praetoris edictum scripsit, multa posuit partim lepide atque argute reperta; sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: 'Soror appellata est, quod quasi seorsum nascitur separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur'. — Gell. 13, 10. §. 3. Cf. Non. 1, 258. p. 52.

Incertum, unde petita.

27. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem[16] refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriorem'. — Gell. 4, 2. §. 3.

28. Labeonem respondisse aiunt, redhiberi posse (sc. eunuchum) quasi morbosum; sues etiam feminas, si sterilae

---

14) *Scripsi 'Gaius' p.* 127. legem cum Labeo . . . . *postea omisso* tum *edd.* 15) *Ob sequens* hanc *malim* tabularum legem. 16) *Fr.* 27—29 *ex libris Labeonis ad edictum aedilium curulium scriptis*

essent et uenum issent, ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse. De sterili autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto a(*gi*) posse. — Gell. 4, 2. §§. 7—10.

29. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse respondit, Labeo in causa esse redhibendi negauit; 'nam et magna', inquit, 'pars dente aliquo carent, neque eo magis plerique homines morbosi sunt, et absurdum admodum est dicere, non sanos nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes gignuntur'. — Gell. 4, 2. §. 12.

30. 'Mortis causa stipulatio existimatur fieri', ut ait Antistius Labeo,[17] 'quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur'. — Fest. v. Mortis causa p. 161.

31. 'Potitus seruitute *ab antiquis dicebatur*, qui', ut ait[17] Labeo, 'seruitu*tem seruit. 'cuiusmodi dicti*ones[18] proxim(*a*)e Graeci *moris sunt. eodem modo* dicebatur ab antiquis *potitus hostium*'. — Fest. v. Potitus servitute p. 250.

C. ATEIVS CAPITO

(Labeonis aequalis, qui tamen ei supervixit).

Coniectaneorum.

1. Cum librum VIII. Ateii Capitonis coniectaneorum legeremus, qui inscriptus est de iudiciis publicis, decretum tribunorum uisum est grauitatis antiquae plenum. Propterea id meminimus. Idque ob hanc causam et in hanc sententiam scriptum est: 'Aulus Hostilius Mancinus aedilis curulis fuit. Is Maniliae meretrici diem ad populum dixit eo, quod e tabulato eius noctu lapide ictus esset, uulnusque ex eo lapide ostendebat. Manilia ad tribunos plebi prouocauit. Apud eos dixit, commessatorem Mancinum ad aedes suas uenisse; eum sibi recipere non fuisse e re sua; sed cum ui irrumperet, lapidibus depulsum. Tribuni decreuerunt, aedilem ex eo loco iure deiectum, quo eum uenire cum corollario non decuisset.

---

videntur petita esse, quorum alias memoria non extat. 17) *Fortasse libris posterioribus. Cf. Gell.* 13, 10. §. 2. 18) *tales consuetudi*nes *ed. Müll.*

Propterea ne cum populo aedilis ageret, intercesserunt'. — Gell. 4, 14. §§. 1—6.

2. Appi namque illius Caeci filia, a ludis, quos spectauerat, exiens, turba undique confluentis fluctuantisque populi iactata est. Atque inde egressa cum se male habitam diceret: 'quid me nunc factum esset', inquit, 'quantoque artius pressiusque conflictata essem, si P. Claudius, frater meus, nauali proelio classem nauium cum ingenti ciuium numero non perdidisset? certe quidem maiore nunc copia populi oppressa intercidissem. Sed utinam', inquit, 'reuiuiscat frater aliamque classem in Siciliam ducat atque istam multitudinem perditum eat, quae me male nunc miseram conuexauit'. Ob haec mulieris uerba tam improba ac tam inciuilia C. Fundanius et Tiberius Sempronius aediles plebei multam dixerunt ei aeris grauis uiginti quinque milia. Id factum esse dicit Capito Ateius in commentario de iudiciis publicis bello Poenico primo, Fabio Licino et Otacilio Crasso consulibus. — Gell. 10, 6. §§. 2—4.

3. Sed quod ait (sc. Varro), senatusconsultum duobus modis fieri solere, aut conquisitis sententiis aut per discessionem, parum conuenire uidetur cum eo, quod Ateius Capito in coniectaneis scriptum reliquit. Nam in libro '(col) VIIII.[1] Tuberonem dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria. idque ipse Capito uerum esse affirmat. — Gell. 14, 7. §§. 12. 13.

4. M. autem Varro in quarto epistulicarum quaestionum et Ateius Capito in coniectaneorum (col) VIIII.[1] ius esse praefecto (sc. urbi Latinarum causa relicto) senatum habendi dicunt; deque ea re adsensum esse Capito (*Varro*)nem Tube-

---

1) *Sic nunc ed. Hertz.* CCLVIIII (*vel* ducentesimo quinquagesimo nono) *edd. antiquiores. Criticam expositionem exspectamus. In sola numeri magnitudine horum librorum nulla videtur esse difficultas. Coniectaneorum enim eadem poterat esse significatio, ut Digestorum, in quae plerique alii libri, suis titulis insigniti, coniicerentur, sicut et liber VIII. erat de publicis iudiciis (num.* 1). *Cf. not.* 4. *ad M. Antistium Labeonem. Et quantum scripserit Ateius Capito diversimodae doctrinae, etiam ex Plinii indicibus librorum existimare licet.*

roni contra sententiam Iunii refert: 'nam et tribunis', inquit, 'plebis senatus habendi ius erat, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum'. — Gell. 14, 8. §. 2.

5. Legi adeo nuper in Capitonis Ateii coniectaneis senatus decretum uetus C. Fannio et M. Valerio Messalla consulibus[2] factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud consules uerbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos uicenosque aeris praeter olus et far et uinum, neque uino alienigena, sed patriae usuros, neque argenti in conuiuio plus pondo quam libras centum inlaturos. — Gell. 2, 24. §. 2.

6. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum, diuine Augusti an Tiberii Caesaris non satis commemini, quo edicto per uarias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sumptus cenarum propagatus est, ut his saltem finibus luxuriae efferuescentis aestus coerceretur. — Gell. 2, 24. §. 15.

7. Nos autem in Capitonis Ateii coniectaneis inuenimus, siticines appellatos, qui apud sitos canere soliti essent, hoc est uita functos et sepultos, eosque habuisse proprium genus tubae, qua canerent, a ceterorum tubicinum differens. — Gell. 20, 2. §. 3.

De pontificio iure.

8. Propterea uerba Ateii Capitonis ex quinto librorum, quos de pontificio iure composuit, scripsi: 'Tib. Coruncanio pontifici maximo feriae praecidaneae in atrum diem inauguratae sunt. Collegium decreuit, non habendum religioni, quin eo die feriae praecidaneae essent'. — Gell. 4, 6. §. 10.

9. 'Mundus', ut ait Capito Ateius in l. VII. pontificali, 'ter in anno patere solet diebus his: postridie Volcanalia et ante diem (*III. Non. Oct. et ante diem*)[2*] VI. Id. Nou.: qui quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilis: "Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae": eius inferiorem partem ueluti conse-

---

2) *a. u.* 592. 2*) *Supplementum suo loco restitui.*

cratam dis Manibus clausam omni tempore, nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores *censuerunt habendam*, quos dies etiam religiosos iudicauerunt ea de causa, quod quo tempore ea, quae occultae et abditae religionis deorum Manium essent, ueluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil in eo tempore in rep. geri uoluerunt: itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habeba*ntur*, *non* aliud quicquam in rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur'. — Fest. v. Mundus p. 157.

10. Si uolentibus uobis erit, inquit, in medium profero, quae de hac eadem causa apud Ateium Capitonem pontificii iuris inter primos peritum legisse memini: 'qui cum nefas esse sanciret, deorum formas insculpi annulis, eousque processit, ut et, cur in hoc digito uel in hac manu gestaretur annulus, non taceret. 'Veteres', inquit, 'non ornatus, sed signandi causa annulum secum circumferebant. Unde nec plus quam unum habere licebat, nec cuiquam nisi libero. 'quod eos solos fides deceret,[3] quae signaculo continetur, ideo ius annulorum famuli non habebant. Imprimebatur autem 'sculptura[4] materiae annuli, siue ex ferro siue ex auro foret: et gestabatur, ut quisque uellet, quacunque manu, quolibet digito. Postea', inquit, 'usus luxuriantis aetatis signaturas pretiosis gemmis coepit insculpere, et certatim haec omnis imitatio lacessiuit, ut de augmento pretii, quo sculpendos lapides parassent, gloriarentur. Hinc factum est, ut usus annulorum exemtus dexterae, quae multum negotiorum gerit, in laeuam relegaretur, quae otiosior est, ne crebro motu et officio manus dextrae pretiosi lapides frangerentur. Electus autem', inquit, 'in ipsa laeua manu digitus minimo proximus quasi aptior ceteris, cui commendaretur annuli pretiositas. Nam pollex, qui nomen ab eo, quod pollet, accepit, nec in sinistra cessat, nec minus quam tota manus semper in officio est. unde apud Graecos ἀντίχειρ', inquit, 'uocatur, quasi manus altera. Pollici uero uicinus nudus et sine tuitione alterius appositi

---

3) quos (*pro* q eos, *ut puto*) solos fides deceret (decerneret *al.* discerneret *al.*) *ed. Gron.* 4) *Malim:* signatura.

uidebatur; nam pollex ita inferior est, ut uix radicem eius excedat. Medium et minimum uitauerunt', inquit, 'ut ineptos, alterum magnitudine, breuitate alterum, et electus est, qui ab utroque clauditur et minus officii gerit et ideo seruando annulo magis accommodatus est'. Haec sunt, quae lectio pontificalis habet. — Macrob. Sat. 7, 13.

11. Praeterea Capito Ateius scriptum reliquit, neque eius legendam filiam (sc. virginem Vestalem), qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet.[5] — Gell. 1, 12. §. 8.

12. *Διὰ τί ὁ ἱερεὺς τοῦ Διὸς ἀποθανούσης αὐτῷ τῆς γυναικός, ἀπετίθετο τὴν ἀρχήν, ὡς (Ἀ)τήϊος ἱστόρηκεν;*[5] — Plutarch. Qu. Rom. 50.

Cur flamen Dialis, uxore mortua, flaminio decedit? sic enim Ateius tradidit.

De iure sacrificiorum.

13. Cuius (sc. Ateii Capitonis) uerba ex libro primo sacrificiorum haec sunt: 'Itaque Ioui tauro, uerre, ariete immolari non licet'. — Macrob. Sat. 3, 10.

14. [6] 'Propudianus porcus dictus est', ut ait Capito Ateius, 'qui in sacrificio gentis Claudiae uelut piamentum et exsolutio omnis contractae religionis est'. — Fest. v. Propudianus p. 238.

15. Porcam auream et argenteam dici, ait Capito Ateius, quae etsi numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. — Fest. v. Porcam p. 238.

16. 'Rutilae canes, id est non procul a rubro colore, immolantur', ut ait Ateius Capito, 'canario sacrificio pro frugibus deprecandae saeuitiae causa sideris caniculae'. — Fest. v. Rutilae p. 285.

De officio senatorio.

17. C. Caesar in consulatu, quem cum M. Bibulo gessit,

---

[5]) *Haec quoque ex libris iuris pontificii esse, verisimile est.* [6]) *Vix dubitandum, quin fr.* 14—16. *ex iisdem sacrif. libris desumpta sint.*

quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dicitur. Ex his quattuor principem rogabat M. Crassum, sed postquam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum coeperat Pompeium rogare. Eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius, M. Ciceronis libertus, refert, itaque se ex patrono suo audisse scribit. Id ipsum Capito Ateius in libro, quem de officio senatorio composuit, scriptum reliquit. In eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: 'C.', inquit, 'Caesar consul M. Catonem sententiam rogauit. Cato rem, quae consulebatur, quoniam non e republica uidebatur, perfici nolebat. Eius rei ducendae gratia longa oratione utebatur eximebatque dicendo diem. Erat enim ius senatori, ut sententiam rogatus diceret ante, quicquid uellet aliae rei et quoad uellet. Caesar consul uiatorem uocauit eumque, cum finem non faceret, prendi loquentem et in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit et prosequebatur Catonem in carcerem. Hac', inquit, 'inuidia facta, Caesar destitit et mitti Catonem iussit'. — Gell. 4, 10. §§. 5—8.

Epistolarum.

18. In quadam epistula Ateii Capitonis scriptum legimus, Labeonem Antistium legum atque morum populi Romani iurisque ciuilis doctum apprime fuisse. 'Sed agitabat', inquit, 'hominem libertas quaedam nimia atque uecors, 'usque adeo, ut,[7] diuo Augusto iam principe et rempublicam obtinente, ratum tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset', ac deinde narrat, quid idem Labeo per uiatorem a tribunis plebi uocatus responderit. 'Cum a muliere', inquit, 'quadam tribuni plebis aduersum eum aditi Gellianum ad eum misissent, ut ueniret et mulieri responderet, iussit eum, qui missus erat, redire et tribunis dicere, ius eos non habere neque se neque alium quemquam uocandi, quoniam moribus maiorum tribuni plebis prensionem haberent, uocationem non haberent: posse igitur eos uenire et prendi se iubere, sed uocandi absentem ius non habere'. — Gell. 13, 12. §§. 1—4.

---

7) *Sic edd. antiquiores;* tanquam eorum *ed. Hertz.*

Ex incertis libris vel aliunde.

19. [8]Sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum et prosperum auspicium; at silentium, ubi duntaxat uacat uitio. 'igitur silentio surgere cum dicitur, significat, non interpellari, quo minus rem gerat. at sinistrum, hortari quoque auspicia ad agendum, quod animo quis proposuerit'. — Fest. v. Sinistrum p. 351.

20. Stellam significare ait Ateius Capito laetum et prosperum '(*augurium*), [9] auctoritatem secutus P. Seruilii auguris, '(*ob*) stellam, quae ex lamella aerea adsimili [10] stellae locis inauguratis infigatur. — Fest. v. Stellam p. 351.

21. Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus, quid lex esset, hisce uerbis definiuit: 'Lex', inquit, 'est generale iussum populi aut plebis, rogante magistratu'. — Gell. 10, 20. §. 2.

22. Plebisscitum igitur est secundum eum Capitonem lex, quam plebes, non populus accipit. [11] — Gell. 10, 20. §. 6.

23. Quanto opere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus aquamue non concessam deriuare auderet, cum ex multis apparere potest, tum ex eo, quod circus maximus ne diebus quidem ludorum circensium nisi aedilium aut censorum permissu irrigabatur: quod durasse etiam postquam res ad curatores transiit sub Augusto, apud Ateium Capitonem legimus. — Frontin. de aquaed. 97. coll. 102.

24. At Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuuat interpretationem. 'Etenim [12] in secunda

---

8) *Ex fr.* 18. 19. *licet coniicere, Capitonem etiam de iure augurali scripsisse. Libris eius ad Etruscam disciplinam pertinentibus se usum ait Lyd. de ostent.* 2. 3., *ubi eum etiam* ἱερέα *appellat, i. e. pontificem. Nam et leges ludorum secularium exposuit auctore Zosim.* 2, 4. *ut pleraque, quae is de hoc sacrificio tradit, ex Ateio sumpta esse videantur. Quid sit, quod Osann. ad Pompon. p.* 94. *de Capitone se adnotasse ait ad Laur. Lyd. de comet. p.* 22. *ignoro, cum ne prodiisse quidem is liber videatur.* 9) *Supplevi; ob sequens verbum excidisse videtur.* 10) *Scripsi;* stellam quae lamella aerea adsimilis *Cd. Plerique* stellam *expungunt.* 11) *Potest, ut hanc definitionem ipse Gellius ex Capitoniana legis definitione tantum effecerit.* 12) *Scripsi (sc.* ete *ad-*

tabula secunda lege', 'inquit,[13] 'scriptum est: "Quid horum fuit unum iudici arbitroue reoue, eo 'dies diffensus[14] esto". hic uterque actor reusque in iudicio rei uocantur. itemque accusator 'reus[15] accitur more uetere et consuetudine antiqua'. — Fest. v. Reus p. 273.

25. (*Nefrendes sc.*) Ateius *Capito infantes esse nondum frendentes*, id est *frangentes.* — Fest. v. Nefrendes p. 162.

26. Scaeuolam quoque et L. Aelium et Ateium Capitonem in eadem sententia (sc. de uino murrina) fuisse uideo, quoniam in Pseudolo sit:

> Quod si opus est, ut dulce promat indidem, ecquid habet? CHAR. Rogas?
> Murrinam, passum, defrutum, mella . . . .

quibus apparet, non inter uina modo murrinam sed inter dulcia quoque nominatum. — Plin. N. H. 14, 13. §. 15.

27. Certumque fit (sc. pistores Romae non fuisse ad Persicum usque bellum, ipsosque Quirites, mulieres puta, panem fecisse) Ateii Capitonis sententia, cocos tum panem lautioribus coquere solitos, pistoresque tantum eos, qui far pisebant, nominatos. — Plin. N. H. 18, 11. §. 28.

28. Τὰ γὰρ ἐπίσημα τῶν ἀρχόντων ἀπὸ Θούσκων λαβὼν ὁ βασιλεὺς Νουμᾶς τῇ πολιτείᾳ εἰσήγαγεν, ὥσπερ καὶ τῶν ὅπλων τὸ δύσμαχον ἀπὸ Γαλατῶν. καὶ μάρτυρες μὲν τούτων ὅ τε Καπίτων καὶ Φωντήϊος. — Io. Laur. Lyd. de magistr. exord.

Nam insignia magistratus Numa rex a Thuscis mutuata in rempublicam introduxit, sicuti et armorum robur a Gallis. testantur haec Capito et Fonteius.

29. [16] Ateius asserit, Romam ante aduentum Euandri diu Valentiam uocitatam. — Serv. ad Aen. 1, 273.

---

haesit v. interpretation.). Numa *Cd.* nam *cj. plerique.* [13]) *Scripsi;* in qua *Cd. edd.* [14]) *Hic et in sequentibus Müllerum sequor. De hac lege XII tab. cf. Dirksen p.* 191. [15]) *Scripsi;* deui *Cd. edd. Intellige, a praecone accusatorem 'rei' appellatione accitum fuisse.* [16]) *Haec fr.* 28. *et* 29. *ut magis Capitonis, quam Philologi esse existimem, partim argumentum facit, partim quod hunc Serv. ad*

30. Sed Varro et Ateius contra sentiunt, dicentes diuos perpetuos, deos, qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii Manes. — Serv. ad Aen. 5, 45.

31. Ateius Philologus libertinus Athenis natus. Hunc Capito Ateius notus iurisconsultus inter grammaticos rhetorem, inter rhetores grammaticum fuisse ait. — Suet. de ill. gramm. 10.

32. Hic idem (sc. M. Pomponius Marcellus) cum ex oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Ateio Capitone, et esse illud Latinum et, si non esset, futurum certe iam inde,[17] 'Mentitur', inquit, 'Capito. Tu enim, Caesar, ciuitatem dare potes hominibus, uerbis non potes'. — Suet. de ill. gramm. 22.

MASVRIVS SABINVS

(Capitonis discipulus, fuit sub Tiberio et Nerone).

De iure ciuili.

1. Masurius autem Sabinus in iuris ciuilis secundo,[1] etiam quod iumentorum causa apparatum esset, quibus dominus uteretur, penori attributum dicit. Ligna quoque et uirgas et carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait uideri esse in penu. Ex his autem, quae promercalia et usuaria iisdem in locis 'esse(*nt*),[2] ea sola penoris putat, quae satis sint usu annuo. — Gell. 4, 1. §§. 21—23.

2. Verba sunt Sabini ex libro iuris ciuilis secundo: 'Qui alienam rem attrectauit, cum id se inuito domino facere iudicare deberet, furti tenetur'. — Gell. 11, 18. §. 20.

3. Item alio capite: 'Qui alienum 'tacens[3] lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, siue scit, cuius sit, siue nescit'. — Gell. 11, 18. §. 21.

4. Sed meminisse debemus, secundum ea, quae supra

Aen. 1, 601. *pleno Ateii Philologi nomine laudat.* 17) *Nec hanc Capitonis vocem praetermittere volui, ingenium hominis maxime prodentem.*

1) *Puta, ubi de legatis agebat, quamobrem hoc fr. primo loco posui.* 2) *Scripsi;* esse *ed. Hertz., interpunctione ante h. v. posita.* 3) iacens *cj. Sciopp. Malim* sciens.

scripsi, furtum sine ulla quoque attrectatione fieri posse, sola mente atque animo, ut furtum fiat, adnitente. Quocirca ne id quidem Sabinus dubitare se ait, quin dominus furti sit condempnandus, qui seruo suo, uti furtum faceret, imperauit. — Gell. 11, 18. §§. 23. 24.

5. Verba Masurii Sabini apposui ex libro iuris ciuilis secundo: 'Furiosus mutusue cuiue quod membrum lacerum laesumue est aut obest, quo ipse minus aptus sit, morbosi sunt. Qui natura longe minus uidet, tam sanus est, quam qui tardius currit'. — Gell. 4, 2. §. 15.

6. Masurius autem Sabinus in libro iuris ciuilis tertio[4] antiquiorem locum hospiti tribuit quam clienti. Verba ex eo libro haec sunt: 'In officiis apud maiores ita obseruatum est: primum tutelae, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea adfini. De qua causa[5] feminae uiris potiores habitae, '(*pupillus*)[6] pupillarisque tutela mulieri praelata. Etiam aduersus quem adfuissent, eius filiis tutores relicti, in eadem causa pupillo aderant'. — Gell. 5, 13. §. 5.

De furtis liber.

7. 'Manifestum autem furtum est', ut ait Masurius, 'quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri coeperat'. Furti concepti, item oblati, tripli poena est. Sed quod sit oblatum, quod conceptum, et pleraque alia ad eam rem ex egregiis ueterum moribus accepta neque inutilia cognitu neque iniucunda qui legere uolet, inueniet Sabini librum, cui titulus est de furtis.[7] In quo id quoque scriptum est, quod uolgo inopinatum est, non hominum tantum neque rerum mouentium, quae auferri occulte et sub-

---

[4]) *Fortasse cum de interdicto de libero homine exhibendo ageret. Cf. L.* 3. §§. 11. 12. *D. de hom. lib. exh.* (43, 29.). [5]) *Puta maioris infirmitatis et indigentiae.* [6]) *Supplevi, quod* pup. *notatum facile excidere poterat. Itaque si forte inter pupillum et mulierem, pariter mihi cognatos, causa emerserit, potius pupillo adero, et maxime quidem si tutelam eius geram, etiamsi etiam mulieris tutor sim.* [7]) *Frustra sunt, qui hanc partem fuisse librorum de iure civili opinantur. Ex eoque de furtis libro etiam furti manifesti definitionem Gellium petiisse, certe verisimile est.*

ripi possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum; condempnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, uendito, possessione eius dominum interuertisset. Atque id etiam, quod magis inopinabile est, Sabinus dicit, furem esse hominis iudicatum, qui cum fugitiuus praeter oculos forte domini iret, obtentu togae, tamquam se amiciens, ne uideretur a domino, obstitisset. — Gell. 11, 18. §. 11—14.

Fastorum.

8. Masurius fastorum secundo 'Vinaliorum dies', inquit, 'Ioui sacer est, non, ut quidam putant, Veneri'. — Macrob. Sat. 1, 4.

9. Masurius etiam secundo fastorum 'Liberalium dies', inquit, 'a pontificibus agonium Martiale appellatur'. — Macrob. ib.

10. Et in eodem libro: 'Eam noctem deincepsque insequentem diem, qui est Lucarium'. — Macrob. ib.

11. [8] Masurius et alii uno die, id est quarto decimo Kalendas Ianuarias fuisse Saturnalia crediderunt. — Macrob. Sat. 1, 10.

12. Masurius adiicit simulacrum huius deae (sc. Angeroniae) ore obligato atque signato in ara Volupiae propterea collocatum, quod qui suos dolores anxietatesque dissimulant, perueniant patientiae beneficio ad maximam uoluptatem. — Macrob. ib.

De indigenis.

13. Masurius autem Sabinus in commentariis, quos de indigenis composuit: 'Religiosum', inquit, 'est, quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum a nobis est; uerbum a relinquendo dictum, tanquam caerimoniae a carendo'. — Gell. 4, 9. §. 8. Cf. Macrob. Sat. 3, 3. (supra in Ser. Sulpicio 13.).

Memorialium.

14. Sed Sabinus Masurius in primo memorialium, secu-

---

8) *Cum Dirkseno non dubito, quin et hoc et sequens fr. ad eun-*

tus quosdam historiae scriptores, Accam Larentiam Romuli nutricem fuisse dicit. 'Ea', inquit, 'mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. In illius locum Romulus Accae sese filium dedit seque et ceteros eius filios fratres aruales appellauit. Ex eo tempore collegium mansit fratrum arualium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae'. — Gell. 7 (6), 7. §. 8.

15. Huius 'commenti[9] (sc. Herculis Victoris dicti) causam Masurius Sabinus memorialium libro secundo aliter exponit. 'Marcus', inquit, 'Octauius Herennius prima adolescentia tibicen, postquam artis distisus suae est, instituit mercaturam, et bene re gesta decimam Herculi profanauit. Postea cum nauigans hoc idem ageret, a praedonibus circumuentus, fortissime repugnauit et uictor recessit. Hunc in somnis Hercules docuit, sua opera seruatum. Cui Octauius impetrato a magistratibus loco aedem sacrauit et signum, Victoremque litteris incisis appellauit. Dedit ergo epitheton deo, quo et argumentum ueterum uictoriarum Herculis et commemoratio nouae historiae, quae recenti Romano sacro causam dedit, contineretur. — Macrob. Sat. 3, 6.

16. Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo memoriali seuere factum. 'Censores', inquit, 'Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius[10] cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum uiderunt, et "cur", inquiunt, "ita est, ut tu sis, quam equus curatior"? "Quoniam", inquit, "ego me curo, equum Statius nihili seruos". Visum est parum esse reuerens responsum relatusque in aerarios, ut mos est'. — Gell. 4, 20. §. 11.

17. Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat neque locum in ea pugna reliquerat; aliter ius ciuicae coronae negat concessum. Tiberium tamen Caesarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in proelio seruas-

---

dem librum pertinuerint. 9) cognomenti *Salm. cj. probabilis.* 10) *a. u.* 594.

set et hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnabat, non retinuisset eoque loco hostes potiti essent, rescripsisse dicit, eum quoque ciuica dignum uideri, quod appareret, ex tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, ut etiam a fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. — Gell. 5, 6. §. 14.

Ex incertis libris.[11]

18. Masurius auctor est, curru quoque triumphantis myrtea corona usos. — Plin. N. H. 15, 29. §. 38.

19. Ob has causas equidem crediderim, honorem ei (sc. lauro) habitum in triumphis potius, quam quia suffimentum sit caedis hostium et purgatio, ut tradit Masurius. — Plin. N. H. 15, 30. §. 40.

20. In eosdem situs comitatur et spina nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores, qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius. — Plin. N. H. 16, 18. §. 30.

21. Verum altera lotos in Volcanali, quod Romulus constituit ex uictoria de decumis, aequaeua urbi intellegitur, ut auctor est Masurius. — Plin. N. H. 16, 44. §. 86.

22. Masurius palmam lupino adipi dedisse antiquos tradidit; ideo nouas nuptas illo perúnguere postis solitas, ne quid mali medicamenti inferretur. — Plin. N. H. 28, 9. §. 37.

23. Masurius sanqualem ossifragum esse dicit, inmusulum autem pullum aquilae, priusquam albicet cauda. — Plin. N. H. 10, 7. §. 8.

24. Masurius auctor est, L. Papirium praetorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem[12] contra eum dedisse, cum mater partum se XIII mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statum uideretur. — Plin. N. H. 7, 5. §. 4. et ex eo Gell. 3, 16. §. 23.

25. Triumphare P. Ventidium de Parthis uoluit (sc. fortuna) quidem solum, sed eundem in triumpho Asculano Cn. Pompeii duxit puerum, quamquam Masurius auctor est, bis in triumpho ductum. — Plin. N. H. 7, 43. §. 44.

---

11) *Ex quibus quae Plinius servavit, non dubito omnia memorialium libris deberi.* 12) *i. e. vindicias; vera enim bonorum posses-*

26. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo uehentem; at Sabinus Masurius pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos non militibus, sed uniuerso senatu. — Gell. 5, 6. §. 27.

27. [13]Libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Masurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse umquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptiones in iura ingenuorum inuadant. 'Alioquin', inquit, 'si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per praetorem[14] dari in adoptionem potest'. Idque ait plerosque iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. — Gell. 5, 19. §§. 11—14.

28. Sub tecto uti liceret (sc. flamini Diali sine apice) esse, non pridem a pontificibus constitutum, Masurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot ceremoniarum facta dicitur. — Gell. 10, 15. §§. 17. 18.

*M. VALERII PROBI

Tyrii, grammatici haud vulgaris doctrinae, qui Neronis fere tempestate claruit et ut Sueton. de illustr. gramm. 39. auctor est, maxime emendandis libris veteribus operam dedit, exstat de notis antiquis libellus, vel ut rectius iudicatur, amplioris libri deperditi caput superstes; hoc enim arguunt verba illa exordii *Est etiam circa perscribendas . . . . studium necessarium* et quod ipse quidem Probus, ut idem Suetonius testatur, 'nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit; reliquit autem non mediocrem s y l v a m o b s e r v a t i o n u m s e r m o n i s a n t i q u i'. Sed opusculum illud ita ut in editionibus, velut in Putschii ling. Lat. auctor. ant. p. 1494. Dion. Gothofredi auct. ling. Lat. p. 1454. circumfertur, maximam partem esse interpolatum et eas solas notas, quae generatim neglecto ordine alphabetico sub Probi nomine referuntur, recte ei adscribi, demonstravit nuper magno, ut solet, cum acumine magnaque librorum mss. copia

---

sio in ingenui bonis nunquam contra aliquem datur. 13) *Haec ex libris iuris civilis esse possunt, quibus etiam 'de dierum diffissionibus et comperendinationibus et aliis quibusdam legitimis ritibus' egisse potest. Gell.* 14, 2. §. 1. 14) *Eo, qui vindicat, statim liberum filiumque suum in potestate esse asserente. Qua ratione et dominus fiduciae causa amico mancipatum servum adoptare poterat.* §. 12. *I. de adopt.* (1, 11).

adhibita Th. Momsenus in Act. Societ. Reg. Sax. a. 1853. class. phil. hist. p. 91 sq. Cuius in sententia licet in universum sit acquiescendum, tamen ut et consilium ac ratio Valeriani opusculi eiusque fata rectius intelligantur et nostrae editionis ratio reddatur, et mihi hac de re video pauca esse disputanda.

De notis antiquis omnino Probum eo potissimum consilio egisse, ut veterum librorum exemplaria etiam ab hac parte recte legerentur et transcriberentur, secundum ea, quae ex Suetonio retulimus, dubitare non licet. Quem ordinem autem in referendis notis sequeretur, ipse indicavisse credendus est verbis illis: *Quod in praenominibus legibus publicis pontificumque monumentis et in iuris ciuilis libris etiamnunc manet.* In iis tamen vocem *legibus* suum locum iam non tenere, multis argumentis persuasum mihi est. Nam et leges hic frigide publicae appellantur et cum pontificum monumentis parum apte componuntur et a iure civili perperam seiunguntur: nec sic haec respondent ei ordini, quo postea notae recensentur. Ne multa, restituenda illa vox est ante *iuris ciuilis*, quo loco eam excidisse etiam illud indicio est, quod in quibusdam codd. legitur *iurisque ciuilis*, omissis verbis, quae praecedunt, *et in*, in aliis, retentis his, omissum est *que;* scilicet diversimode librarii amisso h. l. verbo *legibus* sermonem redintegrare conati sunt. Ad rem vero cf. est locus Manil. Astr. 4, 209. *Hic etiam legum tabulas et condita iura Noverit, aque notis levibus pendentia verba.* Iam si legimus *in praenominibus, publicis pontificumque monumentis, et in legibus iurisque ciuilis libris*, aptissime in duplex genus notae dividuntur: unum earum, quae specialem causam non habent, sed universae civitatis sunt, partim in familiis (= *praenominibus*) partim in populo (= *publicis*) partim in diis (= *pontificumque monumentis*) positae (unde ius tripertitum: privatum, publicum et sacrum), alterum earum, quae ex arte magis profectae sunt (cf. Cic. pro Mur. 12.) unoque nomine iuridicae appellari possunt. Et huic divisioni ipse tractatus bellissime convenit. Primum enim §. 2. referuntur notae, quae *in monumentis publicis et historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur*, in quibus *praenominibus* notatis primus locus datur; ut appareat, tantum brevitatis studio praenominum in huius partis praefatione iteratam mentionem factam non esse. Ad alterum genus spectant §§. 3—5. ita ut in §. 3. verba *in iure ciuili* tanquam generis significatio praemittatur, quod in *leges, legis actiones* et *edicta* tanquam in suas species diducitur. Apparet autem, Probum prius notarum genus non proprie hoc libello spectavisse. Paucas tantum huius generis refert, et in fine addit *et similia*, ut, etiamsi demus, quod saltem in ceteris §is dandum est, hic quoque nonnullas notas libra-

riorum culpa intercidisse, exempla tantum ex hoc genere posuisse videatur. Accedit, quod de illis huius generis notis, quas in fine §i 2. diversarum vitae civilis partium ibi commemoratarum *proprias* dicit, omnino esse eiusmodi notas dicere satis habet, ipsas non affert, haud obscure significans, eas sibi parum curae esse, quoniam videlicet pleraeque non ut priores illae communes in libris vulgaris eruditorum lectionis, quos Probus maxime spectabat, velut historicis, usurpabantur, sed in reconditioribus monumentis delitescebant. At haec ipsa Probi verba male intellecta non dubito fraudi fuisse viris doctis medii aevi, ut Pseudo-Probum hic intruderent. Dum enim ea verba, quibus Probus quasi excusat, cur has notas *proprias* opusculo suo non inserat, tanquam novam praefationem accipiunt, quam similiter ut initio §i 2. notarum seriem huc pertinentium sequi oporteat, eam cum non invenirent, excidisse rati, alii opusculum hic finiverunt et sequentes partes denuo inscripto Probi nomine sigillatim descripserunt, alii aliunde suppleverunt, ubi notas huc facientes nullo inscripto auctoris nomine invenerant. Longam eam esse oportere, persuadebat iis, quod Probus longum illum indicem *curiarum*, *tribuum*, *comitiorum*, *sacerdotiorum* et ceterorum praescripsisset; et memorabile illud discrimen intercedit inter hunc Pseudo-Probum et ceteras similes notarum collectiones velut Lindenbrogicam, quod illo omnium fere, quas index ille refert, rerum notae continentur, hac praeprimis ad libros iuris civilis spectant. Cum tamen etiam in subpositicia illa serie notarum magnam partem ex iure civili petitam esse viderent, addiderunt indici verba *iuris ciuilis*, quae subditicia esse etiam Momsenum non fugit.

Alterum notarum genus, quas supra iuridicas dixi, etiam ea re a priore differebat artemque quandam prodebat, quod proprie tantum ex singularibus litteris constabat (§. 3.). Et hoc quidem genus maxime Probum spectavisse et executum esse, ipsa res documento est. Vereor tamen in hac opusculi parte non solum singulas notas haud paucas excidisse, sed etiam ipsam eam partem nos integram non habere. Nam si §o 1. alterum hoc genus verbis *in legibus iurisque ciuilis libris* significatum erat, video quidem ad *leges* tanquam fontem iuris civilis cunctas notas §is 3. 4 et 5. propositas recte referri, cum legis actiones et edicta perpetua tantum rivi quidam vel propagines ipsarum legum sint. Sed notas *in iuris ciuilis libris* desidero. Num adeo balbutiebat grammaticus, ut legis actiones et edicta perpetua, fortasse quia etiam in libris legebantur, libros iuris civilis appellaret? An vero non curabat eos, qui proprie sic appellantur, quique veterum librorum, quorum emendationi operam dabat, praecipuam partem constituebant? An nullae dum in iis notae

adhibebantur? Nullum eorum dici potest. Itaque sic statuo, eam opusculi partem, qua hae notae expositae erant, interiisse, neque id tam incuria quam nimia cura factum esse. Ea enim magno usui erat iis, qui libros iuris civilis transcribebant. Itaque eam ceteris notis primo neglectis exscripserunt, idque non grammatici sed librarii consilio ac cura, hoc est, auctoris nomine omisso, et ita, ut novis postea notarum compendiis accedentibus, collectionem suam, prout usus posceret, augerent, immutarent, alius etiam aliam institueret. In ipso vero Probi libro haec semel ab eo avulsa pars praetermitti coepta est. Hac ratione varias illas notarum collectiones enatas esse existimo, quae partim anonymae partim sub certorum auctorum velut Magnonis, Petri Diaconi, Papiae nominibus in codd. mss. inveniuntur, quarumque una singulari fato exeunte medio aevo rursus Valeriano opusculo sed alia eius parte adsui coepit. Ordinem quoque alphabeticum a posterioribus illis notarum collectoribus profectum esse, non tam certo affirmaverim: hunc enim pro ea, quae inter leges et libros iuris civilis intercedebat differentia, iam ipse Probus in hac parte adhibuisse poterat.

Licet vero posterioribus istis collectionibus ea quoque notarum pars, quae Probo periit, saltim maxima ex parte haud dubie contineatur, tamen in animum inducere non potui, ut quae in iis Probi sunt, restituendi ei periculum facerem. Plus enim quam difficile est, eas a ceteris, quae aliunde originem ducant, segregare. Suo igitur iam loco ista farrago relinquenda est. Ipsum vero Probi opusculum, quatenus exstat, quam emendatissimum potui, iam exhibeo. Qua in re illud maxime tenendum erat, librarios in eo transcribendo non tantum solito more peccavisse, sed etiam haud raro denuo notas explicuisse et partim has ex explicationum mendis partim vice versa interpolasse. Singulorum codicum mss. notitia, quos singularibus litteris ita notavi, ut communi omnium lectioni hoc signum *Cdd.* praefigerem, ex Momseni commentario petenda est. Eius quoque unius, ut par erat, editionem respexi; de qua praemonendum est, Momsenum notas earumque explicationes consulto incorrectas reliquisse.

M. VALERII PROBI

de notis antiquis.

1. Est etiam circa perscribendas uel paucioribus litteris notandas uoces studium necessarium. Quod partim pro uoluntate cuiusque fit, partim pro usu publico et obseruatione communi. Namque apud ueteres cum usus notarum nullus

esset, 'propter perscribendi[1] 'difficultatem[2] maxime in senatu qui scribendo aderant, ut 'celeriter[3] dicta comprehenderent, quaedam uerba atque nomina ex communi consensu primis litteris notabant et singulae litterae quid significarent, in promptu erat. Quod in praenominibus, publicis pontificumque monumentis et in 'legibus[4] 'iurisque[5] ciuilis libris etiamnunc manet. Ad quas notationes publicas 'accessit[6] 'et studiosorum uoluntas, ut unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate signaret; quas comprehendere[7] infinitum est. publicae sane tenendae.

2. In monumentis publicis et historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur

P.	Publius
L.	Lucius
C.	Gaius
M.	Marcus
CN.	Gnaeus
Q.	Quintus
MA.	Manius
TI.	Tiberius
CL.	Claudius
'T.	Titus[8]
SP.	Spurius
SEX.	Sextus
SER.	Servius
'OP.	Opiter[9]

---

1) propter scribendi *plerique Cdd. et ed.;* fere scribendi *X.;* scribendi *A. Vitium ex compendio* pp pscribendi *natum est.* 2) facultatem *Cdd. et ed.; sed* di *geminandum erat.* 3) *Refer ad* comprehenderent, *non ad* dicta. *Celeritate facto senatusconsulto opus, ut mox ad alia veniri vel discedi posset.* 4) *Cdd. et ed. habent transpositum post* praenominibus; *vid. praefat.* 5) et in iuris *C.* iurisque *omisso antea* et in *X. A.* 6) accedit *Cdd. (excepto A.) et ed.* 7) *Sic recte V. Caeteri Cdd. admodum haec variant.* etiam studium et volt has iure iam unusquisque familiares sibi et notas. Pro uoluntate sibi quas signant comprehendere *ed.* 8) *A.; omittunt ceteri Cdd. et ed.* 9) *A. V.; omittunt ceteri Cdd. et ed.*

A. V. C.	ab urbe condita
P. R. E.	post reges exactos
P. C.	patres conscripti
S. P. Q. R.	senatus populusque Romanus
EQ. R.	eques Romanus
V. R.	urbs Roma
C. R.	ciuis Romanus
COL.	coloniae uel colonus
MVN.	municipia uel municeps
N. L.	nominis Latini
L. C.	Latini coloniarii
S. N. L.	socii nominis Latini

et 'similia. Secundum haec etiam[10] curiarum nomina, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum, potestatum, magistratuum, praefecturarum, sacrorum, ludorum, rerum urbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, 'fastorum,[1] 'nummorum, ponderum,[2] mensurarum[3] et similium ceterorum notationes proprias habent.

3. 'Litterae[4] singulares in iure ciuili. De legibus et plebiscitis (*senatusque consultis*)[5] 'haec[6] ponimus:[7]

P. I. R.	populum iure rogauit
P. Q. I. S.	populusque iure 'sciuit[8]
I. F.	in foro
P. R. E. A. D. P.	pro rostris 'ex[9] ante diem pridie

---

[10]) similia etiam hic *C.* similia secundum haec *M. A. V.* similiter etiam hic *ed.* [1]) *Intellige dierum fastorum, nefastorum et similium.* pagorum *Momms. cj.* [2]) numerorum *Cdd. et ed., quod coaluisse videtur ex* numor. p. erum; nummorum *Momms. cj.* [3]) *De verbis* iuris ciuilis, *quae hic Cdd. intrudunt, vid. praefat.* [4]) *M. A.* litteras *C.* [5]) *Supplevi. Excidit* sqctis *ob simile antecedens vocabulum* scitis. [6]) nunc *Cdd. et ed. Sed vide inscriptiones* §§. 4. *et* 5. [7]) Litteras singulares in iure ciuili de legibus et plebiscitis nunc ponimus *ed.* [8]) *A.* suscepit *ceteri Cdd.* [9]) *In lege perlata huic* ex *proprie nullus locus; sed puto, id interdum ex lege per trinundinum promulgata postea errore retentum esse. Notis* Ante Diem *et* Pridie *in eadem lege simul locum non esse, vix est, quod moneamus. De legum praescriptionibus in uni-*

'E. H. L. N. R.	eius hac lege nilum rogatur[20]
S. R. L. R. I. C. Q. O. O. R. E.	siremps lex, res, ius causaque omnibus omnium rerum esto[1]
L. P. C. R.	Latini Prisci, ciues Romani
M. E. M. D. D. E.	municipibus eius municipii dare damnas esto
C. E. C.	colonis eius coloniae
Q. E. R. F. E. D.	quod eius recte factum esse dicetur
L. I. D. A. C.	lex Iulia de adulteriis coercendis
V. D. P. R. L. P.	unde de plano recte legi possit
A. A. A. F. F.	aere, argento, auro flando, feriundo
I. N. Q. Q.	iustis nuptiis quaesitos, quaesitas
S. Q. S. S. E. Q. (V.) I. N. S. R. E. H. L. N. R.	si quid 'sacrosanctum est,[2] 'quodue ius non[3] sit 'rogarier,[4] eius hac lege nihil rogatur
V. P. R.	ueteri possessori redditum[5]
V. A.	ueterano assignatum[6]
S. C. P. S.	senatus consultum, plebi scitum

---

versum cf. Ritschel. praef. ind. schol. Bonn. hib. 1860. [20]) *Cdd. et ed. ante* L. lege *addunt:* O. omnibus, *idque in sequenti nota, ubi testantibus lege Rubria et lege Quinctia (Mus. philol. Rhen.* VIII. *p.* 298. 457 *sq.) iustus eius locus est, omittunt, ut appareat, ex inferiori nota in superiorem id male irrepsisse.* [1]) *Varie Cdd. hanc formulam corrumpunt. Momms. ed.:* si rem lex rex ius causaque omnium rerum esto. *Quod siremps notatur duabus litteris* S. R., *factum videtur secundum etymologiam M. Catonis, a 'similis res' eam vocem derivantis. Fest. s. v.* [2]) sacrosancti *V.*; sacri sancti *ceteri Cdd. et ed. Vid. Cic. pro Balb.* 14. [3]) Q. N. I. quod non iure *Cdd.* quod iure non *unus A., ut tam ante* I. *quam post littera singularis lecta esse videatur, quam* N. *acceperunt, quae vero ante erat* V. *Sunt duae exceptiones, quarum altera spectat ad ea, quae ne quis rogaret, multa tantum similive poena sancitum erat.* [4]) rogatum *Cdd. Cf. Klenze ad Leg. Servil. p.* 94. [5]) V. veteri *omittunt C. M. idque Momms. docte interpolatum putat ex Suet. Dom.* 9., *de quo dubito.* [6]) *In Cdd. sequitur nota* V. F. ususfructus, *quam interpretationem Momms. recte pro interpolata habet; Probum scripsisse* uerba fecerunt. *Sed malim existimare, ipsam notam, quae paulo post, ut videbimus, excidit, ibique significat* ve ferant, *huc translatam et male explicatam esse. Sanc eandem etiam post notam* S. C. P. S. *excidisse, ubi significa-*

Q. D. E. R. F. P. D. E. R. V. I. C.	'quid[27] de ea re fieri placeret, de ea re uniuersi ita censuere
Q. F. E. I. S. F.	'quom[8] factum est, in senatu fuerunt
D. C. S.	de consilii sententia
S. Q. M. D. E. R. A. P. P. V. 'L.[30] O. E. C. P. T. P. Q. N. S. Q. E. V. A. P. P. (*V. F.*) Q. S. N. T. C. P. T. P. Q. D. I. E. Q. E. V. A. P. P. V. F.	si quid 'magistratus[9] de ea re ad populum plebemue lati[1] opus est, consules, praetores, tribuni plebis, qui nunc sunt, 'quibus eorum[2] uidebitur, ad populum plebem'ue ferant;[3] quodsi non tulerint, 'consules[3*] praetores, tribuni plebis, qui de inceps erunt, 'quibus eorum[2] uidebitur, ad populum plebemue ferant
S. F. S.	sine fraude sua

4. In legis actionibus haec:

A. T. M. D. O.	aio, te mihi dare oportere[4]
Q. N. T. S. Q. P.	quando negas, te sacramento 'quingenario uel quinquagenario[5] prouoco
Q. N. A. N. N.	quando neque ais neque negas[6]
E. I. M. C. V.	ex iure manum consertum 'uocauit[7]
S. N. S. Q.	si negat, sacramento quaerito[8]

---

bat uerba fecerunt, *verisimile est.* [27]) quod *Cdd. et ed.* [8]) quod *Cdd. et ed. Cf. Orell.* 3787. [9]) mee *vel* meae *vel* me *Cdd. Erat opinor* mag. (*Momms. cj.:* melius). *Deest haec vox in Cic. ad fam.* 8, 8. §. 5. [30]) *V.* V. *ceteri Cdd., factum sc. ex corruptela* ualeto. [1]) *A.* ualeto *ceteri.* [2]) quod eius *Cdd. ex parum erudita interpolatione; nam* quod *ferrent, certe potestas non dabatur magistratibus. Cf. Cic. l. c.* [3]) *A.;* plebis ferant *M. In ceteris hae voces om. Cf. not.* 26. [3*]) E. eos *Cdd. ed.* [4]) *Animadverte, etiam Gai.* 4, 14. *prius de personali actione agere.* [5]) quingenario *M.;* quinquegenario *C.;* quinquagenario *A. Vestigium voculae* vel *est, quod in nota C. habet* Q. V. P. *pro* Q. P. [6]) Q. A. NQ. N. quando ais neque negas *solus A. Male, ut puto. Hac actione utebatur actor, si adversarius tacuerat.* [7]) uocarit *A. V. Sed aut* voco *aut* vocasti *aut generaliter* vocare *legendum videtur. Vid. Cic. pro Mur.* 12. [8]) querito *E. M.;* quieto *C.* quingenario *Momms. cj. Frustra; pertinet haec formula ad publicam legis actionem, in qua actor adversarium sacramento non provocabat, sed interro-*

S. S. C. S. D. E. T. V. (*I.*)	secundum suam causam, sicuti dixi, ecce tibi 'uindictam (*imposui*)[39]
Q. I. I. T. C. P. A. F. A.	quando in iure te conspicio, postulo, 'anne fuas[40] auctor
T. 'P.[1] I. A. V. P. V. D.	te praetor iudicem arbitrumue postulo uti des[2]
I. D. T. S. P.	in diem tertium siue perendinum
A. L. Æ.	arbitrum liti aestimandae

5. In edictis perpetuis haec:

Q. B. F.	quare bonum factum[3]
I. D. P.	iure dicundo praeerit
I. D. C.	iuris dicundi causa
Q. R. F. E. V.	quod recte factum esse uidebitur
V. B. A.	uiri boni arbitratu
D. M. F. V. C.	dolo malo fraudisue causa
I. D.	iuris dictio uel iudicium dabo
Q. E. R. E. T. P. I. R. D. T. Q. P. D. T. 'D[43] D. P. F.	quanti ea res erit, tantae pecuniae iudicium recuperatorium dabo testibusque publice dum taxat 'decem[4] denuntiandi 'potestatem faciam[5]
Q. S. S. S.	quae supra scripta sunt
I. C. E. V.	iusta causa esse uidebitur
N. K. C.	non calumniae causa

---

gabat. Vid. Fest. p. 344. *Müll. et nos ad Gai.* 4, 14. *not.* 11. [39]) *Supplevi ex Gai.* 4, 16. uindicta *Cdd.* [40]) an fas *C.* anne far *M.* an fias *A.* an ne fiat *V.* ante si es *Ernstii C.* [1]) PR. *Cdd. Sed singularis littera requiritur ex Probi strictiore ratione* (*nam alii et binas litteras admittebant. Fest. v. Nota*). *Ab initio videamus ne littera* A. = abs *ob antecedentem notam, quae hac littera clauditur, perierit.* [2]) *Cf. Keller Civilproc.* §. 17. *not.* 230. [3]) *Cdd. et ed. hanc notam in fine* §*i antecedentis praebent; sed eam edictorum esse, ubi fere exordium faciebat, docet Brisson. de form.* 3, 1. [4]) *Sic M. A. V.; om. ceteri et ed. Momms., qui dubitare non debebat, in hac notandi ratione etiam numeralia initiali littera notari. Similiter Pondera duodecim* PDDC *notata leges apud Petrum Diaconum.* [5]) *A.*; potestas facit *E.*

C. C.	consilium 'cepit[46] uel causa cognita
F. C.	fraudare creditores uel fiduciae causa uel fideicommissum
P. C.	pactum conuentum uel pecunia constituta
C. E. D.	conuictum esse dicetur
H. S.	haec sic[7]
C. V.	centum uiri[8]
S. T. A.	sine tutoris auctoritate
T. A.	tutore auctore
F. E. D.	factum esse dicetur
Q. A.	quemadmodum
Q. M.	quo modo uel quo magis
P. P. L. V.	pro praede litis uindiciarum
I. S.	'iudicatum[9] solui
'B. E. E. P. P. V. Q. P. P. (*I.*)	'bona ex edicto *possideri proscribi uenire*que pro portione iubebo[50]

CAELIVS SABINVS

(claruit Vespasiano, Tito et Domitiano imperantibus).

Ad edictum aedilium curulium.

1. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriorem'. Sed morbum alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. Totius corporis morbum esse, ueluti sit phthisis aut febris, partis autem, ueluti sit caecitas aut pedis debilitas. 'Balbus

potestatem facit *C. M. V.* potestas fiet *ed.* 46) *A.;* coepit *M. X.* capit *C. et ed.* 7) uel hora secunda *addunt Cdd. ed.* 8) uel clarissimi uiri *addunt Cdd. ed.* 9) *A.;* iudicium *plerique Cdd. et ed.* 50) *Haec solus V. servavit, ut tamen litterarum* P. P. V. *interpretationi spatium tantum relinquatur, et quattuor ultimae litterae sic explicentur* quod repertum est, *unde apparet, in fine notae* E. (*pro* I.) *olim lectum esse. Momms. p.* 127. *explicuit:* bona ex edicto possideri proscribo uenireque iubebo.

autem', inquit, 'et atypus uitiosi magis, quam morbosi sunt, et equus mordax aut calcitro uitiosus, non morbosus est. Sed cui morbus est, idem etiam uitiosus est. Neque id tamen contra fit; potest enim, qui uitiosus est, non morbosus esse. Quamobrem cum de homine morboso agetur, 'aeque',[1] inquit, 'ita dicetur: "QVANTO OB ID VITIVM MINORIS SIT"'. — Gell. 4, 2. §§. 3—5.

2. [2]Pilleatos seruos uenum solitos ire, quorum nomine uenditor nihil praestaret, Caelius Sabinus iurisperitus scriptum reliquit. Cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in uendundo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex uendundi opperienda esset, sed oculis iam praeciperent, quidnam esset mancipiorum genus; 'sicuti', inquit, 'antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta ueniebant et idcirco dicebantur sub corona uenire. Namque ut ea corona signum erat captiuorum uenalium, ita pilleus impositus demonstrabat, eiusmodi seruos uenundari, quorum nomine emptori uenditor nihil praestaret'. — Gell. 6 (7), 4. §§. 1—3.

T. ARISTO

(sub imp. Traiano).[1]

1. Id etiam memini legere me in libro Aristonis iureconsulti, haudquaquam indocti uiri, apud ueteres Aegyptios, quod genus hominum constat et in artibus repperiendis sollertes extitisse et in cognitione rerum indagandarum sagaces, furta omnia fuisse licita et inpoenita. — Gell. 11, 18. §. 16.

---

[1]) *Scripsi;* neque *Cdd. ed. Hertz., quod sensus loci ferre non videtur:* nequam (*vel* nequaquam) *alii. An* aeque tm (tamen)?
[2]) *Vix dubitandum, quin Gellius haec ex eodem libro sumserit. Cf. Zimmern hist. iur. Rom. T.* I. §. 87. *not.* 6.

[1]) *Vid. est de hoc Ian. Iust. Enschedé de T. Aristone ICto Rom. L. B.* 1829. 4.

LAELIVS FELIX

(sub imp. Hadriano).[1]

Ad Q. Mucium.

1. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere etc. (cf. supra M. Antistium Labeonem n. 22.). [2]Iisdem comitiis, quae calata appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri solebant. Tria enim genera testamentorum fuisse accepimus: unum, quod calatis comitiis in populi contione fieret, alterum in procinctu, cum uiri ad proelium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiae mancipationem, cui aes et libra adhiberetur. — Gell. 15, 27. §§. 1—3.

2. In eodem Laelii Felicis libro haec scripta sunt: 'Is, qui non 'uniuersum[3] populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos 'ferre[4] ulla de re possunt. Ita ne leges quidem proprie, sed plebisscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur'. — Gell. 15, 27. §. 4.

3. Item in eodem libro hoc scriptum est: Cum ex generibus hominum suffragium feratur, curiata comitia esse; cum ex censu et aetate, centuriata, cum ex regionibus et locis, tributa. centuriata autem comitia intra pomerium fieri nefas esse, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non sit. Propterea centuriata in campo Martio haberi exercitumque imperari praesidii causa solitum,

---

[1]) *Sequor communem opinionem eorum, qui hunc eundem Laelium esse statuunt, cuius in L.* 3. *D. si pars hered.* (5, 4.) *mentio fit: quanquam in hoc scriptore omnia incerta sunt, et ipsum nomen, quoties commemoratur, in libris mss. variatur. Cf. Zimmern. hist. iur. Rom.* I. §. 89. *et Interpr. ad Gell.* 15, 27. [2]) *Haec quoque ex eodem libro petita esse, vix dubitabit, qui sententiarum nexum ipsumque rei, de qua agitur, argumentum reputaverit.* [3]) ut uniuersum *ed. Hertz.* [4]) *Scripsi*; referre *Cdd. edd.*

quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. — Gell. 15, 27. §. 4.

---

4. (?) Libertinis uero nullo iure uti praetextis licebat, ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo. Sed postea libertinorum quoque filiis praetexta concessa est ex causa tali, quam M. Laelius augur[5] refert. qui bello Punico secundo 'decemuiros[6] dicit ex senatusconsulto propter multa prodigia libros Sibyllinos adiisse et, inspectis his, nunciasse, in capitolio supplicandum lectisterniumque ex collata stipe faciendum, ita ut libertinae quoque, quae longa ueste uterentur, in eam rem pecuniam subministrarent. acta igitur obsecratio est pueris ingenuis, itemque libertinis, sed et uirginibus, patrimis matrimisque, pronunciantibus carmen. ex quo concessum, ut libertinorum quoque filii, qui ex iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togam praetextam et lorum in collo pro bullae decore gestarent. — Macrob. Sat. 1, 6.

SEX. POMPONIVS

(sub Hadriano et insequentibus imperatoribus).

Libro singulari regularum.

1. Et seruitutes diuidi non possunt; nam earum usus ita connexus est, ut, qui eum partiatur, naturam eius corrumpat.[1]

---

5) *Minime spondeo, hunc eundem illum Laelium Felicem fuisse; argumentum tamen simile est et Laelius, a ICtis posterioribus in iure civili semel tantum vel bis citatus, magis iuris publici vel sacri antiquitatibus operam dedisse videtur. Eiusdem Laelii ex mss. librorum fide possit etiam esse, quod supra, Lachmannum non sine dubitatione secuti, C. Aelio Gallo* 6. *tribuimus fragmentum. Multo antiquior est, ut L. Aelium Stilonem taceam, ad quem etiam referendus Plin. N. H.* 14, 13. §. 15., *C. Aelius, cuius apud Festum quaedam extant ex oratione fragmenta.* 6) *Scripsi;* duumuiros *edd.*

1) '*Ex libris Pomponii ..... ex vetustissimis quibusdam fragmentis carie corrosis, quae nobis dono dedit Iulius Caesar Scaliger ..... excepta e bibliotheca Petri Criniti Florentini' haec sumta esse testatur is, qui primus edidit, Arn. Ferronius*

in Consult. Burdigal. commentariis Lugd. 1536. *p.* 72. *Cf. A. G. Cramer in Hugon. civ. Mag.* VI. *p.* 1 *seq., qui et illud probabiliter coniecit, esse has lacinias ex Pomponii libro singulari regularum, ita ut L.* 17. *D. de servit.* (8, 1) *eas excepisse videatur, sola fere voce Itaque interiecta. — Consulto omittimus, quae Laur. Lyd. de magistr.* 1, 48. *ex Pomponio, scilicet ex L.* 2. §. 34. *D. de orig. iur.* (1, 2) *mutila et corrupta refert.*

GAIVS.

De Gaio eiusque scriptis dissertatio praevia.

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est, tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet,[1] quam a grammaticis, quorum primus Servius Honoratus item circa finem quarti seculi ad Virgil. Georg. 3, 306. et paulo inferior Diomedes p. 375 Putsch. Gaium memorant. omnes vero hoc sine dubio a iurisconsultis vel a Gaii librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi sueverat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX), rectius tamen creditur praenomen. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit. (Cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV. not. 16. p. 314). De aetate Gaii hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transegit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7. pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum imperante Antonino Pio eum scripsisse, plerique inde recte colligunt,[2] quod constanter sine divi appellatione eum hoc commentario (§§. 53. 74. 102.) nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195. eum divum appellat, et quod imperatorem Antoninum 2, 126. nuper rescripto significasse scribit, id Iustinianus L. 4. C. de lib. praet. (6, 28) tribuit 'Magno' Antonino, aperto quidem vitio, sed quod facillime ex 'Marco' Antonino natum explices. Nec dum tamen quod idem imperator in re tutelari de lege Plaetoria et prae-

---

1) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 39. D. de stip. serv. (45, 3.), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. tamen not. 6. 2) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I. §. 99. not. bb. et nuperrime H. H. Fitting Alter d.

tore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10. coll. cum 1, 198. 200.) nec quod de cretione constituerat (Ulp. 22, 34. eoll. eum 2, 177.), in Gaii notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium seriberet. Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 188.) et edictum interpretatus erat (1, 188.), quod simplieiter dictum nonnisi urbieum esse potest, ut libri ad edietum urbicum intelligi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorumdemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33. (54.). Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90. D. de condit. et dem. (35, 1) L. 96. D. de leg. 3. L. 63. §. 5. D. ad SC. Treb. (36, 1): idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam eerte posterioribus[3] patet ex L. 56. D. de leg. 2. et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8. 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17). Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur aut plane ineertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse, item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX.), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I. L. 30. §. 2. D. de pactis (2, 14) sententiam reiicit, quam Inst. 3, 179. tentaverat, et libro VI. L. 3. D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nee facile Inst. 1, 188. simpliciter edieti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edietum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42. D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI. commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpenderis, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Momseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III. 1. p. 14.), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (138—161.) scripsisse arbitranti, haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum transtulisse malim opinari. Quando vero obierit, nescimus. Tantum Commodi tempora (176—192.)

Schriften d. Röm. Juristen p. 21. [3]) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gai. 3, 54. meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intelligere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam

eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Momsenus l. c. Gaium 'ICtum provincialem' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihique amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aevo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, multa exempla velut imperatorum Gaii, Titi, Marci, et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Sexti (Pomponii, cf. Zimmern Hist. iur. §. 92. not. 6.) et ipsius Gaii (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c. §. 85. not. 25.) ostendunt. Deinde quod Gaii responsa non extant, ipse confitetur Momsenus, etiam Romae potuisse ICtum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclarere. At Gaius edictum provinciale commentatus est. quod Momsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intelligi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55. 193.) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 1. D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis 'edictum Siciliense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum significat. Et serione quisquam statuerit, tunc ICtum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus,[4] provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur,[5] quamobrem

---

laudaverat 3, 33. quorumque pars ad bona libertorum spectabat. [4]) Cf. E. Huschke Census z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22. [5]) Animadvertendum est, hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis, neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

Gaium in his libris ubique proconsulem tantum nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1. §. 15.), mirari non licet. Cetera Momseni argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiatur in Gaii scriptis, quod Asiam prodat? Immo haec ad Italiam Romamque nos delegant. In exemplis conditionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' — (L. 33. D. de hered. inst. (28, 5) ex lib. II. de testam. ad ed. praet. urb. L. 72. D. de fidei. (46, 1) ex lib. III. de V. O.) miro modo, si Troade haec scripsit; item 'si navis ex Africa venerit' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes*'? (L. 141. §§. 7. 4. coll. L. 73 pr. de V. O. (45, 1.) ex lib. II. de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes?* .... Romae pure sic intenderit' (4, 53.). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74. D. de V. O. (45, 1.). L. 17. pr. D. de condit. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53.) et ipse a praetore (non a proconsule) cautionem petens L. 11. D. ut leg. (36, 3). Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233. §. 1. D. de V. S. 50, 17), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1. pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5. D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii omnisque iurisprudentiae sedis, quis credat, iurisconsultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et ipse se Cassianum profitens et a S. Pomponio Cassiano 'Gaius noster' appellatus,[6] controversiis scholarum, quae Romae tunc florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo abditum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunto, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus

---

[6]) L. 39. D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus ad Gaium etiam nostrum non referri nisi praeoccupata mente nequit, maxime cum ex libris ad Q. Mucium desumptus sit, scriptis, ut Dittmar de Gaio p. 119. docuit, sub Pio vel Marco, ut Pomponius ad Gaii libros ad Q. Mucium respexisse videatur. Similiter a Terentio Clemente Iulianus noster appellatur L. 6. D. de vulg. et pup. subst. (28, 6).

orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio, iam illa aetate multos peregrinae originis viros summos honores et magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen periit apud Front. ep. ad amic. 2, 10. (6.). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Momseni disputatione veri quadam specie decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maxime sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis, multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opinabantur *αὐτονομία* reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam e Graecia rivulus sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium in urbem influxit' (Cic. de rep. 2, 19.), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingeniis non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudentia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, ut Hadrianus, 'princeps ille doctus et navus orbis terrarum non regendi tantum sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3.), fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1.), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2.), sed etiam in iure civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55. 92. 193. 197. 3, 96. 134. et cf. L. 13. D. fin. reg. 10, 1. L. 4. D. de colleg. 47, 22.), ius etiam Latinorum coloniariorum explicando (1, 79. 85. 86. 95. 3, 120.), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47. 53. 74. 93. 94. 2, 285. 4, 37. 105.), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6. 20. 100—102. 105. 183. 185.

197. 200. 2, 7. 21. 24. 27. 31. 46. 63. 278. 3, 121. 122. 4, 109.). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim primus et solus interpretatus est, quodque linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25. D. loc. 19, 2. L. 30. L. 233. §. 2. L. 236. §. 1. D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat,[7] doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens, vel in toto scribendi opere bipertitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quanquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum conditione imitatus, qui ad edicta Praetoris urbani et peregrini separatis libris scripserat (L. 19. D. de verb. sign. 50, 16. L. 9. §. 4. D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio[8] factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2. §. 41. D. de orig. iur. 1, 2) additoque, ut ille alio tantum nomine (ὅρων) fecerat, libro singulari de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris,[9] accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae iurisprudentiae in artem redactae imaginem exsculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, quibus ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem,

---

7) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, 'quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent'. 8) Non, ut illius et sequentis aevi viri πρακτικοί, ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gaii genio 'deleramenta Masuriana' (Front. ep. ad M. Caes. 2, 1.) i. e. casuum super casus coacervationem, nulla naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabini libri iuris civilis desiderasse videntur. At Gaius omnia ad genera sua revocare malebat, ut Q. Mucius fecerat. 9) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus.

quibus sic imbuti se ipsos docendo addiscerent.[10] Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum, quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manumissionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandae essent, de lege Glicia, quae ad centumvirales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCC. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitianum demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata §. 4. Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theoretici excitator et promotor exstitit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Nam libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5. 2, 23.) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus sed etiam excultus est. In Gaii vero libris primum hoc singulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα'), complexus ea appellatione post deletam magistratuum potestatem naturaliter non ad eorum ius sed ad locum spectante itaque 'edicto provinciali' respondente ea, quae Cicero ad Attic. 6,

---

10) Haec enim utrinsque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag. VI. p. 232. 261. Omisit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, ita ut totum ius hereditarium sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservaret, et obligationes plenius ex tribus caussarum generibus derivaret. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant prooem. Inst. §. 6. et Blum. tab. in Zeitschr. f. gesch.

1. §. 15. appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini. Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem enim illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur, omisso plerumque totius operis titulo et libro,[1] singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur;[2] unde apparet, Gaium singulos titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti tradi duce magistro possent, sane commodius erat, discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illic gustandum in manus dare.[3] Et ita qui-

---

RW. IV. p. 266. [1]) Plerique enim singulares tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri negligerentur. [2]) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I. II. de testamentis ad edictum praetoris urbani (vel negligentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum'); 'lib. I. II. III. de legatis ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praediatoribus' (et publicanos et praediatores edictum pr. peregrini ignorabat); 'libro' et 'libro II. ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6. D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re indicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4. D. de oper. serv. (7, 7) Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30. D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 5. D. de adim. leg. (34, 4), ubi etiam specialis titulus excidit. [3]) Alia ratione Alfenus Varus, ceteroqui simili instituto usus, cum quaecunque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV. esset simul Coniectaneorum liber II. auctore Gell. 7, 5. Vid. praeterea L. 19. §. 6. D. de auro arg. (34, 2) et supra Antist. Labeonem not. 4. et Ateium Capit. not. 1. In ipso edicto Gaium Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I. ad edictum de rebus creditis lauda-

dem, si quid video, Gaio debetur illa ex const. Omnem reip. §. 1.[14] notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro ὅρων datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaiani non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.[5] Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. §. 4. de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinarum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum,[6] ex quibus antea ius discebatur, imitatione, praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singularium liber primus usque ad decimum (20—29), septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum possessionibus (37. 38): similiaque inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum Iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II. p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos iustinianus palam Gaio tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto

---

tur Fr. Vat. 266., qui totius operis erat XXVI., nisi hanc separatam numerationem ad posteriores librarios referre mavis. 14) De qua, quod sequentium causa notandum, rectiora Hugo Civ. Mag. II. p. 245. et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II. p. 8 seq. docuerunt, quam Leistius (Rechtssysteme p. 68.) et nuper Momsenus Jahrb. l. c. p. 12. Est etiam retinenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'. 5) De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III. 2, 5. §. 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. 6) Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. not. 13.) argumento est, quod libri terribiles 47 et 48. non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38. fortasse ideo, quod et in Gaii libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos laudat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus seculis media Digestorum pars, quae appellatur Infortiatum, ultra quintam, quatenus libri singulares ex Iustiniani prae-

traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gaii libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion βιβλίον ἕν' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeteriit), de tutelis (= Gai. 1, 188), de testamentis et de legatis (not. 12): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio, praeeunte quodammodo Iuliano,[17] scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constitisse iam animadvertimus.[8] Ceterum cum etiam in provinciis et maxime Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis Gaii libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est, tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum scripsisse, certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97.), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Suspicari igitur licet, in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam

---

cepto pertinebant, libro 37 et 38 aucta sit. [17]) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist Rechtssysteme p. 62. [8]) Etiam mos singulares libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret, antiquior Gaio non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem invenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex. gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 18), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus benedictorum (L. 2. §. 45. D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem ὅρων scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi

iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus[19] appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eiusmodi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1. §. 12. 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent: quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur'? Neque audiendus est Momsenus, qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustiniani in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Institutorum' asserit ex unius Prisciani (lib. VI. p. 726 P.) auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II. p. 299. 303. Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3. aliique viri docti ostenderint, scriptores infimae Latinitatis sic dixisse ex licentia Graecorum, totum opus τὰ Ἰνστίτουτα (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definitionum'), singulos eius libros τὴν πρώτην, δευτέραν κτλ. Ἰνστιτουτίωνα appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito, Gaium ipsum haec rudimenta eo consilio scripsisse, ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Institutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 12. Claud. 23.), qui etiam consilia imperatorum et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2. §. 47. D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi praeficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares[20] sub-

---

universis accederet, iam dixi. [19]) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 243. Institutiones scripserat. [20]) In vulgus notum est, in libris ad Sabinum

rogando optime de studiis iuris civilis meritus est, nec omnino dubitandum, Gaio inprimis deberi eum studiorum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat, sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate imperii, quae eius in pubertate maxime Gaii scriptis ad discendum composita erat iurisprudentia, exeunte demum imperio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res, ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gaii ingenium, si tale totius vitae institutum erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice responderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6. §. 12. D. de excus. 27, 1. L. 1. §. 5. D. de extraord. cogn. 50, 13) ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre. Nam quotcunque iuris auctores postea etiam Institutiones scripserunt, velut Callistratus, Martianus, Florentinus, Paullus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit. At Gaius post aliquot secula assecutus est, ut eius libri, primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paullo, Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3. Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait, se Papiniani, Paulli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita ut Gaium, quae Paullum et Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non obscure significat, quaedam Gaii scripta iam tunc summo studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia scho-

---

materias de testamentis, de legatis, (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse pronum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaio instituta quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum,

lastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres etiam Gaii scriptis, sed tamen tantum Institutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo immoremur, iure dixeris, praeclariorem de iure civili librum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam, sive mirificam fructus ubertatem et fatorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes, unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4. §. 3. a quibusque Institutionibus exigit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quo tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus nec ieiuna exilitate deterreretur, nec otiosa copia opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas, (lib. I.) quod ab res, (lib. II. III.) et quod ad actiones pertinet (lib. IV.) divisionem. Nam cum omne ius partim in se ipso per se spectato, partim in iure adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas aut res, quae personis inserviunt, apprehendat, addito eo iure, quod actiones apprehendit a civitate privatis, quibus iniuriam propulsarent, praestitas, tres illae partes quasi sponte nascuntur.[21] Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.[2] Denique Gaius in expo-

---

quam detraxit. [21]) Quo magis actiones postea paullatim extraordinariis persecutionibus cessere, in quibus non tam in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. I. de act. 4, 6.), quam ius, quod persequimur, ope magistratus exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III. 13. pr. IV. 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt); nostro vero tempore exstincta paene actionis substantia, Gaii actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro πράξεσιν acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perimitur. [22]) 'Tabulas delineationem systematis Gaianarum Iu-

sitione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cumprimis tironum animos allicit et delectat. Quod vero negligentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est, non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive quod hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptionum genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vulgasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102. tanquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter iudicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo §. 100. ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232. non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37. et 3, 85—87. hanc 2, 151 a. et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc materiam in comm. III. tradi intellexisset, iam manibus elapsus esset comm. II., ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56. rem 1, 22. expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis ICti eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis praefecerunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. §. 6. §. 5. I. de publ. iud. 4, 18. const. Omnem reip. §. 1.) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenitus ignis nec extingui longo situ ac

---

stinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte in formam indicis redactas' multa cum arte confecit Boeckingius suae-

pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gaii Institutiones e multorum seculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gaii Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri merito a. 1816 invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrus et postea Ulr. Koppius (Zeitschr. f. gesch. RW. IV. 473.), non videri eum post Iustinianum scriptum esse, iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est, nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum[23], quod irrepsit 2, 195. 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro 'relinqui' legatum vel 'legari', quod ut Aleander et Schultingius ad Gai. epit. 2, 7. §. 8. et 1, 1. §. 4. notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem seculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossemate scriberetur; illo vero loco iam in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est. Praeterea barbaram aetatem sapit vitiorum genus, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, item rubricarum vel titulorum, quos librarius singulis materiis praescripsit quibusve praescribendis interdum spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint,[4] (quod ex Collatione et Boethio in Cic. Top. p. 303 patet) tamen quas Veronensis codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia praeteriret, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur, iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56. 58. 65. 76. 97. 108. 2, 1. 97. 3, 85. 88. 139. 162. 4, 1.). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius) ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae

---

que Gaii editioni ad calcem adiecit. [23]) Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198. nótans glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20. C. de furtis (6, 2) confectum. 'Prooatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et iudicatum'. [4]) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti hoc factum esse, colligere licet ex Pers. 5, 90.

mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat aliunde sarciri possent (lib. III. init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediente ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere, quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia licuit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione vel ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri, tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gaii Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855.) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858. edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis partim bene selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenanae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820. publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Blumio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824., et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842. consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto

suppleri potuerunt. In margine exteriore paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter-scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci, maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique a notis criticis locorum, quibus cuiusque §i sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

GAII
INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS
COMMENTARII QVATTVOR.

COMMENTARIVS PRIMVS.

I. *De ivre gentivm et civili.* **1.** '*Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis*[1]-que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium [2]est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ip'*sius ciuitatis; quod uero naturalis*[1] ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. '(*et*) [3]populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus. Pag. 1.

2. Constant autem iura '(*propria*)[4] ex legibus, plebisci-

---

[1]) *Suppl. ex L.* 9 *D. cit.* [2]) ciuitatis *add. Iust. Inst. et Dig.* [3]) *Supplevi ex Dig. et Inst.* [4]) *Supplevi (scriptum olim* ppa *ob*

---

§. 1. = §. 1. *I. de iure nat.* (1, 2). *L.* 9. *D. de iustit. et iure* (1, 1). *Cf. Fr. Dosith.* 1. *L.* 1 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1). §§. 2. 11. *I. tit. cit.* quae singula *etc.*] *i. e. ius gentium et*

tis, senatusconsultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. **3.** Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis et*iam* patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant, plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate
2. eorum facta essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. **4.** Senatusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit, idque legis uicem optinet, quamuis fu*er*it quaesitum. **5.** Constitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. **6.** '(*Edicta sunt praecepta eorum, qui ius edicendi habent.*)[5] ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis iurisdictionem praesides earum habent; item in edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinciis populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non propo-

---

vicinum iura *periit*). *Deesse non potest*; *nam quae iuris gentium sunt, naturali ratione constare sive constituta esse, iam dixerat; iam de propriis iuribus dicendum erat. Cf. L.* 6. 7. *D. de iust. et iure* (1, 1). *Cic. Top.* 5, 28. *Fr. Dosith.* 2. *Isidor. Or.* 5, 9. *His propriis iuribus postea §. 8. opponitur* omne ius, quo utimur. [5]) *Supplevi ad sententiam. Hanc enim edictorum definitionem excidisse, quod ob repetita postrema verba facile fieri potuit, et sequens prodit* autem, *et quod alioqui sola edicta sua definitione*

---

ius civile qualia sint, si singula iura spectes (quid igitur iure gentium, quid civili sigillatim constitutum sit) etc. Cf. 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 86. 89. 108. 119. 189. 193. 198. 2, 65 *seq.* 79. 3, 93. 132. §. 3. *Cf.* §. 4. *I. de iure nat.* (1, 2) *ibiq. Schrader.*
§. 4. *Cf.* §. 5. *I. eod. L.* 9. *D. de leg. SC.* (1, 3). §. 5. *Cf.* §. 6. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 6. *Cf.* §. 7. *I. eod. Cic. ad Attic.* 6, 1. §. 15. quaestores] *De eorum iurisdictione cf. Cic. di-*

nitur. **7.** Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrant, id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significa*tur*.

II. DE IVRIS DIVISIONE. **8.** Omne autem ius, quo utimur, uel ad personas pertinet, uel | ad res, uel ad actiones. 3.
sed prius uideamus de personis.

III. DE CONDICIONE HOMINVM. **9.** Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. **10.** Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. **11.** Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. **12.** Rursus libertinorum (*tria sunt genera: nam aut ciues Romani*, *aut Latini aut dediticiorum*) numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de* dediticii*s*.

IIII. DE DE*DI*TICIIS VEL LEGE AELIA SENTIA. **13.** Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut qui serui a dominis poenae nomine uincti s*i*nt, quibusue stigmata inscripta s*i*nt, deue quibus ob noxam quaestio tormentis habita s*i*t, et in ea noxa fuisse conuic*t*i s*i*nt, 'quiue[6] ut ferro aut cum bestiis depugnarent, traditi sint, inue ludum custodiamue co*ni*ecti fuerint, et postea uel a*b* e*odem* domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fi*a*nt, cuius condicionis sunt peregrini[7] -dediticii.
V. DE PER*E*GRINIS DED*I*TICIIS. **14.** Vocantur autem (*peregrini dediticii*) hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt, 'et deinde uicti[8] se dediderunt.

carerent. Cf. etiam Isidor. Or. 5, 13. [6]) quique *C. edd.* [7]) *Erant enim etiam quidam cives Romani dediticii, velut olim Campani.* [8]) *Sic Göschen.* deinde *ut* uicti sunt *de*

vin. 17. §. 53. §. 7. *Cf.* §. 8. *I. eod. cum Theoph. L.* 2. §. 47. *D. de orig. iur.* (1, 2). *Senec. ep.* 94. §. 8. = *L.* 1. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 9. = *L.* 3. *D. de statu hom.* (1, 5). *pr. I. de iur. pers.* (1, 3). §. 10. *Cf.* §. 5 *fin. I. eod. Fr. Dosith.* 4. §. 11. *Cf. L.* 5. §. 2. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *Cf. Ulp.* 1, 5. *Fr. Dosith.* §§. 4 *seq.* §. 13. *Cf. Ulp.* 1, 11. *Paul.* 4, 12. §§. 5 *seq.* §. 14. *Cf. E. Huschke Census u. Steuerverf. p.* 162 *seq.*

15. Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intellegemus.

16. Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manu-
4. missum modo ciuem Romanum, modo Latinum fieri dice|mus. **17**. Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

VI. DE MANVMISSIONE VEL CAVSAE PROBATIONE. **18**. Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores xxx annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apu*d* consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. **19**. Iusta autem causa manumissionis est ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem, aut alumnum, aut 'p*aed*agogum,[9] aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, apu*d* consilium manumittat.

VII. DE RECV*PERA*TOR*IBVS*. **20**. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque *e*quitum Romanorum puberum; in prouinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae certis diebus apu*d* consilium manumit-

---

Lachm. cj. ed. Bg. 9) *paedagogum intellige liberorum manumissoris* (*L.* 35. *D. de fideic. lib.* 40, 5). *Infra* §. 39. *intelligitur is, qui ipsum manumissorem instituit* (*L.* 13. *D. de manum. vind.*

---

§. 15. *Cf.* §§. 17. 26. §. 16. *Cf. Fr. Dosith.* 5. 13. §. 17. *Cf. Ulp.* 1, 6. 10. 12. 16. *L.* 11. *C. de act. empti* (4, 49). §. 18. *Cf. Ulp.* 1, 12. *Fr. Dosith.* 13. *Cic. pro Balbo* 8. *L.* 16 *pr. D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 27. *D. de manum. test.* (40, 4). lege Aelia Sentia] *a.* 3. §. 19. *Cf.* §. 39. §. 20. *Cf. Ulp.* 1, 13 *a.* §. 2. *I. de libert.* (1, 5). *Theophil.* 1, 5. §§. 2. 4. 1, 6. §. 4. *L.* 16 *pr. D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 1. *C. eod.* (7, 1). *Lex Flav.*

tuntur. Maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in t*h*eatrum eat. ' **21.** Praeterea minor triginta annorum seruus 'manumissus[10] potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino, qui soluendo non erat, testamento eum liberum et heredem relictu*m* 'ser*uus* si|*mili*ter *cum libertate heres scrip*tus testa- 5.
men*to non* p*raecedat*, e*t ne*mo *alius* | *ex eo testamento he-* t. s.
res sit. idque eadem lege Aelia 'Sentia cautum est.[1] | '*idem fauore libertatis de eo seruo Pr*oculus *existimat*, | *qui sine libertate heres scriptus sit.*[2] **21ª.** *Cum uero lege* A*elia* S*entia* tes*ta*mento | *primus scriptus solus ciuis Romanus fiat, placui*t, si *quis forte* | ex '*ancilla* sua natos spurios[3] *liberos et heredes* s*cripse*|rit, o*mnes seruos manere, quia quis primus sit, ex* ea ora|*tione non intellegitur, nec in fraudem* credito*rum plure*s ex | pa*trimonio debent de*ced*ere; denique 'senatusconsulto ad legem*[4] Fur*iam* Can|*iniam facto* prouis*um est*, *ne in potes*tate debitoris '*esset*, *eius*[5] | legis '*auctorit*atem[6] per *hanc* ar*tem euertere.*

40, 2). *Nihil igitur mutandum.* [10]) m̅m̅ *C.* manumissione *edd. Neque vero manumissionem et alios ad civitatem perveniendi modos Gaius comparat. Cf.* 1, 15. 16. 35. 18. [1]) *Restitui priora ductus Codicis secutus, cetera ex sententia et Inst. Scriptum fuisse puta:* s̅r̅ si|militer c.' lib. h.' s̅c̅.tus t^ot n̄ praecedat et nemo alius *etc.* [2]) *Pr*oculus *ex Gösch. cj. feci, cetera ex* §. 2. *I. quib. manum.* (1, 6). *Cf.* §. 1. *I. qui test. tut.* (1, 14). *L.* 5. *C. de test. tut.* (5, 28). — *Etiam reliquam partem paginae, ex qua edd. singulas tantum voces* (spurios — creditor — sex — debitoris — legis — pecunia — ea traditione — mancipationibus — Latinum — is quia) *praestant, ad sched. ductus et sententiae probabilitatem restitui.* [3]) *In C. fuerit:* ācilla suaė natospurios. *De hoc vulgari v. spuriorum usu cf. Forcellin. s. v. spurius in f.* [4]) *Notatum erat* sc. ad l. *De re cf.* 1, 46. [5]) *In C. fuerit* e̅c̅te'. [6]) *In C. fuerit* ātoritatem; *nam* dignitatem *vel* b(*en*)ignitatem *Gaius vix di-*

Salpens. 28. *L.* 3 *pr. Th. C. de tutor. et cur.* (3, 17). §. 21. *Cf.* §. 1. *I. quib. ex caus. man.* (1, 6); *infra* 2, 154. 276. *Ulp.* 1, 14. *Fr. Dos.* 16. *L.* 27. *D. de manum. test.* (40, 2). *L.* 60. *D. de her. inst.* (28, 5). §. 21ª. *Cf. Epit.* 1, 2. §. 2. *infra ad* §. 45.

21 b. *Ex iure Quiritium* | *fit* seruus *noster non per hoc solum, quod* pecunia 'nostra[17] *conparatur,* | '*sed* ul*terius*[8] *requiritur iusta serui acquisitio pro*|*pterea* quod quaedam '*etiam* non[8*] iustae sunt *acquisitiones; nam* | ea, quae traditione alien*antur,* quam*uis res mancipi sint, nec uel* 'mancipatione *uel*[9] *in iure cessione uel* us*ucapio*|*ne acquiruntur, tantum in bonis fiunt.*

22. *Latinus fit ex* | le*ge Aelia Sentia seruus minor* XXX *annorum testamento libe*|'ratus: quan*quam*[20] Latinum ips*a lex Aelia Sentia nondum fecit; item qui ea aetate* | *maior* a do*mino, cuius est in bonis,* 'quamuis[1] ius*ta manumissione* | *manumittitur, uel qui inter* amicos *liberatur,*[2] *si modo alia* | ca*usa libertatem non impediat.*[3] *hi omnes tamen olim qui*|dem *in* for*ma* liber*tatis seruabantur, cum praetor eos, licet* | *serui ex iure Quiritium essent, in liber-*
6. *tate tueretur. nunc uero qui hoc* | *modo manumissi sunt,*
t. s. La*tini Iuniani dicunt*ur; Latini id*eo, quia* adsimulati s*unt* L*atinis coloni*ar*i*is; I*un*iani ideo, quia per legem Iuniam libertatem acc*ep*erunt, c*um* olim serui uiderentur esse. **23.** Non *tamen* illis per*m*ittit lex Iunia nec ipsis testamentum facere, nec ex testamento alieno capere, nec tutores testamento dari. **24.** Quod autem diximus, ex testamento eos cap*ere non* posse, i*ta* intellege*ndum est, ut nihil* direc*t*o heredi*t*atis legatorumue nomine *e*os posse capere dicamus; *a*lioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo m*odo ex testamento* capere possunt, non magis quam qui liber

---

xerit. 17) *Notatum* n̊. 8) *Notatum* s'ul∓ius. 8*) *Fuerit* et n. 9) mancipationib *Sched.* (*pro* mancipationeū.) 20) *In C. fuerit* rat. ꝗꝗ. 1) quia *Sched.* (*pro* q̄uis). 2) *Epit.* 1, 1. §. 2. *addidit* per epistolam *et* conuiuii adhibitione; *non ex Gaio. Cf.* 1, 41. 44. 3) *Cf.* §. 41.

---

§. 21 b. *Cf.* §. 17. *cuius ordinem praescriptum Gaius etiam post in Latino accurate sequitur. Ulp.* 1, 16. *Fr. Dos.* 9. *infra* §. 35. 2, 41. 204. §. 22. *Cf. infra* 3. 56. *Ulp.* 1, 10. 12. *Fr. Dosith.* 5. 6. *Epit.* 1, 1. §. 2. §§. 23. 24. *Cf. infra* 2, 110. 275. *Ulp.* 20, 14. 22, 3. 8. *Fr. Vat.* 172. *Isidor. Or.* 9, 4. §. 51. *L.* 29. *D. de reb. dub.* (34, 5). §. 25. *Cf.* 3, 75. 2, 285. *Ulp.* 22, 2. 20, 14.

peregrinusque *est;* nec ipsi *testamentum* facere possunt secundum *quod plerisque* plac*uit*. **26.** Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatusconsulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. **27.** Quin et in urbe Roma uel intr*a* centesimum urbis Romae miliarium mo*r*ari prohi*b*entur; et *si contra fecerint*, ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant, *neue* u*m*q*uam manu*mi*tt*a*ntur; et* si *manu*mi*ss*i fu*e*rint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia conprehensa sunt.

QVIBVS MODIS LATINI A*D* CIVITATEM ROMANAM PERVENI*ANT*. | **28.** Latini multis modis ad ciuitatem Romanam 7. perueniunt. **29.** *Statim* enim ea*dem* lege Aelia Sentia cautum est, ut minores triginta annorum manumissi *et* Latini facti si uxores duxerint uel ciues Romanas uel Latinas coloniarias *uel eius*dem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus, et filium procreauerint *et* is filius anniculus *fuerit*, per*mitt*atur *e*is, 'iu*ssum*'[24] per *e*am legem adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare, se e*x* lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apu*d* quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus et uxor eius, si et ipsa eiusdem (*condicionis sit, et ipsorum filius, si et ipse eiusdem*) condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. **30.** Ideo autem in ipso*rum f*ilio adiecimus "si et ipse e*ius*dem condicionis sit", q*uia* si uxor Latini ciuis Romana *est,*

---

[24]) *sc. eos audire et re probata pronunciare: qua re haec causae probatio distabat ab altera* (1, 18) *in arbitrio consilii praetoris posita. 'si uelint' edd., quod perinde languet, ac*

---

§. 26. *Cf.* §. 3. *I. de libert.* (1, 5). *Gaii epit.* 1, 1. §. 4. *infra* 1, 67. 3, 75. *Collat.* 4, 3. §. 3. §. 27. *Cf. Isidor. Or.* 9, 4. §. 52. §. 28. *Cf. Ulp.* 3, 1. *Epit.* 1, 1. §. 4. *L. un. C. de Lat. libert. toll.* (7, 6). §. 29. *Cf. Ulp.* 3, 3. §. 30. *Cf.* §§. 66. 80. *Ulp.* 3, 3.

qui ex ea nascitur, ex nouo senatusconsulto, quod auctore
diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. **31.** Hoc
tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi so*l*i minores
*tri*ginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sen-
tia habuerunt, tamen postea senatusconsulto, quod Pegaso et
Pusione consulibus factum est, et maioribus triginta annorum
manumissis Latinis factis concessum est. **32.** Ceterum
etiamsi an*te decess*erit Latinus, *quam* anni*culi f*ili*i* causam
probarit, potest mater eius causam probare, et sic et ipsa
8. fi*et* | ciuis Rom*ana* '*et filius, isque eo amplius perinde ac
si iustis* | nup*tiis esset procreatus, quasi suus postumus he-
res patris bona* | apisci*tur. si uero et pater et mater de-
cesserint,* | ipse filius, cuius *interest cum ciuitate Romana
bona eorum obtinere,* | debet causam probare, ut *tamen im-
puberis tutor causam agat.* **32** a. *Sed uide*|bimus, de filio
anniculo *quae diximus, ne eadem de* | *filia annicula dicen-
da sint.*[25] **32** b.[6] — — — — —| ————— vv. 8—10.
———— *si seruus* | *alterius in bonis, alterius ex iure
Quiritium sit, unus ex* | illis *duobus* dominis *libertatem eius
incoare, alter com*|plere per *iterationem potest.* **32** c. 'Prae-

postea, si ita legis, per eam legem. [25]) *v.* 1—7. *Vestigia C. secutus sententiam perfeci. Edd. tantum habent:* ciuis Rom*ana* — ipse filius cuius — debet causam probare, ut — de filio anniculo (*ante hoc* uidebimus *Hollw. cj.*). [6]) *Gaium iuris Quir. acquisitiones primum eas, quae minoris et maioris XXX ann. manumissi et Latini facti propriae erant, deinde utriusque communes exposuisse credibile est. Itaque liberorum causae probationem ex lege A. S. hoc loco v.* 7—10. *perinde ut apud Ulp.* 3, 4. *sequebatur iteratio, velut his verbis: 'Maior XXX annorum Latinus factus iure ciuili per iterationem ciuis Romanus fit, hoc est, si ab eo, cuius ex iure Quiritium seruus fuit, iterum iuste manumissus sit. Proinde' etc. Quae deinceps sequebantur v.* 10. *extremo, ad sententiam, sed partim Sched. ope in textu restitui (edd. tantum verba* illis — dominis *praebent). In v.* 12. 13. *fuisse posui:* illis *duobus* dominis *lib.tem e' incoare alter c'* | plere p *iтationem*

§. 31. *Cf. Ulp.* 3, 4. Peg. et Pus.] *cf.* 2, 254. §. 5. *I. de fideic. hered.* (2, 23) '*Vespasiani Aug. temporibus*'. §. 32. *Cf. Collat.* 16, 3. §§. 7. 15. *infra* 3, 5. §. 32 a. *Cf. infra* 1, 72. §. 32 b. *Cf.* §. 35. *Ulp.* 3, 4. *Fr. Vat.* 221. *Epit.* 1, 1. §. 4. *Fr. Dos.* 14. *Plin. ep.* 7, 16. *Tacit. A.* 13, 27. §. 32 c. *Cf. Ulp.* 3, 6. *Scae-*

terea *quiuis Latinus ius* | Quiritium con*sequitur*, si naue*m decem milium modiorum fabri*|caue*rit* uel e*tiam al*ias quae-*siuerit et sex annis ea ipsa*, | uel, ea pe*rdita*, *alia*, quam in eius loc*um comparauit*, *fru*|ment*um Romam portauerit. quod ita edicto D. Claudii significatur.*[27] **33.** [8]*Item Neronis Caesaris edicto cauetur, ut si Latinus in perficiendo* | aedificio *Romae* non minus quam 'par*tes duas tertias*[9] | patrimon*ii sui* impenderit, ius Q*uiritium consequ*|atur. * * — — — — — — — — — — — — | ————— vv. 22. 23. ————— **34.** . . . . . '*non mi*nus quam sin*gulos* | frumenti *modios* pinseret,[30] ad ius Quiritium — | ————— 9.

———

potē. De §. 35. *vid. not.* 31. [27]) §. 32c. *Ad sententiam restitui. Edd. tantum habent:* Quiritium — cauerit. *Sed post verba* ita*tionem pote* (*not.* 26) *sic Gaium perrexisse puto:* '*ptea* (*Praeterea*) *quiuis Latinus ius* | Quiritium c'(*s*)*equitur*, si nauc*m x m̄* (*decem milium*) *modiorum fabri*|cauerit ū e*tiam a*lias q*siuerit* .... | ū ea p*erdita*, *alia* q. in e' loc*um*' *etc.* ('*Quiuis*' *Gaius dixerit, quoniam hoc etiam ad minores XXX a. Latinos factos pertinebat.*) [8]) *Göschenus initium huius §i ita restituendum censuit:* '*lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo* aedificio *Romae* non minus' *etc. ex L.* 139. *D. de verb. signif.* (*Ulp. lib.* 7. *ad l. Iul. et Pap.*). *Cetera egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et L.* 64. *D. sol. matr.* (24, 3) *maxime §.* 7. *ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. Praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubitavi, ex Tacit. A.* 15, 43. *ad a.* 65. '*addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis*' *Neronis edicto hoc beneficium adscribere. Nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp.* 8. *Lex Flav. Mal.* 62. [9]) *Scripsi.* part*em* — — — — *edd.* partes — — — - *C. Alii* 'semi*ssariam*' *vel* 'se*misdecimam*' *vel* '*sextantariam*' *supplere conati sunt: contra linguae vel rei ipsius rationem; neque enim de chartaceis aedificiis neque de decies centenariis Latinis Nero cogitavit.* '*Duae partes*' *plerumque simpliciter dicuntur, velut Fr. Vat.* 236. 237. *Cat.* 134, 4; *sed accuratius* '*duae partes tertiae*', *velut L.* 84. *Th. C. de decur.* (12, 1). [30]) *Ex C. restitui, in quo quod ante* pinseret *antecedit signum, nota* modii *fuisse videtur, ut oratio ita fere composita fuerit:* '*qui Romae pistrinum institueret, quod*

———

vola L. 3. *D. de vacat.* (50, 5). §. 33. *Cf. Ulp.* 3, 1. *L.* 139. *D. de verb. sign.* (50, 16). §. 34. *Cf. Ulp.* 3, 1. *Fr. Vat.* 233.

vv. 1—12. —————— **35.** ..... '*si uero Latinam* | *libertatem ab eo consecutus sit, cuius tantum* | *in bonis fuerat, consentiente eo petere debet,* | *cuius in eo* ius Quiritium fuerit. cum *enim* ser*uus* | *eiusdem domini*[31] *et* in bonis et ex iure Quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet et Latinus fieri p*otest et* ius Quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.* **37.** *Nam is*, *qui* in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumitt*it*, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpedit libertatem. **38.** Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si uindicta apu*d*' con|silium iusta causa manumissionis adprobata '*manumise*rit.[2] **39.** Iustae autem causae manumissionis sunt ueluti si quis patrem aut matrem aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius in seru*o* minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae

---

diurnos non minus quam singulos frumenti modios pinseret, ad ius Quiritium *perueniret*'. *Male hactenus creditum, hanc Codicis partem ad navis fabricationem pertinere. — Desiderantur iuris Quir. consequendi modi* 1. *militia ex lege Visellia et SCto* (*Ulp.* 3, 5), *qua de re Gaius ex SCti aetate certe post Neronem facti egisse, deinde vero addidisse videtur, his omnibus meritis Latinum cum uxore forte non ex lege A. S. ducta, si eiusdem condicionis sit, et cum liberis ita ut in potestatem eius redigantur, civitatem Rom. adipisci* (*cf.* '*Gai*'. *p.* 10). *Aliam esse causam* 2. *Latinae ter enixae*; 3. *beneficii principalis* (*Ulp.* 3, 1. 2). *Haec igitur occupaverint p.* 9. *partem priorem.* [31]) *Ad sententiam restitui. Edd. in prioribus tantum habent* consecutus — ius Quiritium fuerit. *Ultimam lacunam, in qua edd. postremo tantum habent* '*si quis alicuius*', *explevi secundum ductus C., in quo fuerit:* c' em serū. | eiusd. domini. *Puta vero Gaium de beneficio principali locutum esse, ut huc pertineant* 3, 72. 73. *et Plin. ep.* 10, 4. 5 (22). 104 (105). *Nec vero h. l. probatur, quod Bg. sibi persuasit, ego verum non puto, heredi ius iterationis non competiisse.* [2]) fuerit *C. edd. Cf. Inst.*

---

235. §. 35. *Vid. ad* §. 32[b]. *cit.* §§. 36. 37. = *pr. I. quib. ex caus. manum.* (1, 6). *Cf. Ulp.* 1, 15. §. 38. = §. 4. *I. eod. Cf. Ulp.* 1, 13. *Fr. Dosith.* 13. *Lex Flav. Salp.* 28. *L.* 4. *C. de test. mil.* (6, 21). §. 39. *Cf.* 1, 19. §. 5. *I. quib. ex c. manum.* (1, 6). *L.* 9. 11—16. 19. 20. 25. *D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 21.

ca*us*ae, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum minorem xxx annorum. **40**. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui xiiii annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere[33] et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem seruo dare non pos*si*t. **41**. Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, tamen nihilo minus debet apu*d* consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Furia Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. **43**. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei uero, qui plures | quam x *n*eque plures quam 11.
xxx seruos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri l. s.
manumittere permittitur. at ei, qui plures quam xxx neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam 'manu*mittendi libe*ra *potestas*[4] datur. nouissime ei, qui plures quam c habebit nec plures quam d, '*manumittere*[5] 'permittitur usque ad[6] quintam partem; neque plures '(*quam d habentis ratio habetur, ut inde pars sum*)atur,[7] sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam c. *et contra* si quis unum seruum omnino aut duos hab*e*t '*dun*ta-

---

33) possit, *quod hic ex C. praebent edd. multique habent Inst. codices, ex inferiore versu irrepsisse videtur.* 4) *Restitui. In C. fuerit:* quartā m̄mittendi libera p'estas (*non* licentia, *quo verbo Gaius non utitur nisi in malam partem*). *Incerta tamen est scriptura.* 5) *Scripsi. Alii: 'amplius non', postea scribentes* 'quam ut quintam partem (*manumittat*)'. 6) permittitur quam ut *C. ed. Bg. Sed suspicor, olim fuisse:* permittit' us q. *et ex eo cum factum esset* permittitur quam, *etiam* ad *mutatum in* ut. 7) *Apparet, librarium integrum versum praetermisisse, quem, ut sensus flagitabat, aptius nunc quam olim restituisse mihi videor.*

D. qui et a quib. manum. (40, 9). §. 40. *Cf.* §. 7. *I. quib. ex c. manum.* (1, 6); *infra* 2, 113. §. 41. *Cf. Fr. Dosith.* 13. §. 42. L. Furia C.] *a.* 8. *Cf.* 2, 228. *Paul.* 4, 14. *Tit. I. de l. Fur. Can.* (1, 7). §. 43. *Cf. Ulp.* 1, 24. *Paul.* 4, 14. §. 4. *L.* 22. §. 1. *D. de fideic. lib.* (40, 5).

x*at*, *nihil de eo lege cauetur*[38] et ideo liberam habet potestatem manumittendi. **44.** Ac nec ad eos *quidem* omnino haec lex pertinet, qui sine testa*mento* manumittunt. itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. **45.** Sed quod *d*e numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intell*egemus*, *ut ex eo* numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari *potest*, *utique tot manumittere* licea*t*, quot ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa *lege pro*uisum est: erat enim sane absurdum, ut x seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem '(*eius*) nume*ri*[9] manumittere ei conceditur, u*lte*rius au*tem*[40] XII seruos habenti non plures liceret manum*it*tere quam IIII; at eis,
12. qui plures quam x neque | '*plures quam XXX habent, utique*
t. s. *etiam quinque, quot X habenti licuit, manumittere licet.*[1]

---

38) *Sententiam restituendo expressi.* 9) *Ex Bg. cj.*, *qui edidit:* '[*ex eo*] numero'; numero *C.* 40) *Ex Lachm. cj.* (*Mihi tamen is, qui supra voc.* conceditur *tantum* terius at *scripsit*, *legisse videtur* concedit'ul) '*contra uero*' *ed. Bg.* 1) *Sententiam perfeci. Ex tota p.* 12. *Blumius pauca tantum enotavit*, *in v.* 12. 13. 18. 19., *unde voces* liberari (*v.* 18.) *et* concedat (*v.* 19.) *in edd. receptae sunt. Conferenda autem est ad ea, quae perierunt*, *Gaii epit.* 1, 2. §§. 2—4. '*Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus*, *ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat*, *qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur*, *sed confuse omnes seruos suos vel ancillas is qui testamentum facit*, *liberos facere uoluerit*, *nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas*, *sed omnes in seruili condicione*, *qui hoc ordine manumissi sunt*, *permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit*, *id est in circulo*, *ut qui prior, qui posterior nominatus sit*, *non possit agnosci*, *nulli ex his libertatem ualere manifestum est*, *si agnosci non potest*, *qui prior, qui posterior fuerit manumissus.* 3. *Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum*, *sed*

---

§. 44. *Cf. Dionys.* 4, 24.

vv. 2—24. | 13.

46. nam et si testamento scriptis in orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt; quia lex Furia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, (*quod*)[42] lege Aelia Sentia cautum 'est, ut[3] creditorum fraudandorum causa 'manumissi[4] liberi non fiant, etiam hoc ad peregrinos pertinere, '(*quia*) senatus[5] ita censuit ex auctoritate '(*diui*)[6] Hadriani: cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.[7]

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. **49.** Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. **50.** Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiect*ae* sint:' '(*nam*)[8] si cognouerimus, quae istae per-

---

epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fueriut, serui sine dubio permanebunt. 4. *Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur'. Ex his tamen Epitomator ea, quae* §§. 3. 4. *continentur, aliunde quam ex Gaio sumsisse videtur.* 42) '(*cum*)' *ed. Bg.* 3) sit aut *Sched.* sit, ut qui *ed. Bg. Sed superscripta nota* q (= qui), *quae effecit, ut etiam post voci* manumissi *superscriberetur* sint, *mea sententia ex errore huc translata est sive ex antecedente versu, ubi desideratur* quod, *sive ex v.* 8., *ubi* quia *ante v.* senatus *excidit.* 4) manumissi sint *ed. Bg. vid. not.* 43. 5) senatus *C. ed. Bg.* 6) *Addidi ex perpetuo Gaii more.* 7) *Sequitur linea vacua.* 8) *Ex Dig. et Inst. supplevi.*

---

§. 46. *Cf. supra* §. 21 a. *L.* 37. *D. de condit. et dem.* (35, 1). §. 47. *Cf.* §. 37. §§. 48—51. = *L.* 1 *pr. D. de his qui sui* (1, 6). *pr. I. eod.* (1, 8). §. 49. *Cf. Fr. Vat.* 298. 300. *Lex*

sonae s*i*nt, simul intellegemus, quae sui iuris sint. **51.** Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apu*d* omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos uitae necisque potestatem esse, et quo*d*cumque per seruum adquiritur, id domino adquiri.[49] **53.** Sed hoc tempore neque ci-
14. uibus | Romanis, nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos saeuire: nam ex constitutione sacratissimi *impe*ratoris Antonini qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: male enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodi*g*is interdicitur bonorum suorum administratio. **54.** Ceterum cum apu*d* ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intelleg*i*tur), ita demum seruum in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus. id-

---

[49]) adquiritur *C. edd. Sed sententia et res ipsa* (*cf.* 1, 54. 2, 88) *exigunt,*

Flav. Salp. 22. §. 52. = *L.* 1. §. 1. *D. de his q. sui* (1, 6). §. 1. *I. eod.* (1, 8). §. 53. = *L.* 1. §. 2. *D.* §. 2. *I. eod. Cf. Collat.* 3, 2. 3. prodigis] *Cf. Paul.* 3, 4a. §. 7. §. 54. *Cf.* §§. 21[b]. 35. *infra* 2, 40. 88. 3, 166. *Ulp.* 1, 16. *Theophil.* 1, 5. §. 4. §. 55. = *L.* 3. *D. de his q. sui v. al. iur.* (1, 6). *pr.* §. 2. *I. de patr. pot.* (1, 9). *infra* §. 93. Galatarum] *cf. Caes. de b. Gall.* 6, 19.

que diu*us* Ha|drian*us* edicto, quod proposuit de his, qui sibi 15.
liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significa-
uit. nec m*e* prae*terit*, Galatarum gentem credere, in pote-
state parentum liberos esse. **56.** '*Iustas autem nuptias*
contraxisse liberosque iis procreatos in potestate habere
ciues Romani ita intelleguntur,[50] si ciues Romanas uxores
duxerint, uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conu-
bium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi pa-
tris condicionem sequantur, euenit, ut 'n*ati* ciues Romani
fiant et[1] in potestate patris sint. **57.** Unde et ueteranis
quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conu-
bium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post mis-
sionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur,
et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. **58.** '*Cum*
seruilibus uero personis ne nuptiae quidem sunt. **58[a].** *Sed*
nec liberas omnes nobis uxores ducere licet:[2] nam a
quarundam nuptiis abstinere debemus. **59.** Inter eas enim
personas, quae parentum liberorumue locum inter se opti-
nent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium
est, uelut inter patrem et filiam u*el* matrem et filium u*el*
auum et neptem; et si tales personae inter se coierint, nefa-
rias | *atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec* 16.
*a*deo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum libero-
rumue loco sibi esse coeperint, non poss*i*nt inter se matri-
monio coniungi, in tantum, ut 'et*iam*[3] dissoluta adoptione
idem iuris maneat; itaque eam, quae nobis adoptione filiae
aut neptis loco esse coeperit, non poterimus uxorem ducere,

---

ut cum Haloandro (*ad Dig. l. c.*) *legamus* adquiri. [50]) *Restitui. Ipse librarius laeunam significavit duos versus vacuos relinquens.* [1]) *Scripsi.* non ciues Romani fiant set *C.* non (*solum*) c. R. f. set (*et*) *edd.* [2]) *Rursus duorum versuum laeunam a librario relictam, ut sententiam significarem, replevi. In his Gaius primo loco servilium personarum mentionem non habere non potuit. Cf. Ulp.* 5, 4. 5. (§§. 1. 10. *I. de nupt.* 1, 10). *Post spatium* '*Sciendum autem est non omnes nobis uxores ducere licere*' *ed. Bg.* [3]) *Ex Inst.* et *C.*

---

§. 56. *Cf. Ulp.* 5, 2 *seq.* §. 57. *Cf. tabulas honestae missionis, quae adhuc exstant.* §§. 58[a]. 59. = §. 1. *I. de nupt.* 1, 10. *Cf. Ulp.* 5, 6. *Paul.* 2, 19. §. 6. *Collat.* 6, 3. §. 1.

quamuis eam emancipauerimus. **60**. Inter eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta. **61**. Sane '(*enim*)[54] 'inter fratrem et sororem prohibitae sunt nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint, siue alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quam diu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed (*et*) si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. **62**. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec ita principalibus constitutionibus
17. significantur. | Item amitam et materteram uxorem ducere non licet. **63**. item eam, quae *nobis quondam socrus* aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit. ideo *autem* diximus 'quondam', quia si adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione *inter nos* nupti*a*e esse non possunt, quia neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas uxores habere. **64**. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere uidetur, neque liber*os*: *hi enim*, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere uidentur, patrem uero non utique, nec ob id in potestate eius sunt, (*sed*) 'sunt, quales[5] ii, quos mater uulgo concepit: *nam nec hi* patrem habere '*ullum*[6] intelleguntur, cum *is etiam* incertus sit; unde solent spurii *f*ilii appellari, uel a Graeca uoce quasi σποράδην concepti, uel quasi sine patre filii.[7]

---

ed. Bg. [54]) *Ex Inst. supplevi.* [5]) quales sunt *C. edd. Cf.* §. 12. *I. de nupt.* (1, 10). [6]) *Scriptum fuisse pono* ull. 'omnino' (*quod nunquam in C. Veron. notatur*) *ex Lachm. cj. ed. Bg.* [7]) *Sequi-*

---

§§. 60. 61. = §. 2. *I. de nupt.* (1, 10). *Cf. Ulp.* 5, 6. §. 62. *Cf.* §§. 3. 5. *I. eod. Ulp.* 5, 6. *Collat.* 6, 4. §. 5. *Tacit. A.* 12, 5 *seq.* 13, 2. *Suet. Claud.* 26. 39. 43. *Dio* 68, 2. §. 63. *Cf.* §§. 6. 7. *I. eod. Ulp.* 5, 6. *Collat.* 6, 3. §. 3. §. 64. *Cf.* §. 12. *I. eod. cum Schrad.*

65. *Aliquando autem euenit*, *ut liberi*, *qui statim quidem ut nati*[58] sunt, parentum in potestate non fiant, ii postea tamen redigantur in potestatem. **66.** Itaque *si Latinus* ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit, aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in potestate; '*sed postea* causa *pro*bata *ciuitatem Romanam* | conse*quitur cum Latino filio;*[9] simul
ergo eum in potestate | sua habere incipit. **67.** Item si ciuis 18.
Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisquam ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius a*d* ciuitatem Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dedi*ti*ciorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. **68.** Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque et maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et aeque simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dedi*ti*ciorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino e lege Aelia Sentia nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus, in potestatem patris

tur linea vacua. [58]) *Ex Inst. Sed sequentium causa addidi* '*quidem*', *ut et Theophilus legisse videtur.* [9]) *Scripsi. In C.*

§. 65. = §. 13. *I. eod.* §. 66. *Cf. Ulp.* 7, 4. *supra* §. 29. §. 67. *Cf. Ulp.* 7, 4. 5, 9. *infra* 2, 142. 3, 5. 73. *Collat.* 16, 2. §. 5. 16, 3. §§. 7. 15. *supra* §. 26. *Hoc senatusconsultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto*, *apparet ex* 2, 142. 143. §. 68. *Cf. Ulp.* 7, 4.

non redigitur. **69**. Item si Latina peregrino, quem Latinum
19. esse cre|deret, ’(*e lege*) Aelia Sentia[60] nupserit, potest ex *se-*
l. s. *natusconsulto* filio *nato* causam *erroris probare*, *et ita omnes* fiunt ciues Romani, *et* filius in potestate patris esse incipit. **70**. Id*em iuris omn*in*o est*, si Latinus per errorem peregrinam *qu*asi Latin*am* aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. **71**. Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisse*t* Latinum, ’*duxerit*[1] Latinam, permittitur *ei* filio nato erroris causam *prob*are, *tam*qu*am si ex* lege Aelia Sentia uxorem duxisset. Item ’*iis*, *qui* cum[2] ciues Romani essent, peregrinos se esse cred*i*disse*nt* et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto filio nato causam erroris probare: quo facto peregrina uxor ciuis Romana (*fit*) et filius, ’qui item *est peregrinus*,[3] non solum *ad ciuitatem Romanam peruen*it, sed *etiam* i*n* potestatem patris *redigitur*. **72**. Quaecumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. **73**. Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest, cuius aetatis filius siue filia *sit*, ’*cum senatusconsulto nihil de ea re caueatur: nisi forte*[4] | Latinus ’*uel Latina proponatur*,[5] qui ’*ex lege Aelia Sentia matrimonium contraxerint; nam tunc* sa|[6]ne, si[7] minor anniculo s*it* filius filiaue, causa probari non potest. nec me praeterit, in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quoque *causam* pro-

---

fuerit: s' postea ē pbata c. rom. | conseq́t'c'latino fil. 60) *Sensu exigente addidi. Puto vero primum litteris* e l(ege) *ob vicinas litteras* creder-et *olim omissis*, *ceteras* a. s. *ad marginem aliquando suppletas pervenisse in* §. 69., *ubi nunc v.* 20. *ante* e lege A. S. *in C. leguntur, ab edd. omissae sunt.* 1) ‘duxisset’ *edd.* 2) *In C. fuerit:* iis qui c’; his *qui licet edd.* 3) *Restitui. Puto enim scriptum fuisse:* q̄ it ē peg (*vel* pegr). *Additur hoc, quia et uxorem dixerat peregrinam.* 4) *Sensus explicandi causa restitui*, *notis scriptum arbitratus* ‘*cum*’, ‘*consulto*’, ‘*nihil*’ *et* ‘*caueatur*’. 5) *Item restitui notis adhibitis in* ‘*uel*’ *et* ‘*proponatur*’. 6) *Item restitui*, *notis adhibitis in* ‘*Aelia Sentia*’, ‘*matrimonium*’, ‘*contra*’, ‘*nam*’, ‘*tunc*’. 7) *ni* si *Sched.* nisi *ed. Bg.*

---

§. 72. *Cf. supra* §. 32a. *Ulp.* 3, 3. §. 73. *Cf. supra* §. 29.

bandam 'anniculum filium factum necesse sit; |[68] 'sed non semper uideri debet generale ius indu|ctum, cum[9] imperator 'epistulam ad quendam[70] dedit. | **74**. 'At peregrino quoque 20. nuptiis per errorem contractis causam probare licere, re- t. s. scripto significa|tur. quippe quodam casu acciderat, ut peregrinus ci|uem Romanam, quae eum Latinum credebat, ex lege Aelia Sentia |[1] uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset. deinde cum quaereretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus, perinde posse eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus, etiam peregrinum causam probare posse. **75**. [2] Ex iis, quae diximus, apparet, siue errore siue scientem peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum, qui ex eo matrimonio | nascitur, 'peregrinum[3] nasci; sed si quidem per errorem cum eo | matrimonium contractum fuerit, 'causam ex senatusconsulto[4] probari posse | secundum ea, quae superius diximus; si uero nullus error | interuenerit, sciente 'ciue Romana[5] condicionem mariti sui, | nullo casu mariti uel[6] filii statum mutari.

76. 'Illud plane constat, inter ciuem Romanum et pere|grinam, si quidem eam, cum qua conubium habeat,[7] uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahi. et tunc ex iis qui nascitur, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. **77**. 'Itemque[8] si ciuis

---

68) *Restitui secundum ductus Sched., quos interpretor:* anniculum filiū fact. necesse sit. *Igitur v. 'attinet' omissa est, ut fieri solet* (1, 136. 4, 80). 9) *Ductus Sched. servans tanquam notas non continentes restitui.* 70) *Similiter restitui* (*erat:* epistulā). luendam *ex Blum. Sched. edd. Sed Goescheno prima littera incerta visa est.* 1) *Ad sententiam et ad ductus Schedarum restitui, notatum fuisse ratus* quoq(ue) *'et* $\overset{o}{\text{q}}$dam. *Edd. initio praebent: Item* peregrino. 2) *Lacunas omnes totius §i explevi, cuius sensum Hollwegius, singula non pauca idem et Göschenus monstraverunt. Meorum quae notata fuisse putavi, indicavi.* 3) pereg. 4) c̄m ex sc. 5) c. rom. 6) ū. 7) *Ad sententiam Göschenum fere secutus restitui. Notatum erat* pe|grinā. 8) *Ex Lachm.*

---

§. 74. *Cf. supra* §. 68. §. 75. *Cf.* §. 68. §. 76. *Cf.* §. 56.
§. 77. *Cf. Liv.* 23, 2. §. 6. 31, 31. §. 11. 38, 36. §. 6.

Romana peregrino '*nupserit, conubio ex iure peregrin*|*i* po*puli interueniente, qui ex eis nascitur, peregrinus et iustus pa*|*tris*[79] filius *est, tam quam* si ex peregrina eum procreās-
21. set. | hoc '*tamen*[80] *tempore e* senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, *et*si non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui nascitur, iustus patris filius est. **78.** Quod autem diximus, inter ciuem Romanam peregrinum*que matrimonio contracto eum, qui* nascitur, peregrin*um* '*nasci, etiam conubio non interueniente* | *ualet, idque per legem Mensiam iam antea effectum est.*[1] eadem le*ge*[2] *illud quoque cauetur, ut* si 'peregrin*am*,[3] *cum* | qua 'e*i*[4] conubium non sit, *uxorem duxerit ciuis Romanus,* peregri|nus ex eo coitu nascatur. *et in priore quidem specie neces*|saria lex M*ensia fuit: nam alioquin conubio inter* | *patrem et matrem non interueniente is, qui natus* | est, *secundum iuris gentium regulam matris, non patris con*|dicio*ni accedit.*[5] qua parte *autem* iubet lex, *e ciue Romano et* pere|grina peregrinum *nasci, nihil noui introduxit;* | nam e*t*iam *sine ea* lege *e regula iuris gentium idem* | futurum era*t*. **79.** Adeo a*utem* hoc ita es*t, ut* '*etiam ex Latina et ciue Romano qui nascitur, matris condicioni accedat; nam lex Mensia ad hunc casum non pertinet: quae quidem non peregrinos tantum comprehendit,*[6] sed etiam qui La|tini nominan-

---

cj. itaque *Sched.* (*pro* itēque). [79]) *Sensus explicandi causa restitui. Similiter Gösch. et Lachm.* [80]) *Ex Gösch. cj.* n̄q (*pro* t̄m) *Sched.* [1]) *Ad sensum restitui, paullo aliter atque Gösch.* [2]) *Sequentia usque ad illa* 'condicio*ni accedit*' *ex Gösch. sensus restitutione recepi.* [3]) partus *C. edd.*; *correxit Gösch.* (*sc. ex* peregr. *factum*). *Ut eam vocem teneas, possis tentare:* eadem lege *id. de nuptiis c*(*iuis*) *R*(*omani*) *cauet*' *ut scl* (*scilicet*) partus *ei*' *c*' qua ei conubium non sit, matri accedat id c̄ (est) ut peregrinus *etc. Vel:* eadem lege *cauet*(*ur*), *ut si c*(*iui*) *R*(*omano*) *edit*(*us*) *ex uxore* sit partus *ini*|qua et conubium non sit, *matri accedat, id e*(*st*), ut *etc. Sed et haec correctionem desiderant et minus commoda sunt, nec Gaius in hac materia ut Ulpianus, partus vocem unquam adhibuit.* [4]) *Ex Gösch. cj.* et *C. edd.* [5]) *Sequentes lacunas ex mea restitutione replevi.* [6]) *Sententiam re-*

---

§. 78. *Cf. Ulp.* 5, 8. §. 79. *Cf.* §§. 29. 22. *Ulp.* 3, 3.

tur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque ciuitates habebant et erant peregrinorum numero. **80.** *Eadem ratione* ex contrario ex Latino et ciue R*omana qui nascitur*, ciuis Romanus nascitur. fuerunt | tamen, qui 22.
putauerunt, ex lege Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, *q*uia uidetur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubi*um* inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; al*i*ter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequi: at 'u*ero ho*die *nihil inter*est; *sed*[87] hoc iure utimur, 'quod e*t* senatusconsulto[8] auctore diuo Hadriano significatur,' ut o*mnimodo* ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nascatur. **81.** *H*is *con*uenient*er etiam ill*ud senatusconsulto diuo Hadriano[9] auctore significatur, ut ex Latino *et* pere*g*rina, item contra ex peregrin*o et Latina qui nascitur*, matris condicionem sequatur. **82.** Illud quoque his conueniens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et ex libera et seruo liber nascitur. **83.** Animaduertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam uel *l*ex aliqua uel quod legi*s* uicem optinet, aliquo casu commutauerit. **84.** Ecce enim ex senatusconsulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno *se*ruo uolente domino eius coi*i*t, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, 'eo[90] senatusconsulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus, iniquitate r*ei* et inelegantia iuris motus, restituit iuris gen|tium regulam, ut cum ipsa mulier libera 23.
permaneat, liberum pariat. **85.** '*Item e lege Latina*[1] | ex a*n*-

stitui. Sunt fere tres versus. Alii paulo aliter. [87]) *Ex Lachm. cj.* u*ero* hodie *ciuis Romanus* est; *scilicet ed. Bg.* [8]) ex senatusconsulto *q.* (*i. e.* quod) *C.* ex senatusconsulto quo *edd. Mihi igitur transposita videtur nota* q. [9]) s (= sacratissimo *Gösch.*) *hic librarius posuit ex errore, ut puto, iam incipiens vocem* significatur; *quare omisi.* [90]) ex *C. edd.* [1]) *Restitui. Librarius hic*

§. 82. *Cf. infra* §§. 88. 59. *Ulp.* 5, 9. *Paul.* 2, 24. §§. 1—3. *pr. I. de ingen.* (1, 4). §. 83. *Cf. L.* 24. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 84. *Cf. Paul.* 2, 21 *A.* 4, 10. §. 2. *ibique not. L.* 3. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 9). *infra* §§. 91. 160. §. 85. *Cf. L.* 2 *pr. D. ne de statu def.* (40,

cilla et libero poterant li*beri* nasci; nam ea lege cauetur, ut
si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse,
coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero fe-
minae, ad *eum* per*ti*nea*nt*, cuius mater ancilla fuerit. sed et
in hac specie diuus Vespasianus, in*e*legantia iuris motus, re-
stituit iuris gentium regulam, ut omnimodo, etiamsi masculi
nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. **86**. Sed
illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alie-
no, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud
quos talis lex non est, qui nasc*itur*, iure gentium matris
condicionem sequitu*r* et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris condicio
nem sequitur qui nascitur, *ii*sdem casibus in potestate eum
patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam ma-
nifestum est. et ideo superius rettulimus, quibusdam casibus
per errorem non iusto contracto matrimonio senatum inter-
uenire et emendare uitium matrimonii, eoque modo 'plerum-
que[92] efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. **88**.
Sed si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa
ciuis Romana facta sit, et tunc pariat, licet ciu*i*s Romanus
24. sit qui nascitur, | sicut pater eius, non tamen in potestate
patris est, quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque
ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano con-

---

spatium quattuor litterarum reliquit, quod explevi 'Item.' Deinde vero 'e l. latina' ob similitudinem cum sequenti ex ancilla *facile omittere potuit. Legem enim hanc Romanam non fuisse, apparet tam ex fine quam ex initio §i* 86. *collato cum SC. Claudiano. Neque vero alius populi peregrini legem Vespasianus facile mutasset, qui contra in iure Latinorum tantum innovavit, ut qui ante eum Latii ius obtinuissent, Latini veteres dicerentur (Tacit. A.* 4, 5 *et infra not. ad* 1, 95). *Denique 'lege Latina' i. e. iure Latino aliquid obtinere Gaius perinde dicere poterat, atque Tryphoninus L.* 12. §. 9. *D. de captiv.* (49, 15) *dixit 'lege nostra' i. e. iure Romano. Vid. etiam* 1, 193. 3, 96. [92]) *Cf.* §. 68.

---

15). *L.* 3. *C. sol. matr.* (5, 18). §. 87. *Cf.* §§. 67 *seq.* §. 88. *Cf. L.* 46. *D. de adopt.* (1, 7). §. 89. *Cf. Ulp.* 5, 10. *L.* 18. 24. *D. de statu hom.* (1, 5). *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 25. *L.* 1. §. 2. *L.* 9. *D. ad munic.* (50, 1).

ceperit, deinde manumissa pep*er*erit, qui nascitur, liberum nasci, (*na*)turali ratione fit: nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater eos conceperit, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. **90.** Itaque si cu*i* mulieri *ciui Romanae praegnanti* aqua et igni *inter*dictum fuerit, eoque modo peregr*in*a *fiat*, *e*t tunc pariat, conplures distinguunt et puta*n*t, si quidem ex iustis nuptiis conceperit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit, peregrinum ex ea nasci. **91.** Item si qua mulier ciuis Romana praegnas ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo *coierit* denuntiante domino eius, conpl*ures distingu*unt et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo concep*tus sit*, *seruum* nasci eius, cuius mater facta est ancill*a*. **92.** *Item pere*grina quoque si uolgo conceperit, deinde ciuis Romana *facta sit*, *et pari*at, ciuem Romanum parit; si uero ex peregrino, (*cui*) | secundum leges moresque peregrinorum coniuncta *est*, uidetur ex senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum *est*, peregrinus (*nasci*), n*is*i patri *e*ius ciuitas Romana *quaesit*a *s*it.

93. Si peregrinus *cum liberis ciuitate Romana donatus fuerit*, no*n* ali*ter* '*liberi*[93] in potestate *eius f*iun*t*, *quam si imperator eos in potest*at*em* rede*g*erit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit, hoc filiis expedire: diligentius atque exactius '*uero*[4] causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significantur. **94.** Item si *q*uis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra diximus, (*ciuis*) Romanus sit, tamen in potestate patris non fit:

---

93) *filii edd.* 4) *Ex Gösch. ed. 'enim' ex Lachm. cj. ed. Bg.*

---

§. 90. *Cf.* §. 161. §. 91. *Cf.* §§. 64. 160. *Ulp.* 11, 11. *Paul.* 2, 24. §§. 2. 3. *L.* 5. §§. 2. 3. *L.* 18. *D. de statu hom.* (1, 4). *L.* 4. *C. de poen.* (9, 47). §. 92. *Cf.* §§. 77. 94. §. 93. *Cf.* 3, 20. *Collat.* 16, 7. §. 2. *Plin. ep.* 10, 6. *Paneg.* 37. *supra* §. 55. §. 94. *Cf.* §. 92.

idque subscriptione diui Hadriani significatur. qua de causa qui intellegit, uxorem suam esse praegnatem, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui natus erit, in potestate sua habeat. **95.** Alia causa est eorum, qui 'Lat*ii iure*[95] cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum i*n potestate fiunt* liberi. quod ius quibusdam pe*regrinis* '*ciuitatibus competit, si modo maius Latium habent. nam aut maius Latium dicitur aut minus. maius Latium est, cum magistratum uel honorem in ciuitate sua gerendo etiam pa*rentes
26. *et liberi et uxor cum his,* '*qui*[6] | magistratum gerunt, ciuitatem Romanam conse*qu*untur; minus 'Lati*u*m[7] est, cum hi tantum, qui uel magistratum uel honorem gerunt, ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluri*bus* epistulis principum[8] significatur.

|———————————v. 6.[9] ———————————|

97. *Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae* diximus, in potestate nostra sunt, uerum et hi, quos adopta-

---

95) Latini sunt *et edd. Cf. de hoc et de tota re post Madvig. opusc. p.* 273. *lib. nostrum 'Gaius' p.* 3 *seq.* 6) *Ita nunc, a Rudorfio (disp. crit. de maiore ac min. Latio. Berol.* 1860) *edoctus, mutata ea, quam lib. 'Gaius' p.* 11. *proposueram, sententia, ad Momseni et Rudorfii sententiam h. l. restitui, quaedam ab iis etiam in verbis mutuatus. In fine v.* 24. *notatum fuisse puto* c' his q̄. — *Maius Latium dici coepit ius Latii inde a Vespasiano, primum Hispaniae, ita datum, ut hae civitates magis populi Rom. municipia, licet civium Latinorum, quam ut antiquitus hoc iure dato (Plin. N. H.* 3, 1. §. 3. 3, 3. §. 4. 3, 4. §. 4. 4, 22. §. 35.) *coloniae Latinae (supra* §. 22. *Suet. Caes.* 8. *Ascon. in Cic. Pison. init. Dio* 43, 39) *esse, ideoque (cf. 'Gaius' p.* 7—10) *qui magistratum ibi gererent, de ipso populo Rom. bene merere viderentur, ut iam quasi radicitus et tanquam iusti et legitimi cives Rom. (Leg. repet. c. de ceivitate danda; L.* 32. *D. de iure fisci* 49, 14), *qui tribus et iuris honorum Romae participes fierent, etiam cum parentibus et liberis et uxore in civitatem venirent. Cf. etiam Gell.* 16, 13. 7) lattum *Sched.* latum *edd.* 8) *ad praesides puta datis.* 9) *Tantum*

---

§. 95. quod ius] *Cf. Ascon. in Cic. Pison. p.* 3. *Bait. Cic. ad Attic.* 5, 11. §. 2. *Suet. Aug.* 47. *Strabo* 4, 1. §. 13. *p.* 186. *Plin. N. H.* 3, 3 (4). §§. 18. 20. 23. 24. 30. *c.* 20 (24). §. 133. *Tacit. A.* 15, 32. *H.* 3, 55. *Plin. paneg.* 37. 39. *Spartian. Hadr.* 20. *Orell.* 4040. §. 97. = *pr. I. de adopt.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 1.

mus. **98.** Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut inperio magistratus, uel*ut* praetoris. **99.** Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: qu*ae* species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; e*t* is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. inperio m*a*gistratus adoptamus eos, qui in potestate parentium sunt, s*iue* primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. **100.** Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; at haec etiam in prouinciis apu*d* praesides earum fieri solet. **101.** Item per populum feminae non adoptantur, nam id magis placuit; apu*d* | praetorem uero uel in prouinciis apu*d* proconsule*m* legatumue 27.
etiam feminae solent adoptari. **102.** Item inpuberem apu*d* populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apu*d* praetorem uero et in prouinciis apu*d* proconsulem legatumue cuiuscumque '(*quis*)[100] aetatis '(*sit*),[100] adoptare possumus. **103.** Ill*ud*[1] utriusque adoptionis commune est, quod[2] et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; **104.** feminae uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. **105.** Item 'si(*ue*)[3] quis per pop*u*lum siue apud praetorem uel apu*d* praesidem prouinciae adopta-

---

rubricae videtur destinatus fuisse. [100]) *Addidi.* [1]) uero, *quod C. et edd. addunt, Digesta et Inst. ignorant, ex geminata* u *vocis* utriusque *enatum, omisi.* [2]) *Ex Dig. et Inst.* quia *C. ed. Bg.* [3]) si *C. edd.*

---

§§. 98. 99. = *L.* 2 *pr. D. de adopt.* (1, 7). §. 1. *I. eod.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 2. 3. *Gell.* 5, 19. *Cic. pro domo* 29, 77.
§. 100. *Cf. Ulp.* 8, 4. §. 101. *Cf. Ulp.* 8, 5. *L.* 21. *D. de adopt.* (1, 7). *Gell.* 5, 19. *L.* 8. *C. de adopt.* (8, 48). §. 102. *Cf. Ulp.* 8, 5. §. 3. *I. de adopt.* (1, 11). *Gell. l. c.* §. 103. = *L.* 2. §. 1. *cit.* §. 9. *I. de adopt.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 6. §. 104. = §. 10. *I. eod. Cf. Ulp.* 8, 7a. §. 105. *Cf.* §. 8. *I. eod.*

uerit, potest eundem alii in adoptionem dare. **106**. 'Sed et ill*ud*, (*quod*)[104] quaes*itum* est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. **107**. '*Hoc uero*[5] proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate *t*anquam nepotes.[6] |

28. **108**. *Nunc de his personis uideamus*, *quae in manu nostra sunt. quod* et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est. **109**. Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. **110**. Olim itaque tribus modis in manum conueniebant, usu, farreo, coemptione. **111**. Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta 'perseuerans, dum[7] uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum *erat*, si qua nollet eo modo in manum mariti conue*nire*, *ut quotan*nis trinoctio abesset a*tque ita usum* cuiusque anni interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. **112**. Farreo in manu*m* conueniunt *per* quoddam genus sacrificii, quod 'a *nupta* farreo fit (*et*)[8] in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dicitur; *sed com*plura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sol-

---

104) set illa quaestio *C.* Set illud (*quoque quod*) *ed. Bg.* 5) *Ex Dig.* Illut (*factum sc. ex* h'.u) *C. edd.* 6) *Duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius videtur, ex quibus unum Gösch. explevit.* 7) perseuerabans *sequente dubia nota, quam interpretor* d (= dum) *C.* perseuerabat; quae enim *ed. Bg.* perseuerabat; nam *ed. Goesch.* 8) *Restitui 'Gaius' p.* 24. *Potest tamen, ut pro*

---

§. 106. *Cf.* §. 4. *I. eod. L.* 16. *L.* 40. §. 1. *D. cod.* (1, 7). *Cic. pro domo* 13. 14. §. 107. = *L.* 2. §. 2. *D. h. t.* §. 11. *I. eod. Cf. Ulp.* 8, 8. *L.* 15 *pr. L.* 40 *pr. D. h. t.* §. 108. *Cf.* §. 55. *Dionys.* 2, 25. §. 110. *Cf. Serv. ad Georg.* 1, 31. *Boeth. ad Cic. Top. c.* 3. *p.* 299 *Bait. Arnob.* 4, 20. §. 111. *Cf. Cic. pro Flacco* 34. *Serv. l. c. Boeth. l. c. Macrob. Sat.* 1, 3. *Gell.* 3, 2. *infra* §§. 115 b. 118. legibus] *Cf. Tacit. A.* 4, 16. §. 112. *Cf. Ulp.* 9. *Serv. l. c. ad Aen.* 4, 104. 374. *Dionys.* 2, 25. *Plin. H. N.*

lemnibus uerbis, praesentibus decem testibus, aguntur et
fiunt. quo*d* ius etiam nostris temporibus in usu est: nam
flamines maiores, id est Diales, Martiales, Quirinales, '*item* [109] |
reges sacrorum, nisi *qui* co*n*farreatis *nuptiis pro*|*creati sunt*, 29.
fieri nequeunt.[110] co*n*farreatio '*etiam nec*|*essaria est*, *cum*
flamen nuptias contrahit.[1] **113.** *Coemptione in manum*
conu*en*iunt per mancipatione*m*, *id est* per quandam imagina-
riam uenditionem, *adhi*bitis non m*i*nu*s* quam v testibus ciui-
bus Romanis puberibus, item libripend*e*, 'a*sse emente* mulie-
rem e*o*,[1] cuius in manum conuenit. **114.** Potest autem
coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed
etiam cum extraneo; *unde* aut matrimonii causa facta coem-
ptio dicitur, aut fiduciae causa: *quae* enim cum marito suo
facit coemptionem, (*ut*) apu*d* eum filiae loco sit, dicitur ma-
trimonii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei
causa facit coemptionem *cum* u*i*ro s*u*o *aut* cum extraneo,
uelut tutelae euitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse
coemptionem. **115.** Quod est tale: si qua uelit quos habe*t*
tutores reponere, ut alium nancisc*a*tur, iis *auctoribus* coem-
ptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui
ipsa uelit, et ab eo uindicta | manumissa incipit eum habere 30.
tu*t*orem, (*a*) quo manumissa est; qui tutor fiduciarius dicitur,
sicut inferius appare*b*it. **115 a.** 'Olim *quidem*[2] etiam testa-
menti faciendi gratia *f*iduciar*i*a fiebat coemptio: tunc enim
non aliter feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis
qu*ibus*dam personis, quam si coemptionem feciss*ent re*manci-
pataeque *et* manumissae fuissent; se*d* hanc nec*essitatem* coem-
ptionis fac*iendae* ex auctoritate diui Hadriani senatus remisit;
'cens*en*t*u*r enim *eo iu*re | feminae, ac *si fecissent coemptio-*

---

a nupta *fuerit* ipsum. 109) *Ex Klenzii cj.* sicut *ed. Bg.*
110) *Restitui* '*Gaius*' *p.* 24. 1) *Restitui ibid.* 2) Olim olim *C.*

18, 3, 11. *Tacit. A.* 4, 16. 53. *Gell.* 1, 12. §. 113. *Cf. Cic. l. c. de orat.* 1, 56, 237. *Serv. ad Aen.* 4, 103. 214. *ad Georg.* 1, 31. *Non.* 12, 50. *Boeth. l. c. Isidor. Or.* 5, 24. §. 26. adhibitis .... libripende] = *Priscian.* 6, 96. *p.* 726 *Putsch.* §. 114. *Cf. Cic. pro Mur.* 12. *Boeth. et Serv. ll. cc. Dionys.* 2, 25. *infra* 1, 136. 2, 159. §. 115. *Cf. Fest. v. Remancipatam; infra* §. 166.
§. 115 a. *Cf. Cic. Top.* 4. *Liv.* 39, 9. *Gell.* 1, 12.

nem.[113] **115 b.** *Ceterum et si qua*[4] fi*d*uciae causa cum *ui*ro *suo fecerit* coemp*tionem*, nihilominus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa u*x*or in manu ui*r*i si*t*, pl*acuit* eam filiae *iura* nancisci.[5]

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio sint. **117.** Omnes igitur liberorum personae, *siue* masculi*ni* si*ue* fem*inini sexus*, *quae* in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam serui mancipari possunt. **118.** Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt (*mancipari*, *quo liberi a parente* '*possunt*, *in tantum*)[6] qu*i*dem, *ut quam*uis *e*a so*l*a apu*d* coemptionatorem f*i*liae loco sit, *quae ei* nupta sit, *tamen* nihilo mi-
31. nus etiam | quae ei nup*t*a non *s*it nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. **118 a.** (*Sed*)[7] plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque *e* suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. **119.** Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam uenditio: quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus qu*am* quinque testibus ciuibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qu*i* mancipio accipit 'rem, aes[8] tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IV*RE* QVIRITIVM MEVM ESSE

---

olim *edd.* [113]) *Restitui secundum Sched.; in C. scriptum fuerit:* censētur en. eo iure ı feminae ac s̄ fecissent coemption. *Edd. tantum habent v.* femina. [4]) *Spatium explevi. Goeschen. volebat* '*Si qua tamen*' *vel* '*licet autem mulier*'. [5]) *Sequitur linea vacua.* [6]) *Hoc si scriptum ponis* possintt, *ostendit, qua ratione librarius omnia haec omittere potuerit.* '*mancipantur; adeo*' *ed. Bg.* [7]) *Supplevi ex praecedente* possit. [8]) *Scripsi* '*Gaius*' *p.* 27. aes

---

§. 115 b. *Cf.* §§. 114. 118. 3, 14. §. 117. *Cf. Dionys.* 2, 27. *Plut. Num.* 17 *fin. infra* 1, 132. *L.* 10. *C. de patr. pot.* (8, 47). §. 118. *Cf.* §§. 114 *seq.* 123. 137. §. 118 a. *Cf.* §§. 132 *seq.* §. 119. = *Boeth. in Top.* 5. *p.* 322 *Bait. Cf. supra* §. 113. *Ulp.* 19, 3. 4. *Varro de L. L.* 5, 34. §. 163. 9, 49. §. 83. *Epit.* 1, 6. §. 3. *Theophil.* 1, 12. §. 6. *Fest. v. Rodum. C. Aelius apud Priscian.* 8, 4. *p.* 792 *P.* qui libram — libripens] = *Priscian.* 6 *fin. p.* 726.

AIO ISQVE MIHI EMPTVS EST HOC AER*E* AENEAQVE LIBRA; deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. **120.** Eo modo et seruiles et liberae personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, quali*a* sunt Italica, eodem modo solent mancipari. **121.** In eo solo praedior*um* mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae serui*les* et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo quidem, | ut eum, (*qui*) mancipio ac- 32.
c*i*pit, adprehendere id ipsu*m*, quod e*i* mancipio datur, necesse sit; unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur: praedia uero '(*in*)[119] absentia solent mancipari. **122.** Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dupondii, semis*ses et qua*d*ran*tes, nec ullus aureus uel argenteus *nummus in* usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potes*t*as non in numero erat, sed in pondere '*aliquo aeris;*[120] *uel*uti asses librales erant, et dipondii '*pondo* duas erant *libras*; *nam inde*[1] *etiam di*pondius dictu*s est, qua*si *du*o pondo: *quod* nomen adhuc in usu retinetur. semisses *quoque* et quadrante*s* pro rata scilicet portione *librae aeris habe*b*ant certum pondus. item* qui dab*ant* o*lim pecuniam*, *non ad*numeraba*n*t eam, sed a*ppe*ndeba*nt*; unde serui, quibus perm*ittitur* a*d*minis*t*ratio *pecu*ni*ae*, d*ispens*at*ores* appellati sunt et 'ad*huc appellan*tur.[2]

ed. Bg. [119]) *In fine versus addidi.* [120]) *Scripsi; sed incertum est; potes etiam: 'certo aeris', uel 'cuiusque'. 'nummorum' ex Lachm. cj. ed. Bg.* [1]) '*tum* erant *bilibres; unde*' *ed. Bg. Quod ex C. Blum. refert* fuerant, *id nunc interpretor* p. II erant. *Nam sic et notare et praeponere 'pondo' et accusativum adhibere solebant. Vid. I. F. Gronov. de pec. vet.* 1, 6. *p.* 27. [2]) *Ex Hollw.*

§. 120. *Cf. Ulp.* 19, 1. *supra* 1, 113. 117. *infra* 2, 19. 21. 27. 35. §. 121. *Cf. Ulp.* 19, 6. *Isidor. Or.* 5, 25. §. 31. *Varro de L. L.* 6, 8. §. 85. §. 122. *Cf. Plin. N. H.* 33, 3, 13. *Dionys.* 9, 27. *Gell.* 20, 1. *Isidor. Or.* 10, 67. 16, 18. §. 5. *et* 25. §. 3. *Priscian. p.* 708. 1347 *P. Fest. v. Pendere. Grave aes. Dispensa-*

123. Si tamen quaerat ali*quis*, *quare mulier*, *quae* coem-
tio*nem fecit*, *a mancipatis distet*,[123] ea quidem, quae coem-
ptionem faci*t*, 'non de*ducitur in* seruilem condicionem, a
parentibus et a coemptionatoribus uero[4] mancipa*ti* manci-
pataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab
33. eo, cuius in mancipio | sunt, neque hereditate*m* neque legata
aliter capere poss*i*nt, quam si *si*mul eodem testamento liberi
esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed
differentiae ratio manifest*a est*, cum a parentibus et a coem-
ptionatoribus *i*isdem uerbis mancipio 'accipi*a*ntur,[5] quibus
serui; quod non similiter *fit* in '*coemptione.*[6]

124. Videamus nunc, quib*us modis ii*, *qui a*lieno iur*i* *subi*ecti sunt, eo iure liberentur.

125. *Ac* pri*us* de his dispiciamus, qui in potestate sunt. **126.** Et quidem *serui que*madmodum *potestate liberentur*, *ex his intellegere* possumus, quae de seruis manum*ittendis su*perius *ex*posuimus. **127.** Hi uero, qui *in potestate parentis sunt*, *mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc di*stinctionem recipit; nam *mortuo patre sane* omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiunt*ur*; mortuo uero auo *non omnimodo nepotes neptesque* sui *iuris fiunt*, *sed ita si post mortem aui* in patris sui potestatem recasu*ri* non s*unt*. *ita*que si *mo-*

---

et mea cj. restitui. 123) *Et propius quidem ad Blumii Sched. accedit et rationem habet*, *quod* '*Gaius*' *p.* 27. *proposui*: uiro coemptione empta mancipatis distet, *sed id tamen a Gaiano loquendi usu abhorret. Unde nunc scriptum fuisse puto:* mlr q̄ coemptioñ fecit, a mancipatis distet. *Sed ferri non potest*, *quod Bg. ed.*: citra coemption*em* feminae *etiam* m*ancipentur*. 4) *Scripsi* '*Gaius*' *p.* 27. *tantum nunc* '*vero*' ($\overset{\text{o}}{\text{u}}$) *in fine posito.* '*capite* de*minuitur*, *sed* seruilem condicionem *aput coemptionatorem non patitur; e diver*so' *ex Lachm. cj. ed. Bg.* 5) 'accipiuntur *C. ed. Bg.* 6) *Ex Goesch. ed.* 2. *restitui.*

---

tores. Schol. Pers. 2, 59. §. 123. *Cf.* §§. 113. (*cum ibi citt.*) 138. 2, 160. 3, 114. *et Gell.* 18, 6. *unde apparet*, *quosdam uxorem*, *quae coemptionem fecerat*, *in manu et mancipio viri esse dixisse.* §. 124. = *pr. I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12). §. 125. *Cf.* §§. 13 *seq.* §. 126. = *pr. I. cit.* §. 127. = *pr. I. cit. Cf. Ulp.* 10, 2.

riente auo pater eorum et uiuat et in potestate patris fuerit, tunc post *obitum aui* in potestate pa*tris sui fiunt; si uero is,* quo tempore au*us* moritur, *aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia* in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. **128.** Cum | autem is, cui ob 34.
aliquod maleficium lege p*oe*nali aqua et igni interdicitur, ciuitatem Romanam amitt*at*, sequitur, ut qui*a*[127] eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aeque ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in potestate sit ciuis Romani parentis. **129.** Quodsi ab hostibus captus fuerit parens, quamuis ser*uus inte*rim hostium fiat, pendet ius liberorum propter ius postliminii, q*uia* hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omn*ia* pristina iura recipiunt; itaque reuersus habebit liberos in potestate: si uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortuus est apu*d* hostes parens, an ex illo, quo ab ho*st*ibus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dic*e*mus, propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. **130.** Praeterea exeunt liberi uirilis sexus de patris potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | feminini sexus, si uirgines Vestales capian- 35.
tur. **131.** Olim 'qui*dem*,[8] quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, q*ui i*ussu parentis 'pro*fectus erat* | *in Lati*n*am coloniam, et ipse ex potestate exibat, cum qui ita* | *ciuitate Romana* cesser*ant*,[9] *accipe-*

---

[127]) *Ex Goesch. edd.* 1. 2. qui *C. ed. Bg.* [8]) qq *C.* (*potius* qd, *ut puto*). quoque *edd., quod non est huius loci.* [9]) *Ad sensum*

---

§. 128. = §. 1. *I. ib. Cf. Ulp.* 10, 3. §. 129. = §. 5. *I. ib. Cf. Ulp.* 10, 4. dubitari potest] *Cf. Paul.* 2, 25. §. 1. *L.* 12. §. 1. *L.* 18. *L.* 22. §. 2. *D. de captiv.* (49, 15). §. 130. *Cf. Ulp.* 10, 5. *infra* §. 145. 3, 114. *Tacit. A.* 4, 16. *Gell.* 1, 12. *Plutarch. Num.* 10. §. 131. *Cf. Cic. pro Caec.* 33. 34. *pro Balbo* 11—13.

rentur alterius ciuitatis ciues.[130] **132.** Emancipatione *quoque desinunt liberi in pote*state par*entium esse. sed* filius quidem ter*tia demum mancipatione*, *ceteri* uero liberi, siue masculini sexus siue feminini, una mancipatione exeunt de parentium potestate: lex enim XII tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur *his* uerbis: 'si pater filium *ter uenunduit*,[1] *filius a patre* liber esto'. *eaque* res ita agitu*r:* mancipat pater filium alicui; is *e*um uindicta manumi*ttit;* eo fact*o* reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (s*ed* i*n usu est*, *ei*dem mancipari) isque *eu*m postea simi*liter uindicta manumittit*, *quo facto* r*ur*sus in potestatem patris *sui* reuerti*tur; tunc* tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (se*d* hoc in usu est, ut eidem manci*petur*) *eaque* mancipati*one de*sini*t* i*n potest*ate *pat*r*is esse*, *et*iamsi nondum manumissus sit, se*d* adhuc in
36. t. s. causa manci*pii* | [2] ———————— **133.** [3] *Admonendi*

---

restitui, *sed paulo accuratius quam* '*Studien*' *p.* 201., *quorum rationem secutus est Bg.* [130]) *Sequitur linea vacua.* [1]) '*venundabit*' *ed. Bg. Vid. Ulp.* 10, 1. [2]) *Nihil in hac pagina legi potuit. Sed in priore eius parte sequebatur fere:* '*apud eum, cui mancipatus est. a quo si rursus manumittatur, sui iuris fit*'. *Rursus haec quae exceperint, cognosci potest ex Gaii epit.* 1, 6. §. 3 *med.:* '*Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae uel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris uel aui potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater uel auus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit*'. *Cf.* §. 6. *I. quib. mod. ius pot. solv., verb.* '*Et tunc ex edicto Praetoris etc.*' [3]) *Est* §. 7. *I. h. t. L.* 28. *D. de adopt.* (1, 7) *a Goesch. recte h. l. posita. Mihi tamen verisimilius visum est, initium* §*i in Iustiniani Inst. fidelius quam*

---

pro domo 30. *Boeth. in Top.* 4. *p.* 302 *Bait.* §. 132. *Cf. Gai. epit.* 1, 6. §. 3. *Ulp.* 10, 1. §. 6. *I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12); *infra* §. 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. *Dionys.* 2, 27.

autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.

134. [134] *Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes* | *et duae* intercedentes 37.
manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apu*d* praetorem, filium suum esse, et illo contra non uin*di*cante 'a[5] praetore uindicanti filius addicitur, aut '*non* remancipatur[6] patri, '*sed* | *ab eo* uindic*anti in iure ceditur, apud quem in tertia*[7] mancipatione est: se*d* sane commodius est patri remancipari.[8] in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur parenti aut '*non* remancipantur.[9] Eadem et in prouinciis apu*d* praesidem prouinciae solent fieri. **135.** Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. at is, qui ex eo filio conceptus est, qui

---

in Dig. ex Gaio transumptum esse; unde ex illis restitui. 'Liberum arbitrium est ei' ed. Bg. Nec quicquam, si sententiam spectas, inter haec et ea, quae not. 132. *significavi, interiisse videtur.* 134) *Initium hoc deperditum ex Goescheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi. Nihil enim inter hanc §. et* 133. *intercidisse, ex §§.* 7. 8. *I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12) *apparet.* 5) *Hoc* a *fugitivum in C. inter* uindicat *et* aput *positum huc revocandum erat.* 6) *Ex Scheurlii cj.* iure mancipatur *C. edd.* 7) *Ex eiusdem egregia cj., quam errore non accurate Bg. ad h. l. retulit.* 8) *sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit. Scheurl.* 9) *Ex*

---

§. 134. *Cf. maxime Plin. ep.* 8, 18. §. 4. *praeterea Gell.* 5, 19. *Suet. Oct.* 64. *Cic. de fin.* 1, 7. *Tertull. apol.* 9. *L. ult. C. de adopt.* (8, 48). §. 8. *I. t. c.* (1, 12). §. 135. *Cf.* §. 9. *I. ib.*

in tertia mancipatione est, non nascitur in aui potestate: se*d* eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius; et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, cadit in e*i*us potestatem;
38. si uero is, dum in mancipio sit, de|cesserit, sui iuris fit. **135**[a]. Et de '*concepto ex nepote* licet *semel mancipato idem* | *est*, *quod in filio, qui in tertia* ma*n*cip*atio*ne *est*. nam[140] ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. **136**. '*Mulier* | *eo*, *quod in* m*anum conuenit*, *nisi coemptionem* fecer*it*, *non* | *utique de patris potestate exit; nam de flaminica Diali le*|*ge* As*inia* An*tis*t*i*a *ex auctoritate Cornelii* Maximi et | Tuberonis c*a*utum est,[1] u*t* haec quod *ad* sa*cr*a tan*tu*m uideatur in manu esse, quod uero ad cetera perinde habeatur, a*t*que si in manum no*n conuenisset*. '*eae* | *uero mulieres, quae in manum conueniunt per coemp*|*tione*m,[2] potestate parentis liberantur; nec interest, an in uiri sui manu si*nt an* extra*nei*, *quamuis* ha*e* solae loco filiarum habeantur, quae in uiri ma|nu *sunt*.

137. '*Eae*, *quae in manu sunt*, *similiter eo iure liberantur atque filiae*, *quae in potestate sunt*, *uelut morte*

---

eiusdem cj. iure mancipantur *C. edd.* [140]) *Restitui; edd. tantum habent* licet. *Puta scriptum fuisse:* c'cepto ex nepote licet semel m̄cipato idem | est q. in filio q́ in tertia mancipatione est n̄. 1) *Ex his edd. tantum praestant* fecer*it et* Maximi et Tuberonis. *In restitutione maxime rationem habui Tacit. A.* 4, 16. *ad a.* 24, *cuius coss. fuerunt C. Asinius Pollio et C. Antistius Vetus. De re, an ita salvis religionibus lege caveri posset, iam Augusti aetate videtur tractatum esse* (*cf. Tacit. l. c. Suet. Oct.* 31. *Dio* 54, *ult.*) *et tum ICtis Cornelio Maximo et Tuberoni* (*L.* 2. §§. 45. 46. *D. de orig. iur.* 1, 2. *L.* 16. §. 1. *D. de instr. leg.* 33, 7) *ea sententia placuisse, ex qua Tiberii demum aetate lex lata est. Lachmanno de SCto ex auctoritate coss. a.* 743. *Pauli Fabii Maximi et Q. Aelii Tuberonis facto cogitanti multa adversantur, in quibus praeter Taciti auctoritatem etiam hoc, quod illi consules inverso ordine fuerunt. Initio puta scriptum fuisse* m̄l (*pro* n̄n). [2]) *Restitui.*

---

supra §§. 132. 89. §. 135 a. *Cf.* §§. 132. 134. §. 136. quamuis] *Cf.* §§. 111. 114. 115b. §. 137. *Cf.* §§. 127. 128.

eius, *cuius in ma|nu sunt*, *siue ei* aqua *et igni* in*terdictum sit*. **137ª**. I*tem*[143] r*emancipatione* de*sinunt* in manu èsse, et *cum* ex | *re*mancipatione m*anumissae f*uerint, su*i iuri*s ef|*ficiuntur*. '*et siquidem mulier fiduciae causa cum extraneo* co*emp*|tionem *fecerit*, *ipsa eum cogere potest*, *ut se remancipet; ea uero*, *quae cum uiro suo coemptionem fecit*, *si* uel|it a*b eo remancipari*, *eum*[4] nihil*o* magis *po*test *c*ogere, | q*uam* filia patrem. se*d* filia quidem nullo modo patrem *pot*- 39.
e*st* cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem (*uirum*) repudio misso proinde compell*ere potest*, atque si ei numquam nupta fuisset.

138. Ii, qui in causa mancipii sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testament*o* manumissi sui iuris fiunt. **139.** Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illu*d* quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem legis Fu*r*iae Caniniae finitus in his personis locum habet. **140.** Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quo*d* mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuiu*s* in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit, uelut qui furti eius nomine damnatus est, et *e*um mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. **141.** In summa admonendi sumus, aduersus eos, quos in mancipio habemus,

---

[143]) *Sententiam probabilem deperditorum vv.* 16—18. *restitui pro spatii modo et in v.* 18 *ad Sched. ductus* (aq *scriptum fuisse posui*). *Item novum* §*i signum* (137ª) *feci*. [4]) *Similiter v.* 21—23 *partemque v.* 24. *restitui. In confinio v.* 23. *et* 24. *edd. habent*

---

§. 137ª. *Cf. Fest. v. Remancipatam. supra* §§. 118. 118ª. §. 9. *I. quibus mod. ius pot. solv.* (1, 12). §. 138. *Cf.* 1, 123. 2, 160. 3, 114. §. 139. *Cf.* §§. 38. 18. 42. 47. §. 140. *Cf.* 4, 75. 79. *Collat.* 2, 3. *L.* 3. §. 4. *D. de hom. lib. exh.* (43, 29). §. 141. *Cf.* §§. 115. 118ª. 132. 134. 137.

40. nihil nobis | co*n*tumeliose facere licere; a*l*ioquin iniuriarum *actione* tene*bi*m*ur*. ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, se*d* plerumque hoc fit dicis gratia uno *m*omento; nisi sc*i*licet ex noxali causa manciparentur. [145]

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela uel in curatione sint: ita enim intelleg*e*mus ceter*a*s personas, quae neutro iure tenentur. **143.** Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in potestate sua habent, testamento (*tuto*)res dare: masculini quidem sexus inpuberibus, 'qui uo*cantur pupilli*, (*feminini uero sexus tam impuberibus quam puberibus;*)[6] ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi per*f*ectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. **145.** Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilominus in tutela permanet: tantum enim ex le*ge* Iulia et Papia Pop*pa*ea iure liberorum a tutela liberantur feminae.
41. loquimur autem | exceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ueteres in honore*m* sacerdotii liberas esse uoluerunt: itaque etiam lege XII tabularum cautum est. **146.** Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus test*amento* tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem[7] recasuri non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in pote-

---

uel ita. [145]) mancip[ar]entur *ed. Bg. Imperfectum pertinet ad illa* in eo iure detinentur. [6]) *Scripsi. Vid. 'Gaius' p.* 28. *'feminini autem etiam puberibus' ed. Bg. scilicet siglarum ope et inauditarum et ductibus Sched. prorsus dissimilium.* [7]) iure *inserunt C. edd. Vid. 'Gaius' p.* 28.

---

§§. 142. 143. = *pr. I. de tutelis* (1, 13). §. 144. *Cf. Ulp.* 11, 1. 15. *Fr. Vat.* 229. §. 3. *I. tit. cit.* (1, 13); — *infra* §. 190. 2, 240. *Liv.* 34, 2. *Cic. pro Mur.* 12. *Boeth. in Cic. Top.* 4. 11. *p.* 302. 335. 342 *Bait. Isidor. Or.* 9, 7. §. 30. §. 145. *Cf.* §. 194. 3, 44. *Ulp.* 11, 14. 15. — *Plutarch. Num.* 10. *Dio* 56, 10. §. 146. = §. 3. *I. tit. cit.*

state mea sit, nepotes, quos ex eo (*habeo*), non 'pote*r*unt[148]
ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate
mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui pote-
state futuri s*u*nt. **147.** Cum tamen in compluribus aliis
causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa pla-
cuit, non minus postumis quam iam natis testamento tuto-
res dari posse, si modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis
nasc*a*ntur, in potestate nostra fiant. hos '(*enim*)[9] etiam
heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes
instituere permissum non sit. **148.** (*Vxori*), quae in manu
est, proinde ac filiae, item nurui, quae in fili*i* manu est,
proinde ac nepti tutor dari potest. **149.** Rectissime autem
tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTO-
REM DO L*EGO* aut DO. sed et si ita scriptum sit: LIBERIS
MEIS uel VXORI M*E*AE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus in-
tellegitur. **150.** In persona tamen | uxoris, quae in manu 42.
est, rece*p*ta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei per-
mittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo:
TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu li-
cet uxori '(*tutorem optare*)[150] uel in omnes res uel in unam
forte aut duas. **151.** Ceterum aut plena optio datur aut an-
gusta. **152.** Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus.
angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE TVTOR*IS* OPTIO-
NEM DVMTAXAT SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. **153.**
Quae optiones plurimum inter se differ*u*nt: nam quae ple-
nam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius
tutorem optare: quae uero angus*tam* habet optionem, si
dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare
non potest; si tantum bis, amplius quam bis optandi facul-
tatem non habet. **154.** Vocantur autem hi, qui nominatim

---

148) potesint *C.* poterint *ed. Bg.* 9) *Addidi.* 150) *Ita Lachm. ed.* (*Fefellit librarium similitudo litterarum* -t ux-ori *et* tut. opt-are.)

---

§. 147. = §. 4. *I. ib:* — *Cf.* 2, 130. 242. §. 148. *Cf.* §. 114. 2, 159. §. 149. *Cf.* 2, 289. 193. *Fr. Vat.* 229. §§. 150—153. *Cf. Liv.* 39, 19. *Plaut. Truc.* 4, 4. *v.* 6. *Lex Flav. Salp.* 22. §. 154. *Cf. Ulp.* 11, 14.

testamento tutores dantur, datiui, qui ex optione sumuntur, optiui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. **156**. Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus,
43. 1. s. fratris filius neposue ex eo, item patruus et patrui | filius *et* n*epos* ex eo. at hi, qui per feminini sexus *personas cognatione iunguntur*, *non sunt agnati*, *sed alias* naturali iure cognati. i*taque* inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, se*d* cognatus, et inuicem scilicet ego illi eodem iure coniun*go*r, quia qui nascuntur, patris, non matris familiam se*qu*untur. **157**. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attin*et*, etiam feminae agnatos habebant tutores. se*d* postea lex Claud*i*a lata est, quae quod ad feminas attinet, tutelas (*illas*) sustulit: itaque masculus quidem inpubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; feminae uero talem habere tutorem non '*amplius coguntur*.[151] **158**. Se*d* adgnationis quidem ius capitis diminutione perimitur, cognationis uero ius non commutatur; quia ciuilis ratio ciuilia qu*id*e*m* iura corrumpere potest, naturalia uero non potest. **159**. Est autem capitis diminutio prioris *status* permuta*tio; ea*que tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis dimi*nutio*, aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. **160**. Maxima est *ca*pitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit; 'quod *accidi*t ue*lut in h*is,[2] qui ex pa-

---

(*eligere tutorem*) *ed. Bg.* [151]) *Scripsi* (*notatum puta* cogunt'). '*intelleguntur*' *ex Lachm. cj. ed. Bg.* [2]) quae — — — — * * *ed. Bg. Ego* '*Gaius*' *p.* 29. *cj.*: quae *amittuntur uelut ab h*is;

---

§. 155. = *pr. I. de leg. agn. tut.* (1, 15). *Cf. Ulp.* 11, 3.
§. 156. = §. 1. *I. ib. L.* 7. *D. de leg. tut.* (26, 4). *Cf. Ulp.* 11, 4. *Isidor. Or.* 9, 6. §§. 1. 2. §. 157. *Cf.* §. 171. *Ulp.* 11, 8. *L.* 2. *Th. C. de tut. et cur. cr.* (3, 17). *L.* 3. *C. de leg. tut.* (5, 30). §. 158. = §. 3. *I. de leg. agn. tut.* (1, 15). *Cf. infra* 3, 27. 51. *Ulp.* 11, 9. — *L.* 8. *D. de cap. min.* (4, 5). *L.* 8. *D. de reg. iur.* (50, 17). §. 159. = *pr. I. de cap. dimin.* (1, 16). *Cf. L.* 1. *D. eod.* (4, 5). *Ulp.* 11, 10. §. 160. *Cf.* §. 1. *I. eod. Ulp.* 11, 11.

tria 'aut censu*m* | *non professi aut militiae mun*us *frustrati* 44.
peregre ueneunt, *item in his*, *qui in patria tanquam seruos* l. s.
se uenumdari passi ex senatusconsulto serui fiunt eorum, *quorum fraudandorum* | consilium *ha*buerint, *quaeue ingenuae ex senatusconsulto*[153] | Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, *qui*bus inuitis et denuntiantibus *nihilo* mi*nus* cum seruis *eo*r*um* coierint. **161.** Minor ca*pitis* dim*inutio est*, *cum ciuitas quidem amit*titur, libertas uero retinetur; *quod accidit ei*, *cui a*qua et igni interdictum *fuerit*. **162.** Minima *capitis* diminutio est, *cum et ciu*itas et libertas ret*inetur*, *sed status hominis commutatur; quod accidit* in his, qui adoptantur, item in his, qu*ae*[4] coemptionem faciunt, et in his, qu*i* mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur 'a*tque manumitta*tur,[5] totiens capite diminuatur. **163.** Nec solum 'maior*ibus* (*capitis*)[6] diminutionibus ius adgnationis corrumpitur, se*d* etiam minima; et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipauerit, *post* obi*tum* eius neuter alteri agnatio-

---

Goesch.: quod *uerbi gratia euen*it *in his*. *Sed* §§. 161. 162. *et* §. 1. *I. h. t. arguunt*, *et hic Gaium scripsisse*: q (quod) accidit — in his.
[153]) *Quod* '*Gaius*' *p.* 29. *conieceram*: 'i. gen*tium* | *violato peregrinis populis per patrem patratum deduntur*', *id iam non procedere video*, *quia nusquam* '*iure gentium*' *hoc modo notatur. Itaque nunc malim*: ā (aut) censu*m etc. Cf. Ulp.* 11, 11. *Sic enim statuo*, *Gaium duo genera huius capitis deminutionis attulisse*, *unum eorum*, *qui ex patria peregre in servitutem venirent*, *alterum eorum*, *qui in patria servi fierent*, *et utriusque generis duo exempla posuisse*, *ex quibus Ulp. l. c. alterum detraxit. Itaque verisimile est*, *primi generis exempla fuisse incensum et militem non factum* (*Cic. pro Caec.* 34). *In hunc sensum v.* 1—4. *restitui*, 'consilium *ha*buerint' *a Goesch. mutuatus*, *alioqui non de unoquoque verbo spondens. Initio v.* 1. *scriptum fuisse putavi*: n̄ pfessi ā. *Bg. tantum in fine ed.*: '*item feminae liberae ex senatusconsulto*'. [4]) *Ex Lachm. ed.* qui *Sched. ed. Bg.* [5]) *Ex Lachm. cj. Alii*: ac *manumitta*tur. *Cave vero legas*: aut *m.*
[6]) maiore *C.* maior*ibus edd.*

---

supra §§. 84. 91. §. 161. = §. 2. *I. eod. Cf. Ulp.* 11, 12. *supra* §. 128. §. 162. = §. 3. *I. eod. Ulp.* 11, 13. *L.* 3. §. 1. *D. de cap. min.* (4, 5). *Boeth. ad Cic. Top.* 4. *p.* 302 *Bait.*
§. 163. *Cf. Ulp.* 11, 9. §. 3. *I. de leg. agn. tut.* (1, 15).

nis iur*e tutor esse* poterit. **164**. Cum autem ad agnatos tutela *pertinet, non* simul ad omnes pertinet, se*d* ad eos tantum, qui proximo gradu sunt.[157]

45. [8] ————————————————

t. s. ————————————————

165. *Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet; quae et ipsa legitima tutela uocatur, non quia nominatim ea lege de hac tutela cauetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si uerbis legis introducta esset: eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarum-*
46. *que, si* | intestati decessissent, *iusserat lex ad patronos* li-
t. s. berosue eorum pertinere, crediderunt ueteres, uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, 'cum[9] et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat. **166**. Exemplo patronorum *rursus*[160] fi*duciariae tutelae* rece*p*tae sunt 'e*mancipatorum et qu*ae[1] fiduciar*iae* u*ocantur pro-prie*, quae ideo no*b*is competunt, quia *liberum ca*put mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiseri-

---

[157]) *Reliquus versus, cum nihil de eo Goeschenus notet, litteris vacuus esse videtur, ut quae in Instit. sequuntur: 'vel si (plures) eiusdem gradus sint, ad omnes' Gaiana non esse statuendum sit. Idque eo confirmatur, quod in nullo tutorum genere Gaius animadvertit, etiam plures personas tutelam nancisci posse.* [8]) *In hac pagina, ex qua pauca tantum litterarum vestigia, eaque incerta expiscari licuit, recte Hollw. coniecit, primum locum tenuisse de legitima gentilium tutela disputationem et curiosam quidem, ad quam lector remittitur* 3, 17. [9]) *Malim* sicut; *sed tamen* cum *etiam pro 'quandoquidem' accipi potest.* [160]) *In C. lacuna est litterarum circiter sex, sequentibus* uc (*vel* qi). *'etiam' ex Lachm. cj. ed. Bg.* [1]) *Puta scriptum fuisse:* emancipator. et quae. *Bg. ex Lachm. cj. ed.: 'eae enim tutelae scilicet,' ne in verbis quidem ferendum. Praeterea Gaius gravissimam harum tutelarum speciem, quae est parentis emancipatoris, hoc loco omittere non poterat. Cf. titt. I.* 1, 18. 19. *infra* §. 172.

---

§. 164. = §. 7. *I. de cap. dem.* (1, 16). *L.* 9. *D. de leg. tut.* (26, 4). §. 165. = *Tit. I. de legit. patr. tut.* (1, 17). *Cf. Ulp.* 11, 3. §. 166. *Cf.* §§. 115. 172. 175. 195 a. *Ulp.* 11, 5. *Tit. I. de leg. parent. tut.* (1, 18); *tit. I. de fiduc. tut.* (1, 19).

mus. **167.** Se*d* Latinarum et Latinor*um* i*n*puber*um* '*tutel*a *non ut* bon*a eorum* ad *eos utique,* qu*i eos manumise*r*unt,*[162] pertinet, se*d* ad eos, quorum *ante manu*missionem ex iure Quiritium (*fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium*) tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumiss*a* L*at*in*a* fieri potest, e*t bo*n*a* e*ius ad me perti*nen*t, sed eius tutel*a *tib*i competit: nam ita lege Iunia cauetur: itaqu*e* si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela 'pertine*n*t.[3]

168. Ag*natis, qui legitimi tutores sunt, item manu*missoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia *non uidetur* '*one*|rosa,[4] cum tempore pubertatis finiatur. 47.
169. Is autem, cui ceditur tutela, cessicius *tu*tor uocatur. **170.** Quo mortuo aut capite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit; ipse quoque, qui cessit, si mortuus a*ut* capite d*iminutus* sit, a cessi*ci*o tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in tutela habueri*t*. **171.** Se*d* quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quaeritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. **172.** Sed fiduciarios quoque quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor praestandus '*sit.*[5]

173. Praeterea senatusconsulto mu*li*eribus permissum est

---

[162]) *Ex mea restitutione. Alii aliter, pessime Roeder ad Ulp. p.* 49. [3]) pertinet *Sched. edd.* [4]) *Ex Hollw. cj.* annosa *ed. Bg. Sed annosum est, quod iam habet, non quod duraturum est multos annos. De onere vero cf. §.* 172. [5]) est *C. edd.*

---

§. 167. *Cf. Ulp.* 11, 19. *supra* §. 35. 3, 56. — *L. Flav. Salp.* 23. §. 168. *Cf. Ulp.* 11, 6. 8. 17. *Boeth. ad Cic. Top.* 11. *p.* 342 *Bait. infra* §. 196. §§. 169. 170. *Cf. Ulp.* 11, 7. §. 171. *Cf. Ulp.* 11, 8. *supra* §. 157. §. 172. *Cf.* §§. 166. 175. *Tit. I. de legit. par. tut.* (1, 18). §§. 173. 174. *Cf. Ulp.* 11, 22.

in absentis tutoris locum alium petere; quo petito prior desinit; nec interest, quam longe aberit is tutor. **174.** Se*d* excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libert*ae* tutorem
48. petere. **175.** Patroni | *autem* loco habemus *etiam* parent*em*, qui i*n* '*e mancipio*[166] sibi remancipatam filiam neptemue aut proneptem manumissione legitimam tutelam nanctus est. huius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; patroni autem liber*i* eandem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. **176.** '*Ad certas tamen causas*[7] etiam in patroni absentis locum *permisit* se*natus* tutorem petere, ueluti ad hereditatem adeundam. **177.** Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. **178.** 'Nam et[8] lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. **179.** San*e* patroni filius, etiamsi inpubes 'sit, *tamen*[9] libert*ae efficietur* tutor, '*sed*[170] i*n nu*lla r*e auct*or fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. **180.** Item si qua in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei senatusconsulto dotis constituendae gratia tutorem petere. **181.** Quibus casibus saluam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. **182.** Praeterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pu*pilla*eue suspectus a tutela remotus sit, siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor *detur*: qu*o* '*casu*[1] *pr*ior *tutor* ami*ttit*

---

166) *Ex mea restitutione.* 7) *Scripsi (puta scriptum fuisse:* ad certas tm cs). '*sed ad certam quidem causam*' *ed. Bg.* 8) *Ex Hollw. cj.* '*Itemque*' *edd.* 9) *Scripsi; in C. fuerit* sit tm (*i. e.* sit tm); sit *edd.* 170) *Ex Lachm. cj.* '*at*' *ed. Bg.* 1) '*dato*' *edd. Quod verum non est; nam iam ipsa remotione vel*

---

§. 175. *Cf.* §§. 166. 172. *Tit. I. de fiduc. tut.* (1, 19) *cum Theophilo. L.* 3. §. 10. *L.* 4. *D. de legit. tut.* (26, 4). §. 176. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 177. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 178. *Cf. Ulp.* 11, 20. *L.* 61 *pr. D. de i. dot.* (23, 3). *L.* 7. *D. de tut. dat.* (26, 5). §. 179. *Cf.* §. 13. *I. de excus. tut.* (1, 25). §. 180. *Cf. Ulp.* 11, 21. *L.* 17. *D. de tutel.* (26, 1). *L.* 7. *D. cit.* §. 181. *Cf. L. Flav. Salp.* 29 *fin.* §. 182. *Cf. Ulp.* 11, 23. *L.* 11. §§. 1—3. *D. de test. tut.* (26, 2). *L.* 41. §. 2. *D. de fideic. lib.* (40, 5). *L.* 2. 4. *C. in quib. cas. tut.* (5, 36).

tutelam. **183**. Haec *omnia* similiter e*t* Roma*e et in* pro|uin- 49.
ciis sol*ent obseruari;* '*et Romae quidem praeto tutorem dat*,[172] si uero '*in prouinciis res incidat*, *praeses prouinciae.*[3]

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumue legis actione agendum erat: *nam* qu*ia ipse* qui*dem tutor* in re sua auctor esse non pot*erat*, *alius dabatur*, *q*u*o* a*uct*o*r*e i*ll*a *legis act*io perager*etur:* qui dicebatur praetoriu*s tutor,* quia a praetore urbano dabatur. post sublatas legis actiones quidam putant, hanc speciem dandi t*utoris* '*non esse necessariam*, *sed* a*thuc dari*[3] in *us*u *est*, *si legiti*mo iudic*io agat*ur.

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore u*r*bano et maiore parte tribunorum *p*lebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a praesidibus prouinciarum ex lege Iulia et Titia. **186**. Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari po*test;* item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat, tamdiu ex

---

excusatione amittit tutelam, [172]) *Sensum restituendo significavi, notis adhibitis* qd. pr. tut. pūcis r. p̄s. pūiac. [3]) *Ex mea restitutione supplevi.*

---

§. 183. *Cf. Ulp.* 11, 20. §. 184. *Cf. Ulp.* 11, 24. *pr. I. de iis, per quos agere* (4, 10) ('*pro tutela*'. *Nam et ibi legendum est:* '*si qui quaeve in cuius eorum essent tutela*', *ut ex lege Hostilia praetor quasi protutorem daret etiam si furti lege agendum esset a pupillo vel muliere, cuius tutor apud hostes vel reip. c. absens erat: quem casum Gai.* 4, 82. *rectius omisit*, *quia hic non tam tutor quam pupillus tutore auctore agebat. De aliorum sententiis cf. Keller Civilpr. not.* 631.) §. 3. *I. de auct. tut.* (1, 21). legit. iudicio] *cf.* 4, 103 *seq.*

§. 185. = *pr. I. de Atiliano tut.* (1, 20). *Cf. Ulp.* 11, 18. *infra* §. 195. — *Lex Flav. Salp.* 29. l. Atilia] *lata ante a.* 566. *cf. Liv.* 39, 9. l. Iulia et Titia] *incerti anni, sed duae leges fuere* (*Theoph.* 1, 20 *pr.*) *fortasse a.* 722. *Cf.* '*Gaius*' *p.* 31. 32. *Iam medio tamen septimo seculo in provinciis non habentibus tutores a praesidibus datos esse*, *apparet ex Diodor. fr. lib. XXXVI. Tom. X. p.* 178. *ed. Eyr.* §. 186. = §. 1. *I. ib.*

*i*is legibus tutor petendus est; qui desinit *t*utor esse, postea-q*uam* quis ex testamento tutor esse coeperit. **187.** Ab hostibus quoque tutore capto ex iis legibus tu*tor* dab*i*tur, qui desinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postliminii. |
50. **188.** Ex *h*is apparet, quot sint species tutelarum. si uero quaeramus, in quot genera hae species deducantur, lo*ng*a erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubitauerunt. Nos qu*ia* diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc *sol*um tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Seruius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

189. Sed inpuberes quidem in tutela esse, omnium ciuitatium iure contingit; quia id naturali ration*i* conueniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. nec fere ulla ci*u*itas est, in qua non licet parentibus liberis suis inpuberibus *te*st*amento* tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum liberos in potestate habere. **190.** Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse, fere nulla p*re*tiosa ratio suasisse uidetur: nam quae uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiuntur et ae*qu*um erat, eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa uidetur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis
51. sunt, ips*ae* sibi negotia tractant, et in quibusdam | causis dici*s* gratia tut*or* interponit auctoritatem suam; saepe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. **191.** Unde cum tutore nullum ex tutel*a* iudicium mulieri datu*r:* at ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractan*t, eis* post pubertatem tutelae iudici*o* rationem reddunt. **192.** Sane patronorum et pa-

---

§. 187. = §. 2. *I. ib.* §. 188. *Cf. Ulp.* 11, 2. *Boeth. ad Cic. Top.* §. 33. *p.* 334. 335. §. 189. = §. 6. *I. de Atil. tut.* (1, 20). supra] §. 55. §. 190. *Cf.* 2, 122. 1, 144 *ibiq. cit.* §. 191. = §. 7. *I. de Atil. tut.* (1, 20). §. 192. *Cf. Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 34. §. 84. ad testam. fac.] *Cf.* 2, 112. 118. 122. 3, 43. *Ulp.* 20, 15. 29, 3. *Cic. Top.* 4. *Boeth. ib. p.* 302 *Bait.* ad res manc. l.] *Cf.* 2, 80. 47. *Fr. Vat.* 1. 45. oblig. susc.] *Cf.* 3, 108. 91. 176.

rentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad testamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi obligationisque suscipiendae interueniat. eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intesta-*ta*rum mortuarum hereditates pertinent, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque aere alieno minus loc*u*ples a*d e*os hereditas *per*ueniat. **193**. Apu*d* peregrinos non similiter, ut apu*d* nos, in tutela sunt feminae; se*d* tamen plerumque quasi in tutela sunt: u*t* ecce lex Bithynorum, si qui*d* mulier *contra*hat, maritum au*c*torem esse iu*b*et aut filiu*m* eius puberem.

194. Tutela *a*utem liberantur ingenuae quidem trium (*liberorum iure, libertinae 'uero, quae*[174] *in patroni*) liberorumue eius legitima tut*ela* 'sunt, IIII;[5] nam et[6] ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum | iu*re liberantur*. **195**. *Pote*st au- 52.
tem pluribus modis '*l*iber*t*a *tutorem*[7] alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia *e lege Iulia et Ti*t*ia*: 'nam patronae *cum* | *ipsae in tutela sint, tutores esse non possunt.*[8] **195 a**. *Item si sit a mas*cu*lo* manumissa, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manu-

---

174) '*uero quattuor, si*' *ex Hollw. cj. edd.* 5) *Scripsi.* sint *edd.*, *cum in Sched. sit:* sīn, *quod interpretor* s̄ IIII. 6) et *hic alieno loco positum*, etiam *perscribendum et tanquam fugitivum ante* triuin *restituendum videtur; verum tamen etiam* 1, 47. 2, 54. 3, 93. *vox* etiam *similiter initio posita invenitur.* 7) liber*ti*na *ed. Bg. Sed incertos Sched. ductus interpretor* liberta tut. (*vel* liūta tutor.); *nam et* §. 195 c. *et alias est* liberta. 8) *Sententiam restituendo demonstravi; cf.* §. 179. §. 13. *I. ibi cit. In edd.*

1, 176. 178. 180. *Cic. pro Caec.* 25. §. 72. *pro Flacco* 35. §. 86. §. 193. *Cf. Cic. pro Flacco* 30. §. 74. *ubi legendum* '*mulierculae*'. *Terent. Andr.* 1, 5, 60. *Demosth. in Steph.* 2. *p.* 984. *Wachsmuth Hellen. Alt. II.* 1. §. 97. §. 194. *Cf.* 1, 145. 3, 43. *Ulp.* 29, 3. *Fr. Dosith.* 17. *Plutarch. Num.* 10. *Gruter p.* 1081. *Orelli-Henzen* 6198. §. 195. *Cf.* §. 185. §. 195 a. *Cf.* §§. 115. 166.

missa sit, patronum quidem habere tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur. **195**b. Item si patron*us* si*ue filius* ei*us* in adoptionem se dedit, debet *s*ibi *e lege Atilia uel Tit*ia tutorem petere. **195**c. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem *liber*ta, si patronus 'decessit[179] nec ullum uirilis sexus liberorum in familia 'rel*iqu*it.[180] **196**. M*asculi quando* puberes esse coeperint, tutela liberantur: *puberem aute*m *Sabinus* quidem, 'C*assius et ceteri*[1] *nostri praeceptores e*um esse putant, qui habitu corporis pubertatem ostendi*t*, *hoc est* qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam, id est, cum puberem esse exi*sti*-
53. *mandum, qui* X|*IIII annos explevit.*[2] — — — — — — —
t. s. ——————— vv. 2—24. ———————
54. **197**. [3] .... | aetatem peruener*it*, in qua res suas tueri 'pos-
t. s.

---

duntaxat est patronae. 179) decedit *C. edd. Ille etiam* 2, 35. cederit *pro* cesserit. 180) recipit *Sched.* relinquit *edd.* 1) *Ex Lachm. ed.* '*et Cassius ceterique*' *ed. Bg.* 2) *In p.* 53. *Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam* (*Ulp.* 11, 28) *addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt* (*cf.* 1, 142. 143), *transiisse videtur, de quibus haec habet Epit.* 1, 8.: '*Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absoluuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores euersores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad uiginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui uero euersores aut insani sunt, omni tempore uitae suae sub curatore esse iubentur, qui substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.*' 3) *Gaius primum ut Ulp.* 12, 1—4. *de curatoribus, qui ex lege* XII *tab. vel ab ipso praetore vel ex lege Plaetoria dantur, disputasse et deinde suo more addidisse videtur, quid in hoc iure naturali ratione constitutum* (*velut furiosos curatore regi*), *quid iuris civilis sit. Civium Rom. proprium esse, quod lex Plaetoria curatores quibusdam ex causis minoribus* XXV *ann. dari iussit, dum tamen iam puberes sint* [*possunt enim in quibusdam causis*

---

§. 195b. *Cf.* §. 4. *I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22). *Ulp.* 11, 9. §. 195c. *Cf. Liv.* 39, 9. *supra* §. 179. §. 196. *Cf.* §§. 168. 103. 189. *Ulp.* 11, 28. *pr. I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22) *ibiq. Schrader.* §. 197. *Cf.* §. 189.

sit, *eti*|*am*[184] apu*d* peregrinas gentes custodiri, superius indicauimus. **198**. (*Sed*) ex[5] iisdem causis et in prouinciis a praesi*di*bus earum curatores dari 'uoluit.[6]

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia *a* tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat praetor, ut et tutores et (*curato*)*res* eo nomine satisdent. **200**. Se*d* hoc non est perpetuum; na*m* et tutores testamento dati satisdare non coguntur, qui*a* fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; (*et*) *cu*ratores, ad quos non e lege curatio pertinet, se*d* (*qui*) uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae *dan*tur, plerumque non coguntur satisdare, scil*i*cet quia satis i*donei electi* *s*unt.[7]

---

etiam pupillis dari]. '*illud enim ius, ex quo impubes alieno arbitrio regitur, donec ad* eam aetatem peruener*it*' *etc.* [184]) *Scripsi, quod Sched. ductus aeque facile admittunt, sententia, quam modo* (*not.* 183) *significavi, exigere videtur.* possit. *id*|*em edd.* [5]) '*Sed*' *geminavi ex praecedenti* s. *Intellige: non ad peregrinos quidem, sed tamen etiam provincias lex Plaetoria pertinet.* [6]) *Ut nos locum constituimus, nec opus est, ut cum Lachm. pro* uoluit *legamus* solent, *nec refragatur hic locus, sed confirmat, Gaium haec Antonino Pio imperante scripsisse. Marcus enim demum constituit, ut etiam non redditis causis minores curatores acciperent. Capitol. Marc.* 10. *Ceterum* uoluit *tam ad legem Plaetoriam, quam ad principis alicuius constitutionem pertinuisse potest, qua significatum esset, curatores peregrinis minoribus non dari.* [7]) *Reliqua paginae pars a scriptura vacua est.*

---

§. 198. *Cf. L.* 8. §. 3. *D. de tut. et cur. dat.* (26, 5).
§§. 199. 200. = *pr. I. de satisd. tut.* (1, 24). a consule] *Cf. Suet. Claud.* 23. *Plin. ep.* 9, 13. *Capitol. Marc.* 10. §. 3. *I. de Atil. tut.* (1, 20).

55. **1**. *Superiore commentario de iure personarum* expo-
t. s. suimus; modo uideamus de rebus: q*uae ue*l in nostro patrimonio sunt, uel extra nostrum patrimonium habentur.

2. Summa itaque rerum diuisio *in duos articulos deducitur: nam aliae sunt diuini iuris*, aliae humani. **3**. Diuini iu*ris* su*nt* uelu*t*i res sac*rae* et religiosae. **4**. Sacrae sunt, quae Dis superis consecr*a*tae sunt; religiosae, quae Diis Manibus relictae sunt. **5**. S*ed* sacrum ʹ*quidem solum tant*um[1] ex*ist*um*a*t*u*r auctoritate *populi Romani fieri; consecratur enim lege de* ea re lata aut senatusconsulto fac*to*. **6**. Religiosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat. **7**. Sed in prouinciali solo placet plerisque, solum r*e*ligiosum non fieri, quia in *eo sol*o dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum *et u*sumfructum habere uidemur: utique tamen *eiusmodi locus*, *licet non sit* religiosus, pro r*eligi*oso *habetur,* quia etiam quod in prouinciis non ex auctoritate populi Romani consecratum est, ʹ(*etsi*)[2] proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur. **8**. Sanctae

1) *Puta scriptum fuisse:* ʹdem sol. tātum. *Nam mobiles res, velut hostiae, donaria etiam sine auctoritate populi sacrae fieri possunt.* ‘qu*idem* sol*um*’ *edd.* 2) *Addidi* (*excidit post* est,

§. 1. = *pr. I. de rer. divis.* (2, 1). §§. 2. 3. = *L.* 1 *pr. D. de rer. divis.* (1, 8). §. 4. *Cf.* §. 7. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 5. *Cf.* §. 8. *I. ib. L.* 9 *pr.* §§. 1. 2. *D. eod.* (1, 8). *L. ult. D. ut in poss. leg.* (36, 4). *Cic. de harusp. resp.* 6. *ad Attic.* 4, 2. §. 3. *Fest. v. Sacratae leges. Sacer mons.* §. 6. *Cf.* §. 9. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 7. *Cf.* 1, 6. 2, 21. 46. *Frontin. de controv. agr. p.* 36. 63. *Lachm. Plin. ep.* 10, 62 (59). *Theophil.* 2, 1. §. 10. §. 8. = *L.* 1 *pr. D. de rer. div.* (1, 8). §. 10.

quoque res, uelu*t* muri et portae, quodammodo diuini iuris
sunt. **9.** Quod autem *diuini* iuris est, id nullius in bonis est:
id uero, quod humani | [3] *iuris est, plerumque alicuius in bo-* 56.
nis est; potest autem et nullius in bonis esse: nam res he- t. s.
*reditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis
sunt.* **10.** *Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut
publicae sunt aut priuatae.* **11.** *Quae publicae sunt, nul-
lius in bonis esse creduntur; ipsius enim uniuersitatis esse
creduntur. priuatae autem sunt, quae singulorum sunt.*

12. *Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam
incorporales.* **13.** *Corporales hae sunt, quae tangi possunt,
ueluti* fundus, homo, uestis, *aurum, argentum et deni*que
alia*e* res i*nnumerabiles.* **14.** *Incorporales sunt, quae tangi*
non *possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut
hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contra-
ctae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corpora-
les continentur; nam et fructus, qui ex fundo percipiun-
tur, corporales sunt*, *et* id, *quod ex aliqua obligati*o*ne nobis* 57.
debetur, plerumque corporale est, ueluti fundus, homo, pe- t. s.
*cunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius uten*difru-
endi *et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem nu-*
m*ero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum,
quae etiam seruitutes uocantur.* [4] ————————————

———

cum scriptum esset ēsi). '*quanquam*' *suppl. Goesch.* [3]) *Abhinc* §§. 9—14 *restitutae sunt ex L.* 1. *D. de rer. div.* (1, 8) *et tit. I. de reb. corp.* (2, 2). [4]) *In vv.* 7—24 *huius paginae, qui fere perierunt, Gaius primum exposuerat, quae essent iura pr. urb. et rust., ut apparet ex Epit.* 2, 1. §. 3.: '*Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum uel rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et luminum, ut ita quis fabricet, ut uicinae domui lumen non tollat. Praediorum uero rusticorum iura sunt uia uel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare uel ad aquam duci, et aquae ductus: quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum, quam urbanorum prae-*

———

I. eod. (2, 1). §. 9. *Cf.* §. 7. *I. eod.* §§. 10. 11. *Cf. L.* 1 *pr. L.* 2. §. 1. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 15. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 6. §. 1. *D. de rer. div.* (1, 8). §§. 12—14. = *Tit.*

---

item ** — — — — — — — — — — — — — ——————————
vv. 10—20. ——————————

15. Item *'ex mobilibus et mouentibus mancipi sunt serui atque ancillae et ea animalia mansueta, quae collo dorsoue domantur, qualia sunt boues, equi, muli, asini. et nostri*
58. *quidem praeceptores haec animalia*[5] | statim ut nata sunt,
l. s. mancipi esse putant; N*erua uero, Pro*culus et ceteri diuersae scholae auctores non aliter ea mancipi esse putant, quam si domita sunt; et si propter nim*i*am feritatem domari non possunt, tunc uideri mancipi esse, '*cum ad eam aetatem peruenerint*, | *in qua domari solent.* **16.** *E diuerso ferae bestiae*[6] *nec* mancipi sunt, uelut ursi, leones; item ea animalia, quae fer*arum*[7] bestiarum numero sunt, uelut elefantes et cameli, et ideo ad rem non pertinet, quod haec *anim*al*i*a etiam co*llo* dors*oue domantur;* '*item* an*imalia* qu*aeuis* *minora*, u*nde etiam mansuetorum*,[8] quoru*m* 'sin*gula quaedam supra diximus*[9] mancipi esse, qua*e*dam 'nec[10] mancipi sunt. **17.** Ite*m* fere omni*a*, *quae incorpo*ralia sunt, nec mancipi sunt, exceptis seru*itutibus* praed*i*or*um* *rustic*or*um* '*in Italico solo, quae mancipi*[1] *sunt*, qua*m*uis sint ex numero *rerum* *i*ncorp*or*a*lium*.

---

diorum seruitutes appellantur.' Deinde ad aliam rerum divisionem transiit, quod quaedam res mancipi sint, quaedam nec mancipi. Mancipi esse ex his rebus, quae soli sint, ut supra quoque significaverit (1, 120), *praedia Italica, tam urbana quam rustica, provincialia nec mancipi esse.* 'Item *ex mobilibus et mouentibus* (*cf.* 4, 16) *etc.* [5]) *Sensum restituendo significavi.* [6]) *Restitui, Goesch. et Lachm. fere secutus.* [7]) *Ex Goesch. cj.* ferae (*pro* ferar.) *Sched., unde* fere *ex Lachm. cj. ed. Bg., male etiam hac de causa, quod Gaius ubique ferarum bestiarum, non simpliciter bestiarum nomine utitur.* 2, 67. 3, 217. *L.* 1. §. 1. *L.* 3 §. 1. *L.* 5. §. 1. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). [8]) *Restitui. Puta notatum fuisse* domant'. *Ceteras res mobiles praeter animalia Gaius omittit etiam* §. 32. [9]) *Restitui.* [10]) non (*nota* n *male explicata*) *C. edd.* [1]) *Scripsi* '*Gaius*' *p.* 33. '*nam hae quidem mancipi*

I. de reb. corp. (2, 2). §§. 15. 16. *Cf.* 1, 120. *Ulp.* 19, 1. *Fr. Vat.* 259. *Boeth. ad Top.* 5. *p.* 321 *seq. Bait. Isidor. Or.* 9, 4. §. 45. *De asinis emendis cf. Varro de r. r.* 2, 6. §. 3. *de canibus idem* 2, 9. §. 7. §. 17. *Cf.* 1, 120. 2, 28. 29. *Ulp.* 19, 1.

18. Magna autem differentia est mancipi r*erum et* nec mancipi. **19.** Nam res nec *mancipi nuda traditione* '*ad alium transfer|untur*,[12] si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. **20.** Itaque si tibi uestem uel aurum uel argentum tradidero *s*iue ex *u*enditionis causa siue *ex donationis* siue qua*u*is alia ex c*ausa*, *t*ua fit ea res 'si*ne ulla iuris solemnitate.*[3] **21.** *In eadem* | causa sunt *prouinci*a*lia* praedia, quorum *alia stipen*diaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae *Caesaris esse cre*duntur. **22.** Mancipi uero res '*ae*que[4] per mancipationem ad alium transferuntur; unde '*etiam*[5] mancipi res sunt dictae. quod autem ualet manci(*patio*, *idem ualet et in iure cessio*. **23.** *Et manci*)patio quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. **24.** In iure cessio autem hoc modo fit: apu*d* mag*istratum* populi Romani, uelut praetorem, uel apu*d* praesidem prouinciae is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita '(*uin*)dic*a*t:[6] HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE *A*IO; deinde postquam hic uindicaue*rit*, *praetor interro*gat eum, qui *c*edit, an contra uindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui uindicauerit, eam rem addicit; idque legis actio uocatur, quae fieri potest etiam in prouinciis a*pud prae*sid*es earum*. **25.** *Plerum*que *t*am*e*n *et* fere semper mancipa- 59. t. s.

res' *edd.* [12]) '*abalienari possunt*' *edd.; vid.* '*Gaius*' *p.* 33 *et cf.* §§. 22. 38. [3]) *Ex mea restitutione. Cf. Boeth. l. c. p.* 322. '*si . . . . nulla solennitate interposita tradatur*'. *Alii alia suppleverunt, sed de quibus hic non agitur.* [4]) *Scripsi* '*Gaius*' *p.* 33. * quae *C.* '*sunt*, quae' *edd.* [5]) *Ex Goesch. cj. scripsi*, *idque in fine versus et cum littera* m *insit*, *etiam spatio sufficit. Cf.* 1, 112. 121. 2, 173. 3, 90. [6]) *Ex Boeth. et cf. postea:* postquam hic uindicauerit. *nec similis est* 4, 16., *ubi praecedit* uindicabantur.

Fr. Vat. 45. §§. 18—20. *Cf. Boeth. l. c. Ulp.* 19, 7. §. 40. *I. de rer. div.* (2, 1) *cum Theophilo; infra* §. 28. §. 21. *Cf.* 1, 6. 2, 7. *Fr. Vat.* 259. 283. 285. 289. 293. 315. 316. *Theophil.* 2, 1. §. 40. §. 22. *Cf.* 1, 119. 120. *Ulp.* 19, 3. *Cic. Top.* 5. *ibiq. Boeth. p.* 322 *Bait. Fr. Vat.* 311. 313. *Varro de r. r.* 2, 10. §. 4. §. 23. *Cf.* 1, 119. §. 24. In iure cessio . . . . legis actio uocatur] = *Boeth. l. c. Cf. Ulp.* 19, 9. 10. *supra* 1, 134.

tionibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc n*on est* necess*e* cum maiore difficultate apu*d* praetorem aut apu*d* praesidem prouinciae 'quae*rere*. **26.**
60. *Quod si*[17] neque mancipata, neque in iure cessa sit res man*cipi*[8] |
————————————————————————————
l. s.
61. ——————— | ——————————— v. 1.——————————
l. s. ——————— 'com|munica*tionem*[9] — — — — — | ———————
———— vv. 3—5.——————— | **26**[a]. . . praedium 'nu*llum possessorum proprium, sed ne qui*|dem ulla libera ci*uitas est.* **27.** *Praeterea hoc loco*[20] *admo*|nendi sumus, '*etiam nexum Italici soli proprium*[1] | esse, prouincialis soli nex*um* non '*esse; recipit enim nexus*[1] | significationem solum non aliter '*quam si*[1] mancipi '*est*,[1] prouincial*e uero*[1] nec mancipi '*est.*

— dicit *C. edd.* [17]) *Puto fuisse:* quaerr. qsi. 'quae*rere.* (*At si*)' *edd.* [8]) *Puta secutum esse 'sed tantum tradita'. Suspicor enim, in hac pagina et prima parte sequentis Gaium primum dixisse, rem mancipi traditam tantum, si quidem a cive Romano, non effici accipientis ex iure Qu.* (*in bonis fieri, postea demum dicit* §. 41)*; si vero a peregrino, cum quo ius commercii non sit, perinde esse ac si res nec mancipi tradita esset* (*cf. Fr. Vat.* 47. *not.* 17)*; totum enim hoc rerum discrimen iuris civilis esse. Deinde de iure commercii exposuisse, sed plenius, quam Ulp.* 19, 4. 5. *Mancipationem vero, si ab eo, quicum ius commercii sit, res mancipi mancipio accipiatur, etiam nexum continere, i. e. ut venditor evicta re auctoritatis nomine ad duplum pretium solvendum obligetur. Invicem iuris commercii communicationem efficere, ut si civis Rom. a peregrino liberae civitatis secundum mores legesque peregrinorum rem emat, quae ex his legibus per traditionem acquiri non possit, quo in numero praedia esse soleant, iustus dominus eius rei efficiatur. Nec tamen idem obtinere in provinciis. 'In his enim non modo* praedium nu*llum*' *etc.* [9]) .* unicam *edd. parum usitata vox in iuris libris et hinc aliena. Cum igitur in C. antecedat* m, *sequi visum fuerit* end (*qualiter nulla vox Latina praeter obsoletum 'endo' incipit*), *suspicor in C. fuisse com*munica*7*n*em* (communica*tio*nem) *eamque ad ius commercii pertinuisse. Paullo post v. 3. init. C. habere videtur* ē(st) q̄(uod) *eo* nomine. [20]) *Ad sensum restitui. In edd. tantum est* praedium *et postea* ulla libera. [1]) *Haec omnia Goesch. supplementa sunt a me in contextum recepta, quorum primum tantum paullo immutavi.*

§. 26. *Cf.* 1, 21[b]. §. 26[a]. *Cf. supra* §. 7. §. 27. *Cf. Frontin. de controv. agr. p.* 36. *Lachm. Cic. pro Flacco* 32. §. 80. '*Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo: habeant ius*

solum uero prouinci*ale*, | *quod* ius Quiritium *habet*, *Italici loco est et proin*de mancip*ari potest*.[22]

28. Incorporales (*res*) traditionem non recipere manifestum est. **29.** Sed iura praediorum urbanorum in iure ta*ntum ce*di possunt; rusticorum uero etiam mancipari possunt. **30.** Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat*. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum, *efficit*, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilominus ius suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. **31.** Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa praedia mancipationem | et in iure cessionem reci*piunt*. alioquin in pro- 62.
uincialibus praediis siue qu*i*s usumfructum siue ius eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiatur, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et s*t*ipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut (*in*) iure cessionem 'recipiunt. **32.** *Sed*[3] cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus, horum usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. **33.** Quod autem diximus, usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse

---

22) *Edd. tantum habent voces* enim uero, prouincia, de mancipa (mancip *errore ed. Bg.*), *ex quibus* enimuero *certissime Gaianum non est. Scriptum fuisse statuo:* est solum uero puinciale q. ius q̄. habet italici loco ē et p̄ide mancipari p̄. 3) recipiunt' et *C.*

---

civile: sint, necne sint mancipi'. Notae iurid. L. I. Q. = Locus Iuris Quiritium; L. I. I. Q. = Locus Italicus Iuris Quiritium. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 59. §. 28. *Cf. L.* 43. §. 1. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *supra* §. 19. §. 29. *Cf.* §. 17. *L.* 39. *D. de serv. pr. urb.* (8, 2). §. 30. *Cf. Fr. Vat.* 45. 48. 54. 75 (3). *Ulp.* 19, 11. *infra* §. 33. §. 3. *I. de usufr.* (2, 4). *Paul.* 3, 6. §. 32. §. 31. *Cf.* §. 1. *I. de usufr.* (2, 4). §. 4. *I. de servit.* (2, 4). *L.* 3 *pr. D. de usufr.* (7, 1). §. 33. *Cf.* §. 30.

usus fructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apu*d* alium ususfructus, apu*d* alium proprietas sit.[24] **34.** Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. **35.** Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, perinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si ce*ss*erit, nihilominus ips*e* |
63. heres permanet, et ob id creditoribus tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis perinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. **36.** Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agi*t;* postea uero quam adierit si cedat, ea accidunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem (*in*) iure cedat. **37.** Idem et de necessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum (*aliquis*) adeundo hereditatem fiat heres, an inuitus existat: quod quale sit, suo loco appare*b*it: sed nostri praeceptores putant, nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem. **38.** Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum[5] recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum[6]; sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris: quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. **39.** Sine hac uero nouatione non poteris tuo nomine agere,

---

recipiunt. Et *ed. Bg.* [24]) *Sequitur linea vacua.* [5]) *Excidisse videtur* '*quae diximus*' *vel quid simile.* [6]) *Ex Goesch. et*

Fr. Vat. 47. 50. §. 34. *Cf. Ulp.* 19, 11. *Serv. ad Aen.* 3, 297. §. 35. *Cf.* 3, 85. *Ulp.* 19, 12—14. *L.* 1. *C. de revoc. his q. in fraud.* (7, 75). *Senec. de benef.* 6, 5. §. 3. cesserit] *sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius convenerit* (3, 84). *Varr. de r. r.* 3, 16. §. 2. *ubi legendum* '*cessa mi hereditate*'. §. 36. *Cf.* 3, 86. *Ulp.* 19, 13. 14. *Plin. ep.* 5, 1. §. 3. §. 37. *Cf.* 3, 87. suo loco] §. 152 *seq.* §. 38. *Cf.* §§. 14. 19. 22. 3, 176. §. 39. *Cf.* 4, 82. 86.

sed debes ex persona mea quasi cognitor | aut procurator 64.
meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus, apu*d* peregrinos quidem unum esse dominium, 'ita ut (*aut*)[27] dominus quisque s*it*, aut dominus non intelleg*a*tur. Quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegebatur dominus. se*d* postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. **41**. Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cessero, se*d* tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: *s*emel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa '(*esset*. **42**. *Usucapio autem*)[8] mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis competit, quae non a domino nobis traditae fuerint, siue mancipi sint *e*ae res siue nec mancipi, si modo 'ea*s*[9] bona fide acceperimus, cum crederemus, eum, qui 'trader*e*t,[30] dominum esse. **44**. quod ideo receptum uidetur, ne rerum dominia diu-

---

Lachm. edd. p'sum' *C.* possumus *ed. Bg.* [27]) *Geminavi.* itaut *C.* ita *aut ex Lachm. cj. ed. Bg.* ita ut *ed. Goesch.*, *a quo deinde* s*it et* intelleg*a*tur *mutuati sumus;* est *et* intelligitur *Lachm. Bg. edd.: quod vitium primum ex littera* e *voci* sit *a fronte adhaerente natum videtur.* [8]) *Haec a Lachm. suppleta ut omitterentur, scriptura antiquioris codicis* esset ucat *post similem vocem* cessa *videtur effecisse.* [9]) *Ex Goesch. ed.* ea *C. ed. Bg. ex Lachm. auctoritate, qui exemplis partim incertis partim dissimilibus id defendit. Ceterum puto, hanc vocem aliquando post* bona fide *ob viciniam omissam huc male translatam esse.* [30]) tradiderit *edd. Sed in C. litterae* ʻdiʼ *in fine versus lectae non sunt, nec, cum tradidit, sed cum tradebat, hoc nos credidisse necesse*

---

§. 40. *Cf.* 1, 54. 35. 167. 2, 88. 3, 166. *Theoph.* 1, 5. §. 4. §. 41. *Cf.* 1, 21b. 2, 26. 204. 3, 80. *Ulp.* 1, 16. *L.* 38. §. 2. *D. de lib. causa* (40, 12). §. 42. *Cf. Ulp.* 19, 8. *pr. I. de usuc.* (2, 6) *cum Theoph. Cic. Top.* 4. §. 23. *pro Caec.* 19. *infra* §§. 54. 204. §§. 43. 44. *Cf. pr. I. cit. Ulp. ib. infra* §. 49. *L.* 1. *D. de usurp.* (41, 3).

tius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquirendam
65. rem suam a*n*ni aut | biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est.

45. Se*d* aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, nu*m*quam tamen ill*i* usucapio procedit, uelut si qui rem furtiuam aut ui possessam possideat; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. **46**. Item prouincialia praedia usucapionem (*non*) recipiunt. **47**. '(*Item olim*)[31] mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore (*auctore*) traditae essent: '*nam*[2] i*ta* lege XII tabularum c*autum erat*. **48**. *Item* liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. **49**. Quod ergo uulgo dicitur, furtiuarum rerum et ui possessarum usucapionem per legem XII tabularum prohibitam esse, non eo pertinet, ut (*ne ipse*) fur *quiue per* uim *possidet*, usucapere *possit* (nam huic ali*a* ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet); sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius habeat. **50**. Unde in rebus mobilibus non facile p*rocedit, ut bonae fidei possessori usucapio com*petat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam si ex ali*a* causa tradatur. se*d* tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam u*el* apu*d* eu*m* depositam,
66. existimans eam esse here|ditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum 'etiam[3] suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; *f*urtum enim sine affe-

---

est; denique alias scribendum esset tradidisset. [31]) res *Sched.* '*item*' *ed. Bg. Sed* it. olim, *quibus vv. quis* res *addiderat, ob similitudinem v.* m-ulie-ris *excidisse videtur, male retenta v.* res. [2]) id *(in C. fuerit* n̄) *Sched.* '*et*' *ed. Bg.* [3]) et *Sched. Unde*

---

§. 45. *Cf.* §§. 1. 2. *I. de usuc.* (2, 6). §. 46. *Cf. pr. I. ib. L. un. C. eod.* (7, 31). *supra* §§. 7. 21. §. 47. *Cf.* 1, 192. *Cic. ad Attic.* 1, 5. §. 6. *pro Flacco* 34. *et vid. ad Fr. Vat.* 259. *notata.* §. 48. *Cf.* §. 1. *I. de usuc.* (2, 6). §. 49. = §. 3. *I. ib.* §. 50. = §. 3 *med.*—§. 6. *I. ib. Cf. L.* 36. *D. de usurp.* (41, 3). furtum non comm. — committitur] = *L.* 37 *pr. D. eod.*

ctu furandi non committitur.' aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. **51.** Fundi quoque alieni potest aliquis *s*ine u*i* possessionem nancisci, 'cu*m* *ea*[34] uel ex negligentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit: '*quam*[5] si ad alium bona fide accipientem transtulerit, po*t*erit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat, alienum esse fun*d*um, *tamen* nihil hoc *bonae fidei p*osses*s*ori ad *us*ucapionem nocet, *cum* inprobata sit eorum se*nt*entia, qui putauerint, furti*uum* fundum fieri pos*s*e.

52. Ru*rs*us ex contrario accidit, ut qui sciat, alienam re*m* se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius p*os*-*s*essionem heres nondum nactus est, aliquis pos*se*derit; nam ei concessum *est usu*cap*ere*, si modo ea res est, quae recipit usucapionem. quae species possessionis et usucapionis pro herede u*o*catur. **53.** Et in tantum haec usucapio concessa est, | ut et res, quae solo continentur, anno usucapiantur. 67.
54. Quare autem etiam hoc casu soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod *ol*im rerum hereditariarum possessione *uel*ut ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno: ergo hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia soli non est, quia neque corporalis est: (*et*) quamuis postea creditum sit, ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tenentur, annua usucapio remansit. **55.** Quare autem omnino tam inproba possessio et usucapio concessa sit,

---

fuerit ei' = eius. [34]) quae *C. Dig. edd. sc. pro* cū ea. [5]) *Ex Goesch. cj.* n *Sched.* nam *edd.*

---

§. 51. Fundi — afuerit] = *L.* 37. §. 1. *D. ib.* *Cf.* §. 7. *I. de usuc.* (2, 6). *L.* 38. *D. eod.* furtiuum f.] *Cf. Gell.* 11, 18. §. 52. *Cf.* 3, 201. *L.* 29. *D. de usurp.* (41, 3). *Plin. ep.* 5, 1. §. 10. §§. 53. 54. *Cf. Cic. pro Flacco* 34. *ad Attic.* 1, 5. §. 6. *Senec. de benef.* 6, 5. §. 3. — *supra ad* §. 42. *cit.* §. 55. *Cf. Cic. de legib.* 2, 19 *seq.* *pro Mur.* 12. *Fest. v. Religiosum.* *Sacer.*

illa ratio est, quod uoluerunt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa obseruatio fuit, et ut creditores haberent, a quo suum consequerentur. **56.** Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucratiua uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucrifacit. **57.** Sed hoc tempore ’iam[36] non est lucratiua: nam ex ’auctoritate *diui*[7] Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo perinde eam rem consequi, atque si usucapta non esset.
68. **58.** Et | necessario tamen herede extante ipso iure pro herede usucapi potest. **59.** A*d*huc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit: nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit uel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, (*etiam*) soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. **60.** Sed cum fiducia ’contrah*a*tur[8] aut cum creditore pignoris iure, aut cum amico, quod[9] tutius nostrae res apu*d* eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omnimodo conpetit ’usureceptio;[40] si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omnimodo conpetit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor, neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua ’usucapio[1] conpetit. **61.** Item si rem obligatam sibi populus uendiderit, *eamque* dominus pos-

---

[36]) etiam *C. edd. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 216. [7]) hauctoritatem *C.* auctoritate *edd. Cf. Zeitschr. l. c. p.* 215. [8]) contrahitur *C. ed. Bg.* [9]) *Malim* quo *et postea* sint; *nam nunc sensus est: quod putabamus, tutius nostras res apud eum fore: non satis aptus.* [40]) ususreceptio *C. ed. Bg.* [1]) ususcapio

---

Paul. 4, 3. §. 3. §. 56. *Cf. L.* 71. §. 1. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 2. §. 1. *D. pro herede* (41, 5). *L.* 33. §. 1. *D. de usurp.* (41, 3). §. 57. *Cf. L.* 1 *pr. D. quor. bon.* (43, 2). §. 58. *Cf.* 3, 201. *L.* 2. *C. pro her.* (7, 29). §§. 59. 60. *Cf. Boeth. in Top.* 10. *p.* 340 *Bait. Isidor. Or.* 5, 25. §§. 23. 30. *Cic. pro Flacco* 21. §. 51. *Paul.* 2, 13. cum amico] *Cf. Valer. Max.* 4, 2. §. 7. §. 61. *Cf. L.* 9. *D. de resc. vend.* (18, 5).

se*d*erit, concessa est ’usureceptio:[40] sed hoc casu praedium biennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur, ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praediator appellatur.

62. [42] Accidit aliquando, ut qui dominus sit, aliena*nd*ae
rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | *alie*- 69.
nare possit. **63.** Nam dotale praedium maritus inuita muli*ere* per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius *si*t uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia, an etiam ad prouincialia pertineat, *d*ubi*ta*tur. **64.** Ex diuerso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator ’*rem eius*, | *a quo* rerum *ei administratio data* est;[3] item creditor pignus ex pactione,[4] quamuis eius ea res non sit. sed hoc forsitan id*e*o uideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

65. [5] Ergo ex his, quae diximus, adparet, quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur,

---

C. ed. Bg. 42) *Recte Heimbachius statuit, huc pertinere §§.* 65—79. *Scilicet per transpositionem unius folii §§.* 62—64. *continentis in antiquiore codice, ex quo Veronensis fluxit, factum est, ut eum, quo nunc leguntur, locum sane ineptum obtinerent. Cf. tit. I.* 2, 8. *qui, ut res flagitat, rerum acquisitionibus etiam naturalibus absolutis, de his, quibus alienare licet vel non, nulla aliena re interiecta agit. Et ut longe aptius quae §§.* 80 *seq. legimus, §um* 64. *quam §um* 79. *sequuntur, ita Gaius §o* 65. *eo, quem nunc obtinet locum, dicere non poterat* quae diximus, *sed more suo* quae supra diximus, *dicere cum oportebat.* 3) *Supplevi, ductus Sched. explicans:* R. e' | a q rer. ei adm̄istraz data ē. *Cf. L.* 48. §. 1. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 58. *D. de procur.* (3, 3). 4) *i. e. pignus conventione ei datum, non captum.* 5) *Cf. not.* 42.

---

§. 62. = *pr. I. quib. alien. lic.* (2, 8). §. 63. *pr. I. cit. Cf. Paul.* 2, 21 *B.* §. 2. §. 64. *Cf. Cic. de invent.* 2, 50. *ad Herenn.* 1, 13. *Ulp.* 12, 2. — §. 43. *I. de rer. div.* (2, 1). *L.* 9. §. 4. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). — §. 1. *I. quib. alien.* (2, 8). *L.* 29. *D. fam. erc.* (10, 2). *L.* 6. §. 8. *D. comm. div.* (10, 3). *L.* 4. *D. de pign. act.* (13, 7). *L.* 14. §. 5. *D. de div. temp.* (44, 3).
§. 65. *Cf.* §. 11. *I. de rer. div.* (2, 1). *L.* 1 *pr. D. de acq.*

quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

66. Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam *quae* occupando ide*o nostra fece*rimus, qui*a* antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra, mari, coelo capiuntur. **67.** Itaque si *fe*ra*m* bestiam aut uolucrem aut piscem c*eperimus*, *simul atque* captum *h*oc *animal est*; *proti*|*n*us[46] *nostrum fit*, *et eous*que
70. nostrum esse intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem libertatem se receperit, rursus occupantis fit, quia nostr*um* esse desinit: naturalem autem libertatem recipere uidetur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet *in* conspectu sit nostro, difficilis tamen *eius* 'persecutio[7] sit. **68.** In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. **69.** Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluuionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluuionem autem i*d* uidetur adici, quod ita paulatim flumen agro nostro *a*dicit, ut aestimare non possimus, quantum quoquo momento temporis adiciatur: (*et*)[8] hoc est, quod uolgo dicitur, per adluuionem id adici uideri,

---

[46]) *Feci* '*Gai.*' *p.* 34. '*iure gentium id*, *quod ita* captum *fuerit*, *statim*' *ed. Bg. neglectis Sched. ductibus et ope commentitiae siglae* i. gent. [7]) rei psecutio *C.* rei persecutio *edd.*, *ubi* rei *est intolerabile. Sed librarius initio scribere uoluit* reciperatio (*ut in fin.* §. 68. desierint *scribendo* desieruerint), *quae altera lectio et fortasse rectior* (*cf. L.* 44. *D. de acq. rer. dom.* 41, 1) *fuerit codici, quo utebatur*, *adscripta.* [8]) *Addidi.*

---

rer. dom. (41, 1). *Cic. de offic.* 1, 12. §§. 66—68. *Cf. L.* 1. §. 1. *L.* 3 *pr.* §. 2. *L.* 5 *pr.* §. 5. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). §§. 12. 15. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 69. *Cf. L.* 5. §. 7. *D. eod.* §. 17. *I. tit. cit.* §. 70. *Cf. L.* 7. §. 1. *D. tit. cit.* §. 20. *I. tit. cit.*

quod ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. **71.** Quodsi flumen partem aliquam ex tuo praedio de(*traxe*)rit et ad meum praedium *a*ttulerit, haec pars tua ma|net. **72.** At 71.
si in medio flumine insula nata sit, haec eorum omnium commun*is* est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae prox*i*ma est, iuxta ripam praedia habent. **73.** Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamuis ille suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit. **74.** Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. **75.** Idem contingit et in *fru*mento, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. **76.** Sed si ab eo petamus f*und*um uel aedificium, et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolimus, poterit nos per exceptionem doli 'mali[49] repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. **77.** Eadem ratione probatum est, quod in c*h*artulis siue membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litter*ae* c*h*artulis siue membranis cedunt: '*a*t *a*eque[9*] si ego eos libr*o*s easque membranas petam, nec inpensam scripturae soluam, per exceptionem doli mali summoueri potero. **78.** Sed si in tabula mea aliquis pinxerit uelut imaginem, contra probatur:|
magis enim dicitur, tabulam picturae cedere; cuius diuersitatis 72.
uix idonea ratio redditur: ce*r*te secundum hanc regulam si me possidente petas, imaginem tuam esse, nec soluas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te

---

49) *Omisit ed. Bg. per errorem.* 9*) *Scripsi;* itaque *C. edd.*

---

§. 71. *Cf. L.* 7. §. 2. *D. tit. cit.* §. 21. *I. tit. cit.* §. 72. *Cf. L.* 7. §. 3. *D. tit. cit.* §. 22. *I. tit. cit.* §. 73. *Cf. L.* 7. §. 12. *D. tit. cit.* §. 30. *I. tit. cit. Epit.* 2, 1. §. 4. §. 74. *Cf. L.* 7. §. 13. *D. tit. cit.* §§. 13. 31. *I. tit. cit. Epit.* 2, 1. §. 4. §. 75. *Cf. L.* 9 *pr. D. tit. cit.* §. 32. *I. tit. cit. Epit. l. c.* §. 76. *Cf. Epit.* 2, 1. §. 6. *L.* 7. §. 12. *L.* 9 *pr. D. tit. cit.* §§. 30. 32. *I. tit. cit.* §. 77. *Cf. Epit.* 2, 1. §§. 4. 6. *L.* 9. §. 1. *D. tit. cit.* §. 33. *I. tit. cit.* §. 78. furti actio] *cf.* 3, 203.

dari debe*a*t; quo casu nisi soluam impensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fueris. illud palam est, quod siue tu subripuisse*s* tabulam siue alius, conpetit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requirit*ur:* proinde si ex uuis (*aut oliuis aut spicis*) meis uinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id uinum aut oleum aut frumentum, an tuum. item si ex auro aut argento meo uas aliquod feceris, aut ex meis tabulis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris, uel si ex uino et melle meo mulsum feceris, siue ex medicamentis meis emplastrum aut coll*y*rium feceris, (*quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris*,) an meum. Quidam materiam et substan*t*iam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idqu*e* maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero *eius* r*em* esse putant, qui fecerit, idque
73. maxime diuersae scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius materia e*t* sub*st*an*t*ia fu*er*it, furti aduersus eum, qui subripuerit, habere actionem; nec minus aduersus eundem condictionem ei competere, qui*a* extinct*ae* res, licet uindicari non possi*n*t, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

IIII. [50] DE PVPILLIS AN ALIQVID A SE ALIENARE POSSVNT. **80.** Nunc admonendi sumus, neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem mancipi alienare posse; nec mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. **81.** Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet 'pecunia[1] res nec mancipi sit, contrahit obligationem. **82.** At si pupillus idem fecerit, quia *sine tutoris auctoritate pecuniam non facit accipientis*, null*am* cont*ra*hit obligatio-

---

50) *Cf. not.* 42. *et ad* §§. 80—85. §. 2. *I. quib. alien. lic.* (2, 8).
1) ea pecunia *edd. cf.* '*Gaius*' *p.* 35.

---

§. 79. *Cf. L.* 7. §. 7. *D. tit. cit.* §. 25. *I. tit. cit. Epit.* 2, 1. §. 5.
§. 80. *Cf.* 1, 192. 2, 47. 85. *Ulp.* 11, 27. *Fr. Vat.* 1. 45. *L.* 9. *D. de auct. tut.* (26, 8). §. 82. *Cf.* §. 2. *I. quib. alien. lic.* (2, 8).

nem: unde pupillus uindicare qu*id*em nummos suos potest, sicubi extent, id est 'i*ntender*e, *s*uos ex iure Quiritium *esse; mala uero fide consumptos perinde* ab eo*dem*[52] repetere potest '*atque si* poss*i*|*d*eret. *un*de[3] de pupillo quidem quaeritur, an num*mos* | '*quoque*, qu*os*[4] mutuos dedit, ab eo, qui accepit, '*bona fide* | *alii rursus alie*nat*os* p*etere*[5] possit, quoniam '*is per* | *hoc uideatur locupletior* fa*ctus*, qu*od alien*aret.[6] **83.** '*At ex contrario res tam mancipi quam*[7] nec mancipi mulier*ibus* | et pupillis *sine* tutoris auctoritate 74.
solui possunt, quoniam meliorem condicionem suam facere iis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. **84.** Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris auctoritate dissoluere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; se*d* tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit, et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest. **85.** Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut prox*i*me diximus, a se dimittere mulier et sine tutoris auctoritate potest: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, s*ed* 'habere[8] se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate, manu mancipioue ha-

---

[52]) *Maxime secundum Hollw. et Goesch. restitui. Respicit Gaius ad SC. in L.* 20. *§.* 6. *D. de hered. pet.* (5, 3)*; cf. L.* 27. *§.* 3. *D. de rei vind.* (6, 1). [3]) *Item restitui.* [4]) *Restitui 'Gaius' p.* 36. [5]) *Restitui, arbitratus, ea, quae Sched. relata sunt* — — ase nonc*os *esse:* ali rursus alienatos. [6]) *Blumii Sched. secutus et L.* 19. *§.* 1. *D. de reb. cred.* (12, 1) *restitui.* [7]) *Goesch. secutus restitui.* [8]) *i. e. acceptam habere. Cf. §.* 1. *I. quib. mod. obl. toll.* (3, 29). *L.* 7. *D. de acceptil.* (46, 4).

---

§. 83. *Cf. §.* 2. *I. cit. pr. I. de auct. tut.* (1, 21). §. 84. *Cf. §.* 2. *I. cit. ibiq. Theophil. Cic. Top.* 11 *init.* §. 85. *Cf.* 3, 171. *Cic. l. c.* proxime] §. 80. §§. 86. 87. = *L.* 10 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *pr. I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). *Cf. Ulp.* 19, 18. 19. *Epit.* 2, 1. *§.* 7. *Infra §.* 96. 3, 167 a. *Fr. Vat.* 51. 71 (2).

bemus; item per eos seruos, in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. **87.** Igitur (*quod*) liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui (*nostr*)i mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliqualibet causa
75. 'adquir*a*nt,[59] id nobis adquiritur: ipse enim, | qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iubentibus nobis adierit, hereditatem nobis adquirit proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. **88.** Dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli p*er* eum adquiri, cuius in bonis est. **89.** Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per eos usucapio procedit.[60] **90.** Per eas uero personas, quas in manu mancipioue habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsa*s* non possidemus. **91.** De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut qui*d*quid ex re nostra uel ex operis suis 'adquir*a*nt,[1] id nobis adquiratur; quod uero extra eas causas, id ad dominum proprietatis pertineat: itaque si iste se*r*uus heres institutus sit legatumue quod ei datum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. **92.** Idem placet de eo,
76. qui a nobis bona fide possidetur, | siue liber sit siue alienus seruus: quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore: itaque quod extra duas istas

---

59) adquirunt *C. edd.* 60) *In C. sequitur spatium vacuum.* 1) ac-

---

Fr. Dosith. 5. *Paul.* 5, 8. §. 88. *Cf. Ulp.* 19, 20. *supra* 1, 54. 3, 166. §. 89. = *L.* 10. §. 2. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). §. 3. *I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). §. 90. *Cf. Fr. Vat.* 298. *Plaut. Cas.* 2, 2. *v.* 26—29. §§. 91—93. = *L.* 10. §§. 3—5. *D. tit. cit.* §§. 4. 5. *I. tit. cit. Cf.* 3, 164. 165. *Ulp.* 19, 21.

causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus *est*. **93**. Sed si bonae fidei p*ossessor usuceperit seruum*, quia eo modo dominus fit, *ex* omni causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, se*d* habet ius 'utendifruendi;[62] deinde quia scit, alienum seruum e*sse*. **94**. De illo quaeritur, an per eum seruum, in quo usumfructum habemus, possidere aliqu*am* rem et usucapere 'poss*i*mus,[3] quia ipsum non possidemus. per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque person*a* secundum d*i*s*t*in*c*tionem, quam proxi*m*e exposuimus, id est, si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant, '(*an*)[4] id nobis adquir*a*tur. **95**. Ex his apparet, per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus, neque bona fide possidemus, item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum habemus neque iustam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri p*osse*. *et hoc est, quod dici*tur, per extraneam personam nihil adquiri *posse*, '*excep*|*to eo, quod de possessione*[5] quaeritur, anne '*per liberam personam*[6] | *n*obis adquiratur. **96**. In summa sciendum *est*, *h*is, *qui in* | potestate, manu mancipioue sunt, 77.
nihil in iure cedi posse; cum enim *i*starum personarum nihil suum esse possit, conueniens est scilicet, ut nihil *suum esse* '*per* se[7] in iure uindicare possint.[8]

97. (*Hactenus*) tantisper admonuisse sufficit, quemadmo-

---

quirunt *C. ed. Bg.* [62]) *Ex Dig. et Inst.* utendi et fruendi *C. edd.* [3]) possumus *C. ed. Bg.* [4]) *Supplevi ex vicino simili* -ant *et post pro* adquiritur (*sic C. edd.*) *scripsi* adquiratur. *Vitium Codd. vetus effecisse videtur, ut Iust. Inst. haec omitterent.* [5]) *Restitui coll.* §. 4. *I. cit. Goesch. volebat: 'excepta possessione, de ea enim'.* [6]) *Secundum Goesch. restitui.* [7]) *Nam per alios possunt, velut servus in liberali causa, filiusfam. cum sui iuris esse dicitur. Itaque alio sensu Celsus filiumfam. per se novare posse negat L.* 25. *D. de novat.* (46, 2). *Cf. Paul.* 5, 8. *Hoc sensu filiusfam. tantum in iure cedere vel vindicta manumittere per se posse recte negaretur. L.* 10. 18. §. 2. *D. de manum. vind.* (40, 2). [8]) *Sequitur in C. linea vacua.*

---

§. 94. *Cf.* §. 4. *I. cit.* §. 95. = §. 5. *I. cit. Cf. Paul.* 5, 2. §. 2.
§. 96. *Cf.* §. 87. §§. 97—100. = §. 6. *I. tit. cit.*

dum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singula*s* res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquirantur. **98.** Si cui heredes facti sumus, siue cuius bonorum possessionem petierimus, siue cuius bona emerimus, siue quem adrogauerimus, siue 'qu*a*m[69] in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. **99.** Ac prius de heredita*ti*bus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento, uel ab intestato ad nos pertinent. **100.** Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa *a*d pu*gn*am ibant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus: alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri. **102.** Accessit deinde
78. tertium | genus testamenti, quod per *a*es et libram agitur: qui '(*enim*)[70] neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is si subita morte urguebatur, amico familiam suam, 'id est patrimonium suum,[1] mancipio dabat, eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dar*i* uellet. quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. **103.** Sed ill*a* quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per aes et libram fit, in usu retentum est. sane nunc al*i*ter ordinatur atque olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari uellet; nunc uero alius heres

---

69) quem *C. ed. Bg.* 70) *Addidi. Excidit eius nota ob sequens* n. 1) *Bg. haec verba Institutionibus aptissima tanquam glossema uncinis inclusit: cuius iusta suspicio nulla.*

---

§§. 101—103. *Cf.* §. 1. *I. de testam. ord.* (2, 10) *cum Theoph. Ulp.* 20, 2. *Gell.* 15, 27. *Plutarch. Coriol.* 9. *de sera num. vind. p.* 550. (*VIII. p.* 174. *Reisk.*) *Cic. de orat.* 1, 53. §. 228. *de nat. deor.* 2, 3. *Vellei. Pat.* 2, 5. §. 3. *Fest. v. Procincta. Endo*

testamento instituitur, a quo etiam legat*a* relinquuntur, alius
dicis gratia propter ueteris iuris *i*mitationem familiae emptor
a*d*hibetur. **104**. Eaq*ue* res ita agitur: qui faci*t* testamentum,
a*d*hibitis, sicut in ceteris *m*ancipationibus, v testibus ciuibus
Romanis pu*ber*ibus et libripende, postquam tabulas testamenti
scripse*rit*, *m*ancipat alicui dicis gratia familiam suam; in q*ua*
re his uerbis familiae emptor utitur: FAM*ILI*AM PECVNIAM-
QVE TVAM ENDO ʼMANDATELA, TVT*EL*A CVSTODELAQVE MEA
(*EX IVRE QVIRITIVM ESSE AIO, EAQVE*),[72] QVO TV IVRE TE-
STAMENTVM | FACERE POSSIS SECVNDVM LEGEM PVBLICAM, 79.
HOC AERE, et ut quidam adiciunt AENEAQVE LIBRA, ESTO
MIHI EMPTA; deinde aere percutit libram, idque aes dat te-
statori uelut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti
tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERISQVE
SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE
VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI PERHIBETOTE;[3] et hoc
dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et
sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scri*p*serit,
ea uidetur generali sermone nominare atque confirmare. **105**.
In testibus autem non debet is esse, qui in potestate est aut
familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter ueteris
iuris imitationem totum hoc negotium, quod agitur test*amenti*
or*di*nandi gratia, creditur inter familiae emptorem agi et te-
statorem, quippe olim, ut proxime diximus, is, qui familiam
testatoris mancipio accipiebat, heredis loco erat; itaque re-
probatum est in ea re domesticum testimonium. **106**. Unde
et si is, qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus
sit, pater eius testis esse non potest; ʼat[4] ne is quidem, qui

---

[72]) MANDATELA*M* TVT*E*LA*M* CVSTODELA*M*QVE MEA*M* (*ESSE AIO EAQVE*) *ed. Bg. Cf. lib. meum* ‘*Studien d. R. R.*’ *p.* 245. *et* ‘*Recht d. Nexum*’ *p.* 23. *Librarius, cuius in codice* QVE *ante* QVO *periisse videtur, ut illa* exiq. ēē aio ea *post* mea *omitteret, eo quod litterae* ea *recurrebant, inductus esse credendus est. Ceterum sequens* QVO *intellige* = *ut.* [3]) perhibitote *C. ed. Bg.* [4]) *Malim* ac.

---

procinctu. Serv. ad Aen. 7, 612. §. 104. *Cf. Ulp.* 20, 2. 9. *Isidor. Orig.* 5, 24. §. 12. in ceteris manc.] *cf.* 1, 119. §. 105. *Cf. Ulp.* 20, 3. §§. 9. 10. *I. de test. ord.* (2, 10). §. 106. *Cf. Ulp.* 20, 4. 5. §. 9. *I. tit. cit. L.* 20. §. 2. *D. qui test. fac.* (28, 1).

in eadem potestate ẹst, uelut frater eius. sed si filiusfamilias
ex castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec
80. pater eius recte testis | adhibetur, nec is, qui in potestate
patris '*e*st.[75] **107**. De libripende eadem, quae et de testibus,
dicta esse intellegemus: nam et is testium numero est. **108**.
Is uero, qui in potestate heredis aut legatarii est, cuiusue
heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem
potestate est, a*d*eo testis et libripens a*d*hiberi potest, 'ut ipse
quoque heres *a*ut legatarius iure adhibeantur. sed tamen
quod ad heredem pertinet, quique in eius potestate est, cu-
iusue is in potestate '*e*st,[6] minime hoc i*u*re uti debemus.

DE TESTAMENTIS MILI*T*VM. **109**. Se*d* haec diligens ob-
seruatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam
inperitiam *const*itutionibus principum remissa est: nam quam-
uis neque legitimum numerum testium a*d*hibuerint, neque
uendiderint familiam, neque nuncupauerint testamentum, re-
cte nihilo minus testantur. **110**. Praeterea permissum est
iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel iis legare;
cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur ca-
pere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam.
111. Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem legataque
capere uetantur, item orbi, id est, qui liberos non habent,
quos lex | '*Papia plus quam dimidias partes hereditatis le-
gatorumque capere vetat, ex militis testamento solidum ca-
piunt.*[7] ———— [Fol. deperd.] ————

---

[75]) *Ex Inst.* sit *Sched. ed. Bg.* [6]) erit *C. edd.* [7]) *Sententiam probabilem perfeci. Folium enim (sexti quaternionis primum, cf. Goeschen praef. p.* XXX.), *in quo haec de militis testamento materia continuabatur, plane deperditum ideoque nec in margine numeratum est. Transiit in eo Gaius absoluta illa materia ad id, quod Ulp.* 20, 10—16., *Iustinianus tit. I. quibus non est permissum facere testamentum* (2, 12) *exponit, cuius tituli*

---

§. 107. *Cf. Ulp.* 20, 3. *C. Aelius apud Priscian.* 8. *p.* 792 *P.*
§. 108. *Cf.* §§. 10. 11. *I. tit. cit.*
§. 109. = *pr. I. de milit. test.* (2, 11). *Cf. Ulp.* 23, 10. *infra* §. 114. §. 110. *Cf.* 1, 23 *seq.* 2, 218. 275. *Ulp.* 17, 1. 22, 2. 3. *L.* 13. §. 2. *D. de testam. mil.* (29, 1). *L.* 5. *C. eod.* (6, 21).
§. 111. *Cf.* 2, 144. 286. *Ulp.* 17, 1. 22, 3.

|—————— ** prohibet[78] ** —————|—————— 81.
vv. 2—20. ————————————| **112**. ... | '*sed senatus* t. s.
diuo Hadriano auctore, ut supra quoque significauimus, mulieribus etiam coemptione non facta[9] *te*stamentum facere *permisit, si modo facerent maiores*[80] | annorum XII tutore 82.
auctore; scilicet ut quae tutela liberatae non essent, ita testari deberent. **113**. Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi; nam masculus minor annorum XIIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere uelit; femina uero post XII. ann*um* testamenti faciundi *tutore auctore* ius nanciscitur.[1]

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, inprimis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testa-

---

quaedam, velut ipsius initii partem, Gaiana esse, vix dubitandum est. Ex Epitoma haec huc pertinent 2, 2. §. 1. '*Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi, qui sui iuris non sunt, sed alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati, quam adoptiui.* §. 2. *Item testamenta facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum, aut puellae duodecim.* §. 3. *Item et hi qui furiosi, id est mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. sed hi qui insani sunt, per interualla, quibus sani sunt, possunt facere testamenta.*' [78]) *De eorum aliquo sermonem esse, qui testamentum facere prohibeantur vel non prohibeantur, palam est, et miror Bgium eumque secutum Gneistium, qui immemores, integrum inter haec folium intercidisse, his verbis sententiam §i* 111. *perfici putaverunt. Mihi vero Gaius hoc loco, si recte interpretor in Schedis v.* 1. 2. *relata, post pupillum de muliere disseruisse eamque differentiam exposuisse videtur, quod pupillus ne tutore quidem auctore, mulier etiam tutore non auctore saltem praetorio iure testamentum facere possit. Videtur enim ibi fuisse:* '*et*si prohibet*ur* mul*ie*r i(ure) c̄(*ivili*) s(*ine*) t(*utore*) a(*uctore*) | *testari, t*(*a*)*m*(*en*) *secund*(*ùm*) *tab*(*ulas*) *b*(*onorum*) possess*ionem* acc*ipere potest, qui s. t. a. testamento facto heres ab ea scriptus est.*' *Accuratius haec, ut solet, persequitur* §. 118. [9]) *Ad sententiam restitui* '*Gaius*' *p.* 37. [80]) *Puta scriptum fuisse:* p̄misit si m̊ facerent maiores. [1]) *Sequitur linea vacua.*

---

§. 112. *Cf.* 1, 115 a. *Paul.* 3, 4 a. §. 1. §. 113. *Cf.* §. 1. *I. quib. n. e. perm. fac. test.* (2, 12). *Epit.* 2, 2. §. 2. *Ulp.* 20, 12. 15. *Paul. l. c.* §. 114. = *L.* 4. *D. qui test. fac. poss.* (28, 1).

menti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris ciuilis regulam *te*status sit, exceptis militibus, qui*bus* propter nimiam *inpe*ritiam, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo *poss*int, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili *uale*at testamentum, sufficit ea obseruatio, quam supra expo*su*imus de familiae uenditione et de testibus et de 'nuncupatione; [**116.**] *sed*[82] ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit, familiam testatoris ita uenire 'testesque ita a*d*hibere *et* nuncupare (*ita*) testamentum,[3] ut supra diximus. **117**. Sollemnis autem institutio haec est: TIT*I*VS HERES ESTO; sed et illa iam con-
83. probata uidetur: TITIVM HEREDEM ESSE | IVBEO; at illa non est conprobata: TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; se*d* et illae a plerisque inprobatae sun*t*: HEREDEM INSTITVO, item: HEREDEM FACIO.

118, Obseruandum praeterea est, ut si mulier, quae in tutela sit, faciat testamentum, 'tutore auc*tor*e[4] facere debeat: alioquin inutiliter iure *ciuili* testabitur. **119**. Praetor tamen si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum *possessionem* pollicetur, '(*et*)[5] si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere

---

[82]) nunccupaznib (*pro* nuncupaznes') *C.* nuncupationis uerbis *ex priore mea cj. ed. Bg., deinceps* '*sed*' *desiderans. Equidem post animadverti*, '*nuncupationis verba*' *tunc dici, ubi* '*loqui*' *additur. Cf.* 2, 119. 121. 149. *Ulp.* 20, 13. [3]) testesq. ita athibere ā nuncupare testamentum *C.* teste*sue* ita adhibere aut nuncupare testamentum *ed. Bg. Sed cum omnia haec coniunctim adesse debeant, ut valeat testamentum, locus hic non est particulis alternativis.* [4]) *Ex Hollw. cj.* tutores hauet *Sched.* (*male interpretando notam* tut. hauct.) tuto*ris* auc*toritate parum Latine ed. Bg.* [5]) *Revocavi, omissum olim, cum scriptum esset* pollicet. *om. ed. Bg.*

---

ut dix.] §. 109. §. 115. = *pr. I. de exher. lib.* (2, 13); *cf. supra* §. 104. §. 116. *Cf. L.* 10. *D. de iure codic.* (29, 7). §. 34. *I. de leg.* (2, 20). §. 117. *Cf. Ulp.* 21. *L.* 15. *C. de testam.* (6, 23). §. 118. *Cf.* 1, 192. 2, 112. 3, 43. *Ulp.* 20, 15. §. 119. *Cf.* 2, 147 *seq. Cic. Top.* 4. *cum Boeth. Cic. Verr.* 2, 45.

hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex *causa* testamentum non ualeat, uelut quod familia non uenierit, aut nuncupationis uerba testator locutus non sit. **120**. Sed uideamus, an (*non*) etiamsi frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur: rescri*p*to enim imperatoris Antonini significatur, eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. **121**. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere, certum est; item ad feminarum, quae ideo *n*on utiliter testat*ae* sunt, quod uerbi gratia familiam non uendiderint, aut nuncupationis uerba locutae non sint: |
an autem et ad ea testamenta feminarum, quae sine tutoris 84.
auctoritate fecerint, haec constitutio pertineat, uidebimus. **122**. Loquimur autem de his scilicet feminis, quae non in legitima parentium aut patronorum tutela sunt, sed de his, quae alterius generis tutores habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri: alioquin parentem et patronum sine auctoritate eius facto testamento non summoueri, palam est.

123. Item qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum uel heredem instituat, uel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiamsi uiuo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, 'scilicet[86] quia statim ab initio non constiterit institutio; sed diuersae scholae auctores, si quidem fil*ius* mortis patris tempore uiuat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et *su*um ab intestato heredem fieri confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hered*itat*em adiri putant, nullo iam filio impedimento; quia scilicet existimant, '(*non*)[7] statim ab initio inutiliter fieri testamen-

---

[86]) q scilicet *C.* [7]) *Ex ed. Goesch. Bg. supplevit post* initio.

Ulp. 23, 6. 28, 6. §. 120. *Cf. Collat.* 16, 3. §. 1. (*L.* 11. §. 2. *D. de b. p. s. t.* 37, 11. *L.* 15. *D. de b. p. c. t.* 37, 4.)
§. 121. *Cf.* 2, 104 *seq.* 115. 118. 119. §. 122. *Cf.* 1, 190. 192.
§. 123. = *pr. I. de exher. lib.* (2, 13). *Cf. Ulp.* 22, 16.

tum filio praeterito. **124**. Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: ’(*quo*)[88] praeteri-
85. tae istae personae scriptis heredibus in | partem ad*crescunt,*
l. s. *si sui instituti sint*, in uirilem; si extranei, in dimidiam: id est, si quis tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrescendo pro quarta parte fit heres; ’praeterea p*raetor etiam* | tue*tur e*a*m e*x *hac parte, quoniam ab intest*ato *eam* partem[9] habitura esset; at si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrescendo ex dimidia parte fit heres. quae de filia diximus, eadem *et* de ne*pote* de*que* omnibus liberorum personis si*ue* masculini *siue* feminini sexus, dicta intellegemus. **125**. Quid ergo est? licet *e*ae secundum *ea, quae* diximus, scriptis heredibus dimidiam partem ta*ntum* detrahant, tamen praetor eis contra tabulas bonorum possessionem promittit, qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur: [**126**.] et efficeretur s*a*ne *per hanc* bonorum possessio*nem, ut* nihil inter femi*n*as et masculos interesset; se*d* nuper imperator Antoninus significauit rescripto, su*as* non plus nanci*s*ci feminas per bonorum possessionem, quam quod iure adcrescendi consequerentur. quod in emancipatis *feminis similiter optinet, scilicet ut quod* adcrescendi iure habitur*ae e*ssent, *si suae* fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. **127**. Sed si qui*dem* filius a patre exheredetur, nominatim ex*here*dari ’(*debet, quo modo*)[90] ante ’*heredis institutionem*[90] potest exheredari.
86. nominatim autem exheredari uidetur, siue ita exhere|detur:
l. s. *TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO*, *siue ita*: *FILIVS MEVS* EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine: (*scilicet si alius filius non exstet*).[1] **128**. ’*Deinceps uero libe*|rorum[2]

---

[88]) *Supplevi. Fortasse hic quoque illud* q *not.*. 86. *fugitivum et huc revocandum est. Cf. Ulp.* 22, 17. *not.* [9]) *Restitui* ‘*Gaius*’ *p.* 39. [90]) *Sic fere supplevi et restitui* ‘*Gaius*’ *p.* 41. [1]) *Ex Inst. supplevi; deesse enim haec non possunt, et alia quoque librarius in hac pagina omisit.* [2]) *Supplevi* (*cf.* 2, 156. 174. 176.);

---

§. 124. *Cf. Ulp.* 22, 17. *Paul.* 3, 4 a. §. 8. *Epit.* 2, 3. §. 1. *pr. I. cit.* §. 126. *Cf. L.* 4. *C. de lib. praeter.* (6, 28).
§. 127. *Cf. pr. I. cit. Ulp.* 22, 20. *Cic. de orat.* 1, 38 *fin.*
§. 128. *Cf. pr.* §. 1. *I. tit. cit.* (2, 13). *Ulp.* 22, 20. *L.* 4. *C. de*

personae uel feminini sexus *'non tantum nominatim sed
etiam inter ceteros exheredari possunt, id est hoc modo:*
CETERI EXHEREDES SVNTO, quae uerba post[93] *institutionem*
heredum adici sol*ent.* sed *'haec ita sunt iure ciuili.*[93] **129.**
Nam praetor omnes uirilis sexus tam *filios, quam ceteros,*
id est nepotes quoque et pro*nepotes 'nominatim* | *exhere-
dari iubet, feminini uero sexus liberos, id est filias et neptes
et proneptes aut nominatim aut inter ceteros.*[4] **130.** Postumi
quoque liberi[5] *uel heredes institui debent uel* exheredari. **131.**
Et *in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et
in quolibet ex ceteris liberis siue feminini sexus siue mascu-
lini praeterito ualet quidem testamentum, sed postea adgna-
tione postumi siue postumae rumpitur, et ea ratione totum
infirmatur. ideoque si mulier, ex qua postumus aut postu-
ma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est
scriptis heredibus ad hereditatem adeundam.* **132.** *Sed
feminini quidem sexus postumae uel nominatim uel inter
ceteros exheredari solent, dum tamen, si inter ceteros ex-* 87.
heredentur, aliquid eis legetur, ne uideantur per obliuio- t. s.
*nem praeteritae esse: masculos uero postumos, id est filium
et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nomi-
natim exheredentur, hoc scilicet modo QVICVMQVE MIHI FI-
LIVS GENITVS FVERIT, EXHERES ESTO.* **133.** *Postumorum
loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi*

'Masculorum ceterorum' edd. [93]) *Goeschenum fere secutus sententiam restituendo expressi.* [4]) *Ita ad sensum explevi v.* 9 *et* 10. *Cf.* §. 134. *Male Lachm. adstipulante licet Gneistio: 'nominatim exheredari iubet, feminini uero inter ceteros, qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra tabulas bonorum possessionem'. Nam nec uerum hoc est (nisi addideris: 'qui si nec heredes instituti nec ita fuerint exher.'), nec haec promissio praetoris huius loci est, nec idem ter dixisse Gaio imputari debet (cf.* §§. 129. 135). [5]) *Supplementa, quae sequuntur* §§. 130—132.,

---

lib. praet. (6, 28). §. 129. *Cf.* §. 135. §§. 130—132. = §. 1. *I. de exhered. lib.* (2, 13). *Cf. Ulp.* 22, 15. 18—21. 23, 2. *Cic. de orat.* 1, 57. *pro Caec.* 25. *De iure Etruscorum cf. Liv.* 1, 34. §. 3., *quo Romae postea milites utebantur.* §. 6. *I. tit. cit.*
§§. 133. 134. = *L.* 13. *D. de iniusto rupto* (28, 3). §. 2. *I. tit.*

adgnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce si filium et ex eo nepotem neptemue in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me uiuo moriatur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisue in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. **134.** *Ne ergo eo modo rumpatur mihi testamentum, sicut ipsum filium uel heredem instituere uel exheredare nominatim debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem neptemue ex eo necesse est mihi uel heredem instituere uel exheredare, ne forte, me uiuo filio*
88. *mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisue* | quasi
t. s. adgnatione rumpat test*amentum: idque lege* '*Iunia Velleia*[96] *prouisum est*, '*qua simul cauetur, ut illi qua*|*si postumi*[7] uirilis sexus nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis, qui inter ceteros exheredantur, *aliquid legetur.* **135.** *E*mancipatos liber*os iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia* non sunt sui heredes: sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari iubet uirilis sexus '*etiam inferioris gradus*[8] *nominatim, feminini* uero '(*et*)[9] inter ceteros: q*uod*si neque heredes instituti fuerint, neque *ita*, ut supra diximus, exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. **135[a].** [100]*At* in potestate patr*e const*i*tuto*, *qui* in|de nati s*u*nt, nec in accipienda *bonorum* possessione pat*ri concurrunt*, *qui* pos*sit* eos in potestate habere, aut si petitur, non impetra*b*itur; nanqu*e* per *ips*um patr*em suum* pro*h*i*b*entur. nec

ex Inst. petita sunt. [96]) *a.* 26. *Vid. ad Ulp.* 22, 19.
[7]) *Ex mea restitutione 'Gaius' p.* 41., *ubi tamen quod proposueram accurate Theophil.* 2, 13. §. 2. *secutus* illi tiq 'umi id ē *nunc ut minus Gaianum displicet.* [8]) *Ad sensum restitui 'Gaius' p.* 41.
[9]) *Addidi ex Inst. Librarius* ůet *pro* ůel *accepisse, itaque* et *omisisse videtur.* [100]) *Restitui 'Gaius' p.* 41.: *quibus ex supple-*

cit. Cf. Ulp. 23, 3. §. 135. = §. 1. *I. tit. cit. Cf. Ulp.* 22, 23. 28, 2—4. *supra* §. 129. §. 135[a]. *Cf. L.* 1. §. 6. *L.* 3. *D. de*

differunt *emancipati et sui.* **136.** *Adoptiui* quamdiu tenen-
tur in adoptione, naturalium loco sunt; emancipati uero (*a*)
patre adoptiuo neque iure ciuili, neque quod ad edictum prae-
toris pertinet, *inter liberos numerantur.* **137.** Qua ratione
accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem parentem pertinet,
quamdiu quidem sint in adoptiua familia, extraneorum nu-
mero habeantur; *cum uero emanci*pati fuerint *ab adoptiuo*
patre, tunc incipiant | in ea causa esse, qua futuri essent, 89.
si ab ipso naturali patre (*emancipati*) fuissent. **138.** Si quis
post factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per po-
pulum eum, qui sui iuris est, aut per praetorem eum, qui in
potestate parentis fuerit, omnimodo testamentum eius rumpi-
tur quasi agnatione sui heredis. **139.** Idem iuris est, si cui
post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae
in manu fuit, nubat: nam eo mod*o* filiae loco esse incipit et
quasi sua *fit.* **140.** Nec prodest, s*i*ue hae*c*, s*i*ue ille, qui
adoptatus est, in *e*o testamento sit institu*t*us institutaue:[101]
nam de exheredatione eius superuac*uu*m uidetur quaerere,
cum testamenti faciundi *te*mpore suorum heredum numero non
fuerit. **141.** Filius quoque, qui ex prima secundaue manci-
patione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam,
rumpit ante factum testamentum; nec prodest, si in eo testa-
mento heres institutus uel exheredatus fuerit. **142.** Simile

---

mentis Bg. quaedam in textum recepit. [101]) *Puta hac formula: 'si quem adoptavero', 'si quae mihi in manum convenerit'; nam si L. Titius* (*quem postea adoptavit*) *vel L. Titia* (*quae postea in manum convenit*) *heres institutus institutave fuerit, prodest institutio. L.* 18. *D. de iniusto* (28, 3). *L.* 23. §. 1. *D. de lib. et post.* (28, 2). *Attamen ea, quae sequuntur, docent, Gaium etiam de hac institutione sensisse eamque tum inutilem ad tuendum te-*

---

coniung. c. emanc. (37, 8): §§. 136. 137. = §. 4. *I. tit. cit.* (2, 13). §. 138. = §. 1. *I. quib. mod. test. infirm.* (2, 17). *Cf.* 1, 98 *seq.* §. 139. *Cf. Ulp.* 23, 3. *supra* 4, 114. §. 140. *Cf. L.* 23 *pr.* §. 1. *L.* 28. §. 1. *D. de lib. et post.* (28, 2). *L.* 18. *D. de iniusto* (28, 3). *L.* 8. §§. 7 *seq. D. de b. p. c. t.* (37, 4). *L.* 132 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). §. 141. *Cf. Ulp.* 23, 3. *L.* 28. §. 1. *cit. supra* 1, 132. 135. 3, 6. *Collat.* 16, 3. §. 7. §. 142. *Cf.* 1, (32.) 67. 3, 5.

ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatusconsulto erroris causa pro*b*atur, quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a parente siue exheredatus, siue uiuo patre causa probata siue post mortem eius,
90. omnimodo quasi adgna|tione rumpebat testamentum. **143.** Nunc uero ex nouo senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa probatur, aeque ut olim omnimodo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, p*rae*teritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligente*r* facta testamenta rescinderentur, '*quo tem*pore *iam*[102] renouari non possent. **144.** Posteriore quoque testamento, quod iure factu*m fu*e*rit*, superius rumpitur: nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore, aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per *cre*tionem exclusus fuerit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non ualet, ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. **145.** Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, uelut '(*cum*)[3] is, qui fecerit testamentum, capite diminutus 'sit;[4] quod quibus modis accidat, primo commentario relatum est. **146.** Hoc
91. autem casu *in*|rita fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rumpuntur, inrita fiant, (*et quae statim ab initio non*

stamentum visam fuisse. [102]) '*eo tem*pore *quo*' *edd.* [3]) *Ex Inst.* '(*si*)' *ed. Bg.* [4]) *fuer*it *ed. Bg. Quod in C. antea legitur*

§. 143. *Cf. supra* 1, 32. §. 144. = §. 2. *I. quib. mod. test. inf.* (2, 17). *Cf. Ulp.* 23, 2. *Collat.* 16, 3. §. 1. per cretionem] *cf.* 2, 166 *seq.* ex lege Iulia] *cf.* 2, 111. 286. §. 145. = §. 4. *I. tit. cit. Cf. Ulp.* 23, 4. *Epit.* 2, 3. §. 5. *Collat. l. c.* primo comm.] §§. 159 *seq.* §. 146. = §. 5 (4). *I. tit. cit. Cf. Collat.* 16, 3. §. 2.

iure fiunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et postea propter capitis diminutionem inrita fiunt,) possunt nihilominus rupta dici: sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi uel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae uel ab initio non iure facta sunt, uel iure facta postea inrita facta *aut* rupta sunt: nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus testator et ciuis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo inritum 'factum *s*it[105] testamentum, quod postea ciuitatem uel etiam libertatem testator amisit, 'uel uti*que*[6] in adoptionem se dedit *et* mortis tempore in adoptiui patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. **148.** '(*Sed qui*)[7] secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure factae 's*u*nt,[8] aut iure factae postea *r*uptae uel inritae '(*fu*)erunt,[9] bonorum possessionem accipiunt, si '(*eo*) modo[110] possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si uero ab *i*is auocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. **149.** Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex primo uel ex posteriore testamento, uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab *i*is hereditatem a*u*ocare; si uero nemo | sit 92. alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem possunt, *s*i *possident, aut* i*nterdict*um aduersus eos habent, *qui bona* p*ossident, eorum bonorum a*di*piscen*d*ae possessionis causa.*

ā *fortasse est* c̄ (cum) *fugitivum, quod ante excidit.* [105]) *Ex Goesch. cj.* fit *edd.* [6]) *Scripsi 'Gaius' p.* 43. *a*ut is *ed. Bg.* 'utique' = *saltem, modo, quo sensu Gaius quoque velut* 2, 76. 78. 226. 3, 187. *ea particula usus esse videtur.* [7]) *Addidi, quod notatum ob sequens* secu-ndum *facile potuit excidere.* '(*Qui autem*)' *ed. Bg.* [8]) sint *C. edd.* [9]) erunt *C. edd.* [110]) *Ex*

§. 147. = §. 6. *I. tit. cit. Cf.* §. 119. *Ulp.* 28, 6. 23, 6. *Cic. Top.* 4. §. 18. *Boeth. ad h. l. p.* 302 *Bait. Cic. Verr.* 2, 1. *c.* 45. §. 148. *Cf. Ulp.* 23, 6. *Collat.* 16, 3. §. 1. §. 149. *Cf.* 2, 119 *seqq.* 104. 4, 144. *Ulp.* 20, 9. 23, 6. *Collat. l. c. L.* 12 *pr. D. de ini.*

interdum tamen, quanquam testamento iure ciuili *institutus uel* legitimus quoque *heres sit, potiores* 'scri*pti*[11] habentur, uel*ut si testamentum ideo* n*on iure* factum sit, au*t* quod familia non uenierit, aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; '*tum* | *enim* aduer*sus heredem defenduntur per doli mali* | exc*eptionem.*[2] **150.** '*Alia causa est eorum, qui herede non exstante si*|ne *praetoris* auc*toritate bona possederunt. etiam hi*[3] | possessores t*amen* res olim '*obtinebant ante legem Iuliam: qu*|a[4] lege bona caduca fiunt et ad populum deferri | iubentur, si defuncto nemo '*heres uel bonorum possessor sit.* **151.** *Sed quia fieri*[4] potest, ut iure facta testamenta *propter* con*tra tabulas bonorum possessio*|*nem* infirme*ntur*, apparet, non posse *qui t*um *legitimi sunt* | *facti heredes* testator*i*, *ab* e*is hereditatem auocare, qui con*|*tra* lig*n*um eius a*cceperunt bonorum possessionem, quia etsi testamentum* | iure ciuili ualeat, qui *eo instituti sunt heredes, per contra* | tabulas testam*enti bonorum possessionem summouentur.*| **151 a.** [5] *Sed interdum etiam bonorum* 'pos-

Lachm. ed. modo *ed. Bg.* [11]) *Suspicor in C. fuisse* < tab. b. p. *i. e.* secundum tabulas bonorum possessores. [2]) *Sic fere restitui 'Gai.' p.* 44., *nunc tamen nihil praeter* enim *et* aduersus *notatum fuisse pono. Gneistius hanc codicis partem omnino neglexit.* [3]) *Ad sententiam ductibus codicis non invitis restitui.* [4]) *Ad sententiam restitui l. c. Item §um* 151. *totam, insistens tamen etiam codicis vestigiis. Antea tantum in ea legebantur vocabula* potest ut iure facta testamenta — infirmentur — apparet — posse — testator — eius — iure ciuili ualeat qui — tabulas testamenti. *Palam est, Gaium, qui §§.* 148. 149. *ostenderat, quando secundum tabulas bon. possessio adversus heredem, maxime legitimum, cum re sit vel sine re, idem nunc quaerere de contra tabulas b. possessione, qua supra §.* 125. *tantum heredes institutos extraneos ab hereditate repelli dixerat.* [5]) *Novum hic in Cod. articulum incipere videri, Goesch. auctor est. Quem suo numero insignitum similiter restituere conatus sum. In edd. in fine p.* 92. *tantum legebatur:* quidem — si quis ab *intestato* b. p. petierit. *Rescriptum Imp. Antonini, quod hic allegatur, idem esse videtur,*

rupto (28, 3). §. 150. *Cf. Ulp.* 28, 7. *L.* 96. §. 1. *D. de leg.* 1. *infra* 3, 78. §. 151. *Cf. L.* 4 *pr. L.* 19. *D. de b. p. c. t.* (37, 4). *L.* 4. *L.* 10. §. 2. *L.* 11—13. *D. de leg. praest. c. t. b. p. pet.* (37, 5). §. 151 a. *Cf. Ulp.* 28, 13. *infra* 3, 35—37., *ubi diligen-*

sessio[116] *ab intestato sine re* proba*tur* d*a*r*i*, *quod* | *tum* quidem *fit*, si quis ab i*ntestato* bonorum possessionem petieri*t*, *qui*|*a secundum tabulas* scrip*tus heres petere noluit*, *sci*|*licet* sa*tis habens*, *quod hereditatem iure ciuili adierit*, *aut si quis sit, ad quem ab intestato iure legitimo* | perueniat hereditas: et hoc ita *re*scripto imperatoris Antonini significatur.[7] 93.

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. **153.** Necessarius heres est seruus cum libertate heres institutus; ideo sic appellatus, quia, siue uelit siue nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et heres est. **154.** Unde qui facultates suas suspectas habet, solet seruum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant, id est, ut ignominia, quae acc*i*dit ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apu*d* F*u*fidium Sabino placeat, eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. **155.** Pro hoc tamen incommodo illu*d* ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et quamuis pro p*or*tione[8] bona uenierint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si qui*d* ei ex hereditaria causa fuerit adquisitum, | uelut si, Latinus '*cum* dece*s*serit,[9] locupletior factus 94.

---

cuius supra §. 120. *mentio fuit.* 116) *Nolui* possessionem; *cf.* §. 181 *fin.* 7) *Sequitur linea vacua.* 8) propter contractione *C.* pro — — — — — * *ed. Bg. Cf. 'Gaius' p.* 46. *et Sched. in v.* damnationem *infra in* §§. 205. 209. 9) adquisierit *C. edd.*

---

tius eadem res exponitur. §. 152. = *pr. I. de her. qual. et diff.* (2, 19). §. 153. = §. 1. *I. ib.* §. 154. = §. 1. *I. cit.* ignominia *etc.*] *Cf. L.* 3. *Th. C. de inoff. test.* (2, 19). *infra* 3, 79. 4, 102. *Lex Iul. munic. v.* 117 *seq. L.* 23. *D. quae in fr. cred.* (42, 8). *Cic. pro Quint.* 15. §. 49 *seq. L.* 8. *C. qui bon. ced.* (7, 71). §. 155. = §. 1. *I. cit. Cf. L.* 1. §. 18. *D. de separat.* (42, 6). *L.* 7. §. 5. *D. de minor.* (4, 4). etiam saepius] *Cf. L.* 6. 7. *D. de cess. bon.* (42, 3). *L.* 3. *C. de bon. auct. iud.* (7, 72).

sit; cum ceterorum hominum, quorum bona uenierint pro portione, si quid postea adquirant, etiam saepius eorum bona ueniri solent. **156**. Sui autem *e*t necessarii heredes sunt uelut filius filiaue, nepos neptisue ex filio, deinceps ce*te*ri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisue su*us* heres sit, non sufficit, eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. **157**. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quod*am*modo domini existimantur, unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum: necessarii uero ideo dicuntur, quia omnimodo, (*siue*) uelint (*si*)ue (*nolint*, *tam*) ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. **158**. Sed his praetor permittit abstinere se ab heredi*tate*, ut potius parentis bona ueneant. **159**. Idem iuris est et (*in*) uxoris persona, quae in manu est, quia filiae loco est, et in nurus, quae in manu filii est, quia neptis loco est.
95. **160**. Quin etiam similiter abstinendi potest|atem facit praetor etiam 'ei, qui in causa mancipi*i* est, id est mancipato, (*qui*) cum libertate[120] heres institutus sit; '*quamuis*[1] necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. **161**. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei uidentur; qua de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque,

---

corrupte, ut nunc puto ex c'decesserit. *Olim placebat Sav. cj.* uelut si (*ex eo quod*) Latinus *vel mea:* uelut si Latini (*bonis, quae*). [120]) ei qui in causa id c̄ mancipato mācipi e cum liber et *C.* mancipato, id est ei, qui in causa mancipii est, cum liber et *ed. Bg. Cf. 'Gaius' p.* 46. [1]) *Correxi.* cum (*olim puta* cū *pro* qū) *C. edd.*

---

§§. 156—158. = §. 2. *I. tit. cit.* (2, 19). *Cf. infra* 3, 2. *L.* 11. *D. de lib. et post.* (28, 2). *Ulp.* 22, 24. *Collat.* 16, 3. §. 6.
§. 159. *Cf.* 3, 3. 2, 139. 1, 111. §. 160. *Cf.* 1, 123. 138. 3, 114. *Ulp.* 22, 24[a]. §. 161. = §. 3. *I. tit. cit.* (2, 19). *Cf. Ulp.* 22, 25. 26, 7. quia feminae] *Cf.* 1, 104. *Ulp.* 26, 7. serui quoque]

qui cum liber*tate* heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. **162.** Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. **163.** Sed siue is, cui apstinendi potestas est, inmis*c*uerit se bonis hereditariis, siue is, *c*ui de adeunda (*hereditate*) deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum XXV: nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosa*m* hereditatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem, diuum Hadrianum etiam maiori XXV annorum ueniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis de- 96.
liberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem, uel si non adeant, temporis fine summoueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. **165.** Cum ergo ita scri*p*tum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere debemus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVS PROXVMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. **166.** Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS *MEV*IVS TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE; quodsi ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. **167.** At is, qui sine cretione heres institu*tu*s *e*st,[122] aut qui ab intestato

[122]) sit *C. ed. Bg.*

Cf. 2, 188. §§. 162. 163. = §. 5. *I. tit. cit. Cf. Paul.* 3, 4b. §. 11. §. 164. *Cf. Ulp.* 22, 27. *Varro de L. L.* 7, 5. §. 98. *Isidor. Orig.* 5, 24. §§. 15 *seq.* §. 165. *Cf.* §. 171. *Ulp. l. c. Varro de L. L.* 6, 8. §. 81. *Cic. de orat.* 1, 22. §. 101.
§. 166. *Cf. Ulp.* 22, 25. 26. 28. *Fest. v. Crevi. Consult.* 6. §. 7. *I. de her. qual.* (2, 19). §. 167. *Cf.* 3, 87. *Ulp.* 22, 25. §. 7. *I. cit. L.* 2. §. 4. *Th. C. de i. int. rest.* (2, 16). *Tit. Th. C. de mat. bon.* (8, 18). *L.* 1. *Th. C. de cretione* (4, 1). *L.* 1. §§. 1. 2. *L.* 3. 5 *pr.* 8. *D. de i. delib.* (28, 8). *L.* 9. 10. *C. eod.* (6, 30).

legitimo iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiendae hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tempore uoluerit, adire hereditatem; (*sed*) solet praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona
97. defuncti uendere. **168.** Sic*ut* autem cum cretione | heres institutus nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita si*t*; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus superante die cretionis cernendo heres esse potest. **169.** At hic, qui sine cretione heres institutus est, quique ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. **170.** Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. **171.** Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua *a*dici*u*ntur haec uerba: QVIBVS S*C*IET POTERITQVE; certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur. **172.** Quarum cretionum magna differentia est: nam uulgari cretione data nulli dies conputantur, nisi quibus scierit quisque, se heredem esse institutum, et possit cernere; certorum uero dierum cretio*ne* data etiam nescient*i*, se heredem institutum
98. esse, numerantur dies con|tinui; item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur; unde melius

---

§. 168. *Cf.* §§. 144. 166. *Ulp.* 22, 30. §. 169. *Cf. Ulp.* 22, 29. §. 7. *I. cit.* §. 170. *Cf. Cic. ad Att.* 13, 46. §. 2. 15, 2 *fin.* (*'diem testamenti' i. e. cretionis spatium*). *L. un. Th. C. de cretione* (4, 1). §. 171. *Cf. Ulp.* 22, 31. *Cic. ad Attic.* 11, 12. §. 4. *de orat.* 1, 22. §. 101. *supra* §§. 164. 165. *Testam. Dasum. Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p.* 314. §. 172. *Cf. Ulp.* 22, 32.

et aptius est uulgari cretione uti. **173.** '(*Etiam*)[123] continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia 'tam[4] dura est haec cretio, altera 'magis in us*u*[5] habetur; unde etiam uulgaris dicta est.

DE SVBSTI*TV*TIONIBVS. **174.** Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: LVCIVS TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS (*CENTVM*) PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MEVIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. **175.** Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresve, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. **176.** Primo itaque gradu scri*p*tus heres hereditatem cernendo fit heres et substitutus excluditur; non cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. **177.** Se*d* si cretio sine exheredatione sit data, id est *in* haec uerba: SI NON CRE*VE*RIS, TVM PVBLIVS MEVIVS HERES ESTO, illu*d* diuersum inuenitur, 'quia[6] si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutus in partem admittitur, et fiunt ambo aequis partibus | heredes; *quod*si neque cernat neque pro herede gerat, 99.
sane in univers*um* summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. **178.** Sed d*u*dum quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede gerente*m* admi*tt*er*e* *s*ubstitut*um*: *olim* uero placuit, etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti non posse.

---

123) *Supplevi* (*fortasse aberravit* et. *indeque infra ex* tam *factum* tamen) *et necessario quidem; nam supra* §. 171. *dixerat, hanc cretionem certorum dierum vocari.* 4) *Ex Goesch. cj.* tm̄ *C.* tamen *edd.* 5) *Ex Goesch. ed.* minus (*pro* mginusu) *C.* in us*u* *ed. Bg.* 6) *Malim* quod.

---

§. 174. *Cf. Ulp.* 22, 33. *pr. I. de vulg. subst.* (2, 15). *Cic. ad Attic.* 15, 2 *fin.* §. 176. *Cf.* §. 168. §§. 177. 178. *Cf. Ulp.*

179. Liberis nostris inpuberibus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere poss*u*mus, id est, ut *si* heredes non *ex*titerint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuberes mortui fuerint, *s*it iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI (*HERES NON ERIT, SIVE HERES*) ERIT ET *PRIVS* MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, SEIVS HERES ESTO. **180**. Quo casu si quid*em* non extiterit heres filius, substitutus patri fit heres; *si uero* heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. quamobrem duo
100. quodammodo sunt testamenta, | a*li*ud patris, aliud filii, tamquam si ipse filius sibi here*dem* instituisset; aut certe unum est testament*um* duarum hereditatum. **181**. Ceterum ne post obi*tu*m parenti*s* periculo insidiarum subie*c*tus uide*a*tur pupillus, in usu est, uulgarem quidem substitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum heredem instituimus: (*nam*) uulgaris substitutio ita uocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur, quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet uiuo testatore omnia, quae in testamento scri*p*ta sint, ignorentur: illam autem substitutionem, per quam, etiamsi heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prior*i*bus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo filio et adhuc inpubere aperiantur. se*d* longe *t*utius est, utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, quod, si *i*ta consignatae uel separatae fuerint substitutione*s*, ut diximus, e*x* priore potest
101. intelligi in altera[127] quoque idem esse substitutus. | **182**. Non solum autem heredibus institutis inpuberibus liberis ita sub-

[127]) altera alter *C. ed. Bg.*

22, 34. §. 179. = *pr. I. de pup. subst.* (2, 16). *Cf. Ulp.* 23, 7. §. 180. = *pr.* §. 2. *I. tit. cit.* §. 181. *Cf.* §. 3. *I. eod. cum Theoph. Gai. epit.* 2, 4. §. 2. *L.* 8. *D. testam. q. adm. aper.* (29, 3). §. 182. = §. 4. *I. tit. cit. Cf. Ulp.* 23, 8.

stituere poss*um*us, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne a*d* substitutum pertinet. **183**. Quaecumque diximus de substitutione inpuberum liber*or*um, uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus. **184**. Extraneo uero heredi instituto ita substituere non possumus, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum nobis permissum est, ut eum per fideicommissum obligemus, ut hereditatem nostr*a*m uel totam uel (*pro*) parte restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui, tam nostri quam alieni, heredes scribi possunt. **186**. S*ed* noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo: STIC*H*VS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel: HERES LIBERQVE ESTO. **187**. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona eius non consti*ti*t; 'ideoque[128] licet alienatus sit, non potest iussu domini cernere hereditatem. **188**. Cum libertate uero heres | institutus si *quidem in eadem* 102.
causa manserit, *fit* ex testamento liber *idemque* necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quodsi alienatus sit, iussu noui domini '*cernere*[9] *hereditatem debet*, *et ea* ratione per eum dominus fit heres: *nam ipse alienatus neque* heres neque liber esse potest. **189**. Alienus quoque seruus heres institutus *si in* eadem causa durauerit, iussu domini here*di*tatem adire debet; si uero alienatus fuer*it ab eo aut uiu*o testatore aut post mortem eius, ante*quam adeat*, *debet iussu noui* do-

---

[128]) *Malim* adeoque. [9]) '*adire*' *edd.*

---

§. 183. = §. 4. *I. cit. Cf. Cic. de orat.* 1, 39. §. 180. 2, 32 *fin. de inv.* 2, 21. §. 62. *c.* 42. §. 122. §. 184. = §. 9. *I. tit. cit.* (2, 16). suo loco] §. 277 *et seq.*

§§. 185. 186. *Cf. pr. I. de her. inst.* (2, 14). *Ulp.* 22, 7. *Paul.* 3, 4 *B.* §. 7. *supra* §. 153. 1, 21. §. 188. *Cf. Ulp.* 22, 11. 12. §. 1. *I. cit. supra* 2, 153. §. 189. *Cf. Ulp.* 22, 13. §. 1.

mini cernere: si *manumissus est*, *antequam* '*cernat*,[130] suo arbitrio adire hereditatem potest. **190**. *Si* autem seruus alienus heres institutus *est* uulgari cretione data, ita i(*ntelle*)gitur dies cretionis ced*ere*, *si* ipse seruus scieri*t*, se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum '*fuer*it[1], quominus certiorem dominum faceret, ut illius iussu cernere 'poss*e*t.[2]

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per uniuersitatem res nobis adquiruntur: sed cum omnimodo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa
103. sequenti loco | poterat haec iuris materia 'tractari.[3]

192. Legatorum *ita*que genera *sunt* quattuor: aut enim per uindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi modo, aut per praeceptionem.

193. Per uindicationem *hoc modo legamus*: *LVCIO TITIO* uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed (*et*) si a*lter*um uerbum positum sit, uelut *HOMINEM STICHVM DO*, *per uin*dicationem legatum est; si u*ero etiam aliis uerbis*, *uelut* ita legatum fuerit: *SVMITO*, *uel ita*: S*IBI HABETO*, *uel* ita: CAPITO, aeque per uindicationem *legatum est*. **194**. *Ideo autem* per uindicationem legat*um* a*ppellatur*, q*uia* pos*t* adi*t*am hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere, '*eam rem suam*[4] ex iure Quiritium esse. **195**. In eo *uer*o dissen-

---

130) '*adeat*' *edd.* 1) sit *C. edd.* (*factum ex* impedimentū fūit). 2) possit *C. edd.* 3) *Sequitur linea vacua.* 4) *Ex Bg. cj.*

I. cit. infra §. 215. §. 190. *Cf.* §. 172. *L.* 5. *D. quis ordo* (38, 15). §. 191. = *pr. I. de legatis* (2, 20). *Cf.* §. 97. §. 192. *Cf.* §. 2. *I. ib. Ulp.* 24, 3. §. 193. *Cf. Ulp.* 24, 3. *Epit.* 2, 5. §. 1. *Paul.* 3, 6. §. 6. *supra* 1, 119. *Fr. Vat.* 47. 57. 64. 83. 87. *L.* 65 *pr.* §. 1. *D. de leg.* 1. *Serv. ad Aen.* 5, 533. §. 194. *Cf. Theoph.* 2, 20. §. 2. *Epit.* 2, 5. §. 1. *L.* 69 *pr. D. de leg.* 1. intendere *etc.*] *Cf.* 4, 41. §. 195. *Cf. Paul.* 3, 6. §. 7. *L.* 81. §. 6. *L.* 86. §. 2. *D. de leg.* 1. Nerua *etc.*] *Cf. L.* 65. §. 1. *D. eod. L.* 69. *D. de cond. et dem.* (35, 1). *L.* 64. *D. de furt.*

tiunt prud*entes*: *nam Sabinus* quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret, sibi legatum 'esse[135], *sed*[6] posteaquam scierit et '*repulerit*, tum[7] perinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius sc*h*olae auctores non alite*r* putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uidemur, 104.
quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus p*er* uindicationem coloniae, 'Deliberent', inqui*t*, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset.' **196**. *Eae* autem solae res per uindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret *t*estamentum, et quo moreretur, alioquin 'inutile esse[8] legatum. **197**. Sed sane hoc ita est iure ciuili: postea uero auctore Nerone Caesare senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut '(*et*) si[9] eam rem quisque '(*DO LEGO*)[140] legauerit, quae eius numquam fuerit, perinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset: optumum autem ius est per damnationem 'legati[1]; quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. **198**. Sed si quis rem suam '(*DO LEGO*)[2] legauerit, deinde post

---

'*rem suam' edd.* 135) esse dimissum *C. edd. De hoc glossemate vid. Praef.* 6) et *C. ed. Bg.; fortasse demum factum* (*ex* essēt), *postquam* dimissum *irrepserat.* 7) *spreuerit leg*atum *ed. Bg., quod nec spatium admittit, nec usus loquendi;* tum *sic habes post* cum §. 178. *post* si 2, 255. 3, 9. 205. 4, 150. *Vid. etiam Fitting Arch. f. civ. Prax. XLII. p.* 162. 8) inutilee *C.* (*pro* inutileēē) inutile est *edd.* 9) *Addidi.* 140) *Necessario addidi. Fortasse etiam legendum* quis DO LEGO. 1) *Ex Lachm. et Bg. cj. Cf. Ulp.* 24, 11a. legatum *C. edd.* 2) *Hic quoque sequens*

(47, 2). *infra* §. 200. legat. — Lat.] *cf. Plin. ep.* 10, 105. §. 196. *Cf.* §. 222. *Ulp.* 24, 7. *Epit.* 2, 5. §§. 1. 3. §. 197. *Cf. Ulp.* 24, 11a. *Fr. Vat.* 85. inferius] §. 202. §. 198. *Cf.* §. 12. *I. de legat.* (2, 20). *Paul.* 3, 6. §. 16.

testamentum factum eam alienauerit, plerique putant, non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed ne*c* ex senatus-
105. consulto confirmari. quod ideo dictum | est, quia et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem per exceptionem doli mali repe*l*li, quasi contra uoluntatem defuncti petat. **199**. Illu*d* constat, si duobus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, si omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario adcrescere. coniunctim autem ita legatur: '*LVCIO* TITIO [143] ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO; d*is*iunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. . **200**. Illu*d* quaeritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius '*sit* [4]: nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea heredis seruum esse; sed diuers*ae* scholae auctores putant, nullius interim eam rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure legatum est, antequam legatarius *ad*mittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STIC*H*VM SERVVM MEVM 'DARE *LVCIO TITIO* [5] DAMNAS ESTO;
106. sed et si DATO | scriptum sit, per damnationem legatum e*st*. **202**. *Qu*o genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut

---

legauerit *effecit, ut haec verba omitterentur; nam contra postea ponitur* et si per damnationem — legauerit. [143]) * titio *C.* (*fuerit* l. titio) TITIO *edd.* [4]) ēc̄t *C.* esset *edd.* [5]) darem *C.* dare * *ed. Bg. Vid. lib. meum 'Nexum' p.* 218. *L.* 44. §. 1. *D. de leg.* 2.

---

§. 199. *Cf. Ulp.* 24, 12. *infra* §. 206. *Epit.* 1, 5. §§. 1. 4. 5. §. 8. *I. de legat.* (2, 20). *Paul.* 3, 6. §. 26. §. 200. *Cf. L.* 29. §. 1. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9). *L.* 12. §. 2. *D. famil. erc.* (10, 2). *L.* 105. *D. de condit. et dem.* (35, 1). *L.* 11. §. 1. *D. serv. q. a. m. amitt.* (8, 6). *Ulp.* 2, 1. 2. *L.* 9 *pr. L.* 16. *D. de statu lib.* (40, 7). quod sine condic.] *Cf. L.* 44. §. 1. *D. de leg.* 1. *L.* 80. *D. de leg.* 2. §. 201. *Cf. Ulp.* 24, 4. *Epit.* 2, 5. §. 2. *Theoph.* 2, 20. §. 2. §. 202. *Cf. Epit.* 2, 5. §. 2.

heres '(*rem*)[146] redimere et praestare, aut aestimationem eius dare debeat. **203**. Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. **204**. Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario adquiritur, sed nihilominus heredis est: ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere, 'heredem[7] sibi dare oportere, et tum heres '(*rem*)[8], si mancipi sit, mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit, si tradiderit: nam si mancipi rem tantum tradiderit, nec mancipauerit, usucapione '*demum*[9] pleno iure fit legatarii: *finitur* autem *usucapio*, *ut supra quoque* diximus, mobilium quidem rerum anno, earum uero, quae solo 'tenentur[150], biennio. **205**. Est et 'ill*ud dis*|*simile per* uin*dic*ationem *legati*, *quod*[1] *si eadem res* duobus pluribusue per damn*at*ionem legata sit, siquidem coniunctim, plane singulis partes de*b*entur, '*sicut in per uindicationem legato;*[2] *si ue*ro disiunctim, singulis solida res de*betur*, | ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem 107. eius praestare debeat; et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.

206. Quod autem diximus, deficientis portionem (*in*) per damnationem quidem legato in hereditate retineri, in per uindicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus,

---

146) *Addidi; excidit ob vicinas vv. Sed cf.* 4. 4. 38. 45. 55. 87 *etc.* 7) 'heredem (rem)' *ed. Bg.* 8) *Goesch. addidit.* 9) *Ex Goesch. cj.* '*duntaxat*' *ed. Bg.* 150) ' teneantur *C. ed. Bg.* 1) *Restitui. Cf. Epit.* 2, 5. §. 4. *v.* '*similitudo*'. 2) *Ex Euleri*

---

§. 4. *I. de leg.* (2, 20). *Ulp.* 24, 8. *supra* §. 197. *L.* 30. §. *ult. D. de leg.* 3. *L.* 71. §. 3. *D. de leg.* 1. *L.* 61. *D. ad leg. Falc.* (35, 2) (*cf. cum* 4, 9). §. 203. = §. 7. *I. eod.* §. 204. *Cf.* §§. 194. 213. 41. 42. 44. 54. §. 205. *Cf. Epit.* 2, 5. §§. 4. 5. *Ulp.* 24, 13. *supra* §. 199. *Fr. Vat.* §§. 85. 87. *L.* 16 *pr. D. de leg.* 1. *L.* 7. *L.* 13. §. 1. *L.* 88. §. 6. *D. de leg.* 2. §§. 206. 207. *Cf.* §§. 199. 205. 286. *Ulp.* 24, 12. 13. 17, 2. *tit.* 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. *Fr. fisci* §. 3. *Fr. Vat.* 195. *Iuvenal.* 9, 87 *cum schol. Tacit. A.* 3, 28. *L.* 5. *D. de vulg. subst.* (28, 6). *L.* 89. *D. de leg.* 3.

ante legem Papiam iure ciuili ita fuisse; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in eo testamento liberos habent. **207**. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. **208**. Se*d* plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per uindicationem an per damnationem legatum sit.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE, LVCIVM TITIVM HOMINEM STIC//VM SVMERE SIBIQVE HABERE. **210**. Quod genus legati plus quidem habet (*quam*) *per* uindicationem legatum, minus autem quam per
108. damnationem: nam eo modo non solum suam rem | testator utiliter legare potest, sed etiam heredis sui, 'cum[153] alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem cuiuslibet extranei rem legare potest. **211**. Sed si quidem mortis testatoris tempore re*s* ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciundi tempore neutrius fuerit. **212**. Quodsi post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur, an utile sit legatum: *et* plerique putant, inutile esse. qui*d* ergo est? licet aliquis eam rem legauerit, quae neque eius *u*mquam fuerit, neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatusconsulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. **213**. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eousque, donec is 'heres[4] tradendo uel mancipando uel in iure cedendo legatarii eam fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QVIDQVID HEREDEM EX

---

cj. Cf. Epit. l. c. 153) *Malim* qui. 4) *Malim* rem.

---

§. 209. *Cf. Ulp.* 24, 5. *Epit.* 2, 5. §. 6. *Theoph.* 2, 20. §. 2. §. 210. *Cf. Epit.* 2, 5. §. 6. *Ulp.* 24, 10. §. *Paul.* 3, 6. §. 11. §§. 211. 212. *Cf. Epit. l. c. Fr. Vat.* 85. §. 213. *Cf.* §. 204. *Theoph. l. c.* QVIDQVID *etc.*] *Cf.* 4, 41.

TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. **214.** Sunt tamen,
qui putant, ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut
mancipet aut in iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut lega- 109.
tarium rem sumere patiatur; quia nihil ultra ei testator im-
perauit, quam ut sinat, id est patiatur, legatarium rem sibi
habere. **215.** Maior illa dissensio in hoc legato interuenit,
'(*quod*)[155] si 'eadem res[6] duobus pluribusue disiunctim 'lega*ta*
sit,[7] quidam putant, utrisque solidum deberi, sicut per *damna*-
tionem: nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aesti-
mant, quia cum in eo genere legati damnetur heres patientiam
praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori
patientiam praestiterit et is rem sumpserit, securus sit aduer-
sus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habe*t* rem,
ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quominus
eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVCIVS
TITIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. **217.** Sed nostri
quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant,
nisi ei, qui aliqua ex parte heres scri*p*tus '*sit*[8]: praecipere
enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona
procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is
extra portionem hereditatis praecip*uum* legatum habiturus sit.
218. Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum,
adeo ut Sabinus | existimauerit, ne quidem ex *senatusconsulto* 110.
Neroniano posse conualescere: 'nam eo', inquit, 'senatus-
consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure
ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatarii
non 'debentur.'[9] sed Iuliano 'ex Sexto[160] placuit, etiam hoc

---

[155]) *Addidi, et nunc hoc* q *mutatum in* e *aliquando in sequentem versum aberrasse puto, ubi faceret* e-legasti. [6]) eandem r. *C.* eandem rem *edd.* [7]) elegasti *ed. Bg. Cf. 'Gaius' p.* 49. [8]) ēē *C.* esse*t* *ed. Bg.* [9]) deberentur *C. edd.* [160]) *Deleri volunt post*

---

§. 214. *Cf. Epit. l. c. L.* 29. *D. locati* (19, 2). *L.* 16. *D. de lib. leg.* (34, 3). §. 215. *Cf. L.* 14. *D. de usu et usufr. leg.* (33, 2). *L. un.* §. 11. *C. de caduc. toll.* (6, 51). §. 216. *Cf. Ulp.* 24, 6. *Theoph.* 2, 20. §. 2. *Magnonis Notae* P. S. T. Q. H. §. 218. *Cf. Ulp.* 24, 11ᵃ. *Plin. ep.* 5, 7. — *L.* 18. *D. de leg.* 1. *Fr. Vat.* 85. peregrino] *cf.* §. 285.

casu ex senatusconsulto confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, *i*nde manifestum es*se*, quod eidem aliis uerbis recte 'leg*e*tur,[161] uelut 'p*er* uindicationem, per damnationem, sinendi modo;[2] tunc autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit, uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatusconsulto locus non est. **219**. Item nostri praeceptores quod ita legatum est, nulla '(*alia*)[3] ratione putant posse consequi eum, cui ita fuerit legatum, 'qu*am*[4] iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut et quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. **220**. Unde intellegimus, nihil aliu*d* secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit: nulla enim alia res, quam hereditaria, deducitur in hoc iudicium: itaque si non suam rem eo modo testator lega-
111. uerit, | iure quidem ciuili inutile erit legatum; sed ex senatusconsulto confirmabitur. aliquo tamen casu etiam alienam rem (*per*) praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem legauerit, quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant 'soluta pecunia luere[5] eam rem, ut possit p*rae*cipere *is*, cui ita legatum sit. **221**. Sed diue*rsae* sc*h*ol*ae* auctores putant,

---

Buchholtz. de praeleg. p. 37. *Th. Moms. et M. Hertz.* (*Jahrb. d. gem. deut. R. III. p.* S. 395). *Sed sana est lectio, quae significat, Iulianum hanc* (*Digestorum libris*) *ex Sexto* (*Pomponio, cf. Zimmern Hist. iur.* §. 92. *not.* 6. *Osann. ad Pompon. p. XVII.*) *relatam sententiam probasse. Simili brevitate Gaius utitur L.* 234. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16), *et adhibita praepositione* apud (*ubi citatus ab alio ICtus celebrior erat*) 2, 154. [161]) legatur *C. edd.* [2]) *Ex Goesch. ed. In C. post* per uindicationem *additur* et. *Quamobrem Lachm. v.* per damnationem et per uindicationem *pro interpolatis habuerit* (*poterat enim loco illorum etiam* sinendi modo), *non intelligo.* [3]) *Addidi, cum exciderit propter* n-ulla. [4]) quod *C.* (*factum ex* q., *postquam* alia *interierat*) '(praeter)quam' *ed. Bg.* [5]) so-

---

§. 219. *Cf. Theoph. l. c. Paul.* 3, 6. §. 1. *Ulp. L.* 22. §. 1. *D. fam. erc.* (10, 2). *L.* 17. §. 2. *D. de leg.* 1. §. 220. *Cf. Ulp.* 24, 11. *supra* §. 197. *L.* 28. *D. fam. erc.* (10, 2). *Paul.* 3, 6. §. 8.

etiam extraneo per praeceptionem legari posse proinde, ac si ita scribatur: TITIVS HOMINEM STICHVM CAPITO, superuacuo adiecta PRAE syllaba; ideoque per *uindicationem eam rem* legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani constitutione confirmata esse. **222.** Secundum hanc igitur opinionem si ea res (*ex*) iure Quiritium defuncti fuerit, po*test* a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit, siue extraneus; et si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatusconsulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quodsi nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatusconsulto utile erit. **223.** Siue tamen heredibus, secundum nostrorum opinionem, siue etiam extraneis, secundum illorum opinionem, duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singul|*i* partes ha*b*ere debent. 112.

AD LEGEM FALCIDIAM. **224.** Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; i*d*que lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis: 'uti legass*i*t suae re*i*, ita ius esto': 'qua auctoritate[166] qui scri*p*ti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. **225.** Itaque lata est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mile as*si*bus legatorum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit, quod

---

lutam pecuniam soluere *C., ut appareat, librarium eam rem ad sequentia trahentem pecuniam mutuam datam* (solutam) *reddi* (soluere) *intellexisse ideoque ex* luere *fecisse* soluere. *Nec me mouet, quod praedes praediaque soluti solutaque dicuntur.* soluta pecunia soluere *edd.* [166]) q̃ae *Sched., quod pro nota acceptum valet, quod dedimus, i. e. 'cuius legis auctoritate' et praestat ei, quod*

L. 6. *C. de fideic.* (6, 42). fiduciae] *cf.* 2, 60. §. 222. *Cf.* §§. 40. 196. 197. §. 223. *Cf. Epit.* 2, 5. §. 7. *L. un.* §. 11. *C. de caduc.* (6, 51). §. 224. *Cf. pr. I. de lege Falc.* (2, 22) *cum Theoph.* uti legassit] *cf. Dirksen XII tabb.* 5, 3. §. 225. *Cf. Inst. et Theoph. l. c. infra* 4, 23. *Ulp.* 1, 2. 28, 7. *Fr. Vat.* 301. *Varr. fragm. lib. III. de vit. pop. Rom. ed. Bip. p.* 247.

uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis milenos asses legando totum patrimonium erogare. **226**. Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent: ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; se*d* tamen uitium simile nascebatur: nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio 'poterat (*testator*)[167] adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret
113. heredi, huius lucri gra|tia totius hereditatis onera sustinere. **227**. Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus 'ei legare[8] liceat quam dodra*n*tem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc n*unc* iure utimur. **228**. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Furia Caninia, sicut in primo commentario rettulimus.

DE INVTILITER RELICTIS LEGATIS. **229**. Ante *h*eredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. **230**. Pari ratio*ne* nec libertas ante heredis institutionem dari potest. **231**. Nostri praeceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant: se*d* Labeo et Proculus tutorem posse dari (*putant*), quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. **232**. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut

---

proposuimus 'Gaius' p. 50. quare *edd.* [167]) *Ex Bg.* (*Goesch.*) *cj. addidi* (*notatum* t *facile h. l. excidere poterat*); poteran*t ed. Bg.* poterat a. h. m. relinqu*i* re*i mea cj. 'Gaius' p.* 50. [8]) *Sic C., quod nunc ferri potest.* elegare *ed. Bg.* h' (hereditatis) legare

---

§. 226. *Cf. Inst. et Theoph. l. c.* Lex Voconia] *a. u.* 585. *Cf.* §. 274. §. 227. lex Falcidia] *a. u.* 714. *Cf. Inst. l. c. Ulp.* 24, 32. *Epit.* 2, 6. *Paul.* 3, 8. §. 1. *L.* 1 *pr. D. ad l. Falc.* (35, 2). §. 228. *Cf.* 1, 42 *seq.*

§. 229. *Cf. Ulp.* 24, 15. §. 34. *I. de legat.* (2, 20). §. 230. = §. 34. *I. cit. Cf. Ulp.* 1, 20. §. 231. *Cf.* §. 3. *I. qui dari tut.* (1, 14). §. 232. *Cf. Ulp.* 24, 16. *Paul.* 3, 6. §§. 5. 6. 4, 1. §. 11. §. 35. *I. de legat.* (2, 20). *infra* 3, 100. *L.* 11. *C. de*

DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES MORI*E*TVR, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione receptum uidetur. | **233.** Eadem et de libertatibus dicta intellegemus. 114.
234. Tutor uero an post mortem heredis dari possit, quaerentibus eadem forsita*n* poterit esse quaestio, quae de (*eo*) agitatur, qui ante heredum institutionem datur. (*DE*) POENAE CAVSA RELICTIS LEGATIS. **235.** Poenae quoque nomine inutiliter legatur: poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres aliqui*d* faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM COLLOCAVERI*T*, X (*MILIA*) SEIO DATO, uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIVM NON COLLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si 'heredem, (*si*)[169] uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, x Titio 'dar*e*[170] iusserit, poenae nomine legatum *est*. *et d*en*i*que ex ipsa definitione multas similes species 'uel *cau*sas[1] fingere possumus. **236.** Nec libertas quidem poe*n*ae nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum. **237.** De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non potest datione tutoris heres conpelli quidquam facere aut non facere; ideoque nec datur poenae no*min*e tutor; (*si uero ita tutor*) datus fuerit, magis sub condicione quam *poe*nae nomine datus uidebitur. **238.** '(*Item*)[2] incertae personae legatum inutiliter relinquitur: incerta autem uidetur persona, quam per incertam opinionem | animo suo testator 115.
subicit, *uelut si* ita legatum sit: QVI PRIMVS AD FVNVS

---

mea cj. 'Gaius' p. 50. [169]) h. (*quod et* heres *et* heredem *notat*) *C.* heres *edd. Subiecto testatoris, quod ex exemplis modo allatis satis intelligitur, carere possumus.* [170]) dari *C. edd.* [1]) *In C. fuerit* ū c̄isas *vel repetita littera* ū ¯ic̄sas. *Cf. L.* 85 *pr.* §. 1. *D. de verb. obl.* (45, 1). proprias *ed. Bg.* [2]) *Addidi, prae-*

---

contrah. stip. (8, 38). §. 233. *Cf. Ulp.* 1, 20. §. 234. *Cf.* §. 231. *L.* 7. *D. de testam. tut.* (26, 2). §. 235. *Cf. Ulp.* 24, 17. 25, 13. §. 36. *I. de legat.* (2, 20). §. 236. *Cf.* §. 36. *I. cit.* §. 237. *Cf. L.* 2. *D. de his quae poenae c.* (34, 6). §. 238. *Cf. Ulp.* 24, 18. *Paul.* 3, 6. §. 13. §. 25. *I. de legat.* (2, 20).

MEVM VEN*ER*IT, (*EI HERES*) MEVS X (*MILIA*) DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus legauerit, QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; i*n ea*dem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIVM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; 'illu*d* quoque,[173] quod ita relinquitur: QVI POST TESTAMENTVM '(*SCRIPTVM PRIMI*)[4] CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aeque incertis personis legari uidetur; et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. **239**. Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Furia Caninia iubet, nominatim seruos liberari. **240**. Tutor quoque certus dari debet. **241**. Postumo quoque alieno inutiliter legatur. *est autem* alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato *quo*que filio nepos extraneus *est postumus auo; item qui in ute*ro est eius, '*quae conubio non interueni*ente *du*|ct*a* est[5] uxor, extraneus post-
116. umus patri contin|git. **242**. Ac ne heres quidem potest institui postumus alienus: est enim incerta persona. **243**. Cetera uero, quae supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat, poenae nomine

---

cedens uideb-it' *geminando*. [173]) *Addunt C. et edd.:* in eadem causa est. *Sed librarium haec ex superioribus, quo oculi eius aberraverant, perperam repetiisse, arguunt Iust. Instit., in quibus est: 'Illud quoque, quod ita relinquebatur* QVI POST TEST. *SCRIPTVM PRIMI CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aeque incertae personae legari uidebatur'. Alii postea ante* aeque *addiderunt* nam. [4]) *Ex Inst. addidi.* [5]) *Scripsi in 'Studien d. R. R.' p.* 263. *'quae iure nostro non potest | esse' ed. Bg.: qui paene iuris error (quis enim ignorat, ex ea, quae uxor iure non potest esse, nati nec patrem diei posse?) Gaio impingi non debebat. Cf.* 1, 64. *Sed et plane alienus hinc est eiusmodi postumus, cuius in* §. 28. *I. de*

---

§. 239. *Cf.* §. 25. *I. cit. supra* 1, 45 *seq. Ulp.* 1, 25. *L.* 24. *D. de mmiss. test.* (40, 4). §. 240. *Cf. L.* 20 *pr. D. de testam. tut.* (26, 2). §. 27 *fin. I. de legat.* (2, 20). *Ulp.* 11, 14.
§. 241. = §. 26. *I. ibid. Cf. infra* §. 287. §. 242. *Cf.* 1, 147. 2, 287. §. 28. *I. de legat.* (2, 20). §. 243. *Cf.* §. 36. *I. tit. cit.*

heredem institui non posse: nihil enim intererit, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur; quia tam *co*heredis adiectione quam legati datione conpellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat.

244. An ei, qui in potestate sit eius, quem heredem instituimus, recte legemus, quaeritur. Seruius recte legari probat, sed euanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate si*t*; ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte, putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas uires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia uitam longius traxerit, absurdum esse*t*. | Diuersae 117.
schol*ae* auctores nec sub condicione recte legari (*putant*), quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. **245**. Ex diuerso constat, ab eo, qui in potestate (*tua*) est, herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, euanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246. *Nu*nc[176] transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus uideamus. **248**. Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto

---

legat. (2, 20) *mentio fit: quem non ut incertam personam, sed quia honeste postumus sperari nequit, instituere non possumus.* [176]) *De Goesch. cj. ex Inst. Cf.* 1, 124. 2, 80. 97. 3, 39. 182. 4, 88. Hinc

---

§. 244. *Cf.* §. 32. *I. ibid. Ulp.* 24, 23. *L.* 1 *pr. L.* 4. *D. de reg. Cat.* (34, 7). §. 245. *Cf.* §. 33. *I. tit. cit. Ulp.* 24, 24. *supra* §. 189. §§. 246. 247. = *pr. I. de fdcss. hered.* (2, 23). §. 248. = §. 2. *init. I. eod. Cf. Epit.* 2, 7 *pr.*

iure heres instituitur. **249**. Verba autem utilia fideicommissorum haec 'fere[177] maxime in usu esse uidentur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEICOMMITTO, quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. **250**. Cum igitur scri*p*serimus: (*LVCIVS*) TITIVS HERES ESTO, possumus adicere: ROGO TE, LVCI TITI, PETOQVE A TE, VT, CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS, RESTITVAS. possumus autem et de parte restituenda rogare;
118. et liberum est, uel sub condicione uel pure relinquere | fideicommissa, uel ex die certa. **251**. Restituta autem hereditate is, qui restituit, nihilominus heres permanet; is uero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. **252**. *Olim* au*tem* ne*c* heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris: tunc enim in *u*su erat, ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipulationes inter (*uenditorem hereditatis et emptorem interponi solent*, *eaedem interponebantur inter*) heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo, cui restituebatur hereditas, ut quicquid hereditario nomine condemnatus fuisset, siue quid alias bona fide dedisse*t*, eo nomine inde*m*nis *es*set, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, u*t* recte defenderetur; ille uero, qui recipiebat hereditatem, inuicem stipulabatur, ut si qui*d* ex hereditate ad heredem peruenisset, id sibi restitueretur, '(*et*)[8] ut etiam pateretur, eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. **253**. Sed posterioribus temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut *s*i cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones, quae iure ciuili heredi et in heredem competerent,

---

C. edd. 177) *Ex Ulp. l. c.* recte *C.* [recte] *Bg. ed. Alii:* recepta, *vel* certe. 8) *Addidi ex vicino* (*olim*) restitueret.

---

§. 249. = §. 3. *I. de sing. reb. p. fdcss.* (2, 24). *Cf. Ulp.* 25, 2. 2, 7. *Paul.* 4, 1. §§. 5. 6. §. 250. = §. 2. *med. I. de fdcm. hered.* (2, 23). *Epit.* 2, 7 *pr.* §. 251. = §. 3. *I. eod. infra* §. 255. §. 252. *Cf. Theoph.* 2, 23. §. 3. *L.* 95. *D. de leg.* 3. §. 253. = §. 4. *I. h. t.* (2, 23). temporibus] *Neronis a.* 54—68.

(*ei*) et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas; post quod senatusconsultum desierunt illae cautiones in usu haberi: | praetor enim utiles actiones ei et in eum, 119.
qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit, *e*aeque in edicto proponuntur. **254**. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa, Pegaso et Pusione (*consulibus*) senatus censuit, ut ei, qui rogatus es*se*t hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi *iu*s conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. per quod senatusconsultum ipse (*heres*) onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarii loco est, id est eius legatarii, cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem: unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, ea*e*dem interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipi*t* hereditatem, et heredem, id est, ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. **255**. Ergo siquidem non plus qua*m* dodrantem | hereditatis scriptus heres rogatus sit 120.
restituere, tum ex Trebelliano senatusconsulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet, eique et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. **256**. At si quis plus quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit,

---

Cf. Paul. 4, 2. *Ulp.* 24, 14. §. 254. = §. 5. *I. h. t.* (2, 23). *Epit.* 2, 7 *pr.* *Ulp.* 25, 14. 15. *Paul.* 4, 3. P. et P. consulibus] *Vespasiani temporibus a.* 70—80. partitio] *cf. Ulp.* 24, 25. *Theoph.* 2, 23. §. 5. §. 255. = §. 6. *I. h. t.* (2, 23). *Cf. Ulp.* 25, 14. *L.* 93. *D. ad l. Falc.* (35, 2). §. 256. §§. 6. (7.) *I. h. t. Cf.*

locus e*s*t Pegasiano senatusconsulto. **257**. Se*d* is, qui s*e*mel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem, siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet: se*d* quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiar*i*um legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. **258**. Se*d* si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur *Peg*asiano senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu |
121. praetoris adeat et restituat, perindeque ei et in eum, qui receperit, actiones dentur, ac iuris est ex senatusconsulto Trebelliano: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit hereditatem. **259**. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasi*a*no senatusconsulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, uelut fundum, hominem, ues*tem*, argentum, pecuniam; et uel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non possit. **261**. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius: itaque et legatarius nón solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit. Hoc [179]

---

179) *Ex Inst.* sed hoc *C. edd. uerum* sed *ex praecedente* sit *na-*

Ulp. l. c. §. 257. = §. 6. *I. cit. Cf. L.* 21. 45. *D. ad SC. Treb.* (36, 1). *Ulp.* 25, 15. *Paul.* 4, 3. §. 2. *supra* §. 254.
§. 258. *Cf. Ulp.* 25, 16. *Paul.* 4, 4. §§. 2—4. §. 259. = §. 8. *I. h. t.* (2, 23). §. 260. = *pr. I. de sing. reb. p. fdcss.* (2, 24). uel legatarium] *cf.* §. 271. *Ulp.* 24, 20. §. 261. = §. 1. *I. eod.*

solum obseruandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento cep*er*it; nam | quod 122.
amplius est, inutiliter relinquitur. **262.** Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ips*a*m redimere et praestare, aut aestimationem *eius* soluere, s*icut iu*ris *est*, *si* per damnationem aliena res legata sit: sunt tamen, qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non uendat, extingui fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut uel heres rogetur manumittere, uel legatarius. **264.** *Nec interest*, *utrum de suo proprio seruo testator* roget, an de eo, qui ipsius heredis *aut lega*tarii uel etiam extranei sit. **265.** Itaque et alienus ser*u*us redimi et manumitti debet: quods*i domin*us *eum non uen*dat, sane *extinguitur libertas*, *quia pro libertate pret*ii computatio nulla interuenit. **266.** Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit *libertus*, *etiamsi te*statoris *seruus sit*, *sed eius*, *qui manumit*tit. **267.** At qui directo testamento liber esse iubetur, *uel*ut hoc *modo*: ST*ICHVS SERVVS MEVS LIBER ESTO*, *uel*: *STICHVM* SER*VVM MEVM LIBERVM ESSE IVBEO*, *is ipsius testa*toris fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris *ex iure Quiritium fuerit*, *et quo faceret* testamentum, et quo moreretur. | 123.

[180] **268.** Multum autem diff*erunt*, quae per fideicommissum rel*inqu*untur, ab his, qu*ae* directo iure legantur. **269.** Nam ecce per fideicommissum '*etiam an*|*te* heredis (*in-*

---

tum videtur. [180]) *Praecedunt duae lineae vacuae, rubricae*

Ulp. 25, 5. *Paul.* 4, 1. §§. 7. 8. §. 262. = §. 1. *I. cit.* *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1. §. 7. *L.* 14. §. 2. *L.* 30. §. *ult. D. de leg.* 3. §§. 263—267. *Cf. de ordine supra* §§. 185—190; *de re* = §. 2. *I. eod.* (2, 24). §. 263. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 7. *Ulp.* 25, 18. 2, 7. *Paul.* 4, 12. §. 4. 4, 13. §. 264. *Cf.* 2, 261. 272. *Epit. l. c.* *Ulp.* 2, 10. §. 265. *Epit. l. c.* *Ulp.* 2, 11. *L.* 6. *C. h. t.* (7, 4). §. 2. *I. cit.* §. 266. *Cf. Ulp.* 2, 8. *Epit. l. c.* §. 267. *Cf. Ulp.* 2, 7. 8. 1, 23. §. 268. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 8. *infra* §. 284. §. 269. *Cf.* 2, 229. *Ulp.* 25, 8.

stitutionem)[181] relinqui potest: cum alioquin legatum '*testamenti* *ini*|*tio* *relictum*[2] inutile sit. † † †[3] **270**. Item intestat*us* moriturus potest ab eo, ad quem bona eius pertinent, f*ideicommissum* alicui relinquere; cum alioquin ab eo legari non possit. **270**[a]. *Item legatum codicillis* relic*tum* non aliter ualet, quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in testamento caue*rit* testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit; fideicommissum uero etiam non confirmatis codicillis relinqui potest. **271**. Item a legatario legari non potest, sed fideicommissum relinqui potest. quin etiam ab eo quoque, cui per fideicommissum relinquimus, rursus alii per fideicommissum relinquere possumus. **272**. Item seruo alieno directo libertas dari non potest, sed per fideicommissum potest. **273**. Item codicillis nemo heres institui potest neque exheredari, quamuis testamento confirmati sint; at hic, qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte restituat,

---

destinatae. [181]) *Scripsi; hanc enim differentiam a Gaio omitti non potuisse eamque primam fuisse, quam referret, ex* §. 229. *efficitur; cf. Ulp.* 25, 8. '*institutionem*' *vero ob siglam* HI[9], *quae est* '*heredis institutio*' (*Putsch. Gramm. vet. p.* 1674), *tantum pro* '*heredis*' *acceptam excidisse puto.* *etia*m nutu heredi(*ta*)s *ed. Bg. contra quod vid.* '*Gaius*' *p.* 51. [2]) *Puta scriptum fuisse:* t'initio relictū. *Bg. ed.:* nisi i testamento facto. [3]) *Insolite librarius reliquam versus partem vacuam reliquit, lacunam, ut opinor, codicis, unde describebat, significans. Hic enim secundam differentiam excidisse, quam Epit.* 2, 7. §. 8. *hoc ipso loco refert his verbis:* '*Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum est herede mortuo, poterit pervenire, si talis fuerit condicio testamenti: nam legatum ita relinqui non potest*', *praeter hunc Epitomae locum etiam* 2, 232, *ubi haec proprietas legatorum et ipsa sequitur eam, quam Gaius* §. 269. *rursus commemoravit, et infra verba* §. 277. et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest *ostendunt; more enim suo Gaius hanc causam afferre non poterat, nisi iam rem retulisset.*

---

§. 270. *Cf. Epit. l. c. Ulp.* 25, 4. §. 10. *I. de fess. hered.* (2, 23). §. 270[a]. *Cf. Epit. l. c. Ulp.* 25, 8. *Paul.* 4, 1. §. 10. §. 1. *I. de codic.* (2, 25). §. 271. *Cf.* §§. 260. 261. *Ulp.* 24, 20. *Epit. l. c.* §. 1. *I. de sing. reb.* (2, 24). §. 272. *Cf. Epit. l. c.* §§. 264. 267. §. 2. *I. de sing. reb.* (2, 24). §. 273. *Cf. Ulp.* 25, 11. *Epit. l. c.* §. 2. *I. de codic.* (2, 25). §. 10. *I. de fess. hered.*

quamuis testamento codicilli confirmati non sint. | **274**. Item 124.
mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census est, per legem Voconiam 'heredis institutione[184] (*capere*) non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest. **275**. Latini quoque, qui hereditates legataque directo iure lege Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. **276**. Item cum senatusconsulto prohibitum sit proprium seruum minorem annis XXX liberum et heredem instituere, plerisque placet, posse nos iubere liberum esse, cum annorum XXX erit, et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. **277**. Item quamuis non (*possimus*) post mortem eius, qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam uel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PVBLIVM MEVIVM PERTINERE: utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titium heredem suum obligatum relinquit de fideicommisso restituendo. **278**. Praeterea legata (*per*) formulam petimus: fideicommissa uero Romae quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui praecipue de fideicommissis ius dicit, persequimur; in prouinciis uero apud praesidem prouinciae. **279**. Item de fideicommissis semper | in urbe ius 125.

---

184) h̄des institutio *Sched.* heres institui *edd., quomodo sane oratores de incapacibus dicunt Quintil. I. O.* 9, 2. §. 74. *Vid. 'Gaius' p.* 52. *Nunc tamen ex stylo Gaii addidi 'capere'.*

(2, 23). §. 274. *Cf. Cic. Verr.* 2, 1. *c.* 42. *cum Schol. ed. Bait. p.* 189. *de senect.* 5. §. 14. *de leg.* 2, 20 *seq. de rep.* 3, 10. *de fin.* 2, 17. §. 55. *Dio Cass.* 56, 10. *Quintil. decl.* 264. *Plin. paneg.* 42. *Liv. ep.* 41. *Gell.* 7, 13. 17, 6. 20, 1. *Augustin. de civ. D.* 3, 21. *Polyb.* 32, 14. §. 275. *Cf. Ulp.* 25, 7. 22, 3. *supra* 1, 23 *seq. L.* 13 *pr. D. de tut. et cur.* (26, 5). §. 276. *Cf. Ulp.* 22, 8. *L.* 29. *D. de reb. dub.* (34, 5). *L.* 38. 46. *D. de man. test.* (40, 4). *L.* 13. §. 5. *D. de statu lib.* (40, 7). *L.* 39. §. 2. *D. fam. erc.* (10, 2) *et lib. meum 'Gaius' p.* 53. §. 277. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 8. *supra* §. 184. *et not.* 183. §. 278. *Cf. Ulp.* 25, 12. *Paul.* 4, 1. §. 18. *L.* 178. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 2. §. 32 *fin. D. de orig. iur.* (1, 2). *Suet. Claud.* 23. *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 69. §. 1. *I. de fess. her.* (2, 23) *ibique Schrader.* §. 279. *Cf. Zimmern*

dicitur; de legatis uero, cum res aguntur. **280**. Fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit, qui fideicommissum debebit; legatorum uero usurae non debentur: idque rescripto diui Hadriani significatur: scio tamen, Iuliano placuisse, in eo legato, quod sinendi modo relinquitur, idem iuris esse, quod in fideicommissis; quam sententiam et his temporibus magis optinere uideo. **281**. Item legata Graec*e* scripta non ualent; fideicommissa uero ualent. **282**. Item si legatum per damnationem relictum heres infi*ti*etur, in duplum cum eo agitur; fideicommissi uero nomine semper in simplum persecutio est. **283**. Item (*quod*) quisque ex fideicommisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iur*i*s est de '*so*l*ido*,[185] quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt. **285**. Ut ecce peregrini poterant fide*i*commissa *cap*ere, et fere ha*e*c fuit origo fide*i*commiss*orum*: sed postea id prohibitum est,[6] et nunc ex oratione diui Hadriani senatusconsultu*m* factum est, ut ea fide*i*commissa fi*s*co uindicarentur. **286**.
126. Caeli*b*es | quoque, qui per legem Iuliam '*testamento*[7] here-

---

185) *Scripsi;* eo legato *C. edd. Alii deleri v.* legato *voluerunt.* 6) *Primum puta, ne exsules hoc modo iuvarentur.* 7) *Scripsi, C.*

Civilproc. §. 128. §. 280. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 8. *Paul.* 3, 8. §. 4. *L.* 17. §. 3. *L.* 34. *D. de usur.* (22, 1). *L.* 87. §. 1. *D. de leg.* 2. *L.* 92 *fin. D. de condit. et dem.* (35, 1). *L.* 39. §. 1. *D. de leg.* 1. *L.* 5 *pr. D. de oper. publ.* (50, 10). *L.* 1. §. 13. *D. ut legat. v. fdcss. serv.* (36, 3). *Tit. C. de usur. et fr. leg.* (6, 47).
§. 281. *Cf. Ulp.* 25, 9. *L.* 11 *pr. D. de leg.* 3. *L.* 34. §. *ult. D. de leg.* 2. *L.* 37. §. 5. *L.* 101 *pr. D. de leg.* 3. §. 282. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 8. *infra* 4, 9. 171. *Paul.* 1, 19. §. 1. §. 7. *I. de obl. quae q. ex contr.* (3, 27). §. 283. *Cf. Ulp.* 24, 33. §. 7. *I. cit.* §. 25. *I. de legat.* (2, 20). *Paul.* 3, 6. §. 92. §. 284. *Cf.* §. 268. §. 285. *Cf. Theoph.* 2, 23. §. 1. *Cic. Verr. II.* 1, 47. §. 123. *Plin. ep.* 10, 80 (79).; *hic de peregrina civitate. Valer. Max.* 4, 2. §. 7. *huc non pertinet. Vid. ad* 2, 60.
§. 286. *Cf.* §§. 111. 144. 150. 206. 207. *Ulp.* 17, 1. 22, 3. *L.* 1. *Th.*

ditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa uidebantur capere posse; [**286 a.**] item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent, dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatusconsulto Pegasiano perinde fide*i*commissa quoque, ac legat*a* hereditatesque capere 'posse[188] prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui testamento liberos habent,[9] aut si null*us* liberos habebit, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus. **287.** Eadem aut simil*i* ex causa,[190] '*cum*[1] olim incertae personae uel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamuis neque heres institui neque legari ei 'possit,[2] senatusconsulto, quod auctore di*u*o Hadriano factum est, idem in fideicommissis, quod in legatis hereditatibusque constitutum est.[3] **288.** Item poenae nomine iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Se*d* quamuis in mult*i*s iuris partibus longe latior

---

ductus interpretans to. *Omitt. edd.* [188]) *Suspecta vox, cum* 'capere prohiberi' *sufficiat et rectum sit.* (*Cf.* 2, 110. 111. 286. *Ulp.* 22, 3.) p'sem *C. an* = pro semisse? *ut aliquid exciderit; nam et certum subiectum desideratur. Et sane commode ita orationem supplebimus:* capere (*caelibes omnino, orbi*) pro semisse. [9]) *Primo tamen ad eum patrem, cuius fides electa erat. L.* 60. *D. de leg.* 2. [190]) *Ne probato legatorum hereditatumque iuri fraus fieret.* [1]) autem *C. edd. permutatis, ut puto, olim similibus notis* cū̄ *et* aū̄. *Nam nec v.* autem *hic locus est, nec intelligitur, quomodo incertae personae et postumo alieno olim eadem vel simili ex causa ac caelibi et orbo fideicommissum relinqui potuerit.* [2]) possit; set *C. edd. factá v.* set *ex praecedente* pos-sit, *ut supra* §. 261. *not.* 179. [3]) *Sed nota, incertam personam vel postumum alienum, cui cum alio per fideicommissum vel legatum per damnationem relictum erat, partem huic detraxisse, ut non perinde esset, ac si nulli personae relictum esset. Cf. L.* 4. 7. §. 1. *D. de reb. dub.* (34, 5). *L.* 7. *D. de leg.* 2.

C. de infirm. poen. coel. (8, 16). *Sozom. h. eccl.* 1, 9. §. 286 a. SC. Pegas.] *cf.* §. 254. §. 287. *Cf. Ulp.* 25, 13. neq. her. inst.] *cf. Ulp.* 22, 4. §. 12. *I. de hered. inst.* 2, 14. neq. legari] *cf. supra* §§. 238. 241. *L.* 3. 4. 5 *pr. D. de reb. dub.* (34, 5). *Interpolata est L.* 5. §. 1. *eod.* §. 288. *Cf. Ulp. l. c. supra* §§. 235 *seq.* 243. §. 289. *Cf.* 1, 149. *L.* 7. 33. *D. de testam. tut.* (26, 2). *L.* 1. §. 1. *D. de confirm. tut.* (26, 3).

causa sit fideicommissorum quam eorum, quae directo relinquuntur, in quibusdam tantumdem ualeant, tamen tutor non aliter testamento dari potest, quam directo, ueluti hoc modo: LIBERIS MEIS TITIVS TVTOR ESTO, uel ita: LIBERIS MEIS TITIVM TVTOREM DO; per fideicommissum uero dari non potest.

COMMENTARIVS TERTIVS.

1. [1] *Intestatorum hereditates lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinent.* 2. *Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiaue, nepos neptisue ex filio, pronepos proneptisue ex nepote filio nato prognatus prognataue: nec interest, utrum naturales sint liberi an adoptiui: ita demum tamen nepos neptisue et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, siue morte id acciderit, siue alia ratione, ueluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.* 3. *Vxor quoque, quae in manu morientis est, ei sua heres est, quia filiae loco est; item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est: sed ita demum erit sua heres, si filius, cuius in manu fuit, cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est.* 4. *Postumi quoque, qui, si* Fol. deperd.

1) *Primum huius commentarii folium deperditum ex Collat.* 16, 2. §§. 1—5. *et Inst. sarciri potuit. Dubium tamen est, an non aliqua praecesserint transitus faciendi gratia. Cf.* 2, 99. 100. *Etiam pr. I. h. t. ex Gaio petitum esse potest. Ceterum de lectionibus vid. ad Collat. notata.*

§. 1. = §. 1. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). *Cf. Epit.* 2, 8 *pr. Ulp.* 26, 1. *Collat.* 16, 3. §. 3. lege XII tab.] *cf. Dirksen* 5, 4. §. 2. = §. 2. *I. eod. Cf. Epit. Ulp. ll. cc. Collat.* 16, 3. §§. 4. 8. §. 3. *Cf.* 1, 114. 115^b^. 118. 2, 139. 159. *Ulp.* 22, 14. 23, 3. 29, 1. *Gell.* 18, 6. *Serv. ad Aen.* 7, 424. §. 4. = §. 2 *fin. I. cit.*

uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. **5.** *Idem iuris est de his, quorum nomine ex*
127. *lege Aelia Sentia uel ex senatusconsulto post* | mortem pa-
t. s. tris causa probatur: nam et hi uiuo patre causa probata in potestate eius futuri essent. **6.** Quod etiam de eo filio, qui ex prima secundaue mancipatione post mortem patris manumittitur, *in*tellegemus. **7.** Igitur cum filius filiaue et ex altero filio nepotes neptesue extant, pariter ad hereditatem uocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit: aeq*u*um enim uidebatur, nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succeder*e*. pari ratione et si nepos neptis*u*e sit ex filio et ex nepote pronepos *pro*neptisue, simul omnes uocantur ad hereditatem. **8.** Et quia placebat, nepotes nep*tes*ue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, conueniens esse uisum est, non in capita, sed (*in*) stirpes hereditate*m*[2] diuidi, ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam; item si ex duobus filiis nep*otes* extent et ex altero filio unus forte uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat et ad tres aut quattuor altera dimidia.

9. Si nul*lus sit* suorum heredum, tunc hereditas p*ertinet* |
128. ex eadem lege XII tabularum ad *ad*gnatos. **10.** *Vocantur*
t. s. *autem* adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt: legitima autem cognatio est ea, quae per u*i*rilis sexus persona*s coniungitur: itaque eodem patre nati* fratres agna*ti* s*i*b*i sunt, qui etiam consanguinei* uocantur, nec requiritur, an *etiam matrem eandem habuerint;* item patruus fratris filio et inuicem *is illi a*gnatus est; eodem numero *sunt fratres* pa-

---

[2]) *Inst.* hereditates *C. edd.*

Cf. Epit. 2, 8 *pr. Ulp.* 22, 15. §. 5. *Cf. Collat.* 16, 3. §§. 7. 15. *supra* 1, 32. 2, 142 *seq.* 1, 66. 95. *Ulp.* 7, 4. §. 6. = *Collat.* 16, 2. §. 6. *Cf. Collat.* 16, 3. §. 7. *Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 132. 2, 141. §§. 7. 8. = *Collat.* 16, 2. §§. 7. 8. §. 6. *I. h. t.* (3, 1). *Cf. Epit.* 2, 8. §. 2. *Ulp.* 26, 2. §. 9. = *Collat.* 16, 2. §. 9. *Cf. Epit.* 2, 8. §. 3. *Ulp.* 26, 1. *Collat.* 16, 3. §. 13. *pr. I. de leg. agn. succ.* (3, 2). §. 10. = *Collat.* 16, 2. §. 10. *Cf. supra* 1, 156. §. 1. *I. eod. Epit. l. c. Ulp.* 26, 1. *Collat.* 16, 3. §§. 13. 15.

trueles *inter se*, *id est* qui ex duobus *fratribus progener*ati
sunt, qu*os* pleriq*ue etiam consobrinos uocant; qua ratione*
scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire pote-
rimus. **11.** *Non tamen omnibus simul agna*tis da*t* lex XII
tabularum hereditatem, sed his, q*ui tunc, cum certum est*
aliquem intestato decessisse, proximo gradu sunt. **12.** Nec
in eo iure successio *est: ideoque si a*gnatus proximus here-
dita*te*m omiserit, *uel antequam adierit*, decesserit, sequen-
tibus nihil iuris ex *lege com*petit. **13.** Ideo autem non mortis
tempore *quis proximus* '*eorum*[3] *sit*, *requirimus*, *sed eo*
tempore, *quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse*,
*quia si quis testamento fa*cto decesserit, melius e*sse* uisum
est, tunc ex iis requiri proximum, cum certum esse coeperit,
neminem ex eo testamento fore heredem. **14.** Quod ad femi-
nas tamen attinet, in hoc iure aliu*d* in | ipsarum hereditatibus 129.
capiendis placuit, aliu*d* 'in ceterorum[4] ab his capiendis: nam
feminarum *heredita*tes perinde ad nos a*g*nationis iure redeunt
atque masculorum, nostrae uero hereditates ad feminas ultra
consanguineorum gradum non pertinent; itaque soror fratri
sororiue legitima heres est, amita uero et fra*tris* filia legitima
heres esse (*non potest; sororis autem nobis loco est*) *e*tiam
mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apu*d*
patrem nostrum iura filiae con*secu*ta est. **15.** Si ei, qui de-
functus erit, *sit* frater et alterius fratris filius, sicut ex supe-
rioribus intellegitur, frater prior est, quia gradu praecedit:
sed alia facta est iuris interpretatio inter suos heredes. **16.**
Quodsi defuncti nullus frater extet, (*sed*) sint liberi fratrum,

---

[3]) *Edd. omittunt.* [4]) bonis, *quod C. et edd. addunt, Collat. Cdd. ignorant, non facile de legitimis ingenuorum hereditatibus dicitur, itaque pro glossemate habendum est.*

---

§. 11. = *Collat.* 16, 2. §. 11. *Cf.* §. 1. *I. cit. Epit.* 2, 8. §. 4. *Collat.* 16, 3. §. 17. §. 6. *I. eod.* §. 12. = *Collat.* 16, 2. §. 12. *Cf. Collat.* 16, 3. §§. 23. 26. *Ulp.* 26, 5. §. 7. *I. eod.* (3, 2). §. 13. = *Collat.* 16, 2. §. 13. *Cf.* §. 6. *I. cit.* §. 14. = *Collat.* 16, 2. §. 14. *Cf. Epit.* 2, 8. §§. 5. 6. *Ulp.* 26, 6. *Collat.* 16, 3. §§. 16. 20. 22. 16, 7. §. 1. §. 3. *I. eod.* (3, 2). §. 15. = *Collat.* 16, 2. §. 15. *Cf. Epit.* 2, 8. §. 5. *Collat.* 16, 3. §. 18. §. 5. *I. eod.* §. 16. = *Collat.* 16, 2. §. 16. *Cf. Epit. l. c.*

ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, 'uelut[5] ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. Iam dudum tamen placuit, in capita diuidendam esse hereditatem; itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo
130. com|mentario rettulimus; et cum illic admonuerimus, totum gentilicium ius in desuetudinem abisse, superuacuum est, hoc quoque loco 'de ea re[6] curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum '(*ingenuorum*)[7] hereditates: quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam est intellegere. **19**. Statim enim emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. **20**. Idem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate Romana donati, nec ab imperatore in potestatem redacti fuerint. **21**. Item agnati capite diminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione perimitur. **22**. Item proximo agnato non adeunte hereditatem, nihilo magis sequens iure legitimo admittitur. **23**. Item feminae agnat*ae* quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil iuris ex lege 'habent.[8] **24**. Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas ne-

---

5) ut *C. edd.* 6) *Ex Collat.* de eadem re tin *Sched., ut librarius voluisse videatur* de eadem re tm (tamen). 7) *Addidi, quod ob similitudinem cum v.* intestatorum *excidisse videtur. Vid. enim* §. 39. *et Ulp.* 26, 1. 27, 1. 8) habentur *C. Fortasse:* habere uidentur; *quia hoc non tam ex lege quam ex interpretatione eius*

Ulp. 26, 4. *Collat.* 16, 3. §§. 17. 19. §. 4. *I. eod.* §. 17. *Cf. Collat.* 16, 3. §. 3. §. 18. *Cf. pr. I. de SC. Tertull.* (3, 3). §. 19. *Cf.* §. 9. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). §. 20. *Cf.* 1, 93. 94. §. 21. *Cf. pr. I. de succ. cogn.* (3, 5). *Ulp.* 27, 5. *infra* §. 27. *supra* 1, 158. §. 22. *Cf.* §§. 12. 28. §. 23. *Cf.* §. 14. §. 24. *Cf. Ulp.* 26, 7. 8. *pr. I. de SC. Tertull.* (3, 3).

cessitudine iunguntur, adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue ultro citroque hereditatis capiendae ius competat, praeterquam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.[9]

25. Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae |
sunt. **26.** Nam *liberos* omnes, qui legitimo iure deficiuntur, 131.
uocat ad hereditatem proinde ac si in potestate parentum mortis tempore fuissent, siue soli sint, siue etiam sui heredes, id est qui in potestate patris fuerunt, concurrant. **27.** Ad*g*natos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes uocat, id est, non eo gradu uocat, quo per legem uocarentur, si capite minuti non essent; sed tertio proximitatis nomine: licet enim capitis deminutione iu*s* legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent: itaque si quis alius sit, qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. **28.** Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem, nihilo magis iure legitimo admittitur; sed sunt, qui putant, hunc eodem gradu a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. **29.** Feminae certe agnatae, quae consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu uocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. **30.** Eodem gradu uocantur etiam eae personae, quae per feminini sexus personas copulatae sunt. **31.** Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu uocantur.

32. Quos autem prae|tor uocat ad hereditatem, hi heredes 132.
ipso quidem iure non *fiunt: nam* praetor heredes facere non p*otest; per legem enim tantum uel similem iuris constitutio-*

---

veniebat. Cf. §. 14. 'placuit'. 9) *Sequitur linea vacua.*

---

§. 25. *Cf. pr.* §. 2 *fin. I. de b. p.* (3, 9). §. 26. *Cf.* §§. 19. 20. *Collat.* 16, 7. §. 2. *Ulp.* 28, 8. §. 9. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). §. 27. *Cf.* §. 21. *Ulp.* 28, 9. *Epit.* 2, 8. §. 7. *pr. I. de success. cogn.* (3, 5). *supra* 1, 158. §. 28. *Cf.* §§. 12. 22. §. 7. *I. de leg. agn. succ.* (3, 2). §. 29. *Cf.* §. 23. *Paul.* 4, 8. §. 22[a]. §. 30. *Cf.* §. 24. *Ulp.* 28, 9. *Epit.* 2, 8. §. 7. §. 1. *I. de succ. cogn.* (3, 2). §. 31. = §. 2. *I. eod. Cf. Epit. l. c.* §. 32. = §. 2. *I. de b. p.* (3, 9). *Cf. Ulp.* 28, 12.

nem h*eredes fiunt*, *ueluti* p*er* s*enatusconsultum et* co*nstitu*ti*onem* p*rincipalem*: sed '*eis siqui*dem praetor d*et*[10] *bonorum* p*ossessionem, loco* heredum *constituuntur*.

33. A*dhuc autem* alios *etiam com*plu*res gra*d*us praetor facit in bonorum* '*possessionibus dandis,*[1] d*um i*d a*g*i*t*, *ne quis sine successore moriatur*.º de quibus in his commentariis 'con*sulto non agimus*, *quia* al*ias*[2] hoc ius totum propriis commentariis *ex*|*p*lica*uimus*. **33**a. *Igitur hoc*[3] solum admonuisse sufficit,[4] *cum in l*|*egitimis hereditat*ibus *sola cognatio* p*er* l*egem XII* | t*abularum non* pro*ficeret ad* h*ereditate*m *capiendam*, *ut ne* | *m*ate*r quidem in bonis liber*orum, *praeterquam si per* in m*anum* con*venti*onem iu*r*a consan*guinitatis n*a|*cta fuerat, ex* lege ill*a u*llum *ius haberet,*[5] — |

vv. 16—22.

[10]) *Malim: tamen c'eis* (*cum eis*) praetor d*at. Cf. Inst.* [1]) *Ex Inst.* 'possessione danda' *edd.* [2]) *Supplevi ad sententiam, scriptum fuisse ratus:* consulto | non agim' q2. [3]) *Item supplevi* (explicauim' ig. h') *signumque novae §. feci.* [4]) *Ex verborum reliquiis, quae in sequentibus versibus perierunt, primum hoc colligere mihi videor, Gaium non modo ut Ulp.* 28, 7. *et Iustinianum* §. 3. *I. de bon. poss.* (3, 9) *integram seriem b. possessionum summatim non proposuisse, sed ne eas quidem, quae post b. p. unde cognati sequuntur, commemorasse* (*unde etiam* 'consulto *non agimus' scripsi*) *et utrumque recte, cum ceteri gradus nondum exposito iure bonorum libertorum tironibus perspicui fieri nequirent. Deinde vero etiam pro certo habeo, eum proxime de SCto Tertulliano disputasse, quod ius nisi exposito ante iure b. possessionis, intelligi non poterat. Cum enim credibile non est, eum tanti momenti SCtum, iam Hadriani temporibus factum quodque ad eos gradus b. p., quos exposuerat, proprie spectabat, omnino silentio transmisisse, maxime cum verbis §i* 24. 'adeo quidem ut nec inter matrem' *etc. coll. pr. I. de SC. Tertull.* (3, 3) *ad hoc ius in XII desideratum digitum quasi intendisse videatur; tum quae in versibus sequentibus supersunt, ad hoc tantum SC. videntur referri posse. Verum hoc ut appareat, restituendi eorum, quaedam a Goescheno mutuatus, periculum feci. Edebantur adhuc voc.* tab*ulis* (*pro tabular.*) — h*ereditatem* — in — *Notatum fuisse pono* c'in — h'ditatibus — tabular. — npficeret — qd (*quidem*). [5]) *Ad sensum in v.* 16—22. *puta secutum esse: 'hoc quantum ad matrem ingenuam trium, libertinam quattuor liberorum iure hono-*

§. 33. = §. 2. *I. cit.* §. 33 a. *Cf.* §. 24. *Ulp.* 26, 8. *Tit. I. de SC. Tertull.* (3, 3). *L.* 9. §. 1. *D. de reb. dub.* (34, 5).

post eam uocat *'sororem defuncti consanguineam et* u|xo-
rem, *quae in manum eius conuenerat,* [16] — — — | ——— 133.
——— vv. 1—19. ——— t. s.

34. [7] *Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi ueteris iuris, sed magis confirmandi gratia polli-*

---

*ratam postea SCto Tertulliano correctum esse. hoc enim matri tantum praefert suum heredem, eumue, qui inter suos heredes a praetore ad b. possessionem uocatur, item patrem auumue defuncti emancipato*R(*em*) *a*(*ut*) *si em*(*an*)*cipa*tus *n*(*on*) *fuerit, fratrem c*(*on*)*sanguineum.* | post eam uocat' *etc.* [16]) *Supplevi. Et puta ad sensum secutum esse: 'ita quidem, ut hae personae matri etiam concurrant, dimidiamque partem hereditatis ei auferant: deinde ceteros agnatos.' Hoc modo Gaius, quem in re tractanda Iustinianum Nov.* 118. *c.* 3. *imitatum esse dixeris, simul ius antiquum apte significavit, quod SC. Tertullianum agnatis reservaverat. Post haec autem probabile est, Gaium dixisse, ex SC. matri non modo b. possessionem sed etiam hereditatem competere, eamque b. possessionem adversus agnatos semper cum re praetorem dare. Proinde hanc b. possessionem non modo supplendi sed etiam impugnandi iuris civilis causa dari: quod etiam in aliis causis fieri.* [7]) *Verba 'Aliquando — secundum tabulas bonorum possessionem', ex* §. 1. *I. de b. p.* (3, 9) *petita, huius loci videri, iam Goesch. iudicavit, eaque huc transcribere non dubitavi, posteaquam animadverti, verborum* qui re*cte manifesta vestigia initio v.* 21. *in Sched. Blum. reperiri, eaque, quae sequuntur, additis tamen illis 'si modo tabulae . . . signatae sint', quae Iustinianus debebat, Gaius omittere non poterat, ferme quattuor versus Ver. C.* (21—24) *replere. Sed iam nec dubito, quin haecce, quae in Inst., paucis a Triboniano interiectis, antecedunt: 'Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est* (§§. 25 *seq.*), *sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat* (2, 242. 287), *honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur', paucis mutatis et ipsa sint Gaiana, ut tamen Gaius antea b. possessionem ex SC. Tertulliano dandam pro exemplo impugnati iuris veteris posuisse videatur* (*cf. Gloss. Taur. ad pr. I.* 3, 9 *et not.* 16) *et deinde perrexerit: 'Alioquin ius bon. poss.' etc. Iam cum illa decem circiter efficiant versus C. Ver., apparet, Gaium statim post absolutam SCti Tertulliani expositionem, quae initium quoque p.* 133. *occupavit, ad hanc generalem disputationem de*

---

§. 34. = §. 1. *I. de b. p.* (3, 9). *Cf. Collat.* 16, 3. §. 5. QVOR.

cetur bonorum possessionem. nam illis quoque, | qui rec*te facto testamento heredes instituti sunt, si modo tabulae testamenti non minus quam septem testium signis signatae sint, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab*
134. *in*|*t*esta*to* heredes suos et agn*ato*s ad bonorum possessionem uocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo uidetur aliquam utilitatem *habere, quod* is, qui i*ta* bonorum possessionem *petit*, interdicto, cuius principium est QVORVM BONORVM, uti possit, cuius interdicti q*u*ae sit utilitas, suo loco proponemus: alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.

35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, (*non*) optineat hereditatem; quae bonorum possessio dicitur sine re. **36**. *N*am si uerbi gratia iure facto testamento heres inst*it*utus creuerit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure ciuil*i* heres sit, nihilominus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos 'hereditas[17*] pertinet, cum testamento scriptus heres e*u*incere hereditatem possit. **37**. Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres nol*uerit petere bonorum possessionem, contentus* l*egitimo iure: nam* et agnato competit quidem bonorum possessio,[8] sed sine r*e*, cum euinci hereditas a*b suo* herede 'po*ssit*. et *huic*[9] conuenient*er*, si ad agnatum iure ciuili pertinet hereditas, et hic adierit hereditatem, sed *bonorum possessionem* petere noluerit, 'et sic[20] quis ex proximis 'cogna-

---

bonorum possessione transiisse. [17*]) *Fuerit* b. p. (= bonorum possessio) *quae nota abiit in similem* h't. [8]) *Nota, aliud suo herede, aliud proximiore agnato existente iuris fuisse; illo casu vocabatur a praetore proximus agnatus 'unde legitimi', inter eos enim suus heres non erat, cui lex hereditatem non dederat sed tantum non ademerat; hoc casu gradu remotior non vocabatur* (§. 28). [9]) *Correxi.* potest et illud *C. edd., factum, ut puto, ex* p'sit et huic, *mutato primum* s *in* ĉ, *post quod* it *ob sequens* et *omissum est, deinde* huic *in persimile* illud. *Ceterum cf. L.* 10. §. 1 *fin. D. de acq. rer. dom.* (41, 3). 3, 160. [20]) etsi *C. edd.*

BON.] *Cf.* 4, 144. §§. 35—37. *Cf. Ulp.* 28, 13. 23, 6. 26, 8. *supra*

tis[21] petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. **38**. Sunt et alii quidam similes casus, quorum al*iquos* | superiore commentario tradidimus.[2] 135.

39. Nunc de libertorum bonis uideamus. **40**. Olim itaque licebat liberto patronum suum in testamento praeterire: nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti uocabat patr*on*um, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede *re*licto: itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius patrono iuris erat; et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla uidebatur esse querella; si uero uel adoptiuus filius filiaue uel uxor, quae in manu esset, '(*suus uel*)[3] sua heres esse*t*, aperte ini*qu*um erat, nihil iuris patrono superesse. **41**. Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas em*e*ndata est: siue enim faciat testamentum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat, et si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio; si uero intestatus moriatur suo herede relicto adoptiuo filio (*uel*) uxor*e*, quae in manu ipsius esset, uel nuru, quae in manu filii eius fuerit, datur aeque patrono aduersus hos suos heredes partis dimidiae bonorum possessio. prosunt autem liberto ad ex|cludendum patronum naturales liberi, non solum quos 136. in potestate mortis tempore habet, se*d* etiam emancipati et in adoptionem dati, *si* modo aliqua ex parte heredes scripti *sint*, *aut praeteriti con*tra tabulas testamenti bonorum possessionem ex edicto petierint[4]: nam exheredati nullo modo repellunt patronum. **42**. Postea lege Papia aucta sunt iura patro-

---

21) cognatus *C. ed. Bg.* 2) *Sequitur linea vacua.* 3) *Addidi.* 4) *Non satis accurate hoc dictum est, culpa tamen ipsius Gaii. In emancipato eoque in adoptionem dato, qui rursus emancipatus est, requiritur, ut aut heres scriptus sit aut praeteritus e. t. b. possessionem acceperit; in eo vero, qui in adoptione extranei est, ut a naturali patre heres scriptus sit, cui et ipsi commisso*

2, 148. 151ª. §. 38. *Cf.* 2, 119. 148. 149. §§. 39. 40. = *pr. I. de success. lib.* (3, 7). *Cf. Ulp.* 27, 1. 29, 1. §. 41. = §. 1. *I. eod. Cf. Ulp.* 29, 1. §. 42. = §. 2. *I. eod. Cf. L.* 16.

norum, quod ad locupletiores libertos pertinet: cautum est enim ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertiorum *nummorum centum* mil*ium plu*ris*ue* patrimon*ium relique*rit, et pauciores quam tres liberos habebit, siue is testamento facto siue intestato mortuus erit, uirilis pars patrono debeatur; itaque cum unum filium unamue filiam heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debetur, *ac si* sine ullo filio filiaue '(*testatus*)[25] moreretur; cum uero d*uos* duasue heredes reliquerit, tertia pars debetur; si tres relinquat, repellitur patronus. **43**. In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo iure patiebantur patroni: cum enim hae in pat*ro*norum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore; itaque siue auctor ad testamentum
137. faciendum | factus '*erat, neque tantum*, *quantum uellet*,
t. s. *testamento sibi* relic*tum erat*, *de se queri debebat*, *qui id a liber*ta imp*etrare potuerat;*[6] s*i ue*ro auctor *ei factus* non erat, *etiam tut*ius *hereditatem* morte '*eius cap*iebat; *nam neque suum heredem liberta relinquebat*, *qui*[6] posset patronum a bonis *libertae uindicandis re*pellere. **44**. Sed postea lex Papia *cum* quattuor liberorum iure libertinas tutela patronorum liberaret et eo modo '*efficeret*, *ut iam sine patroni*[7] *tu*toris auctor*itate* '*testari possent, prospexit, ut pro numero liberorum*, *quos superstites liberta*[8] habuerit, uirilis pars patrono debeatur '*contra t*|*abulas*[9] ex bonis eius: qua*e* omnia '*liberorum lo*co[30] iuris 'i*nterp*re*tatione accip*i*t*, *cum nullos ea* reliqu|*erit liberos; intestatae uero mortuae semper tota* | *heredit*as[1] ad patronum pertinet.

45. Q*uae* autem diximus de patrono, eadem intellegemus

---

per alium edicto c. t. b. possessio competit. [25]) *Ex bonis Cdd. Inst. addidi.* [6]) *Restitui 'Gaius' p.* 56. [7]) *Goesch. praeeunte restitui, qui tamen pro 'efficeret' ex Ulp. voluit 'inferret'.* [8]) *Ex Goesch. restitutione.* [9]) *Restitui 'Gaius' p.* 57. [30]) *Restitui; pono scriptum fuisse:* liberor. loco. [1]) *Sensum Schedarum ope et L.* 145. *D. de verb. sign.* (50, 16) *ratione habita, restitui. Initio v.* 15. *scriptum fuisse posui:* inṫpretatione.

D. de iure patr. (37, 14). §. 43. *Cf. Ulp.* 29, 2. *Fr. de i. fisci* §. 12. *supra* 1, 192. §. 44. *Cf. Ulp.* 29, 2. 3. *supra* 1, 194. *L.* 141. 145. 153. *D. de verb. sign.* (50, 16). §. 45. *Cf.* §. 58.

et de *filio patroni*; *item* de n*epote* '*ex filio*[32] *et de* prone*pote*
ex nepote filio nato prog*n*ato. **46**. *Fil*ia uero patro*ni*, i*tem*
'*neptis ex filio*[3] et prone*ptis ex* nepote *f*ilio n*ato* p*rognata*
quamuis ide*m ius habeant*, *quod l*ege XII tabularum patron*o*
datum est, p*raetor tamen uocat tantum masculini* sex*us* pa-
trono*rum* li*beros*: *sed fil*ia, *ut contra tabulas* testa|menti 138.
liber*ti* '(*aut*)[4] ab *intestato contr*a *filium* adoptiuum *uel* t. s.
*uxorem nurumue dimidiae par*t*is* bonorum possessionem
petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc
ius non habet. **47**. Se*d* ut ex bonis libert*ae suae* quattuor
liberos habe*ntis uiri*li*s* pa*rs ei* '*de|beatur*, *ne* liberorum *qui*-
d*em iure consequitur*,[5] ut quidam putant; se*d* tamen in-
testata liberta mortua, 'uerba legis Papiae faciunt,[6] ut ei
uirilis pars debeatur; si uero testamento facto mortua sit
liberta, tale ius ei datur, quale datum est '*patronae* li*beris*
hono|ratae, *ut* proinde si*mile* h*abeat ius* a*c patronus* |[7]
liberique c*o*ntra tabulas test*amenti* liberti habent: quamuis
parum diligenter ea pars legis scripta sit. **48**. Ex *h*is appa-
ret, e*x*traneos heredes patrono*r*um longe 'remot*os esse a*b
o*mni eo* iure *heredita*rio,[8] *quod uel* in *in*testatorum bonis
*uel cont*ra tab*ul*as testamenti patrono competit.

49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis liberto*rum*, quod etiam patronis *e*x lege XII tabularum datum est. nec *e*ni*m* ut contra tabulas te*sta*menti, in *quo* p*raeteritae* era*n*t, uel ab intestato contra filium adoptiuum uel uxorem nurumue bonorum possessionem par*tis*

---

[32]) *Ex mea cj.* '*eius*' *ed. Bg.* *Cf.* §. 58. [3]) *Ex mea cj.* '*neptis*' *ed. Bg.* [4]) *Ex mea cj.* '(*uel*)' *ed. Bg.* [5]) *Scripsi.* '*deberetur*, liberorum *qu*idem i*ure non est* co*nprehensu*m' *ed. Bg.* [6]) *An filio patroni eam in hunc casum assimilando? Cf. L.* 4. §. 21. *C. de bon. lib.* (6, 4). [7]) *Restitui. Nota, v.* est, *quod ab initio legitur, in ipso C. perscriptum esse.* [8]) *Restitui* '*Gaius*' *p.* 58. remot*um a*b o*mni eo* iure iri *ed. Bg.*

Ulp. 29, 4. 27, 1. *L.* 5. *D. de bon. libert.* (38, 2). *pr. I. de adsign. lib.* (3, 8). §. 46. *Cf. L.* 39. *D. de bon. libert.* (38, 2). §. 47. *Cf.* §. 44. libertae suae] *cf. L.* 58. §. 1. *D. de verb. sign.* (50, 16). quale dat. e. patr.] *cf.* §. 50. §. 48. *Cf.* §§. 58. 64. §§. 49. 50. *Cf. Ulp.* 29, 5. 6. 27, 1. *L.* 17. *D. de bon. lib.* (38, 2).

d*imidiae* peterent, praetor si*mi*liter '*eis ac masculis patronis
concessit.*[39] **50**. *Sed postea lex Papia* duobus *liberis*
139. honora*t*ae ingenuae patronae, | libertinae tribus eadem fere
iura dedit, quae ex edicto praetoris patroni habent; trium
uero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura
dedit, quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae
autem patronae non idem iuris praestitit. **51**. Quod autem
ad libertinarum bona pertinet, si quidem intestatae decesse-
rint, nihil noui patronae liberis honoratae lex Papia praestat:
itaque si neque ipsa patrona neque liberta *capite* diminuta
sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et exclu-
duntur libertae liberi; quod iuris est etiam si liberis honorata
non sit patrona: numquam enim, sicut supra diximus, feminae
suum heredem habere possunt: si uero uel huius uel illius
capitis deminutio interueniat, rursus liberi libertae excludunt
patronam, quia legitimo iure *capitis* diminutione *p*erempto
euenit, ut liberi libertae cognationis iure potiores habeantur.
52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem
patron*a*, quae liberis honorata non est, nihil iuris habet contra
libertae testamentum; *ei* uero, quae liberis honorata sit, hoc
ius tribuitur per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus
contra tabulas liberti.

53. Eadem lex '(*quae*)[40] patrona*e*, '(*patronae*)[1] filiae
liberis honoratae, '*filio*[2] patroni iura dedit; sed in huius per-
140. sona etiam unius | filii filiaeue ius sufficit.

54. Hactenus omnia '(*illa*)[3] iura quasi per indicem teti-
gisse satis est: alioquin diligentior interpretatio propriis com-
mentariis exposita est.[4]

55. Sequitur, ut de bonis Latinorum libertinorum dispi-
ciamus. **56**. Quae pars iuris ut manifestior fiat, admonendi

---

39) *Ad sensum restitui.* 40) *Addidi; excidisse videtur, postea-
quam alterum* patronae *omissum erat.* 1) *Geminavi.* 2) *Ex
mea cj. scripsi; intellige patronae filium.* 3) *Addidi 'Gaius'
p.* 58. 4) *Sequitur linea vacua.*

---

§. 51. *Cf. Ulp.* 27, 5. §. 2. *I. de SC. Orphit.* (3, 4). *supra* 1, 158.
sicut supra dix.] *Cf.* 3, 43. 2, 161. 1, 104. *L.* 13. *D. de suis et leg.*
(38, 16). §. 52. *Cf.* §. 47. *Ulp.* 29, 7. §. 53. *Cf. L.* 18. 42 *pr.
D. de bon. lib.* (38, 2). §. 56. *Cf.* 1, 22. 131. §. 4. *I. de succ.*

sumus, de quo alio loco diximus, eos, qui nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex iure Quiritium seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad patronos pertinere solita est: postea uero per legem Iuniam eos omnes, quos praetor in libertate tuebatur, liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunianos; Latinos ideo, quia lex eos liberos perinde esse uoluit atque si essent ciues Romani ingenui, qui ex urbe Roma in Latinas colonias deducti, Latini coloniarii esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem Iuniam liberti facti sunt, etiamsi non ciues Romani. '*u*|*e*rum[45].' legis Iuni*ae* Iuniae lator[6] cum intellegeret futurum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad patronos pertinere desinerent, ob *id, quod neq*ue u*t* serui *d*ecederent, ut possent *iure pe*cul*ii* res eorum ad patronos pertinere, neque | liberti Latini hominis 141. bon*a* possent manumissionis iure ad patronos pertinere, necessariu*m existimauit*, ne beneficium istis datum in iniuriam *patrono*rum conuerteretur, cauere, u*t* '*bona horum*[7] libertorum proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset: itaque iure quodammodo peculii bona Latinorum ad manumissores '*eorum*[8] pertinent. **57**. '*Unde euenit*, *ut multum*[9] differant *ea* iura, quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his, quae in hereditate ciuium Romanorum libertorum obseruantur. **58**. Nam ciuis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex

---

[45]) n|*r *Sched. Bl.* *n*|p(?)r *Sched. Goesch.* nam praetor leg*e* Iunia lat*a ed. Bg. Sed nec* nam *huius loci est, nec* praetor *etiam Iustiniano in hac re* (*L. un. pr.* §. 13. *C. de Lat. lib.* 7, 6) *ignoratus; ipsi enim legi Iuniae hoc ius attribuitur* (3, 70. 57. §. 4. *I. de succ. libert.* 3, 7), *nec praetor aut ius Quiritium in Latino per vindicationem legandum* (2, 195) *nec ius antiquum* (3, 63) *facere poterat.* [6]) *C. scripturam retinui 'Gaius' p.* 59. *nec in duplici nomine legis insulsam* (*cf.* §. 75), *quamquam id etiam errori librarii tribui potest.* [7]) *Ex Goesch. cj.* [8]) *Ex Goesch. cj. 'exinde' ed. Bg., vox non Gaiana.* [9]) *Sic Goesch. ad sensum*

---

lib. (3, 7). *Fr. Dosith.* 5. 6. *Ulp.* 1, 10. *L. un. pr. C. de Lat. lib. toll.* (7, 6). neque lib. Lat. *etc.*] *cf. L. Flav. Salp. c.* 23.
§. 58. *Cf.* §§. 45—48. 2, 155. *L.* 9 *pr. D. de iure patron.* (37, 14).

nepote (*filio nato*) pro*g*nato*s* omnimodo pertinet, etiamsi (*a*) parente fuerint exheredati; Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum etiam ad extraneos heredes pertinent, et ad liberos manumissoris exheredatos non pertinent. **59**. Item ciuis Romani *li*b*erti* hereditas ad duos pluresue patronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo seruo dominium habuerint; bona uero Latinorum pro ea parte pertinent, pro qua parte quisque eorum dominus fueri*t*. **60**. Item in hereditate ciuis Romani liberti patronus alterius patroni filium excludit, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit: bona autem
142. La|tinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. **61**. Item si unius patroni tres forte liberi sunt et alterius unus, hereditas ciuis Romani liberti in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam; bona uero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. **62**. Item si alter ex *i*is patronis suam partem in hereditate ciuis Romani liberti spernat, uel ante moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet; bona autem Latini pro parte 'deficientis[50] patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent, qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui liberassent, pertinerent. **64**. Quo senatusconsulto quidam '(*id*)[1] actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate ciuium Romanorum libertinorum; 'idque[2] maxime Pegaso placuit; quae sententia

---

restituit. [50]) *Ex Goesch. cj.* decedentis *C. edd.* [1]) *Goesch. recte addidit* (*ex* quid.). [2]) *Ex Goesch. cj.* idemque *C. ed. Bg.*

---

§. 59. *Cf. L.* 4. §. 19. *C. de bon. lib.* (6, 4). *L.* 34. *D. de bon. lib.* (38, 2). §. 60. *Cf. Ulp.* 27, 2. 3. *Paul.* 3, 2. §. 1. *L.* 4. §. 19. *C. cit.* §. 3. *I. de succ. lib.* (3, 7). §. 61. *Cf. Ulp.* 27, 4. §. 3. *I. L.* 4. §. 19. *C. cit.* §. 62. *Cf. Paul.* 3, 2. §. 2. — *supra* 2, 188. 150. §. 63. *Cf.* §. 4. *I. de succ. lib.* (3, 7). Largo] *a.* 42 (?). §. 64. *Cf.* §§. 48. 58. — *L.* 40. *D. de bon. lib.* (38, 2).

aperte falsa est: nam ciuis Romani liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes | *pertinet; bona autem* Latino- 143.
rum etiam ex hoc ipso senatusconsulto non obstantibus liberis manumissoris etiam ad extraneos heredes pertinent; item in hereditate ciuis Romani liberti li*b*eris manumissoris nulla exheredatio no*cet*, in bonis Latinorum *autem noc*ere nominatim factam exheredationem, *ip*so senatusconsulto significatur. uerius est ergo, hoc solum eo senatusconsulto actum esse, ut manumissoris liberi, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur extraneis heredibus. **65**. *Itaque* et emancipatus filius patroni praeteritus, quamuis contra tabulas testamenti parenti*s* sui bonorum possessionem non petierit, tamen extraneis heredibus in bonis Latinorum potior habetur. **66**. Item filia ceteri*que*, quos *ex*heredes licet iure ciuili *facere inter ceteros*, *quamuis id suff*iciat, *ut* ab omni *hereditate patr*is sui s*ummoueantur*, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati, potiores erunt extraneis heredibus. **67**. Item ad *li*beros, qui *ab* hereditate parentis se abstinuerunt, '*bona Latinorum pertinent*, *quamuis* al*ieni habeantur a patern*a[53] hereditate, q*uia* exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. **68**. *E*x *h*is omnibus satis illu*d* apparet, si is, qui
Latinum fecerit,[4] ——————————— ** | ——————— 144.
vv. 1—21. ———————————— | **69**. Item '*si nullo* t. s.

[53]) *Restitui 'Gaius' p.* 59. *Item sequens* quia. [4]) *Sententiam hanc fuisse suspicor:* si is, qui Latinum fecerit, *uel* libe*ri eius soli ei heredes facti vivant, cum Latinus moritur, nihil novi senatusconsulto introductum esse, quia etiam ex lege Iunia ad eosdem bona Latini pertineant, nec extranei heredes sint, cui vel ipse manumissor vel liberi praeferri possint. Sed etsi manumissor Latinum extraneo legaverit* (2, 195), *SCto locum non esse videri, quod liberos tantum extraneis heredibus praetulerit: qua de re tamen non dubito, quin dissenserint ICti, sive extraneo sive uni ex liberis per praeceptionem Latinus legatus fuerit, et his controversiis maiorem partem pag.* 144. *occupatam fuisse. Sequebantur deinde aliae controversiae, et in his prima, ut puto, si liberis tantum heredibus institutis unus ex iis se abstinuerit vel hereditatem spreverit, bona Latini ad omnes an ad eos tantum, qui heredes facti sunt* (*quod verius est*) *pertineant. Quam quaestionem deinde statim* §*us* 69. *excepisse videtur.*

e*xtraneo herede interueniente liberi* | dispar*ibus ex partibus heredes facti sunt*, *bona Latini pro he*|redi*tariis partibus*,
145. *non pro uirilibus recte*[55] *pu*|tant ad eos pertinere, qui*a* nullo interueniente extraneo herede senatusconsulto lo*cu*s non est.
70. Se*d* si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, *Ca*elius Sabinus ait, tota bona pro uirilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extrane*us* heres interueni*t*, non habet lex Iunia locum, sed senatusconsultum; Iauolenus autem ait, tantum eam partem ex senatusconsulto liberos patroni p*r*o uirilibus partibus habituros esse, quam extranei heredes ante senatusconsultum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. **71**. Item quaeritur, an hoc senatusconsultum ad eos patroni liberos pertineat, qui ex filia nep*te*ue procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres; item (*an*) ad maternos Latinos hoc senatusconsultum pertineat, quaeritur, id est, ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit, utroque casu locum esse senatusconsulto; sed huius sententiam plerique inprobant, quia senatus de his liberis 'patronorum[6] nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur; idque ex eo adparet, quod nominatim exheredatos summo*u*et; nam uidetur de his sentire, qui ex*h*eredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri
146. filium filiamue, neque auo | materno nepotem neptemue, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est, siue de iure ciuili quaeramus, siue de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen[7] ciuis Romanus li*b*ertus tamquam Latinus moritur, ueluti si Latinus saluo iure patroni ab imperatore ius Quiritium consecutus fuerit: '*item*, ut[8] diuus

---

55) *Ad sensum a Goesch. demonstratum ex vestigiis C. restitui.*
6) patronarum *C. edd.* 7) *Pro* tm (tamen) *videtur huius loci esse* contra *vel* e diverso. *Cf.* §. 64. 8) nam (*i. e.* ñ *pro* it) ut *C.*

---

§. 72. *Cf.* §. 4. *I. de success. lib.* (3, 7). *Plin. ep.* 10, 4. 105.

Tr*a*ianus constituit, si Latinus inuito uel ignorante patrono ius Quiritium ab imperatore consecutus sit: quibus casibus dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei liber*i* eius heredes *es*se possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, uti patronum heredem instituat eiqu*e*, si heres esse noluerit, alium substituere possit. **73**. Et quia hac constitutione uidebatur effectum, ut numquam isti homines tamquam ciues Romani morerentur, quamuis eo iure postea usi essent, quo uel ex lege *Aelia* Sentia uel ex senatusconsulto ciues Romani essent, diuus Hadrianus, iniquitate rei motus, auctor fuit senatusconsulti *f*aciundi, ut qui ignorante uel recusante patrono ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia uel ex senatusconsulto, si Latini mansissent, ciuitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege Aelia Sentia uel senatusconsulto ad ciuitatem Romanam peruenissent. |

74. Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediticiorum nu- 147.
mero facit, bona modo quasi *ciuium Romanorum* lib*er*torum, modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. **75**. Nam eorum bona, qui, si *in* aliquo uitio non essent, manumissi ciues Romani futuri essent, quasi ciuium Romanorum patronis eadem lege tribuuntur: non tamen hi habent etiam testamenti factionem: nam id pl*e*risque placuit, nec inmerito. nam incredibile uidebatur, pessim*ae* condicionis hominibus uoluisse legis latorem testamenti faciundi ius concedere. **76**. Eorum uero bona, qui, si non in aliquo uitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde tribuuntur patronis, ac si Latini decessissent: nec me praeterit, non satis in ea re legis latorem uoluntatem suam uerbis expre*ssi*sse.

77. Videamus autem et de *e*a successione, quae nobis ex

---

nam ita *Lachm. ed.* nam ut *ed. Bg. Sed postea Gaius complures casus significat.*

---

§. 73. *Cf.* 1, 29 *seq.* 66 *seq.* 69 *seq.* §. 74. *Cf.* 1, 13 *seq.* §. 75. *Cf.* 1, 25. 26. *Ulp.* 20, 14. 15. §. 77. *Cf.* 2, 98. *pr. I. de succ. subl.* (3, 12). *De privatim facta venditione bonorum*

emptione bonorum competit. **78.** Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant, nec absentes defenduntur; item eorum, qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicatorum post tempus, quod eis partim lege XII tabularum partim edicto praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona ueneunt, uelut eorum, quibus certum est neque heredes neque
148. bonorum possessores neque ullum alium | iustum successorem existere. **79.** Si quidem uiui bona ueneant, iubet ea praetor per dies continuos XXX poss*i*deri *e*t proscribi, si uero mortui, '*per*[59] dies XV; postea iubet conuenire creditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum, per quem bona ueneant: itaque si uiui bona ueneant, in diebus '*x legem bonorum uendendorum fie*|ri[60] iubet, si mortui, in 'die*bus* V, *a qu*ibus *ta*n*dem*[60] *u*iui bo|na '*die* XX.,[1] mortui uero '*die* X.[2] emptori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum uenditio compler*i* iubet*ur*, illa ratio est, quia de uiuis curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur. **80.** Neque a*utem* bonorum possesso*rum*, *ne*que *bonorum emptor*um *res* pleno iure fiunt, sed in bonis efficiunt*ur*; *ex* iure Quiritium autem ita demum adquiruntur, si 'usuc*a*piunt*ur*.[3] interdum quidem bonorum emptorib*us* '*per ge*|*n*us quo*ddam* mancipi*i* *quaeri intell*igit*ur*,[4] si per eos *scil*i*cet* | bonorum 'emptor*ibus*

---

59) *Ex Goesch. cj.* post *C. edd.* 60) *Ex mea cj.* ('*Nexum*' *p.* 153) *restitui; modo nunc* tand. (*tandem*) *malui pro* '*tum*'.
1) XXX (*pro* DXX. *ut puto*) *C. edd.* 2) XX (*item pro* DX.) *C. edd.* 3) *Ex Goesch. ed.* ususceperiunt *C.* usuceperunt *ed. Lachm.* ususceperunt *ed. Bg.* 4) *Sic nunc malo restituere* (*notatum ponens* quodd. m̄cipi q̇ri) *quam feci* '*Nexum*' *p.* 160. *Cf.* 1, 112. *et Fest. ep. v.* '*Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitve, quia manu sublata significat se auctorem emptio-*

L. 67. §. 2. *D. de cond. indeb.* (12, 6). §. 78. qui fraud. c. lat.] *cf. Cic. pro Quint.* 19. 23. *L.* 7. §. 1. *D. quib. ex c. in poss.* (42, 4). ex l. Iulia] *a. u.* 706—710. *Cf. Dig.* 42, 3. *C.* 7, 71. *Th. C.* 4, 20. *L.* 11. *C. ex quib. c. infam.* (2, 12). iudicatorum] *cf. Gell.* 20, 1. 15, 13. edicto pr.] *puta in iudiciis imperio continentibus. Cf.* 4, 105. mortuorum] *cf.* 2, 154. 158. 150. §. 79. *Cf. Cic. pro Quint.* 8. *Theoph.* 3, 12 *pr.* §§. 80. 81. *Cf.* 4, 34. 35. 145. 146. 2, 26. *Varr. de re r.* 2, 10. §. 4. *Theoph. l. c.*

addicitur, qui publice uendunt, *eo*|que *modo statim res* pl*eno iure* Quiritium *bonorum emptorum fiunt*, | nec usucapi pos*sunt.*[65] **81.** Item quae de*bita sunt ei*, *cuius fuerunt bona*, aut ipse debuit, neque bonorum ’possessor[6] *neque* bonorum ’emptor[7] ipso iure ’debet[8] *aut ipsis debentur*, ’*et i*|*deo*[9] de omnibus rebus ’*utilibus actionibus et experiuntur et conueniuntur, quas inferius*[70] *pro*|ponemus. |

82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, *quae* 149.
neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, (*quod*) con*s*ensu receptum est, introductae sunt. **83.** *Ecce enim* cum paterfamilias se in adoptionem de*dit*, mulierue in manum conuenit, *omnes eorum* res incorporales et corporales quaeque ei*s* debitae sunt, patri ado*pti*uo coemptionatoriue adquiruntur, exceptis iis, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio *libertorum*, quae per iusiurandum contracta est, et ’*quaecunque continentur*[1] legitimo iudicio. **84.** ’*Ex di*uerso[2] q*uod debet is*, *qui se in* adoptionem dedit, u*el quae* i*n manum conuenit*, *ad* ip*sum quidem* coemptionatorem aut ad patrem adoptiuum *pertinet* hereditarium aes alienum, *proque eo* ’*is s*|*uo* n*omine uelut*[3] ipse pater adoptiuus ’succede*ns quia re*|*tro*[4] heres fit, directo tenetur iure, ’*liberaturque*[5] *is*, *qui* se adoptan-

---

nis esse’. Contra id, quod dixi ‘Gaius’ p. 60., *cf. supra not.* 18. *ad* 2, 26. [65]) *Restitui ad sensum, vestigia Codicis legens. Notatum posui fuisse inter alia* m̊ (*modo*) — iq. (*iure Quiritium*); *‘pleno iure Quiritium’ Gaius dicere poterat ratione eorum, quae initio §i dixerat.* [6]) *C.* possessores *edd.* [7]) *C.* emptores *edd. Sed iam et eum, cuius bona fuerunt, singulari numero Gaius extulit.* [8]) debeat *C.* debent *edd.* [9]) *Restitui.* [70]) *Ex mea cj. ad sensum restitui.* [1]) *Ex mea cj. restitui. Cf. ‘Studien’ p.* 277. [2]) *Ex Lachm. ed. ‘Sed* e diuerso’ *ed. Bg.* [3]) *‘quia suo nomine’ ex Lachm. cj. ed. Bg. Puta scriptum fuisse* is suo nom. n̄ū. [4]) *‘aut coemptionator’ ex Lachm. cj. ed. Bg. apte quidem, sed contra Sched. auctoritatem.* [5]) *‘non uero’ ex Lachm. cj.*

---

§. 82. = *pr. I. de acq. per adrog.* (3, 10). §. 83. = §. 1. *I. eod. Cf.* 2, 86. *Ulp.* 19, 18. — *Cic. Top.* 4. §. 23. *Sueton. Tib.* 15. operar. obl.] *cf. L.* 7. *D. de oper. lib.* (38, 1). legit. iud.] *cf.* 3, 181. §. 84. *Cf.* §. 3. *I. de acq. per arrog.* (3, 10). *L.* 2. *D. de cap. min.* (4, 5); *infra* 4, 38. 80.

dum dedit, qu*ae*ue i*n manum conuenit, quia* desinit '*etiam*[76] here*s* e*sse;* de eo uero, quod pri*us suo nom*in*e eae* personae debuerint, licet neque pater ado*ptiu*us teneatur neque coemptionator, *neque* ipse quidem, qui se in adoptionem ded*it uel* quae in manum conuenit, maneat obligatus obligata*ue*, quia *scilicet* per capitis diminutionem '*lib*er*an*tur,[7] tamen in eum
150. eamue *ut*ilis actio datur r*escissa* | capitis deminutione, et si aduersus hanc actionem non defendantur, quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permittit.[8]

85. *Item si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, eam hereditatem, antequam cer*nat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iu*re h*eres *fit is*, *cui eam cesserit, perinde ac si ipse per* legem ad hereditatem uocaretur: quodsi posteaquam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus ipse tenebitur; sed res corporales transferet proinde ac si singulas in iure cessisset, debita uero pere*unt*, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt. **86**. Idem iuris est, si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem cedendo nihil agit. **87**. Suus autem et necessarius heres an aliqui*d* aga*n*t in iure cedendo, quaeritur: nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae sc*h*olae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an iuris necessitate hereditati adstringatur.[9] |

151. **88**. *Nunc transeamus* ad obligationes, quarum summa diuisio in duas species deducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.

89. Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascun-

---

ed. Bg. [76]) *'iure ciuili' ex Lachm. cj. ed. Bg. Scriptum videtur fuisse* et. [7]) *Ex Goesch. ed. libere*tur *ed. Bg.* [8]) *Sequuntur duae lineae scriptura vacuae, a Goesch. repletae.*
[9]) *Linea cum sequentis initio litteris vacua.*

---

§§. 85—87. *Cf.* 2, 35—37. §§. 88. 89. *Cf. pr.* §. 2. *I. de oblig.* (3, 13). *Epit.* 2, 9 *pr. L.* 1 *pr.* §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7).

tur. harum quattuor genera sunt: aut enim re *con*trahitur obligatio, aut uerbis, aut litteris, aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; (*mutui autem datio*) proprie in his fere rebus contingit, qua*e* 'pondere,[80] numero, mensura consta*nt*, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non 'ea*e*dem,[1] sed 'alia*e*[2] eiusdem naturae reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita *ti*bi a me datum est, ex meo tu*u*m fit. **91.** Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant, pupillum aut mulierem, cui sine t*u*toris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.

92. Verbis | obligatio fit ex interrogatione et responsione, 152.
uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS? DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO, FIDE IVBES? FIDE IVBEO, FACIES? FACIAM. **93.** Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO, propria ciuium Romanorum est; cetera*e* uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent;

---

[80]) res pondere *C. ed. Bg.* [1]) *Ex Inst.* eadem *C. ed. Bg.*
[2]) alia *C. ed. Bg.*

---

§. 90. = *pr. I. quib. mod. re contr.* (3, 14). *Cf. Epit.* 2, 9. §. 1. *L.* 1. §. 2. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 91. = §. 1. *I. eod.* (3, 14). *Cf. L.* 5. §. 3. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 6. *I. de obl. q. q. ex contr.* (3, 27). *L.* 5 *pr. D. de auct. et cons.* (26, 8). *L.* 4. §. 4. *D. de doli exc.* (44, 4); *infra* 4, 5. 41.
§. 92. *Cf. Epit.* 2, 9. §. 2. *pr. I. de verb. obl.* (3, 15). *L.* 1. §. 7. *D. de obl. et act.* (44, 7). *Paul.* 2, 3. 5, 7. §. 1.
§. 93. *Cf.* §§. 119. 179. §. 1. *I. de verb. obl.* (3, 15) *cum Theoph. L.* 8. §. 4. *D. de acceptil.* (46, 4). *Fest. v. Spondere. Varro de L. L.* 6, 5. §§. 69 *seq.* (*Zeitschr. f. gesch. RW. X. p.* 327).

et quamuis ad *Gra*ecam uocem expressae fuerint, uelut hoc modo (*δώσεις; δώσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω*), etiam hae tamen inter ciues Romanos ualent, si modo Graeci sermonis intellect*um* habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intellectum habeant. at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transf*er*ri possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse. **94.** Unde dicitur, uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FVTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur: quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulat*u* agitur, sed iure belli res uindicatur. **95.** Illu*d* dubitari

153. potest, si quis[83] | ——————————————————————

t. s. ——————————————————————————————

[83]) *Dubitatio eo pertinuisse videtur, an etiam alio eiusdem linguae verbo* (*L.* 1. §. 2. *D. de verb. obl.* 45, 1) *vel eodem alius linguae verbo* (*L.* 1. §. 6. *eod. Theophil.* 3, 15. §. 1.) *respondens recte obligetur, quod placuit. Post quae in pagina, quae legi non potuit, dixisse Gaius videtur, plane quibusdam in causis etiam omnino non interrogatum verbis obligari, quae causae ex Epit.* 2, 9. §§. 3. 4. *cognosci possunt: 'Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius et debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut et interrogata respondeant, et stipulata promittant.* §. 4. *Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit: in qua re supradicti liberti non tam verborum solennitate, quam iurisiurandi religione*

§. 95. *Cf. Liv.* 9, 5. 8. 11. 41 (*cf.* 1, 24). *Cic. pro Balbo* 12. §. 29.

96. . . . . | obligentur: utique *cum* quaeritur de iure Romanorum. nam apu*d* peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatium iura requirentes aliud in *alia* lege *reperiemus*.[84] 154.

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum, quem seruum esse credebat, aut mortuum, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat *esse* humani iuris, *sibi d*ari stipuletur. **97**[a]. *'(Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum, stipuletur,)*[5] aeque inutilis est stipulatio. **98**. Item si quis sub ea condicione stipuletur, quae existere non potest, (*uel*)uti 'si digito caelum tetigerit', inutilis est stipula*t*io. sed legatum sub inpossibili condicione relictum nostri praeceptores proin*de ualere* putant, ac si *ea condicio adiecta non* esset; diuer*sae* sc*h*olae auctores non minus legatum inutile existimant, quam stipulationem: et sane ui*x* idonea diuersitatis ratio reddi potest. **99**. Praeterea inutilis *est stipulatio*, *si quis* ig*n*ora*n*s, rem *sua*m *esse, eam sibi dari stipuletur: nam* id, quod al*icu*i*us est, id ei dari non potest. **100**. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MORTEM MEAM DARI SPONDES? uel ita: (*POST MORTEM TVAM*

---

retinentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest.' Ex ultimis verbis coniicere licet, Gaium hanc disputationem ita fere absolvisse: 'His vero causis exceptis praeterquam ex interrogatione et responsione verborum obligatio non contrahitur, adeo quidem, ut qui non interrogati responderint, aut interrogati tantum adnuerint, ne omnino quidem obligentur.' *Cf. L.* 1. §. 2. *D. de verb. obl.* (45, 1). [84]) *Sequitur linea vacua.* [5]) *Lachm. ex* §. 1. *I. h. t.* (3, 19) *supplevit. Plane aliquid excidit; sed etiam aliud inutilis stipulationis exemplum fuisse potest, velut facti impossibilis. Bg. ante 'esse' perperam addidit 'non est, aut'.*

---

§. 97. *Cf. L.* 1. §. 9. *D. de obl. et act.* (44, 7). *Epit.* 2, 9. §. 5. §§. 1. 2. *I. de inut. stip.* (3, 19). §. 98. *Cf. Epit.* 2, 9. §. 6. *L.* 1. §. 11. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 11. *I. h. t.* (3, 19). §. 10. *I. de hered. inst.* (2, 14). *Paul.* 3, 4b. §. 1. *L.* 1. *D. de condit. inst.* (28, 7). *L.* 31. *D. de obl. et act.* (44, 7).
§. 99. *Cf. L.* 1. §. 10. *D. de obl. et act.* (44, 7); *infra* 4, 4. §§. 2. 22. *I. de inutil. stip.* (3, 19). §. 100. *Cf. Epit.* 2, 9. §§. 7. 8. §§. 13. 15. *I. h. t.* (3, 19) *et* 2, 232. 277. 3, 117. 119. 158. 176.

DARI SPONDES? ualet autem, si quis ita dari stipuletur: CVM MORIAR, DARI SPONDES? uel ita:) CVM MORIERIS, DARI |
155. SPONDES? id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est, ex heredis persona incipere obligationem. rursus ita stipulari non possumus: PRIDIE QVAM MORIAR, a*ut* PRIDIE QVAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi PRIDIE quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum redducitur stipulatio et quodammodo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. **101.** Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intelleg*e*mus. **102.** Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id, quod interrogatus erit, non responderit, uelut si sestertia x a te dari stipuler, et tu nummum *se*sterti*um* v milia promittas, aut si ego pu*r*e stipuler, tu sub condicione promittas. **103.** Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iuri subiecti non sumus: unde illu*d* quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iuri subiectus non est, dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio: nostri praeceptores putant, in uniuersum ualere, et proinde ei soli, qui stipulatus sit, solidum deberi, atque si extranei nomen
156. non adiecisset: sed diuersae sc*h*olae auctores | *'dimidium ei deberi*[86] existimant; pro ali*e*na[7] *enim* | *parte ita inutilem esse stipul*ationem, *ut in* causa *du*|*obus per damnationem relicti legati* responde*tur*, | *deficientis collegatarii partem non alteri* quae*r*i, sed i*n he*|*reditate ut non debitam remanere:* q*uod* etiam *pl*|*ane simile est.*[8] **104.** *Item inutilis est*

---

[86]) *Ex Lachm. cj. restitui.* [7]) *Quae sequuntur in hac §., ad sensum probabilem efficiendum restitui, Sched. ductus secutus. In edd. tantum legebantur vv.* actionem (aonem *Sched. quod etiam* ationem *esse potest*) — causa — respondet — etiam. *De re cf. not.* 193. *ad* 2, 287. [8]) *Etiam Pomponius Cassianus Proculeia-*

---

§. 101. *Cf.* §. 153. *L.* 38 *pr. D. de solut.* (46, 3). §. 102. *Cf.* §. 5. *I. h. t.* (3, 19). *Epit.* 2, 9. §§. 9. 10. *L.* 1. §§. 3. 4. *L.* 83. §§. 2. 3. *L.* 35. §. 2. *L.* 134. §. 1. *D. de V. O.* (45, 1). *Libr. meum 'Gaius' p.* 62. §. 103. *Cf.* §§. 4. 19. *I. h. t.* (3, 19). *infra* §§. 114. 163. *L.* 110 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 64. *D. de contr. empt.* (18, 1). *L.* 4. *D. de stip. serv.* (45, 3). *supra* 2, 205. §. 104. *Cf.* §. 6. *I. h. t.* (3, 19).

stipulatio, si ab *eo stipuler*, *qui iuri meo su*biectus est, 'a*ut contra*[89] is a me *stipuletur.* '*sed de seruis et de his*, *qui*[90] *in* mancipio '*sunt*, *illud praeterea ius obseruatur*, *quod*[90] non solum ipsi, '*cuius in potestate mancipioue*[90] sunt, obligari non poss*unt*, *s*ed ne alii quide*m* ull*i*. **105**. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam *est: quod et* in surdo receptum est; quia et is, *qui stipulatur,* uerba promittentis, et qui promittit, *uerba stipulantis* exaudire debet. **106**. Furiosus nullum ne*gotium gerere potest*, quia non intellegit, quid agat. **107**. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen ut 't*utor*[1], sicubi tutoris auctor*itas ne*cessaria sit, a*d*hibeatur, uelut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. **108**. Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt. **109**. Se*d* quod diximus de pupilli*s*, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est, non multum a *furioso* | differt, quia huius aetatis pupilli nullum intel- 157.
lectum habent: sed in his pupillis, '(*qui infanti proximi sunt*,)[2] p*ropt*er utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.

110. '(*Quanquam uero*, *ut dixmus*, *alius*, *qui iuri nostro subiectus non est*, *inutiliter nobis stipulatur*,)[3] possumus tamen ad id, quod stip*u*lamu*r*, alium a*d*hibere, qui *i*dem stipul*e*t*u*r, quem uulgo adstipulatorem uocamus. **111**. 'E*t*[4]

---

norum in hac re sententiam probat L: 110 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). '*simile est*' *cf.* §. 160. [89]) *Restitui, incerta tamen C. scriptura.* [90]) *Ex mea cj. restitui. Similia Goesch. cj.* [1]) *Ex Laehm. ed. Omittit ed. Bg.* [2]) *Addidi* '*Gaius*' *p.* 65. *Cf.* §. 10. *I. h. t.* (3, 19). *L.* 6. *D. rem pup.* (46, 6). [3]) *Supplevi* '*Gaius*' *p.* 66. *In C. quae sequitur linea, librarius ea, quae omisit, pro rubrica habens, vacuam reliquisse videtur.* [4]) Sed

---

§. 105. = §. 7. *I. eod. Cf. L.* 1. §§. 14. 15. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 106. = §. 8. *I. eod. Cf. L.* 1. §. 12. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 107. = §. 9. *I. eod. Cf.* 2, 83. 3, 91. 119. 176. *Ulp.* 11, 27. §. 108. *Cf.* 3, 91. 119. 176. 1, 192. §. 109. = §. 10. *I. h. t.* (3, 19). *Cf. L.* 1. §. 13. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 110. *Cf. Fest. v. Reus. Cic. pro Quint.* 18. §. 58. *Pison.* 9. *Epist. ad Octav.* (*inter Cic. epp. ad Brut.* 2, 8) *versus fin.* §. 111. *Cf.* §§. 117. 215.

huic proinde actio conpetit proindeque ei recte soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati i*u*dicio nobis restituere cogetur. **112**. Ceterum potest etiam aliis uerbis uti adstipulator, quâm quibus nos usi sumus: itaque si uerbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel: IDEM FIDEIVBES? uel contra. **113**. I*t*em *m*inus adstipulari potest, plus non potest: itaque si ego sestertia X stipulatus sum, ille sestertia V stipulari potest; contra uero plus non potest. item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra uero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post temp*us*. **114**. In hoc autem iure quaedam singulari iure obseruantur: nam
158. adstipulatoris heres non habet actionem. item | seruus adstipulando nihil agit, qui ex ceteris omnibus causis stipulatione domino adquirit. idem de eo, qui in mancipio est, magis placuit; nam et is serui loco est: is autem, qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non adquirit, q*uam*uis ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat; ac ne ipsi quidem aliter acti*o* conpetit, quam si sine capitis diminutione exierit de potestate parentis, ueluti morte eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est. eadem de filiafamilias et quae in manu est, dicta intellegemus.[95]

115. Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores appellamus. **116**. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor: IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor ita: IDEM FIDE TVA ESSE IVBES? 'uidebimus de his autem, quo nomine possint proprie[6] adpellari, qui ita interrogantur:

C. edd. Verum s *ex antecedente v. adhaesisse putanda est.*
[95]) *Sequitur linea vacua.* [6]) *Fortasse:* s' (sed, *s geminato*)

---

§. 112. *Cf.* 3, 116. §. 113. *Cf.* §. 5. *I. de fidei.* (3, 20). non solum aut.] *cf.* 4, 53. *L.* 12. §. 1. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 85. *D. de solut.* (46, 3). §. 114. *Cf.* 4, 113. 2, 87. quam si sine c. d.] *cf.* 1, 127. 130. §. 115. *Cf. pr. I. de fidei.* (3, 20). *Paul.* 1, 9. §. 5. 1, 20. *Fest. v. Adpromissor.* §. 116. *Cf.* 3, 92.

IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? **117**. Sponsores *qui*dem et fidepromissores et fideiussores saepe solemus accipere, dum curamus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero fere tunc solum *ad*hibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur, '(*quod*) stipulando (*quia*) nihil agimus, *ad*hibetur[97] *ad*stipulator, ut is post
mortem nostram agat: .qui si quid fuerit *con*secutus, | de 159.
r*estitue*ndo eo mandati iudicio heredi '*ex bona fide*[8] tenetur. t. s.

118. Sponsoris u*ero* et fidepromissoris similis condicio (*est*), fideiussoris u*al*de *d*issimilis. **119**. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi uerborum,[9] quamuis interdum ipse, qui promiserit, non fuerit obligatus, uelut *s*i *mulier*[9*] aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet post mortem suam dari promiserit; at illu*d* quaeritur, si ser*uus* aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. fideiussor uero omnibus obligationibus, id est, siue re siue uerbis siue litteris siue consens*u* contractae fuerint oblig*a*tiones, adici potest. 'ac[100] ne illu*d* quidem interest, utrum ciuilis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui a seruo fideiussorem accipiat, siue dominus

---

uidebimus de his, an item quo nomine possint proprio *etc. Alii:* uidebimus autem de his *vel* de his autem uidebimus. *Ceterum hos commune adpromissoris nomen comprehendebat.* [97]) *Ex mea cj. 'Gaius' p.* 66. '(*quod cum*) stip. nihil ag. adhibetur' *ed. Bg. Antea edebatur:* '(*quod*) stip. n. agitur. adhibetur autem. (*quod ita*) st. n. a. a. a. *cj. Poeschmann. Stud. ad Gai. II. p.* 9. [8]) mor *Sched. Bl. Sed fuerit* exbf. *Cf. L.* 5 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). [9]) *Excidisse videtur: 'et obligantur' vel: 'et obligantur suorum obligatione uerborum'.* [9*]) *In C. fuerit* ml. *Cf.* 2, 83. 3, 171. '*femina*' *ex mea cj. priori ed. Bg.* [100]) ad *C.* at *edd.*

4, 137. *Epit.* 2, 9. §. 2. *Greg. C. tit. de sponsoribus et fideiussoribus* (12, 1). *L.* 8 *pr. D. de fidei.* (46, 1). *L.* 12. *C. eod.* (8, 41). §. 7. *I. eod.* (3, 20). *L.* 75. §. 6. *D. de verb. obl.* (45, 1).
§. 117. *Cf. pr. I. cit. L.* 1. §. 8. *D. de obl. et act.* (44, 7); §§. 100. 110. 216. §. 119. = §. 1. *I. de fidei.* (3, 20). si femina *etc.*] *cf.* §§. 107. 108. aut pup.] *Vid. L.* 25. *D. de fidei.* (46, 1), *ubi Tribonianus pro 'uerbis obligato' — 'obligato', pro 'spoponderit' 'fideiusserit' scripsisse videtur, coll. L.* 6. *D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 70. §. 4. *D. h. t.* (46, 1). post mortem s.]

in id, quod sibi debeatur. **120.** Praeterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de peregrino fidepromissore quaeramus, et alio iure ciuitas eius utatur; fideiussoris autem etiam heres tenetur. **121.** Item sponsor et fidepromissor (*per*) legem Furiam biennio liberantur, et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti potest, in tot partes deducitur inter eos obligatio, et singuli uiriles partes '*dare iu*bentur;[101] fideiussores uero perpetuo tenentur, et
160. quotquot erunt numero, singuli in solidum | obligantur:
l. s. *itaque liberum est creditori, a quo uelit, so*lidum petere: *sed ex epistula diui Hadriani compellitur* creditor a singulis, qui modo soluendo *sint, partes petere.* eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non sit, '*non ideo plus a ceterorum* quoque *peti possit.*[2] *Cum autem lex Fur*ia *tantum in* I*t*alia locum habeat, c*onsequens est*, *ut in prouinc*iis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores in 'perpetu*um*[3] teneantur et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistula diui Hadriani hi q*uoque* ad*iuuari uide*a*ntur.* **122.** Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit: nam si quis horum plus sua portione soluerit, de eo, quod amplius dederit, a*duer*s*us* c*eteros actionem habet* '*ex ea lege*, *quae scilicet*[4] *ante* legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur: unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiae beneficium supersit; et utique extra I*taliam* superest; nam l*ex* quidem Furia tantum in I*talia* ualet, Apuleia uero etiam

---

101) *Restitui 'Gaius' p.* 87. (*in*) uiriles p. *uocab*u*ntur cj. Poeschm. II. p.* 15. 2) *Restitui ib. p.* 89. *Multa intrudit Poeschm. p.* 17. 3) perpetuo *Sched. ed. Bg.* 4) *'lex autem Apuleia' edd.*

---

cf. §. 100. si seruus *etc.*] *cf.* §. 93. *Pers.* 5, 78. §. 120. *Cf.* 4, 113. *Epit.* 2, 9. §. 2. *Paul.* 2, 17. §. 16. §. 2. *I. h. t.* (3, 20). §. 121. per legem Fur.] *circa initium seculi quinti, ut videtur, latam. Cf.* 4, 22. *L.* 29. §. 6. *D. mand.* (17, 1). *L.* 25. *D. de stip. serv.* (45, 3). *L.* 4. *D. de div. temp.* (44, 3). *L.* 4. §. 4. *D. rem pup.* (46, 6). partes dare] *cf. L.* 5. §. 1. *L.* 34. §§. 1. 10. *L.* 37. *D. de solut.* (46, 3). fideiuss. uero] *cf.* §. 4. *I. h. t.* (3, 20). §. 122. lex Apuleia] *fortasse a. u.* 364. — *Cf. L.* 39. *D. de fidei.*

in *ceteris* '*praeter Italiam regionibus. Alia uero est fideiussorum condicio; nam ad hos*[105] *lex* Apuleia non pertinet: itaque si creditor ab uno totum *con*secutus fuerit, huius sol*i*us detrimentum *erit*, sci*licet* si is, pro quo fideiussit, soluendo non *sit: sed ut ex* | supra dicti*s* appar*et*, is, a quo creditor 161.
totum petit, poterit ex epistula diui Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio. **123**. Praeterea lege '*Pomp*eia[6] cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedicat palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quo*t* sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi praedixerit, permittitur sponsoribus et fidepromissoribus intra diem xxx. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit, praedictum '*ita non*[7] esse, 'liberantur. qua lege fideiussorum menti*o* nulla fit; sed in usu est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

124. Sed beneficium leg*is* Corn*e*liae omnibus commune est: qua lege idem pro eodem apu*d* eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in xx mili*a*; et quamuis sponsor uel fidepromissor '(*uel fideiussor*)[8] in amplam pecuniam, uelut si sestertium c milium nummum *se obligauerit*, '*tamen duntaxat* $\overline{XX}$ *damnatur*:[9] pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, se*d* omnem, quam tunc, (*cum*) contrahitur obligatio, certum est debitum iri, id est, (*quae*) sine ulla condicione deducitur in obligationem; itaque et ea pecunia, quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum es*t*, eam debitum iri, licet post tempus petatur. appella-

---

105) *Partim ex Lachm. partim ex Goesch. cj. restitui.* 6) *Restitui 'Gaius' p.* 90. *Alii aliter.* 7) nam *C.* non *edd.* 8) *Addidi 'Gaius' p.* 91. 9) *Restitui ib.*

(46, 1). §. 123. lege Pompeia] *ut videtur, a. u.* 666. *Cf. Schol. in Cic. orat. in Clod. et Cur. p.* 333 *Orell.* §. 124. legis Corn.] *fortasse eiusdem a. u.* 666. *Cf. Fest. v. Unciaria. De re L.* 49. §. 1. *D. de fidei.* (46, 1). *L.* 24. *D. de donat.* (39, 5). creditae pecuniae] *cf. L.* 1. *L.* 2. §§. 3—5. *L.* 37—39. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L.* 178 *pr.* 222. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 2. §. 1. *C. de const. pec.* (4, 18).

tione autem pecuniae omnes res in ea lege significantur;
162. itaque '(*et*)[110] si uinum uel frumentum, *au*t si fundum | uel hominem stipulemur, haec lex obseruanda est. **125**. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti si do*t*is nomine, uel eius, quod ex testamento tibi debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc 'lege uicesima hereditatium[1] cauetur, ut ad eas satisdationes, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. **126**. 'In eo iure quoque iuris[2] par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non poss*un*t, *ut* plus debeant, quam debet is, pro quo obliga*n*tur: at ex diuerso ut minus debeant, obligari possunt, sicut in a*d*stipulatoris persona diximus; nam ut astipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali re. **127**. In eo quoque par omnium causa es*t*, quod si qui pro *r*eo soluerit, eius reciperandi causa habet cum eo mandati iudicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit ueluti[2*] no*mini*bus transcripticiis. fit a*utem* nomen transcripticium duplici modo, uel a re in personam uel a persona in person*a*m. **129**. (*A re in personam tran*)scriptio fit, ueluti si id, quod *tu* ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, 'inde[3] expensum tibi tulero. **130**. A persona in person*a*m transcriptio
163. fit, ueluti si id, quod mihi Titius debet, tibi 'inde[3] ex|pen-

110) *Addidi ib. p.* 93. 1) *Non dubito, quin ipse Gaius in his Institutionibus scripserit:* lege Iul. de uices. her. 2) *Malim* in eo quoque iure. 2*) in *male geminando addunt C. et edd. Cf.* §§. 132. 133. 90. *Simile non est in* §. 135. 3) id *C. edd. Vid. 'Gaius' p.* 93. 'Inde' *significat, quod in expensilatione causam, vel personam, unde descendit ac transfertur debitum, commemorari oportet.*

§. 126. *Cf.* §. 5. *I. de fidei.* (3, 20). §. 113. §. 127. *Cf.* §. 6. *I. eod.* (3, 20). depensi] *cf.* 3, 216. 4, 9. 22. 25. 102. 171. 186. *Paul.* 1, 19. §. 1. *Cic. ad div.* 1, 9. *Lex Iul. munic.* 114. lex Publilia] *fortasse a. u.* 371. §§. 128. 129. *Cf.* (*Epit.* 2, 9. §. 12. *Theoph.* 3, 21 *pr.*) §. 137. *Cic. de offic.* 3, 14. *ad Attic.* 4, 18. *Verr. II.* 1, 36. 39. *pro Rosc. Com.* 1. 5. *Gell.* 14, 2. §. 130. *Cf. L.* 13 *pr. D. ad SC. Vell.* (16, 1). *Liv.* 35, 7.

sum tulero, id est si Titius 'te (*pro*) se[114] delegauerit mihi. **131**. Alia causa est eorum nominum, quae arcaria uocantur: in his enim re*i*, non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter uale*n*t, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae 'rei[5] facit obligationem: qua de causa recte 'dicemus,[6] arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. **132**. Unde 'non proprie[7] dicitur, arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ips*o* nomine, sed n*u*meratione pecuniae obligantur; quod genus obligationis iuris gentium est. **133**. Tr*an*scripticiis uero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur, quia quodammodo iuris ciuilis est talis obligatio: quod Neruae placuit. Sabino autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen transcripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona in personam, non obligari. **134**. Praeterea litterarum obligatio fieri uidetur chirografis et syngrafis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat; ita 'scilicet,[8] si eo nomine stipulatio non fiat: quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et uenditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. **136**. Ideo autem *i*stis modis con*s*ensu dicimus obligationes contrahi, qu*ia* neque uerborum | neque scripturae ulla pro- 164.
prietas desideratur, sed sufficit, eos, qui negotium gerunt, consensisse: unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, ueluti per epistulam aut per internuntium, cum alioquin uerborum obligatio inter absentes fieri non possit.

---

114) *Scripsi 'Gaius' p.* 93. te se *C.* te *edd.* 5) rein *C.* 're *modo' ed. Bg.* 'rei non *litterarum' ed. Gneist. Sed Codicis nota* n *a margine huc aberrasse mihi videtur, cum v.* 8. *ante* proprie, *ubi desideratur, excidisset. Quare suo loco eam restitui.* 6) dicimus *cj. Bg.* 7) proprie *C. edd. Vid. not.* 115. *et 'Gaius' p.* 94. improprie *non dicit Gaius, sed* non proprie 4, 18. 8) scilicet ut

---

§. 131. *Cf. Gell.* 14, 2. §. 132. *Cf. Ascon. in Cornel. p.* 57. *ed. Bait.* §. 133. *Cf. Liv.* 35, 7. §. 134. *Cf. Schol. in Verr.* 2, 1. §§. 60. 91. *p.* 175. 184. *ed. Bait. Ammian.* 18, 5. §. 2. *G. E. Heimbach 'Lehre v. Creditum' p.* 509 *seq.* §§. 135—137. = *L.* 2. *D. de obl. et act.* (44, 7). *Tit. 1. de cons. obl.* (3, 22).

137. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in uerborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat, et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur. **138**. [119] Sed absenti expensum ferri potest, etsi uerbis obligatio cum absente contrahi non possit.

139. *Emptio et uenditio contrahitur*, cum de pretio conuenerit, quamuis nondum pretium uumeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit: nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et uenditionis contractae. **140**. Pretium autem certum esse debet: alioquin si ita inter eos conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit em*p*ta, Labeo negauit, ullam uim hoc negotium habere; *quam sententiam C*as*s*ius probat: (*at*)[120] Ofilius et eam empt*ionem putat et uen*ditionem; cuius opinionem Proculus secutus est. **141**. *Item*
165. pretium in numerata pecunia con|sistere debet: *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, ueluti homo aut toga aut fundus alterius rei (*pretium esse possit*), ualde quaeritur: nostri praeceptores putant, etiam in alia re posse consistere pretium; unde illu*d* est, quod uulgo putant, per permutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi, eamque speciem emptionis e*t* uenditioni*s* uetustissimam esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte sic ai*t*:

(*ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,*
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν,)

'*e*t reli*qua*.[1] diuersae scholae auctores dissentiunt aliu*d*que

---

C. scilicet et *ed. Bg.* [119]) *Aperte fugitiva sunt verba huius* §. *ponenda ante* §. 137.*: ubi cum excidissent et ad marginem suppleta essent, librarius ea h. l. ea de causa posuisse videtur, quod spatium ibi vacuum in Cod., unde describebat, invenit. Nam et ipse lineam unam semis vacuam post h.* §. *reliquit.* [120]) *Geminando supplevi.* [1]) *Edd. praeter principem haec verba Gaio*

---

§. 139. = *pr. I. de empt.* (3, 23). *Cf. Epit.* 2, 9. §. 14.
§. 140. *Cf.* §. 1. *I. ib.* §. 141. = §. 2. *I. ib. Cf. Plin. N. H.* 33, 1. 3. *Serv. ad Virgil. Georg.* 3, 306. *L.* 1. §. 1. *D. de contr. empt.* (18, 1). *L.* 1 *pr. D. de rer. perm.* (19, 4). Homer.] *Il.* 7,

esse existimant permutationem rerum, aliu*d* emptionem et uenditionem; alioquin *non posse* rem expediri permutatis rebus, quae uideatur res uenisse, e*t qu*ae pretii nomine data esse, sed rursus utramque uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse, absurdum uideri. se*d a*it Caelius Sabinus, si rem 'tibi uenalem habenti,[122] ueluti fundum, 'accesserim,[3] et pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, *ut* fund*us* acciperetur.[4]

142. Locatio autem et conductio '(*et emptio et uenditio*)[5] similibus regulis constituuntur: nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio et conductio contrahi. **143**. Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, uelut qua*n*ti Titius aestimaueri*t*, | quaeritur, an locatio et conductio contrahatur: 166.
'qua de[6] causa si fulloni polienda curandaue, sarcinatori sarcienda uestimenta dederim, nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus, quanti inter nos conuenerit, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. **144**. Vel si rem tibi utendam dederim et inuicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. **145**. Adeo autem emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur, an locatio et conductio: ueluti si qua res in perpetuum locata sit, quod euenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut quamdiu 'inde[7] uectigal praestetur, neque ipsi

---

familiaria ut a librario profecta omittunt. [122]) *Sic C.* Titio uenalem habente *edd.* [3]) *Scripsi 'Gaius' p.* 94. acceperim *C. edd.* [4]) *Sequitur linea vacua, in qua haec fere sententia periisse videtur: 'Proxima emptioni et venditioni est locatio conductio'. Cf. L.* 2 *pr. D. loc.* (19, 2). [5]) *Haec nunc ut similia periisse statuere malui, quam quod 'Gaius' p.* 95. *suaseram,* constituitur *legere. Cf.* §. 145. [6]) *Malim* ex eadē, *licet similiter in Inst. legatur.* [7]) id (*pro sigla accipiendum; 'Gaius' p.* 96) *C. edd.*

472—475. §. 142. *Cf. L.* 2 *pr. D. loc.* (19, 2). *Pr. I. de locat.* (3, 24). §. 143. *Cf.* §. 1. *I. ib. L.* 25 *pr. D. loc.* (19, 2). *L.* 22. *D. de praescr. verb.* (19, 5). §. 144. *Cf.* §. 2. *I. ib. L.* 17. §. 3. *D. de praescr. verb.* (19, 5). §. 145. §. 3. *I. ib. Cf. L.* 2. §. 1. *D. loc.* (19, 2). *Gruter* 801, 5.

conductori neque heredi eius praedium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse. **146**. Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii xx mihi darentur, in eos uero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denari*i* mile, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur: et magis placuit, eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus 'appare*re*,[128] tamquam sub condic*i*one |
67. facta cuiusque uenditione an locatione: iam enim non dubitatur, quin sub condicione res ueniri aut locari possint. **147**. Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret, et acc*e*per*i*t uerbi gratia denarios CC, utrum emptio et uendit*i*o an locatio et conductio contrahatur: Cassius ait, materiae quidem emptionem uenditionem contrahi, operarum autem locationem et conductionem; sed plerisque placuit, emptionem et uenditionem contrahi: atqui si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, conuenit, locationem conductionem contrahi.

148. Societatem coire solemus aut totorum bonorum aut unius alicuius negotii, ueluti mancipiorum emendorum aut uendendorum. **149**. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet: quod Quintus Mucius etiam '(*contra naturam societatis esse censuit; sed Seruius Sulpicius*, *cuius*)[9] praeualuit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit, illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil omnino damni praestet, se*d* lucri partem capiat, si modo opera eius

Cf. 4, 28. [128]) apparet *C. edd. Cf.* 2, 218. *Male igitur librarius scripsit semel* re, *bis* t. [9]) *Addendum videtur 'etiam', ut appareat, quae causa omittendi haec librario fuerit.*

§. 146. *Cf. Cic. ad Attic.* 4, 4b. *fin.* non dubitatur *etc.*] *cf. L.* 20 *pr. D. loc.* (19, 2). §. 147. = §. 4. *I. ib. Cf. L.* 2. §. 1. *D. loc.* (19, 2). §. 148. = *pr. I. de societ.* (3, 25). *Cf. Epit.* 2, 9. §. 16. §. 149. *Cf.* §. 2. *I. ib. Epit. l. c. Cic. pro*

tam pretiosa uideatur, ut ae*qu*um sit, eum cum hac pactione in societatem admitti: nam et ita posse 'coir*i*[130] societatem constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, | et 168. tamen lucrum inter eos conmune sit; saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet. **150**. Et illu*d* certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, tamen aequis ex partibus commodum '*et*[1] incommodum inter eos commune esse; sed si in altero partes expressae fuerint, uelut in lucro, in altero uero omissae, in eo quoque, quod omissum est, similes partes erunt. **151**. Manet autem societas eousque, donec in eodem sensu perseuerant; at cum aliquis renuntiauerit societati, societas soluitur: sed plane si quis in hoc renunciauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc ren*unt*iau*e*rit so*c*ietati, ut hereditatem solus lucri faciat, cogetur hoc lucrum communicare; si quid uero aliu*d* lucri fecerit, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet: mihi uero, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. **152**. Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem *con*tra*hit*, *cer*t*a*m personam sibi eligit. **153**. 'I*g*itur[2] et capitis diminutione solui societatem '(*constat*),[3] quia ciuili ratione capitis diminutio morti '*paene* p*a*r esse[4] dicitur; *sed* si a*d*huc consentiant in societate*m*, noua uidetur incipere societas. **154**. Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim uenierint, soluitur societas: sed h*oc quoque casu* | societas 'de*nuo contrah*i pot*est*, quia[5] consensu contrahitur 169. nudo, iuris*que* gent*ium* '*est, consentire uero*[5] omnes homines naturali ratione *poss*u*n*t.

---

[130]) coire *C. Bg. ed.* [1]) ut *C. ed. Bg.* [2]) *Scripsi 'Gaius' p.* 96. Dicitur *C. edd.* [3]) *Supplevi ibidem.* [4]) *Haec proxime ad C. scripturam accedere videntur. Alii aliter. Cf. L.* 59 *fin. D. de condit. et dem.* (35, 1). [5]) *De mea cj. restitui.*

Rosc. Com. 10. §. 29. §. 150. *Cf.* §§. 1. 3. *I. ib.* §. 151. = §. 4. *I. ib.* §. 152. = §. 5. *init. I. ib.* §. 153. *Cf. Epit.* 2, 9. §. 17. *L.* 4. §. 1. *L.* 63. §. 10. *L.* 58. §. 2. *L.* 65. §. 11. *D. pro soc.* (17, 2). §. 154. *Cf.* §§. 7. 8. *I. ib.* (3, 25). privatim] *non ut L.* 67. §. 2. *D. de cond. indeb.* (12, 6) *dicitur, sed*

155. M*andatum* consistit, *siu*e nostra gratia mandemus, siue ali*ena*, '*id est, siue ut mea*[136] negotia geras, siue u*t* alterius '*mandem tibi, erit mandati*[7] obligatio, et inuicem alter *al*teri tene*b*imur, 'ide*o* quod tam *me tibi impens*a*s* quam *te*[8] 'mihi bona*m* fide*m* praestare oporte*t*.[9] **156.** Nam si tua gratia tibi mandem, s*u*per*u*acu*u*m est mandatum; quod enim tu tua gratia fac*turus* sis, id ex t*u*a sententia, *non* ex meo mandatu facere *uideberis; it*aque si otiosam pe*cunia*m domi te *habere mihi dixeris, et* ego te hortatus fuerim, u*t eam* fenerares, quamuis *e*am ei mutuam dederis, a quo *s*er*uare* *n*on potueris, non tamen habebis mecum man*dati actio*nem: it*em* et si hortatus sim, *ut rem a*liquam emeres, q*uamuis* non expedierit tibi eam emisse, non tamen *mandati tibi tenebor*. et adeo haec ita sunt, ut quaeratur, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, ut *Titi*o pecuniam *fenerares*. '*sed uerior est Sabini sententia, si non gener*aliter *ut pecuniam fenerares, mandatum sit, sed f*aenerare T*itio iussus sis*, *esse mandati actio*nem *exist*i*ma*ntis,[140] q*uia* non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. **157.** Illud '*constat*, *si*
170. *faciendum quid*[140] m*a*nde*tur*, quod contra bonos mores | est, non contrahi obligationem, uelut si tibi mandem, ut Titio furtum aut iniuriam facias. **158.** Item si qui*d* post mortem meam faciendum '(*mihi*)[1] mandet*ur*, inutile mandatum est, quia generaliter placuit, ab heredis persona obligationem incipere non posse. **159.** Sed recte quoque consummatu*m* mandatum si, dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit,

[136]) *Ex Goesch. cj. scripsi.* [7]) *Item ex Goesch. cj., qui tamen pro 'm̄dati' volebat 'inter nos'.* [8]) *Restitui 'Gaius' p.* 96. [9]) mihi bona fide praestare oportere *C. edd. ideoque iudicium* erit *in id quod paret* te mihi bona fide praestare oportere *ex Bg. cj. ed. Gneist. Cf.* §. 117. [140]) *Restitui 'Gaius' p.* 97. [1]) *Supplevi ib. p.* 98.

magistro creditorum nomine vendente. Cf. supra §. 80. §. 155. *Cf. Epit.* 2, 9. §. 18. *pr. I. de mand.* (3, 26). *L.* 2 *pr. L.* 10 *pr. L.* 46. §§. 4. 6. *D. mand.* (17, 1). *L.* 5 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 156. *Cf. pr.* §. 6. *I. de mand.* (3, 26). *L.* 2 *pr.* §. 6. *L.* 6. §. 5. *L.* 32. *D. mand.* (17, 1). §. 157. *Cf.* §. 7. *I. ib. Epit.* 2, 9. §. 18. §. 158. *Cf. supra* §. 100. — *L.* 12. §. 17. *L.* 13. *D. mand.* (17, 1). §. 159. = §. 9. *I. de mand.* (3, 26). *Cf. Epit.* 2, 9. §. 19.

euanescit. **160**. Item si adhuc integro mandat*o* mors alterutrius alicuius interueniat, id est uel eius, qui mandarit, uel eius, *q*ui mandatum susceperit, soluitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo, qui mihi mandauerit, ignorans, eum decessisse, exsecutus fu*e*ro mandatum, posse me agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum mihi a*d*feret. | et h*ui*c simile est, quod t. s.
plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari eum, cum alioquin stricta iuris ratione non posset liberari eo, quod alii soluisset, quam cui soluere deberet. **161**. Cum autem is, cui recte mandauerim, egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest, inplesse eum mandatum, | si modo implere potuerit; at ille t. s.
mecum agere non potest: itaque si mandauerim tibi, ut uerbi gratia fundum mihi sestertiis C emeres, tu se*stertiis* CL emeris, non habeb*is* mecum | mandati actionem, etiamsi tanti uelis 171.
mihi dare fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit: quodsi minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut C milibus emeretur, is utique mandar*e* intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur. **162**. In summa sciendum (*est, quotiens faciendum*) aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuissem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, ueluti si fulloni polienda curandaue uestimenta aut sarcinatori sarcienda (*dederim*).

163. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu nascuntur, admonendi sumus, adquiri nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipioue sunt. **164**. Per liberos quoque homines et alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex

---

§. 160. = §. 9. *I. ib.* §. 161. *Cf.* §. 8. *I. ib.* *L.* 3. §. 2. *L.* 4. *D. mand.* (17, 1). *Epit.* 2, 9. §. 20. *Paul.* 2, 15. §. 3. §. 162. *Cf.* §. 13. *I. ib.* *L.* 1. §. 4. *D. mand.* (17, 1). *L.* 22. *D. de praescr. verb.* (19, 5). §. 163. = *pr. I. per q. pers. nob. obl. acq.* (3, 18). *Cf.* 2, 86. *Paul.* 5, 8. *Plaut. Rud.* 5, 3. *v.* 28 *seq.* §. 164. = §. 1. *I. ib.* *Cf.* 2, 86. 92.

operis suis uel ex re nostra adquirant. **165**. Per eum quoque seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. **166**. Sed qui nudum ius Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus tamen iuris in ea re habere intellegitur, quam usufructuarius et bonae fidei possessor: nam placet, ex nulla causa[142] ei adquiri posse; adeo ut etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit seruus, mancipioue
172. nom*i*ne *e*ius acceperit, | quidam existim*e*nt, nihil ei adqu*i*ri. **167**. Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere, certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut mancipio accipiendo illi soli adquirit, uelut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM LVCII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA. **167**[a]. Illu*d* quaeritur, a*n* quod nomen adiectum *unius* domini e*ffi*cit, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores perinde ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, a*t*que si nominatim ei soli stipulatus esset seruus, mancipioue acc*e*pisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nulli*us* iussum interuenisset.

168. Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debeatur: unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliu*d* pro alio soluerit, utrum ipso iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet, an ipso iure maneat obligatus, se*d* aduersus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diuers*ae* scho*lae* *au*ctoribus uisum est.

169. Item per acceptilationem tollitur obligatio: acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio: quod enim ex uer-

---

142) alia *addit C. unde effeceris* aliquid, *quod pro* quidquam *scriptores interdum usurpant.*

---

§. 165. = §. 2. *I. ib. Cf.* 2, 86. 91. §. 166. *Cf.* 2, 88 *ibiq. cit. L.* 36. *D. de stip. serv.* (45, 3). §. 167. = §. 3. *I. ib. cum Theophilo. Cf.* §. 3. *I. de stip. serv.* (3, 17). mancipio acc.] *cf.* 1, 119. 2, 87. §. 167 a. *Cf. ll. cc. L.* 5. 6. *D. de stip. serv.* (45, 3). *L.* 3. *C. per quas pers. nob. acq.* (4, 27). §. 168. *Cf. pr. I. quib. mod. obl. toll.* (3, 29). *Epit.* 2, 10 *pr.* §. 169. =

borum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba *m*|e dicere: QVOD EGO 173.
TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? et tu respondeas: HABEO.[143] **170**. Quo genere, ut diximus, (*tantum hae obligationes soluuntur*, *quae ex uerbis consistunt*,) non etiam ceterae; consentaneum enim uisum est, uerbis factam obligationem posse aliis uerbis dissolui: `*sed* et id, quod ex alia causa debeatur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem '(*dissolui*. **171**. *Quamuis uero dixerimus*, *perfici acceptilationem*)[4] imaginaria solutione, tamen mulier sine tutoris auctoritate acceptum facere non potest, cum alioquin solui ei sine tutoris auctoritate possit. **172**. Item quod debe*tur*, pro parte '*c*red*itor*i recte solui*tur*;[5] an autem in partem 'deb*iti*[6] acceptum fieri p*ossit*, *quae*sit*um* est.

173. (*Est*) etiam alia species imaginariae solutionis, per ae*s* et libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum est, ueluti si quid eo nomine debeatur, quod per ae*s* et libram gestum 's*i*t,[7] siue qui*d* ex iudicati causa 'deb*eatur*.[8] **174**. A*d*hibe*ntur* autem non minus quam quinque testes et libripens; deinde is, qui liberat*ur*, ita oportet loquatur: QVOD EGO TIBI TOT MILIBVS eo nomine 'uel*ut* *SECVNDVM* MAN*CIPIVM* *SVM* *DAMN*AS,[9] SOLVO LIBEROQ*VE* HOC AERE AENEA-

---

143) *Quod sequitur in Iust. Inst.: 'sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis uerbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; Ἔχω λαβών.' h. l. excidisse uidetur; cf.* 3, 93. *Complura librarius in hac pagina omisit.* 4) *Suppleui 'Gaius' p.* 98. *Mire alia Bgii suspicio admiscet pupilli* d e b i t o r i s *mentionem.* per acceptilationem imaginaria solutione (dissolui ....] tamen *ed. Bg.* 5) *debet rectilligi* recte soluit *Sched. Bl. In quibus v. 'debet'* (debiti) *ex inferiore uersu huc male translatam esse, apparet ex Inst.: 'Sicut autem quod debetur pro parte recte soluitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest.'* pro parte recte solui *intel*legi*tur ed. Bg.* 6) *Addidi. Cf. not.* 145. 7) e̅t *C.* esset *ed. Bg. Alii:* est. 8) *Cf. 'Gaius' p.* 99. debit *C.* debit*um sit ed. Bg.* 9) *Restitui 'Gaius' p.* 99. *Tantum*

---

§. 1. *I. ib.* §. 171. *Cf.* 2, 85. §. 172. *Cf.* §. 1. *I. cit.* §. 173. *Cf. Fest. v. Nexum. Liv.* 6, 14. *Cic. de legib.* 2, 19. 21. *Varro de L. L.* 7, 5. §. 105. *Huschke Recht d. Nexum p.* 224 *seq.* §. 174. *Cf.* 1, 119. 2, 104. — *Liv.* 22, 10. 1, 24. *L.* 20 *pr. D. de*

QV: LIBRA HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMA*M*QVE SE*CV*ND*VM* LEGE*M* *P*OBLI*CA**M*. deinde asse percutit libram eum*que* dat *ei*, a quo liberatu*r*, ueluti soluendi causa. **175.** Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen 'scilic*et, ubi qua* de cau*sa alter*i d*amna*t*um* se[150] esse 'significatu*r*, heres *ei se testamen*t*o* d*are* dam*natum*[150] esse dicat. de eo tamen t*antum* potest hoc modo lib*e*rari, quod pondere, numĕro con-
174. stet, et ita, si certum sit: quidam et de eo, | quod mensura constat, 'idem[1] existimant.

176. Praeterea nouatione tollitur obligatio, ueluti si quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim; nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur, ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem eius uel a muliere pupilloue sine tutoris auctoritate stipulatus fuero; quo casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc (*prior*) proinde a*d*huc obligatus tene*tur*, ac si postea a nullo stipulatus fuissem. **177.** Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler, ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit, forte si condicio uel '(*dies uel*) sponsor[2] adiciatur aut *d*etrahatur. **178.** Sed quod de sponsore dixi, non constat: nam diuersae sc*h*olae auctoribus placuit, nihil ad nouationem proficere sponsoris

---

loco L. MCIPI (LEGE MANCIPI), *quae insolentior est nota, nunc malui, quod etiam ipsa re est rectius* (*'das Recht d. Nexum' p.* 171. *not.* 258) S. (*vel* <) MC. (*Magno et P. Diacon. p.* 1563. 1618. *Putsch.*). *Cf. notas S. S. M. = Satis Secundum Mancipium in Putsch. Gramm. vet. p.* 1575. 1683. *Cic. ad Attic.* 5, 1. *et* SECVNDVM SVAM CAVSAM *infra* 4, 16. [150]) *De mea cj. restitui.* [1]) ind. *C.* int*ellegen*dum *ed. Bg.* [2]) uel sponsor adies *C.* uel dies aut

---

lib. leg. (34, 3). §. 175. *Cf. Cic. de legib.* 2, 19. 21. §. 176. = §. 3. *I. quib. mod. obl. toll.* (3, 29). *Cf. Theophil. ib. Epit.* 2, 9. §. 11. *supra* 2, 38. 3, 100. 107. 108. 119. *L.* 1. *D. de novat.* (46, 2). §. 177. = §. 3. *I. cit.*

adiectionem aut detractionem. **179**. Quod autem diximus, si condicio adiciatur, nouationem fieri, sic intellegi *oportet*, ut ita dicamus factam nouationem, si condicio extiterit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio: sed uideamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoueri, e*t* uide*a*tur inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris | stipulationis extiterit condicio. 175.
Seruius tamen Sulpicius existimauit, statim et pendente condicione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse *et* eo modo rem perire; qui consequenter et illu*d* respondit, si quis id, quod sibi Lucius Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouation*e*m fieri et rem perire; quia cum seruo agi non potest: sed in utroque casu alio iure utimur: '(*nam*)[153] non magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod tu mihi debeas, a peregrino, cum quo spons*us* conmunio non est, SPONDES uerbo stipulatus sim.

180. Tollitur *ad*huc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum: nam tunc obligatio quidem principalis dissoluitur, incipit autem *t*en*e*ri reus liti*s* contestatione; se*d* si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. et hoc (*est*,) quod apu*d* ueteres sc*rip*tum est, ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. **181**. Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter intendo, dari mihi oportere, quia litis contestatione dari oportere desiit: aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum, sed debeo per exceptionem rei iudicatae uel in i*u*dicium deductae summoueri. quae

---

sponsor *ed. Bg. Cf. 'Gaius' p.* 101. 153) *Addidi* (n̄non *pro* non).

---

§. 179. = §. 3. *I. cit. Cf. L.* 30. §§. 1. 2. *D. de pact.* (2, 14). *L.* 8. §. 1. *L.* 14. 24. 31 *pr. D. de novat.* (46, 2). a peregrino] *cf.* §§. 93. 119. 176. §§. 180. 181. *Cf.* 4, 103 *seq.* 114. 121. 123. *Fr. Vat.* 263. §. 10. *I. de exc.* (4, 13). *L.* 29. *L.* 11. §. 1. *D. de novat.* (46, 2). *L.* 3. §. 11. *L.* 50. §. 2. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 3 *pr. C. de usur. rei iud.* (7, 54).

176. autem legitima (*sint*) | iudicia et quae imperio contineantur,
sequenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes, quae ex delicto
oriuntur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum
dederit, iniuriam commiserit: quarum omnium rerum uno ge-
nere consis*tit* obligatio, cum ex contractu obligationes in IIII
genera deducantur, sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Seruius Sulpicius et Masurius
Sabinus IIII esse dixerunt, manifestum et nec manifestum,
conceptum et oblatum: Labeo duo, manifestum, nec mani-
festum; nam conceptum et oblatum species potius actionis
esse furto cohaerentes, quam genera furtorum; quod sane
uerius uidetur, sicut inferius apparebit. **184.** Manifestum
*fur*tum quidam id esse dixerunt, quod *du*m fi*t*, deprehenditur:
alii *uero* ulterius, quod eo loco deprehenditur, ubi fit, uelut
si in olieto oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est,
quamdiu in eo oliueto aut uineto fur sit; aut si in domo fur-
tum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit: alii adhuc ulte-
rius *eousque* manifestum furtum esse dixerunt, donec 'perferre*tur*[154] eo, quo perferre fur destinasset: alii adhuc ulte-
rius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sen-
tentia non optinuit: se*d* et illorum sententia, qui existima-
uerunt, donec 'perferret*ur*[154] eo, quo fur destinasset, depre-
hensum fur*tum 'manifestum esse, a plerisque* | *impro*bata
177. *est*, qu*oniam* m*oueret*[5] dubitation*em*, *utrum* | u*nius* di*ei* a*n*
etiam plurium dierum spatio id terminandum sit; quod eo
pertinet, quia saepe in aliis ciuitatibus su*r*rept*as* res in alias
ciuitates uel in alias prouincias destinat fur perferre: ex
duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobatur;
magis tamen plerique posteriorem proban*t*. **185.** Nec mani-
festum furtum quod sit, ex iis, quae diximus, intellegitur:

---

[154]) perferret *C. edd.* [5]) *Restitui 'Gaius' p.* 102. *In lacuna*

---

§. 182. *Cf. L.* 4. *D. de obl. et act.* (44, 7). *Epit.* 2, 10. §. 1. *pr. I. de obl. q. ex del.* (4, 1). §. 183. *Cf. Epit.* 2, 10. §. 2. *Paul.* 2, 31. §. 2. *Gell.* 11, 18. *L.* 2. *D. de furt.* (47, 2). §. 3. *I. ib.* (4, 1). §§. 184. 185. *Cf. Epit., Inst., Paul., Gell. ll. cc.*

nam quod manifestum non est, id nec manifestum est. **186**.
Conceptum furtum dicitur, cum apu*d* aliquem testibus prae-
sentibus furtiua res quaesita et inuenta est: nam in eum
propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quae appel-
latur concepti. **187**. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua
tibi ab aliquo oblata sit, eaque apu*d* te concepta sit; utique
si ea mente data tibi fuerit, ut apu*d* te potius quam *apud*
eum, qui dederit, conciperetur: nam tibi, apu*d* quem concepta
est, propria aduersus eum, qui optulit, quamuis fur non sit,
constituta est actio, (*quae*) appellatur obl*a*ti. **188**. Est et*iam*
prohibiti furti aduersus eum, qui furtum quaerere uolentem
prohibuerit.

189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis
erat: nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat;
utrum autem seruus efficeretur ex addictione, an adiudicati
loco constitueretur, ueteres quaerebant; '*ser*uus a*e*que uer-
bera*tus necabatur. sed*[156] postea inprobata est asperitas
poenae et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli
actio praetoris edicto constituta est. | **190**. Nec manifesti 178.
furti poena per legem (*XII*) tabularum dupli inrogatur, *eam*que
etiam praetor conseruat. **191**. Concepti et oblati poena ex
lege XII tabularum tripli es*t*, eaqu*e* similiter a praetore ser-
uatur. **192**. Prohibiti actio quadrupli ex edicto praetoris
introducta (*est*): lex autem eo nomine nullam poenam con-
stituit; hoc solum praec*i*pit, ut qui quaerere uelit, n*u*dus
quaerat, linteo cinctus, lancem habens; qui si quid inuenerit,
iubet id lex furtum manifestum esse. **193**. Quid sit autem
linteum, quaesitum est: se*d* uerius *est*, consuti genus esse,

---

aliquam *ed. Bg.* [156]) *Partim ex Lachm. cj. restitui. Alii aliter.*

L. 3—8. *D. de furt.* (47, 2). §§. 186—188. = §. 4. *I. ib.* (4, 1). *Cf. ibi Schrader.* §. 189. *Cf.* 4, 111. *Gell.* 11, 18. 20, 1. 11. 7, 15. *Plaut. Poen.* 4, 2. *v.* 11. *Serv. ad Aen.* 8, 205. quadrupli actio] *cf.* 4, 111. 173. §. 5. *I. h. t.* (4, 1). *Paul.* 2, 31. §. 13. §. 190. *Cf.* §. 5. *I. ib. cum Schrader.* §. 191. *Cf.* 4, 173. *Gell.* 11, 18. *Paul.* 2, 31. §. 14. §. 4. *I. ib.* §. 192. *Cf.* §. 188. *Gell.* 11, 18. 16, 10. *Fest. v. Lance et licio. Lex Rom. Burg.* 12. §. 193. *Cf. Fest. l. c. Petron.* 97. *Virgil. Aen.* 8, 284. *Ovid. Fast.* 2, 21. §. 194. *Cf. L.* 2. §. 1. *D. de usufr. ear. rer.* (7, 5).

quo necessariae partes tegerent*ur*; quare lex tota ridicula est; nam qu*i* *u*estitum quaerere prohibet, is et nudum quaerere prohibit*ur*us est, eo magis quod ita quaesita res inuenta maiori poenae subiciatur. deinde quod lancem siue ideo haberi iubeat, ut manibus occupantis nihil subiciatur, siue ideo, ut quod inuenerit, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod *quae*ratur, eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi *in*poni possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. **194**. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt, qui scribunt, furtum manifestum aut lege aut natura (*intellegi*); lege id ipsum, de quo loquimur; natura illud, de quo superius exposuimus. sed uerius est, natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non si*t*, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, et qui adulter
179. aut homicida non si*t*, adulter uel | homicida sit; at illu*d* sane lex facere potest, ut perinde aliquis poena teneatur atqu*e* si furtum uel adulterium uel homicidium admi*si*sset, quamuis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amouet, se*d* generaliter cum qui rem alienam inuito domino contrectat. **196**. Itaque si quis re, quae apu*d* eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit, eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit, (*quod*) quasi amicos ad cenam inuitaturus rogauerit, et id peregre secum tulerit, aut si quis e*qu*um gestandi gratia commodatum longius *se*cum aliquo duxerit; quod ueteres scripserunt de eo, qui in aciem perduxisset. **197**. Placuit tamen, eos, qui *re*bus commodatis aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere, si intellegant, id se inuito domino facere, eumque, si intellexisse*t*, non permissurum; et

---

§. 195. = §. 6. *I. h. t.* (4, 1). *Cf. Epit.* 2, 10. §. 3. *Paul.* 2, 31. §. 1. *Gell.* 11, 18. §. 196. *Cf.* §. 6. *I. cit. Epit.* 2, 10. §§. 4. 5. *Paul.* 2, 31. §. 29. *Gell.* 7, 15. *Val. Max.* 8, 2, 4. §. 197. = §. 7. *I. ib.*

si permissurum crederent, extra furti crimen uideri: optima
sane distinctione, quia furtum sine dolo malo non committitur.
198. Se*d* *et*si credat aliquis, inuito domino se rem *con*-
trectare, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non
fieri. unde illu*d* quaesitum 'et probatum[157] est: Cum Titius
seruum meum '*s*oll*ic*itaret,[8] ut quasdam res mihi subriperet
et ad eum perferret, (*seruus*) | id ad me pertulit. ego, *d*um 180.
uolo Titium in ipso delicto deprehendere, 'permis*i* seruo[9]
quasdam res ad eum perfe*rr*e. 'quaesitum est,[160] utrum furti
an serui corrupti iudici*o* teneatur Titius mihi, an neutro?
responsum, neutro eum teneri; furti ideo, quod non inuito
me res 'contrectar*i*t,[1] serui corrupti ideo, quod deterior
seruus factus non '*si*t.[2] **199**. Interdum autem etiam libero-
rum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum nostrorum,
qui in potestate nostra sunt, siue etiam uxor, quae in manu
nostra sit, siue etiam 'iudicatus[3] uel auctoratus meus sub-
reptus *f*ueri*t*. **200**. Aliquando etiam s*u*ae rei quisque
furtum committit; ueluti si debitor rem, quam credito*r*i
pignori dedit, subtraxerit, uel si bonae fidei possessori rem
meam possidenti subripuerim: unde placuit, eum, qui ser*u*um
suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reuersum cela-
uerit, furtum committere. **201**. Rursus ex diuerso in*ter*dum
(*rem*) alienam occupare et usucapere concessum est, nec cre-
ditur furtum fieri, uelut res hereditarias, quarum 'heres

---

157) *Ita C. Vid. 'Gaius' p.* 102. *Omisit ed. Bg.* 8) *Ita C.* sollicitar*i*t *ed. Bg.* 9) pmiserumuo *C.* permis*i* seru*o* meo *ed. Bg.* 160) *Ita C. per notam. Omiserunt edd.* 1) contrectaret *C.* contrecta*uit* *ed. Bg.* 2) est *C. edd.* 3) *Malim* adiudicatus. *Cf.* 3, 189.

---

§. 198. = §. 8. *I. ib. Cf. L.* 46. §. 8. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 20. *C. eod.* (6, 2). *L.* 1. §. 5. *D. de seruo corr.* (11, 3). §. 199. = §. 9. *I. ib.* in potestate . . . in manu] *cf.* 2, 87. 90. iudicatus] *cf.* §. 78. 4, 21. *Gell.* 20, 1. auctoratus] *cf. Collat.* 4, 3. §. 2. 9, 2. §. 2. *Lex Iul. munic. v.* (39) 113. *ibiq. Dirksen Obs. p.* 93. *Brisson. de form.* 8, 50. §. 200. = §. 10. *I. ib.* (4, 1). *Cf.* §. 204. *Paul.* 2, 31. §§. 36. 21. §. 201. *Cf.* 2, 9. 52. 56—60. *L.* 2. *C. pro herede* (7, 29). *Paul.* 2, 31. §. 11. *L.* 40. *D. de nox. act.* (9, 4). *L.* 1. §. 15. *D. si is q. test. man.* (47, 4). *L.* 2. *L.* 6. *D. expil. her.* (47, 19). *L.* 68—70. *D. de furt.* (47, 2).

nondum[164] nactus possessionem, 'licet [5] necessarius heres, esset; nam necessario herede extante placuit, ut pro herede usucapi possit. d*ebit*or *quoque*, q*ui* fid*uciam*, *quam* c*r*edit*o*ri mancipauerit aut in i*u*re cesserit, d*etinet*, *ut* superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere potest.
202. Interdum furti tenetur, *qui* ipse furtum non fecerit,
181. qualis | est, cuius ope consilio furtum factum est: in quo numero est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, uel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut o*u*es aut bo*u*es tuas fugauit, ut alius eas exciperet: et hoc ueteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum; sed si qui*d* per lasciuiam et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, uide*b*imus, an utilis '(*legis*)[6] A*quiliae actio* dari debeat; cum per legem Aquiliam, quae de damno lata (*est*,) etiam culpa puniatur.

203. Furti autem a*ctio* ei conpetit, cuius interest, rem saluam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter conpetit, quam si *eius* in*ter*sit, rem non perire. **204**. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse; adeo quidem, ut quamuis dominus, id est ipse debitor, eam rem subripuerit, nihilominus creditori conpetat actio furti.
205. Item si fullo p*o*lienda curandaue aut sarcinator sarcienda uestimenta mercede certa acceperit, eaqu*e* furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus; quia domini nihil i*nterest*, *e*a non perisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore suum *con*sequi poss*i*t, si modo is fullo aut sarci*na*tor (*ad*) rem praestandam sufficiat; nam si soluendo non est, tunc quia ab eo dom*inus suu*m consequi non potest, ipsi furti actio

164) *In C. esse videtur* h̄r n̄d; *'non prius' ed. Bg.* 5) *C. per notam. Omisit ed. Bg. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 173.
6) *Supplevi.*

§. 202. = §. 11. *I. ib. Cf. Epit.* 2, 10. §. 6. *infra* 4, 37. 3, 219. 211. *Paul.* 2, 31. §. 10. *Cic. de n. deor.* 3, 30. §. 74. *Gell.* 11, 18 *fin.* panno rubro] *cf. L.* 50. §. 4. *D. de furt.* (47, 2). *Senec. de ira* 3, 30. *Lex Rom. Burg.* 29. §. 203. = §. 13. *I. ib.* (4, 1). *Cf. Paul.* 2, 31. §. 4. §. 204. = §. 14. *I. ib. Cf. Paul.* 2, 31. §. 19. §. 205. = §. 15. *I. ib. Cf. Paul.* 2, 31. §. 29.

conpetit, quia hoc casu ipsius interest, rem saluam esse. **206**. Quae de fullone | aut sarci*na*tore diximus, eadem trans- 182.
feremus et ad eum, cui rem commodauimus: nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hic quoque utend*i* commodum percipiendo similiter necesse habet custodiam praestare. **207**. Sed is, apu*d* quem res deposita est, custodiam non praestat, tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse 'dolo malo[167] fecerit; qua de *causa si* res ei subrepta fuerit, 'quia restituendae eius[8] 'nomine actione[9] depositi non *t*enetur, nec ob id eius interest, rem saluam esse, furti[170] agere non potest, se*d* ea actio domino conpetit.

208. In summa sciendum est, qua*e*situm esse, an impubes rem alienam *am*ouendo furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex ad*f*ectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat, se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti: quis enim magis alienam rem inuito domino *con*tre*c*tat, quam 'qui ui[1] rapit? itaque rect(*e dict*)um est, eum improbum furem esse; se*d* propriam actionem eius *de*l*i*cti nom*ine* praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli,[2] post annum simpli: quae actio utilis est, etsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur per legem Aqui-

---

167) *Sic etiam Inst.* dolo *edd. Sed* malo *per* m. *notatum aberravit in superiorem versum, ubi inde factum* praestatum. 8) *Sic recte Inst.* quae restituenda est eius *C.* (*ex errore notae* qa *et* e *male pro nota sumto*) *edd.* 9) nomine *edd. item Inst.* nonomninoe *C. scilicet pro* nomine a͞one. *Cf. 'Gaius' p.* 103. 170) *Ita Inst.* furti itaque *C. edd., ut hinc nova periodus incipiat. Sed superiora vitia effecerunt, ut librarius h. l.* itaque *de suo adderet.* 1) *Ex Inst. et Bg. cj.* qui (*notatum*) *C. edd.* 2) *Ita Inst.* actio *addunt C. edd.*

---

§. 206. = §. 16. *I. ib. Cf. Collat.* 10, 2. §§. 1. 6. §. 207. = §. 17. *I. ib.* §. 208. = §. 18. *I. ib. Cf. L.* 111 *pr. D. de reg. iur.* (50, 17). §. 209. = *pr. I. de vi bon. rapt.* (4, 2). *Cf. L.* 2. §§. 10. 12. *D. eod.* (47, 8). §. 210. = *pr. I. de l. Aquil.* (4, 3). *Cf. L.* 2 *pr. D. ad l. Aquil.* (9, 2).

liam, cuius primo capite cautum est, (*ut*) si quis hominem
183. alienum | '(*ali*)enamue[173] quadrupedem, qua*e* pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fu*er*it, tantum '*aes*[4] domino dare damnetur. **211**. 'Iniuria[5] autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, repraehendi*tur;* itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. **212**. Nec solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed 's*i* a*lieno*[6] seruo occiso plus dominus capiat damni quam pretium serui s*it*, id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus antequam iussu meo hereditatem cerneret, occis*u*s fuerit: non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex sy*mph*oniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius quo*que* conputatur, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam si ex pari mularum unam uel etiam ex 'quadrigis equorum[7] unum occiderit. **213**. Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. **214**. Quod autem adi*ec*tum est in hac lege, 'quanti in eo anno plurimi ea res fuerit,' illu*d* efficit, si clodum puta aut luscum seruum occiderit, qui *i*n eo anno integer fu*er*it, '(*ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit,*)[8] aestimatio fiat; quo

---

173) *Ex Inst. et L.* 2 *pr. h. t. emendavi.* eamue (*initio paginae*) *C. edd.* 4) *Alieno loco in eodem versu ante* iniuria *C. habet* is, *unde* aes (es) *restitutum huc revocavi. Cf. L.* 2 *pr. cit.* 5) Is iniuria *C. edd. Cf. not.* 174. 6) *Scripsi 'Gaius' p.* 104. sane i *C.* sane *si ed. Bg. Sed* sane *suam vim* (freilich, allerdings) *h. l. non habet.* 7) quadrigis aequorum *C.* quadriga equorum *ed. Bg.* 8) '*ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi*

---

§. 211. *Cf.* §§. 2. 3. 14. *I. ib. Collat.* 7, 3. §§. 1. 4. *Cic. pro Tull.* 11. *L.* 23 *fin. D. de reg. iur.* (50, 17). §. 212. *Cf.* §. 10. *I. h. t.* (4, 3). *L.* 22. §. 1. *D. eod.* (9, 2). §. 213. *Cf.* §. 11. *I. ib.; lib. meum 'Gaius' p.* 104. §. 214. *Cf.* §. 9. *I. ib.* §. 19. *I. de act.* (4, 6) *et supra* §. 210. *infra* §. 218.

fit, ut quis plus in*ter*dum *con*sequatur quam ei damnum |
datum est. 184.

215. Capite secun*do* (*in*) adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res est, ta*n*ti actio constituitur. **216**. 'Qua[179] et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id caueri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur: itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, quae pecudum numero (*est, uulnerauerit, siue eam quadrupedem, quae pecudum numero*) *non est*, uelut canem, aut feram bestiam, uel*ut* ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, ex hoc capite actio constituitur: in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, qua*e* anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur; si quid enim ustum aut ruptum aut fractum (*fuerit*), actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum (*enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum*) est; unde non so*lum usta aut* rupta aut fracta, se*d* et*iam* scissa et collisa et effusa et '*quoquo modo* a*liter*[180] perempta atque deteriora facta hoc uerbo continentur. **218**. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proxumis ea res fuerit, damnatur is, qui damnum dederit; ac ne 'plurimi' quidem uerbum adicitur: et ideo quidam '*diuersae scholae*[1] putauerunt, liberum esse 'ius da*tum, ut* dun*taxat* de *triginta*[2] diebus '*proximis uel eum praetor formulae*[2] adiceret, *quo*
plurimi | res fuit, uel a*lium*, quo minoris fuit: sed Sabino 185.
placuit, perinde habendum ac si et*iam* hac parte 'plurimi'

fuerit' ed. Bg. [179]) Quam *C. ed. Bg.* [180]) *Ex mea cj. scripsi* (q̊q̊ modo ALIT̄). *Post lacunam* aut *-C. edd.* quoquo modo *Inst.* [1]) *De mea cj. restitui.* [2]) *Cf. 'Gaius' p.* 114.

§. 215. *Cf.* §. 12. *I. h. t.* (4, 3). *L.* 27. §. 4. *D. eod.* (9, 2). *supra* §. 110 *seq. 'Gaius' p.* 107. §. 216. *Cf.* §. 111. — 4, 9. 171. §. 217. = §. 13. *I. ib. Cf. Collat.* 2, 4. 12, 7. *L.* 27. §. 5. *D. h. t.* (9, 2). §. 218. *Cf.* §§. 14. 15. *I. ib. L.* 29. §. *ult. D.*

uerbum adiectum esset; nam legis latorem contentum fuisse, (*quod prima parte eo uerbo usus esset*). **219**. Et 'qui*a*[183] placuit, ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, 'alio[4] modo damno dato utiles actiones dantur, uelut si quis alienum hominem a*ut* pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur; 'item[5] si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo 'ceciderit *et* aut[6] mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. '*quod*[7] si quis alienum seruum de ponte a*ut* ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, '*hunc*[8] corpore suo damnum dedisse eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.

220. Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno pulsa*tus aut* fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed et si cui conuicium factum fuerit, siue quis *b*ona *a*licuius quasi debitoris sciens, eum 'nihil debere sibi, poss*e*(*derit*),[9] proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, siue quis matremfamilia*s* aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. **221**. Pati a*utem* iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed
186. et*iam* per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores nostras, qua*muis* in manu nostra (*non*) sint; itaque si 'filiae[190] meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non

---

[183]) *Huius voc. notam, quam librarius paulo mutatam* (= qui) *sequenti v. ante voc.* alio modo *perperam posuit, suo loco restitui.* [4]) quia alio *ed. Bg. Alii aliter.* [5]) *Hoc voc., quod in C. in quartum abhinc versum ablegatum offendebat, huc, ubi desideratur, revocavi.* '*aut*' (*minus aptum*) *ex Inst. edd. suppleverunt.* [6]) cecideri aut *C.* ceciderit *ita* ut *ed. Bg.* [7]) *Scripsi 'Gaius' p.* 115. itemp *C.* (*cf. not.* 185). *nam ed. Bg.* [8]) *Ex Goesch. ed.* is utique *ed. Bg. aeque bene.* [9]) *Scripsi 'Gaius' p.* 115. ipsi nihil debere sibi *C. ed. Bg., sed v.* ipsi *uncis incluso.* [190]) *Quod*

---

eod. (9, 2). §. 219. *Cf.* §. 16. *I. ib. Collat.* 12, 7. §§. 4—8. *L.* 7. §. 7. *D. h. t.* (9, 2). §. 220. *Cf.* §. 1. *I. de iniuriis* (4, 4). *Paul.* 5, 4. §§. 1. 3. 4. 14 *seq.* possederit proscr.] *cf.* 3, 78. 4, 102. *Cic. pro Quint.* 15. §. 221. *Cf.* §. 2. *I. ib. Paul.*

solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum etiam meo quoque et Titii nom*ine*. **222**. Seruo autem ipsi *quidem* nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri uidetur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte in *con*tumeliam domini fieri uidetur, ueluti si quis alienum seruum uerberauerit; et in hunc casum formula proponitur; at si qui seruo conuicium fecerit uel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere p*e*tenti datur.

223. Poena autem iniuriarum ex leg*e* XII tabul*arum* propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat *stat*ut*a*, si libero os fractum erat; at si seruo, CL: propter ceteras uero iniurias XXV assium poena er*a*t constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae poenae *ess*e. **224**. Se*d* nunc alio iure utimur: permittitur enim nobis a praetore *ips*i*s* iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat, quanti nos aestimauerimus, uel minoris, pro*ut ei ui*sum fuerit; se*d* cum atrocem iniuriam praetor | aestimare soleat, si simul constituerit, quantae pecuniae 187.
nomine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamu*s* formulam, et iudex q*uam*ui*s* possit uel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. **225**. Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui

---

in C. praecedit ueltiae (*i. e.* uel Titiae) *a dubitante librario aliquando voci* filiae *superscriptum, errore deinde in contextum venisse, et recte a Bg. omissum esse, nunc mihi persuadeo.*

5, 4. §. 3. §. 222. = §. 3. *I. ib. Cf. Ies. Sirac.* 33, 31. *'Gaius' p.* 154. 160. §. 223. = §. 7. *I. ib. Cf. Collat.* 2, 5. §. 5. *Paul.* 5, 4. §§. 6. 7. *Fest. v. Talionis. Viginti quinque. Gell.* 20, 1. 16, 10. *et vid. 'Gaius' p.* 117 *seq.* §. 224. *Cf.* §. 7. *I. cit. Collat.* 2, 6. §§. 1—5. 2, 2. *Paul.* 5, 4. §. 7. *Gell.* 20, 1. *infra* 4, 186. *Vid. 'Gaius' p.* 134 *seq.* §. 225. = §. 9. *I. ib. Cf. Paul.* 5, 4. §. 10. *Collat.* 2, 2.

in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatoribus ab humili persona facta sit iniuria.

LĪB. ĪĪĪ. EXPLIC.

188. [191] ————————————————

[191]) *Pagina vacua.*

COMMENTARIVS QVARTVS.

1. '*Superest, ut de actionibus loquamur. Et si quaeramus,*[1] quot genera actionum sint, uerius uidetur, duo esse, in rem et in personam: nam qui IIII esse dixer*unt* ex sponsionum generibus, non animaduerterunt, quasdam species actionum inter genera se rettulisse. **2.** In personam actio est, quotiens cum aliquo 'agimus,[2] qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus, dare, facere, praestare '*aduersarium*[3] oporter*e*. **3.** In r*em* actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse, *aut i*us aliquod nobis conpetere, uelut utend*i* aut utendifruend*i*, *eu*ndi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi *uel pr*ospiciendi: item actio ex diuerso aduersario est neg*ati*ua. **4.** Sic itaque discretis actionibus, certum est, *non pos*se nos rem nostram ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim quod nostrum est, nobis dari potest, cum solum id dari nobis 189.

---

1) *Fere ex Goesch. cj. restitui. Primus versus cum dimidio altero litteris vacuus.* 2) *Ex Goesch. ed., qui recte vidit, fugitivae v.* agimus, *quam C. habet post* actio est, *ibi vocem* qua *librarii licentia praefixam esse.* 'qua agimus, quotiens cum aliquo, qui . . . . est, (*contendimus*)' *ex Lachm. cj. ed. Bg.* 3) *Etiam* praestare *recte habet, qua incerta sed ad personam et culpam spectante appellatione Gaius actionum ex delicto venientium intentiones videtur complecti voluisse. Cf. L.* 3 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). *L. Rubr. c.* 22. *Sed post h. v. notam vocis* aduersarium *fuisse verisimile est. Cf. not.* 12. *ad Ulp. Inst. et* §. 1. *I. h. t.*

---

§§. 1—3. *Cf. pr.* §§. 1. 2. *I. de act.* (4, 6). *L.* 25 *pr.* §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7); *infra* §. 41. IIII] 1) *personalis actio;* 2) *petitoria formula;* 3) *in rem actio per sponsionem, cuius summa per formulam, et* 4) *per sponsionem, cuius summa sacramenti actione petitur. Cf.* 4, 91. 95. §. 4. = §. 14. *I. ib. Cf.* 2, 79.

intellegatur, quod (*ita datur, ut*) nostrum fiat; nec res, quae (*est nostra*), nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures 'etiam hac actione[4] teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamuis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. **5.** Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus 'dar*i*[5] fieriue oportere intendimus, condictiones.

190. **6.** Agimus autem interdum, ut rem tantum consequamur, interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam. **7.** Rem tantum persequimur uelut actionibus ex contractu.[6] **8.** Poenam tantum consequimur uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem *actio*ne ui bonorum raptorum: nam ipsius rei et uindicatio et condictio nobis conpetit. **9.** Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in duplum agimus; quod accidit per actionem iudicat*i*, depensi, damni in*iur*iae '*legis* Aqu*il*iae, *item*[7] legatorum nomine, quae per damnationem 'cert*a* relicta[8] sunt.

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant: quod ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus loquamur.

---

4) *Ex mea cj.* (*Ztschr. XIII. p.* 255) *scripsi.* ex hac actione etiam *C. ed. Bg.* 5) dare *C. ed. Bg.* 6) *Addit C.:* agim', *unde alii:* actionibus, (*quibus*) e. c. agimus. 7) l̄. aquiliae it. *C. habuisse videtur.* legis Aquiliae et rerum (*sequente* legat*a*rum) *ed. Bg. Ceterum non tantum pecuniarum vel quantitatum sed omnium legatorum nomine, quae per damn. certa relicta erant, adversus infitiantem in duplum actionem fuisse, probant Dig. loca ad* 2, 202. *cit.* 8) certe relictae *C.* cert*a*e relictae *ed. Bg.*

3, 99. 189. 190. §. 5. = §. 15. *I. ib. Cf. L.* 25 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 6. *Cf.* §. 16. *I. ib.* §. 7. *Cf.* §. 17. *I. ib. L.* 35 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 8. *Cf.* §§. 18. 19. *I. ib. pr. I. de vi bon. rapt.* (4, 2); *supra* 3, 209. §. 9. *Cf.* §. 171. 2, 282. 3, 127. 216. *Paul.* 1, 19. §. 1. §. 19. *I. de act.* (4, 6). *Cic. de offic.* 3, 16. *pro Flacco* 21. *Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 256 *seq.* §. 10. *Cf.* §§. 32. 33.

11. Actiones, quas in usu ueteres habuerunt, legis actiones appellabantur, uel ideo quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplur*e*s actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo quia ipsarum legum uerbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obseru*aba*ntur: unde *c*um qui de ui*ti*bus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum est, eum rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio conpeteret, generaliter de arboribus succisis loqueretur. **12**. Lege autem agebatur modis | quinque, sacramento, per iudic*i*s postulatio- 191. nem, per condictionem, per manus iniectionem, per pignoris l. s. captionem.

13. Sacramenti actio generalis erat: *de* quibu*s* enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat, de h*i*s sacramento agebatu*r*: eaque actio perinde periculos*a* erat falsi '*iurisiurandi nomine*,[9] atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem, qua periclitatur reus, si temere neget, (*et*) restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum petat: nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; *eaque* i*n* *publicum* *cede*bat *praede*sque eo nomine praetori dab*antur*, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lu*c*ro cedi*t* adue*rs*ario, qui uicerit. **14**. Poena autem sacramenti aut quingenaria

---

9) *Restitui. In C. non dubito fuisse* iinom. *Gaius enim neque omnino sacramentum quid esset, non explicare, neque negotium in hac actione periculum creans, cui ex sui temporis iure sponsionem comparat, non demonstrare potuit. De re cf. Danz der*

---

§. 11. *Cf. L.* 2. §. 6. *D. de orig. iur.* (1, 2). de uitibus succ.] *cf. Plin.* 14, 1 *pr. L.* 28. §. 6. *D. de iureiur.* (12, 2). *Tit. D. arb. furt. caes.* (47, 7). §. 12. sacram.] §§. 13—17. p. iud. post.] *eius expositio periit.* per condict.] §§. 18—20. per man. ini.] §§. 21—25. per pign. capt.] §§. 26—29. §. 13. *Cf. infra* §§. 171. 180. *Fest. v. Sacramentum, Sacramento. Varro de L. L.* 5, 36. §. 180. 6, 7. §. 74. *Fr. leg. repet. v.* 24 (*Kl. p.* 40). *Cic. pro Mil.* 27. *pro Caec.* 33. §. 97. *in Verr.* 2, 1, 45. §. 118. *de orat.* 1, 10. §. 42. *pro domo* 29. §. 78. *de rep.* 2, 35. §. 60. *ad famil.* 7, 32. *Arnob. adv. gent.* 4, 16. *Valer. Max.* 7, 8. §. 2. 8, 7. §. 2. §. 14. *Cf. Varro, Fest. ll. cc.* si de libertate] *cf.*

erat aut quinquagenaria: *nam* de rebus mile aeris plurisue quingentis assibus, de minoris *uero* quinquaginta assibus sacramento contendeb*atur;* nam *ita* lege XII tabularum cautum erat. a*t si de libertate* homin*i*s controuersia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contendere*tur*, ea*dem* lege cautum est fa*u*oris *'causa, ut eo*
192. *facilius compar*arentur[10] adsertores. | ————————
t. s. vv. 1—10. ———————— | — — — — — — — — — — — —

[1] **15.** *'Ceterum cum etiam*[2] *i*|sta*e* omnes actiones — ∸ —
— — — — * | ———————— vv. 13—16. ———————— [3] |

---

sacrale Schutz, maxime p. 99. *et c.* 4. [10]) *Scripsi accommodatius ad sensum et ad Sched. ductus.* (*In C. fuerit:* ut eo facilius ꝛparareutur.) *'causa, ne sat*isd*a*tione *on*crarentur*' ex Sav. cj. pleraeque cdd.* [1]) *Hac priore parte paginae, in qua nihil legi potuit, de sacramento disputatio continuata et ad finem perducta esse videtur, ut puto, hoc fere modo: 'E diuerso si inter populum et priuatum controuersia erat, siue res mile aeris plurisue siue minoris esset, sacramenti poena . . .* (III *milium?*) *assium eadem lege statuta erat et priuatus tantum sacramento quaerebatur* (*cf. Valer. Prob.* 4. *et libr. meum Osk. Sprachd. p.* 79), *quia scilicet nihil intererat, eum, qui pro populo agebat, sacramenti poena obligari, quae in publicum cedebat. Praeterea ex quibusdam legibus eos, qui aduersus eas fecissent, licebat in sacrum iudicare, id est, ut sacramento a magistratu interrogarentur, se aduersus legem non fecisse, eiusque sacramenti poena aut lege finita erat aut ex lege Silia a* III *uiris, qui sacramentis exigendis iudicandisque instituti erant, aestimabatur.'* (*Cf. Lex Sil. de pond. apud Fest. v. Publ. pondera; Lex de infer. v.* 6 [*Haubold. mon. leg. p.* 83]. *Fest. v. Sacramentum, Sacramento p.* 347. 344. *Müll.*) [2]) *Ad sententiam supplevi.* [3]) *Puta v.* 12—16. *fere sic scriptum fuisse: 'Ceterum eum etiam i*|stae omnes actiones, *qui-*

Liv. 3, 44 *seq.* §. 15. *Cf. Valer. Prob.* 4. CAPTVS SVM] *cf.* §. 16. *v.* QVANDO INIVRIA VINDICAVISTI. ad iudicem] *cf.* §. 18. non a. d. XXX.] *cf. Schol. Cic. Verr.* 2, 1, 9. §. 26 *Bait.* per legem Pinariam] *puta illam Varroni apud Macrob. Sat.* 1, 13 *fin. memoratam latamque a. u.* 292., *quae in computandis his* XXX *diebus etiam intercalaris rationem et mentionem habuit.* comperendinum] *cf. Valer. Prob.* 4. *Cic. pro Mur.* 12 *fin. Schol. Cic. l. c. Macrob. Sat.* 1, 16. *Fest. v. Res comperendinata. Gell.* 10, 24. causae coniectio] *cf. Schol. Cic. l. c. Auct. ad Herenn.* 2, 21. §. 33. *Non. Marc.* 4, 89. *v. coniicere. Gell.* 5, 10. *L.* 1. *D. de reg. iur.* (50, 17).

'*QVANDO* NEGAS, SAC*RAMENTO QVINGENARIO TE PROVOCO.* *aduersarius quo|que dicebat: QVANDO AIS EGOQVE ABS TE EA* RE CAPTVS *SVM, SIM|ILITER EGO TE SACRAME*NTO QVIN-*GENARIO PROVOCO.*[14] | ——— vv. 20—23. ——— | ——————— ad iudicem accipiundum | uenirent. postea 193. u*ero* reuersis dabatur '*non* ante *diem*[5] xxx. iudex: *idque* per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem 'n*on-d*um[6] dabatur iudex. illu*d* ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam (*M*) aeris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea tamen quam iudex datu*s* esset, comperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem uenerant, antequam apu*d* eum *causam* perorarent, solebant breuiter ei et quasi per indicem rem exponere: quae dicebatur causae 'co*ni*ectio,[7] quasi causae suae in breue coactio. **16.** S in rem agebatur, mobilia quidem et mouentia, quae modo

---

bus sacramento agebatur, aut in rem aut in personam essent, si in personam agebatur, cum uterque in ius uenisset, actor id, quod sibi dari fieriue oporteret, intendebat, uelut hoc modo: AIO TE MIHI HS. X MILIA DARE OPORTERE. *aduersarius negabat. deinde actor dicebat': (cf. supra* §. 1. *Valer. Prob.* 4. *Ab in personam actione etiam Valer. Probus initium facit, itaque hic ordo ex ipso iure Flaviano fluxisse videtur. Cf.* §. 41). *Signum* §. 15., *quod edd. habent initio p.* 193., *huc transtuli.* [14]) *Haec quia ex vestigiis C. (in quo v.* RE, *sigla significatum erat) et ex sententia satis certa videbantur, in textu posui (ed. Bg. tantum habet v.* captus). *Deinde in v.* 20—24 *med. haec fere fuisse suspicor: 'Itaque actor si iniuste contendisset, aduersarius, si iniuste negasset, iureiurando se sacrabant. Deinde litem contestabantur, id est, uterque alterum iniustum esse et iudicio se rem exsecuturos esse testabantur, iudicemque poscebant, et diem sibi denuntiabant, quo in ius* ad iudicem' *etc. (Cf. Liv.* 1, 32. §. 9. *Fest. v. Litem contestari. Gell.* 5, 10. *L.* 7. §. 1. *D. de her. pet.* (5, 3). *Schol. Cic. Verr.* 2, 1, 9. *p.* 164 *Bait.).* [5]) *In C. fuisse videtur* n. a. d. *Inde Schol. Cic. incautius fecit* post diem. *Idem dedit ed. Bg. Alii alia cj.* [6]) *Ex Heffteri cj. scripsi. Intellige vero: omnino nondum, quia ipse praetor etiam iudicabat. Cf. libr. meum 'Servius Tull.' p.* 583. *not.* 1. [7]) collectio *C. edd. Vide*

---

§. 16. *Cf. Gell.* 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12. §. 26. *pro Mil.* 27. §. 74. *de orat.* 1, 10. §. 41. *Plaut. Rud.* 4, 3. *v.* 85. *Mil. gl.* 4, 1. *v.* 15. *Boeth. in Cic. Top.* 2, 10. *p.* 288 *Bait.* SEC. SVAM

in ius adferri adducive possent, in iure uindicabantur ad hunc modum: qui uindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM, SICVT DIXI; ECCE TIBI,[18] VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MIT*TI*TE AMBO HOMINEM. illi mittebant. qui prior uindica(*uerat, ita alterum interroga*)bat: POSTVL*O*, ANNE DICAS, QVA EX CAVSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS PEREGI, SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat: QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, |
194. D AERIS SACRAMENTO TE PROVOCO; aduersarius quoque dicebat: SIMILITER EGO TE; se*u* L asses sacramenti nominabant. deinde *e*adem sequebantur, quae cum in persona*m* ageretur. postea praetor secundum alterum eorum uindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii, *quod maxime* sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumuiralibus iudiciis hasta praeponitur.

17. S*i* qua res talis erat, ut (*non*) sine incommodo posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio; itaque ex greg*e* uel una *o*uis aut capra in ius adducebatur, uel et*iam*

---

infra citt. [18]) *Cf. Göttling Röm. Staatsverf. p.* 137.

CAVSAM *etc.*] *cf. Valer. Prob.* 4. *Liv.* 40, 17. eadem sequeb.] *cf.* §. 15. uindicias] *cf. Fest. v. Vindiciae. Gloss. Philox. v. Vindiciae. L.* 2. §. 24. *D. de orig. iur.* (1, 2). *Liv.* 3, 44. 47. 56 *seq. Cic. pro Mil.* 27. *Arnob.* 4, 16. praedes aduers.] *cf.* §. 94. quod maxime] *cf. Dionys.* 6, 32. 36. 8, 10. in centumuiral. iud.] *cf. Suet. Oct.* 36. *Quintil. I. O.* 5, 2. §. 1. *Martial.* 7, 63. *v.* 7. *Stat. sylv.* 4, 4. *v.* 43. §. 17. *Cf. Fest. v. Vindiciae. Gell.* 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12. — *Fest. v. Membrum abscidi* (*ibiq. interpr.*).

pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem fiebat 'uindicatio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aeque | '*res uel rei pars aliqua inde sumebatur.*[19]

[*Fol. deperditum.*][20]

17a. ..'*obseruabant* | enim *omnino similem uel ae*qualem *modum* capiend*i* iudici*s* | *condicendi*que, *quando a*d iudic*em* capi*und*um *uenir*e de|*berent. con*dic*tio e*tiam ad*pellata iam est* a l*ege Pi*-*nar*ia.[1] | **18**. Et haec quidem actio proprie *con*dictio uocabatur: 195.
nam actor aduersario denunti*a*bat, ut ad iudicem capiendum die xxx. adesset; nunc uero non proprie condictionem dicimus 'in personam actionem, (*qua*)[2] intendimus, dar*i* no*bis* opor-

---

19) *Sententiae perficiendae causa supplevi.* 20) *In his duabus paginis Gaius primum videtur solennes ritus ac verba, quae ad rerum absentium vindicationem pertinebant* (*Gell.* 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12) *addidisse; deinde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat, transiisse, in qua et forma agendi demonstranda* (*Valer. Prob.* 4 *fin.*) *et quod item generalis* (§. 20) *sed etiam in certis causis lege praescripta erat, notandum erat; itaque sine dubio etiam exposuit, in rem actiones hoc modo per sponsionem explicatas esse* (*cf.* '*Gaius*' *p.* 188), *et fortasse addidit, toties huic actioni locum fuisse, quoties damnato reo vel confesso lis tantum aestumanda esset* (*Valer. Prob. l. c. Fest. v. Vindiciae*). *Denique in extrema altera pagina ad condictionem transitum fecit.* 1) *Restitui, sed non de unoquoque verbo spondens. In C. fuerit:* ııı omño similem ūequalem mod. capiendiudicis | 7dicendiq̄ q̄aₒ ad indicem capiundum uenire de|berent 7dictio ēt. adpellata iam ē a leg. pinaria. *etc.* (*Edd. tantum habent* qualem.) *Praecesserint vero fere haec: 'Per condictionem tantum agebatur de his rebus, quas nobis dari oportet, quam actionem etiam nunc condictionem uocamus. Et perinde hoc modo agebant, detracto tamen ipso sacramento, ac si sacramento ageretur.'* 2) actionem in personam (*esse, qua*) *ex C. et Iust. Inst. ed. Bg.*

---

§. 17a. *Cf.* §. 15. *et not.* 14. §. 18. *Cf.* 4, 5. 33. §. 15. *I. de act.* (4, 6). *Fest. v. Condictio. Condicere. Cic. pro Quint.* 8. §. 30. *Donat. ad Terent. Phorm.* 1, 2. *v.* 77. *Serv. ad Aen.*

tere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. **19**. Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege uero Calpurnia de omni certa re. **20**. Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet, potuerimus sacramento aut per iudicis postulationem agere, ualde quaeritur.

21. P*er* manus iniectionem aeque (*de*) his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege 'aliqua[23] cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum: quae actio talis erat. qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDICATVS SIVE DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, QVAE '*AD HO*C[4] NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI 'MANV*M*[5] INICIO, et simul aliquam partem corporis eius prendebat; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, se*d* uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat: '(*at*)[6] qui uindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et uinciebatur. **22**. Postea quaedam leges ex aliis quibusdam
196. causis | pro iudicato manus iniectionem in quosd*am* dederunt, sicut lex Publilia in eum, *pro* quo sponsor dependisset, *si* in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. **23**. Se*d et* aliae leges in multis causis, ex quibus (*datae sunt in quosdam actiones*,)[7] constituerunt

---

23) *Ex Goesch. ed.* a'lia (aquilia) *C. ed. Bg. Quod ut ferri potest* (*cf. 'Gaius' p.* 114), *tamen quod dedi, nunc mihi totius loci ratio videtur desiderare.* 4) *Ex Momseni cj. privatim mecum communicata. Refer ad* XXX *iustos dies praeterlapsos.* doc *C., unde scripsi* AD HOC; *cf. Serv. ad Aen.* 8, 423. DOLO MALO *edd.* 5) *Ex Heff. ed.* manus *C. edd. pleraeque.* 6) *Geminando addidi.* 7) *Scripsi Zeitschr. XIV. p.* 286. set

---

3, 117. §. 21. *Cf. Serv. ad Aen.* 10, 419. *Fr. Vat.* 6. iudicati] *cf. Gell.* 20, 1. uindicem] *cf.* §. 46 *fin. Fest. v. Vindex. Boeth. ad Cic. Top.* 2. §. 10. *p.* 291 *Bait. Gell.* 16, 10. *Cic. ad div.* 6, 6. §. 3. *Liv.* 3, 44. §. 22. lex Publ.] *cf.* 3, 127. lex Fur.] *cf.* 3, 121 *seq.* §. 23. lex Furia] *cf.* 2, 225. lex Marcia] *a. u.* 402. *Cf. lib. meum 'd. Recht des Nexum' p.* 122 *seq.* 142.

quasdam actiones per manus iniectionem, sed puram, id est non pro iudicato, uelut le*x* (*Furia*) testamentaria aduers*us e*um, qui legatorum nomine mortisue causa plus *M* assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectionem cum eis ageretur. **24**. Ex quibus legibus et si quae aliae similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere '(*reo licebat*)[28]: nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IVDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua agebant, ita inferebant: OB EAM REM EGO TIBI PRO IVDICATO MANVM INICIO: nec me praeterit, in forma legis Furiae testamentariae PRO IVDICATO uerbum inseri, cum in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione factum. 197.
25. Sed postea lege 'Val*e*ria,[9] excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere: itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur. i*s*taque quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita obseruabantur; unde nostris temporibus is, cum quo iudicati depensiue agitur, iudicat*um* solui satisdare cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam

---

aliae l. i. m. c. ex qbdam si *C.* Set et aliae l. i. m. c. ex quibus (*data sit in quos*)dam *actio ed. Bg.* Set aliae leges ex quibusdam causis *ed. Goesch. ex Sav. cj.* [28]) *Supplevi.* (*licebat*) *edd. Sed etiam 'reo' excidisse, argumento est tum sequens* et actor, *tum quod ita ratio apparet, cur etiam ex 'o licebat' factum 'dicebat' excideret, sensu carens, postquam* re *ut geminatum omissum erat.* [9]) *Restitui 'd. Recht d. Nexum' p.* 141. *Nec dubito, quin littera* r, *quam C. habet in versu antecedente post voc.* cum, *per errorem eo migraverit, cum corrector eam super* uallia (*sic fere C.*) *supplevisset.*

---

§. 25. lege Valeria] *a. u.* 413. *Cf. 'd. Recht d. Nexum' p.* 145. iudicatum solui] *cf.* §. 102. §. 26. *Cf. Gell.* 7, 10. *Dionys.*

rebus moribus, '(*de quibusdam rebus*)[30] lege. **27.** Introducta est moribus rei militaris: nam 'et propter[1] stipendium *l*icebat 'militi*bus*[2] ab eo, qui 'id *i*is tribu(*ere deb*)ebat,[3] nisi daret, pignus capere (dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare): '*e*t[4] propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua 'e*quus* iis[5] emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre: item propter eam pecuniam, ex qua hordeum equis erat conparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. **28.** Lege autem introducta est pignoris capio uelut lege XII tabularum aduersus eum, qui hostiam emisset, nec pretium redderet; item aduersus eum, qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam in da*p*em, id est in sacri-
198. ficium inpenderet; | item lege '*Plae*toria[6] data est pignoris captio publicanis uectigal*ium p*ub*l*icorum populi Romani aduersus eos, qui aliqua lege *uectig*ali*a* deberent. **29.** Ex omnibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur,

---

30) *Ex Bg. cj. suppl.* '(*de quibusdam*)' *edd.* 1) *C.* propter *ed. Bg.* 2) militi *C. edd. Cf. sequentia et* §. 28. publicanis. 3) *Ex Lachm. cj.* distruebat *C.* distribuebat *ed. Bg.* 4) it *C.* item *edd.* 5) eq*uu*s *edd. In C. fuisse videtur:* ecus is. 6) *Ex Goesch. cj. Certe non erat praedia*toria (*sic ed. Bg.*) *vel censoria, utraque hinc plane aliena. Itaque inter* Plaetoria *et* Numitoria *optio relinquitur, cum aliud huiusmodi nomen gentilitium non sit. At cum Numitorii post decemviros ante seculum septimum medium magistratus habuisse non perhibeantur et hanc legem multo vetustiorem fuisse ex re ipsa efficiatur, scribendum fuit* Plaetoria. *Fuerit eiusdem M. Plaetorii, tr. pl.,* (*ut putant a. u.* 388), *qui et aliam iudiciariam legem tulit. Censorin.* 24. *Varro*

6, 29. §. 27. *Cf. Gell. l. c. Fest. v. Vectigal. Aerarii tribuni. Equestre aes. Pararium aes. Hordiarium aes. Varro de L. L.* 5, 36. §. 181. *Cic. de rep.* 2, 20. *Liv.* 1, 43. *Dionys.* 9, 25. §. 28. in dapem] *quae pro bubus fiebat a rusticis aut hiberna semente aut verna* (*Cato* 131. 132. *Fest. v. Daps*), *in qua re videtur iure sacro praescriptum fuisse, ut sumtus dapis ex iumentis caperetur, pro quibus ut pro tota familia boves altores operaturi erant.* publicanis] *cf. Cic. Verr.* 3, 11. §. 27. *Caes. bell. civ.* 3, 32 *fin. L.* 2. §. 20. *D. de vi bon. rapt.* (47, 8). *Lex Thor. c.* 8. (*Zeitschr. f. gesch. RW. X. p.* 152). §. 29. *Cf. Varro de L. L.* 6, 4. 7. §§. 30. 53. *Ovid. Fast.* 1, 47. *Macrob. Sat.*

et ob id plerisque placebat, hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat, '(*legis actionem non esse,*)[37] primum quod pignoris captio extra ius peragebatur, id est non apu*d* praetorem, plerumque etiam absente aduersario, cum alioquin ceteris actionibus non aliter uti poss*en*t quam apu*d* praetorem praesente aduersario; praeterea '(*quod*)[8] nefa*s*to quoque d*i*e, id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Se*d* istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt: namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, *l*it*em* perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas litigaremus. **31**. Tantum ex duabus causis permissum est[9] lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium fit. 'pro*inde hodieque*[40] cum ad centumuiros itur, ante lege agitur sacramento apu*d* praetorem urbanum uel peregrinum p*ro re;* damni uero infecti nemo uult lege agere, se*d* potius s*ti*p*u*la*tio*n*e, quae in edicto proposita est, obligat aduersarium '*per* m*a*gistratum,[1] quod *et* commodius ius *et* p*l*enius est. 'per pignoris[2] | ———————— 199. t. s.

de L. L. 6, 1. §. 5. [37]) *Goeschenum fere secutus supplevi; fortasse addendum erat: 'ideoque hoc placebat'.* (*non*) placebat *edd.* [8]) *Addidi.* [9]) *C. inserit:* id legis actionem facere, *manifestum glossema* (id = id est), *quod quis superscripserat, qui verba* lege agere *de iure iudicio persequendo omnino intelligi posse verebatur.* [40]) *Ex mea cj. restitui.* [1]) *Ex Hefft. cj. Cf. L.* 1. *D. de damn. inf.* (39, 2). *'Gaius' p.* 216. [2]) *Gaius dixisse videtur, per pignoris quoque capionem* (*quae an legis actio esset, dubitabatur* §. 29) *in his causis, quae ad ius sacrum pertinerent* (§. 28), *actionem sublatam quidem plerisque non videri* (*sive quod in lege Aebutia et duabus Iuliis exceptum erat S. Q. S. S. E. Q.* (*V.*) *I. N. S. R. E. H. L. N. R.* (*Valer. Prob.* 3) *sive quod eae legis actiones generaliter sustulerant, et haec an legis actio esset, quaerebatur*)*; sed et in his causis solere homines tantum praetoria formula uti, quae ad legis actionem expressa esset. Eiusmodi vero formulas etiam necessario praetorem post sublatas legis actiones in his causis dedisse, in quibus antiquiores*

1, 16. §. 30. *Cf.* 1, 184. 4, 11. *Gell.* 16, 10. §. 31. *Cf.* §. 95.

200. t. s. apparet. | **32**. 'Item[43] in ea 'form*ul*a,[4] quae publicano proponitur, tali*s* fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur. **33**. Nulla autem formula ad condictionis fictionem exprimitur: siue enim pecuniam siue rem aliquam certam de*b*itam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oport*e*re intendimus; nec ullam adiungimus condictionis fictionem; itaque simul intellegimus, eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis 'dar*i*[5] oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere; eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34. Habemu*s* ad*h*uc alterius *etiam* generis fictiones *in* quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex *edicto* bonorum possessionem pe*tiit*, ficto se herede agit: cum enim praetorio iure, 'non[6] legiti*mo*, succedat in locum defuncti, non ha*b*et 'e*ius*[7] direc*ta*s actiones, et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum *esse*, *neque id*, *quod defuncto de*bebatur, potest intendere '*dari*[5] s*ib*i oportere; i*t*aque *ficto* se herede intendit, uelu*ti* *hoc* m*odo:* IV*D*EX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id est ipse actor, *LVCIO TITIO* HERES *ESSET*, TV*M* S*I* *PARET* FVND*VM*, DE QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM *EIVS* *E*SSE *OPORTERE*; uel si i*n* *personam* a*g*atur, praeposita simili

---

leges non obligationem (velut his verbis: dare debeto, damnas esto) sed legis tantum actionem constituerant (ex. gr. §§. 22. 24. *Fest. Vindiciae. fortasse etiam leg. rep. v.* 23. *p.* 46 *Kl.). itaque eam rem hic exposuit, cuius causa ad explicandum legis actionum ius* §. 10. *digressus erat.* [43]) *Intellige: ut in causis* §*i* 27. [4]) forma *C. edd. Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 288. [5]) dare *ed. Bg.* [6]) es non *C.* et non *edd.* [7]) *Huc revocavi v.* es (*pro* e'), *quod aberravit in C. in superiorem versum.*

Gell. 16, 10. *Cic. pro Caec.* 33. §. 97. §. 32. *Cf.* §§. 10. 28. *Nec quae in L.* 2. §. 20. *D. vi bon. rapt.* (47, 8) *commemoratur pecoris abductio, putanda est per veterem pignoris captionem facta esse.* §. 33. *Cf. supra* §§. 18. 19. *et not.* 21. §. 34. *Cf.* 3, 32. 81. 4, 111. IVDEX ESTO] *cf.* §§. 36. 37. 47. 136. 46. *Cic. Verr. II.* 2, 12. §. 31. *Lex Rubr. c.* 20.

*f*ic*t*ion*e* '*intentio*[48] ita subicitur: TVM SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO (*AGERIO*) SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE. **35.** Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit; se*d* interdum et alio modo agere solet: | nam ex persona eius, 201.
cuius bona emerit, sumpta intentione, conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dar*i* oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur: quae spec*ie*s actionis appellatu*r* Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, conparata es*t*. superio*r* autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor *agit*, Seruiana uocatur. **36.** (*Eiusdem generis est, quae Publiciana uocatur*): datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque amissa possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usucepisse, et ita quasi ex iure Quiritium dominus factus esset, inten*dit* hoc modo: IVDEX ESTO. SI QVEM HO*M*INEM AVLVS AGERIVS EMIT (*ET IS*) EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSE*T*, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR, 'EX IVRE QVIRITIVM EIVS[9] ESSE OPORTERET *et r*eliqua. **37.** Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit, eam actionem etiam ad peregrinum extendi, uelut si furtum '*dic*at*ur* (*factum ope consilio*)[50]

---

48) *Hefflerum secutus, restitui. In C. puta fuisse* ītio *vel* ītē7. *Cf.* §. 137 *fin.* 9) *Ex mea cj. Inverso ordine* eius ex i. Q. *C. edd.* 50) *Restitui.* agat *C.* . *Scilicet notae* f. o. c. *cum in fine versus, ubi id saepissime factum, excidissent,* agat *pro* dicat' *librarius scripsit, quod effecit, ut postea etiam* aut *poneret pro* ct. *Exemplum vero non furti a peregrino facti, sed furti ope consilio peregrini facti Gaius posuit, quia ipsius furti crimen quasi iuris gentium est, ut vero etiam adversus eum, cuius ope consilio fur-*

---

§. 35. *Cf.* 3, 80. *L.* 4. §. 21. *D. de fideic. hered.* (40, 5). Rutiliana *etc.*] *cf. 'das Recht d. Nexum' p.* 158. *Zeitschr. f. Civilr. u. Proc. N. F. XIV. p.* 1 *seq.* §. 36. *Cf.* §§. 3. 4. *I. de act.* (4, 6). *L.* 1 *pr. D. de Public. in rem* (6, 2), *ubi legendum: si quis id, quod traditum non a domino est, nondum usucaptum petet etc.* §. 37. *Cf. Cic. Verr. II.* 2, 12. §. 31 *fin.*

'peregrini[51] *e*t cum eo aga*tur*, formula ita concipitur: IVDEX ESTO. SI PARET, 'O*P*E CONSILIO[2] DIONIS 'GR*AE*CI[3] (*LVCIO*) *TIT*IO FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, QVAM OB REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO FVRE DAMNVM DECIDERE OPORTERET et reliqua; item si peregrinus furti agat, ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia
202. peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta ciuitate Romana iudicium datur. **38**. Praeterea *a*liquando fingimus, ad*uers*arium nostrum *capite* deminutum non esse: nam si ex contractu nobis obligatus obligataue sit et capite deminutus deminutaue fu*er*it, uelut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo intendere *licet*, dare eum eamue oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamue actio *ut*ilis, rescissa capitis deminutione, id est, in qua fingitur capite deminutus deminutaue non esse.

39. Partes autem formularum 'praecipu*ae*[4] hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. **40**. Demonstratio est ea pars formulae, quae id*eo* inseritur, ut demo*n*stretur res, de qua agitur, uelut haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO NEGIDIO HOMINEM VEN-

---

tum factum est, furti agi possit (3, 202), *legibus Romanis constitutum erat. Itaque et in fine §i maxime intelligendum furtum ope consilio civis Rom. factum, quo nomine peregrinus furti agat.* [51]) pereg. *C.* peregrinus *ed. Bg.* [2]) consilioue *C., ut appareat, inverso ordine librarium haec posuisse, mutato* p *in* u; *nam* ope consilio (*non* consilioue *vel* consilioque) *legitima verba fuisse, probatur L.* 53. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Cf.* 3, 202. (OPE) CONSILIOVE *edd.* [3]) cr. mei *Sched.* Hermaei *ed. Bg. Nota, aptissime Gaium non* A. A. *et* N. N., *quae actoris tantum et rei partes significabant, sed talia nomina, quae cuiusque civitatem indicarent, finxisse; at Diones tum multi iam etiam cives Romani erant, unde addendum erat* Graeci. *De Dione et L. Titio cf. Plut. qu. Rom.* 27. [4]) praecipue *C. Sed haec vox ex sequenti v., ubi in C. et edd. eodem fere loco ante* ideo *legitur et admodum molesta est, huic loco, ubi desideratur, restituenda erat. Non loquitur Gaius v. gr. de designatione* (4, 60) *neque de exceptione, compensatione et quae praeterea non ipsius actionis*

---

§. 38. *Cf.* 3, 84. *L.* 2. §. 1. *D. de cap. min.* (4, 5). §. 40. *Cf.*

DIDIT, item haec: QVOD AVLVS AGERIVS (*APVD*) NVMERIVM NEGIDIVM *HO*MINEM DEPOSVIT. **41.** Intentio est ea pars formulae, qua[55] actor desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVIDQVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE '*OPORTERE*;[6] item haec: SI PARET, HOMINEM '(*STICHVM*)[7] EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. **42.** Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscundae agatur, aut inter socios communi diuidundo, aut inter uicinos finium regundorum: nam illic *ita est:* QVAN*TV*M ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, TITIO '(*AVT SEIO*)[8] ADIVDICATO. **43.** Condemnatio est ea pars formulae, qua iud*ici* condemnandi | absoluendiue potestas p*er*mittitur, uelut 203.
haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT 'X MILIA[9] CONDEMNA. SI NON 'PARRET,[60] ABSOLV*E*[1]; item haec: IVDEX NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur 'DVNTAXAT X MILIA.[2] **44.** Non *tamen* ist*ae* omnes par*t*es simul '(*in*

---

propriae sunt. [55]) *Cf. 'Gaius' p.* 165. [6]) *Uncis incl. edd. Sed rursus nota* ō *sententiae gratia mutata in* ē *ex fine huius v. in antecedentem versum translata legitur in C. post* formulae. [7]) *In fine versus addidi, cum homo generaliter vindicari non possit.* [8]) *Sensu exigente addidi. A. Ai et N. Ni in his actionibus locus non erat, ubi uterque actor et reus est.* [9]) *Cf. 'Gaius' p.* 241. [60]) *Ita C. Cf. Fest. v. Parret et Tab. Iguv. VII^b.* 2. PARET *ed. Bg.* [1]) absoluito *C. edd. Sed adhaesisse videtur sequens* item. [2]) *Restitui 'Gaius' p.* 241.

Collat. 2, 6. §. 2. *ibiq. P. Pithoeus.* §. 41. *Cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4. §. 11. *Divin.* 17. §. 53. *Verr.* 2, 2, 12. §. 31. 3, 22 *pr.* 28. §. 69. *Theophil.* 4, 6. §. 6. *Lex Rubr.* 20. (*'Gaius' p.* 203.) *Boecking. ad h. l.* SI PARET] *cf. Fest. v. Parret. Petron. Sat.* 137. §. 42. *Cf.* §. 20. *I. de act.* (4, 6). §§. 4—6. *I. de offic. iud.* (4, 17). *Ulp.* 19, 16. §. 43. *Cf.* §§. 47—52. 57. 68. 73. *Lex Rubr. c.* 20. §. 44. *Cf.* 3, 123. *Paul.* 5, 9. §. 1. aliquis lib.] *cf.* §. 13. *I. de act.* (4, 6) *cum Theoph.* quanta dos

omnibus formulis)[63] inueniuntur, sed quaedam inueniuntur, quaedam non inueniuntur: certe intentio aliquando sola inuenitur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua *quae*ritur, aliquis libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio nu*m*quam solae inueniuntur; nihil (*enim*) omnino 'demonstratio[4] sine intentione uel condemnatione ualet; item condemnatio 'uel adiudicatio[5] sine intentione nullas[6] uires 'habet;[7] ob id numquam solae inueniuntur.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, *in ius* conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus, nostrum esse aliquid ex iure Quiritium, au*t* nobis dari oportere aut pro fure damnum '(*decidi oportere; in*)[8] quibus iuris ciuilis intentio est. **46.** Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis concept*io* est, (*sed*) initio formulae nomina*to* eo, quod factum *est*, adici*un*tur ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendiue potestas

---

[63]) *Addidi; excidit ob* ὁμοιοτέλευτον, *cum scriptum esset* formul. [4]) *Ex sequenti versu, ubi librarius inde fecit* demonstratione *addiditque* vel, *huc revocavi.* [5]) *Hoc quoque ex sequenti v., ubi factum* uel adiudicatione, *huc restitui. Sed dubitari potest, an non Gaius scripserit* adiudicatio uel condemnatio. [6]) condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiudicatione nullas *C.* (*et, uncis inclusis* dem. uel *et* uel adi.) *edd. F. P. Bremer Mus. phil. Rhen.* 1860. *p.* 488. *ita locum legi vult:* nihil (*enim demonstratio*) sine int. uel cond. ualet; (*item adiudicatio sine demonstratione et intentione nihil ualet;*) item condemnatio sine demonstratione uel intentione nullas uires habet. [7]) 'habet, *et' ed. Bg.* [8]) *Quod scriptum erat* decidiom, *quasi repetitio quaedam v.* damnum *visa est iacturamque horum verborum effecit. Inde et* dari *et* decidi

---

sit] *puta stipulata, cuius quis iudicio de moribus certam partem petiturus est. Cf. ad* §. 102. *cit.* §. 45. *Cf.* §. 41. pro fure d. d.] *cf. L.* 46. §. 5. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 9. §. 2. *D. de minor.* (4, 4). *L.* 7 *pr. D. de cond. furt.* (13, 1). *'Gaius' p.* 131.
§. 46. *Cf.* §. 60. §. 12. *I. de act.* (4, 6). *L.* 6. *C. de transact.* (2, 4). patronus c. lib.] *cf.* §§. 183. 187. §. *ult. I. de poena tem. lit.* (4, 16). *L.* 25. §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7). *L.* 4. §. 1. *D. de in ius voc.* (2, 4). de in ius uoc.] *cf. C. de in ius voc.* (2, 2). *Dig. si q. in ius voc.* (2, 5). *In ius vocati ut eant* (2, 6). *Ne quis eum, qui in i. voc.* (2, 8). innumerabiles] *cf. Cic. divin.* 17. §. 53. *Verr. II.* 3, 22 *pr. c.* 28. §. 69.

datur; qualis est formula, qua utitur patronus contra libertum, qui eum contra edictum praetoris in ius uocat: | nam 204.
in ea ita est: RECVPERATORES SVNTO. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO 'PATRONI EIVS[69] LIBERTO CONTRA EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI PATRONO SESTERTIVM 'X MILIA[70] CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit neque uindicem dederit; item contra eum, qui (*ui*) exemerit eum, qui in ius uocatur; et denique innumerabiles eiusmodi aliae formulae in albo proponuntur. **47.** Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in factum conceptas formulas proponit, uel*ut* depositi et commodati; illa enim formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVIT, QVA DE RE AGITVR, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE 'FACERE *PARET* OPORTERE[1] EX FIDE BONA, EIVS, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO, NISI RESTITVAT. SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est: at illa formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. SI PARET, AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

(dare *et* decidere *ed. Bg.*) *restitui.* [69]) patrono *C.* (*factum ut opinor, ex* patronic'). *Edd. haec omittunt; sed non libertum esse, quicum agebatur, sufficiebat, sed eius, qui agebat, libertum.* [70]) *An* V MILIA? *Cf. 'Gaius' p.* 141. *Sed poterat haec ordinaria poena ex causa augeri. L.* 25. *D. de in ius voc.* (2, 4). [1]) ſeo *C. sc. pro* ſpo; *certe nusquam* facere *per* ſe *notatur. Cf. 'Gaius'*

---

§. 47. *Cf. L.* 9. *D. de obl. et act.* (44, 7). *L.* 1. §. 1. *L.* 19. *D. depos.* (16, 3). *L.* 1 *pr. D. commod.* (13, 6). QVA DE RE AG.] *cf. Cic. pro Mur.* 13. §. 28. NISI REST.] *cf. L.* 1. §. 21. *D.*

48. Omnium autem formularum, quae condemnationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio concepta
205. est: itaque et si corpus aliquod petamus, | *uelut f*undum,
t. s. *hominem*, uest*em*, a*urum*, *argen*tum, iudex non ipsam rem condemnat *e*um, cum *q*uo actum est, sicut olim fieri solebat, (*sed*) aestimata re pecuniam eum condemnat. **49**. Condemnatio autem uel certae pecuniae in form*ula* ponitur uel incertae. **50**. Certae pecuniae in ea formula, qua certam *pecuniam petimus;* nam illic ima parte f*ormu*lae ita *est:* IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE. **51**. Incertae uero condemnatio pecuniae duplicem significationem habet: est enim una *cum* aliqua praefinitione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si inc*er*tum aliquid petamus; nam illic *ima parte f*ormulae ita *est:* *E*IVS, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DV*MTAXAT* *X* MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE. *diu*ersa est, quae infini*ta est*, *uel*ut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus uel ad exhibendum; nam illic i*ta* est: QVANTI *EA* R*ES* *E*RIT, *TAN*TAM *PE*CVNIAM, *IVDEX*, NVMERIVM NEGIDIVM *AVLO AGERIO* CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLV*E*.[72] **52**. Qui de re uero est iudex, si condemnat, certam p*ecuni*am condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit: debet autem iudex a*t*tendere, *ut cu*m certae pecuniae condemnatio posita sit,

p. 165. 72) absoluito *C.* (*sic pro lubitu a librario explicata*

depos. (16, 3). §. 48. *Cf.* §. 32. *I. de act.* (4, 6). *L.* 37. §. 6. *D. de oper. lib.* (38, 1). *L.* 6. §. 1. *L.* 13. §. 1. *D. de re iud.* (42, 1). sicut olim] *qua de re Gaius in folio deperdito post p.* 194. *egisse videtur. Cf. ibi not.* 20. §§. 49—51. *Cf.* §. 43. §. 50. *Cf. Cic. pro Rosc. Com.* 5. §. 19. *Quintil. I. O.* 4, 2. §. 6. §. 51. *Cf.* 3, 224. *Fest. v. Taxat. Cic. pro Tull.* 7. *Collat.* 2, 6. §. 1. *Lex Rubr. c.* 20. (*'Gaius' p.* 237). *Quintil. Decl.* 13. *L.* 3. *C. de inut. stip.* (8, 39). *L.* 39. §. 1. *D. de operis lib.* (38, 1). *Iurato actor aestimabat, quanti formula taxaretur. L.* 9. *D. de in litem iur.* (12, 3). *'Gaius' p.* 138. §. 52. *Cf. Seneca de benef.* 3, 7. *de clem.* 2, *ult.* litem suam f.] *cf. pr. I. de obl. q. quasi ex del.* (4, 5). *L.* 15. §. 1. *D. de iudic.* (5, 1). *L.* 6. *D. de extrao. cogn.* (50, 13).

neque maioris neque minoris summa petita '*nummo*[73] condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio posita sit, ne plur*is* condemnet quam taxat*um* sit, ali*as* enim simil*it*er litem *s*uam facit: minoris autem damnare | ei p*er*m*i*ssu*m* est. 206.
'a*tqui* si *infinita sit condemnatio*, *quanti uelit*, *iudex con-* t. s.
demnare potest. **52a**. *Unde quibus certae pecuniae dat*|ur formula, *eandem dari oportere* intendere debent, *quia iudex tum etiam certa condem*natione constring*itur.*[4] | *quodsi ali*ud *certum quid praeter pecuniam petitur, tantum intentio* | *iud*icem *constringit, quia non aliter condemnare pot*|*est, quam si id ipsum, quod intenditur, paret dari oportere.* |[5]

53. Si quis intentione p*lus* conplexus *fuerit, causa cadit, id est rem* perdi*t*, nec a praetore in in*tegrum* r*es*t*ituitur*, *praeterquam quibusd*am casibus, in q*uibus praet*or *edicto succurrit*, [6]*uelut si* | *minor XXV annorum propter aetatem aut maior magna* | *causa iusti erroris interueniente lapsus sit. Plus autem quattuor* | modis petitur, 're,[7] tempore, *loco, causa. re, uelut si quis pro X* | milibus, 'quae ei[8] *de*bentur, *XX* milia *petierit, aut si is, cuius* | ex parte res est, totam *rem uel maiore ex parte* | *suam esse intenderit. tempore, uelut si quis ante diem* | *uel condicionem petierit. loco, uelut si id, quod certo loco* | dari promissum *est, alio loco*

---

nota) *cdd.* 73) *Addidi, deest enim una littera, quae fuit, ut puto* n̄. *Cf.* §. 68. *Cic. pro Rosc. Com.* 4. §§. 10. 11. '*amplius* HS. *nummo*' — '*ad libellam*' *Plaut. Most.* 3, 1, 141. 4) *Partim ad sententiam restitui* (*notatum puta inter alia* atq́ (*cf.* 3, 147) — eand. d̄. ō.). *De re cf.* §. 68 *fin. Edd. tantum habent* intendere debent — condemnatione constringi —. 5) *Item pleraque ad sensum restitui. Posui fuisse initio v.* 5*:* q. si aliud, *initio v.* 6*:* iudicem ⁊stringit. 6) *Abhinc reliquam partem paginae* (*v.* 11—24), *cuius pauca tantum verba edd. praestant, Institutionum ope ductusque Schedarum secutus, restitui, quaedam Hefftero monstrante.* 7) re s' *Sched. Bl. per errorem, ut videtur.* 8) quae enim *ed. Bg. ex errore alterarum Sch. Bl.*

---

§. 53. *Cf.* §§. 56. 68. 131. §. 33. *I. de act.* (4, 6). *Paul.* 1, 10. §. 1. *Consult.* 5. *L.* 1 *fin. D. quando dies ususfr.* (7, 3). *Fr. Vat.* 52. 53. *Plaut. Most.* 3, 1. *v.* 141. *Cic. de inv.* 2, 19. §. 57. *de orat.* 1, 36. §§. 166 *seq. orat. part.* 28. §. 99. *pro Rosc. Com.* 4. §. 11. *Sueton. Claud.* 14. *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 69. *Senec.*

sine commemoratio|ne *eius* loci *petierit, uerbi gratia, si is, qui stipulatus est:* X *MILIA EPHESI* | DARE SPONDES? DARE SPONDEO, *deinde Ephesi mentione* | *detracta*, Ro*mae pure sic intenderit:* SI *PARET AVLVM AGERIVM NVMERIO NEGIDIO X MILIA* | DARE OP*ORTE*RE; p*lus* enim *petere intellegitur, quia* | pur*a intenti*one pro*missori utilitatem adimit, quam habere*|*t*, si *Ephesi solueret.* Ep*hesi tamen recte potest*
207. *etiam pure* | petere, id est[79] non adiecto loco. **53a**. Causa plus petitur, uelut si quis in intentione tollat electionem debitoris, quam is habet obligationis iure, uelut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum *sol*um[80] ex his petat; nam quamuis petat, quod minus est, plus tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id praestare, quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut si quis p*urpur*am stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam l*ic*et uilissimam petat, idem iuris est propter eam rationem, quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet. **54**. Illud satis apparet, in incertis formulis plus peti non posse, quia, cum certa quantitas non petatur, sed quidquid aduersarium dare facere oportere *pareat*[1] intendat*ur*, nemo potest plus intendere. idem iuris est et si in rem incertae partis actio data sit; uelut si heres quantam partem, petat, in eo fundo, quo d*e* agitur, *pareat ips*ius esse: quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. **55**. Item palam est, si quis aliud pro alio inten-

---

[79]) *Ex Hollw. cj. 'etiam' edd.* [80]) eor' *Sched. edd. omittunt. Sed careri non potest v. 'solum', quia 'alterutrum ex his' petit etiam qui 'x milia aut Stichum' petit. Inst.: 'veluti hominem tantum aut decem aureos tantum.'* [1]) *Ex mea cj.* oporteret

---

ep. 48. §. 10. §. 54. *Cf. Cic. pro Rosc. l. c. Paul.* 3, 8. §. 2. *L.* 76. §. 1. *D. de rei vind.* (6, 1). *L.* 1. §. 5. *D: si pars her.* (5, 4). *L.* 8. §. 1. *D. comm. div.* (10, 3). *L.* 1 *pr. D. de interrog.* (11, 1). §. 55. *Cf.* §. 35. *I. de act.* (4, 6) *cum Theoph.*

derit, nihil eum periclitari, eumque ex integro agere posse, quia 'cum re *etiam* an*tiq*ua *actio* re*ma*n*et*, uel*uti*[82] *s*i is, qui hominem Stichum | petere deberet, Erotem petierit, aut si 208.
quis ex testamento dar*i* sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur, aut si cognitor aut procurator intenderit, sibi dar*i* oportere. **56**. Se*d* plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est; minus autem intendere licet; sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur: nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. **57**. A*t* si in condemnatione plus petitum sit, quam *oportet*, actoris qui*dem* periculum nullum est; sed '(*et reus*, *cum*)[3] iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio: si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur '(*actor*,)[4] quod posuit; nam tota qui*dem* res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex eg*r*edi non potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit: facilius enim reis praetor succurrit quam actoribus: loquimur autem exceptis minoribus XXV annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. **58**. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur; et ideo res in integro manet: et hoc est, quod dicitur, falsa demonstratione rem non perimi. **59**. Sed sunt, qui putant, minus recte conprehendi: nam qui forte Stichum et Erotem *em*erit, recte uidetur ita demonstrare: QVOD EGO DE TE HOMINEM EROTEM EMI, et si uelit, de Sticho alia for-

---

Sched. edd. [82]) *Ex mea cj. Cf.* §. 58. '*nihil in iudicium deducitur* (*certe oporteret:* '*deduxit*') *uelut' alii cj.* [3]) *Addidi haec verba, a sciolo consulto omissa, quod antea* quia *pro* quidem *scriptum effecerat, ut totam rem perperam caperet.* '*si*' *ed. Bg.* [4]) *Addidi.*

Frontin. de controv. agr. p. 43, 26 *Lachm. L.* 5. §. 5. *D. de rei vind.* (6, 1). si cognitor] *cf.* §. 86. §. 56. supra] §. 53. minus] *cf. L.* 2. §. 1. *C. de plur. pet.* (3, 10). — *L.* 18. *D. comm. div.* (10, 3). exc. lit. diu.] *cf.* §. 122. §. 57. petitum] *cf.* §. 68. constringitur] *cf.* §. 52 a. in integr. rest.] *cf.* §§. 53. 125. 2, 163. §. 58. *Cf.* §§. 40. 55. §. 59. *Cf. L.* 33. *D. de act. empti* (19, 2). *L.* 17. §. 4. *D. commod.* (13, 6). — *L.* 78. §. 1. *D. de procur.* (3, 3).

209. t. s. mula *'empti*[85] agat, quia uerum est, eum, | qui duos emerit, singulos *quoque* emisse: idque i*t*a m*a*xi*me* Labeoni uisum est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati, depositi. **60**. Sed *nos* apu*d* quosdam scriptum inuenimus, in actione depositi[6] et denique in ceteris omnibus, quibus damnatus unus*qui*sque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re deposita duas *'plu*res(*ue*)[7] deposuisse *'se*[7] demonstrauerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum esse aliam partem corporis percussam sibi demonstrauerit: quod an debeamus credere uerius esse, diligentius requiremus. cer*t*e cum du*a*e *s*int depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut *su*pra quoque notauimus, et in ea *qui*dem formula, quae *'tantum*[8] in i*us* concepta est, initio res, de q*ua* agitur, demonstr*e*tur, tum designetur, deinde inferatur iuris contentio his uerbis: QVIDQVID OB *EA*M REM 'ILL*VM PARET*[9] MIHI DARE FACERE 'OPORTERE;[90] in ea uero, quae in factum concep*ta est*, *statim i*nitio *inten*t*ionis 'modo*[1] *re*s, de q*ua agitur*, designetur his uerbis: SI PARET, ILLVM APV*D* (*ILLVM REM*) ILLAM DEPOSVISSE, dubitare non debemus, quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, l*item* perda*t*,

[85]) id *vel* qd *Sched. In C. fuerit:* ēti (= emti) *i. e.* (*formula*), *in qua emptio demonstratur: quod ut caput rei taceri a Gaio non poterat.* idem *edd. male, cum in alio servo aliud agatur.* [6]) *Exciderit:* mandati. [7]) *Ex mea cj.* (*Ztschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 298). res *edd. omisso postea 'se'.* [8]) *Addidi C. ductus secutus* (t̄t = tantum). *Semper enim mitiora, quae iuris vel in ius concepta, quam quae facti et in factum concepta sunt.* [9]) ille *Sched. pro* illp̄, *ut opinor.* ILLVM *edd.* [90]) OPORTET *edd.* [1]) *'loco' ed. Bg. neque vestigiis C. neque sententiae satisfaciens.*

§. 60. damn . . . ignominia] *cf.* §. 182. actione iniur.] *cf. Collat.* 2, 6. *De furti actione cf. L.* 19 *pr.* §§. 1—4. *L.* 52. §. 25. *D. de furt.* (47, 2). supra] §. 47. designetur] *verbis: 'qua de re agitur'. De designatione cf. L.* 15. §. 3. *L.* 16. *D. de dolo* (4, 3). *L.* 6. *D. de rei vind.* (6, 1). *L.* 7 *pr. D. de iniur.* (47, 2). *Cons.* 5.

quia in intentione plus 'posu|isse uidetur.[92] —————— 210.
———————————————————————————— | t. s.
———————————————————————————— 211.
—————————————— **61.** [3] Compensationes quo- t. s.
que oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. In bonae fidei enim iudiciis cum libera 'potestas permitti uideatur iudici ex aequo et bono aestimandi, quantum actori restitui oporteat, hac in
potestate[4] | continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem 212.
actorem ex eadem causa praestare 'oportere paret,[5] in reli- t. s.
quum eum, cum quo actum est, condemnare.[6] **62.** Sunt

[92]) *Sententiam perfeci. — In p.* 210. *et* 211. *quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in Iust. Institutionibus sequitur tit. de act.* (4, 6). §. 36. *'Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce, si in peculium filii seruiue agamus. nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus* (*cf.* 4, 69. 73). §. 37. *Item si de dote iudicio mulier agat, placet, hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere liceat* (*cf. Ulp.* 6). §. 38. *Sed et si quis cum parente suo patronoue agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conueniatur.* §. 39. *Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur: namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.'* [3]) *Initium huius §i refeci paucis mutatis ex* §. 30. *I. de act.* (4, 6). [4]) *po* * * * * *C., ut opinor:* potest. [5]) *Ex mea cj. scripsi.* oporteret *Sched. edd.* [6]) *De anacolutho cf.* 3, 160.

Paul. 2, 31. §. 22. §. 61. *Cf.* §§. 30. 39. *I. de act.* (4, 6). *Cic. de offic.* 3, 17. §. 70. *Paul.* 2, 5. §. 3. §. 62. *Cf.* §. 28. *I. ib.*

autem bonae fidei iudicia haec: ex empto, uendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, (*commodati,*) *pignoris* dati, (*familiae erciscundae*, *communi diuidundo*, *praescriptis uerbis.*) **63.** Iudici '*tamen horum omnium iudiciorum*[97] conpensationis rationem habere 'non *ipsis*[8] formulae uerbis praecipitur; sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, ideo officio eius contineri creditur. **64.** Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur: nam is cogitur cum conpensatione agere '*ita*,[9] *ut* conpensatio *u*erbis formulae comp*reh*endatur; *itaque* arg*entarius* ab initio conpensatione facta minus intendit sibi dari oportere: ecce enim si *sestertium* x milia debeat Titio, atque *e*i xx debea*t Titius*, *ita int*endit: SI PARET TITIVM SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS QVAM *IPSE TITIO* DEBET. **65.** Item '*edicto*[100] bonorum emptor cum deductione agere iubetur, id *est*, *ut* in hoc solum aduersarius co*n*demnetur, quod superest deducto eo, quod inuicem *e*i bonorum *emptor* defraudatoris nomin*e* debet. **66.** Inter conpensationem autem, quae argentario '*op*ponitur,[1] et deductionem, quae obicitur *bonorum empto*ri, illa d*if*ferentia est, quod in conpensationem hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et naturae est; ueluti pecunia cum pecunia con-
213. pens*a*tur, triticum cum tritico, uinum cum uino, adeo | ut quibusdam place*at*, non omnimodo uinum cum uino aut triticum cum tritico conpensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit; in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis; itaque si *a Titio* pecuniam petat bonorum emptor et inuicem frumentum aut uinum *Titio* debeat,

---

97) *Sic nunc malim quam* (*'Gaius' p.* 173) *'tamen horum b. f. iud.' Cf.* 4, 15. 30. 8) *Restitui* (*pro* non: *possis etiam* n̄q̄d = non quidem). 'non ipsius' *cj. Bg. Cf.* 4, 150. 9) *Ex Hefft. cj.* 'id est' *ed. Bg.* 100) *Restitui 'Gaius' p.* 174. 1) *Ex cj. Hugo. In C. fuerit* argentarioplponitur.

Cic. l. c. Top. 17. §. 66. *de nat. deor.* 3, 30. §. 74. *L.* 38 *pr. D. pro soc.* (17, 2). §. 65. *Cf.* 3, 81. §. 66. *Cf. Paul.* 2, 5. §. 3. — *L.* 47. §§. 4. 5. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 15. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 11. *C. depos.* (4, 34).

deducto '*a* pe*cunia*,[102] quanti id erit, in reliquum ex*p*eritur. **67.** Item uocatur in deductionem et id, quod in diem debetur; conpensatur autem hoc solum, quod praesenti die debetur. **68.** Praeterea conpensationis quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta conpensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat: deductio uero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non interuenit; utique bonorum e*mptore* agen*te*, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias seruorumque 'ag*i*tur,[3] opus est, ut de *h*ac actione et de ceteris, quae eorumdem nomine in parent*e*s dominosue dari solent, diligentius admoneamus. **70.** In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue conparauit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur. **71.** Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam *et* instito- 214.
riam: tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum 'naui[4] praeposuerit, et qu*o*d cum eo eius rei gratia, cui praepositu*s* fuit, negotium gestum erit; cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum *praetori* uisum est, in solidum actionem dari: quin etiam, licet extraneum quis qu*emcumque magistrum* na*ui* praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum redditur: ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria *uero* formula

---

[102]) *Ex C. addidi 'Gaius' p.* 175. [3]) *Ex Inst.* agatur *C. edd.*
[4]) *Ex Inst.* nauis *C. ed. Bg.*

---

§. 67. *Cf. L.* 7 *pr. D. de compens.* (16, 2). §. 68. b. e. agente] *i. e. cum b. emptor sit, qui agat.* incerti t. cond. conc.] *puta: 'deducto eo, quod inuicem defraudatoris nomine N. Nus A. Ao debeat, quod superest, in tantam pecuniam' etc. Ceterum cf.* §. 52 *fin.* §. 69. = *pr. I. quod c. eo q. in aliena p.* (4, 7). superius] *cf. not.* 92 *ad* §. 60. §. 70. = §. 1. *I. ib.* §. 71. *Cf.* §. 2. *I. ib. Paul.* 2, 6.

tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue *aut etiam* quemlibet extraneum, siue seruum siue liberum, praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit: ideo autem institoria *appellatur, quia qui* tabernae praeponitur, institor appellatur: quae *et ipsa* formula in solidum est. **72.** Praeterea tributoria *quoque actio* in patrem dominumue p*raetoris edicto* '*de tabernae mercibus re*|busue[105] constituta est, cum filius seruusue *in peculi*ari '*eo*rum[6] *merce sciente patre dominoue negotiatur; nam si quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus erit, quod-*
215. *que inde receptum erit, id inter patrem dominumue, si quid*
t. s. *ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur; et quia ipsi patri dominoue distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur.* **73.** *Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem patris dominiue uersum erit, ut quamuis sine uoluntate patris dominiue negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur: in rem autem patris dominiue uersum intellegitur, quidquid necessario in rem eius inpenderit filius seruusue, ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit: itaque si ex decem utputa sestertiis, quae seruus tuus a Titio mutua accepit, creditori tuo quinque sestertia soluerit, reliqua uero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit:*

---

105) *Ex emendata mea cj.* (*Studien d. R. R. p.* 324). *Cf. L.* 5. §. 16. *D. de trib. act.* (14, 4). *Notatum erat* reb. 6) *Ex Cod. adieci notatum* eorū. *Quae sequuntur, ab edd. ex Inst. suppleta*

---

§. 72. = §. 3. *I. ib. Cf.* §. 74. §. 73. = §. 4. *I. ib. Cf. Paul.* 2, 9.

*ex quo scilicet apparet, si tota decem sestertia in rem tuam
uersa fuerint, tota decem sestertia Titium consequi posse;
licet enim una est actio, qua de peculio deque eo quod in
rem patris dominiue uersum sit, agitur, tamen duas habet
condemnationes; itaque iudex, apud quem ea actione agi-
tur, ante dispicere solet, an in rem patris dominiue uersum
sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut
nihil in rem patris dominiue uersum intellegatur aut non
totum: cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante*
de|ducitur, quod patri dominoue quique *in potestate eius* 216.
*sit, a fi*lio seruoue debetur, et quod superest, hoc solum pe- t. s.
culium *esse* intellegitur; *aliquando tamen id, quod ei* debet
filius seruusue, qui in potestate patris dominiue *est*, *non* de-
ducitur ex peculio, uelut (*si*) is, cui debet, in huius peculio
s*it*. **74.** Ceterum *dubium non est*, *quin is quoque*, *qui iussu
patri*s dominiue contrax*erit*, *cuique institoria uel exerci*toria
formula competit, de peculio aut de in rem uerso agere possit;
sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine
dubio solidum consequi possit, '*hac*[107] in difficultatem se
deducat proband*i*, *in rem patris dominiue uersum esse*, *uel
habere filium seruumue peculium*, *et tantum habere*, *ut
solidum sibi solui possit.* Is quoque, cui tributoria actio
conpetit, de peculio uel de in rem uerso agere potest; sed
huic sane plerumque expedit, hac potius actione uti quam
tributoria; nam in tributoria eius solius peculii ratio habetur,
quod in his mercibus *erit*, quibus negotiatur filius seruusue,
*quod*que inde receptum erit, at in actione peculii, totius: et
potest quisque tertia forte aut quarta uel etiam minore parte
peculii negotiari, maximam uero partem *in praediis uel* in
a*l*iis rebus habere; lo*nge* m*agis si* potest adprobari, id quod
*debe*atur, *totum* in rem patris dominiue uersum esse, ad hanc
actionem transire debet; nam, ut supra diximus, | eadem for- 217.
mula et de peculio et de in rem uerso agitur.

75. Ex maleficiis filiorumfamilias seruorumue, ueluti si

---

sunt. 107) *Ex mea cj. addidi.*

---

§. 74. *Cf.* §. 5. *I. ib.* §. 73. §. 75. = *pr.* §. 2 *fin. I. de*

furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestimationem sufferre aut noxa*e* dedere: *erat* enim iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue dannosam esse. **76**. Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege Aquilia; edicto praetoris, uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum. **77**. Omnes autem noxales actiones cap*u*t sequuntur: nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si paterfamilias noxam commiserit, et hic se in adrogationem tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, (*quod*) quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit. **78**. Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur: nulla enim omnino inter me et eum, qui *i*n potestate mea est, obligatio nascitur; ideoque et si in alie-
218. nam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi, et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercidat actio, an quiescat: nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo actio consistere non potuerit, ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse; diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, cum ipse mecum agere non poss*i*m, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. **79**. Cum autem filiusfamilias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant, ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum

---

noxal. act. (4, 8). *Cf. Paul.* 2, 31. §. 7. *supra* 1, 140. §. 76. = §. 4. *I. ib.* §. 77. = §. 5. *I. ib.* *Cf. Paul.* 2, 31. §§. 8. 9. primo comm.] §. 160. §. 78. *Cf.* §. 6. *I. ib. L.* 18. 64. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 37. *D. de noxal. act.* (9, 4). §. 79. *Cf.* 1, 140 *seq.* 132. 135. *L.* 3. §. 4. *D. de hom. lib. exh.* (43, 29).

sit, '(*ne filius de potestate patris aliter*)[108] exeat, quam si ter fu*er*it mancipatus: Sabin*us* et Cassius ceterique nostrae scholae auctores sufficere unam mancipationem (*putant*); crediderunt enim, tres lege XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate (*sunt*), siue ex contractu siue ex *m*aleficio earum *controuer*sia '*si*t:[9] quod uero ad *eas* personas, quae in manu mancipioue sunt, i*ta* ius *di*ci*tur*, ut cum *e*x *contr*act*u* earum 'ag*a*tur,[110] nisi ab eo, cuius iuri subiectae sin*t*, *in* so*lid*um defendantur, bona, quae *e*arum *fu*tura *f*oren*t*, si *eius* iur*i* subiectae non essent, *uene*ant: sed cum rescissa *capitis deminutione* imperio continenti iud*ic*|*io 'agitur*, *etiam cum ipsa muliere*, *quae in* 219.
manu est, *agi potest*, *quia tum tutoris auctoritas necessaria* t. s.
non est.[1] ——————————— vv. 3—23.
——————— | — — — — — **81**. . . '*licere*

---

[108]) *aliter* (alit) *in finem reieci, ut appareret, qua de causa librarius haec omiserit.* [9]) ēēt *Sch.* esset *edd.* [110]) ageretur *C. edd.* [1]) *Sentent̄iam ita perfeci 'Gaius' p.* 175. — *Haec statim ea excepisse puto, quae habet pr. I. si quadr. paup.* (4, 8), *sed tantum haecce: 'Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lascivia aut feruore* (*alii: 'pavore'*) *aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege* XII *tabularum prodita est: quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex* XII *tab. scripta est.' Non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse videtur, illud omnium noxalium actionum commune esse, quod si servus vel animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio exstinguatur* (*L.* 1. §. 13. *D. si quadr.* 9, 1. *L.* 39. §. 4. *L.* 26. §. 4. *D. de noxal.* 9, 4). *Aliud iuris esse, si post litis contestationem moriatur* (*L.* 16. *D. de noxal. L.* 37. §. 1. *D. ad leg. Aquil.* 9, 2), *quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare reo licere. Plane si is ab alio occisus sit, quo nomine ei legis Aquiliae actio sit, aequum visum esse* (*haec in v.* 12. *comparent*), ut iudex, si *reus eam actionē* p*stare actori paratus sit, eum absolvat* (*L.* 1. §. 16. *D. si quadr.*). *Reliqua paginae pars fortasse controversiam spectabat nobis incognitam, an etiam si damnatus legis Aquiliae actionem actori cederet, liberaretur, quod si qui erant, qui existimarent, argumento sine dubio utebantur eo, quod reus etiam sine culpa sua mortuum hominem dedendo liberaretur: eo-*

---

§. 80. *Cf.* 3, 84. 4, 38. 1, 184. 192. *Ulp.* 11, 27.

220. t. s. enim *etiam*, *si fato is fuerit* | *mortuus*, *mortuum dare; nam*[112] *quamquam* diximus, '*non etiam*[3] *permissum* '*reis* esse, *et*[4] mortuos homines dedere, tamen et si quis *eum* dederit, qui fato suo uita excesserit, aeque libera*tur*.

82. *Nunc admonendi sumus, agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno:* alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, 'q*uamdiu scilicet leg*is actione*s* in usu *e*ssent, alter*ius* nomine agere non licere*t*,[5] *nisi* pro popul*o et libertat*is *causa*. **83**. Cognitor autem certis uerb*is* in litem cora*m* aduersario substituitur: nam actor i*ta* cognitorem dat: QVOD EGO A T*E* uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM *TI*BI COGNITOREM DO; ad*uersa*r*ius* ita: QVANDOQVE TV A ME FVNDVM PETIS, IN EAM REM PVBLIVM MEVIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduer*sarius* i*ta*: QVANDOQVE TV MECVM AGERE V*IS*, *IN EAM RE*M COGNITOREM DO: nec interest, praesens an absens cognitor detur; sed si absens datus fu*er*it, cognitor ita erit, si cognouerit *et susce*perit officium cognitori*s*. **84**. Procurator uero *n*ullis certis uerbis in litem

---

que spectat §. 81. [112]) *Restitui partim ad sensum. Edd. tantum habent v.* enim. [3]) *Scripsi; fuerit:* n̄ etiā. [4]) fuisse ei *ed. Bg. Sed fuerit in C.:* reis ēēt. [5]) *Sic accuratius Sched. secutus dedi, in quibus* scilic. *notatum*, fuissent *perperam pro* essent *scriptum. Cf.* 1, 192. 4, 25. quo tempore erant legis actiones, in usu fuisset . . . . licere *ex Lachm. cj. ed. Bg. Sed de eiusmodi placito non recte dicitur, in usu esse, quanquam hoc vetus vitium irrepsit etiam in Inst.*

---

§§. 82—102. *Cf. Fr. Vat.* 317—341. *Paul.* 1, 2. 3. §. 82. = *pr. I. de iis, per quos agere poss.* (4, 10). cum olim *etc.*] *cf. L.* 123 *pr. D. de reg. iur.* (50, 17). *L.* 3. *C. de vindicta* (7, 1). pro populo] *cf. Cato apud Fest. v. Vindiciae.* pro lib.] *cf. Fr. Vat.* 324. *supra* §. 14. *Liv.* 3, 45. *Donat. ad Terent. Adelph.* 2, 1. *v.* 40. *De actore 'pro tutela' cf. ad* 1, 184. §. 83. *Cf. Fr. Vat.* §§. 318 *seq.* 329. *Fest. v. Cognitor. Schol. Cic. Divin.* 4. *p.* 104 *Bait. Isidor. differ.* 123. *Interpr. ad L.* 7. *Th. C. de cognit.* (2, 12). *Cic. pro Rosc. Com.* 18. *Horat. Sat.* 2, 5. *v.* 38. AGERE VOLO] *cf. L.* 15. *D. ratam rem* (46, 8). *Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 306. §. 84. *Cf.* §. 1. *I. ib. Paul.* 1, 3. *Consult.* 3. *Fr. Vat. Schol. Cic. cit. Cic. pro Caec.* 20. §. 57. *L.* 3.

(*sub*)*sti*tui*tur*; sed ex solo mandato, et absente et ignorante aduersario, constituitur: quin etiam sunt, qui putant, *uel eum* procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat a*d* negotium et caueat, ratam rem dominum habiturum: igitur ets*i non* edat mandatum, pro*curato*r '*admittitur*,[116] | quia saepe mandatum initio litis in obscuro est 221.
et postea apu*d* iudicem ostenditur. **85**. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario rettulimus. **86**. Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit: n*am* si uerbi gratia Lucius Titius (*pro*) Publio Meuio agat, ita formula concipitur: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVCIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII *MEVII* REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. **87**. Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur, dominum dare oportere, condemnatio autem in eius personam conuertitur, qui iudicium accepit; sed cum in rem agitur, nihil in *in*tentione facit eius persona, cum quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat: tantum enim intenditur, rem actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui a(*git*, *co*)gat*ur* satisdare. **89**. Igitur si uerbi gratia in rem tecum aga*m*, satis mihi dar*e* de*bes*: a*e*quu*m* enim uisum est, (*te i*)deo quod interea tibi rem, quae an a*d* te pertineat dubium (*est*), possidere conceditur, cum satisdatione mihi cauere, ut si uictus sis, nec rem ipsam restituas, nec

---

[116]) *Sched. Goesch. secutus restitui* (adm̄tit').

Th. C. de cognit. (3, 12). igitur etsi] *cf. L.* 11. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 3. §. 2. *D. iudic. solvi* (46, 7). §. 85. = §. 2. *I. ib. Cf.* 1, 144 *seq.* §. 86. *Cf. Theophil.* 4, 10. §. 2. *supra* §. 55. *L.* 9. *C. de procur.* (2, 13). *Cic. pro Rosc. Com.* 18. §. 87. *Cf. Fr. Vat.* 340 (1). §. 89. *Cf. pr. I. de satisd.* (4, 11). *Paul.* 1, 11. §. 1.

litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi
222. aut cum sponsoribus | tuis. **90**. Multoque magis debes
satisdare mihi, si alieno nomine iudicium accipias. **91**. Cete-
rum cum in rem actio duplex *sit*, aut enim per formulam
petitoriam agitur aut per sponsionem, siquidem per formulam
petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur
IVDICATVM SOLVI, si uero per sponsionem, illa, quae appella-
tur PRO PRAEDE LITIS ET VINDICIARVM. **92**. Petitoria
autem formula haec est, qua actor intendit, rem suam esse.
93. Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus ad-
uersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX
IVRE QVIRITIVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMO*S* DARE
SPONDES? deinde formulam edimus, qua intendimus, spon-
sionis summam nobis dar*i* oportere; qua formula ita demum
uincimus, si probauerimus, rem nostram esse. **94**. Non
tamen haec summa sponsionis exigitur: nec enim poenalis
est, sed praeiudicia*l*is, et propter hoc solum fit, ut per eam
de re iudicetur; unde etiam is, cum q*uo* a*gitur*, *non restipu*-
la*tur: i*de*o* autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIA-
RVM stipulatio, *qu*ia in locum praedium successit, 'qui[117]
olim, cum lege agebatur, pro lite et u*in*diciis, id est pro re et
fructibus, a possessor*e* petitori dabantur.[8] **95**. Ceterum si
apu*d* centumuiros agitur, summam sponsionis non per formu-
lam petimus, sed per legis actionem: sacramento enim
're*um*[9] prouocamus; eaque sponsio sestertiorum CXXV num-
223. morum fit, sc*ili*c*e*t | propter legem — — —.[120] **96**. Ipse

[117]) *Ita Sched.* quia *ed. Bg. Sed tunc esse deberet:* et quia.
[8]) praedes *addit C. ed. Bg.* [9]) pere *vel* rere *Sched. An* p̄sr̄e
i. e. possessorem? *Cf. Cic. Verr.* 1, 45. §. 115. [120]) *Legis
nomen est incertum. Videtur* Crepereiam; *aliis:* Papiriam. *Sed et*
fit *et* scilicet *et* propter *suspectum est, cum nusquam alias propter*

§. 90. *Cf. pr. I. cit. Fr. Vat.* 317. *L.* 53. *D. de procur.* (3, 3).
§§. 91—93. *Cf.* §§. 1. 16. *Fr. Vat.* 336. *Valer. Prob.* 4. *Cic.
Verr.* 1, 45. §§. 115. 116. 2, 12. §. 31. formulam petit.] *cf.* §. 4. *I.
de interd.* (4, 15). *L.* 36. *D. de rei vind.* (6, 1). IVDIC. SOLVI]
cf. L. 6. 9. *D. iudic. solvi* (46, 7). PRO PRAEDE L. V.] *cf. L.* 33.
D. de fideiuss. (46, 1). *L.* 11. *D. iudic. solvi* (46, 7). *Paul.* 5, 9. §. 2.
§. 94. *Cf.* §§. 13. 165. *Cic. pro Quint.* 8. §. 95. *Cf.* §. 31.
per legis actionem] *Antea etiam ipsa hereditas per legis actionem*

autem, qui in rem agit, si suo nomine agit, satis non dat. **97**. Ac nec si per cognitorem quidem aga*tur*, ulla satisdatio uel ab ipso uel a domino desideratur: cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini 'substitu*a*tur[121] cognitor, merito domini loco habetur. **98**. Procurator uero si agat, satisdare iubetur ratam rem dominum habiturum: periculum *enim est*, ne iterum domin*us* de eadem re experiatur; quod periculum (*non*) interuenit, si per cognitorem actum fuit, quia de *q*ua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet quam si ipse egerit. **99**. Tutores et curatores eo modo, quo et procur*atores*, satisdare debere, uerba edicti faciunt; sed aliquando illis satisdatio remittitur. **100**. Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte quando satisdari debeat, quaerentes, eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. **101**. Ab eius uero parte, cum quo agitur, siquidem alieno nom*ine* aliquis interueniat, omnimodo satisdari debet, quia nemo alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur; sed siquidem cum *cognit*ore agatur, dominus satisdare iubetur; si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est. **102**. Quodsi proprio

---

legem aliquid fieri Gaius dicat. HS. CXXV nummis finitur p(er) *conieci. Cf.* 1, 139. 3, 18. *Ulp.* 16, 1. [121]) substituitur *C. edd.*

---

vindicabatur. Cic. Verr. 1, 45. *de orat.* 1, 38 *fin. quod postea abolitum; neque enim vindicias hereditatis dici placuit, cuius nullum retinendae possessionis interdictum erat. Cf. Valer. Prob.* 4. §. 97. *Cf.* §. 83. *Fr. Vat.* 317. §. 98. *Cf. pr. I. h. t. L.* 33. §. 1. *L.* 39. §. 1. *D. de proc.* (3, 3). *Fr. Vat.* 333. *Consult.* 3. *L.* 22. §. 8. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 11. §. 7. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). §. 99. *Cf. pr. I. de satisd.* (4, 11) *cum Theoph.* uerba edicti] *L.* 33. §. 3. *cit.* remittitur] *cf. L.* 23. *D. de admin. et per.* (26, 7). *L.* 13. *C. eod.* (5, 37). §. 100. = *pr. I. cit. Cf.* §. 96. §. 101. *Cf.* §. 1. *I. ib. L.* 46. §. 2. *D. de proc.* (3, 3). *Fr. Vat.* 317. 336. *Cic. pro Quint.* 7. §. 29. *L.* 10. *D. iudic. solvi* (46, 7) (*ubi Modestinus 'ab ipso cognitore' scripserat*). §. 102. *Cf.* §. 1 *fin. I. ib. Fr. Vat.* 336. *Lex Iul. munic.* 113 *seq.* iudicati dep.] *cf.* §§. 25. 186. de moribus] *cf. Ulp.* 6, 9. 12. *L.* 15. §. 1. *D. sol. matr.* (24, 3). *L.* 1. *Th. C. de dote* (3, 13). *L.* 11. §. 2. *C. de repud.* (5, 17). *L. un.* §. 5. *C. de rei ux. act.*

224. nomine aliquis iudicium *accipiat* | in personam, certis ex causis (*iudicatum solui*)[122] satisdari solet, qua*s* ipse praetor significat: quarum satisdationum duplex causa est, nam aut propter genus actionis satisdatur, aut pro*pter* persona*m*, quia suspecta sit: propter genus actionis, uelut iudicati depensiue, aut cum de moribus mulieris agetur; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit, cuiusue bona (*a*) creditoribus possessa proscriptaue sunt, siue cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio contin*e*ntur. **104**. Legitima sunt iudicia, quae in urbe Roma uel intra primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque *e* lege Iulia iudicia*ria*, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant: et hoc est, quod uulgo dicitur, e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. **105**. Imperio uero continentur recuperatoria et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in 'ea*dem*[3] causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Roman*os* quam inter peregrinos accipiuntur: ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. **106**. Et siquidem imperio continenti iudicio 'per-

---

[122]) *Ex geminatione* ($\overline{\text{is}}$) *addidi.* [3]) *Ex Goesch. ed.* ea *ed. Bg.*

(5, 13). *supra* §. 44. qui decoxerit] *cf. lex Iul. cit. v.* 114. 115. cuiusue bona] *ibid. v.* 116. 117. *supra* 3, 79. *Cic. pro Quint.* 8. *L.* 33. §. 1. *D. de reb. auct. iud.* (42, 5). siue cum eo] *cf. L.* 31. *D. eod.* §. 103. *Cf.* 1, 184. 3, 181. 4, 80. *Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 21. §. 50. §. 104. intra — miliarium] *cf. Liv.* 3, 20. *Dio* 51, 19. *Becker Röm. Alterth. II.* 2. *p.* 285. lege Iulia] *cf.* §. 30. *Gell.* 14, 2. anno et sex m.] *cf. Tacit. A.* 6, 16. litem mori] *cf. L.* 18. §. 4. *D. de dolo m.* (4, 3). *L.* 32. *D. de iudic.* (5, 1). *L.* 30. §. 1. *D. ad l. Aquil.* (9, 2). *L.* 3. §. 1. *D. quae in fraud.* (42, 8). *L.* 2. *D. de div. temp.* (44, 3). *L.* 2. *D. iudic. solvi* (46, 7). *L.* 10. *D. de stip. praet.* (46, 5). *L.* 8. *D. ratam rem* (46, 8). §. 105. recuperatoria] *cf. Fest. Reciperatio. Cic. Verr.* 3, 28. §. 69. interuen. peregr. pers.] *cf. Cic. pro Flacco* 21. §. 50. *Verr. II.* 2, 13. quamdiu *etc.*] *cf. L.* 13. *D. de iurisd.* (2, 1). *L.* 49. §. 1. *D. de iudic.* (5, 1). §§. 106. 107. *Cf.* 3, 181.

actum[124] fuerit, siue in rem siue in personam, siue ea formula, quae in fa|ctum concepta est, siue ea, quae in ius habet inten- 225.
tionem, postea nihilominus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae. **107.** 'At *si*[5] legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. **108.** Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. **109.** Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse: (*nam si*) uerbi gratia ex lege Aquilia 'uel *Publil*ia[6] uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est et si Romae apu*d* recuperatores agamus, uel apu*d* unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae

---

124) *Sic C.; nec mutare ausim, licet dubii aliquid moveat, quod subiectum deest; nam si actor non peragebat, sed causam relinquebat, ut iudicium finito imperio eius, qui id praeceperat, plane solveretur, neque rei iudicatae neque rei in iudicium deductae exceptio iterum agenti obstabat. Cic. pro Flacco* 21. §. 50. *Unde quaerebatur, an iudex recte et ordine faceret, si quemadmodum iudicaturus esset, ante ostenderet. Gell.* 14, 2. actum *edd.* 5) *Ex Goesch. ed.* At uero (*si*) *ed. Bg.* 6) u ollinia *Sched.* uel Ouinia *edd. Sed certe non incognitam aliquam sed talem legem et hic Gaius commemoravit, cuius ipse ante mentionem fecerat. Ex* Atinia *lege* (*ex Dirks. cj.*) *nec actio ulla erat. Itaque scriptum fuisse videtur* u oblilia (*vel* u oulilia), *littera* p (*post* u) *evanida vel ab ipsa* u *absumpta. Antiquior erat lex Publilia*

4, 121. 123. *L.* 1. *C. si adv. rem iudic.* (2, 27). *Cic. de orat.* 1, 37. §. 168. §. 108. *Cf.* §§. 11. 30. *Or. pro domo* 29. — *Terent. Phorm.* 2, 3, 56 *seq. Donat. ad Adelph.* 2, 2, 24. *Andr.* 3, 1, 7. *Eunuch.* 1, 1, 9. *Phorm.* 1, 4, 31. *Serv. ad Aen.* 2, 424. *Quintil. I. O.* 7, 6. §. 1. §. 109. ex l. Aquilia] *cf.* 4, 37. 3, 210 *seq.* Publilia] *cf.* 3, 127. Furia] *cf.* 3, 121. in prouinciis] *sed ex Ita-*

sub uno iudice inter omnes ciues Roman*o*s accipiatur iudicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi *su*mus, eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo
226. solere praetorem accommodare, | eas uero, quae ex propria
ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra annum dare. **111**. Aliquando tamen '*has quoque perpetuo dat*, *uelut quibus*[127] imitat*ur* ius legitimum: quales sunt eae, quas[8] *bonorum posse*ssoribus ceterisque, *qui* heredis loco sunt, *accommodat*. *fur*ti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictio*ne pro*ficiscatur, perpetuo datur; et merito, 'cum *tantum*[9] pro capitali poena pecuniaria constituta sit.

112. Non omnes actiones, quae in ali*quem aut ipso iure com*petunt aut a praetore dantur, etiam in heredem *aeque competunt aut da*ri solent: est enim certissima iuris regula, ex malefici*is* poenales actiones in heredem nec conpetere '*nec a praetore dari*,[130] uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae: *sed* '*heredi* de*funct*i[1] actoris huiusmodi actiones comp*etunt* nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio. **113**. Aliquando tamen (*etiam*) ex contractu actio neque heredi neque in heredem conpetit: nam adstipulatoris heres non habet actionem, '*contra*[2] sponsoris e*t* fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest, ut d*i*spiciam*us*, si ante rem iudicatam is,

---

quam Furia. [127]) *Ex mea cj. restitui.* [8]) *'praetor' addit ed. Bg., quod nec in Inst. legitur.* [9]) cum *C. edd. Sed hoc factum puto ex* ctt. [130]) *Ad sententiam restitui. 'nec dari solere' Goesch. cj. 'nec praetorem dare' Rudorf. cj.* [1]) *Incognitam sibi siglam, qua in Fr. Vat. voc.* defuncti *saepissime notatur, librarius post* h'di (= heredi) *bis scripsisse videtur.* 'heredi' *ed. Bg.* [2]) *Eius v. siglam C. habere videtur.* 'et' *edd.*

---

lico contractu; cf. 3, 121. *De actione ex lege Furia cf. 'Gaius' p.* 88. §§. 110. 111. *Cf. pr. I. de perp. et temp. act.* (4, 12) *cum Theoph.* §. 112. = §. 1. *I. ib. cum Theoph. Cf. L.* 111. §. 1. *D. de reg. iur.* (50, 17). §. 113. *Cf.* §. 1. *I. cit. supra* 3, 114. 120. §. 114. *Cf.* §. 2. *I. ib. supra* 3, 180. §. 31. *I. de act.* (4, 6). *L.* 73 *fin. D. de procur.* (3, 3). *L.* 33. §. 1. *D. de solut.* (46, 3). *L.* 4. *D. iudic. solvi* (46, 7). — *L.* 38. §. 7. *D. de usur.* (22, 1).

cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori,
quid officio iudicis conueniat, utrum absoluere, an ideo potius
damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa 'fu*er*it,[133]
ut damnari debeat: nostri praeceptores absoluere eum debere
existimant; nec interess*e*, cuius generis *s*it iudicium: et | hoc 227.
est, quod uolgo dicitur, Sabino et Cassio placere, omnia iudi-
cia esse absolutoria. '*diuersae autem scholae auc|tores de*
bonae fidei *quidem iudiciis*[4] idem sentiunt, q*uia* in '*his sci-*
l|icet[5] iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem |
'et*iam de in*[6] rem actionibus putant, 'quia i*b*i quoque *officio*
iudi|cis id ip*sum continetu*r, reum, *si* a*rbitrat*u *eius resti-*
tuat,[7] | absol*ui debere.*[8] *eiusdemque naturae sunt et in*
personam actiones, | quibus q*uisque ita conuen*i*tur*, *ut in*
intentione res ipsae, | *de quibus agitur*, pet*a*ntur, et adiici*an-*
tur deinde uerba: NISI RESTITV|AT; interdum enim *ita com-*
parata est actio, *ut per eam magis ipsas* | *res*, *q*uas *in* in-
tentione petimus, *reddi nobis nostra inter|sit*, *quam ut reus*
condemnetur: quod ut efficiat praetor, | *uerba illa formulae*
ad cond*emnationem inserit.* | *Sed et de eo sic agere* nobis
permit*titur*, *quod alio loco* | petim*u*s, *quam* quo *dari promis-*
sum est, *quae actio tam* | actori quam *reo utilis est; nam*
actor ea facultatem alio | loco, quam *quo dari promissum*
est, agendi nanciscitur, reus uero, | *qui uerbi gratia Ephesi*
se frumentum daturum promisit, *si* | paratus *sit* actori *sol-*
uere, quanti id Ephesi sit, | uel ex causa cauea*t*, *se Ephesi*
daturum esse, absoluitur. | *Praeter h*as *uero actiones diuer-*

---

133) fuit *Sched. edd.* 4) *Ad sententiam restitui. Puta in C. fuisse:* de bf quid iudiis. 5) *Fuerit:* his sctil. '*his quidem*' *Goesch. cj.* 6) *Ex Goesch. cj. restitui.* 7) *Restitui. Notatum puta* offo — ipsū ↄtinet' reū — e'. 8) *Restitui;* ad sol . . . *C. edd.* — *Quae deinceps v.* 7—22 *perierunt, adhibitis singulis vocibus et litterarum vestigiis adhuc conspicuis, ad sententiam refeci. Edd. singulas tantum quasdam voces exhibent. De re cf.* 4, 47. 141. 163. §§. 27. 31. *I. de act.* (4, 6). *Gaius L.* 10. §. 1. *D. quod met. c.* (4, 2), *et quod ad actionem de eo, quod certo loco dari promissum est*, §. 33. *med. I. de act.* (4, 6). *L.* 1. (*Gaii*) *L.* 2 *pr. L.* 3. *L.* 4. §. 1. *D. de eo q. c. loco* (13, 4). *Arbitrariae actionis nomen consulto Gaius h. l. videtur vitavisse. Cf.* §. 163.

sae scholae auctoribus non uidetur reus absolui posse, si satisfaciat, postquam | actum fuit.[139]

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. **116.**
228. Conparatae | sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, u*t* quis iure ciuili teneatur, sed iniquum sit, eum iudicio condemnari. uelut (*si*) stipulatus sim 'a*bs*[140] te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus, nec numerauerim; nam eam pecuniam a te peti posse certum est; dare enim te oportet, cum ex stipulatu 'tene*a*ris;[1] sed quia iniquum est, te eo nomine condemnari, placet, per exceptionem doli mali te defendi debere. item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te petam, nihilominus id 'ips*o iure* te[2] petere possum dare mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet, debere me petentem per exceptionem pacti conuenti repelli. **117.** In his quoque actionibus, quae (*non*) in personam sunt, exceptiones locum habent: uelut si metu me coegeris aut dolo induxeris, ut *t*ibi rem aliquam 'manc*ipi* mancipio d*ar*em,[3] eam(*que*) rem a me petas, datur mihi exceptio, per quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omnimodo summoueris. **118.** Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita accommodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis uicem optinent, substantiam capiunt, uel ex iurisdictione prae-

---

139) *Sequitur linea vacua.* 140) apa *Goesch. Sched.* a *Bl. Sched. edd.* 1) teneris *C. ed. Bg.* 2) *Scripsi Zeitschr. XIII. p.* 314. *collata* §. 54. ipsum a te *C.* ips*o iure* a te *ed. Bg.* 3) mancipio ı demnansin *Sched. Non dubito, hoc fuisse:* mancipio dem (*pro* darem) mancipi, *postremamque vocem, aliquando ante* mancipio *omissam, ubi desideratur, huc aberrasse, quod effecit, ut* que *post* eam *omitteretur. Cf. verborum in altero exemplo constructio.* mancipio d — — si* *ed. Bg.* m. dem; n*am* si *ed.*

---

§. 115. = *pr. I. de except.* (4, 13). §. 116. *Cf. pr.* §§. 1—3. *I. ib. infra* §. 119. §. 117. *Cf.* §§. 4. 1. *I. ib.* fundum litig.] *cf. Fr. de i. fisci* 8. *L.* 1. §. 2. *D. quae res pign.* (20, 3). *L.* 1. §. 1. *L.* 2, *D. de litig.* (44, 6). §. 118. *Cf.* §. 7. *I. ib.*

toris proditae sunt. | **119**. Omnes autem exceptiones in con- 229.
trarium concipiuntur, qu*am* adfirmat is, cum quo agitur: nam si uerbi gratia re*us* dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII FACTVM SIT NEQVE FIAT; item si dicatu*r* contra pactionem pecunia peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AVLVM AGERIVM ET NVMERIVM NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PECVNIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi solet: ideo scilicet, quia omn*is* exceptio obicitur quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter iude*x* eum, cum quo agitur, condemnet, quam si nihil in ea re, *qua* de agitur, dolo actoris factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si nullum pactum conuent*um* *d*e non petenda pecunia factum '*fu*erit.[144]

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. **121**. Peremptoriae sunt, quae perpetuo ualent, nec euitari possunt, uelut quod metus causa aut dolo malo, aut quod contra legem senatusue consult*um* factum est, aut quod res iudicata est, uel in iudicium deducta est, item pacti conuenti, 'quod factum[5] est, ne omnino pecunia peteretur. **122**. Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus nocent, ueluti illius pacti conuenti, quod factum est uerbi gratia, ne

---

Gneist. 144) erit *C. edd.* 5) *Ex Goesch. cj. cf.* §. 122. quod pactum *C.* (quod *notatum*) quo pactum *ed. Bg. Sed* pactum est *pro* conuenit *apud ICtos non legi.*

---

§. 119. *Cf. L.* 22 *pr. D. de except.* (44, 1). *Cic. de inv.* 2, 20. *Brisson. de form.* 5, 75 *seq. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 316. §. 120. *Cf.* §. 8. *I. de exc.* (4, 13). §. 121. *Cf. L.* 3. *D. de except.* (44, 1). §. 8. *I. cit.* quod res iud. *etc.*] *cf.* §. 106. 3, 180. ne omnino *etc.*] *cf.* §§. 119. 126. §. 122. *Cf. L.* 3. *D. de exc.* (44, 1). §. 10. *I. eod.* (4, 13). litis diuiduae] *cf.* §. 56. — §. 131. *Hinc maxime multum intererat, quod placuit, si quis una stipulatione complures res stipulatus erat, tot stipulationes esse quot res. L.* 32. *D. de evict.* (21, 2). *L.* 29 *pr. L.* 83. §. 4. *L.* 86. *D. de verb. obl.* (45, 1). rei residuae] *cf. L.* 10. *C. de iudic.* (3, 1).

230. intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore | non habet locum exceptio. cui similis exceptio est litis diuiduae et rei residuae: nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praeturam reliquam partem petat, hac exceptione summouetur, quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices '*a*gant*ur*,[146] si intra eiusdem praeturam de his, quae ita distulerit, agat, per hanc exceptionem, quae appellatur rei residuae, summouetur. **123**. Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; ali*o*quin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; nec enim post illud tempus, quo integra re '(*eam*)[7] euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium deducta et per exceptionem perempta. **124**. Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel 's*i is, qui*[8] dandi quidem cognitoris ius habeat, eum det, cui non licet cognituram suscipere: nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis er*i*t, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo euitare
231. '(*potest*)[9] exceptionem; quodsi dissi|mulauerit *ea*m et per cognitorem *eg*er*it*, *rem perdit*. **125**. Se*d* peremptoria quidem exceptione cum r*eus per errorem* non fuit usus, in in-

---

[146]) egant *C.* eant *de Blum. cj. ed. Bg.* [7]) *Addidi.* [8]) *Haec C. et edd. non habent; quod vero paulo post ante* eum det *habent* sed, *videtur ex* sisq *corruptum et nostro loco restituendum.* [9]) *H. l.* p̄e *post* euita-re *excidisse probabile est; ante* tam *habet*

---

§. 123. *Cf. ad Herenn.* 1, 12. §. 22. *Cic. de inv.* 2, 19. §§. 57. 58. §. 10. *I. cit. cum Theoph.* §. 124. *Cf.* §. *ult. I. de exc.* (4, 13). *L.* 2. §. 4. *L.* 3 *fin. D. eod.* (44, 1). *Fr. Vat.* 322 *seq. Paul.* 1, 2. §§. 1—3. *L.* 19. §. 2. *D. de prob.* (22, 3). *ad Herenn.* 2, 13. §. 20. *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 70. 4, 4. §. 6. 7, 1. §§. 19 *seq.* §. 125. *Cf.* §§. 53. 57. 123. *L.* 2. *C. sent. resc. n. p.* (7, 50). *L.* 8. 12. 13. *C. de exc.* (8, 36).

tegrum restitu*itur seruan*dae exceptionis gratia: dilatoria uero si non *fuit* us*us*, an in integrum restitu*a*tur, quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori: quod cum accid*i*t, alia adiectione opus est adiuuandi actoris gratia; quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur uis exceptionis: nam si uerbi gratia pactus sim tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti s*i*mus, id est, ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuenti; namque nihilominus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti simus; sed qu*i*a iniquum est, me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto *hoc* modo: SI NON POSTEA CONVENERIT, VT EAM PECVNIAM PETERE LICERET. **126**[a]. Item si argentarius pretium rei, quae in auctione uen*i*erit, persequatur, '*et* obici*a*tur[150] ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita '*sit, est ea*[1] iusta exceptio: sed si in auctione praedictum est, ne ante emptori traderetur res, quam si pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiuuatur: AVT 232.' SI PRAEDIC*T*VM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM EMPTOR SOLVERIT. **127**. Interdum autem euenit, ut rursus replicatio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat; quod cum accid*i*t, adiectione opus est adiuuandi rei gratia, quae duplicatio uocatur. **128**. Et si rursus ea prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus '*contra*[2] adiectione opus est, qua actor

---

ed. Bg. [150]) obicitur *C. edd. At non necessario obicitur haec exceptio, sed potest obici. Itaque duas litteras, quae ante v.* emptor *legi non potuerunt, puto* et *fuisse et nostro loco (ubi deperditae effecerunt, ut* obicitur *scriberetur) restituendas.* [1]) '*esset;* quae est' *ex Lachm. cj. ed. Bg.* [2]) *ea ed. Bg.* ex *C. factum, ut*

---

§. 126. = *pr. I. de replic.* (4, 14). §. 126[a]. *Cf. L.* 25. *D. de act. empti* (19, 1). §§. 127—129. *Cf. L.* 2. §. 3. *D. de except.* (44, 1). §. 127. = §. 1. *I. de replic.* (4, 14). §. 128. = §. 2. *I. ib.*

adiuuetur, quae dicitur triplicatio. **129**. Quarum omnium adiectionum usum, interdum etiam ulterius quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore. **131**. Saepe enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praestatione est, uelut cum in singulos annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus: nam finitis quibusdam annis aut mensibus, huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem in incerto relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATVR, CVIVS REI DIES F*VI*T; alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum
233. t. s. petimus, | *cuius* in*ten*tio his uerbis concepta est: QVID*QV*I*D PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO* DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est e*tia*m *futura*m in hoc iudicium *deduci*m*u*s et 'quia *per lit*is | *contestatio*nem *consu*mi*tur*, nu*ll*a *nobis actio su*|perest, *si post*ea *de* rel*iq*u*a praestatione agere uelimus*.[153] **131**a. *I*|*tem* si uerbi gratia ex

puto, ex sigla v. contra: *quam suspicor etiam excidisse* §. 127. *ante* adiectione, *cuius loco Inst. et illic habent* alia allegatione. *Cf.* 2, 24. [153]) *Restitui. Notatum erat* quia p(er) — contesta7ne c'sumit' — sup(er)e(st).

§. 129. = §. 3. *I. ib.* §. 130. pro actore] *cf.* §. 133.
§. 131. *Cf. L.* 76. §. 1. *L.* 89. 125. *D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 23. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). *Lib. meus 'Gaius' p.* 179 *seq.* EA RES AG.] *cf. Paul. Diacon. not.* 'E. R. A. = *ea res agi(a)tur'. Cic. de orat.* 1, 37. §. 168. *Arnob.* 7, 31. *Non huc pertinent verba 'De Eadem Re Alio Modo' (Cic. de fin.* 5, 29. §. 88. *ad fam.* 13, 27.), *quae in libris actionum praescribebant, cum de eadem re etiam alia formula agi posset (v. gr.* 4, 47). ea sc. form. q. inc.] *cf. L.* 75. §. 9. *D. de verb. obl.* (45, 1). *supra* §§. 41. 54. §. 131a. *Cf. L.* 48. §. 7. *D. de aedil. ed.* (21, 1), *ubi, quia in factum actio erat et iterum agenti doli replicatio proficiebat (cf. ad* §. 131.), *sola praedictio sufficiebat, ne de omnibus vitiis actum esse videretur. Similis est in rem actio (vel*

empto agamus, *ut* nob*is* fund*us* mancipio detur, debemus *ita praescri*b*ere*: EA RES AGATVR DE FVNDO MANCIP*AN*DO, *ut* postea, si ue*li*m*us* uacuam possessionem nobis trad*i*, *de* tra*denda ea* uel *ex stipulatu* ue*l ex* emp*t*o a*gere possim*u*s;* n*am si non* p*raes*cr*ib*i*mus, totius illius iuris obligatio ill*a* in*cer*ta actione: QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTE*T*, *per litis contestatio*n*em* consumit*ur*, ut postea nobis agere uolen*tibus de* uacua possessione tradenda nulla supersit actio. **132**. Praescr*iptio*n*es autem* appellatas esse ab eo, *quod a*nte formulas praescrib*u*nt*ur*, plus quam manifestum est. **133**. Sed *h*is quidem temporibus, sicut supra quoque *i*n*d*i*cauim*us, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur: olim aut*em* quaedam et pro reo opponebantur; qualis illa er*a*t praescriptio: EA RES AGATVR, S*I IN EA RE* PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, q*u*ae nunc in speciem exceptionis deducta est, et locum habet, cum petitor hereditatis alio *genere* iudicii praeiudicium *heredi*t*at*i faciat, uelut cum *res* s*i*n*gul*a*s petat; esset* enim iniquum, ʼprae*iudici*u*m* f*ieri*[154] | ———————— 234.
———————————————— t. s.

---

154) *Ex Sched. restitui; notatum erat* p̀iudium. *Puta fere secutum esse: ʻquaestioni maiori, quae ad centumviros defertur, per minorem, de qua ad unum iudicem agitur.* (*Cf. L.* 12 *pr. C. de her. pet.* 3, 31.) *Et olim quidem, quamdiu ex hac causa praescribebatur, iudex principaliter de hoc cognoscebat, an hereditati praeiudicium fieret, quod si pronunciaverat, iudicium de singulis rebus petitis nullum erat, ideoque actor finita de hereditate quaestione, denuo eas petere poterat. Nunc vero cum in speciem exceptionis haec praescriptio deducta sit, nisi actor obiecta ea*

---

certi condictio) *ex speciali causa. L.* 11. §. 2. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). *Item si quid extra ordinem petitur. L.* 78 *pr. D. de leg.* 2. ut postea *etc.*] *cum forte convenit, ut postea traderetur, vel cum interim intererat actoris, ne pignori obligaret venditor, vel ne creditores eius immitterentur et venderent. Nec in eiusmodi casibus nocebat exceptio litis dividuae. Cf.* §. 123.

§. 133. *Cf. L.* 1. §. 1. *D. fam. erc.* (10, 2). *L.* 13. 16. 18. *D. de exc.* (44, 1). *L.* 25. §. 17. *D. de her. pet.* (5, 3). *L.* 12 *pr. C. eod.* (3, 31). — *Cic. de inv.* 2, 20. §§. 59. 60. *L.* 7. §. 1. *D. de iniur.* (47, 10). *L.* 2. §. 1. *D. vi bon. rapt.* (47, 8). supra] §. 130.

235. **134**. . . . . *inten*|tione formulae de*terminatur* i*s*, *c*ui dar*i*
* oportet; et sane domino '*dari*[155] oportet, quod seruus stipulatur: at in praescriptione de '*f*acto[6] quaeritur, quod secundum naturalem significationem uerum esse debet. **135**. Quae*cum*que autem diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. **136**. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut praescriptio inserta sit formula*e* loco demonstrationis, hoc modo: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS DE NVMERIO NEGIDIO INCERT*VM* STIPVLATVS EST, MODO CVIVS REI DIES FVIT, QVI*D*QVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO *AGERIO* DARE FACERE OPORTET et 'reliqua. **137**. *Quod* si[7] cum

---

actionem differat, rem perdit, quia reus si praeiudicium fieri probauerit, absoluitur et iterum petenti actori nocet exceptio rei iudicatae. 134. *Interdum uero etiam nostris temporibus praescriptio tam pro actore quam pro reo dari uidetur: quod accidit, cum de eo agimus, quod seruus dari stipulatus est. Licet enim eo nomine perinde nobis actio competat, atque si ipsi stipulati essemus, tamen quia ea, quae facti sunt, ex persona stipulatoris pendent, uelut si Stichus seruus meus ita stipulatus sit:* X MILIA AVT FVNDVM, VTRVM VOLAM, DARE SPONDES? SPONDEO; *utriusque litigatoris interest, ut sciatur, quis stipulatus sit. itaque formula datur cum praescriptione uelut hoc modo:* EA RES AGATVR, QVOD STICHVS AVLI AGERII SERVVS DE NVMERIO NEGIDIO STIPVLATVS EST. SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DECEM MILIA DARE OPORTERE *et reliqua: hoc est, in inten*|tione formulae' *etc. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 326. *Exemplum sumsi ex Gaii L.* 76 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). [155]) dare *C. edd., quod saepius tacite correximus.* [6]) *Ex Savinii cj.* pacto *C. edd.* [7]) reliq̄ā *C. pro* reliq̄q, *ut puto.* reliqua. Si *edd.*

*) *Pag.* 235 *et* 236 *folium sunt non rescriptum, extra C. Veronensem servatum, et iam ante eum detectum a Maffeio, deinde ab Hauboldo (Zeitschr. f. gesch. RW. III. p.* 140—146) *publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Goesch.*

---

§§. 134. 135. *Cf.* §. 2. *I. de stip. serv.* (3, 17). *L.* 76 *pr. L.* 141 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 44 *pr. D. de cond. et dem.* (35, 1). §§. 136. 137. *Cf. 'Gaius' p.* 77 *seq., ubi tamen per errorem in exemplo formulae certam intentionem pro incerta posui.* MODO CVIVS *etc.*] *ut hoc modo id, cuius rei dies erat, quasi separata res, ad praeceptum illud redigeretur, tot stipulationes*

sponsore aut fideiussore agat*ur*, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AG*A*TVR, QVOD AVLVS AGERIVS DE LVCIO TIT*IO* INCERTVM STIPVLATVS *EST*, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona uero fideiussoris: EA RES AGATVR, QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVCIO TITIO INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS RE*I* D*IES* FVIT; deinde formula *s*ubicitur.

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis *inter*ponit; quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet: formulae autem uerborum et conceptiones, quibus in | ea re utitur, 'dec*reta* aut interdicta 236.* uocantur: [**140**.] decreta,[158] cum fieri ali*qu*id iubet, uelut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur; interdicta uero, cum prohibet fieri, uelut cum praecipit, ne sine uitio possidenti uis fiat, neue in loco sacro aliquid fiat: unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. **141**. Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum est negotium, sed ad iudicem recuperatoresue it*ur* et ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, uelut cum per sponsionem ag*i*tur, sine poena, uelut cum arbiter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitu-

---

158) interdicta dec***** uocantur āt decreta *C. Transposita videntur prius* decreta *et* aut, *propterea que* aut *mutatum in* āt (autem). *Cf. Lex Rubr. c.* 19. '*decernet interdicetue*'. interdicta dec*retaue* uocantur. (*uocantur*) autem decreta *edd.*

---

esse quot res. Cf. ad §. 122. *Secus in ex empto actione, ubi non initium obligationis, sed praestationis effectus spectatur.*

§. 138. = *pr. I. de interd.* (4, 15). §. 139. *Cf. pr.* §. 1. *I. ib. L.* 2. §. 5. *D. ne quid in loco p.* (43, 8). §. 140. *Cf.* §. 1. *I. cit.* ne sine uitio] *cf.* §§. 148 *seq.* neue in loco s.] *cf. D. ne quid in loco s. f.* (43, 6). §. 141. *Cf.* §§. 162 *seq. Ulp. Inst. fr.* 1, 1. 2. *Quintil. I. O.* 2, 10. §. 5. 7, 5. §. 3. 12, 10. §. 70.

toriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae arbitraria uocatur.

142. Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. **143**. Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis causa conparata sunt uel retinendae uel reciperandae. **144**. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM; eiusque uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro posses-
237. sor*e* '(*possidet, doloue fecit, quominus*)[159] | possideret, id ei, cui bonorum possessio data est, restituatur: pro herede autem possidere uidetur tam is, qui heres est, quam is, qui putat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine causa aliquam rem hereditariam uel etiam totam hereditatem sciens, ad se non pertinere, possidet: ideo autem adipiscendae possessionis uocatur '(*interdictum*),[160] quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisc*i* rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id interdictum utile esse. **145**. Bonorum quoque emptori similiter proponitur interdictum, quod quidam possessorium uocant. **146**. Item ei, qui 'public*e*[1] bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice bona mercantur. **147**. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, apiscendae possessionis '(*causa*)[2] conparatum est, eoque utitur dominus

---

[159]) *Supplevi ex L.* 1 *pr. D. quor. bon.* (43, 2), *ut recte haberet* possideret. [160]) *Addidi ex Inst.* [1]) publica *C. ed. Bg., quod defendit Lachm. Sed bona sunt damnatorum, quae 'publice' i. e. publica auctoritate venduntur et emuntur. Cf. v. seq. et* 1, 27. 3, 184. [2]) *Ex Inst. addidi.*

---

§. 142. = §. 1. *init. I. de interd.* (4, 16). *Cf. L.* 1. §. 1. *D. eod.* (43, 1). §. 143. = §. 2. *I. ib. Cf. Auson. Griph.* 63 *seq. Ulp. Inst.* 4, 1. §. 144. *Cf.* §. 3. *I. ib. supra* 3, 34. 2, 149. *L.* 11—13. *D. de her. pet.* (5, 3). §. 145. *Cf.* 3, 80.
§. 146. *Cf.* 3, 80. *Cic. pro Rosc. Am.* 36. §. 103. *Phil.* 2, 26. 29. *Schol. Cic. Verr.* 2, 1, 20. §. 52. 23. §. 61. *Fest. v. Sectores.*
§. 147. = §. 3. *I. h. t.* (4, 15). *Cf. Theoph. ib.*

fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. **148.** Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utr*a*que parte de proprietate alicuius rei controuersia est, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat; cuius rei gratia comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. **149.** Et quidem VT*I* POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessio*ne* redditur, VTRVBI uero de rerum mobilium possessione. **150.** Et siquidem de fundo uel aedibus | interdicitur, eum potiorem 238.
esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili, *tunc* eum potiorem esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario 'poss*e*de*r*it;[163] idque satis ipsis uerbis interdictorum significatur. **151.** *At* in VTRVBI interdicto non sol*um* sua *cui*que possessio prodest, sed etiam alteri*us*, quam iustum est ei acc*e*dere, uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut 'do*tis d*atione[4] acceperit: itaque si nostrae pos*s*es*s*ioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessionem, nos eo interdicto uincimus: nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest: nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest: se*d et* si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, *non* d*atur*; *nam ei possessio* sua nihil prodest. **152.** Annus autem retrorsus numeratur: itaque si tu uerbi gratia anni mensibus possederis prioribus V, et ego VII posterioribus, ego potior ero qu*antitat*e mensium possessionis; *nec* tibi in hoc interdicto *prodest*, 'quod[5] *prior tua eius* an*ni* possessio *est*. **153.** Possidere

---

[163]) possidet *C. ed. Bg.* [4]) *Ex Blum. cj. ed. Bg. Cf.* §. 41. *I. de rer. div.* (2, 1). a donatione *C.* [5]) quae *cj. nuper Keller*

---

§§. 148. 149. = §. 4. *I. ib. Cf. supra* §. 91. *Paul.* 5, 6. §. 1. *Fest. v. Possessio. L.* 1 *pr.* §. 3. *D. uti possid.* (43, 17). *L.* 1 *pr. D. utrubi* (43, 31); *infra* 4, 160. §. 151. *Cf. L.* 13. §§. 12. 13. *D. de acq. v. am. poss.* (41, 2). *L.* 14—16. *D. de div. temp. pr.* (44, 3). §. 152. *Cf. Theoph.* 4, 15. §. 4. *Paul.* 5, 6. §. 1. *Fr. Vat.* 311. *L.* 156. *D. de verb. signif.* (50, 16). §. 153. *Cf.* §. 5. *I. de interd.* (4, 15). *Cf. Paul.* 5, 2. §. 1. apisci uero]

autem uidemur non so*lum si ip*si possideamus, sed etiam s*i* nostro nomine aliquis in possessione sit, licet i*s* nostro iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apu*d* quos deposuerimus, aut quibus commodaueri-
239. mus, aut quibus '*gratuit*am[166] habita|tionem *cons*tituerimus, ipsi possidere uidemur; et hoc est, quod uolgo dicitur, retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique puta*nt*, animo *quoque retine*ri possessionem, 'quae nostro *nomine a nemine ten*etur, *ut scilicet tu*m | po*ssidendi* animo solo, *c*um uol*untate reuertendi disce*sser*i*|*mus*,[7] retinere pos*sessionem* uideamu*r*. apis*ci uero possessionem per* quos pos*simus*, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo *possessionem* a*pisci non* poss*imus*. **154**. Recuperandae possessionis causa solet interdictum dari, si quis ui deiectus sit: nam ei proponitur interdictum, cuius principium *est* VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is, qui deieci*t*, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec *clam* nec precario '*pos*sider*et ab illo*; *na*mque si a*n*te[8] ui aut clam aut precario 'poss*e*der*i*t *ab eo, impun*e[9] d*eicitur*. **155**. Interdum tamen '*a praetore*[170] e*i*, *quem* u*i* d*eiecerim*, quamuis *a* m*e* 'ui[1] aut clam aut precario possideret, 'cog*o*r re*i*[2] restituere possessionem, uelut si armis eum ui deiecerim:

---

contra mentem Gaii. [166]) *Ex Savin. cj. ed. Goesch. Cf. L.* 17 *pr. D. de praescr. v.* (19, 5). *L.* 15. §. 1. *D. de precar.* (43, 26). '*usum fructum vel usum* aut' *ed. Bg.* [7]) *Restitui. Notatum posui fuisse* q nostro nōm — tenet' — 'scilic. (*vel* scil.) — p'sidendi — cū — uolunt. (*ut scribitur* potest.) — r̄ūtendi. 'quod nostrorum — — — — — — — * * | — — * * animo solo, qu*ia* uolu*erimus, ex quo discessimus* | *reuerti' ed. Bg.* [8]) possidet ab aduersario; quod si aut *ed. Bg.* [9]) possederit, *impune ed. Bg.* [170]) *Scripsi. In C. fuerit:* a pr. '*etiam' edd., quod postea tantum ferri ita posset, si pro* quamuis *scriptum esset* etiamsi. [1]) *aut* ui *ed. Bg. contra C. fidem.* [2]) cogeret *C.* cogor *ed.*

---

cf. 2, 89 *seq.* §. 154. *Cf.* §. 6. *I. ib. L.* 1 *pr. D. de vi* (43, 16). *Cic. pro Caec.* 13. 31. 32. *pro Tull.* 29. 44 *seq. ad famil.* 7, 13. *de orat.* 1, 10. §. 41. *Paul.* 5, 6. §§. 3—8.
§. 155. *Cf. Cic. pro Caec.* 8. 12 *seq.* 31 *seq. pro Tull.* 36. 41. *L.* 3. §§. 2—12. *L.* 14. *D. de vi* (43, 16).

nam praetor | '*proprium interdictum comparauit*, quo *restitui* omni|modo *iubet, si quis armis aliquem deiecit.* armorum autem *appel|latione non solum scuta et gladios* (*et galeas*) *significari intel|legimus, sed et fustes et lapides.*[173] |

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc *est*, *quod aut* simplic*ia* sunt aut duplicia. **157**. Simplicia '*sunt*,[4] in quibus alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria *aut* exhibitoria: nam actor | est, qui desiderat aut exhiberi aut 240.
restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. **158**. Prohibitoriorum autem interdictorum alia duplici*a*, alia simplicia sunt. **159**. Simplicia sunt 'uelut[5] quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine publico ripaue eius aliquid facere *r*eum: nam actor es*t*, qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. **160**. Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI: ideo autem duplicia uocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum utroque loquitur: nam summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI N*VNC* POSSIDETIS, QVOMINVS ITA POSSIDEATIS, VI*M* FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR,[6] APVD

Bg. Cf. §. 154. [173]) *v.* 18—21. *restitui* (*in edd. tantum vox* omnimodo *legitur*), *quae et certa est restitutio nec difficilis videbitur, cum animadverteris, inde a v.* armorum autem *omnia in fine* §. 6. *I. de interd.* (4, 15) *legi. Tantum de vv.* '*et galeas*', *quas versus vix capit, dubitari potest, utrum librarius ea omiserit, an Iustinianus addiderit, petita ex Gaio L.* 41. *D. de verb. sign.* (50, 16), *qui libro XXI. ad ed. prov. tractabat actionem vi bon. raptorum.* [4]) *Scripsi* '*Gaius*' *p.* 187. *uu *C. i. e.* s̄ ūū (= sunt uelut); *quod* uelut *huc aberravit, quum* §. 159. *post* Simplicia sunt *excidisset. Cf. Bg. ad h. l.* [5]) (*ueluti*) *ed. Bg. Cf. not.* 174. [6]) *Exciderit* fuit. *Nam in plena formula sine dubio erat:* '*utrubi h. h. d. q. a. nec ui nec clam nec precario ab altero fuit, apud quem eorum ita mai.*' *etc.*

---

§§. 156—159. = §. 7. *I. h. t.* (4, 15). *Cf. L.* 2 *pr. D. eod.* (43, 1). in loco sacro] *cf.* §. 140. in flum. publ.] *cf. L.* 1 *pr. D. ne quid flum.* (43, 13). §. 160. = §. 7. *I. cit. supra* §. 149. *ibiq. cit.*

QVEM MAIORE PARTE HVIVS ANNI FVIT, QVOMINVS IS EVM DVCAT, VI*M* FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a si*m*plicibus. **162**. *Si* igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui ui deiectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. **163**. Namque si arbitrum postulauerit
241. is, cum quo agitur, accipit formulam, quae appellatur | ar*bi*-
t. s. *tra*ria: nam iud*ic*is arbitrio, si quid restitui uel exh*i*ber*i* de-b*eat*, i*d* sine *poen*a exhibet *uel* restituit, et ita absoluitur; quodsi nec restituat neque exhibeat, q*uan*ti ea res est, condemnat*ur*. se*d* actor *quoque* sine poena experitur cum eo, '*cui*[177] neque exhibere neque restituere quicquam 'op*us* es*t*; *praeter*quam[8] si calumniae *i*udicium ei oppositum *f*u*er*it. 'd*iuer*sae *plane* scholae *auctoribus* pla*c*et, pro*hiben*dum[9] | calumniae iudicio '*eum*, *qui arbitrum* pos*t*ul*a*u*erit*,[9] quasi hoc ipso confessus uidea*tur*, *restituere se* uel exhibere debere: sed alio iure utimur; et recte; 'n*am* e*t*ia*m* co*nfi*den*s* *f*ore, *ut* al*ter* s*upe*r*e*t*ur*,[180] arbitrum quisque 'po*t*est *post*u-*l*are. **164**. *Ceterum*[1] obseruare debet is, qui *u*ol*e*t *ar*b*itrum*

---

177) q *C. i. e.* qui (*sic cdd.*) *pro* cui. 8) *Scripsi.* offert *librarius* (*mutato inde antea* cui *in* qui) *scripsisse videtur, quod esse debebat* opırēpt *i. e.* opus est praeter: *quanquam scio, Gaium alias 'opus est' cum ablativo vel sequente 'ut' construere solere. Sed omnino construere cum infinitivo Latinum est.* 9) *Ex mea cj. paulum correcta restitui. Initio in C. fuerit* diũsae plane s̄. 180) *Ex correcta mea cj. scripsi. In C. erat:* n̄ etiam confidens fore ut al𝔱 sup̄et'. 1) *Ex mea cj. restitui. Librarius vocem*

---

§. 161. *Cf.* §. 8. *I. ib. Frontin. de contr. agr. p.* 16. 44 *ed. Lachm.* §. 162. *Cf.* §§. 141. 157. exhib. lib.] *cf. L.* 2. §. 1. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 13. §. 2. *D. de oper. lib.* (38, 1). §. 163. *Cf. Ulp. Inst.* 1, 2. quanti ea res est] *cf. L.* 5. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 2. §. 2. *D. quod leg.* (43, 3). *L.* 3. §. 11. *D. de tab. exh.* (43, 5). *L.* 2. §. 44. *D. ne quid in loco p.* (43, 8). *L.* 1. §. 41. *L.* 6. 15. *D. de vi* (43, 16). *L.* 15. §§. 7—12. *L.* 22. §. 2. *D. quod vi* (43, 24). *L.* 8. §. 4. *D. de precar.* (43, 26). *L.* 68. *D. de rei vind.* (6, 1). cal. iudicium] *cf.* §§. 175. 181. '*Gaius*' *p.* 201 *seq.*

p*e*t*e*re, ut *st*at*i*m petat, antequam ex i*ure* ex*e*at, id *est*, an*te-quam a praetore dis*cedat; sero *e*nim petentibus non indulgeb*itur*. **165**. I*taque* si *ar*bi*trum* non *pet*ierit, sed *tac*it*us* de iure exi*erit*, cum periculo res ad exitum perducitur: nam actor prouocat aduersarium sponsione, *ni* contra *edictu*m praetoris non *exh*ib*ue*rit aut non res*titu*eri*t*; ille autem aduersus sponsionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis *formulam* e*dit* aduersario; i*ll*e *'uero h*uic[182] inuicem restipulationis: sed actor sponsioni*s formulae subicit* et aliu*d* iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si sponsione *uicerit*, nisi ei res exhibeatur aut restituatur,[3] | 242. t. s.

———————————————————————

——————————————————————— | 243. t. s.

——————— v. 1 ... fere 9 ———————

ce+ū (ceterum), *quae sequentis v. initium esse debebat, male in fine antecedentis v. retinuit.* [182]) *h*uic *edd., cum in Sched. antecedat una littera* (ů). [3]) *In p.* 242., *in qua omnino nihil legi potuit, primum haec fere secuta esse suspicor: 'tantidem, quanti sponsio facta sit, aduersarius condemnetur: quod iudicium appellatur secutorium, quia sequitur sponsionis uictoriam* (*cf.* §. 169 *fin.*). *Sponsio uero et restipulatio tanti fit, quanti actor eam non calumniae causa fieri iurauerit. Postea iudex, apud quem de ea re agitur, requirit, an reus contra edictum praetoris non restituerit aut non exhibuerit; et si secundum actorem iudicatum erit, aduersarium summam sponsionis et si non restituerit uel non exhibuerit, etiam secutorio iudicio condemnat, actorem uero restipulationis absoluit; quodsi secundum reum iudicauerit, hunc sponsionis et secutorii iudicii absoluit, actorem uero restipulationis condemnat. — Si prohibitorium interdictum redditum fuerit, uelut ne quid in loco sacro fiat, semper cum poena res peragitur. Nam si reus contra edictum praetoris fecisse dicatur, actor eum sponsione prouocat, ni contra edictum praetoris fecerit; reus restipulatur, editisque ab actore sponsionis, a reo restipulationis formulis actor praeterea iudicium secutorium edit, quo si sponsione uicerit, reus tantidem, quanti sponsio sit, condemnatur. Condemnationes uero et absolutiones similiter fiunt, ut in restitutoriis interdictis diximus.' — Hinc Gaius sub finem paginae transitum fecisse videtur ad interdicta duplicia, et ita quidem, ut primum diversum eorum usum ostenderet, quod aut possessioni vel quasi possessioni* (§. 139) *adversus vim defendendae*

§. 165. *Cf.* §. 141. *Cic. pro Caec.* 8. 31. 32. *pro Tull.* 36. 53.. *ad div.* 7, 21. - *Quintil. I. O.* 7, 5. §. 3. *Lex Rubr. c.* 22.

165 a. ... *Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui, quia et ciuilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat et alius a possidente petat. Et quia longe commodius est possidere quam petere, ideo 'plerumque et fere semper*[184] *ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiamsi eius res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet in suo loco possessio: propter quam causam cum obscura sunt utriusque iura, contra petitorem iudicari solet.* **165** b. *Itaque ne possessio in incerto sit, et maxi*|me ne am*plius ui contendant, interdicto certare debent,* | *aut dene*gantur ac*tiones tam petitoria quam per sponsionem.* | **166**. *Si uero interdictum postulatum est, reddito eo, primum curat praetor,*
244. *ut, dum litigatur, ui abstineant. Ideoque alterutrius* |[5] *ex iis* res ab eo fructus 'licit*atione*[6] tantis*per* in poss*essi*one *const*|*ituitur*, si *modo* aduersario suo fructuaria stipu*latio*|ne *satisdat*, cuius potestas haec *est*, *ut* si *contra ipsum iud*|*ex*

---

omnino inserviunt, aut de proprietate contendentibus dantur (§. 148). *Ad priorem disputationis partem pertinuisse videntur litterarum vestigia versu* 1. *p.* 243. *conspicua et fortasse ita interpretanda: 'si quis cum alio* utatur aq̇ qp̄ (aqua, quae per) *eundem rivum ducitur' (cf. L.* 1. §. 26. *D. de aqua quot.* 43, 20); *ex posteriore, quae interdictorum Utrubi et Uti possidetis propria est, non dubito haec desumpta esse a Iustiniano* §. 4. *I. de interd.* (4, 15) *inter* §. 148. *et* 149. *intercalata 'Namque nisi ante ..... iudicari solet.' quae adeo Gaiana sunt, ut nec in textum ea recipere dubitarim. Ad idem vero argumentum spectant etiam quae Blum. initio v.* 21. *et* 22. *eruit, ita ut pauca tantum intercidisse possint, quae cum sequentibus usque ad finem p.* 243. *sententiae perficiendae causa supplevi. In edd. tantum est* aut denegantur.
[184]) *Cf.* 2, 25. *L.* 1. *D. de usurp.* (41, 3). [5]) *Lineae* 13 *priores huius pag. ter sunt scriptae. Quae primum sequuntur, ex mea cj.* (*'Gaius' p.* 187), *sed hic illic paulum correcta supplevi.* [6]) ligi-

---

§. 165 a. *Cf. L.* 1. §. 3. *D. Uti poss.* (43, 17). *Schrader ad* §. 4. *I. de interd.* (4, 15). §. 165 b. *Cf. Frontin. de contr. agr. II. p.* 44 *Lachm.* actiones *etc.*] *cf.* §. 91. *'Gaius' p.* 189 *seq.*
§. 166. fruct. stipul.] *cf. L.* 4. §. 2. *D. de verb. obl.* (45, 1). satisdat] *cf.* §. 169. fructus et quo emit] *cf.* §. 167. sponsione *etc.*] *cf. Cic. pro Caec.* 16. §. 45.

si*t poste*a '*pronun*tia*turus*,[187] '*fructus et, quo* emi*t*, *praestet. nam inter*[8] aduer|sarios, qui *pretio* cer*tant*, *cum* contentio fructus licita|tionis e*st*, sci*licet quia possessor*e*m i*nteri*m esse interest*, 't*antisper[9] p*ossessionem* ei *praetor* uendit, q*ui plus* l*icetur*. postea alt*er* alterum sponsione prouocat: '*SI* ADVERSVS EDICTVM PRAETORIS *POS*SIDENTI *MIHI A TE V*IS FACTA EST, et[190] inuicem ambo resti*pulan*tur aduersus sponsionem: uel 'sti*pulationibus iunctis duabus*[1] una inter eos sponsio '*item*q*ue una re*stipulatio *aduersus* eam fit,[2] '*quod et commodius ideoque magis in usu est.*[3] **166**ª. '*Dei*nde ab *utroque editis formulis omnium stipulationum et* | resti*pulationum, quae f*act*ae sun*t,[4] iudex, apu*d* quem de ea *re* a*g*i*t*ur, illud scilicet requirit, (*quod*) praetor interdicto conplexus est, id est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdict*um* redditur, nec ui nec clam nec precario 'poss*ede*ri*t*.[5] cum iudex id explorauerit, et forte secundum me iudicat*um* sit, aduersarium *quidem* et sponsionis et restipulationis summas,[6] quas cum eo feci, condemnat, et conuenienter me sponsion*i*s et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apu*d* aduersarium meum *p*ossessio *e*st, qui*a* is fructus licitatione uici*t*, nisi restituat mihi posses-

---

tando* *Sched.* [187]) *In C. videtur fuisse* pnuntiat'us. [8]) *In C. fuerit:* f̄ et q̊ emit p̀stet n̄+. *Ipsa verba stipulationis Gaius retulisse putandus est. Cf.* §. 167. [9]) tantisp r *C.* (*evanida* e). [190]) *Ex correcta mea et Rudorfii cj. Cf.* §. 166ª. et forte secundum me *etc. In C. fuerit:* si . . . possidenti m̃ a te bis (*pro* uis) facta ē et. '*NISI* A. E. P. *POS*SIDENTI*BVS* NOBIS (*VIS*) FACTA ESSET' *ed. Bg.* [1]) *Ex mea cj.* (*Zeitschr. XIII. p.* 334). . . . . . cum *ed. Bg.* [2]) *Ex mea cj. Bg. ed. habet tantum voces* stipulatio — fit. [3]) *Spatium probabili sententia complevi.* [4]) *Restitui, unam v.* quae *notatam fuisse ponens. Cf.* §. 165. *Gaius ita scripsisse putandus est, quia et fructuariam stipulationem complecti debebat et quia aut una aut duae sponsiones et restipulationes poterant factae esse. Edd. parum caute vv.* fundo (*pro* deinde) *et* restitui (*pro* restipul-) *receperunt, quae aperte huius loci non sunt.* [5]) possideret *C. edd.* [6]) *Nota, certam pecuniae summam has ex interdicto sponsiones et restipulationes habuisse; qualem, significavi nota* 183. *Cf.* §. 186.

---

§. 166ª. Cascelliano . . . iudicio] *cf. L.* 3. §. 11. *D. uti poss.* (43, 17).

245. sionem, Casselliano siue | secutorio iudicio condemnatur.
t. s. **167**. Ergo[197] is, qui fructus licitatione uicit, si non probat, ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipu*la*tionis et fructus licitationis summam poenae nomine soluere *et* praeterea possessionem restituere iubetur, et hoc amplius fructus, quos i*nter*ea percepit, reddi*t*; summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine soluitur, quod quis aliena*m* possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi na*n*cisci conatus est. **168**. Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non 'proba*ueri*t,[8] ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. **169**. Admonendi tamen sumus, liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Casselliano siue secutorio iudicio de *possessione reciperanda experitur*, ita '*de fructibus* et de[9] fructus licitatione ag*ere*: *in* quam r*em* proprium iudicium conparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum solui satis accipit[200]: dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed non aeque Cascellianum uocatur. **170**. Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera[1] ex interdicto facere nolebant, atque
246. ob id non poterat res expediri, praetor | '*illi*, qui *uul*t expe-
t. s. *ri*ri, pro*pria*[2] comparauit interdicta, | [3]duo *scilicet, quia aut de* posse*ssione fundi uel aedium ag*itur, | *aut de possessione rerum mobilium.*[4] *contra eum, qui ex interdicto de* rer*um* |

---

197) *Recte; sequitur hoc ex* §. 166. *Omnino vero hac* §. *Gaius non de condemnatione et absolutione agit, sed de poena* (*spons., restip., fr. lic. summarum*) *et rei* (*possessionis cum fructibus*) *restitutione.* 8) probabaret *C.* probarit *edd.* 9) *Scripsi 'Gaius' p.* 193. fr. licitatio *est, quod quis licitatus est, quo emit fructus.* 200) accipiat *C.* accipiet *ed. Bg.* 1) *i. e. fructus licitationem, et quae inde pendebant sponsiones et restipulationes. Cf. not. ad Ulp. Inst.* 5. 2) *Restitui. Notatum erat* q(ui) *et* p(ro)p(ri)a. *Non dicitur actor, quod in hoc interdicto uterque actor et reus est.* 3) *V.* 1—14. *huius pag. edd. singula tantum verba* (et cetera ex interdicto — sine causa — fuerint) *praebent. Restitui probabilem sententiam, ductus Sched. anxie secutus.* 4) *Cf.* §. 149.

---

§. 169. *Cf.* §. 166. *Polyb.* 32, 2. iudic. solui] *cf.* §. 91.

soli *uel* ae*dium possessione cetera facere noluit, interdictum da*¦*tur,* q*uo*[205] pr*ohibetur ui* res*istere,* ne *alter* possessio*nem* ¦ *rei ingrediatur et retineat. cum uero de re mobili uelut* ¦ *seruo agitur, prohibetur ui resistere, ne alter eam rem* ¦ *ducat eiusque* i*n* possessio*ne sit;*[6] *in utroque tamen interdic*¦*to alter satisdat, se restituturum esse, si postquam in*terdictu*m est* ¦ *in diebus* *[7] *ut oport*et cetera ex interdicto *fiant.* ¦ *ita uero adeptus possessionem, si postea contra eum iu*dicat*um sit, quia uidet*¦ur sine causa '*interim* esse[8] *adeptus,* duplum *fructum* pr*aestare iudicio* Calp*urni*ano 'co*mpellitur,*[9] ¦ *aut si ipsum fructum* so*luat,* 's*implum, quanti*[210] fuerint *fruc*¦*tus.*[1] ———————— v. 15—24. ————

———— | ———————— v. 1—19. ———————— 247.

———— t. s.

205) *In C. fuerit* f'q. 6) *Neque enim possidebat, qui interim fructum tantum adipiscebatur.* 7) *Fortasse* x *vel* v. 8) *Notatum videtur fuisse* tim ēē. 9) *Notatum* c'p ... 210) *Notatum* fruct. soluat simpl. q̄ti. 1) *Ad exemplum redhibitoriae actionis L.* 45. *D. de aedil. ed.* (21, 1). — *Post haec v.* 15. *fere secutum esse puto: 'praeterea et possessionem restituit secutorio iudicio. sponsio uero et restipulatio hoc casu una tantum fit, quoniam is tantum, qui possessionem interdicto adeptus est, aduersus edictum uim fecisse uel non fecisse dici potest. Quodsi is possessionem adipisci prohibitus est, sponsio et restipulatio fit ex hoc interdicto, quanti actor eam rem esse iurauerit, sed ita, ut id in formula summa sponsionis taxetur, quae ex interdicto* VTI POSSIDETIS *fit, uelut hoc modo:* SI (*haec apparent in v.* 22) PARET, *N. N. A. A.* S(ESTERTIOS) *TOT DARE O*(*PORTE*)RE, I(VDEX) *N. N. A. A.* D(VM)*T*(*AXAT*) *TANTAM PECVNIAM, QVANTAE FVERIT SPONSIO, QVAE EX INTERDICTO, CVIVS TVENDI CAVSA NUS N. AO A. VIM FACERE VETITVS EST, FACTA SIT, TOT NVMMOS CONDEMNA S. N. P. A. apparet enim, iniquum fore, si sponsionis poena huius interdicti sponsionis poenam ex eo interdicto superaret, cuius causa hoc comparatum est: ex formulis uero sponsionis et restipulationis, quae ex hoc interdicto factae sunt, apud eundem iudicem agitur, qui ex interdicto* VTI POSSIDETIS *datur. Praeterea in satisdatione, qua in hoc interdicto caueri diximus, praetor fideiussores dari iubet, quia scilicet lege Fu*¦ria (*haec apparent in v.* 9. *p.* 247) sponsori *et fidepromissori ius datum est, vt pars tantum ab eo peti possit; fideiussoribus uero in hac causa nec ex epistola D. Hadriani subuenitur.' Deinceps fere usque ad v.* 19. *exposuerit Gaius, sive ceteris ex interdicto intra diem factis possessio restituta sit, sive vim facere altero interdicto prohibitus possessionem retinuerit, duas sponsiones et duas restipulationes factas esse.*

171. [212] *Nunc admonendi sumus, ne facile homines ad litigandum procederent, partim iure ciuili legibus* | '*aut moribus,* part*im* a *praetore*[3] iuris tue*ndi gratia uarias poenas temere litigantium constitutas esse. Ecce enim aduersus*
248. t. s. *reum infitiantem ex quibusdam* | '*cau*sis *actio* dupli *constituitur*,[4] uelut si iudica*ti* aut depensi *aut* dam*ni* *i*ni*u*riae aut l*egat*or*um* *per* d*am*na*tionem* re*lictorum* *nomine* agitur: ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta; sed cert*ae* quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidiae. **172**. Quodsi *neque sponsionis*, *neque* dupli *actionis* periculum *e*i, cum quo agitur, '*i*niungatur,[5] 'ac[6] ne statim *qui*dem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praetor iusiurandum exigere, non calumniae causa in*f*i*t*ias i*re*: unde 'qu*ia*[7] heredes uel qui heredum loco *ha*bentur, 'nu*m*quam in *du*pl*um*[8] obligati sunt, item feminis pupilli*s*que 'expri*mi non* sole*t*[9] p*oena* sponsionis, i*u*be*t* 'modo[220] eos i*u*ra*re*. **173**. Statim aut*em* ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam, siue quis neg*e*t siue fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipula-

---

Priore casu omnia perinde acta esse, atque supra tradiderat; posteriore propria iudicia de duplis fructibus et de possessione restituenda data esse. 212) *v.* 20—24. *ad sensum restitui, maxime ope pr.* §. 1. *I. de poena tem. lit.* (4, 16). 3) *In C. fuerit:* ā morib. partī a p̄re. 4) *Ex Goesch. cj.* 5) *Ex Lachm. cj.* coniungatur *C. edd.* 6) a*ut ed Bg.* 7) *Ita Lachm.* quamuis *ed. Bg.* 8) *In C. fuerit:* nunq. ī duplu. — 'nu*m*quam po*enis*' *ed. Lachm.* '*iure* ciu*i*li no*n* a*m*pli*us*' *ope notarum commentitiarum ed. Bg.* 9) *In C. fuerit:* exp̄mi n̄ solet, *fortasse littera* ū *supra lineam posita.* '*remitti* sol*et*' ('sole*at*', *item antea* sint *ed. Bg.*) *ed. Lachm.* 220) *Ita Lachm.* tamen

---

§. 171. *Cf. pr.* §. 1. *I. de poena tem. litig.* (4, 16); *supra* §§. 9. 13. *Cic. pro Rosc. Com.* 4. 5. *de offic.* 3, 16 *pr. Lex Rubr. c.* 21. *L.* 18. §. 2. *D. de pec. const.* (13, 5). §. 172. *Cf. L.* 4. §. 4. *D. fam. erc.* (10, 2). §. 1. *I. cit. Valer. Prob.* 5.
§. 173. *Cf.* §. 1. *I. cit. supra* 3, 189—191. §. 174. *Cf.* §. 1. *I. cit.*

tione. **175**. Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet, et est decimae partis *causae*, aduersus interdicta aut*em* quartae partis. **176**. S*ed* liberum est i*ll*i, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut *iusiurandum* exigere, non calumniae causa agere. **177**. Contrarium autem iudicium ex certis causis constitui*tur*, | uelut si 249.
iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine agatur, quod 'dic*a*tur[221] uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse, et si quis eo nomine agat, quod dicat, se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem action*em* decimae partis dātur, aduersus uero duas istas quintae. **178**. Seuerior autem coerc*i*tio est per contrarium iudicium: n*am* calumniae iudicio x. partis nemo damn*a*tur nisi qui intellegit, non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit, potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis: calumnia enim in adfectu est, sicut *f*urti crimen: contrario uero iudicio omnimodo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet ali*qu*a opinione inductus crediderit, se recte agere. **179**. Vtique autem ex quibus causis contrario iudicio 'ag*i* potest,[2] etiam calumniae iudicium locum habet; sed alterutro t*antum* iudicio agere permittitur: qua ratione si iusiurandum de calumnia exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet. **180**. 'Restipulationis quoque poena ex[3]

---

ed. Bg. [221]) dicetur *C. ed. Bg.* [2]) agere potest *C. edd.* (*factum sc. ex* agipē *i. e.* agi potest, *nota et explicatione simul posita*). [3]) *Suspicor, Gaium scripsisse:* Restipulatio quoque

---

§. 175. *Cf. Consult.* 6. — *Nov.* 112. *c.* 2 *pr.* §. 176. *Cf.* §. 179. *L.* 44. §. 4. *D. fam. erc.* (10, 2). *Paul.* 2, 1. §. 2. *ibique not.* 3. *L.* 34. §. 4. *L.* 37. *D. de iurei.* (12, 2). *L.* 11. §. 1. *D. rer. amot.* (25, 2). *L.* 5. §. 14. *D. de op. n. nunt.* (39, 1). *L.* 7 *pr. D. de damno inf.* (39, 2). *L.* 9. *C. de reb. cred.* (4, 1). *Cic. pro Rosc. Com.* 1 *fin.* §. 177. si iniur.] *cf. Paul.* 5, 4. §. 11. *L.* 43. *D. de iniur.* (47, 10). si cum muliere] *cf. tit. D. si ventr. nom. mul.* (25, 5). quod dicat se a pr.] *cf. tit. D. ne vis ei q. in poss.* (43, 4). §. 178. *Cf. L.* 1. §§. 1. 3. 4. *D. ad SC. Turp.* (48, 16). *L.* 3. *C. de calumn.* (9, 46). furti] *cf.* 3, 197. §. 179. *Cf.* §. 176. §. 180. *Cf.* §§. 13. 171.

certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omnimodo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit, non recte se agere, ita etiam resti-
250. pulationis poena omni|modo damnatur actor. **181.** '*Interd*um si ab ac*t*ore *cum*[224] *re*sti*p*ulationis poena petatur, ei neque calumniae iudicium opponitur, neque iurisiurandi religio *in*iungitur; nam contrarium iudicium *in* his causis locum non habere, palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum: item p*ro* soc*io*, *fiduciae*, *tutelae*, *man*dati, depositi: sed furti aut ui bonorum *raptorum aut iniuriarum non solum* damnati notantur ignominia, sed et*iam pacti;* '*nam ita in edicto praetoris*[5] scriptum est; et recte: plurimum *enim interest*, *utrum ex delicto* aliquis, an ex contractu debitor *sit.* '*praeterea*[6] illa parte | edicti id ipsum 'no*m*inat*im cauetur*, *ut qui contrario iu*|*dic*io conuen*itur*, *item* qui pro *debitore interuenit*, *uelut tu*|tor *aut cognitor*, ne l*abore*t i*gnominia. nec igitur qui*[7] fid*eiusso*|rio nomine iudicio conuenitur: etenim '*is quoque pro alio damnatur.*[8]

183. In summa sciendum est, eum, qui '*in ius uocat*, rem u*i* p*er*a|gere[9] et eum, qui uocatus est, 'tr*ahere posse; quare* e|*d*icto praetoris perso*nas*, *quibus reue*r*enti*a *debetur*, *s*i*ne* | permiss*u praetoris i*n ius uoc*a*re non *licet*, *qu*ales s*unt* pa|*rentes*,[230] 'patron*us*[1] et 'liber*i parentesque pa*|*troni*,[2] et 'in

poena*e* c̄(ausa) ex. *Cf.* §§. 171. 94. 95. [224]) *Restitui 'Gaius' p.* 200. [5]) *Ex Heisii et Lachm. cj. restitui.* [6]) *Restitui* (p̄tea). [7]) *Restitui maxime ope L.* 1. *L.* 6. §. 2. *D. de his q. not.* (3, 2). *Puta notatum fuisse* cauet' ut q́ cōtrario — c'uenitur — q(ui) p(ro) — i(nter)uenit u(el)u(t) tutor a(ut) — n(ec) ig(itur) q(ui). [8]) *Restitui partim Heffterum secutus* (is qq p alio damnat'). [9]) *Restitui. Edd. tantum habent* agere. [230]) *Restitui. Notata erant* p'se q̄r — p̄r psonas quib. — pmissu p̄ris — n(on) — s(unt). *In ius vel ad praetorem extrahi vel pertrahi dicitur velut Schol. Horat.* 1, 9. *v.* 65. *Valer. Max.* 5, 2. §. 3. *extr. L.* 21. *D. de in ius voc.* (2, 4). [1]) patrono (*fuerit* patronu) *C. edd.* [2]) *Restitui.* liber*to ed. Bg.*

§. 181. *Cf.* §§. 171. 172. 163. §. 182. *Cf.* §. 2. *I. de poena tem.* (4, 16) *cum Schradero. L.* 1. *D. de his q. not. inf.* (3, 2). *supra* §. 60. §. 183. *Cf. L.* XII *tabb. init.* (*Dirksen p.* 130 *seq.*)

e*u*m,[233] qui aduersus ea egeri*t*, '*poena* con*stituta est*.[4] **184.**
'*Cum*[5] autem in ius uocatus fuerit aduersarius, ni eo die
fini*tum f*uerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est,
ut promittat, se certo die sisti. **185.** Fiunt aut*em* uadimonia
quibusdam ex causis pura, id est sine satisdatione, quibusdam
cum satisdation*e*, | quibusdam iureiurando, quibusdam recu- 251.
peratoribus suppositis, id *est*, u*t* qui non s*tet*eri*t*, is protinus
a recuperatoribus in summa*m* uadimonii condemnetur: eaque
singula diligenter praetoris edicto significantur. **186.** Et si-
quidem iudicati depensiue agetur, tanti fi*e*t uadimonium, quanti
ea res erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit
non *ca*lumniae causa postulare sibi uadimonium promi*tti*: nec
tamen (*pluris quam partis dimidiae, nec*) pluribus quam
sestertium c milibus fit uadimonium: itaque si centum milium
res erit, nec iudicati depensiue agetur, non plus quam sester-
tium quinquaginta mili*um* fit uadimonium. **187.** Q*uas* autem
personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non
possumus, easdem ne*c* uadimonio inui*t*as obligare nobis pos-
sumus, praeterquam si praetor aditus permittit.

---

233) *Ex Goesch. ed.* 4) *Ex Goesch. ed.* '*poenam* pec*u*ni*ariam condemn*a*t*' *ed. Bg. suarum ope notarum.* 5) *Ex mea cj.* q́ *C.* Qu*ando ed. Bg.*

---

supra §. 46. *ibiq. cit. Adde L.* 6. *L.* 10. §. 3. *L.* 13. *D. de in ius voc.* (2, 4). *L.* 2. 3. *C. eod.* (2, 2). §. 184. *Cf.* 3, 224. *Keller Civilpr.* §. 47. §. 185. *Cf. Rubr. D. qui satisd. cogantur vel iurato promittant, vel suae promissioni committantur. L. Rubr. c.* 21 *fin. Cornel. Nep. Attic.* 9. §. 186. *Cf. L.* 4. §. 5. *D. si quis caut.* (2, 11). *L.* 3. §. 4. *D. de eo, p. quem f.* (2, 10). *L.* 115 *pr. D. de verb. obl.* (35, 1). *Lib. meum 'Gaius' p.* 135. §. 187. *Cf.* §. 183.

GAII
RELIQVA FRAGMENTA.
EX LIBRIS AD XII TABVLAS.

1. [1] Γάϊος ὁ νομογράφος μετὰ τὴν τῶν κυαιστώρων τὴν δεκανδρικὴν ἀρχὴν ἀναφέρει, ῥήμασι πρὸς ἑρμηνείαν τούτοις. πολλῆς δὲ συγχύσεως τῶν νόμων, οἷα μὴ γράμμασι τεθειμένων, τοῖς πράγμασι γινομένης ἐκ τῆς τῶν αρχόντων καὶ τοῦ δήμου διαφορᾶς, δόγματι κοινῷ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου πάντες μὲν οἱ ἄρχοντες ἐκινήθησαν, δέκα δὲ μόνοις ἀνδράσι τὴν φροντίδα τῆς πολιτείας παρέδοσαν. αὐτοὶ δὲ στέλλουσιν (ἡ ἱστορία φησὶν) εἰς Ἀθήνας Σπούριον Ποστούμιον, Αὖλον Μάρκιον καὶ Πούπλιον

Gaius iurisconsultus post quaestorum magistratum de decemvirali verbis Graece versis explicat hisce: Magna autem confusione legum, quippe quae scriptae non essent, in rep. ex discordia magistratuum plebisque coorta, communi senatus populique voluntate omnes magistratus sublati ac decem tantum viris cura reip. mandata est. hi vero, teste historia, Athenas mittunt Spurium Postumium, Aulum Marcium et Publium Sulpicium. qui dum ibi per triennium commorantur, donec etiam reli-

---

1) *De fide huius loci Gaiani non constat inter doctos viros. Cf. Dirksen Verm. Schr. p. 56 seq. Mihi quidem persuasum est, Lydum hunc locum non quidem ut alterum de quaestoribus* (1, 26), *de quo iam nemo dubitat, errore tantum Gaio tribuisse et revera item ex L. 2. D. de orig. iur.* (1, 2) *sumsisse; plura enim et alia continet, quam Pomponius ibi §§. 3. 4. 24. tradit; sed nec ad verbum ex Gaii libris ad* XII *tab. transtulisse, immo fortasse hos ipsos libros ne quidem vidisse; insunt enim complura, quae Gaius hoc modo vix dixerit. Potest etiam, ut ex Gaio tantum priora usque ad v.* παρέδοσαν *fluxerint, quae sequuntur, ex aliis historiae scriptoribus consuta sint.*

Σουλπίκιον. τῶν δὲ ἐπὶ τριετῆ χρόνον ἐκεῖ βραδυνόντων, ἕως καὶ τοὺς λειπομένους Ἀθηναίων νόμους ταῖς δέκα δέλτοις ἀναλάβωσι, δέκα προεβάλετο ὁ δῆμος ἄνδρας ἀνθεξομένους τῶν πραγμάτων, ὧν ὁ πρῶτος τῆς πόλεως φύλαξ προσηγορεύθη, ὁ καθ' ἡμᾶς πολίαρχος. ἐπίσημα δὲ τῆς ἐξουσίας ἦν αὐτῷ δυοκαίδεκα ῥάβδοι, τοῖς δὲ λοιποῖς οὐχ οὕτως, ὁπλοφόρος δὲ ἀν' ἕκαστον εἷς καὶ μόνος. τῷ γε μὴν πολιάρχῳ καὶ τάξις ἀνδρῶν τογ[ατ]ηφόρων καὶ ῥαβδοῦχοι καὶ δεσμὰ καὶ ὅσα ἴσμεν, παρῆσαν. — Io. Laur. Lyd. de mag. 1, 34.

quas Atheniensium leges decem tabulis colligant, decem viros populus creavit reip. praefuturos, quorum primus custos urbis dictus est (quem nunc praefectum urbi vocamus). insignia autem potestatis illi erant duodecim fasces; at ceteris non item, sed singulis unus tantum armatus. praefecto urbis vero etiam cohors togatorum et lictorum et vincula et quae alia scimus, aderant.

---

2. Uerum in compositione, ut apud Gaium, reperimus 'effor' dictum.[2] — Diomed. lib. I. p. 375 Putsch.

---

[2]) *Vix est, ut alium Gaii librum Diomedes tractarit praeter Institutiones, et in his, ut alio loco v.* effor *obvenerit atque in solemnibus verbis sacramenti actionis. Itaque* 4, 15. *in supplemento v.* 20—24., *quod informavi not.* 14., *fortasse ita fere fuit: 'id est, uterque dicebat:* STLITEM MIHI TECVM ESSE EFFOR. TESTES ESTOTE! *iudicemque' etc. Cf. Fest. v. Contestari.*

L. VOLVSIVS MAECIANVS

tenui, ut videtur, familia natus, nec ultra equestrem dignitatem unquam evectus, insignis tamen iam Antonino Pio imperante fuit iurisconsultus et in consilium eius principis assumptus et dignus habitus, qui M. Aurelium, tum Caesarem, ius doceret. Nec tamen scientiam fide aequavit, id quod turpis eius exitus docuit. Nam cum Marcus imperator Augustus factus esset, Maecianum ab eo Alexandriae praefectum in seditione Cassiana (a. 175) ut 'conscium Cassii' (sic enim 'c'scium' pro 'filium' in vita M. Aurel. c. 25. videtur legendum) exercitus interfecit. Libros, quos de iure civili fecit, Iustinianusque in Pandectis adhibuit, index Florentinus refert. Praeter hos extat eius de assis distributione libellus, quem testante praefatione, ad Caesarem (non ad Censorem, ut Momsenus primus vidit) eo ipso tempore, quo eum ius docebat, hoc est circa a. 146 instruendi discipuli causa conscripsit, isque integer nobis servatus est duobus codicibus seculi decimi, Parisino (P.) altero, altero Vaticano (V.). A quibus libellus editus sit, optime disces ex praefatione eius editionis, quae ipsa omnium ad id tempus maxima cum diligentia facta est, Boeckingii dico, recepta in corpore iuris anteiust. Bonnensi (1831.) p. 174. Postea tamen Momsenus primus accuratam codicum mss. cognitionem aperuit, ex iisque, praemissa Maeciani vita, subiecta lectionis tam codicum mss. quam Boeckingianae editionis varietate, denuo textum recensuit in Comment. societ. regiae Saxon. vol. III. p. 279. Quam recensionem nos ita secuti sumus, ut tantum, ubi ab ea discedendum videretur, in notis admoneremus, rationemque correctionis redderemus.

De una correctione vero iam hic dicendum est. Spectat ea titulum opusculo in Codd. P. et V. et ut credere par est, ab ipso Maeciano praemissum. Quem titulum Momsenus ita formavit: *Volusii Maeciani distributio item vocabula ac notae partium in rebus, quae constant pondere numero mensura,* cum in P. V. scriptum sit: *Volusii Maeciani distributio item vocabula ac note partium in rebus pecuniariis pondere numero mensura.* At enim hic primo ab anterioribus editoribus *assis*

recte restitutum esse post *Maeciani* (absumtum ibi scilicet similibus litteris *-ani*), praeter verba illa in exordio 'quod assis distributionem' evincit sequens vocula *item* alioquin inepta, et quod caput doctrinae, in asse positum, omitti in titulo non potuit. Deinde vero me offendunt illa *quae constant pondere* etc. non modo propter corrigendi audaciam, verum multo magis, quod in maiore parte libelli non de his rebus, sed de contrario genere earum, quae in specie consistunt, velut solidae res et hereditates (§. 44.), de his vero, quae in numero consistunt (quales sunt oves, gallinae, ova et similes), etiam per totum non agitur. Retinendum igitur *in rebus pecuniariis* et pro suspecto habendum *numero*. Veram autem lectionem adipiscemur scribendo: *in rebus pecuniariis, aereis nummis, pondere, mensura.* Namque cum *aereis* periisset ob antecedens *-ariis, nummis*, quod sine illa adiectione ad sestertios aut certe ad nummos non aereos spectat, prorsus ineptum hoc loco librario visum est; itaque paululum id mutavit et traiecit, ut decantatum illud *pondere numero mensura* assequeretur.

Haec vero ideo hoc loco disputavi, quod ita correctus titulus recte indicat, qua de re in hoc libello agatur, quod nisi ante compertum habeant tirones, vix ac ne vix quidem intelligent, quod legent. Exhibet igitur Maecianus hoc libello vocabula ac notas partium primum (§§. 1—44.) *in rebus pecuniariis,* h. e. ut ipsum vocabulum (collatis Paul. 5, 3. §. 1. Caes. B. C. 3, 59) ostendit, omnibus, quae aestimationem habent, velut libra aeris, homo, fundus, et omnia 'solida', item incorporalia, ut centesima usura, hereditas (§§. 43. 44.); nam quae personam spectant, ea nec aestimationem nec divisionem recipiunt. Sequitur §§. 44—76. de *aereis nummis,* sive de pecunia in aere numerata (§. 78.), partim primo ac vero sensu, quam diu pecunia numerata revera in libra aeris eiusque partibus erat, partim translato, posteaquam argentei nummi accesserunt, qui tamen ex numero aeris potestatem habebant (§. 44.); quare effectum est, ut redacto asse ad minutum nummum, quod genus seni deni demum denarium efficerent, si qua in summa denariis expressa aes excurreret, hoc aes excurrens tanquam sedecimae partes denarii solitis partium vocabulis et notis significandum esset. Deinde agitur de *pondere* §§. 77. 78., et postremo §§. 79. 80. de *mensura* sive liquidorum sive aridorum, quae non tam partibus, quam maioribus ac minoribus modulis ad definiendas quantitates constitutis continetur. Ultima verba §. 81., culpa eorum, qui primum haec ediderunt, Maeciano subtracta, Momsenus ei restituit. Qui tamen, levi corruptela deceptus, nec hunc Maeciani librum integrum nobis servatum esse, perperam iudicavit. Immo haec ipsa sententia ad partes

numerosque et pondus mensuramque communiter respiciens, finem opusculi indicat. Nec opinere, mensuras spatiorum deesse; has enim occupaverat agrimensorum disciplina, nec alienis onerare discipulum suum, sed in suo studio necessariis instruere Maecianus voluit.

VOLVSII MAECIANI

ASSIS DISTRIBVTIO, ITEM VOCABVLA AC NOTAE PARTIVM IN REBVS PECVNIARIIS, AEREIS NVMMIS, PONDERE, MENSVRA.

Saepenumero, Caesar, animaduerti aegre ferentem te, quod assis distributionem et in heredum institutione et in aliis multis necessariam ignotam haberes. 'quae[1] ne tam exigua res ingenium tuum ullo modo moraretur, cum partes ipsas, tum vocabula et notas proponendas existimaui; et deprehendes distributionem quidem partium infinitam, oppido autem quam exigua uocabula et notas.

1. Prima diuisio solidi, 'ut est libra,[2] quod as uocatur, in duas partes dimidias diducitur; pars dimidia semis uocatur; nota eius S. **2.** Sequens diuisio fit in tres tertias partes; pars tertia triens uocatur; nota eius '= =.[3] **3.** Sequitur diuisio in quattuor quartas partes; pars quarta quadrans uocatur, nota eius = —. **4.** Deinceps fit diuisio in sex sextas partes; sextae partis nomen est sextans, cuius nota =. **5.** Deinde diuiditur in octo octauas, quae sescunciae uocantur, quarum est nota 'Ɛ —.[4] **6.** Item in nouem nonas; nona pars uocatur uncia duae sextulae; nota — \\. **7.** Diuiditur

---

[1]) *Sic P. V.* Quare *Moms. ed.* [2]) id est librae *Cdd. et edd. contra sententiam Maeciani; cf.* §§. 77. 78. [3]) *Notandum est, Romanos in unciis iacentes, in sextulis, quae est unciarum divisio, obliquas lineolas adhibuisse* (§. 30), *quia stantibus iam in solidis numerandis abusi erant.* [4]) *Magna est in hac nota ductuum varietas, ut tamen semper figura referat, quod sescuncia* (= *semisque uncia*) *eloquitur, hoc est:* S(*emis*), *subiecto* V(*nciae*), *et uncia.*

item as in duodecim partes duodecimas; uocantur singulae unciae, cuius nota —.

8. Haec uelut elementa 'primaeque assis distributiones[5] aequalitatem seruant. si quid quibusdam earum detrahas uel conferas, fient dispares. **9**. 'Quare[6] si '(*semissi unciam detrahas*, *uel si*)[7] quadranti sextantem uel trienti unciam applices, facies quincuncem, qui constat ex quinque unciis, hoc est quinque undecimis; nota quincuncis = = —.[8] **10**. Si semissi applices unciam, uel quincunci sextantem, uel trienti quadrantem, efficies septuncem, hoc est septem duodecimas; nota septuncis S —. **11**. Si septunci applicueris unciam, uel semissi sextantem, uel quincunci quadrantem, uel trienti tantundem, facies bessem, id est duodecimas octo; nota bessis S =. **12**. Si bessi applicueris unciam, uel septunci sextantem, uel semissi quadrantem, uel quincunci trientem, dodrantem efficies, hoc est nouem duodecimas; nota dodrantis S = —. **13**. Si dodranti applicueris unciam, uel bessi sextantem, uel septunci quadrantem, uel semissi trientem, uel quincunci tantundem, facies dextantem, hoc est decem partes duodecimas; nota dextantis S = =. **14**. Si dextanti applicueris unciam, uel dodranti sextantem, uel bessi quadrantem, uel septunci trientem, uel semissi quincuncem, facies deuncem, id est undecim duodecimas; nota deuncis S = = —.

15. Ex his apparet, in quas partes aequaliter, in quas dispares as diuidatur. Quo tamen facilius et memoria res teneatur, summa diuisionis haec est. In asse sunt unciae XII, hoc est partes duodecimae duodecim, unciae et binae sextulae nouem, hoc est nouem nonae; sescunciae octo, id est octo octauae; sextantes sex, id est sex partes sextae; quadrantes quattuor, id est quattuor partes quartae; trientes tres, id est tres partes tertiae; semisses duo, id est duae partes dimidiae.

---

5) *Scripsi;* primae de asse distributionis *P. V. edd. Cf.* §. 40.*:* inter superiores primasque diuisiones. 6) *i. e. videlicet vel itaque, ut infra* §. 48. 7) *Haec, quae supplevi, excidisse, manifestum est ex verbo* detrahas §. 8. 8) *Usitatior est in monumentis haec figura* = — =*; sed de his aliisque varietatibus, quibus in his notis veteres luxuriati sunt, adi Marin. Atti de frat. Arv. I. p.* 227—230. 258—261.

16. Ceterae partes inaequalem faciunt diuisionem. in deunce sunt unciae undecim, sextantes quinque et uncia, quadrantes tres et sextans, trientes duo et quadrans, quincunces duo et uncia, semis et quincunx, septunx et triens, bes et quadrans, dodrans et sextans, dextans et uncia; deest assi uncia. **17**. In dextante sunt unciae decem, sextantes quinque, quadrantes tres et uncia, trientes duo et sextans, quincunces duo, semis et triens, septunx et quadrans, bes et sextans, dodrans et uncia; deest assi dextans. **18**. In dodrante sunt unciae nouem, sextantes quattuor et uncia, quadrantes tres, trientes duo et uncia, quincunx et triens, semis et quadrans, septunx et sextans, bes et uncia; deest assi quadrans. **19**. In besse sunt unciae octo, sextantes quattuor, quadrantes duo et sextans, trientes duo, quincunx et quadrans, semis et sextans, septunx et uncia; deest assi triens. **20**. In septunce sunt unciae septem, sextantes tres et uncia, quadrantes duo et uncia, triens et quadrans, quincunx et sextans, semis et uncia; deest assi quincunx. **21**. In semisse sunt unciae sex, sextantes tres, quadrantes duo, triens et sextans, quincunx et uncia; deest assi alter semis. **22**. In quincunce sunt unciae quinque, sextantes duo et uncia, quadrans et sextans, triens et uncia; deest assi septunx. **23**. In triente sunt unciae quattuor, sextantes duo, quadrans et uncia; deest assi bes. **24**. In quadrante sunt unciae tres, sextans et uncia; deest assi dodrans. **25**. In sextante sunt unciae duae; deest assi dextans.

26. Huc usque diuisio maiorum '*uel superiorum*,[9] ut ita dictum sit, partium et celebris et nota est. Sed cum rei natura infinitam partiendi praestet facultatem, succedit unciae quoque, quae est assis, ut supra dictum est, pars duodecima, diuisio, non tam celebris quidem, sed tamen non adeo ignota. **27**. Ut assis, ita unciae prima diuisio fit in duas partes dimidias, quae uocantur semunciae; nota semunciae £. **28**. Item diuiditur uncia in tres partes, quae uocantur binae sextulae;

[9]) *In P. hic est rasura satis magna, in V. lacuna nulla. Moms. supplevit τῆς μονάδος. Sed vid.* §. 40.: inter superiores primasque diuisiones. *Balbus de asse* §§. 2. 3. *has partes dixit 'principales', quibus inferiores, id est partis partes, opponit nomine 'secundariarum'.*

nota binarum sextularum ⳩. **29**. Item diuiditur uncia in quattuor sicilicos, id est quattuor quartas; nota sicilici Ɔ.[9*] **30**. Item in sextulas sex, id est sex sextas; nota sextulae \. **31**. Item in duodecimas duodecim, quas singulas partes dimidias sextulas uocamus; nota dimidiae sextulae ⳩. **32**. Item in scriptula uiginti quattuor; scripuli nota ⳩. **33**. Est autem assis semuncia pars uicesima quarta, duae sextulae pars tricesima sexta, sicilicus quadragesima octava, sextula septuagesima secunda, dimidia sextula centesima quadragesima quarta, scriptulum ducentesima octogesima octaua. **34**. Semuncia habet sicilicos duos, sextulas tres, dimidias sextulas sex, scriptula duodecim. **35**. Duae sextulae habent sicilicum et dimidiam sextulam, sextulas duas, dimidias sextulas IIII, scriptula VIII. **36**. Sicilicus habet sextulam et dimidiam, dimidias sextulas tres, scriptula sex. **37**. Sextula habet dimidias sextulas duas, scriptula quattuor. **38**. Dimidia sextula habet scriptula duo.

39. Has quoque partes, in quantum libet, diuidere possis; uerum infra eas neque notas neque propria uocabula inuenies praeterea. dimidium scriptulum audio quosdam ratiocinatores simplium uocare: quod erit 'assis[10] quingentesima septuagesima sexta; quam et ipsam partem 'infinite[1] separare possis. **40**. Nec mirum, si infra has partes partitio facta et nominibus et notis caret, cum etiam inter superiores primasque diuisiones pleraeque partes et nominibus et notis careant: statim namque undecim undecimae assem efficiunt, nec aut nomen proprium aut notam habent; perinde decem decimae; 'nam[2] nona assis facit unciam duas sextulas; octaua, ut supra 'traditum[3] est, sescuncia uocatur; septem septimae, quae et ipsae assem implent, nec nomen proprium nec notam habent; sextae sextantes uocantur; ne quintae quidem aut nomen proprium aut notam habent; iam uero tertias trientes, quartas quadrantes, sicut duodecimas uncias uocari ostensum est. **41**. Infra

---

9*) *i. e. falcis imago.* 10) totius assis *P. V. edd. Sed ille genitivus v. 'totum'* (*cf.* §. 71. *et Balb.* §§. 2. 3. 5.) *non v. 'totus' ut glossema erat eiiciendus.* 1) infinito *P. V. edd. Fortasse* in infinitum. 2) *Noli corrigere* iam, *sed adi Ramshorn Gramm. Lat.* §. 191. *p.* 846. 3) *Correxi.* redditum *P. V. edd.*

has ceterae usque ad sextam decimam nomine proprio notaque carent; sed sexta decima semuncia sicilicus dicetur; nam sedecim semunciae octo sunt unciae, sedecim sicilici quattuor unciae fiunt, '*(quae)*[14] iunctae unciis octo assem implent. septima decima deinde interiecta nomine notaque caret. octaua decima uocabitur semuncia sextula; nam hae decies octies ductae assem efficiunt. **42**. Post has inferiores partes excepta semuncia, duabus sextulis, sicilico, sextula, dimidia sextula, scriptulo, neque uocabula propria neque notas habent. **43** Centesima, quae 'commodi aut usurarum nomine[5] ad sortem applicaretur, 'cum C centum significaret,[6] sicilico, id est C auerso 'co*(epit)*[7] notari, quod conuertebatur ad eam summam, cuius centesima futura erat, et siue una conuenerat, unus sicilicus, siue plures, tot sicilici[8] ponebantur.

44. Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum hereditatisque totius, diuisio autem eius ad partium demonstrationem pertinet, ita etiam ad pecuniam numeratam refertur, quae olim in aere erat, postea et in argento feriri coepit ita, ut omnis nummus argenteus ex numero aeris potestatem haberet. **45**. Eo in numero sunt hi argentei nummi: denarius, cuius est nota X̶, quinarius, cuius est nota V̶, sestertius, cuius nota est IIS. Victoriatus enim, '*(qui)*[9] nunc tantundem ualet quantum quinarius, olim ut peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum et drachma, habebatur. **46**. Denarius primo asses decem ualebat, unde et nomen traxit; quinarius dimidium eius, id est quinque asses, unde et ipse 'uocatus;[20] sestertius duos asses et semissem, quasi semis tertius, *(ut)*

---

[14]) *Supplevi; cf.* §. 45. *et* §§. 65. 68. 72. [5]) *Hoc est aut commodi creditori ablati nomine, si post mensem demum solveretur, aut quod pecunia in mensem debitori utenda data erat. Cf. L.* 2. §. 5. *D. de adm. rer. ad civ.* (50, 8). [6]) *Uterque codex et edd. haec verba habent inter* quod 'et conuertebatur. *Sed apparet, ea aliquando, cum* applicaret' *scriptum esset, ut similiter desinentia omissa, deinde in margine suppleta, postremo alieno loco restituta esse.* [7]) auerso eo *P.'V. edd.* eo *sc. pro* co *scriptum, posteaque* epit *ut sensu carens omissum. Moms. post* applicaretur *supplevit* [solebat olim]. *Sed hic mos sine dubio, si binas centesimas exceperis, etiam postea duravit.* [8]) *Videamus, ne hic propter recurrens idem verbum exciderit:* sive pars centesimae, eius partis nota subiecta sicilico. [9]) *Supplevi; cf.* §. 41. [20]) uocatur *P.*

Graeca figura ἕβδομον ἡμιτάλαντον (nam sex talenta et semitalentum eo uerbo significant) '(*tum*)[21] lex etiam duodecim tabularum argumento est, in qua duo pedes et semis sestertius pes uocatur. **47.** Nunc denarius XVI, uictoriatus et quinarius VIII, sestertius quattuor asses ualet.

48. Infra quam 'diuisionem[2] sequitur alia quaedam subdiuisio, notas aeque et propria uocabula habens. quare si ad denarium rationem conficias, assem hac nota 'scribas ac uoces[3] Ӿ Ꞓ Ɔ semuncia sicilicus; semunciae enim sedecim et sicilici sedecim assem efficiunt. **49.** 'Dupondium[4] hac nota scribas ac uoces: Ӿ Ꞓ — sescuncia; nam sedecim sescunciae dupondium efficiunt. **50.** 'Tressis[5] hac nota scribas ac voces: Ӿ = Ɔ sextans sicilicus; aeque enim sedecim sextantes totidemque sicilici tres asses efficiunt. **51.** Quatrussis hac nota scribas uocesque: Ӿ = — quadrans; sedecim enim quadrantes quatrussis efficiunt. **52.** Quinques hac nota scribas uocesque: Ӿ = — Ꞓ Ɔ quadrans semuncia sicilicus; nam sedecim quadrantes ac totidem semunciae sicilici-

---

V. edd. [21]) ut *et* tum *supplevi; sc. hoc notatum* t. *mox interiit; inde etiam* ut *omissum est. Graecum exemplum ex Herodoto sumptum esse, Didymus apud Priscian. de ponder. p.* 1347 *Putsch. docet, quem Maecianus videtur secutus esse.* [2]) *Intellige divisionem in tres argenteos nummos, qui in numero aeris sunt, ideoque ex numero notam habent.* [3]) *Cum hoc in tota hac expositione* §§. 48—62. *quasi unum verbum recurrens* scribas ac voces *tum in vocabulo partis ubique servatus nominativus et alia quaedam argumento sunt, etiam notam eiusque significationem a Maeciano quasi unum quoddam adscriptam fuisse, hoc est, nota supra, significatione infra scripta, ut scilicet uno obtutu facilius utrumque perciperetur. In P. V. nota perperam post significationem posita est, quod Moms. servavit; Boeck. probabilius nec tamen recte ordinem invertit.* [4]) *Moms. ex P. V. hic et ubique* dupundium. [5]) *Nota haec indeclinabilia potius quam neutra* tressis, quatrussis — quinques, sexis, septus, nonus, decus — undeciaere (*h. e. undeci*[*m nummi*] *aere, ut dicitur tre*[*s librae*] *pondo etc.*) ... quindeciaere. *Quae omnia sunt ratiocinatorum; nam vulgari sermone, ut ex Varrone et aliis constat, omnis aeris numerus a tresse usque ad centussem masculino sexu in -ssis efferebatur*

que faciunt quinques. **53**. Sexis hac nota scribas nominesque: X==£ triens semuncia; aeque enim trientes et semunciae sedecies ducti sexis efficiunt. **54**. Septus hac nota scribas ac nomines: X==—Ɔ quincunx sicilicus; simili enim modo quincunces ac sicilici multiplicati septus efficiunt. **55**. Octus hac nota scribas ac nomines: XS semis, quibus eodem modo multiplicatis octus reperies. **56**. Nonus hac nota scribas appellesque: XS£Ɔ semis semuncia sicilicus; ’sedecies enim[26] hac quoque nota, quae uocatur semis semuncia sicilicus, multiplicata nonus inuenies. **57**. Decus hac nota scribas atque nomines: XS—£ septunx semuncia; ’(*quia*)[7] septuncem quoque ac semunciam totiens si duxeris, decus efficies. **58**. Undeciaere hac nota scribas appellesque: XS=Ɔ bes sicilicus; nam bes sicilicus totiens ducti undeciaere efficiunt. **59**. Duodeciaere hac nota scribas ac uoces: XS=— dodrans; dodrantes ’(*enim*)[8] eodem modo computati duodeciaere efficiunt. **60**. Tredeciaere hac nota scribas ac uoces: XS=—£Ɔ dodrans semuncia sicilicus, ’(*cum*)[9] dodrantibus semunciis sicilicis eadem ratione multiplicatis tredecim asses efficias. **61**. Quattuordeciaere hac nota scribas ac uoces: XS==£ dextans semuncia; ’(*quia*)[7] dextantes semunciaeque sedecim aeque quattuordeciaere efficiunt. **62**. Quindeciaere hac nota scribas et appelles: XS==—Ɔ deunx sicilicus; ’(*cum*)[9] deunx quoque ac sicilicus sedecies ducti quindeciaere ’efficiant.[30]

---

et declinabatur. [26]) *Scripsi;* ut semissem (ut similiter *ed. Moms.*) *et inde in fine* inuenias *P. V.;* ut *factum ex antecedente* -us; *dein fraudi fuit librario nota* em = enim. [7]) *Supplevi omissum ob antecedens* -cia. [8]) *Supplevi ex antecedenti* -es *vel sequenti* eo. [9]) *Ex antecedenti* -cus. [30]) efficiunt *P. V. et edd.*

63. Ingeniosissime autem, cum ad denarium ratio conficeretur, excurrentis aeris nota inuenta est, quae sedecies multiplicata id efficeret: nam cum denarii nota praescribatur eique 'subiungatur[31] aeris excurrentis nota, manifestum est, eam sedeciens ducendam ex adnotatione denarii.

64. Ad quinarium et uictoriatum rationem Romae confici nescio: quemadmodum tamen, si uelis, conficias, facilius apparebit, si prius inspexeris, ad quem modum sestertiaria ratio confiat; tunc enim excurrentis aeris leges exemplum '(*uel*)[2] denariariae rationis, et dimidiam duces, uel sestertiariae, et duplicabis.

65. Ad sestertium ratio si confiat, 'semis[3] hac nota scribitur '—T[4]; uocatur libella teruncius. est autem libella sestertii decima pars, teruncius quadragesima, quae duae iunctae octauam sestertii, id est semissem, efficiunt; nam octo libellis, id est octo decimis, teruncii octo, id est octo quadragesimae (quae fiunt quattuor uicesimae, hoc est duae decimae) adiectae complent sestertium; **66**. sunt enim in sestertio libellae decem, singulae uiginti, teruncii quadraginta. **67**. Infra semissem nemo 'temere[5] rationem sestertiariam ducit. potest tamen: nam quadrans, qui est pars sexta decima sestertii, poterit notari singula, quae est uicesima sestertii, et dimidio teruncio, qui est octogesima sestertii; nam utraque haec pars iuncta efficit sextam decimam. **68**. As notari debet '=£;[6] haec ad sestertium nota uocatur duae libellae singula;

---

31) subiniungatur *Moms. ed. ex P. V.* 2) *Supplevi.* 3) *A semisse Maecianus hic incipit, non ut in denariaria ratione ab asse, quia ad sestertium maxime minutae rationes uelut de quotidianis olerum, carnis, pomorum aliisque simplariis venditionibus conficiebantur, in quibus etiam semissis vel adeo quadrantis ratio habebatur.* 4) *Praemissa sc. etiam hic nota* HS, *quam brevitatis studio Maecianus omisit. Cf.* §. 68. ad sestertium nota. *Ceterum animadverte, signum — praeposita sestertii nota aliam significationem habuisse, ac si nihil praeponeretur* (*cf.* §. 2), *perinde ut nota* S, *quae hic dimidium sestertium i. e. quinque libellas significabat. Cf.* §§. 66. 70—73. 5) *Ita Boeck.* tenere *ex P. V. Moms. ed.* 6) *Sic cum Moms. ex P. V. dedi. Nec tamen credibile est, notam singulae plane eandem fuisse atque semunciae, de qua vid. not.* 4. *Immo, cum et ipsa ab initiali* S *inciperet, cavendum erat, ne vel cum semissis neve cum semunciae*

fiunt duae decimae et uicesima, hoc est quarta pars sestertii; nam quater binae libellae octo fiunt decimae, quattuor singulae quattuor fiunt uicesimae, hoc est duae decimae, quae superioribus iunctae sestertium complent. **69**. As semis notari debet ══—£T, uocatur tres libellae singula teruncius et sunt tres decimae, una uicesima, una quadragesima, hoc est quarta et octaua sestertii; supersunt octauae quinque, id est semisses quinque, ut compleant sestertium. **70**. Dupondius hac nota S; uocantur quinque libellae, quae sunt quinque decimae; hae duplicatae sestertium implent. **71**. Dupondius semis hac nota S—T; uocatur sex libellae teruncius; sunt autem sex decimae et quadragesima, id est dimidia et octaua totius; supersunt octauae tres, id est semisses tres, ut sestertium compleant. **72**. Tressis hac nota S══£; uocatur septem libellae singula; sunt autem pars dimidia et duae decimae et uicesima, hoc est pars dimidia et quarta; desunt duae octauae, id est quarta, quae iuncta impleat sestertium. **73**. Tressis semis hac nota S══—£T; uocatur octo libellae singula teruncius; sunt pars dimidia et tres decimae et uicesima et quadragesima, hoc est pars dimidia et quarta et octaua; superest octaua, quae adiecta sestertium compleat.

74. Libella dicta creditur quasi 'pusilla libra.'[37] nam cum olim asses libriles essent, et denarius decem asses ualeret, et decima pars denarii libram, quae eadem as erat, 'singula[8] selibram, quae eadem semis erat, teruncius quadrantem haberet, siue denariaria siue sestertiaria ratio conficeretur, iisdem notis, id est libellarum et singularum et terunciorum, praeposita nota denarii uel sestertii, ut erat ratio, aera exprimebantur. **75**. Posteaquam in sedecim asses denarius distributus est, denariaria ratio expeditius confici coepit, ut supra dictum est; sestertiaria mansit sub iisdem notis, 'aucta tamen computatione.'[9] **76**. Haec quoque libella exemplo maiorum in duos

---

nota confunderetur. Suspicor vero ex §. 74. *verum signum fuisse* £ *vel, quod Bg. habet* £ *i. e. selibra.* [37]) *Ex pondere dicebatur, ut aereus nummus, libella vero, non libra, quia iam cum denariis et sestertiis argenteis asses libriles imminuto pondere feriebantur.* [8]) *Dicta fortasse, quod in duabus selibris primum singula unaquaeque erat.* [9]) *Hoc sic intellige. Cum denarius*

uelut semisses, qui singulae uocantur, et quattuor uelut quadrantes, qui teruncii uocantur, diuiditur.

77. Ponderis eadem diuisio est, quae aeris; nam in quas partes as diuiditur, in has libra dispenditur.[40] **78.** 'Et (*dispertitur*)[1] ita as quidem, seu de diuisione solidi, seu de pondere, seu de numerata in aere pecunia agatur; libra autem in pondere, nummi 'aerei (*ut*)[2] argentei in 'pecuniae[3] forma publica dumtaxat nomen accipiunt.

79. Mensurarum liquoris atque grani expeditior et forma et appellatio. nam quadrantal, quod nunc plerique amphoram uocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios quadraginta octo, heminas nonaginta sex, quartarios centum nonaginta duo, cyathos quingentos septuaginta sex. **80.** Notae mensurarum:[4]

quadrantalis	q̶ı
urnae	q̶s

---

sedecim, sestertius quattuor asses valere coepisset, libellae, singulae et teruncii nomina sensu generali accipi inceperunt, ut significarent cuiusque argentei nummi, cui applicarentur, decimam, vicesimam, quadragesimam partem. Unde necesse erat, ut si ad sestertium ratio conficeretur, in significatione aeris excurrentis computatio augeretur. Pone exemplum. In antiquo sestertio as excurrens notabatur — et vocabatur libella, in novo notabatur ==£ *et vocabatur duae libellae teruncius. Cf.* §. 68. 40) *Assis partes animo finiuntur, eaque divisio appellatur; librae vero partes fiunt pendendo, quod dispendere olim dixere. Cf.* §. 81. 1) *Supplevi ex anteced.* [Dicitur] *ed. Moms. At in pondere non as dicitur sed libra; dispertitio tantum eadem est.* Et, *quod in P. V. et edd. est ante* libra, *huc revocavi.* 2) *Scripsi;* uero *P. V. edd., quo errore commisso* ut *omissum est.* 3) pecunia *P. V. edd.* 4) *Ex his notae Quadrantalis et Modii solidi, eorumque Semissis, urnae et semodii, explanatione non egent. Nota congii fortasse est Q(uadrantal), subiecta nota semunciae* (§. 5.)*: quamquam alia forma exprimere videtur litterae C subiectam priscam G (ConGius). Sextarius notatur sicilico, quia is est, ut recte Bg. animadvertit, quadrantalis pars quadragesima octava* (§. 29.)*; in Grano ei praefixa videtur G. Ceterae notae ex sextario videntur pendere. Heminae tamen nota fuerit initialis littera Graeca; quamquam alia significat sicilicum dimidiatum. Quartarii fortasse primum signum T(eruncius) = quadrans, alterum contracta nota sextarii ad granum; eius enim quartarius est quarta pars. Cyathi notam non intelligo.*

modii	M̊I
semodii	M̂S
congii	Ƶ
sextarii ad uinum	Ɔ
ad granum	₤Ɔ
heminae	ꞑ
quartarii	tM
cyathi	TI

81. 'Partium et numeri naturalis causa durat, quamuis nominibus apud quasque gentes differant.[45] Ponderis et 'mensurae tam[6] modus incertus est, 'quam[7] eius dispensio ac dimensio.

---

[45]) *Solidorum partes et rerum eiusdem generis numeri, quia natura ipsis rebus insunt, ubique aequabiliter procedunt, ideoque licet nominibus apud diversas gentes differant, tamen quasi iuris gentium sunt. Cf.* §. 26. [6]) mensurarum *P. V. edd.* [7]) nam *P. V. edd. — Modum dicit definitam in civitatibus quantitatem, unde omnis rerum, quae in pondere vel mensura constant, mensura pendet, velut libra, quadrantal apud Romanos. Respondet is numero rerum, ut minores moduli (dispensio ac dimensio) partibus. Sed naturaliter tam modus ille quam eius partes sunt incertae et iure civili tantum cuiusque populi substantiam capiunt.*

IVRISCONSVLTI CVIVSDAM

CERVIDII SCAEVOLAE,

VT VIDETVR, EX REGVLARVM LIBRO PRIMO DESVMPTA PARS, A DOSITHEO SERVATA.

Dositheus grammaticus vel ludimagister, qui Romae potissimum Graecae iuventuti Latine erudiendae operam dedisse videtur, imperantibus Septimio Severo et filio eius Antonino (nam ipse Maximo et Apro coss. h. e. p. Chr. n. a. 207. se scripsisse significat) composuit grammaticam linguae Latinae, cui operi cum varia et ad potissimas partes eruditionis Latinae spectantia ἑρμηνεύματα s. interpretamenta inseruisset, quibus Latine discentes Graecis respondentia Latina invenire docerentur, eorum interpretamentorum libro tertio sub titulo '*συγγραμμάτιον νομικὸν μάλιστα περὶ ἐλευθερώσεων* = *Disputatio forensis maxime de manumissionibus*' nobis servavit hanc quantivis pretii particulam ex iurisconsulti cuiusdam Regularum libro desumptam. Regulas enim has fuisse, ipse earum auctor §. 3. declarat. Quamobrem si quis hunc Gaium fuisse statuat, quod nuper Dirksenus probare conatus est, certe non Rerum quotidianarum, ut ille opinatus est, sed Regularum libris vel libro singulari (quos Gaium composuisse ex Digestis constat) assignare debebit.

Mihi tamen neque Gaius, id quod multae rationes redarguunt, neque Paullus, ex Lachmanni et Rudorfii sententia, quam Voigtius refellit, neque Pomponius, de quo ipse hic cogitavit, sed qui his submotis fere unus relinquitur Regularum antiquior et clarior auctor, Cervidius Scaevola haec scripsisse videtur. Hunc ICtum, omnium tunc facile celeberrimum, qui iam sub Antoninis inclaruerat, praeter hanc nominis famam, qua Licinium Rufinum aequalem itemque Regularum scriptorem longe superabat, etiam illud prae aliis Graecis cumprimis grammaticis commendare et acceptum facere debuit, quod is primus, ut videtur, Graece consultantibus plurimum respondit[1] et in Digestorum et

[1]) Simili de causa grammaticus, cum etiam ex altero monumen-

Responsorum libris saepissime consultationum partes Graecas inseruit, ex quibus vocabula Graeca ad ius civile Romanum spectantia optime disci poterant. Vide L. 6. D. de decret. ab ord. fac. (50, 9). L. 14. D. de dote praeleg. (33, 4). L. 23. §. 2. D. de pecul. leg. (33, 8). L. 35. §. 1. L. 37. §§. 5. 6. L. 101. D. de leg. 3. L. 16. §. 1. D. de alim. leg. (34, 1). L. 30. §§. 1. 3. D. de adim. vel transfer. leg. (34, 4). L. 60. D. de manum. testam. (40, 4). L. 60. §. 4. D. mand. (17, 1). L. 47 pr. D. de adm. et peric. (26, 7). L. 88. §. 15. D. de leg. 2. L. 41. §. 4. D. de fideic. lib. (40, 5). Eiusdem viri studiis convenit, quod vel in his Regulis iuris peregrinorum et provinciarum accurate rationem habuisse videtur, coll. §§. 1. 12. 17. Et si ad id attendimus, in quo aliqua proprietas inest loquendi, *tot annos habere* Graeco more pro *tot annorum esse* (§. 17.) solus, ni fallor, ex ICtis Scaevola dixit L. 41. §§. 10. 16. D. de fideic. lib. (40, 5); idem, cum aliis tamen, vocem nationum pro gentibus (§. 1.) usurpavit etiam L. 4. §. 1. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). Sed et auctores saepe allegavit (praeterquam in responsis, ergo Digestorum et Responsorum libris, ubi omnino nulli allegari solebant) et eos ipsos, qui in his reliquiis occurrunt, velut Proculum L. 14 pr. D. de iure codic. (29, 7), L. 93. §. 3. D. de solut. (46, 3), Octavenum L. 1. §. 2. D. quae res pign. (20, 3), Neratium Priscum L. 18. D. de opt. leg. (33, 5), Iulianum L. 131. D. de verb. obl. (45, 1), L. 18. D. de opt. leg. (33, 5) etc. Denique primo Regularum libro cum ius, quod ad personas pertinet, tractasse, patet ex L. 54. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 22. D. de excus. (27, 1). L. 5. D. de mun. et hon. (50, 4). L. 5. D. de legation. (50, 7).

Dositheus hoc frustulum mea quidem opinione (nam valde etiam hac de re inter viros doctos variatur) ita suum fecit, ut ipsum initium libri omissa tantum praefatione, quippe nihil, quod ad forum pertineret, continente, primum Graece verteret, deinde praemissa hac Graeca interpretatione e regione positum in librum suum transferret. Sed hic primus utriusque linguae textus valde male habitus est, donec in duos illos codices seculi, ut putant, decimi vel undecimi, quibus nobis servatus est, Vossianum Leidensem (V.) et (inde

torum genere, quo ius illo aevo praecipue condebatur, constitutiones principum dico, in ἑρμηνεύμασι suis aliquid referendum esse existimaret, D. Hadriani sententias potissimum elegisse mihi videtur. Ab hoc enim principe Graeco sermoni in administranda rep. multo plus quam antea tributum esse constat (cf. Dirksen civ. Abh. I. p. 43.); nec dubito, quin ab ipso Dositheo hanc causam significatam legeremus, si extrema pars praefationis, lacunis admodum deformata, integra extaret.

a §. 2. ad §. 8. med. et post lacunam a §. 11. ad finem) Scaligeranum (S.) transscriberetur. Neque enim vulgaribus tantum librariorum mendis admodum deturpatus, sed etiam ab inscitis discipulis vel magistris, qui libro uterentur, uterque sermo ex utroque novis interpretationum conaminibus corruptus est. Quae textus conditio a Lachmanno primum egregie demonstrata cum sperare vix patitur fore, ut ICti manus ubique, maxime in corruptissima priore parte, plane restituatur, tum viam ac rationem ostendit, qua aliquatenus tamen id assequi liceat. Audacter equidem hanc viam ingressus et ulterius quam Lachmannus prosecutus sum; quid vero ita profecerim, alii iudicanto.

Superest, ut tirones, qui criticum apparatum noscere velint, ad accuratissimam Boeckingii editionem totius tertii libri Dositheani remittamus, quae hoc sub titulo: *Dosithei Magistri interpretamentorum liber tertius Graece et Latine. Bonn.* 1832. prodiit, et deinde, quae ad ius non pertinent, omissis paucisque mutatis, inserta est corpori iuris anteiust. Bonnensi inde a p. 193. Post Boeckingium Lachmannus (Versuch über Dositheus Berol. 1837.) de emendando hoc, quod edimus, opusculo, ut iam significavi, optime meritus est. Textum ab eo constitutum Boeckingius, novis notis additis, subiecit editioni suae Ulpiani fragm. Lips. 1855. p. 159. Denique Mauritius Voigtius in libro 'die Lehre vom ius naturale' Lips. 1856. p. 617—630. de hoc fragmento non inscite egit novamque eius primae §i recensionem, sed eam parum, meo iudicio, probabilem adornavit.

---

1. Omne enim ius, 'quo utimur,[1] aut ciuile appellatur aut naturale 'uel gentium. Naturale dicitur, (*quod natura est bonum et*) aequum;[2] ab eo enim 'nominatum est[3] et omnes nationes similiter eo 'utuntur:[4] quod enim bonum et 'ae-

---

[1]) *Scripsi;* cum iure *V.* (*factum sc. ex* q̊utimur. *Cf. Gai.* 1, 8). *Omittunt edd.* [2]) *λεγεται η εθνικον δικαιον* = dicitur uel nationis aut gentile iustum *V. Vides, quae, quod in fine idem recurreret verbum, omissa, quae traiecta sint. Animadverte, Dositheum ut ceteros Graecos* (*velut Theoph.* 3, 1. §. 6. *tit.* 22. §. 3.) *Latinorum 'aequum' semper vertisse* **δίκαιον**. §. 2. Ius naturale dicitur uel gentium . . . . . iustum *ed. Lachm.* [3]) *ωνομασθη* = nominatur *V.* [4]) *εισιν κεχρεμενα* = sunt usae *V. edd. Sed inferiori Graecitati κέχρηνται etiam est 'utuntur'. Ad rem cf. Isidor.* 5, 4. §. 1.

quum[5] est, omnium utilitati conuenit. Ius ciuile uero proprium est 'ciuium Romanorum[6] et ab eis dictum, quoniam nostra ciuitas 'eo diuerso ab aliis populis[7] utitur. sed quidam hoc esse 'dixerunt, quod omnibus ciuibus peculiariter[8] aut maiori parti expedit. sunt 'etiam, qui[9] tradiderunt, 'constitutam aequitatem[10] esse. 'plurimi autem eam[1] definitionem ueriorem esse tradiderunt, quam initio diximus.

2. 'Ius ciuile, si quidem impositiium appellatur,[2] 'ex[3] pluribus partibus constat.[4]

ἀλλὰ διατάξεις αὐτοκρατορικαὶ (διάταξις αὐτοκρατορικὴ S.) ὁμοίως τιμεταιον (τιμητέον	Sed edicta imperatoria (constitutiones imperatoris *S.*)[5] similiter honorandum quod

---

[5]) *δικαιον* = iustum *V. Lachm.* [6]) *ρωμαιων* = et romanisorum *V. Correxit Lachm.* [7]) *ταυτη τη αληθεια* = ea ueritate *V.* ea seueritate *ed. Lachm. Dositheum vertisse puto τούτῳ ἀλλοίῳ ἢ ἄλλα ἔθνη, ex quibus cum ἀλλοίῳ ἢ ut simile esset omissum, ἄλλα ἔθνη abiit in αληθεια.* [8]) *απαντες πολιταις ιδιοις προλεγουσιν* = quod omnes ciuibus suis praedicent *V., ubi λεγουσι tempore mutato transpositum, προ- factum ex errore* (ess)edixerunt, *ιδιοις positum pro ἰδίως* (= *'cuiusque civitatis' in L.* 11. *D. de iustit.* 1, 1), *quod Latine utrum fuerit 'peculiariter', an 'proprie', an simile quid, dubitari potest. Lachm. omisit.* [9]) enim qui et *V. edd. factum ex* et. qui. [10]) *υποστασιν* (*pro συστασιν?*) *δικαιοσυνης* = quantitam (quantitatem *edd.*) iustitiae *V. edd. Cf. Cic. Top.* 2, 9. *'ius civile, aequitas constituta iis, qui eiusdem civitatis sunt.' De v. δικαιοσύνη cf. not.* 2. [1]) *πλιονα τουτονδε* = plurima hanc autem *V. ubi δε* = autem *traiectum, quia πλεἰονες mutatum in πλεἰονα ad ὑπόστασιν relatum erat. Lachm. fecit:* quantitatem iustitiae esse plurimam, hanc autem definitionem ueriorem esse [tradiderunt] quam quae initio diximus. [2]) *h. e. tanquam impositum et imperatum civibus* (*nos* als Rechtsquelle). *Cf. L.* 5. *§.* 9. *D. de op. nov. nunt.* (39, 1). *δικαίου πολιτικοῦ* (*εἰς τι ἐντηθημενον S.*) *προσαγορεύεται* = iuris ciuilis (ut qui appositiium *S.*) appellatur *V. S. in quibus εις natum ex ει,* quid = *τι effecit, ut nom.* ius ciuile *mutaretur in genitivum.* Iuris ciuilis . . . . . appellatur, quia *Lachm.* [3]) *ως εκ* = qui ex *V. Fortasse reponendum* fere ex. [4]) *Hic aperte est lacuna, etiam in S. asterisco indicata. Quae sequuntur usque ad finem §., dedimus ex V. simul Graecis e regione positis et Scaligerani varietate adiecta et lacunis, quas S. nec tamen ubique ubi oportebat, nec semper suo loco asterisco notavit, similiter indicatis. Omnino ex his laciniis tam corruptis nihil certi effici potest.* [5]) *ICtus sine dubio scripserat* constitutiones principales.

S.) ὅ (ιλιο S.) ἐστιν καὶ τοῦ πριτορος (καὶ στρατηγοῦ S.) διάταγμα ὁμοίως ἢ (καὶ S.) ἀνθυπάτου ἐκ τούτου γὰρ συνκατέθεντο τὴν ἐνπιρίαν καὶ παρίλημπται τῶν ἀποκριμάτων καὶ κεφαλαιωδῶς εἰώθαμεν (γὰρ συνκατένευσαν ἔμπειρον καὶ παρειλήπτης ἐξ ἀποφθέγματος S.) ταῦτα λέγειν νόμος γὰρ Ἰούλιος καὶ Πάπιος (I. κ. Π. om. S.) τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ δικαίου προσαγορεύονται.

(quid S.) est et praetoris edictum similiter uel proconsulis (* S.) ex ea (eo S.) enim consenserunt[16] prudentiam et receptum est responsorum et summatim solemus haec et (peritum et adsumptus ex responsis ista S.) dicere. Lex enim Iulia et Papia (I. et P. om. S.) ceterae partes iustitiae (*sic;* iustū S.) appellantur.

3. Regulas 'igitur[7] exsequenti 'quae[8] ad haec studia 'pertinent,[9] ante omnia 'genera et[20] (*condiciones hominum explicandae sunt*). nec enim unius sunt condicionis, sed uariae. 'quae singula ad hanc enarrationem pertinentia ordine referenda sunt.[1]

4. Omnes enim aut '(*serui aut liberi et rursus liberi aut*)[2] ingenui sunt aut liberti.[3] Sed ut magis possint singula declarari, melius uidetur, incipere a libertis 'et primum de Latinis referre,[4] ne saepius eadem interpretari cogamur. Primum

---

16) *Possis tentare:* similiter (ius) honorarium, quale est et praetoris edictum et simile ei proconsulare; ex eo enim compositum est.
7) γὰρ (*corrige* ἄρα) = enim *V. S.* 8) μοι = mihi *V. S. edd. corrige* οἳ (κανόνες). 9) ἀναγκαῖον = necessarium *V. S. edd. corr.* ἀνήκουσι. 20) εἰδέναι = scire *V. S. edd. Sed hoc factum puto ex* εἴδη καὶ, *eaque de causa cum sequentia omitterentur,* ἀνήκουσι *in* ἀναγκαῖον, οἳ *in* μοι *mutatum.* necessarium ante omnia scire, *quae sint condiciones hominum liberorum. Lachm.* 1) *Sic edd. vetustiores.* ατινα καθ' εκαστον (ἅτινα ἕκαστα *S.*) τα ἀνηκοντα προς ταυτην την ἐξηγησιν ανενεκταια (ανηνεκτατα *S.*) ἐστιν τη ταξει (ἐν τάξει *S.*) *V. S. Pro* enarrationem *ICtus scripserit* tractatum. 2) *Supplevi, quod facile excidere, a ICto nullo modo omitti poterat.* 3) *In lacuna, quam S. asterisco significat, ICtus dixerit, ingenuorum quidem unam condicionem esse, libertorum vero triplicem, aut enim cives Rom. aut Latinos aut dediticiorum numero esse. Cf. Gai.* 1, 11. 12. 4) αναφερειν και πρωτον περι ρωμαικων

ergo uideamus, quale est, quod dicitur 'apud ueteres, eos, qui inter amicos 'manumittuntur,[6] non esse liberos, sed domini uoluntate in libertate morari et tantum 'seruiendi metu[7] dimitti.

5. [8]Ante 'igitur[9] una libertas erat et manumissio fiebat uindicta uel testamento uel censu, et ciuitas Romana competebat manumissis; quae appellatur iusta ac legitima manumissio. hi autem, qui domini uoluntate in libertate erant, manebant serui, et si manumissores ausi erant in seruitutem denuo eos per uim redigere, interueniebat praetor et non patiebatur manumissum seruire. omnia tamen quasi seruus acquirebat manumissori: 'nam siue quid stipulabatur uel mancipio accipiebat uel ex quibuscunque causis aliis acquisierat, domini hoc faciebat: id est, manumissi omnia bona ad patronum pertinebant.

6. Sed nunc habent propriam libertatem inter amicos manumissi et fiunt Latini Iuniani, quoniam lex Iunia, quae libertatem iis dedit, exaequauit eos Latinis 'coloniariis.[1] '(*sunt uero Latini coloniarii,*)[2] qui cum essent ciues Romani, 'proficiscentes[3] nomen suum in coloniam (*Latinam*) dederunt.[4]

7. In his, qui inter amicos manumittuntur, uoluntas domini spectatur, lex enim Iunia eos fieri Latinos iubet, quos dominus liberos esse uoluit. 'hoc uero cum ita sit,[5] debet

---

γραφειν = adferre et primum de latinis romanis scribere *V.* αναφ. και πρωτον *om. S. Apparet,* γράφειν *initio glossam superscriptam voci* ἀναφέρειν *hanc postea loco suo deturbasse. Aliter Lachm.* 25) αυτους = eos *V.* αὐτοῖς = (dictur)us eis *et vocem* παλαιούς = ueteres *transpositam post* οἱ μεταξὺ φίλους *habet S. Initio erat:* ἐπὶ τοῖς παλαιοῖς αὐτούς. quod dicitur de eis qui inter amicos olim manumittebantur *Lachm.* 6) ἠλευθεροῦντο = manumittebantur *S. factum sc., postquam* παλαιούς *erat transpositum. Eadem de causa idem S. in sequentibus post* μὴ εἶναι ἐλευθέρους *addidit* πάλαι. 7) τοῦ δουλικοῦ φόβου *V. S.* servitutis timore *V.* 8) *Hanc §. iam Lachm. fere restituit suo nitori.* 9) γὰρ = enim *V. S. edd. Cf. not.* 17. 30) ἢ ειτι = uel si quid *V. S.* uelut si quid *Lachm. Sed ex praecedenti* ἐλευθερωκότι *geminandum* ὅτι. 1) κολωμαριους *V.* κολοναρίοις *S.* 2) *Supplevi.* 3) *Scripsi.* απελευθεροι = liberti *V. edd.* καί = et *S. Verum fuerit:* ἀπελεύσαντες = proficiscentes. *Cf. Cic. pro Caec.* 34, 98. *pro domo* 30. 4) δεδωκεισαν = dedissent *V.* = dederant *S. edd.* '*Latinam*' *fere geminationis ope supplevi.* 5) τουτο δη ουτως εχον =

'propositum manumittendi[36] habere dominus. unde si per uim coactus, uerbi gratia 'ab aliquo populo[7] uel a singulis hominibus manumiserit, non ueniet seruus ad libertatem, quia non intellegitur uoluisse, qui coactus manumisit.

8. Item ut possit habere seruus libertatem, talis esse debet, ut praetor siue proconsul eius libertatem tueatur: nam et hoc lege Iunia cautum est. sunt autem plures causae, in quibus non tueatur '(*praetor uel*)[8] proconsul manumissionem; de quibus procedentes 'exponemus.[9]

9. Sed et illud obseruandum, ut is, qui manumittitur, in bonis manumissoris sit; et ideo, si tantum ex iure Quiritium sit manumissoris, non erit Latinus. necesse est ergo, seruum, '(*si ex iure Quiritium manumissoris sit*, *eius*)[40] non tantum ex iure Quiritium sed etiam in bonis esse.

10. Communis seruus si ab uno '(*ex sociis uindicta uel testamento*)[1] 'liberatus sit,[2] neque ad libertatem peruenit, et alterius domini totus fit seruus iure accrescendi. Sed inter amicos seruus ab uno ex sociis manumissus 'utriusque seruus manebit;[3] 'ius enim accrescendi[4] in hac manumissione 'non uersatur;[5] 'licet[6] Proculus 'ex-

---

hoc tamen sic habens *V.* τοῦτο δὴ οὕτως ἔχοντος = hoc tamen cum ita habeant *S.* *Cf. Laehm.* 36) προαίρεσιν ἐλευθεροῦντος *V. S.* = uoluntatem (*sic edd.*) manumittentis *V.* = promissum manumittentes *S.* 7) *Velut in circo. Cf. L.* 17 *pr. D. qui et a quib.* (40, 9). 8) *De Lachm. cj. suppl.* 9) ἐπιδείξομεν = ostendemus *V. S. edd. Graecum verbum proprie est exponere, licet alio sensu.* 40) *Aperte flagitante sententia addidi; nam nec placet Buchholtzii cj. ad Fr. Vat.* §. 221., *nec Laehm., qui in fine supplet* '*manumittentis*'. *Praeterea ubique pro* '*manumittens*' (ἐλευθερῶν, *ut Graeci manumissorem appellare solent*) *ex ICtorum more scripsi* '*manumissor*'. 1) *Partim Boeckingio auctore supplevi.* 2) γενηται ελευθερος = manumissus liber fit *V.* 3) εκατερω κυριευσουσιν δουλος μενει = utrique dominabunt, seruus manebit *V. Scilicet* ἑκατέρω *vulgari errore pro* ἑκατέρου *scriptum ansam dederat, ut quis sequentibus* δουλος μενει *velut glossam superscriberet* κυριεύσουσιν. utriusque domini s. m. *Lachm.* 4) δικαιον γαρ ου (*pro* του) προσαυξεσθαι = iustū enim non accrescere *V.* iustum enim non adcrescere *edd.* 5) εν ηστρεφεται = in qua uertitur (seruatur *Laehm.*) *V. edd. Corruptum illud ex* οὐ μὴ στρέφεται. 6) ει. και. = et quam *V.* quamuis *Laehm.*

istimauerit,[47] accrescere 'eum[8] socio: 'qua sententia non utimur.[9]

11. Proprietarius eum seruum, cuius ususfructus ad alium pertinet, non potest uindicta manumittere, obstante usufructu; et si manumiserit eum uindicta, faciet seruum sine domino. sed Latinum (*inter amicos manumittendo facere potest, tum scilicet, cum ususfructus non mutata interim uoluntate finitus erit*).[50]

12. Peregrinus manumissor seruum non potest 'ad Latinitatem perducere,[1] quia lex Iunia, quae Latinorum genus introduxit, non pertinet ad peregrinos, sicut et Octavenus probat. Praetor '(*tamen vel proconsul*)[2] non permittet manumissum seruire, nisi aliter lege peregrina caueatur.

13. Minor uiginti annorum manumittere neque uindicta potest neque testamento. itaque nec Latinum facere potest; tantum enim apud consilium potest manumittere seruum suum causa probata.

14. Is autem, qui manumittitur inter amicos, quotcumque est annorum, Latinus fit, et tantum ei hoc prodest 'triginta annorum aetas,[3] ut postea iterum possit uindicta uel testamento manumitti et ciuis Romanus fieri.

---

47) *δοκιμασαι* = estimaverit, pbave.rit *V*. 8) *μετα. κονωνων* = cū sotio *V*. *Ex* eū *cum factum esset* cū, *alius hoc vertit* *μετα*. 9) *ου τη γνωμη χρωμεθα* = qua sententia utimur *V*. *Sed οὐ, quod in superiorem versum aberravit, reponendum est ante χρώμεθα. Cf. similem Scaevolae locum L.* 93. §. 3. *D. de solut.* (46, 3) *et L.* 6. §. 2. *D. quib. mod. pign. solv.* (20, 6); *de re Ulp.* 1, 18. *Paul.* 4, 12. §. 1. 50) *Tale quid supplendum. Non idem valet in manumissione vindicta* (*Ulp.* 1, 19), *quae expressa condicione vel die vitiatur* (*de tacita vid. L.* 15. *D. de manum.* 40, 1) *et in qua ius et initium, non voluntas spectatur. De testamentaria manumissione ICtus h. l. non agit: idcirco puto, quoniam ea longiorem tractatum habebat; in ea enim, ut condiciones taceam, aetas servi spectatur. Nam minor* XXX *annorum testamento manumissus Latinus fit ideoque etiam a proprietario recte sic manumittitur; secus in maiore* XXX *annorum, nisi et hunc testator Latinum tantum facere voluerit. Cf. L.* 15. *cit.* 1) *προς λατινον* (*potius Λάτιον*) *αγειν* = ad latinum perducere *V*. *ρωμαικον ποιῆσαι* = Latinum facere *S. Lachm. Sed haec facilior lectio ex glossa videtur enata.* 2) *Supplevi; proconsulis enim quam maxime hic mentio erat facienda.* 3) *τη ελευθερια V*.

15. Mulier sine tutoris auctoritate non potest '*(inter amicos manumittere)*,[54] nisi ius liberorum habeat. tunc enim '*(uel)*[5] uindicta sine tutore '*(auctore)*[6] potest manumittere. unde si mulier absens liberum esse iusserit, quae ius liberorum non habeat, quaesitum est, 'an Latinum faciat[7] tutore eius auctoritatem accommodante eo tempore, quo epistola scribitur seruo a domina? Iulianus negat; existimat enim, eo tempore debere auctoritatem praestari, quo peragitur manumissio; tunc autem peragi intellegi,[8] cum seruus cognouerit dominae uoluntatem. Sed Neratius Priscus probat, libertatem seruo competere; sufficere enim, quando epistola scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. cuius sententia et constitutione 'principali[9] confirmata est.

16. 'Generaliter[60] seruum pigneri datum ciuem Romanum facere debitor non potest, 'si forte soluendo non sit.[1] obstat enim libertati lex Aelia Sentia, 'quae prohibet seruum creditorum *(fraudandorum)* causa manumissum ciuem Romanum fieri. sed Latinum '*(facere)* potest.[2]

17. Qui censu manumittitur, si triginta annos habeat, ciui-

ἐλευθερία S. = libertas *S. edd. Sed corruptum illud est ex λ' ἐτῶν ἡλικία. Cf.* §. 17. hoc ei procedit manumissione *Lachm.*
54) *Edd. minus recte om.* inter amicos. 5) *Supplevi; omissum ob sequens* u-indicta. 6) *Supplevi.* 7) *Post εξητηται V. habet τουτο η* = hoc an. *Scilicet του-τοῃ remansit vel factum est ex -νον ποιῇ, ειλατει- vero periit propter similitudinem antecedentis ἐξ-ητηται. Sic Lachmanni coniectura confirmatur.* 8) *νοειται V. S. pro νοεῖσθαι, ut vidit Schilling. Antea cum Cuiac. pro* enim *scripsi* autem. 9) *Librarii αὐτοκρατορικῇ verterunt* imperatoria. 60) *ει* = si *V. quod omisit S. neglexerunt edd. Sed superest illud ει, ut puto, ex ἐν γέν-ει* = in genere (*rerum v. gr. omnium, quas quis habeat, vel invectorum et illatorum*), generaliter. *Specialiter enim obligatum servum a debitore, nec si solvendo sit, quocunque modo manumitti posse constat.* 1) *εκτος ει μη προς αποδοσιν η* = nisi forte ad credendum sit *V. ἐκτὸς εἰ μὴ οὐ πρὸς ἀπόδοσιν* = nisi si soluendum non sit *S.* nisi si forte soluendo sit *Lachm. Sed plerumque debitores solvendo sunt.* 2) *και* = et *V. S. habent ad insequentis §i initium tractum, ubi molestum est. Mihi superesse videtur ex ποιεῖν δύνα-ται. Latinum vero debitor facit statim; neque enim fraudare videtur creditores, qui retento iure Quiritium manumittens, facit, ut servus diligentius sibi quaerat,*

tatem Romanam 'apiscitur.[63] sed debet hic seruus ex iure Quiritium manumissoris esse, ut ciuis Romanus fiat.

17[a]. 'Quando Romae census agitur, solet post censum lustrum condi:[4] est autem lustrum quinquennale tempus, quo Roma lustratur. Magna 'uero[5] dissensio est inter prudentes, '(*quae in censu aguntur*),[6] utrum eo tempore uires accipiant omnia, quo census '(*eorum agitur*),[7] an eo tempore, quo lustrum conditur. sunt enim, qui existimant, non alias uires accipere quae in censu aguntur, nisi haec dies sequatur, qua lustrum conditur; 'alii uero probant,[8] censum descendere ad diem lustri, non lustrum 'recurrere[9] ad diem census. Quod ideo quaesitum est, quia '(*si*)[70] omnia, quae in censu aguntur, lustro 'demum confirmantur,[1] (*etiam censu manumissis lustro demum condito libertas competitura est.*)[70]

---

unde creditoribus satisfieri possit. Cf. Gai. 2, 153. [3]) *κτᾶται V. S.* = possidet *V.* = pascitur *S.* = potitur *Lachm.* [4]) *V. qui haec bis continet: αποτιμησις δε επιρωμης αγεσται ϊωθεν η αποτιμησις καθαρμωκτιζεται* = census autem 'inroma (*secundum:* apud romam) agi solet uel census lustro conditur. *At S.: τίμησις μέντοι ἐπὶ ῥώμης ατηθαις εἴωθεν. τίμησις μέντοι καθαρμῷ κτίζεται* = census tamen Romae agi solet. In census autem lustro conditur. *Graeca igitur sic restituenda sunt: ὁπότε (quod periit propter ἀποτι-μησις) ἀποτίμησις ἐπὶ Ῥώμης ἄγεται, εἴωθεν μετὰ (quod abiit in postpositum illud μέντοι) τὴν ἀπότιμησιν κάθαρμος κτίζεσθαι. Et sic convenit his, id quod in fine dicitur:* Sed in urbe Roma *etc.* [5]) *μέντοι V. S.* = autem *V. Lachm.* = tamen *S.* [6]) *Haec verba, omissa quia paullo post recurrunt, necessario supplenda erant.* [7]) *Edd. tantum* agitur *supplent.* [8]) *ὑπολαμβάνουσιν γὰρ* = existimant enim *V. S. Sed haec a librario profecta sunt, qui male interpretans ea, quae nunc sequuntur, iis eandem illam sententiam, ex qua census lustro confirmatur, verbis tantum mutatis, iterum referri putavit, quamobrem S. priorem illam sententiam* (sunt enim qui existimant .... lustrum conditur) *tanquam glossema omnino omisit. Hoc enim errore eo perductus est, ut praemissa diversae sententiae verba sic, quasi ea prior esset, mutaret.* [9]) *De Lachm. cj. κατατρέχειν* = decurrere *V. S. Sententia est, lustrum sequi tantum censum, non ita, ut eum confirmet, ad eum referri.* [70]) *Supplevi; nam huiusmodi quid excidisse ut ponamus, totius loci ratio facit.* [1]) *Ante versum* $\underline{\bar{\Theta}}$ *ισχυροποιουνται* = confirmantur *V. Suspicor,* demum *aliquando pro* decimum *acceptum,*

17[b]. Sed in urbe Roma tantum censum agi notum est; in prouinciis autem magis professionibus utuntur.

---

idque X notatum, deinde casu IX corruptum, hoc modo Graece redditum esse.

AEMILII PAPINIANI

EX LIB. I. RESPONSORVM SVB TITVLO DE PACTIS.[1]

Inter uirum et uxorem pacta non solum uerbis 'sed et[2] uoluntate contrahentium constituuntur,[3] ut neuter coniugum locupletior fiat.

---

1) *Hoc fragmentum ex lege Rom. Visigothorum, ubi finem facit, novissime editum est a Boeckingio in edit. Ulp. fragm. Lips.* 1855. *p.* 175. *et ab Haenelio in L. Rom. Visigoth. p.* 452. *Inscriptio pro lubitu librariorum et editorum admodum variatur; attamen omnes hoc ex Papiniani lib. I. resp. sub titulo 'de pactis inter uirum et uxorem' petitum significant. Ex quibus verbis postrema, aperte ex initio ipsius responsi perperam geminata omisimus. Papinianus enim cum responsa sua ad ordinem edicti perpetui disposuisset, habuit quidem libro I. eorum titulum de pactis* (*cf. Fr. Vat.* 108.), *ex quo etiam sumpta est L.* 40. *D. de pactis* (2, 14). *Titulus autem de pactis inter virum et uxorem et inauditus est, et si pacta dotalia intelligantur, de his Papinianus, testante L.* 26. *D. de pact. dot.* (23, 4), *lib. quarto resp. egit.* 2) set *edd.* sed ex *unus Cd.* 3) *i. e. stipulatione non interveniente, ita valent, ut non modo exceptionem pariant, sed etiam aut rei uxoriae actioni inesse videantur aut actio in factum dari debeat. Cf. ex. gr. L.* 9. *L.* 12 *pr.* §. 1. *L.* 14—19. 21. 22. *L.* 26. §. 3. *D. de pact. dot.* (23, 4).

IVLIVS PAVLLVS.

DE IVLIO PAVLLO EIVSQVE SENTENTIARVM LIBRIS PRAEMONITIO.

Iulius Paullus, non poeta ille temporibus Imp. Antonini Pii clarus (Gell. 5, 4. 16, 10. 19, 7.) sed ICtus, unde oriundus fuerit, plane est incertum. Patavinum fuisse, ex statua Patavii Iulio Paullo cuidam dicata, ut recentis aetatis inscriptionem taceam, nullo iure adstruitur. Fuit autem Domitii Ulpiani aequalis et per omnes fere honorum gradus consors. Primum fortasse advocationibus Romae occupatus (L. 78. §. 6. D. de leg. 3.), cum sub impp. Severo et Caracalla Aemilio Papiniano praefecto praetorio scrinium memoriae agens assedisset (Spartian. Pesc. Nig. 7.) et ipsis imperatoribus in consilio fuisset (Lamprid. Alex. 26. Spartian. Pesc. Nig. 7. L. 40. D. de reb. cred. 12, 1. L. 97. D. de acq. v. omitt. her. 29, 2. L. 38 pr. D. de minor. 4, 4. L. 50. D. de i. fisci 49, 14. L. 9. D. de decur. 50, 2), factus est ab Elagabalo vel, quod plerique maiore veri specie tradidere, ab Alexandro demum praefectus praetorio (Lamprid. l. c.); Elagabalus enim eum relegasse vel deportasse, Alexander inter exordia imperii patriae reddidisse dicitur (Victor de Caes. 24). Praeterea nihil de eo constat, quam quod et antiquitas praedicavit velut Modestinus L. 13. §. 2. D. de excus. (27, 1), Gordianus L. 6. C. de nupt. (5, 4), Diocletianus L. 11. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22), Iustinianus const. Omnem reip. §. 5. et ipsa Paulli scripta, quae supersunt, testantur, eum inter summos iuris conditores fuisse, qui ingenii acumine et iurisprudentia nemini cesserit, scribendi vero ubertate etiam plerosque vicerit.

Inter libros eius vix alii maiorem apud posteros auctoritatem nacti sunt, quam 'Sententiarum ad filium libri quinque', similes illi quidem et fortasse aemuli Ulpiani Opinionibus, nisi quod hoc opus, cuius sex tantum libri priores, Sententiarum primo et alteri fere respondentes, Iustiniani aevum tulerant, multo prolixius videtur fuisse. Ceterum utroque opere id egerunt auctores, ut edicti perpetui ordinem secuti potissimas iuris sententias, quae usu invaluerant, quasi

medullam eorum, quae ad edictum late disputari solebant, nullo tractatu habito nec ullo auctore laudato ius dicentium vel respondentium maxime et iudicantium in usum proponerent. Quod autem de ordine edicti perpetui dixi, Paullus eum ita videtur secutus esse, ut singulis libris quasdam integras edicti partes complecteretur. Nam primo τὰ πρῶτα et partem de iudiciis, altero partem de rebus et eam, quam Iulianus interposuisse fertur, de dotibus et tutelis (cum actione de rationibus distrahendis et de furtis et de operarum obligatione, qua patroni loco legitimae libertarum tutelae in masculis libertis sibi prospiciebant) persecutus est. Tertius deinde liber modo unam sed amplam partem de testamentis et legatis continuisse videtur; similiter quartus praemisso iure fideicommissorum, quod ad intestati b. p. quasi transitum faciebat, partem de intestati b. possessionibus, quo pertinet etiam locus de manumissionibus ut gravissima causa bonorum possessionum, quintus denique extremam edicti partem, quae ad ceteras res imperii pertinebat, et iudicia publica, quorum leges, ab aliis tantum praetoribus exercitae, dudum quasi pro accessione praetorii iuris habitae erant.

Scripti sunt Sententiarum libri non ante Antonini Caracallae tempora; nam et ab hoc cum patre a. 206. de donationibus inter virum et uxorem constituti iuris (L. 32. D. de don. int. vir. et ux. 24, 1) mentionem habent L. 59. D. ib. et 2, 23. §. 5., et eiusdem imp. Antonini esse videtur de servitutibus rescriptum (L. 2. D. comm. praed. 8, 4), ad quod Paullus lib. 1. Sent. L. 9. D. de serv. pr. rust. (8, 3) respicit. Sed et rescripti L. 3. C. de legat. (6, 37), quod post obitum Severi Caracalla cum fratre Geta a. 211. dedit, notitiam habuisse dici potest lib. 3. Sent. 6. §. 16. Contra eum 5, 16. §. 11. non novisse Caracallae rescriptum, quod Ulpianus L. 33. §. 2. D. de procur. (3, 3) allegat, re non intellecta (de qua vid. Geib Röm. Criminalproc. p. 595 seq.) Fittingius 'über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur.' p. 48. sine causa contendit. Equidem existimaverim, aut extremis Caracallae temporibus aut paullo post in exilii otio Paullum hos libros composuisse, cum praefecturam adeptus vix novis libris conscribendis vacaverit.

Ceterum eum, quem supra posui, verum operis titulum fuisse arbitror. Disputatur quidem primum de additamento 'ad filium', quod tantum in quibusdam Legis Rom. Visigothorum codicibus invenitur. Sed in his sunt fide digni, et cum facile id brevitatis causa a librariis plerisque omitti potuerit, quemadmodum ab aliis adiiceretur, nisi ab ipsa authentica Paulli scriptura profectum et propagatum, vix intellegi potest. Deinde de eo quaeritur, quod in quibusdam Breviarii Alariciani codicibus pro Sententiis simpliciter di-

cuntur 'Sententiae receptae'. Sed cum haec adiectio ignoretur, ubicunque alias harum Sententiarum mentio fit, hoc est in Collatione, in Fragmentis Vaticanis, in Th. C., in L. Rom. Burgundionum, in Indice Florentino, in Iustiniani Digestis et in ipsius Breviarii plerisque codicibus, eam quoque ab ipso Paullo esse, tanto minus habet probabilitatis, quam qua ratione ea postea invaluerit, facili coniectura assequi liceat. Plane non probo Puchtae sententiam, Visigothos opinantis ab ipsis in legem suam receptas hac cognominatione Sententias a genuinis distinguere voluisse; nam eadem et in Consultatione c. 6. extat, cui fides in hac re nullo iure derogatur, et si haec vera causa esset, non intellegeretur, quin et ceteri libri iuris veteris in legem illam recepti velut Gregorianus, Hermogenianus et Theodosianus Codices eadem appellatione insigniti fuerint. At Paullum constat alium quoque librum edidisse inscriptum 'Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum lib. VI', qui cum succinctius 'Sententiarum' titulo propagari coepissent, ne cum alteris Sententiarum libris confunderentur, variis adiectionibus a librariis distincti sunt, velut 'Sententiarum sive Decretorum libri' in quibusdam Digestorum locis, vel 'Sententon ἤτοι facton' in Indice Florentino. Hoc vero si in illo libro factum constat, mirum paene videri deberet, si non etiam in nostro, maxime illa 'ad filium' inscriptione amissa, similis cautio distinguendi causa a quibusdam adhibita esset.[1] Quod autem 'receptas' has Sententias cognominarunt, factum esse puto ratione habita imperialium constitutionum, quae de Paulli scriptis vel confirmandis vel infirmandis postea emissae sunt, maxime L. 2. Th. C. de resp. prud. (1, 4), quae speciatim has Sententias 'recepta auctoritate' firmaverat. Cum tamen his ipsis constitutionibus etiam acceptum quodammodo referendum sit, quod adhuc Paulli Sententiis fruimur, paullo accuratius res enarranda est.

Sciendum est igitur, causam restitutionis damnati cuiusdam, cui Constantinus favebat, cum Paulli et Ulpiani aliquae ad Papinianum notae ei adversarentur, imperatorem, ne ex gratia contra ius commune rescripsisse videretur, permovisse, ut generali epistola ad Maximum praefectum urbi paucis ante Kal. Oct. diebus a. 321. Romam data Ulpiani et Paulli in Papinianum notas, 'qui (ait) dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt', aboleri praeciperet (cf. L. un. Th. C. de sent. pass. 9, 43. L. 1. Th. C. de resp. prud. 1, 4). Quod item deinde, ut tanto magis modo in Papiniani honorem praeceptum videre-

[1]) Idem fere sensit Hugo Gött. gel. Anz. 1833. p. 1299. De aliorum opinionibus vid. Arndtsii edit., Praef. p. XI.

tur, ad Marciani in eum notas translatum est (Const. Deo auctore §. 6). Sed hoc opprobrium in universum Paullo detraxisse videtur, ut vel Sententiarum auctoritas, in quibus ex instituto nullus auctor neque laudabatur neque reprehendebatur, in dubium vocaretur. Igitur sexennio post idem imperator ad eundem Maximum, tum praefectum praetorio Galliarum, ut videtur, Treviris legem 2. Th. C. eod. misit, qua praefatus, universa, quae scriptura Paulli contineantur, recepta auctoritate firmanda et omni veneratione celebranda esse, specialiter subiicit: 'ideoque Sententiarum libros, plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iuris ratione succinctos, in iudiciis prolatos valere non dubitatur.' Quae quidem verba cum ex imperatoris sententia tantum ad commendandam inter cetera Paulli scripta Sententiarum auctoritatem forte tunc lacessitam pertinuisse videantur, poterant tamen etiam ita accipi, ut singulae quaeque sententiae ab imperatore confirmatae essent: praesertim cum ita demum privilegium Paullo in uno libro irrogatum privilegio in altero dato compensatum et iniuria summo viro facta exaequata esse videretur. Et ita revera isto aevo, amplas opes litterarias in dies magis fastidiente, cupide accepta sunt. Nam Theodosius II. et Valentinianus III. lege 3. Th. C. eod. ad senatum urbis Romae a. 426. data leges 1. et 2. citt. repetentes Paulli Sententias semper valere praecipiunt, hoc est perinde 'ac divalis constitutio', ut addit Consult. 7.

Hac ratione effectum est, ut in partibus occidentis, maxime in Galliarum praefectura, Paulli Sententiae quasi singulari iure receptae esse censerentur et cunctos ceteros ICtorum libros in iudiciis legi solitos ut auctoritate ita usu superare inciperent et ipse Paullus Iuridicus quasi κατ' ἐξοχὴν cognominaretur (Consult. 7. Isidor. 5, 24. §. 30). Circa finem enim seculi quinti tam in Consultatione et in lege Rom. Burgundionum, quam in edicto Theodorici hunc solum librum adhibitum videmus, ex quo ius civile praeter imperatorum constitutiones peteretur. Denique cum paucis annis post Alaricus II. vetus ius in epitomen redigendo legem Romanam regni Visigothorum componeret, idem ex iure fere solos Sententiarum libros corpori suo ita inseruit, ut ex his quoque lites dirimerentur; Gaii enim Institutiones magis in scholarum usum et Papiniani responsa inclyti nominis gratia retinuisse videtur. Et huic quidem breviario Alariciano potissimum debemus, quos nunc Paulli Sententiarum libros appellamus.

Quantam partem ex iis Visigothi suam fecerint, ne coniectura quidem satis certa definiri potest. Cum tamen constet, ex Theodosiano Codice non multum supra decimam

partem eos retinuisse (Haenel praef. ad L. Rom. Vis. p. IX.) cumque, ut ipsi aiunt (initio lib. I. tit. 1.), ea tantum ex his Sententiis corpori suo voluerint annecti, 'quae in Theodosiano Codice pro dirimendis litibus non inveniuntur inserta', aegre credas maiorem partem eos Paullo reliquisse. Huic vero si addideris, quae praeterea nobis servata sunt, ne ad quartam quidem partem pervenies, quantam ex genuino opere circiter superesse Schultingius (init. adnot. ad Paullum) et Arndtsius (Praef. p. X.) arbitrati sunt.

Sed satius fuerit quaerere, an ea saltem, quae in breviatis Sententiis legimus, integra ad nos pervenerint. Quod de ipsis sententiis ita affirmare ausim, ut consulto vix quicquam mutatum ab Alarici prudentibus putem, nisi ipsa breviatione eo perducerentur, ut etiam mutarent. Nec enim mutandarum legum sed eligendarum potestatem rex iis dederat, ut ipse in Commonitorio testatur, et si sententias pariter in Breviario et in Collatione vel Consultatione servatas contuleris (quas Haenel l. c. not. 27. collegit), non alias repereris discrepantias, quam quae librariorum vitiis probabiliter tribuantur.[2] Interdum vero excerptionem etiam mutationem secutam esse velut ex I. 1. §§. 2. 3. I. 9. §. 2. II. 26. §. 7. III. 6. §. 15. collatis cum iisdem sententiis alio modo ad nos perlatis colligi potest. Alia omnino causa est titulorum. Quos quidem ipsum Paullum singulis materiis apte praescripsisse dubitare non licet. Sed in his omittendis, fingendis, corrumpendis non minus in his Sententiarum quam in aliis similibus libris nec modo Alarici prudentes sed etiam librarii vetustiores et posteriores ita grassati sunt, ut de eorum genuina facie restituenda prorsus desperandum sit.[3] Hos vero si exceperis, in crisi exercenda nihil quidem obstat, quo minus et in hoc opere, quod ipso Paullo dignum sit, ex scriptura nobis tradita efficere conemur: ut tamen non omnes locos hoc modo sanari posse speremus. Et haec lex critico data tanto maius habet momentum, quod Paulli Sententias, cum maxime inde a seculo quinto quam plurimis exemplis spargerentur, mature vitiis inquinatas esse, adeo ut nec ii codices, quibus Iustiniani et Alarici prudentes usi sunt, ab hac labe immunes fuerint, non modo credibile est, sed etiam ipsa re comprobatur.

Cum vero iam ad Paullum integritati suae restituendum venerimus, primum sciendum est, epitomae Alaricianae non

---

2) De II. 26. §. 7. coll. cum Collat. IV. 12. §. 6. ad illum locum diximus. 3) Cf. ex. gr. II. 30. III. 4 B. IV. 4. 7. V. 10. 22. Praeterea vid. Cuiac. ad V. 20., Schulting. ad initium libri primi, Heimbach. in Gersdorf. Repert. Lips. 1843. III. p. 139 seq., Haenel. Praefat. ad leg. Rom. Vis. p. XVII seq.

exiguum numerum supplementorum accedere, partim ex Fragmentis Vaticanis et Collatione et Consultatione et Iustiniani Digestis, partim ex quibusdam codicibus breviarii Alariciani, quibus ex genuinis Paulli Sententiis, ut videtur, singulae sententiae adscriptae erant, quo in numero maxime celebratur codex Vesontinus, a Cuiacio in Obs. 21, 11—13. 15—19. 21. 22. exscriptus et in editione sua a. 1566. adhibitus, nunc vero deperditus.[4]

Quod vero ad ipsam epitomam Alaricianam attinet, ea quidem permultis codicibus mss. ad nos propagata est, quorum nonnulli ab editoribus seculo decimo sexto inspecti, nunc ubi sint, ignoratur, multo maior autem pars adhuc exstat, nec solum exstat sed et in lucem protracta est. Inprimis Gustavi Haenelii doctrinae et indefesso studio debetur, quod triginta quattuor codicum ab ipso descriptorum et collatorum lectionibus uti liceat.[5] Quorum quidem singulorum de dotibus agere et longum est nec tanti refert. Igitur sufficit hoc loco generaliter notasse, duos seculi septimi, ceteros insequentium seculorum esse, alios saepe alias sententias continere nec quemquam ceteros ita praestantia superare, ut eo solo uti liceat. Omnino autem in hunc numerum non veniunt codices epitomarum illarum, velut Aegidianae, Guelferbitanae, aliarum, quae rursus ex breviario Alariciano posterioribus seculis factae, nostra demum aetate eiusdem Haenelii merito in pleniorem notitiam venerunt. Et sane ad genuinum Paullum restituendum vix quidquam conferunt.

De editionibus Paulli Sententiarum antiquioribus ex instituto non agimus, sed remittimus lectorem ad Arndtsium, qui in suae editionis praefat. p. XV seq. eas recensuit. Illud tamen admonere e re est, post Cuiacium et Schultingium, quorum egregias adnotationes continet 'Iurisprudentia

---

4) Cf. Stieber Praef. ad Hauboldi opusc. acad. T. II. p. CXLII. Haenel. praef. ad leg. Rom. Visig. p. XVII. XIX. Verisimile est, in caeteris occidentis partibus extra regnum Visigothorum (nam hic antiquum ius per novam legem Romanam abolitum erat) genuinarum Paulli sententiarum codices diutius in usu fuisse et postea Francorum regno prolatato etiam ab his, qui in Gallia meridiana ius docerent, usurpari coepisse. Ibi enim scholas antiquos libros retinuisse, exceptis fortasse Gaii Institutionibus, probat remissio ad 'Paulli Responsa sub titulo de re uxoria' in Interpr. Th. C. III. 13, 2. Cf. Isidor. Orig. 5, 14. et Const. Omnem reip. §. 1. 5) Descriptos invenies post Stieberum l. c. T. II. p. LXXXVII seq. in Haenel. praef. ad L. Rom. Visig. c. III. p. XL seq. Ipsam 'Variet. scripturae ex Paulli a Visig. epit. codicibus' collegit Idem Bonn. 1834. et in Corp. iur. anteiust. Bonnensi p. 163 seq. Unus ex his codd., Berolinensis, ibi collatus est a Rudorfio.

vetus anteiustinianea', neque emendandis neque explicandis his Sententiis multum profectum esse. Quod etiam cadit[6] in novissimas editiones, Lud. Arndtsii alioqui diligentissimam, quae prodiit in Corpore iuris anteiust. Bonnensi et separatim Bonnae 1833., et Gust. Haenelii in lege Rom. Visigothorum edita Lips. 1849. Nam ne varietas quidem lectionum Haeneliana in his editionibus adhibita est, non ab Arndtsio, qui eam nondum noverat, cum editionem suam componeret, non ab Haenelio, qui omnino non id egit, ut Paullum, sed ut legem Romanam Visigothorum quam plenissimam et integerrimam praestaret.

Nos vero eo quam maxime incubuimus, ut etiam has veteris iuris reliquias ab omnibus vitiis, quoad fieri posset, purgatas suo nitori restitueremus, ceterum totius instituti nostri memores. Itaque in ipso textu eas tantum sententias perscriptas dedimus, quas Breviarii codices subministrant; reliquas, quae in Digestis vel in hoc ipso, quod edimus, corpore exstant, ut chartae parceremus, suo loco allegari satis habendum erat. Quo in loco definiendo licet rectius interdum superioribus editoribus versati esse nobis videamur (quaedam acute monstrante Heimbachio in Repert. Lips. 1843. III. p. 139 seq.), multum tamen abest, ut res iam confecta esse putari possit. Interpretationem Alaricianam omisimus. Codicum mss. diligenter est ratio habita, ita tamen, ut eas tantum lectiones, quae usum aliquem praeberent, indicaremus, qua in re numeri, quibus codices insignire vitandi erroris causa placuit, ad catalogum Haenelianum in praefatione legis Rom. Visig. referendi sunt. Denique ubi nostra lectio cum Arndtsiana consentiret, nihil monentes, ubi vel ab omnibus vel certe a novissimorum editorum editionibus discreparet, hoc quoque in notis indicavimus. Iam vero, num quid profecerimus, tu ipse, lector, vide.

---

6) Nec meum tantum hoc iudicium est. Cf. Heimbach. Repert. Lips. III. p. 137 seq. Boecking. Pandect. §. 22. p. 74.

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM AD FILIVM

LIBER PRIMVS.

[*Ex hoc libro sunt et hoc loco videntur locandae*
L. 5. *D. de officio assessorum* (1,22).
L. 22 *pr.* §§. 1—7. *D. ad municipalem* (50,1).[1]
L. 7 *pr.* §§. 1—3. *D. de decurionibus* (50,2).
L. 16 *pr.* §§. 1—3. *D. de muner. et honor.* (50,4).
L. 10 *pr.* §§. 1—4. *D. de vacat. et excusat. mun.* (50,5).[2]
L. 12 *pr.* §. 1. *D. eod.*[3]
L. 10 *pr.* §. 1. *D. de legationibus* (50,7).
L. 5 *pr.* §. 1. *D. de reb. ad civit. pertinent.* (50, 8).[4]
L. 46 *pr.* §. 1. *D. de damno inf.* (39,2).[5]]

TIT. I. DE PACTIS ET CONVENTIS.[1]

[2]1. De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet; '(*et*)[3] ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur. [*Consult.* 4, 3.][4]

---

[1]) *Ad pr. cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW. IX. p.* 91. — *In* §. 2. *lege* contulerunt; *in* §. 5.*:* itemque nepotes et (*neptes*), pronepotes et proneptes ex filio. [2]) *In* §. 2. *pro* militi *malim* militib.(bus); *in* §. 3. *cum Rittershus. leg.* aucti. [3]) *Hic et in L.* 8 *pr. D. de legation.* (50, 7) *pro* uacationis *malim* uacationibus. *Cf. L.* 6. 7. *D. ib.* [4]) *In pr. pro* quod *lege* quam *coll. L.* 3 *pr. D. de lege Iul. de ann.* (48, 12). *L.* 8. *D. ad municip.* (50, 1). [5]) *In* §. 1. *malim* Domo sumptu publico exstructa.

Tit. I. [1]) *Genuinus Paullus etiam transactionum mentionem habuisse videtur. Cf. Consult.* 4 *init. Th. C.* 2, 9. *De Gr. C. vid. Haenel. p.* 1. [2]) *Ex Cdd.* 12. 13. 16. 17[a]. [3]) *Geminavi;* et ex his *sc. rebus transactis. Cf. ex. gr. L.* 28. *C. de transact.* (2, 4). [4]) *Ed. Arndts. haec ponit in fine tit.* (§. 6.)*; sed in Consult. antecedunt nullis interiectis sequentem sententiam. De hac sententia cf. Schilling Bemerk. p.* 370.

2. [5]In bonae fidei contractibus pactum conuentum alio pacto dissoluitur, et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. [6]**3.** Pacto conuento Aquiliana stipulatio subiici solet: sed consultius est huic poenam quoque subiungere, quia rescisso quoquo modo pacto poena ex stipulatu repeti potest.

[*Consult.* 7, 5.][7]

4. [8]Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus.

[*Consult.* 4, 7. De criminibus propter *etc.*][9]

[10]**5.** De rebus litigiosis et conuenire et transigere possumus: [**5** a.][1] post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non oportet.[2]

[*L.* 6. *D. de in ius vocando* (2, 4).
L. 19. *D. de iure patronatus* (37, 14).]

TIT. II. DE COGNITORIBVS ET PROCVRATORIBVS.[1]

1. Omnes infames, qui postulare prohibentur,[2] cognitores fieri non possunt, etiam uolentibus aduersariis. **2.** Feminae in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur.

---

5) *Ex Consult.* 4, 4. *Brev. Alar. et A. ed. h. l. tantum habent:* Omne pactum posteriore pacto dissoluitur, licet pariat exceptionem, *quae ex illis videntur breviata. De re cf. L.* 7. §. 2. *L.* 27. §. 2. *D. de pact.* (2, 14). *L.* 72. *D. de contr. empt.* (18, 1). *Gai.* 4, 126. 6) *Ex Cdd.* 12. 13. *Eadem exstat et rectior quidem, ut videtur, in L.* 15. *D. de transact.* (2, 15). 7) *Cf. L.* 7. §. 7. *D. de pact.* (2, 14). *Ed. A. hanc §. sub numero* 4 a. *post* §. 4. *locavit.* 8) *Extat etiam in Consult.* 4, 7. 7, 4. 9) *In A. ed. est* §. 7. *In Consult.* 4. *nullo verbo interiecto sequitur §um* 4., *quem ordinem confirmat Interpr. h. l.* 10) *Ex Cdd.* 12. 13. 16. 17 a. *Cf. Cic. pro Com.* 11. *L.* 1. *D. de transact.* (2, 15). 1) *Extat etiam in Consult.* 4, 6. *Cf. L.* 23. §. 1. *D. de cond. ind.* (12, 6). *L.* 32. *C. de transact.* (2, 4); *infra* 1, 19. §. 2. 2) *De* §§. 6. 7. *cf. not.* 4. 9.

Tit. II. 1) *Ex Cd.* 24. *Omittit ed. A. Cdd. plerique et ed. Haen. invertunt:* de proc. et cogn. *Sed cf. Th. C.* 2, 12. *et Fr. Vat. fin. Sub hoc tit. Paullus de cognitoribus sententias et de his, quae iis cum procuratoribus erant communia* (*cf. Fr. Vat.* 322. 323), *posuisse videtur.* 2) *Ad ceteros igitur infames pertinebat exceptio cognitoria. Gai.* 4, 124. §. *ult. I. de exc.* (4, 13).

3. In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest, qui pro omnibus postulat.

[**3**a. b. c. d. *Fr. Vat.* 340.]

4. [3] Actio iudicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

TIT. III. DE PROCVRATORIBVS.

1. Mandari potest procuratio '(*et*) praesenti (*et absenti*),[1] et nudis uerbis et per litteras et per nuntium et apud acta praesidis et magistratus. **2.** Procurator aut ad litem aut ad omne negotium aut ad partem negotii aut ad res administrandas datur.

[**3.** *Consult.* 3, 6.
4. *Fr. Vat.* 336, 1.
5. *Fr. Vat.* 336, 2. = *Consult.* 3, 7.
6. *Consult.* 3, 8.
7. *Consult.* 3, 9.
8. *Fr. Vat.* 337.
L. 30. 71. *D. de procur.* (3, 3).]

TIT. IV. DE NEGOTIIS GESTIS.

1. [1] Qui negotia aliena gerit et bonam fidem et exactam diligentiam rebus eius, pro quo interuenit, praestare debet. **2.** [2] Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo uel curatori eius tenebitur.

[*L.* 37 *pr. D. de neg. gest.* (3, 5).]

3. [3] Si pecuniae quis negotium gerat, usuras quoque totius temporis praestare cogetur, et periculum eorum nominum, quibus collocauit, agnoscere, si litis '(*contestatae*)[4]

---

[3]) *Cf. Fr. Vat.* 317. 331. *L.* 7. *Th. C. de cognit.* (2, 12). *L.* 28. *D. de procur.* (3, 3).

Tit. III. [1]) *Supplevi. Cf. L.* 1. §§. 1. 3. *D. de procur.* (3, 3). *Vestigia iacturae videntur* praesens praesenti *Cdd.* 5. 9. praesentibus 7.

Tit. IV. [1]) *Cf. L.* 20. *C. de neg. gest.* (2, 19). *L.* 24. *C. de usur.* (4, 32). [2]) *Cf. L.* 13. 14. *D. de tut. et rat. distr.* (27, 3). *L.* 6 *pr. D. de negot. gest.* (3, 5). [3]) *Extat etiam in L.* 37. §. 1. *D. de neg. gest.* (3, 5), *sed mutata.* [4]) *Sup-*

tempore soluendo non sint: hoc enim in bonae fidei iudiciis seruari conuenit. **4.** [5] Mater, quae filiorum suorum rebus interuenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur. **5.** [6] Filiusfamilias aut seruus si negotium alicuius gerat, in patrem dominumue peculio tenus actio dabitur. **6.** Si pater uel dominus seruo uel filiofamilias negotia aliena 'gerenda[7] commiserit, in solidum tenebitur. **7.** [8] Pater si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administrauerit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur. **8.** Qui, cum tutor curatorue non esset, pro tutore curatoreue res pupilli adultiue administrauit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreue[9] tenebitur.

[*L.* 47 *pr.* §. 1. *D. de neg. gest.* (3, 5).]

TIT. V. DE CALVMNIATORIBVS.

[1] **1.** Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. **2.** Et in priuatis et in publicis iudiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

[1] TIT. VI A. DE FVGITIVIS.

1. [2] Seruus a fugitiuario comparatus intra decem annos manumitti 'contra[3] prioris domini uoluntatem non potest. **2.** [4] Contra decretum amplissimi ordinis fugitiuum in fuga

---

plevi. Cf. Dig. 5) *Cf. L.* 24. *C. de usur.* (4, 32). *L.* 32. §. 1. *D. de neg. gest.* (3, 5). 6) *Cf. L.* 14. *D. h. t.* 7) *Cd.* 26. agenda (*ubi* a *adhaesit ex* aliena, er *notatum erat*) *reliqui et edd.* aliena agenda negotia *edd. contra omnes paene Cdd.* 8) *Extat mutata in L.* 37. §. 2. *D. h. t.* 9) *Sic ex demonstratione actionem designat, quae vulgo protutelae dicitur. Cf. L.* 1. §§. 1. 3. 4. *L.* 2. 3. 4. 5. *D. de eo, qui pro tut.* (27, 5). *L.* 4. *C. qui dar. tut.* (5, 34).

Tit. V. 1) §§. 1. 2. *extant etiam in Consult.* 6, 2. *praeterea in L.* 3. *D. ad SC. Turpill.* (48, 16).

Tit. VI A. 1) *Totus est ex C. Vesontino et alieno loco hic auctore Cuiacio insertus. Magis enim pertinet ad officium praefecti vigilum vel magistratuum municipalium, de quo Paullus ante tit. I. Visig. egerat. Cf. inscr. L.* 1. *D. de fugit.* (11, 4). 2) *Cf. L.* 12. *D. de manumiss.* (40, 1). *L.* 2. §. 2. *D. ad leg. Fab.* (48, 15). *L.* 6. *C. eod.* (9, 20). 3) *Malim cum Rittersh.* citra. 4) *Cf. L.* 2. *L.* 6. §. 2. *D. ad leg. Fab.* (48, 15). *L.* 6. *C. eod.*

constitutum nec emere nec uendere permissum est, irrogata poena in utrumque sestertiorum 'D[5] milium. [6] **3.** Limenarchae et stationarii fugitiuos deprehensos recte in 'custodia[7] retinent. **4.** Magistratus municipales ad officium praesidis prouinciae uel proconsulis comprehensos fugitiuos recte transmittunt. **5.** [8] Fugitiui in fundis fiscalibus quaeri et comprehendi possunt. **6.** [9] Fugitiui, qui a domino non agnoscuntur, per officium praefecti uigilum distrahuntur. **7.** Intra 'triennium[10] uenditionis agniti fugitiui emptor pretium a fisco recipere potest.

TIT. VI B. DE REIS INSTITVTIS.[1]

[*L.* 6 *pr.* §§. 1.2.3.4. *D. ad SC. Turpill.* (48,16).]

1. [2] De his criminibus, quibus quis absolutus est, ab eo, qui accusauit, refricari accusatio non potest. **2.** [3] Filius accusatoris si hoc crimen, quod pater intendit, post liberatum reum persequi uelit, ab accusatione remouendus est. **3.** [4] Crimen, in quo alius destitit uel uictus recessit, alius obiicere non prohibetur.

[*L.* 44. *D. de iure fisci* (49, 14).][5]

TIT. VII. DE INTEGRI RESTITVTIONE.

1. Integri restitutio est redintegrandae rei uel causae actio. **2.** [1] Integri restitutionem praetor tribuit ex his causis: quae per metum, dolum, 'et status permutationem, et iustum errorem,[2] et absentiam necessariam, et infirmitatem aetatis

---

5) *Corrige* L (*quinquaginta*). *Cf. Collat.* 14, 3. §. 5. 6) §§. 3. 4. *extant in L.* 4. *D. de fugit.* (11, 4). 7) *Dig.* custodiam *Cd. Ves. edd.* 8) *Cf. L.* 3. *D. eod.* 9) *Cf. L.* 4. *D. de offic. praef. vig.* (1, 15). *L.* 1. §. 8. *D. de fugit.* (11, 4). 10) *An* quadriennium (*sc. ex scriptura* q̇driennium *ut* 5, 18. §§. 1. 3.)? *Cf. L.* 1. *C. de quadr. praescr.* (7, 37).

Tit. VI B. 1) *i. e. accusari coeptis. Cf. L.* 11. §. 3. *D. ad l. Iul. de adult.* (48, 5). *L.* 15. §. 1. *D. de inoff. test.* (5, 2). destitutis *cj. Cuiac.* 2) *Cf. Cic. pro Coel.* 23. 31. 32. *L.* 7. §. 2. *D. de accus.* (48, 2). 3) *Cf. L.* 7. §. 3. *D. de accus.* (48, 2). 4) *Cf. Cic. ad Q. fr.* 2, 6. §. 6. *Sueton. Domit.* 8. *L.* 7. §. 2. *D. de accus.* (48, 2). *L.* 3. §. 1. *D. de praevar.* (47, 15). *De desistente L.* 4. §. 1. *D. ad SC. Turp.* (48, 15). *L.* 11. §. 2. *D. de accus.* (48, 2). 5) *Cf. L.* 15 *pr. D. de i. fisci* (49, 14).

Tit. VII. 1) *Cf. L.* 1. 2. *D. de in int. rest.* (4, 1). 2) *Ex-*

gesta esse dicuntur. [3] **3**. Integri restitutio plus quam semel non est decernenda, 'ideo quod[4] causa cognita decernitur.[5] [6] **4**. '(*Cum metus causa decernitur*)[7] integri restitutio, '(*actio*)[8] aut in rem competit aut in personam. in rem actio competit, ut res ipsa, qua de agitur, reuocetur; in personam 'autem[9] quadrupli poena intra annum uel 'simplum[10] post annum peti potest. **5**. [1] Si aliquis, ut se de ui latronum uel hostium uel populi liberaret, aliquid mancipauit uel promisit, ad metum non pertinet; mercedem enim depulsi metus tribuit. **6**. Seruus per metum mancipatus quicquid acquisierit uel stipulatus sit, ei acquirit, qui uim passus est.[2] **7**. [3] Vis est maior rei impetus, qui repelli non potest. **8**. [4] Qui quem in domo inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem '(*promissionemue*)[5] uidetur. **9**. Qui quem ferro uinxit, ut sibi aliquid traderet uel uenderet, uim intulisse uidetur. **10**. [6] Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quicquid ob hanc causam factum est, nullius est momenti.

TIT. VIII. DE DOLO MALO.

1. [1] Dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur. **2**. Si qui dolum, 'alius[2] metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de ui 'et de dolo[3] actione tenebitur.

---

stant mutata in L. 2. D. ib. 3) *Cf. L. 3. C. si saepius* (2, 44). 4) ideoque (*male explicata nota* q.) *Cdd. edd., sed inepte.* 5) *Eamque ob rem habet vim rei iudicatae.* 6) *Ex Cdd.* 38. 39. *Cf. L.* 9. §§. 4. 6. *D. quod metus c.* (4, 2). *L.* 3. 4. *C. de his, quae vi* (2, 20). 7) *Supplevi ad sensum. Genuinum Paullum hinc novum titulum de integri restitutione ex metus causa coepisse, palam est.* 8) *Quae vox ob vicinas periisse videtur.* 9) aut *Cdd. edd.* 10) simpli *Cdd. edd.* 1) *Cf. L.* 9. §. 1. *D. quod met. c.* (4, 2). 2) *Eius enim in bonis est L.* 9. §. 6. *D. eod. Cf. Gai.* 2, 88. 3, 166. 3) *Est L.* 2. *D. quod met. c.* (4, 2), *quae habet* maioris. 4) *Cf. L.* 5 *pr. D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6). *L. ult.* §. 2. *D. quod met. c.* (4, 2). 5) *Supplevi; ob similitudinem vicinarum litterarum excidit.* 6) *Extat etiam in L.* 22. *D. quod met. c.* (4, 2).

Tit. VIII. 1) *Cf. L.* 1. §. 2. *D. de dolo* (4, 3). 2) aut (*alii* uel) *Cdd. edd.* 3) *Sic Cd.* 29. et dolo *reliqui, edd. Ceterum cf. L.* 9. §. 1. *L.* 11. *L.* 14. §§. 2. 13. *D. quod met. c.* (4, 2). *L.* 1. §. 4. *D. de dolo* (4, 3).

TIT. IX. DE MINORIBVS XXV ANNORVM.

1. [1] Minor xxv annorum si aliquod flagitium admiserit, quod ad publicam coercitionem spectet, ob hoc in integrum restitui non potest. **2.** [2] Qui minori mandauit, ut negotia sua agat, ex eius persona in integrum restitui non potest; 'quodsi [3] minor sua sponte negotiis eius interuenerit, (*restituendus erit, ne maiori damnum accidat*). [4] **3.** [5] Si maior effectus res, quas minor egit, 'facto [6] uel silentio comprobauit, aduersus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat. **4.** [7] Si minor minori heres exsistat, ex sua persona, non ex defuncti in integrum restitui potest.

[*L.* 34 *pr.* §. 1. *D. de minor.* (4, 4).]

5. [8] Minor se in his, quae fideiussit uel fidepromisit uel spopondit uel mandauit, in integrum restituendo reum principalem non liberat.

[*L.* 48. §§. 1. 2. *D. eod.*]

6. [9] Qui sciens prudensque se pro minore obligauit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurretur. **7.** [10] Minor aduersus emptorem in integrum restitutus pretio restituto fundum recipere potest; fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem remanere placuit. **8.** Minor aduersus distractiones 'suorum [1] pignorum et fiduciarum, non quas pater obligauerat, si ita, ut oportuit, a creditore distractae sint, restitui in integrum potest.

[*Hic sub tit. Ex quibus causis maiores etc. quidam locant L.* 39. *D. ex quib. caus. mai.* (4, 6).]

Tit. IX. 1) *Cf. L.* 37. §. 1. *D. de minor.* (4, 4). 2) *Cf. L.* 23. *D. eod.* 3) *Restitui ex L.* 24 *pr. D. h. t.* nisi *Cdd. edd.* 4) *Supplevi ex L.* 24 *pr. cit., cuius insequentia verba ex Paulli lib. XI. ad edictum petita cum hoc loco ex Sententiis sumpto coaluisse, Cuiacius vidit. Visigothi mutato* quodsi *in* nisi *haec finalia verba omitti posse male crediderunt.* 5) *Cf. L.* 3. §. 1. *D. h. t. tit. C. si maior fact.* (2, 46). 6) *Ex Rittershus. cj.* pacto *Cdd. edd. Haen. et A.* 7) *Cf. L.* 19. *D. h. t. L.* 5. §. 1. *C. de temp. in int. rest.* (2, 53). 8) *Mutata extat in L.* 48 *pr. D. h. t.* 9) *Cf. L.* 13 *pr. D. h. t.* 10) *Cf. L.* 24. §. 4. *L.* 27. §. 1. *L.* 40. §. 1. *D. eod. L.* 32. §. 4. *D. de adm. et per.* (26, 7). 1) *Duo mutavi; h. l. pro* eorum *una littera mutata scripsi* suorum *et postea, v.* non, *quae in Cdd. et edd.*

TIT. X. DE '(*EO, QVI CAVSA CADIT*)[1] PLVS PETENDO.

1. (*Plus petendo*)[2] causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate: loco, alibi; summa, 'maiorem;[3] tempore, 'ante petendo, quam debetur;[4] qualitate, 'debiti generis speciem licet uiliorem postulando.[5]

TIT. XI. DE SATISDANDO.

1. [1]Quoties hereditas petitur, satisdatio iure desideratur; 'et si non detur, in petitorem satisdantem hereditas transfertur.[2] si petitor satisdare noluerit, penes possessorem possessio remanet; in pari enim causa potior est possessor. 2. [3]Usufructuarius 'et[4] de utendo usufructu satisdare debet, 'se[5] perinde usurum, ac si ipse paterfamilias uteretur.

TIT. XII. DE IVDICIIS OMNIBVS.

1. [1]Hi, qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de

---

ante ita *legitur, transposita, scripsi* non quas, *ne toti sententiae L.* 38 *pr. D. h. t.* (*ipsius Paulli*) *et L.* 2. *C. si adv. vend. pign.* (2, 29), *et illis* si non ita — distractae sint *L.* 5. *C. de distr. pign.* (8, 28) *et L.* 2. *C. si vend. pign.* (8, 30) *adversentur. Plane iam Visigothi interpretes vitioso codice usi sunt.*

Tit. X. 1) *Ex Consult.* 5. *Praeterea cf. Gai.* 4, 53. §. 33. *I. de act.* (4, 6). 2) *Recte Schult. geminando supplevit, quae etiam in Consult. l. c. ob eandem causam exciderunt.* 3) *Ex Consult. emendata;* plus *Cdd. edd. Sed Paullus hanc v. generalem repetere non poterat.* 4) *Ex Consult.* repetendo ante tempus *plerique Cdd. edd. Cum vero in Cd.* 7. *sit* summa, si plus quam damus petimus, *suspicatus sum h. l.* quam debetur *ante simile* qualitate *excidisse, quod mutatum in* quam damus *locum mutaverit.* 5) eiusdem speciei rem meliorem postulantes *Cdd. pleraeque cdd.* non eiusdem pretii sed rem meliorem p. *Cd.* 19. *Minus corruptum locum habet Consult., ad quam vid. not.*

Tit. XI. 1) *Cf. Cic. Verr.* 1, 45. *Gai.* 4, 89 *seq. Fr. Vat.* 336. *Ulp. Inst. fr. IV. L.* 6. §. *ult. L.* 14. *D. de Carbon.* (37, 10). *L.* 5 *pr.* §. 1. *D. de pet. hered.* (5, 3). 2) et si satisdatio non detur, in petitorem hereditas transfertur *Cdd. edd. Apparet, v.* satisdantem *aliquando excidisse et mutata sede in* satisdatio *abiisse.* 3) *Cf.* 3, 6. §. 27. 4) *Ex plerisque Cdd. ed. Haen. Om. ed. A.* 5) *Recisum videtur:* boni uiri arbitratu id est.

Tit. XII. 1) *Cf. L.* 4. *C. ad leg. Corn. de fals.* (9, 22).

falsis puniuntur 'exilio.[2] [[3] 2. Qui ancillam corrupit alienam, aliam reformare cogendus est.] 3. [4] Qui falsum nesciens allegauit, falsi poena non tenetur. 4. [5] In caput domini patroniue nec seruus nec libertus interrogari potest. 5. [6] Praegnantes neque torqueri neque 'damnatae necari[7] nisi post editum partum possunt. [8] 6. Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eo prohibentur. 7. Qui de se[9] confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperauit.

[*L.* 22. *D. de quaest.* (48, 18).
L. 54. *D. de iudiciis* (5, 1).
L. 41. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5).]

[TIT. XIII A. DE IVDICATO.][1]

[*L.* 17. *D. de in ius voc.* (2, 4).][2]

1. Qui exhibiturum se aliquem iudicio cauerit,[3] mortuo eo, pro quo cauerat, periculo cautionis liberatur.

2. [4] Filiusfamilias iussu patris manumittere potest, matris non potest. 3. [5] Is, qui album raserit, corruperit, sustulerit,

---

2) Ex his *Cdd. edd., quae verba ibi seq. sententiam auspicantur. Cf.* §. 7. *I. de publ. iud.* (4, 18) *ibiq. Schrader. Non accedo Rudorf. Rechtsgesch.* §. 41. *not.* 1. 3) *Ex Cdd.* 7. 22. 26. 31. *Sed videtur potius barbara* (*cf. Interpr. ad* 1, 13a. §. 6. *Lex Burg.* 19.) *quam Paulli sententia. Cf.* 1, 13. §§. 5. 6. *L.* 21. *D. de offic. praes.* (1, 18). *L.* 2. *D. de servo corr.* (11, 3). 4) *Cf. L.* 20. *C. ad leg. Corn. de fals.* (9, 22). 5) *Cf.* 5, 16. §. 5. *L.* 12. *C. de testib.* (4, 20). 6) *Cf. L.* 3. *D. de poenis* (48, 19). 7) damnari *Cdd. edd. Sed fuerat* damnatenari. 8) *Ex Cdd.* 12. 13. 24. *Cf. L.* 5. *C. si contra ius* (1, 22). 9) *Sc. in quaestione. Cf. L. ult. C. de accus.* (9, 2). *L.* 16. *D. de quaest.* (48, 18) *et Schulting. ad h. l.*

Tit. XIII A. 1) *Omittit Cd.* 15. *et videtur hic tit. tantum superior perperam repetitus et deinde paullo mutatus. Sententias, quae sequuntur, ex variis genuini Paulli titulis corrasas esse apparet. Cf. Heimbach. in Repert. Lips.* 1843. *III. p.* 143. 2) *In A. ed. sequitur* §*um* 1. 3) *Velut fideiussor: cf. L.* 4. *D. qui satisd. cog.* (2, 8); *vel in causa noxali: tit. D.* 2, 9. 4) *Spectat ad manumissionem vindicta. L.* 16. 22. *D. de manumiss.* (40, 1). *L.* 30. §. 1. *D. qui et a quib.* (40, 9). *L.* 4 *pr.* 10. 22. *D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 51. §. 1. *D. de ritu nupt.* (23, 2). *L.* 1. §. 1. *C. comm. de manum.* (7, 15). 5) *Cf. L.* 7—9. *D.*

mutauerit, quidue aliud propositum edicendi causa turbauerit, extra ordinem punietur. **4**. Si id, quod emptum est, neque tradatur neque mancipetur, uenditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.[6]

[*L.* 45 *pr.* §§. 1. 2. *D. de re iudic.* (42, 1).
L. 54 *pr.* §. 1. *D. eod.*
L. 38 *pr.* §. 1. *D. de reb. auct. iud.* (42, 5).]

[7] **5**. Deteriorem seruum facit, 'qui fugam suaserit et qui furtum, et qui mores[8] eius corpusue corruperit. **6**. [9] Qui ancillam alienam uirginem inmaturam corruperit, poena legis Aquiliae tenebitur.

[*L.* 37. *D. de poenis* (48, 19).]

TIT. XIII [B]. SI HEREDITAS VEL QVID ALIVD PETATVR.[1]

1. [2] In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus mortis tempore reliquit, 'uel[3] ea, quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea acquisita sunt. **2**. [4] Possessor hereditatis pretia earum rerum, quas dolo alienauit, cum usuris praestare cogendus est. [5] **3**. Rerum ex hereditate alienatarum aestimatio in arbitrio petitoris consistit. **4**. [6] Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur.[7]

[**5**. *Consult.* 5, 5.
6. *Consult.* 6, 5.
7. *Consult.* 6, 6.]

---

de iurisdict. (2, 1). *L.* 32 *pr. D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10), *infra* 5, 25. §. 5. 6) *Puto, genus quoddam fraudis venditoris significatum fuisse; nam de extraordinaria coactione Paullus loqui videtur. Cf. Schulting. ad h. l.* 7) *Cf. L.* 1 *fin. L.* 2. 3. *D. de servo corr.* (11, 3). 8) *Fortasse legendum:* qui fugam suaserit ei, q́ue (quiue) furtum, uel quis (quouis) m (modo) mores. 9) *Cf. L.* 25. *D. de iniur.* (47, 10) *et supra* 1, 12. §. 2.

Tit. XIII B. 1) *Ex Consult.* 5, 5. 6, 5., *ubi vid. not., et append. Cdd.* 12. 13. 14. 17. 2) *Extat etiam in Consult.* 6, 7. *Cf. L.* 16. §. 3. *L.* 19. §. 1. *L.* 20. §. 3. *L.* 36. §. 2. *D. de hered. pet.* (5, 3). 3) ut *Cdd.* 8. 9. *Fuerit* it. = item, *quod habitum pro* ū = uel. 4) *Cf. L.* 20. §. 11. *D. eod.* 5) *Ex Cdd.* 12. 13. *Cf. L.* 20. §. 21. *D. de her. pet.* (5, 3). 6) *Extat etiam in Consult.* 6, 5. 7) *Quoniam in rem actio est, quae semper ante litem contestatam ab herede, si is dominus est, denuo*

§ 8. [9] Possessor hereditatis, qui ex ea fructus capere uel 'possidere[10] neglexit, duplam eorum aestimationem praestare cogitur. § 9. Hi fructus in restitutione praestandi sunt petitori, quos unusquisque diligens paterfamilias et honestus colligere potuisset.

TIT. XIV. DE VIA PVBLICA.

[*L.* 3 *pr. D. de via publ.* (43, 10).]

1. [1] Qui uiam publicam exarauerit, ad munitionem eius solus compellitur.

TIT. XV. SI QVADRVPES DAMNVM INTVLERIT.

1. [1] Si quadrupes pauperiem fecerit damnumue dederit quidue depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat aut quadrupedem 'dedat:[2] quod etiam lege 'Pesulania[3] de cane cauetur.

[*Cf. Lex Burg. tit.* 13.][4]

2. [5] Feram bestiam in ea parte, qua 'populi[6] iter est, 'colligari[7] praetor prohibet, et ideo, siue ab ipsa siue propter eam ab alio alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum uel custodem datur; maxime

---

substantiam capit. Cf. L. 1. §. 21. *D. de collat.* (37, 6). 8) *Ex Cdd.* 12—15. 17. 9) *Cf. Fest. v. Vindiciae. Infra* 5, 9. §. 2. *L.* 1. *Th. C. de fruct.* (4, 18). 10) *i. e. retinere.*

Tit. XIV. 1) *Extat etiam in L.* 3. §. 1. *D. de via publ.* (43, 10). *Cf. Lex Burg.* 17.

Tit. XV. 1) *Cf. tit. I. si quadr. paup.* (4, 9). *L.* 14. §. 3. *D. de praescr. verb.* (19, 5). 2) quadrupede cedat *ex aliis Cdd. ed. Haen.* 3) Solonia *cj. Cuiac. Malim* Pessulania *uel* Pisulania (Physolania *Cd.* 31). 4) *Ubi sic legitur: 'Si animal cuiuscunque damnum intulerit, aut aestimationem damni dominus soluat, aut animal cedat: quod etiam de cane et bipede placuit obseruari secundum speciem Paulli sententiarum lib. I. titulo si quadrupes pauperiem fecerit. De cane etiam sub eodem titulo comprehensum est, ut si quis saeuum canem habens in plateis uel in uiis publicis, eum in ligamen diurnis horis non redegerit, quidquid damni fecerit, a domino soluatur. His illud adiectum, ut si quis caballum quodue aliud animal habens scabidum ita ambulare permiserit, ut uicinorum gregibus permixtus proprium inferat morbum, quidquid damni per eum datum fuerit, similiter a domino sarciatur.'* 5) *Cf. L.* 40—42. *D. de aedil. ed.* (21, 1). 6) populo *multi Cdd.* 7) quam si ligari *Cdd.* 5. 9. *Unde scribendum*

si ex eo homo perierit uel fuerit laesus. **3.** [8]Ei, qui irritatu suo feram bestiam uel quamcumque aliam quadrupedem in se proritauerit, 'itaque damnum ceperit, [9] neque in eius dominum neque in custodem actio datur.

[*L.* 11. *D. de extraord. crim.* (47, 11).]

TIT. XVI. FINIVM REGVNDORVM.[1]

1. [2]In eum, qui per uim terminos deiecerit uel amouerit, extra ordinem animaduertitur.

TIT. XVII. DE SERVITVTIBVS.

1. [1] Viam, iter, actum, aquaeductum, qui biennio usus non est, amisisse uidetur; nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur. **2.** [2]Seruitus hauriendae aquae uel ducendae biennio omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.[3]

[*L.* 9. *D. de servit. pr. rust.* (8, 3).]

TIT. XVIII. FAMILIAE HERCISCVNDAE.[1]

1. [2]Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his, quae diuisa eo iudicio non sunt, communi diuidundo arbiter postulatus partietur. [3]**2** De omnibus rebus hereditariis iudex cognoscere debet, celebrata diuisione, ut semel de omnibus pronuntiet. **3.** 'Iudicio [4] fa-

---

videtur: quamquam alligatam haberi. 8) *Cf. L.* 1. §. 6. *D. si quadr.* (9, 1). *L.* 11. §. 5. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 9) eaque damnum dederit *Cdd. edd.*

Tit. XVI. 1) *Ex Collat.* 13, 2. de finium regundorum *Cdd. ed. A.* 2) *Extat etiam Collat. l. c. Cf. infra* 5, 22. §. 2. *L.* 1. *C. de accus.* (9, 2). *In Cdd.* 46. 52. *additur:* Fines terrae praeter (*L.* per, *cum* ter *geminatum sit*) terminos regantur; ne dissipentur, ab utroque quinque pedum loco teneantur (*L.* contineantur).

Tit. XVII. 1) *Cf. L.* 6. *D. de serv. pr. urb.* (8, 3). *Schirmer ad Unterholzneri Verjährungsl. II. p.* 187. *Sed pro* amittuntur (admittuntur *plerique Cdd.*) *malim* perimuntur. 2) *Cf. Lex Burg.* 17. *F. A. Schilling Bemerk. p.* 170. 3) *Quod ob summum usum aquae lex Scribonia excepisse videtur. Cf. L.* 4. §. 29. *D. de usurp.* (41, 3). *De vir. doct. sententiis vid. Unterholzner l. c. p.* 133.

Tit. XVIII. 1) *Plerique Cdd. praefigunt* de, *quidam habent* familia. 2) *Cf. L.* 20. §. 4. *D. fam. erc.* (10, 2). 3) §§. 2—5. *debentur app. Cdd.* 12. 13. 14. 15. 17. 4) iudici *Cdd. edd.*

miliae herciscundae conuenit, ut ea, quae quis ex communi accepit,[5] 'aut ipsa[6] aut aestimationem eorum repraesentet, ut inter coheredes diuidi possint. **4.** Iudex familiae herciscundae '(*non de aliquibus rebus hereditariis, sed de omnibus,*)[7] nec inter paucos coheredes, sed inter omnes dandus est: alioquin inutiliter datur.[8] **5.** Omnes res, quae sociorum sunt,[9] communi diuidundo iudicio inter eos separantur.

TIT. XIX. QVEMADMODVM[1] ACTIONES PER INFITIATIONEM DVPLENTVR.

1. [2] Quaedam actiones, si a reo infitientur, duplantur, uelut iudicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni iniuria legis Aquiliae, item de modo agri, cum a uenditore emptor deceptus est. **2.** [3] Ex his causis, quae infitiatione duplantur, pacto decidi non potest.

TIT. XX. DE FIDEIVSSORE ET SPONSORE.

1. [1] Inter fideiussores ex edicto praetoris, si soluendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio diuidetur.

TIT. XXI. DE SEPVLCRIS ET LVGENDIS.

1. [1] Ob incursum fluminis uel metum ruinae corpus iam perpetuae sepulturae traditum, sollennibus redditis sacrificiis,

---

5) *i. e. conferenda. Cf. L.* 1 *pr. D. de dot. coll.* (37, 7). *L.* 8. *C. de collat.* (6, 20). 6) *Cd.* 13. ut ipsa *ceteri;* ipsa *edd.* 7) *Haec fere omissa esse (et consulto quidem, ut puto, ratione habita §i* 2.) *ostendit vocula* nec. 8) *Aliud placere videtur Ulp. L.* 2. §. 4. *D. fam. erc.* (10, 2), *item Diocl. L.* 17. *C. eod.* (3, 36) *et in iudicio communi div. ipsi Paullo L.* 8 *pr. D. comm. div.* (10, 3). *Sed hi loquuntur de paucioribus, qui volentes inter se solos iudicium accipiunt. Quisque igitur provocatus, ut inter omnes iudicium detur, recte postulat, et si nihilominus inter paucos detur, inutiliter datur. Et hactenus interest, utrum ex conventu arbiter petatur, an ad iudicem provocetur. L.* 43. *D. h. t.* 9) *Ergo etiam ex hereditate communes. L.* 44 *pr. D. h. t.*

Tit. XIX. 1) *Malim* quaenam (*ut fuerit* q̄nam *omisso postea* n). 2) *Cf. Gai.* 2, 282. 3, 127. 4, 9. 171. *infra* 2, 17. §. 4. 3) *Cf.* 1, 1. §. 5.

Tit. XX. 1) *Cf. Gai.* 3, 121.

Tit. XXI. 1) *Cf. L.* 1. 10. *C. de relig.* (3, 44). *Gruter* 578, 1. *Plin. ep.* 10, 76 (73).

per noctem in alium transferri locum potest. **2.** [2] Corpus in ciuitatem inferri non licet, ne funestentur sacra ciuitatis; et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur. [3] **3.** [4] Intra muros ciuitatis corpus sepulturae dari non potest, uel ustrina fieri. **4.** [5] Qui corpus perpetuae sepulturae traditum uel ad tempus alicui loco commendatum nudauerit et solis radiis ostenderit, piaculum committit; atque ideo, si honestior sit, in insulam, si humilior, in metallum dari solet. **5.** Qui sepulcrum uiolauerint aut de sepulcro aliquid sustulerint, pro personarum qualitate aut in metallum dantur aut in insulam deportantur. **6.** [6] Qui sepulcrum alienum effregerit uel aperuerit, eoque mortuum suum alienumue intulerit, sepulcrum uiolasse uidetur. **7.** [7] Vendito fundo religiosa loca ad emptorem non transeunt, nec in his ius inferre mortuum habet. **8.** [8] Qui monumento inscriptos titulos eraserit, uel statuam euerterit, uel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamue sustulerit, sepulcrum uiolasse uidetur. **9.** In eo sarcophago uel 'solio,[9] ubi corpus iam depositum est, aliud corpus inferri non potest, et qui intulerit, reus sepulcri uiolati postulari potest. **10.** [10] Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus eius aliquid impenderit, recipere id ab herede uel a patre uel a domino potest. **11.** [1] Maritus id, quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere potest. **12.** [2] Neque iuxta monumentum neque supra monumentum habitandi ius est; attactu enim conuersationis humanae piaculum admittitur; et qui contra ea fecerit, pro qualitate personae uel opere publico uel exsilio multatur. **13.** [3] Parentes et filii maiores 'x[4] annis anno

---

2) *Cf. L.* 3. §. 4. *D. de sepulcro viol.* (47, 12). 3) §§. 3—13. *debentur Cd. Ves.* 4) *Cf. Cic. de legib.* 2, 23. *Dionys.* 5, 48. *L.* 3. §. 5. *D. de sepulcro viol.* (47, 12). *Capitol. in Pio* 12. *L.* 12. *C. de relig.* (3, 44). 5) *Cf. L. ult. D. de sep. viol.* (47, 12). *Nov. Valent. tit.* 22 *pr.* 6) *Cf. L.* 3. §. 3. *D. de sep. viol.* (47, 12). 7) *Cf. L.* 9. *C. de relig.* (3, 44). 8) *Cf. L.* 4. *C. de sep. viol.* (9, 19). 9) *Ex Schult. cj.* solo *Cd. cdd. Cf. Plin. H. N.* 35, 12. §. 160. *Suet. Ner.* 50. 10) *Haec sententia a Cuiacio ex Cd. Ves. h. l. posita, in Brev. Alar. Cdd. legitur post* §. 15. *De re cf. L.* 14. §. *ult. L.* 21. *L.* 31 *pr.* §. 1. *D. de relig.* (11, 7). 1) *Cf. L.* 17. *D. eod.* 2) *Cf. L.* 3 *pr. D. de sep. viol.* (47, 12). 3) *Cf. Fr. Vat.* 321. 4) sex (*adhaesit*

'lugendi sunt;[15] minores '(*usque ad trimatum, quot annorum decesserint, pro quoque anno*)[6] mense; maritus decem mensibus; et cognati 'proximiores gradu sexto[7] octo. Qui contra fecit, infamium numero habetur. **14.** [8] Qui luget, abstinere debet a conuiuiis, ornamentis, purpura et alba ueste. **15.** [9] Quicquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur.

[*L.* 3. *D. de cadav. damnat.* (48, 24).]

---

sc. s *ex* maiores) *edd.* [15]) lugeri possunt *edd.* [6]) *Ad sensum restitui.* [7]) proximioris gradus *edd. sine sensu. Fuerit:* proximiores gradu VI. *Cf. Fr. Vat.* 299. [8]) *Cf. Dionys.* 5, 48. *Liv.* 34, 7. — *Kirchmann de fun. Rom.* 2, 17. [9]) *Cf. L.* 45. *D. de relig.* (11, 7).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM

LIBER SECVNDVS.

TIT. I. DE REBVS CREDITIS ET 'DE IVREIVRANDO.[1]

[*L.* 34 *pr.* §. 1. *D. de reb. cred.* (12, 1).]

1. [2] In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus iusiurandum deferat, audiendus est: hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione prouisum est. [3] **2.** [4] Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit. **3.** [5] Si, reus cum iurare uelit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit, et hoc liquido appareat, actio in eum non datur. **4.** [6] Heredi eius, cum quo contractum est, iusiurandum deferri non potest, quoniam contractum ignorare potest. **5.** [7] Si qui debitum quocumque modo confessus docetur, ex ea re actio creditori non datur, sed ad solutionem compellitur.

TIT. II. DE PECVNIA CONSTITVTA.

1. Si id, quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniae constitutae.

[*L.* 6. 30. *D. de const. pec.* (13, 5).]

Tit. I. [1]) *Multi Cdd.* iureiurando *ed. A.* *L.* 34 *cit. initio huius tit. posui auctore Heimbach. in Repert. Lips.* 1843. *III. p.* 141. [2]) *Cf. L.* 34. §§. 6. 9. *D. de iureiur.* (12, 2). *L.* 9. *C. de reb. cred.* (4, 2). [3]) *Cd.* 8. *sub rubrica* De dubiis rebus solum iurare debere *hanc interserit sententiam:* Qui suspectus dicitur, quum nulla ueritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam se pati dicit. *Corrige:* Cum suspectus dicitur calumniae, ueritas petitorum ab eo exprimitur, q. c. s. p. d. *Videtur igitur opposita Interpretationi sequentis sententiae parum rectae et petita esse ex vetere ICto.* [4]) *Cf. L.* 34. §. 4. *L.* 37. *D. de iureiur.* (12, 2). [5]) *Cf. L.* 6. *D. eod.* [6]) *Cf. L.* 11. §. 2. *D. rer. amot.* (25, 2). [7]) *Cf.* 5, 5a. §§. 2—4. *L.* 23. §. 11. *L.* 25. §. 2. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). *L.* 56. *D. de re iudic.* (42, 1). *L.* 4. *D. de confess.* (42, 2).

TIT. III. DE CONTRACTIBVS.[1]

1. [2] Stipulatio est uerborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: uelut ‘SPONDES? SPONDEO:’ ‘DABIS? DABO:’ ‘PROMITTIS? PROMITTO:’ ‘FIDEI TVAE ERIT? FIDEI MEAE ERIT:’ et tam pure quam sub condicione concipi potest.

TIT. IV. DE COMMODATO ET DEPOSITO (ITEM DE) PIGNORE FIDVCIAVE.[1]

1. [2] Quicquid in rem commodatam ob morbum uel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest. 2. [3] Si facto incendio, ruina, naufragio aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is, cui commodata est: nisi forte, cum posset rem commodatam salvam facere, suam praetulit. 3. [4] Seruus uel equus 'in aliam causam commodati[5] si a latronibus uel in bello occisi sunt, actio commodati datur; custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est. 4. [6] Si rem aestimatam tibi dedero, ut ea distracta pretium ad me deferres, eaque perierit, siquidem ego te 'de uendenda[7] rogaui, meo periculo erit; si tu 'me prouocasti,[8] tuo periculo erit.

[*L.* 223 *pr. D. de verb. signif.* (50, 16).][9]

Tit. III. 1) *Paullus scripserit, si modo eius est hic titulus:* De stricti iuris contractibus. 2) *Cf. infra* 5, 6. §. 1. *L.* 5. §. 1. *D. de verb. obl.* (45, 1). *Gai.* 3, 92.

Tit. IV. 1) *Paullus singulis his contractibus communem titulum praemisisse videtur, qui in Breviario cum tit. de commodato conflatus est; cf. Collat.* 10, 2. ITĒ DE *post* DEPOSITO *facile excidere potuit.* 2) *Cf. L.* 18. §. 2. *D. commod.* (13, 6). *Collat.* 10, 2. §. 5. 3) *Cf. L.* 5. §. 4. *D. commod.* (13, 6). *Lex Burg.* 14. 4) *Cf. L.* 5. §. 7. *D. commod.* (13, 6). *L.* 1. §. 4. *D. de obl. et act.* (44, 7). 5) *In Cdd. et edd. leguntur post* in bello. *Suadente Boeckingio huc revocavi. Vestigium turbatae orationis est, quod plerique Cdd. habent* seruus uel alius ecus *et prope omnes* uel in aliam. 6) *Cf. L.* 17. §. 1. *D. de praescr. verb.* (19, 5). 7) *Haec verba in Cdd. et edd. transposita post* si tu *huc revocavi.* 8) de uendenda (*sed plerique Cdd.:* defendenda) promisisti *Cdd. edd. Apparet, verba* de uendenda *scripta* deuendenda *et inde mutata in* defendenda, *cum locum mutassent, et ut* promisisti *scriberetur, et ut* me *eiiceretur, effecisse.* 9) *A. ed. h. l. retulit ad* 2, 12 (§. 6ᵃ).

TIT. V. DE PIGNORIBVS.

1. [1] Creditor si simpliciter sibi pignus ’depositum [2] distrahere uelit, ter ante denuntiare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur. **2.** [3] *Cum debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratae ad modum legitimum ’usurarum* [4] *retinere;* (*sed*) fetus uel partus eius rei, quae pignori data est, pignoris ’iure non retinetur, [5] nisi hoc inter contrahentes conuenerit. **3.** [6] Compensatio debiti ’paris speciei et ex causa dispari admittitur: [7] uelut, si pecuniam tibi debeam et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera huiusmodi, licet ex diuerso contractu, compensare ’uel deducere [8] debes; si totum petas, plus petendo causa cadis.

Tit. V. 1) *Cf. L.* 4. *D. de pign. act.* (13, 7); *infra* 2, 13. §. 5. *L.* 73. *D. de furt.* (47, 2). 2) *Malim* positum; *nam dicitur apud aliquem deponi pignus. Cf. L.* 36. *D. de cond. ind.* (12, 6). 3) *Est L.* 8. *D. in quib. caus. pign. tac.* (20, 2), *quam cum hac* §. 2. *interposito tantum voc.* sed *primitus cohaesisse* (*sed sequentem, cum nunc potius praecessisse videatur*) *suspicatus sum* ‘*Studien d. R. R.*’ *p.* 371. *Plerumque locatur post* 2, 13. §. 1. 4) ‘*usuras*’ (*pro* ‘*usurar.*’) *Dig. Cdd. et edd.* 5) *Scripsi in* ‘*Studien d. R. R.*’ *l. c. eo sensu, quo Interpretatio h. l. cepit* (*nam ita cepisse, nullo iure negat Puchta Pand.* §. 203. *not. f*) *et suadente nexu huius* §*i cum sequenti. Denique sic vitatur antinomia L.* 29. §. 1. *L.* 26. §. 2. *D. de pign.* (20, 1). *L.* 3. *C. in quib. c. pign.* (8, 15). *L.* 1. *C. de partu pign.* (8, 25), *nec plane refragantur Cdd. Nam* iure retinetur *sex Cdd.* iure continentur *Cd.* 4. iure non tenetur (*vel* tenentur) *ceteri, cdd. Vide tamen, ne haec ipsa scripturae discrepantia frequentissimo errore inde nata sit, quod initio fuerit:* pignoris iure (*tenetur, dominii iure non re*)tinetur. *De aliorum sententiis vid. L. Wittgenstein quaten. rei pign. fr. cred. ten. Berol.* 1858. *p.* 43 *seq.* 6) *Cf. Gai.* 4, 64 *seq.* §. 30. *I. de act.* (4, 6). *L.* 4. *D. de compens.* (16, 2). 7) ex pari specie et causa dispari admittitur (ad legem mittitur *Cd.* 6.) *Cdd. edd., ubi* ex *transpositum; fortasse etiam pro* et *legendum* licet, *quod in* legem *potest abiisse.* 8) *Rescriptum D. Marci petitori ad evitandam doli exceptionem optionem dedisse videtur vel in intentione cum compensatione vel in condemnatione cum deductione agendi. De aliorum sent. cf. Dernburg Compens. p.* 247—257.

TIT. VI. DE EXERCITORIBVS.

1. [1] Filiusfamilias si uoluntate patris nauem exerceat, patrem in solidum ob ea, quae salua receperit, obligat.

TIT. VII. AD LEGEM RHODIAM.

1. [1] (*Lege Rhodia cauetur*, *ut si*)[2] leuandae nauis gratia 'iactus mercium[3] factus est, '(*damnum*)[4] omnium intributione sarciatur, quod pro omnibus datum est. **2.** [5] Iactu nauis leuata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, eius quoque rationem haberi placuit, qui merces salua naue iactauit. **3.** [6] Naue uel arbore ui tempestatis amissa uectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis causa eruentibus nauis salua sit. **4.** [7] Leuandae nauis gratia merces in scapham transiectas atque ideo amissas intributione earum, quae in naui saluae 'fuerunt,[8] refici conuenit; naue autem perdita conseruatae cum mercibus scaphae ratio non habetur. **5.** Collatio intributionis ob iactum salua naue fieri debet.

TIT. VIII. DE INSTITORIBVS.

1. [1] Sicut commoda sentimus ex actu praepositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. et ideo qui seruum 'uel ancillam[2] siue filium filiamue familias praeposuit negotiis uel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum conuenitur. **2.** [3] Si quis pecuniae foenerandae, 'agroue[4] colendo, 'condendis(*ue*)[5] uendendisque frugibus praepositus est, ex eo nomine, quod cum illo contractum est, in solidum '(*pecuniae uel*)[6] fundi dominus obligatur; nec interest, seruus an liber sit.

Tit. VI. 1) *Cf. L.* 1. §§. 19—23. *D. de exerc. act.* (14, 1). *L.* 1. §. 8. *D. nautae caup.* (4, 9).

Tit. VII. 1) *Est L.* 1. *D. de lege Rhod.* (14, 2). 2) *Ex Dig.* si *etiam habet Cd.* 21. 3) iactus commercium (*vel* cum mercium) *Cdd., unde* cum iactus mercium *edd. A. Haen.* 4) *Supplevi; excidit ob v. sequens.* 5) *Cf. L.* 4. §. 1. *D. h. t.* (14, 2). 6) *Cf. L.* 2. §. 1. *L.* 3. *D. eod.* 7) *Cf. L.* 4 *pr. D. eod.* 8) erunt *Cdd. ed. A.*

Tit. VIII. 1) *Cf. L.* 1. *D. de instit. act.* (14, 3). 2) *Haec verba* (siue ancillam *alii Cdd.*) *in Cdd. edd. post* familias *posita, huc revocavi.* 3) *Cf. L.* 5. §§. 1. 2. *D. h. t.* (14, 3). 4) agroque *Cdd. edd.* 5) *Geminando addidi. Cf. Interpr.* 6) *Supplevi; excidit* p̄u *ob sequentes litteras* fu.

3. Quod cum discipulis eorum, qui officinis uel tabernis praesunt, contractum est, in magistros uel institores tabernae in solidum actio ʼ datur.[7]

TIT. IX. DE IN REM VERSO.

1. [1] Seruus uel filiusfamilias si acceptam pecuniam in rem patris uel domini uerterit, hoc modo, agrum puta colendo, domum fulciendo, mancipia uestiendo,[2] mercando, uel creditori soluendo, uel quid tale faciendo, de in rem uerso in solidum uel patrem uel dominum obligat: si tamen ob hanc causam pecunia data sit.[3]

[*L.* 17. *D. de SC. Maced.* (14, 6).][4]

TIT. X. DE SENATVSCONSVLTO MACEDONIANO.

1. [1] Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod uiuo patre credidit, cum eo agere non potest.

TIT. XI. AD SENATVSCONSVLTVM VELLEIANVM.[1]

1. [2] In omni genere negotiorum et obligationum tam pro uiris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur. **2**. Mulier, quae pro ʼ(*se*)[3] tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium senatusconsulti non pertinet.

[*L.* 30 *pr.* §. 1. *D. ad SC. Vellei.* (16, 1).][4]

---

7) *Plerique Cdd.* dabitur *alii Cdd. edd.*

Tit. IX. 1) *Cf.* §. 4. *I. quod cum eo q. in alien.* (4, 7). 2) *Excidisse videtur* frumentum. *Cf. L.* 3. §§. 1. 7. *D. h. t.* 3) *i. e. si filiusfam. eo animo, ut patris negotia gereret, pecuniam in eius rem verterit. Cf. Unterholzner Schuldverh.* §. 200. *m.* 4) *Plerique h. l. ad sequentem tit. retulerunt.*

Tit. X. 1) *Cf. L.* 1 *pr. D. de SC. Maced.* (14, 6).

Tit. XI. 1) *Proprie Vellaeanum, a.* 27. *Cf. Borghes. in Annal. dell' Inst. arch.* 1849. *p.* 45. 2) *Recisum esse puta 'SCto Velleiano'.* 3) *Supplevi. Intellige: ut ipsa administrationem rerum filiorum suorum acciperet, pro hac administratione. L.* 6 *pr. C. ad SC. Vellei.* (4, 29). *L.* 2. *C. si mater indemnit.* (5, 46). *Vocula* se *cum excidisset, Interpres Visig. locum accepit de matre filiis pro tutore a se petito fideiussione obligata, quam non aliter teneri constat, nisi si hoc specialiter decreto comprehensum sit. L.* 1-3. *C. eod. L.* 6. §§. 1. 2. *C. ad SC. Vell.* (4, 29). 4) *In fine lege: 'ne alia actio intercedat' i. e. ne actio mandati contra mulierem competat. Cf. L.* 19. §. 5. *D. eod.*

TIT. XII. DE DEPOSITO.

[1—4. *Collat.* 10, 7. §§. 1—4.]

5. [1] Si sacculum uel argentum signatum deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me inuito contrectauerit, et depositi et furti actio mihi in eum competit.

[*L.* 29. §. 1. *D. depositi* (16, 3).[2]

6. *Collat.* 10, 7. §. 6.]

7. [3] In iudicio depositi ex mōra *et* fructus ueniunt et usurae rei depositae 'praestantur.[4]

[8—11. *Collat.* 10, 7. §§. 8—11.]

12. In causa depositi compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.[5]

TIT. XIII. [DE LEGE COMMISSORIA.][1]

1. Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo aduersus eum 'habet[2] actionem.

[*L.* 7. *D. de pignor. act.* (13, 7).][3]

2. [4] Quicquid creditor per fiduciarium seruum quaesiuit, sortem debiti minuit. 3. [5] Debitor creditori 'uendere fiduciam[6] non potest: sed aliis si uelit uendere potest, ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam sibi rem emptori praestet. 4. [7] Si per suppositam personam creditor pignus suum inuito debitore comparauerit, emptio non uidetur; et ideo quandoque lui potest. ex hoc enim causa pignoris uel fiduciae finiri non potest. 5. [8] Si inter creditorem et debitorem conuenerit, ut fiduciam sibi uendere non liceat, non soluente debitore, creditor denuntiare ei sollenniter potest et distrahere: nec enim ex tali conuen-

---

Tit. XII. 1) *Extat etiam in Collat.* 10, 7. §. 5. *et L.* 29 *pr. D. h. t.* (16, 3). 2) *Pro 'ex permissu' malim 'impermissu'.* 3) *Extat etiam in Collat.* 10, 7. §. 7. 4) *Ex Collat.* postulantur *Cdd. edd.* 5) *Cf. L.* 18. §. 4. *D. commod.* (13, 6).

Tit. XIII. 1) *Haec rubrica in Cdd. et ed. Haen. legitur post* §. 8. *ibi quoque inepta.* 2) habebit *Cdd. multi, ed. Haen.* 3) *De L.* 8. *D. in quib. caus. p. tac.* (20, 2) *vid.* 2, 5. §. 2. 4) *Cf. L.* 1—3. *C. de pign. act.* (4, 24). 5) *Cf. L.* 12 *pr. D. de distr. pign.* (20, 5). *L.* 20. §. *ult. D. de pign. act.* (13, 7). 6) *Plerique Cdd.* fiduciam uendere *ed. A.* 7) *Cf. L.* 10. *C. de distr. pign.* (8, 28). 8) *Cf. supra* 2, 5. §. 1.

tione fiduciae actio nasci potest. **6.** Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus uel extraneo legauerit,[9] aduersus omnes heredes actio fiduciae competit. **7.** [10] Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit, iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium. **8.** Nouissimus creditor priorem, oblata pecunia, 'ne inique[1] possessio in eum transferatur, dimittere potest. sed et prior creditor secundum creditorem, si uoluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit. **9.** [2] Seruus si mutuam pecuniam seruitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conueniri non potest.

TIT. XIV. DE VSVRIS.

1. [1] Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti; ex nudo enim pacto inter ciues Romanos actio non nascitur. **2.** [2] Usurae supra centesimam solutae sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt. **3.** [3] Traiectitia pecunia propter periculum creditoris, quamdiu nauigat nauis, infinitas usuras recipere potest. **4.** Usurae, quae centesimam excedunt, 'per errorem[4] solutae repeti possunt. **5.** [5] Si quis pignora debitoris citra auctoritatem iudicantis abduxerit, uiolentiae crimen admittit. **6.** [6] Tutor in usuras non conuenitur, si pecuniam pupillarem ideo non col-

---

[9]) *Cf.* 3, 6. §. 69. [10]) *Cf. L.* 8 *pr.* 25. *D. de pign. act.* (13, 7).
[1]) quo *edd. ex Cuiac. cj. Sed tunc exspectas* in se transferatur, *et ius offerendi plerumque tantum a possidente posteriore creditore adversus vindicantem priorem (nisi ponas priorem possidentem in eo esse, ut pignus distrahat) exerceri potest. Cf. L.* 11. §. *ult. D. qui pot.* (20, 4). *Cum in plerisque Cdd. sit* pecuniam quo *ex geminato* -niam *facile effeceris* ne ini; *itaque scripsi:* ne inique. *Iniqua foret possessionis in priorem creditorem translatio, quoniam vendente illo pro lubitu posterioris pignoris causa periclitatur.* [2]) *Cf. L.* 14. *D. de obl. et act.* (44, 7). *L.* 1. 2. *C. an serv. ex suo facto* (4, 14).

Tit. XIV. [1]) *Cf. L.* 3. *C. de usur.* (4, 32). *L.* 27. *C. de loc.* (4, 65). [2]) *Cf. L.* 26 *pr. D. de cond. indeb.* (12, 6). [3]) *Cf. L.* 1. *C. de naut. foen.* (4, 33). *L.* 4 *pr. D. eod.* (22, 2). [4]) *Sive per calculi errorem, sive quis maiores usuras promissas esse falso putaverit. Utraeque solutae usurae sortem non minuunt, quia solutio illicitam causam non habet, sicut in casu* §. 2. [5]) *Cf.* 5, 26. §. 4. [6]) *Cf. L.* 3. *C. de usur. pupill.* (5, 56).

locauit, quod idonea nomina non habebat, quibus pecunia collocaretur: cuius rei contestatio apud praesidem prouinciae deponenda est.

[*L.* 15. 49. *D. de peric. et adm. tut.* (26, 7).]

TIT. XV. DE MANDATIS.

1. [1] Ob subitam ualetudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam, et 'inanis rei actionem[2] '(*nec*)[3] integra adhuc causa mandati 'negotii ei[4] renuntiari potest. **2.** [5] Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparauero, etsi rem postea accipere nolis, mandati actio mihi aduersus te competit. 'nec etiam[6] tantum quod impensum est, sed et usuras eius consequi possum. **3.** [7] Certo pretio rem iussus distrahere si minoris uendiderit, mandati iudicio pretii summa poterit integrari. uenditionem enim dissolui non placuit.

TIT. XVI. PRO SOCIO.

1. [1] Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur: nisi quid culpa socii uel fraude euersum sit.

TIT. XVII. EX EMPTO ET VENDITO.

1. [1] Venditor si eius rei, quam uendiderit, dominus non sit, pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim non potest obligari. **2.** [2] Si res simpliciter traditae euincantur, tanto uenditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione pro euictione cauisset. **3.** [3] Res empta, mancipatione et traditione perfecta, si euincatur, auctoritatis uenditor

---

Tit. XV. 1) *Cf.* §. 11. *I. de mand.* (3, 26). *L.* 23—25. *D. mand.* (17, 1). 2) *Cdd.* 1. 2. 6. 7. *Sensus: quia inanem rem acturus esset.* inanes rei actiones *ex aliis Cdd. et L.* 24. *D. eod. ed. A. Pro* et *malim* aūt; *nam haec causa non in persona sed in re posita est.* 3) *Addidi; periit, cum scriptum esset* actioñ. *De re cf. ll. cc.* 4) negotium *optimi Cdd.* negotio *alii, edd.* 5) *Cf. L.* 12. §. 9. *D. mand.* (17, 1). 6) non enim *Cdd. edd.* 7) *Cf. L.* 5. §§. 3. 4. *D. h. t.*

Tit. XVI. 1) *Cf. L.* 52. §. 4. *D. pro soc.* (17, 2).

Tit. XVII. 1) *Cf. L.* 13. §§. 8. 9. *D. de act. empti* (19, 1). 2) *Cf. L.* 2. *D. de evict.* (21, 2). *L.* 31. §. 20. *D. de aedil. ed.* (21, 1). *Huc spectare videtur Lex Burg. tit. XXXV. p.* 99. *coll. p. LXIII. ed. Bark.* 3) *Cf. Huschke Recht d. nexum p.* 171.

duplo tenus obligatur. **4.** [4]Distracto fundo si quis de modo mentiatur, in 'duplum[5] eius, quod mentitus est, officio iudicis aestimatione facta conuenitur. **5.** [6]Redhibitio uitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens uitium. **6.** [7]Si, ut seruum quis pluris uenderet, de artificio eius uel peculio mentitus est, actione ex empto conuentus, quanto minoris ualuisset, emptori praestare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere.[8] **7.** [9]Ex die emptionis[10] et fructus et operae seruorum et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent. **8.** [1]Fundum alienum mihi uendidisti; postea idem ex causa lucratiua meus factus est; 'si pars pretii numerata sit,[2] competet mihi aduersus te ad pretium recuperandum actio ex empto. **9.** [3]Post rem traditam nisi emptor pretium statim exsoluat, usuras eius praestare cogendus est. **10.** Mutus emere et uendere potest; furiosus autem neque emere neque uendere potest. **11.** [4]Seruus bona fide comparatus si ex ueteri uitio fugerit, '(*qui uendidit*) doli conscius[5] non tantum pretium (*serui*), sed et 'eorum,[6] quae per fugam abstulit, reddere cogetur.[7]

---

4) *Cf. ibid. p.* 174—179. *supra* 1, 19. §. 1. — *Ed. Haen. ex Cdd. hic novam habet rubricam* de modo, *ut sit tit. XVIII. et dehinc mutetur titulorum numerus.* 5) duplo *Cdd. edd.* 6) *Cf. L.* 19 *fin. L.* 55. *D. de aedil. ed.* (21, 1). 7) *Cf. L.* 13. §. 4. *D. de act. empti* (19, 1). 8) *Actore hoc desiderante. Cf. L.* 11. §. 5. *D. eod. L.* 43. §. 6. *D. de aedil. ed.* (21, 1). 9) *Cf. L.* 13. §§. 10. 13. *D. de act. empti* (19, 1). *L.* 13. 16. *C. eod.* (4, 49). 10) si pars pretii numerata sit *Cdd. omnes Brev. ed. Haen. h. l. interponunt;* si pretium numeratum sit *C. Ves. edd. pleraeque, ex correctione, ut puto. Sed totum hoc fugitivum est et sequenti §o ante* competet *restituendum, quod fecimus.* 1) *Cf. L.* 13. §. 15. *D. de act. empti* (19, 1). *L.* 9. *D. de evict.* (21, 2). 2) *Cf. not.* 10. 3) *Cf. Fr. Vat.* 2. 4) *Cf. L.* 1. *C. de aedil. act.* (4, 58). *L.* 13. §. 1. *D. de act. empti* (19, 1). 5) *Scripsi; nam qui ignorans vendidit, de pretio tantum et ut servum apud emptorem relinquat, conveniri potest. L.* 23. §. 8. *L.* 58 *pr. D. de aedil. ed.* (21, 1). *Verba* q. ūdidit *ob similitudinem cum v.* fugerit *aliquando omissa effecisse videntur, ut v.* doli c'scius *mutata in* dominus, *quod Cdd. habent post* pretium, *in locum v.* ser̄, *quo* sed *geminatum videbatur, substitueretur. Schult. pro* dominus *cj.* venditor. 6) ea (*pro* eor.) *Cdd. edd.* 7) *De* §. 12. *edi-*

12 (**13**). [18] Cum probatio prioris fugae defecerit, serui responsioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum, uidetur. **13** (**14**). [9] In eo contractu, qui ex bona fide descendit, instrumentorum 'obligatio [20] sine causa 'desideratur, [1] si quo modo 'ueritas [2] de fide contractus possit ostendi.

[*L.* 1. *D. de fide instrum.* (22, 4).]

14 (**15**). [3] Fundus eius esse uidetur, cuius nomine com paratus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus.

[**15**. *Consult.* 6, 8.] [4]

15 (**16**). [5] Electo reo principali fideiussor uel heres eius liberatur. non idem in mandatoribus obseruatur. [6]

TIT. XVIII. DE LOCATO ET CONDVCTO.

1. [1] Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et

---

tionum vid. not. 24. [18]) *Paullum mutata extat in L.* 7. *D. de prob.* (22, 3). *Cf. L.* 58. §. 2. *D. de aedil. ed.* (21, 1). *L.* 1 *pr. L.* 20. *D. de quaest.* (48, 18), *infra* 5, 16. §. 5. [9]) *Cf. L.* 10. *C. de fide instr.* (4, 21). [20]) *Optimi et plerique Cdd.* oblatio *alii, ed. A. Cf. Gai.* 3, 131. [1]) demonstratur *multi et optimi Cdd. ed. Haen.* [2]) uoluntas *ex multis Cdd. ed. Haen.* [3]) *Cf. L.* 1. *C. si quis alteri* (4, 50). [4]) *Pleraeque edd. h. l. post* §. 11. *ponunt, ut sit* §. 12. *De re cf. L.* 2. *C. si vend. pign.* (8, 30). *Creditoris venditione, quae exsequendi pignoris causa ex pacto fit vel fieri videtur, pignoris causa finitur* (2, 13. §. 4) *et sola in rem actio, si non iure venditum sit, debitori eiusve heredibus relinquitur: extra quam si contra fidem pacti creditor egisse arguatur ab eo, qui pepigit vel pepigisse intelligitur: quod arguere licere cum in contractu pignoris dati inesse videatur, et debitor hoc casu recte pignoratitia agit, et si arguit (nam personale pactum est), actionem ad heredem transmittit. Aliter rem expedire sibi videntur Cuiac. et Schult. ad h. l.* [5]) *Cf. Cic. ad Att.* 16, 15. *L.* 45. §. 8. *D. mand.* (17, 1). *L. ult. C. de fideiuss.* (8, 41). — *L.* 13. *D. de fideiuss.* (46, 1). *L.* 23. *C. eod.* [6]) *Ad h. tit. spectare etiam videtur L. Rom. Burg.* 35. '*Arra pro quibuscunque rebus a uenditore accepta ab eo, qui emit, uenditionem perfectam esse; pretium tamen postmodum emptor (L. emptore) uenditori impleturus (L. impleturo), si aut inter ipsos conuenerit aut uirorum bonorum aestimatione constiterit, secundum speciem Paulli.*'

Tit. XVIII. [1]) *Cf. L.* 3. *D. de usufr. leg.* (33, 2).

'peiorem[2] eum et meliorem facere potest: atque ideo operas suas diurnas nocturnasque[3] locat. **2.** [4]Fundi deterioris facti et cultura non exercitati et aedificiorum non refectorum 'culpam[5] arbitrio iudicis domino a conductore sarciri 'oportet.[6]

[*L.* 55 *pr.* §§. 1. 2. *D. locati* (19, 2).]

TIT. XIX. DE NVPTIIS.

1. [1]Sponsalia tam inter puberes quam inter impuberes contrahi possunt. **2.** [2]Eorum, qui in potestate patris sunt, sine uoluntate eius matrimonia iure non contrahuntur; sed '(*et*)[3] contracta non soluuntur: contemplatio enim publicae utilitatis priuatorum commodis praefertur.

[**3—5.** *Collat.* 6, 3. §§. 1. 2. 3.]

6. [4]Inter seruos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest. **7.** [5]Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed contractum matrimonium furore non tollitur. **8.** [6]Vir absens uxorem ducere potest; femina absens nubere non potest. **9.** [7]Libertum, qui 'ad nuptias[8] patronae uel uxoris 'filiaeue[9] patroni affectauerit, pro dignitate personae metalli poena uel operis publici coerceri placuit.

[*L.* 38 *pr.*[10] §§. 1. 2. *L.* 66 *pr.* §. 1. *D. de ritu nupt.*(23, 2).]

TIT. XX. DE CONCVBINIS.

1. [1]Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam

---

2) *Cd.* 15. peiorare *ceteri Cdd. edd.* 3) *Excidisse* 'iure' *puto.* 4) *Cf. L.* 25. §. 3. *D. loc.* (19, 2). 5) *Multi Cdd.* culpa *alii Cdd. edd.* 6) potest *Cdd. edd.*

Tit. XIX. 1) *Cf. L.* 14. *D. de sponsal.* (23, 1). 2) *Cf.* §. 1. *I. de nupt.* (1, 10). 3) *Geminavi. De sensu adhuc non capto cf. L. ult. C. de repud.* (5, 17) *et infra* §. 4. *Respicit constitutionem D. Marci, quae publicae utilitatis ratione filiosfam. sine consensu patris matrimonium solvere vetuit.* 4) *Cf. L.* 3. *C. de incest.* (5, 5). 5) *Cf. L.* 16. §. *ult. D. de ritu nupt.* (23, 2). 6) *Cf. L.* 7. *D. eod.* 7) *Cf. L.* 3. *C. de nupt.* (5, 5). *L.* 62. §. 1. *D. de ritu nupt.* (23, 2). 8) *Ex plerisq. Cdd. ed. Haen.* nuptias *ed. A.* 9) filiaeque *Cdd. edd.* 10) *Pro* sponsare *leg.* sponsam habere.

Tit. XX. 1) *Cf. L.* 1. *C. de concub.* (5, 26). *L. ult. fin. D. a? divort.* (24, 2).

habere non potest. — [2] Concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.

[*L.* 5. *D. de concub.* (25, 7).]

TIT. XXI[A]. DE MVLIERIBVS, QVAE SE SERVIS ALIENIS IVNXERINT, VEL AD SENATVSCONSVLTVM CLAVDIANVM. [1]

1. [2] Si mulier ingenua ciuisque Romana uel Latina alieno se seruo coniunxerit, siquidem inuito et denuntiante domino in eodem contubernio perseuerauerit, efficitur ancilla. **2.** [3] Si seruo pupilli ingenua mulier se coniungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. **3.** Mulier etsi '(*libertae suae in contubernio alieni serui morari sine tutore auctore permittere non possit,*)[4] tamen ei, quae se seruo '(*suo*)[5] iunxerit, denuntiando acquirit ancillam. **4.** [6] Procurator et filiusfamilias et seruus iussu patris aut domini denuntiando faciunt ancillam. **5.** Si peculiari seruo filiifamilias libera se mulier coniunxerit, nulla 'disquisitione[7] paternae uoluntatis iure sollenni decurso 'acquiret ancillam.[8] **6.** Liberta sciente 'patrono[9] alieni serui secuta contubernium, eius, qui denuntiauit, efficitur ancilla. **7.** Liberta si ignorante patrono seruo se alieno coniunxerit, ancilla patroni efficitur ea condicione, ne aliquando ab eo ad ciuitatem Romanam perducatur.[10] **8.** Filiifamilias seruo, quem ex castrensi peculio habet, si se ingenua mulier coniunxerit, eius denuntiatione efficitur ancilla. **9.** Filiafamilias si inuito uel ignorante patre seruo alieno se iunxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet, quia facto

---

2) *Hic quaedam esse recisa, sequens* igitur *arguit. De re cf. L.* 4. *D. de concub.* (25, 7). *L.* 16. §. 1. *D. de his, q. ut ind.* (34, 9).

Tit. XXI A. totus debetur Cd. Ves. 1) *a.* 53. *factum. Cf. Tacit. A.* 12, 53. 2) *Cf. Ulp.* 11, 11. *Tertull. ad uxor.* 2, 8. *L.* 2. 5—8. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 11). 3) *Cf. L.* 18. *C. de admin. tut.* (5, 37). 4) *Supplevi.* (*Excidit, quia utrobique in fine erat* sit.) *Cf. Ulp.* 11, 27. *Cuiac. supplebat 'deferre non possit', quod non est huius loci.* 5) *Supplevi.* 6) *Cf. Fr. Vat.* 334. 7) discione *Cd.* (*ex* disqsicione, *ut puto*). discretione *ex Cuiac. cj. edd.* 8) *Malim* acquiret' ancilla. *De re cf. L.* 44. §. 1. *D. de acq. vel amitt. poss.* (41, 2). 9) *Non* patrona, *cf. Ulp.* 11, 27. 10) *Ad Latinitatem igitur poterat.*

filiorum peior condicio parentum fieri non potest. **10.** [11] Filiafamilias si iubente patre, inuito domino, serui alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur, quia parentes deteriorem filiorum condicionem facere possunt. **11.** Liberta serui patroni contubernium secuta etiam post denuntiationem in eo statu manebit, quia domum patroni uidetur deserere noluisse. **12.** Errore quae se putauit ancillam, atque ideo alieni serui contubernium secuta est, '(*si*)[2] postea liberam se sciens in contubernio eodem perseuerauerit, efficitur ancilla. **13.** Si patrona seruo liberti sui se coniunxerit, 'eius[3] denuntiatione conuentam ancillam fieri non placuit. **14.** [4] Mulier ingenua, quae se sciens seruo municipum iunxerit, etiam citra denuntiationem ancilla efficitur; non idem, si nesciat: nescisse autem uidetur, quae comperta condicione contubernio se abstinuit, aut libertum putauit. **15.** Libera mulier contubernium eius secuta, qui plures dominos habuit, eius fit ancilla, qui prior denuntiauit, nisi forte ab omnibus factum sit. **16.** Si mater seruo filii se iunxerit, non tollit senatusconsultum Claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reuerentiam, exemplo eius, quae se seruo liberti sui coniunxerit.[5] **17.** Tribus denuntiationibus conuenta etsi ex senatusconsulto facta uideatur ancilla, domino tamen adiudicata citra auctoritatem interpositi per '(*praetorem*) praesidem(*ue*)[6] decreti non uidetur: ipse enim debet auferre, qui dare potest libertatem. **18.** [7] Filiafamilias mortuo patre si in serui contubernio perseuerauerit, pro tenore senatusconsulti Claudiani conuenta efficitur ancilla.

TIT. XXI B. DE DOTIBVS.

1. [1] Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo uel ante nuptias uel post nuptias dari potest: sed ante nuptias data earum exspectat aduentum.

[*L.* 73 *pr.* §. 1. *D. de iure dot.* (23, 3).]

---

11) *Cf. L.* 27. *D. depos.* (16, 3). 2) *Ex Rittersh. et Schult. cj. addidi* (*fuerat* ēsi). 3) etiam (*factum, ut puto ex* ei', *quod accipiebatur* et.) *Cd. edd.* 4) *Cf. L.* 3. 6. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 11). 5) *Cf.* §. 13. 6) *Supplevi. De re cf. Theophil.* 3, 12. §. 1. 7) *Cf.* §. 9.

Tit. XXI B. 1) *Cf. L.* 7. §. 3. *L.* 47. *D. de i. dot.* (23, 3).

2. [2] Lege Iulia de adulteriis cauetur, ne dotale praedium maritus inuita uxore alienet.

TIT. XXII. DE PACTIS INTER VIRVM ET VXOREM.

1. [1] Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est diuortium. 2. [2] Omnibus pactis stipulatio subiici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

TIT. XXIII. DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET VXOREM.

1. Mortis causa donatio est, quae 'impendentis[1] metu mortis fit, ut 'ex causa[2] ualetudinis, peregrinationis, nauigationis uel belli. 2. [3] Manumissionis gratia inter uirum et uxorem donatio fauore libertatis recepta est, uel certe, quod nemo ex hac fiat locupletior: ideoque seruum manumittendi causa inuicem sibi donare non prohibentur. 3. [4] Inter uirum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest. 4. [5] Inter uirum et uxorem contemplatione donationis imaginaria uenditio contrahi non potest. 5. [6] Superstite eo, qui matrimonii tempore donauerat, ante decedente, cui fuerat donatum, id, quod donatum est, penes donatorem remanet. 6. Quocumque 'tempore[7] contemplatione mortis inter uirum et uxorem donatio facta est, morte secuta conualescit.

[*L.* 59. *D. de don. int. vir. et ux.* (24, 1).
L. 56. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2).]

---

2) *Cf. Gai.* 2, 63.

Tit. XXII. 1) *Cf. L.* 78. §. 2. *D. de i. dot.* (23, 3). *L.* 7. §. 1. *L.* 11. *D. sol. matr.* (24, 3). *Sententiam hanc errore in principio huius tit. locatam esse, cum prioris ultima esse deberet, observavit Heimbach. Repert. Lips.* 1843. *III. p.* 141. 2) *Cf.* 2, 14. §. 1.

Tit. XXIII. 1) impendente *Cdd. edd. Cf. L.* 2. *D. de mort. c. don.* (39, 6) *et de re infra* 3, 7. §. 1. §. 1. *I. de don.* (2, 7). 2) est (*puta pro* exc̄) *Cdd.* (*sed Cdd.* 5. 9. *omittunt*) *edd. A. Haen.* 3) *Cf. L.* 7. §. 9. — *L.* 9. §. 1. *D. de don. int. vir.* (24, 1). *L.* 126. §. 1. *D. de div. reg. iur.* (50, 17). 4) *Cf. L.* 3. §. 9. *D. de don. int. vir.* (24, 1) *cum Basil. L.* 5. §. 2. *D. eod.* 5) *Cf. L.* 5. §. 5. *D. eod.* 6) *Eadem sententia sed aliis verbis et respectu habito commorientium exstat L.* 8. *D. de reb. dub.* (34, 5). 7) *i. e. sive ut statim sive ut mortis tempore rei dominium transeat. Cf. L.* 11. §. 1. *D. h. t.*

TIT. XXIV. DE LIBERIS AGNOSCENDIS.

1. [1] Si serua conceperit et postea manumissa pepererit, liberum parit.[2] **2.** [3] Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim fauor libertatis exposcit. **3.** [4] Si ancilla conceperit, et medio tempore 'manumissa, sed[5] rursus facta ancilla pepererit, liberum parit; media enim tempora libertati prodesse, non nocere etiam possunt. **4.** [6] Ex ea muliere natus, quae ex causa fideicommissi manumitti debuit, si post moram libertati factam nascatur, ingenuus nascitur. **5.** Si mulier diuortio facto grauidam se sciat, intra tricesimum diem uiro denuntiare debet uel patri eius, ut ad uentrem inspiciendum obseruandumque custodes mittant: 'quo omisso[7] partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere. **6.** [8] Si praegnantem se 'esse mulier[9] non denuntiauerit, uel custodes uentris missos non admiserit, liberum 'est[10] patri uel auo natum non alere. ceterum negligentia matris, quominus suus patri heres sit, obesse non debet. **7.** [1] Si mulier se ex uiro praegnantem 'neget,[2] permittitur marito uentrem inspicere et uentri custodes dare. **8.** Venter inspicitur per quinque obstetrices,[3] et quod maxima pars earum denuntiauerit, pro uero habetur. **9.** [4] Obstetricem, quae partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

Tit. XXIV. 1) *Cf. Gai.* 1, 82. 89. *Ulp.* 5, 10. 2) *Ed. Haen. addit ex permultis Cdd.:* id enim fauor libertatis exposcit. 3) *Cf. L.* 5. §. 2. *D. de statu hom.* (1, 5). 4) *Cf. L.* 5. §. 3. *D. eod. pr. I. de ingen.* (1, 4). 5) manumissa sit, *Cdd. edd.* 6) *Cf. L.* 1. §. 1. *D. de suis et leg.* (38, 16). *L.* 53 *pr. D. de fideicomm. lib.* (40, 5). *L.* 3. *C. eod.* (7, 4). 7) *Sic Cdd.* 6. 8. 24. 30. 34. *Alii* omisso *vel* amissum. *Sed* quibus missis *ex quibusdam Cdd. et Interpr. edd., unde Schult. emendabat* quibus non missis. *Male; nam* quo omisso *etiam est: insuper habita denunciatione, ut neque protestarentur mulierem praegnantem ex marito non esse, neque custodes mitterent, itaque demum verum est, quod Paullus dicit. Cf. L.* 1. §§. 1. 3. 4. 11. 12. 15. *D. de agnosc.* (25, 3). 8) *Cf. L.* 1. §§. 6. 13. *D. eod.* 9) mulier esse *plerique Cdd. et ed. Haen. Fortasse:* esse mulier eis. 10) esse *per errorem ed. A.* 1) *Cf. L.* 1 *pr. D. de inspic. ventre* (25, 4). 2) *Sic plerique Cdd.* negat *edd.* 3) *Non in superiori casu, cui tres statutae sunt, sed si post mortem viri mulier ex eo praegnantem se dixerit. L.* 1. §. 10. *D. eod.* 4) *Cf. L.* 1. *C. ad l. Corn.*

[*L.* 4. *D. de agnosc. et al. lib.* (25, 3).
L. 34. *D. de adopt.* (1, 7).]

TIT. XXV. QVEMADMODVM FILII SVI IVRIS EFFICIVNTVR.

1. [1] Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate: postliminio uero reuersus tam filios quam omnia sui iuris in potestatem recipit, ac si numquam ab hostibus captus sit. **2.** [2] Singulae mancipationes uel iisdem uel aliis testibus fieri possunt, uel eodem die uel intermisso tempore. **3.** Emancipatio etiam die feriato fieri potest.[3] **4.** [4] Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest. **5.** [5] Filiusfamilias emancipari inuitus non cogitur.

TIT. XXVI. DE ADVLTERIIS.

[1] **1.** Capite secundo legis Iuliae de adulteriis permittitur patri, tam adoptiuo quam naturali, adulterum cum filia cuiuscumque dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum '(*sua manu*)[2] occidere. **2.** Filiusfamilias pater si filiam in adulterio deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit occidere; permitti tamen '(*etiam*)[3] ei debet, ut occidat. **3.** [4] Rursusque capite quinto legis Iuliae cauetur, ut adulterum deprehensum uiginti horis 'ad testandos[5] uicinos retinere liceat. **4.** Maritus in adulterio deprehensos non alios quam infames et eos, qui corpore quaestum faciunt, seruos etiam '(*et libertos tam uxoris et suos quam parentium ac liberorum*),[6] excepta uxore, quam prohibetur, occidere potest. **5.** Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit,

---

de fals. (9, 22). *Philostr. vit. Apollon.* 2, 29. *L.* 2. *D. de Carb. ed.* (37, 10).

Tit. XXV. 1) *Cf. Gai.* 1, 129. 2) *Cf. Gai.* 1, 132. 3) *Die NP.* (*nefasto priore*) *tamen tantum posteriore eius parte. Cf. L.* 1. *Th. C. de fer.* (2, 8). *Theophil.* 1, 5. §. 2. *L.* 8. *C. de fer.* (3, 12). *De die nefasto cf. Varro de L. L.* 6, 4. §. 30. 4) *Cf. L.* 4. *D. de adopt.* (1, 7). *L.* 4. *C. de vindicta* (7, 1). 5) *Cf. L.* 5. *C. de emancip.* (8, 49). *Nov.* 89. *c.* 11 *pr.*

Tit. XXVI. 1) §§. 1—6. *sunt ex Cd. Ves. et extant praeter* §. 3. *in Collat.* 4, 12. §§. 1—5., *ubi vid. notata.* 2) *Ex Collat.* 3) *Ex Collat. addidi.* 4) *Cf. L.* 25. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). 5) *Ex Schult. cj.* attestando *Cd. edd.* 6) *Cf. Collat.*

quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit. **6.** Occiso adultero dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero et in quo loco uxorem deprehenderit. **7.** Inuenta in adulterio uxore maritus ita demum adulterum iratus occidere potest, si eum domi suae deprehendat.[7] **8.** [8]Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.

[**9.** *Collat.* 4, 12. §. 8.]

[9]**10.** [10]Duos uno tempore uxoris adulteros accusari posse sciendum est: plures uero non posse. **11.** [1]Cum his, quae publice mercibus uel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit. **12.** [2]Qui masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur.

[**13.** *Collat.* 5, 2. §. 2.]

14. [3]Adulterii conuictas mulieres dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione in insulam placuit coerceri, adulteris uero uiris pari in insulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri: dummodo in diuersas insulas relegentur. **15.** [4]Incesti poenam, 'quae in uiro in insulam deportatio[5] est, mulieri placuit remitti, hactenus tamen, 'quatenus[6] lege Iulia de adulteriis non apprehenditur. **16.** [7]An-

---

7) *Ex Collat.* 4, 12. §. 6. Inuentam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suae deprehendat *omnes Brev. Cdd. ed. Haen. Visigothi corruptos Paulli libros, quibus utebantur, ad sui iuris rationem conformasse videntur.* 8) = *Collat.* 4, 12. §. 7. 9) §§. 10—12. 14—16. *sunt ex C. Ves.* 10) *Cf. L.* 8. *D. de accus.* (48, 2). *L.* 16. *C. de his qui accus.* (9, 1). *L.* 6. §. *ult. D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). 1) *Cf. L.* 43 *pr. D. de ritu nupt.* (23, 2). *I. Gothofr. ad L.* 1. *Th. C. ad leg. Iul. de adult.* (9, 7). 2) *Etiam extat in Collat.* 5, 2. §. 1. 3) *Cf. Tacit. A.* 2, 50. *Plin. ep.* 6, 31. *L.* 9. *C. ad leg. Iul. de adult.* (9, 9). 4) *Cf. L.* 5. *D. de quaest.* (48, 18). *L.* 38. §. 1. *D. h. t.* (48, 5). — *Collat.* 6, 3. §. 3. 5) *Quae latiori sensu etiam dicitur in insulam relegatio s. legis Iuliae de adulteriis poena Collat.* 6, 3. §. 3. *L.* 11. §. 1. *D. h. t.* (48, 5). *Qua ratione vulgarem adulteri paenam, quae non est deportatio,* §. 14. *dixit parem in insulam relegationem.* 6) *i. e. nisi ipsa adulterium simul commiserit. Cf. L.* 38. §. 4. *D. h. t.* (48, 5). 7) *Cf. L.* 6 *pr. D. eod. L.* 21. *D. de offic. praes.* (1, 18). *supra* 1, 13A. §. 6.

cillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant, aut per eas ad dominam 'affectetur,[18] citra noxam habetur. **17.** [19]In causa adulterii dilatio postulata 'impertiri[20] non potest.

TIT. XXVII. DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM.

1. [1]Inimicitiae capitales, quas quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupilli committantur. **2.** [2]Ad curam eius, cuius quis tutelam administrauit, inuitus uocari non potest.

[*L.* 38. *L.* 40 *pr.* §. 1. *D. de excus. tut.* (27, 1).]

TIT. XXVIII. DE POTIORIBVS NOMINANDIS.

1. [1]Non recte potiorem uidetur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit. **2.** [2]Potior quis esse debet non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

[*L.* 223. §. 1. *D. de verb. sign.* (50, 16).
Fr. Vat. 172.]

TIT. XXIX. QVI POTIORES NOMINARE NON POSSINT.

1. [1]Libertus, quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest.

TIT. XXX. AD ORATIONEM DIVI SEVERI.[1]

1. [2]Dolo tutoris curatorisue detecto in duplum eius pecuniae condemnatione conueniuntur, qua minorem fraudare uoluerunt.

[*L.* 24. *D. de tut. et rat. distr.* (27, 3).]

---

[18]) affectet *Cd. edd. Cf. Terent. Heaut.* 2, 3. *v.* 59. [19]) *Cf. L.* 41. *D. h. t.* (48, 5). [20]) *Plerique Cdd.* impartiri *edd. A. Haen.*

Tit. XXVII. [1]) *Cf.* §. 11. *I. de excus.* (1, 25). [2]) *Cf. Fr. Vat.* 200.

Tit. XXVIII. [1]) *Cf. Fr. Vat.* 210. [2]) *Cf. Fr. Vat.* 157. 210.

Tit. XXIX. [1]) *Cf. Fr. Vat.* 152.

Tit. XXX. [1]) *Rubrica h. l. manifesto inepta.* Ad Rationem D. S. *quinque Cdd., unde Cuiac. cj.:* de rationibus distrahendis. *Sed spectabat rubrica orationem D. Severi de rebus minorum non alienandis et in eo tantum peccatum est, quod Visigothi vel potius librarii nihil ex hac materia sed frustulum ex sequenti titulo, qui periit, retinuerunt.* [2]) *Cf. L.* 55. §. 1. *D. de adm. tut.* (26, 7). *L.* 1. §§. 19 *seq. L.* 2. *D. de tut. et rat. distr.* (27, 3).

TIT. XXXI. DE FVRTIS.

1. [1]Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat. **2.** Furtorum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci, unde quid sustulerat, 'cum re deprehensus[2] est, uel antequam ad eum locum, quo '(*eo die*)[3] destinauerat, 'peruenerit.[4] nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem '(*uel*) cum (*re*) deprehensus[5] non est, sed 'furtum[6] fecisse negari non potest. **3.** Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quaesitum et inuentum est: oblati actione is tenetur, qui rem furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. **4.** Furti actione is agere potest, cuius interest, rem non 'perisse.[7] **5.** Concepti is agere potest, qui rem concepit ['(*id*) est[8] inuenit]. oblati is agere potest, penes quem res concepta ['(*id*) est[9] inuenta] est. **6.** [10]Manifesti furti actio et nec manifesti et concepti et oblati heredi quidem competit, sed in heredem non datur. **7.** [1]Seruus, qui furtum fecerit damnumue dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest. **8.** [2]Si seruus furtum fecerit, deinde manumissus fuerit aut alienatus, cum ipso manumisso uel emptore agi potest; noxa enim caput sequitur. **9.** [3]Filiusfamilias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur; quia in omnibus noxa caput sequitur. **10.** [4]Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is, cuius 'ope[5] aut consilio furtum factum fuerit,

---

Tit. XXXI. 1) §§. 1—5. *etiam in Collat.* 7, 5. §§. 1—5. *extant, ubi vid. notata.* 2) deprehensus *Cdd. edd. vid. Collat.* 3) *Addidi; vid. Collat.* 4) *Collat. et Cdd.* 25. 33. perueniret *Cdd. pleriq. edd.* 5) *Vid. Collat.* deprehensus *Cdd. edd.* 6) cum furtum *Cdd. edd. Vid. Collat.* 7) *Ita Cdd. paene omnes. Cf.* §. 16. perdidisse *edd.* 8) et *Cdd. edd.* 9) et *Cdd. edd. Et hic tamen et antea verba* id est inuenta (id est inuenit) *in glossematis suspicionem veniunt.* 10) *Cf. L.* 1. *D. de priv. del.* (47, 1). *L.* 47. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 111. §. 1. *D. de div. reg. iur.* (50, 17). 1) *Paullum mutata extat in Ed. Theoder.* 117. *Cf. leg. Rom. Burg.* 4. *et Gai.* 4, 75. 2) *Extat mutata etiam in Ed. Theoder.* 120. *Cf. Gai.* 4, 77. 3) *Cf. Gai. l. c.* 4) *Cf. Gai.* 3, 202. 5) *Aliqui Cdd.* opera *plerique et edd.* (*factum ex* ope).

furti actione 'tenetur.[16] [7] **11.** Rei hereditariae, antequam ab herede possideatur, furtum fieri non potest. [**12.** [8] Qui meretricem libidinis causa rapuit et celauit, eum quoque furti actione teneri placuit.] **13.** [9] Furti manifesti actio 'poenam quadrupli praeter[20] ipsius rei persecutionem genere uindicationis et condictionis continet. **14.** Furti 'concepti oblatique[1] aduersus eum, qui obtulit, tripli est poena, et ipsius rei repetitio. **15.** [2] Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur. **16.** [3] Quaecumque in caupona uel in meritorio stabulo diuersorioue perierint, in exercitores eorum furti actio competit. [4] **17.** Si res uendita ante traditionem subrepta sit, emptor et uenditor furti agere possunt;[5] utriusque enim interest, rem tradi uel tradere. **18.** [3] Si quid in naue rateue perierit, furti actio in exercitorem nauis datur. **19.** [6] Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit; quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest. **20.** [7] Pater uel dominus de ea re, quae filiofamilias uel seruo subrepta est, furti agere potest: interest enim ei deferri actionem, qui de peculio conuenitur. **21.** [8] Si rem, quam tibi commendaui, postea subripui, furti actio competere tibi non poterit: rei enim nostrae furtum facere non possumus. [9] **22.** [30] Qui furtum quaesiturus est, antequam quaerat, debet dicere, quid quaerat, et rem suo nomine et sua specie designare. **23.** Si, cum furtum quis quaerit, damnum iniuriae dederit, actione legis Aquiliae tenebitur. **24.** [1] Ob indicium compre-

---

16) *Cdd. paene omnes.* tenebitur *edd.* 7) *Ex C. Ves. Cf. Gai.* 3, 201. 8) *Recte hanc Interpretis sententiam esse, Cuiacius censuit. Cf.* §. 31. 9) *Cf. L.* 54. §. 3. *D. h. t.* (47, 2). 20) praeter poenam quadrupli *Cdd. edd. Significatur haec sententia in L. Rom. Burg. tit.* 4. 1) concepti actio *Cdd. plerique.* oblati actio *alii, edd. A. Haen. nato errore ex scriptura* concepti oblatiq. *Coniunguntur haec duo, quia poena tripli ex concepto furto semper in eum, qui obtulit, recidit. Cf. Gell.* 11, *ult. Gai.* 3, 191. 187. 4, 173. 2) *Extat etiam in Collat.* 7, 5. §. 6. 3) *Cf. tit. D. furti adv. naut.* (47, 5). 4) §§. 17. 18. *ex C. Ves.* 5) *Quod non omnibus placuit. L.* 14 *pr.* §. 1. *L.* 80 *pr. D. h. t.* (47, 2). 6) *Cf. L.* 12. §. 2. *D. h. t.* 7) *Cf. L.* 52. §. 5. *D. h. t.* 8) *Cf. L.* 15. §. 2. *L.* 59. *D. h. t.* 9) *Ex C. Ves.* 30) *Cf. L.* 19 *pr.* §§. 1—4. *D. h. t.* 1) *Cf. L.* 15. *D. de praescr. verb.* (19, 5). *Edict. Theoder.* 135.

hendendi furis praemium promissum iure debetur. **25.** [32] Siue segetes per furtum siue quaelibet arbores caesae sint, in duplum eius rei nomine reus conuenitur. [3] **26.** [4] Si seruum communem quis furatus sit, socio quoque actio furti dabitur. **27.** [5] Qui pro derelicto rem iacentem occupauit, furtum non committit, tametsi a domino derelinquendi animo 'relicta non (*sit*). [6] **28.** Si seruus furtum fecerit 'cum [7] domino, praeter rei condictionem furti actio in dominum datur. **29.** [8] Fullo et sarcinator, qui polienda uel sarcienda uestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse uidetur; quia non in eam causam uidentur accepta. **30.** [9] Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere 'possunt; [40] quia utriusque interest rem persequi. **31.** [1] Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur, et si suppressit, poena legis Fauiae coercetur. **32.** [2] Qui tabulas cautionesue subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec interest, cancellatae necne sint; quia ex his debitum 'dissolutum [3] esse 'comprobari potest. [4] [5] **33.** [6] Qui seruo fugae consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed serui corrupti. **34.** [7] Res subrepta si in domini potestatem reuersa sit, cessat 'furti actio. [8] **35.** [9] Qui furandi animo conclaue effregit uel aperuit, sed nihil abstulit, furti actione conueniri non potest, iniuriarum potest. **36.** [50] Qui rem suam furatur, ita demum furti actione non tenetur, si alteri ex hoc non noceatur. **37.** [1] Seruus, qui in

---

32) *Cf. L.* 8. §. 2. *D. arb. furt. caes.* (47, 7). *L.* 21 *pr. D. de furt.* (47, 2). *Ed. Theoder.* 151. 3) §§. 26—31. *ex C. Ves.* 4) *Cf. L.* 45. *D. h. t. L.* 45. *D. pro soc.* (17, 2). 5) *Cf. L.* 43. §§. 5. 6. *D. h. t.* 6) relictam (*puta, ex* relictañ *factum et* sit *ob sequens* si *omissum*) *Cd. edd.* 7) *Puto legendum* c'scio (conscio). *Cf. L.* 3. *L.* 4. §. 3. *D. de nox. act.* (9, 4). 8) §§. 29—32. *etiam in L.* 82. *D. h. t. extant.* 9) *Cf. L.* 14. §. 2. *L.* 26. §. 1. *D. h. t.* 40) *Hal. et Vulg.* possit *C. Ves. Flor. edd.* 1) *Cf. L.* 39. *D. h. t.* 2) *Cf. L.* 27 *pr. D. h. t.* 3) *Ita vel* solutum *Cdd.* magis (*quod factum ex* dis- *antea* m *repetito*) solutum *Dig. edd.* 4) *Ita Dig.* interest comprobari *Cdd.* 5) §§. 33—36. *debentur C. Ves.* 6) *Cf.* 1, 13. §. 5. *L.* 36 *pr. D. h. t.* 7) *Cf. L.* 10 *pr. D. de condict. furt.* (13, 1). 8) *Suspicor:* cessat (*furtiua condictio, non*) furti actio. 9) *Cf. L.* 21. §. 7. *D. h. t.* 50) *Cf.* §. 19. *L.* 53. §. 4. *D. h. t.* 1) *Cf. L.* 17. §. 3. *D. h. t.*

fuga est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur,[52] quia in potestate eum non habet.[3]

TIT. XXXII. DE OPERIS LIBERTORVM.

1. [1]Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

L. 21. §. 3. *L.* 11. *D. de noxal. act.* (9, 4). 52) *Secus, si damnum iniuria dederit, ubi dominus ex lege Aquilia noxali iudicio tenetur. L.* 27. §. 3. *D. ad l. Aquil.* (9, 2). *Cf. L.* 8. *D. de interrog.* (11, 1). 3) *L. Rom. Burg.* 15.: '*Seruus etiam in fuga positus si furtum fecerit damnumue dederit, et reuersus ad dominum fuerit, nisi pro sui qualitate dominus soluere paratus sit, aut seruum pro culpa dare praesentem, aut absentem cedere cogendus est secundum regulam Paulli sententiarum.*' *De quo loco vid. Barkow. praef. p. XLIII seq. Cf. supra* §. 7.

Tit. XXXII. 1) *Cf. L.* 41. *D. de oper. lib.* (38, 1). *L.* 5. §§. 18. 19. *D. de agnosc. et al.* (25, 3).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM

LIBER TERTIVS.

[*Ad bonorum possessionem ex hoc libro pertinent*
L. 16. *D. de bon. poss.* (37, 1).
L. 7. *D. ratam rem* (46, 8).]

TIT. I. DE CARBONIANO EDICTO.

1. Si '(*et*) fratri puberi[1] controuersia fiat, an 'propter (*impuberem*) et puberis[2] differri causa debeat, uariatum est: sed magis est, ut differri non debeat.

TIT. II. DE BONIS LIBERTI.

1. [1] In bonis liberti prior est patronus, quam filius alterius patroni: itemque prior est filius patroni, quam nepos alterius patroni. **2**. [2] Libertus 'duorum patronorum (*alios*)[3] heredes instituit: alter eorum uiuo liberto moritur: is, qui superest, contra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat. **3**. [4] Libertorum hereditas in capita, non in stirpes, diuiditur; et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quattuor, singuli uiriles, id est aequales portiones habebunt. **4**. Patronus uel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti aes alienum liberti pro portionibus exsoluere coguntur.

[*L.* 20. *D. de iure patron.* (37, 14).
L. 49. *D. de bon. libert.* (38, 2).]

Tit. I. 1) *Supplevi.* fratri impuberi *cj. Cuiac.* (*favente Cd.* 33.: fratrum puberi). *Fortasse restituendum:* (*impuberi et*) fratri ei. puberi; *cf. Interpr.* 2) *Scripsi.* pro parte impuberis (et impuberis *Cd.* 7.) *Cdd. ed. A.* pro parte puberis *Cuiac. cj. De re cf. L.* 3. §. 8. *D. de Carb. ed.* (37, 10).

Tit. II. 1) *Cf. Ulp.* 27, 2. 3. 2) *Cf. Gai.* 3, 62. *L.* 24. *D. de bon. lib.* (38, 2). 3) *Scripsi.* duos patronos (*factum puta ex* duor. patronor. *et ob similitudinem 'alios' excidisse*) *Cdd. edd.* duos patronos habuit (*pro* heredes instituit) *Cuiac. cj., qui quod ait, in quibusdam Cdd. legi* habere instituit, *ab Haen. non confirmatur.* duos patronos habens alios *Schult. cj.* 4) *Cf. Ulp.* 27, 4.

TIT. III. DE FORMVLA FABIANA.[1]

1. [2] Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis eius reuocantur.

TIT. IV^A^. DE TESTAMENTIS.

1. [1] Testamentum facere possunt masculi post 'impletum[2] quartum decimum annum, feminae post duodecimum, '(*sed non*) habentes ius liberorum tutore auctore.[3] **2.** Spadones eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pubescunt, i. e. 'anno decimo octauo.[4] **3.** [5] Filiusfamilias '(*miles*), qui(*ue*) militauit,[6] de castrensi peculio, tam communi quam proprio iure, testamentum facere potest. castrense[7] autem peculium est, quod in castris acquiritur, uel quod proficiscenti ad militiam datur. **4.** Caecus testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos testes et audire sibi testimonium perhibentes.

[*L.* 10. *D. qui testam. fac.* (28, 1).]

5. [8] Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.[9] [10] **6.** '(*Et*) mulieri,[1] quae luxuriose uiuit,

---

Tit. III. 1) *Ex Schult. cj.* de lege (*factum ex* (formul.) Fabiana *Cdd. edd.* 2) *Cf. L.* 1. §. 27. *D. si quid in fraud. patr.* (38, 5).

Tit. IV A. 1) *Cf. Gai.* 2, 113. *Ulp.* 20, 12. 2) *Cdd. paene omnes;* completum *ed. A.* 3) *Addidi, correctum tamen, ex Cdd.* 14. 24., *in quibus est* habet in libro tutore auctore. 4) annorum decim et octo *alii Cdd.* (*cf. etiam Schrader ad* §. 4. *I. de adopt.* 1, 11). *Sed ceterorum lectio retinenda ex Censorin. de die nat.* 7, 4. anno XIIII. *cj. Arndtsii et aliorum, quam non probo.* — *Cf. L.* 5. *C. qui testam. fac.* (6, 22). 5) *Cf. Ulp.* 20, 10. 6) *Supplevi ex vicinis.* qui militat *Rittersh. cj. In sequentibus* communi iure *ad eum, qui militavit,* proprio iure *ad militem spectat. Cf. pr. I. quib. n. e. perm. fac.* (2, 12). *pr.* §. 3. *I. de mil. test.* (2, 11). *L.* 37 *pr. C. de inoff. test.* (3, 28). 7) *Cf. L.* 11. *D. de castr. pec.* (49, 17). 8) *Cf.* §. 1. *I. quib. n. e. perm. fac. t.* (2, 12). 9) *Sequitur in omnibus Cdd. rubrica* (*in ed. Haen. tit. V.*) de eo cui bonis interdicitur. 10) *Ex Cd.* 12. (*qui habet* interdicitur *pro* interdici potest) = *L.* 15 *pr. D. de curat. fur.* (27, 10). *Quae ibi sequitur* §. 1. *quo pertinuerit, merito quaeritur.* 1) *Ex Dig. supplevi.*

bonis interdici potest. **7.** [12]Moribus per praetorem bonis interdicitur hoc modo: QVANDO 'TIBI [3] BONA PATERNA AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS, OB EAM REM TIBI 'LARE [4] COMMERCIOQVE INTERDICO.[5] **8.** [6]Qui ab hostibus captus est, testamentum quasi seruus facere non potest. sane ualet testamentum id, quod ante captiuitatem factum est, si reuertatur, iure postliminii; aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque 'firmantur.[7] **9.** [8]In insulam relegatus et in opus publicum ad tempus damnatus quia retinet ciuitatem, testamentum facere potest, et ex testamento capere. **10.** [9]Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent. superflua enim facta prodesse iuri 'testamenti,[20] nocere non possunt. **11.** [1]In aduersa corporis ualetudine mente captus eo tempore testamentum facere non potest. **12.** [2]Prodigus recepta uitae sanitate ad bonos mores reuersus et testamentum facere et ad testamenti sollennia ad-

---

[12]) *Cf. L.* 1 *pr. D. de curat. fur.* (27, 10). *Dionys.* 4, 77. *Cic. de senect.* 7. *Valer. Max.* 3, 5. §. 2. 8, 6. §. 1. [3]) *Nec hoc placet, nec* tibi relicta, *ut vitium supplevit Cd.* 19. *Vero propior videtur scriptura Cdd.* 5. 9.: tradis, *pro quo fere tantum geminationis ope restituendum:* tu ira(*tis*) Dis. *Poena enim Deorum iratorum furor est* (*Cic. de harusp. resp.* 18, 39.) *ideo piaculo placandus* (*Plaut. Men.* 2, 2, 17. *Fest. v. Piari*): *cui prodigendi insanam cupidinem assimilari placuit. Vid. etiam not. seq.* [4]) ea re *quidam Cdd. edd.* aere *plerique Cdd. Neutrum placet. Scripsi* Lare, *a cuius cultu domus paterna avitaque eoque dominium familiare pendebat. Cf. Plaut. Aulul. init. Horat. Od.* 1, 12, 43. *Itaque et sacrificio* (*domestico*) *et commercio interdicendum erat, idque recte fiebat a praetore, cum Lar non minus quam iustae nuptiae et legitimi liberi iuris civilis sit. Cic. de rep.* 5, 5. *Nam et cum domo venditur.* [5]) *In plerisque Cdd. sequitur nova rubr.* (*in ed. Haen. tit. VI.*) item de testamentis. [6]) *Cf.* §. *ult. I. quib. n. e. perm. fac. test.* (2, 12). [7]) *Malim* c'firmantur. *De re cf. L.* 22 *pr. D. de capt.* (49, 15). *L.* 1. §. 1. *D. de suis et leg.* (38, 16). [8]) *Cf. L.* 8. §. 3. *D. qui testam. fac.* (28, 1). *L.* 7. §. 3. *D. de interd. et rel.* (48, 22). *L.* 8. §. 8. *L.* 17. §. 1. *L.* 28. §§. 1. 6. *D. de poen.* (48, 19). [9]) *Cf. L.* 21 *pr. D. qui testam. fac.* (28, 1). *L.* 17. *C. de testam.* (6, 23). [20]) testamentum *Cdd.* 17b. 34. tantum (*alii* tamen) *ceteri Cdd. edd. errore ex nota orto.* [1]) *Est etiam L.* 17. *D. qui test.* (28, 1). [2]) *Cf. L.* 1 *pr. D. de curat. fur.* (27, 10).

hiberi potest. **13**. [23] Ex his, qui ad testamentum adhibentur, si qui sint, qui Latine nesciant uel non intelligant, sed tamen sentiant, cui rei intersint, adhibiti non uitiant testamentum.

[*L.* 15 *pr.* §. 1. *D. de testib.* (22, 5).
L. 30. *D. qui testam. fac.* (28, 1).]

TIT. IV^B. DE INSTITVTIONE HEREDVM. [1]

1. [2] Condicionum duo sunt genera; aut enim possibilis est, aut impossibilis. possibilis est, quae per rerum naturam admitti potest; impossibilis, quae non potest: quarum ex euentu altera exspectatur, altera '[impossibilis] [3] submouetur. **2**. [4] Condiciones contra leges et decreta principum uel bonos mores adscriptae nullius sunt momenti; ueluti SI VXOREM NON DVXERIS, SI FILIOS NON SVSCEPERIS, SI HOMICIDIVM FECERIS, SI 'BARBARO aut LARVALI [5] HABITV PROCESSERIS et his similia. **3**. [6] Quoties non apparet, quis sit heres institutus, institutio non ualet: quod euenit, si testator plures amicos unius nominis habeat. **4**. [7] Heredes aut instituti aut substituti dicuntur: instituuntur primo gradu, substituuntur secundo uel tertio scripti. **5**. [8] Substituere quis et pure et sub condicione potest, et tam suis quam extraneis, tam puberibus quam impuberibus. **6**. [9] In quot uult uncias testator hereditatem suam diuidere potest. impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus ueniunt. **7**. [10] Seruus alienus cum libertate heres institutus institutionem non infirmat; sed libertas, ut alieno, superuacue data uidetur.

[*L.* 26. *D. de lib. et post.* (28, 2).] [1]

---

23) *Cf. L.* 20. §. 9. *D. qui testam.* (28, 1).

Tit. IV B. 1) *Extat haec rubr. in Consult.* 4. 2) *Cf.* §. 10. *I. de her. inst.* (2, 14). 3) *Uncis inclusi ut glossema.* 4) *Extat etiam in Consult.* 4., *ubi in fronte additur* pacta uel, *certe non ex Paullo. De re cf. L.* 14. *D. de condit. inst.* (28, 7). *L.* 64. §. 1. *L.* 74. *D. de condit. et dem.* (35, 1). 5) aut *paene omnes Cdd., sequente in plerisque* laruali (*eiusve corruptelis*), *in aliis* barbaro. *Cf. Cuiac. Obs.* 21, 22. barbaro *ed. A.* laruali *ed. Haen.* 6) *Cf. L.* 62. §. 1. *D. de her. inst.* (28, 5). 7) *Cf. L.* 1 *pr. D. de vulg. v. pup. subst.* (28, 6). 8) *Cf. L.* 8 *pr. L.* 48. §. 1. *D. eod.* 9) *Cf. L.* 13. §. 1. *L.* 17. §§. 2—4. *D. de her. inst.* (28, 5). 10) *Cf. L.* 49 *pr. D. eod.* 1) *Ed. A. h. l. habet post* §. 10.

8. '(*Filia*)[12] filio et extraneo aequis partibus heredibus institutis si praeterita accrescat, tantum suo auocabit, quantum extraneo: si uero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit. **9.** [3]'Si talis[4] postumorum institutio 'sit:[5] QVI POST MORTEM MEAM POSTVMI NATI FVERINT, HEREDES 'SVNTO, ii, qui[6] uiuo eo 'nascuntur,[7] rumpunt testamentum. **10.** [8]Nepos postumus, qui in locum patris succedere potest, ab auo aut heres instituendus est aut nominatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum.

[*L.* 26. *D. de lib. et post.* (28, 2).]

11. [9]Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere ac se rebus eius immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

[*L.* 93 *pr.* §§. 1. 2. *D. de acq. vel om. her.* (29, 2).]

TIT. V. AD SENATVSCONSVLTVM SILANIANVM.[1]

1. 'Ex senatusconsulto Silaniano[2] hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, ante habitam quaestionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari. **2.** [3]Occisus uidetur non tantum qui per uim aut per caedem interfectus est, uelut iugulatus aut praecipitatus, sed et is, qui ueneno necatus dicitur. honestati enim heredis conuenit, qualemcum-

---

12) *Fere geminavi. Cf. Ulp.* 22, 17. *Gai.* 2, 124. 3) *Cf. L.* 10. *D. de lib. et post.* (28, 2). 4) talis est *Cdd. multi edd.* talis *Cdd. alii.* 5) si *Cdd.* (*unus omittit*), *quod edd. cum sequente* qui *coniunxerunt.* 6) suntote si *vel* sumptote si *vel* sunto (*vel* sunt) item si *et similia Cdd. facta, ut puto, ex* sunto ii q (*quod* q *quia coaluerat cum sequente* uiuo, *mutatum est in* si). 7) *Complures Cdd.*, nascantur *alii, edd.* 8) *Cf. Gai.* 2, 133. 134. *L.* 29. §§. 13 *seq. D. de lib. et post.* (28, 2). 9) *Cf.* §. 5. *I. de hered. qual.* (2, 19).

Tit. V. 1) *Factum a.* 763. *Cf. Tacit. A.* 14, 42. 43. 2) *Addidi ex multis Cdd., qui habent rubricam* de (*vel* ad) SCto Silaniano, *quae sc. cum initio ipsius orationis coaluerat. Sed fortasse fuerat* ex ed. de SCto Silaniano. *Cf. L.* 3. §. 29. *L.* 5 *pr.* §. 1. *D. de SC. Silan.* (29, 5). 3) *In fine* §. 1. *omissum aliquid videtur velut 'nec adita retineri, nisi mortem testatoris heres ultus sit.' Cf. L.* 1. §§. 17—21. *L.* 5. §. 3. *L.* 8. §. 1. *L.* 15. §§. 1. 2. *L.* 20. 21 *pr. D. eod. L.* 9. *C. de his, quib. ut ind.* (6, 35).

que mortem testatoris inultam non praetermittere. **3.** [4]Domino occiso de ea familia quaestio habenda est, quae intra tectum fuerit, uel certe extra tectum cum domino eo tempore, quo occidebatur. **4.** [5]Qui occisus dicitur, si constet, eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia eius quaestio non est habenda: nisi forte prohibere potuit nec prohibuit. **5.** 'Neroniano senatusconsulto[6] cauetur, ut occisa uxore etiam de familia uiri quaestio habeatur, idemque ut 'in uxoris[7] 'familia[8] obseruetur, si uir dicatur occisus. **6.** [9]Serui, qui sub eodem tecto fuerint, ubi dominus perhibetur occisus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manumissi sint. sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt. **7.** [10]Serui de proximo si, cum possent ferre auditis clamoribus, auxilium domino non tulerunt, puniuntur. **8.** [1]Seruos, qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit. **9.** [2]Habetur de familia quaestio et si heres testatorem occidisse dicatur: nec interest, [3]extraneus an ex liberis sit. [4]**10.** Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum, qui, cum 'suspecta nex esset testatoris,[5] apertis tabulis testamenti uel ab intestato adierunt hereditatem, bonorumue possessionem acceperunt: amplius his et in centum milia sestertiorum poena irrogatur.[6] nec refert, a quibus paterfamilias nec quemadmodum 'occisus dicatur.[7] **10** a. [8]In summa tamen

---

4) *Cf. L.* 1. §§. 26—31. *D. h. t.* 5) *Cf. L.* 1. §. 22. *D. h. t.* 6) *Facto a.* 58? *Cf. Tacit. A.* 13, 32. *L.* 1. §. 15. *D. h. t.* 7) iuxta uxoris *Cdd. edd. Sed nusquam iuxta significat erga vel circa. Error natus ex scriptura* īux. = in uxoris, *quod mansit perscripto voc.* uxoris *et sequente* fa-milia *in* iuxta *abiit.* 8) familiam *alii Cdd. edd.* 9) *Cf. Tacit. A.* 13, 32. *L.* 3. §§. 16. 17. *D. h. t. supra* §. 3. 10) *Cf. L.* 1. §§. 27. 28. *D. h. t. L.* 12. *C. de his quib. ut ind.* (6, 35). 1) *Cf. L.* 1. §. 31. *D. h. t.* 2) *Cf. L.* 6. §. 1. *D. h. t.* 3) *Plerique Cdd. et ed. A. interserunt* an. 4) §§. 10—12. *inveniuntur in Cd.* 17. *Vid. etiam Boeckingii Ulp. ed.* 4. *p.* 171. 5) suscepta re esset testatoris *Cd.* interfectus esset testator *ex Cuiacii cj. edd. Cf. L.* 5. §. 2. *D. h. t. L.* 9. *C. de his quib. ut ind.* (6, 35). 6) *Cf. L.* 3. §. 18. *L.* 25. §. 2. *D. h. t.* 7) dicatur (*ut* occisus *absumtum videatur voce* quemadm-odum) *Cd.* occidatur *ex Cuiac. cj. edd. Ceterum cf. L.* 1. §. 17. *D. h. t.* 8) *Antecedunt in Cd. haec verba:* Titulus

sciendum 'est,[19] de his omnibus habendam esse quaestionem, qui in suspicionem quacunque ratione ueniunt. **11.** [20]In disponenda eorum quaestione, quorum dominus dicitur interemptus, hic ordo seruatur: primum, ut constet, occisum dominum; deinde, ut liqueat, de quibus ea quaestio habenda sit; atque ita de reis inquirendum. **12.** [1]Etsi percussor certus sit, tamen de familia habenda quaestio est, ut caedis mandator inueniri possit. **13.** [2]Omnibus, qui contra uoluntatem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum.[3] **14.** [4]Siue falsum siue ruptum siue irritum dicatur esse testamentum, salua eorum disceptatione, scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat. **15.** [5]Si inter heredem institutum et substitutum controuersia sit, magis 'placet,[6] eum in possessionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco scriptus est. **16.** [7]Scriptus heres, ut statim in possessionem 'mittatur, iure desiderat.[8] hoc post annum iure impetrare non poterit. **17.** [9]In eo testamento, quod nec, ut oportuit, oblatum nec publice recitatum est, heres scriptus in possessionem mitti frustra desiderat. **18.** In possessionem earum rerum, quas mortis tempore testator non possedit, heres scriptus, priusquam iure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.

[*L.* 17. *D. de iure codicill.* (29, 7).]

TIT. VI. DE LEGATIS.

1. [1]Per praeceptionem uni ex heredibus numi legati, qui domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a cohere-

---

ex corpore eo (*corrige* titulo et corpore q́ [qui]) supra, *ut appareat,* §. 10[a]. *non continuo secutam esse verba §i* 10. *De re cf. L.* 1. §§. 1. 2. *D. de quaest.* (48, 18). [19]) et *Cd. edd.* [20]) *Cf. L.* 1. §. 24. *D. h. t.* [1]) *Cf. L.* 6 *pr. L.* 17. *D. h. t.* [2]) *Cf. L. ult. fin. D. de fideic.* (6, 42). — *L.* 5. *C. de relig.* (3, 44). *L.* 5. *C. de his quib. ut ind.* (6, 35). *F. A. Schilling Bemerk. p.* 315. [3]) '*Velut tacito fideicommisso.* [4]) *Cf. L.* 2. *C. de edicto D. Hadr.* (6, 33). [5]) *Cf. L.* 1. *C. eod.* [6]) *Sic plerique Cdd.* placuit *ex aliis edd.* [7]) *Cf. L.* 3. *C. eod.* [8]) *Malim* mitti iure desiderat, ita. [9]) *Cf. L.* 3 *cit.*

Tit. VI. [1]) *Cf. L.* 25. §. 22. *L.* 26. *D. fam. erc.* (10, 2). *Valet hoc pecuniae legatum iure bonae fidei; aliis rebus legatis valeret iure SCti Neroniani.*

dibus praestabuntur. **2.** [2]Ante heredis institutionem legari non potest: inter medias heredum institutiones, siue alter siue uterque adeat,[3] potest, '(*et*)[4] interdum dimidium, interdum totum debetur:[5] dimidium, si per uindicationem legatum sit;[6] totum, si per damnationem.

[**3.** *Consult.* 6, 9.][7]

4. [8]Communi seruo cum libertate et sine libertate legari potest, totumque legatum socio testatoris acquiritur. **5.** [9]Post mortem heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis relinqui potest. **6.** [10]In mortis tempus 'tamen siue quum heres decedat,[1] legata conferri possunt, hoc modo: LVCIO TITIO, CVM '(*HERES*)[2] MORIETVR, DO LEGO aut HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO. **7.** [3]Per uindicationem legatum etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post

---

[2]) *Cf. Ulp.* 24, 15. 1, 21. *et de sententia Goeschen Obs. iur. p.* 40. [3]) *Quod in libertate tantum data refert, cuius dies ab adita hereditate cedit. Cf. Ulp.* 1, 21. [4]) *Ex Arndtsii cj. addidi. Scriptum erat* potēet. [5]) *Deberi etiam de do lego legato recte dicitur.* [6]) *Nec SCto Neroniano altera pars confirmatur, quod locum habet, ubi legatum ob verba minus rata non valet; hoc vero valet.* [7]) *Post diem legati cedentem licet legatum ad heredem transmittatur, tamen actio (si et dies venerit), quae inchoata non est, non transmittitur, ut fructus quoque heredi debeantur, quia inchoata demum actione utrum vindicare legatarius an condicere voluerit, diiudicari potest. L.* 76. §. 8. *D. de leg.* 2. *Ad legatum per vindicationem igitur haec sententia maxime referenda est, quod ex interpretatione SC. Neroniani etiam per condictionem peti poterat. Ceterum ipsum legatum vel per damnationem sicut fideicommissum etiam ignoranti acquiri ideoque post diem cedentem ad heredem transmitti dubitari non debet. L.* 16. §. 1. *D. qui testam.* (28, 1). *L. ult. C. quando dies leg.* (6, 53). [8]) *Cf. Ulp.* 1, 18. 22, 10. *L.* 12. *D. de auct. et cons.* (26, 8). *L.* 11. *D. de optione leg.* (33, 5). *L.* 63. §. 9. *D. pro soc.* (17, 2). *L.* 49 *pr. D. ad leg. Falc.* (35, 2). — *Ches. different.* 1, 7. 8. [9]) *Cf. Gai.* 2, 232. *Ulp.* 24, 16. [10]) *Cf. Gai. et Ulp. ll. cc. item Interpr. h. l. 'Si quis faciens testamentum iniungat heredi, ut tempore, quo ipse heres moritur, legatum legatario tradat, ualet legatum.'* [1]) *Scripsi.* tam suae quam heredis eius *edd.* tam (tam in *Cdd. aliqui*) sua (*vel* suam) quam heredis eius *Cdd.* [2]) *Supplevi, ut suppletum est L.* 4 *pr. D. quando dies* (35, 2). *Deinde* moritur *ed. A. typorum mendo.* [3]) *Intellige: etiam per vindicationem leg. Cf. Gai.* 2, 195. 200 *fin.* §. 23. *I. de leg.* (2, 20) *et supra*

apertas tabulas [14] ante aditam hereditatem decesserit, ad heredem suum transmittit.

[*L.* 19. *D. de opt. legata* (33, 5).]

8. [5] Si res obligata creditori, cuius causam testator non ignorauit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis sollicitudinem spectat. **9.** [6] Seruo fataliter interempto legatarii damnum est, quia legatum nulla culpa heredis intercidit. **10.** [7] Damnari heres potest, ut alicui domum exstruat, aut aere alieno eum liberet. **11.** [8] Sinendi modo tam corporales res, quam quae in iure consistunt, legari possunt, et 'ideo [9] debitori id, quod debet, recte legatur. **12.** [20] Eius rei, quae legata est, exemplo heredis partem agnoscere, partem repudiare legatarius non potest. **13.** [1] Legatum nisi certae rei sit et ad certam personam deferatur, nullius est momenti. **14.** [2] Si quis sibi et Titio legatum adscripserit, magis est ut totum legatum ad coniunctum pertineat.

[*L.* 18 *pr. D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10).]

15. [3] Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, ut suspectus a tutela remouendus est, ad quam ultro uidetur affectasse. **16.** [4] Rem legatam testator si postea pignori uel fiduciae dederit, ex eo uoluntatem mutasse non uidetur. [5] **17.** Ususfructus uniuscuiusque rei legari potest, et aut ipso iure constituetur aut per heredem praestabitur. ex causa quidem damnationis per heredem praestabitur; ipso autem iure per

---

not. 7. 14) *Cf. L. un.* §. 1. *C. de caduc. toll.* (6, 51). 5) *Cf.* §. 5. *I. de leg.* (2, 20). 6) *Cf.* §. 16. *I. eod.* 7) *Cf.* §. 21. *I. eod.* 8) *Cf.* §. 21 *cit. L.* 41 *pr. D. de leg.* 1. 9) *Malim* adeo. *Cogitat vero Paullus de hoc legato: heres meus sinito, ut Titius quod mihi debet, sibi habeat.* 20) *Cf. L.* 4. *D. de leg.* 2. *L.* 38 *pr. D. de leg.* 1. 1) *Cf. L.* 69. §. 4. *D. de iure dot.* (23, 3). *L.* 71 *pr. D. de leg.* 1. *L.* 3. §. 7. *D. de adim. v. transf. leg.* (34, 4). 2) *Cf. L.* 14 *pr.* §. 1. *D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10). 3) *Plenior videtur extare in L.* 18. §. 1. *D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10): '*Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, etsi suspectus esse praesumitur, quod ultro tutelam videbitur affectasse, tamen si idoneus esse approbetur, non ex testamento sed ex decreto tutor dandus est: nec excusatio eius admittetur, quia consensisse videtur voluntati testatoris.*' 4) *Cf.* §. 12. *I. de leg.* (2, 20). *L.* 3. *C. eod.* (6, 37). 5) Tit. IX. de

uindicationem. **18**. [26]Furiosi et aegrotantis et infantis ususfructus utiliter relinquitur. horum enim alius resipiscere, alius conualescere, alius crescere potest. **19**. [7]Ancillae usufructu legato, partus eius ad fructuarium non pertinent. **20**. [8]Gregis usufructu legato, grege integro manente, fetus ad usufructuarium pertinent, ’(*id est*)[9] saluo eo, ut quicquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur. **21**. [30]Areae usufructu legato, aedificia in ea constitui non possunt. **22**. [1]Accessio alluuionum ad fructuarium ’fundi,[2] quia fructus fundi non est, non pertinet: uenationis uero et aucupii reditus ad fructuarium pertinet. **23**. [3]Seruos nec torquere, neque flagellis caedere, neque in eum casum facto suo perducere usufructuarius potest, quo deteriores fiant. **24**. [4]Fructu legato, si usus non adscribatur, magis placuit usumfructum uideri adscriptum. fructus enim sine usu esse non potest. **25**. [5]Si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrit, quod in fructu usuarius facere non potest. **26**. [6]Coniunctim duobus ’ususfructus DO LEGO legatus[7] altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit. **27**. [8]Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi, et ideo perinde ’omnino[9] se usurum, ac si optimus paterfamilias uteretur, fideiussoribus oblatis cauere cogetur.

[*L.* 59 *pr.* §§. 1. 2. *D. de usufr.* (7, 1).]

28. [40]Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. amittitur autem quinque modis: capitis minutione, rei muta-

---

usufructu *ed. Haen. ex Cdd.* 26) *Cf. L.* 12. §. 3. *L.* 55. *D. de usufr.* (7, 1). 7) *Cf. L.* 68 *pr. D. eod. L.* 28. §. 1. *D. de usur.* (22, 1). §. 37. *I. de rer. div.* (2, 1). 8) *Cf. L.* 68. §. 2 *seq. D. de usufr.* (7, 1). 9) *Supplevi; sed fortasse plura Visigothi resecuerunt.* 30) *Cf. L.* 7. §. 1. *D. de usufr.* (7, 1). 1) *Cf. L.* 9. §§. 4. 5. *D. eod.* 2) *Ex Schult. cj.* fundum *Cdd. edd.* 3) *Cf. L.* 17. §. 1. *L.* 23. §. 1. *D. eod.* 4) *Cf. L.* 14. §. 1. *D. de usu et habit.* (7, 8). 5) *Cf. L.* 14. §. 2. *D. eod.* 6) *Cf. Fr. Vat.* 75 (1). 77. 7) *Ex Arndtsii cj.* Cum (*quod in plerisque Cdd. omittitur*) coniunctim . . . . usumfructum do lego, legatum *ex Cdd. edd. Cf.* §. 69. 8) *Cf. L.* 13 *pr. D. de usufr.* (7, 1). *L.* 4. *C. eod.* (3, 33). 9) omnia *Cdd. edd.* 40) *Cf.* §. *ult. I. de usufr.* (2, 4). *Gai.* 3, 83.

tione, non utendo, in iure cessione, dominii comparatione. **29**. Capitis minutione amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, uel si ex causa metalli seruus poenae efficiatur, aut si statum ex arrogatione uel adoptione mutauerit. **30**. Non utendo amittitur usus fructus, si possessione fundi biennio fructuarius non utatur, uel rei mobilis anno. **31**. [41]Rei mutatione amittitur usus fructus, si domus '(*usufructu*) legato[2] incendio conflagrauerit aut ruina perierit, licet postea restituatur. **32**. [3]In iure cessione amittitur usus fructus, quoties domino proprietatis eum fructuarius in iure cesserit. **33**. Finitur usus fructus aut morte aut tempore: morte, cum usufructuarius moritur; tempore, quoties ad certum tempus usus fructus legatur, uelut biennio aut triennio. **34**. [4]Fundo uel seruo legato 'neque[5] fundi instrumentum 'neque[5] serui peculium ad legatarium pertinet. **35**. [6]Quaerendorum fructuum causa esse uidentur, qui opus rusticum faciunt, et monitores et uillici et saltuarii; item boues aratorii, aratra, bidentes, et falces putatoriae; frumentum quoque ad sementem repositum. **36**. [7]Cogendorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, uelut corbes, 'quali,[8] falces messoriae et foenariae, item molae oliuariae. **37**. [9]Conseruandorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, uelut dolia, cupae, uehicula rustica, cibaria, pistores, asini, focariae; item ancillae, quae uestimenta rusticis faciunt; 'scortea[50] quoque et sutor continebuntur. **38**. [1]Uxores eorum, qui operantur, magis est ut instrumento cedant. Pecora quoque, et pastores eorum, '(*si*) stercorandi causa compa-

---

41) *Cf. L.* 5. §. 2. *L.* 10. §. 1. *quib. mod. ususfr. am.* (7, 4). 2) *Ex Noodtii cj.* legata *Cdd. edd. Scilicet post* dom-us *periit nota* uf. 3) *Cf. Gai.* 2, 30. 4) *Cf. L.* 24. *D. de pecul. leg.* (33, 8). *L. ult. D. de supell. leg.* (33, 10). 5) tam — quam *Cdd. edd. Scriptura* instrumentumq *in posteriore loco male explicata* instrumentum quam *primum mendum peperisse videtur.* 6) *Cf. L.* 8 *pr. L.* 12 *pr.* §. 4. *L.* 15. §. 2. *D. de instructo leg.* (33, 7). 7) *Cf. L.* 8 *pr. cit. L.* 21. *D. eod.* 8) *Scripsi;* aluei *Cdd. edd., qui quidem etiam in instrumento esse possunt* (*L.* 10. *D. eod.*), *sed non sunt huius loci.* 9) *Cf. L.* 8 *pr. L.* 12 *pr.* §§. 1. 5. 6. *D. eod.* 50) *Ex Roeveri cj.* scotra *Cdd. edd.* 1) *Cf. L.* 8 *pr. L.* 12. §. 7. *D. eod. L.* 60. §. 3. *D. de leg.* 3.

rata (*sint*),[52] instrumento continentur. **39.** [3]Ea autem, quae custodiae magis causa quam ad usus patrisfamilias eo delata sunt, instrumenti nomine non continentur. **40.** [4]Uxores uero eorum, qui mercedes praestare consueuerunt, neque 'instructionis[5] neque instrumenti appellatione continentur. **41.** [6]Piscationis et uenationis instrumentum ita demum instrumento fundi continetur, si ex his maxime[7] fundi reditus cogatur. **42.** [8]Fructus percepti instrumento fundi ita demum cedunt, si ibidem absumi a testatore consueuerant. **43.** [9]Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis, quae ibi sunt, legato, semina quoque et cibaria debebuntur. **44.** [60]Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis, quae ibi sunt, legato, tam supellex quam aeramentum, itemque argentum, et uestes, quae ibi paterfamilias '(*sui*) instruendi[1] gratia habere solet, debebuntur; item ea mancipia, quae usui patrifamilias esse solent, itemque aues et pecora, quae instruendarum epularum gratia in fundo comparata sunt; exceptis his, quae ibi custodiae causa deposita sunt.[2] **45.** [3]Fundo legato VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, retia apraria et cetera uenationis instrumenta continebuntur: quae etiam ad instrumentum pertinent, si quaestus fundi ex maxima parte in uenationibus consistat. **46.** [4]Fructus, qui solo cohaerebant mortis testatoris tempore, ad legatarium pertinent; ante percepti ad heredem. **47.** [5]Fundo legato

---

52) *Supplevi, quae ob similia sequentia exciderunt. Cf. L.* 9. *D. de instrum.* (33, 7). *Quae pascendi tantum causa comparata sunt, ut ex iis fructus capiatur, ita continentur, si fundus saltus vel pastiones habeat, vel si instructus legatus sit. L.* 11 *fin. D. h. t. L.* 2. *C. de verb. et rer. sign.* (6, 38). 3) *Cf.* §. 44. *L.* 12. §. 29. *D. de instrum.* (33, 7). *L.* 1. *C. de verb. et rer. sign.* (6, 38). 4) *Cf. L.* 12. §. 8. *L.* 19. §. 1. *D. de instrum.* (33, 7). *Ceterum haec sententia locum mutasse et* §. 38. *post v.* cedant *restituenda videtur.* 5) *Malim* instructi fundi *vel* instructi omnis. 6) *Cf. L.* 12. §§. 12. 13. *D. eod.* 7) *Cf.* §. 45. 8) *Cf. L.* 12 *pr.* §. 30 *D. eod. L.* 1. *C. de verb. et rer. sign.* (6, 38). 9) *Cf. L.* 12 *pr. L.* 18. §. 9. *D. de instrum.* (33, 7). 60) *Cf. L.* 12. §. 15. *L.* 16 *pr. L.* 19. §. 1. *D. eod.* 1) *Supplevi fere geminando. Cf. L.* 12. §. 37. *D. eod. infra* §. 55. 2) *Cf.* §. 39. 3) *Est L.* 22 *pr. D. de instr. v. instrum. leg.* (33, 7). 4) *Cf. L.* 44. *D. de rei vind.* (6, 1). 5) *Est L.* 22. §. 1. *D. de instr. v. instrum.* (33, 7).

cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere. **48.** [66] Actor uel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet, nisi cum ad ius eius fundi testator uoluerit pertinere. **49.** [7] Adiunctiones, quas fundo legato testator ex diuersis emptionibus applicauerat, legatario cedere placuit. **50.** [8] Instructo praedio legato, fabri ferrarii, item tignarii 'et putatores,[9] qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt. **51.** [70] Instructo fundo legato, libri quoque et bibliothecae, quae in eodem fundo sunt, legato continebuntur. **52.** [1] Seruum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatum ad legatarium placuit pertinere. **53.** [2] Fundo ita ut possederat legato, mancipia tam urbana quam rustica, itemque aurum et uestes, quae eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent. **54.** [67] Pascua, quae postea comparata ad fundum legatum testator adiunxerat, si eius appellatione contineantur, ad legatarium pertinent. **55.** [3] Quicquid in eadem domo, quam instructam legauit paterfamilias, perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit. **56.** [4] Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior uel tuta ab incendio praestatur, '*(itaque)*[5] tegulae, specularia et uela legato continebuntur; item 'stramenta,[6] lecti, culcitae, puluini, subsellia, cathedrae, mensae, armaria, delphicae, pelues, conchae, aquimanilia, candelabra, lucernae, et similia quacumque materia expressa. **57.** [7] Domo legata, balneum eius, quod publice praebetur, nisi alias separetur, legato cedit. **58.** [8] Domo cum

---

Cf. L. 39. §. 4. *D. famil. ercisc.* (10. 2). [66]) *Cf. L.* 12. §. 37. *L.* 20. §. 5. *D. de instr.* (33, 7). [7]) *Cf. L.* 20. §. 7. *D. eod. L.* 91. §. 5. *D. de leg.* 3. *infra* §. 54. [8]) *Cf. L.* 12. §. 5. *L.* 18. §. 7. *D. de instr. v. instrum.* (33, 7). [9]) putatores, et *Cdd. edd. Vid. L.* 18. §. 7. *cit.* [70]) *Cf. L.* 12. §. 34. *D. eod.* [1]) *Cf. L.* 20. §. 6. *D. eod.* = *L.* 78 *pr. D. de leg.* 3. [2]) *Cf. L.* 91. §. 1. *D. de leg.* 3. [3]) *Cf. L.* 12. §§. 42. 43. *D. de instr. v. instrum.* (33, 7). [4]) *Cf. L.* 12. §§. 16 *seq. D. eod.* [5]) *Addidi.* [6]) *Cdd.* 5. 9. aeramenta *ceteri, edd.* [7]) *Cf. L.* 91. §. 4. *D. de leg.* 3. [8]) *Cf. L.* 12. §. 41. *D. de instr. v. instrum.* (33, 7).

omni iure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item artifices et 'ostiarii[79] et zetarii et aquarii eidem domui seruientes legato cedunt. **59**. Omnibus, quae in domo sunt, legatis, cautiones debitorum 'emptionesque[80] seruorum legato '(*non*)[1] cedunt. **60**. 'Monilibus[2] legatis, aurum uel argentum non debetur, nisi de his quoque manifeste sensisse testatorem possit ostendi. **61**. Instrumento cauponio legato, '(*cum*) cauponis tabernarii dicitur,[3] ea debentur, quae in cauponis usum parata sunt, uelut uasa, in quibus uinum defunditur; escaria quoque et popularia uasa debentur. sane ministri earum rerum legato non cedunt. **62**. [4]Instrumento medici legato, collyria et emplastra et apparatus omnis conficiendorum medicamentorum, itemque ferramenta legato cedunt. **63**. [5]Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria et temperandorum colorum uasa debebuntur. **64**. [6]Pistoris instrumento legato, cribra, asini, molae et serui, qui pistrinum exercent, item machinae, quibus farinae subiguntur, legato

---

79) *Ex Cuiac. cj.* nestiarii *Cdd. edd.* 80) *Ex Cuiac. cj.* rationesque *Cdd. edd. Sed cf. L.* 12. §. 45. *D. eod. L.* 92 *pr.* §. 1. *D. de leg.* 3. 1) *Ex Cuiac. cj. addidi. Cf. LL. cit. et L.* 41. §. 6. *L.* 78. §. 1. *D. de leg.* 3. *L.* 86 *pr. D. de leg.* 2. 2) *Hoc in Cdd. extare, Haen. non nominato Cd. animadvertit;* mobilibus *Cdd. plerique et edd. Sed mobilibus legatis aurum et argentum non contineri, quis credat Paullum statuisse, cum vel pecunia praesidii causa reposita contineatur? L.* 79. §. 1. *D. de leg.* 3. *Et v. 'monilia' in L.* 2. *Th. C. de thesaur.* (10, 18) *pariter in 'mobilia' mutata est in L. un. I. C. eod.* (10, 15). *Ab auro et argento autem separantur monilia etiam in L.* 27. *Th. C. de episc. eccl.* (16, 2). *L.* 7. *Th. C. de bon. proscr.* (9, 42). *Ceterum in nostro loco vetus vitium; unde enim nisi ex hoc Byzantini, Harmenopulum dico* 5, 11 (10). §. 22., *sua hauserunt?* 3) *Verba* caupones (*vel* cauponis) tabernarii dicuntur *in multis Cdd. leguntur, variis locis posita. Quibus ut glossemate eiectis (quod hactenus ab edd. factum), pugnat haec sententia cum L.* 17. §. 2. *D. de instr. v. instrum.* (33, 7), *nec concordat cum ipsius Paulli sententia in L.* 13 *pr. D. eod.; adhibita vero et sic ut fecimus emendata demonstrant instrumentum cauponis tabernarii, i. e. qui ipse, non per institorem, cauponam exerceat (cf. L.* 1. §. 5. *D. nautae caup.* 4, 9), *unde postea tantum ministri vini defundendi vel cibi porrigendi commemorantur; itaque locus cum ceteris optime consentit, quibus adde L.* 18. §. 1. *eod.* 4) *Cf. L.* 18. §. 10. *D. eod.* 5) *Cf. L.* 17. *D. eod.* 6) *Cf. L.* 18. §. 1.

cedunt. **65.** [87]Instrumento balneatorio legato, balneator ipse, et scamna, et 'hypopodia,[8] fistulae, miliaria, epistomia, rotae aquariae, iumenta quoque, quibus ligna deferuntur, legato cedunt. **66.** [9]Instrumento piscatoris legato, et retia et nassae et fuscinae et nauiculae, hami quoque et cetera eiusmodi usibus destinata debentur. **67.** [90]Supellectile legata, capsae '(*et*)[1] armaria, 'nisi quae solum librorum aut uestis[2] ponendae gratia parata sint, debebuntur; sed et 'myrrina[3] et cristallina et argentea et uitrea uasa, tam escaria quam pocularia, et uestes stratoriae legato cedunt. **68.** [4]Villis uel agris separatim legatis alterum alteri cedit. **69.** [5]'Seruis 'do lego' legatis,[6] ancillae quoque debebuntur: non item serui, legatis ancillis. sed ancillarum appellatione tam uirgines, quam seruorum pueri continentur: iis scilicet exceptis, quae fiduciae 'data[7] sunt. **70.** Seruis amanuensibus legatis, omnes, qui ex conuersatione urbana[8] 'eo[9] in ministerio fuerint, debebuntur, nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur. **71.** [100]Venatores serui uel aucupes an inter urbana ministeria contineantur, dubium remansit: et ideo uoluntatis est quaestio. tamen si instruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur. **72.** [1]Muliones et 'instito-

---

D. eod. 87) *L.* 13. §. 1. *L.* 17. §. 2. *D. eod.* 8) hypodia, epytomia *et similia Cdd.* hypodia *edd.* 9) *Cf. L.* 17. §. 1. *D. eod.* 90) *Cf. L.* 3—5. *L.* 7. §. 2. *L.* 8. *D. de supell. leg.* (33, 10). 1) *De Schult. cj. addidi.* 2) non solum librorum aut quae uestis *pars Cdd. edd., quod et aperte corruptum est et pugnat cum L.* 3. §. 2. *D. eod. In Cdd.* quae *est sedis incertae; plerique omittunt,* solum quae aut librorum *Cd.* 26. *Praeterea notae vv.* nisi *et* non *permutatae.* 3) *Ex Cuiac. cj.* byssina *Cdd. edd.* 4) *Cf. L.* 35. *D. de usu et usufr.* (33, 2). *L.* 15 *fin. D. de instr. v. instrum.* (33, 7). 5) *Cf. L.* 81 *pr. L.* 62. *D. de leg.* 3. 6) *Sic plerique Cdd.* Seruis legatis *edd. Servis generaliter per damnationem legatis non etiam ancillae dari possunt.* 7) datae *Cdd. edd. Licet et haec mancipia testatoris ex iure Quiritium sint ideoque do lego legari possint. Cf. supra* 2, 13. §. 6. 8) *Licet ruri cum domino agentes.* 9) et *Cdd. edd. Intellige: in ministerio scribendi, quae dominus iubet. Visigothi dum amanuenses interpretantur, qui ad manum serviunt,* eo *in* et *mutaverunt.* 100) *Cf. L.* 99. §. 1. *D. de leg.* 3. 1) *Cf. L.* 99. §. 2. *D. de leg.* 3. *Sed praeter servos et ancillis urbanis legatis aliter haec vox accipitur. L.* 61. §. 1. *D. eod.*

res[102] inter urbana ministeria continentur; item opsonatores et uestiarii et 'cellarii[3] et cubicularii et arcarii et coqui, placentarii, tonsores, pistores, lecticarii, 'stabularii.[4] **73.** [5]Pecoribus legatis quadrupedes omnes continentur, quae gregatim pascuntur. **74.** [6]Iumentis legatis boues non continentur: equis uero legatis equas quoque placuit contineri, ouibus autem legatis agni non continentur, nisi annuales sint. **75.** [7]Grege ouium legato arietes etiam continentur. **76.** [8]Auibus legatis, anseres, phasiani, gallinae et auiaria debebuntur: an autem phasianarii et pastores anserum, uoluntatis quaestio est. **77.** [9]Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam uinum, palmae, caricae, uuae passae debebuntur. sed in hoc quoque uoluntatis est quaestio; 'quia[110] et in specie pomorum comprehendi possunt. **78.** [1]Frugibus legatis tam legumina, quam hordeum et triticum continentur. **79.** [2]Veste legata, ea cedunt, quae ex lana et lino texta sunt; item serica et bombycina, quae tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi, iniiciendique causa parata sunt: pelles quoque indutoriae continebuntur. **80.** [3]Veste uirili legata, ea tantummodo debebuntur, quae ad usum uirilem saluo pudore 'uirilitatis[4] attinent. stragula quoque huic legato cedunt. **81.** [5]Muliebri ueste legata, omnia, quae ad usum muliebrem spectant, debebuntur. **82.** [6]Lana legata, siue succida siue lota sit, siue pectinata siue uersicoloria, legato cedit: purpura uero aut stamen subtemenue hoc nomine non continentur. **83.** [7]Mundo muliebri legato, ea cedunt, per quae mundior mulier lautiorque

---

102) institutores *plerique Cdd. Lege* stratores. 3) *Sic aliqui Cdd.* cellararii *alii, edd.* 4) *Cdd. paene omnes omittunt.* 5) *Cf. L.* 65. §. 4. *D. de leg.* 3. 6) *Cf. L.* 38. §. 6. *D. de aedil. ed.* (21, 1). *L.* 60 *pr. L.* 62. *D. de leg.* 3. 7) *Cf. L.* 81. §. 5. *D. eod.* 8) *Exstat etiam sed mutata in L.* 66. *D. de leg.* 3. 9) *Cf. L.* 16. §. 1. *D. de trit. vino* (33, 6). *L.* 205. *D. de verb. sign.* (50, 16). 110) *Malim* quia quaedam. 1) *Cf. L.* 77. *D. eod. Plin. H. N.* 18, 7, 9. 2) *Cf. L.* 23. §§. 1. 3. *L.* 24. 25 *pr. D. de auro arg.* (34, 2). 3) *Cf. L.* 23. §. 2. *D. eod.* 4) *Ita Cdd. omnes praeter tres. Omittunt edd. A. et Haen.* 5) *Cf. L.* 23. §. 2. *cit.* 6) *Cf. L.* 32. §. 6. *D. de auro arg.* (34, 2) *et L.* 70 *pr.* §§. 1—4. 12. *D. de leg.* 3., *ubi Ulpianus a Paullo dissentit.* 7) *Cf. L.* 25. §. 10. *L.* 32. §. 7. *D. de auro arg.*

efficitur, uelut speculum, conchae, situli, item buxides, unguenta et uasa, in quibus ea sunt; item sella balnearis et cetera eiusmodi. **84.** [118] Ornamentis legatis, ea cedunt, per quae ornatior efficitur mulier, ueluti annuli, catenae, reticuli, et cetera, quibus collo uel capite uel manibus mulieres ornantur. **85.** [9] Argento legato, massae tantummodo debebuntur: [120] uasa enim, quae proprio nomine separantur, legato non cedunt, quia nec lana legata uestimenta debebuntur. **86.** [1] Vasis argenteis legatis ea omnia continentur, quae capacitati alicui parata sunt, et ideo tam potoria quam escaria, item ministeria [2] omnia debebuntur, ueluti urceoli, paterae, lances, piperatoria; cochlearia quoque, itemque trullae, calices, scyphi et his similia. **87.** [3] Libris legatis chartae uolumina uel membranae et philurae continentur; codices quoque debentur: librorum enim appellatione non uolumina chartarum, sed scripturae modus, qui certo fine concluditur, aestimatur. **88.** [4] Auro legato, gemmae quoque inclusae, itemque margaritae et smaragdi legato cedunt. sed magis est, uoluntatis esse quaestionem: infectum enim aurum debetur; factum [5] ornamentorum genere continetur. **89.** [6] Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixa legato cedunt. **90.** [7] Argento potorio legato, omnia, quae ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur, ueluti paterae, calices, scyphi, urceoli, oenophoria et conchae. **91.** [8] Carruca cum iunctura legata, mulae quoque legatae, non mulio uidetur, propter quotidianam loquendi consuetudinem.

[*L.* 28. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9).
L. 29. *D. de adim. v. transfer. leg.* (34, 4).]

(34, 2). 118) *Cf. L.* 25. §. 10. *cit.* 9) *Cf. L.* 19 *pr.* §§. 1. 20. *D. eod. L.* 70. §. 6. *D. de leg.* 3. 120) *Nisi alia voluntas sit testatoris* (§. 88.), *quam plerique fere semper accipiendam putaverunt, cuius sententiae ipse Paullus L.* 78. §. 4. *D. eod. rationem reddit.* 1) *Cf. L.* 19. §. 10. *D. de auro arg.* (34, 2). 2) *i. e. quibus in conviviis ministratur.* 3) *Cf. L.* 52 *pr. D. de leg.* 3. 4) *Cf. L.* 19. §§. 13 *seq. L.* 29. *D. de auro arg.* (34, 2). *Plin. N. H.* 33. *praef. supra* §. 85. 5) factum enim *Cdd. edd.; sed* enim *ex* fa-ctum *geminatum.* 6) *Cf. L.* 19. §. 5. *D. eod.* 7) *Cf. L.* 21 *pr. L.* 36. *D. eod. Iuvenal.* 6, 425. *Martial.* 4, 89. 8) *Cf. L.* 13. *L.* 19. §. 8. *D. eod. L.* 38. §. 8.

92. [129] Prolatis codicillis uel alio testamento, quibus ademptum est legatum uel certe rescissum, [130] perperam soluta repetuntur.

TIT. VII. DE MORTIS CAVSA DONATIONIBVS.

1. [1] Mortis causa donat, qui ad bellum proficiscitur, et qui nauigat, ea scilicet condicione, ut, si reuersus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat, cui donauit. **2.** [2] Donatio mortis causa cessante ualetudine et secuta sanitate [3] paenitentia etiam reuocatur: morte enim tantummodo conualescit.

TIT. VIII. AD LEGEM FALCIDIAM.

1. [1] Exhausta legatis aut fideicommissis uel mortis causa donationibus hereditate auxilio Falcidiae institutus heres quadrantem retinere potest. **2.** Quoties de modo 'partis [2] retinendae quaeritur propter periculum plus petendi, [3] officio 'iudicis [4] omnibus aestimatis, quarta facienda est, quae apud heredem remaneat, aut certe exigenda cautio [5] a legatario, ut quod p'us dodrante 'perceperit, [6] restituat. **3.** [7] Ea, quae mater uiua filio donauit, in quartam non imputantur.

[*L.* 39. *D. ad leg. Falcid.* (35, 2).]

D. de aedil. ed. (21, 1). 129) *Cf. L.* 2. §. 1. *L.* 3. 4. *D. de cond. ind.* (12, 6). *An etiam per damnationem? Cf. Gai.* 2, 283. 130) *Alio facto testamento priore rupto. Nam et donationes et emptiones rescindi dicuntur.*

Tit. VII. 1) *Cf.* 2, 23. §. 1. 2) *Cf.* §. 1. *I. de donat.* (2, 6). 3) et *ex paucis Cdd. addunt edd.*

Tit. VIII. 1) *Cf. Gai.* 2, 227. 254. *L.* 5. *C. ad leg. Falc.* (6, 50). 2) *Cdd.* 1. 2. 5. 6. 9. (parte 27) quartae *ceteri Cdd. edd.* 3) *Data incertae partis rei vindicatione vel condictione. L.* 76. §. 1. *D. de rei vind.* (6, 1). *Alia ratio est arbitri dati a praetore ad rationem ineundam L.* 1. §. 6. *D. si plus q. per leg. Falc.* (35, 3). 4) iudicantis *quinque Cdd. Fortasse:* iudicis ante. 5) *Quae hoc casu est iudicialis, et plerumque necessaria, quia et apud iudicem incerta detractio vix examinabitur. L.* 76. *cit.* 6) *Plerique Cdd.* percepit *alii, edd.* 7) *Cf. L.* 56. §. *ult. D. ad leg. Falc.* (35, 2). *L.* 35. §. 2. *C. de inoff. test.* (3, 28).

4. [8] Ex mora praestandorum fideicommissorum uel legatorum fructus et usurae peti possunt; mora autem fieri uidetur, cum postulanti non datur.

[*L.* 10. *D. ut in possess. legat.* (36, 4).]

---

8) *Cf. Gai.* 2, 280. *Unde ante* legatorum *omissum videtur* sinendi modo.

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM
LIBER QVARTVS.

TIT. I. DE FIDEICOMMISSIS.

1. [1] Ab uxore, cui uir dotem praelegauit, fideicommissum relinqui non potest, quia non ex lucratiua causa testamento aliquid capit, sed proprium recipere uidetur. **2.** [2] A postumo herede instituto fideicommissum dari potest. **3.** [3] Ab imperatore herede instituto legatum et fideicommissum dari [4] potest. **4.** A surdo uel muto, siue legatum acceperit, siue heres institutus sit, uel ab intestato successerit, fideicommissum (*recte*)[5] relinquitur.

[*L.* 4. *D. de leg.* 3.]

5. [6] Qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo, cui relinquit, loqui potest, uelut PETO, CAI SEI, CONTENTVS SIS ILLA RE, aut VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI. **6.** [7] Fideicommittere his uerbis possumus ROGO, PETO, VOLO, MANDO, DEPRECOR, CVPIO, INIVNGO. DESIDERO quoque et IMPERO uerba utile faciunt fideicommissum. RELINQVO uero et COMMENDO nullam fideicommissi pariunt actionem.

[*L.* 21 *pr. D. de leg.* 3.]

7. [8] Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus; sed nostrae statim, alienae autem aestimatae aut redemptae praestantur. **8.** [9] Si alienam rem tam-

---

Tit. I. 1) *Cf. L.* 77. §. 12. *D. de leg.* 2. 2) *Cf. L.* 127. *D. de leg.* 1. *L.* 1. §. 8. *D. de leg.* 3. 3) *Cf. L.* 7. *C. qui testam. fac.* (6, 22). *pr. I. de codic.* (2, 25). 4) *Cdd.* 4. 12. peti *reliqui, edd.* 5) *Supplevi. Cf. L.* 77. §. 3. *D. de leg.* 2. 6) *Cf. L.* 69 *pr. D. de leg.* 2. *L.* 11. §. 4. *D. de leg.* 3. 7) *Cf. Gai.* 2, 249. *L.* 115. 118. *D. de leg.* 1. *L.* 11. §. 2. *D. de leg.* 3. *L.* 12. *C. de fideic. lib.* (7, 4). *L.* 78. §. 8. *D. ad SC. Trebell.* (36, 1). 8) *Cf. Gai.* 2, 261. 262. *Ulp.* 25, 5. 9) *Cf. L.* 10. *C. de leg.* (6, 37). *L.* 6. *C. de fideic.* (6, 42).

quam suam testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus, si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum. **9.** [10] Testator superuiuens si eam rem, quam reliquerat, uendiderit, extinguitur fideicommissum. **10.** [1] Codicillis, qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fideicommissum iure debetur. **11.** Filio quibuscumque uerbis a patre fideicommissum relictum iure debetur: sufficit enim inter coniunctas personas quibuscumque uerbis, ut in donatione, [2] uoluntas expressa. et ideo etiam pridie, quam moriatur, [3] recte relictum uidetur. **12.** [4] In tempus emancipationis, uel cum sui iuris erit, fideicommissum relictum quocumque modo patria potestate liberato debetur. **13.** Rogati inuicem sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero decedente sine liberis hereditas ad eum peruenit, qui superuixit; nec ex eo pacisci [5] contra uoluntatem testatoris possunt. **14.** Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, [6] fideicommissum praestare non possunt. **15.** [7] Rem fideicommissam si heres uendiderit, eamque sciens comparauerit, nihilominus in possessionem eius fideicommissarius mitti iure desiderat. **16.** Quoties libertis fideicommissum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui [8] manumissi sunt, uel qui in eodem testamento libertatem intra numerum legitimum consecuti sunt. [9] **17.** Cui ab herede fideicommissum non praestatur, non solum in res hereditarias, sed et in proprias heredis inducitur. **18.** [20] Ius omne fideicommissi non in uindicatione, sed in petitione consistit.

[*L.* 21. §§. 1. 2. *D. de leg.* 3.]

---

10) *Cf.* §. 12. *I. de legat.* (2, 20). 1) *Cf. Gai.* 2, 270a. 273. *Ulp.* 25, 4. 8. 11. 2) *Cf. L.* 4. *Th. C. de donat.* (8, 12). *Fr. Vat.* 249 (1). 3) *Cf. Gai.* 3, 100. 4) *Cf. L.* 11. §. 11. *D. de leg.* 3. *L.* 15. *D. quando dies leg.* (36, 2). *L.* 3. *C. de inst. et subst.* (6, 25). 5) *Quo pacto studium quaerendi liberos iniunctum remittere sibi videbantur. Sed hoc alia ratione postea mutatum L.* 11. *C. de transact.* (2, 4). 6) *Cf. L.* 78 *pr. D. de leg.* 2. *L.* 8 *pr. D. de leg.* 3. 7) *Cf. L.* 1. 3. §. 2. *C. comm. de leg.* (6, 43). *Nov.* 39 *pr. infra* §. 17. 8) *Excidisse videtur* a uiuo *vel* uindicta. 9) *Excipe alimentorum fideicommissum. L.* 2 *pr. D. de alim. leg.* (34, 1). 20) *Cf. Ulp.* 25, 12.

TIT. II. DE SENATVSCONSVLTO TREBELLIANO.

1. [1] Senatusconsulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur. et ideo, quoties hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur, quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

TIT. III. DE SENATVSCONSVLTO PEGASIANO.

1. [1] Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur, ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris uero portionibus fideicommissario competant. **2.** [2] Totam hereditatem restituere rogatus si quartam retinere nolit, magis est, ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur. **3.** Lex Falcidia itemque senatusconsultum Pegasianum deducto omni aere alieno 'deorumque donis[3] quartam residuae hereditatis ad heredem uoluit pertinere. **4.** Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, 'si non retineat,[4] repetere eam non potest. nec enim indebitum soluisse uidetur, qui plenam fidem defuncto praestare maluit.[5]

[TIT. IV. DE REPVDIANDA HEREDITATE.][1]

1. [2] Recusari hereditas non tantum uerbis, sed etiam re potest et alio quouis indicio uoluntatis. **2.** Heres per magi-

---

Tit. II. 1) *Cf. Gai.* 2, 255. *Ulp.* 25, 14. *L.* 1. §. 2. *D. ad SC. Treb.* (36, 1).

Tit. III. 1) *Cf. Gai.* 2, 254. 256. *Ulp.* 25, 14. 15. 2) *Cf. L.* 45. *D. ad SC. Treb.* (36, 1). *L.* 20. *D. quae in fr. cred.* (42, 8). *Gai.* 2, 257. 3) *Intellige sacra privata i. e. quaecunque Diis danda sive sacrificanda ex his bonis erant* (*Gai.* 2, 55). *Haec enim proprie dona dicuntur. Brisson. de form.* 1, 48. *Ad ea vero, quae testamento Diis relinquuntur, pertinet lex Falcidia. L.* 1. §. 5. *D. ad l. Falc.* (35, 2). 4) *i. e. si ex Trebelliano restituat* (§. 2). *In omnibus Cdd. haec verba extant.* 5) *Cf. L.* 1. 19. *C. ad leg. Falc.* (6, 50). *L.* 5. §. 15. *D. de don. int. vir.* (24, 1).

Tit. IV. 1) *Recte Cuiac. observat, hic non agi de repudianda hereditate, sed de eo, qui desiderante fideicommissario hereditatem adire nolit.* 2) *Est L.* 95. *D. de acq. v. omitt.*

stratus municipales[3] ex auctoritate praesidis, fideicommissario postulante, hereditatem adire et restituere compellitur. **3.** [4] Fideicommissarius si affirmet, heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum et in possessionem mitti iure desiderat. **4.** [5] Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.

TIT. V. DE INOFFICIOSI QVERELA.

1. Inofficiosum dicitur testamentum, 'quod, frustra liberis[1] exheredatis, non ex officio pietatis uidetur esse conscriptum. **2.** [2] Post factum a matre testamentum filius procreatus, non mutata ab ea, cum posset, uoluntate, ad exemplum praeteriti, inofficiosi querelam recte instituit. **3.** [3] Testamentum, in quo imperator scriptus heres est, inofficiosum argui potest: eum enim, qui leges facit, pari maiestate legibus obtemperare conuenit. **4.** [4] Qui inofficiosum dicere potest, hereditatem petere non prohibetur. **5.** [5] Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, exhausta nec ne sit hereditas; cum apud eum quarta aut legis Falcidiae aut senatusconsulti Pegasiani beneficio sit remansura. **6.** [6] Quartae portionis portio[7] liberis, deducto aere alieno et funeris impensa, praestanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet. **7.** Filius 'iudicio[8] patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, iure desiderat.[9] **8.** [10] Pactio talis, ne de inofficioso testamento dicatur, querelam super iudicio futuram non

---

her. (29, 2). [3]) *Cf. L.* 1. 4. §§. 3. 4. 9. *D. de damn. inf.* (39, 2). *L.* 46. §. 6. *D. de adm. et per.* (26, 7). [4]) *Cf. L.* 6 *pr.* 67 *pr. D. ad SC. Treb.* (36, 1); *supra* 4, 1. §. 17. [5]) *Cf. Gai.* 2, 258. *L.* 4. 45. *D. ad SC. Treb.* (36, 1).

Tit. V. [1]) quod frustra, liberis *edd.* [2]) *Cf. L.* 3. *C. de inoff. test.* (3, 28). [3]) *Cf. L.* 8. §. 2. *D. de inoff. test.* (5, 2). §. *ult. I. quib. mod. test.* (2, 17). *L.* 23. *D. de leg.* 3. — *Suet. Aug.* 46. *Tacit. Agric.* 43. *Spartian. Hadr.* 18. [4]) *Cf. L.* 8. §. 12. *D. h. t. L.* 14. *C. eod.* (3, 28). [5]) *Cf. L.* 8. §. 9. *D. h. t. Plin. ep.* 5, 1. [6]) *Cf. L.* 8. §. 9. *D. h. t.* [7]) *Cf.* §. *ult. fin. I. de inoff. test.* (2, 18). [8]) in indicio *edd. ex uno Cd.* [9]) *Nisi querelam movere malit. L.* 2. *Gr. C. h. t.* (2, 5). [10]) *Cf. L.* 35. §. 1. *C. h. t.* (3, 28).

excludit: meritis enim liberos magis quam pactionibus adstringi placuit. **9.** [11] Rogatus hereditatem restituere etsi inofficiosi querelam instituerit, fideicommisso non fit iniuria: quartam enim solummodo hereditatis amittit, quam beneficio senatusconsulti habere potuisset. **10.** [2] Heres institutus, habens substitutum, si de inofficioso dixerit nec obtinuerit non id ad fiscum, sed ad substitutum pertinebit.

TIT. VI. DE VICESIMA.

1. [1] Tabulae testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes uel maxima pars eorum adhibeatur, qui signauerint testamentum, ita ut agnitis signis, rupto lino, aperiatur et recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in archium redigatur, ut, si quando exemplum eius interciderit, sit, unde peti possit. **2.** [2] Testamenta in [3] municipiis, coloniis, oppidis, 'praefecturis, uicis, castellis, conciliabulis [4] facta in foro [5] uel basilica praesentibus testibus uel honestis uiris inter [6] horam secundam et decimam diei '(*aperiri*) recitarique [7] debebunt, exemploque sublato, ab iisdem rursus 'coram [8] magistratibus obsignari, 'in quorum [9] praesentia 'aperta sunt. [10] **2*.** Qui aliter aut alibi, quam uti

---

11) *Cf. L.* 8. §. 14. *D. h. t.* 2) *Hic et* §. 9. *intellige heredem institutum ex parte minore quam debita.*

Tit. VI. hic sequitur, quia ut personis coniunctis certa portio, ita vicesima populo Romano testamento facto debetur. 1) *Cf. supra* 3, 5. §. 17. — *L.* 4. 6. 7. *D. testam. quemadm. aper.* (29, 3). *Hic enim praeceptum edicti praetoris urbani refertur.* 2) *Iam caput legis Iuliae vicesimariae de testamentis extra urbem in Italia factis referri videtur.* 3) *Cf. Leg. Iul. munic. v.* 98. 109. 119. 124—130. 135. 142. *Leg. Rubr. c.* 21—23. *L.* 16. *Th. C. de episc.* (16, 2). *L.* 3. *Th. C. de collat. donat.* (11, 20). *L.* 13. *Th. C. de desertor.* (7, 18). *Augustin. ep.* 50. (185 *Ben.*). 4) praefectura, uico, castello, conciliabulo *Cdd. edd. Sed omnia haec notabantur, et* colonia *plerique Cdd.* 5) *Cf. Leg. Flav. Malac.* 64. '*uti pecunia in foro municipi*' . . . . 6) *Cf. Martial.* 4, 8. 7) *Addidi de Schult. cj.* recitarique *plerique Cdd.* recitari *edd.* 8) *Sic emendavi et suo loco restitui v.* constat, *quae in Cdd. et edd. legitur post* praesentia, *quamque Paulli esse non posse iam Schult. vidit. Non magistratus, sed testes in provinciis obsignare, ostendit L.* 7. *cit.* 9) *Cd.* 19. quorum *ceteri, edd.* 10) constat apertum *plerique Cdd.* (*factum*

lege praecipitur, testamentum aperuerit recitaueritue, poena sestertiorum quinque milium tenetur. **3.** Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri uoluit. et ideo, quamuis sit rescriptis uariatum, tamen a praesentibus intra triduum uel 'quinque dies[11] aperiendae sunt tabulae; ab absentibus quoque intra 'eosdem[2] dies, cum superuenerint:[3] nec enim oportet 'tam[4] heredibus aut legatariis aut libertatibus, quam necessario uectigali moram fieri.

TIT. VII. DE LEGE CORNELIA.

1. [1]Qui testamentum falsum scripserit, 'recitauerit,[2] subiecerit, signauerit '(*sciens dolo malo, uerumue*)[3] suppresserit, amouerit, resignauerit, deleuerit, poena legis Corneliae de falsis tenebitur, id est in insulam deportatur. **2.** [4]Non tantum is, qui testamentum subiecit, suppressit, deleuit, poena legis Corneliae coercetur, sed et is, qui sciens dolo malo id fieri iussit faciendumue curauit. **3.** [5]Testamentum supprimit, qui sciens prudensque tabulas testamenti in fraudem heredum uel legatariorum 'fideiuecommissariorum[6] aut libertatum non profert. **4.** Supprimere tabulas uidetur, qui, cum habeat et proferre possit, eas proferre non curat. **5.** [7]Codicilli quoque,

---

hoc ex aperta s̄); constat aperta *edd.* — *Sequentem sententiam* (§. 2*.), *quae huic Paulli editioni primum accedit, primus Haenelius vulgavit in Richteri et Schneideri annal. crit. iurispr. Germ.* 1844. *p.* 1053. *ex duobus legis Rom. Visigoth. codd., noviter repertis, Eporediensi et Rosanbano olim Pithoeano, quorum variantes lectiones subicio:* qualiter *Ep. Ros. corrcxit Haen.* — ubi *Ep. Ros.* — legem percipitur *Ros.* — recitauerit *Ros.* — teneatur *Ros.* [11]) *Hoc fortasse, si alieno nomine petendum erat.* [2]) eos *Cdd. edd.* [3]) *Sc. dinumeratis vicenis milibus passibus in dies itineris* (*cf. Fr. Vat.* 162), *quae verba Visigothi videntur recidisse. Cf. L.* 154. *D. de verb. sign.* (50, 16). [4]) testamentum *Cdd. edd. Cf.* 3, 4ª. *not.* 20.

Tit. VII. [1]) *Cf.* 5, 25. §. 1. *L.* 2. *D. ad leg. Corn. de fals.* (47, 10). [2]) *Dictando, ut alius scriberet. L.* 21. *C. h. t.* (9, 22). *Nam qui falsum coram iudice sciens recitat, non incidit in Corneliam. L.* 13. §. 1. *D. h. t. Cf. L.* 2. *D. ad leg. Iul. mai.* (48, 4). [3]) *Fere geminando supplevi* (*scriptum puta* sc. d. m. uerūū). [4]) *Cf. L.* 2. *cit.* [5]) *Cf. L.* 44 *fin. D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *Isidor. Or.* 5, 24. §. 11. [6]) fideicommissariorum *plerique Cdd. edd.* [7]) *Cf. L.* 1. §. 2. *D. de tab. exhib.*

si lateant nec proferantur, supprimi uidebuntur. **6**. Edicto perpetuo cauetur, ut si tabulae testamenti non appareant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum[8] agi possit, quo ad exhibendum compellitur, qui supprimit. tabularum autem appellatione chartae quoque et membranae continentur.[9]

TIT. VIII. DE INTESTATORVM SVCCESSIONE.

[**1—13**. *Collat.* 16, 3. §§. 1—13.]

14. [1]Inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur, et ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo '(*est*).[2]

[**15—17**. *Collat.* 16,3. §§. 15—17.]

18. [3]'Si sint, fratre defuncto, et fratris filius et nepos eius ex[4] fratre non existente, filius fratris nepoti praefertur.

[**19**. *Collat.* 16, 3. §. 19.]

[5]**20**. Filius fratris '(*in*) intestati (*bonorum possessione*) filio sororis praefertur.[6]

[7]**21**. [8]'Legitimi heredes iure ciuili antiquo intra centesimum diem si tantum[9] adierint hereditatem, ad proximos

---

(43, 5). 8) *Computandum a die interdicti redditi; ipsum enim interdictum de tabulis exhibendis perpetuum esse, constat. L.* 3. §. 16. *D. eod. Et cum ex interdicto, si adversarius arbitrum non petierat, cum poenae periculo ageretur, cuius metu is 'ad exhibendum (vel restituendum) compellebatur', consentaneum erat, omnes has actiones annales esse. C. A. Schmidt, qui norat hunc locum 'Interdictenverf.' p.* 119., *non meminit eius p.* 239. 9) *Cf. L.* 1 *pr. D. de B. P. S. T.* (37, 11).

Tit. VIII. 1) *Est etiam Collat.* 16, 3. §. 14. 2) *Ex Collat.* 3) *Est etiam Collat.* 16, 3. §. 18., *ubi vid. not.* 4) Si sint fratres defuncti et fratris filii uel nepotes *Cdd. edd.* 5) *Ex epit. Aegidiana. Sed apparet, hanc sententiam et sequentem ad ius b. possessionis spectantes alieno loco hic insertas esse.* 6) *Supplevi sententiam sensu adhuc carentem. Cf. Gai.* 3, 30. *L.* 5. 7. 14. §. 1. *C. de legit. her.* (6, 58) *et Interpr.* §. 22., *cuius ratione habita haec sententia adscripta esse videtur.* 7) *Ex appendice sex Cdd., in qua deinde sequitur* 4, 10. §. 4. 8) *Cf. Gai.* 3, 28. 32. 35—37. 9) legitimi heredes iure gallico (*vel* callico *vel* colliquo) i. e. diem nisi *Cdd.* (ciuili *pro* gallico *edd.*) *inepte. Quae modeste corrigere quam totam sententiam cum Puchta Inst.* §. 104. *p.* 507. *Paullo abiudicare malui. Nam* iure callico *factum ex nota* i. e. antico, *postea pro* sitt (*vel*

eadem successio transfertur. **22.** [10]Feminae ad hereditates legitimas ultra 'consanguineorum[1] successiones non admittuntur: idque iure ciuili Voconiana ratione uidetur effectum. Ceterum lex XII tabularum 'sine illa discretione sexus (*feminini*) agnatos[2] admittit. **22**[a]. [3]Feminae etsi ultra 'consanguineorum[4] hereditates ad successionem legitimam non admittuntur, proximitatis 'tamen nomine bonorum possessionem[5] petere non prohibentur. **23.** [6]In hereditate legitima successioni locus non est: et ideo fratre decedente, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non potest, 'quamuis amissa[7] successio proximiori 'deferatur.[8] **24.** [9]Ab hostibus captus neque sui neque legitimi heredis ius amittit postliminio reuersus. Quod et circa eos, qui in insulam deportantur uel serui poenae effecti sunt; placuit obseruari, si per omnia in integrum indulgentia principali restituantur. **25.** [20]Pro herede gerere est destinatione futuri dominii aliquid ex hereditariis rebus usurpare. et ideo pro herede gerere uidetur, qui fundorum hereditariorum culturas rationesque disponit, et qui seruis hereditariis, iumentis

---

m = modo) *quadam transpositione scriptum* nisi. *Apparet, legitimos heredes iure ciuili antiquo Paullum dicere contra positis legitimis heredibus tam praetorii edicti, quo nomine ex ea sententia, quam Gaius* 3, 28. *posteriore loco refert, omnes etiam remotioris gradus agnati intelligebantur, quam posteriorum legum senatusveconsultorum* (*L.* 1. *§.* 2. *D. ut ex leg.* 38, 14). *Ad illos tantum hoc pertinet, quod si legitimus heres intra tempus b. possessionis tantum hereditatem adierit, eadem successio i. e. b. possessio unde legitimi ad proximos agnatos transfertur.* [10]) *Est etiam Collat.* 16, 3. *§.* 20. [1]) consanguineas *Cdd. edd. Vid. Collat.* [2]) nulla discretione sexus cognatos *Cdd. edd. Vid. Collat.* [3]) *Ex app. Cd.* 12. *in ed. A. tantum in nota relata. Cf. Gai.* 3, 29. *Fortasse demum in Brev. Cdd. excidit, cuius in Interpr. §.* 22. *etiam haec leguntur: 'Sane deficientibus agnatis eum cognati succedant, possunt feminae cum uiris, quae aequalis gradus sunt, iure succedere.' Hoc idcirco, quia praetor in hac successione legem Furiam secutus est, de qua vid. Fr. Vat.* 298. [4]) consanguineas *Cd. Cf. §.* 22. [5]) tamen ad successionem (*pro* tamen nom. b. pssessionem) *Cd.* [6]) *Cf. Gai.* 3, 12. 22. 28. *Ulp.* 26, 5. [7]) quia (*pro* q̄uis) omissa *vel* omnis *Cdd. edd.* [8]) defertur *Cdd. edd.* [9]) *Cf. L.* 1. *§.* 9. *L.* 2. *D. de B. P. C. T.* (37, 4). *L.* 1. *§.* 4. *D. ad SC. Tertull.* (38, 16). [20]) *Cf. Gai.* 2, 166. *L.* 20. *D. de aeq. v. omitt. her.* (29, 2).

rebusue aliis utitur. **26.** [21] Ex pluribus heredibus iisdemque legitimis si qui omiserint hereditatem uel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his, qui adierunt, uel eorum heredibus omittentium portiones accrescunt. quod in herede 'instituti, quem coheres [2] acceperat substitutum, euenire non poterit: diuersa enim causa est scripti et legitimi.

TIT. IX. AD SENATVSCONSVLTVM TERTVLLIANVM. [1]

1. [2] Matres tam ingenuae quam libertinae ciues Romanae, ut ius liberorum consecutae uideantur, ter et quater peperisse sufficiet, dummodo uiuos et pleni temporis pariant. **2.** [3] Quae semel uno partu 'tres [4] filios edidit, ius liberorum non consequitur: non enim ter peperisse, sed semel partum fudisse uidetur; nisi forte per interualla pariat. **3.** [5] Mulier si monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit: non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis conuerso more procreantur. **4.** Partum, qui membrorum humanorum officia duplicauit, 'quia hac ratione [6] aliquatenus uidetur effectus, matri prodesse placuit. **5.** [7] Septimo mense natus matri prodest: ratio enim Pythagoraei numeri hoc uidetur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense [8] partus maturior [9] 'uideatur. [10] **6.** [1] Aborsus uel abactus uenter partum efficere

---

[21]) *Cf. L.* 9. *D. de suis et legit.* (38, 16). *Ulp.* 26, 5. [2]) instituto (institutio *aliqui Cdd.*) eum qui *Cdd. edd. Scriptum fuisse puta:* instituti quem coh'. *Sane etiam pro* instituti . . . . substitutum *tentare possis:* instituti itemque coheredi substituti.

Tit. IX. in Cdd. et ed. Haen. ponitur post §. 7. [1]) *Cf. Ulp.* 26, 8. *Tit. I.* 3, 3. [2]) *Cf. L.* 129. *D. de verb. sign.* (50, 16), *infra* §. 5. [3]) *De lege Papia Popp. cf. L.* 137. *D. eod.* [4]) tres uel duos *permulti Cdd. An igitur legemus:* tres uel (*bis*) duos *et postea* semel (*bisue*)? [5]) *Ex* §§. 3. 4. *formata est L.* 14. *D. de statu hom.* (1, 5). *Cf. L.* 135. *D. de verb. sign.* (50, 16). [6]) *Fortasse:* quia ū (uel) in hac iteratione. [7]) *Cf. L.* 12. *D. de statu hom.* (1, 5). *L.* 3. §. 12. *D. de suis et legit.* (38, 16). *Censorin.* 11. *Gell.* 3, 16. [8]) *Septimo mense pleno minor, decimo pleno maior partus. Censorin. l. c.* [9]) *Si igitur exactis illis mensibus maturior nascitur (minor vel maior) partus, etiam non exactis sed coeptis tantum aliquatenus maturus nasci recte creditur, velut is, qui die* CLXXXII *editur. L.* 3. §. 12. *cit. De intempestivitate octavi mensis vid. Gell. l. c.* [10]) *Malim* edatur. [1]) *Cf. L.* 2. *C. de post. her.* (6, 29).

non uidetur. **7.** Libertina '(*Latina*)[1][2] ut ius liberorum consequi possit, quater eam peperisse, 'ut (*in*) ingenua,[3] sufficit. **8.** Latina ingenua, ius Quiritium consecuta si ter peperit, ad legitimam filii hereditatem admittitur: non est enim manumissa.[4] **9.** Ius liberorum mater habet, quae tres filios aut habet, aut habuit, aut neque habet neque habuit. habet, cui supersunt; habuit, quae amisit; neque habet neque habuit, quae beneficio principis ius liberorum consecuta est.[5]

* *TIT. X. AD SENATVSCONSVLTVM ORPHITIANVM.*

1. [1]Filii uulgo quaesiti ad legitimam matris hereditatem aspirare non prohibentur; quia pari iure, ut ipsorum matribus, ita ipsis matrum hereditates deferri debuerunt. **2.** [2]Ad filiam ancillam 'uel libertam[3] ex senatusconsulto Claudiano effectam

---

[12]) *Supplevi et necessario, (nam de libertinis civibus Rom. hoc iam dixerat* §. 1) *et facile post* liber-tina. [3]) *Sic* (*vel* ingenuam) *omnes Cdd., nisi quod* in *supplevi. Editores Cuiacium secuti male expunxerunt. Paullus hoc dicit, ex SC. Tertulliano ut in Latina ingenua ter enixam esse, etsi liberi superstites non sint, ita et in libertina, quater peperisse sufficere. Num igitur Latina quoque filio Latino ex SC. heres fiebat? Non, quanquam lege Iunia, quae ad testamentariam successionem pertinebat, non prohibebatur. Nam ter enixa tam libertina quam ingenua civis Romana fiebat. Ulp.* 3, 1. *De SC. Orphitiano vid.* 4, 10. §. 3. [4]) *Ut mater ipsius Latina. Olim tamen etiam ad Latinas coloniarias tam SC. Tertullianum quam illud, quod Ulp.* 3, 1. *commemorat, pertinuisse non dubito.* [5]) *Spectat etiam hunc tit. Lex Burg.* 28. *'Defuncto filio pater succedit. Quodsi patrem non habuerit, auus paternus iure succedit: quodsi et ille defuerit, fratres defuncti succedunt: quodsi et ipsi defuerint, mater succedit: quodsi mater fuerit defuncta, frater et soror succedunt. Mater per fratrem excluditur: et in successionem frater eum sorore aequa sorte succedit. Quodsi frater defuerit, mater et filiae, quantae fuerint, aequales accipiunt portiones, secundum Paullum de intestatorum successionibus ad SC. Tertullianum.'*

Tit. X. Hunc restituit Cuiacius cum ipsis sententiis desumptis ex app. Cd. 12., *ubi est rubr. 'de intestatorum hereditate.' Praeterea vid. Klenzii Cdd.* (= *p.* 52. *app. Paul. ed. Haen.*) *in Zeitschr. f. gesch. RW. IX. p.* 266. *De re cf. Ulp.* 26, 7. *Tit. I.* 3, 4. [1]) *Cf.* §. 3. *I. eod.* [2]) *Cf.* 2, 21[a]. §. 1. *Fr. de i. fisci* 12. §. 10. *I. de grad. cogn.* (3, 6). [3]) *Cf. Tacit. A.* 12, 53., *ubi ex auctioribus Cdd. videtur legendum:* statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsae in seruitute,

legitima matris intestatae hereditas pertinere non potest; quia neque serui neque liberti matrem ciuilem habere intelliguntur. **3**. Ad legitimam intestatae matris hereditatem filii ciues Romani, non etiam Latini,[4] admittuntur; ciues autem Romanos eo tempore esse oportet, quo 'iis defertur et ab iis[5] legitima hereditas 'adiri potest,[6] 'proinde (*cum de*) morte[7] matris certiores filii fiunt, non nuntio accepto, sed pro liquido comperto, quod intestata decesserit.[8] **4**. [9] Filius maternam hereditatem eamdemque legitimam nisi adeundo quaerere non potest.

TIT. XI. DE GRADIBVS.

[*L.* 9. *D. de grad. et affin.* (38, 10).]*

---

sin consensisset, qui nati essent (*in seruitute uel*) pro libertis haberentur. *Repetitum igitur illud 'in seruitute' in causa videtur fuisse, ut verba 'qui nati essent' in plerisque Cdd. exciderent. Ceterum iam consentit Tacitus cum Gai.* 1, 84. *et cum Hadrianus id tantum mutarit, ut ne libera amplius servum ex pacto parere posset, alterum remansit, ut et se et liberos pacto in libertinam conditionem dare liceret, eoque noster locus spectat et L.* 2. §. 2. *D. h. t.* (38, 17). 4) *Puta ex Latina nati, quae cum tres filios peperisset, civis Rom. facta iam decessit. Cf.* 4, 9. §§. 7. 8. *Multum igitur in hac causa intererat, ex lege Aelia Sentia vel erroris causam probari. Gai.* 1, 66 *seq.* 5) *Ita Klenz. ex Cdd., nisi quod* iis *pro* his *scripsi.* ab iisdem *edd.* 6) aditur (*pro* adirip̄, *ut puto*) *Cdd. Kl. edd.* 7) perinde autem *Cdd. Kl. ed. Haec et quae sequuntur usque ad finem §i in edd. non extant.* 8) *Ita Klenz. ex Cdd. paulum correctis. De re cf. L.* 13. §. 1. *L.* 19. 32 *pr. D. de aeq. v. om. her.* (29, 2). 9) *Cf. L.* 3. *C. ad SC. Orphit.* (6, 57).

*) *Quaeritur, an hoc loco inserendum sit stemma cognationum ab ipso Paullo huic titulo adiectum. De quo quidem nullus adhuc editor ne cogitavit quidem, cum nullus in sententiarum Cdd. eiusmodi stemma repererit. Sed Lud. Charondas in edit. sua Institutionum (adiecta Digestorum edit., quae prodiit Antverp.* 1575) *p.* 35. *praefatus, formam graduum in fine Cod. Dionysiani Institutionum inventam subiiciendam esse se existimasse (quam formam Ed. Schrader ad Instit. p.* 452. *alieno loco quaesisse videtur), addit: 'illamque adiiciendam, quam ex libro quarto Sententiarum Iulii Paulli titulo de gradibus edidit Contius.' Itaque p.* 36. *duae eiusmodi formae subiiciuntur, interiecto hoc quasi titulo '*STEMMATA. *Ex libro quarto sententiarum Iulii Paulli tit. de gradibus, nunquam hactenus in lucem edita.' Superiori formae notula adiecta, inferiori hoc sub titulo:* ANTONIVS CONTIVS LECTORI

1. [1] Primo gradu superiori linea continentur pater, mater; inferiori filius, filia: quibus nullae aliae personae iunguntur. **2.** [2] Secundo gradu continentur superiori linea auus, auia; inferiori nepos, neptis; transuersa frater, soror. quae personae duplicantur; auus enim et auia tam ex patre quam ex matre, nepos, neptis tam ex filio quam ex filia, frater, soror tam ex patre quam ex matre accipiuntur. '(*Item*)que hae[3] personae 'sequentibus 'quoque[4] gradibus similiter pro 'substantia[5] earum, quae in quoque gradu consistunt, 'ipso or-

---

item ad intellectum stemmatum pertinens admonitio subiecta. Haec omnia, repetita a Senekenbergio in ed. Brachylogi 1743. *ad p.* 108., *unde Charondas petierit, diu et in lectionibus subsecivis ceterisque Contii operibus et in editionibus corporis iuris civilis, quot inspicere potui, Contianis, sed frustra quaesivi. Suspicor tantum, adiecta haec fuisse aut Dig. editioni simul cum Institutiones ederet curatae, quae fortasse iam non exstat (nam dubia res est, cf. Spangenberg Einleit. ins Corp. iur. p.* 308) *ad L.* 10. *D. de grad. cogn.* (38, 10), *aut Institutionum editioni lib. III. tit.* 6., *ubi forte bibliopegae vitio quibusdam in exemplaribus perierint. Sed et persuasum mihi est, non in codice aliquo eam, de qua quaeritur, formam superiorem Contium reperisse, sed ipsum ad Paulli sententiam in hoc tit. et maxime L.* 9. 10. *D. de grad. cogn.* (38, 10) *scite descripsisse, idque sine fraude. Nam et numeros graduum arabicis signis indicavit et ipse in fine notulae, quam dixi, 'Itaque', inquit, 'hanc graduum figuram aio me ad amussim secundum Iurisconsulti sententiam descripsisse.' Item in notis ad edit. suam Instit. Parisiis* 1560. *publicatam, ubi nulla stemmata comparent, tit.* 6. *lib. III. fol.* 77. *'Ideirco', inquit, 'stemmata sic descripsi, ut unum tantum latus habeant transversum, quemadmodum et ea a veteribus descripta fuisse puto. Nam in vetustissimis quibusdam membranis quaedam descriptio inventa est non multum a nostra discrepans.' Quae postrema verba spectant formam inferiorem, etiam ab Isidoro servatam, quam in speciem pyramidis decurtatae per laterculos delineatam ipsi infra repraesentabimus. Iam vides, verba illa tituli, quem dixi, 'Ex libro quarto Sent. Iulii Paulli etc.', quae Charondam in errorem induxerunt, quomodo intelligenda sint. Ceterum non dubito, quin Paullus etiam figura graduum descriptionem illustraverit.*

Tit. XI. Cf. omnino de gradibus expositio, quam dabimus infra. 1) *Cf. L.* 10. §. 12. *L.* 1. §. 1. *D. de grad. et affin.* (38, 10). 2) *Cf. L.* 1. §. 4. *L.* 10. §. 13. *D. eod.* 3) *Scripsi.* Quae (*pro* (*item*)q. hac) *Cdd. edd.* 4) *Plerique Cdd.* quibuscunque *ex aliis edd.* 5) *i. e. universitate, numero.*

dine[6] duplicantur. **3.** [7] Tertio gradu ueniunt supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex obliquo fratris sororisque filius, filia; patruus, amita, id est patris frater et soror; auunculus, matertera, id est matris frater et soror. **4.** [8] Quarto gradu ueniunt supra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex obliquo fratris et sororis nepos, neptis; frater patruelis, soror patruelis, id est patrui filius, filia; amitinus, amitina, id est amitae filius, filia; 'consobrinus, consobrina, id est auunculi et materterae filius, filia;[9] 'licet proprie[10] consobrini (*sint*), qui ex duabus sororibus nascuntur. quibus accrescit[1] patruus magnus, amita magna, id est aui paterni frater et soror; auunculus magnus, matertera magna, id est auiae tam paternae quam maternae frater et soror, (*auique materni*).[2] **5.** [3] Quinto gradu ueniunt supra quidem atauus, atauia: infra adnepos, adneptis: ex obliquo fratris et sororis pronepos, proneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae filius, filia; 'propius sobrinus, sobrina,[4] id est patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filius, filia. his accrescunt pro-

---

6) *i. e. ut quisque ulterior gradus priorem excipit.* 7) *Cf. L.* 1. §. 5. *L.* 10. §. 14. *D. h. t.* 8) *Cf. L.* 1. §. 6. *L.* 10. §. 15. *D. eod.* 9) *Itaque reliquos, qui neque patrueles neque amitini ideoque ipsa origine cognati tantum essent, hoc nomen comprehendit; de quo loquendi usu cf. Brisson. v. Consobrinus s. fin. Ceterum haec verba in Cdd. et edd. leguntur ante illa* amitinus, amitina, id est amitae filius, filia: *aperto vitio, cum ubique in antecedentibus et sequentibus amita post patruum ante avunculum et materteram, itemque amitini post patrueles ante consobrinos commemorentur. Itaque verum ordinem, quem Paullus etiam L.* 10. §. 15. *cit. servat, restituimus.* 10) itemque *Cdd. edd. factum id sc. ex* licet ppe, *postquam verba* amitinus . . . . filia *sedem mutaverant. Cuiac. antea verba* et matertera *deleri iubebat.* 1) *i. e. iungitur* (§. 1.), *quia ex transverso limite abavo adiicitur, ut ex stemmate cognationum apparet, dum ceterae personae ex ante memoratis progeneratae erant.* 2) *Supplevi. Cf. not.* 14. *et* §. 6 *fin.* 3) *Cf. L.* 1. §. 7. *L.* 10. §. 16. *D. eod.* 4) *Sic quoque dixisse ICtos, licet contra rationem, at brevitatis causa et ut eum eamve, qui quaeve propius esset sobrinorum gradu (Fr. Vat.* 298.), *commode significare possent, mihi persuasum est. Est autem haec appellatio ex 'propius sobrino' (cf. Fest. s. v.) similiter ficta, ut proconsul ex pro consule. Ceterum cf. Schrader ad Inst. p.* 450. *Schulting ad h. l.*

patruus, proamita, hi sunt proaui paterni frater et soror; prouunculus, promatertera, hi sunt proauiae paternae maternaeque frater et soror, proauique materni.[15] **6.** [6]Sexto gradu ueniunt supra tritauus, tritauia: infra trinepos, trineptis: ex obliquo fratris et sororis abnepos, abneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae nepos, neptis; patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae nepos, neptis, id est 'propius sobrini, propius sobrinae[7] filius, filia, qui 'sobrini[8] appellantur. quibus 'ex latere[9] accrescunt propatrui, proamitae, proauunculi, promaterterae filius, filia; abpatruus, abamita, hi sunt abaui paterni frater et soror; abauunculus, abmatertera, hi sunt abauiae paternae maternaeque frater et soror, abauique materni.[20] **7.** [1]Septimo gradu qui sunt cognati, recta linea supra infraque propriis nominibus non appellantur: sed ex transuersa linea continentur fratris sororisue 'adnepotes, adneptes;[2] consobrini '(*consobrinaeue pronepotes, proneptes, sobrini sobrinaeue*)[3] filii filiaeque. **8.** [4]Successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inueniri, nec uita succedentibus prorogari potest.[5]

---

15) *sc. frater et soror. Et recte hos quoque a ICtis provunculum et promaterteram appellari vult, dum ubique id agit, ut his nominibus perinde ac supra* §. 4. *consobrinorum, omnes eius gradus, qui cognati tantum sint, ab agnatis discernantur. Cf. not.* 12. 6) *Cf. L.* 3 *pr. L.* 10. §. 17. *D. h. t.* 7) proprius subrini propius subrinae *Cd.* 4. proprioris sobrini propriae sobrinae *Cd.* 12. propioris sobrini *plerique Cdd. edd. Cf. not.* 14. 8) *Ex Contii cj.* consobrini *Cdd. edd.* 9) *Omnes Cdd.* a latere *edd.* 20) *Cf. not.* 15. 1) *Cf. L.* 3. §. 1. *L.* 10. §. 18. *D. h. t.* 2) *Nonnulli Cdd.* adnepos, adneptis *ex aliis edd.* 3) *Haec, quae restitui, excidisse, veri est similius, quam quod alii voluerunt, pro* consobrini *corrigendum* sobrini. *Hoc tantum genus cognatorum Paullus ex septimo gradu commemorat, quod eo referendi erant sobrino sobrinave nati nataeve, quos solos praetor ex septimo gradu ad bon. possessionem vocabat. Et fortasse ante* fratris *excidit* infra. 4) *Cf. L.* 4 *pr. D. h. t.* 5) *Ea enim (vita defuncturi, cui succeditur) terminatur seculo (L.* 56. *D. de usufr.* 7, 1), *septem tantum pubertates et, per has, generationes continente; nec melior quam directae transversae lineae condicio esse potest, quae tantum ad imitationem directae ad bona defunctorum vocatur. Hac contemplatione stemma cognationum*

TIT. XII. DE MANVMISSIONIBVS.

1. [1] Seruum communem unus ex dominis manumittendo Latinum facere non potest, nec magis 'ciuem[2] Romanum. cuius portio eo casu, quo, si proprius esset, ad ciuitatem Romanam perueniret, socio accrescit. **2.** [3] Mutus et surdus seruum uindicta liberare non possunt. inter amicos tamen et per epistolam manumittere non prohibentur. [4] Ut autem ad iustam libertatem peruenire possit, condicione uenditionis '(*ab iis*)[5] excipi potest. **3.** [6] Tormentis apud praesidem subiectus et de nulla culpa confessus ad iustam libertatem perduci potest. **4.** [7] 'Fideicommisso[8] libertas data facto heredis non mutatur, si seruum, quem manumittere iussus est, uinxerit. **5.** [9] Communem seruum unus ex sociis uinciendo futurae libertati non nocebit: inter pares enim sententias clementior seueriori praefertur. et certe humanae rationis est fauere miserioribus, et prope innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possumus.[10] **6.** [1] Debitor creditorue seruum pignoris uinciendo dediticium facere non possunt: alter enim sine altero causam pignoris deteriorem facere non potest. **7.** Seruus furiosi domini uel pupilli iussu uinctus dediticiorum numero non efficitur, quia neque furiosus neque pupillus exacti consilii capax est. **8.** Non tantum si ipse dominus uinciat, nocet libertati, sed et si uinciri iubeat, aut uincientis procuratoris actorisue factum comprobet. quodsi antequam sciret uinctum, solutionis eius

---

D'orvillianum (*adiectum Theophil. ed. Reiz. I. p.* 571) *sex gradus continens ita pictum est, ut longaevi senis corpore comprehendatur, supra infraque et ab utroque latere eminentis membranasque manibus tenentis, quae solae post eius obitum memoriam generis propagabunt.*

Tit. XII. 1) *Cf. Ulp.* 1, 18. *Fr. Dosith.* 10. 2) quam (q. *orto ex sequente* ci) ciuem *Cdd. edd.* 3) *Cf. L.* 1. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9), *dum integra erat, de manumissione inter amicos loquentem. L.* 10. *C. qui testam. fac.* (6, 22). 4) *Cf. L.* 10. *D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 13. *D. de manum.* (40, 1). 5) *Supplevi: excidit ob antecedens* -onis. 6) *Cf. Gai.* 1, 13. *Ulp.* 1, 11. 7) *Cf. L.* 15. 43. *D. de fideicomm. lib.* (40, 5). *Gai. l. c.* 8) *Plerique Cdd.* fideicommissa *ex aliis edd.* 9) *Cf. L.* 28. *D. comm. div.* (10, 3). 10) *Cf. Senec. ep.* 81. *Quintil. decl.* 254. 1) *Cf. L.* 24. §. *ult. D. de pign. act.* (13, 7).

causas approbauerit, libertati futurae uincula non nocebunt. **9.** [12]Caeco curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem instituere potest.

TIT. XIII. DE FIDEICOMMISSIS LIBERTATIBVS.

1. [1]Ea condicione heres institutus, 'ut[2] liberos suos 'emanciparet,[3] 'omnimodo[4] eos cogendus est emancipare: pro condicione enim 'hoc loco[5] emancipatio uidetur adscripta. **2.** [6]Decedente eo, a quo 'fideicommisso[7] libertas relicta est, heredes eius eam praestare cogendi sunt. **3.** [8]Si decedens seruis suis libertatem ita dederit: ILLVM ET ILLVM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQVE FILIIS MEIS TVTORES DO, impeditur fideicommissa libertas; quia pupilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt, et habentibus tutores tutor dari non potest. sed interim uice absentium pupilli habebuntur, ut ex decreto amplissimi ordinis[9] primum libertas ac deinde tutela competere possit.

TIT. XIV. AD LEGEM FVRIAM CANINIAM.[1]

1. [2]Nominatim '(*tantum*)[3] serui testamento manumitti secundum legem Furiam possunt. Nominatim autem 'manu-

---

12) *Cf.* §. 4. *I. de curat.* (1, 23). *Nec igitur caeco datus curator vinciendo servum caeci libertati eius nocet.*

Tit. XIII. 1) *Cf. L.* 92. 93. *D. de cond. et dem.* (35, 1). *L.* 114. §. 8. *D. de leg.* 1. *L.* 16. §. 1. *D. de curat. fur.* (27, 10). *L.* 25. *C. de inoff. test.* (3, 28). 2) si *plerique Cdd. edd.* est *Cd.* 9. ut si *Cd.* 5. *omittit Cd.* 40. *Scilicet scriptura* institut' *primum effecit, ut omitteretur* ut; *deinde a plerisque intuentibus v.* ea condicione *suppletum* si. 3) emancipauerit *Cdd. edd.; factum, postquam initio* si *positum erat.* 4) *Ex Cuiacii cj.* omnimodis *Cdd. ed. A. Vid. Schult.* 5) *i. e. post heredis institutionem, cum propria condicio eam antecedere soleat. In qua primum receptum est, ut institutus si b. p. s. t. agnovisset, cogeretur emancipare. Post idem ad modum et postremo ad verba quasi fideicommissaria translatum. Cf. L.* 92 *cit.* 6) *Cf. L.* 12. §. 1. *D. de fideic. lib.* (40, 5). 7) fideicommissa (fideicommissis *Cd.* 4.) *Cdd. edd. Cf.* 4, 12. §. 4. 8) *Cf. L.* 9. *C. de fideic. lib.* (7, 4). *L.* 11. *D. eod.* (40, 5). *L.* 27 *pr. D. de testam. tut.* (26, 2). 9) *SCto Dasumiano. Cf. L.* 36 *pr. L.* 51. §. 4. *D. de fideic. lib.* (40, 5).

Tit. XIV. 1) *Cf. Gai.* 1, 42 *seq. Ulp.* 1, 24. 2) *Cf. Ulp.* 1, 25. *L.* 24. 51 *pr.* 59 *pr. D. de manum. test.* (40, 4). 3) *Sup-*

mitti proprie[4] intelligitur hoc modo: STICHVS LIBER ESTO. cum autem OPSONATOREM, uel QVI EX ANCILLA ILLA 'NASCETVR,[5] LIBERVM ESSE VOLO, ex Orphitiano senatusconsulto[6] perinde libertas competit, ac si nominatim data sit: '(*et*)[7] officiorum enim et artium appellatio nihil de significatione nominum mutat;[8] nisi forte plures sint, qui eo officio designentur: tunc enim nomen adiungendum est, ut eluceat, de quo testator sensisse uideatur. **2.** [9]Codicillis testamento confirmatis datae libertates cum his, quae tabulis testamenti datae sunt, concurrunt, et siue antecedant siue sequantur testamentum, nouissimo loco adhibentur; quia ex testamento utraeque confirmantur. **3.** Quoties numerus seruorum propter legem Furiam Caniniam ineundus est, fugitiui quoque,[10] quorum semper possessio animo retinetur, computandi sunt.[1] **4.** [2]Lege Furia Caninia cauetur, ut certus seruorum numerus testamento manumittatur. subductis igitur 'duobus, a (*tribus*)[3] usque ad decem pars dimidia '(*manumitti potest*);[4] a decem usque ad triginta pars tertia; a triginta usque ad centum pars quarta; a centum usque ad quingentos pars quinta. plures autem quam centum ex maiori numero seruorum manumitti non licet.

[*L.* 4. *D. de natal. restit.* (40, 11).]

---

plevi (*ex* nomina-tim). 4) manumittere *Cdd. edd. scilicet id factum ex* manumittippe. 5) nascitur *Cdd. edd. Exemplum est quasi postumo servo nominatim datae libertatis, quae fideicommisso tantum dari poterat* (4, 13. §. 3. *Gai.* 2, 117, 267). natus est *cj. Schult.* 6) *incerti anni.* 7) *Supplevi* (*ex* sit), *ut ratio reddita ad prius exemplum solum referri possit.* 8) *i. e. non differt ab ea significatione, quae fit per nomina; ut opus non sit legere* hominum. 9) *Cf. Gai. epit.* 1, 2. §. 2. 10) *Cf. L.* 13 *pr. L.* 15. *D. de acq. v. amitt. poss.* (41, 2). *L.* 17. §. 3. *D. de furt.* (47, 2). 1) *Scilicet de habente tot servos lex caverat. Gai.* 1, 43. 2) *Cf. Gai.* 1, 43. *Ulp.* 1, 24. 3) duobus *plerique Cdd. edd.* a duobus *quinque Cdd.* 4) *Supplevi ex vicinis* (mmtip).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM
LIBER QVINTVS.

TIT. I. DE LIBERALI CAVSA.

1. [1] Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimentorum gratia filios suos uendiderint, statui ingenuitatis eorum non praeiudicant: homo enim liber 'nullo pretio [2] aestimatur. iidem nec pignori ab his aut fiduciae dari possunt; 'ex quo facto sciens creditor deportatur. [3] operae tamen eorum locari possunt. **2.** [4] Veritati et origini ingenuitatis manumissio, quocumque modo facta fuerit, non praeiudicat. **3.** Descriptio 'ingenuorum ex officio fisci [5] inter fiscalem familiam facta ingenuitati non praeiudicat. **4.** [6] Qui metu et impressione alicuius terroris apud acta praesidis seruum se esse mentitus est, postea statum suum defendenti non praeiudicat. **5.** Post susceptum liberale iudicium si assertor causam deseruerit, in alium assertorem omne iudicium transferri placuit. in priorem uero, quod prodendae libertatis gratia factum est, extra ordinem uindicatur: non enim oportet susceptam status causam nulla cogente necessitate destitui.

[*L.* 39 *pr.* §§. 1—3. *D. de liber. causa* (40, 12).
L. 9 *pr.* §§. 1—8. *L.* 11 *pr.* §§. 1—5. *D. de publican.* (39, 4).]

TIT. II. DE VSVCAPIONE.

1. [1] Possessionem acquirimus et animo et corpore; animo

Tit. I. 1) *Cf. Fr. Vat.* 26. 33. 34. *L.* 1. 37. *C. de lib. causa* (7, 16). *L. un. Th. C. de his qui sanguin.* (5, 8). *L.* 1. 2. *C. de patr. qui fil.* (4, 43). 2) *Sic plerique Cdd.* nullo dari nullo pretio *Cdd.* 1. 2. 7. 27. nulli dari pretio *Cd.* 5. *Fortasse:* n'uenum dari p̄ (nec uenum dari potest) n' (nec) ullo pretio. 3) *Hinc facta L.* 4. *D. quae res pign.* (20, 3). *Cf. Edict. Theoder.* 94. 95. 4) *Cf.* §. 1. *I. de ingen.* (1, 4). 5) *i. e. ingenuorum, qui sunt ex officialibus fisci.* 6) *Cf. L.* 6. 22. 24. *C. de lib. causa* (7, 16).

Tit. II. 1) *Cf. L.* 3. §§. 11. 12. *D. de acq. v. amitt. poss.*

utique nostro, corpore uel nostro uel alieno. sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus; retinere tamen nudo animo possumus, sicut in saltibus hibernis aestiuisque contingit. **2.** [2]Per liberas personas, quae in potestate nostra non sunt, acquiri nobis nihil potest. sed per procuratorem acquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est. absente autem domino comparata non aliter ei, quam si rata sit, quaeritur. **3.** [3]Longi autem temporis praescriptio inter praesentes 'continui[4] decennii spatio, inter absentes uicennii comprehenditur. **4.** [5]'*(Decem uel)*[6] uiginti annorum praescriptio etiam aduersus rem publicam prodest ei, qui iustum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. Actio tamen 'rei publicae,[7] quanti eius interest, aduersus eos datur, qui ea negotia defendere neglexerunt.[8] **5.** [9]Si post motam intra tempora quaestionem res ad nouum dominum emptione transierit, nec is per uiginti annos fuerit inquietatus, auelli ei possessionem non oportet.

TIT. III. DE HIS, QVAE PER TVRBAM FIVNT.

1. [1]In eos, qui per turbam seditionemue damnum alicui dederint dandumue curauerint, si quidem res pecuniaria est, aestimatione dupli sarcitur; quodsi ex hoc corpori alicuius, uitae membrisue noceatur, extra ordinem uindicatur. **2.** [2]Quicquid ex incendio, ruina, naufragio, nauique expugnata raptum, susceptum suppressumue fuerit, eo anno in quadruplum eius rei, quam quis suppresserit, celauerit, rapuerit, conuenitur; postea uero in simplum. **3.** [3]Hi, qui aedes alienas uillasue expilauerint, effregerint, expugnauerint, si quidem

---

(41, 2). *L.* 1. §. 25. *D. de vi* (43, 16). 2) *Cf. Gai.* 2, 95. §. 5. *I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). 3) *Cf. pr. I. de usuc.* (2, 6). 4) *Plerique Cdd.* continuo *ex aliis edd.* 5) *Cf. L.* 9. *D. de usurp.* (41, 3). *L.* 1. *C. de praescr. l. temp.* (7, 33). *F. A. Schilling Bemerk. p.* 401. 6) *Supplevi* (*fuerat* xū). 7) *Haec v. in Cdd. sedis incertae* (quanti reip. *Cd.* 14. eos reip. *ceteri Cdd. edd.*) *suo loco restitui.* 8) *Cf. L.* 9. §. 3. *D. de admin. rer. ad civ.* (50, 8). 9) *Cf. L.* 1. *C. de praescr. l. temp.* (7, 33).

Tit. III. 1) *Cf. L.* 4. *D. vi bon. rapt.* (47, 8). 2) *Cf. L.* 1. *D. de incend.* (47, 9). 3) *Est etiam L.* 11 *pr.* §. 1. *D. ad leg. Iul. de vi publ.* (47, 6).

id turba cum telis coacta fecerint, capite puniuntur. telorum autem appellatione omnia, ex quibus saluti hominis noceri possit, accipiuntur. **4.** [4]Receptores aggressorum, itemque latronum eadem poena afficiuntur, qua ipsi latrones: sublatis enim susceptoribus grassantium cupido conquiescit. **5.** [5]Fures uel raptores balnearum plerumque in metallum aut in opus publicum damnantur. 'nam nonnumquam[6] pro frequentia admissorum iudicantis sententia 'temperatur.[7] **6.** [8]Incendiarii, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. quodsi incuria 'insulariorum[9] ignis euaserit, 'domino aedium[10] damnum eiusmodi sarciri placuit.

TIT. IV. DE INIVRIIS.

1. [1]Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus uerberibus et illatione stupri; extra corpus conuiciis et famosis libellis: quod ex affectu uniuscuiusque patientis et facientis aestimatur. **2.** [2]Furiosus, itemque infans affectu doli et captu contumeliae carent; idcirco iniuriarum agi cum his non potest. **3.** [3]Si liberis, qui in potestate sunt, aut uxori fiat iniuria, nostra interest uindicare; ideoque per nos actio inferri potest, si modo is, qui fecit, in iniuriam nostram id fecisse doceatur. **4.** Corpori iniuria infertur, cum quis pulsatur: 'secus quam cum[4] stuprum infertur aut de stupro

---

4) *Cf. L.* 3. §. 3. *D. de incend.* (47, 9). *L.* 1. *D. de recept.* (47, 16). *L.* 9. *C. ad leg. Iul. de vi* (9, 12). 5) *Cf. L.* 1. *D. de fur. baln.* (47, 17). 6) *Sic septem Cdd.* nonnunquam *ceteri, edd.* 7) *Malim* exasperatur. 8) *Cf. infra* 5, 20. *Collat.* 20. *L.* 28. §. 12. *D. de poen.* (48, 19). *L.* 9. 11. *D. de incend.* (47, 9). *L.* 10. *D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8). 9) eorum *Cdd. edd. Prior pars v. periit ob v.* incuria. *Cf. L. ult. D. de offic. praef. vig.* (1, 15). *Alii cj.* aliorum *vel* habitatorum. 10) dupli (*vel* duplici) compendio *Cdd. edd., quod nihili est.*

Tit. IV. 1) *Cf. L.* 1. §§. 1. 2. *L.* 3. §. 1. *D. de iniur.* (47, 10). *Collat.* 2, 5. §. 4. *Senec. de constant.* 5. §. *ult. I. de iniur.* (4, 4). 2) *Cf. L.* 3. §. 1. *D. h. t.* 3) *Cf. L.* 1. §§. 3. 5. *L.* 18. §§. 4. 5. *D. h. t. Gai.* 3, 221. 4) cuique *Cdd. edd.* cuicumque *Cdd.* 32. 33. (*scriptum fuerat* secusq̄c). *De re cf. L.* 1. §. 2. *D. h. t. supra* 2, 26. §. 12. *infra* §. 14. *L.* 3. §. 4. *L.* 5. §. 2. *D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6). *Nam ut patimur hanc iniuriam in corpus* (§. 1.), *ita magis tamen famae quam corpori*

interpellatur, quae res extra ordinem uindicatur, ita ut 'pulsatio pudoris[5] poena capitis uindicetur. **5.** [6]Sollicitatores alienarum nuptiarum,[7] itemque matrimoniorum interpellatores,[8] etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter uoluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur. **6.** [9]Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto iure introducta est. Lege duodecim tabularum de famosis carminibus, membris ruptis et ossibus fractis. **7.** Moribus, quoties factum pro qualitate sui arbitrio iudicis 'aestimatur aut[10] congruentis poenae supplicio uindicatur. **8.** Mixto iure iniuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur '(*uerberaturue*) uel (*ui*)[1] cuius domus introitur, '(*non*)[2] ab his, qui uulgo derectarii appellantur, in quos extra ordinem animaduertitur, ita ut 'furis introeuntis[3] consilium pro modo commentae fraudis poena uindicetur exsilii aut metalli aut operis publici. **9.** [4]Iniuriarum ciuiliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur. **10.** [5]Atrox iniuria aestimatur aut loco aut tempore aut persona: loco, quoties in publico irrogatur; tempore, quoties interdiu; persona, quoties senatori uel equiti Romano, decurioni(*ue*)[6] uel alias spectatae auctoritatis uiro, et si(*ue*)[6] plebeius uel humili loco natus senatori uel equiti Romano decurioniue (*iniuriam faciat, siue*)[7] magistratui uel aedili uel iudici quilibet 'reorum,[8] uel si his omnibus plebeius.[9] **11.** [20]Qui per calumniam iniuriae actionem instituit, extra ordinem punitur: omnes enim calu-

---

infertur. 5) *i. e. vi illatum stuprum.* 6) *Est etiam L.* 1 *pr. D. de extraord. crim.* (47, 11). 7) *i. e. aliis desponsarum.* 8) *i. e. uxorum allectores.* 9) *Cf. Huschke 'Gaius' p.* 146. 118. — *Gai.* 3, 223. *Collat.* 2, 5. §. 5. 10) aestimatur *plerique Cdd.* aestimatum *alii, edd.* (*fucrat* aestimat' aut *vel* aestimatur ā). *Cf. cit. 'Gaius' p.* 164. 1) *Supplevi. Cf. L.* 5 *pr.* §§. 1 *seq. D. h. t.* 2) *Supplevi. Potes ctiam:* ptq (*praetcrquam*). 3) prius ingruentis *Cdd. edd. Cf. cit. 'Gaius' p.* 146. *L.* 7. *D. dc extrao. crim.* (47, 11). *L.* 1. §. 2. *D. de cffract.* (47, 18). 4) *Cf. L.* 1. 6. §. 3. *D. dc his qui not.* (3, 2) *et cit. 'Gaius' p.* 143. 5) *Cf. Gai.* 3, 225. *Collat.* 2, 2. §. 9. *I. h. t.* (4, 4). 6) *Supplevi.* 7) *Supplevi, quae ut exciderent, similitudo litterarum* (dec-)urioni *et rccurrens* ue *effecisse videtur.* 8) horum *Cdd. edd.* 9) *sc. ex corona, dum illi munere suo funguntur. — Cuiac. omnia indc a v.* et si *delcri iubcbat.* 20) *Cf.* 1, 5. §§. 1. 2. *L.* 43. *D. h. t.*

mniatores exsilii uel insulae relegatione aut ordinis amissione puniri placuit. **12.** Iniuriarum non nisi praesentes accusare possunt: crimen enim, quod 'uindictam aut[21] calumniae iudicium exspectat, per alios intendi non potest. **13.** [2]Fit iniuria contra bonos mores, ueluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, coeno, luto obliniuerit, aquas spurcauerit, fistulas, lacus, quidue aliud in iniuriam publicam contaminauerit. in quos grauiter animaduerti solet. **14.** [3]Qui puero praetextato stuprum aliudue flagitium, abducto ab eo uel corrupto comite, persuaserit, mulierem puellamue interpellauerit, quidue corrumpendae pudicitiae gratia fecerit, domum praebuerit, pretiumue, quo id persuadeat, dederit, perfecto flagitio capite punitur; imperfecto in insulam deportatur. corrupti comites summo supplicio afficiuntur. [4]**15.** [5]Qui carmen famosum in iniuriam alicuius uel alia quaelibet cantica, quo agnosci possit, composuerit, ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam deportatur: interest enim publicae disciplinae, opinionem uniuscuiusque a 'turpis[6] carminis infamia uindicare. Carmen facit non tantum, qui satiras et epigrammata, sed '(*et qui*) quid aliud alio genere componit. De legitima insectandi alicuius causa (*composita*) oratione[7] et 'de per*strictione* di*uersae*

---

[21]) uindictae aut *ex plerisque Cdd. edd.; pro* aut *est* per *in Cdd.* 1. 2. 5. 6. 9. *Unde suspicere esse legendum* uindictam per. *Sed lex Cornelia de iniuriis, ut postea lex Iulia de adulteriis* (*Collat.* 4, 4. §. 1.), *sanxisse uidetur, ut omnino qui condemnatione rei vindictam non assequeretur, calumniae iudicium subiret. Ceterum cf.* §. 9. *I. h. t.* (4, 4). [2]) *Extat etiam in L.* 1. §. 1. *D. de extrao. crim.* (47, 11). [3]) *Est etiam L.* 1. §. 2. *D. eod. in quibusdam varians.* [4]) *Ex Cdd. S. Germ.* (*ubi praecedit* Interpr.) S. 13. 38. 39. [5]) *Cf. L.* 5. §§. 9—11. *L.* 6. *D. de iniur.* (47, 10). *Tacit. A.* 14, 50. [6]) *Cd.* S. turpi *ceteri, edd.* [7]) illegitimam (uel legitimam *Cdd.* S. 13. 38. 39.) insectandi alicuius causam quidue aliud alio genere componit. De ratione *Cdd. edd. Cuiac. totam sententiam inde a v.* Carmen facit *pro spuria aut pro interpretatione habuit. Schult. cj.:* sed et illegitimum i. a. causa quid aliud a. g. componit *etc., quod satis non facit. Ego totius loci sententiam reputans, sic statuo, redeuntia verba similia* componit de *et* composita o- *in causa fuisse, ut haec ipsa et quae intermedia sunt, exciderent et deinde omissis tamen illis* composita o *tanquam falsa repetitione, alieno loco ante* quid (*ubi* et qui *geminandum*) *insererentur, quo facto* illegitimam — causam *et*

partis[28] nihil cauetur; quoniam omnimodo deformanda est eius persona, contra quem uenimus. sed in hoc modus quidam et ratio adhibenda est: aestimatio enim etiam hoc modo laeditur.[9] **16**. Psalterium, quod uulgo dicitur canticum in alterius infamiam compositum et publice cantatum, tam in eos, qui hoc cantauerint, quam in eos, qui composuerint, extra ordinem uindicatur:[30] eo acrius, si personae dignitas ab hac iniuria defendenda sit. **17**. In 'conductores,[1] qui famosos libellos in contumeliam alterius proposuerint, extra ordinem usque ad relegationem insulae uindicatur. **18**. [2]Conuicium iudici ab appellatoribus fieri non oportet; alioquin infamia notantur. **19**. [3]Maledictum, itemque conuicium publice factum ad iniuriae uindictam reuocatur. quo facto condemnatus infamis efficitur. **20**. Non tantum is, qui maledictum aut conuicium ingesserit, iniuriarum conuictus famosus efficitur, sed et is, cuius ope consilioue factum esse dicitur. [4]**21**. Conuicium contra bonos mores fieri uidetur, si obscoeno nomine aut inferiore parte corporis nudatus aliquis '(*uirginem*)[5] insectatus sit. quod factum contemplatione morum et causa publicae honestatis uindictam extraordinariae ultionis exspectat. **22**. [6]Seruus, qui iniuriam aut contumeliam fece-

---

quidue *scriptum est. Legitimam ins. al. c. compositam orationem intellige exempli gratia in senatu contra malum civem habitam.* [28]) desperatione dilectione *Cdd.* 13. 39. de personarum dignitate *ceteri, edd. Unde apparet, librarios in codice, unde transcriberent, tantum* de per *et* di *sequentibus utrobique lituris invenisse, quas ex ingenio diversimode sed infeliciter complerunt. Veriora nos substituimus.* [9]) *Ideoque haec laesio excusata tantum est, quatenus iure fit. Cf. L.* 13. §. 1. *D. h. t.* [30]) *Graviori poena, quam senatus censuerat* (§. 15.), *quia in decantatione maior inest contumelia.* [1]) eos auctores *Cdd. edd. Sed et* eos *offendit, et* auctores, *qui ex* §. 15. *deportabantur; conductores intelligo, qui divulgandos libellos redemerant. Cf. L.* 15. §. 27. *L.* 5. §. 10. *D. h. t.* '*qui emendum uendendumue curauerit*'. [2]) *Exstat etiam in L.* 42. *D. h. t. Cf.* §. 10. *et infra* 5, 35. §. 3. [3]) *Cf. L.* 15. §§. 2 *seq. D. h. t.* [4]) *Servata Cdd.* 8. 30. 39. 40. *a Cuiac. immerito pro spuria habita. Cf. L.* 15. §§. 21—23. *D. h. t.* [5]) *Supplevi.* uirgiñ. *inter uicina* uis *et* in *videtur excidisse. Cf. L.* 15. §. 15. *D. h. t.* [6]) *Cf. L.* 17. §. 4. *L. ult. D. h. t. infra* 5, 18. §. 1. *L.* 10 *pr. L.* 35. §. 4. *D. de poen.* (48, 19).

rit, siquidem atrocem, in metallum damnatur; si uero leuem, flagellis caesus sub poena uinculorum temporalium domino restituitur.

TIT. V^A. DE EFFECTV SENTENTIARVM ET FINIBVS LITIVM.

1. [1] Res iudicatae uidentur ab his, qui imperium potestatemque habent, uel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur; itemque a magistratibus municipalibus usque ad summam,[2] qua ius dicere possunt; itemque ab his, qui ab imperatore extra ordinem petuntur.[3] Ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit; sed si poena inter 'reos[4] promissa sit, 'postea[5] 're in iudicium deducta, ea[6] ex stipulatu peti potest. **2.** [7] Confessi debitores pro iudicatis habentur; ideoque ex die confessionis tempora 'solutioni[8] praestituta computantur. **3.** [9] Confiteri quis in iudicio non tantum sua uoce, sed et litteris et quocumque modo potest. conuinci autem non nisi scriptura aut testibus potest. **4.** [10] Eorum, qui debita confessi sunt, pignora capi et distrahi possunt. [1] **5.** Confessionem suam reus in duplum reuocare non potest. **6.** [2] Ea, quae altera parte absente decernuntur, uim rerum iudicatarum non obtinent.

[*L.* 47 *pr.* §. 1. *D. de re iudic.* (42, 1).]

7. [3] Trinis litteris uel edictis, aut uno pro omnibus dato, aut trina denuntiatione conuentus nisi ad iudicem, ad quem sibi denuntiatum est, aut cuius litteris uel edicto conuentus

---

Tit. V^A. 1) *Cf. L.* 13. *D. de iurisd.* (2, 1). *L.* 5 *pr. L.* 15 *pr. D. de re iudic.* (42, 1). 2) *Cf. Lex Rubr. c.* 21. 22. *L.* 11 *pr. D. de iurisd.* (2, 1). 3) *Cf. L.* 5. *C. de iudic.* (3, 1). *L. un. C. qui pro sua* (3, 4). *L.* 5 *pr. C. de fruct.* (7, 51). 4) *Litteram geminavi;* eos *Cdd. edd.* 5) poena *Cdd. edd.* 6) rei in iudicium deductae (deducta *plerique Cdd.* deducta est *Cd.* 29.) *Cdd. edd.* 7) *Cf. L.* 1. 3. *L.* 6. §. 6. *D. de confess.* (42, 2). *L.* 21. *D. de iudic.* (5, 1). *L.* 56. *D. de re iud.* (42, 1). 8) *Ex Cuiac. cj.* solutionis *Cdd. ed. A.* 9) *Cf.* 2, 1. §. 5. 10) *Cf. L.* 31. *D. de re iud.* (42, 1). *L.* 9. *C. de exsec. rei iud.* (7, 53). 1) *Debetur Cd.* 17. *Cf.* §§. 7. 8. 2) *Cf. L.* 47 *pr. D. de re iud.* (42, 1). *L.* 1. §. 3. *D. quae sent. sine app.* (49, 8). *Tit. C. quom. it quando iud.* (7, 43). 3) *Cf. L.* 53. §. 1. *D. de re iud.* (42, 1). *L.* 8. 9. *C. quom. et quando* (7, 43). *L.* 68—73. *D. de iudic.* (5, 1).

est, uenerit, quasi in contumacem dicta sententia auctoritatem rerum iudicatarum obtinet: quin immo nec appellari potest ab ea. [14]**7a**. Ab ea sententia, quae in contumaces data est, neque appellari, neque in duplum reuocari potest. **8**. Res olim iudicata post longum silentium in iudicium deduci[5] non potest, nec eo nomine in duplum reuocari.[6] longum autem tempus exemplo longae praescriptionis decennii inter praesentes, et inter absentes uicennii computatur.[7] **9**. [8]In causa capitali absens nemo damnatur; neque absens per alium accusare aut accusari potest. **10**. [9]Falsis instrumentis religione iudicis circumducta, si 'modo dicta[20] sententia prius de crimine admisso constiterit, eius causae instauratio iure deposcitur. [1]**11**. Ratio calculi saepius se patitur supputari, atque ideo potest quocumque tempore[2] retractari, si non longo tempore euanescat.

* TIT. V B. DE REBVS AVCTORITATE IVDICIS POSSIDENDIS.

1. [1]Pupillo, si non defendatur, in possessione bonorum

---

[14]) *In Cdd. recte tanquam nova sententia haec ponuntur. De re cf. L.* 1. *Gr. C. quib. res iudic.* (10, 1) *p.* 36. *Haen. L.* 73. *§. ult. D. de iudic.* (5, 1). *L.* 1. *C. quor. appell. n. rec.* (7, 65). [5]) *Ab actore reum absolutum quidem, sed sententia nulla, dicente ideoque pristinam actionem quasi integram rursus instituente.* [6]) *A reo, se condemnatum quidem sed sententia nulla dicente, contra quem iudicati actio in duplum datur, si vero longo tempore siluit, rei iudicatae exsecutio.* [7]) *Iam Hadrianum hoc constituisse, suspicari licet ex Dosith. Hadr. sent.* 9. [8]) *Cf. L.* 5 *pr. D. de poen.* (48, 19). *L.* 1 *pr. D. de requirendis* (48, 17). *L.* 13. *§.* 1. *D. de publ. iud.* (48, 1). *L.* 6. *C. de accus.* (9, 2). [9]) *Cf. L.* 11. *D. de except.* (44, 1). *Tit. C. si ex fals. instrum.* (7, 58). [20]) iam dicta *plerique Cdd. edd.* indicta *quidam optimi Cdd., ut puto pro* m(odo) dicta; *intellige sententiam de falsi crimine dictam.* [1]) *Extat in Cdd.* 12. 13. 14. 15. 17. *De re cf. L.* 1. *§.* 1. *D. quae sent.* (50, 8). *L.* 1. *C. de errore calc.* (2, 5). *L.* 2. *C. de re iud.* (7, 52). *L.* 13. *§.* 1. *D. de div. temp. praescr.* (44, 3). *L.* 8 *pr. D. de adm. rer. ad civ.* (50, 8). *L.* 2. *C. de i. fisci* (10, 1). [2]) *Exciderit* error.

Tit. V B. ex incerto fonte primum in ed. Cuiac. 1586. *est editus. Sententiae etiam extant L.* 39 *pr. §.* 1. *D. de reb. auct. iud.* (42, 5), *sed prior mutata.* [1]) *Cf. L.* 33 *pr. D. eod. L.* 6. *§.* 1. *D. quib. ex caus. in poss.* (42, 4).

creditoribus constitutis, ex his usque ad pubertatem alimenta praestanda sunt. **2.** [2]Eius, qui ab hostibus captus est, bona uenire non possunt, quamdiu reuertatur.

TIT. VI. DE INTERDICTIS.

[*L.* 3. *D. ne quid in loco sacro* (43, 6).
L. 2. *D. de loco publ. fruendo* (43, 9).[1]]

1. [2]Retinendae possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem, quam iam habemus, retinere uolumus; quale est VTI POSSIDETIS de rebus soli, et VTRVBI de re mobili. Et in priore quidem is potior est, qui redditi interdicti tempore nec ui nec clam nec precario ab aduersario possidet; in altero uero potior est, qui maiore parte anni retrorsum numerati nec ui nec clam nec precario possedit. **2.** Ut interdictum,[3] ita et actio[4] proponitur, ne quis uia publica aliquem prohibeat. cuius rei sollicitudo ad uiarum curatores 'pertinet. Ab uiarum[5] munitione nemo exceptus est. si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo commeantes impediantur, demolito opere condemnatur.[6] **3.** [7]Non tantum si ipse dominus possessione 'deiiciat,[8] utile interdictum est, sed etiam si familia eius. familiae autem no-

---

2) *Cf. L.* 6. §. 2. *D. quib. ex caus. in poss.* (42, 4).

Tit. VI. 1) *Is quoque, cui statua in publico ponenda locata est, loco publico frui videtur.* 2) *Cf. Gai.* 4, 148—152. 3) *L.* 2. §. 45. *D. ne quid in loco publ.* (43, 8). 4) *Quaenam? Vix enim cogitaveris de iniuriarum actione L.* 13. §. 7. *D. de iniur.* (47, 10), *quae ad hoc proprie proposita non est. Sed etiam sequentia produnt, locum nec integrum nec sanum esse. Puto igitur, verba* ita et actio *fugitiva esse et post* prohibeat *reiicienda, ubi fere haec olim secuta sint:* si uiam publicam ante aedificium suum non muniuerit ut oporteat. *De re cf. L. Iul. munic.* 32—45. *L. un.* §. 3. *D. de via publ.* (43, 10). 5) pertinet, a quarum *Cdd. edd. Postea ad* in ea *intellige* munitione. 6) *Antea ita, ut locata demolitione operis attribueretur redemptori, quanti locatum esset cum dimidio condemnandus. Postea ipse fiscus per servos demoliti operis expensas ab eo exegisse videtur.* 7) *In ed. Haen. hinc ex Cdd. incipit* Tit. VII. de interdicto utrum vi. *De re cf. L.* 1 *pr.* §§. 15—17. *L.* 3. §§. 10. 11. *D. de vi* (43, 16). *Cic. pro Caec.* 19. 20. 8) *Ex Cuiac. cj.* deiiciatur *Cdd. edd. male; nam interpretatur Paullus familiae nomen, de qua deiiciente tantum, non deiecta edictum caverat.*

mine etiam duo serui continentur. **4.** [9]Vi deiicitur non tantum, qui oppressu multitudinis aut fustium aut telorum aut armorum metu terretur, sed et is, qui uiolentiae opinione comperta possessione cessit, si tamen aduersarius eam ingressus sit. **5.** [10]De naui ui deiectus hoc interdicto experiri non potest; sed utilis ei actio de rebus recuperandis, exemplo 'iudicii[1] ui bonorum raptorum, datur. idemque de eo dicendum est, qui carruca aut equo deiicitur; quibus non abductis, iniuriarum actio datur. **6.** [2]Vi deiectus uidetur et qui in praedio ui retinetur, et qui in uia territus est, ne ad fundum suum accederet. **7.** [3]Qui ui aut clam aut precario possidet ab aduersario, impune deiicitur. **8.** 'Ex aedibus[4] ui possessis si aliquae res arserint, uel serui decesserint, licet id sine dolo eius, qui deiecit, factum sit, aestimatione tamen condemnandus est, qui ita uoluit adipisci rem iuris alieni.

[*L.* 60 *pr.* §. 1. *D. de usufructu* (7, 1).
L. 7. *D. de aqua quotid.* (43, 20).
L. 21. 23. 25. *D. quemadm. servit. amitt.* (8, 6).]

9. Si inter uicinos ex communi riuo aqua ducatur, 'diuidi[5] prius 'decet[6] 'et his[7] uicibus, quibus a singulis duci consueuit, ducenti 'aquam[8] uis fieri prohibetur.[9] alienam autem aquam usurpanti nummaria poena irrogatur. Cuius rei cura ad sollicitudinem praesidis spectat.[20] **10.** 'Reddito interdicto, actio quanquam proponatur[1] ex eo, ut quis, quod precario

---

9) *Cf. Cic. pro Caec.* 16. *L.* 1. §. 29. *L.* 3. §. 7. *D. de vi* (43, 16).
10) *Cf. L.* 1. §§. 6. 7. *D. de vi* (43, 16). 1) de *Cdd. edd., natum sc. ex* iud., *cuius priores litterae a v.* exemp-lo *absorptae sunt.*
2) *Cf. L.* 1. §§. 47. 24. *D. de vi* (43, 16). 3) *Cf. Gai.* 4, 154.
4) Ex rebus *Cdd. edd. Cf. L.* 1. §§. 34. 35. *L.* 19. *D. de vi* (43, 16).
5) indici *vel* induci *Cdd.* interdici *ex Cuiac. cj. edd. A. et Haen. inepto sensu. Cf. L.* 4. *D. de aqua quot.* (43, 20). *L.* 19. §. 4. *D. comm. div.* (10, 3). 6) *Sic multi Cdd.*, debet *alii, edd.*
7) *Sic multi Cdd.* ex his (*vel* his) *alii, edd.* 8) autem (*puta* āt *pro* āq) *Cdd. edd.* eam *Schult. cj.* 9) *Adversus quemcunque. De duplici inter rivales interdicto cf. L.* 1. §. 26. *D. de aqua quot.* (43, 20). 20) *Cf. L.* 2. *C. de extraord. cogn.* (50, 13). *L.* 4. 6. *C. de servit.* (3, 32). 1) Redditur interdicti (interdictio *Cd.* 19.) actio quae (*sc.* q̄ *pro* q̄q) proponitur (proponatur *Cdd.* 2. 6.) *Cdd. edd. Actionem vel agi ex interdicto dici solere, Schult. animadvertit ex Spartian. Pesc. Nig.* 2.

habet, 'restituat, tamen[22] et ciuilis actio huius rei, sicut commodati,[3] competit: eo uel maxime, quod ex beneficio suo unusquisque iniuriam pati non debet. **11.** [4]Precario possidere uidetur non tantum, qui per epistolam uel quacumque alia ratione hoc sibi concedi postulauit, sed et is, qui nullo uoluntatis indicio, patiente tamen domino, possidet. **12.** [5]Heres eius, qui precariam possessionem tenebat, si in ea manserit, magis dicendum est, clam uideri possidere: nullae enim preces eius uidentur adhibitae. et ideo persecutio eius rei semper manebit, nec interdicto locus est. **13.** [6]Arbor, quae 'in alienas aedes uel[7] in uicini agrum imminet, nisi a domino sublucari non potest, isque conueniendus est, ut eam sublucet. quodsi conuentus dominus id facere noluerit, a uicino luxuries ramorum compescatur; idque qualiscumque dominus facere non prohibetur. **14.** [8]Aduersus eum, qui hominem liberum uinxerit, suppresserit, incluserit, operamue, ut id fieret, dederit, tam interdictum quam legis Fabiae super ea re actio redditur; et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is, qui detinetur, lege autem Fabia, ut etiam poena nummaria coerceatur. **15.** [9]Bene concordans matrimonium separari a patre Diuus Pius prohibuit: itemque a patrono libertum, a parentibus filium filiamque; nisi forte quaeratur, ubi utilius morari debeat. **16.** [30]Omnibus bonis, 'quae quis[1] habet quaeque habiturus est, obligatis, nec concubina, nec filius natura-

---

[22]) restituat. nam *Cdd. edd.* [3]) *Praescriptis verbis ad similitudinem commodati. Cf. L.* 2. *L.* 19. §. 2. *D. de precar.* (43, 26). [4]) *Cf. L.* 4. §. 4. *D. de precar.* (43, 26). [5]) *Cf. L.* 11. *D. de div. temp. praescr.* (44, 2). *L.* 12. §. *ult.* — *L.* 8. §. *ult. D. de precar.* (43, 26). *L.* 2. *C. eod.* (8, 9). [6]) *Cf. L.* 1 *pr.* §§. 7—9. *D. de arbor. caed.* (43, 27). *Fest. v. Sublucare.* [7]) *Cuiacius haec v. expungi iubebat, sine causa. Hoc enim dicit Paullus, arboris sublucationem, tam si in aedes (ubi etiam totam adimere licet) quam si in agrum vicini immineat, a domino postulari vel negante eo, ab ipso, cui arbor nocet, perfici posse. Cui enim plus licet, minus non licere non potest.* [8]) *Cf. L.* 1. 3 *pr. D. de hom. lib. exh.* (43, 29). *Collat.* 14, 3. §. 4. [9]) *Cf. Fr. Vat.* 116. *L.* 1. §§. 3. *ult. L.* 3. §. 5. *D. de lib. exhib.* (43, 30). *L.* 3. §§. 2. 3. *D. de hom. lib. exh.* (43, 29). [30]) *Cf. L.* 6—9 *pr. D. de pign.* (20, 1). *L.* 1. *C. quae res pign.* (8, 17). [1]) quae *plerique Cdd. edd.* quaecumque *Cdd.* 6. 15.

lis, nec alumnus, nec ea, quae in usu quotidiano habet, obligantur; ideoque de his nec interdictum redditur.

TIT. VII. DE '(*VERBORVM*)[1] OBLIGATIONIBVS.

1. [2] Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae sunt, quae quadam uerborum sollennitate concipiuntur, et appellatae, quod per eas firmitas obligationum constringitur stipulum enim ueteres firmum appellauerunt. **2.** [3] Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur. Quodsi scriptum fuerit instrumento, promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit.

[*L.* 136 *pr.* §. 1. *D. de verb. obl.* (45, 1).]

3. [4] Fructuarius seruus si quid ex re fructuarii aut ex operis suis acquirit, ad fructuarium pertinet. quicquid autem aliunde uel ex re proprietarii acquirit, domino proprietatis acquirit. **4.** [5] Cum facto promissoris res in stipulatum deducta intercidit, perinde agi ex stipulatu potest ac si ea res exstaret. ideo promissor aestimatione eius punitur, maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio.

TIT. VIII. DE NOVATIONIBVS.

1. [1] Non solum per nosmet ipsos nouamus, quod nobis debetur, sed per eos etiam, per quos stipulari possumus, ueluti per filiumfamilias uel seruum, iubendo uel ratum habendo. Procurator quoque noster ex iussu nostro receptum est ut nouare possit.

TIT. IX. DE STIPVLATIONIBVS '(*PRAETORIIS*)[1].

1. [2] Substitutus heres ab instituto, qui sub condicione scriptus est, utiliter sibi institutum hac stipulatione cauere

---

Tit. VII. 1) *Ex Schult. cj. supplevi.* 2) *Cf. supra* 2, 3. *pr. I. de verb. obl.* (3, 15). *Isidor. Orig.* 5, 24. §. 30. 3) *Cf.* §§. 12. 17. *I. de inutil. stip.* (3, 19). 4) *Cf. Gai.* 3, 164. 165. 5) *Cf. L.* 23. *L.* 91 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1).

Tit. VIII. 1) *Cf. L.* 16. 20 *pr. L.* 22. 23. *D. de novat.* (46, 2).

Tit. IX. 1) *Hoc addendum apparet.* 2) *Cf. L.* 12. 13. *D. qui satisd. cog.* (2, 8). *L.* 8 *pr. D. de stip. praet.* (46, 5).

'compellit,[3] ne petita bonorum possessione res hereditarias deminuat: hoc enim casu[4] ex die interpositae stipulationis duplos fructus[5] praestare compellitur. Huius 'autem[6] praeiudicium[7] a superiore differt, quo quaeritur, an ea res, de qua

---

3) *Hoc factum suspicor ex* 'ulat (postulat), c' (com) *ex* cauerie, *ut forte scriptum erat, praefixa, idque effecisse, ut post* sibi *inculcaretur* institutum, *quod olim* institutus *scriptum, ut habet Cd.* 40., *post* casu (*ubi in Cd.* 40. *est* in die) *excidisse puto, et scriberetur* cauere. *Itaque lego:* sibi hac stip. caueri postulat: *et postea:* hoc enim casu institutus ex die *etc. Alii delent* ab *ante* instituto. 4) *i. e. si institutus res hereditarias deminuat.* 5) *Rerum deminutarum (cf. Interpr. ad h. l.); earum enim fructus dolo suo non cepisse videtur. Cf.* 1, 13[b]. §. 8. 6) enim *Cdd. edd.* autem *Cd.* 21. 7) *Hinc apparet, hanc stipulationem pependisse a praeiudicio quodam, in quo non quanta hereditas esset, sed aliud quiddam, quaerebatur, Paullumque antea de alia stipulatione egisse, quae tum tantum locum habebat, si praeiudicio pronunciatum erat, rem maiorem (vel non minorem) esse centum sestertiis. Iam quod illud praeiudicium attinet, etiam ex L.* 12. *cit. patet, praetorem tantum ex causa iubere solere hanc stipulationem interponi; et in L.* 8 *pr. cit. simile quid intellectum esse, verba 'praetor enim' etc. produnt, quibus cogimur quae ibi praecedunt verba 'in diem longiorem' ita accipere, ut eo sequens 'enim' respiciat, quasi dictum esset 'tantum in longiorem diem'. Et sane in arbitrio praetoris erat, utrum ipse cognoscendo, quod Iustinianus L.* 1 §. 9. *D. de stip. praet.* (46, 5) *ei solum reliquit, an praeiudicio rem conficere vellet. Hoc vero praeiudicium ita conceptum fuisse, an longior videretur dies condicionis, sub qua heres institutus erat, ideoque etiam possessionis iuris incerti ei dandae, Paullus et h. l. et L.* 8 *pr. cit. dicere videtur; si enim longior erat, velut condicionis 'si consul factus erit', captiosum sine satisdatione maxime ob fructus rerum alienatarum substituto fiebat beneficium possessionis instituto datae; si minus, velut in hac condicione 'si intra quattuor menses monumentum mihi fecerit' calumniose videbatur substitutus satis petere, quem alius antecedebat. In Mucianae cautionis condiciones, quae semper longiorem diem habent, hoc discrimen non cadebat. Altera stipulatio fortasse spectabat missionem ex edicto D. Hadriani; neque enim sine ratione dicetur, cavendum fuisse legitimis heredibus ab eo, qui mittebatur, si falsum aliove modo inutile dicebatur testamentum* (3, 5. §. 14)*; sed tum demum cavebatur, si iure mittebatur. Unde ex h. l. consequi videtur non id quidem necessario, centenarias tantum hereditates vicesimae obnoxias fuisse (vid. libr. meum 'Gaius' p.* 21), *sed edictum D. Hadriani tantum ad has hereditates pertinuisse, quod et rationem habet, quoque spectare*

agitur, maior[8] sit centum sestertiis; ideoque in longiorem diem concipitur. **2.** [9]'(*Ab eo, qui in rem agit, cum pro praede litis et uindiciarum satis accipitur*),[10] ex die accepti iudicii dupli fructus computantur. et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, 'procuratorum[1] cognitorumque personae, itemque 'sponsorum[2] eadem stipulatione comprehenduntur; eorum quoque, quorum nomine promittitur.[3] **3.** [4]Quoties iudicatum solui stipulatione satisdatur, omissa eius actio rei iudicatae persecutionem non excludit. **4.** [5]Emancipati liberi praeteriti si uelint se miscere paternae hereditati, et cum his, qui in potestate remanserint, communis patris diuidere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cauere cum satisdatione debebunt. quodsi satisdare non possunt, statim ex fide bonorum confusionem, excepto peculio castrensi, facere cogendi sunt.[6]

TIT. X. DE CONTRAHENDA AVCTORITATE.[1]

1. Ob metum impendentis damni uicinus uicino '(*repromittere, procurator uicini*)[2] satisdare debet, 'additis sponso-

---

videntur ambages illae et difficultates, de quibus imperator queritur in L. 3. *C. de edicto D. Hadr.* (6, 33). *Ceterum alia omnia sentit de h. l. Rudorff. ad Puchtae Inst. III.* §. 320. *p.* 291. [8]) *Alias quaeritur, an res non minor sit, veluti Gai.* 2, 274. 3, 42. 4, 14. 15. [9]) *Cf. Fest. v. Vindiciae. supra* 1, 13[b]. §. 8. *L.* 1. *Th. C. de fruct. et lit. exp.* (4, 18). *L. un. Th. C. de usur. rei iud.* (4, 19). *Ambros. ep.* 29. *L. Rom. Burg.* 35. — *L.* 69. 158. *D. de V. S.* (50, 16). *L.* 2. §. 2. *D. de praet. stip.* (46, 5). *Tit. D. iud. solvi* (46, 7). [10]) *Haec fere aut excidisse ob similiter desinens aut recisa esse, etiam ostendunt v.* tam dantes quam accipientes *simpliciter posita. Cf. Fr. Vat.* 333. [1]) procuratores (*ex ambigua nota* procurator.) *Cdd. edd.* [2]) sponsores *Cdd. edd. De re cf. L.* 5. *D. iudic. solvi* (46, 7). [3]) *Sc. cum quis alieno nomine convenitur.* [4]) *Cf. L.* 8. §. 3. *D. de novat.* (46, 2). [5]) *Cf. Ulp.* 28, 4. *L.* 3 *pr.* §. 5. *L.* 8. *D. de collat.* (37, 6). *L.* 13. *D. de cond. causa data* (12, 4). — *Fein 'Collation' p.* 91. [6]) *Cf. L.* 52. §. 8. *D. pro soc.* (17, 2). *L.* 1. §§. 10. 11. 15. *D. de collat.* (37, 6).

Tit. X. [1]) *Excidisse videtur: 'et de damni infecti stipulatione', cum in edicto quoque duplae stipulationem (quo pertinet* contrahenda auctoritas) *cautio de damno infecto sequeretur. De hac vero sola sententias quasdam Visigothi vel librarii servaverunt. Vid. Heimbach. in Repert. Lips.* 1843. *III. p.* 142. [2]) *Haec*

ribus,[3] super eo quod damni acciderit. **2.** [4]De communi pariete utilitatis causa hoc coepit obseruari, ut aedificet quidem 'cuius[5] aedificare interest, cogatur uero socius portionis suae impensas agnoscere.

TIT. XI. DE DONATIONIBVS.

1. Species extra dotem a matre in honorem nuptiarum praesente filia genero traditae donationem[1] perfecisse uidentur. **2.** Probatio traditae uel non traditae possessionis[2] non tam in iure quam in facto consistit; ideoque sufficit ad probationem, si rem corporaliter 'teneam.[3] **3.** [4]Pater si filiofamilias aliquid donauerit et in ea uoluntate perseuerans decesserit, morte patris donatio conualescit. **4.** [5]Cum unius rei in duos donatio confertur, potior est ille, cui res tradita est: nec interest, posterior 'quis[6] an prior acceperit, et exceptae necne personae sint. **5.** [7]Inuitus donator de euictione rei donatae promittere non cogitur, nec eo nomine, si promiserit,[8] oneratur;[9] quia lucratiuae rei possessor ab euictionis actione ipsa iuris ratione depellitur.

[*L.* 34 *pr. D. de donat.* (39, 5).]

6. [10]Ei, qui aliquem a latrunculis uel hostibus eripuit, in

---

ob ὁμοιοτέλευτον excidisse videntur. Cf. L. 7 *pr. D. de damno inf.* (39, 2). [3]) *i. e. non fidepromissoribus vel fideiussoribus, quorum durior condicio quibusque opus non est, quoniam haec stipulatio ex edicto praetoris urbani descendit, peregrinos nesciente. Sed nisi aliud de damno infecto edictum praetoris peregrini fuisset, haec verba ab urbano addita non forent.* [4]) *Cf. L.* 8. *D. de serv. pr. urb.* (8, 2). *L.* 11. *D. si serv.* (8, 5). *L.* 12. 28. *D. comm. div.* (10, 3). *L.* 35—37. 41. *D. de damno inf.* (39, 2). [5]) cui (*i. e.* cui.) *Cdd. edd.*

Tit. XI. [1]) *sc. filiae factam. Cf. L.* 41 *fin. D. de mort. c. don.* (39, 6). — *Fr. Vat.* 269. [2]) *Cum de donandi animo constat.* [3]) *Ex Rittersh. cj.* teneant (*vel* teneat *vel* teneatur) *Cdd. edd.* [4]) *Cf. Fr. Vat.* 274. [5]) *Cf. L.* 15. *C. de rei vind.* (3, 32). *Fr. Vat.* 249 (4). [6]) *Malim* qui sit. [7]) *Cf. L.* 18. §. 3. *D. de donat.* (39, 5). *L.* 62. *D. de aedil. ed.* (21, 1). [8]) *sc. ad promittendum obstrictum se putans; nam si donandi animo promisit, tenetur. L.* 2. *C. de evict.* (8, 45). nisi promiserit *Rittersh. cj.* [9]) *Exceptione tutus.* [10]) *Est etiam L.* 34. §. 1. *D. de donat.* (39, 5), *sed quibusdam mutatis.*

infinitum donare non 'prohibetur;[11] si '(*id*)[2] tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est: quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit.

TIT. XII. DE IVRE FISCI ET POPVLI.

[*L.* 45 *pr.* §§. 1. 2. *D. de iure fisci* (49, 14).]

1. [1] Eius bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem consciuit, fisco uindicantur. quodsi taedio uitae aut pudore aeris alieni uel ualetudinis alicuius impatientia hoc admisit, non inquietabuntur, sed ordinariae successioni relinquentur.

[*L.* 45. §. 3. *D. de iure fisci* (49, 14).]

2. [2] Ei etiam uelut indigno aufertur hereditas, qui 'affinem[3] uel cognatum, cui ipse ab intestato successurus erat, testamentum facere prohibuit, aut ne iure subsisteret, operam dedit.

[*L.* 21. *D. de his, quae ut ind.* (34, 9).]

3. [4] Si pater uel dominus id testamentum, quo filius eius uel seruus heredes instituti sunt aut legatum acceperunt, falsum redarguant nec obtineant, fisco locus est. **4.** [5] Aetati eius, qui accusat testamentum, si non obtineat, succurri solet in id, quod ita amisit; maxime si tutoris aut curatoris consilio actio instituta sit.

[*L.* 36. *D. de minor.* (4, 4). ?]

5. [6] In ea prouincia, ex qua quis originem ducit, officium fiscale administrare prohibetur, ne aut gratiosus aut calumniosus apud suos esse uideatur. **6.** [7] Quoties sine auctoritate iudicati officiales alicuius bona occupant uel describunt uel sub obseruatione[8] esse faciunt, adito procuratore iniuria sub-

---

11) *Plerique Cdd.* prohibemur *ex aliis edd.* 2) *Geminavi.*

Tit. XII. 1) *Est etiam L.* 49. §. 2. *D. h. t. posterior pars. Cf. L. ult. D. de bon. eor. qui ante sent.* (48, 21). 2) *Cf. L.* 1 *pr. D. si quis aliq. test.* (29, 6). *L.* 2. *C. eod.* (6, 34). 3) *i. e. uxorem vel maritum* (*Fr. Vat.* 218. 262. 302. *L.* 38. §. 1. *D. de usur.* (22, 1). *Klenze in Zeitschr. f. gesch. RW. VI. p.* 110), *inter quos hoc facillime fieri potest.* 4) *Cf. L.* 5. §. 3. *D. de his quae ut ind.* (34, 9). 5) *Cf. L.* 5. §. 9. *L.* 22 *fin. D. eod. L.* 2. *C. eod.* (6, 35). 6) *Cf. Cuiac. parat. ad Cod.* 1, 41. 7) *Cf. Fr. de i. fisci* 14. 8) *Cf. L.* 3 *fin. D. de acq. vel amitt.*

mouetur, et rei huius auctores ad praefectum praetorio puniendi mittuntur. **7.** [9] Litem in perniciem priuatorum fisco donari non oportet, nec ab eodem donatam suscipi. **8.** [10] Imperatorem litis causa heredem institui inuidiosum est: nec enim calumniandi facultatem ex principali maiestate capi oportet. **9.** [1] Ex nuda pollicitatione nulla actio nascitur; ideoque eius bona, qui se heredem imperatorem facturum esse iactauerat, a fisco occupari non possunt.

[*L.* 23. *D. de leg.* 3.
L. 2. *D. de offic. proc. Caes.* (1, 19).]

10. [2] Priuilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere. **11.** [3] Quicumque a fisco conuenitur, non ex indice uel exemplo alicuius scripturae, sed ex authentico conueniendus est, '(*nisi*) et sic [4] contractus fides possit ostendi. Ceterum calumniosam scripturam uim iustae petitionis in iudicio obtinere non conuenit. **12.** [5] Eius bona, qui falsam monetam percussisse dicitur, fisco uindicantur. quodsi serui ignorante domino id fecisse dicantur, ipsi quidem summo supplicio afficiuntur, domino tamen nihil aufertur; quia peiorem domini causam serui facere, nisi forte scierit, omnino non possunt.

[*L.* 45. §§. 4—14. *D. de iure fisci* (49, 14).
L. 38 *pr. D. de poenis* (48, 19).]

TIT. XIII. DE DELATORIBVS.

1. Omnes omnino deferre alterum et causam pecuniariam fisco nuntiare prohibentur; [1] nec refert, mares istud an feminae faciant, serui an ingenui an libertini, an suos an extraneos

---

poss. (41, 2). [9]) *Cf. L.* 22. §. 2. *D. de i. fisci* (49, 14). *L.* 2. *C. ne fisc. vel resp.* (2, 18). [10]) *Est etiam L.* 91. *D. de hered. inst.* (28, 5). *Cf.* §. *ult. I. quib. mod. testam. inf.* (2, 17). [1]) *Partim extat etiam in L. ult. D. qui testam. fac.* (28, 1). *Cf.* §. *ult. I. cit.* [2]) *Cf. L.* 34. 38 *pr. D. de reb. auct. iud.* (42, 5). *L.* 17. 37. *D. de i. fisci* (49, 14). [3]) *Est etiam L.* 2. *D. de fide instr.* (22, 4). [4]) etsi (*supplenda* c *ex sequenti v.*) *Cdd. edd.* ita si *Dig. Schol. Basil.* 22, 1. §. 31. *legisse videtur* et sic nisi. [5]) *Cf. infra* 5, 25. §. 1. *L.* 1. 2. *C. de falsa mon.* (9, 24).

Tit. XIII. [1]) *Si id praemii captandi causa faciant, non si iustam causam habeant. L.* 2 *pr. D. de iure fisci* (49, 14). *L.* 3.

deferant: omni enim modo puniuntur. **2.** Serui fiscales, qui causam domino prodere ac nuntiare contendunt, deferre non uidentur. [2]Subornati sane reum prodere coguntur, ne qui, quod per se non potest, per alium deferat. perinde autem subornatores ac delatores puniuntur. **3.** [3]Damnati serui, siue post sententiam siue ante sententiam dominorum facinora confessi sint, nullo modo audiuntur, nisi forte reos deferant maiestatis.

TIT. XIV. DE QVAESTIONIBVS HABENDIS.[1]

1. [2]In criminibus eruendis quaestio quidem adhibetur; sed non statim a tormentis incipiendum est. ideoque prius argumentis quaerendum est, et, si suspicione aliqua reus urgueatur, adhibitis tormentis de sociis et sceleribus suis confiteri compellitur. **2.** [3]Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiatur, qui timidior et tenerae aetatis esse uideatur.

[*L.* 18. §§. 1. 2. 3. *D. de quaest.* (48, 18).]

TIT. XV. DE TESTIBVS.[1]

[2]**1.** Suspectos gratiae testes, et eos uel maxime, quos accusator de domo produxerit, uel uitae humilitas infamauerit, interrogari non placuit: in 'testibus[3] enim et uitae qualitas spectari debet et dignitas. **2.** [4]In affinem uel cognatum inuiti testes interrogari non possunt. **3.** Aduersus se inuicem parentes et liberi, itemque '(*patroni et*)[5] liberti nec uolentes ad testimonium admittendi sunt; quia 'sincerum[6] testimonium

---

C. de delat. (10, 11). 2) *Cf. L.* 2. §. 5. *D. de i. fisci* (49, 14). 3) *Cf. L.* 2. §. 6. *D. eod. L.* 1. §§. 5. 19. *D. de quaest.* (48, 18). *L.* 6. *C. de delat.* (10, 11).

Tit. XIV. 1) *In Collat.* 8, 3. *et* 9, 3. *allegatur tit. 'de testibus et de quaestionibus.'* 2) *Cf. L.* 15. §. 41. *D. de iniur.* (47, 10). *L.* 1 *pr.* §. 1. *L.* 18. §. 2. *D. de quaest.* (48, 18). *L.* 8. §. 1. *C. eod.* (9, 41). 3) *Est etiam L.* 18 *pr. D. eod.*

Tit. XV. 1) *Cf. ad tit.* 14. *not.* 1. 2) §§. 1—3. *etiam in Collat.* 9, 3. *et* §. 1. *pars praeterea in L.* 24. *D. de testib.* (22, 5) *extant. Ad* §. 1. *cf. L.* 2. 3 *pr.* §. 1. *D. eod.* 3) *Collat. et Cd.* 30. teste *ceteri Cdd. edd.* 4) *Cf. L.* 4. *D. de test.* (22, 5). *L.* 6. *C. eod.* (4, 20). 5) *Supplevi.* 6) rei uerae *Cdd. edd.*

necessitudo personarum plerumque corrumpit. **4.** [7] Testes, 'nisi olim fidei tabularum adhibiti titubare dicantur, [8] aduersus scripturam interrogari non possunt. **5.** [9] Qui falso uel uarie (*uel oblique*) testimonia dixerunt uel utrique parti prodiderunt, aut in exsilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur. [10] **6.** [1] In re pecuniaria tormenta, nisi cum de rebus hereditariis quaeritur, non adhibentur; 'aliae [2] autem iureiurando aut testibus explicantur.

TIT. XVI. DE SERVORVM QVAESTIONIBVS. [1]

1. [2] Seruum de facto suo in se interrogari posse, ratio aequitatis ostendit: nec enim obesse ei debet, qui per seruum aliquid sine cautione commodat aut deponit. **2.** [3] Iudex tutelaris, itemque centumuiri si aliter de rebus hereditariis uel de fide generis instrui non possunt, poterunt de seruis heredita-

---

Cf. not. ad Collat. 7) *Cf.* §. 11. *I. de inutil. stip.* (3, 19). *L.* 7. §. 12. *D. de pact.* (2, 14). *L.* 14. *C. de contrah. et comm. stip.* (8, 38). *L.* 1. *C. de testib.* (4, 20). 8) cum de fide tabularum nihil dicitur (diceretur *vel* dicetur *alii*) *Cdd. plerique edd., quod nec Paullo dignum est nec veram efficit sententiam* (*cf. ll. cit. not.* 7.) *nec Cdd. fidei respondet.* de *omittunt novem Cdd.; pro* cum *Cdd. duo habent* enim; *in iisdem pro* nihil dicitur *legitur* nihil adhibiti iuuare dicuntur et. *Unde quaedam omissa, quaedam addita, quaedam corrupta, quaedam transposita esse apparet. Restituo:* nisi (*pro* nihil, *quod eadem sigla notatur*) olim (*pro* cum *sive* enim) fidei tabularum adhibiti titubare dicantur. *De testibus titubantibus cf. Cic. pro Flacco* 10, 22. *Hoc vero Paullus dicere videtur, adversus id, quod tabulis testato confectis scriptum est, alios testes interrogari non posse, nisi ii testes, qui conficiendis tabulis adhibiti fuerint, de eo, quod scriptum sit, inter se dissentiant vel alias titubent. Idem igitur accuratius dicitur, quod ex Graecorum libris initio tit. C. de testib. restitutum est.* 9) *Extat etiam in Collat.* 8, 3., *ubi vid. not. et in L.* 16. *D. de testib.* (22, 5). *Cf. Ed. Theoder.* 42. 10) *Cf. Lamprid. Alex.* 16. 1) *Cf. infra* 5, 16. §. 2. *L.* 10. 13. 18. *C. de quaest.* (9, 41). *L.* 9 *pr. D. eod.* (48, 18). 2) *Ex Cuiac. cj. ed. Haen.* alias *Cdd. ed. A.*

Tit. XVI. 1) *Cf. not.* 1. *ad tit.* 14. 2) *Cf. L.* 15. *C. de quaest.* (9, 41). *L.* 8. *C. de testib.* (4, 20). 3) *Breviata extat in L.* 18. §. 4. *D. de quaest.* (48, 18). *Cf.* 5, 15. §. 6. *L.* 1. §. 3. *D. de tutelae et rat.* (27, 3). *L.* 34. *D. de adm. et peric.* (26, 7). *L.* 12. *D. de susp. tut.* (26, 10).

riis habere quaestionem. **3.** [4] Serui alieni in alterius caput non nisi singuli torqueri possunt. et hoc inuito domino non est permittendum, nisi delator, cuius interest quod intendit probare, pretia eorum, quanti dominus taxauerit, inferre sit paratus uel certe deterioris facti serui subire taxationem. **4.** [5] Seruo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: nec enim oportet in rebus dubiis salutem dominorum seruorum arbitrio committi. **5.** [6] Serui in caput domini neque a praeside neque a procuratore, neque in pecuniariis neque in capitalibus causis interrogari possunt. **6.** [7] Communis seruus in caput alterius ex dominis torqueri non potest. **7.** [8] '(*Quem*) quis seruum [9] ideo comparauit, ne in se torqueretur, restituto pretio poterit interrogari. **8.** [10] Seruus in caput eius domini, a quo distractus est, cuique aliquando seruiuit, in memoriam prioris dominii interrogari non potest.

[*L.* 17. §§. 7. 8. *D. de quaest.* (48, 18).]

9. [1] Si seruus ad hoc fuerit manumissus, ne torqueatur, quaestio de eo nihilominus haberi potest. **10.** [2] Quaestioni eius latronis, quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, fidem accommodari non conuenit: nisi id forte uelandae conscientiae suae gratia, quam cum reo habuit, fecisse doceatur. **11.** [3] Neque accusator per alium accusare, neque reus per alium defendi potest; nisi [4] ingratum libertum patronus accuset, aut [5] rei absentia defendatur.

---

4) *Cf. L.* 13. *D. de quaest.* (48, 18). *L.* 8. *D. de praescr. verb.* (19, 5). *L.* 15. §§. 33. 41. *D. de iniur.* (47, 10). *Ed. Theoder.* 100.
5) *Est etiam L.* 18. §. 5. *D. de quaest.* (48, 18). *Cf.* 5, 13. §. 3. *L.* 1. §. 5. *L.* 9. §. 1. *D. eod.* 6) *Cf. L.* 1. §. 16. *L.* 9 *pr. D. eod. L.* 1. 6. *C. eod.* (9, 41). *Cic. pro Mil.* 22. *pro rege Deiot.* 1. *orat. part.* 35. *Tacit. A.* 2, 30. 7) *Cf. L.* 3. *D. L.* 13. *C. h. t.* 8) *Cf. Ed. Theoder.* 101. *L.* 1. §§. 6. 14. *D. eod.*
9) Qui seruum *Cdd. edd.* 10) *Est etiam L.* 18. §. 6. *D. h. t. Cf. L.* 1. §. 12. *L.* 17. §. 3. *D. eod. Tacit. A.* 2, 30. 3, 67. *Dio* 55, 5. 57, 19. 1) *Cf. L.* 1. §. 13. *D. eod. Ed. Theoder.* 102.
2) *Cf. L.* 1. §. 26. *D. eod. L.* 4. *C. eod.* 3) *Cf. supra* 5, 5a. §. 9. *Hinc olim tit. de accusationibus coepisse recte creditur.*
4) *Cf. L.* 35. §. 1. *D. de procur.* (3, 3). *L.* 4. *D. de obseq.* (37, 15).
5) *Cf. L.* 33. §. 2. *L.* 71. *D. de procur.* (3, 3). *L.* 10. *L.* 13. §. 1. *D. de publ. iud.* (48, 1). *L.* 3. *C. de accus.* (9, 2).

[*L.* 9. *D. de accus.* (48, 2).]

12. [16] Si pecunia data iudici reus absolutus esse dicatur, idque in eum fuerit comprobatum, ea poena damnatur, qua reus damnari potuisset. **13.** [7] In conuictum reum, siue torqueri possit siue non possit, pro modo admissi sceleris statuendum est. **14.** Reis suis edere crimina accusatores cogendi sunt; scire enim oportet, quibus sint criminibus responsuri.

[*L.* 18. §§. 9. 10. *D. de quaest.* (48, 18).
L. 10. *D. de feriis* (2, 12).]

TIT. XVII. DE ABOLITIONIBVS.

[1] **1.** Abolitio est deletio, obliuio uel exstinctio accusationis. **2.** [2] Post abolitionem publicam a delatore suo [3] reus intra tricesimum diem repeti potest, postea non potest. **3.** [4] Summa supplicia sunt crux, crematio, decollatio; mediocrium autem delictorum poenae sunt metallum, ludus, deportatio; minimae, relegatio, exsilium, opus publicum, uincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.

TIT. XVIII. DE ABACTORIBVS. [1]

1. [2] Abigeatores [3] sunt, qui unum equum '(*uel*) [4] duas equas, totidemque boues, (*oues*) uel capras decem, 'porcos [5] quinque abegerint. 'qui quid uero intra hunc numerum fuerit abigeatus, [6] 'in poenam [7] furti pro qualitate eius aut in duplum

---

16) *Cf. L.* 4. *C. de custod. reor.* (9, 4). *Nov.* 124. *c.* 2. 7) *Cf. L.* 16. *C. de poenis* (9, 47).

Tit. XVII. 1) *In epit. Aegid. servata et licet rectam definitionem contineat, suspecta. Cf. Haen. ad rubr. Th. C. de abolit.* (9, 37). 2) *Cf. L.* 10. §§. 1. 2. *D. ad SC. Turpill.* (48, 16). *L.* 1. *C. de gener. abol.* (9, 43). 3) *Post privatam tantum ab alio. L.* 3. §. 4. *D. de accus.* (48, 2). *L.* 4. §. 1. *D. ad SC. Turpill.* (48, 16). 4) *Cf. L.* 8. 28 *pr.* §§. 1. 2. *D. de poenis* (48, 19). *Tit. D. de interd. et releg.* (48, 22). *Collat.* 11, 7. §§. 3. 4.

Tit. XVIII. 1) *Rectius Collat.* 11, 2. '*de abigeatoribus*'. 2) *Est etiam Collat.* 11, 3., *ubi vid. not. et cf. Ed. Theoder.* 57. 3) Abactores *Cdd. edd.* 4) *Ex Coll.* 5) *Aliqui Cdd. et Coll.* aut porcos *plerique Cdd. edd.* 6) quicquid uero i. h. n. f. ablatum *Cdd. edd.* 7) in poena *septem Cdd.* poena *plerique Cdd. edd.*

aut in 'quadruplum[8] conuenitur; uel fustibus caesus in opus publicum unius anni datur, aut (*seruus*) sub poena uinculorum domino restituitur.

[2. *Collat.* 7, 2. §. 1.]

3. Si ea pecora, de quibus quis 'litigabat,[9] abegerit, ad forum remittendus est, atque ita conuictus in duplum uel in 'quadruplum[10] furis more damnatur.

[**4.** *Collat.* 11, 5. §. 1.]

TIT. XIX. DE SACRILEGIS.

1. [1] Qui noctu manu facta praedandi ac depopulandi gratia templum irrumpunt, bestiis obiiciuntur; si uero per diem leue aliquid de templo abstulerint, uel deportantur honestiores, uel humiliores in metallum damnantur.

[*L.* 11. *D. de sepulcro viol.* (47, 12).]

TIT. XX. DE INCENDIARIIS.

[1] **1.** 'Incendia si qui[2] in oppido praedandi causa faciunt, '(*facile*)[3] capite puniuntur. **2.** Qui casam aut uillam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnantur, honestiores in insulam relegantur. **3.** Fortuita incendia 'si iniquo[4] casu uenti ferente 'siue[5] incuria ignem supponentis ad usque uicini agros euadunt, '(*et*)[6] si ex 'eis[7] seges uel uinea uel oliuae uel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarciatur. **4.** Commissum uero seruorum, si domino uideatur, noxae deditione 'sarcitur.[8] **5.** Messium sane per dolum incensores (*uel*) uinearum oliuarumue aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur. **6.** [9] Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum damnantur, aut honestiores

---

8) triplum *Cdd. edd.* 9) litigat *edd. vid. Collat.* 11, 4. 10) triplum *Cdd. edd.*

Tit. XIX. 1) *Cf. L.* 6 *pr. D. ad leg. Iul. pecul.* (48, 13).

Tit. XX. 1) §§. 1—5. *ex Cd. Ves. Praeterea extant in Collat.* 12, 4. 2. 3., *ubi vid. notata.* 2) Incendiarii qui quid *Cd. edd.* 3) *Ex Collat.* 4) quae *Cd. edd.* 5) uel *Cd. edd.* 6) *Ex Collat.* 7) *Collat.* eo *Cd. edd.* 8) *Collat.* sarciatur *Cd. edd.* 9) *Cf. L. Rom. Burg.* 18 *fin.*

damnum sarcire coguntur uel curia submouentur uel relegantur.

TIT. XXI. DE VATICINATORIBVS ET MATHEMATICIS.

1. [1] Vaticinatores, qui se deo plenos assimulant, idcirco ciuitate expelli placuit, ne humana credulitate publici mores ad spem alicuius rei corrumperentur, uel certe ex eo populares animi turbarentur. Ideoque primo fustibus caesi ciuitate pelluntur; perseuerantes autem in uincula publica coniiciuntur aut in insulam deportantur uel certe relegantur. **2.** [2] Qui nouas et usu uel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moueantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur. **3.** [3] Qui de salute principis uel de summa reipublicae mathematicos, ariolos, haruspices, uaticinatores consulit, cum eo, qui responderit, capite punitur. **4.** [4] Non tantum diuinatione quis, sed ipsa scientia eiusque libris melius fecerit abstinere. [5] Quodsi serui de salute dominorum consuluerint, summo supplicio, id est cruce, afficiuntur; consulti autem si responsa dederint, aut in metallum damnantur aut in insulam 'deportantur.[6]

TIT. XXII.[1] DE SEDITIOSIS.

1. [2] Auctores seditionis et tumultus uel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in crucem tolluntur aut bestiis obiiciuntur aut in insulam deportantur. **2.** [3] Qui terminos effodiunt uel exarant, arboresue terminales euertunt, siquidem id serui sua sponte fecerint, in metallum damnantur; humiliores in opus publicum, honestiores in insulam amissa tertia parte bonorum relegantur 'aut exsulare coguntur.[4] **3.** [5] Ci-

---

Tit. XXI. 1) *Cf. Collat.* 15, 2. §§. 3—6. — *Gothofr. ad L.* 4. *Th. C. de maleficis* (9, 16). 2) *Cf. Collat.* 15, 3. §. 2. 3) *Cf. Collat.* 15, 2. §. 3. *Tertull. apol.* 35. *Iul. Firm. Math.* 2, *ult. Sozom. hist. eccl.* 6, 35. 4) *Cf. Collat.* 15, 2. §. 2. 5) *Cf. Tertull. apol.* 35 *fin.* 6) relegantur *multi Cdd.*

Tit. XXII. 1) *Eius* §. 2. *in corpore finium regundorum p.* 270 *Lachm., ubi etiam extat, verius sub tit. 'de poenis' citatur.* 2) *Est etiam L.* 58. §. 2. *D. de poenis* (48, 19). *Cf. Tacit. H.* 2, 61. 3) *Vid. not.* 1. *Cf. Collat.* 13, 2. 3. *L.* 1. 3. *D. de term. moto* (47, 21). 4) *In corp. fin. reg. absunt.* 5) *Cf. L.* 11 *pr. D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8).

ues Romani,[6] qui se Iudaico ritu uel seruos suos circumcidi patiuntur, bonis ademptis in insulam perpetuo relegantur; medici capite puniuntur. **4.** Iudaei si alienae nationis comparatos seruos circumciderint, aut deportantur aut capite puniuntur.

[*L.* 38. §§. 3. 4. *D. de poenis* (48, 19).]

TIT. XXIII. AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIS.

1. [1]Lex Cornelia poenam deportationis infligit 'ei,[2] qui hominem occiderit, 'eiusue[3] rei causa furtiue faciendi cum telo fuerit, 'qui(*ue*)[4] uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, parauerit, 'falsum(*ue*)[5] testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. 'quae[6] omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit; humiliores uero aut in crucem tolluntur aut bestiis obiiciuntur.

[**2.** *Collat.* 1, 4.]

3. [7]Qui hominem occiderit, aliquando absoluitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscuiusque, non factum puniendum est. ideoque qui, cum uellet occidere, id casu aliquo perpetrare non 'potuit,[8] ut homicida 'punitur;[9] et is, qui casu iactu teli hominem imprudenter occiderit, absoluitur.

[**4.** *Collat.* 1, 7. §. 2.
5. *Collat.* 2, 7.
6. *Collat.* 3, 2.
7. *Collat.* 1, 13. §§. 1. 2.]

8. [10]Qui latronem caedem sibi inferentem, uel alium

---

[6]) *Non excipit, si ipsi Iudaei sint; unde apparere videtur, Iudaeos tunc cives Rom. non fuisse.*

Tit. XXIII. [1]) *Extat etiam in Collat.* 1, 2. 8, 4. *Cf. L.* 1 *pr.* §. 1. *L.* 3. §. 5. *L.* 16. *D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8). §. 5. *I. de publ. iud.* (4, 18). [2]) eis, *sequente plurali numero etiam in verbis, alii Cdd. edd.* [3]) eiusque (*vel* uel eius) *Cdd. edd.* [4]) et qui *Cdd. edd.* [5]) falsum *Cdd. edd.* [6]) ob quae *plerique Cdd. edd.* [7]) *Est etiam Collat.* 1, 7. §. 1. [8]) potuerit *multi Cdd. edd.* [9]) punietur *multi Cdd. edd.* [10]) *Cf. L.* 4 *pr. D. ad leg. Aquil.* (9, 2). *L.* 2. 4. *C. ad leg. Corn. de*

quemlibet stuprum inferentem occiderit, puniri non placuit: alius enim uitam, alius pudorem 'publico[11] facinore defendit.

[**9**. *Collat.* 7, 2.]

10. [2] Iudex, qui in caput fortunasque hominis pecuniam accepit, in insulam bonis ademptis 'deportatur.[3] **11**. [4] Mandatores caedis perinde ut homicidae puniuntur. **12**. [5] Si putator ex arbore cum ramum deiiceret, non proclamauerit, ut uitaretur, atque ita praeteriens eiusdem ictu homo perierit etsi in legem non incurrit, in metallum 'tamen datur.[6] **13**. [7] Qui hominem inuitum libidinis aut promercii causa castrauerit castrandumue curauerit, siue is seruus siue liber sit, capite punitur; honestiores publicatis bonis in insulam deportantur. **14**. [8] Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi id dolo non faciant, tamen (*quia*) mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur; quodsi ex hoc 'mulier aut homo[9] perierit, summo supplicio afficiuntur. **15**. [20] Qui sacra impia nocturnaue, ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint faciendaue curauerint, aut cruci suffiguntur aut bestiis obiiciuntur. **16**. [1] Qui hominem immolauerint, exue eius sanguine litauerint, fanum templumue polluerint, bestiis obiiciuntur, uel, si honestiores sint, capite puniuntur. **17**. [2] Magicae artis conscios summo supplicio affici placuit, id est bestiis obiici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi uiui exuruntur. **18**. [3] Libros magicae artis apud se neminem habere licet; et 'penes[4] quoscumque reperti sint, 'ambustis his publice[5]

---

sic. (9, 16). *L.* 1. §. 4. *D. eod.* 11) *i. e. quasi populi, non suo nomine perpetrato.* 2) *Cf. L.* 1. §. 1. *D. h. t.* 3) *Plerique Cdd.* deportetur *ex aliis ed. A.* 4) *Cf. L.* 15. §. 1. *D. h. t. L.* 5. *C. de accus.* (9, 2). 5) *Cf. L.* 7. *D. h. t. L.* 31. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 6) damnatur *multi Cdd. edd.* datur *item multi Cdd.* 7) *Cf. L.* 3. §. 4. *L.* 4. §. 2. *L.* 5. 6. *D. h. t.* 8) *Est etiam L.* 38. §. 5. *D. de poenis* (48, 19). 9) *Plerique Cdd. et Dig.* homo aut mulier *alii Cdd. edd.* 20) *Cf. L.* 13. *D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8) *et Schulting ad h. l. Marquardt Röm. Alterth. IV. p.* 134. 1) *Cf. Plin. N. H.* 30, 1. *Lactant. inst.* 1, 21. *Porphyr. de abstin.* 2, 27. 56. 2) *Cf. Marquardt l. c.* 3) *Cf. L.* 4. §. 1. *D. fam. ercisc.* (10, 2). *Liv.* 25, 1. 39, 16. 40, 29. 4) *Compluves Cdd.* si penes *ex aliis edd.* 5) ambustisque his

'bonisque[26] ademptis 'honestiores[7] in insulam deportantur, humiliores capite puniuntur. 'nec enim[8] tantum huius artis professio, sed etiam scientia prohibita est. **19.** [9]Si ex eo medicamine, quod ad salutem hominis uel ad remedium datum erat, homo perierit, is qui dederit, si honestior fuerit, in insulam relegatur, humilior autem capite punitur.

TIT. XXIV. AD LEGEM POMPEIAM DE PARRICIDIIS.

1. [1]Lege Pompeia de parricidiis tenetur, (*qui patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem patruelem matruelem[ue], patruum, auunculum, amitam, consobrinum, consobrinam, uxorem, uirum, generum, socrum, uitricum, priuignum, priuignam, patronum, patronam occiderit.*)[2] Qui patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem, patronum, patronam occiderint, etsi antea insuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen uiui exuruntur uel ad bestias dantur.

TIT. XXV. AD LEGEM CORNELIAM TESTAMENTARIAM.

1. [1] Lege Cornelia testamentaria tenetur, qui testamentum 'quodue aliud instrumentum[2] falsum sciens dolo malo scri-

---

publice *plerique Cdd. et edd. habent post* ademptis, *manifeste turbato ordine, cuius vestigia supersunt in Cdd.* 7. 12. 13. 15. 21. 40., *qui omittunt* que, *et in Cdd.* 9. 31., *qui praestant* ademptis honestiores publice. [26]) bonis *Cdd. edd.* (*translato* que *ad* ambustis). [7]) *Ex Cdd.* 9. 31. (*cf. not.* 25.); *ceteri Cdd. edd. omittunt.* [8]) non (*puta pro* n'en.) *Cdd. edd. De re cf.* 5, 21. §. 4. *Tertull. de idolol.* 9. *Ammian.* 26, 3. 28, 1. [9]) *Cf. L.* 6. §. 7. *D. de offic. praes.* (1, 18).

Tit. XXIV. [1]) *Cf. L.* 1 *pr. D. de lege Pomp. de parric.* (48, 9). §. 6. *I. de publ. iud.* (4, 18) *ibique Schrader.* [2]) *Ad sequentes occisos tum propria parricidii poena pertinuisse videtur. Sed cum verum non sit, hos tantum legem Pompeiam apprehendisse et cum in omnibus Cdd. postea 'Hi' desideretur, quod edd. ante* etsi *inculcant, apparet, ante* patrem *omnia ista ob initii et finis similitudinem excidisse, quae L.* 1 *pr. D. cit. inde a v. 'patrem matrem' usque ad v. 'patronam occiderit' leguntur. Eiusque iacturae id quoque vestigium est, quod pars Cdd.* (*et edd.*) *pro* occiderint *habet* occiderit.

Tit. XXV. [1]) *Cf. supra* 4, 7. §§. 1—4. *L.* 2. *D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10). *L.* 14. *C. eod.* (9, 22). [2]) *Cf. L.* 1 *pr.*

pserit, recitauerit, subiecerit, '(*signauerit*, *uerumue*)[3] suppresserit, amouerit, resignauerit, deleuerit; [4] 'quiue[5] signum adulterinum sculpserit, fecerit, expresserit, '(*uerumue*)[6] amouerit, 'reserauerit;[7] [8] quiue nummos aureos, argenteos adulterauerit, lauerit, conflauerit, raserit, corruperit, uitiauerit, uultuue principum signatam monetam, praeter adulterinam, reprobauerit. (*Et*) honestiores quidem in insulam deportantur, humiliores autem aut in metallum 'dantur[9] 'aut capite puniuntur, serui autem (*et*) post admissum manumissi in crucem tolluntur.[10]

[*L.* 19 *pr.*[1] §. 1. *D. de lege Corn. de fals.* (48, 10).]

2. [2] Qui ob falsum testimonium perhibendum uel uerum non perhibendum pecuniam acceperit, dederit, iudicemue, ut sententiam ferat uel non ferat, corruperit corrumpendumue curauerit, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

[**3**. *Collat.* 8, 6.]

4. [3] Iudex, qui contra sacras principum constitutiones contraue ius publicum, quod apud se recitatum est, pronuntiat, in insulam deportatur. **5.** [4] Qui rationes, acta, libellos, album propositum, testationes, cautiones, chirographa, epistolas sciens dolo malo in fraudem alicuius deleuerit, mutauerit, subiecerit, subscripserit,[5] quiue aes inaurauerit, 'inargentauerit,[6] quiue, cum argentum uel aurum 'coqueret,[7] aes stan-

---

§. 4. *L.* 9. §. 3. *D. eod.* 3) *Supplevi. Cf.* 4, 7. §. 1. 4) *Cf. L.* 30 *pr. D. h. t.* §. 7. *I. de publ. iud.* (4, 18). 5) *Cdd.* 19. 21. 36. quoduc· *ceteri, edd.* 6) *Supplevi.* 7) resignauerit *complures Cdd. fortasse rectius.* 8) *Cf. L.* 8. 9 *pr. D. h. t. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. si quis sol. circ.* (9, 22). *L.* 1. *Th. C. si quis pec. confl.* (9, 23). *Nov. Valent.* 14. 9) *Sic paene omnes Cdd.* damnantur *edd.* 10) *Haec luxata ita in Cdd. et edd. leguntur:* aut in crucem tolluntur. serui autem post admissum manumissi capite puniuntur. *Cf. L.* 1. §. 13. *D. h. t. L.* 1 *pr.* §. 1. *D. de poenis* (48, 19). 1) *Pro* id totum *leg.* in totum. 2) *Est etiam Collat.* 8, 5. *Cf. L.* 1. §. 2. *L.* 21. *D. h. t.* 3) *Cf. L.* 1. §. 3. *D. h. t.* 4) *Cf. L.* 1 *pr. L.* 32 *pr. D. h. t.* 5) *Falso nomine vel die et consule.* 6) *Cd.* 31. argentauerit *ceteri, edd. Cf. Plin. N. H.* 21, 2, 3. 7) *Correxi;* poneret *Cdd. edd., sed hoc et aegre de pignori ponendo intelligitur, et si in pignore dando aes pro auro subiicitur, certissime non falsi sed stelliona-*

nummuc subiecerit,[18] falsi poena coercetur. **6.** [9]Amplissimus ordo decreuit, eas tabulas, quae publici uel priuati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur, atque 'impositae[20] supra linum cerae signa imprimantur, ut 'exteriori scripturae fidem interior seruet.[1] Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent.

[*L.* 38. §. 6. *D. de poenis* (48, 19).]

[2]**7.** [3]Qui uiui testamentum aperuerit, recitauerit, resignauerit, poena legis Corneliae tenetur: et plerumque aut humiliores in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur. **8.** Si quis 'instrumentum litis[4] suae a procuratore suo uel cognitore aduersario proditum esse coniecerit, tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in metallum damnantur; si honestiores, adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur. **9.** Instrumenta penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit uel aduersario prodiderit, pro personae eius condicione aut in metallum damnatur aut in insulam relegatur. **10.** [5]Qui falsis instrumentis, actis, epistolis, rescriptis sciens dolo malo usus fuerit, poena falsi coercetur; ideoque humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam deportantur. **11.** [6]Qui sibi falsum nomen imposuerit, genus parentesue finxerit, quo quid alienum 'interciperet, possideret,[7] poena legis Corneliae de falsis coercetur. **12.** [8]Qui insignibus altioris ordinis utuntur,

---

tus crimen committitur. L. 1. §. 2. *L.* 36 *pr. D. de pign. act.* (13, 7). *L.* 3. §. 1. *D. stellion.* (47, 20). *De auro coquendo cf. Plin.* 33, 3, 19. [18]) *Ut aes auro, stannum argento admisceretur.* [9]) *Cf. Sueton. Ner.* 17. [20]) *Ex Salmasii cj.* impositum (*vel* imposito) *Cdd. edd.*, *Cf. L.* 22. §. 6. *D. qui testam. fac.* (28, 1). [1]) *Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p.* 200. exteriores scripturae fidem interiori seruent *edd.* [2]) §§. 7—9. *extant etiam in L.* 38. §§. 7—9. *D. de poenis* (48, 19). [3]) *Cf. L.* 1. §. 5. *D. h. t.* [4]) *Ex Dig.* instrumenta utilitatis (*et postea* prodita) *Cdd. edd.*, *quod ex* instrumentu in litis *prodiisse videtur.* [5]) *Cf. L.* 4. *C. h. t.* (9, 22). *L.* 2. *C. de fide instr.* (4, 21). *L.* 4. *C. si reus v. accus.* (9, 6). *Ambros. de offic.* 3, 2. [6]) *Cf. L. un. C. de mut. nom.* (9, 25). *L.* 13 *pr. D. h. t. Valer. Max.* 9, 15. §. 2. [7]) interceperit, possederit *Cdd.* (*sed variantes*) *edd.* [8]) *L.* 27. §. 2. *D. h. t. L.* 3. *D. ad leg. Iul. mai.* (48, 4). *Apulei. Floril.* 1. *Tertull.*

militiamque confingunt, quo quem terreant uel concutiant, humiliores capite puniuntur, honestiores in insulam deportantur. **13.** [29] Si qui de iudicis amicitiis uel familiaritate mentientes euentus sententiarum eius uendunt, quidue obtentu nominis eius agunt, conuicti pro modo delicti aut relegantur aut capite puniuntur. [30]

TIT. XXVI. AD LEGEM IVLIAM DE VI PVBLICA ET PRIVATA.

1. [1] Lege Iulia de ui publica damnatur, qui aliqua potestate praeditus ciuem Romanum antea ad populum, nunc ad imperatorem appellantem necarit necariue iusserit, torserit, uerberauerit, '(*cum*)ue (*nondum*) condemnauerit, in [2] publica uincula duci iusserit. Cuius rei poena in humiliores '(*est*) [3] capitis; 'honestiores in insulam [4] deportatione 'coercentur. [5] **2.** Hac lege excipiuntur, [6] qui artem ludicram faciunt, iudicati etiam et confessi, et qui ideo in carcerem duci iubentur, quod ius dicenti non obtemperauerint, quidue contra disciplinam publicam fecerint; [7] tribuni etiam militum et praefecti classium [8] alarumue, ut sine aliquo impedimento legis Iuliae per eos militare delictum coerceri possit. **3.** [9] Lege Iulia de ui 'pu-

---

apol. 6. 29) *Cf. L.* 10. *C. de accus.* (9, 2). *Lamprid. Commod.* 14. *Gothofr. ad Liban. or. adv. assid. p.* 112. 30) *Ex hoc tit. etiam hausta videntur L. Rom. Burg.* 39. *haecce: 'Si novos quicunque terminos occulte posuerit, poena falsarii teneatur secundum sententiam Paulli.'*

Tit. XXVI. 1) *Cf. L.* 7. *L.* 10. §. 2. *D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6). *Liv.* 10, 9. *Cic. Verr.* 5, 57. 62. 63. 2) condemnauerit, inue *plerique Cdd. edd. Quae lectio stare non potest; nam nec condemnatio vim continet, ut cetera, quae vetantur, nec legislator omnem in vincula publica ductionem initio vetuisse facile credendus est. Cum nonnulli Cdd.* in (*pro* inue) *praestent, coniicio, v.* ue *huc transpositam effecisse, ut* c' (cum) *et* nondum *quasi iteratum ante* condem-nauerit *omitterentur. Vid. etiam Isidor. Or.* 5, 26. §. 6. *L.* 8. *D. h. t.* (48, 6). 3) *Supplevi* (*scriptum puta fuisse* humilior. est). Humiliores *intellige apparitores, quos in hac iniuria magistratibus impune obtemperare legislator noluit.* 4) in honestiores insulae (in insulae *nonnulli,* honestiores in insulam *unus*) *Cdd. edd.* 5) coercetur *Cdd. ed. A. Cf.* 5, 30ª. §. 1. 6) *Cf. Sueton. Aug.* 45. *Tacit. A.* 1, 77. 7) *Cf. Appian. de b. civ.* 3, 56. 8) *Excidisse videtur:* cohortium. 9) *Cf. L.* 3. §. 6. *L.* 4. 5 *pr. D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6).

blica et priuata[10] tenetur, qui quem armatis hominibus possessione, domo, uilla agroue deiecerit, expugnauerit, obsederit, 'incluserit,[1] idue ut fieret, homines commodauerit, locauerit, conduxerit; quiue 'coetu, concursu, turba, seditione incendium fecerit;[2] funerari sepeliriue aliquem prohibuerit, funusue 'eripuerit,[3] turbauerit; et qui eum, cui aqua et igni interdictum est, [4]receperit, celauerit, 'tenuerit;[5] quiue cum telo in publico fuerit, templa, portas, aliudue quid publicum armatis obsederit, cinxerit, clauserit, occupauerit. Quibus omnibus conuictis, si honestiores sint, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relegantur; humiliores in metallum damnantur. **4.** [6]Creditor chirographarius si sine iussu praesidis per uim debitoris sui pignora, cum non 'haberet[7] obligata, ceperit, in legem Iuliam de ui priuata committit. Fiduciam uero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis uindicare non prohibetur.

TIT. XXVII. AD LEGEM IVLIAM PECVLATVS.

1. [1]Si quis fiscalem pecuniam attrectauerit, subripuerit, 'mutauerit,[2] seu in suos usus conuerterit, in quadruplum eius pecuniae, quam sustulit, condemnatur.

---

10) *Sic plerique Cdd.* priuata *alii, edd. Sed illud mutare nolui, quoniam etiam ex Collat.* 9, 2. *verisimile est, praeter legem Iuliam de vi publica, quae ad magistratuum vim pertinebat, fuisse legem Iuliam de vi publica et privata, quae infra* §. 4. *et Dig.* 48, 7. *Cod.* 9, 12. *etiam de vi privata dicitur, in eaque lege talem vim dictam esse, quae licet privata esset ex persona delinquentis, tamen ex atrocitate etiam ad rempublicam pertineret. Et hoc si statuis, facilius intelligitur, qui factum sit, ut postea, quum magis ex facti poenaeque gravitate utriusque vis genera discernerentur, ad priorem quaedam legem referrentur, quae proprie posterior poena sanxerat. De aliorum sententiis cf. Rein Criminalr. d. Römer p.* 743 *seq.* 1) *Cd.* 24. *L.* 5 *pr. D. cit.* cluserit *reliqui Cdd. edd.* 2) *Ex Dig. l. c.* coetum, concursum, turbam, seditionem f. *Cdd. edd.* 3) *Fortasse:* diripuerit. *Cf. Dig.* 4) *Cf. Cic. pro domo* 20. *ad Att.* 3, 4. 5) *Malim* uel iuuerit. *Cf. Cic. Verr.* 1, 47. 6) *Cf. supra* 2, 14. §. 5. *L.* 7. 8. *D. h. t.* (48, 7). *L.* 5. *C. h. t.* (9, 12). *L.* 3. *C. de pign.* (8, 14). *L.* 11. *C. de pign. act.* (4, 24). *Nov.* 60. *c.* 1 *pr.* 7) *Sic septem Cdd.* habuerit *ceteri, edd.*

Tit. XXVII. 1) *Cf. L.* 3. 13. *D. ad leg. Iul. pec.* (48, 13). 2) *Ex. gr. aes pro auro in arca ponendo. Malim tamen* mutua-

TIT. XXVIII. AD LEGEM IVLIAM REPETVNDARVM.

1. [1] Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia submouentur, aut in exsilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.

TIT. XXIX. AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS.

1. [1] Lege Iulia maiestatis tenetur is, cuius ope, consilio aduersus imperatorem uel rem publicam arma mota sunt, exercitusue eius in insidias deductus est; quiue iniussu imperatoris bellum gesserit, dilectumue habuerit, exercitum(*ue*) comparauerit, 'sollicitauerit(*ue*), quo desereret[2] imperatorem. His antea in perpetuum aqua et igni[3] interdicebatur; nunc uero[4] humiliores bestiis obiiciuntur uel uiui exuruntur, honestiores capite puniuntur. [5] Quod crimen non solum facto, sed et uerbis impiis ac maledictis maxime exacerbatur. **2.** [6] In reum maiestatis inquiri prius conuenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicuius, sed ipsius admissi causa puniendus est. Et ideo, cum de eo quaeritur,[7] nulla dignitas a tormentis excipitur.

TIT. XXX[A]. AD LEGEM IVLIAM AMBITVS.

1. Petiturus magistratum uel prouinciae[1] sacerdotium si turbam suffragiorum causa conduxerit, seruos aduocauerit, aliamue quam multitudinem conduxerit, conuictus ut uis publicae reus in insulam deportatur.[2]

---

uerit *vel* mutuatus fuerit. *Cf. Cic. Verr.* 3, 72. *L.* 2. *C. de his q. ex publ.* (10, 6).

Tit. XXVIII. 1) *Cf. L.* 3. *L.* 7 *pr.* §. 3. *D. ad leg. Iul. repet.* (48, 11). *Suet. Caes.* 43. *Otho* 2. *Tacit. H.* 1, 78. *Plin. ep.* 2, 11. 12. 4, 9.

Tit. XXIX. 1) *Cf. L.* 1—4 *pr. D. ad leg. Iul. mai.* (48, 4). 2) deserueritque '(*vel* destrueritque) *undecim Cdd.* deseruerit (*vel* eruerit) *ceteri, edd. Sed desertio militare tantum est crimen. Ad nostram lectionem cf. L.* 1 *fin. D. h. t. L.* 5. *C. eod.* (9, 8). 3) *Cf. Cic. Phil.* 1, 9. *Tacit. A.* 3, 38. 50. 68. 4, 42. 4) *Cf.* §. 3. *I. de publ. iud.* (4, 18). 5) *Cf. Tacit. A.* 1, 72. *L.* 7. §. 4. *D. h. t.* 6) *Cf. L.* 7. §. 3. *D. h. t.* 7) *Cf. L.* 10. §. 1. *D. de quaest.* (48, 18). *Ammian.* 19, 12. *L.* 3. 4. *C. h. t.* (9, 8).

Tit. XXX A. 1) *Cf. Gothofr. Parat. ad Th. C.* 16, 10. *et Act. societ. Saxon. scient.* 1850. *p.* 200. 2) *Cf.* 5, 26. §. 1.

[*TIT. XXX*[B]. *AD LEGEM FABIAM.*
1. 2. *Collat.* 14, 2.][1]

TIT. XXXI. DE POENIS MILITVM.

1. [1] Si pecunia accepta miles custodiam dimiserit, capite puniendus est. et certe quaeritur, cuius criminis reus dimissus esse uideatur. 2. Qui custodiam militi prosequenti magna manu excusserint, capite puniuntur.

[*L.* 16 *pr.* §. 1. *D. de re militari* (49, 16).
L. 38. §§. 1. 11. 12. *D. de poenis* (48, 19).]

TIT. XXXII. QVANDO APPELLANDVM SIT.

1. Quoties iusiurandum[1] postulatur, eo tempore appellandum est, quo defertur, non quo iuratur.

TIT. XXXIII. DE CAVTIONIBVS ET POENIS APPELLATIONVM.

1. [1] Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandae et reuocandae sententiae, et 'poena[2] et tempora appellatoribus praestituta 'sunt. Quodnisi iuste appellauerint, tempora[3] ad cauendum in poena appellationis quinque dierum praestituta sunt. Igitur morans eo in loco, ubi appellauit, cauere debet, ut ex die acceptarum[4] litterarum continui quinque dies computentur. si uero longius, salua '(*dierum*)[5] dinumeratione 'itineris[6] quinque dies cum eo ipso, quo litteras acceperit, computantur. 2. Ne quis in captionem uerborum in cauendo[7] incidat, expeditissimum est, poenam ipsam

---

Tit. XXX [B]. 1) *Ex hoc etiam sumpta videtur haec sent. L. Rom. Burg.* 20. '*Si quis ingenuum natum* (*ob*)*ligauerit uel uendiderit, honestiores personae damnantur exilio, uiliores metallis deputantur secundum speciem Paulli sententiarum lib. V.*' *Cf. ibi Barkow praef. p. XLV.*

Tit. XXXI. 1) *Cf. L.* 12. *L.* 14. §. 1. *D. de custod. reor.* (48, 3).

Tit. XXXII. 1) *Puta id, de quo L.* 34. §. 6. *D. de iureiur.* (12, 2). *L.* 9. *C. de reb. cred.* (4, 1) *sermo est. Cf. L.* 12. *C. eod.*

Tit. XXXIII. 1) *Cf. Tacit. A.* 14, 28. *L.* 6. §§. 4. 6. *C. de appell.* (7, 62). 2) *Multi Cdd.* poenae *alii, edd.* 3) *Malim:* sunt, nisi iuste appellauerint. Quoad tempora. (*vel v.* quod *omissa* Tempora). 4) *Cf.* 5, 34. 5) *Supplevi; excidit ob* dinum-. 6) *Ex Cuiac. cj.* integri (*vel* interim) *Cdd. edd. Cf. Fr. Vat.* 162. 7) *Nam formula eius cautionis, cum ex iure extraordinario veniat,*

uel quid aliud pro ea deponere: necesse enim non habet sponsorem quis 'uel (*fidepromissorem*) fideiussoremue[8] dare, aut praesens[9] esse; sed si contra eum fuerit pronuntiatum, perdit, quod deposuit. **3**. Quoties in poena appellationis cauetur, tam unus quam plures fideiussores, si idonei 'sint,[10] dari possunt: sufficit enim etiam per unum idoneum 'indemnitati[1] poenae consuli. **4**. Si plures 'appellent,[2] una cautio sufficit, et si unus 'caueat,[3] omnibus uincit. **5**. [4]Cum a pluribus sententiis prouocatur, singulae cautiones exigendae sunt et de singulis poenis spondendum est. **6**. Modus poenae, in qua quis cauere debet, specialiter in cautione exprimendus est, ut 'sit,[5] in 'quo[6] stipulatio committatur: aliter enim recte cauisse non uidetur. **7**. Assertor si prouocet, in 'eiusmodi[7] tertiam cauere debet, quanti causa 'aestimata[8] est. [9]**8**. In omnibus pecuniariis causis magis est, ut in tertiam partem eius pecuniae caueatur.

TIT. XXXIV. DE DIMISSORIIS LITTERIS.

1. [1]Ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, litterae dimissoriae diriguntur, quae uulgo apostoli appellantur; quorum postulatio et acceptio intra quintum diem ex officio[2] facienda est. **2**. Qui intra tempora praestituta dimissorias non postulauerit uel acceperit

---

nulla proposita est. 8) uel fideiussoremue *multi Cdd.* fideiussoremue (uel fideiussorem *pauci*) *alii, edd.* 9) *Quod promissio exigit. Sed inops appellare non poterit. L.* 8. §. 8. *D. mand.* (17, 1). 10) *Multi Cdd.* sunt *alii, edd.* 1) *Malim* securitati (*ex* demnitati, *cum* in *ex praecedenti* m *factum videatur*). 2) *Cdd.* 5. 17b. appellant *ceteri, edd.* 3) qui caueat, uincit *Cd.* 19. *De re cf. L.* 10. §. 4. *D. de appell.* (49, 1). 4) *Cf. L.* 17 *pr. D. eod. L.* 17 *pr. D. de iurisd.* (2, 1). 5) sciat *Cdd.* 5. 9., *unde Schult. cj.* sciatur *collata* §. *ult. I. de verb. obl.* (3, 15); *verum Paullus non certam pecuniae summam, sed modum poenae significat, veluti tertiam partem eius pecuniae, qua de agitur.* 6) *Ex Rittersh. cj.* qua *Cdd. edd.* 7) huius modi *duo Cdd. fortasse rectius, ut postea legamus* 'QVANTI CAVSA AESTIMATA EST,' *eaque verba pars sint ipsius cautionis.* 8) aestimanda *Cd.* 25., *quod praeferendum videtur, nisi mavis* erit *pro* est. 9) *Ex Cd. Ves. et* 13. *Cf. Gai.* 4, 171. *Cic. pro Rosc.* 4.

Tit. XXXIV. 1) *Cf. L. un. D. de lib. dimiss.* (49, 6). 2) *Cf. L. un.* §. 2. *D. eod. L.* 5. *C. de appell.* (7, 62).

uel reddiderit, praescriptione ab agendo submouetur 'nec[3] poenam appellationis inferre cogitur.

TIT. XXXV. DE REDDENDIS CAVSIS APPELLATIONVM.

1. [1] Meritum appellationis causae capitalis et 'personae[2] 'ratione[3] status non nisi per nosmet ipsos prosequi possumus: nemo enim absens aut duci in seruitutem potest aut damnari.[4] **2.** [5] Moratorias appellationes et eas, quae ab exsecutoribus et confessis fiunt, recipi non placuit. **3.** [6] Eum, qui appellat, cum conuicio ipsius iudicis appellare non oportet; ideoque, quod ita factum est, arbitrio principis[7] uindicatur.

TIT. XXXVI. POST PROVOCATIONEM QVID OBSERVANDVM SIT.

1. [1] Quoties possessor appellat, fructus medii temporis deponi conuenit. quodsi petitor prouocet, fructus in causa depositi esse non possunt,[2] nec recte eorum nomine satisdatio postulatur. **2.** Si propter praedia urbana uel mancipia appelletur, pensiones eorum uel mercedes, uecturae etiam, si de naui agatur, deponi solent.

TIT. XXXVII. DE MERITIS APPELLATIONVM.

1. [1] Omnimodo ponendum est, ut, 'cuius[2] iniusta appellatio pronuntiatur, sumptus, quos dum sequeretur aduersarius impendit, reddere cogatur, non simplos, sed quadruplos.

---

[3]) *Ex Roeveri cj.* (*ex* submouetū). et *Cdd. ed. A., quod ex* submouet' *geminatum puto; nam in quattuor Cdd. omittitur. De re cf.* 5, 33. §. 1.

Tit. XXXV. [1]) *Cf. L.* 1. *D. an per alium caus. app.* (49, 9). [2]) ipsam (*vel* ipsae *vel* ipsa) *Cdd. edd., natum ut puto ex* p̄sae. [3]) *Sic multi Cdd.* rationem (*vel* ratio *vel* rationis) *plerique Cdd. edd.* [4]) *i. e. capitis damnari, ut saepe alias.* [5]) *Cf. L.* 7. *D. de appellat. recip.* (49, 5). *L.* 1. 3. *Th. C. quor. appell. n. rec.* (11, 36). [6]) *Cf. supra* 5, 4. §. 18. *L.* 8. *D. de appellat.* (49, 1). [7]) *Ad quem adpellavit.*

Tit. XXXVI. [1]) *Cf. L.* 5. *C. quor. appell. n. rec.* (7, 65). *Symmach. ep.* 10, 46 (53). [2]) *Exceptionem vid. in L.* 21. §. 3. *D. de appell.* (49, 1).

Tit. XXXVII. [1]) *Cf. L.* 3. 4. *C. de fruct. et lit. exp.* (7, 51). [2]) quoties *Cdd. edd., qua ratione subiectum desideratur, unde pendeat* cogatur. *Cf. Interpr.*

[1] (IVLIVS) PAVLLVS

INSTITVTORVM[2] LIBRI SECVNDI[3] TITVLO DE DOTIBVS

ita disseruit.

[4] Si diuortium est matrimonii et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur. Quodsi culpa mulieris factum est diuortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur usque ad mediam duntaxat partem dotis.

---

1) *Haec leguntur in Boethii Comment. in Cic. Top. II. ad c.* 4, 19. *Cum notitia litteraria et variantibus lectionibus novissime edidit Boecking. in ed. Ulp. Fragm.* 1855. *p.* 173., *quem sequimur.* 2) *Etiam in Ind. Flor. est 'Instituton', sed Iustinianus ubique praestat etiam in hoc libro (L.* 41. *D. de acq. v. amitt. poss.* [41, 2]. *L.* 4. *D. de serv. pr. urb.* [8, 2]. *L.* 3. *D. de obl. et act.* [44, 7]) *'Institutiones', qui verus titulus est. Cf. praef. ad Gai. p.* 85. 3) *Alia exemplaria habent XI. vel V. Sed tres tantum libros Paulli Institutionibus tribuit Index Flor., ex duobus tantum Iustinianus excerpta dedit.* 4) *Cf. Ulp.* 6, 10. 11. *Fr. Vat.* 105—107.

Paullus is, quem Charis. p. 193. 214 *Putsch. laudat, pro ICto immerito habetur.*

DOMITIVS VLPIANVS.

DE VLPIANI FRAGMENTIS, QVAE VVLGO DICVNTVR, PRAEMONITIO.

'Ulpiani fragmenta' quae vulgo dicuntur, uno codice Vaticano,[1] seculo ferme decimo in Gallia satis mendose scripto, servata nobis esse, post multas varietates hodie auctoribus Hugone et Savinio fere ab omnibus recte probatur.[2] Hoc in codice binis columnis scripto, quae versus plerumque triginta quinque eosque fere viginti sex vel pauco plurium litterarum continent, occupant fol. 190 b. col. β. a v. 9. usque ad fol. 202 b β. v. 7. Inscriptum ibi est libello: INCIP. TITVLI EX CORPORE VLPIANI, quo corporis nomine iam Ulpiani aetate usitato (L. 52. §. 2. D. de leg. 3) et postea maxime in iurisconsultorum libris pervulgari Theodosiano aevo amplius quoddam volumen, lectionibus in iudiciis recitandis inserviens, quo omnes vel complures eiusdem ICti vel imperatoris libri tanquam unius membra corporis continerentur, appellari solitum esse, ex L. 3. Th. C. de resp. prud. (1, 4) et Nov. Valent. III. Lib. II. tit. 35 pr. patet. Sed iam diu constat, haec fragmenta unius tantum libri esse; pertinent enim, ut ex collatis eorum tit. 5. §§. 6. 7. et tit. 26. §. 1. cum Collat. tit. 6. cap. 2. et tit. 16. cap. 4., item tit. 20. §. 6. cum L. 17. D. de testib. (22, 5) compertum est, ad Ulpiani librum singularem Regularum. Ulpianus eum librum scripserat imperante Caracalla (tit. 17. §. 2.), h. e. eodem circiter tempore, quo etiam Institutionum libros composuit (Collat. 16, 9. §. 3), inserviturus, ut videtur, priore libro, quo

---

1) De quo vid. Haenel. Leg. Rom. Visig. Praef. p. XLV. Sequitur quidem in eo Ulpianus Legem Romanam Visigothorum, neque vero pars eius fuit, ut olim quidam opinati sunt, de qua re vid. Haenel. l. c. p. XIV. 2) Contrariam sententiam, Io. Tilium ex alio cod. admodum simili nunc deperdito haec fragmenta primum edidisse, unus tuetur G. E. Heimbachius Repert. Lips. 1843. p. 93 seq., quae sententia etsi vera esset, non multum id ad rem faceret.

gravissima iuris praecepta, tanquam fructum peracti studii breviter ac perspicue comprehenderat, eorum usibus, qui schola relicta forum adituri erant, dum posterioris planiore et uberiore explicatione iuri in scholis vel privatim operam daturis consultum ibat. Sed in disponendo Regularum libro et partim etiam in componendo Gaii Institutiones secutus deprehenditur ita, ut praemisso itidem de iuris fontibus loco et summam illam divisionem in ius, quod ad personas vel ad res vel ad actiones pertinet, earumque partium distributiones in universum retineret, et singula capita, quatenus Regularum diversa ratio patiebatur, similiter tractaret, auctis tamen quibusdam et interdum etiam novis materiis adiectis, velut de dotibus, de donationibus inter virum et uxorem, et in fine iuris, quod ad personas pertinet, de novo personarum iure ex lege Iulia et Papia Poppaea: qua re sane factum est, ut quaedam ad fori usum pernecessaria non desiderarentur, sed etiam ut perspicuus ille rerum distribuendarum et exponendarum ordo, quo Gaii Institutiones excellunt, admodum obscuraretur et deformaretur.

Quo tempore et qua ratione integer Ulpiani liber ad has lacinias redactus sit, non convenit inter viros doctos. Momseni est sententia, non diu post Constantini tempora exstitisse hominem parum doctum et incredibiliter stupidum, qui Ulpiani librum, ut iuri, quo tum utebantur, magis conveniret, partim breviarit partim mutarit; itaque ea, quae ad nos pervenerint, non tam libri Ulpiani Regularum quam huius breviarii reliquias esse. Quae opinio mihi ideo admodum videtur veri dissimilis, quod nimis stupidum cogit ponere hominem; primum enim in usu fori, quem potissimum is spectasse putatur, quum ipsorum ICtorum libri desiderarentur, quemadmodum poterat non videre, nullam obscuri hominis breviarium auctoritatem esse habiturum? Deinde quod ius obsoletum quibusdam locis ex libro exsecasse dicitur, idem alibi reliquisse deprehenditur. Taceo, quod quaedam argumenta consulto omissi veteris iuris velut 27, 1. 20, 2. 10. 1, 21. tantum ex mendosis lectionibus colliguntur. Denique si quae eiusmodi omissa sunt, quod factum non negamus, at sunt etiam multa, quae non obsoleverant, quae utraque, opinor, facilius ad casum natura sua ratione carentem, quam ad consilium hominis Epicureo casu non consultius referuntur. Itaque ratione ac consilio eum tantum usum putaverim, qui in ruina illa veteris iuris civilis, hoc est circa finem seculi quinti, primus ex 'Ulpiani corpore' hunc solum librum vel exscripserit vel reliquas eius partes servaverit, ut inter cetera iurisprudentiae lumina, quae Valentinianus III. praedicaverat, et cetera aliquatenus servata iuris vel discendi vel docendi et respondendi praesidia Ulpiani quoque celeberri-

mum nomen et utilissimum opus retineretur.[3] Ceterum illorum probo sententiam, qui variis casibus iam non definiendis, haud vero certa ratione ea, quae in Ulpiani libro desiderantur, periisse putant, ita tamen ut casui etiam librariorum fraudes vel unius alteriusve, qui librum transcribendum daret, parsimoniam quaedam minus necessaria a librario non exigentem adnumerari velim: similes enim iniurias etiam Gaii epitomam et Paulli Sententias passas esse constat. Hoc si tenemus, in critica exercenda non incerti et inter Ulpiani et breviatoris manum quasi suspensi titubabimus, sed ubique Ulpiano quid dignum, quid indignum sit, quaeremus.

Initio harum reliquiarum pauca et in fine multa eaque certe casu periisse, omnes consentiunt. De initio, ubi in C. Vat. hanc velut inscriptionem INCIP. TITVLI EX CORPORE VLPIANI 'Moris sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inueteratus' excipit index titulorum, deinde versus, si illa 'moris ... inueteratus' connumeras, bis septeni deni inverso ordine scripti sunt, bellissima est et satis certa Momseni coniectura, hos in codice iam mutilo, unde Vaticanus manavit, primi folii binas paginas complesse, idque librarium cum solutum invenisset, infelici casu invertisse et sic transcripsisse. Sed duo addere licet: primum, illud folium in vetustiore codice corporis Ulpiani postremum quaternionis fuisse videri, in quo solito more pariter atque in primo adscriptum supra in exteriore margine esset CORP. VLP. ita ut hanc inscriptionem statim sequeretur initialis huius paginae scriptura 'mores sunt' etc.; hoc enim sine dubio movit librarium, tam ut hanc paginam quasi inscriptionem continentem pro anteriore haberet, quam ut verba illa 'mores ... inueteratus', in cod., cum introductionem finirent, a sequentibus spatio distincta, deficiente ceteroqui titulo opusculi, pro lemmate quodam acciperet, quod post titulorum index apte scriberetur. Alterum est, illud ipsum folium ab

[3]) Vaticanum Ulpiani codicem primitus a codice 'corporis Ulpiani' manasse, quem grandem et inprimis versibus sat longis scriptum fuisse credere par est, eius rei adhuc aliud quoque vestigium superest in quodam vitiorum genere, in Vaticano cod., quod editores fugit, admodum frequenti, sed et eo multo antiquiore. Illud dico, quod saepe vocabula singula vel complura exciderunt, quae alieno loco nunc interdum multis versibus distante inserta sunt, velut 2, 8. 3, 4. 5. 5, 2. 6, 6. 8, 7[a]. 11, 3. 16, 1. 19, 6. 20, 3. 22, 16. 24[a]. 24, 16. 25. 25, 4. 5. 10. 11. 14. 26, 7. 28, 13. 29, 1. Hoc enim, cum quae exciderant, initio e regione ad marginem suppleta esse putanda sint, vix fieri potuit, nisi antiquum illum codicem, in quo ita inserebantur, praelongos versus habuisse ponas.

inferiore parte abscissum fuisse; nam nec septemdecim versus Vat. codicis integrae paginae sufficiunt, ut iam Lachmannus recte iudicavit, et sic explicatur, quare utrosque hos septenos denos versus (post §. 3. et 9.) modica lacuna sequitur. — In fine ea omnia perierunt, quae Gaius inde a 3, 55. usque ad finem Institutionum tractat. Titulorum rubricas, quas Vaticanus interserit, saltim non omnes nec ita, ut et quo loco nunc leguntur, ab ipso Ulpiano esse profectas, omnes concedunt; sed tamen in edendo eas retinere consentaneum erat. Contra indicem horum titulorum, quem ipsum et codicis scriptorem ex illis titulis confecisse et alieno loco paulo post initium posuisse a Momseno probatum est, licet superiores editores omnes eum ante initium repetierint, non magis retinendum duxi, quam similiter pro istius aevi more confectos indices, qui Collationis codicibus praefixi leguntur.

De editionibus hoc praemonere sufficiet, post Io. Tilium, qui primus Parisiis a. 1549. haec fragmenta vulgavit, maxime Hugonem quinquies (a. 1788. 1811. 1814. 1822. 1834.) et Boeckingium quater (1831. 1836. 1845. 1855.) edendo, ut alios, maxime F. A. Schillingium et Lachmannum commentando, de emendandis iis meruisse, quorum laudem deinde philologus editor secutus est Io. Vahlenus (1856). Ipsius codicis Vat. accuratum apographum et paene simulacrum Hugo editionibus suis inde a tertia, multo exactius Boeckingius suae quartae addidit, cui etiam Momseni accessit de Ulpiani Regulis disputatio. Qui praeterea Ulpiano profuerint, ex illarum editionum praefationibus cognosces.

De novissima Vahleni editione cum nuper in Fleckeiseni N. Jahrb. f. Phil. u. Päd. vol. LXXV. p. 365—377. referrem, simul in universum qua via ac ratione incedendum videatur, si quis emendatius hoc opusculum praestare velit, exposui, exemplisque crisis ad has leges revocatae compluribus sententiam meam firmavi. Quibus in legibus cum et haec fuerit, permulta vitia quia ex siglis vel notis male explicatis originem ducerent, ita ut haec origo flagitaret, sananda esse, quod etiam saepenumero a me factum est, iam, cum compererim, Boeckingium in sua editione non semel pronunciasse, eum codicem, ex quo Vaticanus fluxerit, non sibi videri notis refertum fuisse, faciendum mihi esse videtur, ut qua de causa contrariam opinionem secutus sim, paucis h. l. dicam. Primum igitur eam confirmant omnes librorum iuris civilis codices, qui ex remotiore antiquitate supersunt, velut Gaius Veronensis, Fragmenta Vaticana, Ulpiani Vindobonensia, Fragmentum de iure fisci. Deinde notas iuris nec senatus in gestis a. 438. ab Theodosiani Codicis exemplaribus abesse voluisset, nec Iustinia-

nus earum in suis iuris libris usum severa poena sancita interdixisset, nisi is usus admodum invaluisset; nec denique postea quoque P. Diaconus, Magno, Papias notarum collectiones et explicationes composuissent, nisi tunc quoque libri antiquiores superfuissent, hoc auxilio in transcribendo egentes. Sed et Isidorus (Orig. 1, 22. §. 2) eius generis notas plurimas in antiquis libris inveniri, propalam testatur. Denique ipsa commoditas scribendi et librariorum consuetudo cogunt paene ut credamus, vix ullo in libro iuris haec compendia non adhibita fuisse. Et haec quidem interim sufficient, quum Boeckingius suae sententiae argumenta adhuc nulla attulerit. Ceterum coniecturis in Fleckeiseni annalibus exempli causa propositis nunc ita usus sum, ut in notis brevitatis causa *Fl.* apponerem, si quis rationes earum in commentatione illa expositas requirere velit. Praeterea et C. Roederi emendandi Ulpiani conamina (1856) inspexi et quod ab eo mutuatus sum, nota *Roed.* significavi. De editione, ad quam mutata referrem, cum optio esset inter Boeckingianam et Vahlenanam, illam elegi, quam magis frequentari credebam, insignivique *Bg. ed.*

---

1. (*Perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, rescindit, qualis est lex ..... Imperfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, nec rescindit, nec poenam iniungit ei, qui contra legem fecit, qualis est*
91 a α *lex Cincia, quae plus quam .... donari*)[1] prohibet, 'exce-
v. 23 — fin. ptis (*personis*)[2] quibusdam (*uelut*)[2] cognatis, et si plus donatum sit, non rescind*i*t. 2. Minus quam perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, non rescind*i*t, sed poenam iniungit ei, qui contra legem fecit; qualis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mile 'asses legati nomine[3] mortisue causa prohibet capere praeter exceptas personas, et aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli poena*m* constituit.
191 a β v. 1—6. 3. [4]*L*ex aut rogatur, id est fertur; | aut abrogatur, id

[1]) *Sic fere praeeuntibus Cuiacio et Schillingio mancam sententiam restituendam censui. De re cf. L.* 5 *pr. C. de legib.* (1, 14). *Macrob. Somn. Scip.* 2, 17. *De lege Cincia Fragm. Vat.* 266 *seqq. Ceterum Ulpianus cum ius civile in scriptum et non scriptum divisisset, primum videtur scripti iuris partes a legibus exordiens enumerasse* (= §§. 3—8. *I. de iure nat.* 1, 2), *deinde de natura legum egisse, ad quem locum haec pertinent, quae nobis servata sunt. Potest tamen etiam, ut hic locus statim legis plebisque sciti definitionem secutus sit; quod si statuis, in lacuna post* §. 3. *Ulpianus SCti, constitutionis principum, edictorum magistratuum et responsorum prudentium brevissimas definitiones ex Gai.* 1, 4—7. *retulisse et ita iure scripto absoluto ad ius non scriptum, quod ex moribus veniat, transitum fecisse dicendus erit.* [2]) *Necessario supplevi, cum non tantum quidam cognati excepti fuerint. Cf. Fr. Vat.* 290—309. *Exaratum olim fuerit:* exceptis p̄sis quibusd.ūū. [3]) ascium legatū *Vat.* (*factum illud ex* as.; *nam et alias ex* lege as = lege aelia sentia *librarius fecit* lege ascia; *hoc ex* legatum, *quomodo lectum erat* legatin̄o *sequente* m). assium legatum *edd. non modo concinne, sed ne recte quidem, cum etiam ex decem milium legato mile capere liceret. Cf. Gai.* 2, 225. 4, 23. [4]) *Cf. L.* 102. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Lactant.*

est prior lex tollitur; aut derogatur, id est pars prima*e* '(*legis*)[5] tollitur; aut subrogatur, id est adicitur aliquid primae legi; aut obrogat*ur*, id est mutatur aliquid ex prima lege. * * *[6]

4. [7]Mor*e*s sunt tacitus consensus populi, longa consuetudine inueteratus. 190 b β v. 1. 2.

TIT. I. DE LIBERTIS. 191 a α v. 9-23.

5. [8]Libertorum genera sunt tria, ciues Romani, Latini Iuniani, dediticiorum numero.

6. [9]Ciues Romani sunt liberti, qui legitime (*manumissi sunt, id est aut uindicta aut* '*legitimo*)[10] censu aut testamento, nullo iure inpediente.

7. Vindicta manumittuntur apud 'magistratum *populi Romani*, uelut consulem praet*ore*mue *uel* proconsulem.[1]

8. [2]Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter ciues Romanos censum profitebantur.

9. Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quae confirmat [3](*testamento datas libertates his uerbis: 'uti legassit suae rei, ita ius esto'*.

10. *Latini sunt liberti, qui non legitime, uelut inter amicos, nullo iure impediente manumissi sunt, quos olim praetor tantum tuebatur in forma libertatis; nam ipso iure serui manebant.*) hodie autem ipso iure liberi sunt 191 a β v. 6.

Inst. 6, 8. *Fest. v. 'Rogat, Abrogare, Derogare, Obrogare, Exrogare'.* 5) *Auctore Cuiac. addidi.* prima (*omisso* cl. *quod fortasse legebatur* et) *Vat.* primae *edd.* 6) *Lacuna in Vat. non indicata eiusdem mensurae cum ea, quae sequitur* §. 9. *Cf. praefat. In ea aut locum de legis natura continuauerat et perfecerat Ulp., aut ea, quae dixi not.* 1. *tractauerat.* 7) *Cf.* §. 9. *I. de iur. nat.* (1, 2). *Post h.* §. *personarum summae divisiones excidisse uidentur.* 8) *Cf. Gai.* 1, 12. 9) *Cf. Gai.* 1, 17. 44. 10) *Addidi FlI. p.* 374. *Cf. Fr. Dosith.* 17. 1) *Ex Lachm. cj. Bg. Cf. L.* 4. *C. de vind.* (7, 1). magistratū p̄turimue. uelut consulē. pro consulem. *Vat. Alii alia finxerunt.* 2) *Cf. Fr. Dosith.* 17. *Gai.* 1, 140. 3) *De sequenti lacuna, in Vat. non indicata, quam ad sententiam restituimus, vid. praefat. et not.* 6. *Ad restituta cf. infra* 11, 14. *L.* 120. *D. de verb. sign.* (50, 16); *deinde ad* §. 10. *Gai.* 3, 56. 1, 22. *Fr. Dosith.* 4—6.

ex lege Iunia, '(*a*)[14] qua lege Latini '*Iuniani* nominati sunt[5] inter amicos manumissi.

11. [6]Dediticiorum numero sunt, qui poenae causa uincti sunt a domino, quibusue stig*mat*a (*in*)scripta fuerunt, qui(*ue*) propter noxam torti nocentesque inuenti sunt, quiue traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, 'uel (*ob eam rem in ludum uel*)[7] custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt. idque lex A*elia* S*ent*ia facit.

12. [8]Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum seruus uindicta manumissus ciu*i*s Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit. '(*pro*)inde[9] sine consili*o* manumissum 'eius ae*tat*is[20] seruum manere putat; testamento uero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini uoluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. **13.** [1]Eadem lex eum dominum, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum[2] manumittere, praeterquam si causam apu*d* consilium probauerit. **13**[a]. [3]In consilio autem adhibentur 'Roma*e* qui-
191 b α dem[4] quinque senatores et quinque | equites Romani; in prouinci*is* '(*uero*)[5] uiginti reci*p*erator*e*s, ciues Romani.

14. [6]Ab eo domino, qui soluend*o* non est, seruus testament*o* liber esse iussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, uel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, ciu*i*s Romanus et heres *f*it; si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et ipsum lex A*elia* S*ent*ia facit. **15.** [7]Eadem lex in fraude*m* 'creditorum uel[8] patroni manumittere prohibet.

---

14) *Geminando restitui.* 5) sunt nominati * (*deleta puta* s̄ = sunt) *Vat.* sunt nominati*m ed. Bg.* 6) *Cf. Gai.* 1, 13. 7) [*inue ludum*] uel *Bg. ed. Cf. Gai. l. c. Idcirco Ulpianus postea* fuerunt, *non* sunt *dixit, quia et hoc factum oportebat, ut aliquando post ferro vel cum bestiis depugnarent.* 8) *Cf. Gai.* 1, 18. 9) ideo *Vat.* (*factum puta ex* p̄īde). id e*st Bg. ed.* 20) *Fll. p.* 368. caesaris *Vat.* lex Aelia Sentia *Bg. ed. ex M. Hertz. cj.* 1) *Cf. Gai.* 1, 38. 2) *Fortasse excidit* qqm = quoquo modo. *Cf. Gai.* 1, 41. *Fr. Dosith.* 13. *et supra* §. 11. 3) *Cf. Gai.* 1, 20. 4) romani (*pro* romae qd.) *Vat.* Romae *edd.* 5) *Ex sequenti* u *geminando restitui. Cf. Gai.* 1, 20. 6) *Cf. Gai.* 1, 21. 7) *Cf. Gai.* 1, 37. 47. 8) creditoris et *Vat.* (*factum ex* creditor.

16. [29] Qui tantum in bonis, non etiam ex iu*re* Quiritium seruum habet, manumittendo Latinum facit. In bonis tantum alicuius seruus est uelut hoc modo, si ciu*i*s Romanus 'a ciue Romano [30] seruum emerit, isqu*e* traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quamdiu horum quid 'non fit, [1] is seruus in bonis quidem 'emptoris, e*x* [2] iu*re* Quiritium autem uenditoris est.

17. [3] Mulier, quae in tutela est, item pupillus et pupilla '(*nisi tutore auctore*) [4] manumittere non possunt.

18. [5] Communem seruum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit, eaque adcrescit socio; maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium | haberet, ciuem Roma- 191 b β num facturus esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet, eum nihil egisse. **19.** [6] Seruus, in quo alterius est usus fructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumissus liber non fit, sed seruus sine domino est. [7]

20. [8] Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. **21.** Inter medias heredum institution*e*s libertas data utrisque adeuntibus non ualet; [9] solo autem priore adeunte iure antiquo [40] ualet. sed post legem Papiam Pop*pa*eam, quae partem non adeunt*i*s caducam facit, si quidem primus heres 'uel ius (*liberorum uel ius*) [1] antiquum habeat, ualere eam

---

uel) *edd. Cf. Gai. l. c.* [29]) *Cf. Gai.* 1, 21 b. 35. *Fr. Dosith.* 9. — *Gai.* 2, 41. 204. [30]) *Recte; nam si a peregrino, ex iure Qu. servus fit emptoris, quia tum iure rei nec mancipi censendus est. Cf. Fr. Vat.* 47. [1]) fiat *Vat. edd. Superscriptum* n̄ *vocabulo* fit *errorem peperit; nam 'quamdiu' Ulpianus indicativo copulat; cf.* 2, 2. 10, 4. 26, 3. [2]) emptoris c̄.et (*male geminato* e) *Vat.* emptoris est, ex *edd.* [3]) *Cf. Fr. Dosith.* 15. *infra* 11, 27. [4]) *Restitui FII. p.* 374. [5]) *Cf. Fr. Dosith.* 10. *Paul.* 4, 12. §§. 1. 5. [6]) *Cf. Fr. Dosith.* 11. [7]) *Cave cum Momseno putes, haec desiderari: 'donec manet usus fructus: quo finito Latinus efficitur.' Vid. L.* 1 *pr. C. comm. de man.* (7, 15) *et nos ad Fr. Dosith.* 11 *fin.* [8]) *Cf. Gai.* 2, 230. 233. [9]) *Quia pro parte tantum ante instituti et facti heredis (ab adita enim hereditate dies eius cedit) recte data est, nec pro parte competere potest.* [40]) *i. e. accrescendi.* [1]) [*uel ius liberorum*] uel ius *Bg. ed. De re cf.* 17, 3. *tit.* 18. 19, 17. 24, 12. *Gai.* 2, 206. 207. 286.

'posse[42] placuit; quod si non habeat, non ualere constat, quod loco non adeunt*is* legatarii patres heredes fiunt. sunt tamen, qui et hoc casu ualere 'eam[3] posse dicunt. **22.** [4]Qui testamento liber esse iussus est, mox, 'quam uel[5] unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. **23.** [6]Iusta[7] libertas testamento potest dari his seruis, qui '(*et*)[8] testamenti faciendi et mortis tempore *ex* iu*re* Quiritium testator*is* fuerunt.

24. [9]Lex Fu*r*ia Caninia iubet, testament*o* ex tribus seruis non plures quam duos manumitti; 'a quattuor[50] usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit; a dec*e*m usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumit-
192 a α tere liceat, | aeque ut ex priori numero; a triginta usque ad centum quartam par*te*m, aeque ut decem ex superiori numer*o* liberari possint; a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex antecedenti numer*o* uiginti quinque possint fieri liberi. et denique praec*i*pit, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. **25.** [1]Eadem lex cauet, ut libertat*e*s seruis testamento nominatim dentur.

TIT. II. DE STATV LIBER*O* (VEL STATV LIBERIS).

1. [2]Qui sub conditione testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur, [**2.**] '(*quia*)[3] quamdiu pend*e*t conditio, seruus heredis, '(*cum extitit*, stat*im* liber *est.*)[4]

---

42) *Nam si liberos habeat, ita demum valet, si partem caducam vindicet.* 3) *FlI. p.* 369. eius (*factum ex geminata antecedente* e) eā *Vat.* eius *caus*am *Bg. ed.* 4) *Cf. L.* 23. §. 1. *L.* 25. *D. de manum. test.* (40, 4). 5) *Ex Marczolli cj.; cf. de* mox quam *L.* 13 *fin. D. quib. mod. ususfr.* (7, 4), *de* uel *L.* 23. §. 1. *cit. et Ulp. L.* 2 *pr. D. de statu lib.* (40, 7). quāuis (*male intellecto compendio* ū) *Vat.* quamuis *Bg. ed.* 6) *Cf. Gai.* 2, 267. *et infra* 24, 7. 7) *Ergo ut servus minor* XXX *annorum Latinus fiat ex lege Aelia Sentia* (1, 12), *sufficit, ut mortis tempore testatoris in bonis fuerit.* 8) *Ex Bg. cj. addidi.* 9) *Cf. Gai.* 1, 42—45. *Paul.* 4, 14. 50) et *Vat. edd. Sed hoc factum ex* a IV *cum librarius* V *vel* u *tanquam perperam geminatam abiecisset.* 1) *Cf. Gai.* 2, 239. 1, 45. *Paul.* 4, 14. §. 1. 2) *Cf. Gai.* 2, 200. *Fest. v. Statu liber. L.* 1 *pr. D. de statu lib.* (40, 7). 3) *Hanc vocem* (*non* Is) *addidi, quod ea cur facile excidere potuerit, ex sequenti facile intelligitur. Vat. hic habet supra lineam adscriptum* statu liber, *quod edd. novam §. incipientes receperunt.* 4) *Haec quae supplevi, excidisse quondam h. l.,*

3. [55]Statu liber seu alienetur ab herede, 'seu *u*su *ca*piatur[6] ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit. **4.** [7]Sub hac conditione liber esse iussus: SI DECEM MILIA HEREDI DEDERIT, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perueniet; idque lex duodecim tabularum iubet. **5.** [8]Si per heredе*m* factum sit, quominus statu liber conditioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio expleta fuisset. **6.** [9]'(*Set et*)[60] extraneo pecuniam dare iussus *e*t liber esse si paratus sit dare, et is, cui iussus est dare, aut 'nolit[1] accipere, aut antequam acceperit, moriatur, proinde fit liber ac si pecuniam dedisset.

7. [2]Libertas et directo potest dari hoc modo LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERVM ESSE IVBEO, et per fideicommissum, ut puta ROGO, FIDEI COMMIT|TO HEREDIS MEI, VT ST*IC*H*VM 192 a β
SERVVM 'MANVMITTAT. **8.** Is,[3] qui directo liber esse iussus est, 'testatoris uel orcinus[4] fit libert*us*; is autem, cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus. **9.** Cuius fidei committi potest ad rem aliquam pr*a*estandam, eiusdem etiam libertas fidei committi potest. **10.** [5]Per fideicommissum libertas dari potest tam

---

quod similia statim sequerentur, et ad marginem primum adscripta, deinde amissis prioribus duabus vocibus (c'extitit) *ob similitudinem sequentis* statim, *alieno loco mutata male intrusa esse, haecce argumento sunt: quod h. l. verbum desideratur* (*suppleverunt edd.:* [*est*]), *quod* statu liber (*ex* statim liber ē *factum*) *antecedenti versui superscriptum est* (*vid. not.* 53), *quod Ulpianus statu liberum existente conditione liberum esse, non potest non initio dixisse, denique quod is idem subiectum nunquam ita, ut hic* statu liber, *solet repetere. De eo, quod dixit* statim liber est, *vid. eundem Ulp. L.* 3. *pr. D. h. t.* (40, 7). *Videtur etiam mirum illud librarii* VEL STATV LIBERIS *in inscriptione tituli ex* VEL STATIM LIBERIS *natum esse, quod ex nostro loco effictum erat.* [55]) *Cf. L.* 2 *pr. D. h. t.* [6]) *Ex Roed. cj.* siue suscipiatur *Vat.* siue usucapiatur *Bg. ed.* [7]) *Cf. L.* 6. §§. 3. 7. *L.* 29. §. 1. *D. h. t.* [8]) *Cf. L.* 3. §. 1. *D. h. t.* [9]) *Cf. L.* 3. §. 10. *L.* 20. §. 3. *D. h. t.* [60]) *Geminavi ex antecedenti v.* [1]) nollet *Vat. Bg. ed.* [2]) *Cf. infra* 25, 2. 18. *Gai.* 2, 263. [3]) mittatis *****: is *Vat. Scriptum hic fuisse* tes*tator*(is), *Roed. vidit. Vid. not. seq. De re cf. Gai.* 2, 266. 267. [4]) horcinus (*pro* ūorcinus *ut opinor*) *Vat. Bg. ed.;* v. testatoris *huc ex antecedenti versu revocavi.* [5]) *Cf. Gai.* 2, 264. 272. §. 2. *I. de sing. reb. per*

proprio seruo testatoris, quam heredis aut legatarii, uel cuiuslibet extranei seruo. **11.** [66]Alieno seruo per fideicommiss*um* data libertate si dominus eum iusto pretio non uendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri potest. **12.** [7]Libertas sicut dari, ita et 'adimi tam s*tatim*[8] testamento quam codic*il*lis testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur, 'quo et[9] data est.

TIT. III. DE LATINIS.

1. [70]Latin*i* ius Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, 'aedificio,[1] pist*r*ino;[2] pr*a*eterea e*x* senatusconsulto 'mul*ier*, quae sit ter en*i*xa.[3] **2.** [4]Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. **3.** [5]Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia
192 b α cautum est, ut si ciue*m* Romanam uel Latinam uxorem | duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem dux*er*it, postea filio filiaue nat*o* nataue et an*ni*culo facto, possit apud praetorem uel praesidem prouin*c*iae causa*m* probare et fieri ciu*is* Romanu*s*, tam ipse quam filius filiaue eius et uxor; scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor ciu*is* Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est ex senatusconsult*o*, quod auctore diu*o* *Had*rian*o* factum est. **4.** [6]Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem, quam acceperat maior triginta annorum, iterum iuste manumissus

---

fid. (2, 24). [66]) *Cf. Gai.* 2, 265. [7]) *Cf. infra* 24, 29. [8]) adimitatē *Vat., ut* tā *geminandum sit;* statim *est, dum hoc ipsum testamentum, quo dedit, nuncupat; in* 24, 29. *et tit. I. de ademt. leg.* (2, 21) *idem dicitur v. 'eodem' (testamento), quod fortasse etiam hic excidit, cf. Gai.* 1, 29 *init.* [9]) quo modo *cj. Roed.* [70]) *Cf. Gai.* 1, 28 *seq. Fortasse h. l. excidit: 'Latini ciues Romani fiunt, cum aliquo modo ius Quiritium consequuntur.' Cf. §.* 2. [1]) *Cf. Gai.* 1, 34. *L.* 139. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Tacit. A.* 15, 43. *Suet. Vesp.* 8. [2]) *Cf. Fr. Vat.* 233. *Gai.* 1, 34. [3]) uulgo quae sit te renexa *Vat.* uulgo quaesitos tres enixa *Bg. ed. Cf. Fll. p.* 373. *et de re L.* 137. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Paul.* 4, 9. §§. 1. 2. 3. 7. 8. [4]) *Cf. Gai.* 3, 72. 73. 1, 95. [5]) *Cf. Gai.* 1, 29. 30. 80. [6]) *Cf. Gai.* 1, 32[b]. 35. *Fr. Dosith.* 14. *Tacit. A.* 13, 27. *Fr. Vat.* 221.

est ab eo, cuius ex iu*re* Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est ex senatusconsult*o*, etiam liberi*s* ius Quiritium consequi.[77] **5.** [8]Militia ius Quiritium acc*i*pit Latinus, (*si*) inter uigil*e*s Romae sex 'annis[9] militauerit, ex lege Vis*e*llia.[80] '*a*t postea[1] ex senatusconsult*o* concessum est ei, ut, si triennio inter uigil*e*s militauerit, ius Quiritium consequatur. **6.** [2]Nau*e* Latinus ciuitate*m* Romana*m* acc*i*pit, si non minore*m* quam decem mili*um* modiorum nauem fabricauerit, et Roma*m* sex annis frumentum portauerit, ex edicto diui Claudi*i*. * * *

TIT. IV.[3] DE HIS QVI SVI IVRIS SVNT.

1. [4]Sui iuris sunt familiarum suarum princip*e*s, id est pater familiae, itemque mater familiae.

2. [5]Qui ma|tre quidem (*certa*), patre autem incerto nati 192 b β sunt, spuri*i* adpellantur.

TIT. V. DE HIS QVI IN POTESTATE SVNT.

1. [6]In potestate sunt liberi parentum e*x* iusto matrimonio nati.

2. [7]Iust*um* matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium sit, et tam mascul*us* pub*e*s quam femina '(*uiri*)[8] potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris

---

77) *Cf. Gai.* 1, 31. 8) *Cf. Orelli-Henzen Inscr. III.* 6752. 9) annos *Bg. ed. Idem postea* trienni*um.* 80) *a.* 24., *non ex Momseni sententia* (*Jahrb. f. gem. Recht II. p.* 336. *coll. Ritschl. praef. ad indic. schol. Bonn. hib.* 1860. *p. V.*) *a. u.* 683., *quo tempore servi in hoc ministerio erant, qui militare dici non possunt. Nec ad antiquiores leges SCta fieri solita.* 1) *Ex P. Fabri cj.* preterea *Vat.* (*ex* ptea *factum*). praeterea *edd. a*t, *quo vix careas, huc revocavi ex* §. 4., *ubi Vat. inter* est *et* ex senatus *habet* ut, *quod edd. delent.* 2) *Cf. Gai.* 1, 32. *Suet. Claud.* 18. 3) *Apparet, ex hac materia tantum frustula quaedam servata esse.* 4) *Cf. Gai.* 1, 48. 50. *L.* 4. *D. de his qui sui* (1, 6). *L.* 195. §§. 2. 5. *D. de verb. sign.* (50, 16). 5) *Cf. infra* 5, 7. *Fortasse hic excidit: 'Sui iuris aut fiunt, uelut emancipatione, aut nascuntur, uelut ii, qui patre incerto nati sunt.'* 6) *Cf. Gai.* 1, 55. 7) *Cf. Gai.* 1, 56. *pr. I. de nupt.* (1, 10). 8) *Sigla* ui (= uiri) *hic excidisse et in superiorem versum aberrasse videtur, ubi a inter* tā *et* masculos *scriptum ei originem debere suspicor; certe nunquam* potens *solum hoc sensu legi.*

'sint,[89] aut etiam parentes eorum, si in potestate 'sint.[9] **3.** [90]Conubium est uxoris iure ducendae facultas. **4.** [1]Conubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita si concessum sit. **5.** [2]Cum seruis nullum est conubium. [3]**6.** Inter parentes et liberos 'infinite,[4] cuiuscumque gradus '(*sint*,)[5] conubium non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant:[6] nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed ta*ntum* fratris filia*m*, non etiam sororis filia*m*, aut amita*m* uel matertera*m*, quamuis eodem gradu si*n*t. ea*m* de*ni*que, *quae* nouerca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit, uxore*m* ducere non possumus. **7.** Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit. ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti spurii sunt.

193 a α **8.** [7]Conubi*o* interueniente liberi semper patrem | se*qu*untur: non interueniente conubio matris condition*i* accedunt, excepto e*o*, qui ex peregrino et ciue Romana '(*nascitur; nam is*)[8] peregrinus nascitur, quoniam lex Mensia ex alterutro peregrino nat*um* deterior*is* parent*is* condition*em* sequi iubet. **9.** [9]Ex ciue Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla seruus; quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequi*tur* matrem. **10.** [100]In his, qui iure contract*o* matrimoni*o* nascuntur, conceptionis temp*us spec*tatur:[1] in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis; ueluti si

---

89) *Ex Hugonis cj.* sunt *Vat. Bg. ed.* 90) *Cf. Serv. ad Aen.* 1, 73. *Gai.* 1, 76. 1) *Cf. Gai.* 1, 56. 2) *Cf. Paul.* 2, 19. §. 6. 3) §§. 6. 7. *etiam exstant in Collat.* 6, 2. §§. 1—3. *Cf. Gai.* 1, 59—64. §§. 1—3. 5—7. 10. *I. de nupt.* (1, 10). 4) *Bg. ed. uncinis inclusit.* 5) *Ex Collat. supplevi; nam ob* s *antecedens h. l. excidit.* 6) *Cf. Plutarch. Qu. Rom.* 6. 7) *Cf. Gai.* 1, 67. 78. *L.* 24. *D. de statu hom.* (1, 5). 8) *Supplevi;* nascit' nis *exciderat ob sequens* nascitur. 9) *Cf. Gai.* 1, 82. 100) *Cf. Gai.* 1, 89—92. *L.* 18. 24. *D. de statu hom.* (1, 5). 1) tēpore exceptat' *Vat.* tempore *dis*ceptatur *Bg. ed. Scriptum sc. erat* temp̄. *Deinde aliud vitium peperit, quod litterae* st, sp *in exordio vocis levem ante se vocalem suscipere solent velut* istecum *pro* Stichum, espece *ex* specie, *et* x *ut saepe pro* s *posita.*

ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est. * * *

TIT. VI. DE DOTIBVS.

1. Do*s* aut datur, aut dicitur, aut promittitur. **2.** [102]Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat; i*tem* parens mulieris uirilis sexus, per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.

3. Do*s* aut profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut aduenticia, id est ea, qu*ae* a quouis alio data est.

4. [3]Mortua in matrimonio muliere do*s* a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in sin|gulos liberos in infinitum relictis penes uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 193 a β **5.** Aduenticia autem do*s* semper penes maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus 'fu*er*it;[4] quae do*s* specialiter recepticia dicitur.[5]

6. [6]Diuortio facto si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet 'rei uxoriae actione*m*,[7] id est dotis repetitionem; quodsi in potestate patris sit, pater adiuncta filiae persona habet 'actionem;[8] nec interest, aduenticia sit do*s*, an profecticia. **7.** [9]Post diuortium defuncta muliere heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8. [110]Do*s* si pondere, numer*o*, mensura contineatur,

---

102) *Cf. Gai. epit.* 2, 9. §. 3. *L.* 41 *pr. D. de iur. dot.* (23, 3). 3) *Cf. Fr. Vat.* 108. 4) fuit *Vat. Bg. ed.* 5) *Cf. L.* 31. §. 2. *D. de mort. c. don.* (39, 6). 6) *Cf. Fr. Vat.* 116. 119. 7) actionem *Vat. Bg. ed.; sed* reuera, *qualiter librarius compendium* r. u. *male explicuit, quinto abhinc versu post* actionem *positum, huc revocandum. Cf. Hugo ad h. l. et Fl1. p.* 373. 8) actionem rei uxoriae *Bg. ed. Vid. not.* 107. 9) *Cf. Fr. Vat.* 112. 334. *L.* 57. *D. sol. matr.* (24, 3). *L. un.* §. 4. *C. de rei uxor. act.* (5, 13). 110) *Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 44. *L.* 14—19. *D. de pact. dot.* (23, 4). *L.* 1. §. 2. *D. de dote prael.* (33, 4). *L. un.* §. 7. *C. de rei ux. act.* (5, 13).

annua, bima, trima die redd*itur*; nisi si ut praesens reddatur, conuenerit. reliqu*ae* dotes statim redduntur.

9. [111]Retentiones ex dote fiunt (*aut propter liberos*,) aut propter mores, aut propter inpensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas.

10. [2]Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit; tunc enim singulorum liberorum nomine sext*ae* retinentur ex dote; non plures tamen quam tres. **11.** 'Sext*arum*[3] 'retentione, s*i* *matrim*oni*um* *re*petit*um* *sit*, do*s*,[4] quae semel functa est,
193b α amplius fungi non potest, nisi | 'aliud[5] matrimonium sit.

12. Morum nomine, grauiorum quidem 'sextae retinentur;[6] leuiorum autem octaua. grauiores[7] mor*e*s sunt 'adulteri*a*[8] tantum; leuiores omnes reliqui. **13.** Mariti mor*e*s puniuntur in ea quidem dote, quae 'annua die[9] reddi debet, ita (*ut*) propter maiores mores praesentem dotem reddat, propter minores senum 'mensium[120] die. in ea autem, quae

---

[111]) *Cf. Fr. Vat.* 120. *L. un.* §. 5. *C. de rei uxor. act.* (5, 13). [2]) *Cf. Cic. Top.* 4. *Paul. Inst. II. apud Boeth. lib. II. in Cic. Top.* 4. §. 18. *supra p.* 448. *Fr. Vat.* 105—107. [3]) sexte in *Vat.* sextae in *Bg. ed. signo novae* §*i non hic sed postea ante v.* dos *facto.* [4]) retentione sunt, non inpetitione dox *Vat.* retentione sunt, non in petitione. §. 11. Dos *ed. Bg. Alii alia commenti sunt. De nostra ratione vid. FII. p.* 376. *De re cf. L.* 33. *D. de ritu nupt.* (23, 3). *L.* 19. 42. §. 3. *D. sol. matr.* (24, 3). *Fr. Vat.* 107. [5]) alium *Vat. ed. Bg.* [6]) *Ita Vat.* sexta retinetur *edd. pleraeque etiam Bg. Male; nam cum graviores mores sint adulteria, quae complura fieri possunt et ideireo puniuntur, quia liberos uxor hoc modo ut marito subiiciat, committere videtur, ex liberorum lege* (*cf. libr. meum Verf. d. Serv. Tull. p.* 214. 663) *etiam plures sextae ob graviores mores retineri possunt, itaque fieri poterat, ut maritus valde impudicam uxorem omnino dote spoliaret* (*Valer. Max.* 8, 2. §. 3). [7]) *Fortasse post* gra-uioris *excidit* uxoris. [8]) adulterio *Vat. Noli corrigere cum aliis* adulterium; *cf. not.* 116. [9]) a die *Vat.* (*cf. P. Diacon. et Pap.* A. TP. = annuo (anni) tempore). *Significat vero tribus pensionibus, cuique annua die praestituta; ut 'annua die' dicitur L.* 30. §. 2. *D. de leg.* 1. *et* (*si non est a Triboniano mutata*) *L.* 1. §. 2. *D. de dote praeleg.* (33, 4) *et postea* senum mensium die. *Cf. Cuiac. obs.* 7, 21. a*d* die*m ed. Bg.; sed hoc plerumque de die diligenter observata dicitur.* [120]) mensum *Vat. ed. Bg.*

praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, qua*e* *t*riennio redditur, 'repraesentatio[121] facit.

[2]**14**. *Im*pensarum species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut util*e*s, aut uoluptuos*ae*. **15**. Necessariae sunt impens*ae*, quibus non factis do*s* deterior futura est, uelut si quis ruinosas aedes refecerit. **16**. Vtiles sunt, quibus non factis quidem deterior do*s* non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, ueluti si '(*uir*)[3] uineta et oliueta fecerit. **17**. Voluptuos*ae* sunt, quibus neque omissis deterior do*s* 'fuerit,[4] neque factis fruct*uos*ior effecta est; qu*od* euenit in uiridiariis et pict*u*ris similibusque rebus. * * *[5]

[6]TIT. VII. DE IVRE DONATIONVM INTER VIRVM ET VXOREM.

1. [7]Inter uirum et uxorem donatio non ualet, nisi certis ex causis, id est mortis causa, diuorti*i* causa, serui manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus con|stitutionibus concessum est mulieri in hoc donare uiro suo, ut is ab imperatore lato clauo uel equo publico similiue honore honoretur. 193 b β

2. [8]Si 'marito uxor[9] diuorti*i* causa res *a*mouerit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3. Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius inpenderit, diuortio facto eo nomine cauere sibi solet stipulatione tribunicia.[130]

---

121) repensatio (*factum ex* rep̄sentatio *ratione sequentis* repensarum *pro Im*pensarum) *Vat. ed. Bg.* 2) *Ad §§.* 14—17. *cf. L.* 79. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Tit. D. de impens. in res dot.* (25, 1). *L. un. §.* 5. *C. de rei uxor. act.* (5, 13). 3) *Supplevi. Excidit ob sequens* uineta. *Cf.* 5, 2. *not.* 88. *De exemplo Cic. agrar.* 2. *§§.* 48. 67. 4) fieret *Vat. Bg. ed.* 5) *Duo tantum desiderari videntur, quando ob impensas retineri possit, definitio et retentionum ob res donatas et ob res amotas expositio.* 6) *Ulpianus in his, quae sequuntur, non proprias materias tractasse sed materiam de dote ad finem perduxisse putandus est, addens ad retentionum ius, quae in singulis earum speciebus praeterea scitu digna erant.* 7) *Cf. Paul.* 2, 23. *§§.* 1. 2. 6. *L.* 1. 9. 11. 40. 42. *D. de don. int. vir.* (24, 1). *L.* 21. 22. *C. eod.* (5, 16). 8) *Cf. tit. D. rer. amot.* (25, 2). 9) maritus (*pro* marito uc. *vid. FII. p.* 373.) *Vat. edd.* 130) *Puta, tribunos pl. a maritis dotem reddere iussis appellatos, nisi hac stipulatione eis caveretur, se auxilium laturos esse ostendisse.*

4. [131] In potestate parentum sunt etiam hi liberi, quorum causa probata est,[2] per errorem contracto matrimonio inter disparis condicionis personas: nam 'senatusconsulto (*si*)ue[3] ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uel eam, quae dediticiorum numero est, quasi (*ciuem Romanam*) per ignorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei, qui dediticiorum numero est, (*aut quasi ciui Romano*) aut etiam quasi Latino ex lege A*elia* Se*nt*ia nu*p*ta fuerit, '(*liberorum nomine, qui ex eo matrimonio procreati fuerint,*)[4] causa probata, ciuitas R*omana* datur tam liberis quam parentibus, praeter eos, qui dediticiorum numer*o* sunt; et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

TIT. VIII. DE ADOPTIONIBVS.

1. [5] Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui. **2.** [6] Adoptio fit aut per populum, aut per praetorem uel praesidem prouinciae. Illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio dicitur. **3.** Per populum qui sui iuris sunt arrogantur; per praetorem autem
194 a α filiifamiliae | a parentibus dantur in adoptione*m*. **4.** [7] Arrogatio Romae d*umtaxat* fit; adoptio autem etiam in prouinci*is* apud praesid*es*. **5.** [8] Per praetorem uel praesidem prouinciae adoptari tam masculi quam feminae, et tam puberes quam inpuberes possunt. per populum uero '[Romanum][9] feminae '(*ne*) nunc quidem[140] arroga*ntur*; pupilli autem, 'q*ui* (*olim*)

---

[131]) *Intercalatis titulis de nuptiis et de dotibus* (5, 2—7, 3) *iam continuatur materia, quae* 5, 1. *coepta erat. Cf. Gai.* 1, 65—75. *Collat.* 16, 2. §. 5. 3. §§. 7. 15. [2]) *Fortasse excidit 'sive ex lege Aelia Sentia sive'.* [3]) seu *Vat. edd., sed hoc natum puto ex* scsu. *Nam nec* seu *et* siue *facile componit Ulpianus, nec poterat simpliciter dicere, civitatem causa probata dari, quasi a praetore vel praeside daretur.* [4]) *Necessario supplevi, quae ob similitudinem voc. 'fuerit' et 'fuerint' excidisse apparet.* [5]) *Cf. Gai.* 1, 97. [6]) *Cf. Gai.* 1, 98. 99. [7]) *Cf. Gai.* 1, 100. [8]) *Cf. Gai.* 1, 101. 102. *L.* 21. *D. de adopt.* (1, 7). *L.* 8. *C. eod.* (8, 48). [9]) *Cum antea semper tantum 'per populum' dictum sit,* Romanum *ex* uero *natum puto, quod forte* ūro *scriptum erat.* [140]) non *antea superscripto* quidem *Vat.* quidem non *ed. Bg.* '*ne*' *ob praecedens* femi-nae *periisse videtur, post quod voc. in Vat. est lacuna.*

*it*em[141] non poterant arrogari, nunc '*causa cognita*[2] possunt ex constitutione diui Antonini 'Pii. **6.** Qui[3] generare non 'potest,[4] uelut spado, utroque modo 'potest[5] adoptare; idem iuris est in persona *c*ae*l*ibis. **7.** [6]Item is, qui filium non habet, in locum nepot*i*s adoptare potest. **7**[a]. [7]Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent. **8.** [8]Si paterfamiliae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate fiunt arrogatoris.

TIT. IX. DE HIS QVI IN MANV SVNT.

[9]*** **1.** Farreo 'conuenit u*x*o*r*[150] in manum certis uerbis et testibus x praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo pan*i*s quoque farre*u*s adhibetur. ***

TIT. X. QVI IN POTESTATE (*MANV*) MANCIPIOVE SVNT QVEMADMODVM EO IVRE LIBERENTVR.

1. [1]Liberi parentum potestate liberantur emancipatione,

---

[141]) quidem *Vat.* qu*o*nd*a*m *ed. Bg. Scriptum a primo puto* q́olim item, *inde factum* qdem item, *denique insequentis corruptelae* (*not.* 142.) *ratione habita conflatum* quidem. [2]) aūt *Vat.* autem *ed. Bg. Sed cum scriptum esset* c̄c̄ (= causa cognita), *quod ab* ā, *ut in Vat. reperitur, vix discerni potest, scriptor eius codicis, unde Vat. est transcriptus, id explicuit* aut, *insequens vero librarius inde item ut* 22, 31. *fecit* aūt (= autem), *ut ad antecedens* quidem *referretur. Ceterum apparet, Ulpianum simpliciter dicere non potuisse, nunc ex const. D. Pii pupillos arrogari posse. De re cf.* §. 3. *I. de adopt.* (1, 11). [3]) Hi qui *Vat. edd. Cf. FII. p.* 375. *et Kämmerer Beiträge zur Gesch. d. R. R. p.* 36. *Ad* §. 6. *cf. Gai.* 1, 103. 104. *L.* 30. 40. §. 2. *D. de adopt.* (1, 7). [4]) possunt *Vat. edd.* (*Sed hoc ex* potest *factum ex priore illa corruptela* Hi qui.) *Cf. Roeder p.* 45. [5]) *Vat.* poss*u*nt *edd.* [6]) *Cf.* §. 5. *I. de adopt.* (1, 11). [7]) *Hanc sententiam Vat. et edd. in fine tituli* (§. 8[a].) *locant. Sed hoc loco eam excidisse et ad marginem suppletam, cum nesciretur, quo pertineret, ad calcem reiectam esse, certo argumento sunt voc.* uero *et sententiarum ordo tam naturalis quam Gaianus* (1, 103. 104.), *quem nunc ita Ulpianus secutus deprehenditur, ut etiam finalis* §. 8. *respondeat Gai.* 1, 107. [8]) *Cf. Gai.* 1, 107. [9]) *Lacunam h. l. esse* (*cf. Gai.* 1, 108—111.), *ipse scriptor eius codicis, unde noster est transcriptus, videtur spatio vacuo significasse, quo non relicto, vix sequens inductus esset, ut sententiam illam fugitivam* (*not.* 147.) *eo transferret. De confarreatione cf. Gai.* 1, 112. [150]) conuenitur *Vat. ed. Bg. Cf. FII. p.* 373. [1]) *Cf. Gai.* 1, 132. 134.

id est si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed
194a β filius quidem ter mancipatus, ter manumissus | sui iuris fit; id *enim* lex duodecim tabularum iubet his uerbis: 'si pater filium ter 'uenund*u*uit,[152] filius a patre liber est*o*.' ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una mancipatione manumissioneque sui iuris fiunt. **2.** [3] Morte patris filius et filia sui iuris fiunt; morte autem aui nepotes ita demum sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate patris futuri non sunt, uelut si moriente auo pater eorum aut etiam decessit aut de potestate dimissus est: nam si mortis aui tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo auo in patris sui potestate fiunt. **3.** [4] Si patri uel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua et igni interdictum est; 'neque autem[5] peregrinus ciuem Romanum, neque ciuis Romanus peregrinum in potestate habere potest. **4.** [6] Si pater ab hostibus captus sit, quamuis seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina iura recipit iure postliminii. sed quamdiu aput hostes est, patria potestas 'eius in filio[7] interim pendebit; 'et cum reuersus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si uero ibi
194b α decesserit, sui iuris filius erit. Filius quoque | si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas interim pendebit. **5.** [8] In potestate parentum esse desinunt et hi, qui flamin*e*s Dial*e*s inaugurantur, et quae uirgin*e*s Vest*a*e capiuntur. * * *[9]

TIT. XI. DE TVTELIS.

1. [160] Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem inpuberibus dumtaxat propter aetat*i*s infirmitatem; feminis autem (*tam*) inpuberibus quam puberibus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignora*n*tia*m*.

---

[152]) uenundauit *Vat.* VENVNDABIT *ed. Bg. Sed fut.* 1. *non est huius loci.* [3]) *Cf. Gai.* 1, 127. [4]) *Cf. Gai.* 1, 128. [5]) *Malim* neque enim. [6]) *Cf. Gai.* 1, 129. [7]) in filio eius *Vat. edd.* [8]) *Cf. Gai.* 1, 130. [9]) *Periit locus, qui in manu mancipiove sunt quemadmodum eo iure liberentur. Cf. Gai.* 1, 136—141. [160]) *Cf. Gai.* 1, 144. 189. 190.

2. [161] Tutor*e*s aut legitimi sunt, aut senatusconsultis constituti, aut moribus introducti.

3. [2] Legitimi tutores sunt, 'qui*cunque* [3] ex lege aliqua descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur 'lege duodecim tabularum introducti, [4] seu p*ro*palam, quales sunt agn*a*ti, seu per consequentiam, quales sunt patroni. **4.** [5] Agn*a*ti sunt a patre cognati uirilis sexus, per uirilem sexum descendentes, eiusdem familiae, 'uelut *a* (*patre fratres*,) patrui, fratris filii, fratres patruel*e*s. [6]

*** [7] **5.** Qui liberum caput, mancipatum sibi uel a parente uel a *c*oemptio*n*atore, manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur. [8]

6. [9] Legitimi tutores alii tutela*m* in iure cedere possunt. **7.** [170] Is, cui tutela in iure cessa est, cessic*i*us tutor appellatur; qui siue mortuus fuerit, siue capite minutus, | siue alii 194 b β
tutela*m* po*r*ro cesserit, redit ad legitimum tutorem tutela. sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela extinguitur. **8.** [1] Quantum ad agnatos pertinet, *h*odie 'cessicia tutela [2] non procedit, quoniam permis-

---

161) *Cf. Gai.* 1, 188. 2) *Cf. Gai.* 1, 155. 3) *Omittitur in Vat.* '*qui*' *suppleverunt edd. Sed mihi persuasum est, voces* qui ex, *quae versu abhinc tertio post leguntur, hinc eo translatas et ex* quicq *corruptas esse ad similitudinem illorum* ex lege aliqua; *neque enim solum* '*qui*' *nostro loco sufficit, neque* ex lege introduci *eo sensu, qui hic desideratur, recte dicitur.* 4) qui ex lege duodecim tabularum introducuntur *Vat. edd. et* κακοφωνίᾳ *illa* dicuntur — introducuntur, *et praesente modo plane inepto vitium prodente, quod vocabulis* qui ex *huc male translatis originem debet.* 5) *Cf. Gai.* 1, 156. *et infra* 26, 1. 6) ueluti patrui fratres. filii fratris patruelis *Vat.* ueluti patrui, fratres, filii fratris, patrueles *ed. Bg. Ulpianum nec* patruos *ante* fratres, *nec* fratres *simpliciter, nec* filii fratris (*pro* fratris filii), *nec* patrueles *tantum* (*quales etiam sorores sunt*) *dicere potuisse, palam est. Sed et vitium ex similitudine voc.* patre fratres *et* patrui fratris *facile oriri potuisse apparet. Cf. comparem locum* §. 1. *I. de legit. agn. succ.* (3, 2). 7) *Perierunt, quae Gai.* 1, 164. 165. *tradiderat, et locus de legitima parentis tutela.* 8) *Cf. Gai.* 1, 166. *Sed et de hac tutela Ulpianum plura dixisse puto. Cf. Gai.* 1, 172. 9) *Cf. Gai.* 1, 168. 170) *Cf. Gai.* 1, 169. 170. 1) *Cf. Gai.* 1, 171. 2) cessi atutela *Vat.* cessio tutelae *ex Schillingii cj. ed. Bg.*

sum erat in iure cedere tutela*m* feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sust*uli*t, excepta tutela patronorum.

[173] **9.** Legitima tutela capitis diminutione amittitur. **10.** Capitis minutionis[4] species sunt tres, maxima, media, minima. **11.** Maxima capitis diminutio est, per quam et ciuitas et libertas amittitur, ueluti cum incensus aliquis uen*i*erit, aut mulier, quod[5] alieno seruo se iunxerit, denuntiante domino e*ius* ancilla facta fuerit ex senatusconsulto Claudiano. **12.** Media capitis diminutio dicitur, per quam, sola ciuitate amissa, libertas retinetur; quod fit in eo, cui aqua et igni interdicitur. **13.** Minima capitis diminutio est, per quam, et ciuitate et libertate salua, status dumtaxat homin*i*s mutatur; quod fit adoptione et in manu*m* con*uen*tione.

14. Testamento quoque nominatim tutor*e*s dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum his uerbis: 'uti legassit super[6] pecunia tutela*ue* suae rei, ita ius esto': qui tutores da*tiu*i appellantur. **15.** (*A parentibus*)[7] dari testamento tutor*e*s possunt liberis, qui in potestate sunt. **16.** [8] Testamento tutores dari possunt hi, cum quibus testamenti
195 a α faciendi ius est, praeter | Latinum Iunianum; nam Latinus habet quidem testamenti factione*m*, sed tamen tutor dari non potest; id enim lex Iunia prohibet. **17.** Si capite diminutus fuerit[9] tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor.[180] abdicare (*se*) tutela[1] est dicere, nolle se tutorem esse; in iure cedere autem

---

173) *Ad* §§. 9—13. *cf. Gai.* 1, 158—163. 4) *Cave corrigendum putes* diminutionis; *similiter in voc. dimidiae et mediae partis variare amat Ulpianus velut* 26, 2. 29, 1. 5) qd mulier *Vat.* quod mulier *edd.* 6) 'familia' *addit Bg. ed. Sed vid. Rhein. Mus. f. Jurispr. VII. p.* 61. 7) *Supplevi. Cf. FII. p.* 375. *Gai.* 1, 144. *Fr. Vat.* 229. 8) *Cf. L.* 21. *D. de test. tut.* (26, 1). *Gai.* 1, 23. *Fr. Vat.* 172. 193. 221. — *Infra* 20, 8. 9) *Sc. minima capitis diminutione; ut L.* 7 *pr. D. de cap. min.* (4, 5). *Cf.* §. 4. *I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22). 180) *Cf. Cic. ad Attic.* 6, 1. §. 3. 1) aūt. (*corrige* tūt.) *Vat.* autem *edd. Sed et* tutela *desideratur, et duplex* autem *offendit; 'se' periit propter* abdica-re.

tutela*m* testamento datus non potest;[182] nam et legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

18. [3]Lex Atilia iubet, mulieribus pupillisue non habentibus tutor*e*s dari a praetore et maiore parte tribunorum pleb*is*, quos tutor*e*s Atilianos appellamus. sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in prouinci*is* quoque similiter a praesidibus earum dentur tutores. **19.** [4]Lex Iunia tutore*m* fieri iubet Latinae uel Latini inpuberis eum, cuius 'e*a* is*ue*[5] ante manumissionem *ex* iur*e* Quiritium fuit. **20.** [6]Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor datur a praetore urbis ei mulieri uirginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in prouinci*is* quoque similiter a praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur. **21.** [7]Pr*a*eterea etiam in locum muti furiosiue tutoris 'al|ium[8] 195 a β dandum esse tutorem ad dotem constituendam, senatus censuit. **22.** [9]*Generali*ter[190] ex senatusconsulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit, qui abest: nam in locum patroni absent*is* 'a lib*er*(*ta tutor*)[1] peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contra*h*endas. idemque 'permis*sum* e*t*[2] in pupillo patroni filio. **23.** [3]Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pupill*a*eue suspectus a tutela submotus fuerit uel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius (*detur*).

24. [4]Moribus tutor datur mulieri pupilloue, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest),

---

182) *Ad sequens* nam *subaudi: non idem igitur valet abdicatio et in iure cessio tutelae.* 3) *Cf. Gai.* 1, 185. 4) *Cf. Gai.* 1, 167. 5) etiā *Vat.* etiam *edd. Cf. FlI. p.* 375. 6) *Cf. Gai.* 1, 178. 183. 7) *Cf. Gai.* 1, 180. 8) alterum (*quasi scriptum fuisset* al∓um) *Vat. edd. Cf. Roed. ad h. l.* 9) *Cf. Gai.* 1, 173—177. 190) Item *Vat. edd. Vid. FlI. p.* 375. 1) aliter *Vat. edd. Cf. FlI. p.* 368. *Quae supplevi, fortasse exciderunt, quod* ta = tutore auctore *idque non magis quam repetitum* tutor *huius loci esse visum est.* 2) permisit (*ex* permis̄set) *Vat. edd. Cf. Gai.* 1, 177. 3) *Cf. Gai.* 1, 182. 4) *Cf. Gai.* 1, 184.

qui ’praetorius[195] tutor dic*i*tur, quia ’a[6] praetore urbis dari consueuit.

25. [7]Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

26. [8]Si plures ’sint[9] tutores, omnes in omni re debent auctoritate*m* accommodare, praeter eos, qui *testamento*[200] dati sunt; nam ex his uel unius auctoritas sufficit.

27. [1]Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae suae permittant in con-
195 b α tubernio alieni serui morari,[2] | si rem ’mancipi abalienent.[3] pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.

28. [4]Liberantur tutela masculi quidem pubertate: puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habit*u* corporis pub*e*s apparet, id est qui generare possit; Proc*u*leiani autem eum, qui quattuordecim annos exple*u*it; uerum ’Prisco uisum,[5] *e*um puberem esse, in quem utrumque concurrit, et habitus corporis, et numerus annorum. **28**[a]. [6]Feminae autem tutela (*liberantur trium liberorum iure; libertae tantum, quae in patroni tutela sunt, quattuor liberorum iure ab ea*)[7] liberantur.

TIT. XII. DE CVRATORIBVS.

1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim

---

[195]) praetorianus *Vat. ed. Bg.: qui dictus foret a praetorio. Sed* -an- *est* a *pro sigla habitum, quod huc aberravit, restituendum postea ante* praetore. [6]) *Om. Vat.* [*a*] *ed. Bg. Cf. not.* 195. [7]) *Cf. Gai.* 1, 190. 191. [8]) *Cf. L. ult. C. de auct. praest.* (5, 59). *Cic. pro Flacco* 34, 84. [9]) sunt *Vat. edd.* [200]) *Per inquisitionem datos* (*L. ult. C. cit.*) *consulto videtur omisisse, quia de his et antea non egerat.* [1]) *Cf. Gai.* 1, 192. 2, 80. 85. 112. 118. 3, 91. 107. 108. 176. *Fr. Vat.* 45. 259. *supra* 1, 7. 11, 22. 24. 25. [2]) *Ut ancilla addicatur servi domino ex SC. Claudiano. Paul.* 2, 21[a]. §. 6. [3]) mancipia alienent *Vat.* mancipi alienent *edd.* [4]) *Cf. Gai.* 1, 196. [5]) priscus (*ex* priscoūs) *Vat. ed. Bg. Placeret Schillingii cj.:* plerisque uisum est, *si nota* ¯risq. = plerisque *haberet auctorem.* [6]) *Cf. Gai.* 1, 194. *infra* 29, 3. [7]) *Haec fere eaque tantum ut* ὁμοιοτέλευτα *a librario ad finem properante omissa esse puto.*

tabularum dantur,[208] aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur. 2. Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis[9] interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.[210] 3. A praetore constituitur curator, quem ipse praetor uoluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri; libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognatio nulla sit. 4. Praeterea '*(praetor ex lege Plaetoria)*[1] dat curatorem 'etiam ei,[2] qui nuper pubes factus idonee negotia sua tueri non potest. * * *

TIT. XIII. DE CAELIBE ORBO ET SOLITARIO PATRE. 195 b β

1. [3]Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumue pater materue artem ludicram fecerit; 2. [4]'iidem *(et)*[5] ceteri autem ingenui prohibentur '*(uxorem)*[6] ducere '*(palam)* corpore quaestum facientem, *(et)*[7] lenam, et a lenone lenaue

---

208) *Itaque huius legis ea interpretatio facta est, ut praetor daret, quos lex curatores esse iussisset. Cf.* §. 3. *I. h. t.* (1, 23) *ibiq. Schrader, et* §. 3. *verba:* quem ipse praetor uoluerit. 9) *Fortasse excidit 'paternis et auitis', cf. Paul.* 3, 4[a]. §. 7. *Quia enim lex iis tantum bonis, quae ipsa familiae nomine dederat, sibi videbatur familiae nomine interdicere posse, ideo legitima interdictio non pertinebat ad bona, quae aut non a patre avoque aut non ex lege ad prodigum pervenerant; cf.* §. 3. 210) *Tacet de gentilibus, qui exoleverant. Cf. Collat* 16, 4. §. 2. 1) *Vid. FII. p.* 374. *Cf. Capitolin. Marc.* 10. *pr. I. de curat.* (1, 23) *ibique Schrader.* 2) ei etiam (*olim fuerit* et. ei) *Vat. edd.* 3) *Cf.* 16, 2. *L.* 44 *pr. D. de rit. nupt.* (23, 2). *L.* 28. *C. de nupt.* (5, 4). 4) *Cf. L.* 44. §. 8. *L.* 43. *D. de ritu nupt.* (23, 2). 5) item *Vat. edd. Cf. FII. p.* 367. *Quae in Vat. et edd. sequuntur verba* corpore quaestum facientem (*amisso in fine posito voc.* et) *perperam huc transposita, auctore Momseno, suo loco ante voc.* lenam *restitui.* 6) *Excidit ob antecedens* prohibentur; *cf. not.* 150. 7) *Hoc sensu flagitante* (*cf. L.* 43 *pr. cit.*) *tanto facilius suppletur, quod hinc demum apparet, qui factum sit, ut librarius verba* corpore quaestum facientem *h. l. omitteret; scilicet confundens* palam *cum* lenam *statim ad hanc*

manumissam, et in adulterio deprehensam, et iudicio publico damnatam, et quae artem ludicram fecerit: adicit 'Mauricianum senatusconsultum[218] a senatu damnatam. * * *

TIT. XIV. DE POENA LEGIS IVLIAE.

1. Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a diuortio sex 'mensium:[9] lex autem Papia a morte uiri biennii, a repudio anni et sex mensium.[9] * * *

TIT. XV. DE DECIMIS.

1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. **2**. Item communis filius filiaue post nominum diem[220] amissus amissaue unam decimam adicit; duo autem post nominum diem amissi duas decimas adiciunt. **3**. Praeter decimam etiam usumfructum tertiae partis bonorum '(*uir*) et uxor[1] capere possunt, et quandoque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem; hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem 're-legatam[2] sibi.

196 a α

TIT. XVI. DE SOLIDI CAPACITATE | INTER VIRVM ET VXOREM.

1. [3]Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt, uelut si uterque uel alteruter eorum nondum eius aetatis sint, 'a[4] qua lex liberos exigit, id est si[5] uir minor annorum XXV sit, aut uxor annorum XX minor; item si utrique

---

uocem aberraverat. [218]) mauricianis et (*pro* mauricianūsct, *ut puto*) *Vat.* Mauricianus et *edd. Vid. FII. p.* 367. *Fortasse hoc est SC., quod laudatur L.* 43. §. 10. *D. de ritu nupt.* (23, 2). [9]) menses *Vat.* mensum *ed. Bg.* [220]) *Qui erat pueris nonus, puellis octavus. Fest. v. 'Lustrici'. Macrob. Sat.* 1, 16. *Cf. etiam leg. Flav. Malac.* 56. [1]) eius *Vat. natum ex* etuc = et uxor; uir *ex geminato* ū *vocabuli* bonorū *feci; cf. not.* 123. coniuges *ed. Bg. Cf. FII. p.* 373. [2]) potest (*factum sc. ex* pe *pro* re) legatam *Vat.* (*capere*) potest legatam *ed. Bg. Cf. FII. p.* 373. [3]) *Cf. Tertull. apol.* 4. *de monog.* 16. *Sozom. hist. eccl.* 1, 9. *F. A. Schilling Bemerk. p.* 300. [4]) aut *Vat. sc. male explicata* a. [5]) aut *inserit Bg., quod non est huius loci.*

lege Papia finit*o*s annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L; item si cognati inter se co*ie*r*i*nt usque ad sextum gradum.[226] **1a.** [7]Libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe inpetrauerint; 'aut si uir '(*rei publicae causa*)[8] absit, et donec abest et intra annum, postquam abesse desierit;[9] aut si filium filiamue communem habeant, aut quattuordecim annorum filium, uel filiam duo*decim* amiserint; uel si duos trim*o*s, uel tres post no*mi*num diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus cuiuscumque aetatis inpub*e*s amissus solidi capiendi ius pr*a*este*t*. item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo peper*er*it, solidum ex bonis eius capit.

2. Aliquando nihil inter se capiunt: id est, si contra legem Iuliam Papiamque Pop*pa*eam contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosa*m* '*ingenuus*[230] uxorem duxerit, aut libertinam senat*or*.

---

[226]) *Qui hic sequuntur duo versus in Vat. et edd.* aut si uir absit, et donec abest et intra annum postquam abesse desierit, *eos fugitivos esse ex eo loco §. sequentis, cui eos restituimus* (*not.* 229.), *duo evincunt; primum incipiens* aut, *quo non hic, at seq. §o singula membra distinguuntur, deinde quod hic casus est non tantum 'solidi capacitatis', sed liberae testamenti factionis. Nam cum illa complectatur eas causas, quae fere extra voluntatem positae sint, hac Ulpianus ceteras comprehendit, quae a voluntate ac merito pendebant, ut iis is, qui ultimum iudicium ordinaturus erat, liberam testamenti factionem nancisceretur. Quarum differentia causarum interdum etiam in eo cernebatur, quod in priore genere capientis conditio, ut puta minoris* XXV *vel* XX *annorum, tempore delatae hereditatis, in altero defuncti meritum tempore testamenti conditi aestimabatur* (*cf. Momsen ad Bgii Ulp. p.* 108). *Ergo in nostra specie, si vir antequam reip. causa peregre profectus erat nec ratione eius profectionis testamentum fecerat, vel ab uxore heres institutus erat, non proficiebat alterutri, quod absentiae tempore alteruter decederet. Secus in contrario casu.* [7]) Item *supplet geminando antecedens* (desier)it *Schilling.; ego malim* Magis (m̄g, *quod ob olim antecedens* gradum *facile excidere potuit*). [8]) *Recte haec excidisse* (*ob notam* r.p.c.) *iudicarunt J. Gothofr. et alii, licet L.* 35—38. *D. quib. ex caus. mai.* (4, 6) *alio spectaverint. Cf. Heinecc. ad L. Pap. Popp.* 2, 15. §. 5. [9]) *Haec h. l. ob* ὁμοιοτέλευτον inpetrauerint — desierit, *excidisse videntur.* [230]) quis (*postquam* in = m *adhaeserat voci* famosa) *Vat. edd. Sed vid. tit.* 13. *et FlI. p.* 375.

3. Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquagesimum annum neutri leg*i* paruerit, licet ipsis legibus post hanc
196 a β aetate*m* liberatus esset, perpetuis tamen poenis 'tene|tur[231] ex senatusconsult*o* 'Persiciano.[2] **4.** [3] Sed Claudiano senatusconsult*o* maior sexagenario si minorem quinquagenaria duxerit, perinde 'habe*ri iu*betur,[4] ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, '(*id*)[5] inpar matrimonium appellatur e*t* senatusconsult*o* 'Calui*s*iano[6] iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata '(*aut*) dotem.[7] itaque mortua muliere do*s* caduca erit.[8] * * *

TIT. XVII. DE CADVCIS.

1. [9] Quod quis sibi testamento relict*um*, ita ut iur*e* ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, 'ueluti[240] cecid*er*it ab eo: uerbi gratia si c*a*elibi uel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum uel c*ae*lebs legi paru*er*it, uel Latinus ius Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas decesserit uel 'peregrinus[1] factus sit. * * *[2] **2.** Hodie

---

231) tenebitur *Vat. edd.* 2) *Emendavit Perizonius, ut sit a Persico cos. a.* 34. perniciano *Vat. edd. Ceterum cf. L.* 27. *C. de nupt.* (5, 4). 3) *Novae §i signum, quod editores posuerunt post* duxisset uxorem, *non animadvertentes scilicet, ante omnia vetus et novum ius ab Ulpiano discerni, huc transtuli. De re cf. Sueton. Claud.* 23. 4) habebitur *Vat. edd.* 5) *Geminando restitui. De re cf. L.* 12. *C. de legit. her.* (6, 58). 6) *Correxit Perizon.* caluitiano (*ut* 25, 14. pecatiano) *Vat. edd.* 7) dotes *Vat.* (*et*) dotes *ed. Bg. Vid. Fll. p.* 375. 8) *Quam alioqui mortis causa pater vel vir capiebat; cf. supra* 6, 4. *Itaque nunc ex testamento ad patres, ceterum ad populum pertinebat.* 9) *Cf. infra* 28, 7. 19, 17. 22, 2. 3. *Gai.* 2, 111. 144. 286. *Fr. de i. fisci* 3. *L. un. §.* 5. *C. de caduc.* (6, 51). 240) *An* uelut q. (quod)? 1) pereger (*factum puta ex nota* peregr) *Vat. ed. Bg.* 2) *Non potest Ulpianus non dixisse, quid lex Papia de caducis caverit. Et hic tantum excidisse* ὁμοιοτέλευτον *puto, velut hocce: 'Caduca iure antiquo quidem ad coheredes vel collegatarios pertinebant iure accrescendi, aut legata in hereditate remanebant. Ex lege Papia autem translata sunt ad heredes patres vel legatarios patres certo ordine in caducis vindicandis constituto, ut si heres vel legatarius pater non esset vel non vin-*

ex constitutione imperatoris Antonini[243] omnia caduca fisco uindicantur; sed seruato iure antiquo liberis et parentibus.

3. [4]Caduca cum suo on*e*re fiunt: ideoque libertat*e*s et 'legat*a* (*uel*)[5] ,fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: 'set[6] et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca. | ***

TIT. XVIII. QVI HABEANT IVS ANTIQVVM IN CADVCIS. 196b α

1. [7]Item liberis et parentibus testator*i*s usque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit. ***

TIT. XIX. DE 'DOMINIIS[8] ET ADQVISITIONIBVS RERVM.

1. [9]Omnes res aut manc*i*pi sunt aut nec manc*i*pi. manc*i*pi res sunt praedia in Italico solo, *tam* rustic*a*, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, uelut uia, iter, actus, aqu*a*eductus; item serui et quadruped*e*s, quae dorso colloue domantur, uelut boues, muli, equi, asini. ceter*ae* res nec mancipi sunt. elefanti et cameli quamuis collo dorsoue domentur, nec manc*i*pi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.

2. [250]Singularum rerum domini*um* nobis adquiritur mancipatione, traditione, 'usucapione, in iure cessione,[1] adiudicatione, lege.

---

dicaret, caducum ad populum deferretur. Et eiusdem bona esse iubentur, si nemo defuncto heres factus sit.' Nec hoc impedit, quo minus Momseni probemus sententiam, §um 2. *locum mutavisse, restituendamque esse, ut idem censet, ante tit. XVIII., vel quod verisimilius est, post eum.* [243]) *Post a.* 212. *Cf. Dio* 77, 9. [4]) *Cf. supra* 1, 21. *L. un. C. de caduc.* (6, 51). *L.* 9. *D. de SC. Silan.* (29, 5). *L.* 60. §. 1. *D. de cond. et dem.* (35, 1). *L.* 2. §. 2. *D. si quis aliq. test.* (29, 6). *L.* 14. *D. de i. fisci* (49, 14). [5]) legato (*ex* legataū) *Vat.* 'legata (*et*)' *ed. Bg.* [6]) *Ex Cuiac. cj.* scilicet *Vat.* (*notam* scl *sibi videre librarius visus*) *edd.* [7]) *Cf.* 1, 21. 25, 17. *L.* 29 *fin. D. de leg.* 2. *L. un. pr. C. de caduc.* (6, 51). [8]) *Vat.* DOMINIO *ed. Bg.* [9]) *Cf. Gai.* 2. 15—17. 1, 120. [250]) *Cf. Gai.* 2, 45. *Varr. de re r.* 2, 10. §. 4. *Cic. Top.* 5. [1]) *Vahlen. ed.* in iure cessione usucapione *Vat. ed. Bg. Transposita esse, quia alterutrum aliquando exciderat, ut permulta in Vat., ostendunt* §§. 8. 9.

3. [252]Mancipatio propria species alienationis est rerum mancipi; eaque fit certis uerbis, libripende et quinque test*ibu*s praesent*ibu*s. **4.** [3]Mancipatio locum habet inter ciues Romanos et Latinos 'coloniari*o*s[4] Latin*o*sque Iunian*o*s eosque peregrin*o*s, quibus commer*c*ium datum est. **5.** Commer*c*ium
196 b *β* est emendi uendundique inuicem | ius. **6.** [5]Res mobil*e*s non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures 'simul[6] quam quo*t* manu capi possunt; immobil*e*s autem etiam plures, et quae diuersis locis sunt, mancipari possunt.

7. [7]Traditio '*aeque*[8] propria est alienatio rerum nec mancipi. *h*arum '(*enim*)[9] rerum domini*um* ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae 'sint[260] nobis.

8. [1]Usucapione domini*um* adipiscimur tam manc*i*pi rerum, quam nec manc*i*pi. usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii.

9. [2]In iure cessio quoque communis alienatio est et manc*i*pi rerum et nec manc*i*pi. quae fit per tres personas, in iure cedent*i*s, uindicant*i*s, addicent*i*s: **10.** in iure cedit dominus; uindicat is, cui ced*i*tur; addicit praetor. **11.** [3]In iure cedi res etiam incorporal*e*s possunt, uelut ususfructus et hereditas et tutela legitima libertae. [4]**12.** Hereditas in iure ceditur uel antequam adeatur, uel posteaquam adita fuerit: **13.** antequam adeatur, in iure cedi potest ab herede legitim*o*; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus est. **14.** Si antequam adeatur, hereditas in iure cessa sit, proinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset; quod si postea*qua*m adita fuerit, in iure cessa sit, is, qui cess*i*t, permanet heres, et ob id cre-
197 a *α* ditoribus defuncti manet | obligatus; debita uero pereunt, id

---

[252]) *Cf. Gai.* 1, 119. 2, 22. [3]) *Cf. Varro l. c. Boëth. ad Cic. Top.* 5. [4]) colonarios *Vat. ed. Bg.* [5]) *Cf. Gai.* 1, 121. [6]) *Ex sequenti versu, ubi Vat. et edd. post* plures *habent, huc revocavi.* [7]) *Cf. Gai.* 2, 19. 20. 65. [8]) *Supplevi in lacuna Vat. trium litterarum* (aeq̄) *FII. p.* 373. [9]) *Feci ex omissa praecedente* m. [260]) sunt *Vat. ed.Bg.* [1]) *Cf. Cic. Top.* 4, 23. *cum Boëth. Gai.* 2, 42—44. [2]) *Cf. Gai.* 2, 24. [3]) *Cf. Gai.* 2, 14. 29—38. *supra* 11, 6—8. [4]) *Ad* §§. 12—15. *cf. Gai.* 2, 34—37. 3, 85—87.

est debitores defuncti liberantur; (**15.**) res autem corporales, qu*as*i singulae in iure cess*ae* *ess*ent, transeunt ad eum, cui cessa est hereditas.

16. [265] Adiudicatione domini*um* nanciscimur per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter *c*oheredes; et per formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos. nam si iudex uni ex '*co*heredibus[6] aut sociis aut uicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi adquiritur, siue mancipi siue nec mancipi sit.

17. Lege nobis adquiritur uelut caducum uel erept*o*rium[7] ex lege Papia Pop*pa*ea, item legatum ex lege duodecim tabularum, siue manc*i*pi res sint[8] siue nec manc*i*pi.

18. [9] Adquiritur autem nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu mancipioue habemus. itaque si 'quid e*ae*[270] mancipio 'puta[1] acceperi*n*t, aut traditum eis sit, uel stipulat*ae*[2] fuerint, ad nos pertinet; [**19**]. item si heredes institut*ae*[3] sint legatumue eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis adquirunt, et legatum ad nos pertinet. **20.** [4] Si seruus alterius in bonis, alterius ex iu*re* Quiritium sit, ex omnibus causis adquir*i*t ei, cuius in bonis est. **21.** [5] Is, qu*e*m bona fide possidemus, siue liber siue alienus seruus sit, nobis adquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operis suis adquirit: extra has autem causas aut si*bi* adquirit, si liber sit, aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt | et in eo seruo, in quo tantum usumfructum 197 a β
habemus. * * *

TIT. XX. DE TESTAMENTIS.

1. [6] Testamentum est ment*i*s nostrae iusta conte*sta*tio, in id sollemniter fact*a*, ut post mortem nostram ualeat. **2.** [7] Te-

---

265) *Cf.* §§. 4—7. *I. de off. iud.* (4, 17). *Gai.* 4, 39. 42. 6) heredibus *Vat. edd.* 7) *Vid. Gloss. Pith. v.* '*ereptoria*' *collata simili voc.* '*occupatorius*' *et tit. D. de his quae ut ind.* (34, 9). 8) *Malim* sit. 9) *Cf. Gai.* 2, 86 *seq.* 3, 163. 270) quidem *Vat.* quid *ed. Bg.* 1) *Omisit Bg. per errorem.* 2) stipulati *Vat. edd.* 3) instituti *Vat. edd.* 4) *Cf. Gai.* 2, 88. 1, 54. 5) *Cf. Gai.* 2, 92. 91. 6) *Cf. pr. I. de testam.* (2, 10) *ibiq. Schrader.* 7) *Cf. Gai.* 2, 101 *seq.* §. 1. *I. de testam.* (2, 10).

stamentorum genera fuerunt tria, unum, quod calatis comit*i*is,
alterum, quod in procinctu, tertium, quod per *a*es *e*t libram
appellatum 'est. sed illis[278] duobus testamentis abolitis hod'e
solum in usu est, quod per *a*es *e*t libram fit, id est per man-
cipationem imaginariam. in quo testamento libr*i*pens ad*hi*be-
tur et familiae emptor et non minus quam quinque testes,
cum quibus testamenti factio est. **3.** [9]Qui in potestate testa-
toris est aut familiae emptoris, test*i*s a*ut* libr*i*pens adhiberi
non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et
familiae empto*rem* fit, et[280] domestici testes adhibendi non
sunt. **4.** Ob id '(*et*)[1] filio' (*familiae*)[2] famili*am* emente pater
eius test*i*s esse non potest; [**5.**] (*et*)[3] ex duobus fratribus,
qui in e*ius*dem patris potestate sunt, alter familiae emptor,
alter test*i*s esse non potest, quoniam quod unus ex his man-
cipi*o* acc*i*pit, adquirit patri, cui filius suus test*i*s esse non
debet. **6.** '(*At*) pater[4] et (*filius*), qui in potestate eius est,
i*tem* duo fratres, qui in eius*dem* patris potestate sunt, testes
utrique, uel alter test*is*, alter libr*i*pens fieri possunt, alio fa-
milia*m* emente; quoniam nihil nocet ex una dom*o* plures testes
197b α alieno negotio adhiberi. **7.** [5]Mutus, | surdus, furiosus,[6]
pupillus, femina neque familiae emptor esse, neque test*i*s
libr*i*pensue fieri potest. **8.** Latinus Iunianus et familiae
emptor et test*i*s et libr*i*pens fieri potest, quoniam cum eo
testamenti factio est.

9. [7]In testamento, quod per *a*es *e*t libram fit, duae res
aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti.[8] nun-
cupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti
test*at*or tenens ita dicit: HAEC VT IN HIS TABVLIS CERISVE
SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQVE

---

[278]) ē his (*quod prodiit ex* ēs'illis) *Vat.* est. his *ed. Bg.* [9]) *Cf. Gai.* 2, 105. 107. §. 9. *I. de testam.* (2, 10). [280]) et ob id *Vat. edd. Sed* ob id *hic molestum transferendum erat ad initium §i seq., ubi desiderabatur.* [1]) *'et' in transpositione perierat.* [2]) *Geminando addidi. Cf. Roed. ad h. l. et FlI. p.* 375. [3]) *Fere geminando addidi.* [4]) *Hic locus exstat paucis mutatis in L.* 17. *D. de test.* (22, 5). [5]) *Cf.* §. 6. *I. de testam.* (2, 10). [6]) *An excidit* 'seruus, peregrinus'? [7]) *Cf. Gai.* 2, 104. 149. [8]) *De familia mancipanda expositio h. l. excidisse videtur.*

VOS, QV*I*RIT*E*S, TESTIMONIVM '(*MIHI*) PERHIBETOTE.[289] quae nuncupatio et testatio uocatur.

10. [290] Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus 'moribus[1] constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit. **11.** [2]Qui de statu suo incertus est, ('fac*e*o,[3] quod patre peregre mortuo ignorat, se sui iuris esse) testamentum facere non potest. **12.** [4]Inpub*e*s, licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet. **13.** [5]Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, cui lege *bo*n*is* interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam uerba familiae emptor*is* exaudire | non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re[6] possit; prodigus, quoniam commer*cio* illi interdictum est, et ob id famili*am* mancipare non potest. **14.** [7]Latinus Iunianus, item is, qui dediti iorum numero est, testamentum facere non 197 b β

---

289) pbitote *Vat., quem ex Gai.* 2, 104. *correxi. Certe una tantum tam solemnium verborum enunciatio probari potest, nec vitiis librariorum quicquam tribuendum.* PRAEBITOTE *ed. Bg.* 290) *Cf. pr. I. quib. n. e. perm. fac. test.* (2, 12). 1) marcus *Vat.* [Marcus] *ed. Bg.* 'moribus constituit' *idem est, quod ab ipso Ulp. L.* 2. §. 2. *D. fam. erc.* (10, 2) *dicitur 'per constitutiones' et in pr. I. cit. 'ex auctoritate D. Augusti' hoc ius militantibus filiisfam. datum esse, qui scilicet pro morum legumque regimine suo commendando hoc ius et, sequentibus hoc exemplum ceteris imperatoribus, etiam assidue per multas speciales constitutiones dando ac tuendo effecit, ut longa consuetudine inveteraret (cf. supra init.* 4.), *et ita moribus induxit.* 2) *Cf. L.* 14. 15. *D. qui testam. fac.* (28, 1). *L.* 6. §. 8. *D. de iniusto* (28, 3). *L.* 9. *D. de iure cod.* (29, 7). 3) *Cf. FII. p.* 373. (*ubi pro* 'tus' *lege* 'to'). facto *Vat.* fact*us ed. Bg., quem disputantem, hanc unam eiusmodi incertitudinis speciem esse, et regulae Catonianae nescio quam similitudinem huc trahentem me non intelligere fateor. Alia exempla facile fingi possunt, velut eius, qui mortuo avo patrem suum emancipatum ignorat, et quod exstat in L.* 14. *cit. Sed et vox* factus *h. l. admodum languet.* 4) *Cf. Gai.* 2, 113. *Paul.* 3, 4ª. §. 1. 5) *Cf.* §§. 2. 3. *I. quib. n. e. perm.* (2, 12). *Paul.* 3, 4ª. §§. 6 *seqq.* 6) *Qua de agitur. Cf. FII. p.* 368. 7) *Cf. Gai.* 1, 23. 25. 3, 75.

potest: [**14.**] Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numer*o* est, quoniam nec quasi ciu*i*s Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius cert*a*e ciuitatis ci*ui*s *est*, ut *secun*du*m* leg*e*s ciuitatis suae testetur. **15.** [298] Feminae post duodecimum annum *a*etatis testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela s*u*nt. **16.** [9] Seruus publicus 'p*opuli* R*omani pro peculii* parte dimidia [300] testamenti faciendi hab*e*t ius.

TIT. XXI. QVEMADMODVM HERES INSTITVI DEBEAT.

1. [1] Heres institui recte potest his uerbis: TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO; illa autem institutio HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO plerisque inprobata est. * * *

TIT. XXII. QVI HEREDES INSTITVI POSSVNT.

1. [2] Heredes institui possunt, qui testamenti factione*m* cum testatore habent. **2.** [3] Dediticiorum numer*o* heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. **3.** [4] '(*Latinus Iunianus heres institui potest; et*) [5]
198 a α si quidem mortis testatoris tempore uel in|tra diem cretionis ciuis Romanus sit, heres esse potest; quodsi Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona c*a*el*i*bis propter legem Iulia*m*. **4.** [6] Incerta persona heres institui non potest, uelut hoc modo: QVISQVIS PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO; quoniam certum consilium debet esse testantis. **5.** [7] Nec 'munici-

---

298) *Cf. Gai.* 2, 113. 118. 9) *Cf. L.* 3. *D. de manumiss. q. servis* (40, 3). *Plin. ep.* 8, 16. 300) p̄toriani partes dimidiā *Vat.* populi Romani partis dimidiae *ed. Bg. Mihi olim scriptum fuisse videtur* p̄.r̄.ppeculi; *ut ex* peculi *totidem ductibus prodierit* riani, *cum librarius his antecedentis notae* (*mutilatae antea ut* 1, 7.) *explicationem contineri putaret, quam similiter explicuit* 24, 28. 1) *Cf. Gai.* 2, 117. 2) *Cf. L.* 16. *D. qui testam. fac.* (28, 1). §. 24. *I. de legat.* (2, 20). 3) *Cf. Gai.* 1, 25. 2, 110. 218. 4) *Cf. supra* 17, 1. *Gai.* 1, 23. 2, 110. 275. 286. 5) *Supplevi; exciderunt priora ob simile* non est — potest, '*et*', *ut saepe, pone* est. '*Latinus Iunianus*' *tantum supplent edd.* 6) *Cf. infra* 24, 18. *Gai.* 2, 287. 7) *Cf. Plin. ep.* 5, 7. *Capitolin. in Gord. III. circa med. Tacit. Ann.* 4, 43. *L. un. pr.* §. 1. *D. de libert. univ.* (38, 3). *L.* 12. *C. de hered.*

pi*um*,[308] nec municip*e*s heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, *e*t neque cernere uniuersi, neque pro h*e*rede *g*erere possunt, ut heredes fiant: senatusconsult*o* tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; denique hoc senatusconsulto prospectum est. **6.** [9] Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos 'senatusconsult*is*[310] constitutionibus*ue* principum instituere concessum est, sicuti Iouem T*a*rpeium, Apoll*i*nem Did*y*m*a*eum 'Mileti,[1] Martem in Gallia, Mineruam Iliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum 'Sip*y*len*e*m,[2] quae Sm*y*rn*a*e colitur, et C*a*elestem 'Selenen *de*a*m* Carthaginis.[3]

[4] **7.** Seruos hered*e*s instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, commun*e*s cum libertate uel sine libertate. **8.** [5] Eum seruum, qui tantum in bonis noster est, nec cum libertate heredem instituere | possumus, quia 198 a β Latinitate*m* consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. **9.** [6] Alien*o*s seru*o*s heredes instituere possumus eos ta*ntum*, quorum cum domini*s* testamenti factione*m* habemus. **10.** [7] Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius 'pro parte nostra;[8] sine libertate autem quasi alienus propter socii partem. **11.** Pro-

---

inst. (6, 24). *L.* 26. 27 *pr. D. ad SC. Treb.* (36, 1); *infra* 24, 28. [308]) municipia *Vat. edd.*, *cui neque* municipes *aequipollent* (*cf. L.* 2. *D. de reb. dub.* 34, 5), *neque respondet* incertum corpus. [9]) *Cf. Dio* 55, 2. *Corp. inscr. Gr.* 3286. 3385. 3386. 2824. 2826. 2843. 2848. *FlI. p.* 369 *seq.* [310]) senatusconsulto *Vat. edd.* [1]) *Ex Momseni cj.* sicuti *Vat. edd. Cf. FlI. p.* 369. [2]) sipelensim *Vat.* Sipylensem *ed. Bg. Cf. FlI. l. c.* [3]) salinensem carthaginis *Vat. ed. Bg. Cf. Herodian.* 5, 6. *FlI. l. c.* Sidonensem *Lachm. cj. etiam ea de causa reïicienda, quod nec proprie haec dea sic appellabatur et suspicio inde oreretur, quasi Sidone* (*ut Minerva Ilïi etc.*) *hoc privilegium haberet.* deam Carthaginis *pro* Carthagini (*cf. FlI. l. c.*) *nunc ea maxime de causa praefero, quod Ulpianus variare orationem amat et quod hoc numen saepe proprie dea nuncupatur.* [4]) *Ad* §§. 7—13. *cf. Gai.* 2, 185 *seq. pr.* §§. 1—3. *I. de hered. inst.* (2, 14). [5]) *Cf. lib. meum 'Gaius' p.* 53. [6]) *Cf. L.* 31 *pr. L.* 52. *D. de her. inst.* (28, 5). [7]) *Cf. L.* 6. §. 3. — *L.* 8. *D. ib. Paul.* 3, 6. §. 3. [8]) *Malim* propter partem nostram.

prius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius; [**12.**] quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio. **13.** Alienus seruus heres institutus si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire; quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

[319]**14.** Sui heredes '(*uel heredes*)[320] instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus. **15.** Postumi quoque liberi, id est, qui in utero
198 b α sunt, | si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numer*o* sunt. **16.** Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominati*m*[1] exheredatus, non patitur ualere testamentum. **17.** Reliquae uero personae liberorum, uelut filia, nep*o*s, nept*i*s, si praeteritae sint, ualet testamentum, 'quo[2] scriptis heredibus adcrescunt, suis quidem heredibus in partem uirilem, extraneis autem in partem dimidiam. **18.** Postumi 'quicunque[3] liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agn*a*tione rumpunt. **19.** Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri 'sint,[4] possumus instituere heredes: si quidem post mortem

---

319) *Ad* §§. 14—22. *cf. Gai.* 2, 123 *seqq. tit. I. de exher. lib.* (2, 13). §. 2. *I. de her. qual.* (2, 19). *F. A. Sehilling Bemerk. p.* 82.
320) *Geminavi; ef. FlI. p.* 375. 1) *Voe.* quo, *quod hie habet Vat. fugitivum, suo loeo restituimus sequenti §o ante voe.* scriptis, *ubi in Vat. et edd. desiderabatur.* 2) *Vid. not.* 321.; testamento scriptum heredem *Ulp. etiam dixit* 19, 13. *Cave vero particulam hie desiderare adversativam, quae nec Gai.* 2, 124. *excidit; iure civili enim praeteritae hae suorum personae non contra testamentum sed quasi taeite institutae ex testamento heredes fiunt.* 3) quoque *Vat. edd., quod apertissime non est huius loci; eontra dieendi erant* quicunque liberi *sive ut est* §. 1. *I. h. t. 'quolibet ex liberis' i. e. cuiuseunque gradus; cf. Gai.* 1, 23. 3, 23. *Vitium vero natum puta ex nota* qūc'que. 4) sunt *Vat. edd.*

nostram nascantur, ex iure ciuili; si uero uiuentibus nobis, ex lege 'Iu*n*ia.[325]

20. Filius, qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros. **21**. Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma cetera*e*que postumae feminae uel nominatim uel inter ceteros; dummodo inter ceteros exheredatis aliquid leg*e*tur. **22**. Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione l*e*gati sunt exheredandi; sed t*u*tius est tamen nominatim eos exheredari; et id obseruatur magis. |

23. [6]*E*mancipatos liberos '*utriusque sexus*[7] quamui*s* 198 b β
i*u*re ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas 'uel[8] inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis po licetur.

24. [9]Inter necessarios heredes, id est seru*o*s cum libertate hered*e*s scrip*to*s, et suos *e*t necessarios, id est liberos, qui in potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam inuiti heredes sunt. sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parent*is* hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur. **24ª**. [330]Mancipatos liberos *ab eo, cuius in man-*

---

[325]) iulia *Vat. ut Cdd.* §. 2. *I. de exhered.* (2, 13). *Cf. Momsen. in Jahrb. d. gem. Rechts II. p.* 338. *Sed praestat coss. a.* 27. *legem Iuniam Vellaeam assignari posse quam in talibus rebus malis codd. fidem habere. De lege certissime sub Tiberio lata cf. Gai.* 1, 136. [6]) *Cf. Gai.* 2, 135. 129. §. 3. *I. de exher. lib.* (2, 13). [7]) *Ita supplevi lacunam in Vat. circiter quindecim litterarum, de qua vid. not.* 330. [8]) *i. e. etiam, saltem, ut* 24, 7. *et alias saepe.* [9]) *Cf. Gai.* 2, 153. 156. 160. §§. 1. 2. *I. de hered. qual.* (2, 19). [330]) *Hanc* §*um addidi nec id temere feci. Excidisse enim hic sententiam, quae desideratur, de mancipato necessario herede* (= *Gai.* 2, 160), *manifestum in ipso Vat. superest vestigium in* 22, 23. *initio, quod sic ibi comparatum est:* mancipatos liberos . . . . qui in re ciuili *etc. Unde enim hic error? Nimirum duae sententiae parvo spatio distantes incipiebant altera* Emancipatos liberos utriusque sexus q̄uis iure ı ciuili, *altera* Mancipatos liberos ab eo c' in m̄cipio s̄ it. qui in re ı

cipio sunt, item qui in re(*mancipatione sunt, a parente cum libertate heredes scriptos praetor suorum loco habet; itaque et ipsis abstinendi potestas datur*).

[331] **25.** Extraneus heres siquidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si ue*ro* sine cretione, pro herede gerendo. **26.** [2] Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, uelut qui a*u*ctionem rerum hereditariarum facit, aut seruis hereditariis cibaria dat. **27.** [3] Cretio est certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum exp*ed*iat ei adire hereditatem nec ne, uelut: TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE.[4] NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. **28.** Cernere est uerba cretionis dicere ad hunc modum: *QVOD* ME *E* ME*V*IVS HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. **29.** Sine cretione heres
199 a α institutus | si constituerit, nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, et amplius eam adire non potest.

---

mancipatione sunt (*cf.* 23, 3. *Collat.* 16, 9. §. 2.). *Iam librarius utriusque exordii similitudine deceptus in posteriorem sententiam est delatus, cum priorem scribere deberet, illiusque initium, forte totum primum versum scribere coepit, ut tamen, cum ad illud* in re- *pervenisset, animadverso errore in priorem reverteretur et ex ea reliqua scriberet. Iam et ea, in quibus maxime peccatum erat, verba* ab eo c' in m̄cip. s̄ item *vel ipse vel corrector expunxit, nec tamen (quod saepius accidit) rectis suppletis. Quod vero postea totam §i* 24ª. *sententiam omisit, ex* ὁμοιοτελεύτῳ (potestas non datur — '*potestas datur*') *factum est. Vereor tamen, ne etiam plura omiserit; vix enim est, ut Ulpianus illam regulam 'Omnibus tamen, quibus abstinendi potestas est, si se bonis immiscuerint, vel quid inde amoverint, amplius haec potestas non datur', libro suo non inseruerit.* [331]) *Ad* §§. 25—32. *cf. Gai.* 2, 164—173. [2]) *Cf. Paul.* 4, 8. §. 25. §. 7. *I. de her. qualit.* (2, 19). [3]) *Cf. infra* §. 34. *Gai.* 2, 174. [4]) *Recte habet haec secunda persona post nominativum in illo* T i t i u s h e r e s e s t o, *perinde atque in actionum formulis; nam ut praetor cum iudice, ita testator cum herede iussu suo facto agere videtur* (*Gai.* 2, 103); *utrobique autem nominativo casu iudicem vel heredem, qui non adest, iussum esse oportet, ad quem formula vel testamentum iure perveniat, antequam cum eo praetor vel testator tanquam per epistolam loqui possit. Cf. L.* 86 *pr. D. de leg.* 2.

30. Cum cretione uero heres institutus sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit: ideoque etiamsi constituerit, nolle se heredem esse, tamen, si supersint dies cretionis, p*a*enitentia actus cernendo heres fieri potest.

31. Cretio aut uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE; continua, in qua non adiciuntur. **32.** Ei, qui uulgarem cretionem habet, dies illi d*un*t*axat* computantur, quibus sci*i*t, se heredem institutum esse, et potuit cernere; ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit se heredem institutum, aut sciuit quid*e*m, sed non potuit cernere.

[5]**33.** Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: (*instituti,*) qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu uel sequentibus hered*e*s scripti sunt, uel*ut:* T*I*TIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIES POTERISQVE. (*QVOD NI*) ITA CREVERIS, E*X*HERES ESTO. TVNC MEVIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS (*CENTVM*) et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

34. Si 'sub[6] inperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his uerbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TVNC ME*V*IVS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non | cernendo autem, sed pro herede gerendo in partem admittit 199 a β substitutum: sed postea diuus Marcus[7] constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quodsi neque creuerit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

TIT. XXIII. QVEMADMODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR.

1. [8]Testament*um* iure fact*um* infirmatur duobus modis, si ruptum aut 'irritum[9] factum sit.

[3–5]) *Cf. Gai.* 2, 174—178. [6]) *Non mutandum in* cum inperfecta cr. *Cf.* 24, 18. [7]) *a.* 169—177. [8]) *Cf. pr. I. q. mod. testam. infirm.* (2, 17). *L.* 1. *D. de iniusto* (28, 3). [9]) inirritum *Vat.* inritum *ed. Bg.*

2. [340] Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliu*d* testamentum iure factum sit; item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus, neque ut oportet exheredatus sit. **3.** [1] Agnascitur suus heres aut agnascendo, aut adoptando, aut in manum conueniendo, aut in locum sui heredis succedendo, uelut nep*o*s mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secunda*ue* mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestate*m*.

4. [2] Irritum [339] fit testamentum, si test*at*or capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo ext*i*terit heres.

5. [3] Si is, qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii; si uero ibi decesserit, ex lege Cornelia, qu*a*e perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

6. [4] Si septem signis testium signatum sit testamentum,
199 b α licet iure ciuili ruptum uel irritum fac|tum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessione*m* dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis, cum mor*e*retur, fuit; quam bon*oru*m possessionem cum re, id est cum effect*u*, habe*n*t, si nemo alius iure heres sit.

7. [5] Liberis inpuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, hered*e*s substituere parentes possunt duplici modo, id est aut eo, *quo* extraneis, ut, si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio iure, 'id e*st*, (*ut*) [6] si post mortem parentis heredes facti intra pubertate*m* decesserint, substitutus heres fiat. **8.** [7] Etiam exheredat*i*s filiis substituere parentibus licet. **9.** 'Quemuis, [8] non aliter

---

340) *Cf. Gai.* 2, 144. *supra* 22, 14—18. 1) *Cf. Gai.* 2, 133. 138—141. 159. 3, 6. *Collat.* 16, 3. §. 7. 2) *Cf. Gai.* 2, 144—146. 3) *Cf. Paul.* 3, 4ª. §. 8. §. 5. *I. quib. n. e. perm.* (2, 12). 4) *Cf. Gai.* 2, 119. 147. *infra* 28, 6. 13. 5) *Cf. Gai.* 2, 179. 183. *Noli putare, hanc materiam in Vat. sedem suam mutasse; Ulpianus pupillarem substitutionem, qua duplex testamentum fieri videtur, inter privilegia testamentaria retulit, quae apte, vulgari testamentorum iure absoluto, adiiciuntur.* 6) id (= idem, *quod factum erat ex* idē̄m, idē̄ut) *Vat. Bg. ex Lachm. cj. 'ut' supplevit postea ante* substitutus, *contra Ulpiani stilum.* 7) *Cf. Gai.* 2, 182. 8) *Tam institutum quam alium. Sic explicandum*

'(*tamen*)[349] inpuberi filio substituere quis he*re*dem potest, quam si sibi[350] heredem instituer*i*t uel ipsum filium uel quemlibet alium.

10. [1] Milites *qu*o modo cumque fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quo modo cumque uellent, quo modo cumque possent, testari. '*s*ed quod testament*um* *m*iles[2] contra iur*is* regulam fecit, ita demum ualet, si uel in castris mortuus sit, uel post missionem intra annum.

TIT. XXIV. DE LEGATIS.

1. [3] Legatum est, quod leg*i*s modo, id est imperatiue testamento relinquitur. nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.

[4] **2.** Legamus autem quattuor modis: per | uindicationem, 199 b β
per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. **3.** Per uindicationem his uerbis legamus: DO LEGO, CAPITO, 'SVMITO, SI*BI* HAB*E*TO;[5] **4.** per damnationem his uerbis: HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVBEO; **5.** sinendi modo ita: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM

---

et huic suo loco restituendum erat v. quis, *quod Vat. inter* sibi *et* heredem *habet; apparet enim, Ulpianum §§.* 8. *et* 9. *pro more suo* (*cf.* 11, 15. 16.) *et perinde ac Modestinum L.* 1. *§§.* 2. 3. *D. de vulg. et pup. subst.* (28, 6) *maxime agere de iis, quibus, et de eo, quem quis substituere possit, cui quaestioni hoc tantum subiungitur, quod sibi ipsi oporteat heredem instituerit, ut substitutio valeat.* 349) *Eius nota* tm *ob vicinas litteras excidit, cum scriptum esset* alit. inpuberi. *Possunt vero et haec luxata esse, ut* non aliter tamen *reponendum sit ante* quam si. 350) *Loco* quis, *quod h. l. inserit Vat.*, prius *ed. Bg. ex Lachm. cj.*
1) *Cf. Gai.* 2, 109. 2) Idq: testamento cū illis *Vat.* idque testamentum quod *ed. Bg.* 3) *Cf. pr. I. de legat.* (2, 20). 4) *Ad §§.* 2—6. *cf. Gai.* 2, 192. 193. 201. 209. 216. 5) sumito siue habito *Vat. Fortasse legendum* 'sumito si(*biq*)ue habeto', *vel* 'sumito (*sibique habeto*)' *sive* 'habeto', *cum haec fere coniungi videantur, velut §.* 5. *Gai.* 2, 209. *L.* 20. *D. de opt. leg.* (33, 5). *Magno not. P. S. T. Q. H. Nec obstat Serv. ad Aen.* 5, 533. *vel Gai.* 2, 214. 215. *L.* 93. *D. de verb. obl.* (45, 1). *Vid. tamen L.* 34. *§.* 14. *D. de leg.* 1.

SIBIQVE HABERE; **6.** per praeceptionem sic: LVCIVS TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO.

7. [356] Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tempore ex iu*re* Quiritium testatoris fuerunt, mortis, et quom testamentum faciebat, praeterquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat tempore '(*eius*)[7] fuerint ex iu*re* Quiritium. **8.** [8] Per damnationem omnes res l*e*gari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint, quae dari possint. **9.** Liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem l*e*gari potest, quoniam dari non potest. **10.** [9] Sinendi modo l*e*gari possunt res propriae testator*i*s et hered*i*s eius. **11.** [360] Per praeceptionem l*e*gari possunt res, quae etiam per uindicationem.

11[a]. [1] Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iu*re* Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure ciuili non ualeat legatum, tamen senatusconsulto Neroniano '*con*firmatur;[2] quo cautum est, ut quod minus 'ratis[3] uerbis legatum est, perinde sit ac si optimo iure legatum esset: optimum autem ius legati per damnationem est.

200 a α **12.** [4] Si duobus eadem res per uindicationem | legata sit, siue coniunctim, uelut TITIO ET SEIO HOMINEM STIC*HVM* DO LEGO, '(*siue disiunctim, uelut* TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO,)[5] 'concursu partes fi*u*nt;[6] non *con*currente altero pars eius iure ciuili alteri ad-

---

356) *Cf. Gai.* 2, 196. 7) *Restitui geminando* c' *FII. p.* 368. '*testatoris*' *ed. Bg.* 8) *Cf. Gai.* 2, 197. 202. 9) *Cf. Gai.* 2, 210. *Paul.* 3, 6. §. 11. 360) *Cf. Gai.* 2, 220 *seq.* 1) *Cf. Gai.* 2, 197. 218. 2) firmatur *Vat.* (*omisso* c' *ob antecedens* o) *edd. Cf. Gai.* 2, 218. *Fr. Vat.* 85. 3) pactis *Vat.* (*orto se. vitio, ut in v.* reddicto *pro* reddito *in Ulp. Inst. fr.* 1, 2., *ex forma litterae* t *etiam in Berol. Collationis codice obvia, quae a* ct *discerni non potest*) *ed. Bg. Aliis placuit* '*rectis*', '*iustis*', '*aptis*', '*probatis*', '*perfectis*'. '*Rata verba*' *sunt utilia, firma* (*Gai.* 2, 249), *quae effectum habent, ut et ratae leges, preces et alia dicuntur. Cf. Gai.* 2, 218. 4) *Cf. Gai.* 2, 199. *Paul.* 3, 6. §. 3. 5) *Cum Vahleno h. l. posui. Bg. ea ante* siue coniunctim *suppleverat.* 6) iure ciuili concursu partes (partis *Vat.*) fiebant *Vat. edd. Sed hoc non tantum iure civili nec modo olim eveniebat.*

crescebat: sed 'post[367] legem Papiam Pop*pa*eam non capient*i*s pars caduca fit. **13.** [8] Si per damnationem eadem res duobus legat*a* sit, si quidem coniunct*i*m, singulis partes debentur (et non capientis pars iure ciuili in hereditate remanebat; nunc autem caduca fit); quodsi disiunctim, singulis solidum debetur.

14. [9] Optione 'autem[370] legati per uindicationem data, 'uelut *TITIVS* HOMINEM OPTATO, ELEGITO,[1] legatarii est electio, idemque est et si tacite '*data sit optio hoc modo: TITIO*[2] HOMINEM '*DO LEGO. si uero per damnationem, uelut*[2] HERES '*MEVS DAMNAS ESTO TITIO*[2] HOMINEM DARE, hered*i*s electio est '*quem*[2] uelit dare.

15. [3] Ante hered*i*s institutione*m* legari non potest, quoniam (*uis*) et potestas testamenti ab heredis institutione incipit. **16.** [4] 'Etiam[5] post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. '(*in*)[6] mortis autem heredis tempus legari potest, uelut CVM HERES MORI*E*TVR.

17. [7] Poen*a*e causa legari non potest. poen*a*e autem causa legatur, quod coercendi heredis (*causa*) relinquitur, ut faciat

---

Collata §o 13. *palam est, verba* iure ciuili (i. c̄.) *ob similitudinem post* eius (e') *aliquando excidisse et huc male translata librario fraudi fuisse, ut ex* fiunt *faceret* fiebant. [367]) *Malim* per *ut* 24, 31. *Gai.* 2, 254. 274. 286. 3, 52. *Neque similes sunt supra* 1, 21. *L.* 3. *D. de usufr. ear.* (7, 5) *et Gai.* 2, 206., *ubi recte* post *legitur.* [8]) *Cf. Gai.* 2, 205. [9]) *Cf. tit. D. de opt. leg.* (33, 5). §. 22. *I. de leg.* (2, 20). *L.* 3. *C. comm. de leg.* (6, 43). [370]) *Est enim haec species complurium rerum in una persona concurrentium quodammodo contraria superiori, in qua plures personae in una re concurrebant.* [1]) *Vat. et edd. haec verba habent post* electio est, *alieno loco; exciderant scilicet ob ὁμοιοτέλευτον* (electio — elegito), *quamobrem olim* ē electio (*pro* electio est *Vat. edd.*) *scriptum esse oportet, et postea illuc translata sunt. Praeterea ex* ueluti (*sic Vat. edd.*) *faciendum erat* uelut t. (= Titius). [2]) *Quattuor lacunas in ipso Vat. indicatas et recenti manu infeliciter resarcitas de sententia Lachmanni rectius replevi, addito tamen* TITIO *ante* HOMINEM. [3]) *Cf. Gai.* 2, 229. *Paul.* 3, 6. §. 2. [4]) *Cf. Gai.* 2, 232. *Paul.* 3, 6. §§. 5. 6. [5]) *Transposui* et (= et.), *quod in Vat. legitur ante* mortis. [6]) et *Vat.* (*vid. not. anteced.*) '*ad*' *ed. Bg. Excidit* '*in*' *ob sequens* m. [7]) *Cf. Gai.* 2, 235.

quid aut non faciat, non ut (*ad*) legatar*i*um pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TVAM IN MATRIMONI*VM* TITIO CONLOCAVERIS, DECE*M* 'MI*LIA*[378] SEIO DATO.

18. [9]Incert*ae* persona*e* legari non potest, ueluti QVICVMQVE FILI*O* ME*O* FILIAM SVAM IN MATRIMONI*VM* CONLOCAVERIT, EI H*ERES* M*EVS* 'TOT MI*LIA*[380] DATO. sub certa ta-
200 a β men demonstratione incert*ae* personae | legari potest, uelut EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIM*VS* AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO.

19. [1]Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut TITIO FVNDVM, QVEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum is fund*us* a Titio emptus non sit. falsa causa est uelut TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDVM DO LEGO, ut negotia eius numquam Titius curasset.

20. [2]A legatario legari non potest. **21.** [3]Legatum ab eo tantum dari potest, qui '*heres institutus ȩst*:[4] ideoque filio familiae herede instituto uel seruo, neque a patre neque a domino l*e*gari potest. **22.** [5]Heredi a semet ipso l*e*gari non potest. **23.** [6]Ei, qui in potestate, manu mancipioue est scripti heredis, sub conditione legari potest, ut requiratur, quo tempore dies legati cedit, '(*an*)[7] in potestate heredis non sit. **24.** [8]Ei, cuius in potestate, manu mancipioue est heres scriptus, legari '(*potest etiam sine condicione; si tamen heres ab eo factus sit, legatum consequi*) non potest.[9]

25. [390]Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersarum

---

378) *In lacuna post* MI *recentiori manu* decem *Vat.* MI[*LIA HS*] *ed. Bg. Sed* HS. *non solet postponi.* 9) *Cf. Gai.* 2, 238. *supra* 22, 4. 380) *Perductum* tot mi *Vat. prima manu, sequente lacuna, cui recentior manus* centum *superscripsit.* TOT MI[LIA HS] *ed. Bg. Cf. not.* 378. 1) *Cf.* §§. 30. 31. *I. de legat.* (2, 20). 2) *Cf. Gai.* 2, 260. 271. 3) *Cf.* 25, 10. 4) *Lacuna a recentiore manu inepte explcta* extraneus est *Vat.* '*testamento heres scriptus est*' *Lachm. cj.* 5) *Cf. L.* 18. 34. §. 11. *L.* 116. §. 1. *D. de leg.* 1. 6) *Cf. Gai.* 2, 244. §. 32. *I. de legat.* (2, 20). 7) *Supplevi.* §. 32. *I. l. c. habet* an *ante* quo tempore. 8) *Cf. Gai.* 2, 245. §. 33. *I. de legat.* (2, 20). *L.* 25. 91 *pr. D. de leg.* 1. *L.* 17. *D. quando dies leg.* (36, 2). 9) *Restitui* ὁμοιοτέλευτον. *Cf. FlI. p.* 374. [non] potest *ed. Bg.* 390) *Cf. Gai.* 2, 254.

quoque summa, 'id est pars[391] legari potest, 'quae species partitio *appellatur:*[2] ut puta (*hoc*) modo: HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO; quo casu dimidia pars bonorum '*Titio*[3] legata uidetur: potest autem et alia pars, uelut tertia uel quarta, legari.

26. [4]Ususfructus legari potest iure ciuili earum rerum, 'quarum[5] salua substantia utendifruendi 'potestas est et facultas;[6] et tam singularum rerum, quam plurium.[7] **27.** [8]Sena-

---

L. 164. §. 1. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 26. §. 2. *L.* 27. *L.* 104. §. 7. *D. de leg.* 1. *L.* 8 *fin. L.* 9. *L.* 76. §. 1. *D. de leg.* 2. *Cic. pro Caec.* 4. 5. *de legib.* 2, 20. 21. *infra* 25, 15. [391]) *Verba* Id. ē patis *infra decimo abhinc versu in Vat. leguntur, ut finem faciant §i* 26., *ubi edd. correxerunt* item partis. *Sed partis* (*singularum rerum, plurium, hereditatis?*) *usumfructum legari posse, et tam infinite dixisse Ulpianum, qui nec rei ipsius partem legari posse antea dixerat, non est credibile. Contra hoc loco summa, quae est quaeque comprehensio, quid proprie significaret, vix poterat non dicere, maxime qui partitionis appellationem erat explicaturus. Itaque a sciolis librariis, quibus summam esse partem, absonum* (*nam partes ducuntur in summam auctore Isidoro* 3, 5. §. 11), *singulas vero vel plures res totius partem, satis probabile videbatur, primum hoc loco omissa et ad marginem ablegata, postea in fine* §. 26. *haec verba intrusa esse, mihi persuasum est.* [2]) *Haec quoque verba idem librarius h. l., cui unice conveniunt* (*cf. Gai.* 2, 254) *expulit et in fine §i, ubi edd. retinuerunt, inepte locavit; expellere autem sane debebat, si sibi constabat* (*vid. not. anteced.*)*; eiusque constantiae argumentum est, quod etiam 'hoc' postea omisit, arbitratus scilicet, hic exemplum 'summae universarum rerum legatae' excidisse, et 'modo' novam speciem legati incipere, quae esset partitio. In v. 'appellatur' vero infelix homo haesit ideoque lacunam reliquit* (*in qua recentior manus id ex ingenio supplevit*)*, quia eo loco, quem iam his verbis assignaverat, hanc constructionem:* quae species par Titio *in animum sibi inculcavit.* [3]) *Ex Schult. cj. addidi, cum in Vat. h. l. spatiolum* (*non intellecto sc.* tio = Titio; ei *Bg. cj.*) *relictum sit.* [4]) *Cf. pr.* §. 1. *I. de usufr.* (2, 4). *L.* 43 *fin. D. de usufr. leg.* (33, 2). *Cic. Top.* 3. §§. 15. 17. [5]) *Videamus ne hoc factum sit ex* qu (*pro* qb = quibus) earum. [6]) potest ēē. facultas *Vat.* potest esse facultas *edd.; quod quamvis molestum tulissem, nisi illae notae aeque facile ita ut ego feci, explicarentur et Ulpianus L.* 21. §. 3. *D. de noxal. act.* (9, 4) *pariter 'facultatem et potestatem' coniunxisset; cf. etiam supra* 24, 15. [7]) *Hoc addidit, quod etiam universarum rerum summam legari posse antea dixerat. Ceterum cf. not.* 391. [8]) *Cf.* §. 2. *I. de usufr. ibique Schrader.*

*tus*consulto cautum est, ut etiamsi earum rerum, quae in
200b α abusu continentur, ut puta | uini, olei, tritici ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit.

28. [399] Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio p*opuli* Ro*m*ani sunt, legari potest; idque a diuo Nerua introductum, postea a senatu auctore *H*adriano diligentius constitutum est.

29. [400] Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem testamento, uel codic*i*llis testamento confirmatis; dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est.

30. [1] Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. **31.** [2] Legat*o*rum, quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore; per legem autem P*a*p*i*am Pop*pa*eam ex apertis tabulis testamenti; eorum uero, quae sub condicione relicta sunt, cum conditio ext*i*terit.

32. [3] Lex Falcidia iubet, non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat.

33. [4] Legatorum per '(*damnationem per*)[5]peram solutorum repetitio non est.

TIT. XXV. DE FIDEICOMMISSIS.

1. [6] Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed precatiue relinqu*i*tur, nec ex rigore iur*is* ciuilis proficiscitur, sed ex uoluntate datur relinquent*i*s. **2.** [7] Verba fideicommis-

---

399) *Cf. L.* 117. 122 *pr. L.* 32. §. 2. *D. de leg.* 1. *Collatis* 22, 4. 5. *haec sententia fugitiva esse videri possit, ponenda post* §. 18. *Sed exemplo* §§. 12—14. (*vid. not.* 370.) *Ulpianus universitati rerum, quae ipsae quarumve ususfr. legaretur* (§§. 25. 26.), *universitatem, cui legari posset, opposuisse videtur.* 400) *Cf. pr. I. de adempt.* (2, 21); *supra* 2, 12. 1) *Cf. L.* 5 *pr. D. quando dies leg.* (36, 2). 2) *Cf. L.* 5. §§. 1. 2. *ib. L. un.* §§. 1. 5. *C. de caduc.* (6, 51). *Paul.* 4, 6. §. 3. 3) *Cf. Gai.* 2, 227. 4) *Cf. Gai.* 2, 283. §. 7. *I. de obl. q. quasi ex contr.* (3, 27). 5) *Supplevi FlI. p.* 374. 6) *Cf. supra* 24, 1. §. 3. *I. de legat.* (2, 20). §§. 1. 12. *I. de fideic. her.* (2, 23). 7) *Cf. Gai.* 2, 249. *Paul.* 4, 1. §§. 5. 6.

sorum in usu *f*ere haec sunt: FIDEICOMMITTO, PETO, | VOLO 200b β DARI et similia. **3.** [408]Etiam nutu 'relinqui posse[9] fideicommissum 'usu[410] receptum est. **4.** [1]Fideicommiss*um* relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint: nam 'etiam[2] intestat*o* quis moriturus fideicommissum relinquere potest. **5.** [3]'(*Eae*)[4] res per fideicommissum relinqui possunt, quae[5] per damnationem legari possunt. **6.** [6]Fideicommissa dari possunt his, qui*bus* legari potest. **7.** [7]Latini Iuniani[8] fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. **8.** [9]Fideicommissum et ante heredis institutionem, et post mortem heredis, et codic*i*lli*s* etiam non confirmatis testamento dari potest, licet '(*ita*)[420] legari non possit. **9.** [1]Item Gr*a*ece fideicommissum scriptum ualet, licet legatum Gr*a*ece scriptum non ualeat. **10.** '(*Legatarii*) uel[2] filio, qui in potestate est, seruoue heredibus institutis, seu his legatum sit, patris uel domini fidei committi potest, quamuis ab eo l*e*gari non possit. **11.** [3]Qui testamento heres institutus est, codic*i*llis etiam non confirmatis rogari potest, 'ut[4] hereditatem totam uel ex parte alii restituat, quamuis directo heres institui ne quidem confirmatis codic*i*llis possit. **12.** [5]Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata,

---

408) *Cf. Gai.* 2, 269. *L.* 21 *pr. D. de leg.* 3. *L.* 22. *C. de fideic.* (6, 42). 9) relinquere (*natum ex* relinqui p'e) *Vat. edd. Cf. FlI. p.* 373. 410) in usu *Vat.* [in] usu *ed. Bg.* 1) *Cf. Gai.* 2, 270. *L.* 2. *D. de leg.* 1. 2) *Huc in suum locum restitui ex sequenti §o, ubi abundabat* (*cf.* §§. 4. 6). 3) *Cf.* 24, 8. 25. *Gai.* 2, 260—262. *Paul.* 4, 1. §§. 7 *seq.* 4) *Exigente stylo Ulpiani supplevi; fraudi fuit scriptura* potēec. 5) quae etiam *Vat. edd. Vid. not.* 412. 6) *Cf. Gai.* 2, 285 *seq.* 7) *Cf. Gai.* 2, 275. 8) *Post* -iani *exciderit* tam. = tamen. 9) *Cf. Gai.* 2, 270ª. §. 35. *I. de. leg.* (2, 20). 420) *Supplevi* (*ex* lic.ita). 1) *Cf. Gai.* 2, 281. *L.* 11 *pr. D. de leg.* 3. 2) *Omissa haec a librario, qui quorsum ea spectarent, non intelligebat, restitui, quia Ulpianus certo praeterire non potuit. Cf. supra* 24, 20. 21. *Gai.* 2, 271. *Vestigia autem huius iacturae in Vat. sunt duo: primum, quod postea habet* his, *non* iis, *alterum, quod vocula* uel *infra septimo versu alieno loco legitur, quo scilicet e margine migravit abiecto v.* legatarii, *quod nusquam convenire videbatur.* 3) *Cf. Gai.* 2, 273. 4) uel ut *Vat. edd.;* uel *transfert ante* totam *Roed. Sed cf. Gai.* 2, 273. *et not.* 422. 5) *Cf. Gai.*

sed 'cognitio*n*e[426] Romae quidem consulum aut praetoris, qui 'fideicommiss*arius*[7] uocatur; in prouinciis uero 'praesidis prouinciae.[8] **13.** [9]Poen*a*e causa, '*uel peregrino*,[430] uel incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt.

201 a α **14.** [1]Is, qui | rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia (*locum*) non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restituere rogatus est, ex Tr*e*belliano senatusconsulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interueniente, quoniam plus dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus 'est,[2] ex Pe*ga*s*i*ano senatusconsult*o* restituit, ut deducta parte quarta ips*i*, qui scriptus est heres, 'et[3] in ipsum action*e*s conseruentur; is autem, qui recipit hereditatem, legatarii loc*o* habeatur. **15.** [4]Ex Pe*ga*s*i*ano senatusconsult*o* restituta hereditate commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum part*i*s et pro parte stipulationum. part*i*s autem et pro parte stipulation*e*s proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiar*i*um, id est, cum quo 'partir*i* *iuss*us[5] est heres. **16.** [6]Si heres

2, 278. *Paul.* 4, 1. §. 18. §. 1. *I. de fid. hered.* (2, 23) *ibique Schrader.* [426]) cognitio.ē *Vat.* (*evanuerat sc.* n). cognitio est *edd. Cf. L.* 1. §. 2. *D. de rei vind.* (6, 1). *L.* 13. §. 1. *D. de minor.* (4, 4). *L.* 39 *pr. D. de evict.* (21, 2). [7]) fideicommisso *Vat., quod exemplis Cortii ad Sallust. Cat.* 32, 1. 37, 1. *male defenditur, maxime cum hic praetor alias ubique fideicommissarius dicatur* (*etiam Ulp. apud Lyd. de mag.* 1, 48). *Denique* -arius *non prorsus in Vat. deest, sed migravit casu in v.* prouinciae, *ut fieret* prouinciarum, *sicut* 25, 15. *Vat. habet* partiarū *pro* partiarium. [8]) p̄sidib: (*factum puta ex* praesidis, *cum sequens vox in* prouinciarum *mutata esset*) puinciarū *Vat.* praesidibus prouinciarum *ed. Bg.* [9]) *Cf. Gai.* 2, 288. 287. 285. [430]) *Supplevi. In Vat. litura est fere sex litterarum, quae fuerint* ū p̄egr. *Cf. Gai.* 2, 285. [1]) *Cf. Gai.* 2, 255. *Paul.* 4, 2. §. 1. [2]) sit *Vat. edd. Fuerat, ut puto* ē, *quod cum ob sequens* ex *periisset, infra post v.* heres *omissum* et *hic intrusum et ex* rogatus *adhaerente in fronte* s *factum est* sit. [3]) *Huc revocavi, vid. not.* 432. (*et*) *ed. Bg.* [4]) *Cf. Gai.* 2, 254. *Paul.* 4, 3. §. 1. *supra* 24, 25. [5]) partitus (*pro* partirīsus) *Vat. edd. Nec vero demum ex facta partitione haec appellatio dicitur. Simile vitium vid. in* 16, 3. [6]) *Cf.*

dannosam hereditatem dicat, cogitur a praetore adire et restituere totam, ita ut ei et in *eum*, qui recipit hereditatem, actiones dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatusconsulto restituta fuisset. idque ut ita fiat, Pegasiano senatusconsulto cautum.

17. [437] Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodauerit, ut non capienti fideicommissum restituat, | nec quadrantem 201 a β eum deducere senatus censuit, nec caducum uindicare ex eo testamento, si liberos habeat.

18. [8] Libertas dari potest per fideicommissum.

TIT. XXVI. DE LEGITIMIS HEREDIBVS.

1. [9] Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui 'in [440] liberorum loco sunt; si sui heredes non sint,[1] ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi sint,[1] ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos uirilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae: id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: 'si intestato moritur, cui suus heres nec *escit*, agnatus proximus familiam habeto.' **1a.** [2] (*Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his*

Gai. 2, 258. *Paul.* 4, 4. §. 4. [437]) *Cf. L.* 10. 11. *D. de his q. ut ind.* (34, 9). *L.* 59. §. 1. *D. ad l. Falc.* (35, 2). *L.* 48 *pr. L.* 49. *D. de i. fisci* (49, 14). [8]) *Cf. supra* 2, 7 *seq. Ceterum duabus rationibus recte haec regula breviter etiam h. l. addita videri debet; primum ne non capienti hoc casu fideicommissum servo dari putes* (*cf. L.* 4. *C. de legat.* 6, 37), *deinde quia a singulis rebus per fideicommissum relictis ad hereditatem progressus, apte ad ipsam personam hoc modo liberandam transitum facit.* [9]) *Exstat etiam in Collat.* 16, 4. §. 1. *Cf. Collat.* 16, 3. §. 3. *Dirksen 'Zwölftafelfr.'* p. 343. [440]) *Uncis incl. ed. Bg. Sed nepos pronepos ceterique vere in liberorum loco vel numero sunt; non ut dediticii liberti, qui eo numero tantum habentur. Praeterea Heimbach. recte allegat Cic. de orat.* 2, 49. §. 200. [1]) sunt *Vat. ed. Bg.* [2]) *Haec ex Collat.* 16, 4. §. 2. *hic repetii, quia priora illa usque ad 'familiam habento' tantummodo ut similiter desinentia excidisse persuasum habeo, post quae librarius cetera ut inepta consulto omisit. Similiter enim Ulpianus etiam in iure bonorum possessionis exponendo* 28, 7—9. *praemissis demum omnibus bon. possessionis gradibus de singulorum graduum iure*

uerbis: ‘si agnatus nec escit, gentiles familiam habento.’ Nunc nec gentiles nec gentilicia iura in usu sunt).

2. [443] Si ’defuncti sit[4] filius, ’*(et)*[5] ex altero filio ’iam mortuo[6] nepos unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat et nepotes, quotquot sunt, alteram dimidiam: *a*equum est enim, nepotes in patris sui loc*um* succedere et eam partem habere, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset.

3. [7] Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est; uelut si uxor defuncti pr*a*egnans sit, aut filius apu*d* hostes sit.

4. [8] Agnatorum hereditates diuiduntur in capita; uelut si
201b α sit frat*ris* filius et alterius fratris duo pluresue | liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae, tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant. **5.** [9] Si plures eodem gradu ’sint[450] agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, uel antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrescit his, qui adierint; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est. **6.** [1] Ad feminas ultra consanguineorum gradu*m* legitima hereditas non pertinet; itaque soror fratri sororiue legitima heres fit, ’*(amita uero uel fratris filia et deinceps legitima heres non fit)*.[2] **7.** [3] Ad liberos matr*is* intestat*ae* hereditas ’sine in manum conuentione[4] ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia femi-

---

agit. [443]) *Cf. Gai.* 3, 8. *Collat.* 16, 3. §. 9. [4]) defunctus sit *Vat.* defunct*i unus* sit *ed. Bg.* [5]) *Addidi, coll.* §. 4. *et* 27, 2. [6]) mortuo iam *Vat.* mortuo item *ed. Bg.* [7]) *Cf. L.* 30. §. 1. *D. de acqu. v. om. her.* (29, 2). *L.* 3. *D. si pars her.* (5, 4). [8]) *Cf. Gai.* 3, 16. *Collat.* 16, 3. §. 19. [9]) *Cf. Paul.* 4, 8. §. 26. *Gai.* 3, 12. 22. [450]) s̄ *Vat.* si sunt *ed. Bg.* [1]) *Cf. Gai.* 3, 14. 23. *Collat.* 16, 3. §§. 17. 20. [2]) *Haec fere ob* ὁμοιοτέλευτον *excidisse, ipsa sententia et Gai.* 3, 14. *argumento sunt. Bg. h. l. ea, quae nos* §. 1ª. *retulimus, periisse parum verisimiliter coniicit.* [3]) *Cf. tit. I. de SC. Orphit.* (3, 4). [4]) *Haec verba infra* (*cf. not.* 456.) *minus apte posita hic excidisse, palam est; nam et sic demum recta efficitur sententia et cur h. l. post* §. 6. *agatur de hereditate, quae a liberis ad matrem vel a matre ad*

nae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini et Commodi oratione in senatu recitata[455] id actum est, 'ut[6] matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis. **8.** [7] Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatusconsulto Tertulliano;[8] si tamen ei filio neque suus heres sit quiue inter suos heredes ad bonorum possessione*m* a praetore uocatur, neque pater, ad quem lege hereditas bonorumue possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus: quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

TIT. XXVII. DE LIBERTORVM SVCCES|SIONIBVS 'VEL BONIS.[9] 201 b β

1. [460] Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet; deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut patronum, patronam liberosue patroni. **2.** [1] Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patr*on*um hereditas pertinet. **3.** [1] Item patroni filius patroni nepotibus obstat. **4.** [2] Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet '*ita* ut[3] in capita, non in stirpe*s*, diuidatur.

5. [4] Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur. ***[5]

---

liberos pervenit, intelligitur. [455]) *a.* 178. [6]) ut sine in manum conuentione *Vat. edd. Sed hoc novum ius aeque valebat in matre, quae in manum convenerat, deinde remancipata atque in ea, quae non convenerat. Vid. not.* 454. [7]) *Cf. Gai.* 3, 24. *pr.* §§. 2. 3. *I. de SC. Tertull.* (3, 3). *Paul.* 4, 9. §§. 1 *seq.* [8]) *Hadriani temporibus facto.* [9]) *Recte habent haec vocabula a Bg. uncis inclusa ostenduntque, hunc titulum factum esse, quo tempore in sequentibus non modo de civium Rom. sed etiam de Latinorum libertorum successionibus agebatur; horum enim magis bona sunt, quae iure peculii ad manumissorem pertinent, quam, ut illorum, hereditas et successio.* [460]) *Cf. L.* 3 *pr. D. de suis et legit.* (38, 16). [1]) *Cf. Gai.* 3, 60. *L.* 23. §. 1. *D. de bon. lib.* (38, 2). *Paul.* 3, 2. §. 1. §. 3 *fin. I. de succ. lib.* (3, 7). [2]) *Cf. Gai.* 3, 61. *Paul.* 3, 2. §. 3. [3]) *Geminando feci.* aut *Vat.* ut *edd.* [4]) *Cf. Gai.* 3, 21. 27. 51. [5]) *Cf. not.* 459.

TIT. XXVIII. DE POSSESSIONIBVS DANDIS.

1. [466] Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut *secun*du*m* tabulas, (*aut*) intestati.

2. Contra tabulas bonorum possessio datur, liberis '(*uel*)[7] emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo (*iure*) non ad eos pertineat hereditas. **3.** [8] Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptiuis datur; sed naturalibus quidem '(*etiam*)[7] emancipatis, non tamen et illis, qui in adoptiua familia sunt; adoptiuis autem his tantum, qui in potestate manserunt. **4.** [9] Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati 'sint[470] cauere *fr*atribus suis, qui in potestate manserunt, bona, quae moriente patre habuerunt, se conlaturos.

5. [1] Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit,
202a α nemo sit, aut petere 'uoluerit.[2] **6.** [3] Etiam|si iure ciuili non ualeat testament*um*, forte quod familiae mancipatio uel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

7. [4] Intest*ati* datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secund*o* legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; quarto familiae patroni; (*quinto*) patrono, patronae, item 'liber*is* uel (*parentibus*)[5] patroni patro*nae*ue; sexto u*i*ro, uxori; septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mile asses capere licet: et si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex

---

466) *Cf. L.* 6. §. 1. *D. de B. P.* (37, 1). *pr.* §. 1. *I. eod.* (3, 9). 7) *Supplevi. Cf.* §. 3. *et L.* 1. §. 6. *D. de b. p. c. t.* (37, 4). 8) *Cf.* §. 4. *I. de exher. lib.* (2, 13). 9) *Cf. Collat.* 16, 7. §. 2. *Paul.* 5, 9. §. 4. 470) sunt *Vat. edd.* 1) *Cf. L.* 2 *pr. D. de b. p. s. t.* (37, 11). 2) nollent *Vat. ed. Bg.* 3) *Cf. Gai.* 2, 119. *supra* 23, 6. 4) *Cf.* §. 3. *I. de bon. poss.* (3, 9) *cum Theoph. Collat.* 16, 9. §. 1. *Gai.* 2, 150. 5) liberosue *Vat.* (*simile exordium sequentis vocis* patroni *librario fraudi fuit*). liberis (*parentibus*)ue *ed. Bg. Cf. Collat. l. c. et libr. meum* '*Studien des R. R.*' *p.* 77.

lege Iulia caducaria. **8.** [476]Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptiuis, non tamen etiam in adoptionem datis. **9.** [7]Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

10. [8]Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt; ceteris intra centum dies. **11.** [9]Qui omn*e*s intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde atque si superior*e*s non | essent; idque per septem gradus fit. 202 a β

12. [480]Hi, quibus ex successorio edict*o* bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.

13. [1]Bonorum possessio aut *cu*m re datur, aut sine re: cum re, '*cum* is, qui acc*i*pit, (*accipit*) cum effectu, (*ut*)[2] bona retineat; sine re, cum alius iure ciuili euincere hereditatem possit; ueluti si sit 's*cript*us[3] heres, intestati bonorum possessio sine re (*est*), quoniam 's*cript*us[3] heres euincere hereditatem iure legitimo potest.[4]

TIT. XXIX. DE BONIS LIBERTORVM.

1. [5]Ciu*i*s Romani liberti hereditatem lex duodecim tabu-

---

476) *Cf. Gai.* 3, 26. *L.* 1. §. 2. *D. quis ordo* (38, 15). *L.* 1. §. 6. *L.* 4. 5. *D. si tab. test.* (38, 6). 7) *Cf. Gai.* 3, 27. 30. 8) *Cf.* §. 4. *I. de bon. poss.* (3, 9). 9) *Cf.* §. 5. *I. ib.* 480) *Cf. Gai.* 3, 32. 80. 4, 34. 1) *Cf. Gai.* 2, 151ª. 3, 35—37. *supra* 23, 6. 26, 8. 2) qui accepit, cum effectu *Vat., quibus edd. praefigunt* 'si'; *sed* c' (cum) *excidit ob praecedens* r-e. 3) *Cf. Gai.* 3, 36. suus (*natum puta ex* sc.tus) *Vat. edd., ne recta quidem sententia; nam si suus vel emancipatus intestati bon. possessionem accepit, ea bon. possessio, etsi suus heres sit, sine re dici non potest.* 4) possit *Vat. edd. Puta fuisse* p̄ (= potest), *cui eum librarius addidisset* sit, *quod post* ueluti si, *ubi excidit, restituimus, perscribendum erat* possit. 5) *Cf. Gai.* 3, 40. 41.

larum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, 'quam-(*quam*)[486] non naturalis, sed uxor puta, quae in manu fuit, uel adoptiuus filius, lex patrono nihil pr*a*estat. sed ex edicto praetoris, seu 'testato[7] libertus moriatur, 'ut tamen[8] aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidia*e* bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis
202 b α successorem sibi relinquat; | siue intestato decedat, et uxorem forte in manu uel adoptiuum filium relinquat, aeque partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

2. [9]In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur. itaque '(*seu testata decedat, id tantum iuris patronus habet, quod ei testamento, ipso tutore auctore, datum est*);[490] seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae,[1] '(*qui*)[2] quoniam non sunt sui heredes matri, '(*non*) obsta*n*t[3] patrono. **3.** [4]Lex Papia Pop*pa*ea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit; et cum 'intulerit, iam[5] posse ea*s* sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae sup*er*stitum uirilis pars patrono debeatur. **4.** [6]Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. **5.** [7]Feminae uero ex lege quidem duodecim 'tabularum idem[8] ius habent, atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testament*i* liberti aut ab intestato contra suos heredes non natural*e*s bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium libero-

---

486) *Vahl. ed.* quā *Vat.* quamuis *ed. Bg.* 7) testamento *Vat.* testa[men]to *ed. Bg. Vid. not.* 488. 8) ut *Vat. edd. Scilicet* tamen, *quod exciderat, per errorem voci* testato *superscriptum erat, unde* testamento *factum est.* 9) *Cf. Gai.* 3, 43. 2, 192. 490) *Quia similiter inciperent, omissa ad sensum restitui. Aliter Lachm.* 1) libertae; *ed. Bg.* 2) *Addidi; excidit ob sequens* quoniam. 3) obstit *Vat.* (*ut*) obstent *ed. Bg.* 4) *Cf. Gai.* 3, 44. 5) *Malim* intulerit etiam. 6) *Cf. Gai.* 3, 45. 7) *Cf. Gai.* 3, 46. 47. 8) tabularū pinde *Vat.* (*fuerit antea* tabular. ide, *ut geminata* r *facta* p *errorem genuerit*). tabularum perinde *edd.*

rum '*mer*uer*i*nt,[499] etiam ha*e*c iura ex lege Papia Pop*pa*ea nanciscuntur. **6.** [500] Pat*ro*nae *in* bonis libertorum illud ius tantum habe*b*ant, quod lex duodecim tabularum introduxit; sed postea lex Papia patronae '(*ingenuae*)[1] | duobus liberis 202 b β
honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet ex edict*o*. **7.** [2] Item ingenu*ae* trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit. * * * *

EXPLICIT.

[Ex eodem Ulpiani libro praeterea duo loca supersunt
Collat. 2, 2.
L. 25. D. de obl. et act. (44, 7),
quae multis interiectis hoc ordine se excipiebant.]

---

499) habuerunt *Vat. ed. Bg. Cf. Ulp. L.* 1. §. 14. *D. de succ. ed.* (38, 9). *L.* 10. §. 10. *D. quae in fraud. cr.* (42, 8). 500) *Cf. Gai.* 3, 49. 50. 1) (*ingenuae*) patronae *ed. Bg.* 2) *Cf. Gai.* 3, 150.

DOMITII VLPIANI

LIBRI PRIMI INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS

RELIQVIAE EX COD. VINDOBONENSI.

Ex Ulpiani Institutionum libris, quorum supra p. 449. mentionem fecimus, praeter tredecim loca, quae in Iustiniani Digesta migrarunt, et alia, quae in Collatione extant, nonnulla etiam servata sunt in segmentis et quidem scamellis (Querstreifen) duorum foliorum codicis perantiqui (seculi quinti esse censetur), qui integrum hoc opus continuisse videtur, a. 1835. ab Endlichero in theca alius libri manuscripti repertis. Scriptus erat is codex forma fere quadrata binis columnis, versibus circiter vicenas vel pauco plures litteras continentibus. Quot versus columnam compleverint, certo definiri non potest, quia alterius folii tantum infima, alterius summa particula servata est. Quae folia sic, ut nunc ordinantur, in codice se excepisse, ubi paginae versae VLP. INST., rectae LIB. ĪVS superne inscriptum est, Momsenus vidit (Zeitschr. f. gesch. RW. XV. p. 372); folia vero illa intima quaternionis (ergo quartum et quintum) fuisse, inde apparet, quod extrema primi folii oratio in alterius primo versu continuatur.

Mira tamen in hoc fragmentorum ordine visa nec a Momseno satis explicata est materiarum, quas tractant, series, eo maxime quod, cum Ulpiani Institutiones, Florentino indice teste, duobus libris absolutae essent, primo libro in exponendo iuris naturalis, gentium et civilis discrimine tam late de interdictis, de precario, de contractibus iuris gentium, et rursus de interdictis egisse perhibetur. Sed res salva est. Quanquam enim Ulpianus etiam hoc libro in universum Gaianae similem partitionem, maxime illam in ius, quod ad personas et quod ad res pertinet (de eo, quod ad actiones pertinet, dubito) secutus esse recte creditur, tamen trifariam ab ea recessisse putandus est. Primum enim cum Gaius in exordio et quasi praefationis loco distributionem cuiusque cultioris populi iuris in ius civile et gentium iurisque civilis Romani in suas partes posuisset, hoc loco Ulpianus

(L. 1 pr. §§. 1. 2. D. de iust. et iure 1, 1) de iure et iustitia, de iure publico et privato et de privati iuris variis praeceptis agit. Deinde huius iuris praecepta non, ut Gaius, cuius tempore populi iure proprio distincti imperium Rom. efficiebant, ad duplex genus, ius civile et gentium revocat; post civitatem enim universo orbi datam hoc discrimen totius iuris in imperio administrationem regere desierat; sed tripertita esse vult: 'collectum enim est (inquit) ex naturalibus praeceptis, aut gentium aut civilibus': quae divisio, ab animalibus incipiens, rem magis ab usu ad doctrinam transferebat. Postremo, quod caput est, maioremque vim, quam haec distributio postea in solius iuris Romani doctrina obtinuerat, maxime prodit (nam et Paullum hoc novum institutum in suis Institutionibus secutum esse non dubito), Gaius quidem post exposita duplicia illa iura (1, 2) addit: 'quae singula qualia sint, suis locis proponemus', itaque postea in ipsa tractatione singulorum iurium, quam ex alia summa divisione ordinavit, utrum iuris gentium unumquodque sit, an iuris civilis, ubique tradit. Ulpianus contra ipsam illam distributionem in ius naturale, gentium et civile in rerum expositione summam, alteramque in ius quod ad personas vel res pertinet, secundariam fecisse existimandus est, ut primum in iure naturali doceret (sed hoc quidem breviter), quae singula iura ex hoc fonte manaverint, deinde in iure gentium, item quaecunque iura huic originem deberent, et similiter denique in iure civili, nec unquam ad iam tractata rediret; nam in Institutionibus summatim tantum quaeque tradere consentaneum erat. Itaque ad ius naturale spectat L. 1. §. 2. D. de iust. (1, 1); in iure gentium explicando a personarum iure initio facto post alia et sequentibus aliis tradebantur illa, quae legimus L. 4. D. ib. Deinde ex iure, quod ad res pertinet, primum servata sunt, quae scamella Vindobonensia continent. In his de interdictis primo loco dicta spectabant sine dubio stipulationem, quae iuris gentium est (Gai. 3, 93. Cf. Ulp. L. 8. D. de acceptil. 46, 4); nam etiam in edicto perpetuo et Digestis (lib. 43—46) interdicta, item exceptiones praecipuum locum in iure verborum obligationum obtinuisse ideo existimanda sunt, quod per sponsionem et restipulationem (de exceptionum hoc antiquo iure vid. Plaut. Rud. 5, 3. v. 24. et Gai. 4, 108) antiquitus explicabantur, nec cum dicitur sponsio et restipulatio, hoc cum Momseno, quem quod Kellerus Semestr. I. p. 402. disputaverat, fugisse videtur,[1] ita accipiendum est, ac si peregrini eius iuris fuerint incapaces; immo generaliter hic dicitur sponsio pro quavis verborum obligatione, quam cives

---

[1]) Vid. etiam C. A. Schmidt Interdictenverf. p. 244.

Romani per sponsum, peregrini per alia verba contrahebant. Stipulationem sequebantur precarium cum commodato, locatum et conductum, mutuum, depositum et post alia, cum etiam possessio iuris gentium sit (cf. fr. 2. L. 1 pr. §. 1. D. de acq. poss. 41, 2 et ex lib. I. Institut. Paulli petitam L. 41. D. eod.), possessoria interdicta, quae igitur ratione materiae, non ut antea interdicta ipsa ratione executionis, his, quae iuris gentium sunt, adnumerantur. Absoluto iure gentium Ulpianus ad iuris civilis definitionem atque fontes progressus (L. 6. D. de iustit. 1, 1. L. 1. D. de const. princ. 1, 4), rursus ex eo, quae ad personas pertinent, primum tractasse (L. 4. D. de his qui sui 1, 6. Boeth. Comm. in Cic. Top. lib. II. p. 299 Bait. L. 28. D. sol. matr. 24, 3. L. 24. D. de captiv. 49, 15) et ita librum primum absolvisse videtur. Secundo enim libro de rerum acquisitionibus (L. 41. D. de legib. 1, 3), de servitutibus (L. 1. D. de serv. pr. rust. 8, 3. L. 1. D. comm. pr. 8, 4), de fideicommissis et de mortis causa donationibus (L. 115. D. de leg. 1. L. 5. D. de m. c. donat. 39, 6) et sine dubio etiam de successionibus ab intestato (Collat. 16, 5—9) disputavit, quae omnia sane sunt iuris civilis. Actionum vero ius proprie his libris nec in iure civili respexisse videtur, sive non Institutionum hanc materiam, sed librorum ad edictum esse ratus, sive iam ad illud Theophilinum deflectens *ὁ γὰρ περὶ ἐνοχῶν διαλεγόμενος, ἠρέμα καὶ περὶ ἀγωγῶν διαλέγεται*, actionesque tantum ad ius, quod adquisivimus, conservandum referens, id quod ex L. 41. D. de legib. (1, 3) probabile fit.

Qui ediderint has lacinias, comperies ex optima Boeckingii editione (ad calcem ed. Ulpiani fragm. 1855. p. 127.); ad quam nostram instituimus, sic tamen ut loca harum Institutionum, quae praeterea supersunt, quaeque quemadmodum se exceperint, modo diximus, uno excepto, non repeteremus.

VLPIANI INSTITVTIONVM

LIBER PRIMVS.

FR. I.

fol. I. r. col. 1. **1.** ' . . *restitutoria et exhibitoria interdicta*[1] *aut per formulam* arbitrariam explicantur, aut per sponsionem; prohibitoria

---

[1]) *Ad sensum supplevi. Cf. Gai.* 4, 141. *Fortasse praecedebat: 'Quod autem ad illam differentiam attinet, quod . . .'*

uero semper[2] per sponsionem explicantur. **2.** Restitutorio uel exhibitorio interdicto reddito, siquidem arbitrum postulauerit is, cum quo agitur, formulam accipit arbitrariam, per quam arbiter, | *'nisi arbitrio eius restituatur uel exhibeatur, quanti ea res sit, condemnare eum iubetur.*[3]

[*Vix dimidia columna periit.*]

FR. II.

1. [4] *Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. quod genus liberalitatis*[5] *ex iure gentium descendit. et distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne recipiat; at qui precario concedit, sic dat, quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. et est simile commodato: nam et qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis, sed ut ei ut*|i re commodata permittat. fol. I. r.

2. Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. col. 2. nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi '(*nostras*)[6] ius nancti sumus, et conducendi res alienas; et is, qui conduxit, iure gentium tenetur ad mercedem ex|*soluendam locatori; is uero, qui locauit, ad rem praestandam, ut alteri uti uel frui ea liceat.*[7]

[*Plus quam dodrans columnae periisse videtur.*]

FR. III.

1. [8] .... *mutua pecunia tibi data non eadem utique numismata* | reddis, quae accepisti, sed aliam pecuniam eiusdem fol. I. v. quantitatis. Mutuae autem dari possunt res non aliae quam col. 1. quae pondere, numero, mensura continentur.

2. Depositi quoque utilitatem ius gentium prodidit, ut

---

ut totum hoc fragmentum una periodo comprehensum fuerit, cuius apodosin §. 2. contineat. [2]) *Ex Rudorfii cj.* semper prohibitoria uero *Cod. ed. Bg. Sequens* per *in causa fuit, ut* semper *omitteretur, deinde ad marginem suppletum transponeretur.* [3]) *Ad sententiam supplevi. Cf. Gai.* 4, 162. 163. [4]) *Est L.* 1. *D. de precar.* (43, 26). [5]) *Ulpianus addiderat, ut opinor, 'et ipsum'. Antea vero de donatione disseruisse videtur.* [6]) *Supplevi.* [7]) *Sententiam supplevi.* [8]) *Sententiam aliquatenus supplevi. Cf. pr. I. quib. mod. re contr.* (3, 14).

quiuis custodiendam rem suam animalem uel | *inanimalem amico dare possit, isque ei ad rem bona fide reddendam teneatur.*[7]

[*Plus quam dodrans columnae periisse videtur.*]

FR. IV.

1\. ... *aut reciperandae possessionis*, *quo* | in nu*mero est interdictum* VNDE VI; *aut tam*[9] adipiscendae quam reciperandae possessionis, qualia sunt interdicta QVEM FVNDVM et QVAM HEREDITATEM.[10] nam si fundum uel hereditatem ab aliquo petam, nec 'is defendat, cogitur[1] ad me transferre
fol.II.r. col. 1. possessionem, siue numquam possedi, siue an*te posse*|di, deinde amisi possessionem.

[*Reliqua pars columnae periit.*][2]

FR. V.

fol.II.v. col. 2. 1. [3] ... *com*|paratum est interdictum, uelut cuius ini*tium est*. . .

[*Reliqua pars columnae periit.*]

---

9) *Restitui ad sensum, ut etiam litterae* INNU, *quarum vestigia Momsenus initio antecedentis versus reperit, in usum vocarentur. Cf. L.* 2. §. 3. *D. de interd.* (43, 1) *et libr. meum 'Gaius' p.* 187. *Initium Ulpianus fecerat in hac interdictorum divisione ab interdictis adipiscendae possessionis.* 10) *Cf. Fr. Vat.* 92. 1) *Dubium, in Cod. sitne* HIS *an* LIS *et praeterea post* cogitur *exstare videtur siglum alias ignotum. Vide igitur, ne legendum sit:* nec lis defendatur, cogitur aduersarius. *Plane Tironiana huius v. nota* (*Gruter fol.* 6.) *videtur dissimilis.* 2) *In fol. II. r. col.* 2. *nihil praeter litteras primas primi versus* DV, *in fol. II. v. col.* 1. *omnino nihil litterarum conspicuum est.* 3) *Cf. Gai.* 4, 170. *Nam ad interdictum advèrsus eum, qui duplici interdicto reddito, cetera ex interdicto facere nolebat, ad similitudinem interdicti* QVEM FVNDVM *propositum, haec pertinere videntur: cuius initium pro diversitate redditi interdicti diversum erat, ut puta* DE QVO FVNDO *vel* DE QVO HOMINE (*INTER L. TITIVM ET TE INTERDICTVM REDDITVM EST, VTRVBI IS HOMO etc.* (*Gai.* 4, 160) *FVISSET, QVOMINVS IS EVM DVCERET, VIS NE FIERET, SI CETERA, QVAE EX EDICTO MEO HOC INTERDICTO REDDITO FACERE TE OPORTEBAT, NON FECISTI, QVOMINVS L. TITIVS EVM HOMINEM DVCAT EIVSQVE IN POSSESSIONE SIT, VIM FIERI VETO*). *Itaque facili negotio restituere licet: 'In eum, qui duplici interdicto reddito, cetera, quae ex edicto facere oportet, non facit, proprium com*paratum .... ini*tium est* DE QVO FVNDO'.

[*Ad Ulpiani Institutionum librum primum etiam pertinuisse videntur, quae Boethius habet comm. in Cic. Top. lib. II. ed. Baiter. p.* 299., *magis tamen sententiam quam ipsa verba referens:*]

Tribus modis uxor habebatur, usu, farreatione, coemptione; sed confarreatio solis pontificibus conueniebat. Quae autem in manum per coemptionem conuenerant, hae matresfamilias uocabantur, quae uero usu uel farreatione, minime. Coemptio uero certis solemnitatibus peragebatur, et sese in coemendo inuicem interrogabant, uir ita, an mulier sibi materfamilias esse uellet; illa respondebat, uelle. item mulier interrogabat, an uir sibi paterfamilias esse uellet, ille respondebat, uelle. Itaque mulier uiri conueniebat in manum, et uocabantur hae nuptiae per coemptionem, et erat mulier materfamilias, uiro loco filiae. Quam solemnitatem in suis Institutis Ulpianus exposuit.

VLPIANI RELIQVA FRAGMENTA.

1. [1] Ulpianus libro ad edictum sexto sub titulo Qui pro aliis ne postulent sic refert: 'Inuenimus apud ueteres, mulie*ris* appellatione etiam uirgine*m* contineri.'

2. [2] Ulpianus in libro XLVI. ad edictum: Si quis proximior cognatus nasci speretur. — [3] Ulpianus tamen ad Sabinum futurum 'fruiturum' dixit.

---

1) *Haec, quae sequuntur, extant, corrupta tamen, in libro, cui inscriptum est 'Spicilegium Solesmense .... curante Domno I. B. Pitra. T. I. Paris.* 1852.' *p.* 282., *ibique tribuuntur Pacati libro I. adversus Porphyrium. Correxit, diversumque hunc locum a consimili, qui ex lib. VII. ad edictum refertur in L.* 13 *pr. D. de verb. sign.* (50, 16), *ad ea, quae Ulpianus L.* 1. §. 5. *D. de postul.* (3, 1) *tractat, pertinere docuit is, qui primus eum in Germania publici iuris fecit, Boecking. ed. Ulp. fragm.* 1855. *p.* 177. 2) *Extat apud Priscian. lib. III. p.* 607 *Putsch., ubi est* nasceretur. *Correxi ex L.* 1. §. 8. *D. unde cogn.* (38, 8), *ubi integer locus legitur.* 3) *Extat apud Priscian. lib. X. p.* 883 *Putsch. Vereor tamen, ne is hanc quoque vocem tantum ex Digestis* (*L.* 12. *D. usufr. quemadm. cav.* 7, 9. *'Ulp. lib. XVIII. ad Sabinum'*) *sumscrit, perinde ac Lydus similia, quae ex antiquis iureconsultis allegat.*

INCERTI AVCTORIS, FORTASSE VLPIANI

DE GRADIBVS COGNATIONVM

expositio.

Ex codicibus mss., qui Notitiam dignitatum utriusque imperii continent, maxime Victoriano Monacensi hoc caput primus edidit Boeckingius in corpore iuris anteiustinianei Bonnensi p. 173. idemque lectione codicis Parisini addita et praeterea paucis mutatis repetivit in quarta Ulp. fragm. edit. Lips. 1855. p. 183. Ex iurisconsulti cuiusdam optimae notae fortasse Institutionum vel Regularum libris id desumptum esse, dubitare non licet. Est enim haec graduum enarratio meo quidem iudicio omnium, quae exstant, in hac brevitate elegantissima; et cum simul Gaianae illi,[1] quam ex lib. 8. ad edictum provinciale novimus in L. 1. 3. D. de grad. et adfin. (38, 10), simillima tantumque sit concisior, de Ulpiani, qui ita Gaium sequi soleat, Regularum libro singulari cogitare licet. Quare operae pretium fuit, eam a mendis, quibus adhuc laborabat, purgatam hic referre. Animadverti quidem stemma cognationum, quod Lud. Charondas ex codice Institutionum Dionysiano publicavit (de quo vid. notam nostram * ad Paul. 4, 11), ita plane ad huius cognationum descriptionis sententiam effictum esse, ut id quoque ab eodem auctore profectum esse videatur. Cum vero hanc ipsam ob causam nihil novi praestet et mendose typis exscriptum esse videatur, omittendum id duxi.

---

[1]) *Miror Boeckingio similem visam esse Paullianae expositioni in sententiis et L.* 10. *D. de grad.* (38, 10). *Ut hoc uno defungar, Gaius et hic incertus scriptor generalem consobrinorum appellationem ut vulgarem et minus propriam tantum non reiiciunt; Paullus eam sequitur et tantum quosdam propriis appellationibus patrueles, amitinos, consobrinos distinxisse refert.*

1. Gradus cognationum appellantur ab eo, quod personae cognatorum aliae proximiore, aliae longiore gradu sunt et ob id quasi gradatim altera alteram antecedit. **2.** Omnes personae cognatorum aut supra numerantur, aut infra, aut ex transuerso siue a latere. supra numerantur parentes: infra liberi: ex transuerso siue a latere fratres et sorores liberique eorum; item parentium fratres et sorores liberique eorum. **3.** Primo gradu supra pater et mater: infra filius et filia. **4.** Secundo supra auus, auia: infra nepos, neptis: ex transuerso frater et soror; hinc enim transuersus incipit gradus. **5.** Tertio supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex transuerso fratris et sororis filius et filia; patruus, amita, id est patris frater et soror; auunculus, matertera, id est matris frater et soror. **6.** Quarto supra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex transuerso fratris et sororis nepos et neptis; patruus magnus et amita magna, id est aui frater et soror; auunculus magnus, matertera magna, id est auiae frater et soror; 'hoc gradu sunt etiam patrui, amitae, auunculi, materterae filii,[1] consobrinus, consobrina, id est qui quaeue ex fratribus aut sororibus, aut fratre et sorore generantur; sciendum tamen, proprie consobrinos appellari eos, qui ex duabus sororibus nati sunt, quasi consororinos; eos autem, qui ex duobus fratribus procreati sunt, fratres patrueles uocari; eos uero, qui ex fratre et sorore nascuntur, amitinos dici. **7.** Quinto gradu sunt supra atauus, atauia: infra adnepos, adneptis: ex transuerso fratris et sororis pronepos, proneptis; propatruus, proamita, id est proaui frater et soror; proauunculus, promatertera, id est proauiae frater et soror; consobrini filius, 'filia;[2] item propius sobrinus, sobrina, id est patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filii, filiae. **8.** Sexto gradu sunt supra tritauus, tritauia: infra trinepos, trineptis: ex transuerso fratris et

---

[1]) *Codd. et Boeck. haec verba habent in fine §i, unde huc in suum locum erant revocanda. Perinde enim etiam in Charondae stemmate dicitur* huius (*sc.* patrui, auunculi) filius·filia consobrinus. *Praeterea* etiam *scripsi pro* enim. *Fortasse etiam pro* filii *scribendum erat* filius filiaue, [2]) *C. Par.* et filia *ex C. Vict. Boeck.*

sororis abnepos, abneptis; abpatruus, abamita, id est abaui frater et soror, [3](*abauunculus, amatertera, id est abauiae frater et soror*);[3] item consobrini nepos neptisque; item propatrui, proamitae, proauunculi, promaterterae filii, filiae; item sobrini, sobrinae, id est qui quaeue ex duobus consobrinis generantur.

Argumento vicina sunt stemmata agnationum vel cognationum in multis variique argumenti codicibus mss. occurrentia, de quibus videndus est Schrader ad Instit. 3, 6. §. 9. p. 452. et qui sex formas partim novas[1] in codd. legis Rom. Visigothorum repertas edidit, Gust. Haenel. in ed. leg. Rom. Visigoth. praef. p. XXIV. LXXXVIII. Ex his stemmatibus non pauca ex libris Romani iuris protracta esse iam Haenelius recte iudicavit. Sed eorum quoque pars ita comparata est, ut ab ipsis ICtis, qui de gradibus scripserunt, ea profecta esse dubitare liceat, pars tam manca vel deformata ad nos pervenit, ut difficile sit de iis iudicare. Duo tamen excipio, cumque cetera quoque, si cuius intersit, iam aditu non difficilia sint, haec tantum recepi. Prius, quod I. Cuiacius in fronte exemplaris Theodosiani Codicis ms. repertum Obs. 6, 40. primus publici iuris fecit et in quibusdam, parum tamen illustravit, deinde Boeckingius p. 171. corp. iur. anteiust. et Haenelius l. c. repetiverunt, ipsa inscriptione testante, ius legitimarum hereditatium antiquum illustrat, quo non exstantibus suis heredibus sive masculis sive feminis, in quibus nulla gradus ratio habetur, quique plures eodem gradu inter se etiam consanguinei sunt, agnatis gradu proximis, sed masculis duntaxat, hereditas defertur. Qua ratione in hac forma domum (i. e. familiam) effingente sui heredes sive descendentium stirpes et agnati tanquam duae domus contignationes, inferior et superior, separantur, ita tamen

---

[3]) *Haec excidisse non minus in aprico est, quam cur exciderint. Codd. quod hic adiiciunt,* neptisque *expungendum erat; aberraverat librarius ad sequentis comprehensionis verbum finale et comperto errore perperam scriptum inducere supersedit; haud vero ex Boeck. cj. ante hoc verbum supplendum* fratris et sororis patruelis, id est amitini amitinaeue nepos. *Cf. §. 7., ubi ICtus item generali illo sensu* (§. 6.) *consobrini voce usus est.*

[1]) *Invenies eas ad calcem ed. legis Rom. Visigoth. Quam tamen quarto loco positam primus edidisse sibi visus est vir meritissimus, eandem licet alio ex fonte iam vulgaverat Spangenbergius in fronte ed. corp. iur. civ. Gotting. Tom. I.*

ut in inferiori pilae tantum, in superiori scala, cuius gradus proprii sunt, ostendantur, et in superiori, media suorum pila sursum ducta, etiam masculorum ascendentium personae addantur, partim quia etiam ad parentes manumissores lege hereditas redit, partim quia omnes agnatorum a latere iunctorum gradus velut adiuncta scala a directa ascendentium linea pendent: quae ratio etiam effecit, ut cum in linea directa prisco instituto tantum usque ad tritavum trinepotemve personae certis nominibus comprehenderentur, etiam agnati tantum ad sextum usque gradum demonstrarentur. Itaque in superiore parte primum iuxta parentes ex latere venientium capita, fratrem, patruum et deinceps usque ad patruum maximum, qui est sexto gradu, vides positos, a quibus orti deinde rursus directa linea sed in latere per gradus a felici sinistra ad dextram procedentes et usque ad sextum tantum gradum sequuntur. Ne vero crederetur, perinde ut hi ab illis capitibus generatione oriuntur, etiam capita iuxta parentes quasi ab his progenita posita esse, tota scala sive a latere venientium ordo a linea directa simulacro quodam distinctus est imaginibus consanguineorum (qui quasi fons est a latere iunctorum) et quidem puelli et puellae generationis nesciorum, eandem suam originem digito significantium[2] supra tritavum et patruum maximum pictis, quas Boeckingius et Haenelius omittere non debebant. Quod vero frater non iuxta patrem, sed iuxta avum et similiter deinceps sursum locatus est, non tam idcirco factum puto, ut appareret, si cui patrifamilias pater avusve emancipator superstes sit, ad hunc ex fortiori directae coniunctionis iure, non ad fratrem hereditatem pertinere, quam ut ex directa linea transversae gradus demonstraretur, ex quo solo agnati aestimantur; nam idem gradus est avo et fratri, proavo et patruo etc. Sed et illud ex iuris civilis subtilitate sumptum est, quod frater bifariam, tanquam frater defuncti inter agnatos, si vero complures ex eodem patre filii filiaeve vel filiarum loco exstent, tanquam consanguineus inter suos, quorum iure paene consanguinei censebantur, refertur. Quod autem in suorum personis masculis additur 'qui ex potestate non exiit', feminis vero 'quae in manu est', 'quae in potestate est', eandem habet rationem, propter quam illi quasi stipes familiae in media pila, domum maxime ferente, hae tanquam rami in sinistra et dextra pila parietali positi sunt. Uti enim illis domum familiamque retinere, ita his non propagare et facile relinquere naturale est. His rationibus perspectis non dubitabis, hoc stemmatis artificium ex intimis veteris iuris-

---

2) Eadem imago, etiam parentis effigie adiecta, recurrit in stemmate, quod Reizius ad Theoph. 3, 10. ex cod. Instit. D'orvilliano edidit.

prudentiae medullis derivandum et ad auctorem sat antiquum, et si mihi accedis, vel Augusto anteriorem referendum esse.

Alterum stemma praestant partim Isidori Orig. 9, 5. §. 28. (quarum usus sum ed. F. V. Ottonis in Lindemanni corp. gramm. Lat. III. p. 312) ex multis codd. mss. partim Lud. Charondas loco ad Paul. 4, 11. citato ex Contio, qui ex aliis membranis id sumsisse videtur, cum Isidori mentionem non faciat, et in quibusdam gravius quam Isidori codices inter se discrepet. Uterque fons suis et virtutibus et mendis est insignis; quare ex utroque optima quaeque sed et ea correcta selegi. Ex Contio retinui cellulas omnes quadrilaterales iisque inscriptos numeros Romanos, cum in Isidoro ascendentium et descendentium sint triangulares et omnes ab editoribus arabicis numeris signatae. In Contiano exemplari etiam 'pater mater' et 'filius filia' figura inclusi sunt et tribus quidem lineis supra et infra, significandae scilicet arctioris huius necessitudinis causa a ceteris gradibus, qui singulares habent, distincti; in Isidori editionibus illi soluti supra figuram commemorantur, ceteri gradus binis lineis inclusi sunt. Contra cellulas utroque latere adiunctas, in quibus scriptum est 'Usque ad hunc' etc. Isidorus tantum praestat. Quare vero, nisi casu, tam apud Contium quam in Isidoro scriptura in quibusdam cellulis, partim iisdem, quarti, quinti et maxime sexti gradus minutior sit, me non intelligere fateor. Quare id hic indicasse satis habui. Ceterum totum hoc schema demonstrandarum *cognationum* in modum pyramidis decurtatae ita constructum vides, ut sex transversis laterculis altero infra alterum locato, omnes primi, secundi et ceterorum usque ad sextum graduum cognati in unoquoque iuxta se positi conspiciantur. Quod ut efficiatur, directa linea ascendentium laevum, descendentium dextrum latus claudit; intus sunt a latere iunctorum scalae et gradus ita delineati, ut in secundo laterculo vel gradu rursus ut in superiore εἰκονίσμῳ frater sororque avo et deinceps ceteri transversi ordinis capita patruus, propatruus etc. sequentibus directae lineae adscendentibus accrescant, eorumque progenies in sequentibus gradibus ostendatur, quo fit, ut et sequens quisque laterculus una cellula augeatur et ortus gradus ex gradu in transverso ordine appareat. Dum vero hoc modo directa linea, proprietate sua amissa, plane ad transversi ordinis normam, cuius gradus proprii sunt, redigitur, adeo ut et gradus, qui intus sunt, usque ad iunctas iis ascendentium et descendentium personas pertingant, apparet totum schema ad illustrandum ius legis Furiae, ex quo et intestati bon. possessio, maxime unde cognati, pendebat aliarumque legum compara-

tum esse. Sed praecipue illud, quod Isidorus servavit, exemplum ius legis Iuliae vicesimariae spectasse videtur; quorsum enim pertineat illa adnotatio 'Usque ad hunc laterculum personae immunes sunt', nisi ad immunes a vicesima hereditatium? Accedit, quod si bonorum possessioni explicandae stemma inserviisset, sine dubio etiam septimi gradus personae vel saltem sobrino sobrinave natus natave relatus esset. Comperimus igitur ex nostro stemmate, immunitatem illam, quam Traianus, teste Plinio Paneg. 39. 40. (collato lib. nostr. 'Gaius' p. 16—24), secundi gradus et in exili hereditate etiam omnibus lege Furia exceptis cognatis dederat, postea, Hadriani, ut opinor, edicto (an D. Marci? Capitol. 11. Front. ep. 2, 11.) in omnibus hereditatibus, quas lex Iulia apprehendebat, ad quartum usque gradum statutam esse, nec veri dissimile est, ex iurisconsulti alicuius ut puta Licinii Macri ad legem Iuliam de vicesima hereditatium libris id profectum esse. Plane si primam originem spectas, haec ad multo antiquiora tempora referenda erit, cum prisco more Romano aedificii forma et scalarum cum gradibus effigies servata sit, cuius in locum posteriore demum aevo 'arbor cognationum' successisse videtur.

Eiusmodi arboris ferme in speciem etiam illud stemma effictum est, quod Boeckingius ex eodem cod. Victoriano, quo enarratio de gradibus cognationum continetur, non inferius seculo quarto vel quinto id esse ratus, primus edidit illique subiecit. Hoc vero neque ad illud caput, neque omnino ad ius anteiustinianeum pertinere, sed medii aevi eiusque iurisprudentiae ecclesiasticae foetum esse, multa argumento sunt, ex quibus haec sufficiant. Primum graduum computatio contra veteris iuris formam etiam a Iustiniano retentam, quae intra sextum vel septimum gradum subsistebat, ad octavum usque perducitur: qua de causa (ut alias taceam) nec illud stemma, quod Haenelius secundo loco posuit, veteri iurisprudentiae assignari potest. Deinde in inferiore figurae parte ad stipitem arboris, qui descendentes continet, caper a sinistra (haec enim ubique est masculorum), capra a dextra se invicem amicabiliter petentes stantesque in terra, quae a quinto descendentium gradu incipit, superiores gradus coelo tenente, multa cum arte adpicti sunt, qua 'fecundissimi animalis' pictura nemo non videt significari, a quinto demum gradu nuptias permissas esse, superiores lege coelesti a nuptiis prohiberi, gradusque hic, dum plures descendentium stirpes finguntur, geniculorum Germanici iuris sensu intelligi, superiorem vero partem figurae, quae cognatos ex ascendentibus progenitos demonstrat, tantum ut etiam iuri civili eiusque graduum computationi satisfieret, additam esse. Quod vero octo gradus nu-

Tritavus	Patruus maximus				
Atavus	Patruus maior	Patrui maioris filius			
Abavus	Patruus magnus	Patrui magni filius	Patrui magni nepos		
Proavus	Patruus	Patrui filius	Patrui nepos	Patrui pronepos	
Avus	Frater	Fratris filius	Fratris nepos	Fratris pronepos	Fratris abnepos

	LEGE HEREDITATES	Pater.	QUEMADMODUM REDEANT.	
		EGO		
Uxor quae in manu viri est.	CONSANGUINEI	Filius qui ex potestate non exiit.	SUNT INTER SE	Filia quae in potestate est.
Nurus quae in manu filii est.	HI QUOQUE SUNT IN-	Nepos qui ex potestate non exiit.	TER SE CONSANGUINEI	Neptis quae in potestate est.
Pronurus quae in manu nepotis est.	ITEM CONSANGUINEI	Pronepos qui ex potestate non exiit.	SUNT INTER SE	Proneptis quae in potestate est.
Abnurus quae in manu pronepotis est.	ET HI INTER SE	Abnepos qui ex potestate non exiit.	SUNT CONSANGUINEI	Abneptis quae in potestate est.
Adnurus quae in manu abnepotis est.	SUNT QUOQUE INTER	Adnepos qui ex potestate non exiit.	SE CONSANGUINEI	Adneptis quae in potestate est.
Trinurus quae in manu adnepotis est.	ITEM II SUNT INTER	Trinepos qui ex potestate non exiit.	SE CONSANGUINEI	Trineptis quae in potestate est.

Lith. Anst. v. M. Singer, Leipzig.

(Stemma cognationum)

Jpse.

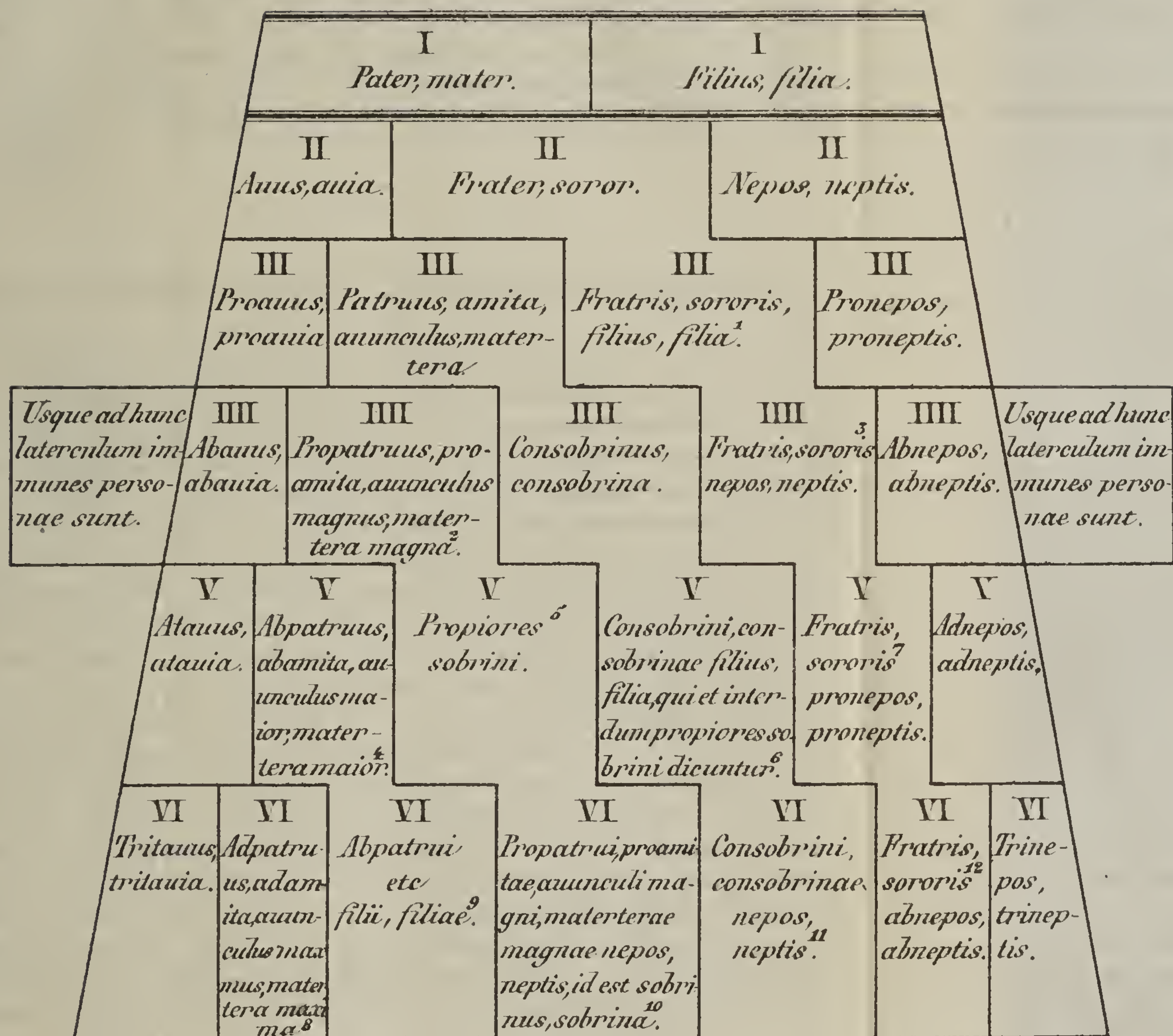

Ad pag 516.

Lith. Anst. v. M. Seeger

merantur, quasi tot naturae lege sint, iam commendandae legis ecclesiasticae causa factum apparet, quae aequissime primos quattuor coelesti prohibitioni, alteros terrestri licentiae adscripserit. Iam ut illud hircinum matrimonii iungendi symbolum clericalem olet matrimonii contemtum, ab antiquitate plane alienum, ita nec rei matrimonialis gratia veteres cognationum gradus verbis exponere vel imaginibus illustrare unquam soliti sunt. Legem vero illam ecclesiasticam octavo demum seculo in regno Franconico invaluisse notum est, unde nec stemma priori tempori assignari potest. Sed si ea de causa nobis id omittendum fuit, non etiam ab iis negligi velim, qui de graduum computatione canonica scrutantur, in quam rem id magni momenti esse, nemo non videt.

ADNOTATIONES CRITICAE AD STEMMA COGNATIONVM.

1) fratris aut sororis filius aut filia *Isid. edd.* 2) *Ita Contius et Isidori edd. pleraeque. Otto tamen ex Arevali ed. et, ut suspicor, cj. in hoc loculo dedit:* patruus magnus, amita magna, auunculus magnus, matertera magna: *quae vulgaris est huius gradus appellatio. Sed et alia, quae in agnatorum personis, quae parentium loco sunt, eundem, qui in parentibus traditus erat, morem observabat, exstitisse eamque, ut sequentes huius generis gradus testantur, stemmatis huiusce auctor secutus esse videtur.* 3) fratris aut sororis *Isid. edd.* 4) *Ita Cont.* (*tantum* matertera ma. *pro* matertera maior); propatruus, proamita, proauunculus, promatertera *Isid. edd. Scilicet iam librarii scripturam vulgari appellationi accommodaverant.* 5) propriores *Isid. ed. Otton.* 6) sobrini sobrinae *Isid. edd. manifesto vitio.* 7) fratris et sororis *Isid. edd.* 8) *Ita Cont.* (*tantum* materter. *pro* matertera); abpatruus, abamita, abauunculus, abmatertera *ed. Isid. Otton. ex Areval. ed.; ubique* ad- *pro* ab- *ceterae.* 9) propatruus proamitae (*vel* proamitae) proauunculi filii (promaterterae *add. Areval. et Otto*) filiae *Isid. edd.* 10) *Scripsi;* Propatrui, Proamitae. Proauunculi nepos neptis. id est sobrinus, sobrina *Cont.* propatrui, proamitae, proauunculi nepos neptis *Isid. edd.* 1) sobrinorum et sobrinarum filii uel filiae *Isid. edd.* 2) fratris et sororis *Isid. edd.*

FRAGMENTVM DE IVRE FISCI,

EX VLPIANI, VT VIDETVR, OPINIONVM LIBRIS SERVATVM.

Una cum Gaii Institutionibus, alius tamen codicis neque eius rescripti ex reliquiis, Veronae erutum et in lucem protractum est hoc quod nunc vulgo vocatur fragmentum de iure fisci. Scriptum id exstat in duobus foliis valde laceris et corrugatis, ex unius complicatione ita factis, ut inter utrumque similiter complicatorum par unum vel duo vel tria interiecta essent, quae perierunt: quamobrem duo potius fragmenta dicenda sunt, quorum alterum a §. 10. incipit. Paginas quattuor scriptura complet binis in quaque columnis, quae sunt versuum vicenorum quaternorum, versusque singuli plerumque litteras denas septenas continent, quarum tamen haud paucae sigla sunt. Initium novi articuli versu paullo prominente, finem spatiolo, si quod in versu superabat, vacuo relicto indicare, novas vero materias etiam rubricis, quibus pingendis versum integrum a scriptura vacuum reliquit, distinguere librarius instituit, in utroque tamen neque rationem neque constantiam exhibuit. Ipse auctor ea, quae supersunt, quantum ex his ipsis coniicere licet, eo modo videtur digessisse, ut ius fisci tractaret I. ratione negotiorum, quae ab aliis propter publicam quandam utilitatem inutiliter geruntur sive mortis causa sive inter vivos, §§. 1—4[a]. II. ratione negotiorum, quae ipsius fisci nomine maxime a servis Caesaris contrahuntur, §§. 5—7. tum ageret III. de multis sive poenis pecuniariis, quae illicite gestorum nomine in fiscum rediguntur, §§. 8. 9., ubi primum folium exit. Sequitur in altero folio IV. de lucris, quae fiscus ex licitis privatorum negotiis vel mortis causa capit vel inter vivos, §§. 10—13[a], denique V. de his, quae fisci ratione agere liceat sive etiam oporteat vel non, tam his, qui munere aliquo fiscali funguntur, quam privatis, §§. 14—21. Qui ordo materiarum valde discrepare deprehenditur ab eo, quo Paullus Sent. lib. V. tit. 12. de iure fisci egit. Cum vero ea, quae in fine folii primi tractantur, admodum vicina sint his, unde secundum folium initium capit, haud plus quam duo folia inter utrumque periisse existimare licet.

De aetate et auctore horum fragmentorum magna est inter viros doctos dissensio, de qua Heimbachius in repert. Lips. 1843. p. 146 seq. et Boeckingius in praefatione novissimae horum fragmentorum editionis sub finem edit. Ulp. fragm. quartae (1855) p. 145. copiose exposuerunt. Et sane facilius dictu est, cuius ea non sint, licet a quibusdam esse dicta fuerint, quam cuius sint. Primum igitur non sunt Paulli, neque ex Sententiarum eius neque ex libris de iure fisci: ut taceam eius librum singularem Regularum. Non sunt ex illis; nam et ordo rerum alius est, de quo iam dixi, quodque maxime apparet ex §. 19. collata cum simili loco L. 45. §. 3. D. de iur. fisc. (49, 14), et sententia §i 9., quae longe aliter et alio Sententiarum loco I. 6a. §. 2. refertur: non ex his, quoniam Paullus iis ius fisci iusto tractatu exsequitur et proprias aliorumque opiniones vel imperatorum rescripta et decreta refert, velut L. 5. §§. 5. 11. 12. 15. D. de his, quae ut indign. (34, 9), quod ab huius scriptionis ratione, certas tantum et gravissimas huius iuris definitiones admittentis, prorsus alienum est. Eadem de causa de Callistrati libris de iure fisci cogitare non licet. Neque vero de Hermogeniani iuris epitomis, alioquin compositionis ratione similibus, id quod statim agnosces, ubi eius de hac materia expositionem in L. 46. D. de iure fisci (49, 14) et maxime quidem §§. 2. 3. cum nostris §§. 4a. 5. contuleris.

Quod vero de aetate auctoris potissimum a C. Guil. Walchio disputatum est, eum Diocletiano anteriorem non fuisse, ne id quidem mihi probatur. Leviora argumenta iam a Boeckingio refutata praetereo. Speciosa tantum sunt, quae ex §§. 14 et 15. et ex §. 17. ducuntur. Sed ad illas quod attinet, iam Paulli tempore, ut ex Sent. V. 12. §. 6. apparet, bona, quae ad fiscum pertinere dicebantur, sine iudicati auctoritate describi vel obsignari aut incorporari non licebat; Diocletiani vero constitutio L. 5. C. de i. fisci (10, 1) testatur, tum nec licuisse, nisi etiam forma eo nomine ab ipso imperatore data esset. Et cum antea Caesarianis bona ante sententiam inquietantibus manus opponere (quod iure naturali licebat) prohibitum quidem non esset, imperatores vero tantum procuratorem de eiusmodi iniuria adire iussissent, Diocletianus l. c. expresse universis, quorum interesset, ipsis resistendi officialibus potestatem dedit. Unde intelligitur, antiquius ius §§. 14. et 15. referri. Sed etiam §o 17. ius posterius et latius contineri, quam L. 1. 2. C. de advoc. fisc. (2, 9), Antonini et Valeriani rescriptis a. 214. et 255. propositis, non persuadebitur ei, qui utrosque locos diligentius inspexerit. Antonini enim rescriptum eum spectat, qui fisci causam aliquando egerat, eumque, licet salarium non acceperit, in eadem scilicet

causa contra fiscum patrocinium praestare vetat; cf. L. 11. D. de postul. (3, 1) et L. 2. C. cit. Haec ipsa vero L. 2. cit. cum §. 16. plane convenit. — Si tandem mihi ipsi quid videatur, dicere licet, primum fragmenta nostra et ipsa celebrioris operis celeberrimi cuiusdam ICti partem fuisse, non dubito; alius enim etiam frustulum tantum qui aetatem tulisset? Deinde hunc tertio seculo scripsisse et quidem post Severi excessum et ante emissam vel potius post rursus abrogatam a Macrino constitutionem Antonini Magni, qua is patrum in caducis ius sustulerat, conficitur tam ex §. 4a., in qua ius a Severo et Antonino constitutum refertur, et ex §. 3., secundum quam ius patrum fiscum praecedit, quam ex iure aerarii tum ad fiscum in plerisque causis iam translato. Sed et Paulli Sententias eum ob oculos habuisse verisimile est propter §. 19., quam ex illis desumtam et elegantius modo formatam iure dixeris, maxime si expenderis, Paullum ipsum illam sententiam vix ita concepturum fuisse, nisi imperialis sententia, quam L. 10. D. de manum. (40, 1) refert, praecessisset. Denique si scribendi elegantiam et totam tractandi rationem considero, vix alii haec ICto quam Ulpiano, aliique eius operi quam Regularum vel Opinionum libris assignari posse mihi videntur, ex quibus quae in Digestis superant, ostendunt, etiam his tantum certi iuris sententias, spretis aliorum auctoritatibus, comprehensas fuisse. A libro singulari vero Regularum illi etiam hoc distulisse videntur, quod ius quoque extraordinarium, quo pertinet fiscale, iis expositum erat.

Reliquum est, ut dicam, etiam haec fragmenta post Goescheni et Lachmanni curas a Boeckingio ornatissime edita esse; quapropter ad eius tantum editionem iam supra commemoratam emendationes nostras referre consentaneum duximus. Sed eae cum compluscula esseut, quo facilius de iis iudicari posset, in hoc uno frustulo superiorum editorum exemplo etiam versuum codicis distinctiones retinere placuit.

---

fol. 1. r. col. *a.* 1. '*Ipsi tantum, non etiam*[1] | heredi eius, 'qui qui*t ca*-*pere*[2] | non poterat, def*er*endi | potestas concessa est, nis*i*

---

[1]) *Hic primus paginae versus, quem edd. omittunt, legi non potuit. De sequenti non dubito, quin is prominens scriptus non fuerit, qua de re Goesch. nihil monet.* [2]) *Boeck. secundum Lachm.:* qui e ui*ta cedens: ne apta quidem sententia. Sed prior librarius pro* quiquit *scripserat* quicquit, *deinde errore comperto*

os|tendi possit, eius 'u*oluntatis*[3] | decessisse de*functum*, | ut deferre se u*ellet*.[4] |

2. [5] Antequam quis ab alio defe|ratur, ipse se defer|re debet, alias sero | ad auxilium delatio|nis confugit. quod si per | errorem se detule|rit, nihil ei officit in|considerata diligentia. |

3. [6] Ius patrum non minui|tur, si se is deferat, qui | solidum id, quod relic|tum est, capere non potest. sa|ne si post diem centensi|mum patres caduc*um* | uindicent, omnin*o* | fisco locus non est. |

4. Si se is deferat, cui taci|'*tum fideicommissum relictum* col. b. *est, item* | *dimidii praemium fert.*[7] |

4[a]. '*In prouincia, cui praeest, qui per se uel per al*|*iam per*son*am emisse* | *quid arg*u*atur*, *damnum* | *patitur* eius rei *uel aesti*|*mati*onis. ter uero f*rustra*|*to eo etiam*[8] *qua*drup*l*um *poe*|*nae* nomine (*con*)sequi fis*cum o*|*por*tet.

5. Bona e*orum*, | *q*ui cum fisco contrahun*t*, *le*|*g*e 'uacuaria[9]

---

c *perduxerat; quod cum sequens* c *legisset, ut verbum tamen aliquod* (quievit) *nancisceretur, perduxit* q. *De re cf. L.* 13 *pr.* §§. 1. 2. 8. 10. *L.* 15. §. 3. *D. de iur. fisci* (49, 14). [3]) *In C. scriptum fuisse puta* uolunt., *ut in Gaio* potest. = potestate *etc.* [4]) *Boeck. secutus Lachm. pro* uoluntatis *fecit* u*igoris*, *pro* uellet u*aleret. Neque vero Hadrianus, an potuerit, sed an voluerit defunctus, quaeri voluit, neque fisco sed heredi iniunxit probationem. L.* 13. §. 5. *D. ib.* [5]) *Cf. L.* 13 *pr.* §. 10. *L.* 2. §. 7. *D. de iur. fisc.* (49, 14). [6]) *Cf. Gai.* 2, 206. 207. 286. *Ulp.* 1, 21. 25, 17. [7]) *Ad sententiam supplevi, ut appareret, etiam sequentem §. recte suppletam esse. Scriptum fuisse puta:* tum fc̄. relict. ē item | dimidii p̀mium fert.| *Cf. L.* 13. §. 1. *D. de i. fisc.* (49, 14). *Quae Boeck. proposuit, non duos sed tres versus complent. De edicto D. Traiani vero iam ante in non capiente ICtus dixerat.* [8]) '*Si praeses in prouincia per supposi*|*tam perso*n*am conparasse* | *quid arg*u*atur, fisco con*|*demnatur* eius rei *aesti*|*mationis.* ter uero *frustra citato*' *Boeck. ex Lachm. cj. Ego L.* 46. *D. de contrah. empt.* (18, 1) *collata L.* 46. §. 2. *D. de i. fisc.* (49, 14) *accuratius secutus sum. Scriptum erat:* in p̄ūa cui p̀ē q. ꝑse ūꝑal|iam ꝑsonam *et postea* patit' *et* ū aesti|, *denique* et. *pro* etiam. [9]) *xx*maria *Boeck. ex cj. ed. Alii alia coniecerunt. Ego postquam Leg. Flav. Salpens.* 64. *innotuit, codicis scripturam mutare ausus non sum, nec dubito, legem vacuariam eandem esse, quae ibi 'lex in uacuom uendendis' dicenda ap-*

uelut *pig*|*n*oris iure fisco 'o*bligan*|*tur;*[10] non solum ea, quae | *h*abent, 'set et[1] ea, quae postea | habituri sunt. |

6. *E*dicto diui Traiani caue|*tur*, ne qui prouincialium *c*um | seruis fiscalibus contrah*ant*, | nisi adsignante procura|tore. 'quod[2] factum | dupli damno uel rel*i*|quorum e*x*solu- fol.1.v. col. a. tione pe*n*|satur. et ideo qui cu*m* | *non adsig*nato *siue de* | *peculio in cre*d*itum* | *ierit, si*ue is id*circo tamen* | *reliqua non* contra*xerit*, *rem per*|*dit vel pen*sat cum *altero tan*|*to; si uer*o contra*xerit in* | *actu*, *qui e*i incu*mbebat, totum* | *debitum* eo n*omine fisco* | *persolu*ere cogitur; nec *rele*|*uatur*, *c*um ad eum l*ucrum* | *e manumiss*orum peruenit hereditate.[3]

6 a. '*Serui pro par*|*te*[4] *C*aesaris ab ad*mini*|*str*atione rerum '*peculi*|arium[5] itemque comm*uni* | '*omnium*[6] rerum com*merci*|*o non* '*pr*ohibent*ur*,[7] adeo ut et | *stipu*lari ab his e*t nos*|*tris* donatum u*indicar*e possimus, nisi '*quod scilicet* | *ex causa*[8] *e*àdem portio *eti*|*am Cae*saris fiat. |

7. *Qui* mutuam pecuniam contra interdic|*t*um dispensatori col. b. ui|carioue eius crediderit, | '*utetur compensa*tione, *si* pro

---

pellatur, qua ex lege emptori, postea fisco i. e. procuratori Caesaris etiam singulas res debitoris persequi et distrahere videtur licuisse. 10) *In C. scriptum fuerit* obla|tur (oblegantur). *Cf. L.* 10. *D. de manum.* (40, 1). *L.* 1. 2. *C. in quib. c. pign.* (8, 15).
1) s' *C. i. c. olim* set, *ex quo* et *geminandum erat. Boeck. ed.:* sed ea *quoque,* quae. 2) *Ante h. v. siglum v.* contra *excidisse suspicor.* 3) *Versus* 1—12. *Codicis vestigia et spatia anxie servans restitui, nec tamen ut de singulis omnibus praestem. Scriptum fuisse puta: non adsig*nato *siue de* | *peculio in creditum* | *ierit* siū is i*dcirco* tm̄ | *reliqua* n̄ ɔ̄ax*crit* r̄ p|*dit* ū *pen*sat c'*altero* tan|*to si uero* ɔ̄ax*crit* in|*actu* q̄. ei incu*mbebat, tot.* | *debitum* eo n*om. fisco* | psolu*ere* cogit' n'*rele*|*uat'* cū ad eum l*ucr.* | *e* m̄mor̄ puenit h̄t. *Quod in fine dicitur, eo spectat, quod si dispensator forte vel vicarius eius rationibus redditis manumissus erat et postea defuncti hereditas ad Caesarem pervenerat, detecta deinde ex actu servi reliqua nihilominus tota ab eo, qui contra interdictum cum eo contraxerat, persolvenda erant; nova enim liberti persona erat. Iam vero duae sequuntur edicti D. Traiani quasi exceptiones vel potius interpretationes in §§. sequentibus, quas eadem ratione restitui.* 4) *Scriptum fuisse statuo:* s̄ui ꝑ p|te. 5) *Scriptum puto fuisse per errorem:* pec.|arium, *quia id proprie est* pecuniarium. 6) *Scriptum:* omniu. 7) *Scriptum:* ꝓhibent. 8) *Scriptum:* ꝗ s̄cl | ex c̄.

eius | *reliquis conu*enitur,[19] quia quod *ei* | *cred*idit, non amisit. | '————————[20] |

8. [1] *Qui contra e*dictum diui Augus|*ti re*m l*i*tigiosam a | *non possid*ente comparauit, prae|*terquam* (*quod*) emptio nul|lius momenti est, poenam | quinquaginta sestertiorum fisco re|praesentare compellitur. res autem | litigiosa uidetur, de qua | apud suum iudicem '(*lis*)[2] | delata est. sed hoc in prouinciali*bus* | fundis 'praua usurpa|*t*ione[3] optinuit. | '————————[4] |

9. [5] Absentes fugitiuos | uenum dari aut comparari | amplissimus ordo | prohibuit, denuntiata | *in* emptorem uendi|toremque poena sestertiorum quinquaginta, | quae hodie fisco uindi|*catur*. fol. 2. r. col. a.

* * *

10. [6] excepto castrensi | peculio b*on*a sua *con*|ferre debebu*nt*. |

11. Caesare a liberto su*o ex as*|se herede instituto, '*filia ne*|*pos*ue[7] ad semisse*m uo*|catur: cum extranei*s* uero ins|ti-

[19]) *Scriptum fuisse videtur:* utet' 7pensatiōe si ꝑ e' | ʀliq́s 7venit'. *Potest tamen etiam de reconventione cogitari.* [20]) *Versus a scriptura vacuus.* [1]) *Cf. Gai.* 4, 117. [2]) *Ex Heisii cj.* quaestio *Lachm. cj. Boeck. mavult* ca (*potius* c.) *i. e.* causa. *Mihi librarius, cum scriptum esset* iudicēlis, *inde* iudicem *videtur fecisse.* [3]) *Nam Augustus dum actorem non possidentem rem litigiosam alienare vetat, nonnisi de praediis, quae mancipi erant, cogitare poterat, quod etiam poenae summa evincit. Sed postquam exceptio etiam ad pignori hypothecaeve dationem translata erat, per quam omnium rerum etiam mobilium nomine in rem actio a non possidente creditori comparari poterat* (*L.* 1. §. 2. *D. quae res pign.* 20, 3), *mirum non est, quod rapaces procuratores poenam quoque edicti ad fundos saltem provinciales transtulerunt.* [4]) *Versus vacuus.* [5]) *Cf. Paul.* 1, 6ᵃ. §. 2. [6]) *Praecesserant fere haec: 'Caesaris libertus etiam minor centenario sive testamento facto sive intestato decesserit, cum liberis eius duobus vel uno virilis pars Caesari debetur liberique ei.' Cf. Gai.* 3, 42. *Nam in centenario commune hoc ius erat ex lege Papia, quae cum patrono ut debitam hanc partem etiam adversus duos naturales liberti liberos adscripserat, emancipatione liberorum eam minui nolebat. Emancipatus igitur et patrono et suo conferebat, exceptis bonis castrensibus. Caesarem vero, patrem patriae, in cuiusque domus Augustae liberti bonis hoc ius habuisse, ex seq. §. probabile est. Cf. Suet. Ner.* 32. [7]) *Cum in Cod.*

tuto, filia ex se|misse extraneis, | 'non et*iam* Caesari adcrescit.[28] | quodsi plus semisse Cae|sar accepit, in id, quod plus | est, etiam Caesari adcrescit. |

12. Libertae Caesaris,' tam | manumissione quam 'beneficio con|iunctionis[9] effect*ae*, | si testatae decedant, | dimidium, si intesta|tae, *to*tum fisco uin|dicatur.[30] sane patris et | patroni ignorantis | ius non minuitur.[1] |

col. b. **13.** Ancilla Caesaris, quae v̄ li|beros habuerit, in nu|*merum libertarum*[2] ———— v. 2—10. ———— |

13[a]. ****** possunt;[3] na*m poenam* o|'*mni pri*uato contrac*tu rec*|*te fis*co stipul*a*ntur.[4] |

14. [5]E*orum* bonorum, *quae* | *ad* fis*cum* pertinere di|c*un*|tur, s*i contro*uersia moueatur, | an*te* sententiam nec ob-

---

essc dicatur ****** | iū *videamus, ne id fuerit:* filia ne|pū *i. e.* neposue. *Cf. L. Rom. Burg. tit. de testam.* 45 (44). '*filia* | iure (*adcrescendi*)' *edd.* [28]) *Singulari eius, ut opinor, iure. Cf. Leg. Rom. Burg.* 3. *ibiq. Bark. Nam privatus patronus cum per filiam liberti minoris centenario ab hereditate eius excluderetur, causa non erat, cur filia praeterita non et ipsi partem detraheret. Cf. Gai.* 2, 124. *De semisse Caesaris cf. Suet. l. c.* [9]) *Interpretatio non tam ex Tacit. A.* 12, 13. *et Paul.* 4, 10. §. 2., *quam ex L.* 3. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 11) *petenda: unde docemur, ingenuam, quae Caesaris servo se iunxerat, etiam ignaram, antiquo iure semper (quasi consentiente eo) libertam eius effectam esse.* [30]) *Hoc quoque singulari iure. Nam ex lege Papia privati patroni liberta quattuor liberorum iure testamenti factionem nanciscebatur, ita ut virilis pars pro numero liberorum superstitum patrono deberetur. Gai.* 3, 44. *Unde suspicor, Caesaris libertabus etiam sine liberorum iure testari licuisse, ut tamen et liberorum ius nihil in Caesaris patroni iure mutaret.* [1]) *Cf. Paul.* 2, 21[a]. §§. 7. 9. [2]) *Vid. Columell. de r. r.* 1, 8. §. 19. *recte a Rudorfio allatum. Suspicari licet, quinque liberis Caesaris ancillas similia iura adeptas esse, atque quattuor liberis a privatis manumissae.* [3]) *Ex Lachm. cj. Puta praecessisse: 'Per liberas personas actiones duntaxat ad rem persequendam ne fisco quidem quaeri* possunt'. *Quam sententiam in fine disputationis de his, quae per libertos Caesari quaerantur, aptissime collocatam fuisse, nemo non videt.* [4]) *cum priuato* contrac*tum quid* | *est, fis*co stipul*a*ntur *Lachm. et Boeck. omissis, quae antecedunt, ceterum recte allatis verbis L.* 1 *pr. D. de i. fisc.* (49, 14) '*uel poenam fisco ex contractu priuato deberi*'. [5]) *Vid. prae-*

sig|na*ri* n*e*c describi aut in|corporari possunt. idem ser|ua-*tur*, cum a sententia *prouo*|*ca*tio interponitur. |

15. Pro his bonis, quae fiscus in|quietat, manus op*po*|ner*e* nemo quidem prohib|*etur*;[36] *tutius tamen procurator* | *adi-* fol.2.v. *tur*, *ut is iniuriam* | *submoueat*, *si* q*uam com*|*mittunt*, *qui* col. a. *bona perseq*uun*tur*. |

16. '*Cum fisci aduocati* pro *se* | *contra fiscum agunt*, *solet* | *tantum*, *ne tempore medi*o pro *fisco* | *postulent*, *a* ma*gistratibus*, *q*uos *adi*|*erint*,[7] *d*ecerni. s*ed in* | '*aliorum*[8] *praeterqua*m filiorum | *uel parentum* suor*u*m causa | liberto-rum*ue*[9] ades*se prohi*ben|*t*ur, et si adfuer*int*, *i*nfa|mia plectun-*tur*. s*a*ne | hoc principali b*enefi*cio | impetrare non pro*hi*-ben|tur.

17. Fisci aduocati, | quibus ad temp*us* of*ficium* | manda-tum est, quia s*a*lari|um non accip*iu*nt, | contra fiscum adesse non pro*hi*|bentur.

18. Capi*te* '*le*|*gi*s censoriae[40] caue|*tur*, ut '*tum*[1] *tan*tum, cum quid | praestatur, cui*us* rei omis|sa professio intra com- col. b. mis|'*sis statutum*[2] quinquennium locum | *fisco dat*, earum rerum | *nomi*ne, quae per fraudem | '*e censu*[3] ablata*e* sunt uel professi|oni subtracta*e*, qua|*d*r*u*plum fisco de*pe*n|*da*tur, alias duplum.[4] |

---

fat. 36) *Vid. praefat. Post haec universam sententiam restitui, Paul.* 5, 12. §. 6. *et codicis vestigia secutus, in quo sic scriptum fuisse puto: tutius tm̄ ꝑcurator* | *adit' ut is iniuriam* | *submoueat, si q*uam ⁊ | *m̄tunt q́ b̄* psequunt'. | 7) *Ad sententiam haec restitui, quibusdam a Lachm. monstratis, sic scriptum fuisse arbitratus: cū* (*cum*) *fisci ad*uoca*ti* ꝑ *se* | *5̄ fiscum agunt, solet* | *t̄t, ne temp. medio* ꝑ *fisco* | *ṕulent a* mag. quos *adi*|*erint. Cf. L.* 9. §. 1. *D. de poenis* (48, 19). 8) *Scriptum fuisse posui:* alior. *et postea* ꝑhibē|tur. *Boeck. secundum Lachm. dedit: nulla* (*pro: aliorum*) *et postea: iubentur: qua ratione dubito, an unquam ICtus locutus sit.* 9) *Exciderit* et pupillorum suorum. *Cf. L.* 10 *pr. D. de postul.* (3, 1). *Ceterum de hac et seq. §. vid. praefat.* 40) *Domitiani, ut opinor, quem Plin. Pan.* 40. *spectare videtur.* 1) *C. dubie: n; fuerit* t. *vel* tᶜ. *Lachm.:* non. 2) *In Cod. fuerit:* sistatut. 3) *Scriptum fuisse puta:* e c̄su. 4) *Longe aliter locum edidit Boeck. Lachmannum secutus, qui, licet quaedam certissima transponeret et* a. *sine exemplo* actio *interpreta-*

19. [45] A debitore fisci in frau|dem datas libertates re|trahi placuit. sane ipsum | ita emere, ut manumittat, | aut fideicommissam libertatem praestet, non est | prohibitum.

20. [6] Ab eo, q*ui* | reus criminis ’(*publici*)[7] pos|tulatus aduersam sententia*m* | meruit, tempore reatus | quocun*que* mo|do alienata a fisco cum | quadruplis fructibus | reuocantur.

21. Fideiussorem eius, qui cum | dispensatore contraxit, ip |

---

retur, tamen sensum, qui ferri posset, assecutus non est. De rectae lectionis sensu adi lib. meum ‘Census u. Steuerverf. d. Kaiserz.’ 1847. *p.* 194. *De quinquennio cf. L.* 2. *C. de vectig.* (4, 61). *L. un. Th. C. de quinq. praescr.* (4, 15). [45]) *Cf. L.* 45. §. 3. *D. de i. fisc.* (49, 14). *L.* 11. §. 1. *L.* 16. §. 3. *D. qui et a quib.* (40, 9). *L.* 10. *D. de manum.* (40, 1) *et in praefat. dicta.* [6]) *Cf. L.* 20. *D. de accus.* (48, 2). *L.* 8. §§. 1. 2. *D. de manum.* (40, 1). *L.* 15 *pr. D. qui et a quib.* (40, 9). [7]) *Ratione habita L.* 20. *cit. supplevi, litteram* p(*ublici*) *ob sequentem litteram* p *excidisse suspicatus.*

HERENNIVS MODESTINVS.

Ex libris Regularum.

1. [1] Modestinus regularum libro IX. [2] sub titulo de bonis libertorum et de testamentis: 'Cum in testamento dies et consules adiecti non sunt, non nocet, quominus ualeat testamentum.'

Ex libris Differentiarum.

2. [3] 'Inter eum, qui in insulam relegatur, et eum, qui deportatur, magna differentia est', ut ait Herennius; primo quod relegatum bona sequuntur, nisi fuerint sententia adempta, deportatum non sequuntur, nisi palam ei fuerint concessa: ita fit, ut relegato mentionem bonorum in sententia non haberi prosit, deportato noceat. item distant et in loci qualitate, quod cum relegato quidem humanius transigitur, deportatis uero hae solent insulae assignari, quae sunt asperrimae, quaeque sunt paulo 'lentius sumpto [4] supplicio comparandae.

---

1) *Primum haec ex ignoto a Petro patre suo accepto codice ms. cum Mos. et Rom. legum Collatione Lutet.* 1573. *p.* 54. *edidit P. Pithoeus, postremum adiecta notitia litteraria Boeckingius in ed. Ulp. fragm.* 1855. *p.* 179. 2) III *ed. Pith. correxit I. Gothofr. Neque enim* III. *sed libro* IX. *Modestinus et de bonis libertorum* (*L.* 9. *D. de i. patron.* 37, 14) *et de testamentis egit: videnturque eius operis codices etiam miscellos titulos habuisse, quibus diversae res, non ab ipso tamen, ut puto, Modestino, adscriptae et inscriptae erant.* 3) *Haec debentur codicibus quibusdam Isidoriani Differentiarum libri. Ex alio primus Casp. Barthius advers.* 39, 14., *ex alio Arevalus in Isidori ed. Romana T. V. p.* 26. *edidit. Utriusque lectionem composuit Lachmannus Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p.* 115. *Postremum Boeckingius l. c. p.* 180. *edidit, quem fere sequimur. Libro I. differentiarum hunc locum tribuendum esse, idem ob L.* 22. *D. de poenis* (48, 19) *coniecit. Ad rem cf. Isidor. orig.* 5, 27. *§.* 29. *L.* 4. *L.* 14. *§.* 1. *L.* 18 *pr. D. de interd. et rel.* (48, 22). 4) *Scripsi;* minus summo *edd. Cf. Plin. N. H.* 11, 25, 30. '*nisi quod grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiunt*'.

LEX DEI

SIVE

MOSAICARVM ET ROMANARVM LEGVM COLLATIO.

Tribus codicibus manuscriptis haec 'Lex Dei', uti in illis ipsis codicibus, sive Mos. et Rom. legum Collatio, ut nunc plerumque inscribitur, ad nos pervenit, Pithoeano s. Rosnico, nunc Berolinensi, Vercellensi, et Vindobonensi: qui omnes admodum corrupti sunt, nec inter se ullus eorum ab alio pendet; antiquissimus tamen videtur Berolinensis, ex quo Pithoeus a. 1573. primum Collationem edidit; existimatur enim esse seculi octavi vel noni, ceteri seculi undecimi; et ille ut solus integrum continet opus vel certe tit. XVI. nunc ultimum (integrum enim ipsum opus ad nos pervenisse, licet verisimile sit, tamen quis praestabit?), ita et titulorum, in quos ipse auctor opus suum distribuerat, numeros, quanquam nec ipse integros, tamen aliquatenus servavit, qui in ceteris capitum distributioni cessere, quam in omnibus tribus codd. soli librariorum licentiae deberi, nemo, qui vel unum illorum inspexerit, dubitabit.

Auctor Collationis quis sit, ignoratur. Rufinum Aquileiensem presbyterum fuisse, ea maxime de causa suspicatus sum argumentisque instruxi (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. comm. I.), quod rumor seculo decimo sexto percrebuerat, a primariis viris susceptus, 'Collationem habere in quadam bibliotheca Germaniae nomen Licinii Rufini praefixum'. Certius est, auctorem Christianum fuisse eoque consilio hanc 'legis Dei' et legum Romanarum compositionem scripsisse, ut, praemissa (quod credere par est) praefatione nunc deperdita, qua hoc consilium aperiebat, re ipsa ostenderet, quod iam Tertullianus apolog. 45. Romanis ethnicis obgesserat: 'dum tamen', inquit, 'sciatis, ipsas quoque leges vestras (sc. ea), quae videntur ad innocentiam pergere, de divina lege ut antiquiore forma mutuatas esse': eoque modo ICtorum potissimum fastum reprimeret, legem Christianam aut tanquam imperii Romani institutis adversariam damnantium, aut prae suarum legum praeclaritate despicientium.

Vid. maxime tit. VII. init., tit. VI. c. 7. cum not. nostr. et tit. XIV. c. 3. §. 6., quae etiam clerici supercilium ac stylum prodere videntur. Nam hoc eum voluisse, quod Dirksenus opinatus est (Comm. über d. Collatio in Abhh. d. Berl. Acad. 1846. Jan. 19. p. 27), ut iudices Rom. imperii in iudicandis Christianorum Romanorum causis tam legem Mosaicam quam ius civile Rom. sequerentur, non modo nihil habet, quo arguatur, sed etiam eo redarguitur, quod auctor libelli leges divinas illis parum notas multo succinctius quam Romanas refert: praeterea hoc ut nimis absurdum consilium (infinitam enim confusionem peperisset, nec tunc quisquam Christianus lege Mosaica ex. gr. in causis hereditariis se teneri aut credebat aut volebat) homini prudenti affingi non oportet. Is igitur consilium suum ut exsequeretur, selectas quasdam quasi exempli loco materias, easque apte ex omnibus fere iuris forensis partibus petitas titulis divisit, eorumque in unoquoque praemisit velut semen divini iuris praeceptum aliquod legis Mosaicae, non ex vulgata id versione petitum neque omnino anxie ad verbum versum, sed interdum magis ad sententiam relatum; subiecit deinde tanquam laetas segetes inde pullulantes auctoritates satis amplas ex libris quinque ICtorum, qui tum maxime in iudiciis legebantur, Gaii, Papiniani, Paulli, Ulpiani, Modestini et ex duobus Codicibus Gregoriano et Hermogeniano depromptas, semel etiam Theodosii Magni constitutionem a. 390. (tit. V. c. 3.), ut ipse significat, quia ea mentem divinae legis perfectius secuta esse videretur; nec tamen eam ex Theodosiano Codice desumsit. Raro de suo animadversiunculas intexuit. Et ut sunt, quae doctum hominem prodant, velut qui etiam libros haud vulgares illorum ICtorum adhibuerit et in constitutionibus principum ad subscriptionum fidem animum adverterit (tit. VI. c. 5 fin.), sunt etiam, quae iuris eum parum peritum fuisse arguant, velut quod rescriptum in tit. X. c. 8. relatum ad depositum pertinere censuerit. Quod vero 'proximi' appellationem in octavo decalogi praecepto (tit. IX. init.) ad familiaris maxime testimonii prohibitionem retulisse videtur, non divini iuris inscitiae, sed piae cuidam fraudi tribuere malim; eandem enim redolet, quod maledictiones illas tit. VI. fin. finxit (vid. not. 46.) et legem de divinatione prohibita tit. XV. c. 1. ad sui aevi mores flexit.

De tempore, quo haec Collatio scripta fuerit, nolo argumenta recoquere, quibus eam paucis ante quarti seculi finem annis compositam esse probasse mihi videor (Zeitschr. l. c.), praesertim cum quae postea contra disputata sunt, neque omnia tangant, neque eiusmodi sint, ut retexendae huius telae necessitatem imponant. Quae vero praeterea de auctore, tempore et tota ratione huius opusculi scripta sint,

ea si quis comperire velit, adeat Boeckingii Pandect. ed. sec. I. §. 19. p. 47. Rudorfii Histor. iur. Rom. §. 103. p. 286.

De edenda Collatione post Pithoeum Blumius longe optime meritus est. Is enim ea editione, quae Bonnae a. 1833. vulgata, deinde in Corpore iuris anteiust. Bonnensi p. 308. iterata est, praemissis prolegomenis doctrinae plenis et adiectis indicibus uberrimis primus codices mss. Vindobonensem et Vercellensem adhuc ignotos in lucem protraxit enotataque eorum lectionis varietate et ceteris criticae artis subsidiis adhibitis multos locos sanavit. Idem postea etiam de Pithoei codice, qui interea in notitiam redierat, disputavit Zeitschr. f. gesch. RW. X. comm. IV. Ad huius igitur editionis exemplum quin nostra textus recensio referenda esset, dubium esse non poterat. Quod ita instituimus, ut ubicunque declinandum a Blumio videretur (quod sane haud paucis locis factum est), codicum lectiones et praestantiores virorum doctorum coniecturas in adnotationibus subiiceremus; eamque in rem etiam Berolinensem codicem denuo diligenter contulimus. Neque tamen omnes eius variantes lectiones vel a Pithoeo vel a Blumio commentatione laudata praetermissas, quarum haud exigua vis est, enotavimus, sed, ut instituti nostri ratio faciebat, eas tantum, quarum aliquis usus ad nostri textus recensionem esse videbatur. Denique et Lachmanni emendationibus (Zeitschr. cit. Tom. X. p. 309.) et iis, quae ipsi ante conieceramus (ibid. Tom. XIII. p. 31.) delectu habito usi sumus.

INCIPIT

LEX DEI QVAM DEVS PRAECEPIT AD MOYSEN.

(TIT. I. DE SICARIIS ET HOMICIDIS, CASV VEL VOLVNTATE.)

Kap. I. Moyses Dei sacerdos haec dicit:[1]

1. Si quis percusserit hominem ferro, et occiderit eum, morte moriatur. **2.** Si autem manu lapideue, quo mori possit, percusserit, et mortuus fuerit, homicida est: morte moriatur. **3.** Si autem per inimicitiam impulerit eum, uel inmiserit super eum aliquod uas ex insidiis, et mortuus fuerit, **4.** uel per iram percusserit eum manu, et mortuus fuerit, morte moriatur.

---

1) *Numer.* 35, 16. 17. 20. 21.

Kap. II. Paulus quoque libro quinto sententiarum sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis dicit:[2] **1.** Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, 'eiusue[3] rei causa, furtiue faciendi cum telo fuerit, 'quiue[4] uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, parauerit, falsumue testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. **2.** Quae omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit; humiliores uero aut in crucem tolluntur, aut bestiis 'obiiciuntur.[5]

Kap. III. Ulpianus libro VII. de officio proconsulis sub titulo de sicariis et ueneficis: **1.** Capite primo legis Corneliae de sicariis cauetur, ut is praetor iudexue quaestionis, cui sorte obuenerit quaestio de sicariis eius, quod in urbe Roma propius(*ue*) mille passus factum sit, uti quaerat cum iudicibus, qui ei ex lege sorte obuenerint, de capite eius, qui cum telo ambulauerit hominis necandi, furtiue faciendi causa, hominemue occiderit, cuiusue id dolo malo factum erit et reliqua. Relatis uerbis legis modo ipse loquitur Ulpianus: **2.** Haec lex non omnem, qui cum telo ambulauerit, punit: sed eum tantum, qui hominis necandi, furtiue faciendi causa telum ge(*sse*)rit, 'coercet. Compescit[6] item eum, qui hominem occidit,[7] nec 'adiicit,[8] cuius conditionis hominem, ut et ad seruum et peregrinum pertinere haec lex uideatur.

Kap. IV. Item Paulus libro, quo supra, et titulo dicit: **1.** Homicida est, qui aliquo genere teli hominem occidit, mortisue causam praestitit.

Kap. V. Item de casualibus homicidiis Moyses legaliter dicit:[9] **1.** Si autem subito, non per inimicitias,

---

2) *Idem excerptum repetitur tit.* 8. *c.* 4. = *Paul.* 5, 23. §. 1. 3) eiusque *Cdd. edd.* 4) et qui *Cdd. edd.* 5) *Paul. Vis.* subiciuntur *Cdd. edd.* 6) coerci compesci *B.* coherci compescit *Vi.; om. cum seq.* item . . . occidit *Ve.* compescit (*omisso* coercet) *ed. Bl.* 7) *Addunt B.:* coercit, *Vi.:* coerciti, *Ve.:* coercere, *Bl. ed.:* coercet. *Verbum male repetitum videtur, postquam* compescit *priori sententiae per errorem applicitum erat.* 8) adiecit *Cdd. edd.* 9) *Numer.* 35, 22—25.

inmiserit super eum aliquod uas, non 'insidians,[10] **2.** uel lapidem, quo moriatur, non per dolum, et ceciderit super eum, et mortuus fuerit; si autem non inimicus eius fuerit, neque quaesierit malefacere ei, **3.** iudicabitis inter eum, qui percussit, et proximum mortui, secundum iudicia haec, **4.** et liberabitis percussorem.

Kap. VI. Ulpianus libro et titulo, qui supra relati: **1.** Distinctionem casus et uoluntatis in homicidio seruari, 'rescripto Hadriani[1] confirmatur. Verba rescripti: **2.** 'Et qui hominem occidit, absolui solet, 'scilicet[2] si non occidendi animo id admisit: et qui non occidit, sed uoluit occidere, pro homicida damnatur. **3.** E re '(*it*) itaque[3] constituendum est 'ex(*quirendo*),[4] quo ferro percussit Epafroditus. Nam si gladium instrinxit, aut telo percussit, quid dubium est, quin occidendi animo percusserit? Si claue percussit, aut cucuma, cum forte rixaretur: ferro percussit, sed non occidendi mente. **4.** Ergo hoc exquirite, et si uoluntas occidendi fuit, ut homicidam 'seruum[5] supplicio 'crucis[6] iubete adfici.'[7]

Kap. VII. Paulus libro 'sent.[8] quinto, titulo quo supra.[9] **1.** Qui hominem occidit, aliquando absoluitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscuiusque, non factum puniendum est. Ideoque 'qui[20] cum uellet occidere, '(*id*)[1] casu aliquo perpetrare non potuit, ut homicida punitur; et is, qui casu '(*iactu*)[1] teli hominem imprudenter ferierit, absoluitur. **2.** [2]Quodsi in rixa percussus homo perierit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum,

---

10) insidiant *B., unde fortasse leg.* insidianter. 1) *De quo cf. L.* 1. §. 3. *D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8). 2) *Ed. Pith.* sed *Cdd., natum ex* scil. 3) *Vid. L.* 1. *cit.* 4) ex *Cdd.* et *ex Pith. cj. ed. Bl. Quod supplevimus, ob similitudinem sequentium vocum excidisse videtur; cf.* §. 4. 5) *Cdd.* seruorum *ed. Bl.* 6) cum iure *B.* eo iure *Vi.* cum iure *Ve. Omnia haec facta ex prima littera* crucis *pro siglo habita.* cruci *ed. Bl.* 7) *B.* adfigi *Vi. Ve. ed. Bl. Vid. Paul. S. R.* 5, 21. §. 4. 8) tertius *Vi.* tertio *B. Ve., initio sc.* tert. *pro* sent. *ut in Consult. c.* 6. 9) = *Paul. S. R.* 5, 23. §. 3. 20) *Om. B.* si *Vi. Ve. ed. Bl.* 1) *Ex Paul. Vis.* 2) *Cf. L.* 17. *D.*

aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum multati relegantur.

Kap. VIII. Item Gregorianus 'libro XIV.[23] ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis talem constitutionem ponit: 1. [4]Imperator Antoninus Augustus Aurelio Herculano et aliis militibus. Frater uester rectius fecerit, si se praesidi prouinciae optulerit; cui si probauerit, non occidendi animo Iustam a se percussam esse, remissa homicidii poena, secundum disciplinam militarem sententiam 'feret.[5] Proposita prid. Kal. Febr. Laeto bis Cons.[6]

Kap. IX. Item Gregorianus eodem titulo et libro talem constitutionem ponit: 1. Imp. Alexander A. Aurelio Flauio et aliis militibus. Si modo pro quo libellum dedistis, non dolo praestitit mortem, minime perhorrescat: [7]crimen quippe ita contrahitur, si et uoluntas occidendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improuiso casu potius, quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae imputantur. Prop. XIII. Kal. Aug. Alexandro Cons.[8]

Kap. X. Item Gregorianus eodem libro et titulo tale rescriptum[9] dedit: 1. Diocletianus et (*Maximianus*) domini nostri. Haue Agatho karissime nobis.[30] Qualitas precum Iulii Antonini clementiam nostram facile commouit: quippe 'qui[1] adseueret, homicidium se non uoluntate, sed casu fortuito fecisse, cum calcis ictu mortis occasio praebita uideatur. Quod si ita est, neque super hoc ambigi poterit, omni eum metu ac suspicione, 'quam[2] ex admissae rei discrimine sustinet, secundum id, quod adnotatione nostra comprehensum est, uolumus liberari. Dat. prid. Kal. Decemb. Diocletiano Aug. IV. et Maximiano Coss.[3]

Kap. XI. Ulpianus libro et titulo quo supra:[4]

---

ad leg. Corn. de sic. (48, 8). [23]) *Cf. Haenel ad Gr. C. p.* 43. *B. in indice capp. habet:* libros (*pro* libro x.) quarto. [4]) = *L.* 1. *C. ad leg. Corn. de sic.* (9, 16). [5]) ꝑferet *B. similiter Ve. Vi. et Iust C. Sed ita factum, cum antea* qui si probauerit *scriptum esset.* [6]) *a.* 215. [7]) *Cf. L.* 1. *C. cit.* [8]) *a.* 222. [9]) = *L.* 5. *C. ad leg. Corn. de sic.* (9, 16). [30]) *Cf. Haenel. Praef. ad Th. C. p. XXXIX. fin.* [1]) *Ex I. C.* quod *Cdd. edd.* [2]) *Ex I. C.* quod *Cdd. edd.* [3]) *a.* 290. [4]) *Est L.* 4. §. 1. *D. ad*

1. Cum quidam per lasciuiam causam mortis praebuisset, comprobatum est factum Taurini Egnatii proconsulis Baeticae a diuo Hadriano, quod eum in quinquennium relegasset. **2.** Verba consultationis et rescripti ita se habent: 'Inter Claudium, optime imperator, et Euaristum cognoui, quod Claudius Lupi filius in conuiuio, dum sago iactatur, culpa Marii Euaristi ita male acceptus fuerit, ut post diem quintum moreretur. Atque apparebat, nullam inimicitiam 'cum eo Euaristi[35] fuisse. sed cupiditatis culpam coercendum credidi, ut ceteri eiusdem aetatis iuuenes emendarentur. Ideoque Mario Euaristo urbe, Italia 'et prouincia[6] Baetica in quinquennium interdixi, et decreui, ut impendii 'causa HS.[7] duo milia patri 'iuuenis[8] persolueret Euaristus, quod 'manifestata erat eius[9] paupertas. Velis rescribere.' **3.** Verba rescripti: 'Poenam Marii Euaristi recte, Taurine, moderatus es ad modum culpae:[40] refert enim et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu.' **4.** Et sane in omnibus criminibus distinctio haec 'poenae[1] aut 'iustitiam[2] prouocare debet, aut temperamentum admittere.

Kap. XII. M o d e s t i n u s l i b r o d i f f e r e n t i a r u m s u b t i t u l o d e s c i e n t i b u s e t i g n o r a n t i b u s g e n e r a l i t e r l o q u i t u r: **1.** Nonnunquam per ignorantiam delinquentibus iuris ciuilis uenia tribui solet, si modo rem facti quis, non iuris ignoret: 'quae scilicet[3] consilio delinquentibus praestari non solet. Propter quod necessarium est, addita distinctione considerare, utrum sciente an ignorante aliquo quid gestum proponatur. E t r e l i q u a.

Kap. XIII. P a u l u s l i b r o e t t i t u l o q u o s u p r a.[4] **1.** Qui telum tutandae salutis causa gerit, non uidetur homi-

---

leg. Corn. de sic. (48, 8). 35) cum euaristi *B.* euaristi *Vi.* abaristi *Ve.* cum Euaristo *ed. Bl.* 6) e prouincia *Ve.* prouincia *B. Vi. edd.* 7) causa *B. Vi. ed. Bl.* causam *Ve.* 8) eius *Cdd. edd.* 9) manifesta fuerat eius *Vi.* manifesta eius fuerat *B. Ve. edd.* 40) *L.* 5. §. 2. *D. de poenis* (48, 19). 1) poenam *Cdd. edd. item Dig. l. c.* 2) *Sic Cdd.* iustam *Dig. et ed. Bl. Cf. L.* 5. *D. de fugit.* (11, 4). 3) *Suspicor:* q.uaenia (quae uenia). 4) *Cf. L.* 11. §§. 1. 2. *D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6).

nis occidendi causa portare. **2.** Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, sed omne, quod nocendi causa portatum est.

Explicit titulus de sicariis et homicidis, casu uel uoluntate.

INCIPIT

(TIT. II.) DE ATROCI INIVRIA.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Si autem contenderint duo uiri, et percusserit alter alterum lapide, aut pugno, et non fuerit mortuus, decubuerit autem in lectulo, **2.** et si surgens ambulauerit homo fortis in baculo suo: sine crimine erit ille, qui eum percusserat, 'praeterquam quod[2] cessationis eius mercedem dabit ei et medico inpensas curationis.

Kap. II. Ulpianus libro singulari regularum sub titulo de iniuriis. **1.** 'Iniuriam,[3] si quidem atrox, id est 'grauis non sit,[4] non sine iudicis arbitrio 'aestimat actor.[5] Atrocem autem aestimare 'solet praetor;[6] 'atque colligit id ex[7] facto, ut puta si uerberatus uel uulneratus quis fuerit. Et reliqua.

Kap. III. Papinianus libro definitionum secundo sub titulo de iudicatis. **1.** Per hominem liberum noxae deditum si tantum adquisitum sit, quantum damni dedit, manumittere cogendus est a praetore, qui noxae deditum accepit: sed fiduciae iudicio non tenetur.[8]

Kap. IV. [9]Ulpianus libro XVIII. ad edictum sub titulo: si fatebitur iniuria occisum esse, in simplum 'ut condiceret.[10] **1.** Rupisse eum utique

---

1) *Exod.* 21, 18. 19. 2) praeter ac *Cdd., quod olim, ut puto, erat:* praeterq. q. *Bl. ed.:* praeterea. 3) iniurias *Vi.* iniuria *B. Ve. ed. Bl.* 4) graui rerum *B.* grauis est *Ve. Vi. ed. Bl. Cf. Gai.* 3, 224. 5) extimatur *B.* (*in quo fere etiam* extimactur *legi potest*) *Ve.* aestimatur *Vi. edd.* 6) solere praetorem *Cdd. edd.* 7) adque colligi ex *B.* idque collegit. et *Vi.* idque colligit ex *Ve.* idque colligi ex *edd.* 8) *Quia non fiduciae causa* (*L.* 4. §. 25. *C. de bon. libert.* 6, 4), *sed proprio iure habendus ei mancipatus est. Cf. Gai.* 1, 140. 4, 75. 79. §. 3. *I. de nox. act.* (4, 8). 9) *Est L.* 27. §. 17. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 10) et cum diceret (dicere *Vi.*) *Cdd. edd. Vid. Zeitschr. XIII. p.* 31. *Adde L.* 28. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). *Fortasse*

accipiemus, qui 'uulnerauit,[11] uel uirgis, uel loris, uel pugnis cecidit, uel telo 'quo alio,[2] 'ut sciderit[3] hominis corpus, uel tumorem fecerit; sed ita demum, si damnum '(*iniuria*)[4] datum est. Ceterum si in nullo seruum pretio uiliorem deterioremue fecerit, 'actio legis Aquiliae[5] cessat, iniuriarumque erit agendum '(*duntaxat; Aquilia enim eas ruptiones, quae damna dant, persequitur*).[6] Ergo et si pretio quidem non sit deterior factus seruus, uerum sumptus in salutem eius et sanitatem facti 'sint,[7] in 'haec[8] mihi uidetur 'damnum[9] (*datum, atque ideo lege*)[20] Aquilia 'agi[1] posse.

Kap. V. Paulus libro 'singulari et[2] titulo de iniuriis. **1.** Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit; specialiter alias contumelia, quam Graeci (*ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuriae accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci*) ἀδικίαν uocant; nam cum praetor non iure aduersus nos pronuntiat, iniuriam nos accepisse dicimus. Unde apparet, non esse uerum, quod Labeo putabat, apud praetorem iniuriam ὕβριν duntaxat significare. **2.** 'Commune omnibus iniuriis[3] est, quod semper aduersus

---

scribendum condiceretur. [11]) *E Dig.* uulneraucrit *Cdd. edd.* [2]) *E Dig., quae tamen habent* uel quo alio; *male. Cf. L.* 1. §. 17. *D. de SC. Sil.* (29, 2). cum alio *Cdd.* [3]) *Sic Dig., nisi quod* scinderet *male legitur; nam* ut *significat* modo ut. *Quod Cdd. praestant:* (alio) uis (bis *Ve.*) genere cederet (*pro hoc* occiderit *Ve. Vi.*), *in eo* ui *ex* ut, sgenere *et* cederet *ex* sciderit *bis scripto factum esse apparet.* cum aliouis genere sciderit *Bl.* quoue alio uis genere sciderit *Laehm. cj.* [4]) *E Dig., licet carere ea voce possit.* [5]) ad aquiliam *B.* ad aquilia *Vi. Ve.* Aquilia *edd. et Dig. Sed* ad *ex* aol. *prodiit.* [6]) *E Dig. Om. edd.* [7]) sunt *Cdd. edd.* [8]) haec nec (*ex repetito* hec *ortum*) *Cdd. edd. Malim* hoc. [9]) *E Dig.* damni *Cdd. edd.* [20]) *E Dig. Om. edd.* [1]) lege *Cdd.* lege agi *edd.* [2]) *An legendum* v regular. sub? (*seq. cap. pro* singulari *Vi. habet* singulorum). *Movet, quod cum omnes libri, quos Lex Dei citat, aliunde noti sint, Paulli liber singularis de iniuriis ignoratur, et tamen ex eo, quem hic citat, libro pr. I. de iniur.* (4, 4) *sumptum est. Accedit, quod tit.* 6. *c.* 2. *pro* libro regularum singulari *habet* libro singulari *Ve.* liber singulari *Vi. et simile vitium est etiam in B. tit.* 16. *c.* 4. [3]) *Ita Lachmannus.* communem omnibus enim iuris *Cdd.* commune nomen enim eius *Bl. Numerum* 2., quem *Bl. ante* Unde

bonos mores fit 'id quod[24] non fieri alicuius interest. **3**. Hoc edictum ad eam iniuriam pertinet, quae contumeliae causa fit. **4**. Fit autem iniuria uel in corpore, dum caedimur, uel 'in auribus,[5] dum conuitium patimur, uel cum dignitas laeditur, ut cum matronae uel 'praetextato[6] comites abducuntur. **5**. Iniuriarum actio aut legitima est, aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum: 'Qui iniuriam alteri 'faxit,[7] quinque et uiginti[8] 'poena sunto.'[9] Quae lex generalis fuit; fuerunt et speciales, uelut illa: 'Manu, fusti si os[30] fregit, libero 'CCC,[1] 'seruo[2] CL 'poena sunto.'[3]

Kap. VI. Idem Paulus eodem libro singulari,[4] sub titulo quemadmodum iniuriarum agatur. **1**. 'Qui autem iniuriarum,' inquit,[5] 'agit, certum dicat, quid iniuriae factum sit, et taxationem ponat non 'maiorem,[6] quam quanti uadimonium fuerit.' **2**. Certum dicit, qui suo nomine demonstrat iniuriam, neque ita ut per disiunctionem hoc aut illud accidisse conprehendat; sed ut necesse habeat, aut

---

apparet *posuerat, iam ante* Commune *transtuli.* 24) idque *Cdd. edd.* que *ex siglo* q. *factum. Sic carere possumus vocabulo* aliquid, *quod Lachm. ante* fit *intrudebat.* 5) uerbis (in uerbis *Vi.*) *Cdd. edd. Sed sequitur Paulus divisionem illam ex eo, quod laeditur, sumptam, de qua vid. Auct. ad Her.* 4, 25. 'Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam alicuius uiolant.' 6) praetextatae *Vi. ed. Bl.* praetextato te *B. Ve. Unde fortasse leg.* praetextato praetextatae. *Cf.* §. 1. *I. de iniur.* (4, 4) *ibique Schrader.* 7) facit *Cdd. edd. Sed vid. Gell.* 20, 1., *ex quo etiam malim* faxit, alteri. 8) *Cdd. et edd. addunt glossema* sestertiorum (-re sitrium *Vi.*). *Vid. Fest. v.* Viginti quinque. 9) poena subit *B. Ve.* poenam subit *Vi. edd.* 30) manifestos *Ve.* manifestus *Vi.* manu fustiue si os *egregia Lachm. cj., in quo ut* ne *omitterem, et codicum scriptura suadebat, quam inde natam apparet, quod librarius litteris* si *litteras* ti *male repeti credidit, et antiquus sermo, ut in* ope consilio *aliis, commendabat.* 1) *Ita Vi.* trecentos *B. Ve. ed. Bl.* trecentorum *Lachm. cj.; sed corrige* trecenti, *cum s ex sequenti voce adhaeserit.* 2) (si) seruo *Bl. Lachm. De recta interpunctione, quam in hac lege restituimus, eiusque sensu adi librum nostrum 'Gaius' p.* 117. 126. 153. 3) poenam subitor extertiorum *B. Ve.* poenam *Vi.* poenam subito sestertiorum *edd. Glossema* sestertiorum *eieci, nec repono* asses, *quos et hic decemviros omisisse verisimile est.* 4) *Vid. not.* 22. 5) *sc. Praetor. Cf. L.* 7 *pr. D. de iniur.* (47, 10). 6) minorem (minore

unam nomine suo rem designare, aut plures ita complecti, ut omnes eas accidisse cogatur probare. **3**. Certum autem, an incertum dicat, cognitio ipsius praetoris est.[37] Demonstrat autem hoc loco praetor non uocem agentis, sed qualem formulam edat. **4**. Certum non dicit, qui dicit pulsatum 'se uel uerberatum;[8] sed '(*qui*)[9] et partem corporis 'demonstrat,[40] et quem in modum, pugno puta, an fuste, an 'lapide ea[1] '(*sit percussa*),[2] sicut formula proposita est: QVOD 'AVLO AGERIO A NVMERIO NEGIDIO[3] PVGNO MALA PERCVSSA EST. Illud non cogitur dicere, dextra an sinistra, nec qua manu 'percussa sit.[4] **5**. Item si dicat infamatum se esse, debet adiicere, quemadmodum infamatus sit. Sic enim et formula concepta est: QVOD NVMERIVS NEGIDIVS 'SIBILVM[5] INMISIT AVLO AGERIO INFAMANDI CAVSA.

Kap. VII. Paulus libro 'sententiarum v.[6] sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis: **1**. [7]Causa mortis idonea non uidetur, cum caesus homo post aliquot dies officium diurnae uitae retinens decessit; nisi 'furtim[8] fuerit ad necem caesus, aut letaliter uulneratus.

Explicit de atroci iniuria.

Ve.) Cdd. edd. Vid. libr. nostr. 'Gaius' p. 135—137. [37]) *Actionem igitur, nisi certum dicatur, denegantis.* [8]) si sit uerberatus (berberatus *Ve.*) *Cdd. edd. sine sensu. Sed factum hoc ex* seū *repetito* si. [9]) *Notatum hoc* q. *fuisse puta.* [40]) *Sic Cdd.* demonstret *edd.* [1]) lapidem *B. Vi.* lapide *Ve. edd.* [2]) *Haec ob similitudinem sequentium vocum excidisse videntur.* [3]) auli agerii *Cdd. edd. Sed vide sequentem formulam. Notae* a. a. a n.n. *errorem pepererunt, e quibus litterae* aann *librario* agerii *esse visae sunt.* [4]) percussit *Cdd. edd.* [5]) illum *Cdd.* sillum *ed. Bl.* [6]). sententiarum *Cdd. Fuerit initio* sententiar.ū. [7]) *Haec sententia, ad tit. I. proprie pertinens, a parum intelligente, cui argumentum eius Mosaicae legi sub tit. III. c.* 1. *sequenti vicinum esse visum est, eius ad marginem translata et postea hunc locum obtinuisse videtur.* [8]) forte *Cdd. edd. insipide; furtim est latenter, ut letale malum post aliquod tempus demum erumpat. Eo de tempore cf. L.* 1. *Th. C. de emend. serv.* (9, 12).

INCIPIT

(TIT. III.) DE IVRE ET SAEVITIA DOMINORVM (*COHIBENDA*).

Kap. I. Moyses dicit.[1] **1.** Si quis percusserit seruum aut ancillam uirga, et mortuus fuerit in manibus eius, iudicio uindicetur. **2.** Quodsi superuixerit die uno aut duobus, non uindicabitur, pretium enim ipsius est.

Kap. II. Paulus libro 'sententiarum v.[2] sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis dicit: **1.** Seruus si plagis defecerit, nisi id dolo fiat, dominus homicidii reus non potest postulari; modum 'tamen[3] castigandi et in seruorum coercitione placuit temperari.[4]

Kap. III. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis, sub titulo de dominorum saeuitia.[5] **1.** Si dominus in seruum saeuierit, uel ad impudicitiam turpemque uiolationem compellat, quae sint partes praesidis, ex rescripto diui Pii ad 'Aurelium[6] Marcianum proconsulem Baeticae manifestatur. Cuius rescripti uerba haec sunt: **2.** 'Dominorum quidem potestatem in suos seruos inlibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. Sed dominorum interest,[7] ne auxilium contra saeuitiam, uel famem, uel intolerabilem iniuriam denegetur his, qui iuste deprecantur. **3.** Ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt: et si uel durius habitos, quam aequum est, uel 'infami[8] iniuria affectos cognoueris, uenire iube, ita ut in potestatem Sabini non reuertantur. 'Qui si[9] meae constitutioni fraudem fecerit, 'sciat,[10] me admissum seuerius exsecuturum.' **4.** Diuus etiam Hadrianus 'Umbram[1] quandam matronam in quinquen-

---

1) *Exod.* 21, 20. 21. 2) sententiarum *Cdd.* (quinto) sententiarum *ed. Bl. Vid. tit. II. not.* 46. 3) enim *Cdd. edd.* etsi *Cramer cj. Vocum sigla librarius confudit.* 4) *Alio sc. periculo domino saevienti imminente. Cf. c.* 4. 5) §§. 1—4. *extant L.* 2. *D. de his, qui sui* (1, 6). *Cf.* §. 2. *I. eod.* (1, 8). *Gai.* 1, 53. 6) Aelium *Dig. Inst.* 7) *Cf.* §. 6. 'ne quid tumultuosius' *etc.* 8) *Ve. Dig.* infamiae *B.* infamem *Vi.* famis *cj. Reisigeri.* 9) *Dig.* Quod si *Cdd. edd.* 10) *Dig. Inst.* sciet *Cdd. edd.* 1) Umbriciam *Dig. Inst.*

nium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillas atrocissime tractaret. **5.** Item Diuus Pius ad libellum Alfii Iulii rescripsit (*in*) haec uerba: 'Seruorum obsequium non solum imperio, sed et moderatione et sufficientibus praebitis et iustis operibus contineri oportet. **6.** Itaque 'et ipse curare[12] 'debes et[3] iuste ac 'temperate seruos[4] tractare, ut 'ex facili[5] requirere eos possis, 'ne,[6] si apparuerit, uel inparem te inpendiis esse, uel 'atrociore dominationem saeuitia[7] exercere, necesse habeat proconsul V. C., ne quid tumultuosius 'contra te[8] accidat, praeuenire et ex mea iam auctoritate '(*te*)[9] ad alienandos eos conpellere. Glabrione et Omullo Coss.'[20]

Kap. IV. Gregorianus libro XIV. sub titulo de accusationibus.[1] **1.** Impp. Diocletianus et Maximianus Augusti Aurelio Sacrato militi. Cum seruum tuum ui aegritudinis grauiter oppressum fati munus implesse proponas, propter inmoderatam castigationem calumniae accusationem emergere, innocentiae ratio, cuius fiduciam geris, non permittit. Prop. Non. Decemb. Diocletiano A. III. et Aristobulo Coss.[2]

Explicit titulus de dominorum (iure et) saeuitia cohibenda.

INCIPIT

(TIT. IV.) DE ADVLTERIIS.

Kap. I. Moyses dixit.[1] **1.** Quicunque moechatus fuerit cum muliere proximi sui, morte moriatur, qui moechatus fuerit, et quae moechata fuerit. **2.** Quodsi aliquis seduxerit

---

[12]) *i. e. non tantum proconsulis curam exspectare, a quo ut fugitivos servos investigare ac requirere liceret frustra videtur petivisse. Cf. L.* 3. *D. de fugit.* (11, 4). [3]) debet *B. Ve.* debes *Vi. ed. Bl.* [4]) temperare etuos *B.* temperate et uos *Ve.* temperate tuos *Vi. edd.* [5]) *Ex Lachmanni cj.* et facili *Cdd.* et facile *edd.* [6]) *Ex Pith. cj.* ni *Cdd.* nec *ed. Bl.* [7]) *Ex Lachm. cj.* [8]) *Ex Lachm. cj. Scilicet* se, *quod post* praeuenire habet *B., iam a Pith. in* te *mutatum huc revocandum erat.* [9]) *Ex Lachm. cj.* [20]) *a.* 152. [1]) *Cf. Haenel. Gr. C. p.* 42. [2]) *a.* 285.

[1]) §. 1. *exstat Levit.* 20, 10. *Deuter.* 22, 18.; §§. 2. 3. *Exod.* 22, 16. 17. *Cf. Deuter.* 22, 28. 29.

uirginem non desponsatam et stuprauerit eam, ducat eam sibi in uxorem. **3.** Quodsi renuerit pater eius, et noluerit eam dare illi uxorem, pecuniam inferet patri, quantum est dos uirginis.

Kap. II. Paulus libro singulari de adulteriis sub titulo.[2] **1.** Breuem interpretationem de adulteriis coercendis facturus, per ipsa capita[3] ire malui, ordinemque legis seruare. **2.** Et quidem 'primo capite[4] legis Iuliae[5] de adulteriis prioribus legibus pluribus 'abrogatis,[6] secundo[7] capite 'permittitur pater,[8] (*si in*) filia sua, quam in potestate habet, aut in ea, quae (*eo*) auctore, cum in potestate esset, uiro in manum conuenerit, adulterum domi suae generiue sui deprehenderit, isque in eam rem socerum adhibuerit, ut is pater eum adulterum sine fraude '(*sua*)[9] occidat ita, ut filiam in continenti occidat. **3.** In uidua autem filia si adulterum deprehensum occiderit, et in continenti filiam, '(*non*) licito iure[10] hoc factum, Marcellus libro XXXI. digestorum scribit. **4.** 'At de auctoritate, quemque[1] patrem posse interficere, uel consularem uirum, uel patronum suum, '(*si eum*)[2] in filia adulterum deprehenderit, eodem libro Marcellus probat. **5.** Sed si filiam non interfecerit, sed solum adulterum, homicidii reus est. **6.** Sed etsi interuallo filiam interfecerit, tan-

---

2) *Sic Cdd.* libro singulari et titulo de adulteriis *Bl. ed.* 3) *Materiae et simul legis.* 4) primum caput (capud *Ve.*) *Cdd. edd. factum ob* abrogat; *vid. not.* 6. 5) *Malim* lege Iulia, *ut id regatur a* prioribus. 6) abrogat *Cdd. ed. Bl.* obrogat *cj. Scal.; sed illud lingua, hoc sensus non fert; quare nostra medicina opus fuit, quam commendat, quod capitis, quo ipsa lex nondum continebatur, in transcursu tantum mentio facienda erat. Ceterum Bl. hic* §. 2. *finierat.* 7) *Cdd. et edd. ex consequentia erroris hic interponunt* uero. 8) permittit patri *Ve. Vi. ed. Bl.* permittit pater *B.* 9) *Addidi necessario; cf. eiusd. legis c. V. L.* 25 *pr. D. h. t.* (48, 5). 10) illicito iure *cj. Cuiac., ad id, quod voluit, recte* (*cf. L.* 22. §. 1. *L.* 24 *fin. D. h. t.*), *sed dici sic non potest.* 1) autem (*cuius nota est* at) de auctoritate quoque *Ve.* auctoritate quoque *B. Vi.* Auctoritate quoque (legis) *ed. Bl. Sensus est: At quod ad auctoritatem sive dignitatem adulteri attinet.* (*Fragm. Vat.* §§. 139. 152.) *Cf. infr. c.* 12. §. 1. *L.* 24 *pr.* §. 3. *L.* 38. §. 9. *D. h. t.* 2) *Ex Puteani cj., geminandum sc. ex* suum; (*si*) *cj. Pith. ed. Bl.*

tundem est, nisi 'persequutus illam[13] interfecerit: continuatione enim animi uidetur legis auctoritate fecisse.

Kap. III. Idem Paulus eodem singulari libro et titulo. **1**. Certae autem enumerantur personae, quas uiro liceat occidere in adulterio deprehensa uxore, quamuis uxorem non liceat. **2**. Ergo secundum 'legis (*uerba*)[4] uiro, etiam filiofamilias, permittitur 'attamen modo[5] domi suae[6] deprehensum adulterum interficere seruum, et eum, qui auctoramento rogatus est ad gladium, uel etiam illum, qui operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locauit.[7] **3**. Sed et iudicio publico damnatum licet interficere in adulterio deprehensum, uel 'libertum uxoris[8] uel suum uel 'paternum,[9] et tam ciuem Romanum quam Latinum: 'quo loco et dediticius habetur.[20] **4**. Sed et patris et matris et filii et filiae libertum permittitur occidere. **5**. Debet autem profiteri '(*rem*)[1] apud eum, cuius iurisdictio est eo loco, ubi occidit, et uxorem dimittere. Quod si non fecerit, impune non 'interfecit.[2] **6**. Sciendum est autem, diuum Marcum et Commodum rescripsisse, eum, qui adulterum[3] inlicite interfecerit, leuiori poena puniri. Sed et Magnus Antoninus[4] pepercit eis, qui adulteros inconsulto calore ducti interfecerunt. Et reliqua.

---

13) persequatur illam *B.* persequatur illam et *Vi. Ve. ed. Bl. Cf. infr. c.* 9. *L.* 23. §. 4. *L.* 32 *pr. D. h. t.* 4) leges *Cdd. edd. Vid. Zeitschr. XIII. p.* 34. *et infr. c.* 12. §. 2. 5) etiam *Cdd. edd. Sigla* tm m̊n *errorem creaverunt.* 6) *Non etiam soceri. Cf. L.* 24 *pr. D. h. t. infr. c.* 12. §. 6. *supr. c.* 2. §. 2. 7) *Hic ob* ὁμοιοτέλευτον *fere exciderit:* quiue leno fuit quiue artem ludicram ante fecit, inue scenam saltandi cantandiue causa prodiit. *Cf. L.* 24 *pr. D. h. t.* 8) *Hic nullo modo omitti potuit, cf. L.* 24. *cit.* etiam *Vi.* libertinum *B. Ve. edd. hoc factum ex* libertum ux. 9) *i. e. patris uxoris vel sui demortui.* 20) *Eum enim lex Iulia nondum noverat; sed ex sententia eius aut civis Rom. aut Latini loco habendus erat, cf. Gai.* 3, 74—76. *Cdd. et edd. haec verba inepte ad calcem* §. 4. *reiecerunt, unde huc revocanda erant.* 1) *Hoc excidit ob antecedens* -ri. *Cf.* 'testandae rei causa' *L.* 25 *pr. D. h. t. infra c.* 12. §. 5. 2) *Ex Scal. cj.* interficit *Cdd. edd.* 3) *De adultera nunc loquitur L.* 38. §. 8. *D. h. t., sed ibi legendum videtur* 'uxoris in adulterio deprehensum'. 4) *Is est Caracallus, eiusque videtur esse L.* 4. *C. h. t.* (9, 9) *rescriptum item, ut L.* 3. *ib. Iuliano datum, quod nunc Alexandro*

Kap. IV. Idem Paulus eodem libro singulari et titulo. **1.** Qui iure mariti uel patris[25] accusat, potest et sine calumniae poena uinci: si[6] iure extranei accusat, potest calumniae poena puniri; sed tantum post duos menses[7] intra quattuor menses utiles expertus, licet talis sit, qui alias[8] accusare non possit, ut libertinus,[9] aut minor uiginti quinque annorum,[30] aut infamis, tamen ad accusationem admittitur,[1] ut et Papinianus libro xv. 'responsorum sub titulo ad legem Iuliam de adulteriis[2] scripsit:

[Kap. V.] ʿCiuis Romanus, qui sine conubio 'ciuem uel[3] peregrinam in matrimonio habuit, iure quidem mariti eam adulteram non postulat:[4] sed ei[5] non opponetur infamia, uel

---

adscribitur. 25) *B. hic repetit* qui, *unde Pithocus id, quod omnes Cdd. ab initio habent, omisit.* 6) *Idem pater vel maritus.* 7) *Priores editores hic periodum perperam finierunt, Bl. etiam* §. 1., *quod effecit, ut tota sententia non intelligeretur. Accusatorem* 'tantum post duos menses' *calumniae causa puniri, hoc nihili esse, nemo non videt. Sed Paullus hoc dicit, maritum vel patrem exactis duobus mensibus, quibus, exclusis aliis, proprio iure accusant, intra alios quattuor menses iure extranei accusare posse.* (*Cf. L.* 11. §. 6. *D. h. t. etc.*) *Proprium vero eorum ius maxime consistit in calumniae impunitate, quam postea accusantes amittunt; cf. L.* 37. §. 1. *D. de minor.* (4, 4). *L.* 6. *C. h. t.* (9, 9); *unde apparet, quae L.* 14. §. 3. *et L.* 30 *pr. D. h. t. leguntur, manum Triboniani nondum passa, de accusatione intra quattuor menses dicta fuisse.* 8) *Si vere extraneus est, ex hac lege.* 9) *Is non tantum patronum, ut ex aliis legibus, sed ex hac matrimoniali nec alium quemquam videtur accusare potuisse; at si maritus vel pater erat, adeo extranei iure, accusare ei licebat, ipsum patronum tamen tantum iure patris vel mariti. L.* 38. §. 9. *D. h. t.* 30) *Cf. L.* 15. §. 6. *D. h. t.* 1) *Non ipsa lege Iulia hoc cavente, sed ex generali praecepto L.* 11 *pr. D. de accus.* (48, 2), *cf. c.* 5. *fin.* 2) *Maxime ex Vi. In B. his omissis sequitur statim* scripsit (*quod in Vi. desideratur*), *sed deinde sub* kp. DCXXVIII. *integra libri Papiniani citatio repetitur, a librario scilicet, novorum capitum cupido; Collectorem enim ipsis Papiniani Resp. libris hic usum esse, quos alias nunquam adhibuit, credibile non est. Itaque sequentia tanquam ab ipso Paullo citatam auctoritatem dedimus.* 3) ciuem *Ve. Vi. Bl. ed.* sibi *B. Vid. Zeitschr. XIII. p.* 34. 4) *Hoc enim ius, ut ius occidendi* (*c.* 2. §. 2. *Cf. L.* 24. §. 3. *D. h. t.*) *tantum contra iustam uxorem datum erat. In L.* 13. §. 1. *D. h. t. Tribonianus verba* iure extranei *omisisse videtur.* 5) *Iure extranei accu-*

quod libertinus rem sestertiorum triginta milium, aut filium non habeat,[36] propriam iniuriam persequenti.'

Kap. VI. Paulus libro singulari et titulo quo supra. 1. In uxorem adulterium uindicatur iure mariti, non etiam (*in*) sponsam.[7] Seuerus quoque et Antoninus ita rescripserunt.[8]

Kap. VII. Papinianus libro singulari de adulteriis. 1. Quaerebatur, an pater emancipatam filiam iure patris accusare possit. Respondi: occidendi quidem facultatem lex tribuit eam filiam, quam habet in potestate, aut (*quae*) eo auctore in manum conuenit;[9] sed accusare iure patris ne quidem emancipatam filiam pater prohibetur.[40]

Kap. VIII. Papinianus eodem libro singulari et titulo. 1. 'Cum patri lex regia dederit in filiam[1] uitae necisque potestatem, quo bonum fuit lege comprehendi, ut potestas 'ei esset[2] etiam[3] filiam occidendi? 'uelis[4] mihi 'rescribere:[5] nam scire cupio.' Respondit: numquid ex contrario praestat nobis argumentum haec adiectio, ut non uideatur lex non habenti dedisse '(*occidendi potestatem sed necessitatem imposuisse*,)[6] ut uideatur maiore aequitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiae pepercerit?

Kap. IX. Idem de adulteriis: 1. 'Si pater, qui adulterum occidit, filiae suae pepercit, quaero, quid aduersus eum sit statuendum?' Respondit: sine dubio iste pater homicida est; igitur tenebitur lege Cornelia de sicariis. Plane si filia non uoluntate patris, sed casu seruata est, 'quod forte

---

santi. [36]) *Vid. Zeitschr. l. c.* [7]) *Itaque etiam tum, cum accusator postea maritus clam eo adulteratae sponsae factus sit. L.* 7. *C. h. t.* (9, 9). [8]) *Cf. L.* 13. §§. 8. 3. *D. h. t.* [9]) *Vid. supr. c.* 2. §. 2. [40]) *Aliud Scaevolae placuisse videtur L.* 14. §. 2. *D. h. t.* [1]) *Sic aptius B., quam* filium *Ve. Vi. edd., quod factum est ex male intellecto* etiam *ad not.* 43. *Scilicet in filium data potestas etiam in filiam data videbatur. Cf. c.* 7. [2]) fieret *Cdd. edd.* [3]) *i. e. non solum adulterum sed etiam filiam.* [4]) *Cuiac. cj.* uelle *B.* uellem *Ve. Vi. cdd.* [5]) *Sic Cdd.* rescriberes *cd. Bl. Cf. I.* 11. §. 2. *Brisson. de form.* 3, 46. 85. [6]) *Haec potius propter* ὁμοιοτέλευτον *excidisse, quam quod edd. audaci modestia supplent* sed, *ipsa sententia docet.*

fugit,[47] non minimam habebit defensionem pater. Nam lex ita punit homicidam, si dolo malo homicidium factum fuerit: hic autem pater non ideo seruauit filiam, quia uoluit, sed quia occidere eam non potuit.

Kap. X. Papinianus idem: **1.** 'Si maritus uxorem suam in adulterio deprehensam occidit, an in legem de sicariis incidat, quaero.' Respondit: nulla parte legis marito uxorem occidere conceditur; quare 'aperte[8] contra legem fecisse eum, non ambigitur.[9] Sed si de poena tractas, non inique aliquid eius honestissimo calori permittitur: ut non quasi homicida puniatur capite, uel deportatione, sed usque ad exilium poena eius statuatur.[50]

Kap. XI. Idem sic: **1.** 'De mancipiis 'adulteri uel uxoris,[1] marito uel patre accusante, quaestionem habendam, palam 'est. Sed[2] an idem extraneo accusatori permitti debeat, quaero.' Respondit: potest uideri ea ratio fuisse permittendi istis personis de seruis quaestionem habere, ut diligentius 'dolorem animi sui, item iniuriam laesae domus,[3] non translatitie persequerentur. Sed quoniam non facile tale delictum sine ministerio seruorum admitti creditum est, ratio eo perduxit, ut etiam extraneo accusante mancipia quaestioni tormentorum subicerentur a iudicibus.[4]

---

47) *Verba* quod forte filiam *B.* quod forte fugit filia *Ve. Vi. Cdd. et edd. habent in fine periodi post v.* pater; *manifesta transpositione, quae effecit, ut v.* filia *adderetur. De re cf. L.* 23. §. 4. *D. h. t.* 8) ea parte *B. fortasse rectius, ut intelligatur ea legis de sic. pars, ubi de homicidio vel licito vel illicito agebatur, cui deinde opponitur ea pars, in qua poena homicidii sancita erat.* 9) non dubitantur, *quod ante* non ambigitur *habent Cdd., glossema esse his vocibus aliquando superscriptum, ipse B. testis est, in quo sequenti periodo post v.* permittitur *etiam hanc correctoris admonitionem:* ambigitur sic dicit (*sc. auctor*) non (*sc. dicit, neque ergo scribendum est*) dubitantur *insanabilis librarii stultitia textui inseruit.* 50) *Cf. infra c.* 12. §. 4. *L.* 1. §. 5. *D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8). *L.* 3. §. 3. *D. ad SC. Sil.* (29, 5). 1) alterius *B.* alterutrius *Ve. Vi. ed. Bl.* adulteri *cj. Cuiac.* adulterae uxoris *cj. ego. Sed vid. L.* 27. §§. 6. 15. *D. h. t. L.* 3. *C. eod. L.* 1. *C. de quaest.* (9, 41). de alteris *pro* de adulteriis *B. etiam tit.* 14. *c.* 3. §. 3. *habet.* 2) esse *Cdd. edd.* est *cj. Schult.* 3) dolorem animi *maritus,* iniuriam laesae domus *pater.* 4) *Cf. L.* 17 *pr. D. de quaest.* (48, 18).

Kap. XII. Paulus libro sententiarum (*secundo*) sub titulo de adulteriis. **1.** [55] '(*Capite secundo legis Iuliae de adulteriis*)[6] permittitur '(*patri*)[6] tam adoptiuo quam naturali, adulterum cum filia 'cuiuscunque[7] dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum 'sua manu[8] occidere. **2.** [9] Filiusfamilias pater si filiam in adulterio deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit occidere: 'permitti tamen etiam ei debet,[60] ut occidat. **3.** [1] Maritus in adulterio deprehensos non alios, quam infames[2] et eos, qui corpore quaestum faciunt,[3] seruos etiam et '(*libertos tam uxoris et suos quam parentium ac*) liberorum,[4] excepta uxore,[5] quam prohibetur, occidere potest. [6] **4.** Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc inpatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit.[7] **5.** Occiso adultero, dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero, et in quo loco uxorem deprehenderit.[8] **6.** Inuenta in adulterio uxore, maritus ita demum adulterum iratus occidere potest, si eum domi suae deprehendat.[9] **7.** Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.[70] **8.** Serui uero tam mariti,[1] quam uxoris, in causa

---

L. 6. *C. h. t.* [55]) *Est Paul. S. R.* 2, 26. §. 1. *ex C. Ves. Cf. L.* 22 *pr. D. h. t. L.* 43 *fin. D. de ritu nupt.* (23, 2). [6]) *Suppl. ex C. Ves. ed. Bl.* [7]) *Ex C. Ves.* cuiusque *Cdd. edd.* [8]) *Om. C. Ves.* [9]) *Paul.* 2, 26. §. 2. *ex C. Ves. Cf. L.* 20. 21. *D. h. t.* [60]) *Ex Cd. Ves., in quo tamen* etiam *excidit.* permittitur tamen (*factum ex* permittit'm) etiam ei *Cdd. edd.* [1]) §. 3. = *Paul.* 2, 26. §. 4. *ex C. Ves.* [2]) *Qualis est iudicio publico damnatus, leno et qui artem ludicram faciunt. Cf. supr. c.* 3. §§. 2. 3. [3]) *Ut auctoramento rogatus, ad bestias qui se locavit, quive in scenam prodiit cantandi vel saltandi causa; supr. l. c.* [4]) liberos *Cdd. edd.; hoc scriptum olim* liberor. *et eum v.* libertos *confusum fraudi fuit librario, ut omitteret, quae ex c.* 3. §. 3. *necessario supplevimus. C. Ves. etiam* et liberos *omittit.* [5]) *Si ea forte ex istis personis, velut liberta sua sit. Cf. c.* 3. §. 1. [6]) §§. 4—8. = *Paul. S. R.* 2, 26. §§. 4—8. [7]) *Cf. supr. c.* 10. [8]) *Cf. supr. c.* 3. §. 5. *L.* 24. §. 1. *D. h. t.* [9]) *Cf. supr. c.* 3. §. 2. [70]) *Cf. L.* 29 *pr. D. h. t. L.* 2. *C. eod.* [1]) *De his nihil legi, nisi forte marito accusante in L.* 27. §. 14. *L.* 33 *pr. D. h. t. An igitur legendum*

adulterii torqueri possunt, nec his[72] libertas 'suspectae[3] impunitatis data ualebit.

Explicit titulus de adulteriis.

INCIPIT

(TIT. V.) DE STVPRATORIBVS.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Qui manserit cum masculo mansione muliebri, aspernamentum est: ambo moriantur, 'rei sunt.[2]

Kap. II. Paulus libro sententiarum 'II.[3] sub titulo de adulteriis. **1.** [4]Qui masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur. **2.** Qui uoluntate sua stuprum flagitiumque inpurum patitur, 'dimidia parte bonorum suorum multatur, nec testamentum ei ex maiore parte facere licet.[5]

Hoc quidem iuris est: mentem tamen legis Moysis imperatoris Theodosii constitutio[6] ad plenum secuta cognoscitur:

[Kap. III. Item Theodosianus.][7] Impp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius AAA. ad Orientium uicarium urbis Romae. **1.** Non patimur urbem Romam, uirtutum omnium matrem, diutius 'effeminati in uiros pudoris[8] contaminatione foedari, et agreste illud a priscis conditoribus robur, fracta

---

adulteri? *Cf. supr. c.* 11. [72]) *Uxoris. Vid. L.* 12—14. *D. qui et a quib. man.* (40, 9). *L.* 3. *C. h. t.* [3]) sub specie *Cdd.* sub spe *edd., quod nec Latinitas admittit nec sensus. Cf. L.* 12. §. 6. *D. qui et a quib.* (40, 9).

[1]) *Levit.* 20, 13. *Cf.* 18, 22. [2]) *B. Ve.* quia rei sunt *Vi. ed. Bl.* [3]) *Sic B. in indice capitum. In ipsa Collat. om. Cdd.* (secundo) *ed. Bl.* [4]) *Est Paul. S. R.* 2, 26. §. 12. *ex C. Ves.* [5]) *Hoc sic intellige, ut et quae sententiae et quae mortis tempore habeat, eorum dimidia pars publicetur. Hoc Severum constituisse, ex Zosim.* 1, 8. *licet colligere. Ceterum cf. Schrader ad Inst. p.* 758. [6]) *Quae exstat L.* 6. *Th. C. ad leg. Iul. de adult.* (9, 7), *sed omissa* §. 1. *cetera sunt mutata.* [7]) *Hoc sine dubio non Collectori sed librariis debetur, capitum fabricatoribus. Cf. Haenel ad Th. C. p.* 846. [8]) *i. e. integri corporis masculini ad muliebria a viris patienda praestiti. Ergo nihil mutandum.*

molliter '*pube*[9] tenuatum, conuicium saeculis uel conditorum inrogare, uel principum, Orienti '*karissime* ac iucundissime[10] nobis. **2.** Laudanda igitur experientia tua omnes, quibus flagitiosus luxus est uirile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihilque discretum habere cum feminis occupatos,[1] ut flagitii poscit inmanitas atque '(*odium*),[2] omnibus eductos, pudet dicere, uirorum lupanaribus, spectante populo flammis uindicibus expiabit: ut uniuersi intellegant, sacrosanctum cunctis esse debere hospitium uirilis animae, nec sine summo supplicio alienum expetisse sexum, qui suum turpiter perdidisset. Prop. pridie Id. Maias Romae in atrio Mineruae.[3]

Explicit titulus de stupratoribus.

INCIPIT

(TIT. VI.) DE INCESTIS NVPTIIS.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Quicunque concubuerit cum muliere uxore patris sui, pudenda patris sui detexit, morte moriantur: ambo rei sunt. **2.** Et quicunque concubuerit cum nuru sua, morte moriantur: ambo rei sunt.

Kap. II. Ulpianus libro regularum singulari sub titulo de nuptiis.[2] **1.** Inter parentes et liberos '(*infinite*),[3] cuiuscunque gradus sint, conubium non est. **2.** Inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant:

---

9) *Ex I. Gothofr. cj.* plebe *B. edd.* plero *Vi.* pleue *Vc.* 10) *Ex B., qui tam hic quam in indice capitum non* agnc *habet, sed* aciuc, *praecedente* k *in kapitis designationem mutato. Recte interpretatus est Momsenus ed. fr. Vatic. p.* 378. *Bl. ed.:* uir carissime. 1) *Edd. ante* occupatos *comma ponunt, quasi id significaret a manu militari captos. Sed hoc in quovis capitali crimine vulgare non poscit flagitii inmanitas. At spectat constitutio eos, qui in hoc flagitio occupati sunt, ut palam quaestum inde faciant.* 2) *Hoc ob similitudinem sequentis vocis excidit.* 3) *a.* 390. *De subscriptione in Th. C. diversa vid. I. Gothofr. et Haencl.*

1) *Levit.* 20, 11. 12. 2) *Est Ulp. fr.* 5, 6. 7. 3) *Ex Ulp. fr. suppl. Bl.*

nunc autem '*(etiam)*[3] ex tertio gradu licet uxorem ducere, sed tantum fratris filiam, non etiam sororis, nec amitam, nec materteram, quamuis eodem gradu sint. **3.** Eam '*(denique)*,[3] quae nouerca uel priuigna, uel quae nurus uel socrus '*(nostra)*[3] fuit, uxorem ducere non possumus. **4.** Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit: ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti, spurii sunt.

Kap. III. Paulus libro sententiarum (*secundo*) sub titulo de nuptiis. **1.** Inter parentes et liberos[4] matrimonia contrahi non possunt; iure ciuili '*(nec sororem)*,[5] nec filiam sororis, aut neptem uxorem ducere possumus: proneptem '*(et)*[6] aetatis ratio prohibet. **2.** Adoptiua cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo; inter fratres '*(ac sorores)*[7] eatenus, quatenus capitis minutio non interuenit. **3.** Nec socrum, nec nurum, '*(nec)*[8] priuignam, nec nouercam aliquando, citra poenam incesti uxorem ducere licet; sicut nec amitam, aut materteram. Sed qui '*(affinem)*[9] uel cognatam contra interdictum duxerit, remisso mulieri iuris errore, ipse poenam adulterii lege Iulia patitur, non etiam ducta.[10]

Kap. IV. Gregorianus libro quinto sub titulo de nuptiis exemplum literarum Diocletiani et Maximiani Impp.[1] talem coniunctionem grauiter punire commemorat. Exemplum edicti Diocletiani et

---

[4]) *Quod hic addunt Cdd. et edd.* iure ciuili, *id fugitivum est, fuitque suo loco ante* nec filiam *restituendum. Nam inter parentes et liberos simpliciter nuptiae non sunt h. t.* 2, 1. *Gai.* 1, 59. *L.* 53. *D. de rit. nupt.* (23, 2), *itaque iure gentium incestae L.* 68. *D. de iur. dot.* (23, 3). *Ex latere vero tantum iure civili i. e.* '*sola iuris Romani observatione*' *quasdam uxores ducere non possumus, L.* 38. §. 2. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). [5]) *Hoc cum vv.* iure ciuili *aliquando omissum, cum ante* matrimonia *non conveniret, omnino excidit.* [6]) *Geminando sequens* et *ex* etatis *sensu flagitante effeci. Cf. L.* 39 *pr. D. de rit. nupt.* (23, 2). [7]) *Addidi. Cf. Gai.* 1, 61. [8]) *Ex Molleri cj.* [9]) *Addidi.* si uero *cj. Pith. Cf. L.* 68. *D. de iur. dot.* (23, 3). [10]) *Cf. L.* 11. §. 1. *L.* 38. §§. 2. 4. 7. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). [1]) *Vid. Haenel. Gr. C. p.* 30. §. 5. *huius edicti mutata exstat*

'Maximiani nobilissimorum[12] Caesarum. **1**. Quoniam piis religiosisque mentibus nostris ea, quae Romanis legibus caste sancteque sunt constituta, uenerabilia maxime uidentur, atque aeterna religione seruanda, 'dissimulari[3] ea, quae a quibusdam in praeteritum nefarie incesteque commissa sunt, non oportere credimus: '(*imo si*) quae[4] uel cohibenda sunt, uel etiam uindicanda, insurgere nos disciplina nostrorum temporum cohortatur. Ita enim et ipsos immortales deos Romano nomini, ut semper fuerunt, fauentes atque placatos futuros esse non dubium est, si cunctos sub imperio nostro agentes[5] piam religiosamque 'uitam[6] et 'castum[7] in omnibus 'morem[8] colere 'perspexerint assuetum.[9] **2.** In quo id etiam prouidendum quam maxime esse censuimus, ut matrimoniis religiose atque legitime iuxta disciplinam iuris ueteris copulatis, tam eorum honestati, qui nuptiarum coniunctionem sectantur, quam etiam his, qui deinceps seruata religione nascentur, incipiat esse consultum: et honestate nascendi etiam posteritas ipsa purgata sit. 'Id[20] enim pietati nostrae maxime placuit, ut sancta necessitudinum nomina[1] optineant apud affectus suos[2] 'piae ac religiosae[3] consanguinitati debitam caritatem. '(*At enim*) nefas eam creare[4] est ea, quae in prae-

---

L. 17. *C. de nupt.* (5, 4). [12]) *Suspicor legendum:* Maximiani AA. ac nobilissimorum. [3]) dissimulare *Cdd. edd.* [4]) cum *Cdd.* (sed) cum *ed. Bl.* imo si *post* cred-imus *ob similitudinem excidisse, deinde* quae *in* cum *mutatum apparet.* [5]) *Sic Ve.* habentes *Vi.* gentes *B. Hoc ad sensum non inepte, cum ex toto edicto maxime* §. 4 *fin. pateat, id potissimum gentes nondum civitate Romana donatas spectavisse.* [6]) et quietam *B.* et quietem *Vc.* quietam *Vi. ed. Bl. In quibus* et q. *ex repetitione ultimarum litterarum praecedentis vocis in fine notatae prodiit;* quietam uitam *vero, hinc plane alienam, ubi de pietate et religione in matrimoniis copulandis agitur, librarii ex* 1 *Tim.* 2, 2. *intrusere.* [7]) castam *Cdd. edd.* [8]) more *Cdd. edd.* [9]) perspexerimus uitam (uitia *Vc.*) *Cdd. edd. Sil.* 7, 312. 'Assueto belli de more.' *Assueto contrarius mos ex sententia imperatorum est tam barbarus quam Christianus. Bl. ed.:* piam religiosamque, quietam et castam in omnibus more colere perspexerimus uitam. [20]) *B.* ideo *Vc.* ita *Vi. ed. Bl.* [1]) *i. e. parentes.* [2]) *i. e. liberos; vid. Forcellin. s. v.* [3]) piam ac religiosam *Cdd. edd.* [4]) nefas enim credere *Cdd. edd. inepto sensu, si nexum senten-*

teritum a compluribus constat esse commissa, cum pecudum ac ferarum promiscuo ritu ad inlicita conubia instinctu execrandae libidinis sine ullo respectu pudoris ac pietatis inruerint. **3**. Sed quaecunque antehac uel 'impuritia[25] delinquentium, uel 'per ignorantiam[6] iuris, barbaricae inmanitatis ritu ex inlicitis matrimoniis uidentur admissa, quanquam essent seuerissime uindicanda, tamen contemplatione clementiae nostrae ad indulgentiam uolumus pertinere; ita tamen, ut quicunque in anteactum tempus inlicitis incestisque se matrimoniis polluerunt, hactenus adeptos se esse nostram indulgentiam sciant, ut post tam nefaria 'facinora[7] uitam quidem sibi gratulentur esse concessam: sciant tamen, non legitimos se suscepisse liberos, quos tam nefaria coniunctione genuerint. Ita enim fiet, ut de futuro quoque nemo audeat 'effrenatis[8] cupiditatibus obedire, cum et sciant ita praecedentes admissores istiusmodi criminum uenia liberatos, ut liberorum, quos inlicite genuerint, 'successio negaretur,[9] quae iuxta uetustatem Romanis legibus 'necabatur.[30] — Et optassemus quidem, nec ante quicquam eiusmodi esse commissum, quod esset aut clementia remittendum, aut legibus corrigendum. **4**. 'Sed[1] posthac religionem sanctitatemque in conubiis copulandis uolumus ab unoquoque seruari, ut se ad disciplinam legesque Romanas meminerint pertinere: et eas tantum sciant nuptias licitas, quae sunt Romano iure permissae. **5**. Cum quibus autem personis tam cognatorum, quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto nostro complexi

---

tiarum respicis. Atenim *ob antecedens* -atem *omissum videtur;* nefas *accipiendum pro* ἀδυνατῷ (*cf. Beier ad Cic. de offic. II. p.* 238.), eam *sc. caritatem.* 25) imperitiam *B.* peritiam *Ve. Vi.* imperitia *edd. Sed quid distat imperitia ab ignorantia iuris? Cf. supr. tit.* 5. *c.* 2. §. 2. 6) pro ignorantia (ignorantiam *Vi.*) *Cdd. edd.* 7) scelera *ed. Bl. ex errore.* 8) inefrenatis *B. Vi.* in effrenatis *Ve.* infrenatis *cj. Cuiac. ed. Bl. Vid. Zeitschr. XIII. p.* 37. 9) successione careatur *B. ed. Bl.* successionem ne caretur *Vi. Ve.* successione careant *cj. Cuiac. ed. Haen.* 30) negabatur *Cdd. edd., quod restituta recta lectione ad not.* 29. *etiam minus ferri potest. Cf. Zeitschr. l. c. et de* successionis *voce infr.* 16, 3. §. 13. 1) sed et *Cdd. edd. Signum* §. 4. *rectius ante* Et optassemus *positum foret.*

sumus: cum filia, nepte, pronepte, itemque matre, auia, proauia: et ex latere amita ac matertera, '(*sorore*),[32] sororis filia et ex ea nepte. Itemque ex adfinibus priuigna, nouerca, socru, nuru, ceterisque, quae antiquo iure prohibentur, a quibus cunctos uolumus abstinere. **6.** Nihil enim, nisi sanctum ac uenerabile nostra iura custodiunt, et 'ita[3] ad tantam magnitudinem Romana maiestas cunctorum numinum fauore peruenit, quoniam omnes leges suas 'religionis sapientia[4] pudorisque obseruatione deuinxit. **7.** Quare hoc edicto nostro uolumus omnibus palam fieri, quod praeteritorum uenia, quae per clementiam nostram contra disciplinam uidetur indulta, ad ea tantum delicta pertineat, quae in diem III. Kal. Ianuariarum Tusco et Anulino Coss. uidentur esse commissa. **8.** Si qua autem contra Romani nominis decus, sanctitatemque legum, post supradictum diem depreheuduntur admissa, digna seueritate plectentur. Nec enim ullam in tam nefario scelere quisquam aestimet ueniam se consequi posse, qui in 'iam[5] euidens crimen et post edictum nostrum non dubitabit inruere. Dat. . . . Kal. Maias,[6] Damaso Tusco et Anulino Coss.[7]

Kap. V. Hermogenianus sub titulo de nuptiis:[8] Impp. Diocletianus et Maximianus Augusti Flauiano. His, qui incestas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis subiiciantur, ita demum clementia principum subuenit, si postea quam errorem suum rescierint, illico nefarias nuptias diremerint.[9] Prop. Id. Mart. (*Tiberiano*) et Dione Coss.[10]

Hanc quoque constitutionem Gregorianus titulo de nuptiis inseruit, quae est tricesima et secunda, aliis tamen et die et Coss., id est: '[constitutio][1] P. P. V. Id. Iun. Diocletiano ter et Maximiano Augustis (*Coss.*)[2]

---

32) *Ex Iust. C. suppl. Bl.* 3) *Malim* ideo. 4) *Ex Cuiac. cj. h. e. ex recte cognita religione.* religione sapienti *B. Vi. ed. Bl.* religiones sapienti *Ve.* 5) *Ante enim crimen id esse ignorabatur* §. 3. tam *Cdd. edd.* 6) *Sic, non* Maii, *etiam B. Numerum diei ante has Kalendas excidisse palam est.* 7) *a.* 295. 8) *Haenelius tantum in Greg. C. p.* 30. *hanc const. retulit.* 9) *Cf. L.* 38. §. 7. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). 10) *a.* 291. 1) *Natum hoc puto ex* coss., *quod B. antea omittit.* 2) *a.* 287. *Totum hoc additamentum non ab ipso Collationis auctore sed ut similia in Fr. Vat.* 266ª. 270. 272. 285. 286. 288.

Kap. VI. Papinianus libro singulari de adulteriis. **1.** ‘Qui sororis filiam uxorem duxerat per errorem, antequam praeueniretur a delatore, diremit coitum: quaero, an adhuc possit accusari?’ Respondit: ei, qui coniunctae sororis filiae bona fide abstinuit, poenam remitti palam est: quia qui errore cognito diremit coitum, creditur eius uoluntatis fuisse, ut si scisset se in eo necessitudinis gradu positum, non fuisset tale matrimonium copulaturus.[43]

Kap. VII. Idem (*igitur*) dicitur[4] in eos, qui incestas nuptias contraxerunt. Maledicti tamen[5] sunt omnes incesti per legem, cum adhuc rudibus populis ex diuino nutu condita iisdem adstipulantibus sanciretur. et utique omnes maledicti puniti sunt, quos diuina et humana sententia consona uoce damnauit. Lex diuina sic dicit:[6] **1.** Maledictus, inquit, dixit Moyses, qui concubuerit cum uxore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **2.** Maledictus, qui concubuerit cum sorore sua de patre aut de matre; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **3.** Maledictus, qui concubuerit cum nuru sua; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **4.** Maledictus, qui concubuerit cum socru sua; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **5.** Maledictus, qui concubuerit cum sorore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **6.** Maledictus, qui concubuerit cum sorore matris suae; et dicit

---

a libri possessore profectum esse videtur. Ceterum quoque *malim transpositum post* Gregorianus, *et* in quo *pro* quae. [43]) *Cf. L.* 38. §§. 5. 6. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). [4]) *Sc. lege Dei et legibus Romanis; unde voce* igitur *careri non poterat, quae eo facilius excidere potuit, si* id. igitur *scriptum fuisse ponimus.* [5]) *Hoc dicit: ex lege c.* 1. *relata putaveris, lege divina quosdam tantum incesti reos punitos esse; sed alio loco omnes maledicti sunt eaque maledictio, quam poena semper sequebatur, a iure Romano tantum sanciendi modo distabat; neque enim solus legislator, ut nunc imperator, sed divina vox adstipulante populi humana voce* (*verbis: fiat, fiat*) *legem sanciebat.* [6]) *Cf. Deuteron.* 27, 20—23., *ubi quaedam tantum ex his maledictionibus leguntur, ad quarum similitudinem Collector ratione habita Levit.* 18. *et* 20. *caeteras finxit, ne si interdicta tantum matrimonia ex his locis retulisset, impunita ea fuisse lege divina viderentur.*

omnis populus: fiat, fiat. **7.** Maledictus, qui concubuerit cum sorore uxoris suae; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **8.** Maledictus, qui dormierit cum uxore fratris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. **9.** Maledictus, qui dormierit cum omni pecore; et dicit omnis populus: fiat, fiat.

Explicit titulus de [adulteris stupratoribus et] incestis.

INCIPIT

(TIT. VII.) DE FVRIBVS ET POENA EORVM.

Kap. I. Quodsi duodecim tabulae nocturnum furem '(*quoquomodo, diurnum si*)[1] aut ensi se aut[2] telo defenderit, interfici iubent: scitote iurisconsulti, quia Moyses prius hoc statuit, sicut lectio manifestat. Moyses dicit:[3] **1.** Si perfodiens nocte parietem inuentus fuerit fur, et percusserit eum alius, et mortuus fuerit hic, non est homicida is, qui percusserit eum. **2.** Si autem sol ortus fuerit super eum, reus est mortis percussor, et ipse moriatur.

Kap. II. Paulus libro sententiarum v. ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis. **1.** Si quis furem nocturnum, uel diurnum, cum se telo defenderet, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fecerit, 'qui[4] eum comprehensum transmittendum ad praesidem magistratibus optulerit.

Kap. III. Ulpianus libro XVIII. ad edictum sub titulo si quadrupes pauperiem dederit.[5] **1.** In-

---

1) (quoquomodo, diurnum) *suppl. Bl.* 2) autemsise aut *B.* aut ensis se aut *Vi.* aut tensisse aut *Ve.* autem si se *ed. Bl. Quod autem de ensi ait, non ipsis* XII *tab. tribuunt certiora testimonia* (*vid. Dirksen de fr.* XII *tab. p.* 564.), *sed interpretationi debetur. Cf. Serv. ad Aen.* 9, 747. *Ipse vero hoc addidisse videtur, ut maior appareret* XII *tabb. cum lege Dei similitudo, cum facilius ense quam telo paries perforetur.* 3) *Exod.* 22, 2. 3. 4) *B.* si *Ve. Vi. ed. Bl.* 5) *Etiam de hoc titulo Ulpianus quidem exposuit lib. XVIII. ad edictum; sed quae sequuntur, iam ad sequentem tit. 'ad legem Aquiliam' pertinuisse, qui oculos Collectoris fugerat, res ipsa docet et Pithoeus observavit. Ceterum haec partim exstant L.* 3. 5 *pr.* §. 1. *D. ad leg.*

iuria occisum esse merito adiicitur: non enim sufficit occisum, sed oportet iniuria id esse factum. Proinde si quis seruum latronem occiderit, lege Aquilia non tenetur, quia '(*iniuria*)[6] non occidit. **2.** Sed et quemcunque alium ferro se petentem qui occiderit, non uidebitur iniuria occidisse. Proinde si furem nocturnum, quem lex duodecim tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem 'aeque[7] lex permittit, sed ita demum, si se telo defendat: uideamus, an lege Aquilia teneatur? Et Pomponius dubitat, num haec lex[8] sit in usu. **3.** Si quis[9] 'metu (*mortis*)[10] furem occiderit, non dubitamus, quin lege Aquilia non teneatur: sin autem, cum posset adprehendere, maluit occidere, magis est, ut iniuria fecisse uideatur: ergo etiam lege Cornelia tenebitur.[1] **4.** Iniuriam autem accipere hic nos oportet non quemadmodum circa iniuriarum actionem, contumeliam quandam, sed quod non iure factum est, hoc est contra ius, id est, si culpa quis occiderit. Et reliqua.

Kap. IV. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis sub titulo de furibus.[2] **1.** Fures ad forum[3] remittendi sunt diurni; 'nocturni quoque[4] extra ordinem audiendi, et causa cognita puniendi: dum[5] in poena eorum sciamus operis publici 'temporarii[6] modum non egrediendum.

Aquil. (9, 2). [6]) *Suppl. Bl.* [7]) *Sic recte Bl. Ipse B. habet* æaque. [8]) *Cdd. et edd. addunt* non. *At hoc* non *in sequenti periodo post* lege Aquilia *male omissum, ex margine huc aberravit.* [9]) etsi quis *B. Dig. ed. Bl. Fortasse, cum antecedat* in usu, *geminando fere leg.:* Nosmet si quidem. [10]) noctu *Cdd. edd., sed B. sic, ut* metu *scribere coepisse videatur, ex* m *postea demum* no *facto; unde ex Dig.* metu mortis, *quod sensus postulat, dedimus. Nam Ulp. his ad quaestionem* §. 2. *propositam respondet.* [1]) *Nam consulto eum fecisse non dubitatur; si igitur etiam contra ius, dolo malo occidisse videtur.* [2]) *Partim exstat L.* 1. *D. de fur. baln.* (47, 17). [3]) *i. q. 'ad ius ordinarium' L.* 2. *D. eod. Gell.* 11, 18., *audiendi igitur tantum, cum forum de causis civilibus agitur in conventu. Cf. tit.* 11. *c.* 4. 6. §. 2. *tit.* 12. *c.* 2. *unde 'forenses actiones' L.* 1. §. 1. *D. de incend.* (47, 9). [4]) coctorniquae *B.* quodturniquem *Vi.* et nocturni qui *Ve.* nocturnique *ed. Bl.* [5]) *Sic B.* dummodum *Vi. Ve.* dummodo *Dig. ed. Bl.* [6]) *Dig.* temporariū *B.* temporalium *Vi.* temporarium *Ve. ed. Bl.*

Idem et in balneariis furibus. **2.** Sed si se telo fures defendunt uel effractores, uel ceteri similes, nec quemquam percusserunt: metalli poena humiliores, honestiores uero relegatione adficiendi erunt.

Kap. V. Paulus libro sententiarum 'II.[17] sub titulo de furibus.[8] **1.** (**2.**) Fur est, qui '(*dolo malo*)[9] rem alienam contrectat. **2.** (**3.**) Furtorum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. Manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci, unde 'quid sustulerat,[20] 'cum re deprehensus[1] est, uel antequam ad eum locum, 'quo (*eo die*)[2] destinauérat, peruenerit. Nec manifestus 'fur est,[3] qui in 'faciendo[4] quidem '(*uel*) cum (*re*) deprehensus[1] non est, sed 'furtum[5] fecisse negari non potest. **3.** (**4.**) Concepti actione '(*is*)[6] tenetur, apud quem furtum '(*quaesitum*) et inuentum (*est*).[7] Oblati actione is tenetur, qui rem furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. **4.** (**5.**) Furti actione is agere potest, cuius interest, rem non perisse. **5.** (**6.**) 'Concepti actione is[8] agere potest, qui rem concepit ['(*id*) est[9] inuenit]. Oblati '(*is*)[30] agere potest, penes quem res concepta ['(*id est*)[1] inuenta] est. **6.** (**1.**) Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur.[2]

Explicit titulus de furibus.

---

17) *B. in indice capitum.* 8) *Exstat* §. 6., *in Cdd. et edd.* §. 1., *sed aperte fugitiva, ut ad calcem restituenda esset, in Paul.* 2, 31. §. 5., §§. 2—5. *ibid.* §§. 1—5. *sub tit. rectiori 'de furtis' et minus corruptae. Cf. Gai.* 3, 183—187. 9) *Ex Paul. Vis.* 20) *Paul. Vis.* fur est *Vi.* furatus est *B. Ve. edd.* 1) deprehensus *Paul. Vis.* comprehensus *Cdd. edd.* 2) *Quod ob vicinas voces excidit. Cf. L.* 4. *D. de furt.* (47, 2). quo *omittit B.* 3) *Paul. Vis.* est fur *Cdd. edd.* 4) *Ex Paul. Vis.* rapiendo *Cdd. edd.* 5) eum furtum *Paul. Vis.* eum *Cdd. edd.* 6) *Ex Paul. Vis. supplevi.* 7) *Ex Paul. Vis.* est inuentum *Cdd. edd.* 8) conceptiua autem *Cdd. edd.* concepti is *Paul. Vis.* 9) et *Cdd. edd. Geminavi* it *et* ē *explicui* est. *Sed totum glossema est.* 30) *Ex Paul. Vis.* 1) *Supplevi, sed glossema;* et *Paul. Vis.* 2) *Cf. not.* 18. *De re L.* 6 *pr. D. de his qui not.* (3, 2).

INCIPIT

(TIT. VIII.) DE FALSO TESTIMONIO.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Si steterit testis iniustus aduersus hominem accusandum, accusans eum impietatis, **2.** stabunt duo homines, quibus est inuicem contentio, ante deum, et ante sacerdotes, et ante iudices, quicunque fuerint in illis diebus. **3.** Cum inquisierint iudices diligenter, et inuentus fuerit testis iniustus, testificans iniusta, insurgentes aduersus eum, **4.** facietis ei, sicut uoluit malefacere: et delebitis malum de medio uestrûm: **5.** et ceteri audientes timebunt, nec audebunt haec mala facere inter uos.

Kap. II. Paulus libro singulari de poenis omnium legum sub titulo ad legem Iuliam de adulteriis. **1.** Qui falsum testimonium dixerit,[2] proinde tenebitur, ac si lege Cornelia testamentaria damnatus esset.[3]

Kap. III. Paulus libro sententiarum quinto sub titulo de testibus et de quaestionibus.[4] **1.** Hi, qui 'falso (*uel uarie*) uel oblique[5] testimonia dixerunt, uel utrique parti prodiderunt,[6] aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur.

Kap. IV. Idem '(*eodem*) libro (*sub titulo*)[7] ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis.[8] **1.** Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, eiusue rei causa furtiue faciendi cum telo fuerit, quiue uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, parauerit, falsumue testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. **2.** Quae omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit: humiliores uero aut in crucem tolluntur, aut bestiis obiiciuntur.

---

1) *Deuterom.* 19, 16—20. 2) *Sc. in causa adulterii.* 3) *Cf. Paul.* 4, 7. §. 1. *L.* 33. *D. de l. Corn.* (48, 10). 4) *Est Paul.* 5, 15. §. 5. = *L.* 16. *D. de testib.* (22, 5). 5) falsum uel aliqua *Cdd.* falso uel uarie *Paul. Vis. Dig. ed. Bl.* obliqua *cj. Pith. recte; quae sunt, non aperte sed oblique vulnerantia. Suet. Dom.* 2. *Tacit. A.* 14, 11. *Quintil.* 9, 2. §§. 79. 94. *Sed scripsi* oblique. 6) *Antequam in iudicio dicerent. Vid. Schult. ad Paul. l. c. et Quintil.* 5, 7. §§. 12. 32. 7) *Bl. suppl.:* libro (sententiarum quinto sub titulo). 8) = *Tit.* 1. *c.* 2.

Kap. V. Paulus libro sententiarum quinto sub titulo ad legem Corneliam testamentariam.[9] 1. Is, qui ob falsum testimonium perhibendum '(*uel uerum non perhibendum*)[10] pecuniam acceperit, dederit, iudicemue, ut sententiam ferat, uel non ferat, corruperit, corrumpendumue curauerit: humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

Kap. VI. Idem eodem libro et titulo. 1. Falsum est, quidquid in ueritate non est, sed pro uero adseueratur.

Kap. VII. Ulpianus '(*de officio proconsulis*)[1] 'libro VIII.[2] sub titulo de poena legis Corneliae testamentariae.[3] 1. Praeterea factum est senatusconsultum 'Statilio Tauro et (*Scribonio Libone*)[4] consulibus, quo poena legis Corneliae inrogatur ei, qui quid aliud, quam testamentum, sciens '(*dolo malo falsum*)[5] signauerit, signariue curauerit: item qui falsas testationes faciendas 'aut consignandas,[6] testimoniaue falsa inuicem dicenda[7] dolo malo curauerit.[8] 2. Item qui ob '(*litem in*)struendam aduocatione testimonioue[9] pecuniam acceperit, pactusue fuerit, societa-

---

9) *Est Paul. S. R.* 5, 25. §. 2. *Cf. L.* 1 *pr.* §§. 1. 2. *L.* 20. 21. *D. de lege Corn. de fals.* (48, 10). 10) *Ex Paul. Vis. addidi.*
1) *Bl. supplevit.* 2) *Cdd. et edd. haec in fine inscriptionis habent; suo loco restitui.* 3) *Partim extat L.* 9. §. 3. *D. de lege Corn. de fals.* (48, 10). 4) *Recte supplevit Pith. Sunt coss. a.* 16. statilio et tauro *Cdd. Cf. not.* 18. 5) *Ex Dig.*
6) *Cdd. et edd. voces* aut consignanda, *in Dig. omissas, transpositas habent post* dicenda, *unde emendatas huc in suum locum revocavi. Cf. L.* 9. §. 5. *D. de poenis* (48, 19). 7) *Cum alter alterius testimonio opus haberet. Cf. Cic. pro Flacc.* 4. 8) *Quae sequuntur in Cdd. et edd.* Licinio v. et Tauro coss. *aperte non sunt huius loci, sed pertinent ad consulatum initio commemoratum. Totum vero vitium inde natum est, quod librarius, uno tantum nomine quemque consulem designari posse ex perpetua consuetudine subscriptionum opinatus, scripserat* Statilio et Tauro. *At sequebatur* scribonio libone. *In quibus* scr *interpretans aut* SCRibe *aut* Senatus*Consultum* F*actum, emendationem significari nominis prioris consulis est ratus, et ad marginem* (l)ibonio ū (*vel*) libone et tauro coss. (*nam unum tantum nomen prioribus illis inesse posse, persuasum sibi habebat*) *notavit. Inde vero alius Libonios ignorans fecit* licinio ū (*i. e. quintum*) et Tauro coss. *et ad finem hos* (*si placet*) *coss. reiecit, qui tot viris doctis illuserunt.* 9) struen-

item(*ue*)[20] coierit, aut aliquam 'obligationem[1] interposuerit: item si quis coierit ad accusationem innocentium, senatusconsulto, quod Cotta et Messalla coss.[2] factum est, coercentur.[3] **3.** Sed et si quis ob denunciandum, uel non denunciandum, remittendumue testimonium pecuniam acceperit, senatusconsulto, quod duobus Geminis coss.[4] factum est, poena legis Corneliae 'adficitur.[5] Et reliqua.

(*TIT. IX.*[1] *DE FAMILIARI TESTIMONIO NON ADMITTENDO.*)

Kap. I. Item Moyses 'dicit:[2] **1.** Falsum testimonium non dabis aduersus proximum tuum.

Kap. II. Ulpianus libro 'IX.[3] de officio proconsulis, 'sub titulo[4] ad legem Iuliam de ui publica et priuata. **1.** Eadem lege quibusdam testimonium omnino, quibusdam interdicitur inuitis, capite octogesimo septimo et capite octogesimo octauo. **2.** 'In hoc uerbis hisce: 'His[5] hominibus hac lege in reum testimonium dicere ne liceto: qui se ab eo, parenteue eius, libertoue cuius eorum 'libertaue liberauerit,[6] quiue impubes erit, quiue '(*iudicio publico damnatus erit, qui*)[7] eorum in integrum restitutus

---

dam aduocationem testimoniaue (testimonia uel *Ve.*) *Cdd.* instruendam adu. test. *ed. Bl.* *Sed tam noster locus quam L.* 1. §. 1. *D. de leg. Corn. de fals.* (48, 10), *ubi similiter* litem *ob vicinitatem v.* item *intercidit, ex L.* 20. *D. eod. sanandi sunt.* 20) *Supplevi.*
1) *Ex Cuiac. cj. et L.* 20. *D. cit.;* aliquam *significat aliamquam.* delationem *Cdd. edd.* 2) *a.* 20. 3) *Cf. L.* 2. *D. de concuss.* (47, 13). 4) *a.* 29. 5) *Cf. L.* 2. *cit. L.* 1. §. 2. *D. de lege Corn. de fals.* (48, 10).

1) *Tam B. auctoritate, qui hunc numerum habet, licet nec rubro colore nec novo capite distinctum, et in fine etiam titulum praestat, quam ipsa nova materia suadente, in qua solito more Moysis dictum praemittitur, reposui. Bl. prioris tituli capitum numerationem continuat.* 2) *Ex Ve. addidi. Est Exod.* 2, 16. 3) VIII. *cj. Cuiac. ob L.* 19. *D. de test.* (22, 5). 4) *Omittit B.* 5) in haec uerba his uerbis *Cdd.* In hoc his uerbis: *ed. Bl. de Pithoei cj.* capite LXXXVIII. in haec uerba: His uero *Lachm. cj. De re cf. L.* 3. §. 5. *D. de test.* (22, 5). 6) libertus libertauerit *Cdd.* liberauerit *ed. Bl.* 7) *Ex Dig. supplevit Pith., male tamen omissa v.* erit.

non 'erit,[8] quiue in uinculis 'custodiaue[9] publica erit, quiue depugnandi causa auctoratus erit, quiue ad bestias '(*ut*) depugnaret,[10] se 'locabit,[1] locauerit, praeterquam qui iaculandi causa ad urbem missus est, erit:[2] '(*quae*)ue palam[3] corpore quaestum faciet, feceritue: quiue ob testimonium dicendum '(*uel non dicendum*)[4] pecuniam accepisse iudicatus erit, ne quis eorum hac lege in reum testimonium dicat.' **3.** Capite octogesimo septimo: 'Hi homines[5] inuiti in reum testimonium ne 'dicunto:[6] qui sobrinus est ei reo, propioreue cognatione coniunctus, quiue socer, gener, uitricus, 'priuignusue[7] eius erit.'[8] Et reliqua.

Kap. III. Paulus libro sententiarum '(v.),[9] sub titulo de testibus et quaestionibus.[20] **1.** Suspectos '(*gratiae*)[1] testes, et eos uel maxime, quos accusator de domo 'produxerit,[2] uel uitae humilitas infamauerit, interrogari non placuit: in testibus enim et uitae qualitas spectari debet, et dignitas. **2.** In adfinem uel cognatum inuiti testes interrogari non possunt. **3.** Aduersus se inuicem parentes et liberi, itemque '(*patroni et*)[3] liberti, nec uolentes ad testimonium admittendi sunt, quia 'sincerum[4] testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit.

Explicit titulus de familiari testimonio non admittendo.[5]

---

[8]) *Ex Dig.* est *Cdd. edd.* [9]) *Ex Dig.* custodiaque *Cdd. edd.* [10]) *Ex Dig.* depugnare *Cdd. edd.* [1]) locauit *Cdd.* (*abest tamen a Vi. et Dig.*) *edd. Cf. sequens* faciet feceritue. [2]) *Cf. Senec. de brevit. vit.* 13. [3]) *Ex Dig.* palamue *Cdd. edd.* [4]) *Ex Dig. Omittunt Cdd. edd.* [5]) *Vi.* his homines *B.* his: "Homines *ed. Bl.* [6]) *Ex Lachm. cj.* nec dicunt *Cdd.* ne dicant, *ed. Bl.* [7]) priuignusque (qui *Ve.*) *Cdd. edd.* [8]) *Cf. L.* 4. 5. *D. de test.* (22, 5). [9]) *Deest etiam in B.* [20]) *Exstat Paul. S. R.* 5, 15. §§. 1—3. *sub tit.* de testibus, *quem sequitur tit.* de quaestionibus. [1]) *Ex Paul. Vis. supplevi.* [2]) *Ex Paul. Vis.* eduxit *B.* deduxit *Ve. Vi. ed. Bl.* [3]) *Supplevi. Cf. L.* 4. *D. de testib.* (22, 5). [4]) reihiuere *B.* reiiubere *Vi.* reiiuuere *Ve.* rei uerae *Paul. Vis. edd. aperto licet vetere vitio, S pro siglo* R (= *re, res*) *habito. Cf. Fr. Vat.* 22. *Scripsissem* sincere, *nisi Charisii testimonium p.* 61., *neutrum sincere dici, suspectum esset.* [5]) de familiaris testimoniū non admittendo decimo *B.*

INCIPIT

(TIT.) X.[1] DE DEPOSITO.

Kap. I. Moyses dicit:[2] **1.** Si aliquis dabit proximo suo argentum, aut uas seruare, et furatum fuerit de domo hominis: si inuenitur, qui furatus est, reddat duplum. **2.** Quodsi non fuerit inuentus fur, accedet is, qui commendatum susceperat: stabit ante Dominum, et iurabit, nihil se nequiter egisse de omni re commendata proximi sui, et liberabitur.

Kap. II. Modestinus libro differentiarum secundo (*sub titulo*) de deposito et 'commodato.[3] **1.** Commodati iudicio conuentus etiam culpam praestare cogitur: qui uero depositi conuenitur, de dolo, non etiam de culpa condemnandus est. Commodati enim '(*in*)[4] contractu, quia 'utriusque contrahentis[5] utilitas interuenit, utrumque praestatur: in depositi uero causa sola deponentis utilitas uertitur, et ibi dolus tantum praestatur. **2.** Sed in ceteris quoque partibus iuris ista regula custoditur: sic enim et in fiduciae 'iudicium,[6] et in 'actionem[7] rei 'uxoriae[8] dolus et culpa deducitur, quia utriusque contrahentis utilitas interuenit. **3.** In mandati uero 'iudicium[6] dolus, non etiam culpa deducitur:[9] quamuis singulariter denotare liceat, in tutelae 'iudicium[6] utrumque deduci, cum solius pupilli, non etiam tutoris utilitas in administratione uersetur. **4.** Depositi damnatus infamis est; qui uero commodati damnatur, non fit infamis: alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur.

---

1) decimo *B. ante* incipit de deposito. *In Ve. Vi. omitt.* 2) *Exod.* 22, 7. 8. 3) *Ex Cuiac. cj.* commendato *Cdd. ed. Bl.* 4) *Supplevi.* 5) *Quod sic intelligere videtur: non solum commodantis, cuius interest rem ipsam salvam esse, sed etiam commodatarii, qui rem utendam accepit. Cf. L.* 5. §. 2. *D. commod.* (13, 6). *L.* 23. *D. de reg. iur.* (50, 17). *Alio enim respectu aut commodatarii aut commodantis aut utriusque causa res commodatur. L.* 18 *pr. D. de commod.* (13, 6). uel solius accipientis uel utriusque contrahentis *Hotomanni* (*Obs.* 4, 14) *cj.* 6) iudicio *Cdd. edd.* 7) *Cdd.* actione *edd.* 8) uxori et *B.* uxoriae *Ve.* luxuriae *Vi.* uxoriae et *ed. Bl.* 9) *Cf. Zeitschr. f. Civilr. u. Proc. N. F. V. p.* 114. *Adde Cic. pro Rosc. Am.* 38. 39.

5. [10]Actione 'depositi serui[1] conuentus cibariorum nomine apud eundem iudicem utiliter experitur: at is, cui 'seruus commodatus est,[2] improbe cibariorum exactionem intendit. Impensas tamen necessarias iure persequitur, quas forte in aegrum, uel alias laborantem impenderit. **6.** [3]Res deposita si subripiatur, dominus 'dumtaxat[4] habet furti actionem, quamuis eius, apud quem res deposita est, intersit, ob impensas in rem factas rem retinere. Is uero, cui res commodata sit, furti experiri debebit, si modo soluendo fuerit.[5] **7.** Actio commodati semper in simplum competit: depositi uero nonnunquam in duplum, scilicet si ruinae, uel naufragii, uel incendii, aut tumultus causa res deponatur.[6]

Kap. III. *H*ermogenianus sub titulo de deposito huiusmodi inserit 'constitutiones:[7] **1.** 'Iidem Augusti et Caesares[8] Flauio[9] Munatio. Eum, qui suscepit depositum, dolum, non etiam casum praestare, certi iuris est. Cum itaque proponas, ignis ui quaedam cremata de his, quae tibi fuere commendata, nec ullum dolum in subtrahendis rebus adhibitum, rector prouinciae nihil contra iuris rationem fieri patietur. Et quoniam 'necti[20] quereris moras, adhibita uarietate, negotium inter uos ortum secundum iuris ordinem sua ratione decidetur. Subscripta VIII. Kal. Iul. Serdica, Augustis coss.[1]

---

10) *Partim exstat L.* 23. *D. depos.* (16, 3). 1) deposito *B. Ve.* depositus *Vi.* depositi *edd. Dig., in quibus postea est* seruo constituto (constitutor.?) cibariorum. *Excidit siglum v.* serui *ob similitudinem cum* depo-siti. 2) res (*quod cum r et s vix discerni possint, erat siglum v.* seruus) commendata est *B. Ve.* res commendantem *Vi.* res commodata est *edd.* 3) *Cf. Gai.* 3, 207. 4) *Ex Schultingii cj.* (*sc. ex siglo* dumt.) domui *Cdd.* eo nomine *ed. Bl.* 5) *Cf. L.* 14 *fin. L.* 53. §. 1. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 28. *D. rer. amot.* (25, 2). 6) *Cf. L.* 1. §. 1. *L.* 18. *D. depos.* (16, 3). 7) constitutione *B.* (*Ve. Vi. haec om.*) constitutionem *edd. Cf. de his Haenel. Herm. C. p.* 74. 8) *Ex Cuiac. cj.* idem augustus cesar *B.* (*Ve. Vi. om.*) Idem Augustus (et) Caesar *ed. Bl.* 9) flauius *B.* Fl. *edd.* 20) nectu *B.* nec *Vi. Ve.* nec tu *edd. Is, qui libellum dedit, ab eo, qui res apud ipsum deposuerat, aliquid petisse videtur; cui petitioni cum ille obiiceret, quod rerum depositarum nomine sibi deberetur, moras nectere visus est.* 1) *a.* 293—304.

Kap. IV. Iidem 'Augusti et Caesares[22] Fl. Aurelio Attenico Andronico. Eos, penes quos uestem et argenti materiam deposuisse '*(te)*[3] proponis, apud rectorem prouinciae conuenit interrogari: 'qui eos,[4] siue teneant, siue dolo fecerint, quominus possint restituere, secundum bonam fidem tibi satisfacere compellet. Subscripta VI. Kal. Aprilis Sirmii, Caess. coss.[5]

Kap. V. Iidem 'Augusti[6] et Caesares Aurelio et Eustathio et Diosimo. Is, qui depositum suscepit, ultra dolum, si non aliud specialiter conuenit, praestare nihil necesse habet. Cuius memor iuris, rector prouinciae, partium allegationibus auditis, pro 'repertorum[6*] qualitate suam ordinabit sententiam. Subscripta XIV. Kal. Nou. Appiaria.[7]

Kap. VI. [8]Iidem Augusti et Caesares Septimiae Quadratillae. Qui dolo malo depositum non restituit, suo nomine conuentus, ad eius restitutionem cum infamiae periculo urgetur. Subscripta pridie Idus Decembres Nicomediae, CC. coss.[9]

Kap. VII. Paulus libro secundo sententiarum sub titulo de deposito.[30] **1.** [1]Deponere possumus apud alium id, quod nostri iuris est, uel alieni. **2.** [2]Depositum est quasi diu positum. Seruandum est, quod ad breue tempus custodiendum datur.[3] **3.** [4]Deponere uidetur, qui in metu ruinae, incendii, naufragii, apud alium custodiae causa deponit. **4.** Deponere uidetur et is, qui suspectam habens, uel minus idoneam custodiam domus, uel uim latronum timens, apud aliquem rem custodiendam commendat. **5.** [5]Si sacculum, uel argentum '*(signatum)*[6] deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me inuito contrectauerit, et depositi et

[22]) *Ex Cuiac. cj.* augustus et cesare *B.* [3]) *Addidi.* [4]) quod *Cdd. edd.* (*ex* q. eos) quos *cj. Cuiac.* [5]) *a.* 294—302. [6]) *Ex Cuiac. cj.* augustus *B. ed. Bl.* [6*]) *Scripsi.* ereptorum *Cdd. edd.* [7]) *Supplendi iidem consules a.* 294—302. [8]) *Est L.* 10. *C. depos.* (4, 34). [9]) *a.* 294—302. [30]) *Ex sequentibus §§.* 5. *et* 7. *exstant etiam in Paul. S. R.* 2, 12. [1]) *Cf. L.* 64 *pr. D. de iudic.* (5, 1). *L.* 1. §. 39. *L.* 31 *fin. D. depos.* (16, 3). [2]) *Cf. L.* 1 *pr. D. eod.* [3]) *Schult. hoc probat Virgil. ecl.* 3, 75. 5, 12. *Sed et servandum datum depositi numero esse, apparet ex L.* 1. §§. 8. 11. *L.* 31 *fin. D. eod.* [4]) *Cf. supr. c.* 2. §. 7. [5]) *Exstat in L.* 29 *pr. D. eod. et Paul. Vis.* 1, 12. §. 1. *Cf. L.* 3. *C. eod.* (4, 34). [6]) *Ex Dig.*

furti actio mihi in eum competit. **6.** [37] Ob res depositas dolus tantum praestari solet. **7.** [8] In iudicio depositi ex mora et fructus ueniunt, et usurae rei depositae praestantur. **8.** [9] Si quis rem penes se depositam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is, qui apud eum deposuit,[40] utilem actionem depositi habere possunt. **9.** [1] Si pecuniam deposuero, eaque uti tibi permisero, mutua magis uidetur, quam deposita, ac per hoc periculo tuo erit. **10.** [2] Si rem apud te depositam uendideris, eamque redemeris, postque eam perdideris, semel admisso dolo, 'perpetuata[3] depositi actione teneberis. **11.** [4] Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto praetoris in simplum.

Kap. VIII. Gregorianus libro IV. sub titulo de deposito.[5] Imp. Alexander A. Mestrio militi. '(*Si*)[6] incursu latronum ornamenta deposita apud interfectum ab eis perierunt: detrimentum ad heredes eius, qui depositum accepit, qui dolum tantum praestare debuit, non pertinet. Quodsi 'praetextu[7] latrocinii commissi res, quae in potestate heredis sunt, non restituuntur, tam depositi, quam '(*ad*)[8] exhibendum actio, sed et in rem uindicatio competit. Prop. VII. Kal. Iul. Maximo bis et Urbano coss.[9]

Kap. IX. Paulus libro responsorum V. sub titulo ex locato et conducto. [50] ʿImp. Antoninus Iulio Agrippino. Dominus horreorum periculum uis maioris,

---

37) *Cf. supr.* 2, 1. 8) *Cf. L.* 1. §. 24. *L.* 25. §. 1. *L.* 29. §. 1. *D. h. t. L.* 2. *C. eod.* 9) *Cf. L.* 1. §. 11. *L.* 16. *D. h. t.* 40) *Velut si pactum intervenit, ut huic redderetur. L.* 8. *C. ad exhib.* (3, 42). 1) *Cf. L.* 4 *pr. L.* 9. §. 9. *L.* 10. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L.* 1. §. 34. *D. depos.* (16, 3). 2) *Cf. L.* 1. §. 25. *D. eod.* 3) *Scripsi ex L.* 91. §. 3 *seq. D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 58. §. 1. *D. de fideiuss.* (46, 1). perpetuam *B.* perpetua *Ve.* perpetuo *Vi. ed. Bl.* 4) *Cf. Gai.* 4, 47. *supr. h. t.* 2, 7. 5) *In Haenel. Greg. C. p.* 30. *Exstat L.* 1. *C. depos.* (4, 34), *quae quod amplius habet utrum a Triboniano additum sit, an in Collatione perierit, plerumque incertum est.* 6) *Ex Cod. I. supplevi.* 7) *Ex Cod. I.* ex praetextu *Cdd. edd.; sed* praetextu *vel* sub praetextu *dicitur.* 8) *Pith. supplevit ex Cod. I.* 9) *a.* 234. 50) *Exstat sine responso subiecto L.* 1. *C. de loc.* (4, 65).

uel effracturae latronum '(*conductori*)[51] praestare non cogitur. His cessantibus, si quid ex depositis rebus, inlaesis extrinsecus horreis periit, damnum depositorum sarciri debet. Prop. IV. Non. Nou. Antonino A. IV. (*et Balbino*) coss.'[2] — Paulus respondit: satis 'praepositam[3] constitutionem declarare, his, qui horrea locant, maiorem uim imputari non posse.

Explicit titulus de deposito.

INCIPIT

(TIT.) XI.[1] DE ABIGEATORIBVS.

Kap. I. Moyses dicit:[2] **1.** Si quis inuolauerit uitulum aut ouem, et occiderit, aut uendiderit, quinque uitulos restituat pro uitulo uno, quattuor oues pro oue una. **2.** Quod si non habet, unde reddat, uenundetur pro furto.

Kap. II. Paulus libro sententiarum V. sub titulo de abigeatoribus. **1.** Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium, uel in metallum, nonnunquam autem in opus publicum dantur.[3] Atroces autem sunt, qui equos et greges ouium de stabulo, uel de pascuis abigunt, uel si id saepius, 'aut ferro, aut[4] conducta manu faciunt.

Kap. III. Idem Paulus eodem libro et titulo.[5] **1.** Abigeatores[6] sunt, qui unum equum, uel duas equas, totidemque boues,[7] '(*oues*)[8] uel capras decem, porcos quinque abegerint. 'Qui quid uero intra hunc numerum fuerit abi-

---

51) *Ex C. I. supplevi. Et vix consulto hoc Collator omiserit; nam si rescriptum ad depositum refertur, verum non est, dominum culpam praestare oportere; et refragatur Paulli subiectum responsum.* 2) *a.* 213. *De hac subscriptione vid. Bl. ed.* 3) *B.* proposita *Ve.* propositam *Vi. ed. Bl.*

1) unde *B. ante* incipit, *ex quo Lachm. recte fecit* undecimus. 2) *Exod.* 22, 1. 3 *fin.* 3) *Cf. L.* 1 *pr.* §. 3. *L.* 2. *D. de abig.* (47, 14). 4) aut a ferro *Cdd. scilicet* ā (= aut) *transposito;* aut si ferro *ed. Bl.* 5) *Est Paul.* 5, 18. §. 1. 6) abactores *Ve. Vi. Paul. Vis. edd.* abegeatores *B.* 7) *Intellige bovem marem unum, feminas duas. Cf. L.* 3 *pr. D. de abig.* (47, 14). 8) *Geminando supplevi. Cf. L.* 3. *cit. L.* 16. §. 7. *D. de poenis* (48, 19).

geatus,[9] in poenam[10] furti, pro qualitate eius, aut in duplum, aut in 'quadruplum[1] conuenitur, aut fustibus caesus in opus publicum unius anni datur, aut '(*seruus*)[2] sub poena uinculorum domino restituitur.

Kap. IV. Idem Paulus eodem libro et titulo.[3] **1.** Si ea pecora, de quibus quis 'litigabat,[4] abegerit, ad forum[5] remittendus est: atque ita conuictus, in duplum uel in 'quadruplum[1] furis more damnatur.

Kap. V. Idem Paulus eodem libro et titulo. **1.** [6]Qui bouem uel equum errantem, quodue aliud pecus abduxerit, furem magis eum, quam 'abigeatorem[7] constitui placuit.

Kap. VI. Paulus libro singulari de poenis paganorum sub titulo de abigeis dixit: **1.** [8]Cum durius abigei damnantur, et ad gladium 'traduntur:[9] itaque diuus Pius ad concilium Baeticae rescripsit. **2.** [20]Qui pecora, de quibus litigabat, abegit, ad forum remittendus est, et si uictus fuerit, in duplum uel quadruplum condemnandus.

Kap. VII. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis, sub titulo de abigeis. **1.** [1]De abigeis puniendis ita diuus Hadrianus rescripsit concilio Baeticae:[2] 'Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent: puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est hoc genus maleficii; alioquin et in opus, et nonnunquam temporarium damnantur. **2.** Ideoque puto, apud uos quoque

---

9) *Scripsi.* Quicquid (*vel* si quid) *et postea* ablatum *Cdd. Coll. et Paulli et edd.* abigeatus *sc. ab abigeari, unde est etiam* abigeator. 10) imponat *Cdd.* in poena *plerique Cdd. Paul. Vis.*, poena *alii, ed. Bl.* Conuenire in rem *dicitur L.* 36. §. 1. *D. de rei vind.* (6, 1), in usuras *L.* 20. §. 14. *D. de hered. pet.* (5, 3). 1) *Ex Schult. cj.* triplum *Cdd. etiam Paul. Vis. edd., sed manifesto errore.* 2) *Quod excidit notatum* serb. *ob sequens* sub. 3) = *Paul. S. R.* 5, 18. §. 3. *Cf.* 6, 2. *L.* 1. §. 4. *D. h. t.* 4) litigauerat *B. Vi.* litigauerit *Ve.* litigat *Paul. Vis. ed. Bl.* 5) *Cf. supr.* 7, 4. §. 1. 6) *Cf. L.* 1. §. 1. *D. h. t. Edict. Theoder. c.* 58. 7) *B.* abactorem *Ve. Vi. ed. Bl.* 8) *Cf.* 7, 1. 9) *Ex Schult. cj.* tradantur *Cdd. edd.* 20) *Cf. supr.* 4, 1. 1) *Extat L.* 1 *pr. D. h. t.* 2) *Cf. Henzen Inscr. Orell. suppl.* 6004. *Blum. ad h. l.*

sufficere genus poenae, quod 'maximum[23] huic maleficio inrogari solet, ut ad gladium abigei dentur; aut si quis tam notus, et tam grauis in abigendo 'fuit, ut[4] prius ex hoc crimine aliqua poena adfectus sit, hunc in metallum dari oportere.' **3**. Rescriptum diui Hadriani sic loquitur, quasi 'grauior (*gladio*)[5] poena sit metalli: nisi forte hoc sensit diuus Hadrianus gladii poenam dicendo, ludi damnationem. **4**. Est autem differentia inter eos, qui ad gladium, et eos, qui ad ludum damnantur: nam ad gladium damnati confestim consumuntur, uel certe intra annum debent consumi; hoc enim mandatis continetur. Enimuero qui in ludum damnantur, non utique consumuntur; sed etiam pileari, et rudem accipere possunt post 'interualla,[6] siquidem post quinquennium pileari, post triennium autem rudem 'induere[7] eis permittitur.[8] **5**. Eodem rescripto diui Hadriani diligentissime expressum est, non ubique parem esse poenam abigeorum.

Kap. VIII. Item Ulpianus libro et titulo, qui supra.[9] **1**. Abigei autem proprie hi habentur, qui pecora ex pastu 'uel[30] ex armentis subtrahunt, et quodammodo depraedantur, et abigendi studium quasi artem exercent, 'equos de gregibus[1] uel boues de armentis abducentes. Ceterum si quis bouem aberrantem, uel 'equum in solitudine (*relictum*)[2] abduxerit, non est abigeus, sed fur potius. **2**. Sed et qui porcum, uel capram, uel 'ueruecem[3] abducunt, '(*modo*)[4] non tam grauiter, ut hi, qui maiora animalia abigunt, plecti debent. **3**. Quamquam autem Hadrianus metalli poenam, 'item (*temporarii*) operis,[5] uel etiam gladii praestituerit, attamen qui

---

23) *Ex P. Fabri cj.* maximo *Cdd. ed. Bl.* 4) *Malim* fuerit, aut. 5) *Adhaerente sequente* p *geminari* grauior *visum est.* 6) *Ex Lachm. cj.* interpalam *B.* interpella *Vi. Ve.* interuallum *ex Pith. cj. ed. Bl.* 7) batuere *Lachm. cj. Vid. Zeitschr. XIII. p.* 38. 8) *De re cf. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. ad leg. Fab.* (9, 18). 9) *Exstat L.* 1. §§. 1—3. *D. de abig.* (47, 14) *quibusdam omissis.* 30) et *B. Vi. edd.* uel *Dig.* 1) *Ex Dig.* es quas degere *Cdd.* equas de grege *ed. Bl.* 2) equum in solitudinem *Cdd. ed. Bl.* equos in solitudine relictos *Dig.* 3) *Dig.* berbicem *Cdd. ed. Bl.* 4) *Supplevi etiam in Dig. omissum.* 5) item operibus *Cdd.* item operis *Dig. edd. Sed vid. ipsum Hadriani rescriptum supr.* 7, 1.

honestiori loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere; sed aut relegandi erunt, aut remouendi ordine. **4.** Romae tamen etiam bestiis obiici abigeos uidemus: et sane qui cum gladio abigunt, non inique hac poena adficiuntur.

Explicit de abigeis.

INCIPIT

(TIT.) XII. DE INCENDIARIIS.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Si exierit ignis, et inuenerit spinas, et comprehenderit 'aristas[2] uel spicas, uel campum, aestimationem restituet ille, qui succendit ignem.

Kap. II. Paulus libro sententiarum (*quinto*) sub titulo de incendiariis.[3] **1.** [4]Qui casam aut uillam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum, aut in opus publicum damnantur: honestiores in insulam relegantur. **2.** [5]Fortuita incendia 'si iniquo[6] casu uenti 'ferente, siue[7] incuria ignem supponentis ad usque uicini agros euad*a*nt, et si ex eis seges, uel 'uineae,[8] uel 'oliuae,[9] uel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarciatur.

Kap. III. Idem Paulus eodem libro et titulo.[10] **1.** Commissum uero seruorum, si domino uideatur, noxae deditione sarcitur. **2.** Messium sane per dolum incensores, '(*uel*)[1] uinearum oliuarumue, aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur.

Kap. IV. Idem Paulus libro et titulo, qui supra.[2]

---

1) *Exod.* 22, 6. 2) hareas *Vi.* areas *B. Ve. edd.* 3) *Est Paul. S. R.* 5, 20. §§. 2. 3. *ex C. Ves.* 4) *Cf. L.* 28. §. 12. *D. de poen.* (48, 19). 5) *Cf. L.* 30. §. 3. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 6) quac (que *B.*) *et post* euadunt *Cdd. etiam Ves. edd. Sed sequens* et si *desiderat antecedens* si *et casum venti eiusmodi esse oportet, quem noxium futurum prospici poterat. Cf. L.* 30. *cit.* 7) fuerint his uel *B.* furentis uel *Ve. Vi. ed. Bl.* ferente uel *C. Ves.* 8) uineas *Vi. Ve.* uinea *B. C. Ves. ed. Bl.* 9) *C. Ves.* oliua *B.* oliuas *Ve.* olineta *Vi. ed. Bl.* 10) = *Paul. S. R.* 5, 20. §§. 4. 5. *ex C. Ves.* 1) *Supplevi.* 2) = *Paul. S. R.* 5, 20. §. 1. *ex C. Ves.*

1. Incendia si qui[13] in oppido praedandi causa faciunt, facile capite puniuntur.

Kap. V. Ulpianus libro VIII. de officio proconsulis, (*sub titulo*) de naufragiis et (*incendiariis*). 1. [4]Incendiariis lex quidem Cornelia aqua et igni interdici iussit: sed uarie sunt puniti. Nam qui data opera in ciuitate incendium 'fecerint,[5] si 'humiliore[6] loco 'sint,[7] bestiis subiici solent: si in aliquo gradu, et Romae id 'fecerint,[8] capite puniri;[9] aut certe '(*deportationis poena*)[20] adficiendi sunt, qui haec committunt. 2. [1]Sed ei, qui non data opera incendium fecerit, plerumque ignoscitur, nisi in lata et incauta neglegentia uel lasciuia fuit.

Kap. VI. Paulus libro singulari de poenis paganorum, sub titulo de abigeis dicit: 1. [2]Incendia si[3] qui in oppido praedae causa 'admiserint,[4] capite puniuntur: qui casu insulam aut uillam, non ex inimicitiis, incenderint, leuius. Fortuita enim incendia ad forum remittenda[5] sunt, ut damnum uicinis sarciatur.

Kap. VII. Ulpianus libro XVIII. ad edictum, sub titulo si fatebitur iniuria occisum esse, in simplum ut condiceret.[6] 1. [7]Item si insulam meam adusseris uel incenderis, Aquiliae actionem habebo. Idemque est, et si arbustum meum, uel uillam meam. 2. Quodsi dolo quis insulam exusserit, etiam capitis poena plectitur, quasi incen-

---

13) incendiarii quidquid *B. Ve.* (quicquid *Vi.* qui quid *Paul. C. Ves. edd.*) *Cf. c.* 6. 4) *Partim extat L.* 12. §. 1. *D. de incend.* (47, 9). 5) *Ex Dig.* fecerunt *Cdd. edd.* 6) *Ex Dig. Cf.* 14, 2. §. 2. *L.* 1. §. *ult. D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8). humili modo *Ve.* humillimo *B. Vi. edd.* 7) *Ex Dig.* sunt *Cdd. edd.* 8) *Ex Dig.* fecerunt *Cdd. edd.* 9) *Cdd.* puniuntur *Dig.* puniendi *ed. Bl.* 20) *Bl. supplevit ad similitudinem Dig.* exilio uel deportatione *Cuiac. cj.* 1) *Cf. L.* 11. *D. de incend.* (47, 9). 2) *Cf. L.* 9. *D. de incend.* (47, 9). *supr. c.* 2. 5. 3) incendiarii *Cdd. edd.* 4) ad eam miserint *Vi.* id admiserint *B. Ve. ed. Bl.* 5) *Cf.* 7, 4. §. 1. *et* 11, 4. 6. 6) et cum doceret (docere *Ve.*) *Cdd. Cf. ad* 2, 4. 7) *Exstat L.* 27. §. 7. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2).

diarius. **3**. [28]'Si[9] quis insulam '(*suam*)[30] uoluerit exurere, et ignis etiam ad uicini insulam peruenerit, Aquilia tenebitur lege uicino: non minus etiam inquilinis ob res eorum exustas. et ita Labeo libro 'xv. responsorum[1] refert. **4**. Sed si stipulam in agro tuo incenderis, ignisque euagatus ad praedium uicini peruenerit, et illud exusserit, Aquilia lex locum habeat, an in factum actio sit, fuit quaestionis. **5**. Et plerisque Aquilia lex locum habere non uidetur, et ita Celsus libro XXXVII. digestorum scribit. Ait enim, si stipulam incendentis ignis 'effugerit,[2] Aquilia lege eum non teneri, sed in factum agendum, 'quia non principaliter hic exussit, sed dum aliud egit, sic ignis processit.' **6**. Cuius sententia 'et[3] rescripto diui Seueri comprobata est in haec uerba: 'Propter[4] ignem, '(*qui*)[5] pabuli gratia factus, culpa seruorum Veturiae Astiliae euagatus agrum tuum, ut proponis, depopulatus est, ad exemplum legis Aquiliae noxali iudicio 'acturus,[6] si litis aestimatio permittitur, iudicium 'cum ea edere potes.'[7] Videlicet non est 'uisa

---

28) *Exstat L.* 27. §. 8. *D. eod.* 9) *Vi. et Dig.* Item si *B. Ve.* (*qui scilicet novum caput hic incipiunt*) *ed. Bl.* 30) *Suppevi. Excidit ob simile* -sulam. *In Dig. est* uoluerit meam. *Sed eadem postea pro* lege *habent* etiam. *Verius noster; cf.* §. *seq.* 1) *B.* responsorum xv. *Vi. ed. Bl.* responsurum v. *Ve.* 2) *Ve.* fugit *B.* offugit *Vi.* effugit *ed. Bl.* 3) *Ex Pith. cj.* sit *B. Ve.* scit *Vi.* scilicet *ed. Bl.* 4) profiteri propter *Cdd. ex mala geminatione; vid. Zeitschr. XIII. p.* 39. Praeses prouinciae si propter *ed. Bl.* 5) *Scal. supplevit.* 6) acturus (es) *ed. Bl. ex cj.* 7) cum adire potest *B. Ve.* kap. CII. adhire potest *Vi.* accommodare potest *ed. Bl. De re si 'iudicium cum litis aestimatione' interpretaris de formula, quae detracta noxae deditione concipitur* (*quod feci Zeitschr. l. c.*), *dubitationem movet, quod huiusmodi formula potius iudicium 'sine noxae datione' vel 'detracta noxae datione' dici et solet et debet. Itaque rem nunc ex L.* 26. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2) *iisque, quae 'Gaius' p.* 112. *disputavi, explicare malo. Ipsa lex Aquilia damnato reo, quanti ea res esset, dare, certi condictionem, ex infitiatione duplandam, actori tribuerat; itaque is iudicium ex hac lege 'cum* (*sua*) *litis aestimatione' dictabat. Quam priscam severitatem praetor ad actiones, quas ipse sane omnino ad exemplum legis Aquiliae dabat, simpliciter transferre dubitavit. Itaque eas ut ceteras vulgares actiones concepit: nisi tamen ipse reus, ut cum litis aestimatione ageretur, permitteret, veluti, quod factum confitebatur, aut metuebat, ne iudex sine eiusmodi actoris*

Aquilia[38] sufficere. **7.** [9] Si 'fornacarius seruusue aedium conductoris coloniue[40] ad fornacem 'obdormisset, et[1] uilla fuerit exusta, Neratius scribit, ex locato conuentum praestare debere, si neglegens in eligendis ministeriis fuit. Ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius neglegenter custodierit, '(*an tenebitur*, *qui subiecerit*)?[1*] Nam qui non custodiit, nihil fecit: qui recte ignem subiecit, non peccauit: quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed neglegenter uel ipse, uel alius curauerit, Aquilia cessat.[2] Quid ergo est? Et hic puto ad exemplum Aquiliae dandam actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormiuit, uel neglegenter custodiit, quam in medicum, qui neglegenter curauit, siue homo periit, siue debilitatus est. Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormiuit, rem eum humanam et naturalem passum, cum deberet uel ignem extinguere, uel ita munire, ut non 'euagaretur.[3] **8.** [4] Item libro VI. ex Viuiano relatum est: si furnum secundum parietem communem haberes, an damni iniuria tenearis? Et ait '(*Proculus*),[5] agi non 'posse tecum[6] Aquilia lege, quia nec cum eo, qui focum haberet: et ideo aequum putat, in factum actionem dandam. Sed non proponit exustum parietem. Sane enim quaeri potest, '(*si*)[7] nondum mihi damnum dederis, 'sed[8] ita ignem habeas, ut metuam, ne mihi detur, aequum sit, me interim actionem in factum impetrare? Fortassis enim de hoc senserit Proculus: nisi quis dixerit, damni 'infecti[9] sufficere cautionem. **9.** [50] Sed etsi qui serui inquilini insulam exusse-

---

aestimatione, maioris quam ipse actor litem aestimaturus esset. — *Male Rudorf. Rechtsgesch.* §. 42. *not.* 11. *cj.* praemittitur *pro* permittitur. 38) visu. Aquilia *B.* visum Aquilia *Ve. Vi.* visum Aquiliam *ed. Bl.* 9) *Est L.* 27. §. 9. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 40) forte seruus quae idem conductores coloni *B. Ve.* forte que eidem conductores colonia *Vi.* fornacarius seruus coloni *Dig. Cf. Zeitschr. XIII. p.* 41. 1) *Malim:* (*cum*) obdormisset. 1*) *Ex Dig. suppl. Bl.* 2) *Cf. L.* 8 *pr. L.* 7. §. 6. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 3) *Ex Dig.* euacaret *B. Ve.* euaderet *Vi.* euagaret *ed. Bl.* 4) *Exstat L.* 27. §. 10. *D. eod. quibusdam mutatis.* 5) *Ex Dig. supplevi.* 6) posset id *B.* possem id *Ve.* posse id *Vi. Fuerit initio* tec'. *Bl. ed.:* posse. 7) *Ex Dig.* 8) *Dig.* et *Cdd. ed. Bl.* 9) *Dig.* non facti (*ex* (i)n̄ fecti) *Cdd. edd. Cf. L.* 24. §. 7. *D. de damn. inf.* (39, 2). 50) *Pars exstat L.* 27. §. 11. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2).

rint, libro x. Urseius refert, Sabinum respondisse, lege Aquilia seruorum nomine dominum noxali iudicio conueniendum: ex locato autem dominum teneri negat. Proculus autem respondit: cum coloni serui uillam exusserint, colonum uel ex locato, uel lege Aquilia teneri, ita ut colonus seruum possit noxae dedere: et si uno iudicio res 'sit[51] iudicata, altero amplius non agendum.[2] **10.** [3]Celsus libro XXVII. digestorum scribit: si cum apes meae ad tuas aduolassent, tu eas exusseris, quosdam negare, competere legis Aquiliae actionem, inter quos et Proculum, quasi apes dominii mei non fuerint. Sed id falsum esse, Celsus ait, cum apes reuenire soleant, et fructui mihi sint. Sed Proculus eo mouetur, quod nec mansuetae, nec 'cista[4] clausae fuerint. Ipse autem Celsus ait, nihil inter has et columbas interesse, quae si 'manus effugiunt,[5] domitae[6] tamen fugiunt.

Explicit titulus de incendiariis.

INCIPIT

(TIT.) XIII. DE TERMINO AMOTO.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Non transmouebis terminos proximi tui, quos constituerunt patres tui, uel principes possessionis tuae.

Kap. II. Paulus libro sententiarum (*primo*), sub titulo finium regundorum.[2] **1.** In eum, qui per uim terminos 'deiecerit,[3] uel 'amouerit,[4] extra ordinem animaduertitur.

---

51) esset *Cdd. Dig. Sed* es- *ex* res *adhaesit.* 2) *Quae sequuntur in Dig., ipse Collator videtur resecuisse.* 3) *In breve coacta haec habentur L.* 27. §. 12. *D. ad leg. Aquil.* (9, 2). 4) ita *Cdd. edd. Alii cj.:* inclusae *aut* in alueo clausae, *aut* tamen clausae. 5) *Ex Cuiac. cj.* manu refugiunt *Cdd. ed. Bl. Sensus est: etsi manus hominum evitant ac fugiunt, ut nec mansuetae nec mansuefactae proprie dici possint.* 6) domi *Cdd. edd.;* -tae *ob sequens* tamen *periit. Est vero* domitae: *in universum deposita feritate, ut et ipsa fuga hac domitura contineatur.*

1) *Deuter.* 19, 14. *Cf.* 27, 17. 2) = *Paul. S. R.* 1, 16. *Cf. L.* 1. 3 *fin. D. de term. mot.* (47, 21). *L.* 1. *C. de accus.* (9, 9). 3) *Paul. Vis.* deiecit *Cdd. edd.* 4) *Paul. Vis.* amouit *B. Ve.*

Kap. III. Ulpianus libro IX. de officio proconsulis, sub titulo de termino moto. **1.** Eos, qui terminum mouerunt, non impune id facere debere, diuus Hadrianus Terentio Gentiano XVII. Kal. 'Septembr. cum Q. Rustico[5] se tertio consule rescripsit: quo rescripto poenam uariam statuit. **2.** Verba rescripti ita se habent:[6] '(*Quin*)[7] pessimum factum '(*sit*)[7] eorum, qui terminos finium causa positos abstulerunt, dubitari non potest: poenae autem modus ex conditione personae et mente facientis magis statui potest. Nam si splendidiores sunt personae, quae conuincuntur, non dubito, quin occupandorum aliorum finium causa id admiserint: et possunt in tempus, ut cuiusque 'patitur aetas,[8] relegari: '(*id est, si iuuenior, in longius, si senior, recisius. si uero alii negotium gesserunt et ministerio functi sunt, castigari*)[9] et sic in biennium aut triennium ad opus publicum dari. Quodsi per ignorantiam aut fortuito lapides usus causa furati sunt, sufficit eos uerberibus coerceri.'

Explicit titulus de termino amoto.

INCIPIT

(TIT.) XIV. DE PLAGIARIIS.

Kap. I. Moyses dicit:[1] **1.** Quicunque plagiauerit quemquam in Israel, et uendiderit eum, morte moriatur.

Kap. II. Paulus libro sententiarum V. sub titulo ad legem Fabiam. **1.** Lege Fabia tenetur, qui ciuem Romanum[2] ingenuum, libertinum, seruumue alienum celauerit,

---

ed. Bl. mouit *Vi.* 5) septembriarum *Cdd. edd. et miror Bl., et hoc portentum verbi ferentem et consulatum hunc anno p. Chr.* 140. *assignantem, quo Hadrianus ante biennium mortuus erat. Tertium et ultimum consulatum eum cum Q. Iunio Rustico a.* 119. *gessisse constat. Itaque* septembriarum *ex* septembr. c. q. rustico *natum esse suspicor.* 6) *Idem rescr. refertur ex Callistrato L.* 2. *D. de term. mot.* (47, 21). 7) *Ex Dig.* 8) *Ex Dig.* compatitur *Vi. ed. Bl.* cumpatitur *B. Ve., quod* cum *factum est ex* que. 9) *Ex Dig. supplevi; apparet enim haec ob similiter desinentia* relegari *et* castigari *excidisse, nec interpretamentum sed partem rescripti esse.*

1) *Exod.* 21, 16. *Cf. Deuteron.* 24, 7. 2) *Suspicor exci-*

uendiderit, uinxerit, comparauerit. **2.** [3]Et olim quidem huius legis poena nummaria fuit: sed translata est cognitio in praefectos urbis,[4] itemque praesidis prouinciae extra ordinem meruit animaduersionem. Ideoque humiliores aut in metallum dantur, aut in crucem tolluntur: honestiores ademta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur.[5] **3.** Si seruus sciente domino alienum seruum subtraxerit, uendiderit, celauerit, in ipsum dominum animaduertitur: quodsi id domino ignorante commiserit, in metallum datur.

Kap. III. Ulpianus libro IX. de officio proconsulis, sub titulo ad legem Fabiam. **1.** Frequens est etiam legis Fabiae cognitio in tribunalibus praesidum: quamquam '*(eam)*[6] quidam procuratores Caesaris usurpauerint, 'quum[7] Romae 'tum[8] in prouinciis. **2.** Sed enim iam eo peruentum est constitutionibus, ut Romae quidem praefectus urbis solus super ea re cognoscat, si intra miliarium centesimum sit 'in Fabiam commissum.[9] Enimuero si ultra centesimum, praefectorum praetorio erit cognitio '*(in Italia)*;[10] in 'prouinciis[1] enim '*(est)*[2] praesidum prouinciarum, nec aliter procuratori Caesaris haec cognitio iniungitur,[3] quam '*(si)*[2] praesidis partibus in prouincia fungatur. Plane post sententiam de Fabia latam procuratoris partes succedunt.[4] **3.** 'Vice praesidis[5] tamen procurator, qui illam prouinciam regit, licet

disse Latinum; *vid.* 3, 3. *Praeterea cf. Paul. S. R.* 5, 6. §. 14. *L.* 1. *L.* 6. §. 2. *D. de leg. Fab.* (48, 15). *L.* 9. 15. *C. ad leg. Fab.* (9, 20). *infr.* 3, 4. 5. 3) *Cf. Paul. l. c. L.* 7. *D. h. t. infr.* 3; 1—3. 4) *Cf. inscr. L.* 7. *C. ad leg. Fab.* (9, 20). 5) *Cf. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. ad leg. Fab.* (9, 18). 6) *Supplevi; scriptum fuisse puta* quamq. eam. 7) quam *Cdd.* tam *ex Cuiac. cj. ed. Bl.* 8) tam *B. Vi.* etiam *Ve.* quam *ed. Bl.* 9) *Cf. L.* 12. §. 16. *D. de capt.* (49, 15). *L.* 3. §. 1. *D. h. t.* in uia commissa *Cdd. edd., quod nec ex Suet. Aug.* 32. *servari potest.* iniuria commissa *Scal. et Pith. cj.* 10) *Supplevi, cum excidisset ob simile* -nitio in. 1) *Ex Cuiac. cj.* prouinciam *B. Vi.* prouincia *Ve. ed. Bl.* 2) *Supplevit Bl.* 3) *Cf. L.* 4. *C. ad leg. Fab.* (9, 20). *L.* 2. *C. de poen.* (9, 47). *L.* 3. *C. ubi caus. fisc.* (3, 26). *L.* 3 *pr. D. de offic. proc. Caes.* (1, 19). 4) *Cf. L.* 1. 2. *C. eod.* 5) huius certe ad *B.* huius cerei modi *Vi.* huiusce rei et *Ve.* Huiuscemodi *ed. Bl. Sed vulgaris Caesaris procurator provinciam regere dici non potest, et*

de capitalibus causis cognoscere nec soleat,[16] tamen ut de lege Fabia possit cognoscere, imp. Antoninus constituit. Item legis Iuliae de adulteriis coercendis constitutione imperatoris Antonini quaestionem accepit. **4.** [7] Lege autem Fabia tenetur, qui ciuem Romanum,. '(*Latinum*, *Italicum ingenuum*,) [8] 'eum deuique,[9] qui in Italia liberatus sit, celauerit, uinxerit uinctumque habuerit, uendiderit, emerit, quiue in eam rem socius fuerit: cui capite primo eiusdem legis poena iniungitur '(*sestertium* c *milium*.) Si seruus insciente[20] domino fecerit, dominus eius '*sestertium*[1] quinquaginta milibus eodem capite punitur.[2] **5.** [3] Eiusdem legis capite secundo tenetur, qui alieno seruo persuaserit, ut dominum fugiat, quiue alienum seruum inuito domino celauerit, uendiderit, emerit dolo malo, quiue in ea re socius fuerit: iubeturque populo '*sestertium*[4] quinquaginta milia dare. Et reliqua.

6. Sciendum tamen est, ex nouellis constitu-

---

illam prouinciam *spectat ad illud* 'si praesidis partibus in prouincia fungatur'. *Denique vulgaris procurator ex epistola Severi et Antonini* (*L.* 16. §. 1. *D. de public.* 39, 4) *ne in servum quidem, qui ex adulterio perpetrato in commissum ceciderat, poenam legis Iuliae statuere poterat; cuius quaestionem noster procurator etiam adversus liberos ex constitutione Antonini accepisse dicitur. Codicum vitium inde natum est, quod* uice *tanquam nota acciperetur pro* (h)uiusce. *Praeterea Vi. vestigia certissima servat vocis* ꝑsidis. [16]) *Scilicet civium Romanorum, nunc tantum honestiorum. Hoc enim sic interpretor, civibus forum huiusmodi procuratoris, hominis ad summum equestris ordinis, licuisse declinare ad ipsum imperatorem provocando* (*Act. apost.* 25, 9. 10), *cum et legati Caesaris pro praetore olim cives Romanos in gravioribus causis Romam mittere deberent* (*Plin. ep.* 10, 97 (96). §. 4. *Cf. ep.* 83 *fin.*), *itaque celeberrimam Pauli apostoli causam intelligo, a Festo procuratore ex provocatione ad imperatorem missi. Act. apost. l. c.* [7]) *Cf. not.* 2. [8]) *Hi omitti non poterant, si etiam omnes in Italia liberatos lex spectabat.* [9]) *Ex Io. Cannegieteri cj.* eundemque *B. Vi.* eiusdemque *Ve.* eumue *ed. Bl.* [20]) si seruus qui sciente *Cdd.* si seruus sciente *ed. Bl. Vid. Zeitschr. XIII. p.* 42. [1]) sextertiis *B.* rexcertis *Vi.* sestertiis *Ve. ed. Bl.* [2]) *Cf. L.* 12. *D. de manum.* (40, 1). *L.* 12. §. 16. *D. de capt.* (49, 15). *supr.* 2, 3. [3]) *Cf. Cic. pro C. Rabir.* 3. *L.* 1. §. 2. *D. de fugit.* (11, 4). *L.* 2 *pr.* §. 1. *L.* 3. 5. 6 *pr.* §. 1. *D. h. t. L.* 1. 2. 6. 9. 10. *C. eod.* [4]) extertiam *B. Ve.* sestertia *Vi. ed. Bl.*

tionibus[25] capitali sententia plagiatores pro atrocitate facti puniendos: quamuis et Paulus relatis supra speciebus crucis et metalli huiusmodi reis inrogauerit poenam.

Explicit titulus de plagiariis.

INCIPIT

(TIT.) XV.[1] DE MATHEMATICIS, (*MALEFICIS*) ET MANICHAEIS.

Kap. I. Moyses dicit:[2] **1.** Non inueniatur in te, qui lustret filium tuum aut filiam tuam, nec diuinus, apud quem sortes tollas: nec consentias uenenariis impostoribus, qui dicunt, quid conceptum habeat mulier, quoniam fabulae seductoriae sunt. Nec 'attendas[3] prodigia, nec interroges mortuos. **2.** Non inueniatur in te augurator, nec inspector auium, nec maleficus, aut incantator, nec Pythonem habens in uentre, nec aruspex, nec interrogator mortuorum, nec portenta inspiciens. **3.** Omnia namque ista a Domino deo tuo damnata sunt, et qui fecerit haec. Propter has enim abominationes deus eradicauit 'Chananaeos[4] a facie 'tua;[5] **4.** tu autem perfectus eris ante Dominum deum tuum: **5.** gentes enim istae, quas tu possidebis, auguria et sortes et diuinationes audiebant.

Kap. II. Ulpianus libro VII. de officio proconsulis, sub titulo de mathematicis et uaticinatoribus. **1.** Praeterea 'interdicta[6] est mathematicorum callida impostura et 'opinatae artis[7] 'persuasio.[8] Nec hodie primum interdici eis placuit, sed uetus haec prohibitio est.[9] Denique

---

25) *L.* 7. 16. *C. h. t. L. un. Th. C. eod.* (9, 18), *quae sunt Diocl. et Max. et Constantini.*

1) *B. om. Ve. Vi.* 2) *Deuteron.* 18, 10—14., *sed sententia ad usum temporis istius formata.* 3) intendas *Cdd. edd.* 4) caldeos *B.* chaldeos *Ve. Vi.* Chaldaeos *edd.* 5) tuam *Vi.* sua *B. Ve. edd.* 6) interdictum *Vi. Ve. ed. Bl.* interdictos *B.* 7) obstinacitate *B.* opinatam *sed corr.* obstinatam *Vi.* obstinata *Ve. ed. Bl.* 8) *B.* persuasionem *Vi.* persuasione *Ve. ed. Bl.* 9) *Cf. I. Lips. exc. ad Tacit. A.* 2, 32. *Marquardt Röm. Alterth. IV. p.* 100.

exstat senatusconsultum Pomponio et Rufo 'coss.[10] factum, quo cauetur, ut mathematicis, Chaldaeis, ariolis et ceteris, qui 'simile inceptum[1] 'fecerint,[2] aqua et igni interdicatur, omniaque bona eorum publicentur: et si externarum gentium quis id fecerit, ut in eum animaduertatur. **2.** [3]Sed fuit quaesitum, utrum scientia huiusmodi hominum puniatur, an exercitio et professio. (*Et*) quidem apud ueteres dicebatur, professionem eorum, non notitiam, esse prohibitam. Postea uariatum; nec dissimulandum est, nonnunquam inrepsisse in usum, ut etiam profiterentur et publice se praeberent. Quod quidem magis per contumaciam et temeritatem eorum factum est, qui 'uisi erant[4] uel consulere, uel exercere, quam quod fuerat permissum. **3.** [5]Saepissime denique interdictum est fere ab omnibus principibus, ne quis omnino huiusmodi ineptiis se immisceret, et uarie puniti sunt hi, qui id exercuerunt, pro mensura 'scilicet[6] consultationis. Nam qui de principis salute '(*consuluere*),[7] capite puniti sunt, uel qua alia poena grauiore adfecti; enimuero si qui de sua suorumque, leuius. Inter hos 'qui habentur[8] uaticinatores, 'hi[9] quoque plectendi sunt, quoniam nonnunquam contra publicam quietem imperiumque populi Romani improbandas artes exercent. **4.** Exstat denique 'decretum[20] diui Pii ad Pacatum, legatum prouinciae Lugdunensis, cuius rescripti uerba quia multa sunt, de fine eius 'ad locum[1] haec pauca subieci.[2] **5.** Denique et

---

10) consules *B.* conss. *Ve. ed. Bl. Sunt a.* 17. *Cf. Tacit. A.* 2, 32. *Dio* 57. 15., *qui ad a.* 16. *hoc SC. reïiciunt.* 1) *Quod de temerarie ausis dici solet.* similem incertum *Cdd.* s. quaestum *ex Lips. cj. ed. Bl.* s. artem *Pith. cj. Neque vero tantum, qui quaestus causa facerent, punire, neque artem, quae opinata erat, dicere senatus voluit.* 2) *Ex Schult. cj.* fecerunt *Cdd. ed. Bl.* 3) *Cf. Paul. S. R.* 5, 21. §. 4. *et* 5, 23. §. 18. *L.* 3. 8. *Th. C. de malef.* (9, 16) *ibique Gothofr.* 4) *Malim* insuerant. *Pith. cj.:* ausi erant. 5) *Cf. Paul. S. R.* 5, 21. §. 3. 6) *Ve.* scilicet et *B. Vi. Fortasse:* scelestae. 7) *Supplevi.* 8) habentur quam *Cdd.* habentur etiam *ex Schult. cj. ed. Bl. Sed nota* q. (qui) *ad* leuius *male relata facile* quam *explicari et ante* uaticinatores *poni potuit.* 9) (sed) hi *ex cj. Bl. ed.* 20) *Forma rescripti ad consultationem ex appellatione emissum. Cf. Fr. Vat.* §. 113. 1) *Cf. Brisson. de V. S. s. v.* ad l. *Sed mihi significare videntur: quae ad locum pertinent, huc faciunt.* 2) *Schult. rescripti*

diuus Marcus eum, qui motu Cassiano[23] uaticinatus erat, et multa quasi ex instinctu deorum dixerat, in insulam Syrum relegauit. **6.** 'Et sane non debent impune ferri huiusmodi homines, qui sub obtentu 'monituum[4] deorum quaedam uel enuntiant, uel iactant, uel scientes 'eos fingunt.'[5]

Kap. III. Gregorianus libro 'VII.[6] sub titulo de maleficis et Manichaeis.[7] Impp. Maximianus, Diocletianus et Maximinus nobilissimi AAA. Iuliano proconsuli Africae. **1.** Otia maxima interdum homines incommodioris conditionis naturae humanae modum excedere hortantur, et quaedam genera inanissima ac turpissima doctrinae 'superstitiosis[8] inducere suadent, ut sui erroris arbitrio pertrahere et alios multos uideantur, Iuliane karissime. **2.** [9] Sed dii inmortales prouidentia sua ordinare et disponere dignati sunt, quae bona et uera sunt, ut multorum et bonorum et egregiorum uirorum '(*ore*),[30] et sapientissimorum consilio et tractatu inlibata probarentur et statuerentur: quibus nec obuiam ire, nec resistere fas est, neque reprehendi a noua uetus religio debet. Maximi enim criminis est, retractare, quae semel 'ab antiquitate[1] sta-

---

verba intercidisse putat. Mihi persuasum est, ea, quae §. 6. *continentur, haec ipsa verba esse, a librariis, quos quod ante legerant* de fine eius — subieci *decepit, ad finem totius excerpti reiecta. Itaque ea verba certe allegationis signis distinxi.* 23) *a.* 175., *de quo vid. L.* 7 *pr. C. ad leg. Iul. mai.* (9, 8). *Capitolin. M. Anton.* 15. *Ver.* 8. *Vulcat. in Avid. Tertull. apol.* 35. 4) et monitu *B. Ve. edd.* et monitum *Vi. Cf. Cic. divin.* 2, 41. *Tacit. Hist.* 4, 81. *Orell. Inscr.* 1872. 1790. *Gruter.* 102, 1. *et de plurali Plin. paneg.* 76. 'reuererique numinum monitus,' *Plin. N. H.* 2, 7, 5. *Val. Flacc.* 1, 27. 5) *Sic Cdd.* confingunt *ex Pith. cj. ed. Bl. Spectat hoc ad eos, qui ipsa deorum oracula vel monitus a se fictos edunt.* 6) *B.* VI. *Ve.* VIIII. *cj. Schult. Verius Haenel. ad lib. XIV. retulit.* 7) *De hac const. vid. quos citant Bl. ad h. l., Haenel. ad Greg. C. p.* 44. *Inscriptio sine dubio corrupta est.* Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et Constantius et Maximianus nobilissimi CC. *cj. probabilis Momseni ad Fr. Vat. p.* 405. 8) superstitionis *Cdd.* superstitioni *ed. Bl. De usu loquendi cf. Vellei.* 2, 36. §. 1. 9) *Cf. Dionys.* 2, 19. *Liv.* 1, 19. 39, 16. *Polyb.* 6, 54. *Paul. S. R.* 5, 21. §. 2. 30) *Supplevi absumtum vicino* uirorū. *Sic Suet. Iul.* 88. 'decernentium ore' *etc., quibus ii opponuntur, quorum consilio usi sunt.* 1) *Ex Bilderdyk. cj.* antiquitus *Baron.* ab antiquis *Cdd. edd.*

tuta et definita, suum statum et cursum tenent ac possident. **3**. Unde pertinaciam prauae mentis nequissimorum hominum punire ingens nobis studium est: hi enim, qui nouellas et inauditas sectas ueteribus religionibus opponunt, 'ui[32] pro arbitrio suo prauo excludunt, quae diuinitus concessa sunt quondam nobis. **4**. De quibus sollertia tua serenitati nostrae retulit, Manichaeos, 'audiuimus eos[3] nuperrime, ueluti noua '(*ac*)[4] inopinata prodigia in hunc mundum de Persica aduersaria nobis gente progressa uel orta esse, et multa facinora ibi committere; populos namque quietos 'perturbare,[5] nec non et ciuitatibus maxima detrimenta 'inferre:[6] et uerendum est, ne forte, ut fieri adsolet, accedenti tempore conentur 'execranda consuetudine et scaeua lege[7] Persarum innocentioris naturae homines, Romanam gentem modestam atque tranquillam, et uniuersum orbem nostrum ueluti uenenis 'anguis maliuoli[8] inficere. **5**. Et quia omnia, quae pandit prudentia tua in relatione religionis illorum, genera maleficiorum 'statuunt[9] euidentissimorum, 'exquisita[40] 'arte adinuenta[1] (*ac*)[2] commenta: ideo aerumnas atque poenas debitas et condignas illis statuimus. **6**. Iubemus namque, auctores quidem ac principes una cum abominandis scripturis eorum seueriori poenae subici, ita ut flammeis ignibus exurantur: 'consectaneos[3] uero, et usque 'aduersus deos[4] contentiosos

---

32) ut *Cdd. edd.* 3) *B.* audimus eos *Ve. Vi.* eos *eiecit Bl. Haenel. scripsit* Manichaeis. 4) *Supplevi.* 5) turbare *ed. Bl. ex errore, qui Haen. fefellit.* 6) *De Pith. cj.* inserere *Cdd. edd.* ingerere *Schult. cj.* 7) execrandas consuetudines (et grande consuetudinem *Vi.*) et istebas (seuas *Vi:* sceuas *Ve.*) leges *Cdd. Pith. retento accusativo praefixit* per. *Ita ed. Bl.* 8) de suis maliuolis *Cdd.* suis maliuolis *edd.* 9) *Ex cj. Bl. ed.* statutis *B.* statutum *Vi.* statuti *Ve.* statuis *cj. Lachm. Haenel., ille comma ante* religionis *poni iubens.* statuunt, *in quo verbo imperatores ludunt, est: indubitanter sistunt ac probant.* 40) (atque) exquisita *Bl. ed. ex cj.* 1) et adinuenta *B. Ve. ed. Bl.* et inuenta *Vi.* 2) *Ex vicinis litteris geminavi.* 3) *i. e. qui eiusdem sectae sunt, ut saepius apud Sidonium.* consentaneos *B. Vi. edd.* consentaneus *Ve.* consectantes *Baron.* 4) ad eos *Cdd., ut puto, ex* adū deos *factum.* adeo *edd., quod non intelligo. Consectaneos ita demum, si persistant in oppugnatione deorum Rom., morte plecti Impp. volunt. Cf.* §. 2.

capite puniri praecipimus, et eorum bona fisco nostro uindicari sancimus. **7.** Si qui sane etiam honorati, aut cuiuslibet dignitatis, uel maioris, personae ad hanc inauditam et turpem, atque per omnia infamem sectam, uel ad doctrinam Persarum se transtulerint, eorum patrimonia fisco nostro adsociari facies, 'ipsosque[45] Foenensibus uel Proconensibus metallis[6] dari. **8.** Ut igitur stirpitus amputari mala haec nequitia de saeculo beatissimo nostro possit, deuotio tua iussis ac statutis tranquillitatis nostrae maturius obsecundare '(*ne cunctetur*).[7] Dat. pridie Kal. Aprilis, Alexandriae.[8]

Explicit titulus de mathematicis, maleficis et Manichaeis.

INCIPIT

TIT. XVI. DE LEGITIMA SVCCESSIONE.[1]

Kap. I. Scriptura diuina sic dicit:[2] **1.** Filiae Salfadae, adstantes ante Moysen et Eleazarum 'sacerdotem[3] et principes atque omnem senatum filiorum Israel in foribus tabernaculi testimonii, dixerunt: **2.** 'Pater noster mortuus est: et filii non fuerunt ei, sed filiae. **3.** Et ideo non deleatur nomen patris nostri de medio tribus suae. Non est ei masculus. Date nobis possessionem in medio fratrum patris nostri.' **4.** Et obtulit Moyses petitionem earum 'Domino deo.[4] **5.** Et locutus est Dominus Moysi dicens: **6.** 'Recte filiae Salfadae locutae sunt: et ideo dabitis eis possessionem hereditatis in medio fratrum patris earum. **7.** Et dices haec filiis Israel: Homo si decesserit, et filios non habuerit, '(*dabitis hereditatem eius filiae eius.* **8.** *Si filiam non habuerit, dabitis fratribus eius.* **9.** *Si fratres non habuerit, dabitis patruis*

---

45) *Baron.* ipsos quoque *B. edd.* ipsi quoque *Vi.* ipso quoque *Ve.* 6) *Quorum illud in Arabia, hoc in insula ad Propontidem exercebatur, utrumque habitum letiferum. Vid. scriptores a Pithoeo et Blum. ad h. l. laudatos.* 7) *Quod ob similitudinem vocis* ob-secundare *periisse videtur.* festinet *ex Pith. cj. suppl. edd.* 8) *a.* 287. *ut videtur.*

1) *Haec integra habet B.* 2) *Numer.* 27, 1—11. 3) *B.* sacerdotes *Ve. Vi. ed. Bl.* 4) *B. Ve.* coram deo *Vi. ed. Bl.*

eius. **10.** *Si patruos non habuerit,)*[5] dabitis hereditatem proximo 'eorum[6] de tribu eius: et possidebit omnia eius. Et erit haec filiis Israel iustificatio iudiciorum, secundum quae constituit Dominus Moysi.'

Kap. II. Gaius institutionum libro III. legitimas sic ordinat successiones:[7] **1.** [8]Intestatorum hereditates lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. **2.** [9]Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiaue, nepos neptisue (*ex filio*), pronepos proneptisue ex nepote filio nato prognatus prognataue. Nec interest, (*utrum*) naturales (*sint*) liberi, an adoptiui. Ita demum tamen nepos neptisue et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit (*in potestate parentis esse, siue morte id acciderit*), siue alia ratione, ueluti emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit; nepos ex eo suus heres esse non potest. Idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. **3.** [10]Uxor quoque, quae in manu 'morientis[1] est, ei sua heres est, quia filiae loco est: item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. Sed ita demum erit sua heres, (*si*) filius, cuius in 'manu fuit,[2] cum pater moritur, in potestate eius non sit. Idemque dicimus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. **4.** [3]Postumi quoque, qui 'si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. **5.** Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia, uel ex senatusconsulto post

---

[5]) *Haec ad sensum et ceterorum similitudinem supplevi. Excidisse enim ea et quidem propter* ὁμοιοτέλευτον, *luce clarius est.* [6]) *Corruptum. Fortasse leg.:* reliquorum *vel* cognatorum (*hebr.: 'scheer'*). *Et puto, Pariatorem in his etiam gentilium similitudinem invenisse sibi visum esse.* [7]) = *Gai.* 3, 1—17., *sed* §§. 1—5. *ex h. l. restitutae sunt.* [8]) §. 1. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). [9]) = §. 2. *I. eod., ex qua quaedam suppleta vel correcta sunt.* [10]) *Cf. Gai.* 1, 114. 2, 139. 159. 3, 40. *Ulp.* 22, 14. 23, 3. 29, 1. *Gell.* 18, 6. [1]) eius *Cdd. edd. Cf.* §. 2 *init. Scilicet prior pars v.* morientis *ob similitudinem v.* manu *periit.* [2]) manus eius *B.* manu eius *Ve. Vi.* manu erit *edd.* [3]) = §. 2 *fin. I. t. c.*

mortem patris causa '(*probatur: nam et hi, uiuo patre causa*)[14] probata, in potestate eius futuri essent. **6.** '(*Quod*)[4] etiam de eo filio, qui ex prima secundaue mancipatione post mortem patris manumittitur, intellegemus. **7.** '(*Igitur*)[4] cum filius filiaue, et ex altero filio nepotes neptesue 'extent,[5] pariter ad hereditatem uocantur: nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. Aequum enim uidebatur, nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere. Pari ratione et si nepos neptisue sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisue, simul '(*omnes*)[4] uocantur '(*ad hereditatem*).[4] **8.** Et quia placebat, nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in patris sui locum succedere, conueniens esse uisum est, non in capita, sed in stirpes 'hereditatem[6] diuidi, '(*ita*)[4] ut filius partem dimidiam hereditatis ferat, '(*et*)[4] ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam: item si ex duobus filiis nepotes extent, et ex altero filio unus forte, uel duo, ex altero tres aut quattuor, '(*ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat, et ad tres aut quattuor*)[4] altera dimidia.

De agnatis. **9.** Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas pertinet ex eadem lege duodecim tabularum ad agnatos. **10.** Vocantur autem agnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. Legitima autem cognatio haec est, quae per uirilis sexus personas coniungitur: itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei uocantur; nec requiritur, an '(*etiam*)[7] matrem eandem habuerint. Item patruus fratris filio, et inuicem is illi agnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles inter se, id est, qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant: qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus. **11.** Non tamen omnibus simul agnatis dat lex duodecim tabularum hereditatem, sed his, qui tunc, '(*cum*)[7] certum est, aliquem intestato decessisse, proximo gradu sunt. **12.** Nec in eo iure successio est: ideoque si '(*agnatus*)[8] pro-

---

14) *Ex Gai. Ver.* 5) existent *Cdd.* (existente *Vi.*) extant *Gai. Ver. edd.* 6) *Vi. Inst.* hereditatis *Ve. B.* hereditates *ed. Bl. Gai. Ver.* 7) *Ex Gai. Ver.* 8) *Ex Gai. Ver. Quod vero Cdd. hic habent* heredes *B.* heredem *Ve. Vi. et inde edd.* heres, *est notata vox* hereditatem, *quae cum suum locum, cui eam postea*

ximus 'hereditatem omiserit,[19] uel antequam 'adierit,[20] decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege competit. **13**. Ideo autem non mortis tempore, quis proximus 'eorum sit,[1] requirimus, sed eo tempore, quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse, quia si quis testamento facto decesserit, melius esse uisum est, tunc '(*ex iis*)[17] requiri proximum, cum certum esse coeperit, neminem ex eo testamento heredem fore. **14**. Quod ad feminas tamen attinet, '(*in*)[17] hoc iure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum[2] ab his capiendis. Nam feminarum hereditates proinde '(*ad nos*)[17] agnationis iure redeunt, atque masculorum: nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. Itaque soror fratri sororiue legitima heres est: amita uero et fratris filia '(*legitima*)[17] heres esse non potest. Sororis autem nobis loco est etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum ius filiae consecuta est. **15**. Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater potior est, quia gradu praecedit: sed alia facta '(*est*)[3] iuris interpretatio inter suos heredes. **16**. Quodsi defuncti nullus frater extet, sed sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet: sed quaesitum est, si dispari 'forte numero sint[4] nati, '(*uelut*)[5] ex uno unus uel duo, et ex altero tres 'uel[6] quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. Iam dudum tamen placuit, in capita diuidendam '(*esse*)[17] hereditatem: itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, '(*ita*) ut[7] singuli singulas portiones 'ferant.[8]

---

restituimus, amisisset, partim huc, partim post antequam *aberravit.* [19]) *Ita Gai. Ver.* [20]) hereditatem adierit *Cdd. edd.* [1]) erit *Ve. Vi.* (*om. B.*) *edd.* sit *Goesch. cj. Sed factum illud ex* eorsit; *et ita demum postea* ex iis *dici poterat.* [2]) *Quod Bl. hic ex Gai. Ver. supplevit* bonis, *glossema mihi videtur.* [3]) *Ex Gai. Ver., quanquam quaeritur, annon legendum sit:* licet alia facta sit. [4]) *Sic Gai. Ver.* numero sint forte *Cdd. edd.* [5]) *Ex Gai. Ver. supplevi, ut ego schedas interpretor.* [6]) *Sic Gai. Ver.* aut *Cdd. edd.* [7]) *Gai. Ver.* et *Cdd. edd.* [8]) *Gai. Ver.* fuerunt *B.* fecerunt *Vi.* fer̄ *Ve.* ferent *ed. Bl.*

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario retulimus: et cum illic admonuerimus, '(*totum*)[17] gentilicium ius in desuetudinem abiisse, superuacuum est hoc quoque loco, de ea re curiosius tractare.

Kap. III. Paulus libro sententiarum IV., sub titulo de intestatorum successionibus.[29] **1**. Intestati '(*et hi*)[30] dicuntur, qui testamentum '(*fecerunt, cum*)[1] facere non 'possent,[2] uel ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt:[3] uel hi, quorum hereditas repudiata est, 'heredisue[4] condicio defecerit, '(*quiue capite minuti fuerint,*)[5] 'nisi[6] iure praetorio 'facto testamento obiecta doli exceptione[7] 'obtinebitur hereditas. **2**. Ii,[8] quorum testamenta '(*a postumo*)[9] rumpuntur, aut '(*ut inpia*)[40] inrita fiunt, 'ipsi quidem

---

29) *Qui tit. est Paul. S. R.* 4, 8., *sed nunc maiore ex parte ex nostro restitutus. Ad* §. 1. *cf. pr. I. de hered. q. ab int.* (3, 1). 30) *Supplevi ex vicinis litteris.* 1) *Omissum, quia scriptum fuerat:* fecer̄c. *Ceterum alio modo de hac re disputat Ulp. L.* 1 *pr. D. de suis* (38, 16). 2) possunt *Cdd. edd.* 3) *Cf. L.* 1. §. 10. *D. de B. P. S. T.* (37, 11). *L.* 4. *D. de his q. in test. del.* (28, 4). *L.* 30. *C. de testam.* (6, 23). 4) cuiusue *Vi. edd.* cuius uel *Ve.* cuius nec *B.* eiusue *Lachm. cj., sed heres, non hereditas conditione deficitur: Gai.* 2, 144. *Scriptum fuerat:* hdisue. 5) *Plura fortasse initio exciderunt, velut* uel mors cretionisue finis aditionem praeuenerit (*Gai.* 2, 144)*; quod vero supplevimus necessario iis, quae sequuntur, requiritur.* 6) sine *Cdd., quod litterarum transpositarum vitium in iis frequens est.* sane *edd.* 7) factum testamentum abiecta doli expectatione (exspectationem *Vi.*) *Cdd.* f. t. obiecta d. exceptione *Pith. cj. ed. Bl.* (*sed is tamen* abiecta). 8) obtinebit (optinebit *Vi.*) eorum *Cdd., quod ex* obtinebitur h.ii *factum est.* obtinebit. Ii *ed. Bl. Quod Lachm. commentus est:* siue iure praetorio f. t. o. d. e. obtinebitur *et ad L.* 11. §i 2. *D. de b. p. s. t.* (37, 11) *casum priorem retulit, ferri non potest; nam ut taceam, totum casum sine nostro supplemento initio facto intelligi non posse* (*id quod etiam Leistii rationem de bon. poss. II. b. p.* 84. *refellit*), *nec potest eadem hereditas, quae antea erat testamentaria, nunc* (*quod Lachm. vult*) *legitima intelligi. Casus, de quo sentit Paullus, is est, quem Papin. L.* 11. *cit. in fine tractat verbis* 'Plane si' *etc. Cf. Gai.* 2, 120. 9) *Supplevi fere sola geminatione vicinarum utrinque litterarum, cum scriptum esset* a pumo (*etiam* o, *modo transpositum, servat B.:* rumponuntur *pro* pumor̄puntur). 40) *Eadem ratione sanavi.*

iure testamenti[41] decedunt, sed per consequentias sublato testamento intestati 'redduntur.[2] **3.** Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis 'heredibus datur,[3] deinde '(*consanguineis*) et agnatis, et[4] 'aliquando[5] quoque gentilibus deferebatur. Sane consanguineos lex non '(*aperte*) adprehenderat; (*at*)[6] interpretatione prudentium[7] primum inter agnatos locum acceperunt. **4.** Sui heredes sunt hi: primo loco filius, filia in potestate patris constituti; nec interest, adoptiui sint, an naturales, 'sed[8] secundum legem Iuliam 'Papiamque[9] quaesiti. **5.**[50] 'Modo maneant in potestate,[1] qui sui heredes sunt, ipso iure heredes etiam ignorantes constituuntur, ut furiosi, aut infantes et peregrinantes: quibus bonorum 'possessio nisi[2] propter praetoriam actionem non erit necessaria. **6.** [3]'Suis[4] heredibus adeo a morte testato-

---

41) *Pro* ipsi *Cdd. edd.:* ipso; *deinde* testamenti *B.* testati *Ve. Vi. ed. Bl. Cf. Paul. S. R.* 3, 4ª. §. 10. *Antea* (*Zeitschr. XIII. p.* 46.) *conieceram* initio *pro* ipso. 2) decedunt *Cdd. edd. Testamenti destituti casum non his sed superioris §i speciebus Paullus adnumerat, quia testator et heres, cuius familiae emptor locum obtinet, testamentum facere videntur, ut si heres non existat, neque testamentum factum esse intelligatur.* 3) hereditatibus *B., natum ut puto ex* heredibus dat'. 4) agnatis et *B.* agnatis est et *Ve.* agnatis est *Vi. Itaque* est *ex* et *transposito natum puto. Vocem* consanguineis *vero excidisse, duo argumento sunt: quod sequitur* Sane consanguineos *etc. et quod ibi omnes Cdd. habent* consanguineis, *quae vox sc. ex margine eo aberraverat et* consanguineos *expulerat.* 5) *i. e. olim, quamdiu ius gentilicium in usu erat.* 6) *Sensu exigente ex vicinis supplevi.* adprehenderat *B. ed. Bl.* ap̄henderat *Ve.* adprehenderet *Vi.* 7) *Tum scilicet, cum Voconiana ratione* (*infr.* §. 20.) *feminae 'agnati proximi' appellatione contineri negarentur, consanguineorum quasi novo ordine invento, ne etiam secundo gradu, quo quasi sui heredis iure hereditas obtinetur, feminae excluderentur.* 8) et *B. edd.* eos *Ve. Vi.* 9) *Ex Schult. cj.* Papiamue *ed. Bl. Intellige legem de maritandis ordinibus. Cf. Fr. Vat.* §. 168. 50) *Cf.* §. 3. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). *L.* 8. *C. de suis* (6, 55). *L.* 14. *D. eod.* (38, 16). *L.* 63. *D. de acq. hered.* (29, 2). 1) *In edd. haec verba finem faciunt praecedentis §i; at ibi iam dictum erat* in potestate patris constituti. 2) possessionis *B. Ve.* possessiones *Vi.* possessio *ed. Bl. De re cf. Gai.* 3, 34. 3) *Cf.* §. 3. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). *L.* 11. *D. de lib. et post.* (28, 2). *L.* 11. 57 *pr. D. de acq. her.* (29, 2). 4) sui *B.* suis *Ve. Vi.*

ris rerum hereditariarum dominium continuatur, ut nec 'tutoris[55] auctoritas 'pupillo,[6] nec 'furioso[7] curator sit necessarius, nec si forte soluendo '*(non)*[8] sit hereditas: quamuis etiam furiosus, si resipuerit, et pupillus, si adoleuerit, abstinere possint. **7.** [9]Post mortem patris natus, uel ab hostibus reuersus, aut ex primo secundoue mancipio manumissus, cuiusue erroris causa probata '*(est)*,[60] licet non fuerint in potestate, sui tamen patri heredes efficiuntur. **8.** [1]Post filios, filias ad intestatorum successionem inter suos ueniunt nepotes, neptes, pronepotes, proneptes, ac deinde masculino sexu post filium descendentes, si 'nullo[2] parentum impedimento 'ipsi[3] in aui potestate, uel proaui familia 'remanserint:[4] parentes enim liberis suis, cum quibus in potestate fuerunt ipsi, ordine successionis obsistunt. **9.** [5]'Filius, *(si)*[6] cum nepotibus ex alio filio susceptis in familia 'retinetur,[7] ad intestati patris successionem cum fratris filiis 'uocatur:[8] quibus in patris sui partem uenientibus, hereditas in stirpes, non in capita diuiditur, ita ut unus filius et plures nepotes singulos semisses habeant. Idemque euenit, si auo ex duobus filiis impari numero nepotes successerint. **10.** Ex filia nepotes sui heredes non sunt: in aui enim materni potestate alienam familiam sequentes ipsa ratione esse non possunt. **11.** [9]Eo tempore suus heres constituendus est, quo certum est, aliquem intestatum decessisse: '*(secundum)*[70] quod ex euentu deficientis conditionis 'nepos is,[1] qui

---

In suis *ed. Bl.* 55) *Bl. per errorem omisit.* 6) *B.* pupillū *Ve.* pupillis *Vi. ed. Bl.* 7) furiosis *Cdd. edd.* 8) *Suppl. Pith.* 9) *Cf. supr. c.* 2, 4—6. §. 4. *I. de her. q. ab int.* (3, 1). 60) *Supplevi.* 1) *Cf. supr. c.* 2, 2. 2) *Vi. Ve.* nullum *B.* nullus *ed. Bl.* 3) *Cdd.* ipsis *ed. Bl.* 4) *Ex Scal. cj.* permanere *Vi.* remanseri *Ve.* remanserit *B. ed. Bl.* 5) *Cf. supr. c.* 2, 7. 8. 6) filius *Cdd.* filii si *ed. Bl.* 7) retinentur *Cdd. edd.* 8) uocantur *Cdd. edd.* 9) *Cf.* §§. 7. 8. *I. de her. q. ab int.* (3, 1). 70) *Geminando* -se *et* quod *fere effici potest.* 1) et certum nepotis *Vi.* et ortū nepotis *Ve.* et hortū nepotis *B.* et ortu nepotis *edd. Sed* ortum nepotis *quis et quo sensu unquam dixerit, velim scire. Accedit, quod totus locus, ut adhuc legebatur, sensu caret. Quod cum eo maxime effectum sit, quod post* auo *in Cdd. et edd. desiderabatur vox* conceptus (*cf.* §. 8. *I. cit.*), *nullus dubito, quin haec vox, olim scripta* c'ceptus, *huc aberraverit, ubi*

uiuo auo 'conceptus,[72] post mortem patris natus '(*est, suus*) fieri[3] potest.[4] **12**. Quem filius emancipatus suscepit, uel adoptauit, sui heredis locum in aui successione, sicut ipse pater, obtinere non potest. Adoptiuus tamen 'ne[4*] quasi cognatus bonorum possessionem eius petere potest.[5] **13**. [6]Si sui heredes non sunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit,[7] inter quos primum locum consanguinei obtinent. Agnati autem sunt cognati uirilis sexus per uirilem descendentes '(*sexum*):[8] sicut filius fratris, et patruus, et deinceps tota successio. **14**. [9]Inter agnatos et cognatos hoc interest, (*quod*) in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur. Et ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo est. **15**. [80]Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diuersis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tempore: adoptiuus quoque frater, si non sit emancipatus, et hi, qui post mortem patris nati sunt, uel causam probauerunt. **16**. [1] Soror iure consanguinitatis tam ad fratris, quam ad sororis hereditatem admittitur. **17**. [2]Consanguineis non existentibus, agnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu praecesserit. Quodsi plures eodem gradu consistunt, simul admittuntur. **18**. [3]Si 'sint,[4] fratre defuncto,[5] et fratris filius, et 'nepos eius ex fratre[6] non exi-

---

in et ortu *depravata cffecit*, *ut pro* nepos is *scriberetur* nepotis. *Post* conditionis *exciderit* filii (*sc. sub condicione potestativa instituti*). [72]) *Cf. not.* 71. [3]) iniri *B.* siniri *Vi.* finiri *Ve.* (sit) iniri *ed. Bl.* [4]) *Tum scilicet, si condicio a moriente filio impleri potuit. Cf. L.* 28. *D. de cond. inst.* (28, 7). [4*]) *Cdd.* nec *ed. Bl. Cf. Glück. Pand. XI. p.* 161. [5]) *Cf. L.* 23. *D. de adopt.* (1, 7). *L.* 1. §. 4. *D. unde cogn.* (38, 8). [6]) *Cf. supr. c.* 2, 9. 10. [7]) *Hic Vercellensis codex desinit.* [8]) *Periit hoc loco ob sequens* sicut. *Bl. ed.:* (sexum) descendentes. [9]) *Est Paul. S. R.* 4, 8. §. 14., *ex quo supplevimus* quod. *Cf. L.* 10. §. 4. *D. de grad.* (38, 10). *L.* 5 *pr. D. unde legit.* (38, 7). [80]) *Cf. supr. c.* 2, 10. 5. [1]) *Cf. supr. c.* 2, 14. [2]) *Cf. supr. c.* 2, 11. §. 5. *I. de legit. agn. succ.* (3, 2). [3]) *Est Paul. S. R.* 4, 8. §. 18. [4]) *Paul. Vis.* sit *Cdd. edd.* [5]) frater defuncti *Cdd. edd.* fratres defuncti *Paul. Vis.* [6]) nepus fratres et *B.* nepos fratre *Vi. ed. Bl.* nepotes fratre *Paul. Vis. Igitur* e'ex *in B. mutatum in* set *et transpositum est*, *in Paul. Vis. effecit*, *ut pro*

stente, filius fratris nepoti praefertur. **19.** [87]Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes, sed in capita hereditas distribuitur, scilicet ut pro numero singulorum uiritim distribuatur hereditas. **20.** [8]Feminae ad hereditates legitimas ultra 'consanguineorum[9] successiones non admittuntur: idque iure ciuili Voconiana ratione uidetur effectum. Ceterum lex duodecim tabularum sine 'illa[90] discretione '(*feminini*) sexus agnatos[1] admittit.

Kap. IV. Ulpianus libro '(*regularum*)[2] singulari, sub titulo de legitimis hereditatibus.[3] **1.** Intestatorum 'ingenuorum[4] hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui in liberorum loco sunt; si sui heredes non sint, ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi 'sint,[5] ad reliquos agnatos '(*proximos, id est cognatos*)[6] uirilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae. Id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: 'Si intestatus moritur, cui suus heres nec 'escit,[7] agnatus proximus fami-

---

nepos *scriberetur* nepotes. *Ceterum* eius, *quod regitur a* fratre, *refer ad filium fratris.* [87]) *Cf. supr. c.* 2, 15. [8]) *Extat Paul. S. R.* 4, 8. §. 22. *Cf. supr. c.* 2, 14. §. 3. *I. de leg. agn. succ.* (3, 2). *Gai.* 3, 22. *Ulp.* 26, 6. [9]) consanguineos (*pro* consanguineor.) *Vi.* consanguineas *B. Paul. Vis. edd. Sed consanguineae vel agnatae successiones dici non possunt.* [90]) ulla *Cdd. Paul. Vis. edd., quod omnino huius loci esse non videtur.* [1]) cognatos *B. Paul. Vis.* cognatis *Vi.* agnatos *edd. Sed* cognatos *consulto librarius ex* (sexus) feminini agnatos, *quasi hi brevius et rectius cognati dicendi essent, fecisse mihi videtur; cui errori subveniens scriptor B. pro* discretione sexus *dedit* discreptationes ex his, *et certo ex feminis nati sunt cognati! Iam ex nostra lectione vides,* sine illa discretione *pertinere ad discrimen, quod ICti inter consanguineas et ulterioris gradus agnatas fecerant, et* feminini sexus agnatos *esse, quas Gai.* 3, 23. *dicit* feminas agnatas. [2]) *Ex Schillingii cj. suppl. Cf. tit.* 2. *c.* 5. *not.* 22. [3]) *Exstat in Ulp. fragm.* 16, 1. [4]) *Ex Ulp. fr.* gentilitiorum *B. Vi. edd., quod pessimorum Codd. portentum cave ex argutiis optimorum virorum retineas. Cf. infr.* 8, 2. *Ulp.* 27, 1. [5]) sunt *Cdd. edd.* [6]) *Ex Ulp. fr. suppl. Bl.* [7]) est *Cdd.* esit *ed. Bl. Futurum positum fuisse, argumento sunt cum illae leges apud Cic. de leg.* 2, 21. 'quoi auro dentes iuncti escunt' *et apud Fest. v. Nec* 'quod nec manifestum erit', *tum ea, quae sequitur* §. 2.

liam habeto.' **2.** Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his uerbis: 'Si agnatus 'nec escit,[98] gentiles familiam 'habento.' Nunc[9] '(*nec gentiles*)[100] nec gentilicia iura in usu sunt.

Kap. V. Idem '(*libro*)[1] institutionum '(*secundo sub titulo de successionibus*)[1] ab intestato. **1.** Ab intestato quoque hereditas defertur 'aut [2] per ius ciuile, aut per praetoris beneficium: per ius ciuile suis heredibus, 'uel[2*] liberis, qui in potestate '(*eius*)[3] fuerunt, filio, filiae, et deinceps, qui in locum defuncti parentis, qui ex eodem 'natus sit,[4] succedunt.

Kap. VI. Idem eodem libro.[5] **1.** Post suos ab intestato legitimi admittuntur, primum consanguinei; (*ii*) sunt 'fratres et sorores,[6] qui in eiusdem potestate patris fuerunt, etsi ex diuersis matribus nati sunt. **2.** Consanguineos et adoptio facit, et adrogatio, '(*et*)[7] causae probatio, et in manum conuentio.

Kap. VII. Idem eodem libro. **1.** 'Post consanguineos[8] 'legitimi[9] uocantur. Hi sunt agnati, qui nos per patris cognationem contingunt, uirilis sexus: nam sciendum, feminis, ultra consanguineas, hereditates legitimas non deferri. **2.** [110]Suis praetor solet emancipatos liberos, itemque ciuitate donatos coniungere, data bonorum possessione:[1] sic tamen, ut bona, si quae propria habent,[2] his, qui in potestate man-

---

De ceteris locis vid. Dirksen de XII tabb. p. 349. [98]) nescit *B. Vi., quod nisi ex* n' escit *vix fieri potuit.* nec esit *ed. Bl.* [9]) *De h. l. vid. Schilling de Ulp. fr. p.* 66—85. [100]) *Supplevi.* [1]) *Ex Pith. cj. suppl. ed. Bl.* [2]) *Ita B. Om. Bl. ed.* [2*]) *Malim* uelut. [3]) *Supplevi geminata fere antecedente littera* e. [4]) nati sunt *Cdd. ed. Bl. sine sensu.* [5]) *Cf. supr.* 3, 15. 16. 2, 9. [6]) fratres et soror (*pro* soror. = sorores) *B.* frater et soror *Vi. ed. Bl. Male, quia et frater fratri, soror sorori consanguinei sunt.* [7]) *Supplevi.* [8]) *Ex Scal. et Cuiac. cj.* et consanguineis *B.* et consanguinei *Vi. Scilicet ob antecedens* -ro *excidit* po-. [9]) *Proprie sic dicti; nam ipsa lex, quae suos tantum in conditione posuerat* (*c.* 4. §. 1 *fin.*), *consanguineos, ex suis et agnatis quasi mixtos* (*c.* 3. §. 15.) *non commemoraverat* (*c.* 3. §. 3.), *primum agnatis dedit hereditatem.* [110]) *Cf. Gai.* 3, 19. 20. 26. 1, 94. §. 9. *I. de her. q. ab int.* (3, 1). *L.* 1 *pr. D. de coll. bon.* (37, 6). [1]) *Hic Vindob. codex desinit.* [2]) *i. e. si quid*

serunt, conferant. Nam aequissimum putauit, neque eos bonis paternis carere per hoc 'quod[113] non sunt in potestate: neque praecipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis heredibus.

Kap. VIII. Idem libro, qui supra, '(*sub titulo*)[4] de suis '(*et legitimis*)[4] heredibus. **1.** [5]Post 'agnatos[6] praetor uocat cognatos: cognati autem sunt, qui nos per patrem aut matrem contingunt: post cognatos uirum et uxorem. **2.** Et haec, si qui decessit, non fuit libertinus, uel stirpis libertinae:[7] ceterum si libertinus est, uel libertina, 'patrono[8] eius legitima hereditas, 'patronaeue[9] lege duodecim tabularum defertur.

Kap. IX. Idem eodem libro.[120] **1.** Post familiam patroni uocat praetor patronum et patronam, item liberos, et parentes patroni 'et[1] patronae: deinde uirum et uxorem: mox cognatos patroni et patronae. **2.** Quodsi is, qui decessit, liber fuit ex '(*mancipatione citra*) remancipationem[2] manumissus, lex quidem duodecim tabularum manumissori legitimam hereditatem detulit: sed praetor, aequitate motus, decem personas cognatorum ei praetulit has: patrem, matrem, filium, filiam, auum, auiam, nepotem, neptem, fratrem, sororem: ne quis occasione iuris sanguinis necessitudinem uinceret. **3.** [3]Sed imperator noster in hereditatibus, quae ab intestato deferuntur, eas solas personas uoluit admitti, quibus decimae immunitatem ipse tribuit.[4]

---

superest, deducto aere alieno. [113]) *Ex Boeck. cj.* qui *B.* quia *edd.* [4]) *Supplevit Bl.* [5]) *Cf.* §. 3. *I. de leg. agn. succ.* (3, 2). §. 3. *I. de bon. poss.* (3, 10). *Gai.* 3, 27. [6]) *B.* consanguineos *ed. Pith. et Bl. per errorem.* [7]) *Cf. L.* 4. §. 23. *C. de bon. lib.* (6, 4) *et libr. meum 'Studien des R. R.' p.* 74. 134. [8]) patronum *B.* ad patronum *edd. contra usum loquendi.* [9]) patronaue *B.* patronamue *edd. De re cf. Fr. Vat.* §. 308. [120]) *Cf. Ulp.* 28, 7. §§. 3. 5. *I. de b. p.* (3, 10). [1]) *B. om. ed. Bl.* [2]) ex (*non* et) remancipationem *B.* absque remancipatione *ex Schult. cj. ed. Bl. Simile verbum repetitum librario fraudi fuit. Ceterum cf. Zeitschr. XIII. p.* 48. [3]) *Cf. libr. nostr. 'Gaius' p.* 22. [4]) praebuit *ed. Bl. per errorem. — Ceterum haec sententia tam apte in fine huius materiae posita est, ut ea ipsa hunc titulum finivisse Collationis auctor existimandus sit.*

FRAGMENTA IVRIS ROMANI VATICANA.

Locorum ex iure civili anteiustinianeo ab incerto auctore incertoque sub titulo collectorum reliquias, quae fragmenta iuris Romani Vaticana vulgo appellantur, debemus industriae Angeli Maii, qui eas ex palimpsesti bibliothecae Vaticanae codicis, nunc Cassiani collationem continentis inferiore scriptura eruit annoque 1823 Romae, Parisiis et 1824 Berolini primus publici iuris fecit. Cassiani codex cum in summa centum membranis, forma oblonga, constet,[1] earum quadraginta tres semel, quinquaginta septem bis scriptae sunt. Antiquioris vero scripturae folia duo et viginti ad Theodosianum Codicem, duo ad legem Burgundionum Romanam, triginta tria ad nostrum opus spectant. Quod quidem olim in codice quadrato grandioris modi scriptum fuit, singulis versibus, qui triceni bini in quaque pagina exarati sunt, litteras vel notas complectentibus circiter quinquaginta sed et ad sexaginta numero eiusque formae, ut partim ex hac partim ex frequenti notarum usu codicem certe non post seculum sextum, fortasse vero et multo ante scriptum esse periti iudicaverint. Huius vero codicis folia Cassiani scriptor operis in usus suos ita convertit, ut ex singulis geminis foliis cohaerentibus terna et quidem bina cohaerentia et deorsum dissecando unum solitarium faceret: qua ratione factum est, ut medium quodque folium partem tantum et prioris (a) et posterioris folii (b) antiquioris scripturae contineret, et nunc quoties medium folium solum nobis servatum est, id in utraque pagina tantum trientem vel postremum vel primum cuiusque versus tam anterioris quam posterioris folii exhibeat, primum vero vel tertium folium superstes bessem in utraque pagina partim postremum partim primum praestet. Ceterum frustis inter se iunctis triginta sex paginas integras antiquioris codicis restituere licuit; quibus accedunt viginti mutilae, quattuor bessariae, sedecim trientariae.

---

[1]) Quas et anteriores editores et nos numeris arabicis ad marginem positis significavimus: adiectus numerus uncinatus paginas superstites perpetua serie demonstrat.

Vetustior codex quaternionibus constitit, quorum numerus in fine cuiusque a librario notatus erat; quibus ex numeris cum VI., XV., XXVII. et XXIX. servati sint, hoc maxime adminiculo Maius in ordinandis et iungendis membranis usus est, nec adhuc exstitit, qui rationem eius et ordinem ab eo institutum improbaret. Nam et titulum 'de cognitoribus et procuratoribus' quod ultimo loco posuit, quia nullo numeri signo certo loco assignatur, non est sine ratione, quanquam eum ceteros omnes praecessisse ex ipsa materia colligere licet. Verisimile enim est, hoc opus ut ceteros omnes posterioris aevi codices ad ordinem edicti perpetui compositum esse: quem etiam aliquatenus assequimur, si ponimus, post titulum de cognitoribus et procuratoribus secutum titulum ex empto vendito ea parte insertum fuisse, ubi in libris ad edictum de rei vindicatione agitur; quod sane paullulum deflectit ab ordine edicti, poterat tamen cum eo defendi, quod qui vindicet, dominum esse oporteat, dominiaque maxime emptionibus acquirantur, tum Hermogeniani exemplo, qui in epitomis iuris 'primo de personarum statu ac post de ceteris ordinem edicti secutus et his proximos atque coniunctos applicans titulos, ut res patitur', dixerat (L. 2. D. de statu hom. [1, 5])[2]. Qua ratione si etiam tota materia de acquirendo rerum dominio hoc loco tractabatur, mirari non licet, quod novem quaterniones usque ad XV., ubi tit. de usufructu sequitur, ea occupabantur. Sequi deinde in edicti libris materiam de re uxoria et post de tutelis, quo spectat tit. de excusatione, et postremo, quamquam multo post, de donationibus,[3] satis notum est.

In libros syllogen distributam fuisse, nullum vestigium indicio est; videtur igitur, ut Collatio et Hermogenianus codex, titulos tantum habuisse, qui etiam per paginas repetuntur, ita ut in versa quaque media prior tituli pars, in recta reliqua superne scripta sit, nullo tamen numero praefixo. Nec numerorum signis sed tantum novo versu, interdum etiam spatio tantum relicto, singulae species distinctae sunt; sic enim (ut Byzantinis θέματα) singula excerpta ex ICtis perinde in hoc opere atque in Collat. 14 fin. et L. Rom. Bur-

---

[2]) Possunt sane haec verba etiam ita intelligi, ut ad titulos iuris extraordinarii post absolutas omnes materias edicti perpetui in fine additos referantur. Omnino tamen cadentis iurisprudentiae etiam hoc indicium est, quod tradita iuris systemata misceri et pro lubitu mutari coepta sunt: quanquam idem modestius et cum ratione iam superiores ICti factitasse deprehenduntur, velut Paullus in Sententiis. Cf. Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III. p. 144. [3]) Fortasse titulum de donationibus Vaticanae syllogae auctor titulo de legatis applicuerat.

gundionum et alibi appellata esse, argumento est lemma §i 294, ubi 'sequens et tertia' (sc. species) allegatur. Scilicet et lemmata sive sententiarum summulas subinde continet collectio, in margine dissimilibus et minoribus litteris adscriptas, quo facilius species pro sententia aliqua facientes inveniri possent. Quae lemmata quanquam accurate concepta sunt, tamen non in ipso condendo opere, sed a docto quodam adhuc integri Vaticani codicis possessore facta esse, eo probatur, quod eiusdem codicis paginae numeratae in iis allegantur.

Complectitur collectio partim principales constitutiones easque ubique integras, partim sententias ex ICtorum libris excerptas: utrasque ita mixtas, ut perpetuum consilium in hac re frustra quaeras; nam ne temporis quidem ordo servatur, ubi imperatorum leges vel rescripta se excipiunt. Quoties sequentes species eosdem habent auctores, ii in inscriptione vocabulo 'Idem' significantur, scilicet, imperatores vel ICtus; in ICtorum vero libris una inscriptio ad omnes sequentes species ex eodem libro sumptas tacite porrigitur, singulis tantum 'item' vocula (semel etiam §. 93. 'post pauca') vel solo spatio distinctis, donec alia succedit. quanquam ne hoc quidem perpetuum est: imperatorum nomina repetuntur §§. 22—24. iurisconsulti et libri §§. 232—234. 328—331. Saepe etiam 'idem' vel iureconsulti nomen non comparet, ubi scriptum esse oportebat, hoc tamen, ut novissima Momseni editio docuit, plerumque ea de causa, quod minio pictum nunc evanuit. saepe etiam 'item' librariorum culpa positum est, ubi oratio simpliciter continuatur, vel omissum, ubi interrupta oratione scribi vel spatium relinqui oportebat. nec non interdum 'item', quod erat in ipsius ICti oratione, per errorem pro eo habitum est, quod singulas species dirimeret. Praeterea etiam inscriptiones maxime in constitutionibus saepissime vitiosae sunt.

Constitutiones principales, quae in collectione suo nomine, non ex ICti alicuius opere, relatae inveniuntur, sunt et rescripta et novae leges, antiquissimae Severi et Caracallae (§§. 267. 295.), novissima Valentiniani, Valentis, Gratiani (§. 37.), iterum data a. 372., reliquae Alexandri (§§. 28. 266a.), Philippi (§. 272.), Valeriani et Gallieni (§. 18.), Gallieni (§§. 19. 21. 25.), Aureliani (§. 30.), Probi (§. 288.), Diocletiani et collegarum (§§. 22—24. 41—43. 270. 271. 275—286. 292. 293. 297. 312—316. 325. 326. 338.), Constantini et collegarum (§§. 32. 36. 273. 274. 287.), incertorum (§§. 20. 26. 27. 29. 31. 38—40. 73. 113. 289—291.). Ex his quae leges sunt, non ex Theodosiano Codice fluxisse, ex eo solo certum est, quod is non laudatur et quae in illo breviatae extant, hic integrae proferuntur, velut §§. 37. 248. 249. Contra

rescripta ex eorum receptaculis, Gregoriano et Hermogeniano Codice, hausta non esse, eodem argumento probari non potest, cum nemo etiam post editos hos Codices rescriptis undecunque cognitis uti prohiberetur. Nec credibile est tam paratis subsidiis non usum esse, quicunque Vaticanam collectionem composuerit. Nec tamen minus dubitandum videtur, non omnia, quae affert, rescripta ex iis eum sumsisse. Primum enim non modo non fit mentio eorum Codicum in allegandis constitutionibus, sed etiam in tit. de donationibus ad legem Cinciam hic illic constitutionibus tanquam notabile quid posteriore manu, eiusdem, ut videtur, possessoris, qui lemmata composuit, adscriptum est, easdem in Greg. vel Herm. inveniri (§§. 266ª. 270. 272. 285. 286. 288.), sicut semel etiam fit in Collat. 6, 5. Deinde inscriptionum ratio Vaticana non convenit ei, quae in his Codicibus et Iustiniano, qui ex eo hausit, reperitur. In quibusdam enim titulis, de cognitoribus et de donationibus, novo modo divi appellatio imperatoribus praefigitur, velut 'divus imperator Probus' §. 288., 'divi Diocletianus et Constantius' §§. 270. 275. 297. 312. 316. 325. 338., 'divi Constantinus et Caess.' §§. 249. 287., quae alias partim in iisdem imperatoribus deest: cuius rei causa inde tantum repeti videtur posse, quod omnes hae constitutiones ex scriptis quibusdam de istis materiis compositis[4] sumtae sint, quorum auctores anteriorum ICtorum more imperatorum defunctorum rescripta libris suis inserentes divos eos appellaverant. Praeterea in iisdem titulis quoties Diocletiani et collegarum rescripta referuntur, hoc quoque singulare est, quod non solenni in Codicibus more, qui etiam in aliis Vaticanis titulis in summa retinetur (§§. 22—24. 41.), Diocletianus et Maximianus (et Caess.) inscribuntur, sed Diocletianus et Constantius, idque adeo fiat in rescriptis ante Constantium in imperii consortium adscitum i. e. ante a. 293. datis (§§. 275. 297. 312.), ubi in aliis partibus operis (§§. 23. 24.) recte is omittitur (cf. Moms. p. 405.). Igitur trans Alpes illum uel illos, qui de donationibus et de cognitoribus scripserant, egisse coniicere licet, ubi cum quadripartiti imperii omnes quattuor collegas appellare molestum esset, post Diocletianum Constantium, cui illae provinciae obtigerant, quam ex aulica orientalium observantia stolidum et crudelem Maximianum sane Augustum commemorare maluerint et

---

4) Eiusmodi scripta exolescente iam vetere iurisprudentia haud pauca composita esse, quae maxima ex parte tantum in posteriorum principum rescriptis vel legibus, de quibusdam materiis emissis, et excerptis ICtorum veterum sententiis consisterent et transitum quasi ad puras putas collectiones facerent, dubitare non licet. Ipsa legum Mos. et Rom. collatio hoc numero est.

ita consueverint, ut idem non anxie perquisitis imperii temporibus etiam in rescriptis ante a. 293. datis facere non dubitaverint. Tandem accedit, quod, ut Momsenus observavit (p. 397.), in Codicibus rescriptum in occidente datum paene nullum receptum est; at in Vaticano sex leguntur in Africa, Italia vel Gallia data (§§. 41. 271. 282. 292. 313. 315.): ex quibus quinque cum rursus sint in tit. de donationibus, iam confectum videtur, hunc titulum eum, quem dixi, habuisse fontem, eamque ipsam ob causam huic praesertim titulo a possessore Gregoriani et Hermogeniani commemorationes adscriptas esse, quod is aliunde huius tituli constitutiones profectas esse compertum haberet. Ceterum et in aliis titulis quaedam rescripta et maxime quidem post Diocletianum emissa, in quo saltim Gregorianus desinit, aliunde in eos venisse verisimile est.

Ex ICtorum libris excerpendi et excerpta componendi mos sine dubio post constitutionum collectiones invaluit. Nostram collectionem continere trium ICtorum species, Papiniani, Ulpiani et Paulli, inter omnes constat. De quarto dubitatur propter §§. 90—92.: quae cum ex 'lib. I. II. III. de interdictis' sumptae sint, sed nomen ICti nullum praescriptum habeant, a plerisque Ulpiano tribuuntur, ea potissimum de causa, quod quae proxime antecedunt, Ulpiani sunt. Sed hoc stare non potest; nam nec Ulpianum proprios de interdictis libros scripsisse notum est, et quae in §. 90. de interdicto 'Quod legatorum' profertur sententia, ei contrariam probat Ulpianus L. 1. §. 8. D. quod legat. (43, 3). Accedit, quod cum Venuleio Saturnino, quem unum, si Arrianum obscurum auctorem exceperis, de interdictis scripsisse scimus, confidenter abiudicare posse istos Vaticanos locos Buchholtzius sibi visus est, parum id probabilibus argumentis fecisse deprehenditur. Nam nec verum est, quod ait p. 297., §§. suprascriptarum auctorem interdicta ita tractasse, ut divisionem illam sequeretur, quod interdicta vel adipiscendae vel retinendae vel recuperandae possessionis sint, id quod ipsa res redarguit, nec credibile, Venuleium ex partitione in prohibitoria, restitutoria et exhibitoria singula interdicta ineptissime persecutum esse. Imo Vaticanum auctorem edicti perpetui ordinem secutum esse, ipsa titulorum praescriptorum series ostendit. Idem vero etiam Venuleius, si locos ex eius libris in Digestis servatos accurate inter se et cum ordine edicti contuleris, fecisse deprehenditur, ut tamen interdicta de rebus divini et publici iuris aut omitteret, aut brevissime perstringeret.[5] Nihil igitur prohibet, quo minus §§. 90—92.

[5]) Libro I. egit de interdicto quodam ad possessionem vel usumfructum pertinente (L. 52. D. de acq. poss. 41, 2) et de interd. de

Venuleio assignemus, cuius ex lib. I. petita sententia in L. 52 pr. D. de acq. poss. (41, 2) etiam vicini argumenti est cum §. 90. item ex lib. I. profecta.

Difficilis interdum quaestio est, cui iureconsulto cuique eius libro singulae species attribuendae sint. Qua de re in universum agere ultra huius angustias loci longum est. Cum tamen haud raro et a Buchholtzio, qui in excursu I. editionis suae hanc quaestionem agitavit, et a Momseno deflectendum mihi visum sit, certe conspectum locorum secundum auctores et libros digestum dare placuit.

Itaque sunt secundum nostram editionem Papiniani ex libris Responsorum II. III. IV. VII. XII. XV. §§. 328—332. 2—17. 121. 122. 65. 250—265. 294. 296. 327. 333. ex eiusdem Quaestionum libro XI. §§. 224—226.

Ex Paulli lib. Responsorum VII. VIII. §§. 94—112. 114—118. Quaestionum lib. VI. §§. 227. 228. ad Sabinum VIII. (?) §. 1. ad edictum VII. (?) VIII. (?) LXXI. LXXIV. (?) §§. 322—324. 319. 298—309. 317. ad edictum de brevibus lib. XXIII. §§. 310. 311. Sententiarum lib. I. II. §§. 336. 337. 340. 172. Manualium lib. I. II. §§. 46—58. 45. de excusationibus lib. sing. §. 231. de excusatione tutorum lib. sing. (nisi is idem liber sit) §. 246. de officio praetoris tutelaris lib. sing. §§. 244. 245. de iurisdictione tutelari lib. I. editionis secundae §. 247. de testamentis lib. sing. §§. 229. 230. ad municipalem lib. sing. §§. 237. 243.

Ex Ulpiani libris ad Sabinum XVII. XLVI. §§. 59—64. 70—72. 74—89. 269. ad edictum VI. (?) VIII. IX. (?) I. de reb. cred. XXXIII. §§. 339. 318. 341. 266. 120. de officio proconsulis lib. II. §. 119. lib. sing. de excusationibus §§. 123—170. de officio praetoris tutelaris[6] §§. 173—223. 232—236. 238—242. Responsorum lib. II. §§. 44. 268. (?)

Ex Venuleii Saturnini de interdictis lib. I. II. III. §§. 90—92.

Omnino epitomator non ut Iustiniani prudentes tria scriptorum genera, sed ut Theodosius II. et Valentinianus III.

---

rivis et de cloacis reficiendis (L. 4. D. de rivis 43, 21. L. 2. D. de cloac. 43, 23); lib. II. de interdicto Quod vi aut clam (L. 2. 4. 8. 10. 12. 22. D. quod vi 43, 24); lib. III. de precario (L. 7. 22. D. de precar. 43, 26); lib. IV. de libero homine exhibendo et de liberis exhibendis (L. 2. D. de hom. lib. exh. 43, 29. L. 5. D. de lib. exhib. 43, 30); lib. V. de interdicto Utrubi (L. 53. D. de acquir. poss. 41, 2. L. 15. D. de div. temp. 44, 3); lib. VI. de Salviano (L. 66. D. de acq. rer. dom. 41, 1. coll. L. 1 pr. D. de Salv. 43, 33) et de fraudatorio (L. 8. 11. 25. D. quae in fraud. cred. 42, 8). [6]) De quo libro respectu habito superioris, qui inscribitur de excusationibus, rectius Momsenus p. 395. quam Fitting. über d. Alter d. Schr. d.

in simili, quem parabant, codice 'tractatus et responsa', qua ratione etiam in Valentiniani de responsis prudentum lege Papinianus et Paullus, praecipui responsorum et quaestionum auctores, Gaio, Ulpiano et Modestino anteponuntur, distinxisse et in tractatibus magis ad breviores libros quam ad magnos commentarios animum videtur advertisse.

De origine operis cum nihil traditum sit, ad coniecturas viris doctis confugiendum fuit, de quibus adi, si placet, Zimmern. hist. iur. I. §. 7. Wenck. opusc. acad. ed. Stieber. p. 449. F. Osann. ad Pompon. de orig. iur. p. 147. Rudorf. hist. iur. §. 103.[7] Igitur mihi quoque si coniectura uti licet, pronior sum ad existimandum, non privato consilio sed principis alicuius auctoritate, nec ab uno sed a pluribus opus confectum esse, ut tamen inchoatum tantum vel saltem non probatum ab eo, qui fieri iusserat, privatim suscepti loco pervulgatum fuerit. Primum hoc suadet ambitus operis, in modum fere Iustinianorum codicum instituti: cuiusmodi amplissimi codicis conficiendi consilium privatum aliquem potuisse capere tanto minorem habet verisimilitudinem, quod privatim excerpti iurisconsultorum loci an plenam fidem habituri essent in iudiciis recitati, admodum dubium videri debebat. Maiorisque capti spiritus, quam in privato auctore expectes, etiam illud indicium est, quod non tantum ex usitatis codicibus, sed etiam aliunde, ut vidimus, tracta sunt rescripta et rariores etiam ICtorum libri adhibiti. Eodem ducit omissa in rescriptis Codicis Gregoriani vel Hermogeniani mentio. Cur eos privatus homo taceret? In Collatione et Consultatione, quae sunt privatorum, ubique eos praescriptos invenimus: non item in Iustinianeo Codice; nam sub ipsius principis nomine promulgandus codex reapse non patiebatur aemulum alius eorundem fontium nomen codicis. Deinde opus aperte non unius hominis consilio regitur. Hoc prodit mira in excerpendo et componendo inconstantia. Leviora, velut vocabulum 'idem' et alias 'item' in novarum specierum exordio modo scriptum modo omissum et interdum eundem auctorem repetitum iam non moror. Eiusdem generis est, quod qui §§. 90—92. exscripsit, praeter librum etiam titulum, alius (§. 227.) rubricam diligenter notavit. Et ut illi loci ab alio profecti videntur, ita etiam rescripta in §§. 38—40. legibus Constantiniani aevi, quae antecedunt,

---

Röm. Jur. p. 36. egisse mihi videtur. 7) Quibus nunc accedit Momsen. edit. ipsius p. 403—406. Is privato homini, qui sub Constantino scripserit, opus attribuit, §. 37. i. e. Valentiniani legem pro supplemento habens, quod multo post additum sit. Sed quod maxime eum movit, inscriptionum singularitas in Diocletiani et Constantini rescriptis, eius nos probabiliorem originem ostendisse nobis videmur.

adiecta. Sed et alium in titulis de donationibus et de cognitoribus componendis operam collocasse, praeter ea, quae singularia ex iis iam retuli, etiam hoc indicio est, quod is solus Ulpiani ad edictum editione usus est, cuius libri secundum partes edicti numerabantur (§. 266. collata cum §. 120. et eo, quod dixi supra p. 82 fin.) et mirum in modum constitutiones et iurisconsultorum locos miscuit, ut opinor, quod in libris de his materiis scriptis, quos adhibebat, ita invenerat,[8] dum in tit. ex empto et vendito et de usufructu constitutiones omnes separatim congregatae locos ex ICtis exscriptos vel sequuntur vel antecedunt, idemque etiam in titt. de re uxoria et de excusationibus, quos integros non habemus, factum esse opinari licet, nisi ii ex meris ICtorum sententiis compositi fuerint, priori tamen uno rescripto (§. 113.) propter argumenti similitudinem immisto. Ne illud quidem facile credas, eundem hominem §. 159 et 246., §. 185 et 240., §. 186 et 231., §. 183a. cum sequenti et 238., quae omnes idem continent, excerpsisse et in eodem titulo posuisse.

Haec cum ita sint, statuendum videtur, membranas Vaticanas aut reliquias esse eius codicis, quem simul cum constitutionum codice Theodosius adiuncto Valentiniani nomine a. 429. L. 5. Th. C. de const. princ. (1, 1) fieri iussit (quae olim Wenckii fuit opinio), aut antea eosdem vel alios imperatores post a. tamen 372. simile quid molitos esse. Sed prius quo minus accipiamus, praeter alia prohibet, quod Theodosius illum alterum codicem ex 'tribus codicibus' et ICtorum scriptis componi ideoque ab iis, quibus totum opus curandum dabat, 'cum primum codicem nostrae scientiae et publicae auctoritati obtulerint', inchoari voluit; at Vaticanus liber quas habet leges novas, non epitomatas ex Theodosiano Codice sed integras, ut iam diximus, refert. Alteri vero opinioni quid obstet, non video. Imo sunt, quibus confirmari videatur. Primum enim de altero illo codice, qui 'omni iuris diversitate exclusa magisterium vitae susciperet', tam breviter et quasi incidenter praecipitur, quam in re tam nova non potuisse videatur, nisi eiusdemmodi operis iam consilium et inchoatio aliqua extiterit. Idem vero etiam expressa quaedam vestigia produnt. Qui enim imperator sine inepta quadam *ταυτολογία* dicere potuisset 'Ex his autem tribus codicibus et per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis noster erit alius, qui nullum errorem, nullas patietur ambages, qui nostro nomine nuncupatus, sequenda omnibus vitandaque monstrabit', nisi

---

8) Puta vero, ibi propriis scriptoris verbis utrumque genus separatum fuisse.

iam alius imperator et isto quidem tempore, ut in re recenti omnes etiam ex subobscura significatione, quo tenderet oratio, intelligere possent, talem codicem inani tamen experimento faciendum curasset? Sed et quae de codice conficiendo praecipit, eiusmodi sunt, ut iis non tam operi prorsus novo legem dicere, quam vitia iam ante oculos posita et (addere licet) nobis quoque in Vaticana sylloga conspicua notare et ne rursus committantur vetare videatur. Nam verbis illis 'per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis', nonne excerpturi ipsos antiquorum ICtorum libros ita adire iubentur, ut ex scriptis, ubi iam excerpta exstabant, uti fecerant tituli Vat. de cognitoribus et de donationibus compositores, vel etiam ex ipsa Vaticana collectione mutuari vetentur?[9] Item illa 'omni iuris diversitate exclusa', et 'nullum errorem', 'nullas ambages', licet aliquo modo etiam ad differentiam constitutionum codicis dicta esse credi possint, magis tamen Vaticanum corpus iis carpi videtur, et vetus ius abolitum (velut legis Cinciae) et novum miscens, et longis incerti iuris tractatibus velut de usufructu accrescendo et non resectarum legum ambagibus oneratum. Itaque ut plane dicam, quod sentio, cum summo desiderio purgandorum iuris fontium istius aevi homines tenerentur,[10] cui satisfaciendi aemulatione occidentis et orientis imperatores inter se certasse ipsa Valentiniani de responsis prudentium lex et Theodosii constitutionum codex argumento sunt, vix dubito quin Valentinianus vel, quod malim credere, iam Honorius[1] primum de corpore iuris 'magisterium vitae suscipiente' cogitaverit, et post demum, cum iussum opus, cuius reliquias Vaticanas tenemus, spem fefellisset, abolito eo vel potius improbato, ut tamen aliquo modo iuris confusioni subveniretur, lex de auctoribus allegandis

---

9) Sane aliter haec verba interpretatur Momsen. p. 403.; titulos intelligit trium codicum, cohaerentes tractatus non inter se cohaerentes, sed illis titulis argumento cognatos. Quod an rectius statuatur, alii iudicanto. 10) Cuius documentum est incerti auctoris 'de rebus bellicis' opusculum, ubi c. ult. 'de legum vel iuris confusione purganda' (Notit. dignit. imp. Rom. ex ed. Labbaci Paris. 1651. p. 189.) 'Divina providentia', inquit, 'sacratissime imperator, domi forisque reip. praesidiis compositis, restat unum de tua serenitate remedium ad civilium curarum medicinam, ut confusas legum contrariasque sententias, improbitatis reiecto litigio, iudicio augustae dignationis illumines' etc. 1) Meminerimus, etiam Notitiam dignitatum utriusque imperii et libellum provinciarum imperantibus Arcadio et Honorio conscriptum esse. Unde hoc saltem probatur, quam tunc curae imperatoribus fuerit, ut imperii administratio ad certam formam scriptis consignatam redigeretur.

emissa sit. Cui opinioni convenit primum patria Vaticani operis sine dubio occidentalis; eam enim evincunt, ut dudum docti viri viderunt, et ipse codex Vat. origine Bobiensis et praeterea legem Burgundionum continens, et ratio in hac collectione saepe Italiae et Hispaniae (velut §§. 134. 137. 138. 146. 147. 148. 187. 191. 192. 204. 205. 232—237. 247.) nunquam orientis habita, et quod scripta (p. 594.) et rescripta orientalibus ignorata complura in ea adhibentur, a Graecis contra velut Modestini libris abstinetur. Deinde tota Valentiniani de scriptis ICtorum data lex ex hoc, quem posuimus, rerum nexu facilius explicatur, maxime quod ait 'Papiniani, Paulli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus' et quod Gaio et omnibus quidem eius libris eadem quae ceteris auctoritas vindicatur. Scilicet iam abstinet imperator a 'codice iuris enucleati', praeter quem verisimile est, Gaii fuisse quaedam opera scholis reservata, et firmata omnium, quibus tunc uti solebant, iam vacillante auctoritate, etiam Modestini, quem quasi orientalem magis ICtum codicis compositores neglexerant, aliam interim medicinam iuris incertitudini affert sane multo faciliorem et in qua, ut eventus docuit, etiam Theodosio licet meliora sibi spondenti acquiescendum erat.

Restat de editionibus pauca dicere. ** Post principem A. Maii editionem, duae tantum suis dotibus commendabiles paratae sunt, Buchholtziana a. 1828. et Hollwegiana a. 1833. Prior amplo commentario tam critico quam exegetico instructa, licet saepissime offendat vel superfluis vel nimis iuvenilibus, tamen etiam quaedam habet, quae bonae frugis sint. Altera, quae etiam in corpus iuris civ. anteiust. Bonnense migravit, et iudicii maturitate in textu constituendo et indicibus a Boeckingio confectis et specimine cod. Vatic. adiecto praestat. Quamobrem nostram editionem ad hanc referre visum est, Buchholtzii tantum, ubi intererat, ratione habita. In textu recognoscendo scio quidem, ut tuto ubique procedere possis, iteratam et accuratiorem codicis Vat. inspectionem magnopere desiderari. Sed etiam, dum eam desideramus, quaedam emendari vel rectius explicari et, quod hic maxime refert, suppleri posse arbitratus sum. Pertinet hoc inprimis ad folia illa bessarios vel trientarios versus continentia, quibus supplendis duplex subsidium editoribus suppetebat, alii libri scripti et ingenium. Quidam enim ex his locis etiam alibi, maxime in Iustiniani codicibus nobis servati sunt, unde sarciri deperdita poterant. Et hoc quidem genus locorum iam absolutum videri potest; certe unam tantum §. 66. inveni, cui hoc modo auxilium ferri posset, a prioribus editoribus non animadversum. Ex ingenio aliquatenus supplendis hi iis tantum paginis animum adverterant,

in quibus triens scripturae perierat: nec in his, quatenus restituere deperdita conati sunt, spatii et rei, de qua agitur, ubique satis rationem habuerunt. Nos huic parti tantam operam navavimus, ut in his quidem paginis nullus amplius hiatus mentem vel oculos offendat. Sed et de ceteris desperandum non esse arbitrati, effecimus, ut cum §§. sexaginta octo essent (si recte numeravi), quae bessem scripturae perdiderant, tantum undecim mancae relictae sint, quae doctioris vel ingeniosioris opem exspectent. Ceterum in aestimandis huiusmodi supplementis ut ea, quae in totius operis praefatione dixi, animo recolas, iterum monitum te volo. Paragraphorum numeros non mutavi, licet quaedam aperto errore ita, ut nunc eduntur, distinctae sint. Ampliores autem §§. ut facilius citari possent, in partes distribui easque numeris uncinis inclusis insignivi. ** Haec asteriscis notata perfecta, ut putabam, mea editione ita disputaveram, cum nova Th. Momseni editio affertur, cui inscriptum est: 'Codicis Vaticani n. 5766. in quo insunt iuris anteiustiniani fragmenta quae dicuntur Vaticana exemplum addita transcriptione notisque criticis ed. Th. Momsen. Berol. 1860.' Qua editione etiam plus quam docti viri desiderare ausi erant, praestitum est. Iam enim habes Vaticani codicis non modo iteratam collationem, quam vocant, sed ut titulus non mendax praedicat, exemplum et paene simulacrum idque Momseni consilio et arbitratu et Detlefseni scitissima opera accuratissime factum: cui accedit nova textus recensio multis emendationibus et supplementis conspicua, et de codice et ipsa sylloga Vaticana subtilis disquisitio, cuius in hac praefatione iam aliquoties rationem habuimus. Itaque hac editione si ab initio uti licuisset, ad eam ut omnes, quae deinceps unquam fient, etiam hanc meam accommodandam fuisse, non est quod dicam. Post accepta, cum totum opus de integro occipiendi otium non sufficeret, tamen retractandi eius necessitatem mihi imposuit: in quo quantum mihi profuerit iam datum certum fundamentum et ipsius Momseni de dubiis locis iudicium, quanquam, ut fit, non ubique convenerimus, et ipse scio nec lectorem latebit. Ab eodem vero excusationem me habiturum spero, si aequabilitatem rerum notandarum in opere quasi bis suscepto interdum desideraverit. Denique de signis, quibus in notis usus sum, moneo, *V.* designare codicem Vaticanum, *Vat.* eundem codicem a Maio et Blumio inspectum et relatum, *V*[d]. Detlefseni apographum.

[*Desunt paginae octoginta.*]

EX EMPTO ET VENDITO.

[1] 60.b. *PAVL. L. VIII. AD SAB.* (?) **1.** [1] . . . *Qui a muliere* | sine tutoris auctoritate sciens rem mancipi emit, uel falso tutore auctore, quem sciit non esse, non uidetur bona fide emisse. itaque et ueteres putant, et Sabinus et Cassius scribunt. Labeo quidem putabat, nec pro emptore eum possidere, sed pro possessore; Proculus et Celsus, pro emptore, quod est uerius: nam et fructus suos facit, quia scilicet uoluntate dominae percipit; et mulier sine tutoris auctoritate possessionem alienare potest: Iulianus, propter Rutilianam constitutionem eum, qui pretium mulieri dedisset, etiam usucapere; et si ante usucapionem offerat mulier pecuniam, desinere eum usucapere.

PAP. LIB. III. RESP. **2.** [2] Papinianus [3] libro III. Responsorum. Usur*ae* uenditori post traditam possessionem arbitrio iudicis praestantur; ante traditam autem possessionem emptori quoque fructus rei uice mutua praeberi necesse est: in neutro mora considerabitur.

3. [4] Venditor, qui legem commissoriam exercere noluit, ob residuum pretium iudicio uenditi recte agit; quo secuto, legi renuntiatum uidetur.

---

[1]) *Fortasse idem locus tantumque iuri Iustiniano accommodatus est L.* 27. *D. de contr. empt.* (18, 1), *ex Paulli lib. VIII. ad Sabinum desumpta. De nostro cf. Zeitschr. f. Civ. u. Proc. N. F. XIV. p.* 20. *Labeonem movisse videtur, quod mulier ex empto non tenetur* (*Gai.* 1, 192) *sicut furiosus: aut quod viro ab uxore donatum non pro donato possidetur. sed utraque causa dissimilis est. Ceterum cf. L.* 13. §. 2. *D. de Public.* (6, 2). *L.* 28. *D. de nox. act.* (9, 4). [2]) *Cf. Paul. S. R.* 2, 17. §. 9. *L.* 13. §§. 20. 21. *D. de act. empt.* (19, 1). *L.* 5. *C. eod.* (4, 49). *L.* 2. *C. de usur.* (4, 32). [3]) P. *V. i. e. Papinianus* (*non Paullus, L.* 18. §. 1. *D. de usur.* 22, 1). [4]) *Cf. L.* 7. *D. de l. comm.* (18, 3). *L.* 38 *pr. D. de minor.* (4, 4).

4. [5] Qui die transacto legem commissoriam exercere 'uoluit, [6] postea uariare non potest.

5. [7] Aede sacra terr*ae* motu diruta, locus aedificii non est profanus, et ideo uenire non potest.

6. [8] Mulier seruam ea lege uendidit, ut si rediss*et* in eam ciuitatem, unde placuit exportari, manus iniectio esset. Manente uinculo seruitutis si redierit, quae uendidit, manum iniciet, et ex iure concesso mancipium a*b*ducet. post manumissionem autem si redierit, in perpetuam seruitutem sub eadem lege publice distrahetur. quae uendidit, si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac manumittere. adimi quippe libertatem, et publice uenditionem ita fieri placuit, ut propter pericula uenditores 'quondam [9] metuentes, seruis suis offensam uel duritiam poss*int* p*ae*nitendo remittere.

7. [10] *Quo* minus possessio rei uenditae tradatur empti iudicio, decem annorum praescriptione non inpeditur.

8. [1] Euictione ci*tr*a dolum emptoris et iudicis iniuriam secuta, duplum ex empti iudicio secundum legem contractus praestabitur.

9. [2] Creditor a debitore pignus recte emit, siue in exordio

---

[5]) *Cf. L.* 4. §. 2. *D. de l. comm.* (18, 3). *L.* 4. *C. de pact. int. empt.* (4, 54). [6]) *Ex Hollweg. cj. propter L.* 4. §. 2. *cit.* noluit *Vat. edd.* [7]) *Est L.* 73 *pr. D. de contr. empt.* (18, 1). *Cf. L.* 6. §. 3. *D. de divis. rer.* (1, 8). §. 8. *I. eod.* (2, 1). *Cic. Phil.* 9, 6. *Plin. ep.* 10, 24 (76). *Ceterum* pap. lib. III. resp., *quod initio minusculis litteris non corrector sed possessor codicis in spatio vacuo addidit, ut significaret, eiusdem ICti ex eodem libro novum lemma, licet non, ut alias, cum novo versu incipere, omisi.* [8]) *Cf. L.* 1. 2. *C. de serv. exp.* (4, 55). *L.* 1. 9. *D. eod.* (18, 7). [9]) quamuis *Hollw. ed. Savinio auctore;* quaeuis *Mai. utrumque Papiniano indignum.* q̄n *Vat., quod factum opinor ex* q̄n = quoniam *pro* quondam. *Sensus est: qui propter pericula, quae a servis metuebant, quondam vendiderunt. Ulpianus tamen L.* 1. *D. cit. ita locum legisse videtur: . . .* uenditionem ita fieri, ut propter uenditores pericula quondam metuentes placuit, ita seruis s. o. u. d. possunt (*vel* posse, *nam* possum *Vat.*) p. r. *Moms. ed.:* ut *lex custodiatur* propter pericula uenditorum (uenditor' *V.*), qu*i* uel m. s. s. o. u. d. possun*t* p. r. [10]) *Cf. L.* 21. *C. de evict.* (8, 45). *L.* 5. *C. quib. n. obiic.* (7, 35). [1]) *Cf. L.* 31. §. 20. *D. de aedil. ed.* (21, 1). *L.* 2. 51 *pr. D. de evict.* (21, 2). [2]) *Cf. L.* 12 *pr. D. de distr. pign.* (20, 5). *L.* 16. §. 9. *D. de pign.* (20, 1).

contractus ita conuenit, siue postea. Nec incerti pretii uenditio uidebitur, si conuenerit, ut pecunia fenoris non soluta creditor iure empti dominium retineat, cum sortis et usurarum quantitas ad diem soluendae pecuniae praestitutam certa sit. |

[2] 60.a. **10.** [13]Iniquam sententiam 'euictae rei[4] periculum uenditoris non spectare placuit, neque stipulationem auctoritatis committere.

11. [5]Conuenit, ad diem pretio non soluto, uenditori alterum tantum praestari. quod 'usuram[6] centensimam excedit, in fraudem iuris uidetur additum. Diuersa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non fenus inlicitum exerceatur, sed lex 'contractui[7] non inprobabilis dicatur.

12. [8]Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emptor restituere non cogetur, 'nisi[9] maximi fideiussores euictionis offerantur, tametsi ignorans possidere coeperit; nam usucapio frustra conplebitur anticipata lite. nec oportet euictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine domini*i* periculum immineat.[20]

---

13) *Cf.* §. 8. *L.* 51 *pr. D. de evict.* (21, 2). *L.* 8. *C. eod.* (8, 45). 4) *Hic quoque genitivus pendet a* periculum. 5) *Ad sensum refertur hoc Pap. responsum in L.* 13. §. 26. *D. de act. empti* (19, 1). 6) *Dig.* usurarum *Vat. Hollw. Moms. edd.* 7) *Dig.* contractus *Vat. edd. Hollw. Moms. De lege commissoria cf. L.* 4. §. 1. *D. de l. comm.* (18, 3). 8) *Exstat prior pars L.* 18. §. 1. *D. de peric. et comm.* (18, 6). *Cf. L.* 24. *C. de evict.* (8, 45). 9) *Ex Dig.* tametsi *Vat. edd., quod non dubito, quin librarius ex margine, cum postea ante* ignorans *esset restituendum* (*quod fecimus*), *ubi item coniunctio exciderat* (*nam* cum *ibi librarius ex arbitrio et per se inepte superposuit*), *huc male intruserit, ubi nota vocis* nisi, *sequenti* m *simillima, exciderat; aliud enim Papiniano placuisse, quam L.* 18. *cit. eum dixisse refert, vel Iustinianum haec mutavisse, cum aliis ex causis tum ob L.* 24. *C. cit. vix credibile est.* maxime (*pro* maximi) *Moms. ed.* 20) *Haec verba, quae ex Vat. lectione admodum frigent, nunc sic intellige: quodsi in ipso contractus limine, i. e. non ante pretium solutum sed iam antequam res tradita est* (*et ita quidem, ut in lite de possessione emptor potior sit L.* 11. §. 13. *D. de act. empt.* 19, 1), *alieni dominii periculum immineat, tum nec satisdationi locus est, ut emptor ad pretium solvendum cogatur. Nec me movet, quod impp. in L.* 24. *C. cit. verba 'in ipso contractus limine' parum caute latiori sensu acceperunt, qui Papiniano non erat affingen-*

13. [21] Venditor si per conlusionem imaginarium colonum emptoris decipiendi causa subposuit, ex empto tenebitur. nec idcirco recte defenditur, si, quo facilius excogitatam fraudem 'retineat, et[2] colonum, et quinque annorum mercedes in fidem suam recipiat: alioquin si bona fide locauit, suspectus non erit.[3]

14. [4] Lege uenditionis inempto praedio facto, fructus interea perceptos iudicio uenditi restitui placuit, quoniam eo iure contractum in exordio uidetur: sicuti in pecunia, quanto minoris uenierit, ad diem pretio non soluto. Cui non est contrarium iudicium ab aedilibus in factum de reciperando pretio, mancipio 'redhibito,[5] quia 'displicuisset, propositum;[6] quod non erit necessarium, si eadem lege contractum ostendatur.

15. [7] Fructus pendentes, etsi maturi fuerunt, si eos uenditor post uenditionem ante diem soluendi pretii percepit, emptori restituendos esse conuenit, si non aliud inter contrahentes placuit.[8]

16. [9] Vino mutato, periculum emptorem spectat, quamuis ante diem pretii soluendi uel 'condicionem emptionis inpletam[30] id euenerit. quodsi mile amphoras certo pretio, corpore non demonstrato uini, uendidit, nullum emptoris interea periculum erit.

17. [1] Euictis 'agris,[2] quanti emptoris interest, iudicio empti lis aestimatur. quodsi ab initio conuenit, ut uenditor

---

dus. [21]) *Cf. L.* 49. *D. de act. empti* (19, 1), *Hermogeniani locus, ex nostro in epitomen redactus.* [2]) retineret *Vat. edd. Hollw. Moms.* retineat *Buchh.* et colonum *intellige: et colonum verum esse.* [3]) *i. e. accipi fideiussio oblata utiliter poterit.* [4]) *Cf. L.* 6. §. 1. *D. de contr. empt.* (18, 1). *L.* 4. §. 2. *D. de l. comm.* (18, 3). [5]) redditur *Vat.* reddito *Niebuhr. et aliorum cj. Sed vid. L.* 31. §. 17. *D. de aed. ed.* (21, 1). [6]) displicuisse proponitur *Vat. Plerique cj.:* displicuisset, proponitur, *antea post* contrarium *inserentes* quod. — *quod* iud. ab a. i. f. d. r. p. mancipi*i* redditur q. displicuisse proponitur *ed. Moms.* [7]) *Cf. L.* 13. §. 10. *D. de act. empt.* (19, 1). [8]) conuenit *et* placuit *ex Hollw. cj. transponit ed. Moms.* [9]) *Cf. L.* 1 *pr. L.* 4. §. 1. *L.* 8 *pr. D. de peric. et comm.* (18, 6). *L.* 2. *C. eod.* (4, 48). [30]) *Ex Maii cj.* condicione emptionis impleta *Vat. ed. Hollw.* [1]) *Est L.* 18 *pr. D. de usur.* (22, 1), *male ibi Paullo* (*pro Papiniano*) *tributa.* [2]) *Dig.* agnis *Vat. ed. Hollw.*

pretium restitueret, usurae quoque post euictionem praestabuntur, quamuis emptor post dominii litem 'inchoat*am* fructus[33] aduersario restituat. nam incommodum medii temporis damnum emptoris est. |

[*Desunt paginae duodecim.*]

[3] 61.b. ½ pr. VALER. ET GALLIENVS. **18.** [4] *Valerianus et Gallienus Augg. . . . . Licet creditor res sibi fiduciae datas mala fide uendiderit, si tamen* secundum ius in faci*enda uenditione uersatus est, non debent empto*res inquietari, sed actione fidu*ciae aduersus creditorem agendum est* . . . . Valeriano III. et *Gallieno II. conss.*[5]

GALLIENVS. **19.** [6] Gallienus Aug. . . . . *Pignoris hypothecaeue iure res hereditariae* pupillorum a credito*ribus paternis distractae iure uindi*cari nullo possunt. Si igitur abs*it dolus, praesidi, a quo pupilli nisi causa cog*nita contra uenditionem a cr*editore factam in integrum restitui non possunt, confide*, qui inquietari te in possess*ione rei emptae non patietur. . . . Saeculari* II. et Donato conss.[7]

INCERT. IMP. **20.** . . . . 'per Iulium Menofilum spe*ctabilem uirum*[8] . . . auxilium non potest denega*ri* . . . . . . *pe*cuniam creditoribus s . . . . . . habere non potuit in poss . . . . . . et usurarum, quia in commun . . . . . . kal. Iuliis. Viminaci*i* . . . . . .

GALLIENVS. **21.** Gallienus Aug. . . . . [9] *Non ante ab eo, cui ius est, damnati res a procuratore alie*nandae non sunt. Aditus ita*que praeses prouinciae si hoc in te factum cognouerit, inter*cedente 'eius[40] iussione, qui *res tuas distraxit, eas tibi restitui curabit.* PP. VIIII. kal. Nou. Pa*tauii* . . . .

DIOCL. ET MAXIM. **22.** [1] Diocletianus et Max*imianus AA. Plotio. Si deserta*

---

33) *Dig.* inchoatum fructum *Vat.* inchoat*am* fructum *edd. Hollw. et Moms.* 4) *Ad sensum et spatiorum mensuram restitui. Cf. L.* 1—5. *C. si vend. pign. ag.* (8, 30). — facin*orosos* (*pro* facienda) *ed. Moms.* 5) *a.* 255. 6) *Similiter restitui* (*aliter Momsenus*). *Cf. LL. cit. L.* 1. 2. *C. si adv. vend. pign.* (2, 29). *L.* 38 *pr. D. de minor.* (4, 4). 7) *a.* 260. 8) *Sic egregie Moms.* periūlmino'filium spe *Vat.* 9) *Ad sensum restitui. Cf. L.* 1. 3. *C. ubi caus. fisc.* (3, 26). 40) *Ex Mai. cj.* e (*pro* e') iussione *Vat. edd.* 1) *Partem priorem esse L.* 2. *C. si propt. publ.* (4, 46), *quibusdam resectis, Hollw. vidit. Restitui, iis, quae resecta sunt, ex versuum mensura aestimatis.*

praedia, *ob* cessationem collation*um uel reliqua tributorum ex permissu praesidis distracta*, '*sin*cera[42] fide conparasti, 'ea[3] uen*ditio ob sollennes praestationes ex necessitate* facta conuelli non d*ebet.*[4] . . . .

23. [5]Diocletianus et '(*Maximianus*) Augg. Le*ontio*.[6] *Cum speciem uenditam uio*lentia ignis, qui nunc 'per pom*erium sacrae urbis grassatus est,*[7] *absump*tam dicas, si uendition*em nulla condicio suspenderat*, *amissae rei periculum* te non adstringet. PP. . . . . . .

24. Diocletianus 'Claudia*no*[8] . . . *Utrum ob culpam aliquam uenditoris tibi* emptori indemnita*s eo nomine praestanda sit*, *quod quam scribis* possessionem uenditam esse, 'coe*tus*[9] *hominum ingressus est et deuastauit,* ex qualitate rei perdoc*tus praeses prouinciae aestimabit. Diocletiano Aug.* II. et Aristobo*lo conss.*[50] |

25. [1]*Gallienus Aug.* . . . *Eum, qui iure emphyteu*tico possessionem pa*ratam recte tenuit*, *ex ea detrudi non posse* *a*b aliquo directi iuris emp*tore, indubitati iuris est.* . . . *Gallieno* V. et Faustino conss.[2] 61.a.[4] 1/3 *PO. GALLIENVS.*

26. [3] . . . *Si te extremis quondam n*ecessitatibus urguentibus pater *sanguinolentum uendidit, secundum id*, *quod* 'diuis[4] parentibus placuit, *dato pretio, quo uales, uel alio mancipio ei*, *in cuius* familia longa aetate *degisti*, *potes redimi: quo morante adi et rem doc*e praefectum urbi, uirum clarissimum. PP. II. kal. . . . . . . conss. *INCERT. IMP.*

---

42) *C. I.* uera *Vat. edd. Hollw. Moms.* 3) *Om. I. C.* et *Vat. edd. Hollw. Moms.* 4) *Subscriptio in I. C. desideratur.* 5) *Est, paucis omissis, L.* 5. *C. de peric. et comm.* (4, 48) *Hollw.* 6) *Scripsi;* diocl. et aurel *V^d^.* Diocletianus et *Maximianus AA. Leontio ed. Hollw.* Diocletianus Aurel*io Leontio ed. Moms. Sed de nota* dioclet = Diocletianus *in Vat. non constat.* 7) *Restituit Moms.* 8) Claudia*e vel* Claudia*no Buchh. cj. Sequentia ad sensum restitui.* 9) coe *Vat.* coc *vel* cog *vel* com *V^d^. Ergo fortasse:* com*militones eius ingressi sunt et deuastarunt.* 50) *a.* 285. 1) *Ad sensum restitui. — Si in Vat. est* ntico (*X*antico. Possessionem pa*ternam ed. Moms.*), *restitue: 'Qui emphyteuticam a possessore a*ntico possessionem pa*ratam' etc.* 2) *a.* 262. 3) *Sensum restituendo significavi. Cf. Paul. S. R.* 5, 1. §. 1. *L. un. Th. C. de his, qui sanguin.* (5, 8), *infra* §. 34. 4) *uiuis edd.*

27. .... [5] *Ne possit per nutritorem tuum* Fortunatum militem, *cui a patre infans uenditus es, ingenuitati tuae* controuersia moueri, consti*tutionibus principum cautum est.* .... *i*pso Aug. III. consule. [6]

ALEXANDER. **28.** *Alexander Aug.* ... [7] *Si tibi certae personae* uendendarum possessionum *uel oppignerandarum mandatum a domino datum est, ali*i neque alienare eas, neque *pignori hypothecaeue dare recte potuisti. A*gricola et Clementino conss. [8]

INCERT. IMP. **29.** ... [9] *Praediorum minoris quondam S*abiniani non oportuit post interpo*situm decretum a curatoribus factam uenditionem in dubium uoc*ari. 'praepropere [60] igitur procurator *meus propter debita, quae Sabinianus contraxit ex actu* rationis meae possessiones *illas inquietauit: quarum cum ad te transierit domin*ium, nec emptor ignora*bit, se tutum fore, rem edocto procuratore, a quo* ordine audietur. PP. kal. .....

AVRELIANVS. **30.** [1] *Aurelianus Aug.* ... *Si praedii, de quo controuersia est inter* '*u*os, ita [2] in possessione fuisti, *ut proponis, et ab eo, cui id uendidisti, ui ex eo d*eiectus inueniris, is erit *interdicti euentus, ut restituare, quem praeses prouinciae* u. c. pro sua aequitate ad effec*tum perducere non cunctabitur.* .... *Au*reliano et Basso conss. [3]

INCERT. IMP. **31.** .... *car*issime nobis. Tenes tu quidem ...... dissime et lites dirimis ...... tum statutis tuis non cu ... ... e incipient discedere ...... *di*uersum euentum 'sae- [4] ...... litigabatur, insidunt par ...... u et interpretationem diuersam ...... est, non censui: quasi uero in ea |

[*Aliquot paginae desunt.*]

[5] 58.b. CONST. ET LICINIVS. **32.** ... aditus conpetens iudex, considerato tutelae iudicio, eam curabit ferre sententiam, quam agnitam legibus esse

---

55) *Restitui. Cf. tit. C. de patrib. qui fil.* (4, 43). *L.* 1. *C. de lib. causa* (7, 16). 6) *a.* 220? 229? 248? 251? 7) *Sequentia ad sensum restitui.* 8) *a.* 230. 9) *Quae sequuntur, ad sensum restitui. Emtor praediorum, qui rursus alii vendiderat, libellum imperatori dederat.* 60) *Moms. ed. ex V*[d]. praeponere *edd. ceterae ex Vat.* 1) *Ad sententiam restitui.* 2) posita *edd.* ..osita *ed. Moms.* 3) *a.* 271. 4) sententiae (*quasi nota explicata*) *ed. Moms.*

prouiderit. PP, IIII. kal. Sept. Constantino et Licinio Augg. II. conss.[65]

33. (*Iidem*)[6] Augg. et Caess. Rutiliae Primae. Ingenuos progenitos seruitutis adfligi dispendiis minime oportere, etiam nostri temporis tranquillitate sancitur; nec sub obtentu initae uenditionis inlicitae decet ingenuitatem infringi. quare iudicem conpetentem adire par est, qui in liberali causa ea faciet conpleri, quae in huiuscemodi contentionibus ordinari consueerunt, secundum iudiciariam disciplinam partibus audientiam praebiturus. PP. idib. Aug. Romae, Constantino et Licinio Augg. IIII. conss.[7]

34. (*Iidem*)[6] Augg. et Caess. Fl. 'Apriliae.[8] Cum profitearis, te certa quantitate mancipium ex sanguine conparasse, cuius pretium te exsoluisse dicis et(*iam*) instrumentis esse firmatum: 'quia[9] a nobis iam olim praescriptum est,[70] quod, si '(*quis*)[1] uoluerit liberum suum legitimum reciperare, tunc in eius locum mancipium domino daret, aut pretium, quo ualuisset,[2] numeraret: etiam 'mancipii[3] a suis parentibus certo pretio 'conparati (*ita*)[4] ius dominii 'possidere te[5] existimamus. nullum autem ex gentilibus[6] liberum adprobari licet. Su*b*scripta XII. kal. 'Aug. Constantino (*et Licinio*) Augg.[7] III. conss.[8]

35. (*Iidem*)[66] Augg. et Caess. (1.) Nulla uerecundiae uel quietis mora 'nec[9] quolibet interuallo cunctandi passim nunc singuli, modo populi, proruentes 'in nostr*i* o*ris* obtutus,[80] sic

---

[65]) *a.* 312. [6]) *Supplevi. Sunt sc. Constantinus et Licinius. Caesares perperam adscriptos esse, Moms. animadvertit p.* 405. [7]) *a.* 315. [8]) aprillae *Vat. edd.* [9]) hoc *Vat. edd. Sed suspicor olim fuisse* q́ = qui *pro* h' = hoc. [70]) *Puta L.* 2. *C. de patr. q. fil.* (4, 43). *Cf. L. un. Th. C. de his, qui sangu.* (5, 8) *et* §. 26. [1]) *Supplevi.* [2]) *i. e. aestimatum esset; cf. L.* 2 *cit.* [3]) nunc si *Vat. edd.* [4]) conparasti *Vat. edd. Intellige, ita ut venditori id redimere liceat.* [5]) *V d.* te possidere *ed. Hollw.* [6]) *i. e. barbaris imperii accolis. Cf. L. un. Th. C. de nupt. gentil.* (3, 14). *Constantin. Porphyr. de adm. imp. c.* 12. [7]) *Supplevi.* augg. constantino aug. *Vat.* [8]) *a.* 313. [9]) uel *Vat. edd. nota* u *pro* n *accepta.* [80]) in nostros in obtutus *Vat.* in nostros obtutus *Hollw. Moms. edd. — Factum hoc videtur, cum Constantinus anni* 313. *initio Roma Mediolanum proficisceretur, et Mediolani.*

uniformes querelas i*is*dem fere sermocinationibus uolutarunt, ut nec interpellantium 'crebritati[81] ualeret occurri, nec allegationum qualitas disparari, parens carissime atque amantissime *nobis.*[2] Pari siquidem exemplo uociferationibus 'consutis[3] multitudines memora*r*unt, non iuste res suas esse diuenditas; aliis possidentibus, se fiscalia luere: frequenti denique obsecratione delata remedium cupiuerunt. (2.) His sumus ualde permoti, uerentes, ne alicuius 'callidi artibus[4] 'auersabili[5] emolumento persuasi res suas uenderent sine censu, ac post subsidia nostrae mansuetudinis precarentur, itaque 'uersutis[6] calliditatis commenta miscentibus, dum ins*idi*arum fallentium non suspicamur arcana, pro innocentiae nostrae natura ceteros aestimantes, detrimento census 'nocentes[7] leuaremus. (3.) Has fraudes, hos dolos, istas argutias lege prohibemus, constitutione ex*c*ludi*mu*s · et idcirco iustae prouidentiae consulta deliberatione sancimus,[8] ut omnino qui conparat, 'rei conparatae ius cognoscat et censum,[9] neque liceat alicui rem sine censu
[6] 58.a. 'uel[90] conparare uel uendere. (4.) In|spectio autem publica uel fiscalis esse debebit, hac lege, ut si aliquid sine censu uenierit, et post ab aliquo 'deferetur,[1] uenditor quidem possessionem, conparator uero id, quod dedit, pretium, fisco uindicante deperdat. (5.) Id etiam uolumus omnibus intimari, nostrae clementiae placuisse, neminem debere ad uenditionem rei cuius-

---

81) *Ex Buchh. cj.* credulitati *Vat. edd. unde et possis tentare* sedulitati. 2) *Solennis praefectum praet. alloquendi formula* (*cf. subscriptionem*). '*nobis*' *debetur Momseno.* 3) *Ut dicuntur doli consuti et sutelae.* consules *Vat. ed. Hollw.* consertis *ed. Moms.* 4) calliditatibus *Vat. edd. Eundem intellige callidum, quem iam significaverant pari exemplo querentibus vociferationes consuisse.* 5) aduersabili *Vat. edd.* (*praeter Moms.*). *Emolumentum est ostensum iis lucrum, quod nec emptor ex pacto nec venditor ab impp. levatus tributa pensitaturus esset.* 6) *Ex Moms. cj.* uersutiis *Vat.* 7) *Ita et Moms. ed.* nocentis *Vat. ed. Hollw.* 8) *Hinc incipit epitome huius legis in L. 2. Th. C. de contrah. empt.* (3, 1) *a.* 337., *cuius prima verba etiam Tribonianus assuit alii constitutioni a.* 319. *L. 2. C.* (*L.* 1. *Th. C.* 11, 3) *sine censu v. reliquis* (4, 47). 9) censum rei comparatae cognoscat *Th. C.* censum rei comparatae agnoscere *I. C. Unde fortasse leg.:* c. (cum) re conparata eius agnoscat et censum (*scilicet nota* c. *transposita*). 90) *Th. C. et ipse V^{d}.* 1) *Th. C.* deferretur *Vat.*

libet adfectare et accedere, nisi eo tempore, quo inter uenditorem et emptorem contractus sollemniter explicatur, certa et uera proprietas uicinis praesentibus demonstretur; usque eo legis istius cautione currente, ut etiamsi 'subse*ciua*[92] uel, ut uulgo aiunt, scamna uendantur, ostendendae proprietatis probatio conple*a*tur. (6.) Hinc etenim iurgia multa nascuntur, hinc proprietatis iura temerantur, hinc dominiis uetustissimis molestia conparatur, cum caecitate praepropera, et rei inquisitio*ne* neglecta, luce ueritatis omissa, nec perpetuitate cogitata dominii, iuris ratione postposita, ad rei conparationem accedunt, omissis '(*his*)[2*] omnibus, dissimulatis atque neglectis, id properant a*t*que festinant, ut quoquo modo cuniculis nescio quibus inter emptorem et uenditorem sollemnia celebrentur: cum longe sit melius, sicuti diximus, ut 'luce[3] ueritatis, 'fidei[4] testimonio, publica uoce, subclamationibus populi idoneus uenditor adprobetur, quo sic felix conparator a*t*que securus aeuo diuturno persistat; quod pro quiete totius successionis eloquimur, ne forte aliquis uenditor suum esse dicat, quod esse constat alienum, 'ita(*que*)[5] conparator, malo uenditore deterior, incautus et credulus, cum testificantibus uicinis omnia debeat quaerere, ab uniuersorum disquisitione dissimulet, 'quem[6] sic oporteat agere, ut nec illud debeat requiri, quod ex iure dicitur 'si a domino res uendita sit.'[7] (7.) Ita ergo uenditionum omnium est tractanda sollemnitas, ut fallax illa et fraudulenta uenditio paenitus sepulta depereat. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, ut omnia diligenti circumspectione quaesita per uniuersas successiones tuto decurrant, neque aliquem ex improuidentia casum malignae 'captioni*s* *h*orrescant.[8] Dat. IIII. kal. Sept. 'a PF. P.[9] ad correctorem

---

92) *i. e. 'steriles agri'. Cf. Du Cange s. v.* subsellia *Vat. edd. Sed tantum de soli rebus impp. cavent.* 2*) *Geminando supplevi.* 3) lucem *Vat. ed. Hollw.* 4) *Malim* fideli. 5) ita *Vat.* alienum. Ita *interpungunt edd.* idque *Moms. ed.* 6) *V d. ed. Moms.* quoniam *Vat. ceterae edd.* 7) *Qua allegatione adversarius empti titulo confisum actorem dominium auctoris probare cogebat.* 8) captiones orr̄cant *V d.* captionis orrescant *ed. Moms.* captiones obruant *ed. Hollw.* 9) apff. *Vat. Recte interpretatur Hollw., hoc exemplar esse constitutionis* a PraeFecto Praetorio (Aquileia IIII. kal. Sept.) *ad*

Piceni Aquileia. Accepta XIIII. kal. Oct. Albae. Constantino (*et Licinio*) Aug. III. conss.[100]

36. (*Iidem*)[66] Augg. et Caess. Basso. Valentinus perfidiam et 'de illo[1] maxime queritur, quia a tutore processit, a quo aliquid in fortunas suas perniciosissimum proficisci minime omnium decebat. Exuperantius, uir clarissimus, si tantum auunculus Valentino esset, nequaquam in Valentinum peccare deberet, qui 'nunc |[2]

[*Quattuor aut octo paginae desunt.*]

[6] 63.b. **37.** [3] . . uidelicet 'iactando, numquam[4] . . . . . . fiduciam
$\frac{1}{3}$ *pr.* *VALENTIN.* *VALENS* *GRAT.* sibi esse seruatam . . . . . . obnoxia comparator accedi*t* . . . . . num. proinde posthac saltim . . . . . . fraudesque talia dissemina . . . . . . *eradi*centur, nullus aditus fictis c . . . . . . dolis relinquatur ingenui . . . . . . [5]*Igitur quod* ad prouincialium preces dudum est con*stitutum, ne his*, *qui praestationibus fiscalibus differrent* satisfacere uel nollent, pub*lica reliquorum laxitas proueniret uel* summa releuare*tur*, iam nunc *id ipsum a fraudibus munientes constituimus per*spicue lege sancire, ut quaecumque *pro reliquis prodigorum in annonario titulo ceterisue* fiscalibus debitis luxu ac ne*quitia 'ad egestatem perductorum hominum*[6] *in* fundis atque mancipiis uel in quibus*cumque corporibus sub auctione licitanda sunt*, *fisco* auctore uendantur, et ut perpetuo *penes eos sint iure*

---

correctorem Piceni transmissum (*et ab eo* XIIII. kal. Oct. Albae acceptum). *De subscriptione L.* 2. *Th. C. not.* 88. *cit. cf. Wenck.*
[100]) *a.* 313. [1]) *Haec verba, quae Vat. et Hollw. ed. post* quia *habent, huc suo loco restitui.* [2]) *V*[d]. *ed. Moms.* non *Vat.*
[3]) *Pars huius const. exstat in L.* 1. *Th. C. de fide et iur. hastae* (10, 17) = *L.* 5. *C. eod.* (10, 3) *sub inscr.: 'Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus AAA. ad Vicentium Pf. P. Galliarum', unde quaedam ab edd. suppleri potuerunt.* [4]) *V*[d]. *ed. Moms.* acta non donum quam *Vat.* [5]) *Quae sequuntur, videntur spectare Constantini const. in L.* 4. *Th. C. de exact.* (11, 7), *unde proximos versus ad sententiam restitui.* [6]) *Supplevi. Apparet, etiam antea* prodigorum *esse vulgari sensu 'decoctorum', non, ut I. Gothofredus nullo exemplo interpretatus erat, 'rerum quae prodigantur.' Cf. postea* penes perditos maneant . . . . ignauorum . . . . . luxuriam ferre debemus . . . . . per somnum et gulam atque lasciuiam.

*dominii, quibus res huius*cemodi sub hastae sollemni*s arbitrio fiscus addixerit* . . . . . . in his utitur uenditoris, quae ob d . . . . . . gi uel permissu iudicum distr*a* . . . . . . emolumenta malle, quam debita n . . . . . . penes perditos maneant sib . . . . . . nere contractuum 'tergiuersatio nu[107] . . . . . . interpretationis insidias pertimes*c* . . . . . . talis accesserit ignauoru*m* . . . . . . [8] *Si quid* umquam quo (*a*) fisco facta uenditio *possit infringi, auctoritate rescripti fuerit impetratum*, his, quae contra utilitatem prouision*is huius rescripta sunt, nullus obtemperet*, magisque obreptiui praerogati . . . . latur, cum haec sit commissa sec . . . . . . a*t*que luxuriam ferre debem*us* . . . . . . Lucana saepius uina rede*m* . . . . . . per somnum et gulam atque la*sciuiam* . . . . . . alienare uelle nec posse defend . . . . . . mus est ita status debet esse fe- . . . . . . concedit, qui et in satisfactio | . . . . nitas, 63.a.[8]
nisi forsitan hi copiam . . . . . . que repetendi, cum in prae- ⅓ *po.*
teritum . . . . . . uis omnium rerum multis ex . . . *cum etiam minoribus, si quan*do aliquid eorum pro fiscalibus deb*itis adiudicatur emptoribus*, *repetitionis facu*ltas in omnem intercipiatur aetatem, [9] *neque in integrum restitutionis adminicul*o res obnoxiae necessitatibus *publicis eis reddantur aetatis ratione*, *quam sae*pius respexere leges, quia paren*do potius legibus res suas tueri eos oportet*, *quam* ut desidia mereri posse se cre*dant earum legum auxilium, quas illudunt. Dat.* IIII. id. Nou. Treueris. Acc.[110] . . . . *Valentiniano* nobilissimo puero et Victore conss.[1] '*Et iterum data* . . *ad* . . *consul*arem prouinciae Lugdunensis primae[2] Modesto et Ha*rintheo conss.*[3]

38. [4] . . . . . bus tantum praedii rustici sit interdicta *INCERT. IMP.*
. . . . . . nullum debitum doceatur haec . . . . . . supplicans

---

107) *V*[d]. *ed. Moms.* tergiuersationum *Vat.* 8) *Th. C. pergit: 'Et si quid unquam, ut a fisco facta venditio possit infringi, auctoritate rescripti fuerit impetratum, nullus obtemperet, cum etiam' etc.* (*Unde sequentia Moms. restituit.*) 9) *Quae sequuntur, restitui.* 110) *De hac subscriptione vid. Haenel ad Th. C. p.* 1018. *not. t.* 1) *a.* 369. 2) *Sic ex V*[d]. *restituit Moms.* 3) *a.* 372. 4) *Cf. L.* 1 *pr.* §. 2. *L.* 5. §§. 13. 14. *D. de reb. eor.* (27, 9).

Eugrafius memo . . . . . . ad speciem fuerit ementitum . . . . . *ita* res gesta probatur, ut precibus continetur, ... fuisse suggerit, Fauste çarissime, aes*tima* . . . . . rem sit, an in rem eius uersum . . . . . . si res minori profuisse potuerit . . . . . .

39. . . . . *em*ptio et uenditio bonae fidei auctori . . . . . . plicet memorant, raptis a*t*que . . . . . . t terroris iniectum, ut ei casula . . . . . . scinderet uitesque inspectori . . . . . . bonam fidem gestam in possessionis . . . . . . *a*uxilium iure congruum ita faciat . . . . . . as aestimet. Dat. prid. non. . . . . . .

40. . . . . te patris, ut Maximus adserit . . . . . . conparata omnium heredum conmu . . . . . . suam quoque consortes obtineant |

[*Complures paginae desunt.*]

DE VSVFRVCTV.

[9] 88.b. 87.b. DIOCL ET MAX. **41**. Diocletianus et Max. Constantius[1] Tannoniae Iuliae. Usumfructum locari et uenundari posse a *f*ructuario, nulli dubium est. proinde si uendente filio tuo possessionem etiam tu certo pretio usufructu proprio cessisti, quem testamento mariti 'tibi[2] relictum esse proponis, quandoquidem emptorem contractus fidem commemores minime custodire, aditus Aelius Dion*y*sius, uir clarissimus, amicus noster, id tibi faciet repraesentari, quod te constiterit iure deposcere. PP. VI. id. Mart. 'Carthagini[3] Fausto II. et Gallo conss.[4]

42. *Iidem* 'Aurelio Loreo cui et Enucentrio.[5] Fructuario superstite, licet dominus proprietatis rebus humanis eximatur, ius utendi fruendi non tollitur.[6] Subscripta V. id. Feb. Sirmi*i*. Aug*g*. V. et IIII. conss.

---

[1]) *Turbata quidem inscriptio (cf. Moms. p.* 404.). *Sed et Maximiani et Constantii nomen retinendum est. Hic enim a.* 292. *Caesar appellatus, obtinuerat etiam Mauritaniam, ut in his regionibus eum cum Maximiano, cui Africa obvenerat, rescripsisse, mirari non liceat.* [2]) tui *Vat. edd. ex* tiui *sc. natum.* [3]) *Vat.* Carthagine *ed. Holhv.* [4]) *a.* 298. [5]) *Corruptum.* Aur(elio) Heliodoro cui et Enucentrio *cj. Moms. coll. Fabretti* 146, 175. [6]) *Extat hoc rescriptum alii agglutinatum in L.* 3. §. 1. *C. de*

43. [7] *Iidem* Claudio Theodoto. Habitatio morte finitur; nec proprietatem ea, quae habitationem habuit, leg*a*ndo '(*domini*) uindicationem,[8] uel 'debitum ne*g*ando *in*[9] testamento creditoris[10] actionem excludit. Subscripta IIII. kal. Oct. Viminaci Caess. conss.[1]

44. [2] *Ulp.* lib. II. Respondit Aurelio Felici, fructus ex fundo per uindicationem pure relicto post aditam hereditatem a legatario perceptos ad ipsum pertinere; colonum autem cum herede ex conducto habere actionem. *VLP. L. II. RESP.*

45. [3] *Pa*ul. lib. II. Manualium ex tribus. Tametsi ususfructus fundi mancipi non sit, tamen sine tutoris auctoritate alienare eum mulier non potest, cum aliter quam in iure cedendo id facere non possit, nec in iure cessio sine tutoris auctoritate fieri possit. Idemque est in seruitutibus praediorum urbanorum. *PAVL. L. II. MANVAL.*

46. [4] *Idem* lib. I. Manualium. Actio de *usu*fructu *ii*sdem modis perit, quibus ipse ususfructus, praeterquam non utendo. Pecuniae quoque ususfructus legatus per annum non utendo '(*non perit*);[5] quia nec ususfructus est, et pecuniae dominium fructuarii, non heredis est. *L. I. MANVAL.*

47. Item. Per mancipationem deduci ususfructus potest, non etiam transferri. Per 'do lego' legatum et per in iure cessionem et deduci et dari potest.

Item.[6] Potest constitui et f*amiliae erciscundae* uel communi diuidundo iudicio legitimo. In re nec mancipi per traditionem deduci ususfructus non potest; nec in homine, si

---

usufr. (3, 33). *Est a.* 293. *Cf. Buchholtz. ad h. l.* 7) *Quibusdam omissis extat L.* 11. *C. de usufr.* (3, 33). 8) dominii uindicationem *C. Iust.* per uindicationem *Vat.* rei (*domini ed. Moms.*) uindicationem *ed. Hollw.* 9) *Ita Hollw. et Moms. edd.* debitum necandum *Vat. Sane vix est, ut* per *in Vat. transpositum et legendum dicamus* per debitum negandum. *Quis enim ita unquam dixit?* 10) *Cui id aedificium pignori nexum erat.* 1) *a.* 294. 2) *Est L.* 120. §. 2. *D. de leg.* 1. 3) *Cf.* §. 49. *Ulp.* 11, 27. 4) *De h. l. vid. disquis. nostram 'ususfr. pecuniae an non utendo pereat?' (in Wachleri Rectoratu indic. Vratisl.* 1830). 5) *Supplevi disq. cit. cf.* §. 57. (*non amittitur*) *edd. Hollw. Moms.* 6) *In V*[d]. *nova incipit species.*

peregrino tradatur:[17] ciuili enim actione constitui potest, non traditione, quae iuris gentium est.

48. [8]Item. Ad certum tempus et in iure cedi et legari et officio iudicis constitui potest.

49. Item. Ex certo tempore '(*cum*) legari possit,[9] (*ita*) an in iure cedi, uel an adiudicari possit, uariatur. uideamus ne non possit; quia nulla legis actio[20] prodita est de futuro.

50. Item. In mancipatione uel in iure cessione an deduci possit uel ex tempore uel ad tempus uel ex condicione uel ad condicionem, dubium est: quemadmodum *s*i is, cui in iure
[9] 87.a. ceditur, | dicit: AIO HVNC FVNDVM MEVM ESSE, DEDVCTO
88.a. VSVFRV*C*TV EX KAL. IAN., uel DEDVCTO VSVFRVCTV VSQVE AD KAL. IAN. DECIMAS; uel AIO HVNC FVNDVM MEVM ESSE, DEDVCT*O* VSVFRVCTV, SI NAVIS EX ASIA VENERIT (*uel NISI NAVIS EX ASIA VENERIT*).[1] item in mancip*a*tione: EMPTVS MIHI 'ESTO[2] PRETIO, DEDVCTO VSVFRVCTV EX KAL. ILLIS 'uel[3] VSQVE AD KAL. ILLAS: *e*t eadem sunt in condicione. Pomponius igitur putat, non posse ad certum tempus deduci nec per *in* iure cessionem, nec per mancipationem, sed tantum transferri ipsum posse. *E*go didici, et deduci ad tempus posse; 'quia et mancipationum et in iure cessionum leges lege

---

17) *Quo casu res mancipi mobiles rerum nec mancipi iure censendae sunt. Cf. Ulp.* 1, 16. *Varr. de r. r.* 2, 6. §. 3. 8) *Cf. L.* 1. §. 3. *D. quib. mod. ususfr.* (7, 4). *L.* 16. §. 2. *D. fam. erc.* (10, 2). *L.* 5. *C. de usufr.* (3, 33). 9) legari possit *Vat., ubi nota* c' *propter* c *periit; 'ita' geminando effeci.* legari potest. *ed. Hollw. De re cf. L. un.* §§. 3. 4. *D. quando dies ususfr.* (7, 3). *L.* 2. *L.* 5. §. 1. *D. quando dies leg.* (36, 2). 20) *Nam et adiudicatio est ex legis actione, omnesque actiones, cum ius exsequantur, praesentia iura spectant, non futura, quale hic ususfr. est* (*L. un. fin. D. quando dies ususfr.* 7, 3), *secus atque praestatio futura in diem debiti. Cf. lib. nost. 'Gaius' p.* 180. *L.* 4. *D. de usufr.* (7, 1), *quae item est Paulli, manum Triboniani passa est.* 1) *Supplevi omissa ob similitudinem; neque enim exemplum ad condicionem deducti ususfr. deesse poterat. Cf. L.* 44. §. 2. *D. de obl. et act.* 44, 7 (*Paulli*). 2) est *Vat. edd. Cf. lib. meum 'Recht des Nexum' p.* 23. 3) *Supplevi* ū *ex sequenti. Sed est in V^d.*

XII tabularum confirmantur.[24] Numquid ergo[5] et ex tempore et condicione deduci possit? Sequitur,[6] et 'legato *e*um[7] deduci ad certum tempus posse.[7]

51. [8]Adquiri nobis potest ususfructus et per eos, quos in potestate, manu, mancipioue habemus: sed non omnibus modis, sed legato, uel si, h*ere*dibus illis institutis, deducto usufructu proprietas legetur. per in iure cessionem autem uel iudicio familiae erciscundae 'uel (*communi diuidundo*)[9] non 'po*test; per*[30] mancipationem ita potest, ut nos proprietatem, quae illis mancipio data (*sit*), deducto usufructu remancipemus.

52. 'Ususfructus[1] ad certum tempus 'constitutu*s*[2] cum adiectione temporis 'sui *uindic*ari debet.[3] Diuersum est, si in statu libero constitutus sit. tunc enim *p*ure uindicandus est, sicut pure uindicatur, qui simpliciter constitutus est, non adiectis casibus, qui*bus* solet amitti ususfructus. **53.** Item. 'Si (*de*)[4] altius tollendo aget is, qui in infinitum tollendi ius non habet, si non expresserit modum, plus petendo causa cadit, quasi intenderit, ius sibi esse in infinitum tollere.

54. [5]Sicut legato usufructu loci sine seruitute, iter quo-

---

24) quia et mancipationem et in iure cessionem lex XII tabularum confirmant *Vat. ed. Hollw. Sed de ipsa mancipatione vel in iure cessione non quaeritur. Et ut apparet, quomodo vitium natum sit ex repetitis vv.* leges lege (*olim et* X *ex* XII *repetita*), *ita vestigium eius restat in plurali* confirmant. *De mancipiorum legibus cf. Fest. v. Nuncupata. Varr. de L. L.* 6, 7. §. 74. *De in iure cessione videtur illam legem spectare* 'ubi pagunt orato' *ad Herenn.* 2, 13. 5) *Est interrogatio pronioris ad asserendum.* 6) *Nam et legatorum condiciones* XII *tab. lege* (*'uti legassit, ita ius esto'*) *confirmatae erant.* 7) legatum *Moms. ed. ex* V^d. *Sed ususfr. hic non legatur:* ut et legat*o* d. a. c. t. possit *edd. Sed* ut *prava correctio est voci* et *superscripta.* 8) *Cf. L.* 6. §§. 2. 3. *D. de usufr.* (7, 1). *Gai.* 2, 96. *L.* 9. *D. de obl. et act.* (44, 7). 9) *Supplevi, voce* uel, *quae in Vat., amisso* c. d. (= communi diuidundo) *ante* mancipationem *aberraverat, huc revocata.* 30) posse *Vat.* posse per *ed. Hollw. Verum etiam Moms. ed.* 1) *Vat.* usu*m*fructu*m* *ed. Hollw.* 2) constitutum *Vat. ed. Hollw.* 3) *Ita Moms. ed.* debere *Vat., quod fortasse factum ex* debet ne ₚeat; *ut legendum sit:* debet, ne res pereat. *Cf.* §. 53. 4) *Supplevi. Ceterum cf. L.* 26 *pr. D. de exc. r. i.* (44, 2). 5) *Cf. Glück Pand. IX. p.* 82.

que per loca testatoris debetur, ita in iure 'cesso eo[6] iter quoque contineri, Nerătius scribit.

55. [7] Ususfructus sine persona esse non potest; et ideo seruus hereditarius inutiliter usumfructum stipulatur. legari autem ei posse '(*usumfructum*)[8] dicitur, quia dies eius non cedit statim; stipulatio autem pura suspendi non potest. Quid ergo, si sub condicione stipuletur? uideamus, ne nec hoc casu ualeat '(*stipulătio*),[8] qu*ia* ex praesenti uires accipit stipulatio, quamuis petitio ex ea suspensa sit. [**56.**] [9] Item seruo[40] uia inutiliter legatur; stipulatur autem eam utiliter, si dominus fundum habeat.

57. [1] Ususfructus 'do lego' seruo legatus morte et alienatione serui perit; si stipuletur, non perit: igitur et post mortem suam, sicut cetera, usumfructum seruus stipulari potest; quod aliter est in legatis.

58. [2] Si heres fundi, cuius ususfructus ab ipso sub con-
[10] 98.b. dicione legatus | sit, usumfructum legaue*rit pure*, *sed pen-*
⅓ pr. *dente illa condicione*, *alii*, *existen*te ea, desinit ad posteriorem pertin*ere et priori acquiritur: nec si is postea* desierit habere usumfru*ctum*, *ad posteriorem*, *sed ad dominum reuertitur:* item ac si quis usumfructum *legauerit Meuiae uxori*, *si non nupserit*, *Titio*, si ea nupserit, nubente ea *ususfructus Titio quaesitus non ad Meuiam pertinet*, *si is eum* deinde amittet; si iuraue*rit uero*, *cum nuberet*, *partem tantum sibi seruabit; leg*is enim beneficium, quaten*us ipsi legatum est*, *non amplius habet. Sed uidea*mus, quid dicendum sit, si Titius *legatum repudiauerit et deinde capite dimi*nutus sit; nihil enim habuit, quod amit*teret. sed nec tunc consequetur*

---

36) cessio *Vat.* cesso *ed. Hollw.* 7) *Est L.* 26. *D. de stip. serv.* (45, 3). 8) *Suppl. ex Dig.* 9) *Cf. L.* 5. 2. *D. de serv. leg.* (33, 3). *L.* 17. §. 1. *D. de leg.* 3. *L.* 17. *D. de stip. serv.* (45, 3). *L.* 19. *D. de serv. p. r.* (8, 3). 40) Item. Seruo *edd. Sed* Item. *hic ubique omittitur, et aequiperat ICtus alium casum inutilis in servo legati, utilis stipulationis.* 1) *Cf. L.* 17. 15. *C. de usufr.* (3, 33). 2) *Cf. L.* 16. *D. quib. mod. usufr. am.* (7, 4) (*cum L.* 105. *de cond. et dem.* 35, 1) *et ad posteriorem partem* ('item ac') *legem Iuliam miscellam* (*Nov.* 22. *c.* 43.) *et, quae contrarium fere casum continet, L.* 74. *D. de cond. et dem.* (35, 1). *Earum ad sententiam lacunas explevi.*

*Meuia, quod datum est Ti*tio; ac si id ipsum testator *expresserit, qui primum totum usumfructum lega*uerit Meuiae, deinde Titio *partem illi ademptam adscripserit.*

59. [43] *Ulp.* lib. XVII. ad Sabinum. Ve*rum est, diem legati usus fructus semel tantum* cedere; 'quamquam enim [4] ususfructus *ex fruendo consistat, id est facto aliquo eius, qui fruitur et* utitur, tamen ei semel cedit *dies.* *VLP L. XVII. AD SAB*

60. [5] Item. Dies autem ususfructus, '*item* [6] *usus, non prius cedet, quam adita heredi*tate. et Labeo quidem putabat, etiam a*b apertis tabulis cedere, sicuti ceterorum* legatorum. sed est uerior Iul*iani diuersa sententia: tunc enim constituitur* ususfructus, cum quis iam f*rui potest.*

61. [7] Item. Amitti autem usumfruc*tum capitis minutione constat: nec solum usum*fructum, sed etiam actionem de usuf*ructu, uelut si is ex stipulatu debeatur* uel per fideicommissum leg*atumue* [8] *per damnationem datus sit. Et parui* refert, utrum iure sit constitu*tus ususfructus, an uero tuitione praetoris: proinde* 'licet [9] in fundo stipendi*ario uel tributario, item in fundo uectigali uel superficie non sit* iure constitutus, capitis min*utione amittitur; nam ex persona fructuarii capitis* minutio extinguit usum*fructum.*

62. Item. [50] Sed ita demum amitt*itur capitis diminutione ususfructus, si iam constitutus est:* ce*terum si ante aditam h*ereditatem aut ante d*iem cedentem quis capite minutus est, constat non* amitti, et ita Iulianus lib. *XXXV. Dig. scribit. Si igitur per uindica*tionem fuit ex die legatus, *antequam dies uenerit, non nocet capitis* diminutio. hodie enim incip*it ad legatarium pertinere.*

---

43) *Est L.* 1 *pr. D. quando dies us.* (7, 3) *omisso principio, quod supplevi* (*paulo aliter ac Moms.*). 4) *Ita V*[d]. *Moms. ed. Omittit Vat.* 5) *Partim extat in L.* 1. *cit.* §. 2. *Cetera ad mensuram spatii supplevi* (*paulo aliter Hollw. et Moms.*). 6) *Dig.* ut *Vat. abest a V*[d]. 7) *Est L.* 1 *pr. D. quib. mod. usufr. am.* (7, 4). *Ibi recisa supplevi, quaedam ab aliis mutuatus.* 8) lego . . . *Vat. edd.* 9) *sc*ilicet *ex Buchh. cj. ed. Hollw.* '*item qui*libet' (*pro* '*sci*licet') *cj. Ad. Schmidt Jahrb. d. gem. Rechts III. p.* 265. *In restituendo ab emblematis Triboniani discedendum erat.* 50) *Est L.* 1. *cit.* §. 1. *Quae ibi desiderantur, partim Hollwegium secutus supplevi.*

63. [51] Item. Usque adeo autem capitis d*iminutio eum demum usumfructum perimit*, qui iam constitutus est, ut si in
[12] 98.a. *singulos annos uel menses uel dies legatus sit*, | *is demum*
⅓ *po.* *amittatur, qui iam processit.*

64. [2] *Item. Sicut in annos singulos ususfructus legari potest*, *ita* nec capitis diminutione amiss*us legari prohibetur, ut adiiciatur:* *QVOTIENSQVE CAPITE MI*NVTVS ERIT, uel sic: QVOTIENS AMIS*SVS ERIT VSVSFRVCTVS, EI DO LEGO: et tunc si capitis mi*nutione amittatur, repetitus *videbitur,* [3] *sicut in usufructu singulorum an*norum. Ante aditam hereditatem . . . . . . netur.

PAPIN. L. VII. RESP. **65.** [4] *Papinianus lib. VII. Responsorum. Equis per fideicommissum relictis post mo*ram fetus quoque praestabitur '(*ut fructus*): [5] sed fetus *secundus ut causa, sicut partus mulieris; ni*si si gregem reliquit, [6] uel morae actio [7] *fetus nomine praestita fideicommissum* relictum sequatur.

66. '*Item. Usura etiam fructuum ex litis contestatione praestatur bonor*um [8] usufructu legato.

VLP. L. XVIII. AD SAB. **66**a. Ulp. [9] *lib. XVIII. ad Sabinum. Omnium bonorum*

---

[51]) *Est L.* 1. *cit.* §. 3. [2]) *Est L.* 3 *pr. D. eod.* [3]) *Quae proxime sequuntur, restitui. Inde a verbis* Ante aditam hereditatem *aliud excerptum videtur coepisse, quod cum praecedenti per errorem coaluit, huiusce fere sensus:* Ante aditam hereditatem *fructus ex re legata perceptus in hereditate reti*netur. *Cf. L.* 38. *D. de leg.* 2. *L.* 4. *C. de usur. et fr. leg.* (6, 47). *In Vat. vero hic ut p.* 5. *v.* 12. *versui vox omissa superscripta fuisse videtur, quae integri versus spatium occuparet.* [4]) *Pars legitur L.* 8. *D. de usur.* (22, 1). [5]) *Ex Dig. supplevi. Ob similitudinem litterarum* it ur (= fr.) *excidisse videtur.* [6]) *Ubi summisso fetu in gregem, secundus fetus fructus fit.* [7]) *Sequentia restitui;* morae actio *dicta, ut usurae morae; iam finge post moram factam fetum ab herede commodatum vel furto ei ablatum apud commodatarium vel furem secundum fetum edidisse; cessa condictione vel commodati actione is ut fructus fideicommissario praestabitur.* [8]) *Restitui, licet haesitans, cum multa alia hic dicta fuisse potuerint. Sed aptissimus hac sententia fit transitus ad* §. 66a. [9]) *Restitui, suspicatus esse, omissis auctoritatibus, L.* 29. *D. de usufr.* (7, 1). *Ulp. lib. XVIII.* (? XVII.) *ad Sabinum.* '*Omnium bonorum* usumfructum posse legari, *nisi excedat dodrantis aestimationem, Celsus lib.* 32. *Dig. et Iulianus lib.* 61. *scribit et est verius.*' *Nam et* §. 67. *ad usumfructum bonorum*

usumfructum posse legari, *nisi excedat dodrantis aestimationem, est uerius.*

67. [60] *Item. Usufructu bonorum legato uidetur pertim*escendum, ut ne cuius*quam rei hereditariae heres alienando intercipiat usumfructu*m. summam igitur 'senatusconsulti sententiam[1] eam *esse puto, ut legatarius omnium, quae sunt in heredit*ate, ususfructus caperet. cete*rum aut ueteris rei usumfructum, quae iam non est i*n ea, aut in re noua omnes *ex mora fructus et constituendum ei usum*fructum. Sed in *u*eteribus rebus, *quae patiuntur, uerum eum habere usumfructum, dise*rte ibi scriptum est. Verendum *igitur non est, ne damnum patiatur ex commutatione rei hereditari*ae.

68. [2] *Paullus lib. sing. ad l. Falcidiam. Usufructu legato* (*nam ius praediorum uelut i*ter non recipit hanc quaestionem, quia et di*uidi nequit*) *quaeritur, quemadmodum Falcidia retinenda* sit. Et ueteres quidem aestiman*dum totum usumfructum putabant et i*ta constituendum, quantum sit in *legato. sed Aristo a ueterum opinione re*cessit; ait enim, posse quartam ex eo *sicut ex corporibus retineri, idque recte Iulian*us probat. *PAVL. L. SING. AD L. FALC.*

69. [3] . . . *Lucius Titius* ·*testamento suo it*a cauit: DO LEGO EIDEM SEIAE VXO*RI MEAE, EX QVA SVSCEPTVS COMMVNIS FILI*VS MIHI PRO PARTE HERES EST, VSVM*FRVCTVM EIVSDEM PARTIS BONORVM MEORVM VSQVE E*VM[4] IN DIEM, QVO LEGITIMAE AETA*TIS FILIVS FACTVS ERIT, AB EAQVE SATISDATION*EM EXIGI VETO; ITA TAMEN, VT AB EA *FILIVS* *PAVL. L. RESP.*

---

videtur pertinere ut §. 69., *et in §.* 68. *de Falcidia agitur usufructu legato. Sane nova species in Vat. hic non incipit; sed errore id factum malim putare, quam cum Blum. et Moms. statuere, Ulpiani notam ad Papin. hic secutam esse; Ulpiani enim ad Papin. notas Constantinus infirmaverat.* [60]) *Sententiam huius §i restitui. Cf. L.* 24 *pr. D. de usufr. leg.* (33, 2). *L.* 34. *§.* 2. *D. de usufr.* (7, 1). [1]) *V**d. ed. Moms.* patientiam *Vat.* [2]) *Est L.* 1. *§.* 9. *D. ad leg. Falc.* (35, 2). *Initium, ibi paulo immutatum, formavi; potest tamen etiam aliter formari.* [3]) *Paulli ex Resp. libris* (*et quidem XIII. vel XIV.*) *esse, quod suspicatus eram, Vd. confirmavit. In restituendo quaedam aliorum adhibui.* [4]) *Ex Blum. cj.* um *Vd.*

IN EVNDEM DIEM ALATVR ATQVE EDVCETVR ET STVDIIS LIBERALIBVS INSTI*TVATVR*. *Quaesitum est de cautione fideico*mmissaria. 'Paullus respondit,[65] uxorem, de *qua quaeritur*,[6] *secundum ea, quae proponuntur, iussu prae*toris non debere conpelli ad satis*dandum ex causa fideicommissi.*[7]

[*Octo paginae desunt.*]

VLP. L. XVII. AD SAB. **70.** [8](1.) *Si fundi usus fructus fuerit legatus, et sit ager, unde palo in fundum, cuius usus fructus legatus est, solebat*
[13] 98.a. *paterfamilias uti, uel salice, uel arundine: puto* | fructua-
$\frac{1}{3}$ *pr.* rium *h*actenu*s uti posse, ne ex eo uendat; nisi forte salicti ei, uel siluae pala*ris, uel arundineti ususfructus *sit legatus: tunc enim et uendere potest. nam et Trebatius scribit*, siluam caeduam pos*se fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedeba*t. Item, ut arundinetum '*caedat, quo degenere paterfamilias sues* alebat,[9] non, puto, 'prohibetur. *Quin et caesum uendere poterit, quanquam*[70] *paterfamilias uendere* non solebat, sed ipse ut*i:*[1] *ad modum enim referendum est, non ad qualitatem uten*di. (2.) Cass*ius* autem[2] *ususfructus siluae caeduae exemplo definit etiam semin*ari*i* quoque usumfructum. itaq*ue si seminaria a patrefamilias conserendi* tantum agri causa f*a*cta si*nt*, *dicendum esse ait, cum ex iis conseratur, etiam arbores* demortuas ad fruc*tuarium pertinere, quae alioqui sicut lapides* ceteraeque materiae, *quia in fructu non sunt, dominum proprietatis* seq*u*untur. (3.) Numquid *igitur, si seminarium non sit, dominium earum ad*

---

[65]) praeter *Vat.* pr *V*[d]. *ita scriptum, ut aut* Paulus *aut* Papinianus (*sic Moms.*) respondit *significet. Sed Paullus intelligendus est. Vid. Buchholtz. p.* 302. [6]) *Cf.* §§. 109. 111. [7]) *Dubium movebat, quod testator solam cautionem usufructuariam remisisse videbatur, quae remitti non potest L.* 7. *C. ut in poss. leg.* (6, 54). *Similem casum vid. in L.* 77. §. 3. *D. de cond. et dem.* (35, 1). [8]) *Est L.* 9. §. 7. *D. de usufr.* (7, 1) *paulum mutata.* [9]) *Restitui sententiam ex Colum.* 7, 9. §. 7. *Oriens hunc arundinis usum videtur ignorasse. Aliter Momsenus.* [70]) *Restitui.* non puto. Prohibetur *edd.* [1]) *In Dig. est: 'nam et Trebatius scribit, siluam caeduam et arundinetum posse fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat, et uendere, licet paterfamilias non solebat uendere sed ipse uti.'* [2]) *Sequentia ad sensum restitui. Cf. L.* 7. §. 3. *L.* 18. *L.* 59 *pr. D. de usufr.* (7, 1). *L.* 32. *D. de iur. dot.* (23, 3). *Vocis* usus *vestigia in V*[d]. *reperta sunt.*

*proprie*tarium spectet, ut *lapidum caeterarumque materiarum, quaeri potest.* Trebatius autem sim*pliciter, si arbores in agro demortuae sint*, esse eas fructuarii, *cogendumque eum alias adserere scribit.* [71.] [73](1.) *Labeo ait*, 'fructuarium ad m*ateriam aptas arbores in agro demortuas* usque[4] ad usum suum *et uillae posse*[5] *ferre; nec materia eum pro ligno usurum, si* habeat, unde utatur li*gno: idemque esse in* '*arboribus ui uentorum euulsis*, *uel*[6] etiam deiectis. Puto tamen, '*et in silua hoc probandum*, *ne*[7] *si totus ager sit hunc* casum passus, om*nes arbores* '*auferre fructuarium posse dicendum sit.*[8] materiam tamen ipse su*ccidere*, *quantum ad uillae refectionem, poterit, ut putat N*eratius lib. III. Mem*branarum; quemadmodum*, *inquit*, *calcem coquere*, *uel arenam fodere*, *aliudue* quid aedificio neces*sarium sumere.* . . . . . . apud Labeonem 'agita*t*[9] . . . . . . pertinere, quamuis Proculus non . . . . . . [80](2.) Nunc uidendum, si *fructus serui sit legatus, quid contineatur* legato. quidquid is ex opera s*ua adquirit, uel ex re fructuarii, siue* '*manci*pio[1] accipiat, siue stip*uletur*, *siue emerit et ei possessio fuerit tradita*, *lega*tario adquirit. 'At[2] si her*es institutus sit, uel legatum accepe-*

---

[73]) *Est L.* 12 *pr. D. de usufr.* (7, 1) *sed mutata; nam incipit ibi: 'Arboribus euulsis uel ui uentorum deiectis usque ad usum . . . . utatur ligno, Labeo ait' etc.* [4]) fructuarium adm . . . . . §. 71. Item. (*Sed* Item *non est in V*^{d}.) *Ex silua caedua* usque *ed. Holhv. Mihi certum est, novum excerptum hic non coepisse, novam sententiam vero iam ante v.* fructuarium *exorsam esse. Verba 'Labeo ait', quae in Dig. in fine periodi leguntur, ubi ea in Vat. versus non capit, ante ponenda et commodissime huc transferenda erant, ubi alioqui spatium abundat.* [5]) *Dig. et edd. h. l. inserunt 'usufructuarium', quod versus vix capit.* [6]) '*arboribus euulsis uel ui uentorum' Dig. pr. L.* 12. *cit. edd.* [7]) *Restitui. In Dig. est: 'alioqui si totus' etc., sed cf. L.* 10. *D. ib.* [8]) *In Dig. tantum est: 'auferret fructuarius', quod versum non explet.* [9]) agit a *edd. De quaestione agitata sermo est. Versus antecedens et is, qui post alterum sequitur, in V*^{d}. *initio vacuus. Singula tantum verba suppleta utrumque occupasse videntur: et puto agitatum esse de tegularum similiumque dominio, quae ventus deiecerit. Nam de marmore (cf. L.* 18 *pr. D. de fundo dot.* 23, 5) *Ulpianus alio loco egit: L.* 9. §§. 2. 3. *L.* 13. §. 5. *D. h. t.* [80]) *Est L.* 21. *D. de usufr.* (7, 1), *sed mutata. Restitui, partim Buchh. secutus.* [1]) ..pium *Vat.* mancipium *edd.* (*praeter Moms.*). [2]) et

rit, placuit, hoc domino quaeri; quamuis Labeo distin*guat, cuius gratia uel heres institutus sit, uel legatum acceperit.*[83] |

[14] 98.b. $\frac{1}{3}$ po. **72.** [4](1.) *Sed sicuti stipulatio*ne fructuario adquirit, *ita etiam paciscendo eum adquirere exceptionem fruct*uario, Iulianus '(*lib.*)[5] XXXV. *Dig. scribit:* '*itemque*[6] *et si acceptum rogauerit, liber*ationem ei *p*arere. (2.) *Quoniam autem diximus, quod ex operis adquiritur, ad fructu*arium pertinere, sciendum *est, etiam cogendum eum operari, etenim modicam quo*que castigationem fruc*tuario competere, Sabinus respondit et Cassius lib. VIII. iu*ris ciuilis scribit, ita ut neque *torqueat, neque flagellis caedat,* '*neque oper*ae gladiatoriae ei usus *sit; nisi quod ad batuendum ei existimen*t[7] competere posse. Ut uero 'pug*net, concedendum ei esse, Cassius negat.*[7] *I*dem e*t S*abinus, quamuis nauis[8] *usufructu legato, nauigandum eam mittendam puta*t, licet naufragii peri*culum immineat;* '*neque id contrarium est;*[7] *n*aues enim ad hoc parantur, *ut nauigent,* '*non item serui, ut pugnent.*[7]

ALEXANDER an CLAVD.? **73.** [9] . . . *Si Titia, cum tibi fu*ndos et mancipia donaret, *usumfructum eorum sibi et liberis interueni*ente recepit stipu*latione eiusque, quae ad se spectaret, uten*di fruendique partis *conditionem liberis concessit ita, ut in die*m uitae suae ex uo*luntate matris toto fruerentur, inde quod parte, quam ipsa* habuerit, usque in *obitum eius fruiti sunt, non etiam nactos esse i*us partis alterius, adpro*batur iuris auctoritate* . . . *et* Paterno conss.[90]

INCERT. IMP. **74.** . . . *Aui testamento usufructu liberis tuis 'do lego'*

Vat. edd. [83]) *Fortasse sequebatur sequenti versu: 'quod habet rationem'. Cf. L. 22. D. de usufr. Certe Iustinianus Labeonis sententiam probavit. Ceterum cf. L. 10. §. 3. L. 47. D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *L. 45. §. 3. D. de acq. v. om. her.* (29, 2). [4]) *Prior pars ad* (2) *med. extat in L. 23. D. de usufr.* (7, 1). [5]) *Ex Dig. supplevi.* [6]) idemque *Dig.* [7]) *Haec in Dig. omissa ad sententiam restitui.* (*Similiter Moms.*) [8]) *Sequentia mutata exstant L. 12. §. 1. D. de usufr.* (7, 1). [9]) *Ad ius accrescendi §§. 73. et 74. pertinuisse et utramque rescripta continuisse puto, ut haec materia ab imperatorum rescriptis coepta esse videatur. Tantum ut hoc appareret, utriusque restituendi feci periculum.* [90]) *a.* 233. *aut* 269.

legato, si ex his aliqui mortuus *est, eius pars iure accrescendi ad ceteros pertinet; quod* si per damnationem *heredis testator legatum reliquit, ceteris, quibus leg*auerit, liberis mor*tui pars accrescere non potest. . . .*

[91] **75.** '*Ulp. lib. XVII. ad Sab.* (1.) *Usufructu legato, est inter fructu*arios[2] ius adcrescendi, sed '*non omnimodo, uerum in per praeceptionem et*[2] in 'do lego' legato, 'm*odo coniunctim legatus sit. ceterum si separatim*[3] *ususfructu*s sit relictus, sine du*bio ius adcrescendi cessat.* (2.) *Denique apud Iulianum* lib. XXXV. Dig. quaeritur, si com*muni seruo ususfructus sit relictus, et* '*utrisque domi*nis[4] adquisitus sit, an al*tero repudiante uel amittente usumfructum, alter totum* habeat. Et Iulianus quidem *putat, ad alterum pertinere; et licet dominis* ususfructus non aequis partibus, *sed pro dominicis adquiratur, tamen persona eius, non do*minorum, inspecta ad *alterum ex dominis pertinere, non proprietati acce*dere. | (3.) Idem ait, et si communi seruo et separatim Titio ususfructus legatus sit, amissam partem ususfructus non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum coniunctum; quam sententiam neque Marcellus, neque Mauricianus probant; Papinianus quoque lib. XVII. Quaestionum ab ea recedit; quae sententia Nerat*i* 'fu*e*rit, est libro I. Responsorum relatum.[5] Sed puto, esse ueram Iuliani sententiam: nam quamdiu uel unus utitur, potest dici, usumfructum in suo esse statu. Pomponius ait libro VII. ex Plautio, relata Iuliani sententia, quosdam esse in 'diuersa opinione;[6] nec enim magis socio debere adcrescere, quam debere ei, qui 'fundi[7] habens usumfructum, partem ususfructus proprietario cessit, uel non

VLP. L. XVII. AD SAB.

83.b. [15]

---

91) §§. 75—88. *ex Ulp. ad Sab. lib. XVII. exscriptae maximam partem paucis mutatis exstant L.* 1. 3. 8. *D. de usufr. accr.* (7, 2). *Ad* §. 75. (1) *cf. Paul. S. R.* 3, 6. §. 26. 2) *Restitui paullo aliter ac Buchh. et Moms.* 3) *De Hollw. cj. restitui. Separatim Ulpianum dixisse de legatariis et verbis et partibus separatis, patet ex* §. 77. 4) utrique domino *Dig. utrique ex domi*nis *ed. Hollw.* 5) *Ita ed. Moms. ex* V^d., *in quo tamen* fuit *est.* e libro I. resp. relat*a ed. Hollw.* 6) diuersam opinionem ait *Vat. edd. Non est* ait *in* V^d. 7) *Quid is ad rem? Lego* eundem, *i. e. non ex personis divisum.*

utendo amisit. ego autem Iuliani sententiam non ratione adcrescendi probandam puto, sed eo, quod quamdiu seruus '(*eius*)[98] est, cuius persona in legato spectatur, non debet perire portio. Urgetur tamen Iuliani sententia argumentis Pomponi*i*: quamquam Sabinus responderit, ut et 'Celsus lib. XVIII. *et* Iulianus (*lib. XXXV.*) Dig.[9] refert, eum, qui partem usus fructus in iure cessit, et amittere partem, et ipso momento recipere: quam sententiam ipse ut stolidam reprehendit; etenim esse incogitabile, eandem esse causam cuique et amittendi et recipiendi.[100]

76. [1] Iulianus scribit, si seruo communi et Titio usus fructus legetur, et unus ex dominis amiserit usumfructum, non adcrescere Titio, sed soli socio: quemadmodum fieret, si duobus coniunctim et alteri separatim esset relictus. Sed qui diuersam sententiam probant, quid dicerent? utrum extraneo soli, an etiam socio adcrescere? Et qui Iulianum consuluit, ita consuluit, an ad 'utrum(*que*)[2] pertineat, quasi possit et ipsi socio adcrescere. A*t*quin quod quis amittit, secundum Pomponi*i* sententiam ipsi non accedit.[3]

77. [4] Interdum tamen, etsi non sint coniuncti, tamen usus fructus legatus alteri adcrescit: ut puta si mihi fundi usus fructus separatim 'totus,[5] et tibi similiter fuerit ususfructus relictus. Nam, ut Celsus lib. XVIII. Dig. et Iulianus lib. XXXV. scribit, concursu partes habemus. Quod et in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter totum fundum haberet. sed in usufructu hoc plus est (contra quam Atilicinum respondisse, 'Aufidius[6] Chius refert), quod et constitutus 'amissus

---

98) *Supplevi, cum ex* -ius *vel ex nota* c' *ob sequens* est *periisset. Cf. L.* 15. *C. de usufr.* (3, 33), *cuius in quaestione sine dubio Ulpianus item a Iuliani partibus stetit.* 9) celsus iulianus lib. XVIIII dig. *Vat.* Celsus lib. XVIIII. (*sed probantes correctionem* XVIII.) Dig. *edd. Hollw. et Moms. Sed verisimilius est, librarium duplici binorum Digestorum citatione in errorem inductum esse, quam Iuliani mentionem sine causa intrusisse. Cf.* §. 77. *et de Celsi lib. XVIII. Buchh. ad h. l.* 100) *Cf. L.* 3. §. 2 *fin. D. quib. mod. ususfr. am.* (7, 4). 1) *Hinc manavit L.* 1. §. 2 *fin. D. cit.* (7, 2). 2) *Ex Kelleri cj.* utrum *Vat. ed. Hollw.* 3) *Ergo Pomponius dicere debebat, soli extraneo accrescere.* 4) *Est L.* 1. §. 3. *D. cit.* 5) totius *Vat. edd.* 6) Fufidius

nihilominus[107] ius adcrescendi *ad*mittit. omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt, 'et ut[8] Celsus et Iulianus eleganter a*i*unt, ususfructus *qu*otidie constituitur et legatur, non, ut proprietas, eo solo tempore, quo uindicatur. Cum primum itaque non inueniet '(*alter*) alterum,[9] qui sibi concurrat, solus utetur '(*in*)[110] totum. Vindius tamen, dum consulit Iulianum, in ea opinione est, ut putet, non alias ius adcrescendi esse, quam in coniunctis; qui responso ait: 'Nihil refert, coniunctim an separatim relinquatur.' |

78. [1]Iulianus lib. XXXV. scribit, si duobus heredibus in- 83.a. [16]
stitutis deducto usufructu proprietas legetur, ius adcrescendi heredes non habere: nam uideri usumfructum 'constitutum,[2] non per concursum diuisum.

79. [3]'(*Item*) Neratius[4] putat, cessare ius adcrescendi, lib. I. R*esp.*, 'cui[5] sententiae congruit ratio Celsi dicentis, totiens ius adcrescendi esse, quotiens in duobus, qui solidum habuerunt, concursu diuisus est.

80. [6]Unde Celsus lib. XVIII. '(*scribit*),[7] si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem mancipauerint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non ad totam, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere, quam ipse mancipau*er*it: ad eam enim partem redire debet, a qua initio diuisus est. 'Plane', inqui*t*, 'si partem ususfructus habea*s*, et ego totam proprietatem cum partis usufructu, non 'possum eam[8] partem tibi mancipare, quae est sine usufructu, quoniam nullam partem habeo, in qua non est tibi ususfructus.' [**81.**] *Papinianus* quoque libro XVIII. Quaestionum sententiam Nerati*i* probat, quae non est sine ratione.

---

cj. Moms. allegata L. 5. *D. de auro leg.* (34, 2). 107) nihilominus amissus *Vat. edd.* constitutus et postea amissus nihilominus *Dig.* 8) *Dig.* ut et *Vat. edd.* 9) *Ex Buchh. cj.* alterum *Vat.* alter eum *Dig.* 110) *Ex Dig.* 1) *Est L.* 1. §. 4. *D. cit.* 2) *i. e. tanquam constitutum s. ipsa constitutione* (*cum hereditatis sit, quae utrique pro parte data est*). 3) *Est L.* 3 *pr. D. de usufr. accr.* (7, 2). 4) Idem Neratius *Dig.* 5) *Dig.* cuius *Vat. edd.* 6) *Prior pars exstat L.* 3. §. 1. *D. ib.* 7) *Ex Dig. supplevi.* 8) posseme meam *Vat.* posse me eam *ex Sav. cj. ed. Hollw.*

82. Poterit quaeri, si, duobus seruis heredibus institutis, deducto usufructu proprietas sit legata, an altero defuncto ususfructus proprietati adcrescat? nam illud constat, ut et Iulianus lib. XXXV. scribit, et Pomponius lib. VII. ex Plautio non reprobat, si duobus seruis meis ususfructus legetur, et alter decesserit, cum per utrumque quaesissem usumfructum, ius adcrescendi me habere; cum, si alterius nomine repudiassem, alterius quaesissem, haberem quidem usumfructum totum iure adcrescendi, sed ex solius persona amitterem. in proposito autem, siquidem pure fundus [. . [119] . .] non ex persona serui. Et ita Iulianus quoque lib. XXXV. Dig. scribit, quamuis Scaeuola apud Marcellum dubitans notet. '*Nam* [120] si sub condicione sit legatus, potius ex persona domini constitui usumfructum, Marcellus lib. XIII. Dig. scribit; ubi Scaeuola notat: 'quid si pure?' sed dubitare non debuit, cum et Iulianus scribat, ex persona serui constitui. secundum quae ius adcrescendi locum haberet in duobus seruis, si quis contrariam sententiam [1] probaret. sed nunc, secundum Iuliani sententiam et Neratii, cessat quaestio.

83. [2] Non solum autem si duobus 'do lego' ususfructus legetur, erit ius adcrescendi, uerum '(*et*) si [3] alteri ususfructus, alteri proprietas; nam amittente usumfructum altero, cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad alterum pertinet, quam redit ad proprietatem. Nec nouum: nam et si duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non perit; nec ei, apud quem consolidatus est, neque ab eo: et ipse quibus modis amitteret ante consolidationem, iisdem et

---

119) *Ad sententiam Heimsoeth de usufr. accr. p.* 42. *recte supplet: 'legatus sit, ius accrescendi locum non habet (cf.* §. 78.), *si sub conditione legatur, alia ex causa non est ius accrescendi, quia ususfructus morte serui non perit, qui ex domini persona constitutus est' etc. Sed malim: 'legatus sit, sicut liberis hominibus heredibus scriptis, cessat ius accrescendi, sin uero sub condicione, nec perit serui morte ususfructus, quippe ex domini heredis facti persona constitutus' etc.* fundus, non *sub condicione legatus sit, constituitur ususfructus* ex persona serui *Moms. ed.* 120) ad *Vat.* at *ed. Hollw. Moms. antea:* dubitare *se.* 1) *Contrariam sententiae Iuliani et Neratii* §§. 78. 79. 2) = *L.* 3. §. 2. *D. ib.* 3) *Ex Dig. suppl.*

nunc ipso quidem iure non amittet; sed praetor, subsecutus exemplum iuris ciuilis, utilem actionem dabit fructuario: et ita Neratio et Aristoni uidetur, et Pomponius probat. quamquam Iulianus lib. XXXV. Dig. scribat, ipsi quidem ius adcrescendi | *conpetere, non uero fructuario ab eo.*[124]

[*Duae aut quattuor paginae desunt.*]

84. *Si alteri usufructu serui, alteri seruo legato, is cui* 96.a. [17]
seruus legatus fuerat, manumiserit, deinde amissus ab altero 95.a.
ususfructus ei accrescat, manumissionem ex post facto conualescere,[5] difficile est dicere. quamquam non sit longe, quod Marcellus lib. 'XII.[6] Dig. scribit, si duobus pure Stichus legetur, et alter manumittat, alter post manumissionem repudiet, ubi non fit caducum, libertatem locum habere. idemque, et si here*s* deliberante legatario manumitta*t*, mox legatarius repudiauerit: nam hoc casu liberum fore ait.

85. Si tamen per damnationem ususfructus legetur, ius adcrescendi cessat: non inmerito, quoniam damnatio partes facit. Proinde si rei alienae ususfructus legetur, et ex Neroniano confirmetur legatum, sine dubio dicendum est, ius adcrescendi cessare, si modo post constitutum usumfructum fuerit amissus. quodsi 'ante*a*[7] socius amittat, erit danda totius petitio. Idemque, et si sinendi modo fuerit legatus ususfructus. An tamen in Neroniano,[8] quoniam exemplum uindicationis sequimur, debeat dici, utilem actionem, amisso usufructu ab altero, alteri dandam, quaeri potest: et puto secundum Neratium, *ad*mittendum. In fideicommisso autem id sequimur, quod in damnatione.

86. [9]Nouissime, quod ait Sabinus, si uxori cum liberis ususfructus legetur, amissis liberis eam habere, quale sit, uidendum. Et siquidem 'do lego' legetur, tametsi quis filios legatarios acceperit, sine dubio locum habebit propter ius ad-

---

[124]) *Hollw. suppl.* [5]) *Ad sententiam supplevi. De sequentibus cf. L.* 15. *D. de reb. dub.* (34, 5). *L.* 34—36 *pr. D. ad l. Aquil.* (9, 2). *Extrema verba exstant L.* 3. *D. de manum. vind.* (40, 2) *ex Ulp. lib. XVII. ad Sab.* [6]) *An* XIII? *Cf. L.* 31. *D. de testam. mil.* (29, 1). [7]) *De Buchh. cj.* ante et *Vat. edd.* [8]) *Cf. Gai.* 2, 197. [9]) *In epitomen redegit haec L.* 8. *D. de usufr. accr.* (7, 2). *Cf. Cic. pro Caec.* 4. *supra* §. 73.

crescendi. sed si legatarii non fuerint, multo magis, quoniam partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. Matre autem mortua, siquidem legatarii fuerunt, soli habebunt iure adcrescendi: si heredes, non iure adcrescendi, sed iure dominii, si fundus eorum est, ipsis 'adcrescit;[129*] sin minus, domino proprietatis. sed si nec heredes fuerunt, nec legatarii, nihil habebunt.

87. [130]Quodsi per damnationem fuerit usus fructus legatus matri, siquidem legatarii sunt fili*i*, partes '(*factae*)[1] sunt: si non sunt, sola mater legataria est, n*ec* mortalitas liberorum partem 'ei*us*[2] facit. [**87.**] [3]Sabinus certe uerbis istis non ostendit, utrum legatarii fuerint, nec ne. sed Iulianus lib. XXXV. Dig., relata Sabini scriptura, ait, intelligendum eum, qui solos liberos heredes scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut ostenderet magis, matrem ita se uelle frui, ut liberos secum habeat: 'alioquin', inquit, 'in damnatione ratio non permittebat ius adcrescendi.'[4] proposuit autem Iulianus uel 'do lego' legatum usumfructum, uel per damnationem; et sic sensit: 'quod si[5] legatarii sint et heredes soli, in 'do lego' legato non 'est *inter* (*eos*)[6] ius adcrescendi, 'ut qui,[7] si alteri ab altero legetur (quoniam a semetipsis inutiliter legatum est) sibi non concurrunt;[8] matri uero non in totum concurrunt, sed alter pro alterius portione: et in eo dumtaxat ius adcrescendi erit; mater tamen aduersus utrumque ius adcrescendi habet.[9] |

[129*]) *Malim* adcedit. [130]) *Orationem antecedentis §i hic ut in aliis §is, etiam* 87. *et* 88., *nullo intericcto, continuari, palam est.* [1]) *Excidit, ut puto,* facte *ob similitudinem v.* parte, *cui* s *ex* sunt *adhaesit.* partes su*munt ed. Moms.* [2]) ei *Vat. edd.* [3]) *L.* 8. *cit. quaedam ex his habet.* [4]) *Et tamen in universum verisimile est, testatorem mortalitate unius alteriusve liberorum nihil voluisse legato decedere.* [5]) quasi *Vat. edd.* quod si (*i. e. si autem*) *dicit, quia plerumque pro legatariis non habendos esse, praemonuerat.* '*quamuis*' *ed. Moms.* [6]) c̄c̄ *Vat. pro* c̄+. [7]) adque *Vat.* atque *edd.* [8]) *Cf. L.* 34. §§. 11. 12. *D. de leg.* 1. *Adde L.* 2 *pr. D. de instruc. leg.* (33, 7). *L.* 67. §. 1. *D. de leg.* 1. *Igitur Gaio ex besse, Quinto ex triente heredibus institutis, illi ex triente Quinti, huic ex besse Gaii usus fr. legatus esse videbitur. Qui in h. l. desudarint, vid. apud Heimsoeth. l. c. p.* 48. *Buchholtz Praelegate p.* 419 *sq.* [9]) *Cf. L.* 41 *pr. D. de leg.* 2.

88. Iulianus subicit, Sextum quoque[140] Pomponium '*re-* 95.b. 96.b. [18]
sponsum referre,[1] et si per damnationem[2] ususfructus '*cum* liberis uxori[3] legetur, '(*legatum*)[4] singulare hoc esse, a*t*que ideo fili*i* personam[5] matri 'accedere,[6] nec esse legatarios, sed, matre mortua, liberos quasi heredes usumfructum habituros. 'Ego', inquit Pomponius, 'quaero, quid, si mixti fuerint liberis extranei heredes?' '(*Et*)[7] ait, et filios pro legatariis habendos, et mortui partem interituram: Aristonem autem adnotare, haec uera esse. et sunt uera.

89. [8]Ul*p*. ad Sabinum lib. 'XVII.[9] De illo Pomponius dubitat, si fugitiuus, in quo ususfructus meus est, stipulet*ur* aliquid, uel 'mancipio[150] accipiat, an per hoc ipsum, quasi utar, retineam usumfructum. magisque admittit, retineri. nam saepe etiamsi praesentibus seruis non utamur, tamen usumfructum retinemus, ut puta aegrotante seruo, '(*uel*)[1] infante, cuius operae nullae sunt, uel defectae senectutis homine. nam et si agrum aremus, licet tam sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinemus 'usumfructum.[2] Iulianus tamen lib. XXXV. Dig. scribit, etiamsi non stipuletur qui*d* seruus fugitiuus intra annum, mancipioue accipiat, tamen retineri usumfructum. 'nam qua ratione', inquit, 'retinetur a proprietatis domino

---

140) et, *quod hic habet Vat., omis. Hollw. et Moms., ego transtuli ante* si per damnationem. *Cf. L.* 8. *D. de usufr. accr.* (7, 2). 1) praeferre *Vat. edd.* (referre *Moms.*) *Sed non dubito scriptum fuisse:* Rreferre *i. e.* responsum referre, *cui deinde Pomponii quaestionem* (Ego, inquit Pomp. quaero) *subiungit. De Sexto Pomponio responsum apud Iulianum vel sententiam Aristonis referente vid. L.* 63. §. 9. *D. pro soc.* (17, 2). *L.* 18 *pr.* §§. 1. 2. *D. de don.* (39, 5). *Vid. etiam Gai.* 2, 218. *L.* 44 *pr. D. sol. matr.* (24, 3). *Fitting über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur. p.* 9. 2) *Quanquam ibi partes ab initio fieri solent et ius accrescendi esse negatur.* 3) *Ita etiam Moms. ed.* et (*pro* c') liberis uxori *Vat.* uxori et liberis *ed. Hollw. Sed vid.* §. 86. 4) *Supplevi. Excidit ob antecedens* legetur; *legatum singulare est uni personae, non pluribus datum.* 5) *Hoc quoque probat, responsum referri; cf. not.* 141. 6) accederet *Vat. accedere, ne sine liberis ad usumfructum mater* accederet *ed. Moms. Non probo.* 7) *Ex Dig. supplevi.* 8) *Est L.* 12. §. 3. *D. de usufr.* (7, 1). 9) *Ex Dig.* XVI: *Vat. ed. Hollw.* 150) mancipium *Vat. ed. Hollw.* 1) *Ex Dig. suppl.* 2) *Dig.* eum *Vat. ex nota non intellecta.*

possessio, etiamsi in fuga seruus sit, pari ratione etiam ususfructus non amittitur.'

VENVL. L. I. DE INTERD. **90.** . . . [153] lib. I. de interdictis, sub titulo 'In eum, qui legatorum nomine, non uoluntate eius, cui bonorum *possessio* data erit, possidebit.' Si usufructu legato legatarius fundum nanctus sit, 'non competit [4] interdictum aduersus eum, quia non possidet legatum, sed potius fruitur. Inde et interdictum VTI POSSIDETIS utile hoc nomine proponitur (*et*) VNDE VI, quia non possidet. Utile '*hoc inter*dictum tali *formula* [5] concipiendum est: QVOD DE HIS BONIS LEGATI NOMINE POSSIDES, QVODQVE VTERIS FRVERIS, QVODQVE DOLO MALO FECISTI, QVOMINVS POSSIDERES, VTERERIS FRVERERIS. [6]

IDEM L. II. DE INTERD. **91.** [7] *Idem* lib. II. de interdictis, sub titulo 'Si uti frui '(*ui*) [8] prohibitus esse dicetur.' Non is, ad quem 'ususfructus *inter* uiuos *peruenerit uel per lega*tum, uel [9] qui utendi fruendi causa, cum ususfructus ad eum '*non pertineat*, in qua [160] re sit, possidere 'eum [1] uidetur, et ob i*d*, qui uti frui (*ui*) [158] prohibitus est, proprie deiectus dici non potest. ideo specialiter hoc interdictum eo casu desiderari '*uisum est.* [2]

IDEM L. IIII. DE INTERD. **92.** [3] *Idem* lib. IIII. de interdictis, sub titulo 'A quo usus-

---

153) *Ulp. nomen excidisse, statuunt Buchh. et Zimmern. Sed vid. nostram praef.* 4) *Sic ex V^d. ed. Moms.* competit *Vat.* competit (*utile*) *ed. Hollw.* 5) *Restitui, scriptum fuisse ponens:* h' † (*hoc evanidum in fine versus*) dictū tali f. *Quod Hollw. proposuit: 'autem interdictum quod legatorum' spatium excedit.* utile dat*ur.* Videlicet *ed. Moms., quam vide.* 6) cetera, *quod addunt edd. ex Vat., non est in V^d.* 7) *Cf.* §. 93. *L.* 3. §§. 13—18. *D. de vi* (43, 16). *L.* 27. *D. de donat.* (39, 5). *L.* 60 *pr. D. de usufr.* (7, 1). 8) *Geminando restitui.* 9) *Ad vestigia V^d. restitui. Alii alia ad h. l. commenti erant. Vid. etiam Rudorf. Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p.* 233. *Quod Moms. ed.: 'a* uiuo *domino peruenerit uel per testamen*tum,' *spatium capere non videtur; nec dici solet 'per testamentum peruenire'.* 160) pertineret, missus in qua *ed. Hollw. pertineat, in ali*qua *ed. Moms., ubi vid. V^d.* 1) *V^d. ed. Moms.* eam *Vat. ceterae edd.* 2) *Supplevi.* desiderab*itur ed. Moms. — Proprium igitur et suo sub titulo propositum* (§. 93. *et L.* 27. *cit.*) *hoc interdictum fuit. Quare cave, cum Ad. Schmidt (Jahrb. f. gem. R. III. p.* 256.) *in L.* 3. §. 13. *cit., ubi Iustiniani prudentes quaedam reciderunt, pro 'Unde ui' corrigas 'Unde ui utile'.* 3) *Cf. Ulp. Inst. fr. Vind. IV. L. un. C. uti poss.* (8, 6). *L.* 80. *D. de rei*

fructus petetur, si rem nolit defendere.' Sicut corpora uindicanti, ita et ius, satisdari oportet; et ideo necessario '(*ad*) exemplum[164] interdicti QVEM FVNDVM 'proponi*tur*[5] etiam 'ei interdictum[6] QV*E*M VSVMFRVCTVM VINDICARE VELIT de restituendo usufructu.

93. Post pauca sub titulo suprascripto. Restitutus ex hoc interdicto ususfructus intellegitur, cum petitor in fundum admissus sine periculo interdicti VNDE VI ad eam rem propositi depelli non potest. Idem Pedius 'a*it*,[7] diuersam causam esse possessionis, cum ille, qui posses|*sor est*, '*nisi a non possessore deiici non possit, qui uero ususfructus nomine quasi possideat, etiam a possessore, quominus fruatur, prohiberi possit.*[8]

[*Desunt paginae octo.*]

DE RE VXORIA AC DOTIBVS.

94. [1] . . . *Paullus lib. VII. Responsorum.* '*Fundus aestimatus in dotem datus a creditore antecedente ex causa* | fiduciae ablatus est; quaero, an mulier, si aestimationem dotis repetat, exceptione submouenda sit? ait enim, se propterea non teneri, quod pater eius dotem pro se dedit, cui heres non 'extiterit.'[2] Paullus respondit, 'pro praedio euicto[3] *si*ne dolo et culpa uiri pretium petenti doli mali exceptionem obesse; quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur. Poterit mulieri prodesse hoc, quod ait, se patri heredem non extitisse, si conueniretur;[4] amplius autem et consequi eam pretium fundi euicti, euidens iniquitas est, cum dolus patris ipsi nocere debeat.

PAVL. RESP. L. VII. 91.a. [19]

---

vind. (6, 1). 164) *De Schraderi cj. ed. Moms.* exemplum *Vat.* exemplo *ed. Hollw.* 5) proponi *Vat.* (*pro* proponit') *ed. Hollw.* 6) *Ex V^d. ed. Moms.* interdict*um ceterae edd.* 7) ali *Vat. Idem* Paedius. Ali *ed. Moms.* 8) *Restitui.*

1) *Est L.* 49. §. 1. *D. sol. matr.* (24, 3). 2) *Dig.* extitit *Vat. edd.* 3) *Vat.* praedio euicto *Dig. ed. Hollw.* 4) *A marito ex empto. L.* 52. §. 1. *D. de act. empt.* (19, 1).

95. [5]Paullus respondit, solam testationem dotis repetendae non sufficere ad moram doti factam, ut actio eius ad heredem transmittatur.

96. [6]'Die nuptiarum (*uir*) uirgini optulit munus, et duxit eam. quaero de donatione.' Paullus respondit, si ante nuptias uxori futur*ae* 'situlus argenteus[7] traditus est, donationem perfectam uideri; quodsi post nuptias donatio intercessit, 'ius ciuile[8] donationem inpedisse. quoniam igitur die nuptiarum munus datum proponitur, facilius in iudicio examinari posse tempus donationis et matrimonii.

97. Paullus respondit, id, quod dotis nomine marito datum est, si post mortem mariti nulla mora intercessit '(*atque ita mulier decessit*),[9] apud heredem mariti remanere oportere.

98. [10]Paullus respondit, stipulationem quidem in hunc casum conceptam CVM MORIAR, DARI utilem esse, etiamsi 'mixti casus[1] non interuenirent; ut autem de dote sua, quam apud maritum habet, mulieri testari liceat, inutiliter conuenisse uideri.

99. Paullus respondit, filiamfamilias ex dotis dictione obligari non potuisse.[2]

---

5) *Cf. Ulp.* 6, 7. *L.* 57. *D. sol. matr.* (24, 3), *infra* §§. 97. 112. 6) *Cf. L.* 66. *D. de don. int. vir.* (24, 1). *L.* 6. *C. de don. ante n.* (5, 3). *Paullo post v. 'uir' Moms. supplevit.* 7) *Sic ex V*[d]. *ed. Moms. Cum situlus, quem Glossae exponunt* κάδος, *mundo muliebri adnumeretur* (*Paul. S. R.* 3, 6. §. 83.), *suspicor moris fuisse, ut mundus muliebris tanquam nuptiale munus in eiusmodi vase a marito novae nuptae offerretur, unde perinde situli nomen traxerit, atque Galli munus a cado vel potius cadello 'cadeau' dixerunt, et ipsi Romani alia munera sportulas.* 8) *Ex V*[d]. *ed. Moms.* tunc iur*a ed. Hollw.* 9) *Haec supplevi, cum et necessario desiderentur et ob* ὁμοιοτέλευτον *facile excidere potuerint. Cf.* §. 95. 10) *Cf. L.* 4. *C. de contrah. stip.* (8, 38). *Gai.* 3, 100. 1) *i. e. in mulieris stipulatione 'cum moriar' admixti casus, velut testaturae de dote vel mortis causa donaturae: qui condicionem non faciunt, quia mens ita stipulantis est, ut heres repetere dotem possit. Cf. L.* 25. *C. de iur. dot.* (5, 12). *L.* 4. *C. de contr. vel comm. stip.* (8, 38). *Promittere dotem 'cum moriar' mulier non potest. L.* 20. 76. *D. de i. dot.* (23, 3). — si m*ortis causa donatio* non interueniret *cj. et ed. Moms. Non probo.* 2) *Cum tutorem non habeat, quo auctore obligari possit. Cf.* §. 10. *I. de inutil. stip.* (3, 20). *Gai.* 1, 192.

100. [13] 'Mater pro filia partem dotis dedit, partem dixit; filia in matrimonio decessit, relictis filiis ex alio matrimonio; quaero de iure dotis.' Paullus respondit, eam, quae data est, mortua in matrimonio muliere, apud uirum remansisse; eam, quae dicta est a matre, 'peti[4] non posse.

101. Paullus respondit,[5] rebus non aestimatis in dotem datis maritum culpam, non etiam periculum praestare debere.

102. 'L. Titius cum esset in patris potestate, absente eo duxit in matrimonium Septiciam filiamfamilias, cuius nomine dotem accepit a patre; postea superuenit pater, quo praesente du*r*auit in diem mortis filii matrimonium; postmodum decessit L. Titius: quaero, an ex eo, quod non contradixit pater, etiam dotis dationi consensisse uideatur, et ideo actione rei uxoriae filii nomine teneatur?' Paullus respondit,[6] patrem etiam postea nuptiis consentientem et matrimonium filii sui et dotem efficere; et 'ideo rei uxoriae iudicio et uulgari conueniri posse, et ex persona filii,[7] in 'quam actionem[8] peculi*i* quantitas 'deducitur. Tamen[9] in proposito tutius fuit respondere, ex persona filii eum conueniri posse, qui solus contraxerat; etsi alias placeat, patrem, quo consentiente filius | dotem accepit, rei 91.b. [20] uxoriae iudicio uulgari conueniri posse.

103. Paullus respondit,[20] rei uxoriae titulo id solum peti posse, quod in dotem datum est. Ex donatione autem non potest peti id, quod ante matrimonium in stipulatum deductum non est, saluo eo, ut quaeratur, utrum perfecta 'fuerit[1] donatio, an non.

3, 108. 176. *Ulp.* 11, 20. 13) *Cf. Ulp.* 6, 2. 4. 4) repeti *Vat. Sed maritus petere non potest.* 5) *Cf. L.* 5. §. 2. *D. commod.* (13, 6). *L.* 1. §. 6. *D. de dot. prael.* (33, 4) *etc.* 6) *Cf. L.* 5. *C. de nupt.* (5, 4). *L.* 68. *D. de iur. dot.* (23, 3). 7) *Ex Savinii cj.* ideo ex persona filii rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse *Vat. ed. Hollw. Similiter sed expuncta voce* uulgari *ed. Moms.* 8) *Sic etiam Moms. ed.* qua actione *Vat. ed. Hollw. De re cf. L.* 22. §. 12. *L.* 25 *pr. L.* 53. *D. sol. matr.* (24, 3). *L.* 36. *D. de pecul.* (15, 1). 9) deducitur t*antum*modo. *ed. Moms. ex cj. Sed Paullus responsum antea datum corrigere videtur.* 20) *Cf. L.* 1. *C. de don. ante nupt.* (5, 3). 1) *De Buchh. cj.* fuit *Vat. ed. Hollw. De re cf.* §§. 302. 310. 311.

104. Paullus respondit,[22] dignitatem mul*ie*rum ex honore matrimonii et augeri et minui solere.

105. Paullus respondit, 'aestimatis[3] rebus in dotem datis et manente matrimonio euictis, uiro aduersus uxorem ex empto conpetere actionem;[4] et ideo eius quantitatis, quae in aestimationem deducta est, sextas retineri posse.[5]

106. 'Conuenit in pacto dotali, ut diuortio facto sextae liberorum nomine retinerentur; quaero, an discidio interueniente sextae retineri possint?'[6] Paullus respondit, secundum ea, quae proponuntur, posse. [**107**.] Item quaesitum[7] est, si uir 'repudium mis*er*it[8] et eandem 'redux*er*it,[9] eaque mulier absente uiro de domo eius discesserit, an aeque sextae retineri possint ex priore pacto? Paullus respondit, si uerum diuortium intercessit, et ad eundem 'rursum[30] reuersa, non renouato pacto, man*en*te dote diuortit, sextas liberorum nomine ita demum retineri posse, si culpa mulieris diuortium intercessit.[1]

PAVL. L. VIII. RESP. **108**. Paullus lib. VIII. Responsorum 'titulo de re uxoria.[2] Paullus respondit, patrem dotem a se profectam, mortua in matrimonio filia, deductis quintis singulorum liberorum nomine, repetere posse.[3]

109. Paullus respondit, pupillorum matrem uxorem ducere tutoribus interdictum non esse, et ideo eum,[4] de quo quaeritur, et priuignum fuisse, et recte heredem institutum uideri.

---

22) *Cf. L.* 8. *D. de senat.* (1, 9). *L.* 10. 28. *C. de nupt.* (5, 4). *infra* §. 115. 3) *Ex V^d. Moms. ed. Omiserant ex Vat. edd.* 4) *Cf. L.* 1. *C. de i. dot.* (5, 12). §. 94. *not.* 4. 5) *Cf. Ulp.* 6, 10. 6) *Sc. in infinitum. Cf.* §. 120. *L.* 2. 24. *D. de pact. dot.* (23, 4). *L.* 48. *D. sol. matr.* (24, 3). *L.* 1. §. 1. *D. de dot. praeleg.* (33, 4). 7) *Ita Buchh. In eadem sc. causa* (§. 106.) *hoc quoque quaesitum erat.* Item. Quaesitum *ed. Hollw.* 8) qui (*sed hoc ex correctione superscriptum*) repudium misit *V^d.* 9) reduxit *Vat. edd. Paullo post restitui* eius *ex V^d. Moms. ed.* 30) *Suspicor hoc depravatum ex* ml uirum (mulier uirum). 1) *Itaque non ex pacto, quod non item ut matrimonium et dos tacite renovatur, sed communi iure. Cf. L.* 33. *D. de rit. nupt.* (23, 2). *L.* 13. *D. de i. dot.* (23, 3). *Ulp.* 6, 10. 11. 2) *Ab alia manu in Vat. addita. Cf. Interpr. ad L.* 2. *Th. C. de dotib.* (2, 13) *in Haen. ed. Leg. Rom. Vis. p.* 92. *et ex eadem Lege Papin. locum supra p.* 333. 3) *Cf. Ulp.* 6, 4. 4) *Puta pupillum, quem sub appellatione 'priuigni'*

110. Paullus respondit, etiam post nuptias copulatas dotem promitti uel dari posse; sed non curatore praesente promitti debere, sed tutore auctore.[35]

111. ‘L. Titius a Seia uxore sua inter cetera accepit aestimatum etiam Stichum puerum, et eum possedit annis fere quattuor; quaero, an eum usuceperit?’ Paullus respondit, si puer, de quo quaeritur, in furtiuam causam non incidisset, neque maritus sciens alienum in dotem accepisset, potuisse eum aestimatum in dotem datum post nuptias, ’ante non, anno[6] usucapi; ’quam*uis enim*[7] Iulianus et ante nuptias res dotis nomine traditas usucapi pro suo posse existimauerit, et nos quoque idem probemus,[8] tamen hoc tunc uerum est, cum res dotales[9] sunt. cum uero aestimatae dantur, quoniam ex empto incipiunt possideri, ante nuptias ’pendente uenditione,[40] non prius ’usucapio[1] sequi potest, quam nuptiis secutis.[2]

112. ‘Apud magistratus de plano ’L. Titius[3] his uerbis a marito repetit: «Anicius Vitalis dixit: ‘Quoniam praesto est Fl. Vetus iunior, peto ’Re | . . *quae uxor eius fuit*, *nomin*e[4] 99.b. [21] ab eodem ex legibus et edictis dotem et peculium.[5] ’*Mandatum sibi ab ea esse*[6] *d*ixit tabulis signatis, nec p*ro*tulit. Fl. Vetus iunior dixit: ‘*Nullo iure abs te postulat*us sum.’ Duumuir dixit: ‘Sermo uester in actis erit.» *Quaero*, *defuncta muliere*, *an a*d heredes eius rei uxoriae actio transierit, cum ’[h]is, qui repe*tisset*[7] *eius nomine, eius neque* curator, neque *tutor heredem instituerat.*

$\frac{2}{3}$ *po.*

[35]) *Cf. Cic. pro Caec.* 25. *pro Flacc.* 35. *Ulp.* 11, 20. 27. [6]) anteno, *mox factum* antino, *denique correctum* anno *Vat.* ante no*n ed. Holhv. Tempus non potuit omitti.* anno *ed. Moms.* [7]) qn *Vat.* (*sc. pro* q̄um) qu*amuis edd. Holhv. Moms.* [8]) *Cf. L.* 1. §. 2. *D. pro dot.* (41, 9). [9]) dotalis *Vat. ed. Hollw.* [40]) *Ex Savinii cj. ed. Holhv.* aut pendente uenditione *Vat.* autem pendet uenditio *Meyerfeld cj.* [1]) ususcapio *Vat. ed. Hollw.* [2]) *Cf. L.* 2. *D. pro dote* (41, 9). *L.* 2. §. 2. *D. pro empt.* (41, 4). [3]) *Legendum videtur* Anitius *vel* L. Anitius. [4]) *Restitui hunc et sequentes versus, paucis post V*[d]. *compertum mutatis. Alia supplementa Moms. dedit. In hoc versu non dubito* Re . . . . *initium esse nominis proprii, velut* R*emigiae vel* R*estitutae.* rei *uxoriae actione Buchh. cj.* r*em uxoriam ed. Moms.* [5]) *Cf.* §. 254. *L.* 9. §. 3. *D. de i. dot.* (23, 3). [6]) *Iam Buchh. pleraque restituit.* [7]) *Sic ex V*[d]. *Moms. ed.* his quae re . . . . *Vat.*

procurator, neque cognitor, aut *quis ali*us *fuisset*, *cuius postulationem ratam* haberet.' Paullus respondit, mulieris nomine postulatum 'u*irum*,[48] '*sufficere; per quemcunque enim p*osse actionem rei uxoriae perpetuari.[9]

INCERT. IMP. **113.** [50] . . . *Paternam laedi v*erecundiam, hoc est, uitae probabilis instrumentum[1] *filiae proprie datum in per*iculum redigi, ut eam praelatam *l*iceat '*heredi*tatis cum[2] *sociis aequari*, *par non est eo*, *quod pater*, fretus con*iu*nctionis firmitate, 'pro*missio*nem[3] *solo libello perfecit*, *quamquam eam* iuxta statutum iudicantis adflixerit *ob hoc sententia*, *cuius iniuri*a deprimitur. Viderit enim, utrum in praeteritum *auctoritas extet apud uirum de d*ote repromissa aestimantis aliquid remanere *oportere*, *quod sine stipulatione hau*d constituta petendi firmitas putaretur e commu*ni dotium iure*, *dum po*tior parentium affectus persuasit, ut in 'sola[4] *conuentione filiae cauta* dote obligatio gigneretur.[5] Frustra euidens *male detorquentium patern*am restituendae dotis uoluntatem astutia here*dum ita interpretatur*, *quasi de s*peciebus, quas doti pater filiae nomine designaue*rat*, *sua gratia quid ad gener*um libelli scribtione promat, et de redhibitione *sibi facienda caueat*, *qui contr*a filiae dotem restitui uoluit. Frustra Maximus

---

48) videri *ed. Moms.* 9) *De re cf. L.* 24. §. 2. *D. de usur.* (22, 1) *et* §. 334. *In margine lemma:* H. Posse per quemcunque actionem . . . . (rei uxoriae *suppl. Meyerfeld*) perpetuari. *Quod praemittitur his scholiis* H. (*Detlefseno visum* b) *non dubito quin significet* Hic *sc. traditur, vel require. Vid. simile scholium in Consult. ante c.* 6. 50) *Est rescriptum inferioris aetatis imperatoris ad Renati simul libellum et, cum is appellasset a Maximi sententia, ad eius relationem s. consultationem datum* (*cf. Gothofr. ad L.* 6. *Th. C. de appell. et poen.* 6, 30. *et de iteratis precibus infra* §. 282.). *Quaerebatur, an si pater libello a genero subscripto, quo res dotales enumeraverat, de his filiae suae restituendis cavisset, dos filiae donata videretur, ut ea et repetere dotem ex pacto paterno posset, nec conferre eam fratribus necesse haberet. Caetera ex restitutione, quam informavimus, cognosces.* 1) *Cf. Appian. de b. c.* 4, 33. 2) . . . . tatis eum *V.* *propri*etatis eum *edd. In marg. est lemma:* Hic, dotem (*V*[d]. donum *Vat.*) per libellum promi*ssam* et sine stipulatione afferre *filiae* actionem. 3) proi . . . . em *Vat. et V*[d]. 4) *V*[d]. solo *Vat.* 5) *Cf. L.* 45. *D. sol. matr.* (24, 3). *L.* 7. *C. de pact. conv.* (5, 14).

u. c., *dum filiae stipulationem d*esiderat, Renato submoto,[56] cui dos Paulinae no*mine data est*, *hanc ita tantum eius re*petitionem instituere potuisse iudicauit, *ut conferret. Cum igitur*, *quae sit demort*ui uoluntas soceri, primo per libellum, dehinc *per relationem Renatus nos* consuluit, auxilium nostrae mansuetudinis in*plorans pro uxore*, *ut praeses prouinciae un*dique uersum eius actionibus aditum daret, qui cum repetitionem *dotis ex pacto ei denegas*set, uiolato necessitudinis iure, secundo soceri iu*dicio eam priuauit contra heredes*, *hoc ad*ipisci merebatur. Quapropter Maximi sententia dotem, cuius *pretium non oportet heredibus patris iux*ta extremam restitui uoluntatem, qui eam reddi *filiae suae antea pepigit*, *proh*iberi placuit. nec enim dubium est, effectum restitutio*nis filiae a Renato esse de*stinatum, cui dotem filiae nomine per libellum *constituit*. . . . .

114. [7] *P*aullus lib. VIII. Responsorum. (*Inter*) uirum et uxorem conuenit, cum res et *inter eas mancipia aestimata in do*tem darentur, ut, diuortio secuto, utrum uellet mulier | eligeret, uel mancipia, uel aestimationem. Manent*e matrimonio quaedam ex mancipiis* pepererunt. quaesitum est, si mulier mancipia elegisset, *an partus quoque eius esse de*berent? Paullus respondit, quoniam periculo mariti uixer*unt mancipia*, *partus quoque ex iis matrimonii* tem*p*ore perceptos apud uirum remanere deb*ere*.[8]

PAVL. L. VIII. RESP. 99.a. [22] ⅔ *pr.*

115. *Idem lib. . . resp. refert* talem consultationem et responsum. '*Minor XXV annorum Luci*a Titia cum nuberet Septicio, maioris dign*itatis uiro*, *ei decies centena*[9] milia in dotem dedit, cum non amplius in bonis ha*beret. Num recte dedit et num* uerum est, quod a quibusdam dicitur, omnia in dotem da*ri bona posse?*' '*Paullus respondit*, *recte dotem*

---

56) *i. e. si is morte vel alias e matrimonio submotus esset.* 7) *Cf. L.* 18. *L.* 58. 69. §. 9. *D. de iur. dot.* (23, 3). *L.* 66. §. 3. *D. sol. matr.* (24, 3). *L.* 48 *pr. D. de leg.* 2. *Lacunas rectius mihi videor quam Hollw. et alii explevisse.* 8) *Ex eodem Paullo sequitur aliud responsum: sed dicendum videtur, prima verba esse collectoris vel collegae potius, qui hunc titulum recensens quibusdam supplementis auxerit. Lacunas explevi.* 9) *Cf. Brisson. de form.* 6, 127.

datam;[60] dari posse, argumento esse in manu*m* conuention*em.*[1]

116. [2] '*Iure potestatis pater inuita* filia repudium genero misit. Quaero, *an idem iure stipulatio*nis dotem petere possit?' Paullus respondit, matrimonium quidem re*pudio quoad socerum solutum* uideri; se*d* patri filiam inuitam a marito *abducere non licere; nec* dotem repetere posse, nisi filia consentiente.[3]

117. 'Lucius Titius Septiciam ducturus ux*orem erat nondum nubilem.*[4] postea Septicius datus tutor Septiciae eunde*m Titium potiorem nominauit* tutorem. Quaero, an excusandus sit?' Paullus respondit, de offi*cio praetoris quaeri; sed melius*[4] eum facturum, si eum, de quo quaeritur, potiorem non *pronuntiet, ne nuptias* destinatas 'ea res[5] inpediat.

118. Paullus respondit, etiam 'ma*nente accusatione adulterii,*[6] eam, quae rea facta erat, nubere potuisse.

VLP. L. II. DE OFF. PROCONS. **119.** Ulpianus lib. II.[7] de officio proconsulis. Impp. (*nostri*) Augg. Iulio 'Iu*liano*[8] *consulente, crimine postula*tam dotem recte reddi sibi desiderare 'dixerunt,[9] quae *omnino*

---

60) *Ita Moms. restituit. De re cf. L.* 9. §. 1. *D. de minor.* (4, 4). *L.* 1. *C. si adv. dot.* (2, 34). *L.* 4. *C. de i. dot.* (5, 12). 1) *Cf. Cic. Top.* 4. §. 23. 2) *Lacunas sensus et spatii accuratiore habita ratione supplevi, partim aliorum usus commentis. Cf. L.* 32. §. 19. *D. de don. int. vir.* (24, 1). *L.* 1. §. 5. *D. de lib. exhib.* (43, 30). *L.* 5. *C. de repud.* (5, 17). *Paul. S. R.* 5, 6. §. 15. 3) *Quod in dote non receptitia etiam soluto inter coniuges matrimonio futurum erat.* 4) *Lacunam supplevi. Similiter Moms.* 5) *V*[d]. earum *Vat.* eorum *ed. Hollw. De re cf.* §. 202. *L.* 1. §. 5. *D. de excus.* (27, 1). *L.* 15. *D. de spons.* (23, 1). 6) *Hollw. restituit ex L.* 11. §. 13. *D. ad l. Iul. de adult.* (48, 5): *dubito, an recte, cum videatur addendum fuisse: post mortem mariti. Cf. L.* 26. 34. §. 1. *D. de rit. nupt.* (23, 2). 7) *Quo libro etiam de criminibus egit L.* 3. *D. de priv. del.* (47, 1). *L.* 6. *D. de accus.* (48, 2). *L.* 1. *D. de custod. et exh.* (48, 3). *Hinc et propter vicinitatem* §. 118. *hanc* §. *ad crimine postulatam pertinere ratus, ex sententia L.* 41. 42. 45. §. 1. *D. de solut.* (46, 3) *restitui. Cf. etiam L.* 22. §. 6. *D. sol. matr.* (24, 3). *L. ult. D. de feriis* (2, 12). 8) *Ex Buchh. cj. coll. L.* 2 *pr. D. de bon. eor. qui ante s.* (48, 21), *unde patet, imperatores Augg. esse Severum et Antoninum.* 9) *Ex Hollw. cj.* d *lineola transmissa Vat.* diuus *ed. Moms.*

repeti iam possit. quod etiam in patre seruabitur, qui consentiente filia re*a dotem communem repetit:* nec moratoriae dilationi locus erit, quod mal*e perditurus dotem sit.*[70]

120. [1] Ulpianus lib. XXXIII. ad Edictum. Inter cetera 'in reddenda[2] *dote obseruanda cum pla*ceat, ut retentionum ratio habeatur, siquidem conueni*t* d*e iis*, *id modo pactum ualet, quo* non deterior dotis causa fiat: nisi in eum casum, quo *liberi extent, conuenerit;* hoc enim iure utimur; 'et[3] Iulianus scribit, et est rescript*um; itaque a marito etiam tota* dos retineri uno filio interueniente potest, si modo non culp*a eius diuortium factum sit.* Quodsi nihil conuenit, exercendae retentiones non sunt '*praeter solitas.*[4] *VLP. L. XXXIII. AD EDICT.*

121. Papinianus lib. IIII. Responsorum. Non ab eo culpa dissociandi matri*monii procedit, qui nuntium diuor*tii misit, sed qui discidii necessitatem 'indu*x*it.[5] *PAP. L. IIII. RESP.*

122. Item. Conuenit, ut diuortio uel morte uiri solu*to matrimonio* . . .

[*Desunt quaterniones decem s. paginae centum et sexaginta.*]

DE EXCVSATIONE.

[1] **123.** . . . | eum, de quo agitur, et de incolumitate eius 'ibi[2] rescribant. s2.a. [23] *VLP. L. SING. DE EXC.*

124. Item. Hi quoque, qui sunt ex collegio sex 'primorum,[3] habent a tutelis excusationem; sed non simpliciter, sed

---

70) *Cf. L.* 22. §. 1. *D. sol. matr.* (24, 3). 1) *Restitui paucis aliorum adhibitis. Cf.* §. 106. *ibique laud. Aliter Moms.* 2) *Ita V*[d]. (*Moms. p.* 408.) in *omitt. Vat. edd.* 3) *Legendum videtur* ut *vel:* (*et ita*) et. 4) *Haec addidi, diffidens Maio notanti, reliquum spatium versus scriptura vacuum videri. Etiam Moms. V*[d]. *supplevit: 'nisi legitimas.'* 5) *Ex Maii cj.* inducit *Vat. edd. Holtw. Moms. In marg. schol.:* H(ic). Non ab eo culpam diuortii procedere, qui repudium dedit, sed qui dandi necessitatem ind*u*xit.

1) *De* §§. 123—170. *sumptis ex Ulp. lib. sing. de excus. vid. Buchh.* 2) sibi *Vat. V*[d]. *edd.* 3) uirorum *cj. Buchh. Male. Cf. Nov. Valent.* 34. §. 3., *ubi leg.:* sexprimarius *et post* seuir *pro* siuir. *Item L.* 39. *Th. C. de decur.* (12, 1).

post unam. nam non alias a ceteris uacant, nisi unam habeant.

125. [4]Item. Olim uarie obseruaba*tur* circa numerum tutelarum; sed hodie certo iure utimur, tam ex rescriptis diuorum, quam ex constitutionibus imperatorum nostrorum: nam si quis tres tutelas siue curas habeat, excusatur.

126. [5]Item. Haec locuti sumus de tutelis, finitis non inputandis. eodem loco sunt et non coeptae.

127. [6]Item. Sed hodie hoc iure utimur, ut si filium quis habeat in potestate, tam patris, quam fili*i* onera patri in numerum 'procedere (*debeant*).[7]

128. Item. Hodie itaque ut quis excusetur, tria onera allegare debet, siue tutelarum, siue curarum, siue etiam curae kalendari*i*; et 'si uel[8] eiusdem tituli sint tria onera, a quarta excusant.

129. [9]Item. Valetudo quoque mala praestat uacationem, si talis sit, ut ostendat, eum ne quidem rebus suis administrandis idoneum esse.

130. [10]Item. Si quando autem huiusmodi ualetudo adfirmetur, inspectio praetoris necessaria est. Siue autem quis arthr*i*ticus sit, siue 'p*hthi*sicus,[1] siue epilempticus, siue 'orbus,[2] et his similia, excusantur.

131. [3]Item. Verba rescripti: 'Libertus, qui negotia senatoris populi Romani 'gerit,[4] a tutela excusatur; a muneribus autem ciuilibus, cum ipse quoque bonis publicis fruatur, non uacat.'

132. [5]Item. Sic autem interpretantur prudentes has constitutiones, ut unum libertum procuratorem in 'quaqu*e*[6] domo

---

4) *Cf.* §§. 128. 231. §. 5. *I. de excus:* (1, 25). 5) *Cf. L.* 2. §. 9. *D. de excus.* (27, 1). 6) *Cf.* §. 190. *L.* 4. §. 1. *L.* 5. *D. h. t.* 7) *De Böcking. cj.* proce*dant edd.* 8) *De Böcking. cj. i. e. si adeo; difficiliora enim tria onera diversi tituli sunt, quam eiusdem.* sū *Vat.* siue *ed. Hollw.; postea* siue non *excidisse cj. Mai.* siue diuersi *addit Moms. ed.* 9) *Cf.* §. 7. *I. h. t.* 10) *Cf.* §. 239. *L.* 10. §. 8. *D. h. t.* 1) *Ex Barkovii cj.* posicus *Vat. ed. Hollw.* psoricus *Dirks. cj.* podag*ricus ed. Moms.* 2) *Suspicor:* nisu orbus *vel* surdus. 3) *Cf. L.* 15. §. 8. *L.* 44. §. 3. *D. h. t. L.* 17. §. 1. *D. ad munic.* (50, 1). 4) *V*[d]. *ed. Moms.* curat *Vat. ceterae edd.* 5) *Cf. L.* 13. *C. h. t.* (5, 62). 6) quaqua *Vat. edd.*

senatoris uoluerint uacare, non quotquot erunt, si plures fuerint.

133. Item. Ergo uidemur hoc iure uti, ut is uacet, cui omnium rerum generaliter procuratio mandata sit; et non amplius, quam unus.

134. Item. Arcari*i* Caesariani, qui in foro Traiani habent stationes, ex sacris constitutionibus multifariam emissis habent immunitatem.

135. [17]Item. Qui iam tutores uel curatores sunt, si rei publicae causa absint, ad tempus excusantur.

136. Item. Eum, qui uiae curam habet ab imperatore iniunctam, excusari.[8]

137. Item. Anabolicari*i*[9] a tutelis curationibusque habent uacationem.

138. Item. Ii, qui in centuria *ac*censorum uelatorum[20] sunt, habent immunitatem a tutelis et curis.

139. [1]De litibus, quas tutor cum pupillo habet, an propterea excusetur? Et 'dicit,[2] propterea non excusandum; et extant rescripta.

140. [3]Item. Veterani quoque, post emerita stipendia | missi[4] honesta missione, in perpetuum a tutelis uacant. 82.b. [24]

141. Item. Primipilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, uacatio a tutelis '(*alienis*)[5] a diuo Hadriano dari coepit.

142. [6]Item. Decuriales quoque, qui ob id ipsum uacant a tutelis, '(*a tutela*)[7] condecurial*i*s filii non uacare,[8] si non habeant aliam excusationem.

---

17) *Cf.* §. 2. *I. h. t.* 8) *Fortasse:* c'stat (constat) excusari. *De re cf. L.* 22. §. 1. *D. h. t.* 9) *Cf. Vopisc. Aurel.* 45. 20) *Cf. lib. nostr. Verf. d. Serv. Tull. p.* 181. 1) *Cf.* §. 4. *I. h. t.* 2) dicitur *Mai. cj.* didici *Moms. cj. Sed malim credere, ICti nomen in recisis praecessisse, velut: Item Iulianus quaerit* de litibus. 3) *Cf. L.* 8. §. 6. *D. h. t. Tit. C. de excus. veter.* (5, 65). 4) *Ita Buchh. et Moms.* missi si *Vat.* *V*^d. *ed. Hollw.* 5) *Hoc in fine versus videtur excidisse. Cf.* §. 142. 'quoque' *et L.* 8. §. 12. *D. h. t.* 6) *Cf.* §. 235. *L.* 17. §. 2. *L.* 41. §. 3. *L.* 46. §. 1. *D. h. t. L.* 24. *C. eod. I. Gothofr. ad Tit. Th. C. de decuriis* (14, 1). 7) *Supplevi.* (*Idem cj. Moms.*) uacant, a tutelis *edd.* 8) *Fortasse geminandum:* r̄e *i. e.* responsum *vel* rescriptum est.

143. [29]Item. Neque autem primipilarium filii, neque ueteranorum, a tutelis excusantur.

144. [30]Item. Is, qui inter uigiles militat, quamuis post emerita stipendia legitima missus sit, non in perpetuum uacat a tutelis, sed intra annum, quam missus est: ultra non uacat.

145. [1]Item. Officium quoque militare excusat. 'nam *cum*[2] munus emeritum prodest, multo magis, cum frequentatur.

146. [3]Item. Qui Romae magistratu funguntur, quamdiu hoc funguntur, dari tutores non possunt.

147. [4]Item. Imperatores nostri constituerunt, ne '*ul*tra[5] ducentesimum miliarium senator populi Romani cogatur res pupillares administrare. Itaque in usu ita seruatur, ut ad eas res, quae ultra ducentesimum lapidem sunt, equestri*s* ordini*s* uiri dentur tutores 'siue[6] curatores a praetore. et hoc non tantum in eo senatore seruatur, qui decreto tutor uel curator datus est, sed et in eo, qui testamento.

148. Item. Is, qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex uaticinatione archigalli,[7] a tutelis excusatur.

149. [8]Item. *Ph*ilosophis quoque et medicis et r*h*etoribus et grammaticis, quibus 'per[9] hanc professionem immunitas dari solet, etiam uacatio a tutelis datur tam diuorum principum rescriptis, quam imperatoris nostri. Qu*od* ad medicos 'cetero*sque*[40] uniuscuiusque ciuitatis[1] pertinet, intra numerum 'qu*em*que[1*] esse debere, sacrae constitutiones docent.

150. Item. Neque geometrae,[2] neque hi, qui ius ciuile docent,[3] a tutelis excusantur.

---

[29]) *Cf. L.* 8. §. 2. *D. de vacat.* (50, 5). [30]) *Cf. L.* 8. §§. 4. 5. *D. h. t.* [1]) *Cf.* §. 14. *I. h. t.* [2]) *Sic infra* §. 222. namque *Vat. edd.* [3]) *Cf.* §. 3. *I. h. t. L.* 17. §. 4. *D. h. t.* §. 174. [4]) *Cf. L.* 21. §§. 2. 3. *D. h. t.* [5]) *nisi* intra *Moms. ed.* [6]) *Vd.* uel *Vat. edd. antiquiores.* [7]) *Cf. Tertull. apol.* 25. [8]) *Cf.* §. 15. *I. h. t.* [9]) propter *Mai. cj.* [40]) *Sic correxi et huc revocavi, quod Vat. et cdd. in fine sine sensu habent* cetera, *cui* cetera *in* §. 90. *non est simile.* [1]) *Non* περιοδευτάς. *Cf. L.* 6. §§. 1. 2. *D. h. t.* [1*]) quinque *Vat. edd.; sed vid. L.* 6. §§. 2. 10. *L.* 46 *pr. D. h. t. L.* 1. *D. de decret. ab ord.* (50, 9). [2]) *Cf. L.* 22 *pr. D. h. t. L.* 2. *C. de excus. artif.* (10, 64). [3]) *Cf. L.* 6. §. 12. *D. h. t.*

151. [44] Item. Qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando (*non*) admittuntur ad excusationem, uelut si minor sit annorum XXV, si adfini datus sit tutor, et aliquem usum rerum habeat; quod ius uenit ex epistula diui Hadriani.

152. [5] Item. 'Liberti [6] quoque, quamuis multa priuilegia excusationum praetendant, tamen a patroni sui liberorum tute'a non excusantur.

153. [7] Item. Qui patri pupilli promiserunt, se suscepturos tutelam, non excusantur, quia est ini*qu*um, alios non esse datos.

154. [8] Item. Si inmiscuit se administrationi tutor, perdit beneficium excusationis; plus enim egit, quam si promisisset; idque diui Fratres Domitio Rufo rescripserunt in haec uerba: 'Liber*ar*i tute|la, quam sponte suscepisti, *impro*be *nunc* de- 97.a. [25]
sideras.' [9] 92.b.

155. Item. [50] 'Igitur obseruandum deinceps erit, ut qui tutor datus (*sit*), si quas habere se causas excusationis arbitrabitur, adea*t* ex more: 'sed nec [1] infinitum captiosi silentii temp*us*, per qu*od* res interfrigescat, concessum sibi 'credat. *Nam hi*, [2] qui Romae uel intra centesimum [3] fuerint, sciant, in proximis diebus quinquaginta se excusationis causas allegare debere, aut capessere administrationem; ac nisi id feceri*n*t, in ea causa fore, in qua sunt, de quibus consules amplissimi decreuerunt, periculo suo eos cessare.'

156. [4] Item. Formam autem ex hac constitutione datam hodie in usu ita celebrari animaduertimus, ut ex eo die inci-

---

[44]) *Cf.* §. 13. *I. h. t. Idem locus plenior et sanior legitur* §. 223. [5]) *Cf.* §§. 220. 224. *L.* 14. *D. h. t. L.* 5. *C. h. t. Paul. S. R.* 2, 29. §. 1. [6]) *Ex Barkovii cj.* de libertis *Vat. edd.* [7]) *Cf.* §. 9. *I. h. t.* [8]) *Cf. L.* 2. *C. si tut. v. cur. fals.* (5, 63). [9]) Liberi*s* tutela*m* q. s. s. prache; nam desideras*ti edd.* Liber*ar*i tutela q. s. s. *perper*am desideras *ed. Moms.*, *quo verisimilius videtur, quod dedi.* [50]) *Ipsius D. Marci de hac re constitutionis videtur pars esse. Cf.* §. 16. *I. h. t.* [1]) sed in (*pro* sed n') *Vat.* nec in *ed. Hollw.* ad ea*s* ex more *nec* in infinitum *ed. Moms.* '*adire*' *simpliciter dicitur* §. 161. 165. *L.* 10. §. 4. *D. h. t.* (27, 1). [2]) credant *V*[d]. credat *Vat. edd.* [3]) *Non opus est addere* miliarium; *cf. v. gr. Tacit. H.* 2, 24. 3, 15. [4]) *Cf. L.* 6. *C. h. t.* (5, 62). *L.* 13. §. 9. *L.* 16. *L.* 45. §. 1. *D. h. t.*

piant quinquaginta dies enumerari, ex quo '(*quis*) scierit,[55] se esse tutorem uel curatorem, scilicet ex eo, ex quo in notitiam eius decretum 'perlatum[6] sit testato: uel, si testamento datus sit, ex quo id 'quo*o*quo *modo*[7] scierit. Itaque ubi sciit, ne praescri*p*tione L dierum excludatur, si sint *s*essiones uel pro tribunali uel de plano, aduersario, id est ei, qui eum peti*i*t, denuntiare debet, et adire praetorem et titulum excusationis suae apud eum expromere. si feriae sint, libellos det contestatorios.[8]

157. [9]Item. Tunc demum excusandus est, q*ui* prius datus fuerat, si is, quem nominauerit, et potior necessitudine et idoneus re fideque '*nec*[60] absens '*d*epraehendatur.[1]

158. Item. Pars oratio*nis* imperatoris Seueri: 'Promiscua facultas potioris nominandi nisi intra certos fines cohibeatur, ipso tractu temporis pupillos fortunis suis priuabit: cui rei obuiam ibitur, patres conscripti, si censueritis, ut collegae patris '*a*uiue[2] pupilli in decuria uel corpore, item cognati uel affines utriusque necessitudinis,[3] qui lege Iulia et Papia excepti sunt,[4] potiorem non nominent; ceteri cognati uel adfines amiciue atque municipes eos tantummodo nominent, quos *sup*ra conplexus sum; uicinitatis autem iure nemo potior existimetur.'[5]

159. [6]*Impp.* nost*ri* Aelio Diod*o*to. 'Tutores secundum patris uoluntatem decreto praetoris, clarissimi uiri, quo*d* non iure testamento uel cod*i*cillis dati fuerant, confirmatos potiores nominare posse non arbitramu*r*: nam iudicium patris, licet iure deficiat, seruandum est.'

---

55) scierant *Vat.* scierat *ed. Hollw.* scierit *Buchh.* 6) *Ex Buchh. cj. et sic V*[d]. prolatum *Vat. ed. Hollw.* 7) *Ex Moms. ed., qui laudat L.* 5. §. 10. *D. de adm. et peric.* (26, 7). quoque *Vat.* 8) *Cf. L.* 13. §. 10. *L.* 25. 38. *D. h. t. L.* 11. §. 6. *D. ad l. Iul. de adult.* (48, 5). *L* 2. *D. de fer.* (2, 12). 9) *Cf.* §. 158. 60) ū (*i. e.* uel *pro* n') *Vat. V*[d]. *edd.* 1) *Ex Blum. cj.* repraehendatur *Vat. ed. Hollw.* 2) suiū *Vat.* (*pro* auiū.) siue *ex Maii cj. edd.* (uel *ed. Moms.*) 3) *i. e. per patrem et per matrem.* 4) *Cf.* §§. 216—219. 5) *Itaque ut non municeps municipem potiorem nominaret, hac oratione non sublatum. Cf.* §. 166. 6) = §. 246. *Cf.* §. 211.

160. Item. Libertus 'sicut[67] ex*cu*sare se a tutelis, ita '*etiam*[8] potiorem nominare potest.

161. Item. Ex ea die, ex qua quis potiorem nominauit, deinceps omnibus sessio|nibus aduersus eum, quem nominauit, 97.b. [26]
adire debet, usque dum causam finiat. ceterum si aliquam 92.a.
sessionem intermiserit is, qui potiorem nominauit, praescriptione excluditur. plane illa sessio, quae de plano celebratur, ei non conputabitur.

162. Item. Si is, qui potiorem nominauit, litteras petierit ad magistratus, ut conpellant eum uenire, quem potiorem nominauit, '(*postquam*)[9] libellos dedit, 'altera[70] die litteras accipere debet, a*c* magistratibus reddere per dinumerationem uicenum milium passuum.[1]

163. Item illud[2] curare debet, ut intra diem decimum, quam litteras reddidit magistratibus, rescripta*s* deposcat; et ubi eas acceperit, per dinumerationem 'simili modo[3] reuerti debebit, et si sessionem inuenerit pro tribunali, reddere praetori, ut subnotet s*u*a manu, quod uolet.

164. [4]Item. Si quis eos, quos potiore*s* nominauit, non probauerit, si adhuc intra quinquagesimum diem est, alios potiores potest nominare.

165. Item. Q*uod* u*ero* supra diximus,[4*] eum, qui potiorem nominauerit, si aliquam sessionem intermiserit pro tribunali, praescriptione submoueri, utique uerum est, si litterae non sunt impetratae;[5] ceterum ex quo impetratae sunt, in eum diem, quo reddi praetori rescriptae debent, '*cum*[6] hoc medio spatio sessio fuerit, non oberit, si sessionibus non adierit. et ita in usu seruatur.

166. [7]Item. Libelli[8] ita formandi: CVM PROXIME DE-

---

67) *i. e. quatenus. Cf.* §§. 152. 211. 8) nec *Vat. edd. Necessario correxi* (*item nunc Moms.*, n' *V d.*), *praesertim cum antea dictum sit* a tutelis *non* a tutela liberorum patroni. 9) *Ex Hollw. cj. supplevi. De libellis vid.* §. 166. 70) *Ex Hollw. cj.* alia (*pro* al∓a) *Vat. edd.* 1) *Cf.* §. 16. *I. h. t. ibique Schrader.* 2) Item. Illud *edd.* 3) *Malim* similem, *quod acceptum est* similiin. 4) *Cf.* §§. 207. 242. *L.* 21. §. 1. *D. h. t.* 4*) quamuis s. dixerimus *Vat. edd.* 5) *sc. quia necessariae non erant, praesente eo, qui potior nominatus erat.* 6) et *Vat.* (*pro* c'). et(*si*) *edd. Hollw. Moms.* 7) *Cf.* §. 210. *Paul. S. R.* 2, 28. §§. 1. 2. 8) *Non contestatorii illi* §. 156.

CRETO TVTOREM ME DANDVM EXISTIMAVERIS ILLI, QVOD MIHI IN NOTITIAM 'PER*VEN*IT[79] ILL*A* DIE, NOMINO POTIOR*EM*, VT MVNICIPE*M* SVPRASCRIPTI, ILLVM, VEIENTANVM, MORANTEM EO LOCO, HABENTEM IN SVBSTANTIA PLVS MINVS TANTVM. Si eques Romanus fuerit, qui *p*otior nominabitur, etiam hoc comprehendi debet. Deinde fine talem clausulam addat: ROGO, PRAETOR, PROPTER 'PRAESCRIPTIONIS TEMPORA,[80] LIBELLOS ACCIPERE DIGNER*I*S.

167. Si pro tribunali dabuntur, 'V,[1] de plano IIII[2] dandi erunt, et petendum, ut 'denuntietur *alteri*[3] ex auctoritate. cum 'denuntia*tum* erit[4] et non uene*r*it, libellos det, 'et[5] litteras petat.

168. [6]Item. Quidam tamen iustos secundum has *l*eges putant dici. '(*Sed*)[7] diui quoque Marcus et Lucius Apronio Saturnino ita 'scripserunt:[8] 'Si instrumentis probas, habere te iustos tres liberos, excusationem tuam Manilius Carbo praetor uir clarissimus accipiet. Sed iustorum mentio ita acci*pi*enda est, uti secundum ius ciuile quaesiti sint.'[9]

169. [90]Item. (*In*) adoptionem dati ad hanc causam proderu*n*t.

170. Item. Ius liberorum a principe impetratum nec ad
[27] 91.b. $\frac{1}{3}$ *pr.* hanc causam, nec ad mu|*nera cetera declinanda prodest.*[1]

[*Desunt paginae duae.*]

(*testantes se per ferias non potuisse adire*). *Cf.* §. 210. *Se excusare per libellos non licebat L.* 25. *D. h. t.* [79]) pertulit *Vat. edd.* pertulit *ille ed. Moms.* [80]) *Ex Kelleri cj.* (*etiam Moms. ed.*), *nam et appellationis tempora dicuntur.* praescriptiones tempora *Vat. ed. Hollw.* [1]) *Ex* V^d. *ed. Moms.* [2]) *Unus praetori honoris causa dandus* (*alter, cum pro tribunali officium aderat, actis praetoris mandandus*), *ceteri, quos praetor subnotaret,* (*Plin. ep.* 1, 10. §. 9.) *tutori dato reddendi, a quo nominatus ter per denunciationem vel per litteras a praetore ad magistratus dandas citandus esset.* [3]) denuntie⋊t' V^d. *Videtur olim scriptum fuisse:* denuntiet' al∓i. [4]) denuntiaueris (*pro* denuntiat. erit) V^d. denuntiauerit et *is* non *ed. Moms.* [5]) V^d. *ed. Moms.* ut *ex Vat. ceterae. Libellos intellige a praetore subnotatos, iam litteris adiungendos.* [6]) *Cf.* §§. 191—194. *Collat.* 16, 3. §. 4. *L.* 2. §. 3. *D. h. t.* [7]) *Supplevi.* [8]) V^d. *ed. Moms.* rescripserunt *ex Vat. ceterae.* [9]) *i. e. licet postea iusti esse desierint. Sensu exigente hucusque rescripti verba accipienda erant.* [90]) *Cf.* §. 196. *pr. I. h. t.* [1]) *Restitui. Similia Buchh.*

171. [92] . . . *Nec a patre testamento designatus tutor per potioris nomina*tionem poterit *se oneri subtrahere, licet a praetore confirmatus sit.* Non enim testamentarius *quidem tutor est, sed tamen pro eo habetur.* *INC. ICTVS.*

172. Paullus libro II. Sententiarum. [3] Pro t*estamentaria sua inutili tutela ipse tutor datus*, ut est Latinus Iunia*nus, in potioris nominatione non aequiperatur codi*cillis ad testamentum non pertinen*tibus a patre dato tutori, quem praetor confirmauit.* [4] *PAVL. L. II. SENT.*

173. Ulpianus de officio prae*toris tutelaris.* [5] *Qui in patria priuilegio utitur, si in Ita*lia domicilium cons*tituit, iure domicilii omnibus etiam tutelae mu*neribus subicietur t*amdiu, donec in patriam reuersus priuilegium* recuperabit. *VLP. DE OFF. PR. TVT.* **173** [a]. [6] *Item. Si ei, quem magistratus uel pater testamento tutorem nomina*uit, sacerdotium conti*git, quod a muneribus excusat, tamen ita demum* tutelam priuileg*io subnixus declinare potest, si ante nominationem uel* apertum testamentum sacerdos *factus est.*

174. Item. [7] Haec de sa*cerdotio dicta similiter pertinent ad* excusationem cons*uli ceterisque populi Romani magistratibus competentem; sed per annum tantum*, quo quis consul, uel praetor, uel *tribunus pl. uel quaestor uel aedilis erit, uacabit.*

175. Item. [8] Collegas eo*s haberi non oportet, qui licet eandem artem* exerceant, quam pater *factitabat, tamen eiusdem collegii non sunt, in* quo pater pupillorum ex*ercebat.*

176. Item. [8] Sicut autem de*functi collegam non oportet*

---

[92]) *Sententiam restituendo effeci; cf.* §. 211. [3]) *Ad sensum restitui.* [4]) *Poterit igitur potiorem nominare.* §. 211. *Cf. Gai.* 1, 23. *infra* §§. 193. 221. *et L.* 1. §. 1. *D. de confirm. tut.* (26, 3). *Ut a praetore tutor dari posset Latinus, eadem ratione placuisse videtur, quae effecit, ut fideicommissa capere non prohiberetur.* (*In aliam sententiam cum Rudorf. Vormundsch. II. p.* 279. *Moms. locum restituit.*) [5]) *Ad sensum restitui parum iuvantibus L.* 19. 30. §. 1. *D. h. t.* [6]) *Partim Momsenum secutus restitui. Cf. Moms. Inscr. Neap.* 2569. *et hic* §§. 148. 179. *L.* 31. §. 4. *D. de receptis* (4, 8). *L.* 13 *pr. D. de vacat.* (50, 5). *L.* 23 *pr. L.* 41. §. 2. *h. t.* [7]) *Item restitui. Cf.* §. 146. — *L.* 17. §. 5. *D. h. t. ad municipales honores spectat.* [8]) *Restitui ad sensum. Cf.* §. 142.

*excusari, ita nec eius fi*lium. Et ita imperator noster *cum patre rescripsit.*

177. Item. [99] Veterani *a paganorum tutelis perpetuo excusantur, a militum uel* ueteranorum autem fi*liorum intra annum et ita ut post non plus quam unam suscipiant.* Sed utrum simul non plu*s quam unam suscipiant, an semel tantum* unam, tractari potest. Put*o tamen, simul non plus quam unam, et ita* inueni rescriptum.

177 a. [9] *Item. Non honesta missione missi non ex*cusantur. et ita de ig*nominiose misso imperatores* . . . . . riae Sabinae rescripser*unt, cum cognatum, quem ob delictum aliquod* exauctoratum *esse dicebat, liberis suis tutorem peteret.* Ab urbicis plan*e tutelis excusabuntur, quia ingredi iis urbem non licet.* Sed etsi non sint perfuncti s*tipendiis*, [100] *tamen post uiginti annos* si missionem non ig*nominiosam acceperint, ut ueterani excusantur.*

[28] 94. a. **178.** [1] Item. Sed primipil . . . | . . . . . *pr*imipilarem da-
$\frac{1}{3}$ *po.* bunt . . . . . . legare quoque ipse quoque in locum . . . . .

179. [2] *Item. Temporarium sacerdotium nactus,* dum sacerdotio fungitur, *tutela liberatur curatore interim dato; quod ita* rescripto diui Pii declaratur *ad* . . . . .

180. [3] *Item. Quae de primipilaris filii tutela placue*runt in primipilaribus, *sciendum est, ita in usu seruari, ut ex*emplo ueteranorum *duntaxat unam simul suscipiant.*

181. [4] *Item . . . rescripsit, testamento datum tutorem propter* ueterem suam emp*tionem a patre pupilli, ex qua euictionis nomine* sestert*ium* [5] centum mil*ia ei deberi possint, non excusari a tutela, cum ante consum*matam eam nanc*turusne sit actionem incertum sit.*

182. [6] *Item. Interdum praetor excusationibus modum*

---

99) *Restitui, quaedam a Momseno mutuatus, ope L.* 8 *pr.* §§. 10. 1. 2. 3. *D. h. t. L.* 2. 1. *C. de excus. veter.* (5, 65). 100) *Ita Moms. ed. ex V d.* perfectis *Vat.* 1) *Cf. L.* 10. §§. 5. 6. *D. h. t.* §. 141. *Sed ipsa, quae servata sunt, corrupta esse videntur.* 2) *Sensum probabilem restituendo significavi. Cf. L.* 10. §§. 2. 6. *D. h. t.* 3) *Similiter restitui ope* §§. 177. 212. *et L.* 8. §. 12. *D. h. t.* 4) *Restitui. Cf. L.* 21 *pr. D. h. t. L.* 16. *C. h. t.* 5) sestertia *edd. Cf. Collat.* 14, 3. §. 4. 6) *Restitui. Cf.*

*in*ducit: nam 'minores[107] uigin*ti quinque annis ita plerumque a tut*ela excusantur, ut *ad certos annos curator detur; quem si perpetu*o daret, minores XXV *annis etiam idoneos liberaret.*

183. [8] *Item. Diuus Marcus in semestribus rescripsit, eum, 'cui data es*t a principe[9] negotiorum *fiscalium administratio, quamdiu administrat,* onera tutelarum *suscipere non cogi, ne uel priuatum onus publico uel inuice*m iniuriam adferat.

183a. [110] *Item. Is, qui temporario morbo laborat, interim a tutel*a excusabitur; hi, quos ua*letudo perpetua oppressit, ita excusantur*, *ut eas quoque* tutelas, quas ante *susceperant, deponant.*

184. [1] *Item. In furorem quoque qui incidit, excusa*bitur etiam ab ea, quam antea sus*ceperat, tutela; nec tamen in totum, sed ut in locum furio*si ad tempus curator *detur, donec resipuerit.*

185. [2] *Item. Non infrequens est, etiam eum, qui nimia*m per rusticitatem se alie*nis negotiis gerendis imparem esse probat, excusationem* mereri. Pau*per*tas pla*ne excusat, si impar est oneri ferendo.*

186. [3] *Item. Tria onera tutelarum excusatione*m tribuunt. Tria autem o*nera sic sunt accipienda, ut non numerus pup*illorum plures tutelas faciat, *sed patrimoniorum separatio. et ideo qui tribus* fratribus tutor datus est, | qui 93.b. [29]
indiuisum patrimonium habent, uel quibusdam tutor, quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur: [**187.**] item

§§. 151. 223. *L.* 10. §. 7. *D. h. t.* [107]) minor (r *nec in V*d. *traiecta linea*) *Vat. edd.* [8]) *Restitui partim Momsenum secutus. Cf.* §. 1. *I. h. t. cum Theoph. L.* 22. §. 1. *L.* 41 *pr. D. h. t. L.* 10. *C. h. t.* [9]) *Ex V*d. *ed. Moms.* . . t a principio *Vat.* [110]) *Restitui* (*similiter Moms.*). *Cf.* §. 238. *L.* 10 *fin. L.* 11. 12 *pr. D. h. t.* [1]) *Restitui sententia ab aliis monstrata. Cf. L.* 10. §. 8. *L.* 12 *pr. D. h. t.* [2]) *Similiter restitui. Cf.* §. 8. *I. h. t. L.* 6. §. 19. *L.* 7. *D. h. t. infra* §§. 240. 244. [3]) *Est L.* 3. *D. h. t. ex Ulp. lib. sing. de offic. praet. tut. Cf.* §. 231.

qui[114] curam kalendarii Gaditanorum a principe 'inductam,[5] in equestri ordine susceptam 'administrat.[6]

188. [7]In tribus non inputabitur tutela uel cura, quae affectata est. Affectatam sic accipiemus, si uel appetita uideatur, uel cum posset quis se excusare, ab ea se non excusauit. creditur enim affectasse, qui onus, cum posset declinare, non recusauit. et id saepe decretum est in tutore, qui non potuit inuitus dari tutor, uel 'curatore, qui ei,[8] cuius fuerat tutor, curator est nominatus.

189. [9]Item. Si quis inter tres '(*tutelas*)[120] emancipati fili*i* sui tutelam administret, an ei haec in 'numerum cedat,[1] scio dubitatum. inuenio tamen Fuluio Aemiliano[2] in persona Manili*i* Optiui rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari ei inter onera oportere.

190. [3]Item. Tria autem onera in domo[4] esse sufficit. proinde si pater alicuius, uel filius, uel frat*er*, qui est in eiusdem potestate, tria onera sustineat, quae ad periculum patris pertinent, quoniam uoluntate eius 'administrantur:[5] omnibus excusatio a tutela conpetit.

191. [6]Item. Numerus quoque liberorum a tutela excusationem tribuit: ciuibus quidem Romanis earum tutelarum, quae Romae sunt iniunctae, 'a trium *numero*;[7] earum uero,

---

[114]) Item. Qui *edd. Cf. not.* 116. [5]) iniunctam *cj. Buchh. Sed hoc ait Ulp., cum Gadibus vetus esset cura kalendarii, principem quondam civitati largitione subvenisse ita, ut pro municipali induceret a principe constitutum kalendarii curatorem.* [6]) administrabat *Vat. edd. Nihil videtur deesse; sed intelligendum est ex* §. 186*: cum etiam cura kalendarii sit inter tria onera* (§. 128), *eum, qui Gadibus equestrem curam kalendarii administret, licet ea et Gaditanorum pecunias et a principe donatas comprehendat, tamen unius tantum curae onus suscepisse credi. Cf. L.* 30. §. 1. *D. h. t.* [7]) *Cf.* §. 5. *I. h. t. L.* 15. §. 15. *D. h. t.* [8]) curator ei qui *Vat. V*[d]. in curatore *ed. Buchh.* curatore, qui eius *cj. Hollw.* [9]) *Inest paucis mutatis L.* 15. §. 16. *D. h. t. ex Ulp. lib. sing. de excus.* [120]) *Ex Dig. suppl. Buchh.* [1]) numero cedat *Vat. edd.* numerum procedat *Dig.* [2]) *Cf.* §. 210. [3]) *Est L.* 5. *D. h. t.* [4]) una *add. Dig.* [5]) administrant *Vat. Dig. edd.* [6]) *Cf. pr. I. h. t. L.* 2. §. 2. *D. h. t.* [7]) *i. e. inde a tribus; cf.* §. 192. trium filiorum *edd.* a trium filior'. *V. Recte Moms. laudat L.* 2. §. 7. *D. h. t.*

quae in municipiis Italicis iniunguntur, '(*a*)[128] quattuor numero liberorum. idque imperator noster et diuus Seuerus Claudio Herodiano rescripserunt.[9] et ideo si quis a magistratibus municipalibus fuerit datus, quattuor numero liberorum debebit excusari.

192. Item. 'Sed si[130] in prouincia delata fuerit tutela, licet Romae excusatio allegetur, a quinque liberis debet recipi.

193. [1]Item. Exemplo ciuium Romanorum Latinos Iu*ni*anos excusari oportet.

194. [2]Item. Iusti autem an iniusti s*i*nt filii, non requiritur: multo minus, in potestate necne sint; cum etiam iudicandi onere iniustos filios releuare,[3] Papinia*n*us lib. V. Quaestionum scribat.

195. [4]Item. Ex filia nepotes (*non*) prodesse ad tutelae liberationem, sicuti nec ad caducorum uindicationem, palam est; nisi mihi proponas ex ueterano praetoriano genero socerum auum effectum; tunc enim secundum orationem 'diui[5] Marci, quam in castris praetori*i*s recitauit, Paulo iterum et Aproniano consulibus[6] VIII. id. Ian., id habebit auus, quod habet in nepotibus ex filio natis. cuius orationis uerba haec sunt: 'Et quo facilius ueterani nostri soceros repperiant, illos quoque nouo priuilegio 'sollicitabimus,[6*] ut auus nepotum ex ueter*a*no praetoriano natorum iisdem commodis nomine eorum | fruatur, quibus frueretur, si eos haberet ex filio.' 93.a. [30]

196. [7]Item. In adoptionem dedisse non nocet; nec adoptasse ad excusationem proderit, quoniam soli naturales tribuunt excusationem.

197. [8]Item. An bello amissi a tutela excusare debeant? nam et in fascibus sumendis et in iudicandi munere pro super-

---

128) *Addidi.* 9) *Cf.* §. 247. *L.* 1. *C. qui num. lib.* (5, 66). 130) *Sic etiam Moms. ed.* s'etsi *V.* sed etsi *ed. Hollw.* 1) *Cf.* §§. 172. 191. 2) *Cf.* §. 168. *Gai.* 1, 76. 80. 3) *Cf.* §§. 197. 198. *L.* 1 *pr. D. de vacat. et exc.* (50, 5). 4) *Cf. pr. I. h. t.* 5) dei *Vat. hic et* §§. 210. 220. 247. *perscriptum, quod Maius ex Capitol. Marc.* 18. *frustra defendere conatus est.* 6) *a.* 168. 'iterum *post* Aproniano *inseri iubet Borghes. Cf. Orelli-Henzen* 1368. 1694. 5307. 6123.' *Moms.* 6*) sollicita*u*imus *ed. Moms.* 7) *Cf.* §. 169. *pr. I. h. t.* 8) *Cf. L.* 18. *D. h. t.*

stitibus habentur, ut lege Iulia de maritandis ordinibus de fascibus sumendis,[139] et publicorum[140] kapite *XXVI.*,[1] item priuatorum kapite XXVII.[2] de iudicando cauetur. Et puto constituendum, ut et a tutelis excusent. proinde siue tres bello amiserit, siue unum duosue, pro superstitibus cedent.

198. Item. Sed utrum soli filii, an et nepotes debent prodesse?[3] Subsistendum; quoniam lex quidem priuatorum kapite XXVII. 'se nat*os*[4] appellat, lex uero publicorum kapite XXVI. liberorum facit mentionem. Puto tamen, eandem esse aequitatem in nepotibus, qui in locum filiorum succedunt,[5] quae est in filiis.

199. [6]Item. Utrum in acie dumtaxat amissus, an tempore belli amissus prosit? [7]Aristo, in acie amissum dumtaxat. ego puto, per tempus belli amissum debere prodesse, ne publica strages patri noceat.

200. [8]Item. Erit haec etiam excusatio, si quis se dicat tutelam alicuius administrasse, et ad curam eius uocetur. nam inuitum non esse conpellendum suscipere, imperator noster cum patre Polo Terentiano rescripsit.

201. [9] 'item si quis[150] uxori suae cura*t*or d*e*tur.[1] nam sicuti senatus censuit, ne quis eam ducat, cuius tutor uel curator fuit, ita uxoris suae non debere curam administrare, diuus Seuerus Flauio Seueriano rescripsit.

202. [2]Item. Proinde si cui fuerit pupilla a patre despon-

---

139) *Cf. Gell.* 2, 15. 140) *sc. iudiciorum. Cf. inscr. L.* 2. *D. de requir.* (48, 17). *L.* 7. *D. de muner.* (50, 4) *et L.* 2 *pr. L.* 3 *pr. D. de accus.* (48, 2). 1) uiginti sex *Vat.* uigesimo sexto *ed. Hollw.* 2) uicensimo VII. *Vat.* uicensimo septimo *ed. Hollw.* 3) *Ita recte interpungit Moms.* 4) senatus *V. Plerumque dicitur* ex se natus. *Cf. lib. nostr. Verf. d. Serv. Tull. p.* 554. *Sed 'se natum' etiam dixit Scipio apud Gell.* 5, 19. §. 16. solos natos *ed. Hollw. ex* se natos *ed. Moms. Ceterum cf. L.* 104. *D. de V. S.* (50, 16). 5) *Cf. pr. I. h. t.* 6) *Cf. pr. I. h. t. L.* 18. *D. h. t. interpolata.* 7) prosit s' *V.* prosit? Sed *edd.* sed *uncinis inclusit Moms.* 8) *Cf.* §. 188. *Paul.* 2, 27. §. 2. §. 18. *I. h. t. L.* 16. *D. h. t. L.* 5. 20. *C. h. t.* 9) *Cf.* §. 19. *I. h. t. ibique Schrader.* 150) Item. Si quis *edd.* (*praeter Moms.*), *ut aliquid excidisse statuatur.* 1) datur *Vat. edd.* 2) *Cf.* §. 117. *L.* 36. *L.* 66 *pr. D. de rit. nupt.* (23, 2). *L.* 7 *pr. D. ad l. Iul. de adult.* (48, 5).

sa, non debebit ei tutor dari, ne nuptiae inpediantur, et datus excusabitur; et si sponsae suae curator fuerit datus, debebit excusari, nisi forte a patre tutor uel curator fuerit destinatus. aut enim ipse eam pater despondit, et utrumque perficiet; aut post mortem patris desponsa est, et magis est, ut uoluntati patris obtemperetur in onere, quam ipsius in matrimonio; quare nuptiae inpediuntur.

203. [153]Item. Est et hoc genus excusationis, si quis se dicat domicilium non habere, (*ubi datus est ad tutelam, ueluti*)[4] Romae delectus ad munus,[5] uel in ea prouincia, ubi domicilium non habet; idque et diuus Marcus Pertinaci et Aeliano conss.[6] rescripsit.

204. Item. Proinde qui studiorum causa Romae sunt, praecipue ciuilium, debent | *excusari, quia tantum tempo-* 100.b. [31] ris[7] causa Romae agunt, studii cura distracti. Et ita *cum* ⅔ *po.* *diuo Seuero patre suo*[8] imperator Antoninus Aug. Cereali a censibus et aliis *rescripsit.*

205. Item. Proinde si quis ad urbicam d*ioe*cesim[9] pertinens *testamento tutor detur*, excusare se debebit ab eo patrimonio, q*uod* in regio*ne iuridici est*, *et similite*r[160] a re prouinciali; sed caueat, si legatum accepit, hoc facere; l*icite enim quidem urbana tantum*[1] '*admi*nistrat;[2] uerum q*uia* n*on* in plenum uoluntati paret, legat*i relicti petitio ei denega*bitur;[3] idque diuus Marcus in eo, qui se a re prouinciali excusauit, *cum Romae testamento tutor esset datus*,[4] Claudio Pulchro rescripsit.

206. [5]*Item. An is, qui se* uoluit excusare, nec optinuit,

---

153) *Cf. L.* 46. §. 2. *D. h. t.* §. 241. 4) *Supplevi; scriptura* uui (*pro* ubi) *et post* ū̄ūi (= ueluti) *errorem creavit. Cf. L.* 46. §. 2. *cit., quae ex nostra videtur fluxisse.* 5) *Puta testamento, vel a praetore vel a praeside eius provinciae, unde originem ducebat.* 6) *a.* 163. 7) *Restitui. De re cf. L.* 5. §. 5. *D. de iniur.* (47, 10). *L.* 2. *C. de incol.* (10, 39). 8) *Restitui. Cf.* §. 236. 9) *Cf.* §. 147. 160) *Restitui.* (*Similiter Moms.*) *Cf.* §. 232. *Minus probabilia et modum excedentia cj. Buchh. et Hollw.* 1) *Restitui secundum Moms.* 2) *Ita ed. Moms.* ministratum *Vat.* ministrat uerum quoniam *V*[d]. 'administratum *Hollw. cj.* 3) *Moms. restituit. De re cf. L.* 5. §. 2. *D. de his quae ut ind.* (34, 9). *L.* 36 *pr. D. h. t.* 4) *Restitui.* 5) *Cf.*

postea potiores nomi*nare possit, est dubitatu*m: et magis est, ut possit, si '*dier*um[166] tempora patiantur; '*e*os[7] enim *adhuc habet ut tutor dat*us:[8] licet potior nominatus alterutrum debeat eli*gere, utrum uelit nega*re se potiorem, an uero magis potiorem nominare. '*idque imperator noster Aelio Diodot*o praetor*i* rescripsit.[9]

207. [5]*Item. Quanquam uero is, qui* tutor datus est, et excusare se et, non recepta excu*satione*, *adhuc potiores n*ominare potest, si tempora dierum patiantur, *tamen si 'semel coeperit*[170] potiores nominare, postea ad excusationem transi*re non potest. nam confit*entis est, nullam se excusationem habere, cum potiores *nominare coeperit; nec* ferendus est, si dicat, se sine praeiudicio hoc facere, for*te quod simul profi*teatur[1] excusationem et potior*u*m nominationem, *ut alterutram exequa*tur.[1]

208. *Item. Is, qui potior* nominatus est, si quidem negat, se esse in ea coniunctione, am*plius nominare magis*[2] potiorem non potest: conuictus, ne excusare se quidem poterit: *nam ita est rescripto ad Claudium*[3] *He*rodianum de excusatione insertum.

209. *Item. Is, qui potior* nominatus est, ad omnia haec dies eos[4] habebit, quos *habent*, *qui primo loco dati* sunt, ut eodem rescripto declaratur.

210. [5]*Item. Is, qui* potiorem nominat, libellos debet quaternos dare praetor*i de plano*, '*quinos*[6] *pro* tribunali, ut epistula diui Marci ad Aemilianum *continetur*, *et dicere*, *quo* iure potiorem nominet, id est gradum necessitu*dinis eius uel 'rationem coniunct*ionis[7] aperte designare. et ideo non suf-

---

§. 242. *Pleraque Maius et Hollw. suppleverunt*, *quae interdum paullo immutavi.* 166) *Ex Maii cj. ed. Hollw.* cum *V. ed. Moms.* 7) nos *V.* 8) *Restitui;* quos enim *habet dies, iis utetur* omnibus *Moms.* 9) *Mai. et Hollw. suppl. De hoc rescripto vid.* §§. 159. 211. 215. 246. *Sed* (*Diodo*)io *V*[d]., *unde Moms. supplementum omisit.* 170) *elegerit ed. Hollw. De re cf.* §§. 242. 164. 1) *Extremas lacunas supplevi, in prioribus aliorum supplementis paullo mutatis.* 2) *Addidi etiam spatio exigente. Cf.* §. 206. *item* 158. 3) *Addidi. Cf.* §§. 191. 247. 4) *Cf.* §§. 155. 164. *L.* 38. *D. h. t.* 5) *Cf.* §§. 167. 157. 158. *Paul. S. R.* 2, 28. §. 1. 6) *Moms. addidit.* 7) *cognati*onis *edd. Cf.*

ficit, cognatum *'uel affinem pupilli*[178] *gene*raliter dicere, sed debebit gradum dicere uel nomen *'cognationis affi*nitatisue[9] designare et ius cognationis[180] expri*mere; nec sufficit, collegam* dicere, nisi in q̈uo collegio, addiderit. et si forte | in aliquo horum deliquerit, emendandi ei facult*as intra tempus, quo po*tuit potiorem nominare, conceditur, postea non. idque imp*erator noster 'cum patre*[1] *rescripsit.* 100.a. [32] $\frac{2}{3}$ *pr.*

211. [2]Item. Ne hi quidem possunt,[3] quos praetor confirmauit, testamento de*signatos, ut imperator noster Dio*doto[4] praetori rescripsit. proinde si a matre fuerint design*ati, an 'nec hi*[5] *potiores* nominare possint, quaeri potest; et puto, eos nomin*are posse; nam de iis tantum* rescriptum est, qui a patre erant designati. sed hoc erit seru*andum, 'et si qui ab auo uel*[6] alio uirili*s* sexus per uirilem sexum descenden*tibus sint tutelae uel*[6] curae destinati. nam et Papinianus respondit, libertum a patro*na*[7] *nepoti 'testamento*[6] *des*tinatum tutorem posse potiorem nominare.

212. Item. Nominare autem potiores non possunt inprimis[8] *'collegae patris pupilli,*[9] *ut* diuus Seuerus constituit.

213. Item. Licet autem patris appellatio in ration*e 'tantum sit, puto tamen et de auo eam*[190] accipiendam; quamquam circa primipilares hoc iure *utimur, ut tutores filio primi*pilaris dentur soli, non etiam nepoti.[1]

214. Item. Sed nec cognati uel adfines possunt nominare potiores; *uerum tamen, ut 'ipsa*[2] *oratione ex*pressum est, hi soli, qui lege Iulia (*Papia*)ue excepti sunt.

215. [3]Proinde si quis cognatus alterutra lege exceptus,

---

§. 208. [178]) *'uel collegam' edd. praeter Moms.* [9]) *collegii dig*nitatisue *edd.* [180]) *i. e. paternae vel maternae; cf. not.* 63. [1]) *Ex Buchh. cj. addidi; cf.* §§. 200. 234. 235. 238. [2]) *Cf.* §. 171. [3]) *sc. potiorem nominare.* [4]) *Cf.* §§. 159. 246. [5]) *Addidi.* [6]) *Restitui. Aliter Moms.* [7]) *Cf.* §. 224. [8]) *i. e. primo loco memorati* §. 158. [9]) *Ita Moms. restituit, sed 'uel pupilli'; 'uel' omisi.* [190]) *Restitui. Similiter Moms. Dubitatum fuisse videtur, an oratio avi quoque mentionem contineat; de quo dubio Ulpianus, qui ipse* 'auiue' *legebat* (§. 158.), *antea egisse putandus est.* [1]) *Cf. L.* 8 *pr.* §. 12. *D. h. t. Antea* nec (*pro* non) *ed. Hollw. errore.* [2]) *Addidi. Cf.* §. 158. [3]) *Restitui. Similiter Moms.*

lic*et remotior, datus sit, ut ab imp. nostro Dio*doto praetori est rescriptum, potiorem nominare non poterit; n*ec igitur cognatum poterit* nominare adfinis, qui alterutra lege exceptus *est.*

216. Item. Excipiuntur autem lege quidem Iulia cognatorum *sex gradus et ex septimo* sobrino sobrinaue natus; sed et nata per interpre*tati*o*nem; item* '*quae personae*[194] *in* horum potestate sunt, quaeue in matrimonio, uel ii, qui su*nt cognatarum nos*trarum hoc gradu nos contingentium mariti, u*el eorum, qui sunt in potes*tate nostra, cognati, contingentes eos ea cognati*one*, *quae* '*supra scriptum*[5] *gradum* non excedit.

217. Item. Nuptarum nobis co*gnati* '*a nobis*[6] *usque ad eum* gradum, uel nostri cognati ab uxoribus nostris '*capere possunt.*[7]

218. Item. Lege autem Papia 'hi[8] adfines excipiuntur: qui u*ir et uxor, et gener et nurus*, et socer et socrus unquam fuerunt; [**219**.] item [9] '(*qui*)[200] uitricus, *nouerca, priuignus*, priuigna, uel ipsorum, uel eorum, qui in eorum potestate '*sunt, unquam*[1] fuerunt.

220. [2]Item. Memini itaque, me suad*ente*, '*a . . . praetore*[3] Alcimum libertum maternum Furi*i* 'Octaui*ani*[4] clarissimi uiri '*furiosi in cura*[5] *retentum esse*, cum tutelam eius administrasset, necessariusque ad *curam* '*eum nominasset;*[6] |
[33] 90.a. nam et liberti materni in pari sunt condicione. oratio enim 'diui[7] Marci ita scripta est, ut patroni, patronae '(*liberis*)[8] libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo priuilegio subnixus sit.

---

194) *'qui' edd.* 5) *Ita etiam Moms. 'septimum' edd.* 6) *Haec addit Buchh.* 7) *Ex Hollw. cj. 'excepti sunt' ed. Buchh.* 8) hii *Vat.* ii *ed. Hollw.* 9) *Non debuit contra Vat. nova hic §. fieri.* 200) *Litteram hic excidisse puto* q. *'et' cj. Buchh.* 1) *Supplevi flagitante sensu (aliter Moms.).* 2) *Cf. §.* 152. *L.* 5. *C. h. t. Lacunas praeter primam Buchh. scite explevit.* 3) *Eius nomen proprium periit.* 4) *Em. Borghes. ex Moms. Inscr. Neap.* 635. *Murat.* 1783, 15. *Don.* 5, 68. *Vid. Moms. ed.* Octaui *V. edd. ceterae.* 5) *Prima littera in V. vel* f *vel* p *est.* 6) 'nominaretur' *cj. Hollw. Male.* 7) *Cf. not.* 135. 8) *Supplevi; excidit ob seq. voc.*

221. Item. Si alius eum Latinum fecerit, alius iterauerit,[209] an utriusque liberorum tutelam suscipiat,[210] uidendum, quasi utriusque meritum habeat. Nisi forte, exemplo munerum, '*quibus*[1] diuus Marcus rescripsit apud orig*i*nem '(*modo*)[2] eius, qui Latinum fecit, debere eum fungi, sol*i*us eius liberorum tutelam susceptur*u*m dicemus.

222. [3] Item. Officium quoque militare excusat. nam cum munus emeritum prodest, multo magis, cum frequentatur, prodesse debet. sed si ad tempus rei publicae causa absit, non in perpetuum, sed ad tempus excusabitur.[4] Denique cum ex facto sub diuo Hadriano testamentum recitatum esset, quo 'quidam, cum legatus esset legionis,[5] tutor erat datus, non in perpetuum, sed ad tempus, quo legatus legionis erat, meruit excusationem. '(*Excusatur*)[6] etiam is, qui commentarios habet praefecti,[7] quamdiu hic commentarios habet praefecti, ut diuus Marcus cum filio rescripsit.

223. [8] Item. Hi, qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando non admittuntur ad excusationem, uelut si minor sit annis XXV adfini datus tutor, et aliquem usum rerum habeat hereditariarum. Quod ius uenit ex epistula diui Hadriani, quam scripsit Claudio Saturnino, legato Belgicae; quae constitutio uidetur de his loqui, (*qui*) a praetore dati sunt. '*existimo tamen*[9] ego, idem esse accipiendum, si testamento datus sit. in eandem sententiam et diuus Pius 'Platorio[220] Nepoti scripsit.

224. [1] Papinianus lib. XI. Quaestionum respondit: '(*Ubi*) *PAPIN. L. XI. QVAEST*
uerbis[2] orationis fratrum imperatorum libertum, etsi ob aliquod priuilegium a tutelis ua*cet*, patroni tamen patronaeque

---

209) *Cf. Ulp.* 3, 4. 210) *Cf.* §. 152. 1) ut *Vat.* (*pro* q̄b, *ut et Moms. cj.*) *edd.* 2) *Supplevi geminando* m (m̊) = modo. 3) *Cf.* §. 145. 4) *Cf. L.* 10. §§. 2. 5. 6. *D. h. t.* 5) *Verba haec fugitiva, in Vat. et edd. pone* Hadriano *posita, suo loco restitui.* cum ex*cusaretur* sub diuo H. q. c. l. e. legionis *et* testamentum r. e. q. t. *ex cj. Moms. ed.* 6) *Supplevi. Item Moms.* 7) *legionis. Cf. Orell. Inscr.* 3464. 3487. 6792 a. *cum Henzen. indic. p.* 133. *Schol. ad Cic. Verr.* 2, 1, 28. 8) *Cf.* §. 151. 9) *Supplevi lacunam. Librarius novam hic speciem incipere putavit.* 220) *Ed. Moms.* Plaetorio *ceterae.* 1) *Cf. cit. ad* §. 152. 2) *Geminavi.* ūbis *V d. Vox* respondit *mihi suspecta. Aut delenda vi-*

liberorum tutor ut del*i*gatur conprehensum '*est*,[223] numero liberorum pronepos patroni sine dubio continetur. sed potest dici, non aliis patroni[4] liberis libertum hoc debere, quam qui 'iure patroni hoc[5] sper*ar*e possunt;[6] et ideo neque patronae nepotis[7] tutelam administrare conpellen*dum pr*iuilegio 'subnixum,[8] neque pupilli, qui ex filia patroni uenit, quia uacatione pr*ae*ter liberos patronorum, qui per uirilem sexum descendunt, liberti fruuntur.

225. Item. Et haec qu*idem* de eo, cui beneficium datae libertatis exprobrari potest. alioqui[9] nequaquam credendum est, ei priuilegium ablatum, cui fideicommissa libertas soluta est. nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris (*ut*) patronus aduersus personam modo liberti consequitur, licet in bonis eius patroni ius exerceat; excepto, quod in ius uocare patronum iniussu praetoris non debeat. |

[34] 90.b. **226**. [230] Item. Ius anulorum ingenuitatis imaginem praestat, saluo iure patronorum patronique liberorum.

PAVL. L. VI. QVAEST. **227**. Paullus libro sexto Quaestionum sub rubrica (*de*) legitimis tutelis. 'Apollinaris Paullo.[1] Duo sunt Titi*i*, pater et filius: datus est tutor Titius, nec apparet, de quo sensit testator; quaero, quid sit iuris?' Respondit: Is datus est, quem dare se, testator sensit. si id non *ad*paret, non ius deficit, sed probatio: ergo neuter est tutor. Hoc rescriptum est in Sticho manumisso, si duo sint Stichi, et incertum, de quo testator senserit;[2] uel si Erotem legauerit, qui plures eodem nomine habuit seruos.[3] Quod in nummis legatis non ita

---

detur, ut postea legatur '(*nepos et*) pronepos . . . contine*n*tur', *aut mutanda, quod malim:* respondi. [223]) comprehens*um* * (*i. e.* c̄) *V*[d]. comprehensum. in *edd.* [4]) '*patronaeue*' *ex L.* 14. *D. de tut. et cur. dat.* (26, 5). *suppl. Moms.*, *quae est ex lib. XII. Quaest.* [5]) iur*a* patron*atus ex L.* 14. *cit. em. Moms.* [6]) *Cf. L.* 14. *cit.* [7]) *Nam filio filiaeve patronae tantum patronatus iura data erant. Gai.* 3, 53. [8]) *Ita V*[d]. [9]) *Sequitur L.* 24. *D. h. t.* [230]) *Cf. L.* 14. §. 2. *L.* 44. §. 3. *D. h. t.* [1]) *Sequitur L.* 30. *D. de test. tut.* (26, 2) *usque ad verba* neuter est tutor. [2]) *Cf. Paul. S. R.* 3, 6. §. 13. *L.* 10 *pr. L.* 27. *D. de reb. dub.* (34, 5). *L.* 31. *D. de manum. test.* (40, 4). [3]) *Cf. L.* 32. §. 1. *L.* 37. §. 1. *D. de leg.* 1.

placuit: si non *ad*paret uoluntas, id acceptum est, quod minus est.[234]

228. Antoninus Granio Firmino militi.[5] 'Ex duobus tutoribus, qui 'non specialiter in locum excusati[6] dati sunt, sicut precibus tuis adlegas, si unus pro tutore res tuas administrauit, aduersus eum tantum tibi conpetere actionem, ignorare non debes. nec enim mutuo cessationis periculo, qui nihil gessit, teneri potest, cum simpliciter datus eius, qui administrationi se miscuit, contutor iure fuisse non uideatur.'

229. [7]Paullus libro singulari de testamentis. Parentibus licet liberis suis in 'potestate manentibus[8] testamento tutores dare, masculis quidem inpuberibus, feminis uero etiam puberibus, et tam iam natis quam etiam postumis. itaque '(*quis*)[9] post institutionem *her*edum hoc modo scribere potest: LVCIO TITIO FILIO MEO, ET SI MIHI VIVO MORTVOVE NATI '(*ALII*)[240] ERVNT, TVTORES DO LVCIVM AVRELIVM ET GAIVM OPTATVM; A QVIBVS PETO, VT TVTELAM LIBERORVM MEORVM GERANT, ITA[1] VT EA, QVAE IN ASIA RELIQVERO, AVRELIVS, EA AVTEM, QVAE IN ITALIA, OPTATVS ADMINISTRET. *PAVL. L. SING. DE TEST.*

230. Possumus autem et singulis liberis alium atque alium tutorem dare, ueluti hoc modo: TITIO FILIO MEO AVRELIVM TVTOREM DO; SEIO FILIO MEO TVTOREM OPTATVM DO. Pluribus quoque liberis unus tutor, item uni plures dari possunt.

231. [2]Paullus libro singulari de excusationibus. Ii, qui tres pluresue tutelas uel curationes, uel permixto modo, cuius- *IDEM L. SING. DE EXCVS.*

---

[234]) *Cf. L.* 75. *D. de leg.* 3. [5]) *Hoc rescriptum, subscriptione carens, item ex antecedentis ICti libro* (*ut* §§. 158. 159.) *referri puto, ne unicum hoc titulo sit rescriptum, quod suo nomine referatur. Post obitum Severi Paullum Quaestiones scripsisse, patet ex L.* 18. *D. ad munic.* (50, 1). *Caracalla et Geta mortuus intelligendi in L.* 52. *D. de manum. test.* (40, 4). [6]) *i. e. non ita, ut, qui esset, excusaretur, et deinde in eius locum hi darentur, itaque habenti tutorem, ideoque inutiliter. L.* 10. *D. de tut. et cur. dat.* (26, 5). [7]) *Cf. Gai.* 1, 144. 147. [8]) *Ex Barkovii cj. ed. Moms.* potestatem habentibus *Vat. ed. Hollw.* [9]) *Supplevi.* [240]) *Suppl. Moms.* [1]) *Cf. L.* 15. *D. de test. tut.* (26, 2). *L.* 3. §. 4. *L.* 47. §. 2. *D. de adm. et peric.* (26, 7). [2]) *Cf.* §§. 128. 186.

cumque[243] separatas administrant, excusari a tutela curationeue solent. quodsi fratrum tutelam suscipiant, pro una tutela *reput*antur eadem bona. |

[35] 89.a. 84.b. *VLP. DE OFF. PR. TVT.* **232.** [4]Ulpianus de officio praetoris tutelaris. Obseruari autem oportet, ne his pupillis tutorem det, qui patrimonia in his regionibus habent, quae sunt sub iuridicis, ut Claudio Pompeiano praetori imperator noster rescripsit; multo magis, si in prouincia sit patrimonium, licet is, '*(cui)*[5] petitur, in urbe consistat.

233. [6]Ulpianus de officio praetoris tutelaris. Qui in collegio pistorum sunt, a tutelis excusantur, si modo per semet ipsos pistrinum exerceant. sed non alios puto excusandos, quam qui intra numerum constituti 'centenarium[7] pistrinum secundum litteras diui Traiani ad Sulpicium Similem exerceant. quae omnia litteris[8] praefecti annonae significanda sunt.

234. Ulpianus lib. suprascripto. Sed Ostienses pistores[9] non excusantur, ut Filum*e*niano[250] imperator noster cum patre rescripsit.

235. [1]Item. Urbici pistores a collegarum quoque filiorum tutelis excusantur, quamuis neque decuriales, neque qui in ceteris corporibus sunt,[2] excusentur. et *i*ta '*(diui)* Hadrian*i*[3] rescripto ad Cl. Iulianum praefectum annonae significatur; quam epistul*a*m quodam rescripto ad Vernam et Montanum pistores imperator noster cum patre interpretatus est et ad pistores pertinere, cum 'in eo negotio[4] frumentum agenti*bus* daretur a collegarum filiorum tutelis uacatio. Plus etiam imperator noster indulsi*t*, ut a tutelis, quas susceperant, ante-

---

[243]) *i. e. sive pupilli sive adolescentis, sive furiosi sive kalendarii ceterorum. 'tituli' addit ex Buchh. cj. ed. Hollw.* tutelas curationes*ue ed. Moms.* permixto modo *est partim tutelas partim curationes.* [4]) *Cf. L.* 27 *pr. D. de tut. et cur.* (26, 5). §. 205. [5]) *Ita Savin. et alii. 'qui' ed. Hollw.* [6]) *Cf. L.* 46 *pr. D. h. t.* §§. 235. 203. [7]) *Hoc ad* numerum *magis quam ad* pistrinum *referendum videtur.* [8]) *Cf.* §. 236. [9]) *Cf. L.* 4. *Th. C. de can. frum.* (14, 15). *L. un. Th. C. de pret. pan. Ost.* (14, 19). [250]) *Ita Buchh.* Filiuminiano *Vat. ed. Hollw.* [1]) *Cf. L.* 46. §. 1. *D. h. t.* §. 237. [2]) *Cf.* §. 142. [3]) Hadriano *edd. Hollw. Moms.* [4]) *Suspicor leg.:* in collegio alio; *nam* frumentum agere (*i. e. coemere*) *recte dictum ut libellos, rationes agere. Cf.* §. 236 *fin.*

quam pistores essent, excusarentur. sed h*oc* ab ipso creatis pistoribus praestitit; et ita Marco 'Diocae[255] praefect*o* annonae rescripsit.

236. Item. Sed et qui in foro *s*uario negotiantur, si duabus partibus bonorum[6] annonam iuuent, habe*n*t excusationem litteris allatis *a praefecto* urbis testimonialibus negotiationis;[7] ut imperator noster et diuus Seuerus 'Man*ilio*[8] Cereali rescripserunt; quo rescripto decl*ar*atur, ante eos non habuisse inmunitatem, sed nunc eis dari eam, quae data est his, q*ui* annonam populi Romani iuuant.

237. [9]Paullus lib. singular*i* *a*d municipalem. Urbici autem pistores a collegarum quoque filiorum tutelis excusantur. Sed et si qui in foro suario negotiantur, si duabus parti*bus* patrimonii annonam iuuent, a tutelis habent excusationem. *PAVL. L. SING. AD MVNIC.*

238. [260]Ulpianus de officio praetoris tutelaris libro singulari. Proinde si mu*t*us surdusue quis sit, sine dubio a tutela excusabitur. Hi uero, quos ualetudo, '*siue* furor (*si*)ue[1] morbus perpetuus excusat, etiam eas tutelas, quas ante *sus*ceperant, deponunt: alia causa aetatis est.[2] Luminibus etiam captum '(*excusandum*),[3] 'Por*catio*[4] Faustino rescripsit imperator noster cum patre. [**239**.] Item Furio[5] | Epatidae, cum allegasset, se unum oculum amisisse et in alio periclitari, rescripsit, an propter aduersam ualetudinem oculorum excusari deberet, praetorem aestimaturum. Hi etiam a susceptis excusabuntur. *VLP. DE OFF. PR. TVT.* 84.a. 89.b. [36]

240. [6]Item. Paupertas plane dat excusationem, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere; idque diuorum fratrum rescripto continetur.

241. [7]Item. Si quis autem in prouincia domicilium habet,

---

[255]) *Nomen corruptum.* [6]) *Cf. L.* 5. §§. 6. 8. *D. de iur. immun.* (50, 6). [7]) *Cf. L.* 1. §. 11. *D. de off. praef. urbi* (1, 12). [8]) *Ita Moms. ed.* M. Anicio *ceterae.* [9]) *Pars prior exstat in L.* 46. §. 1. *D. h. t. Cf.* §§. 233—236. [260]) *Cf.* §§. 129. 130. 184. *etc.* [1]) *uel* furor uel *cdd.* [2]) *Cf.* §. 13. *I. h. t.* [3]) *Supplevi.* [4]) *Ed. Moms. ex Hauptii cj. coll. Moms. Inscr. Neap.* 387. Port*ato ceterae.* [5]) Item. Furio *ed. Hollw. ex Vat. Sed non debuit nova* §. *fieri.* [6]) *Cf.* §§. 185. 243. *L.* 7. *D. h. t.* [7]) *Cf.* §. 203 (205).

debet excusari; sed et si quis patrimonium in ea regione, quam iuridicus administrat, habet.

242. [268] Item. Scio tamen quosdam, cum per errorem ad potiorum nominationem prosilissent, haud impetrasse, ut, deserto iure potiorum, ad excusationem se conuerterent.

PAVL. L. SING. AD MVNIC. **243.** [9] Paullus libro singulari ad municipalem. Pa*u*pertas quoque solet tribuere excusationem, quod oneri tutelae inp*ar* *e*sse uideatur.

IDEM L. SING. DE OFF. PR. TVT. **244.** [270] Paullus libro singulari de officio praetoris tutelaris. Mediocritas et rusticitas et domesticae lites interdum excusationes merentur, ex 'epistulis [1] diuorum Hadriani et Antonini, et fratrum ad Caerellium Priscum, praetorem tutelarem.

245. [2] Item. Qui conplura allegant, quae singula non sint firma, interdum excusari solent. nam et fratres imperatores Sentio Potito ita rescripserunt: 'Quamuis singula, quae litteris tuis conplexus es, non praestent tibi iustas causas excusa*t*ionis, tamen quia multa simul congruerunt, mouere nos possunt, ut excusatio tua a tutela recipi possit.'

IDEM L. SING. DE EXC. TVT. **246.** [3] Paullus libro singulari de excusatione tutorum. 'Imperatores nostri Aelio Diodoto suo *salut*em. Tutores secundum patris uoluntate*m* decreto praetoris, clarissimi uiri, quod non iure testa*men*to uel codicillis dati fuerant, confirmato*s* nominare potiores posse, non arbitramur. nam iudicium patris licet iure *d*eficiat, seruandum est.'

IDEM L. I. DE IVRISD. TVT. ED. II. **247.** [4] Paullus libro I. editionis secundae de iurisdictione 'tutelari. [5] Qui tres pluresue liberos habent superstites, excusari solen*t*, *i*dque conpluribus constitutionibus cauetur tam 'diuorum [6] Marci et Luci*i*, 'qui [7] Pontium Ma*rc*ellum, trium

---

268) *Cf.* §. 207. 9) *Cf.* §. 240. *L.* 40. §. 1. *D. h. t.* 270) *Extat in L.* 6. §. 19. *D. h. t. Sed omittuntur* domesticae lites. 1) *Buchh. ex Dig.* epistula *Vat. ed. Hollw. Cf. Orelli-Henzen Inscr.* 6485. *D. fratrum est a.* 166—168. 2) *Cf. L.* 15. §. 11. *D. h. t. L.* 1. §. 3. *D. de vacat.* (50, 5). *L. un. C. qui num. tut.* (5, 69). 3) = §. 159. 4) *Cf.* §. 191. *L.* 1. *C. qui num. lib.* (5, 66). 5) *Sic Vat. ed. Hollw.* tutelaris *V*^d^. *ed. Moms., qui mavult* praetoris tutelaris. *Dicitur 'iurisdictio pupillaris' Orelli-Henzen Inscr.* 6485. 6) *Cf. not.* 135. 7) *Ex Klenz. cj.* quibus *edd. Hollw. Moms.*

liberorum patrem, liberauerunt litteris ad eum em*i*ssis, quam dominorum nostrorum. Sed hic numerus[278] in Italia ciues Romanos liberat: nunc *e*x constitutione principum nostrorum nec in Italia, sed Romae tantum exem*p*lo municipalium munerum. 'nam Clodio Herodiano ita scripserun*t*: 'Sicut in Italia ciues Romani consistentes numero quattuor liberorum *in*columium a ciuilibus | *muneribus excusantur, ita eundem numerum in tutelarum et curarum excusationibus seruari par est. Proinde qui ad tutelam uel curam uocantur, Romae quidem trium liberorum incolumium numero, de quorum etiam statu non ambigitur: in Italia uero quattuor, in prouinciis autem quinque habent excusationem.*[9]

[*Deest unus quaternio s. paginae sedecim.*]

QVANDO DONATOR INTELLEGATVR REVOCASSE VOLVNTATEM.

248. . . . *speramus enim, liberos, cum uiderint, non licere iis, ubi ex paternae auctoritatis iure dimissi sunt, impune*[1] | ipsam contumeliis 'pers*equi*, *ae*quo[2] in affectu pietatis monitos posse mitescere. Volumus igitur, ut si 'consti*teri*t,[3] iuxta patrem liberos, contra quam humanitatis ratio deposcit, superbe cru*deliterque* se tollere, emancipatio firmitudine euacuetur; idque, quod liberis pater do*nati*onibus contulit, patris dicioni, naturaeque 'i*psi*[4] subiugati patriae 'recidan*t*[5] *p*otestati: et ita illi, qui sacris euoluti, a functione obsequii recesserunt, nec*ess*itatis laqueis adstricti '*ta*nqua*m*[6]

CONST. ET CAESS. 21.b. 86.b. [37]

---

278) *Suspicor hic ob sequentia similia verba excidisse:* ex l. Iulia. *Buchh. postea pro* liberat *cj.* liberabat. 9) *Supplevi, inde a verbis 'qui ad tutelam' ex L.* 1. *C. cit., quae habet subscriptionem: 'PP. Non. April. Geta et Plautiano coss.'* (*i. e. a.* 204.)

1) *Sententiam supplevi* (*aliter atque Moms.*). *De re cf. L. un. Th. C. de ingrat. lib.* (8, 14). 2) persequi *Vat. edd.* per-se . . . q̃ (*nam aliter littera* q, *si recte expressa eius vestigia sunt, notata esse non potuit*) *V*[d]. perse*qui neque ed. Moms.* 3) *Ita Moms.* constet *ceteri.* 4) i*ur*i subiugati*s ed. Hollw.* i*ur*i subiugati *ed. Moms.* 5) *Ita V*[d]. reccida*t ed. Hollw.* reddan*t ed. Moms.* 6) in qua *edd.*

commendatione pietatis, (*ea*) etiam detre*cta*ntes 'ad*ti*ne*a*nt*ur*.[7] Dat. XVII. kal. Aug. Constantinopoli, Gallicano *e*t Symmacho conss.[8]

249. [9]Constantinus et 'Caess.[10] (1.) Multas saepe natas ex donatione causas cognouimus, in quibus uel adu*m*brata pro e*x*pressis, uel inchoata pro perfectis, uel plurima pro omnibus controuersiam faciant, cum agentium uisa 'pr*o*[1] ingenio ac facultate dicendi aut perfecta d*e*formarent, aut inchoata perficerent. inde ius anceps, ac pro dicentium in*p*ulsu 'uacillantia[2] sententiarum decreta 'differeba*n*t,[3] Maxime[4] carissime ac 'iuc*undissime nobis*.[5] Hi*n*c enim nuper exceptis personis dicta lex est,[6] in quibus[7] summum ius[8] et uoluntas '*o*mni[9] libera solemnitate more perfectâ ortus[20] suos praesenti munere o*p*ulentat. Tempestiua dehinc communium donationum[1] cura suc*c*essit. Absolutis enim illis, quae ideo prima sunt, quoniam sunt religione potiora, circ*um*acto animo ad uniuersum donationum genus, conspeximus omnes ear*u*m species[2] signis ac nominibus inprimendas, ut in hominum contractibus *d*ifferentiam sui nuncupationum proprietate secernant. (2.) Itaque siue *il*la donatio directa sit, siue mortis causa instituta, siue condicionibus fa*ci*endi non faciendiue suspensa, siue ex aliquo notato tempore prom*i*ssa, siue ex animo dantium accipientiumue sententiis, quantum ius sinit, 'co*g*nita;[3] eius haec

---

7) aduenïant *V. edd. Antea 'ea' supplevi: sc. functione obsequii.* 8) *a.* 330. 9) *Verba dispositiva inde a* (2.) *exstant in L.* 1. *Th. C. de donat.* (8, 12) *p.* 764. *Haen.* = *L.* 25. *C. eod.* (8, 54), *hic illic mutata.* 10) *i. e. Licinius, si placet, et Martinianus, ab illo a.* 323. *factus Caesar. Vid. tamen Moms. p.* 405. 1) *Ita V^d. ed. Moms.* 2) uaccillanti *Vat.* uaccillantis *V^d.* uaccillans *de Buchh. cj. ed. Hollw.* 3) *Ex Barkovii cj.* differebat *Vat. edd.* 4) *Praefectus urbi a.* 323. 5) *Ex Moms. cj.* iucundissime *edd. ceterae.* 6) *L.* 4. *Th. C. de donat.* (8, 12) *a.* 319, *ut cum Buchh. aliisque statuo.* 7) *i. e. inter quas.* 8) *h. e. necessitudo inter parentes et liberos.* 9) omnib. *V. edd.* 20) *i. e. qui ex nobis et ex quibus nos orti sumus;* ocius *ex cj. Blum. ed. Moms.* 1) *i. e. non exceptarum personarum, licet imperator hanc legem postea* (*L.* 5. *Th. C. eod. a.* 333.) *ad omnes donationes pertinere interpretatus sit.* 2) *Quae sequuntur segm.* (2) *cf. L.* 1. *D. de donat.* (39, 5). 3) cogn*ominat*a *ex Th. et I. C. ed. Moms.; at* cognita *est, ubi notatum tempus non pro-*

prima obseruatio est,[24] ut, quas leges indulgent, condiciones *p*actionesque promantur; hisque penitus cognitis uel recipiantur, si conplacita*e*, *uel r*eiciantur, si sunt molestae. Sed 'iure re*ceptis*[5] parendum erit, nec de*ne*gabitur officium,[6] quin simul spes abicia*tur adi*piscendi. (3.) 'In*r*et*i*ri[7] sāne condicionibus indefensos minores, 'q*uando* praestare[8] promissa difficile est, non '*pla*c*u*it;[9] quorum tamen defensores, si forte per eos in obeundis donationum off*ic*iis, cum res erit recepta, ne*g*lecta utilitas minoris '(*fuerit*), quare[30] 'commodis (*is*)[1] spoliabitur, rei am*is*sae periculum praestabunt;[2] '*ita enim*[3] familiaris dispendii | metus etiam segniores ad ea conficienda 86.a. [38]
ex tard*itate in*citabit. (4.) Post in iisdem conscribendis prae- 21.a.
cipue nomen donatoris, ius a*c re*m 'notans[4] perscribat;[5] tum 'utr*i*que iure conplea*n*t,[6] neque id occulto, aut per impe*rito*s, aut priuatim; his enim rebus sae*pe* clandestina fraus et, quae facta sunt, infecta, *et* '*i*ndicta,[7] quae scripta sunt, simulans, aliisque ac dehinc aliis largiendo 'a*tque*[8] donando ac saepe

---

missione quidem continetur, sed ex mente dantium vel accipientium cognoscitur. [24]) esto *cj. Hollw.* [5]) *Sic item Moms. ex Rudorfii cj. Intellige: ad implendum* (*condicionibus*); iuri *rectius ed. Buchh.* [6]) *Ab eo, cui donatum est.* [7]) in ceteri * *V.* In ceteris *edd. Cf. L.* 28. *Th. C. de cohort.* (8, 4) '*conditionum laqueis inretitos*'. *Accedere ed. Moms.* [8]) q̄np̄stare *V*[d]. quoniam praestare *ed. Moms. Sed prior sigla corrupta videtur.* [9]) *Restitui; item Moms.* [30]) *V.* q̄r' (= quarum *pro* q̄r. = quare) *habet post* officiis; *scilicet verba* fuerit quare *aliquando omissa et ad marginem scripta illuc aberraverunt, ubi* fuerit, *ibi inconveniens, abiectum est.* officiis, neglecta [*fuerit*] utilitas minoris, quare, cum res erit recepta, commodis *ed. Hollw. Violentius Moms. correxit nec recte officia, quae ad modum implendum pertinent, ad instrumenta donationum conficienda retulit.* [1]) *Geminando supplevi.* [2]) *Haec mutata etiam extant in L.* 2. *Th. C. de adm. et per. tut.* (3, 19). [3]) *Ita V*[d]. *habere videtur.* ita *Vat. edd.* [4]) *Simul pro notario* ('*noto*') *dictus, nisi ipse donator scriberet. Cf. Spangenberg neg. sol. p.* 168. 176. 177. 195. 199. 202. 206. 215. [5]) p̧scribat' *V.* = proscribatur *edd.* perscribatur *Buchh. cj.* [6]) *i. e. donator et is, cui donatur, instrumentum absolvant, maxime subscribendo. Cf. Spangenberg l. c. p.* 186. 194. 208. 212. ab utroque *Vat. ed. Hollw.* utr*que *V*[d]. utrumque *ed. Moms.* compleat(ur) *V. edd.* [7]) *Sic recte V. secunda manu;* inducta *V. prima manu, edd. Sed inductiones fiunt, non simulantur.* [8]) ac *edd. contra fidem V.*

'uendendo[39] multos, habendi spe allectos, concurr*ere* in expugnanda sibi proprietate impulit. (5.) Tabulae 'i*gitur*[40] *aut* quodcumque aliu*d* materiae '(*genus*)[1] tempus dabit, uel ab ipso uel ab eo, quem fors summi*ni*strauerit, scientibus plurimis perscribantur,[2] eaeque, ut supra conprehensum est, rebus, nominibus, personisque distinctae sint; ac tum corporali*s* *t*raditio[3] — in quam saepe multi talia simulando inrepentes, aut 'ui[4] corp*or*a capientes, sollemne illud ius ac uoluntarium inconcessa usurpa*ti*one praeripiunt '— ea[5] igitur ipsa rerum traditio praesentium, aduocata uicin*ita*te, omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conuentu plurimorum celebre*tur*. non enim aliter uacua iure dantis res erit, quam ea uel eius uoluntate, si est mob*ilis,* tradatur, uel abscessu sui, si domus aut fundus aut quid eiusdem generis eri*t*, *s*edem nouo domino patefecerit. (6.) Quae omnia consignare actis iudi*c*is praestat, ut res multorum mentibus, oculis, auribus testata, nullum effu*g*iat, cuius aut scientiam *c*apiat, aut dissimulationem tegat. Quodsi *iu*dex aberit, cui summa prouinciae commissa est, mandetur istud magistratuum a*c*tis, atque ut nullus sit subiciendi aut surripiendi locus, cum alterutri co*m*modum sit, 'eorum[6] exemplis i*i*dem magistratus adscribant. sic enim conscie*n*tia multorum monumentis iudiciorum ac populorum 'perscri*pt*is,[7] '*h*aut litium causa[8] peruulgatis, omnibus fides abstrusior non erit. (7.) Tal*ia* enim esse oportet 'domin*i*orum[9] initia, quorum diuturna possessio saepe legitim*a* proprietatum iura perfringit; talis liberalitatum honestas, quae, loci*s* clamata omnibus, accipientium donantiumque 'famili*as*[50] liberalitatis et gratiae praedicatione conpleat, 'simul ut,[1] cum sit eximi*um*

---

39) ūdando *V. correxit Moms.* uel dando *edd. ceterae. De re cf. L.* 19. *C. ad leg. Corn. de fals.* (9, 22). 40) i*taque ed. Moms.* 1) *Supplevi ex I. Cod.; ob sequens* tempus *excidisse videtur.* 2) *Schol. in marg.:* Donationes apud acta firmandas et praesentibus multis inplendas. 3) '*subsequatur*' *ex Th. C. suppl. Buchh.* 4) ūu *V.* uelut *edd.* 5) *Omissis signis* — — Ea *ed. Hollw. Recte Moms.* 6) *Ex V*[d]*. ed. Moms.* uerum *Vat. ed. Hollw.* 7) *Sic etiam Moms. ed.* praescriptis *V. edd.* 8) a*nte* litium *contestationem ex cj. ed. Moms.* aut litium causa *Vat. edd. ceterae. Cf.* (7) *fin.* 9) dominorum *V. ed. Moms.* 50) *Ita Buchh. ed. Moms.* famili** *V.* famili*is ed. Hollw.* 1) *V*[d]*. ed. Moms.* ut *om. Vat.*

cuiusque donum promerendo cepisse, eius iucunditas nulla litium tristitudine minuatur. (8.) Quodsi 'in[52] expectanda causa dicendaque sententia orba publico testimonio liberalitas caecam gratiam obscurosque coetus prodiderit: quoniam sola fraus cognita est, eorum, quae donata dicuntur, temere non erit fides acci|pienda, sed ea 'alienat*io*[3] *rata habebitur*, *quae* 23.b. [39] *publice facta est*, *reliq*uorum reiecta uel sus*pecta habenda* ⅓ pr. *allegatione*, *licet contendant uni*uersis studiis, recte *recepto iure sibi donatum esse*, *sopitoque legis Cinciae* iure, quod quibusque rebus don*atis suam perfectionem praescribebat*. *Verum post*ea perfectione facienda *nulla nisi secundum nostrae legis praecepta*, *etiam uer*borum deinde esse quicquam *uetamus*, *quod donationes ualeat perficere*, *cum ipsa* lege commutata uer*ba quoque secundum eam concepta uilescant in donationibus post* faciendis, neque ullam *controuersiam donationibus iam factis uolumus con*flare, cum futuris ius *per hanc consultissimam legem ponamus*, quae, ut omnes cognosc*ant atque obseruent*, *quod statuimus*, *edicto promulgan*ti tuo praeferenda est.[4] PP. *III. non. Feb. Seuero et Rufino* conss.[5] in foro diui *Traiani*.

250. 'Pa*pinianus*[6] lib. XII. Responsorum. Inperfec*tam* PAPIN. L. XII. RESP. *donationem mors confirmat*, *si animum* liberalitatis nouissimum *in uitae diem perseuerasse constat*.

251. [7]Item. Non ideo donatio*nem aedium*, *possessione a matre praesenti* filiae tradita, placui*t irritam esse*, *quod*

---

52) *Vd. ed. Moms.* in *om. Vat.* 3) alienat*ione ed. Hollw. Sequentia restitui.* 4) *Cf. L.* 7. *Th. C. de cursu publ.* (8, 5). *L.* 1. *Th. C. si per obrept.* (11, 13). *L.* 31. *Th. C. de episc. eccl.* (16, 2). *Haenel Praef. ad Th. C. p. XL.* 5) *a.* 323. *Alii Sabino et Rufino conss.* (*a.* 316.), *subscriptis Legi* 1. *Th. C. de donat.* (*cf. not.* 9.), *h. l. attribuunt. Cf. Haenel ad Th. C. p.* 767. 214 *seq. Momsen. ad h. l. Mihi Th. C. constructores in hac subscriptione errasse ut in multis aliis* (*Haenel ad Th. C. Praef. p. XXXVII.*) *videntur.* 6) *Ita Mai. Buchh. Moms.* Paul. *ed. Hollw. Sed argumentis Buchh., Papiniani haec esse, accedit, quod Papinianum* (*L.* 29. 31. *D. de donat.* 39, 5. *Cf. L.* 42. *D. de mort. c. don.* 39, 6); *non Paullum, hoc Resp. libro de donationibus egisse constat. Sententiam restituendo demonstravi. Cf.* §§. 259. 312.
7) *Similiter restitui. Cf.* §. 265.

*mater habitationem citra proprie*tatem sibi recepisse*t et ita in possessione aedium mansisset.*

252. [58] Item. Cum mater absenti fi*lio* . . . . . . ad eum fecit, quas procu*rator* . . . . . . quae instrumenta praediorum e . . . . . . praediorum ad filium p . . . . . . uel seruis eius tradita non . . . . . . *prae*diorum ad filium peruen . . . . . . *mater*nae uoluntatis et ei . . . . . . causa redire iussisset . . . . . . possessionem praedior*um* . . . . . . constare. **252** a. [9] . . . . . . factam praedio neque manc*ipato* . . . . . . habuisse. Respondi, nec fideicommis*s* . . . . . . in aede sacra aeditu . . . . . teris post mortem su*am* . . . . . . post mortem suam . . . . . |
[40] 23.a. . . . . . . r*edd*itam. . . . *r*ationem . . . . . . uit, quod ne fidu-
⅓ *po.* ciae daretur . . . . . . num accepit, perueniret, qui . . . . . .

253. [60] *Item. Etiam per nouationem* '*don*atio [1] perficitur. Cum autem creditor *pecuniae ita recte perficiat donatio*nem, si debitor pecuniam, quam dele*gat ille*, *Titio promittat, an et per litis* '*contestati*one [2] factam nouationem *idem fiet in praediis, si eorum legatum quasi per quan*dam stipulationem uenit *in litem, quam legatarii nomine Titius i*nchoauit? Respondi, *praediorum non tam coeptam donationem, nondum possess*ione tradita, quam inritam *esse; non enim sic pecunia*, ut *in ea, quam quis delegando d*onauit, in iis praediis fuit.

253 a. '*Item.* [3] *Donationes in concubinam colla*tas non posse reuocari, conue*nit*, *nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractu*m, ad irritum recidere, *quod ante iure ualuit. an autem maritalis honor e*t affectio pridem praecesseri*t*, '*cum tabulae dotis consignarentur*, [4] *personis com-*

---

58) *Similis casus tractari videtur L.* 48. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *De lectione, singula quaedam accesserunt ex V*d. *et Moms. ed.* 9) *Similia videntur tractari L.* 77. *§.* 26. *D. de leg.* 2. *L.* 31. *§.* 3. *D. de donat.* (39, 5). *Nova §. et quaedam emendata debentur V*d. *et Moms. ed.* 60) *Ad sensum restitui. Cf. L.* 76. *§.* 3. *D. de leg.* 2. 1) *Ita ex V*d. *Moms. ed.* actio *Vat. ed. Hollw.* 2) *stipulati*one *edd. Hollw. Moms.* 3) *Addidi. Sequitur L.* 31 *pr. D. de don.* (39, 5). *Cf. L.* 3. *§.* 1. *L.* 58 *pr. D. de don. int. vir.* (24, 1). 4) *Haec periisse videntur, quia in Dig. in fine additur: 'neque enim tabulas facere matrimonium'. Cf. L.* 66 *pr. D. de don. int. vir.* (24, 1).

*par*atis, uitae coniunctione *considerata perpendendum esse, respondi.*

254. [65] *Item. Species extra dotem a matre filiae nomine uiro* traditas filiae, quae *praesens fuit, donatas et ab ea uiro traditas uide*ri, respondi; nec matrem *offensam repetitionem habere, uel eas recte* uindicare, quod uir cauis*set, extra dotem usibus puellae sibi traditas;* cum ea significatione non *modus donationis declaretur, nec ab usu proprietas* separetur, sed peculium *a dote puellae distingueretur.*

255. [6] *Item. Pater, qui filiae, quam habuit in potestate, mancipia* donauit, et peculium *emancipatae non ademit, 'uel herede ea sine beneficio eman*cipationis *scrip*ta deces*sit,*[7] *ex post facto donationem uidebatur perf*ecisse.

256. [8] *Item. Iure filiaf. possessionem donatorum retinebat* praediorum, quae pater ei post*remo iudicio non legarat, si filiae, quam post ill*am donationem genuit, *praelegauit, 'quidquid fundorum penes se reliquum* esset'. parui etenim refert, *quod solemniter confirmata donatio filiae fa*cta non probaretur: arbitrum *enim hereditatis diuidundae patris uoluntat*em recte secuturum *dixi, qua filiae fundi praeter praedia* ea dati si*nt,*[9] *quae soror eius tenebat, perinde ac* si filiae *pro*pria praedia | praelegaret, et adiecisset 19.a.[41] 'exceptis, quae sorori tuae donaui.' nam et testamento liberalitatem confirmatam, et aperte patris declaratam uoluntatem; quod diuisionis arbitrio sufficit, iuris quoque uerbis deficientibus.

257. [70] Item. Eiusmodi lege deposita in aede arca, ut eam ipse 'solus, qui[1] deposuit, tolleret, aut post mortem domini Aelius Speratus, non uideri perfectam donationem, respondi.

---

65) *Est L.* 31. §. 1. *D. eod., sed ibi plenior.* 6) *Est L.* 31. §. 2. *D. eod.* 7) *Restitui et emendavi.* uita (*pro scrip*ta) *Vat. edd. Secundum V*[d]. *in V. esse puto* -ionis͞crta (*cum oporteret* -ionis s͞crta). *De re cf.* §. 294. *In Dig. haec omissa sunt propter L.* 25. *C. de don. int. vir.* (5, 16). *Quod Moms. supplevit 'si deinde ea post diem eman*cipationis uita decessit' *ad rem non pertinet.* 8) *Restitui, ut probabilis sensus appareret. Cf. L.* 8. *D. de dot. coll.* (37, 7). *L.* 16. 18 *pr.* 26. *C. fam. erc.* (3, 36). 9) *Haec non ad finem versus pertingunt, qui scriptura vacare visus est.* 70) *Est L.* 31. §. 3. *D. de don.* (39, 5), *paucis mutatis.* 1) *Ex*

258. [72]Item. Pomponius Filadelfus dotis causa praedia filiae Pomponiae, quam habuit in potestate, tradidit, et mercedes eorum genero *so*lui mandauit. An ea praecipua filia retinere possit, cum 'omnes[3] filios heredes instituisset, quaerebatur. Iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater praedia, (*de*) quibus quaerebatur, dotis esse uoluit, et matrimonium post mortem quoque patris constiterat. *respondi;* filiam etenim, quae naturaliter agros retinuit, specie dotis, cuius capax fuit, defendi.

259. Item. Mulier sine tutoris auctoritate praedium stipendiarium instructum non mortis causa Latino donauerat. perfectam in praedio ceterisque rebus nec 'mancipi[4] donationem esse apparuit;[5] seruos autem et pecora, quae collo uel dorso domarentur, usu non capta.[6] si tamen uoluntatem mulier non mutasset, Latino quoque doli profuturam duplicationem[7] respondi: non enim mortis causa capitur, quod 'aliter[8] donatum est, 'quando[9] morte Cincia remouetur.[80]

Dig. qui solus *Vat. edd.* [72]) *L.* 35. *D. fam. erc.* (10, 3), *paucis variantibus.* [3]) *Dig.* communes *Vat.* [4]) mancipii *edd. Hollw. Moms.* [5]) *Cf.* §. 293. *Gai.* 2, 80. [6]) *Non, quod mulier sine tutore auctore* (*qui tunc agnatus legitimus iam non erat*) *donaverat* (*Gai.* 2, 47. *coll. nostra* §. 264), *sed quod Latinus ex lege* XII *'adversus hostem aeterna auctoritas esto' usucapere non poterat.* [7]) *Contra legis Cinciae replicationem, qua heredes vindicantes exceptionem rei donatae et traditae repellere conantur.* [8]) altero *Vat.* alteri *ed. Hollw.* aliter *etiam ed. Moms.* [9]) q̃n *V., quod hic est* quando (*ut* §. 249. [3]). quoniam *edd. Sensus est: etiam Latino, qui directo iure ex lege Iunia mortis causa capere non potest* (*Gai.* 1, 24), *haec duplicatio ex voluntatis ad mortem perseverantia prodest; neque enim ea opposita Cinciae replicationi efficitur, ut mortis causa videatur donatum, quod aliter* (*inter vivos*) *donatum est.* [80]) *Sequitur in* V^d. *duorum versuum spatium, quod Momsenus olim rubricam 'de donationibus ad legem Cinciam' occupavisse recte suspicatur, quae deinceps summis paginarum oris inscribitur. Quare eam h. l. restitui.*

DE DONATIONIBVS AD LEGEM CINCIAM.

260. [1] Item. Filius emancipatus, cui pater peculium non ademit, res quidem pro donato uel pro suo, quod iustam causam possidendi habet, usucapit; sed debitores conuenire non potest, neque lites 'pecu*lii*[2] prosequi, si non sit in rem suam cognitor datus, aut nominum delegationes interuenerunt. Plane[3] quod ei soluitur patre non dissentiente, debitorem liberat; nec interest, an emancipatum ignoret 'uel[4] ei non esse peculium ademptum, cum rei substantia plus polleat existimatione falsa.

261. [5] Item. Peculium uindicta manumisso uel inter amicos si non adimatur, donari uidetur. Quae ratio facit, ut ex iusta causa possidens usucapere *re*m possit. aliu*d* in his placuit, qui 'testamento[6] libertatem acceperunt, '*uel morte*[7] parentis potestate soluuntur; quos amittere peculium, si non sit legatum, constitit. neque enim tacita liberalitas defuncti p*er*mittentis retinere peculium po|tuit intellegi. 19.b.[42]

262. [8] Item. Sponsae res simpliciter donatae non insecutis nuptiis non repetuntur. sed etsi adfinitatis contrahendae causa donationes factae sunt et nuntium sponsus culpa sua remiserit, aeque non repetuntur. quod ita intellegi oportet, si 'reuocan*d*i donationes[9] condicio non 'coniunct*o* matrimonio[10] conprehendatur, non perficiendi contractus.[1]

---

1) *Cf.* §§. 261. 255. *L.* 53. 16. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 11. *C. de don.* (8, 54). 2) pecun̄. (*pro* peculi) *V.* pecuniae *edd.* pecuniarias *ed. Moms. Sed cf. ex. gr. L.* 44 *pr. D. de leg.* 1. 3) *Cf. L.* 11. *D. depos.* (16, 3). *L.* 41. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L.* 18. 32. *D. de solut.* (46, 3). 4) *Malim* et. 5) *Cf.* §. 20. *I. de legat.* (2, 20). 6) t̄t = tantum *Vat. edd. Correxit etiam Moms.* 7) si testamento *Vat. edd. In V^d. tantum litterae* to *certae sunt et secunda manus aliquid superscripsisse videtur, quod oportuit esse id, quod scripsimus.* testamento parentes *ed. Moms.* 8) *Cf. L.* 1. §. 1. *D. de don.* (39, 5). *L.* 2. 10. 11. 15. *C. de don. ante n.* (5, 3). 9) reuocantis donationis *V.* reuocan*dae* donationis *ed. Hollw.* reuocan*d*is donationi*bus* condicio *non* compraehendatur non coniunct*o* matrimoni*o* n. p. c. *ed. Moms. Non probo.* 10) coniuncti matrimoni *V.* 1) *Quo casu neque non secutis nuptiis neque secutis perficitur donatio. Cf. L.* 32. §. 22. *D. de don. int.*

263. [12]Item. Eam, quae bona sua filiis per epistulam citra stipulationem donauit, si neque possessionem rerum singularum tradidit, neque per mancipationem praediorum dominium transtulit, nec interpositis delegationibus aut inchoatis litibus actiones nouauit, nihil egisse placuit.

264. Item. Matrem, quae sine tutoris auctoritate filio donationis causa praesentes seruos mancipio dedit, perfecisse donationem apparuit.

264[a]. [3](*Item.*) Pollicitatio donationis inter priuatos uim obligationis non inducit.

265. Item. [4]Aurum et argentum, quod in re praesenti fuit, pater filio sui iuris donauit, eiusque possessionem traditam esse, instrumento palam fecit: non i*d*circo donationem inritam factam existimaui, quod usum omnium rerum apud patrem filius reliquit.

VLP. L. I. AD ED. DE REB. CR. **266.** [5]Ulpianus lib. I. ad edictum de rebus creditis. Indebitu*m* 'solutum[6] accipimus, non solum si omnino non debebatur, sed et si per aliquam exceptionem peti non poterat, id est perpetuam exceptionem. quare hoc quoque repeti poterit, si quis perpetua exceptione tutus soluerit. unde si quis contra legem Cinciam obligatus non excepto soluerit, debuit dic*i*, repetere eum posse;[7] nam semper exceptione Cinciae uti potuit, 'nec[8] solum ipse, uerum, ut Proculeiani contra *Sabinianos* putant, etiam quiuis, quasi popularis sit haec exceptio;[9] sed et her*e*s eius, nisi forte durante uolun-

---

vir. (24, 1). *L.* 4. *C. de don. ante n.* (5, 3). [12]) *Cf. Consult.* 6, 9. [3]) *Hanc sententiam minusculis litteris inter versus scriptam ut scholium, quod tamen non habet, quo referatur, magis supplevisse corrector ut omissam videtur. Itaque Papiniani eam esse censui. Cf. Paul.* 5, 12. §. 9, *L.* 5. *C. de contr. vel comm. stip.* (8, 38). [4]) *Cf.* §§. 314. 251. [5]) *Initium extat paucis mutatis in L.* 26. §. 3. *D. de cond. ind.* (12, 6). [6]) non solutum *V.* [non] solutum *ed. Hollw. Sed fortasse Ulp. scripserat* Indebitum non solum tum accipimus, *ut posterius* non solum *delendum sit.* [7]) *Cf.* §. 311. [8]) *Ex V*[d]. *Moms. ed.* non *Vat. edd. ceterae.* [9]) *Cf. L.* 7. *D. de exc.* (44, 1). *L.* 24. *D. h. t. Proculiani hoc negasse videntur, propter heredem promissoris, cui tamen magis ex nova causa opponitur doli replicatio.*

tate decessit donator: '*tunc* enim[20] doli replicationem locum habere, imperator noster rescripsit in haec uerba.[1]

266a. '[Greg. lib. XIII. tit.][2] *Imp.* Alexander Flauio Menandro. Professio donationis apud acta 'facta,[3] cum neque mancipationem, neque traditionem subsecutam esse dicas, destinationem potius liberalita*tis* quam effectum rei actae continet. eapropter quod non habuit filius tuus dominium, si, quae adfirmas, uera sunt, obligare pacto suo creditori non potuit; nec quod sine effectu gestum est, uindicationem tui iuris impedit. PP. III. kal. Ian. Alexandro Aug. III. et Dione II. conss.[4] *ALEX.*

267. *Impp.* Seuerus et Antoninus Augg. Cosoniae Hilar*ae*. Actio noua ex pro|missione, quae donati*o*nis causa facta sit, dari non solet.[5] PP. prid. kal. Ian. Romae, Antonino II. cons.[6] *SEV. ET ANTON.* 17.b. 85.a. [43]

268. [7]Quaerebatur, '*si*,[8] cum Seius filiam suam 'emanciparet,[9] apu*d* acta professus sit, ei *s*e donare fundum, nec instrumenta donationis fecerit, an uideatur prof*e*ssione actorum perfecta esse donatio? Respondi, si neque mancipatio, neque traditio secuta est, solis actis dominium non transisse. *VLP. L. II RESP.* (?)

269. Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum. 'Ut,[30] quod utendum mater filiae dedit, non uideatur donatum, et si donatum sit, non ualeat, in potestate filia constituta 'patris: aliud[1] esse, si dotem dedit.' Ulpianus: Constat, quod utendum filiae datum est, non esse donatum; sed etsi 'donat*a* res[2] esset, aeque *VLP. L. XLVI AD SAB*

Cf. quae seq. et §. 294. [20]) *Ex V*d. *Moms. cd.* etenim *Vat. edd. ceterae.* [1]) *Quae desiderantur.* [2]) *Recentiore, ut videtur, addita manu. Mai. Vid. praefat. et cf. Haenel. ad Gr. C. p.* 39. [3]) *Ex Meyerfeld. cj.* factae *Vat. ed. Hollw. De re cf.* §§. 268. 285. [4]) *a.* 229. [5]) *Sensus est: Licet nova actio i. e. institutoria vel restitutoria* (*L.* 13. §. 1. *L.* 8. §. 11—15. *D. ad SC. Vellei.* 16, 1) *creditori dari soleat, apud quem mulier intercessit, hoc tamen non fit, si mulier pro eo, qui donare volebat, promittendo se obligavit. Cf. L.* 8. §. 15. *cit. Nec igitur* noua (*in* nuda *Hass.*) *nec* promissione (*in* professione *Wenck.*) *mutandum, nec* expromissione *cum Buchh. legendum est.* [6]) *a.* 205. *Propter similitudinem huius subscriptionis inscriptio sequentis speciei periisse eademque strages alterum consulem Septimium Getam absumpsisse videtur.* [7]) *Cf.* §§. 266a. 285. [8]) an *Vat. edd.* [9]) emancipar*it* et *ex cj. ed. Moms.* [30]) *i. e. utut, quanquam.* [1]) patris. Aliud *edd.* [2]) *i. e. ipsa res, non usus.*

donatio non ualeret in filiam conlata, quae in patris erat potestate.[33] plane si in dotem mater filiae dedisset, ualet, quod factum est: potest enim d*o*nare filiae, cum res mariti fiant, ’qu*oniam*[4] quandoque filia uel sola, si iuris sui fuerit, uel uoluntate filiae pater habeat rei uxoriae actionem.[5] Merito igitur Sabinus ait, si inscia uxore uel inuita ’marito[6] in dotem dedit, rem mariti non esse factam, et ideo uindicari ab herede mulieris posse. quod(*si*) sciente ea hoc factum sit, consequens erit dicere, in dotem conuersum esse id, quod datum est.

DIOCL. ET CONSTANT. **270**. [Hermog. tit. de donationibus.][7] Diui Diocletianus et Constantius Caeciliae Anagrianae. Si donationibus in unam filiam conlatis, quarta non retenta, patrimonium exha*u*stum in fraudem ceterorum filiorum[8] probetur, has rescindi ad instar inofficiosi testamenti, sacris constitutio*n*ibus parentum nostrorum euidenter continetur. Matre quoque ’filiae[9] res uenundante nihil ei ’auferri[40] posse, non ambigitur. Subscripta V. kal. Mai. Sirmi*i*, Caess. conss.[1]

271. I*i*dem ’Boncio[2] Secund*o*. Praeses prouinciae, amicus noster, notionem suam inpertiet, non ignorans pro sua auctoritate atque experientia, si docebitur inmoderatis donationibus, non retenta quarta ad excludendam inofficiosi querelam nepotis ex filio nati, patrimonium suum auum exhausisse, ’*pleris-*

---

do*na*t*um ex Mai. cj. edd. Hollw. Moms.* donator *Vat.* (*ut geminandum sit sequens* es, *aut* r *pro nota accipiendum*). [33]) *Schol.:* Hic: Mater filio in potestate posito donando nihil agit. *Cf. L.* 3. §. 4. *L.* 32. §. 16. *D. de don. int. vir.* (24, 1). [4]) quamuis *edd., quod huius loci non est. Nec dubito, quin codicis V. scriptor* q̄n *male acceperit pro* qū. [5]) *Cf. L.* 7. *C. sol. matr.* (5, 18). [6]) maritus *Vat.* ma*ter de Blumii cj. edd. Hollw. Moms. Sed tunc antea* filia *pro* uxore *dicendum fuisset. Ceterum intellige matrem ut filiae donaturam i. e. filiae nomine marito dedisse* (*cf. L.* 17. *C. de collat.* 6, 20), *qua non consentiente nulla donatio est; nam si suo nomine, dotem receptura, ut marito donaret, non video, quin mariti fiat. L.* 34. *D. de iur. dot.* (23, 3) *prorsus alium casum tractat.* [7]) *Cf. Haenel. ad Herm. C. p.* 71. *De re L.* 87. §. 3. *D. de leg.* 3. §§. 271. 281. *Tit. C. de inoff. don.* (3, 29). [8]) *In quibus Caecilia Anagriana videtur fuisse; cf.* ‘unam filiam’. [9]) *i. e. Caeciliae Anagrianae* (*genitivo casu*). [40]) *V*[d]. *ed. Moms.* auferre *Vat. edd. ceterae.* [1]) *a.* 294. — *Sequitur ad marg. schol.:* Hic de immodicis donationibus. [2]) Bonicio *Buchh. cj.*

que constitutionibus[43] huiusmodi conmentis ad exemplum inofficiosi querel*ae* esse *oc*cursum. PP. Mogontiaci XI. kal. Iul. Maximo et Aquilino conss.[4]

272. '[Greg. lib. XIII. tit.][5] Imperator Philippus 'Agilio *PHILIPP.* Cominio[6] suo salutem. Inter patronos et libertos de iure donationum tractari non oportet, cum etsi perfectis donationibus in possessionem inductus libertus quantolibet tempore ea, quae sibi donata sunt, pleno iure ut dominus possederit, 'tamen[7] omnis donatio mutata patronorum uoluntate reuocanda sit. Quod obseruabitur etiam circa | ea, quae libertorum no- 85.b. [44] mine, pecunia tamen patronor*um* et beneficio conparata sunt. 17.a. nam qui obsequi*is* *suis* liberalitatem patronorum prouocauerunt, sunt digni, 'qui[8] eam non retineant, cum coeperint obsequia neglegere: cum magis eos conlata liberalitas ad obsequium inclinare debeat, quam ad insolentiam erigere. ˎFundus autem, que*m* Agilio liberto donasse te '*s*crib*is*,[9] et decuria, quae ipsius nomine 'comp*arata est*, rec*t*e s*iue in rem ac*ti*one siue condictione repetentur*, *nec ea* libertus uindica*bit*, *cum eas* tan*tum* donationes uel pecuniae la*rgitiones*[50] libertus obtinere debeat, circa quas uoluntas patronorum in supremam usque diem perseuerauerit. Hoc tamen ius stabit intra ipsorum tantum liberalitatem, qui donauerunt: ceterum neque filii eorum, neque successores ad 'hoc[1] beneficium peruenient. neque enim fas est omnimodo *in*q*uie*tari donationes, quas is, qui donauerat, in diem uitae suae non reuocauit. *Dat. XV. kal. Iul. Aemiliano II. et Aquilino conss.*[2]

---

43) *Ex Moms. cj. ad V*[d]. postque constitutiones *Vat. edd. ceterae.* 4) *a.* 286. 5) *Quibusdam omissis vel mutatis extat L.* 1. *C. de rev. don.* (8, 56). *In marg. lemma:* Hic: in libertos collatam a patrono donationem, si ingrati extent, reuocandam, uel si nomine eorum quid emptum sit. 6) Cosmino *C. Iust.* 7) *C. Iust. inserit:* si ingratus sit. *Cf.* §. 313. 8) *Buchh.* quin *V. ed. Hollw.* non sunt digni, quo eam retineant *Iust. C.* 9) *Buchh. cj.* tribus *V. edd. Librarium fefellit, quod decuria plerumque iuxta tribum commemoratur.* 50) *Sic fere locum etiam in V*[d]. *desperatae lectionis restituere mihi visus sum, de quo vid. est Moms. ed. Alia quaedam Moms. dedit, velut* conlationes *pro* largitiones. 1) *Sic ex V*[d]. *Moms. ed. et Iust. C. om. ceterae edd.* 2) *Suppleta ex Iust. C. Est a.* 249.

CONSTANTINVS. **273.** 'Diuus[53] Constantinus et Caess. 'Prisca[4] legum aequitate 'prouisa,[5] uariis ambagum uersutiis exquisita donatio, licet 'titulum[6] emptionis uel debiti tenorem conprehendere uideatur, tamen claris 'testationibus[7] probata, debe*t* in irritum deuocari; siquidem consultissima ratione uideatur esse prouisum, matrimonio cons*t*ante donationes, inter uirum et uxorem 'altrinsecus agitatas,[8] nullam firmitatem habere. nec sibi debent mulieres[9] blandiri, 'si tamquam[60] uenditores uel debitores ad eludendas legum sanctiones mariti earum se falso uideantur esse professi. quare Vettium Rufinum, clarissimum uirum praefectum urbi, amicum nostrum, cuiu*s* notio est, adire non prohiberis, qui *par*tium 'allegationibus examinatis[1] petitioni tuae secundum 'iuris[2] prouidebit iustitiam. Dat. XIIII. kal. Nou. Mediolano, Constanti*n*o et Licinio conss.[3]

274. I*i*dem Aureliae Sabinae siue Gaudiosae. Lic*e*t in potestate 'filius degens[4] donationum effectum a patre sibi 'conlat*ar*um[5] mox consequi 'minime[6] posse uideatur, tamen 'perseuera*ntia uolunt*atis[7] ad instar mortis causa donationis huiuscemodi liberalitatem redigi oportere, retro principum

---

53) *Sic V^d^.* Diui *ed. Hollw.* Dominus *ed. Moms.* Caesares *perperam adiectos esse, Moms. p.* 405. *notat.* 4) *Fortasse:* Prisco. Prisca *vel* Prisco, *cui sc. rescriptum fuerit; nisi is consulto omissus est. Cf.* §§. 35. 249. — *Schol. in marg.:* De donationibus sub emptione . ∴ . sub . . . tis *Mai.* Hic de donationibus sub empti*onis titulo fac*tis *ed. Moms. recte.* 5) p*raeclu*sa *ex cj. ed. Moms. At* prouisa (= *praeparata, instructa*) *pertinet ad* donatio, *quae etiam hoc modo facta ne valeret, prisca legum aequitate provisum erat.* 6) *Ex V^d^. Moms. ed.* instrumentum *Vat. edd. ceterae.* 7) *Ita ex V^d^. ed. Moms.* donationibus *Vat. edd. ceterae.* 8) *Sic ex V^d^. ed. Moms.* re (*sive* res) insecuta non ratas *Mai. ed.* 9) *V^d^.* mulieris *Vat. edd. ante Moms.* 60) *Ex V^d^. ed. Moms. qua*mquam *edd. ceterae.* 1) *Hanc cj. Bark. Buchh. Rudorf. confirmavit V^d^.* allegationis exa . . . . *Vat. ed. Hollw.* 2) *Fortasse:* muneris. 3) *a.* 315. 4) *Sic etiam Moms. ed.* filii sunt (filiiu *V^d^.*) degentes *Vat. Scilicet primum ex* filius *factum* filii s̄ (= sunt), *deinde ex* degens degentes; *cuius certum vestigium quod Vat. postea habet* uideatur (uidea*n*tur *edd.*). filii [sunt] degentes *ed. Hollw.* 5) conlatu*m V. edd. Correxit etiam Moms.* 6) *Ex Rudorf. cj. et V^d^.* m . . *Vat.* '*non*' *ed. Hollw.* 7) *Ex Wenck. cj. et V^d^.* perseuerat et . . . . satis *Vat.* 'perseuerante uoluntate *ed. Hollw.*

*re*scriptis cog*noscitur* esse concessum.[68] unde uirum clarissimum praefectum urbi, amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis, qui omnibus rite consideratis, quae in precem tuam conferenda[9] 'ti*b*i *sunt uisa*,[70] pro experientia sua recte '*sententiam d*ari *faciet*.[1] Dat. idib. Augustis Romae, Constantino et Licinio Augg. conss.[2]

275. Diui Diocletianus et Constantius 'Sab*inae*[3] *et D*iodu- *DIOCLET.*
l*ae*. Perfectam dona|tionem mutata uoluntate donatoris, etsi 24.b.[15]
parum gratus existet, cui dono res data est, minime '*rescindi*[4] posse, saepe rescriptum est.[5] PP. V. non. Mart. Nicomediae, Maxim*o et* Aquilino conss.[6]

276. [7]I*i*dem . . . iae. Si, 'u*t ais*,[8] *pater* tuus nomine matris tuae de sua pecunia '*res quasdam emit*[9] *donatio*nis causa, eique tradidit et decedens non reuocauit, '(*contra*) id, *quod in eam*[80] contulisse uidetur, intellegis, frustra te uelle experiri, cum oratione diui Seueri huiusmo*di d*onationes post obitum eorum, qui donauerunt, confirmentur. PP. pridie *no*n. Mart. Antiochiae, Augg. IIII. et III. conss.[1]

277. [2]I*i*dem Aureli*o* . . . '*Quo minu*s *retineas*, *quam pater in te*[3] *con*tulit donationem et decedens suprem*o iud*icio non reuocauit, scilicet manente potestate, praeses prouinciae iuxta diuorum principum *con*stitutiones super hac re factas uim prohibebit, de ceteris inter uos discep*tat*urus. PP. IIII. kal. Sept. Maximo et Aquilino conss.[4]

278. [2]I*i*dem Aurelio Zoilo. *Cum* adfirmes, patrem tuum

---

68) *Cf.* §§. 277. 278. 281. *Paul. S. R.* 5, 11. §. 3. *L.* 2. *Gr. C. famil. erc.* (3, 4 *vel* 6). *L.* 2. *C. de inoff. don.* (3, 29). 9) m (*in fine versus, ubi siglam* m̊ *esse oportet*) *Vat.* 70) *Ad V^d. vestigia restitui.* tu duxisti *ed. Moms.* 1) *In V. initio fuerit* sādari. *iudicari curabit ed. Moms.* 2) *a.* 315, *ut videtur; cf. Buchh.* 3) Sabinianae *ed. Buchh.* Sab . . na *Vat. Antea Constantii nomen perperam additum esse, notat Moms. p.* 405. 4) *Ex ed. Moms.* contendi *Vat. ed. Hollw.* 5) *Cf. L.* 2—4. *C. de revoc. don.* (8, 56). 6) *a.* 286. 7) *Cf. L.* 32 *pr.* §§. 1. 2. *D. de don. int. vir.* (24, 1). 8) *Ex V^d. Moms. ed.* 9) *Similia alii rest.* 80) *Ex V^d. et Moms. ed.* ad (*pro* id) *Vat. Sed 'contra' addidi, quod notatum in fine versus evanuisse puto.* 1) *a.* 290. 2) *Cf. not.* 68. 3) *Restitui. Paullo aliter Moms.* 4) *a.* 286.

donationes perfectas in te contulisse et supre*mis* iudiciis eas non reuocasse, poteris iure constituto, praesertim cum honor*i* *p*rimipilari sis adstrictus,[85] securo animo ea, quae donata sunt, possidere. PP. *V*III. kal. Nou. Maximo et Aquilino conss.[4]

279. I*i*dem Benign*a*e Superlatae. In filiam post emancipationem 'donationem[6] a patre conlatam postea auferri ab ea non potuisse, dubitari non oportet. si igitur nihil aliud tibi de iure aduersatur, praeses prou*inciae*, *ne* qua tibi legitime possidenti fiat iniuria, intercessu auctoritatis su*ae* *prou*idebit. PP. IIII. kal. Dec. Maximo[7] et Aquilino conss.[4]

280. [8]I*i*dem Aur. Anniano. In 'd*ub*i*u*m[9] non uenit, aduersus enor*mes* *d*onationes, quae 't*an*t*ummodo*[90] in quosdam liberos uacuefactis facultatibus '*reliqu*orum[1] pernicie conferuntur, iamdudum diuorum principum stat*utis* *esse* *prou*isum. Si igitur mater tua ita patrimonium suum profunda liberalita*te* *in* *f*ratrem tuum *eu*iscer*a*ti*s* *o*pibus *s*uis ex*h*au*s*it, ut quartae pa*rtis* *d*imidiam, quam ad excludendum inofficiosi 'or*dinariam*[2] querelam aduersum 't*estamentum* (*sufficere*) *c*onstat,[3] his donatis datisqu*e* 'n*on* relictam *ti*bi habe*a*s,[4] praeses prouinciae, quod *immoderat*e gestum est, reuocabit. '*n*amque[5] aeris alieni solutionem,[6] *si* *ab* intestato cum fratre tuo matri heres exstitisti, 'reuocare[7] non pot*es*. *Dat.* Nicomediae V. non. Mart. Augg. III.[8] et II. conss.

---

85) *Ut castrensis peculii factae donationes videri possint.* 6) *Accessit ex V*^d^. 7) Maximino *V. ed. Hollw.* Maximo II. *ed. Buchh.* 8) *Pars extat in L.* 7. *C. de inoff. don.* (3, 29) *inscr.: 'Iidem AA. Ammiano', quod Buchh. h. l. restituit. Sed* Anniano *V^d^. ed. Moms. In margine schol.:* Hic de inmodicis donationibus. 9) *Ex V^d^. et Moms. ed.* 90) *Ex V^d^. et Moms. ed.* ita *Vat. ceterae edd.* 1) *Ita Moms. ex V^d^.* in filiorum *Vat. edd. priores.* 2) or *in fine versus V^d^. linea ante insuper ducta, ut puto pro* ord., *ut saepissime v.* ordinarius *in lapidibus notatur.* 3) *Ad imaginem V^d^. scripsi. In V. fuerit:* t̄tum constat, *fortasse superscripta v. 'sufficere', de qua vid. Iust. C.* aduersum te *sufficere* constat *ed. Moms.* 4) *Ex V^d^. ed. Moms., tantum pro* non *posito h*au (haud?). 5) *Ex Hollw. cj.* eamque *V^d^.* sane *ed. Moms.* 6) *Materni, cuius solutionem fratri donationis in eum collatae causa soli incubuisse Annianus putaverat. Cf. L.* 15. *C. de donat.* (8, 54). 7) *Ita Vat. ed. Hollw.* renouare *V^d^. ed. Moms., et post* potest *pro* potes. 8) *Videtur corrigendum IIII.,*

281. [99] *I*idem Aurelio Seue*ro Alexan*dro. Pater in filium, quem in potestate habet, conferens ipso iure do*nationem* non facit; sed ex praeceptis statutorum recepta | humanitate placuit,[100] si in eodem iudicio perseuerans in fatum concesserit, liberalitatem eius salua lege Falcidia probari. Proinde si pater, qui per epistulam res tibi dono dedit, non reuocata liberalitate, nec mutata uoluntate, fatalem diem intestato obiit, 'inlibata donatio permanet, 'nisi tamen legis Falcidiae ratio comminui eam exegerit;[1] quod si locum habet, eatenus ex donatione fratres tui deducent, quatenus id fieri indemnitas et iuris ratio[2] in optinendis portionibus, quas eos habere necesse est, exigunt.[3] Iuxta hanc iuris formam praeses prouinciae ad uicem familiae herciscundae officium sententiae suae legibus temperabit. PP. Byzantio, XI. kal. Apr. Maximo et Aquilino conss.[4] 21.a. [46]

282. I*i*dem Calpurniae Aristenetae. Quoniam non contenta rescripto, quod ad primas preces acceperas, iterato supplicare uoluisti, ex iure rescriptum reportabis. Communes[5] res in solidum donari nequeunt, sed portiones eorum, qui donant, ad eos, qui dono accipiunt, transitum faciunt. nec[6] ambigi oportet, donationes etiam inter absentes, si ex uoluntate donantium possessionem ii, quibus donatum est, nanciscantur, ualidas esse.[7] Restat, ut si[8] filius tuus inmoderatae liberalitatis effusione patrimonium suum exhausit, iuxta legum placita praesidis prouinciae auxilio utaris; qui, discussa fide ueri, si integri restitutionem ex filii persona conpetere tibi ob inprobabilem

---

ut sit a. 287. *At in I. C. subscriptum est: 'PP. V. Id. Maii, conss. ut supra'* (*Maximo II. et Aquilino conss. a.* 286.). [99]) *Schol. marg.:* Hic. Si pater in filiumfamilias aliqui*d confert,* liberalitas eius salu*a lege* Falcidia probanda *est.* [100]) *Cf. not.* 68. [1]) si tamen . . . . nec exegerit *V. prima manu, ed. Moms.* [2]) et *inserit Vat.* [3]) *Cf. L.* 2. *C. de inoff. don.* (3, 29). *L.* 10. 16. 21. *C. fam. erc.* (3, 36). [4]) *a.* 286. [5]) *Cf. L.* 12. *C. de don.* (8, 54). *Schol. marg.:* Hic, communes res in solidum donari non posse. Donationes etiam inter absentes posse fieri et ualidas esse, si ex uoluntate donantium hi, quibus donatum est, nanciscuntur possessionem rerum donatarum. [6]) *Est L.* 6. *C. de don.* (8, 54). [7]) *Schol.:* Idem supra pag. VIII. et infra pag. XV. et XXIII. [8]) *Hinc incipit L.* 4. *C. de inoff. don.* (3, 29) *in fine plenior.*

donationis enormitatem animaduerterit, in remouendis his, quae perperam gesta sunt, tibi subueniet. PP. III. id. Feb. Mediolani, Maximo et Aquilino conss.[104]

283. [109]I*i*dem 'Au*gg. et Caess.* Zenoni.[110] Si stipendiariorum '(*praediorum*)[1] proprietatem dono dedisti, ita ut post mortem eius, qui accepit, ad te rediret, donatio inrita est, cum ad te*mpus* proprietas transferri nequiuerit.[2] si uero usumfructum in eam, contra quam supplicas, contulisti,[3] usumfructum a proprietate alienare non potuisti.[4] PP. V. id. Mart. Maximo et Aquilino conss.[104]

284. [5]I*i*dem Alexandriae. Ea quidem, quae iure donationis a socru tua in te conlata sunt, manere inconcussa, rector prouinciae efficiet. '*De*[6] matrimonio uero retinendo tui arbitri*i* est, an uelis et filiis communibus interuenientibus in eodem proposito perseuerare. PP. III. id. Oct. Heraclia Thracum, Maximo et Aquilino conss.[104]

285. '[Greg. lib. XIII. tit.][7] I*i*dem Aurelio Abanti. Si filiae tuae possessiones, de quibus agitur, neque mancipasti, neque
[47] 22.a. tradidisti, frustra uereris, | ne ex una professione uel '*apud*
$\frac{1}{3}$ *pr.* *acta facta perfecta sit donatio*,[8] *praeser*tim cum fundos tributar*ios esse eosque te possidere significes*, *quare*[9] etiam

---

109) *Mutatum extat in L. 2. C. de don. q. sub modo* (8, 55) *inscr. 'Impp. Diocl. et Max. AA. et CC. Zenoni.'* 110) *Ex I. C. correxi.* Aurelio Carrenoni *Vat. edd. Similiter in tribus Herm. C. constitutionibus tit. I. c. 1. tit. II. c. 1. tit. III. c. 1.* (*p.* 65. 66. 68. *Haen. et cf. eundem ad Gr. C.* 3, 1. *p.* 16. *Zimmern H. I. T. I. §.* 46. *p.* 159. *not.* 24). *'Aurelius' ille imperator natus est ex 'Aug.', quasi id esset 'Aur.', omisso ante 'It.' vel 'Id.', quo tantum nova constitutio librario indicari videbatur.* 1) *Buchh. supplevit.* 2) *Quod Iustinianus demum et in leganda re mutavit L. ult. C. de leg.* (6, 37). *Idem est in obligatione. §.* 3. *I. de verb. obl.* (3, 14). *L.* 55. *D. de leg.* 1. *Dissimiles casus continentur L.* 29. 42 *pr. D. de mort. c. don.* (39, 6). 3) *Sc. ita ut post mortem eius, cui datus esset, ad te rediret.* 4) *i. e. tamen ad eum redibit ususfr., cuius mortis tempore proprietas erit; nam donatio eiusmodi valet, cum usufr. ad tempus dari possit.* 5) *Cf. L.* 12. *C. de don. a. nupt.* (5, 3): 6) * * *Vat. 'In' edd. 'De' etiam Moms. Postea pro* retinendo *malim* non retinendo. 7) *Cf. §§.* 266ª. 268. 8) *Probabiliter rest. Buchh.*

ab iniuria temperari, *quominus possideas, praeses prouinciae prouidebit*[119] . . . Maximo et Aquilino con*ss.*[104]

286. '[Eodem libro eodem tit.][120] I*i*dem Iuliae Marcell*ae*. *Quoties donatio ita conficitur, ut post tempus id*, quod donatum est, alii restitu*atur, ueteris iuris auctoritate rescriptum est*, si is, in quem liberalitatis conpen*dium conferebatur, stipulatus non sit, placiti* fide non seruata ei, qui liberalitatis *auctor fuit, uel heredibus eius condicticiae actionis* persecutionem conpetere. sed cum *postea benigna iuris interpretatione diui princi*pes ei, qui stipulatus non sit, *utilem actionem iuxta donatoris uoluntatem* decernendam esse admis*erint, actio, quae sorori tuae, si in rebus humanis* ageret, potuit decerni, s*i* '*heres ei (ut affirmas) ex asse facta es,*[1] *tibi* adcommodabitur. PP. 'Si*rmii XI. kal. Oct. Augg. IIII. et III. conss.*[2]

287. [3]Constantinus et Caes*s*. . . . . *Semel perfecte donata reuocari* nec ea, quae matres in filios con*tulerunt, etsi ii parum grati sint, iura permit*tunt. Sane si generaliter r*es tuas donasti et tantum in iure cessione* uel mancipatione totius pa*trimonii*[4] *ea donatio, ut perhibes, celebrata* est, id quod donatum est, stare non *potest, cum hoc modo quicquam in alterum* transferri non ualeat. qu*a ratione an aduersus filios tuos tibi consu*li possit, rectorem prouinciae interp*ellare non prohiberis. PP.* . . . . Licinio V. et Crispo *conss.*[5] *CONSTANTIN.*

288. [Greg. lib. XIII. tit.] 'Diuus[6] imp. Probus 'Massiciae.[7] *PROBVS.* R*ecte tibi ab his, quos consuluisti, responsum* est, si quidem donatur*am* te, quae d*onare statueras, dixisti, neque aut instru*menta fecisti, aut eundem, cui d*onatura eras, in posses-*

---

119) *Ad sensum restitui. Cf.* §. 293. 120) *Sequitur L.* 3. *C. de don. q. sub modo* (8, 55). *Cf. L.* 2. *C. de his q. s. mod. leg.* (6, 45). 1) *Ad sensum restitui; nam in I. C. haec omittuntur.* 2) *Ex I. C. suppl. Est a.* 290. 3) *Cf.* §. 275. *Consult.* 6, 9. *Ad sensum restitui.* 4) *Cf. Spangenberg tab. negot. sol. p.* 193. 5) *a.* 318. 6) *Ita solita nota V.* Dominus *ed. Moms. Deinceps priorem rescripti partem restitui. De ICtis ante imperatorem consultis cf. L.* 3. *C. de ingen. manum.* (7, 14). 7) *L.* 4. *C. de don.* (8, 54) *habet in plerisque lib. mss. 'Marsiae'.*

sionem induxisti, perfectam ac 'sol*id*am[128] ti*b*i p*raedii, de quo agitur, donationem obiici* non posse, quando apud te eius rei propri*etas remansit. Sed nec functionum depen*siones[9] uel per eum, cui dona*ta res non erat, uel ab actoribus ipsius nomine* celebratae 'nunc[130] tibi obesse 'a*duersus*[1] *eum possunt. Quodsi is absens etiam tuum* iustum magistrum sum*moueri ui de possessione fecit, praesidem prouinciae adi, ut is eum* cum comminatione uid*elicet uenire iubeat, et uim factam ueniente die ex* praefinitione allega, ut si p*raesidi rem probaueris, aduersarius te restituere compel*latur. PP. VI. kal. Ian. Mess*ala et Grato conss.*[2] |

[48] 22.b. ⅓ po. INCERT. IMP. **289.** [3] . . . . *Neque in excepta persona per* stipendiarii uel tributa*rii praedii mancipationem sine possessionis traditione donat*io perficitur. Pone igitur sollicitu*dinem, si constat, eum, qui in praediis tuo nomine d*egit, non tradidisse ea, uel quae *ultro fecit, ex mandato uel uoluntate tua facta* '*u*ocanda[4] non sunt. PP. non. Oct. . . . . . .

290. [5] . . . . *Secura esse potes, cum*·'*preces tuas* fides[6] adiuuet. Ceterum *quod proponis, nec inhonestam patris tui nec inuti*lem 'declarat[7] uoluntatem, *cum tu filiafamilias ut magnam mereres donati*onem ab eo perfecisti: si quidem 'feminis[8] *quoque liberis et adhuc in potestate sua ac f*amilia degentibus pater do*nationibus recte conferat, quod tantundem eis uel paulo plu*s adeo emolumenti tribuat, *quam fa-*

---

128) solam *Vat. edd. Cf. L.* 1. §. 3. *Th. C. de mat. bon.* (8, 18): '*solidum perfectumque dominium*'. 9) *Hinc incipit L.* 4. *C. de don.* (8, 54) '*Si functiones* [*exactiones uel tributa*] . . . . *celebratae sunt, tibi obesse non potest*'. . . . . siones *Vat. funct*iones *ed. Hollw. Quae sequuntur, spectare uidentur querelam Massiciae, a se praedio praefectum* iustum magistrum sum*motum esse ab eo, contra quem supplicabat.* 130) *Ex V*[d]*. ed. Moms.* non *Vat. Hanc rem postea factam nondum ICtos docuerat Massicia.* 1) *In V*[d]*. postrema littera* a *est. Quae sequuntur, ad sententiam restitui. Cf. L.* 71. 72. *D. de iudic.* (5, 1). 2) *a.* 280. 3) *Sensum restituendo declaravi. Primo versu ante* stipendiarii *V*[d]*. habet* p. *Cf.* §. 293. 4) *Ita V*[d]*.* spernenda *Vat.* 5) *Item restitui.* 6) *Ita ex V*[d]*. Moms. ed.* . . . a fides *Vat.* 7) dederat *mox factum* declarat *V.* 8) *Vox alia manu ad marginem adscripta, et, ut puto, glossema vocis* '*liberis*'.

*ciunt partes omnium liberorum 'aequa*les,[139] quod 'sibi[140] ex patris rebus iure *etiam filia quaeque uindicat. Noli igitur metuere 'fra*trum[1] tuorum inquietudinem, si qua *donatio a patre tuo in te collata aequet porti*onem, quae tibi ex bonis patris *ab intestato debetur, eamque in diem nouissim*um uoluntas perseuerans *ad instar mortis causa donationis redegit*, uel etiam fundi ex pecunia a patre *tibi donata comparati possessio pride*m tibi tradita, ac postmodum *reuocata non est. Tuum igitur quod ex donatione compe*tit[2] facta numerans, quod penes *patrem remansit, cum fratribus ex aequo diuide.* Dat. III. kal. Oct. Verona . . . . . .

291. [3] . . . . *A patre rerum donation*em in te conlatam, licet in potestate *fueris constitutus, si tamen in diem nouis*simum uitae uoluntas *eius durauit, non licet fratribus tuis impugn*are: '*sed* tu *e*orum,[4] quae praetulisti, *fidem iustis probationibus faciens, ne quid* fiat contra uoluntatem defuncti, *obtinebis ab eo, quem praeses prouinciae hereditatis arbitr*um diuisioni dabit: qui in *sententia dicenda hoc scilicet inprimis spec*tare debebit, ut tibi istae res *praecipuae adiudicentur, et praeterea porti*o ex legibus ab intestato de*bita ex rebus hereditariis integra seruetur.* PP. V. kal. Ian. Treueris . . . . . . [5] II. conss.

292. [6] . . . . D*ona*tio quidem a patre in filium*familias* DIOCL. ET CONST.
collata ipso iure non ualet; sed si in eadem uoluntate pater *perseuerauit usque in diem uitae noui*ssimam,[7] uoluntas, quam in ex*tremum usque non mutauit, custodienda est, ut et p*ortio, quae ab intestato debetur, | inlib*a*ta seruetur. Iuxta 18.b. [49]
quae adi correctorem uirum clarissimum, amicum nostrum, et ea, quae in precem contulisti, adlega; qui in examinationi-

---

139) . . . . *les* (*sic litteris inclinatis*) *Mai., ut sequentis vocis 'quam' sigla oculos eius fugere potuerit.* 140) *ibi *V.* tibi *ed. Hollw.* 1) *V^d.* res *Vat.* 2) *Ita vel* tat *Vat.* tii *V^d.* 3) *Restitui. Cf. L.* 18 *pr. C. fam. erc.* (3, 36). §. 290. 4) *In V. fuerit* s'tumorum *prima* m *correcta in* e *superscripta.* nam (*puta notatum*) eorum *Vat.* istu mūrum *V^d.* 5) *'Ualeriano III. et Gallieno' supplevit Buchh., ut fuerit a.* 255. *Sed spatium haec non explent.* 6) *Est Diocletiani et Maximiani* (*cf.* §. 23.). *Sententiam restitui. Cf.* §§. 290. 291. 7) *Ita Vat.* nouissima *V^d.*

bus eam sententiam promet, quam iuris atque aequitatis ratio dictauerit. PP. Mediolano, VII. kal. Ian. Tusco et Anullino conss. [148]

293. [9]*I*idem 'Aur. Luciano.[150] (1.) In donatione rei tr*i*butariae circa exceptam et non exceptam personam legis Cinciae nulla differentia est; cum et uacuae possessionis[1] inductione celebrata in utriusque persona perficiatur, et si hanc secutam post huiusmodi placitum non 'constet manifeste,[2] nec coepta uideatur. quapropter in his quidem, quae solo tributario consistunt, a maiore V et XX annis in uacuam inductos '(*uos*)[3] possessionem ostendi conuenit; rerum autem mobilium siue mouentium, si (*non*) excepti fuistis, quae mancipi sunt, usucapta, uel mancipata, post uel antea maiore tempore a uobis anni possessa,[4] auocari non possunt; nec mancipi uero, traditione facta, propter eiusdem interdicti potestatem similis possessionis prob*a*tio necessaria est. nam si exceptus fuisti, priuignus tum constitutus, sola traditio sufficit. (2.) Quod autem res[5] tibi ab herede donatricis distractas esse pro*ponis*, *duplicari* tibi titulum possessionis non potu*i*sse constat; sed ex perfecta donatione dominum factum frustra emisse, cum rei propriae emptio non possit consistere; ac 'tum id[6] demum tibi profuerit, si ex donatione te non fuisse dominum monstretur. sane quoniam omnia '(*bona*)[7] uobis ab 'ea[8] donata et tradita dicitis, ad hoc a filio facta 'uenditio[9] rerum maternarum adferre, perfecta etiam donatione, poterit defensionem, '*ne*[160] exemplo inofficiosi testamenti possit haec auocare. Quibus omnibus praeses prouinciae suam notionem praebebit. PP. IIII. kal. Iun. Diocletiano et Maximiano V. et IIII. conss.[1]

PAP. LIB. XII. RESP. **294.** [2]Papinianus libro XII. Responsorum. Quod pater filiae, quam habuit ac retinuit in potestate, donauit, cum eam

---

148) *a.* 295. 9) *Pars posterior extat L.* 4. *C. de contr. empt.* (4, 38). 150) Augg. Luciano *I. C. Cf. not.* 110. *sed etiam not.* 229. *ad* §. 316. 1) *Excidisse videtur* traditione. 2) constet, manifeste *edd.* 3) *Suppl. etiam Moms.* 4) *Cf.* §. 311. 5) *Incipit paullum mutata L.* 4. *C. cit.* 6) tum *Vat. edd.* tunc *Iust. C.* 7) *Ex Iust. C. supplevi.* 8) *Ex I. C.* eo *Vat. ed. Hollw.* 9) *Ita I. C.* uenditione *V. ed. Hollw.* 160) in *Vd.* ne uel *I. C.* 1) *a.* 293. 2) *Cf.* §§. 256. 295. 296. *L.* 2. §. 2. *D. pro her.* (41, 5). *L.* 1. §. 1. *D. pro don.* (41, 6). *Quae loca*

donationem testamento non confirmasset, filiae non esse, respondi. nam et peculia non praelegata communia fratrum esse constabat.[163] Diuersa ratio est contra legem Cinciam factae donationis: tunc enim excepti*onem* uoluntatis perseuerantia doli replicatione perimit. 'Verum cum[4] pater filiis, quos habuit ac retinuit in potestate, donat, nihil prodest, non mutari uoluntatem, quoniam, quod praecessit, totum inritum est. unde cum filius in diuisione bonorum penes fratrem, quod pater donauerat, errore lapsus, reliquit, portionem eius non esse captam usu, Seruio Sulpicio placuit; quod neque frater ipse donauerat, neque pater donare poterat.[5] | Cur ergo quod uir 18.a. [50]
uxori dedit, morte soluto matrimonio, si uoluntas perseuerauit, 'fini decimarum[6] auferri non oportere, maximi principes nostri suaserunt, et ita senatus censuit?[7] Sed nimirum liberi, qui repulsam donationis auctoritate iuris tulerunt, aliis rationibus ad bona patris perueniunt; ac plerique plus habere quam fratres iurgiis eiusmodi contendunt.

295. [7]Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Atilio 'Nat*a*li[8] SEVER. ET ANTON.
militi.[9] Si frater tuus in potestate patris in diem mortis perseuerauit, donationes, quas a patre in eum conlatas esse adfirmas, nullius esse momenti, dubitare non debes. de patris igitur bonis diuidundis cum fratre tuo apud eum, 'de quo meres,[170] consiste. PP. XIIII. kal. Sept. Fausti[nia]no et Rufino conss.[1]

---

omnia spectant testato defunctum patrem. Cf. Wenck praef. ad Haubold. opp. p. LII. et schol., quod hic est in marg.: Hic: nihil prodesse filiofamilias donatum, si t (*i. e.* testamento) non confirmetur donatio, quamuis pater non mutauerit uoluntatem. Et seque*n*s et tertia. Infra 7 pag. X. ad nota*m* similis huic; inc.(ipit) ad not. q.

[163]) *Cf. L.* 13. *C. fam. erc.* (3, 36). [4]) Cum *cdd. scripsi, cum in Vat. sit secunda manu* perimitur cum. [5]) *In marg. inferiore V. librarius calamum explorans scripsit* CYCNVS. [6]) *i. e. duntaxat (non ultra) decimas bonorum, quas omnino mortis causa viro et uxori invicem capere per leges decimarias licet. Cf. Ulp.* 15. *Ergo quod excedebat decimas, ex SCto non convalescebat.* [7]) *Cf. L.* 32. §§. 1. 2. 14. *D. de don. int. vir.* (24, 1). §. 276. [8]) *Ex cj. Buchh.* natili *Vat.* [9]) *Schol. in marg.:* Hic *quod* (quaere *Moms. ed.*) *supra* (*sc. notatum est*). *Cf. not.* 162. [170]) sub quo meres *Buchh. cj. Cf. L.* 23. §. 1. *D. ad munic.* (50, 1). *Sane corruptum videtur.* [1]) *a.* 210.

PAPIN. L. XII. RESP. **296**. [172] Papinianus lib. *X*II. Responsorum. Donationem, quam pater in filium, quem in familia retinuit,[169] frustra contulit, arbiter hereditatis diuidundae non sequitur. et ideo si frater coheres apud fratrem suum possessionem, errore iuris lapsus, reliquerit, usucapio partis non erit.

DIOCL. ET CONSTANT. **297**. Diui Diocletianus et Constantius Clodiae Iuliae Ptolemaidi.[3] Cum matrem tuam donationis instrumenta in neptem suam fecisse, nec ea tradidisse dicas, in dubium non uenit, liberalitatem, 'quae non [4] adsignatis instrumentis minime coepta est, inualidam esse. Igitur ut 'quaestio,[5] quae inter uos orta est, cognita causa conprimatur, a uiua matre tua neque instrumenta, neque possessionem traditam esse ostende. PP. IIII. non. Nou. 'Sun*is*ta,[6] Diocletiano Aug. II. et Aristobolo conss.[7]

PAVL. L. LXXI. AD ED. **298**. Paulus lib. LXXI. ad edictum ad Cinciam. Personae igitur cognatorum excipiuntur in '(*lege*)[8] his uerbis: ‘siue quis cognatus cognata inter se, dum sobrinus sobrinaue propiusue 'eo s*i*t,[9] siue quis in alterius potestate, 'ma*nu mancip*ioue[180] erit, qui eos hac cognatione attinget, quorumue '(*eorum quis*)[1] in potestate, 'ma*nu mancip*ioue[180] erit, eis omnibus inter se donare, capere liceto.’

299. Item. Quinque igitur gradus pleni excepti sunt, et ex sexto una persona, sobrinus et sobrina.

300. Item. Excipiuntur et ii, qui in potestate eorum uel manu mancipioue, item quorum in potestate, manu mancipioue erunt.

301. Item. 'Ita*que*[2] si is, 'qui *qu*in*t*o[3] gradu est, in

---

172) *Cf.* §. 294. XII. *pro* II. *scripsi ex Mai. cj.* 3) *In marg.:* Hic, donationem non adsignatis instrumentis non ualere. *Cf.* §. 314. 4) *Ita recte Heimbach. in Repert. Lips.* 1843. *p.* 153. q̃n *V.* quoniam *edd. Hollw. et Moms.* quoniam non *ed. Buchh.* 5) *Ita Buchh. et nunc ex Vd. Moms. ed.* querella *ed. Hollw.* 6) *In Pannonia (Forbiger Geogr. ant. III. p.* 480.). Suneata *V. edd.* 7) *a.* 285. 8) *Supplevi.* 9) eoset *Vat.* eos, et *edd.* eo s*i*t *erunt ed. Moms., qui et antea:* siue qu*i* cognat*i* cognatae. 180) *Ex Wenckii cj. etiam Moms. Cf.* §. 300. matrimonioue *V.* (*sc. factum ex* manumcipioue) *ed. Hollw. Alia causa est legis Iuliae* §. 216. 1) *Supplevi. ‘is’ suppl. Moms.* 2) *Ex Mai. cj.* ita *V. edd.* 3) quiq in eo *V.* qui in eo *edd.*

potestate habeat '*ali*um, q*uamuis is*[184] mihi longiore | gradu 20.b. [51]
sit, dare ei potero. Sic et lex Furia scri*p*ta est: eo amplius, quod illa lex sex gradus et unam personam ex septimo gradu excepit, sobrino natum.[5]

302. Item. Excipiuntur et adfinium personae, ut priuignus priuigna, nouerca uitricus, socer socrus, 'gener[6] nurus, uir et uxor, sponsus, sponsa.

303. Item. 'Sed *duntaxat*[7] adfines, qui sunt tempore donationis, excipiuntur. Idemque etiam diuus Pius rescripsit: leges enim, quae uoluissent etiam eos excipere, qui fuissent, nominatim id cauisse.

304. 'Item excipit[8] 'tutorem, ‘ei, cuius[9] tutelam gerit, si dare uolet;’ 'nam[190] quia tutores quasi parentes proprii pupillorum sunt, permisit eis (*in*) infinitum donare. Contra ut possit pupillus donare, non excepit.

305. Item. Item excipit: ‘si quis mulieri uirginiue cognatus dotem conferre uolet.’ Igitur quocumque gradu cognatus dotis nomine donare potest.

306. Item. 'Quae*r*itur,[1] an et cognata cognatae ultra 'exceptum[2] 'do*tem d*are[3] possit? Labeo scribit, non posse; sed ratio aequitatis 'ea*dem*[4] in feminis est.

307. Item. Item excipit: ‘si quis a seruis '(*suis*),[5] quique pro seruis seruitutem seruierunt, accipit 'duit*ue i*is.’ Verbis[6] ‘si quis a seruis suis’ liberti continentur,[7] ut patronis dare possint. sequentibus uero excipitur, ut is, qui bona fide

---

[184]) cum qui *V. edd.*, *ex quibus* eum *factum ex* ium, *cum* al *absorptum esset ab* habe-at, qui *ex* q̄uis. [5]) *Cf. Ulp.* 28, 7. *coll. L.* 1. §. 3. *D. unde cogn.* (38, 8). — §§. 158. 216. [6]) *V*[d]. *omis. Vat.* [7]) sed in hac *V. edd. Fuerat olim, ut puto:* s' duntac; *nam olim, cum* cx *pro* x *scriberent, etiam* duntac. *pro* duntax. (*Gai.* 4, 43.) *ut* uc. *pro* ux. = uxor *notasse videntur.* [8]) Item. Excipit *edd.* [9]) tutorem qui *V. edd.* (*sc. pro* tutorē ei cui'). [190]) *Huc transtuli, cum in V. et edd. sit ante* permisit. [1]) quaesitur *V*[d]. Quaesitum *edd.* [2]) exceptam *ed. Hollw.* exceptum *gradum*' *ed. Moms. An* sext(um) gradum? [3]) donare (*sc. pro* dot. dare) *V. edd.* [4]) *Ex Kelleri cj. ed. Moms.* eaq̄ *V.* aeque *ed. Hollw.* [5]) *Buchh. supplevit.* [6]) duit his (*pro* duitūis) uerbis *V.* duit. his uerbis' *ed. Hollw. quod* duit is. Verbis *ed. Moms. Cf.* §. 309. [7]) *Nam verba, quae in lege sequuntur* qui . . . . seruierunt *attra-*

seruiit, si postea liber pronuntiatus sit, possit dare ei, cui 'seruiit.[198] Sabinus utraque scri*p*tura '(*libertum ait*)[9] contineri et *b*is idem dictum.

308. Item. Sed tantum patronum a liberto excipit. quidam '(*tamen*)[200] putant, etiam liberos patroni exceptos, quoniam libertus continetur serui appellatione:[1] et sicut in XII tabulis patroni appellatione etiam liberi patroni continentur,[2] ita et in hac lege.

309. Item. Contra 'a*n* *i*tem[3] liberti a patronis excepti sunt? et hoc iure utimur, '*ut*[4] excepti uideantur, ut et dare et capere lex eis permittat.

PAVL. L. XXIII. AD ED. DE BREV. **310**. [5]Paullus lib. XXIII. ad edictum 'de breuibus.[6] Perficitur donatio in exceptis personis sola mancipatione uel promissione; quoniam neque Cinciae legis exceptio obstat, neque in factum[6*] SI NON DONATIONIS CAVSA MANCIPAVI VEL PROMISI, ME DATVRVM. idque et diuus Pius rescripsit.

311. [5]Item. Sed in persona non excepti sola mancipatio uel promissio non perficit donationem: '(*nam*)[7] in rebus mobilibus, etiamsi traditae sint, exigitur, ut et interdicto V*TRVBI* superior sit is, cui donata '(*res*)[8] est, siue mancipi mancipata
[52] 20.a. sit, siue nec mancipi tra|dita.

---

ctione quadam etiam ad 'seruos suos' referenda sunt, qui cum servierunt i. e. manumissi sunt, vere liberti huius olim domini fiunt.
198) *Ita Buchh. et V^d.* seruit *Vat. ed. Hollw.* 9) *Supplevi; excidit ob similitudinem, eum scriptum esset* lib'tū ait. '*libertos putat' suppl. Moms.* 200) *Supplevi* (*notatum erat* tm). 1) *Servus enim iure sui heredis etiam liberorum domini esse videbatur.* 2) *Cf. Collat.* 16, 8. §. 2. 3) *Ita ed. Buchh.* autem *Vat. ed. Hollw.* 4) *Ex Wenck. cj.* ne *V. edd. Hollw. Moms. Cf.* §. 307. *Alii postea pro* et . . et *legunt* nec . . nec. *De re notandum, quod non item patronae exceptae esse visae sunt, ut liberto donare possent. Cf.* §. 313. *De posteriore iure vid.* §. 272. 5) *Cf.* §§. 293. 266. 6) *h. e. ut mihi videtur, de eiusmodi edictis, quibus pr. urbanus non de suo quidquam statuerat, sed proposita aliqua lege vel SCto se secundum eam legem ius dicturum esse, breviter subnotaverat. Cf. Plin. ep.* 5, 21. *Quo in numero edictum de lege Cincia fuisse videtur, unde etiam exceptio legis Cinciae dicta est. De aliorum opinionibus cf. Rudorf. de lege Cinc. p.* 31. *Haubold opusc. II. p.* 201. 6*) *Quae, ut puto, Latino peregrinove vel contra eum dabatur.* 7) *Supplevi ex vicinis.* 8) *Ex Hasii cj.*

312. Diui Diocletianus et Constantius Aurelio Onesimo.[209] *DIOCL. ET CONST.* Successoribus donatoris perfectam donationem reuocare non permittitur, 'cum (*uel*)[210] inperfectam perseuerans uoluntas per doli mali replicationem confirmet.[1] unde aditus praeses prouinciae si de possessione te pulsum animaduertit, nec annus excessit, ex interdicto VNDE VI restitui '(*tibi*) *rem*[2] cum sua causa prouidebit; uel si hoc tempus finitum est, '(*per*) formulam promissam.[3] 'quodsi[4] nullas uires donationem habuisse dicatur, quaestione facti examinata, iure praeses prouinciae sententiam ferre curabit. PP. VIIII. kal. Mart. Diocletiano V. et Maximiano IIII. conss.[5]

313. I*i*dem 'Laelio Sempronio Laeporio.[6] Donatio praedii, quod mancipi est, inter non exceptas personas traditione a*t*que mancipatione perficitur; eius uero, quod nec mancipi est, traditione sola. Si igitur patrona tua in rebus humanis agens supradicto iure ex causa donationis, retento sibi usufructu, ad te eundem fundum transtulit, intellegis, ius tuum satis esse munitum; si tamen[7] cum moreretur patrona, quam praedium donasse commemoras, possessionem rei donatae non reuocauit. Iuxta quae aditus is, cuius de ea re notio est, auctoritatem suam interponet. Dat. 'Aquileiae[8] pridie kal. Apr. Diocletiano Aug. VI. et Constantio II. conss.[9]

314. I*i*dem 'Aureli*o*[220] Apollonidae. In filium a patre donationum conscriptis instrumentis, '(*si*)[1] eum in uacuam inductum possessionem, horum lectio manifestat, 'ceterum

---

209) *Schol. ad marg.:* Hic, nec (*? fuerit* uel) inperfectam donationem a successoribus non posse reuocari. *Deleta videtur* non *Mai.* (*?*)
210) *Addidi; fuerit olim:* c'ū. 1) *Cf.* §§. 266. 272. 294. 250.
2) '*tibi*' *excidisse videtur ob* -tui; te *V. ed. Moms.* 3) *Cf. L.* 1 *pr. fin. D. de vi* (43, 16). *ad* formulam p. *ed. Moms.*
4) quasi *V.* (?) *edd. Hollw. Moms., virgula ante posita.* 5) *a.* 293. 6) *Malim:* L. Aelio Symphoro liberto. *In marg. lemma:* Hic, donatio praedi*i* mancipi ab eo, quod nec mancipi est, in quo discrepet. 7) *Lemma:* Hic, donationem praedii patronae in libertum ita firmam esse, si possessionem eius, cum moreretur, non reuocauit. *Cf.* §. 272. 8) *Ex Vd. Moms. omis. Vat.* 9) *a.* 296.
220) *Correxit Moms.* Aureliae *V. edd. Lemma:* Hic, traditionem inter parentes et filios non requiri: nec patris indignatione[m] iustam donationem debere rescindi. 1) *Addidi.*

super dubia facti quaestione[222] diuus Titus Antoninus parens noster, 'necessarii sangu*in*is[3] ratione*m* eius consortii, quod[4] nascendi tempore liberis et parentibus datur, cogitans, non admitti scrupulosam inquisitionem statuit;[5] nec idcirco patris indignatione posse donationem iustam umquam rescindi, summa cum ratione placuit. PP. V. id. Nou. Melantia, Caess. conss.[6]

315. I*i*dem Ulpiae Rufinae.[7] Cum ex causa donationis uterque dominium rei tributariae uindicetis, eum, cui priori possessio uel soli tradita est, haberi potio*r*em conuenit. Dat. XII. kal. Mart. Dorocortoro, Tiberiano et Dione conss.[8]

316. I*i*dem 'Au*r*. Homon*o*eae.[9] Si non est in uacuam possessionem ex causa donationis inductus is, contra quem supplicas, 'n*ec* ulla ratione tributarii praedii dominus constitutus extra, n*ec* e*i*us[230] uindicationem habere potest. . . .

[*Desunt, quae sequebantur.*]

---

222) Ceterum sine dubia facti quaestione *V. edd. Sed sic intolerabilis nascitur pleonasmus. 'super' correxit Blum. in Bekker. Jahrb. III. p.* 202., *cuius reliquas lectiones h. l. non probo.* 3) necessariis angustis *V. edd. Sed et datiuus ineptus nec quisquam 'angustos necessarios' Latine dixit. De sanguinis necessitudine vid. L.* 2. *C. de adopt.* (8, 48). *L.* 6. *C. de susp. tut.* (5, 43)*; de sanguinis ratione L.* 2. *D. unde cogn.* (38, 8). *L.* 16. §. 1. *D. de castr. pec.* (49, 17) *etc. nec* necessari*as* angusti*as*, ratione *ed. Moms.* 4) a *inserunt Rudorf. et Buchh.* 5) *Cf. L.* 4. *Th. C. de donat.* (8, 12). §§. 265. 268. 297. *L.* 2. *C. de revoc. don.* (8, 56). 6) *a.* 294. 7) *Lemma:* Hic, si in causa donationis duo sibi dominium rei tributariae uindicent, potiorem esse, cui possessio tradita est. *Cf. L.* 15. *C. de rei vind.* (3, 32). 8) *a.* 291. 9) Aug. Homoneae *V. edd.* (Homonoeae *ed. Moms.*) *Cf.* §§. 326. 283. *In marg. lemma:* Hic, eum, cui non sit tradita possessio, rem ex donatione sibi uindicare non posse. 230) *Scripsi;* nulla r. t. p. d. c. extraneus *V. edd.*

DE COGNITORIBVS ET PROCVRATORIBVS.

317. . . . *apud acta constituto*[1] | procuratori haec satisdatio remitti solet. nam cum apud acta nonnisi a praesente domino constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad defendendum cognitore constituto, dominus, non cognitor, actori '(*iudicatum solui*)[2] satisdare cogendus est: cum uero procurator defensurus interuenit, non dominus, sed procurator iudicatum solui satisdare compellitur. quae satisdatio adeo necessaria est, ut eam remitti non poss*e*, etiamsi apud acta procurator constituatur, diuus Seuerus constituerit. cognitore enim interueniente, iudicati *acti*o domino uel in dominum datur: non alias enim 'cognitor iudicati[3] experi*e*tur uel ei actio*ni* subicietur, *quam* si in rem suam cognitor factus sit. interueniente 'uero[4] procuratore, iudicati actio ex edicto perpetuo ipsi et in ipsum, non domino uel in dominum, conpetit. 62.b. [53] *PAVL. L. LXXIV. AD ED.*(?)

318. [5]Ulp. lib. VIII. ad edictum. Non tamen sic putat certis uerbis cognitorem dari debere, u*t* si quid fuisset adiectum uel detractum, non ualeat datio, ut in legis actionibus. *VLP. L. VIII. AD ED.*

319. Paullus.[6] Etiam Graecis uerbis cognitorem dari posse, inter omnes constat. *PAVL. L. VIII. AD ED.*(?)

320. [7] . . . Se*qu*untur haec uerba:[8] 'et qui eam, quam in potestate habet, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret, (*intra id tempus, quo elugere uirum moris est, antequam uirum elugeret,*) in matrimonium conlocauerit; eamue sciens '(*qui*)[9] uxorem duxerit '(*non iussu eius, in cuius potestate est*),[10] et qui eum, quem in potestate haberet, 'ea*m*, *de* qua (*supra comprehensum est*)[1] uxorem ducere passus *VLP. L. VI. AD ED.*(?)

---

[1]) *Quae antea exciderint, docet Gai.* 4, 97. 98. [2]) *Geminando vicinas litteras notam* i. c. *effeci: quod nomen satisdationis hic minus quam postea omitti poterat. Cf. Gai.* 4, 101. [3]) cognitori *V.* pro cognitorī, *ut puto.* cognitor *edd. De re cf. Paul. S. R.* 1, 2. §. 4. *L.* 7. *Th. C. de cognit.* (2, 12). §. 331. [4]) *Vd. ed. Moms. omis. Vat.* [5]) *Cf. Gai.* 4, 83. [6]) *Ita Buchh. sc. lib. VIII. ad ed.* [7]) *Suspicor fuisse* Ulp. [8]) *Pleraque exstant L.* 1. *D. de his qui not. inf.* (3, 2). [9]) *Addidi ex Dig., ubi tamen est 'quis'.* [10]) *Supplevi ex Dig.* [1]) *Correxi ex Dig.* earum quam *V. post verba* passus fuerit *spatio relicto.*

fuerit;[11] 'quae(*ue*)[2] uirum, parentem, liberosue suos, uti mos est, non eluxerit; 'quae(*ue*)[2] cum in parentis sui potestate non esset, uiro mortuo, cum eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere uirum moris est, nupserit.'

321. '*Pa*rentem', inqui*t*. Hic omnes parentes accipe utriusque sexus: nam lugendi eos mulieribus moris est. quamquam Papinianus lib. II. Quaestionum etiam a liberis uiril*i*s sexus lugendos esse dicat; quod nescio ubi legerit. Sed quatenus extendatur parentum ap*p*ellatio, non est definitum apud quemquam.[3] itaque erunt lugendi etiam ex feminino sexu parentes. Liberos similiter accipere debemus et nepotes et deinceps ulteriores exemplo parentium. Lugendi autem sunt parentes anno, item liberi maiores X annorum aeque anno.[4] quem annum decem 'mensuum[5] esse, 'Pomponius[6] ait. nec leue argumentum est, annum X mensuum esse, cum minor*e*s liberi tot mensibus elugeantur, quot annorum decesserint, usque ad trimatum; minor trimo non lugetur, sed sublugetur; minor anniculo neque lugetur, neque sublugetur.

PAVL. L. VII. AD ED.(?) **322**. '*Paullus lib*. VII.[7] Verba autem edicti haec sunt: 'Alieno nomine, item p*er* alios agendi potestatem non faciam in his causis, in quibus ne dent cognitorem, neue dentur, edictum conprehendit.'

323. Quod ait 'alieno nomine, item per alios,' breuiter
[54] 62.a. repetit duo edicta | 'cognitori*a*,[8] unum, quod pertinet ad eos, qui dantur, '(*alterum ad eos, qui dant;*)[9] ut qui prohibentur uel dare uel dari cognitores, *i*idem et procuratores dare dariue arceantur.

324. Ob turpitudinem et famositatem prohibentur 'qui-

Ibi sc. supplenda esse errore librarius putavit, quae antea exciderant. [12]) *Supplevi* (*item Moms.*). *Cf. L.* 11. §§. 1. 3. *D. de his, qui not. inf.* (3, 2). *L.* 15. *C. ex quib. caus. inf.* (2, 12). [3]) *sc. in huius edicti interpretatione.* [4]) *Cf. Paul. S. R.* 1, 21. §. 13. *Plutarch. Num.* 12. *Coriol.* 39. [5]) *De hac forma cf. Moms. ad h. l.* [6]) *Superscriptum est in V*[d]. k. *Num* Cassius? *Cf. L.* 4. §. 2. *D. de in ius voc.* (2, 4). [7]) . . . . VII. *V*d. *Fuerit* P. lib. VII., *quo libro ad edictum Paullus de procuratoribus egit.* 'Ulp. lib. LXXVII.' *ed. Moms. De re cf. Gai.* 4, 124. [8]) *Ex Hollw. cj.* cognitorium *V.* [9]) *Supplevi.*

dam[20] cogniturani suscipere; adsertionem nonnisi suspecti praetori.

325. *Di*ui Diocletianus et Constantius Aureliae Pantiae. Actor rei forum sequi debet, et mulier 'qu*oque*[1] facere procuratorem sine tutoris auctoritate non prohibetur. si quam itaque habes actionem, experiri magis iure, quam aduersus ea, quae pro tuo '*(statu)*[2] statuta sunt, quaecumque postulare debes. PP. V. id. Nou. Heracliae, Augg. V. et IIII. conss.[3] *DIOCL. ET CONSTANT.*

326. *Iidem*[4] Aur. Agemac*h*ae. (1.) Actor rei forum, siue in rem, siue in personam sit actio, sequitur. unde perspicis, non eiusdem prouinciae praesidem adeundum, ubi res, de quibus agitur, sitae sunt, sed in qua is, qui possidet, sedes ac domicilium habet. (2.) In rem actio priuati iudicii quaestionem continet. (3.) '*(In)*[5] dominae praesentia si procurator agat uel defendat, 'satisdatio non recte postulatur.[6] nam procuratorem tam puellam tutore auctore, quam adultam posse facere, nulli dubium est. PP. 'Sersum[7] XVIII. kal. Feb. conss. ss.[8]

327. '*Papinianus*[9] lib. 'XV.[30] Responsorum. Mulieres quoque et sine tutoris auctoritate procuratorem facere posse. *PAPIN. L. XV. RESP.*

328. *Idem* lib. II. Responsorum.[1] Procurator absentis, qui pro euictione praediorum, quae uendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia gerere desierit, obligationis tamen onere praetoris auxilio non releuabitur. *PAPIN. L. II. RESP.*

329. [2]Sub condicione cognitor non recte datur, non ma-

---

[20]) quidem *cj. Buchh. probante Savin. System d. Civilr. II. p.* 215. [1]) q̅d *V.* (*pro* q̅q). quidem *edd. Cf.* §. 327. [2]) *Geminando supplevi; videtur enim Pantia, cum forte sine tutore vel, si minor erat, sine curatore ageret, ab imperatoribus postulasse, ut tutorem (vel curatorem) sibi darent, qui contra absentem ageret, vel quo ipsa auctore procuratorem faceret. Cf. L.* 14. *C. de procur.* (2, 13). [3]) *a.* 293. [4]) *In marg.:* Quod XII. *vel* Quod ait *Vat., sed recentiori manu nec deleta scriptura Vd.* [5]) *Supplevi.* [6]) *Vd. ed. Moms.* satisdationem postulat *Vat.* [7]) *Corruptum; cj.:* Serrhii (*in Thracia*); Sestini *cj. Buchh.* [8]) *i. e.* suprascriptis *Mai. Est a.* 293. [9]) *Suppl. ex Buchh. cj.* [30]) *Vd. ed. Moms.* XXI. *Vat.* [1]) *Est L.* 67. *D. de procur.* (3, 3) *paucis variantibus. Cf.* §. 332. [2]) *Cf. L.* 77. *D. de reg. iur.* (50, 17).

gis quam mancipatur aut acceptum uel expensum fertur. nec ad rem pertinet, an ea condicio sit inserta, quae non expressa tacite inesse uideatur.

330. *Idem* lib. II. Responsorum. Papinianus[32*] respondit, si procurator absentis aliquam actionem absentis nomine inferre uelit, cogendum eum aduersus omnes absentem defendere.

331. [3]Lib. II. Responsorum. Quoniam praesentis procuratorem pro cognitore placuit haberi, domino causa cognita dabitur et in eum iudicati actio.

332. [4]Procurator absentis, qui pro domino uinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat; et ideo nec iudicati actio post condemnatum procuratorem in dominum datur, aut procuratori, qui uicit, denegatur.

PAPIN. L. XV. RESP. **333**. Lib. XV. Responsorum. Absentis procuratorem satisdare debere de rato habendo, recte responsum est. multis enim casibus ignorantibus nobis mandatum solui potest, uel morte, uel reuocato mandat*o*. Cum autem certum est, mandatum perseuerare, id est cum praesens est dominus, 'dationis[5] necessitas cessat. |

[*Desunt paginae aut quattuor aut octo.*]

[55] 59.b. *⅓ pr. INCERT. ICTVS.* **334**. [6] . . . *Per procuratorem dicitur actio quaeri, si uel maritum postulando* dotis nomine effici*at, ut rei uxoriae actio heredibus mulieris competat*,[7] uel sponsorem reuersum[8] *e prouincia ibi conuenerit, uel opus nouum* facientem prohibeat, *ut mihi interdicto uti liceat: cum si furem meo nomine* deprehendat, non furt*i quidem omnino, sed tamen*

[32*]) P. *Buchh., i. e. Papinianus, cuius haec omnia sunt. De re cf. L.* 33. §§. 3. 4. *D. de procur.* (3, 3). [3]) *Cf.* §. 317. [4]) *Cum* §. 328. *continetur L.* 67. *D. de procur.* (3, 3). [5]) *Ita V.* satisdationis *ex Kelleri cj. ed. Hollw. Sed* satis *ex antecedentibus intelligi potest. Cf. Paul. S. R.* 5, 9. §. 2. *L.* 43. §. 3. *D. de procur.* (3, 3). *L.* 2. §. 1. *D. qui satisd.* (2, 8). [6]) *Restituendo sensum demonstravi. Cf. L.* 72. *D. de procur.* (3, 3). *L.* 24. §. 2. *D. de usur.* (22, 1). *L.* 17. *D. de op. nov. nunt.* (39, 1). *L.* 3 *pr. D. quod vi a. clam* (43, 24). [7]) *Cf.* §§. 95. 112. [8]) *sc. post biennium, ex quo spoponderat, in Italiam, ubi per legem Furiam, nisi interea conventus erat, statim liberabatur. Gai.* 3, 121.

furti manifesti mihi adquirat actionem: non mirum, *quia furtum tantum furti actiones uindic*ant; Iulianus, et si m*eo creditori*, *oblata et deposita pecunia*, *procu*rator denuntiet, n*e fiduciam distrahat, hoc modo mihi per eum* fiduciae actionem *quaeri ait.*[39] *Sed uerius tantum ius nostrum per eum* retinemus, uelut si m*aritum dotis nomine postulet*, *uel si sponsorem* conueniat intra bien*nium; sed et si opus nouum nuntiauerit*, *ubi interdictum* nobis utile est QVOD VI AVT *CLAM*. *Plane tunc et obligat nobis reum procurator* et adquirit actionem, si *cui nostro nomine pecuniam mutuam det.*

335. [40]Actor municip*um*, *qui ex edicto defendere et de rato cauere co*gitur, interdum[1] neut*rum praestare necesse habet*, *nec iudicati iudicium* accipere cogitur, quod iudic*io pro municipibus accepto damnatus est*, sicut in cognitore *obseruatur. et mutandi actoris potestas est in iisdem* casibus, quibus et cognito*rem mutare licet. sed nec constitui ei potest*, *nec rec*te ei soluitur, sicut nec *cognitori. Plerumque tamen*[2] *actor municipes etiam* aduersus omnes def*endere cogitur*, *sicut procurator*, *et ita demum recte* defendere intelle*gitur*, *si ita ut a procuratore exigi solet*, satis dederit; ceter*um ne actio iudicati in eum detur*, *praetor eum ad*iuuare debet, sicu*t in procuratore praesentis custoditur.*

336. [3]Lib. I. Sententiarum. (1.) Cum quo a*gitur suo* *nomine*, *si quidem in rem*, *pro praede litis et* uindiciarum aduer*sario satisdare cogitur*, *uel iudicatum solui; quo*dsi in person*am* sit actio, d*epensi uel iudicati conuentus* i(*udicatum*) s(*olui*) *satisdat*. *Alieno nomine* in rem pro praede litis et *uindiciarum uel* i(*udicatum*) s(*olui*), *in personam* i(*udica-* *PAVL. L. I. SENT.*

---

[39]) *Putes etiam ita refingi posse, ut de denuntiatione mulieri facta, ne seruo meo se iungat* (*Paul. S. R.* 2, 21*A*. §. 4.) *et de denuntiatione creditori facta Iulianus locutus sit; sed de actione tantum quaesita totus locus agere uidetur.* [40]) *Sensum restituendo significavi. Cf. L.* 33. §. 3. *D. de proc.* (3, 3). *L.* 6. §. 3. *D. quod cuiusq. univ.* (3, 4). *L.* 4. §. 2. *D. de re iud.* (42, 1). *L.* 9. *D. ratam rem* (46, 8). *Gai.* 4, 99. [1]) *Maxime ex lege municipali, ut puto.* [2]) *Cf.* §§. 317. 331. [3]) *Initium ad sensum restitui.* (*Paullo aliter Moms.*) *Cf. Gai.* 4, 89—91. 102. 25.

tum) s(olui) satisdatur. (2.) Actoris[44] procurator *non solum absentem defendere, sed et rem ratam* dominum habitu*rum satisdare cogitur.*

337. [5]Procurator ante *gesti negotii nomine, quo cui obligatus erat*, accipere iudicium *licet finito mandato frustra detrectat.*

DIOCL. ET CONSTANT. **338.** [6]*Di*ui Diocletianus et Consta*ntius* . . . . *Irrita esse, quae a procuratore* citra mandatum do*mini gesta sunt, indubitati iuris est.* *Si igitur* | *praedia, quae te comparasse perhibes, inuito* d*omino* a procuratoribus dis*tracta sint, dominus ea uindicare non prohibetur.* ex superfluo autem ea, quae procu*ratores egerunt, principali rescripto confirm*are desideras. nam prin*cipum cum aliae partes sunt, tum possessio tua, si* temporis terminos perpe*tuae actioni statuti egressa est, satis te tuetur. Data* . . *Ma*rt. Nicomediae . . . .

[56] 59.a. ⅓ po.

VLP. (?) L. VI. AD ED. **339.** [7]*Ulpianus lib. VI. ad edictum. Cognitore uel procuratore ex eiusmodi causa dam*nato, quae periculum ignominiae *affert*, *neque dominus*, *neque ipse infamia notab*itur; quia neque dominus condem*natus est neque ipse suo nomine iudicium accepit. sed* et si cognitor in rem *suam datus sit, idem dicemus. Denique si quo primum in* rem suam dato 'lis[8] in *dominum rursus tanquam procuratorem a procuratore* uel cognitore transfertur, *neque is damnatus infamis fit.*

PAVL. L. I. SENT. **340.** [9]*Paullus lib. I. Sententiarum.* (1.) *Quoties actio suo nomine condemnato f*amae periculum inrogat, *solet ab eo*

---

44) *Haec exstant in Consult.* 3, 7. 5) *Sensum restituendo demonstravi. Cf.* §§. 328. 332. *Si postrema primi versus littera est* q (*ut habet* V[d].), *supplendum erit:* Procurator antequam *dominum ratum habiturum satisdederit, aduersarius* accipere iudicium *non compellitur. Sed hanc ipsam sententiam aliis verbis Paullus expressit Consult.* 3, 9. 6) *Item restitui, quibusdam ab Hollw. monstratis.* 7) *Item restitui, partim Blumio praeeunte. Cf. L.* 1. *L.* 6. §. 2. *L.* 14. *D. de his qui not.* (3, 2). *L.* 17 *pr. D. de proc.* (3, 3). *Aliter Moms.* 8) bis *Vat. edd.;* lis *iam confirmatur V*[d]. 9) *Item restitui, quibusdam monstratis ab Hollw. Et cum aperte sententiae sint, Paullo eas attribuere non dubitavi. Ad* (1) *cf.* §. 339. *Gai.* 4, 87.

cognitor dari, quia iudex condemnationem in cognitorem dirigere *debet, ut neuter infamis fiat.* (2.) [50]*Ab actoris parte actio* popularis cognitorem *ante litem contestatam non admittit, post lite*m contestatam admittit. (3.) [1]*Ad litem suscipiendam cognitor datus iudicium* accipere cogitur, maxime[2] *si dominus iudicatum solui pro eo satisdedit: nisi ob causam, uelu*t capitales inimicitias, *quae inter ipsum et dominum interuenerunt, iusta per*mittitur excusatio cogni*tori, ne iudicium accipiat.* (4.) [3]*Placuit, si absens quis* suspectus tutor postuletur, *defensorem eius oportere etiam de rato cauere, ne reuersus ille u*elit retractare, quod actum *est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabit*ur, quoniam famosa causa est, nisi *constet, ei a tutore mandatum nominatim.*

341. [4]*Postquam circa cogendum cognitorem accipere* VLP. (?) L. IX. AD ED. *iudici*um de pluribus speciebus *praetor locutus est,*[5] *iam de iudicio transferendo c*auetur: quod edicto praetor 'prospicien*dum*[6] *ideo recte putauit, ut praestet domino fa*cultatem uel a cognitore *in alium cognitorem procuratoremue uel in se i*udicium transferendi,[7] *si iusta causa esse uideatur, nec captiosum ei fiat, quod lis* cognitoris sit 'effecta;[8] *nam qui cognitoris opera*[9] *uti sua causa placuit u*t possit, transferre non *posse iudicium, ubi molesta sit, inciuile foret. Verba*

---

50) *Cf. L.* 5. *D. de pop. act.* (47, 23). 1) *Cf. L.* 8. §. 3. *D. de procur.* (3, 3). 2) *Cf. L.* 12. 13. *D. ib.* 3) *Quae sequuntur Ulp. lib. IX. ad ed. refert ex Pomponii lib. XXV. ad ed. L.* 39. §. 7. *D. ib. Hoc loco non ex Ulp. ea petita esse, argumento est, quod longe alia apud eum in Dig. antecedunt, atque h. l., et quae ex Dig. primus Buchh. restituit, plura sunt, quam versus Vat. Cod. capere videatur. Est ibi etiam 'famae' loco v.* famosa *et in fine additur: 'aut si etiam absente tutore, quasi non defenderetur, praetor erat cogniturus.' Igitur Paullus haec ex Ulpiano vel ex Pomponio hausit. Cf. L.* 6. *D. ratam* (46, 8). 4) *Item restitui, cum alia quaedam Blum. inchoasset, alia Hollw.* 5) *Cf. L.* 8. §. 3. *L.* 12. 13. *D. h. t.* — *L.* 17. §. 2. *D. ib.* 6) perspicienedd. *Sed in Vat. sine dubio est* ꝓspicien-. (*Id testatur Vd.*) 7) *Cf. L.* 17 *pr. D. h. t.* 8) *Sic Vd.* affecta *Vat. Unde feceram: captiosa ei* cognitoris sit affectat*a opera; nam qui ea uti etc.* 9) *Cf. L.* 25. *D. h. t.*

edicti talia sunt: 'Ei, qui cogni*torem dedit, causa cognita permittam*, *iudicium transfer*re.' His uerbis non solum *ipsi, qui dedit, hoc permittitur, sed et heredi eius.*[60] *Qu*are autem cognitorem | *solum nominauerit* — —[1]

---

[60]) *Cf. L.* 17. §. 1. *D. h. t.* [1]) *Ex Hollw. cj. restitui. Sed nunc* care *V*[d]. *pro* are. *Itaque restitui potest:* His uerbis non solum *actori sed et reo cognitoris abdicandi potestas datur; abdi*care autem cognitorem *est dicere, nolle eum amplius cognitorem esse.*

VETERIS CVIVSDAM IVRECONSVLTI
CONSVLTATIO.

Opusculum, quod hoc titulo nunc vulgo inscribitur, Iac. Cuiacius ex apographo codicis Antonii Loiselli circa a. 1563. ei communicato in fronte suarum Consultationum primus publici iuris fecit, et quidem, ut plerique nunc cum Puggaeo credunt, in operum suorum editione, quae Parisiis a. 1577. prodiit. Hoc vero exemplar, cum tam apographum quam ipse codex iam diu in oblivionem venerint, codicis numero nobis nunc habendum est. Neque ei dignitate aequandae sunt aliae huius Consultationis editiones, quae paucis licet annis post ab ipso Cuiacio vel ab aliis curatae sunt. Quamquam enim variantes lectiones non paucas continent, eae tamen eiusmodi sunt, ut magis coniecturae vel typographi errori, quam iteratae apographi vel ipsius codicis collationi deberi videantur. Sola Parisina Theodosiani Codicis etc. editio, quae a. 1586. prodiit, excipienda est: certe haec habet singularia nonnulla, quae nisi ex codice unde profecta sint, vix dicas. Omnium alicuius ponderis editionum discrepantes lectiones, in his etiam recentiorum Schultingianae (in iurispr. vet. anteiust.) et Bienerianae (in Hugonis iure civ. anteiust.) is, qui Consultationem adhuc diligentissime edidit, E. Puggaeus in corp. iur. Rom. anteiustin. p. 389 seq. accurate enotavit: quamobrem nobis hanc sequi editionem et ea tantum, quae in eius textu mutavimus, in notis indicare visum est. Leviora tamen quaedam supplementa in textu tantum distinxi. Denique c. VII. in duo, ut oportebat, distribui et singula capita, quo facilius quaeque allegari et inveniri possent, in minusculas partes divisi, arabicis numeris insignitas.

De incerto huius opusculi auctore, eius aetate et patria et ipsius scriptionis ratione post G. E. Heimbachium (Repert. Lips. 1843. p. 154 seq. 1845. p. 431.) aliosque Rudorfius peculiari commentario disputavit (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 50 seq.). Qui cum ex verbis c. 6. '*aliqua sibi principali rescripto aut praeceptione fuisse concessa*' . . . '*principem ea semper uelle concedere, quae legibus rationique conueniunt*' col-

ligit, tum cum auctor scriberet, imperatorem Rom. fuisse, non cogitavit, eodem iure ex similibus Leg. Rom. Burg. dictionibus velut tit. IV. VII. XXXIII. effici posse, eam stante imperio confectam esse.[1] Nec fortius eius argumentum est ex c. 7. petitum,[2] quo probat vivis Valentiniano III. et Theodosio II. auctorem scripsisse, modo recte illum locum intellexeris, qua de re diximus not. 13. Mihi certum est, exstincto demum imperio sub finem seculi quinti haec scripta esse, ut sub 'summae potestatis' appellatione c. 7. et qui 'princeps' dicitur c. 6. et 7. rex aliquis lateat, imperatoris Romani tum vicem obtinens. Hoc demonstrant complures iudices loco unius, quorum sententia lis finitur secundum c. 7.; qui cum stante imperio (exceptis criminalibus causis L. 12. Th. C. de iurisd. 2, 1. L. 13. Th. C. de accus. 9, 1. Cassiod. Var. 4, 23.) ignorarentur, similiter v. gr. in causa Gothi et Romani duo semper iudicabant ex Cassiod. Var. 7, 3. Eiusdemque aevi est, quod secundum c. 5. et 6. lites non denuntiatione, quippe usu iam abrogata, sed per actionis manu actoris subscriptae editionem moventur perinde atque Lege Rom. Burg. tit. XI. praescriptum est et similiter fere apud Visigothos observabatur. Vid. Bethmann-Hollweg. Gerichtsverf. u. Process p. 252 seq. Convenit etiam, quod Lege 8. Th. C. de pact. et transact. (2, 9) de eo praescriptum, qui, quae Dei nomine invocato promisit, non servaverit, c. 1. pariter ac L. Rom. Burg. tit. XXXVIII. ad omne pactum translatum legitur. Sed et singulae dictiones eandem sententiam videntur confirmare, velut '*sicut est legum*' ex recta lectione in c. 3. pro 'legibus convenit' coll. L. Rom. Burg. tit. VIII. XXXIII.; '*satisdator*' c. 3. pro fideiussore coll. Interpr. ad Paul. S. R. 1, 11. §§. 1. 2.; '*iuris formulae*' c. 7. pro sententiis ex libris iuris recitatis coll. Commonit. Brev. Alaric.; '*in Dei nomine*' initio c. 4. et 5., qualiter etiam incipit altera Praef. L. Burg.; '*sub hac uoce*' pro iuris titulo vel allegatione (cf. Ducange s. v.); '*hospitia*' c. 2. pro aedificiis ad principalem villam pertinentibus, quae scilicet barbaris militibus hospitalitatis iure cum agri parte cedi solita erant; '*carthola*' pro scriptura vel tabulis, '*summus pontificatus*' pro episcopatu, '*religiosi*' pro monachis et multa similia. Attamen nec post id, quod diximus, tempus auctorem scripsisse, illud argumento est, quod Legis Rom. nec Burgundionum, nec, quam paullo post editam puto, Visigothorum mentionem fecit, et ex integris Paulli sententiarum et trium Codicum libris auctoritates citavit, quod certe in Visigothorum regno post emissam

---

[1]) Idem dicendum est de 'principe' in Lege Rom. Visigothorum, de quo, si placet, vid. Savigny Gesch. d. Röm. R. im M. I. p. 430.
[2]) Quae etiam Momseni sententia est ad Ulp. ed. Boecking. 4. p. 118.

L. Romanam, ut ex Commonit. patet, non licebat. At, inquis, fortasse non in Gallia vel Burgundia, sed in Italia vixit. Hoc tamen eo prohibemur credere, quod c. 7. acta confici iubentur '*sub praesentia electarum personarum, defensore quoque adhibito*', nulla 'magistratus' mentione habita, qui in Italia omitti non poterat. Vid. Savigny l. c. I. p. 91. 111 seq. Sed ob eundem locum neque in Visigothorum regno Consultationem scriptam esse puto, quorum Interpretatio, ut Savigny l. c. p. 306 seq. docuit, in gestis conficiendis ubique 'curiam et iudicem' desiderare solet, sed potius in Burgundionum; eorum enim lex Romana, quacum Consultatio, ut iam ex superioribus apparet, etiam in aliis multis partibus mirifice consentit, tit. XXII. et XXXVI. itidem 'defensoris' personam exigit. Et quod consulit auctor c. 7. de appellatione iudicum iudicare differentium, plane respondet Sigismundi regis praecepto in praefat. Leg. Burg. p. 339. Georg. Eidemque regno Consultationem assignat, quod c. 7. dicitur, principi etiam rebus iudicatis contra iudices iudicare licere; hoc enim ius L. Rom. Burg. tit. XXXIII. et aliquatenus iure Iustinianeo L. 45. §. 1. D. de re iudic. (42, 1) L. 27. D. de poenis (48, 19), nec vero, quod sciam, a Visigothis receptum est. Itaque iam et duorum iudicum numerus, qui c. 7. dicitur legalis et intelligitur c. 3. et 5., eo spectare mihi videtur, quod cum in quavis Burgundionum civitate duo iudices a rege deputati essent, comes Burgundio et alter Romanus, Sigismundus rex l. c. 'nullam causam absente altero iudice vel Romanum comitem vel Burgundionem iudicare' vult. Accedit non minimi ponderis argumentum, quod Consultatio pariter atque Lex Rom. Burg. eaque sola ex istius temporis legibus tantummodo Paulli sententiarum et trium Codicum auctoritatibus utitur.[3]) Denique iam mirum non est, quod Ivo episcopus Carnutinus seculo XI. vel XII. Consultatione velut fonte iuris usus est (Savigny l. c. II. p. 311. not. f.); Burgundiae enim regnum cum postea Francorum dominationi cessisset, facile Consultatio in hanc vicinam Francorum civitatem pervenire potuit. Tantum de aetate et patria scriptoris.

De ratione libelli haec habeto. Causidicus, ut Rudorfius l. c. recte statuit, in causis quibusdam, quas agebat, antiquo more ICtum aliquem (rectius dixisset ICtos aliquos), in illa regione celebrem, singulis propositis quaestionibus consuluerat, ad quas is hoc scripto ita respondet, ut tum

---

[3]) Scio quidem, etiam Gaium in L. Rom. Burg. aliquoties laudari; sed id tam inepte fit, ut ex eo aliquid sumptum esse dici nequeat et laudationes illae glossis deberi videantur, quae post alieno loco in textum irrepserint.

omnino quaerentem de quavis re instituat sententiamque suam etiam oratorie exornet, unde et hac parte ICtos tum causidicorum imbecillitati subvenisse apparet, tum maxime 'lectionibus' ad rem pertinentibus ex libris iuris petitis, quibus in causa dicenda utatur, instruat. Unde intelligitur, hanc non tam consultationem esse, quam ad consultationem responsum. Nec tamen peccavit Cuiacius, cum consultationem eam inscriberet; ipse enim auctor c. 7. init. etiam ipsum responsum, quo consultanti consulebat, ex istius aevi Latinitate consultationem appellavit. Sane magis proprio titulo inscriberetur 'tractatus', quo nomine certe Ulpianus L. 1. §. 11. D. de extraord. cogn. (50, 13) de hac re utitur, quodque etiam postea in usu mansisse, ostendit non modo Ammian. 28, 4. §. 26., sed etiam ipse noster ICtus solenni illo 'quid debeat tractari' init. c. 4. 5. 6. Vide de hac voce Valesium ad Ammian. l. c. et Schulting. ad Paul. p. 217. Ceterum tres ipsa re distinctas partes opusculi esse c. 1—3., c. 4—6. et c. 7—8., quibus c. 9. tanquam auctarium auctoritatum accedit, easque ad diversos auctores videri referendas esse, iam G. E. Heimbachius in Repert. Lips. 1843. p. 154 seq. observavit. Itaque auctores opusculi caput regni, hoc est Arelate, tenuisse ibique quasi collegio quodam sociatos oracula consulentibus dedisse suspicari licet.

I. **1**. Consuluisti me, utrum inter fratrem et sororem habita de rebus diuidendis pactio uirtutem aliquam possit retinere: quam tamen pactionem dicis mulierem illam metu mariti et imperio subscripsisse et ignorasse, quae uel quales condiciones ipsi pactioni fuissent inditae uel insertae. **2**. Ergo si ita est, quemadmodum tua consultatione significas, pactum huiusmodi iure dissoluitur, nec stare poterit, quia legum beneficiis omnimodis impugnatur. **3**. 'Primoreque iuxta id, quod proposuisti, capite[1] inuiti pactio et metu coacti ipsis legibus de pactis clamantibus apertissime infirmatur: nam manifeste constitutum est, ne quispiam pacisci cogatur inuitus. **4**. Dein textus 'memoratarum[2] legum 'si[3] continet:

---

[1]) *h. e. ex prima causa, primum.* [2]) *Iam in ipsa consultatione; nam adversarius hanc constitutionem (L. 3. Th. C. de pact. et transact. 2, 9.) videtur pro se adlegasse; cf. c. 1 fin.*
[3]) sic *edd., ut voce* Quis *nova periodus incipiat.*

quas libero arbitrio et uoluntate confecit:
quis erit tam destitutus sapientia et uacuus intellectu, ut dicat illam pactionem fortem et firmam esse debere, quam mulier metu coacta mariti subscripsit imperio, ac sic liberam uoluntatem et proprium arbitrium non intelligitur 'habuisse?[4]
5. Ac per hoc ipso legum capite, sicut iam supra dictum est, tale pactum nullius iudicatur esse momenti, quantum leges subter annexae testantur. **6.** Ex corpore Gregoriani lib. II.:[5]
Imp. Seuerus A. Iulio Conserturino. Ea, quae per uim et metum gesta sunt, etiam citra principale auxilium irrita esse debere, iam pridem constitutum est. Accepta kal. Iul. Dextro II. et 'Prisco[6] coss.

7. Item alia ex corpore et libro supradicto:
[7]Imp. Antoninus A. Iuliae Basiliae. Pacta, quae ab inuitis[8] contra leges constitutionesque fiunt, nullam uim habere, indubitati iuris est. e t c e t. PP. V. kal. Aug. Antonino A. 'IV.[9] et Albino coss.

8. [10]Imp. Alexander A. Dionysio. A d l o c u m: Pactum, quod mala fide factum est, irritum esse, e t c e t e r a. PP. II. id. Sept. Alexandro Aug. cons.

9. Item alia eod. libro et corpore:
Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Heraclidi. Si non ex mandato uxoris tuae aduersario eius cautionem remisisti, idque euidentibus documentis monstrari potest, quod citra conscientiam uxoris tuae et ea inuita factum est, carebit effectu. PP. VIII. id. Sept. Diocletiano 'IV.[1] et Maximiano III. coss.[2]

10. Item alia eodem libro et corpore:
Impp. Carus et Numerianus AA. Aurelio. Cum fraudis studio transactionem interpositam esse dicas, quod inter nos gestum

---

4) *Edd. signum interrog. post* imperio, *hic semicolon ponunt.* 5) *L.* 1. *Lib. II. tit. de his quae vi etc. in Haenelii Greg. C. p.* 9. *Est anni* 196. 6) Crispino *edd.; vid. Haenel.* 7) *L.* 2. *ib. Haen.* = *L.* 6. *C. de pact.* (2, 3). *a.* 213. 8) *Excidisse videtur* aut *vel* ucl. 9) *Ex Iust. C.; om. Par.* 77.; VI. *Par.* 86. 10) *Cf. L.* 9. *C. de pact.* (2, 3). *a.* 226. 1) V. *Par.* 86.; *ceterae om.; corr. Pugg.* 2) *a.* 290.

est, infirmat iuris auctoritas. et reliqua. PP. VI. idus Decembr. Caro et Carino coss.[13]

11. Ergo si leges seruantur et custodiuntur principum statuta, pactionem, de qua locuti sumus, manifestissimum est nullas uires habere. **12.** '*Et*iam[4] hoc loco Theodosiani legem de pactis pro hoc credidi inserendam, quia initium ipsius constitutionis tale est, ut 'dicas:[5]

Si aduersum pacta uel transactiones, quas libero arbitrio et uoluntate confecit, putauerit esse ueniendum, et poenam reddat, et emolumenta perdat, et infamiam incurrat;

sed ille, qui liberum arbitrium habuit, non ille, qui inuitus fecit et faciendi uoluntatem non habuit.

II. **1.** Secundo loco me consulendum sub hac uoce duxisti, ut diceres, diuisionem in 'castello[6] sic factam a marito mulieris ipsius, ut illa nesciente domus cum membris suis uel hospitiis circumiectis diuisa sit.[7] **2.** 'Sine conscientia uxoris[8] si ea praedictus maritus fecerit nulla aequalitate seruata, nulla compensatione in omnibus custodita, ad haec uerba ex legum constitutione 'respondi,[9] maritum in negotiis uxoris sine mandato non recte aliquid definire: nec posse aliquid firmum et stabile esse, quod sine conscientia uxoris de rebus uxoriis uisus fuerit transegisse; praesertim si doceatur inutilis esse et sine aequalitate uel compensatione ipsa diuisio. **3.** Notum est, quod etiam si mandato uxoris niteretur, et fraudulenta diuisio uel minus aequalis posset ostendi, uacua et inanis 'specialiter[20] remaneret. **4.** Adde, quod sine uxoris conscientia maritus dicitur definisse; qualem poterit (*id*) habere uirtutem? aut quid ualebit, cum primum 'h*ae*c[1] refragari uoluerit? **5.** Sed ne forte dicat(*ur*)· 'Amplexa es diuisionem et acquieuisti rebus

---

13) *a.* 283. 4) nam *edd.* 5) *Si adversarius eam alleget.* dicat *Par.* 86. *et al.* 6) *i. e. villa vel curia, ut post dixerunt. Cf. Marin. pap. dipl. LXXXIX. anni* 587. '*fundorum Laveriani, Speiani, Aneessani cum castello suo' etc. Item CVII. — L.* 34. §. *ult. D. de leg.* 2. 7) *Cum Burgundione hospite, ut puto, qui regis beneficio hoc se habere fortasse iniuria dixerat. Cf. Barkow ad L. Rom. Burg. p.* 58. *Savigny Gesch. d. R. R. II. p.* 35. 8) *Edd. haec verba antecedenti periodo attribuunt.* 9) *Malim* responde *aut* respondeo. 20) *i. e. certissime.* 1) hoc *edd.*

diuisis', respondendum est legaliter, et pro omni ueritate hoc specialiter habendum, quia etiam inter maiores personas et 'legales,[22] si fraudulenta diuisio facta probetur, legibus rescinditur, et a iudice diuisio ipsa, aestimantibus magnis uiris, ad meliora reducitur, et facta compensatione firmior diuisio constituitur, sicut lex infra scripta euidenti lectione declarat.

6. Ex corpore Gregor. libro III.:[3]

Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aureliae Seuerae. An diuisio, quam iam factam esse proponis, conuelli debeat, rector prouinciae praesente parte diuersa diligenter examinabit: et si fraudibus eam non caruisse perspexerit, quando etiam maioribus in perperam factis diuisionibus soleat subueniri, quod improbum atque inaequaliter factum esse constiterit, in melius reformabit. PP. XVII. kal. Iul. ipsis VI. et Constantio III. coss.

7. Item alia eodem libro et corpore:

Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aproniae Mammae. Si diuisio inter te et sororem tuam non bona fide facta est, etiam citra principalis restitutionis auxilium, quod etiam maioribus tribui solet, ad aequitatis temperamentum reformari potest, etc. PP. VI. kal. Iul. Maximiano II. et 'Aquilino[4] coss.

III. **1.** Tertio loco uel capite interrogandum me specialius censuisti, utrum contra iudicium iri possit, quod aduersus maritum in causa mulieris prius datum est, 'eo,[5] quod mandato usus fuerit uxoris suae, et 'in causa ipsa uictus abscesserit,[6] et contra eum iudicium prolatum fuerit. Addidisti etiam, quod mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum, nec satisdatorem dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, 'quam agebat.[7] **2.** Quod si uerum est, illud iudicium dici non potest. Sed nec 'iudices[8] sine uerecundia et turpitudine erunt, qui personam in ipso

---

[22]) *i. e. quae lege de rebus suis constituendi ius habent.* [3]) *Cf. L.* 3. *C. comm. utr. iud.* (3, 38) *et Haenel ad Gr. C. p.* 22. [4]) *Ex Schult. cj.* Aquila *edd. Est a.* 286. [5]) *h. e. ideo; fortasse excidit 'respecto'.* [6]) *h. e. ante sententiam, quum se uictum sentiret, discesserit.* [7]) *Abest a Par.* 86. [8]) *i. e. comites Romanus et Burgundio; vid. Praef.*

litis initio non inquisierunt, sicut est 'legum,[29] nec fecerunt, ut satisdatorem daret procurator, quod et consuetudinis est et re uera legaliter obseruatur. ac praeterea si hoc factum non est, nullam personam habuit litigandi. sed nec illi potuerunt in causa proferre iudicium, ubi fuit 'procuratoris[30] ludificatoria, inanis et nulla persona. **3.** Quid potest esse miserius? quid abiectius? quid legibus sic contrarium, ut ingrediatur audientiam, sedentibus iudicibus, ille, qui nullam in se habuit firmitatem, et citra legum solemnia uanas actiones intendat? **4.** Respice leges subter adiectas: tunc intelliges, quod, qui mandato utitur, satisdatorem dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut uerbo mandatur, aut gestis epistola mandati non legitur allegata. **5.** Ergo testimonium legum, sicut iam dictum est, sequentium diligenter 'attendite.[1] Sic agnoscetis, iudicium stare non posse, ubi ad agendum solemnis persona, id est solemniter ordinata, ingressa non fuerit. **6.** Ex Paulli sententiarum lib. I.:[2]

Voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cauere debet.

7. Item alia eodem libro et corpore:[3]

Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisdare cogitur.

8. Item alia eodem libro et corpore:[4]

Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum, desiderante aduersario, satisdare cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine satisdatione.

9. Item alia eodem libro et corpore:[5]

Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.

10. Quid apertius, quam leges supra scriptae declarant, quod nulla actio per procuratorem sine satisdatione intendi potest aut proponi? **11.** Ergo si actio non datur illi procuratori, qui satis non dederit, quomodo poterit dici aut nominari iudicium, ubi 'satisdationis[6] uestigium nullatenus inue-

---

29) *Par.* 86. legitimum *Par.* 77. 30) *Par.* 86. *om. Par.* 77. *Pugg.* 1) *Causidicus et eius cliens.* 2) *I.* 3. §. 3. 3) *I.* 3. §. 4. 4) *I.* 3. §. 5. 5) *I.* 3. §. 6. 6) *Ex Schultingii cj.* accusationis *edd.*

nitur? Quid testificantur principes per constitutiones innumeras, nisi nulla esse debere iudicia, ubi procurator satisdationem non dederit, '*haud*[37] rem ratam dominum habiturum, euidentissima sponsione firmarit? Attentus audi, 'quod[8] loquitur lex subter adiecta: tunc intelliges, cadere iudicia, quae sine procuratoris satisdatione fuerint omnino prolata. **12**. Ex corpore Theodosiani lib. II.:[9]

Impp. Valentinianus et Valens AA. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cauere sint parati, uel si, quod ab his petitur, iudicatum solui satisdatione firmauerint. PP. II. Id. Decembr. diuo Iouiano et Varronio coss.

13. Item eodem libro et titulo:[40]

Impp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius AAA. Pancratio Pf. P. In principio quaestionis persona inquiri debet, utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et solemniter constitutis potest esse sententia: praeteritis autem his, nec dici controuersiae solent, nec potest esse iudicium etc. Dat. prid. Non. Apr. CP. Antonio et Syagrio coss.

IV. **1**. 'In dei nomine quid tractari aut obseruari debeat, quoties pacta inter partes emissa fuerint, si condiciones tales interponantur, quae nec legibus, nec rationi conueniunt?'[1] **2**. Quid agere aut obiicere aduersario debeas, lectionibus subter annexis poteris euidentius informari, quod tantum de dubiis rebus pacisci possumus; de rebus enim certis, 'ex[2] incertis et futuris 'autem[3] de crimine transigi nulla paenitus ratione potest. **3**. Paullus sentent. lib. I. tit. de pact. et conuentionibus uel transactionibus:[4]

---

[37]) aut *edd.* [8]) quid *edd.* [9]) *L.* 2. *Th. C. de cognit. et proc.* (2, 12) *p.* 224 *Haen.* = *L.* 2. *I. C. de consort.* (3, 40). *a.* 364. [40]) *L.* 3. *Th. C. eod. p.* 225 *Haen. coll. L.* 24. *I. C. de procur.* (2, 13). *a.* 382. [1]) *Ipsa haec verba novae consultationis videntur, quae ICtus responso suo praemisit. Ideo interrogationem posui.* [2]) et *edd.* [3]) aut *edd.;* de rebus enim certis nec incertis futuris aut *Schult. cj.* [4]) *I.* 1. §. 6.

Functio dotis pacto mutari non potest; quia priuata conuentio iuri publico nihil derogat.

4. In bonae fidei contractibus pactum conuentum alio pacto dissoluitur: et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. Eodem libro et titul.[45]

5. Enimuero si de re iudicata aliqua pactio interponatur, stare legibus non potest. Ad quam pactionem excludendam harum Paulli sententiarum proferes lectionem:

6. Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non potest. Lib. I. tit. de transact.[6]

7. Item eodem lib. et tit.:[7]
Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus. De criminibus propter infamiam nemo cum aduersario pacisci potest.

8. Idem lib. III. tit. de instit. hered.:[8]
Pacta uel condiciones contra leges uel decreta principum uel bonos mores nullius sunt momenti.

9. Ex corpore Hermogeniani tit. de pact. et transact.:[9]
Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Se*b*astiano. Neque ex nudo nascitur pacto actio, neque si contra bonos mores uerborum intercessit obligatio, ex his actionem dari conuenit, et reliqua. PP. IV. kal. Iun. iisdem coss.[50]

10. Item eodem corpore et 'tit.:[1]
Iidem AA. et CC. Flauio Rumitalo. Inter cetera et ad locum: Pactum neque contra bonos mores, neque contra leges emissum ualet et reliqua. PP. i(*s*)d. AA. coss.[2]

11. Item eodem corpore et tit.:
Iidem AA. et CC. Zeuxiano Antonino. Pacto transactionis exactio iudicati non tollitur. Unde si pater tuus condemnatus iudicio post transegit et soluit, solutione magis, quam transactione, tuum defende negotium, et reliq. PP. XVIII. kal. Ian. ipsis AA. coss.[2]

V. **1**. ʿIn dei nomine quid tractari debeat, quotiens aduersarius aliqua sibi direpta, '*uel a*blata,[3] proposita intendit

---

[45]) *l.* 1. §. 2. [6]) *l.* 1. §. 5. [7]) *l.* 1. §§. 4. 7. [8]) *III.* 4b. §. 2. [9]) *Vid. Haen. Herm. C. p.* 68. [50]) *a.* 293—304. [1]) *Ex Schult. cj.* lib. *edd.* [2]) *a.* 293—304. [3]) sublata *edd., factum sc. ex* ũablata.

actione reposcere?'[54] **2.** Primore in loco debet personam suam, quae sit ad repetendum idonea, euidenter ostendere: et dum claruerit, eum ad repetendum personam habere legitimam, in genere actionis quid, aut quantum, aut quas species, 'in mod*o* et mensura *uero*[5] summam et quantitatem debet specialiter designare et indubitanter exprimere. **3.** Quae uniuersa secundum leges subter annexas 'hi, qui iudicaturi sunt,[6] petitorem implere compellunt: 'qui*a* si aut neglexerit,[7] aut satisfacere legibus fortasse nequiuerit, causam perdat, secundum leges subter annexas. **4.** Quibus modis causa petitor cadat, leges lib. I. Paulli sentent. tit. de eo, qui causa cadit,[8] ita:

(*Plus petendo*) causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate. Loco, alibi: summa, 'maiorem [petendo]:[9] tempore, ante petendo (*quam debetur*): qualitate, 'de*biti generis*[60] speciem '*licet ui*liorem[1] postulando.

5. Item lib. I. Paulli sentent. sub titulo si hereditas uel quid aliud petatur:[2]

Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et causam perdimus.

6. Ex corpore Hermogeniani, titul. de calumniatoribus et plus petendo:[3]

Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Dextro. Inter cetera et ad locum: Si tutor uel curator plus petierit, causa cadit. Quod cum factum esse dicas, frustra a nobis remedium quaeris: quia te ratio iuris impugnat. PP. IV. id. Decembr. Nicomedia, Constantio et Maximo coss.[4]

7. 'Item eodem corpore et tit.:

---

54) *Vid. not.* 41. 5) in modum et mensuram uel *edd. Intelligit ICtus taxationem in hac actione fieri solitam. Vid. Cic. pro Tull.* 7. 6) *Cf. not.* 28. 7) qui si aut negligere *edd.* quae si aut neglexerit *Pugg. cj.* 8) *I.* 16. §. 1., *ubi vid. not. Pro sequente* ita *corrigo* etc. (*quia omissum erat* plus petendo). 9) in repetendo *edd. Fuerat* re *geminato* maiorē [petendo], *nam* petendo *suspectum.* 60) eiusdem rei *edd. Scriptura* gener. *primo vitium creavit,* gene *in simile* dem *abeunte: ante quod simile* deuiti *excidit geminato* e' (eius) *ex* qualitate. 1) meliorem *edd., factum ex* lic.uiliorem. *Cf.* §. 33. *I. de act.* (4, 6). *Gai.* 4, 53. 2) *I.* 13b. §. 5. 3) *Vid. Haenel. Herm. C. p.* 69. 4) *a.* 294.

Iidem[65] AA. et CC. Claudio Menandro. Quotiescunque ordinatis actionibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur specialiter genus litis edere, ne plus debito, aut eo, quod competit, postuletur. Siue itaque fideicommissum, siue fundus, siue pars fundi, siue domus, siue pars domus, siue debitum aut quodcunque petatur, specialiter designari debet petitionis summa uel quantitas, cum genus litis editur. Si quis igitur plus 'eo,[6] quod ei competit uel debetur, petierit, rem et causam, de qua agitur, perdit. Plus 'enim[7] petitur, sicut responsis prudentum continetur, summa, loco, tempore, causa, '(*siue*)[8] qualitat*is*[8] aestimatione. Unde 'istius lege rescripti[9] excipe aduersarium apud iudicem competentem; quem si iudex plus petiisse perspexerit, exstinctis aduersarii tui petitionibus, pro partibus tuis sententiam dicet. PP. Mediol. XII. kal. Aprilis, Tusco et Aquilino coss.[70]

'Hic require, qualiter actionis editio pulsato fiat.[1]

VI. 1. 'Iuuante deo quid tractari debeat aduersus eum, qui se heredem dicit alicuius, aut ad se hereditatem personae cuiuslibet aestimat posse competere?'[2] **2.** Et dum agere forsitan tentauerit, primore in loco debet euidenter ostendere, se personam habere legitimam: et hoc dum ostenderit, ut iuris legumque dictat auctoritas, genus actionis edere debet, in quo

---

[65]) Idem eodem corpore et iisdem *edd.* [6]) *Ex Schult. cj.* ab eo *edd.* [7]) *Malim* autem. [8]) *Addidi.* qualitate *edd. In hac pluris petitione, velut si quis Tyriam purpuram pro purpura petierit* (*Gai.* 4, 53), *ex adiecta qualitate augetur aestimatio, sive omnino, sive ex facultate rei. Cf. Euseb.* (*vel Eucher., episc. Lugd.*) *homil. XI. de Pascha* (*Max. bibl. patr. Lugd.* 1677. *T. VI. p.* 643.)*: ...'quattuor modis plus petendo subire periculum pro iuris ratione perhibetur: ...loco, tempore, genere, qualitate'* (*an: 'tempore, re, generis qualitate'?*). [9]) *Lex rescripti est quod praescribitur, continetur rescripto. Videntur autem imperatores id, quod antecessit, iam prius alicui rescripsisse, quod nunc allegant. Et recte Haenel. ad Herm. C. p.* 70. *hanc totam periodum rescripto assignat, quam Pugg. subscriptionem ante eam revocans, ICti esse putavit; sed is iudices, non iudicem commemoraturus erat.* [70]) *a.* 295. [1]) *Haec consultor vel alius possessor tractatus ad marginem c.* 6. *adscripsisse credendus est, ut similia scholia reperta sunt in Fr. Vat. velut* §. 112. [2]) *Vid. not.* 41.

manu sua subscribat, 'quo,[73] dato genere actionis, 'a coeptis[4] triduanis induciis 'quarto die[5] respondeat aduersarius suus, ut leges praecipiunt, responsionibus saluis pulsato, quae de iure et legibus suffragantur; salua etiam actione calumniae, quia, dum calumniator, qui pulsat, ostensus fuerit, qualis sit poena calumniae, legibus subter annexis ostenditur: sic tamen, ut ipse probet, quemadmodum sua interest, et ostendat, ad se uniuersa, quae repetit, pertinere. **3**. Illud praecipue summa cum cautela obseruari oportet, ut, si aduersarius scripturam aliquam donationis ostenderit, et primore in loco fidem faciat scripturae; quam dum fecerit, in eadem 'munific*a*nti*s*[6] singulae quaeque res si scriptae fuerint, quae donantur, sicut leges iubent, ualet facta 'donatio: et[6*] si eas, dum uixit, in bonis suis habuit, aut eius iuri uel dominio competebant, aut si lite contestata de hac luce migrauerit. Quae uniuersa qualiter et quibus modis adstruere, 'defens*a*re[7] uel aduersario diuinitatis auxilio resistere debeas, inferius 'continent[8] adscripta. **4**. Et ne forte dicat aduersa pars, aliqua sibi principali rescripto aut praeceptione fuisse concessa, ad huius 'modi[9] uersutiam potest pulsatus modis omnibus replicare, principem ea semper uelle concedere, quae legibus rationique conueniunt: quia causa, quae nullam de legibus sortitur firmitatem, in praeiudicium alterius a principe non potest sumere firmitatem; sicut idem inferius declaratur.

5. Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur. 'P(*aullus*) lib. I. sentent. tit.[80] si hereditas uel quid aliud petatur.

---

73) *i. e. ut.* 4) acceptis *edd. post* induciis *posito commate.* 5) *Non, ut puto, ex quo genus actionis editum, sed ex quo lis mota et persona legitima ostensa erat; inde enim triduum petitori dat Lex Rom. Burg. tit. XI. actioni edendae, ut non ita edens litem perdat; quod ius post Nov. Valentin.* 78 (*Lib. II. tit. XXXIV.*) §. 14. *usu vel constitutione videtur introductum. Idem vero triduum inducias quoque praestabat reo, ut quarto demum die responderet. Alia probat Rudorf. Zeitschr. XIII. p.* 55. 6) munificentia *edd. Vid. Du Cange s. v. munificare.* 6*) *Malim* donatio ita. 7) defensore *edd.* 8) continentur *edd.* 9) *Par.* 86. mali *Par.* 77. *Pugg.* 80) lib. I. sentent. tit. 6. *edd. Non dubito, quin signum* 6. *in codice fuerit* P. = *Paulus, et ab editoribus demum pone* tit. *trans-*

Qui petit hereditatem, ipse probare debet, ad se magis, quam ad eum, qui possidet, siue ex testamento, siue ab intestato, pertinere.

6. Idem eod. lib. sententiarum receptarum, eodem titulo si hereditas etc.[81]

Eas res, quas quis iuris sui esse putat, petere potest: ita tamen, ut ipsi incumbat necessitas probandi, eas ad se pertinere.

7. *I*tem eod. leges lib. et tit.:[2]

In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus mortis tempore dereliquit, uel ea, quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea quaesita sunt. Eod. lib. et tit. si hereditas uel quid aliud petatur.[3]

8. Lib. II. sent. Paulli tit. ex empto et uendito:[4]

Heredibus debitoris aduersus creditorem, qui pignora uel fiducias distraxit, nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transmissa sit.

9. Lib. III. Paul. sent. tit. de legatis:[5]

Post diem legati cedentem actio, quae inchoata non est, ad heredem non transmittitur.

10. Item qualiter donatio fieri debeat, ex corpore Hermogeniani, tit. de donat. inter uir. et uxor.

[6]Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Septimio Sabiniano. Cum de bonis tuis partem quidem tertiam penes te retinuisse, partem uero tertiam in eum, quem 'in[7] potestate 'habes,[8] ac tertiam in emancipatum donationis titulo contulisse commemores, non est iuris incerti, in eum quidem, qui in sacris familiae tuae remanet, destinationem magis paternae uoluntatis factam, quam 'perfectam[9] donationem peruenisse: nec in emancipatum translatam, si generaliter 'eidem partem[90] tertiam bonorum donasti; quia generaliter

---

latum sit. Locus exstat I. 13b. §. 4. [81]) *I.* 13b. §. 6. [2]) *Initio pro* idem *scripsi* Item. *Quod post* tit. *edd. addunt* IV., *natum videtur ex sequenti* in. *Est I.* 13b. §. 7. [3]) *I.* 13b. §. 1. [4]) *II.* 17. §. 12., *ubi vid. not.* [5]) *III.* 6. §. 3. [6]) *Cf. L.* 11. *C. de donat.* (8, 54). *Haenel. ad Herm. C. p.* 71. [7]) *Ex Iust. C.* tu in *edd.* [8]) *Ex I. C.* habebas *edd.* [9]) *Ex I. C.* perpetuam *edd.* [90]) *Ex Cuiacii ut vid. cj.* idem pater *Par.* 77. *al.*

bonorum portionem donare non posses,[91] cum singulae res nominari debeant, quae 'donationis *causa* mancipatione,[2] uel in iure cessione transferuntur, et reliqua. Dat. prid. kalend. Maii, Heraclea, ipsis AA. coss.[3]

11. Idem cod. lib. et tit.:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Cretiano Maximo. Nec uenditio donationis causa bonorum omnium ualet: sed rerum singularum nominatim donatio facta capit effectum etc. Dat. VIII. kal. Ianuar. Caesaribus coss.[4]

12. Item leges, legatum, si per codicillos dimissum fuerit, sine testamento ualere non posse, ex corpore Hermogeniani tit. de donat. inter uir. et uxor.:

'Iidem[5] AA. et CC. Aurelio Altino. Inter cetera et ad locum: Codicillis autem sine testamento legatum nec adimi, nec dari potest. Datum sub die VIII. kal. Ianuar. Nicomedia CC. coss.[4]

13. Item leges, qua poena calumniatores plectendi sint, ex corpore Hermogeniani tit. de calumniatorib.:[6]

Impp. Diocletian. et Max. AA. Quintiano: Tibi magis, quam aduersario, qui per calumniam petit, contra quem supplicas, iudicio tutelae conuenit excipere actionem, ad quam respondere debes; quippe si per calumniam hoc eum facere confidis, remedio repromissionis initio postulatae, calumniae decimae partis eius, quod petit, tibi condemnari eum desiderare potes. PP. kal. Nouembr. AA. coss.[7]

14. Item leges, qualiter petitor probare debeat, quod intendit, non ab aduersario instrui, ex corpore Hermogeniani tit. ad exhib.

[8]Impp. Dioclet. et Maximian. AA. Aurelio, Diogeni. Nimis graue est, quod petitis, urgeri ad exhibitionem partem aduersam eorum, per quos sibi negotium fiat. Unde intelligitis, quod 'intentionis uestrae[9] proprias afferre debeatis

---

91) *Cf. Plin. ep.* 5, 1. §. 3. *Fr. Vat.* 287. 2) donationes emancipatione *Par.* 77. *al., ubi* c(manc.) *factum videtur ex* c̄(*ausa*). 3) *a.* 293—304. 4) *a.* 294—302. 5) *Ex Schult. cj.* Iisdem *edd.* 6) *In Haenel. Herm. C. p.* 70. *Cf. Gai.* 4, 175. 7) *a.* 293—304. 8) *L.* 7. *C. de testib.* (4, 20). 9) *Ex I. C.* intentiones uestras *Par.* 77. intentioni uestrae *Par.* 86.

probationes, non aduersum se ab aduersariis adduci.[100] PP. kal. Maii AA. et CC. coss.[1]

15. Idem eodem corpore titul. ubi agi debeat: Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Flauianae. Inter cetera et ad locum: Quaecunque ad te pertinentia detineri dicis ab his, quorum meministi, uel probaueris tibi deberi, praeses prouinciae restitui prouidebit. PP. VII. id. Ianuar. AA. coss.[1]

16. Idem eodem corpore tit. de instrum.: Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Iulio Pancratio. Inter cetera et ad locum: Omissis itaque istiusmodi moris, si intentionem suam incipiat aduersarius tuus implere, praescriptionibus temporis uel alterius (*rei*) et tu causam magis tuam defende, habens securitatem uictoriae, si quod intendit aduersarius tuus, probationibus implere non possit. PP. DD. Diocletian. A. V. et Maximian. A. coss.[2]

17. Item leges, quod scriptura, quae nullam de legibus habeat firmitatem, firmari a principe non debet, eodem corpore tit. de testament.:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Secundino, Optioni. Inter cetera et ad locum: Scriptura quae nec iure, nec legibus consistit, nec a nobis hanc confirmari conuenit; quippe cum 'beneficia (*nisi*) citra[3] cuiusquam iniuriam petentibus decernere minime soleamus. PP. VII. kal. Nou. Martianopoli, CC. coss.[4]

18. Item leges, qualiter quod 'a*u*ctor[5] habuit, hoc eius heredi possit competere, ex corpore Hermogeniani tit. de successionibus:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Asterio. Inter cetera et ad locum: Si secundum edicti formam testamentum obsignatum extitit, bona, quae, cum moreretur 'a*u*ctor[6] tuus, eius fuerunt, solenniter petes, et reliq. PP. III. kal. April. Sirmio, CC. coss.[4]

---

[100]) *Deesse videtur:* postulare. [1]) *a.* 293—304. [2]) *a.* 293. [3]) *Supplevi v.* nisi, *cuius nota excidit. Haenel. ad Herm. C. p.* 73. *susp.* beneficia circa. [4]) *a.* 294—302. [5]) actor *edd.* [6]) actor *Par.* 77.

19. Idem eodem corpore, titul. de pact. et transact.: [107] Impp. Dioclet. et Maxim. AA. Eusebio. Inter cetera et ad locum: Manifesti atque euidentis iuris est, antequam cerneret uel pro herede gereret uel bonorum possessionem peteret defuncta, successionem eam non potuisse ad heredes suos transmittere. PP. X. kal. Mart. iisdem AA. CC.

20. Item leges, qua poena calumniatores plectendi sunt, (*P.*) lib. I. sentent. tit. de calumniator.: [8]
Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat.

21. Idem (*eod.*) 'lib. et tit.: [9]
'Et in priuatis et in publicis iudiciis [110] omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectendi sunt.

VII. **1.** Quantum ad nos delatae pactionis textus [1] insinuat, potius contra bonos mores cartholâ ipsâ litigii seminarium propagauit, 'quam *amicab*ili [2] deliberatione assurgentium iurgiorum scandala resecauit. Dignoscitur ita calliditas 'dictantis [3] non habuisse prudentiam. **2.** Dum igitur contra legum iurisque ordinem ueniens iustam arbitrii ignorauit custodire mensuram, quae tanta duarum personarum dignitas potuit reperiri, aut quae intra regionem tanta fuit defectio iudicantium, ut nec triumuirale iudicium etiam de rebus iudicatis male paciscentium non 't*e*m*u*l*e*n*tia*, [4] sed, quod 'uerius dici [5] constat,

---

107) *L. 7. C. de i. delib.* (6, 30). *a.* 293—304. 8) *I.* 5. §. 1. 9) lib. V. tit. *edd.* 110) de priuat. et publ. iudic. *edd. Correx. Schult. et Arndts. ad Paul. S. R. I.* 5. §. 2. 1) *Litigantes pacto, ut ex sequentibus apparet, post rem a tribus iudicibus* (*vid. Praef.*) *iudicatam convenerant, ut de eadem re per duos religiosos viros arbitros constitutos iterum iudicaretur.* 2) quam tum utili *edd. De amicabili compositione vel transactione vid. ex. gr. L.* 22. §. 1. *C. de ss. eccl.* (1, 2). *L.* 51. *C. de episc. et cler.* (1, 3). *L.* 15. §. 5. *C. de legit. hered.* (6, 58). *Error inde natus, quod* am *semel scriptum* ic *pro* tc = tunc *vel* tum *sumptum est.* 3) *Illam pactionis cartolam causidici vel ICti ex novo litigio lucrum captantis.* 4) tam electio *edd. Nota novam ex barbarorum moribus profectam sed iuri civili ignoratam rationem pacta conventa impugnandi, de qua consultor cogitasse videtur.* 5) *Par.* 86. uerius (*om.* dici) *Par.* 77.

'facilitas[116] eligeret? (de rebus enim iudicatis 'soli principi[7] et contra iudices licuit iudicare) aut si ita conuenerat, ut iudicii uinculum solueretur?[8] **3**. Ergo pactio ipsa iudicii ordinem et constitutionem 'infirmat atque[9] discingit, quod tamen non paciscendo, sed donando fieri potuisset, secundum sententiam Paulli iuridici, cuius sententias sacratissimorum principum scita semper ualituras, 'ac diualis constitutio,[120] 'declara*nt*.[1]

4. Paulli sentent. I. lib. (*tit.*) de pact.:[2]

Nec contra leges, nec contra bonos mores pacisci possumus.

5. Item eod. lib. et tit.:[3]

Pactum contra ius aut constitutiones aut S. C. interpositum nihil momenti habet.

6. Item ex corpore Paulli de pact. et conuentis:[4]

Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non 'oportet.[5]

7. Intelligis memoratae pactionis constitutionem iuridici auctoris sententiis 'uacuam.[6] Quid, inquam, ulterius requirendum? Dicit pars aduersa: 'Pacti sumus libero arbitrio, nullo cogentis imperio, 'si*cut*[7] bonis moribus 'cons*on*at.[8] Si certum, non contra 'ius esse aut[9] senatusconsulta, quae iudicata sunt prius, effectui contradantur: '*at*[130] de his, quae altercationi superesse noscuntur, 'sit dignus[1] ac legalis numerus iudicum, qui cuncta 'lata*e* sententia*e* moderatione[2] discin-

---

116) *Erga causidicum haec persuadentem.* 7) *Ipsi vel petentibus litigatoribus, per delegatos iudices, quorum tum maior numerus constitui solebat. Vid. Praef.* 8) *Edd. et uncinas, quas posuimus, et interrog. signum ignorant.* 9) *Ex Puggaei cj.* infirmat quae *edd.* 120) *i. e. perinde ac divalis constitutio* (*semper valet*). *Vid. Handii Tursell. I. p.* 470. *Quae potestas particulae* ac *non perpensa effecit, ut varie in hoc loco interpretando erraretur* (*Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 20. 63). *Nec vero dixit* diualem constitutionem, *quia ipsae Constantini et Theodosii et Valentiniani leges* (*L.* 2. 3. *Th. C. de resp. prud.* 1, 3) *hoc additamentum non continebant. Denique* diualis *ei est* diuorum principum, *quorum constitutiones in Codicibus continebantur.* 1) declarat *Par.* 77. declarauit *Par.* 86. 2) *I.* 1. §. 4. 3) *I.* 1. §. 4a. 4) *L.* 1. §. 5. 5) *Ex Paul. epit.* potest *edd.* 6) *Malim* uacuari. 7) tibi et *Par.* 77. sibi *Par.* 86. 8) constat *edd.* 9) iussa et *edd.* *Scriptum fuerat:* ī esse aut. 130) et *edd.* 1) sit dignius *Par.* 77. si dignus *Par.* 86. 2) lata sententia mo-

gat.'[133] **8**. Certe si necesse est, rusticis improbisque moribus aliquid amplius satisfieri, ipsi duo, quos praefata carthola nominauit, sub praesentia electarum personarum, defensore quoque adhibito, appellentur, ut, si praesumunt aut putant iustum uel legale, audiant, quae partes iurgantium crediderint intimanda: et si ipsius cartholae, quae iam dignoscitur iuris formulis uacuata, modum aestimant se supplere, promant de agnitis 'leg*ibus*[4] sententiam. **9**. Tunc et ipsi sentient, 'qu*ae*[5] sit temeritas iudicantis, ubi minor numerus post maiorem, 'praeterea et religiosorum, quos non summi pontificatus honor attollit,[6] contra res iudicio terminatas praesumpserit ferre sententiam: ac, si destiterint, contestatio allegetur, illos aut differre, aut non praesumere, 'ut[7] electionem impleant paciscentium. **10**. Demum si quae in contentionem ueniunt, aut ampliori numero iudicum, aut summae potestatis sunt arbitrio decernenda.

VII^a. **1**. Deinde uero 'minime[8] fuerat necessarium, consultationem nostram tuis utilitatibus sciscitari,[9] si auus maternus nepoti aliqua contulisse noscatur, utrum in iure eius manere debeant, an matri, in possessione sua consorti persuasionibus lubricis, 'imputari,[140] pro eo fortasse, quod usufructuaria '*(fuerit)*[1] de proprietate filii constituta:[2] 'c*um*[3] si 'fili*o* e*ius*[4] proprium uel cuilibet extraneo aliquid 'reliqui*t*, *de eo u*t[5] domino de facultate sua testari non licuit;[6] 'cum-

---

derata ratione *Par.* 77. *Pugg.* lata sententia moderatione *Par.* 86.
[133]) *Signa citandi nos addidimus.* [4]) legis *edd.* [5]) quid *edd.* [6]) *Hoc significat: si saltem episcopi essent electi, tunc iudices sensu Nov. Valent. III. Lib. II. tit.* 34 (*Nov.* 78.) *pr. dici possent; cum simplices sint religiosi, nullo modo iudicandi partes suscipere possunt.* [7]) aut *edd.* [8]) quod minime *edd.* [9]) *Schulting. retento ab initio* quod, *coniiciebat* sciscitaris. [140]) *i. e. tanquam inofficiose donata ex bonis avi, patris sui, ideoque in portionem legitimam vocanda.* [1]) *Hoc ob similitudinem litterarum* tuaria *excidisse videtur.* [2]) *sc. avi testamento, quo huius usus fr. metu inofficiosi querelae mentio facta erat.* [3]) ac *edd.* c. *siglum litterae* a, *inde duplicatae, adhaesit.* [4]) filiae *edd.* *pro* filio e'. [5]) reliquisset *edd.; ad sensum fere correxi.* [6]) *Hoc vult: consultatio mea primum ea de causa necessaria non fuit, quod si testamento avi usus fr. rerum nepoti donatarum matri

que[147] etiamsi pater filii superesset, nec ad ipsum ab auo materno quod nepoti collatum fuerat, pertineret, ut etiam C. Th. declarat auctoritas. **2.** Quod '*tu*tamen superfluum (*ut*)[8] penes electas magnificasque personas fieri iudicamus: '*ita*[8] necesse est, ut ignorantia rusticitatis uel tergiuersationis iniquitas directis semper 'oblationibus[9] comprimatur. **3.** Ex Theodosiani lib. 'IIX.[150] sub tit. de mat. bon. et mat. gen. (*et*) cretione sublata:

Impp. Honor. et Arcad. AA. Florentio praef. urbi. Ad locum: Quicquid auus, auia, proauus, proauia, nepoti, nepti, pronepoti, pronepti cuiuslibet tituli largitate contulerint, id est, testamento, fideicommisso, legato, codicillo, donatione, uel etiam intestati successione, pater filio filiaeue integra illibataque custodiat. Dat. prid. id. Octobr. Mediolano, Olibrio et Probino coss.

4. Luce clarius constitit 'patefactum,[1] nec matri 'usum[2] obesse, ut de reliqua facultate 'portionem[3] debitam consequatur: et circa nepotem munus auiaticum 'perpetuam liberalitatem[4] mansurum. Hoc et consultorum iura declarant, quae necessarium tractatui nostro non duximus adhiberi.

VIII. **1.** '*Quo*d *de*mum[5] sollicitudinis tuae cura tractauit, ut de effractoribus 'e*x*[6] manifesto crimine comprehensis 'quum[7] iudex debuit ferre sententiam, tractatus nostri pagina declaret, 'a*n*[8] maritus, quem iudiciariae potestatis cingit auctoritas, de seruis, qui res uxorias manifesto crimine abstulisse conuicti sunt, peremptoriam debuerit ferre sententiam, quasi id obiici possit, in propria causa (*quod*) quis iudicet stulte:

---

datus dicitur, non potuit is de eo testari, cuius dominus esse desierat. 147) *Edd. ante* cumque *puncto distinxerunt.* 8) tamen superfluum *et post* sed *pro* ita *edd.* 9) *An:* obiectionibus? *vel* obuiationibus? *vel* allegationibus? 150) IX. *edd.; sed est L. 7. Th. C.* 8, 18. *L. 2. I. C. de bon. mat.* (6, 60). *a.* 395. 1) *Par.* 86. patri factum *Par.* 77. 2) *Malim* usumfructum *sc. in rebus nepoti donatis ab hoc eius persuasionibus concessum; vid. supr.* §. 1. 3) possessionem *edd., cum* portionem *pro siglo* possionem *acceptum esset. Ceterum vid. not.* 140. 4) perpetua liberalitate *edd.* 5) Adde dum *edd.* Addendum *Schult. cj.* At dudum *Roever. cj.* 6) et *edd.* 7) quam *edd.* 8) aut si *edd., factum id, ut puto, ex* ãu. *Potest tamen etiam fuisse:* declaretur, si.

huic lex diuorum principum, quae infra legitur, opponenda, maritum illa tantum negotia uxoris uelut extraneum 'actorem[159] prosecuturum, quae procuratio emissa 'praescripserit.[160] **2.** Ex corpore Theodosiani:[1]

Impp. Theodosius et Arcadius et Honorius AA. Victori proconsuli Asiae. Procurator, licet maritus sit, id solum exequi debet, quod procuratio emissa praescripserit. Dat. V. kal. Iul. Theodosio A. III. et Abundantio coss.

3. Agnoscis maritum uelut extraneum causam uxoriam prosecutum.[2] **4.** 'Agnosce et[3] iudicem de manifestis reis non potuisse tardare sententiam. **5.** Item ex corpore Theodosiani lib. IX. tit. de accusationibus et inscription.:[4]

Impp. Arcadius et Honorius AA. Ne diuersorum criminum rei uel desidia iudicum, uel quadam 'lenitatis[5] ambitione per prouincias detenti in 'carcere[6] crudelius differantur, moneantur omnes iudices, productos e custodiis reos discussioni debitae subiicere et, quod leges suaserint, definire. Datum III. non. Aug. CP. Arcadio III. et Honorio coss.

6. Hoc etiam specialiter post hanc legem iudex sibi metuat inferendum, quod si dignam tardarit ex lege ferre sententiam, dum principum praecepta despexit, ipse legibus damnabitur. **7.** 'Unde[7] ex corpore Theodosiani sub titulo 'de diuersis rescriptis:[8]

Impp. Constantinus A. et Iulianus Caes. ad Taurum Pf. P. Ad locum: Multabuntur iudices, qui rescripta contempserint aut distulerint. Dat. III. non. Iul. Constantino A. VII. et Iuliano coss.

8. Intelligat nunc improbus accusator, cinctum iudicem et uxoria, uelut externa, debuisse negotia definire, et non licuisse, ut alienum reatum metueret, cui de manifestis reis non licuit tardare sententiam.

---

159) auctorem *edd.* 160) *Ex Pugg. cj.* perscripserit *edd.* 1) *L.* 4. *Th. C. de cognit.* (2, 12). *a.* 393. 2) *Contra has hariolationes vid. Ulp. L.* 10. *D. de iurisdict.* (2, 1). 3) *Par.* 86. agnoscis *Par.* 77. *Pugg.* 4) *L.* 18. *Th. C.* 9, 1. *a.* 396. 5) *Ex Th. C.* leuitatis *edd.* 6) *Ex Th. C.* carcerem *edd.* 7) *Videtur legendum* uide. 8) *Omittit Par.* 77. id est auctoritatibus *addit Par.* 86. *Vid. Haenel. ad L.* 7. *Th. C.* 1, 2., *quae est a.* 356.

IX. 1. [169] Ex corpore Hermogeniani: [170]
Impp. Valens et Valentinianus AA. ad Volusianum praefect. urbis. Post sententiam pacisci non licere, iuris ordine praecauetur. Unde cum supplicans, inique se 'oppressum, [1] et post sententiam sacri auditorii depactum esse commemoret, Volusiane parens carissime et amantissime, amota poena, quam pacto contra ius facto serenitas tua inesse praeuiderit, legum auxilio consulat supplicanti. Dat. IV. id. Aug. Mediolani. [2]

2. Iidem AA. Pompeio Fauonio. Hereditatem, quam tibi competere iure confirmas, negotii merito discusso, approbatis allegationibus, restitui efficiet legum fonte demanans sententia iudicantis, remota uidelicet pactione, quam dolo patuerit elicitam. Dat. VIII. id. Februar. Alleg. non. kal. April. in basilica Thermarum Comm. ipsis AA. coss. [2]

3. Iidem Aug. Mamertino Pf. P. Inter cet. et ad locum: Pacta quidem per uim et metum apud omnes satis constat cassata uiribus esse respuenda. Dat. XII. kal. April. ipsis AA. coss. [2]

4. Iidem AA. ad Valentinianum consularem Piceni. Non dubium est, eum a fide placiti recessisse, qui quae promiserat, implere 'noluit, [3] Valentiniane carissime. Proinde si aduersario supersedente cominus explicare ea, quae spoponderat, fides placiti uacillat, familiares litterae, quas ad se missas dicit, supplici Exoperio non oberunt. Fines etiam, quos temeratos asseuerat, amota praescriptione temporis, hi, qui peruaserunt, ut ratio iuris est, redhibere cogantur.

---

169) *Quae hic sequitur specierum legendarum farrago, finito tractatu, vel ab ipso eius auctore vel, quod verisimilius, ab alio* (*nam et alia allegandi ratione utitur*) *supplendis maxime iis, quae de pactis c.* 7. *tradita erant, addita esse videtur.* 170) *De his septem constitutionibus, quae ex corpore Hermogeniani citantur, vid. Haenel. ad Herm. C. p.* 62. *ad Th. C. p.* 216. *G. F. Puchta histor. iur. ed.* 3. *p.* 656. *I. Gothofr. eas in Th. C., sex priores tit. de pactis* (2, 9), *ultimam, de qua vid. Wenck. ad Th. C. p.* 242., *tit. ad SC. Claud.* (4, 9) *intulit, alias interdum lectiones sequens, quas unde petiverit, ignoro.* 1) *Par.* 86. oppressam *Par.* 77. *Pugg.* 2) *a.* 365., *ipsis sc. Augustis primum coss.* 3) *Par.* 86. nolit *Par.* 77. *Pugg.*

Alleg. IV. kal. Maii Flauia 'Fanestri[174] in secretario, ipsis AA. coss.[2]

5. Iidem AA. Heliae Bauoniae. Lites trahi et sub quodam potentiae terrore infimos fatigari, iudiciorum 'spectat ad inuidiam.[5] Unde si aduersarium tuum longe a filii tui successione positum haec in te, quae precibus texuisti, excogitasse constiterit, rector prouinciae hominis, qui nec paciscendi nec colloquendi de negotio substantiam habuit, impudentiam summoueat, reddique faciat, quicquid claruerit usurpatum: nec impudentia uindicet, quod concedere leges et iura non possunt: maxime cum memores, nec a prima pactione, quae substantiam non habebat, secunda conuentione discessum, 'sed etiam[6] inaniter 'res[7] resedisse, quod non iam pactio, sed quaedam usurpaticiis non subsistentibus causis, immoderatio doceatur. Dat. III. kalend. Aug. Mediolani, ipsis AA. coss.[2]

6. Impp. Valens et Valentinianus AA. Ampeliae. Ea, quae heredes inter se transactione interposita composuerint, firma illibataque perseuerabunt. Et ideo secundum fidem instrumenti competens tibi portio a possessoribus cum fructibus restituetur per uirum clarissimum 'proconsulem[8] Africae, amicum nostrum, fide gestorum diligenti examinatione comprobata. Dat. III. non. Iul. Sirmio, diuo Iouiano et Varron. coss.[9]

7. Impp. Valentinian. et Valens AA. Felici consulari 'Macedoniae.[180] Inter cetera et ad locum: Si seruilibus contuberniis sese mulieres quondam ingenuae subdiderint, et nunc contemnentes dominum minoris aetatis, seruitutis iugum conantur effugere, grauitas tua his, 'quae[1] seruilem condicionem non statim in ipsis 'coniunctionum[2] primordiis refugerunt,[3] necessitatem subeundae seruitutis

174) Fenestri *edd. Correxit Gothofr.* 5) expectat inuidia *edd.* ad iudiciorum spectat inuidiam *ed. Gothofr.* 6) et *Gothofr.* 7) *Geminando restitui.* 8) *Ita Gothofr.* proconsularem *edd.* 9) *a.* 364. 180) Campaniae *I. Gothofr. in L.* 5. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 9). 1) *Ex Schulting. cj.* qui *edd.* 2) *Schulting. cj.* coniunctionem *edd.* coniunctionis *Gothofr.* 3) *paciscendo, ut*

imponat. Dat. XIV. kalend. Aug. Mediolani, ipsis AA. coss.[172]

8. Ex corpore Gregoriano:

[184] Imp. Antoninus A. Prisciano militi. Summa sententia comprehensa, quam, cessantibus curatoribus quondam tuis, iudex secutus iurisiurandi a te perlati religionem, in condemnationem deduxit, minui pacto non potuit: ac propterea[5] sublata cautione transactionis, quae nullo iure interposita est, Septimius Varianus rem iudicatam exequatur. PP. kal. Iul. Laeto II. et Cereale coss.[6]

9. [7] Impp. Dioclet. et Maximian. AA. Ulpiae Marcellinae. Si praeses prouinciae ignorantiam tuam fraudulenta transactione ac dolosis artibus generi tui circumscriptam esse cognouerit, si quidem Aquiliana stipulatio et acceptilatio insecuta non est, pactum callide scriptum, integris singulorum actionibus, amouebit. PP. III. non. Octobr. ipsis AA. coss.[8]

10. [9] Imp. Gordianus A. Cliniae Antoniae. Pacta, quae contra bonos mores interponuntur, iuris ratio non tuetur. PP. non. Octobr. ipso A. II. et Pompeiano coss.[190]

11. [1] Imp. Alexander Aurelio Dionysio. Cum posteaquam aduersarius matris tuae uictus esset, matrem tuam circumuenerit, ut pacisceretur, nullam se controuersiam de seruis moturam, id pactum mala fide factum irritum est. Et cum ex ea conuentione cum matre tua agi coeperit, iudex eam liberabit; quia de re iudicata pacisci nemo potest. PP. prid. id. Sept. Alexandro A. cos.

12. Ex corpore Theodosiani:[2]

Impp. Honorius et Theodosius AA. Iuliano proconsuli

---

liberae manerent (*cf. not. ad Gai.* 1, 91. *Paul. S. R.* 4, 10. §. 2)*; unde iam apparet, quid attinuerit, hanc constitutionem hic subnectere.* 184) *L.* 1. *Gr. C. de transact.* (1, 11) *p.* 5 *Haen. Cf. L.* 5. *C. de in lit. iur.* (5, 53). 5) *Par.* 86. praeterea *Par.* 77. *Pugg.* 6) *a.* 215. 7) *L.* 5. *Gr. C. de transact.* (1, 11) *Haen. p.* 6. 8) *a.* 293—304. 9) *Vid. Haen. Gr. C. p.* 3. 190) *a.* 241. 1) *L.* 9. *C. de pact.* (2, 3). *a.* 226. *Haen. Gr. C. p.* 3. 2) *L.* 3. *Th. C. de int. rest.* (2, 16). *L.* 8. *I. C. de in int. rest. min.* (2, 22). *a.* 414.

Africae. Et mulieribus et minoribus in iis, quae praetermiserint uel ignorauerint, innumeris auctoritatibus constat esse consultum. Dat. prid. non. Mart. Rauennae, Constantino cos.

13. Item eodem corpore:
[193] Imp. Constantinus A. ad Maximum praefect. urb. Inter cetera et ad locum: Pactiones eas ualere uolumus, si cum legibus consentiant, et reliqua. Dat. VI. non. Febr. Romae, Sabino et Rufino coss.[4]

14. Ex corpore Gregoriani:
[5] Impp. 'Valerian.[6] et Gallienus AA. et Valeri(*an*)us Caesar Aurelio. Praeses prouinciae aestimabit, utrum de dubia lite transactio inter te et ciuitatis tuae ordinem facta sit, an de re iudicata: quia de re iudicata pacisci nemo potest. PP. III. kalend. Iun. Aemiliano et Basso coss.

15. 'Item[7] ex corpore Gregoriani tit. de transact.:[8]
Imp. Gordianus A. Flauio Hercolano. Super iudicato non subsecuta appellatione frustra transigi, non est opinionis incertae. PP. XIV. kalend. Nou. Sabino et 'Venusto[9] coss.

16. Item eodem corpore:[200]
Imp. Alexander Donato militi. Si certa quantitas in 'condemnationem[1] 'iudicii[2] deducta fuerit, pacisci exinde non posse, etc. PP. IX. kalend. Iun. Fusco II. et Dextro coss.

17. Item ex corpore Gregoriani:[3]
Qui contra arbitri sententiam petit, sola in eum poenae actio ex compromisso competit; non etiam 'exceptio[4] pacti conuenti. Lib. I. tit. X.

18. Ex eodem libro et tit.:[5]
Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Sergiae et Anagio. In-

---

193) *De hac const. cf. Wenck. ad Th. C. p.* 110. *Haenel ad Th. C. p.* 214. 4) *a.* 316. 5) *L.* 3. *Gr. C. eod.* (1, 11) *p.* 6 *Haen. Cf. L.* 12. *C. de transact.* (2, 4). *a.* 259. 6) *Ex I. C. Schult.* Valentinian. *edd.* 7) Idem *edd.* 8) *L.* 3. *Haen. p.* 6. *a.* 240. 9) Veterano *edd.* 200) *Tit. de pact. Haen. p.* 3. *a.* 225. 1) condemnatione *edd.* 2) *Non arbitrii.* 3) *Tit. de pact. Haen. p.* 4. 4) *Ex Schult. cj.* conceptio *edd.* 5) *Haen. ib. a.* 294—302.

ter cetera et ad locum: De dubia uero lite facta transactio rescindi non potest. PP. VIII. id. April. Caes. coss.

19. Item eodem corpore et titulo:[206]
Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Hermogeni militi. Pactum, quod contra iuris formam prouinciae rector factum animaduertit, id infirmare minime dubitabit. PP. XIV. kal. Nou. Caess. coss.

---

206) *Haen. ib. a.* 294—302.

CYRILLVS. DOMNINVS. DEMOSTHENES. EVDOXIVS. PATRICIVS. AMBLICHVS.

Ex his prudentibus, quorum quaedam sententiae partim a iurisconsultis Iustiniano coaeuis partim in Basilicorum scholiis commemorantur, quattuor medios, Domninum, Demosthenem, Eudoxium et Patricium, Iustiniano paullo antiquiores fuisse et in iuris schola, fortasse Berytensi (certo enim hoc affirmari non potest), codices antiquiores *ἀναγνώσμασι* (fr. 7. 8.) i. e. lectionibus interpretatos esse, post Reizium in exc. XX. ad Theophilum p. 1241 seq. demonstravit Carolus Guil. Ern. Heimbachius libro de Basilic. orig. Lips. 1825. p. 66 seq. Errorem vero superiorum fere omnium, Eudoxio et Patricio etiam Herois nomen tribuentium, frater Caroli Gustavus Heimbachius, in his studiis pariter versatus, Anecdot. I. p. 203. primus convicit, non nomen proprium id esse ostendens, sed epitheton quoddam, quo aut magna horum virorum auctoritas aut iam defunctos eos esse significaretur: utroque enim sensu appellationem *τοῦ ἥρωος* a scriptoribus usurpatam esse. Quod ut non nego, ita proprium tamen quid huic cognomento inesse, cum istius aevi prudentibus datur, existimo. Primum enim quod ad ipsam significationem attinet, utrumque eo comprehendi puto, et defunctum virum esse et summam eius apud posteros auctoritatem atque gloriam. Utrumque enim etiam complectitur epitheton iisdem viris datum, quo *τὸ τοῦ ἥρωος* tantum variari videtur, *ὁ τῆς εὐκλεοῦς μνήμης* (fr. 6.), *ὁ τῆς περιφανοῦς μνήμης* (fr. 13.) et 'inclytae recordationis', quo Iustinianus Patricium ornat Graecumque illud elogium Latine vertere videtur in const. Tanta circa §. 9. his verbis, quae primus C. Wittius (in Richteri Krit. Jahrb. f. d. RW. I. p. 15.) recte scribere et intelligere docuit: 'vir ab antiqua stirpe legitima procedens (sc. Anatolius, unus ex XVIviris Digestis conficiendis), cum et pater eius Leontius et auus Eudoxius post Patricium inclytae recordationis quaestorium et antecessorem, et Leontium, virum gloriosissimum praefectorium, consularem atque patricium, filium eius, optimam sui memoriam in legibus reliquerunt.' Deinde animadverti, *τοῦ ἥρωος* cognomentum

illo aevo iis tantum iuris interpretibus dari solitum, qui ante Iustinianum claruerant, nec tamen multo ante, quia antiquiores omnino negligebantur, sive propter aetatem, sive quod iuris studium brevi ante Iustinianum novas vires ceperat antecessoresque rursus quasi novi Papiniani ad summorum honorum fastigium evehi coeperant. Qui enim sub Iustiniano vel post fuerunt, licet celeberrimi, velut Dorotheus, Theophilus, Thalelaeus, alii, post mortem saepissime quidem *οἱ μακαρῖται* (loca congessit Gust. Heimb. l. c. p. 204.), quo nomine antiquior semel tantum (Patricius fr. 25.) insignitur, nunquam vero *ἥρωες* appellantur. Causam vero huius quasi iubaris, quo antiquiorum antecessorum memoria coruscabat, in hoc positam fuisse puto, quod illi adhuc stante antiquo totius orbis imperio, integrisque adhuc atque illibatis fontibus iuris Romani maiore cum libertate atque auctoritate (cf. fr. 1.) ius tradiderant. Nam iidem *οἱ παλαιότεροι διδάσκαλοι* (fr. 9.) etiam *οἱ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι* (fr. 12.), *ὁ κοινὸς τῆς οἰκουμένης* vel simpliciter *ὁ κοινὸς διδάσκαλος* (fr. 1. 14.) appellantur, quod pariter de doctoribus Iustiniano coaevis vel inferioribus nunquam legi. — Quod ad singulorum aetatem attinet, ex verbis const. laudatae apparere videtur, Patricium et Eudoxium inter se fere aequales Iustinianum duabus paene aetatibus praecessisse, Patriciumque ut gloria superiorem, ita aetate paullo inferiorem Eudoxio fuisse. Comparat enim imperator Eudoxium, Anatolii avum cum Patricio, Leontium, Anatolii patrem, cum Leontio Patricii filio: et uterque quidem avus et uterque pater tunc iam defuncti fuisse videntur; alterum vero Leontium Patricii filium inter Xviros Codicis componendi paucis annis ante invenimus in const. de novo codice faciendo. His convenit, quod Thalelaeus Iustiniani aequalis Patricium *τὸν μακαρίτην* appellat, tanquam sua demum memoria defunctum. Domninum et Demosthenem rursus paullo antiquiores fuisse, inde concludimus, quod et multo rarior eorum mentio est, et uterque ante Eudoxium commemorantur (fr. 3.), et Demosthenis sententia a Patricio affertur (fr. 4.). Sane Domninum Theodorus, quem Tiberii II. tempora attigisse constat, praeceptorem suum vocat (fr. 4.); verum eo sensu, ut arbitror, quo Gaius 'nostros praeceptores', vel (quae sententia Zachariaei est Anecd. p. XLVIII.) quasi ex libris eius didicerit. Neque igitur quidquam prohibet, ut Domninum, ad quem Zenonis epistola testantibus Basilicis 56, 6. c. 7., cui respondet restituta L. 7. C. de fide et iure hastae (10, 3), circa a. 487. data est, pro nostro Domnino habeamus. — Cyrillum, *τὸν ἥρωα* (fr. 1.), quem plerique cum posteriore Cyrillo, Digestorum sub Iustiniano interprete, confundunt, auctore C. E. Zachariaeo hist. iur. Graeco-Rom. p. 21. primo loco

posui; eius enim ipse Patricius (fr. 1.) commentarium 'definitionum', Latino igitur, ut videtur, sermone scriptum, laudat, quo sub titulo de pactis omnia pacta, quae contra legem fierent, enumeraverit; additque ibi is, qui Patricium refert, Theodorus, ut puto, Codicis et Digestorum sub Iustiniano et Tiberio altero interpres, Cyrillum hoc facere potuisse, nondum Digestis compositis, in quibus nunc haec pacta dispersa sint. Ceterum ea tantum, quae Cyrillo addito insignis laudis elogio et ab interpretibus posteriori Cyrillo coaevis tribuuntur, ad hunc antiquiorem Cyrillum referenda sunt. — Amblichum, quemadmodum pro Iamblicho dicebant ι in fronte omissa (ut etiam in αὔω pro ἰαύω), ceteris adieci, quia item ὁ ἥρως et a Stephano quidem Iustiniani aequali dicitur fr. 29. Quid et quando scripserit et qua lingua, ex uno hoc loco, quo commemoratur, coniici non potest. Codicum antiquiorum interpretes Latina lingua usos esse, levis quaedam suspicio ex fr. 29. duci potest. Ceterum in disponendis fragmentis temporis ordinem secutus sum. Cyrilli mentio est in fr. 1. 2. Domnini et Demosthenis in fr. 3—6. Eudoxii in fr. 3. 6—11. Patricii in fr. 1. 3—6. 8. 9. 12—28. Amblichi in fr. 29. Gregorianum vel Hermogenianum Codicem spectant hoc fere titulorum ordine fr. 1. 12. 6. 13. 7. 8. 9. 3. 5. 23. 24. 16. 20. 21. 10. 18. 15. 22. 26. 11. 27. 28. Theodosianum fr. 14. 16. 19. 25. 4.

---

1. *Ταύτην τὴν διάταξιν*[1] *ὑπομνηματίζων ὁ ἥρως Πατρίκιος τολμηρὸν ἔφη εἶναι τὸ ἐξαριθμήσασθαι καὶ καταλέξαι, ποῖά ἐστι τὰ κόντρα λέγεμ ἤτοι ἐναντία νόμου γενόμενα πάκτα, ὡς τὸν ἥρωα καὶ κοινὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον Κύριλλον τελείως καὶ ἀνελλιπῶς τὰ περὶ τούτων συναγαγόντα ἐν τῷ ὑπομνήματι τῶν δεφινίτων αὐτοῦ. τὸν γὰρ δὲ πάκτις τίτλον ὑπομνηματίζων τε-*

Hanc constitutionem interpretans inclytus Patricius, audax esse ait, enumerare et referre, quae sint contra legem facta pacta, ut inclytus et communis orbis terrarum magister Cyrillus plene et nullo omisso huc pertinentia in commentario definitionum congesserit. Titulum enim de pactis com-

---

1) *L.* 6. *C. de pactis* (2, 3) *Antonini ex a.* 214., *quae nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur.*

λείως καὶ ἀνελλιπῶς καὶ ὡς αὐτῷ μόνῳ δυνατὸν ἦν, συνήγαγεν τὰ περὶ τούτων· νῦν δὲ διέσπαρται ἐν πᾶσι τοῖς διγ. — Schol. Basil. 11, 1. c. 67. T. I. p. 646. Heimb.

mentans plene et nullo omisso et ut ipse solus facere id poterat, huc pertinentia congessit. nunc vero in totis Digestis dispersa sunt.

2. [2] Οὐ μὴ γένοιτο· κακῶς ἐκακονίσθης. ἄλλο πάκτον καὶ ἄλλο διάλυσις. τὸ γὰρ πάκτον ὁμολογημένου χρέους ἐστὶν ἀπαίτησις, ἡ δὲ διάλυσις ἀμφιβαλλομένου χρέους τομή. τὰ μὲν οὖν ὁμολογημένως ὀφειλόμενα διὰ τοῦτο δύναται καὶ ὁ μὴ δεσπότης, ἀλλὰ μόνον κύριος τοῦ διοικεῖν τὰ ἀλλότρια τῷδε δεβίτορι συγχωρεῖν, ἐπειδὴ δύναται ὡς διοικητὴς ἀπαιτεῖσθαι δίκας ἢ προδοὺς ἢ ῥαθυμήσας ἀδικήσας, πλὴν εἰ μὴ ἄρα δι᾽ ἀντιδώρων ὠφέλησε τὸν πρωτότυπον. τὸ δὲ ἐπὶ τοῖς ἀμφιβόλοις διαλύεσθαι μόνου τοῦ δεσπότου ἐστί, τοῦ ἔχοντος τελείαν αὐθεντίαν, οὐκέτι δὲ καὶ προκουράτωρος. ἐγκαλούμενος γὰρ ὁ προκουράτωρ ἐνταῦθα δύναται λέγειν, ὅτι πάντως γὰρ τί ποτέ σοι ἐχρεώστει;[3] χάριτα μέντοι ὀφείλεις μοι ὁμολογεῖν, ὅτι δι᾽ ἐμοῦ κἂν μέρος ἔλαβες, ὧν λέγεις ὀφειλέσθαι. οὔτε γὰρ ἐδείχθη, ὅτι ποτέ σοι ἐποφείλεται. οὕτως οὖν οὐ δεῖ κανονίζειν ἀπὸ τοῦ

Minime: male definiisti. Aliud est pactum, aliud transactio. Pactum enim est debiti non controversi remissio, transactio autem debiti dubii decisio. Debita igitur confessa ideo et qui non dominus est, sed tantum rerum alienarum administrator, debitori remittere potest, quia tanquam administrator conveniri potest, si vel causam prodiderit, vel negligentia domino nocuerit, nisi forte domino remuneratione profuerit. De rebus dubiis autem transigere solius domini est, qui plenam habet potestatem, nec vero procuratoris. procurator enim appellatus tum dicere potest: numquid omnino tibi debebat? gratiam igitur mihi habere debes, quod per me vel partem acceperis eorum, quae deberi dicis; neque enim

---

2) *Quaeritur de componenda L.* 12. *D. de pact.* (2, 14) *cum L.* 60. *D. de procur.* (3, 3). 3) *Signum interrogandi posui; edd. habent punctum contra sensum.*

πάκτου τὴν διάλυσιν. οὕτω καὶ Κύριλλος ὁ ἥρως[4] φησίν. — Stephanus in Schol. Basil. 11, 1. c. 12. = Ulp. L. 12. D. de pact. (2, 14). T. I. p. 583. Heimb.

certum erat, tibi aliquid deberi. Sic igitur ex pacto transactionem definiri non oportet. Sic et inclytus Cyrillus ait.

3. Ταύτην τὴν διάταξιν[5] Δομνῖνος μὲν καὶ Δημοσθένης καὶ Εὐδόξιος οἱ πανάριστοι ἐπὶ πολιτικῆς δίκης[6] ἐνόουν, ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν ἡ διάταξις αὕτη ἔλεγε· Μηδὲ τιμὰς δύνασθαι πράττειν τὸν ὑπὸ κατηγορίαν ἐγκληματικὴν γενόμενον. Ὁ δὲ ἥρως Πατρίκιος καὶ ἐπὶ τῆς οἱασδήποτε δίκης ἐδέχετο τὸ νόμιμον, καὶ μᾶλλον τὴν αὐτοῦ γνώμην ἐδέξαντο οἱ περιφανεῖς κωδικευταὶ, ἐξ ὧν περιεῖλον τῆς διατάξεως τὴν τῆς τιμῆς μνήμην.[7] — Interpr. ad L. 6. C. de procur. (2, 13) ed. a Ruhnken. in Meermanni thes. iur. civ. et can. T. V. p. 56. Basil. 8, 2. c. 79. T. I. p. 403. Heimb.

Hanc constitutionem Domninus et Demosthenes et Eudoxius viri excellentissimi de civili causa acceperunt, quia olim in hac constitutione legebatur: 'Reum criminis constitutum neque honoribus fungi posse.' Sed inclytus Patricius eam de quacunque causa accepit, cuius etiam sententiam sequi maluerunt illustres Codicis architecti, qui ideo honorum mentionem ex hac constitutione sustulerunt.

4. Ἡ πρὸς ἀνιόντας ἢ κατιόντας ἢ οἱωσδήποτε συγγενεῖς γενομένη δωρεὰ ἀναλαμβανέσθω καὶ ἐπὶ πράξεως ὑπομνημάτων, δηλονότι δωρεαστικοῦ μὴ ὑπόντος, ἢ ἐὰν τὸ ὡρισμένον ποσὸν ὑπερβαίνῃ ἡ δωρεά. οὕτως γὰρ καὶ Πατρίκιος ὁ μόνος[8] διδάσκαλος ἐξηγήσατο

Donatio etiam parentibus vel liberis vel quibuscunque cognatis facta actis excipiatur, scilicet si donationis instrumentum non sit, vel si legitimam quantitatem donatio excedat. Sic enim et Patri-

---

4) *Eodem, ut puto, definitionum libro sub tit. de pactis.* 5) *L.* 6. *C. de procur.* (2, 13). *Alexandri a.* 224., *quae nunc in Greg. et Herm. C. desideratur.* 6) *In qua quasi honore aliquo fungi videbatur procurator; accusatoris enim munus tum parum honorificum erat.* 7) *Quanquam ipsum ius retentum est. L.* 7. *D. de muner. et hon.* (50, 4). *L.* 17. §. 12. *D. ad munic.* (50, 1). 8) ὁ κοινός *cj. Zachariaei Anecd. p. XLVIII.;* ὁ ἐμὸς *cj.*

τὴν παροῦσαν διάταξιν. καὶ μὴ νοήσῃς[9] αὐτὴν ἀδιαστίκτως, ἐπεὶ καὶ ἡ κέ. διάταξις τοῦ παρόντος τιτ. φησὶν ἀδιορίστως, πάντα δωρούμενον καὶ πράξεις ὀφείλειν ποιῆσαι, ἀλλὰ δηλονότι ἐὰν ὑπερβαίνῃ τὸ ὡρισμένον ποσὸν τὸ δοθέν. ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι πᾶσα δωρεὰ γενομένη δέεται καὶ πράξεως, ὅπερ ἄτοπον. ἀνάγνωθι γὰρ τὴν λδʹ. καὶ λϛʹ. διάταξιν τοῦ παρόντος τιτ. πλὴν ἰστέον, ὅτι Δομνῖνος ὁ πολυμαθής, ὁ ἐμὸς διδάσκαλος δέχεται τὸ ῥητὸν τῆς προκειμένης διατάξεως ἀδιαστίκτως, καί φησιν, ὅτι, κἂν συμβόλαιον προβῇ, κἂν μὴ ὑπερβῇ ἡ δωρεὰ τὸ εἰρημένον τοῖς νόμοις ποσὸν, χρεία πάντως καὶ πράξεως ὑπομνημάτων ἐπὶ τῆς πρὸς συγγενεῖς γενομένης δωρεὰς,[10] καὶ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπὶ τῶν εἰρημένων προσώπων διαφορὰ πρὸς τοὺς ἐξωτικούς· ἐπεὶ ποία ἦν χρεία, τὴν διάταξιν τοῦτο νομοθετεῖν; καὶ οἶμαι, αὐτὸς μᾶλλον καλῶς ἐδόξασε. — Theodori Schol. ad L. 27. C. de donat. (8, 54).[1] Basil. 47, 1. c. 60. T. IV. p. 585. Heimb.

cius unus magister hanc constitutionem exposuit. Neque eam accipias sine distinctione, quoniam etiam const. 25. *huius tit. indistincte ait, quemlibet donatorem acta debere conficere, scilicet si quod datum est, legitimam quantitatem excedat. Alioquin ex eo sequeretur, omnem donationem etiam actorum confectione indigere, quod absurdum est. Lege enim const.* 34. *et* 36. *huius tit. Verum sciendum est, Domninum eruditum praeceptorem meum indistincte textum huius constitutionis accipere et dicere, licet instrumentum factum sit, et donatio modum legibus dictum non excesserit, omnino tamen actorum confectione opus esse etiam in donatione in cognatos collata et hoc interesse inter dictas personas et extraneos: alioquin quid necesse erat, constitutionem hoc sancire? Et puto eum rectius docuisse.*

5. plenam potestatem agendi] Τοῦτο χωρίον ὡς περὶ γενικοῦ

Hunc locum tanquam de generali procuratore

Heimb. Sed vid. Jacobs. add. anim. in Athen. p. 131. 9) *Ex Heimb. cj.* νομίσῃς *edd.* 10) *Ex Heimb. cj.* ἔπειτα δὲ π. σ. γενομένη δωρεά *edd.* 1) = *L.* 5. *Th. C. de donat.* (8, 12)

προκουράτωρος ὁ ἥρως Πατρίκιος ἐνόησεν, ἀναγαγὼν καὶ Δημοσθένην οὕτως αὐτὸ νενοηκότα. Ἐγὼ δὲ οὐ νομίζω τοῦτο ἐμφαίνεσθαι διὰ τῶν τῆς διατάξεως λέξεων κτλ. — Thalelaei Schol. ad L. 10. C. de procur. (2, 13)[12] in Meerm. thes. T. V. p. 60. Basil. 8, 2. c. 84. Heimb. T. I. p. 405.

(loquentem) inclytus Patricius cepit, laudans etiam Demosthenem, qui ita id ceperit. Ego vero non puto, id constitutionis verbis significari etc.

6. ... Ὁμολογουμένως δὲ ἐπὶ πασῶν τῶν βόνα φίδε χώρα τῷ νομίμῳ τῆς διατάξεως.[3] οὕτως γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος παρέδωκεν καὶ ὁ ἥρως Εὐδόξιος. δοκεῖ[4] Δημοσθένει τῷ τῆς εὐκλεοῦς μνήμης λέγοντι, ἐπὶ μόνης τῆς νεγοτιόρουμ γεστόρουμ χώραν ἔχειν τοῦτο τὸ νόμιμον· ἀλλὰ καὶ τὰ ῥητὰ τῆς διατάξεως ἐπὶ ὅλων τῶν βόνα φίδε τὸ εἰρημένον ἐπὶ τῆς διατάξεως ταύτης κρατεῖν. — Schol. Basil. 11, 2. c. 20. T. 1. p. 692. Heimb.

Certo in omnibus bonae fidei iudiciis locus est iuri constitutionis. Sic enim et inclytus Patricius et inclytus Eudoxius tradiderunt. Demostheni clarae memoriae in sola negotiorum gestorum actione locus esse constitutioni videtur: verum textus constitutionis in omnibus bonae fidei iudiciis hoc valere dicit.

7. ... Ταύτην τὴν διάταξιν[5] ὑπομνηματίζων ὁ ἥρως Εὐδόξιος ἀνήγαγεν ἀνάγνωσμα τοιοῦτον· ἐὰν γάρ, φησίν, γένηται παρὰ τὸ νόμιμον τοῦτο διάλυσις περὶ τῶν ἀλιμέντων τοῦ μέλλοντος χρόνου δίχα τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐπαρχίας, ἐπειδὴ ἡ διάλυσις οὐκ ἔρρωται, ῥεπετιτεύεται τὸ ὑπὲρ ταύτης τῆς

Hanc constitutionem explicans inclytus Eudoxius talem lectionem subiecit: Nam si, inquit, contra hanc legem transactio de alimentis futuri temporis sine praeside provinciae facta sit, quia transactio non valet, id, quod

---

Constantini a. 333. data. 12) *Alexandri ex a. 228., quae in Greg. et Herm. C. nunc non exstat.* 3) = *L.* 3. *C. de transact.* (2, 4) *Alexandri data a.* 224. *in Greg. C. non superstes.* 4) *Malim* ἄλλο δοκεῖ. 5) = *L.* 8. *C. de transact.* (2, 4) *Gordiani data a.* 239. *In Greg. C. iam non exstat.*

διαλύσεως καταβεβλημένον. — Theodorus in Schol. Basil. 11, 2. c. 25. T. I. p. 696. Heimb.

8. ...καὶ μὴν ἡ μοιχεία οὐ δι' αἵματος οὐδὲ κεφαλικὴν ἔχει τὴν τιμωρίαν, ὡς πανταχοῦ μεμαθήκαμεν· ἀλλ' εἰς τὸ ἥμισυ μόνον δημεύεται ὁ σεμνὸς μοιχός. πῶς οὖν καὶ μετὰ τῶν δι' αἵματος ἐχόντων τὴν καταδίκην ὑπεξεῖλε τὴν μοιχείαν ἡ διάταξις αὕτη; μάθε κατὰ τοὺς παλαιοὺς νομικοὺς καὶ τὰς ἐν τῷ Ἑρμογενιανῷ καὶ Γρηγοριανῷ διατάξεις. καλῶς λέγεις. αλλὰ σήμερον ἀπὸ διατάξεως Κωνσταντίνου ἀνενηνεγμένης ἐν τῷ θ'. βιβλίῳ τούτου τοῦ κώδικος τίτλῳ θ'. διατάξει λ'. κεφαλική ἐστι. ἐν τῇ ι'. διατ. τοῦ τιτ. ἀρέσκει, τὸν μοιχὸν gladio feriri ἤγουν ξίφει ὑποκεῖσθαι, ὥστε ουν οὐ μόνον κεφαλικόν ἐστιν τὸ τῆς μοιχείας ἔγκλημὰ, ἀλλὰ καὶ δι' αἵματος ἔχει τὴν τιμωρίαν· καὶ ὅμως περὶ αὐτοῦ πακτεύειν ἢ διαλύεσθαι οὐκ ἔξεστιν. σημείωσαι δὲ, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη τὴν τοῦ ἥρωος Πατρικίου ἑρμηνείαν ἐδέξατο. καὶ γὰρ ὁ ἥρως Εὐδόξιος ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ μὲν πάντων τῶν κεφαλικῶν, κἂν εἰς δεπορτατζίωνα ἤγουν ἐξορίαν, κἂν εἰς μέταλλον ἔχωσι τὴν τιμωρίαν, ἔξεστι διαλύεσθαι. ὁ δὲ ἥρως Πατρίκιος ἐπὶ ἀναγνωσμάτων ἰδικῶν ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν δι' αἵματος πουβλίκων ἐξεῖναι διαλύεσθαι. αὕτη οὖν ἡ διάταξις

eius nomine solutum est, repetitur.

Atqui adulterium neque sanguinis poenam neque capitalem irrogat, ut supra didicimus: sed adulteri honestioris condicionis bona pro dimidia parte publicantur. Quomodo igitur etiam inter crimina, quae sanguinis condemnationem habent, haec constitutio adulterium excepit? Disce, secundum veteres iurisconsultos et constitutiones in Codice Hermogeniano et Gregoriano. Recte dicis. Sed hodie ex const. Constantini lib. 9. *huius Codicis tit.* 9. *const.* 30. *reposita adulterium capitale est. In const.* 10. *hui. tit. placet, adulterum gladio feriri. Itaque adulterii crimen non solum capitale est, verum etiam sanguinis poenam irrogat: tamen de eo pacisci vel transigere non licet. Nota, hanc constitutionem inclyti Patricii interpretationem admisisse. Etenim inclytus Eudoxius dicebat, de omnibus criminibus capitalibus, sive deportationis, id est exilii, siue metalli poenam*

τῶν δι' αἵματος ἐχόντων τὴν καταδίκην προφανῶς ἐδέξατο καὶ ἐβεβαίωσε τὴν τοῦ Πατρικίου παράδοσιν. ἰδικῶν εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν γενικῶν, ἀφ' ὧν ὁ Εὐδόξιος ὥρμητο. εἰσὶ δὲ τὰ ἰδικὰ τῶν γενικῶν ἐπικρατέστερα. καὶ ἀνάγνωθι πρῶτον κεφάλ. τοῦ κα'. τιτ. τοῦ μη'. βιβ. τῶν διγ. βοηθοῦν τῷ ἥρωι Πατρικίῳ. — Theodori Schol. ad Basil. 11, 2. c. 35.[16] T. I. p. 704. Heimb.

ingerant, transigere licere. Inclytus Patricius vero in recitationibus suis dicebat, de publicis criminibus poenam sanguinis irrogantibus transigere licere. Haec igitur constitutio manifeste condemnationem eorum, quae sanguinis discrimen habent, recepit et Patricii sententiam firmavit. Specialium dixit ad differentiam generalium, a quibus Eudoxius exorsus erat. Specialia autem sunt generalibus potiora. Et lege cap. 1. *tit.* 21. *lib.* 48. *Dig., inclytum Patricium adiuvans.*

9. Ἐρώτησις. Οὐκ οἶδα, πῶς νοήσω τὴν διάταξιν ταύτην.[7] τότε γὰρ ἡ αὔξησις τῆς τιμωρίας φυλάττει τὴν ἐπιτιμίαν, ὅτε, εἰ δ' ἂν ἡ τετυπωμένη καταδίκη ἐξηνέχθη, ἔμελλεν ἀτιμοῦσθαι ὁ κρινόμενος· νῦν δὲ οὐδὲ εἰ ἐδιπλασιάσθη μόνον ὁ τῆς ἐξορίας χρόνος, ἔμελλεν ἀτιμωθῆναι. Λύσις. Μάθε ἀληθῶς, ὅτι ο θεματισμὸς τῆς διατάξεως, ὃν ὑπεθέμην, οὐ συνέστηκε, εἰ καὶ Εὐδοξίῳ τῷ ἥρωι, καὶ τοῖς ἄλλοις παλαιοτέροις διδασκάλοις ταῦτα εἴρηται.

Interrogatio. Nescio quomodo hanc constitutionem intelligam. Tunc enim augmentum poenae famam conservat, cum si condemnatio statuta illata esset, iudicatus infamari deberet; nunc autem si exilii tempus tantum duplicatum fuerit, notari infamia non deberet. Solutio. Revera scias, non esse eam speciem constitutionis, quam posui,

---

16) *Cui respondet L.* 18. *C. de transact.* (2, 4) *Diocl. et Maxim. ex a.* 293., *quae nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur.* 7) = *L.* 4. *C. ex quib. caus. infam.* (2, 12) *Diocl. et Maxim. ex a.* 199., *de qua vid. Glück. Pand. T. V. p.* 156. *Cramer. dispunct. iur. civ. c.* 1. *p.* 10. *In Greg. et Herm. C. nunc non exstat.*

ἀλλὰ διὰ τοῦτο αὐτῷ κατηκολούθησα, ἵνα αὐτοῦ τὸ ἀπίθανον διελέγξω. διελέγξω δὲ οὐκ ἐκ τῶν οἰκείων μου πόνων, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν τοῦ ἥρωος Πατρικίου. αὐτὸς γὰρ μόνος ἀληθῶς ἐπέστησε τῷ θέματι ταύτης τῆς διατάξεως, καὶ χρὴ κατὰ τὴν ἐκείνου παράδοσιν ἡμᾶς θεματίσαι, ὅτι οὗτος ὁ Πέτρος τῇ ἰνιουριάρουμ ἐνήχθη τὴν ἀρχὴν, καὶ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ χρήματα καταδίκης ἐξωρίσθη πρὸς ἐνιαυτόν· εἶτα οὐκ ἐπείσθη τῇ ἀποφάσει τῆς ἐξορίας· καὶ τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἐξ αὐθεντίας εἰς πενταετῆ χρόνον αὐτὸν ἐξώρισεν, καὶ ἐπήγαγεν, αὐτὸν μὴ ἠτιμῶσθαι, οὐ διὰ τὸ βάρος τῆς τιμωρίας τῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐπενεχθείσης, ἀλλὰ διὰ τὸ βάρος τῆς πρώτης καταδίκης, ὅτε ὑπὸ τῷ ἄρχοντι κρινόμενος ὡς ὑβριστὴς ἀντὶ χρημάτων εἰς ἐξορίαν κατεδικάσθη. οὕτως οὖν ἔχων ὁ θεματισμὸς τῆς διατάξεως, κατ᾽ οὐδὲν ἔπταισται. ἐὰν γὰρ ἐν τῇ πενταετίᾳ νοήσωμεν τὸ βεβαρῆσθαι αὐτὸν, οὐδὲ ὅλως ἡ διάταξις ἵσταται, καὶ σωθείησαν οἱ κόποι τοῦ μνημονευθέντος περιφανοῦς ἀνδρὸς, εἰς ἀπέραντον τὴν οἰκείαν διδασκαλίαν χαριζόμενοι ἐν αὐτῷ τῷ πονήματι. κἀκεῖνος[18] εἶπεν, ὅτι ἡνίκα διπλασιαζόμενος ὁ χρόνος τῆς ἐξορίας ὑπερβαίνει τὰ δέκα ἔτη· ἣν

quamvis ab Eudoxio inclyto et aliis antiquioribus magistris haec dicta fuerint. Sed ideo illum secutus sum, ut improbabilem eius opinionem refellam: refellam autem non ex meis propriis laboribus, sed ex inclyti Patricii. Is enim solus vere huius constitutionis speciem animadvertit, et secundum eius traditionem nos fingere debemus, hunc Petrum iniuriarum actione ab initio conventum et vice pecuniariae condemnationis in annum relegatum fuisse: deinde sententiae relegationis non obtemperasse: quod cum imperator rescivisset, ipse ex auctoritate sua in quinquennii tempus eum relegavit et subiecit, eum non esse infamatum non propter severitatem poenae ab ipso principe ei inflictae, sed propter severitatem prioris condemnationis, cum a magistratu iudicatus iniuriarum nomine loco pecuniariae poenae ad relegationem damnatus esset. Itaque si species constitutionis haec est, nihil

18) *Patricius, cuius hactenus verba Thalelaeus attulit.*

γὰρ τυ[illegible]ὸν εἰς ἓξ ἐνιαυτοὺς ἐκ τῆς ἀποφάσεως ἐξορισθείς· τότε οὐκ ἔστι διπλασίου ἔτους ἡ καταδίκη, ἀλλὰ [illegible]ηνεκῶς ἐξορίζεται. ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὸ ἀνάγνωσμα ἀπὸ τοῦ ϑ'. βιβ. τῶν de officio proconsulis[19] οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἥρως Εὐδόξιος ἀνήγαγε· κεῖται δὲ βιβ. μη'. τιτ. de poenis η'. διγ. τοῦ τιτ. [ἤτοι βιβ. ξ'. τιτ. να'. κεφ. η'.]. — Thalelaeus in Schol. Basil. 21, 3. c. 4.[17] T. II. p. 454. Heimb.

est, quod offendat. Nam si accipiamus eum quinquennii poena oneratum esse, omnino non consistet constitutio et peribunt sudores memorati illustris viri in infinitum doctrinam suam largientes in ipso labore. et ille dicebat: ubi tempus relegationis duplicatum decennium excedit, puta si in sexennium relegatus fuerit ex sententia, tunc non est duplicati temporis condemnatio, sed perpetuo relegatur. Verum hanc recitationem ex libro 9. *de officio proconsulis non ipse tantum sed et inclytus Eudoxius retulit; exstat autem lib.* 48. *tit. de poenis Dig.* 8. [*seu lib.* 60. *tit.* 51. *cap.* 8.].

10. Ὁ λέγων ἑαυτὸν ἀφήλικα ὀφείλει δεῖξαι, ὃ διαβεβαιοῦται. Ἥρωος.[20] Καὶ πῶς εἴρηται ἐν τῷ β'. βιβ. τοῦ κωδ. τιτ. κα'. διατ. δ'.[1] [ἤτοι βιβ. ι'. τιτ. δ'. κεφ. νδ'.] ὅτι οἱ διάδικοι τοῦ ἥττονος ὀφεί-

Qui se minorem dicit, probare debet, quod affirmat. Inclyti. ʻ*Et quomodo dicitur in lib.* 2. *Cod. tit.* 21. *const.* 4. [*seu lib.* 10. *tit.* 4. *cap.* 54.] *adversarios mi-*

---

[19]) *Ulpiani genuinos libros inspexerat, ex quibus depromta est L.* 8. *D. de poen.* (48, 21). [20]) *Quo verbo Cyrillus indicat, se iam anteiustiniani doctoris verba interserere, et quidem Eudoxii, ut in fine apparet. Neque igitur Gust. Heimbachio Anecd. I. p.* 204. *nomen Eudoxii vel Patricii excidisse rato, neque fratri eius Georgio* ἥρωος *ex nota vocis* ἐρώτησις *ortum esse ad h. l. opinato assentior.* [1]) *Est L.* 4. *C. de in int. rest. min.* (2, 22, *aliis* 21) *et puta Cyrillum hoc modo transformasse Codicis citationem, quae in verbis Eudoxii spectabat ad Greg. C., in quo hoc Diocl. et Maxim. rescriptum a.* 293. *nunc non extat.*

λουσι δεῖξαι, ως παρῆλθεν ο τῆς ἀποκαταστάσεως χρόνος; μάθε τοίνυν πρὸ πάντων, ὅτι δύο εἰσὶ ζητήσεις ἐν τῷ περὶ ἀποκαταστάσεως ἀγῶνι. καὶ πρώτη ἐστίν, εἰ ἀφῆλιξ ὢν ο νέος συνήλλαξε· δευτέρα δὲ, εἰ ὁ καιρὸς τῆς ἀποκαταστάσεως παρῆλθεν. καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος λέγει ἑαυτὸν ἀφήλικα, εὐλόγως αὐτὸς τῇ ἀποδείξει περὶ τούτου βαρεῖται κατὰ τὸ ἐνταῦθα κείμενον. οὐ γὰρ ὁ διάδικος αὐτοῦ[22] δείκνυσιν, ὅτι μείζων ὢν συνήλλαξεν, ἐπεὶ κατὰ τοῦ νέου ηὑρίσκετο ἂν περιτρεπόμενον τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ εἰσενεχθὲν προνόμιον. ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν τὸν ἀφήλικα, ὅτι ἥττων ὢν συνήλλαξε, καὶ δεῖξαι τοῦτο, οὐκέτι ὁ διάδικος αὐτοῦ εὑρίσκεταί τι λέγειν περὶ τῆς ἡλικίας, ἀλλὰ λοιπὸν εἰς τοὺς περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως μετατρέπεται λόγους, καὶ ἀντιτίθησι λέγων· ἀλλὰ παρῆλθεν ὁ τῆς ἀποκαταστάσεως καιρός· καὶ εἰ μὴ δείξῃ, βοηθεῖται ὁ νέος. τὰ δύο οὖν περιλαμβάνουσα ἡ εἰρημένη δ'. διάταξις εἶπε πρὸς τὸν νέον, ὅτι ἐὰν δεικνύῃς, ὡς ἥττων ὑπάρχων συνήλλαξας, καὶ μὴ δείξῃ ὁ διάδικός σου, παρεληλυθέναι τὸν χρόνον τῆς ἀποκαταστάσεώς σου, βοηθήσῃ. σημείωσαι οὖν τὴν διαφορὰν τῶν ἀποδείξεων. οὕτω γὰρ ὁ Εὐδόξιος ὁ ἥρως ἐνόησε τὴν τούτων διαίρεσιν κτλ. — Cyrillus

noris ostendere debere, tempus in integrum restitutionis esse praeterlapsum? Ante omnia igitur scias, in lite de restitutione duas quaestiones esse. Prima est, an minor fuerit, cum contraheret; secunda, an tempus in integrum restitutionis praeterierit. Et quia adolescens dicit, se minorem fuisse, merito ipse probatione huius rei oneratur, iuxta id, quod hoc loco positum est. Non enim adversarius eius probat, eum maiorem fuisse, cum contraheret, quia privilegium pro minore introductum adversus eum retorqueretur. Cum vero minor dicit, se minorem fuisse tempore contractus, idque ostendit, non amplius adversarius eius de aetate invenitur quidquam dicere, sed alioquin ad restitutionis causam se convertit et opponit, dicens: at tempus restitutionis praeteriit. Quod si non probaverit, adolescenti subvenitur. Haec igitur duo complectens suprascripta const. 4. *adolescenti dixit: si minorem*

22) *Scripsi;* αὐτὸς *edd.*

in Schol. Basil. 22, 1. c. 43.[23] T. II. p. 488. Heimb.

te fuisse, cum contraheres, ostenderis, neque probaverit adversarius tuus, tempus tuae restitutionis praeteriisse, subvenietur tibi. Nota igitur differentiam probationum.' Sic enim Eudoxius inclytus intellexit harum divisionem etc.

11. Ἐάν τινι χαρίσηταί τις πρᾶγμα ἐφ' ᾧ μετὰ χρόνον δοῦναι αὐτὸ ἄλλῳ, ὁ μὲν ἤδη τυχὼν[4] τῆς δωρεᾶς ἔχει τὸν ἐξ λέγε κονδικτίκιον· ὁ δὲ μετὰ ταῦτα ὀφείλων λαβεῖν αὐτήν, εἰ μὲν ἐπηρώτησε, κινεῖ τὴν ἐκ στιπουλάτου· εἰ δὲ μὴ ἐπηρώτησεν, ἔχει τὴν οὐτιλίαν ἀγωγήν, τουτέστι, τὴν praescriptis uerbis. οὕτως γὰρ ὁ ἥρως Εὐδόξιος τὸ τῆς οὐτιλίας ὄνομα ἐνταῦθα ἐνόησεν. — Theodorus in Schol. Basil. 47, 1. c. 72.[5] T. IV. p. 593. Heimb.

Si quis alicui rem ita donaverit, ut post tempus eam alii daret, is quidem, qui donationem iam nactus est, ex lege condictionem habet; is autem, qui postea eam accepturus est, si quidem stipulatus est, agit ex stipulatu: si vero stipulatus non sit, utilem actionem habet, id est praescriptis uerbis. Sic enim inclytus Eudoxius vocem u t i l i s hoc loco intellexit.

12. Ταύτην τὴν διάταξιν[6] ὑπομνηματίσαντες οἱ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι πρόστιμον ὑπέθεντο τὴν γυναῖκα ταύτην ἐπερωτηθεῖ-

Hanc constitutionem commentati orbis terrarum magistri finxerunt, hanc mulierem poenam

23) = *L. 9. C. de probat.* (4, 19) *eiusdem anni, nec in Gr. vel Herm. C. superstes.* 4) τυχὸν *Fabr. Vitium inesse videtur, sed incertum, librarii an scholiastae; neque enim donum nactus sed doni auctor* (*L.* 3. *C. h. t.*) *non servata placiti fide, condictionem habet. Fortasse tamen Theodorus insuper habita L.* 3. *cit. sensit de eo, cui pacto tantum res donata est; huic enim condictio competit ex L.* 35. §. 5. *C. de donat.* (8, 54). 5) = *L.* 3. *C. de donat. quae sub modo* (8, 55) *Diocl. et Maxim. ex a.* 290. *ex Greg. C. plenior servata est Fr. Vat.* 286. 6) *L.* 9. *C. de pact.* (2, 3) *Alexandri data a.* 227. *nec in Gr. C. superstes.*

σαν, ἐὰν ἐνάγῃ περὶ τῶν οἰκετῶν. ἀμέλει ὁ ἥρως Πατρίκιος καὶ θεωρίαν ὑπέβαλε ταύτῃ τῇ διατάξει, τὴν διδάσκουσαν, πότε τοῦ πρωτοτύπου ἀσθενοῦντος τὸ πρόστιμον ἔρρωται. ἐγὼ δὲ οὐδαμόθεν εὑρίσκω προστίμου μνήμην ἐν ταύτῃ τῇ διατάξει κειμένην, ἀλλὰ μᾶλλον ψιλὸν σύμφωνον γεγονός κτλ. — — — ἐθαύμασα δὲ, ὅτι τοῖς μνημονευθεῖσιν ἐπιφανεστάτοις διδασκάλοις ἔδοξεν εἰπεῖν· διὰ τὸ μετὰ ἀπόφασιν γεγονέναι τὸ πάκτον, διὰ τοῦτο ἀνυπόστατον αὐτὸ ἐκάλεσεν ἡ διάταξις. καίτοι διαλύεσθαι μὲν πρὸς τὸν καταδικασθέντα οὐκ ἔξεστιν, ἐπειδὴ ἡ διάλυσις ἀμφιβαλλομένου χρέους ἔχει συμβιβασμόν κτλ.[27] — Schol. Basil. 11, 1. c. 70. T. I. p. 649. Heimb.

promisisse, si de servis controversiam fecisset. Certe inclytus Patricius huic constitutioni considerationem subiecit, qua docetur, quando poena valeat, licet principale infirmum sit. Ego vero nusquam poenae mentionem in hac constitutione factam invenio, sed potius nudum pactum initum etc. — — — Miratus autem sum, praeclarissimis praeceptoribus placuisse dicere, ideo, quod pactum post rem iudicatam initum sit, constitutionem id irritum vocare. Atqui transigere quidem cum condemnato non licet, quia transactio debiti dubii continet compositionem, pacisci autem cum condemnato licere in confesso est etc.

13. Ὁ μὲν τῆς περιφανοῦς μνήμης Πατρίκιος, τὸ εἰς διαφέρον ἐνάγεσθαι τοὺς διαλυσαμένους καὶ μὴ πληροῦντας, ἃ ἐπηγγείλαντο, πρὸς μόνην τὴν πραεσκρίπτις βέρβις ἐνόησεν, ὡς τῆς ἐξ στιπουλάτου μὴ δυναμένης εἰς τὸ διαφέρον κινεῖσθαι, ἀλλὰ πάντως ῥητὴν ποσότητα ἀπαιτούσης. ἐγὼ

Patricius quidem praeclarae memoriae in id, quod interest, conveniri eos, qui transegerint nec promissa praestiterint, de sola praescriptis verbis actione intellexit, cum ex stipulatu actio in id, quod interest, moveri non pos-

---

27) *Sententiae suae deinde etiam Codicis Iust. architectos testes producit, qui hanc const. in tit. de pactis, non de transactionibus posuerint.*

δὲ λέγω κτλ. — Theodorus in Schol. Basil. 11, 2. c. 23.[28] T. I. p. 695. Heimb.

sit, sed certam quantitatem omnino petat. Ego vero dico etc.

14. ...Ὁ μὲν κοινὸς διδάσκαλος Πατρίκιος πολὺν ἐκίνησε περὶ τούτου λόγον, θεωρίαν ὑποτάξας τῷ πονήματι ταύτης τῆς διατάξεως.[9] καὶ πρόχειρόν ἐστι, ταύτῃ καὶ ἐντυχεῖν καὶ μαθεῖν τὰ ἐκείνῳ δεδογμένα. ἐμοὶ δὲ δοκεῖ μηδὲ ὅλως ἰσχυρῶς ἐνάγειν αὐτόν.[30] τεθεμάτισται γὰρ Ἀκουιλιανὴν ποιησάμενος ἐπερώτησιν καὶ ἀκεπτιλατίονα. καὶ ποίαν δύναται λοιπὸν ἔχειν ἀγωγὴν, πᾶσαν ἀνελὼν διὰ τῆς ἀκεπτιλατίονος; εἰ καὶ τὰ μάλιστα γὰρ τὸ παλαιόν, ὡς αὐτὸς ὁ ἥρως Πατρίκιος ἐδίδαξεν, ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι περὶ τῆς νερετιτάτις πετιτίονος διελύσατο τῆς μὴ ἀναιρουμένης τότε διὰ τῆς Ἀκουιλιανῆς ἐπερωτήσεως, ὅμως σήμερον οὐδὲ τοῦτο προχωρεῖ τρακταΐζειν ἡμῖν, ἐπειδὴ ἡ ιε΄. διατ. καὶ τὴν νερεδιτάτις πετιτίονα καὶ τὴν σπεκιαλίαν ἰν ῥὲμ ἐνομοθέτησεν ἀναιρεῖσθαι διὰ τῆς Ἀκουιλιανῆς ἐπερωτήσεως. κτλ. — Thalelaeus[1] in Schol. Basil. 11, 2. c. 57. T. I. p. 722. Heimb.

Communis magister Patricius multa de hac re verba fecit, et huic constitutioni considerationem subiecit, quam invenire et discere ea, quae illi videantur, facile est. Mihi autem nequaquam valide agere videtur. Nam fingitur Aquilianam stipulationem et acceptilationem fecisse. Qualem vero actionem reliquam habere potest, omni peremta per acceptilatione? Quamvis enim olim, ut ipse inclytus Patricius docuit, dicere quis posset, de hereditatis petitione eum transegisse, quae tunc Aquiliana stipulatione non tollebatur, hodie tamen hoc tractare non possumus, quum constitutione 15. *statutum sit, tam hereditatis petitionem quam specialem in rem actionem Aquiliana stipulatione perimi. etc.*

15. Ἐνταῦθα νόησον ἀδιαιρέ-

Hoc loco intellige sine

---

[28]) *Cui respondet L.* 6. *C. de transact.* (2, 4) *Alexandri data a.* 231. *In Greg. vel Herm. C. non extat.* [9]) *L.* 40. *C. de transact.* (2. 4) = *L.* 2. *Th. C. de pact.* (2, 9) *Gratiani, Valentiniani et Theodosii, data a.* 381. [30]) *Eum intellige, qui pactus est.* [1]) *Cf. Zachariae Anecd. p. XLVII.*

τως μὴ μόνον τὸν τῶν ὡρείων ἀληθῆ δεσπότην, ἀλλὰ καὶ τὸν μισθοῦντα κατὰ μέρος οἰκήματα τοῦ ὡρείου, εἴτε καὶ καθ' ὁμάδα τὸ ὡρεῖον ἐμισθώσατο καὶ μεταμισθοῖ. οὕτω γὰρ ὁ ἥρως Πατρίκιος ἐνόησε τὴν διάταξιν. κτλ. — Schol. Basil. 20, 1. c. 63.[32] T. II. p. 369. Heimb.

distinctione non solum horreorum verum dominum, sed etiam eum, qui per partes cellas horrei locavit, aut etiam totum horreum conduxit et alii sublocat. Sic enim inclytus Patricius constitutionem intellexit. etc.

16. ...Ἁπλῶς γὰρ εἰπεῖν, τὴν εἰρημένην διάταξιν[3] οὕτω θεμάτισον, ὡς Πατρίκιος ὁ ἥρως[4] ἐθεμάτισε. γυνὴ γάρ, φησί, τὶς ἔχθραν ἔχουσα κατὰ τοῦ ἰδίου ἀνδρός, ὤμοσε κατὰ τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλέως, ὥστε μηδέποτε διαλλαγῆναι αὐτῷ· καὶ βουλομένη μετὰ ταῦτα τῆς πρὸς ἐκεῖνον ἀπηλλάχθαι μικροψυχίας ἐδεήθη βασιλέα διὰ Φέλικός τινος οὕτως ὀνομαζομένου καὶ τῆς εἰρημένης ἔτυχε διατάξεως πρὸς αὐτὸν ἀντιγραφείσης τὸν Φέλικα. — Stephanus in Schol. Basil. 22, 5. c. 13. T. II. p. 542. Heimb.

Nam ut breviter dicam, dictae constitutionis species ita constituenda est, ut Patricius inclytus eam constituit. Quaedam mulier enim, inquit, cum inimicitiae inter ipsam eiusque maritum intercederent, per salutem imperatoris iuravit, se nunquam cum marito in gratiam redituram: cumque posthac deponere animum inimicum in illum vellet, preces obtulit imperatori per hominem quendam nomine Felicem et impetravit dictam constitutionem Felici rescriptam.

17. ...Ὁ δὲ ἥρως Πατρίκιος ἐσημειώσατο ἔντοκον ποσότητα. εἰ γὰρ ἄτοκον ἐδάνεισεν, οὐκ ἐτιμωρεῖτο. κτλ. — Schol. Basil. 23, 1. c. 60.[5] T. II. p. 652. Heimb.

Inclytus autem Patricius notavit (haec verba) 'foenebrem pecuniam'. Nam si sine usuris credidisset, non plecteretur.

---

32) = *L.* 1. *C. de locato* (4, 65) *et extat apud Paullum Collat.* 10, 9. §. 1. *In Greg. C. desideratur.* 3) *L.* 2. *C. de reb. cred.* (4, 1) *ab Alexandro a.* 224. *data, quam Patricius aperte pleniorem in Greg. vel Herm. C. legerat.* 4) ὁ Πατρίκιος Ἥρως *edd.* 5) = *L.* 16. *C. si cert. pet.* (4, 2) *Honorii et*

18. Ὁ ἥρως Πατρίκιος ἐκ τῆς λέξεως ἐσημειώσατο, ὅτι μᾶλλον εἰ μὴ ὡς ἐπιγινώσκων κατέβαλεν, ἀλλ' ὡς κληρονόμος ἀγνοήσας τὸ ἀληθές, ἢ ὡς φύσει λήθαργος ὤν, δύναται καὶ οὕτως κεχρῆσθαι τῇ ἀναργυρίᾳ. — Thalelaeus in Schol. Basil. 23, 1. c. 66.[36] T. II. p. 657. Heimb.

Inclytus Patricius ex hac dictione notavit, si non ut agnoscens cautionem solvit, sed ut heres veritatem ignorans, aut ut natura obliviosus, posse eum ita quoque uti exceptione non numeratae pecuniae.

19. Τῆς διατάξεως[7] τῆς βουλομένης τὰς προσωπικὰς ἀγωγὰς φθείρεσθαι τριάκοντα ἐνιαυτοῖς εἰσενεχθείσης[8] ὁ ἥρως Πατρίκιος μέθοδον ἐπενόει τὴν τοιαύτην. ὡς δεῖ,[9] φησίν, ἀναιρεῖσθαι τὴν προσωπικὴν ἀγωγὴν τῇ τῶν τριάκοντα ἐνιαυτῶν παραδρομῇ; ἀναιρείσθω οὖν ἐπὶ τῷ κεφαλαίῳ καὶ μόνῳ, ἐπειδὴ μετὰ τὴν τοῦ κεφαλαίου δόσιν διέδραμεν ἡ τριακονταετηρίς, οἱ δὲ τόκοι, φησίν, ἀπαιτείσθωσαν. οὐδὲ γὰρ πάντως, φησίν, ἀπεκλείσθησαν οἱ τόκοι τῇ τριακονταετηρίδι, ἐπειδὴ ὁ τόκος καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τίκτεται. τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἐπὶ τῷ κεφαλαίῳ παραδραμόντων εὑρίσκεται ἐπὶ τῷ τόκῳ τοῦ α'. ἐνιαυτοῦ δραμόντα κθ'. ἔτη, ἐπὶ δὲ τῷ τόκῳ

Constitutione, quae actiones personales triginta annis extingui vult, introducta inclytus Patricius hanc viam rationemque excogitavit. Quomodo oportet, ait, tolli personalem triginta annorum lapsu? Tollatur igitur sortis eiusque solius nomine, cum post sortem datam tricennium transactum est: at usurae, inquit, petantur. Non enim, inquit, tricennio exclusae sunt usurae, cum usurae singulis annis nascantur. Triginta annis elapsis ratione sortis, inveniuntur ratione usurarum primi anni

---

Theodosii data a. 408. *In Th. C. nunc non extat, sed iungenda videtur, adnotante Gothofredo, Legi* 21. *Th. C. de bon. proscr.* (9, 42). 36) = *L.* 4. *C. de non numer. pec.* (4, 30) *Antonini, in Greg. C. iam non extat.* 7) *L.* 1. *Th. C. de act. certo temp. fin.* (4, 14) = *L.* 3. *C. de praescr. XXX vel XL ann.* (7, 39) *Theodosii II., data a.* 424. 8) *An legendum* οὐκ εἰσενεχθείσας (*actiones*) *XXX annis non institutas? An* εἰσενεχθείσης *est* (*ad hanc materiam*) *allatae, adhibitae?* 9) *Correxi;* ὥστε *edd. sine sensu.*

τοῦ δευτέρου ἐνιαυτοῦ κη΄. καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἐπὶ τοῖς τόκοις τῶν μετὰ ταῦτα ἐνιαυτῶν ἐλάττων χρόνος εὑρίσκεται διαδραμών. τὸ δὲ αὐτὸ ἔλεγε καὶ περὶ καρπῶν, ὅπερ καὶ περὶ τόκων. ἡ τοίνυν παροῦσα διάταξις[40] ἀναιρεῖ τὸ τοιοῦτον νόμιμον, λέγουσα, ὅτι ἄτοπόν ἐστι, τῆς πρωτοτύπου ἀγωγῆς ἀναιρεθείσης περὶ τόκων ἢ καρπῶν φιλονεικεῖν. κτλ. — Basil. 23, 3. c. 74. T. II. p. 730. Heimb. Cf. Synops. Basil. p. 250. Leuncl.

transacti anni XXIX., secundi vero anni usurarum ratione anni XXVIII. atque ita deinceps pro usuris annorum sequentium minus tempus elapsum deprehenditur. Idem et de fructibus, quod de usuris dicebat. Haec igitur constitutio ius illud tollit dicitque absurdum esse, actione principali sublata, de usuris et fructibus disputare. etc.

20. ... καὶ ἁπλῶς ἐνταῦθα τὸ βόνα φίδε ἀντὶ ἀληθοῦς τυχὸν καὶ τοῦ μὴ δόλον[1] ἁμαρτάνειν νόησον. οὕτως γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος εἶπεν ταύτην τὴν διάταξιν[2] ὑπομνηματίζων. — Thalelaeus in Schol. Basil. 24, 3. c. 8. T. III. p. 22. Heimb.

Denique quod hoc loco dicitur de bona fide, pro veritate accipe et ne dolus admittatur. Sic enim et inclytus Patricius ait in huius constitutionis interpretatione.

21. ... ἀντέθηκε δὲ ὁ ἥρως Πατρίκιος ἑαυτῷ τὴν α΄. διατ. τούτου τοῦ τίτλου λέγων· Τίνος ἕνεκεν περιόντα ἀπαγγέλλει τὸν χρεωστὴν, ὁπότε ἐν ἐκείνῃ τῇ διατάξει καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ τὴν οὐτιλίαν δέδωκε; καὶ ἀπέλυσεν οὕτως· ὅτι ἡ διάταξις αὕτη[3] οὐδαμοῦ τὴν οὐτιλίαν ἀνεῖλεν τελευτήσαντος αὐτοῦ, ἀλλὰ ζῶντος

Inclytus autem Patricius sibi opposuit constit. 1. *huius tit. Cur, inquit, superstitem debitorem fuisse dicit haec constitutio, cum in illa constitutione mortuo quoque debitore utilem dedit? Et ita solvit: nequaquam haec constitutio tollit utilem actionem eo*

---

[40]) *L.* 26 *pr. C. de usur.* (4, 32). [1]) *Malim* δόλῳ. [2]) *L.* 4. *C. de obl. et act.* (4, 10) *a Dioclet. et Maxim. data a.* 290. *Nunc non est in Greg. vel Herm. C.* [3]) *L.* 6. *C. de obl. et act.* (4, 10) *a Diocl. et Maxim. a.* 293. *data; in Greg. vel Herm. C. non magis nunc extat, quam L.* 1. *C. eod. Verba* ex eius persona *in illa non recepit Iustinianus.*

αὐτοῦ μέμνηται, ὡς μέλλουσα ἀντεισάγειν τὸ ex eius persona. εἰ δὲ ἐτελεύτησεν, οὐκ ἔτι ἐδύνατο ἐκ προσώπου αὐτοῦ κινῆσαι, ἀλλὰ λοιπὸν ἀνάγκην εἶχεν χρήσασθαι οὐτιλίᾳ ἐκ προσώπου ἰδίου. καὶ κανονίζεται οὕτως, ὅτι ἐφ᾽ ὅσον μὲν ζῇ ὁ χρεώστης αὐτοῦ, ὁ τὸ γραμματεῖον ἐκχωρήσας, οὐκ ἔχει οὐτιλίαν ὁ δανειστής, τελευτήσαντος δὲ αὐτοῦ ἔχει. κτλ. — Schol. Basil. 24, 3. c. 10. T. III. p. 23. Heimb.

mortuo, sed meminit eius superstitis, cum vellet hoc subiicere ‘ex eius persona’. Si vero decessisset, non poterat ex eius persona agere, sed necesse habebat utili uti ex persona sua. Atque ita definit: quamdiu quidem vivit debitor eius, qui nomen cessit, creditor eius utilem non habet: habet autem mortuo eo. etc.

22. Ἐὰν ὀμόσαντος τοῦ ὀρφάνου καταδικασθῇ ὁ ἐπίτροπος, οὐ δύναται μετὰ ταῦτα συμφωνεῖν, ὥστε ἧττον δοῦναι αὐτῷ ὧν κατεδικάσθη. πάκτον καλεῖ τὴν διάλυσιν. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος ὑπεσημήνατο. — Theodorus in Schol. Basil. 38, 16. c. 3.[44] T. III. p. 782. Heimb.

Si iurante pupillo damnatus sit tutor, non potest postea pacisci, ut minus det, quam id, in quod damnatus est. Pactum vocat transactionem. Sic enim et inclytus Patricius adnotavit.

23. Εἴτε αὐτεξουσία ἦν, εἴτε ὑπεξουσία ἡ θυγάτηρ, ἀδιάφορον. οὐκ ἔστι δὲ τὸ αὐτὸ εἰπεῖν καὶ ἐπὶ τῆς μητρός. ἐκεῖ γὰρ ἑτέρα διάστιξις κρατεῖ. εἰ μὲν ἐξ ἀρχῆς κατὰ γνώμην αὐτῆς συνήφθη τῷ ἀνδρί, οὐ δοκεῖ παρέχειν εὔλογον αἰτίαν μίσους τῇ μητρὶ βουλομένῃ αὐτὴν ῥεπουδιατεύειν τὸν ἴδιον ἄνδρα. εἰ δὲ παρὰ γνώμην αὐτῆς ἐγαμήθη καὶ μετὰ ταῦτα ἀκούσασα ἀποστῆναι[5] οὐκ ἀπέστη,

Sive filia sui iuris sit, sive in potestate constituta, nihil interest. Non tamen idem dici potest et in matre. Ibi enim alia distinctio valet. Siquidem ab initio voluntate eius coniuncta sit marito, non videtur iustam causam odii praebere matri volenti eam repudiare suum maritum. Si vero citra volun-

---

44) = *L. 3. C. de in litem iur.* (5, 53), *ex Greg. C. etiam servata in Consult. 9. Data ab Antonino a.* 215. 5) *Fortasse legendum* ἄκουσα ἀποστῆναι = *a proposito* (*vel a viro*) *desistere nolens.*

εὔλογον ἔχειν αἰτίαν δοκεῖ ἡ μήτηρ τὴν καταφρόνησιν τῆς θυγατρός, ὡς εὑρήσειν ἐν τῇ κ΄. τοῦ τίτλου διατάξει. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος τῶν δύο διατάξεων ταύτων μνευμονεύσας ἰδικῶς ἐξηγήσατο αὐτάς. — Thalelaeus in Schol. Basil. 39, 1. c. 46.[46] T. IV. p. 35. Heimb.

tatem eius nupserit et postea comperto iussu divertendi non divertat, iustam videtur causam habere mater contemtum filiae, ut invenies in const. 20. huius tituli. Sic enim et inclytus Patricius mentionem harum duarum constitutionum faciens eas specialiter interpretatus est.

24. ... ἐζήτησε δὲ ὁ ἥρως Πατρίκιος, εἰ ἄρα δύναταί τις ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης[7] τῆς διατάξεως ἑλκύσαι νόμιμον τοιοῦτον· εἴγε ἐπὶ πάσης δωρεᾶς μὴ ἐπὶ περιγραφῇ τῶν παίδων γενομένης, κατά τινα περίστασιν αὐτοὺς βλαψάσης, χώρα τῷ νομίμῳ τῆς διατάξεως, ἵνα ἀποσπασθῇ τὸ γ΄.[8] καὶ οὐδὲν ἐπέκρινεν εἰπών, ὅτι κατὰ καινοτομίαν εἰσηνέχθη ἡ παροῦσα διάταξις. — Calocyrus Dux in Schol. Basil. 41, 4. c. 5. T. IV. p. 157. Heimb.

Quaesivit autem inclytus Patricius, an quis ex distinctione huius constitutionis tale ius posset derivare, ut in omni donatione, quae in fraudem liberorum facta non est, aliquo autem eventu eos laedit, locus sit iuri constitutionis, ut triens detrahatur. Et nihil definivit, dicens, hanc constitutionem innovandi iuris gratia esse introductam.

25. ... ὁ δὲ μακαρίτης Πατρίκιος τοὺς κορταλίνους καλεῖ μὲν beneficiarios· λέγει δὲ, φροντίζειν αὐτοὺς τῶν ἀλλαγῶν τῶν ἵππων. — Thalelaeus in Schol. Basil. 45, 2. c. 56.[9] T. IV. p. 502.

Beatus autem Patricius cohortales quidem vocat beneficiarios: dicit autem eos curam habere mutationum equorum.

---

46) = *L.* 18. *C. de inoff. test.* (3, 28) *Diocl. et Maxim., data a.* 286. 7) *L.* 5. *C. de inoff. donat.* (3, 29) *a Diocl. et Maxim. a.* 286. *data, nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur.* 8) *Ipsum Patricium, qui ante emissam Nov.* 18. *scribebat, quadrantem puta dixisse.* 9) = *L.* 3. *C. de heredit. decur.* (6, 62) *Constantii et a.* 349. *In Th. C. desideratur.*

26. ... [50] ἀνάγνωθι δὲ τὴν δʹ. διατ. τοῦ λθʹ. τιτ. τοῦ παρόντος ζʹ. βιβ. γενικῶς λέγουσαν, ὅτι μετὰ μʹ. ἔτη οὐδεὶς ἐνάγεται περὶ τύχης. πλὴν ὑπέξελε τὸν ἐναπόγραφον καὶ βουλευτήν. ὡς γὰρ κεῖται βιβ. ιαʹ. τιτ. μηʹ. διατ. κγʹ. οὐδέποτε οἱ τοιοῦτοι ἐλευθεροῦνται τῆς ἰδίας τύχης διὰ χρόνου παραδρομῆς. πλὴν μὴ δέξῃ ἐναντία τὰ νόμιμα. ἀλλὰ τὸ μὲν εἰρημένον ἐνταῦθα ἐπὶ μόνου οἰκέτου νόησον. τὰ δὲ ἐκεῖσε κείμενα ἐπὶ ἐλευθερίας ὑποκειμένων τύχῃ [1] καὶ περὶ ἐναπογράφων τρακταΐζουσιν. οὕτω γὰρ καὶ Πατρίκιος ὁ ἥρως ἐξηγήσατο. — [2] Theodorus in Schol. Basil. 48, 24. c. 1. T. IV. p. 789.

Lege autem const. 4. tit. 39. huius lib. 7. qua generaliter dicitur, post quadraginta annos adversus neminem de statu agi. Excipe tamen adscripticium et curialem. Nam ut habetur lib. 11. tit. 48. const. 23. hi per temporis lapsum nunquam condicione sua liberantur. Verum ne iura contraria esse putes. Sed quod hoc loco quidem dictum est, de solo servo intellige: quae autem illic posita sunt, tractant de his, qui in libertatis condicione versantur, et de adscripticiis. Sic enim etiam inclytus Patricius exposuit.

27. ... ὁ δὲ ἥρως Πατρίκιός φησιν, ὅτι χρὴ ἐν προοιμίοις τῆς δίκης τὸν ἐναγόμενον ἀντιθεῖναι τὸν λόγον τῆς συκοφαντίας καὶ αἰτῆσαι παρὰ τοῦ δικαστοῦ, ὥστε ἀκέραιον αὐτὸν αὐτῷ φυλαχθῆ-

Inclytus autem Patricius inquit, debere reum in initio litis opponere calumniae causam, et petere a iudice, ut eam sibi integram conservet.

---

50) *Ad L.* 1. *C. de longi temp. praescr. q. pro lib.* (7, 22) *a Diocl. et Maxim. datam a.* 293—299., *quae in Greg. vel Herm. C. nunc non extat.* 1) *De his tantum agit Anastasii L.* 4. *C. de praescr. XXX vel XL ann.* (7, 39) *cit.* 2) *At Patricius L.* 23. *C. de agric.* (11, 48, *al.* 47), *quae a Iustiniano a.* 531. *data est, non novit. Puta igitur, L.* 1. *C. cit. cum interpretaretur, eum haec, quae Theodorus refert, exposuisse, sed aliis constitutionibus laudatis, velut L.* 3. *C. de longi temp. praescr. q. pro lib.* (7, 22). *L.* 50. 55. *C. de decur.* (10, 31); *nam et quae Iustinianus L.* 23. *cit. de adscripticiis sanxit, iam antea licet incerto iure videntur valuisse.*

ναι. — Schol. Basil. 60, 1. c. 28.[53] T. V. p. 252. Heimb.

28. Πολλάκις γὰρ ἰν ὅπους πούβλικουμ κατεδικάσθη, ὅτε ὀφείλει ὑπὸ τὴν χεῖρα τοῦ δεσπότου μένειν. λέγει δὲ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος· Δύνασαι δὲ καὶ αὐτὸς αδιαιρέτως νοῆσαι, ὅτι πολλάκις πρόσκαιρος ἦν ἐξενεχθεῖσα κατ᾽ αὐτοῦ τιμωρία, καὶ ἀπολυθεὶς αὐτῆς ὀφείλει ὑπὸ τὴν χεῖρα εἶναι.— Schol. Basil. 60, 51. c. 50.[4] T. V. p. 873. Heimb.

Saepe enim in opus publicum damnatur, ubi debet in potestate domini manere. Ait autem et inclytus Patricius: Potes et ipse indiscrete intelligere, saepe temporalem ei poenam inferri, qua solutus debeat esse in potestate domini.

29. Τοῦτ᾽ ἔστιν,[5] οὐ μόνον δεσποτεία καὶ νομὴ καὶ κίνδυνος καθίσταται λοιπὸν ἐπὶ τὸν δεποσιτάριον, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπὸ δανείου λοιπὸν ἁρμόττει κονδικτίκιος, ὡς τοῦ συναλλάγματος ἀμειφθέντος. καλῶς οὖν καὶ ἁρμοδίως ἄν τις τοῦ ἥρωος Ἀμβλίχου κεχρημένος ῥήμασιν εἴποι· ὢ πόσα δύναται τῶν συναλλαγμάτων ἡ φύσις· ὢ πόσα δι᾽ ἑνὸς μετασχημάτισται ῥήματος· ἅπαντα γὰρ τῷ χρῆσαι[6] μεταβέβληνται ῥήματι, δεσποτεία, νομή, συνάλλαγμα, κίνδυνος, ἀγωγή. — Stephanus in Schol. Basil. 23, 1. c. 9.

Hoc est, non solum dominium et possessio et periculum constituitur deinceps apud depositarium, sed et condictio postea ex mutuo competit, quasi contractu immutato. Bene igitur et apte quis verbis inclyti Amblichi dicat: o quantum potest contractuum natura!, o quantum uno verbo transformatur! omnia enim verbo 'utere' mutantur, dominium, possessio, contractus, periculum, actio.

---

53) = *L. 1. C. de calumn.* (9, 46) *Alexandri, quae in Greg. C. iam non extat.* 4) = *L. 13. C. de poenis* (9, 47) *Diocletiani et Maxim., quae nunc in Greg. vel Herm. C. non invenitur.* 5) *Ad L.* 9. §. 9. *D. de reb. cred.* (12, 1) *ex Ulp. lib.* 26. *ad edictum.* 6) χρῆσαι *edd., quasi esset infin. aor. act.; nec tamen infinitivus huius loci est et cum vertunt 'uti', rursus peccant, cum activum* κίχρημι *significet utendum dare. Est igitur imper. med. secunda persona, ut* ποιήσαι.